TARİH

V

ISSN 1300-7025

TOPLUMSAL TARİH

OCAK 1999 FİYATI: 1.000.000 TL (KDV DAHİL)

Spor Tarihinde Çöğen/Çevgân/Polo

Mustafa Suphi ve Yoldaşlarını İttihatçılar mı Öldürttü?

Arif Oruç-Mustafa Kemal Mektuplaşması

Anadolu Fotoğrafçıları ve Fotokartlar

Rumi ve Miladi Takvimler

Milli Mücadele Yıllarında Gönen

Selanikli Bir Ailenin Yemek Kitabı

61

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

BİZANS'TAN OSMANLI'YA

İSTANBUL LİMANI

WOLFGANG MÜLLER-WIENER

"O gün İstanbul'da poyraz çok sertti; Sarayburnu'nu dönüp Haliç'in güvenli sularına girebilmek marifet gerektiriyordu. Çift direkli yelkenlinin kaptanı zarif bir yelken manevrasıyla bu işi başarınca kazasker kaptanı yanına çağırttı, bir kese para sıkıştırdı eline..." Bu haberi 1849 tarihli bir gazeteden alan Wolfgang Müller-Wiener, İstanbul Limanı hakkındaki araştırmasında böyle binlerce renkli ayrıntıyı bir araya getiriyor. Müller-Wiener, efsanevi Byzas'tan bu yana İstanbul'daki irili ufaklı limanları, tersaneleri, rıhtımları ve iskeleleri inceliyor. Limandaki kalyonlar, mavnalar, pazar kayıkları, yandan çarklılar, Boğaz vapurları onun hikâyesinin bir parçasını oluşturuyor. Bizanslılar, Pisalılar, Cenevizler, sonra İngilizler, Fransızlar, Hollandalılar, Amerikalıların yanında gemiciler, hamallar, forsalar, yetmiş iki milletin tacirleri bu liman kentindeki canlı faaliyetin içinde yer alıyorlar.

x + 244 s. / ISBN 975-333-084-7

TARİH VAKFI

Tarih Vakfı Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, 80700 Beşiktaş - İstanbul
Tel: (0212) 227 37 33 - 227 37 34 Faks: (0212) 227 37 32

EDİTÖRDEN

SUNUŞ

Kasım ayındaki Sunuş yazıma 2000 yılına ve 21. yüzyıla giriş hazırlıklarından bahsederek başlamış ve 2000 yılına girmekle 20. yüzyılın sona ermeyeceğini hatırlatmıştım. Takvimbilime göre, nasıl MS 100 yılı bitirmeden 2. yüzyıla giremiyorsak, 2000 yılının 31 Aralık gecesini bitirmeden de 21. yüzyıla giremeyiz. Bu sayımızda binyıl dönümü üzerine bir yazısını okuyacağınız arkadaşımız Burçak Madran *Le Monde*'un 27 Kasım 1998 tarihli kitap ekinde yer alan imzasız bir makaleden beni haberdar etti. Makale benim yazdıklarıma *Questionning the Millenium* (Binyılı Sorgulamak) adlı kitabın yazarı Stephen Jay Gould'un ağzından çok hoş bir yanıt veriyor gibiydi: "1696 yılından beri yüzyıl sonlarında bazı kafaları düzenli olarak rahatsız eden bir soruyu unutmamak lazım: 00'lı yıllarda mı yüzyıl değişiyor yoksa 01'li yıllarda mı? Gould'un bu çözümü olmayan soruya yanıtı göz ardı edilemeyecek kadar ikna edici: Gerçek olan bir şey var ki, bu kez üçlü sıfırlar 001'in önüne geçecek ve küresel bir 'şampanyaölçer' devreye girecek." Takvimbilime göre olmasa bile "şampanyaölçer"e göre, 000'ın cazibesine kapılarak 1999'u 2000'e bağlayan yılbaşı gecesi 21. yüzyıla gireceğimiz kesin.

Geçen sayının sunuşunda yeni yıla girdiğimiz Ocak 1999 sayımızda okuyucularımıza küçük bir yılbaşı hediyemizin olacağını duyurmuştum. Doğrusunu söylemek gerekirse, bunun ne olacağına henüz karar vermemiştik ve ben hediye vereceğimizi önceden duyurarak kendimizi bağlamayı istemiştim. Bu sayıda iki hediyemiz var. Birincisi, 10 cildimizin makaleler dizini; ikincisiyse Tarih Vakfı'nın hazırladığı *exlibris*'lerden örnekler. Kitapların iç kapağına yapıştırılan ve "...'nin kitabı" veya "...'nin kitaplığına ait" anlamına gelen *exlibris*'ler ilk kez 15. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Güney Almanya'da ortaya çıkmış. Daha sonraları Avrupa'nın diğer ülkelerine de yayılmış ve 17. yüzyılda özgün desenleriyle kiliseler, papazlar ve zengin aileler tarafından kullanılmış. *Exlibris* kullanımı kişisel bilgisayar ve etiket çıkışı alan renkli yazıcıların çoğalmasıyla şimdi yeniden canlanıyor.

Dergicilikte bilinen bir kuraldır: "Yazı yazıyı çeker." Ne tür yazılar yayımlıyorsanız, size o tür yazılar gelmeye başlar. Ephemera sayfalarımız da okuyucularımızın ellerindeki koleksiyonları bize açmalarına önayak oluyor. Okurlarımızdan Ayla Demiroğlu geçtiğimiz aylarda bizi arayarak elindeki kartpostallardan haberdar etti. Gönen'de Milli Mücadele üzerine bir makaleyi, o dönemin ruhunu yansıtan kartpostalları da vererek tamamladık. Kendisine çok teşekkür ediyoruz.

OSMAN KÖKER

Eski Mısır'da Menna ördek ve balık avında.
Papirüs üzerine baskı
A. Necati Akgür koleksiyonu

Aylık Dergi
Ocak 1999 Sayı: 61 Cilt: 11
Sahibi
Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına Orhan Y. Siller
Yayın Koordinatörü
Osman Köker
Sorumlu Yazışleri Müdürü
Ayşen Anadol
Danışma Kurulu
Mete Tunçay, Ayşen Anadol, Halil Berktay, Edhem Eldem, Çağlar Keyder, Necdet Sakaoğlu, Zafer Toprak
Grafik Tasarım
Melis Tuncay
Görsel Yönetmeni
Cengiz Kahraman
Uygulama
Saliha Bilginer
Düzelti
Nurettin Pirim
Abone
Molteni Yayin
Yarım
Tarih Vakfı
Baskı
Numune Matbaacılık
Dağıtım
Biryay
Adres
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi 80700 Beşiktaş-İstanbul
(212) 227 37 33 - 34 227 46 33 - 34
(212) 227 37 32 (faks)
Ankara Temsilciliği
Ülkü Özen (0312) 426 16 54
Abone Koşulları
Altı aylık (yurtiçi): 6.000.000 TL.
(yurtdışı): 35 US$
Bir yıllık (yurtiçi): 12.000.000 TL.
(yurtdışı): 70 US$
Cilt Satışı
1 cilt (yurtiçi): 6.500.000.-TL.
(yurtdışı): 40 US$
Yurtdışı fiyatlarına gönderi ücreti dahildir.
Aktif Dağıtım'a katkıları için teşekkür ederiz.

Spor Tarihinde Çöğen/Çevgân/Polo 4
Dr. Özbay Güven Polo oyununun Türk spor tarihindeki yeri hakkında bilgi veriyor.

Üçüncü Binyıla Doğru 8
Burçak Madran 2000 yılına bir kala binyıl dönümü üzerine tartışmaları aktarıyor.

Gönen'de Milli Mücadele Yıllarındaki Faaliyetler 10
Özer Küpeli Marmara kıyısındaki bu ilçenin Mondros Mütarekesinden 6 Eylül 1922'deki kurtuluşuna kadar yaşadıklarını aktarıyor.

Kartpostallar: Serv'den Milli Mücadeleye 18
Ayla Demiroğlu'nun koleksiyonundan, Milli Mücadele yıllarının ruhunu yansıtan kartpostallar.

EPHEMERA 22
Ephemera Derneği ile işbirliği içinde hazırladığımız bu ayki sayfamızda fes etiketleri yer alıyor.

Anadolu Fotoğrafçıları ve Fotokart Estetiği 24
Burçak Evren çektikleri fotoğrafları fotokartlarda sunan Anadolu'nun yerel fotoğrafçılarını tanıtıyor.

Gün Işığına Çıkartılan 12 Yeni Belge Tartışmalara Soru İşareti Getiriyor Mustafa Suphi ve Yoldaşlarını İttihatçılar mı Öldürttü? 30
Halit S. Kakınç Sovyet arşivlerindeki belgelere dayanarak Mustafa Suphi cinayetine ilişkin yeni yorumlar yapıyor.

Mustafa Kemal- Arif Oruç Mektuplaşması 35
Yücel Demirel çevrimyazısı ve Mete Tunçay sunuş yazısıyla Arif Oruç'tan Mustafa Kemal'e ve Mustafa Kemal'den Arif Oruç'a 1920 tarihli iki mektup.

Bolşevikler ve Bakü Kongresi Hakkında Hafız Mehmed Bey'in Beyanatı 38
Dr. Rahmi Çiçek İstikbal *gazetesinde yer alan bir röportajı aktarıyor.*

TARİHÇİNİN MUTFAĞI 41
Nurhan Atasoy: Tarihi Sevdirmek
Atilla Lök Tarih Vakfı'nın düzenlediği, Nurhan Atasoy'un konuk olarak katıldığı toplantıyı aktarıyor.

Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Malta'daki Türk Esirleri Kurtarma Girişimi 44
Bakû'dan Anadolu'ya Destek
Dr. Betül Aslan Azerbaycan'ın Birinci Dünya Savaşı sonunda İngilizler tarafından Malta'ya götürülen siyasi esirleri kurtarma girişimini aktarıyor.

Rumi ve Miladi Takvimler - III 47
A. Necati Akgür Rumi ve Miladi takvimleri tanıtan yazısında bilginleri takvimle ilgili uğraşlara götüren bilim ortamını da anlatıyor.

KİTABİYAT 56
Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir Göçü İncelemek
Ahmet Akgündüz Abdullah Saydam'ın Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876) *adlı kitabını eleştiriyor.*

Bir Selanikli Ailenin Yemek Kitabı 59
Elçin Macar ve Sabâ Altınsay Esin Eden ve Nicholas Stavroulakis'in Atina'da yayımlanan Salonika, A Family Cookbook *adlı kitabını tanıtıyor.*

Evet, O Bir Selanikli! 62
Osman Köker Ilgaz Zorlu'nun Evet, Ben Bir Selanikliyim: Türkiye Sabetaycılığı *adlı kitabına değiniyor.*

NOT DEFTERİ 64
Güneş Vural Cemal Paşa'nın ölüm tarihi ve yeri hakkında sorular sorarken, not defterinde yer alan diğer iki yazıda **Tarih Vakfı***'nın düzenlediği Osmanlıca Kursları ve* **Mimar Sinan Üniversitesi** *Türk Sanatı Tarihi ve Araştırma Merkezi'nin düzenlediği Cumhuriyet ve Sanat konulu bir yarışma hakkında bilgi veriliyor.*

Spor Tarihinde Çöğen/Çevgân/Polo

Dr. ÖZBAY GÜVEN
Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksek Okulu Sporda Psikososyal Alanlar Anabilim Dalı öğretim üyesi

Ali Şir Nevai'nin *Divan*'ında çöğen/çevgân/polo.

Bugün çok yaygın olarak bilinen adıyla polo, Türkçe adıyla *çöğen* ve edebi metinlerde daha çok kullanılan karşılığı ile *çevgân* oyunu, Asya'dan dünyanın değişik yönlerine yayılmış bir atlı top oyunudur. Bazı oryantalistler ve İslam tarihçileri bu oyunu tamamen çevgân adı ile İranlılara mal ederken, Türk kültürünün bu oyuna katkısını özellikle görmezlikten gelmekte veya en azından kültür merkezli (etnosantrik) olarak yorumlamıp eleştirebilecek bir tutum sergilemektedirler.[1] Çöğen/çevgân/polo oyununun tarihine yönelik geniş çaplı bir çalışma bile, belki ilk hamlede bu oyunun Türk mü, yoksa İran kökenli mi olduğunu netleştirmeye yetmeyecektir.[2]

Ancak sadece Türk oyunu, sadece İran oyunu demek yerine, Türklerin de, İranlıların da oyunu diyebilmek, Çinlileri, Japonları, Afganlıları, Pakistanlıları dikkate almak bile pek çok önyargıyı yıkacaktır. Türk tarihi, oyunun Orta Asya'dan Hindistan'a geçişi dikkate alındığında ve Türk kültür hayatının sosyolojik boyutu ve genel olarak Türk sporları düşünüldüğünde polonun Türkler için de önemli olacağını akla getirebilecektir. Burada konunun detaylı bir boyutuna girilmeden tarihi gelişim sürecinde polo/çevgân oyununun nasıl geliştiği anlatılacaktır.

Bu dinamik oyunun maçlar şeklinde daha eski yıllardan beri pek çok metinde konu edildiği bilinmektedir. Daha sonraları polo/çevgân oyunu özellikle iki önemli unsuru sopa (çevgân) ve top (güy) ile edebi metinlerde bir dünya görüşü, evren ve kader anlayışı olarak gündeme gelmiştir. Farsça çevgân, Türkçe çöğen sopa temelinde bir adlandırma iken, polo Tibetçe top temelinde bir adlandırmadır. Zaman zaman sevgilinin zülfü ile çevgân sopası arasında kurulan benzerlikler, eski zamanlarda yapılan polo/çevgân oyunlarına ve oyuncularına yapılan telmihler de edebi metinlerde gündeme gelebilmiştir. Çevgân yerine *savlecân* Arapça'nın bir etkisi olarak kendini zamanla edebiyatta göstermiştir. Çöğen etimolojisi ile çevgân etimolojisi için pek çok sözlük açıklayıcı bilgi verecektir. Burada çöğenin çevgândan veya çevgâmn çöğenden geçmesi tartışmasına girmemekle beraber, bir yazılıma özellikle dikkat çekilecektir. Çevgânın sözlüklerdeki yazılış şekli, Farsça okunuşunda *çougan* olmaktadır. Bu okunuş ile çöğen okunuşu daha benzer görülmektedir.[3]

Çevgân kelimesinin Türk edebiyatında kendisini göstermesi pek çok Farsça kelimenin varlığı yanında normal karşılanmalıdır. Edebi metinler incelendiğinde, bu sporun top, sopa ve bizzat oyunun genel özelliğiyle gündeme geldiği görülecektir.[4]

Divan Edebiyatı eserlerinde özellikle 14. yy'dan sonra Farsça ve Arapça tamlama ve sözcüklerin kullanımının arttığı yönünde, edebiyat tarihçileri fikir birliği içindedir. Farsça'nın özellikle şiir dili olarak yaygınlığı ve Arapça'nın genelde İslam dünyasındaki önemi Osmanlı Türkçesini de büyük ölçüde etkilemiştir. Bu dönemde yazılan halk şiirine bile az da olsa Farsça ve Arapça'dan kelimeler sızmıştır. Divan Edebiyatı Arap ve Fars edebiyatı ile dil bakımından kültürel etkileşiminin yanında, bazı konuları ortak işlemeleri bakımından da benzerlikler göstermektedir. Tasavvuf, aşk ve bazı ikili efsanevi aşklar, dini konular bunlar arasındadır. Çevgân/ çevgân topu, çevgân sopası da Osmanlı şairlerince kullanılmış ve bununla çeşitli benzetmeler yapılmıştır.[5]

Ata çok iyi binen ve koşum takımını geliştiren Türkler, bu yetkinliklerini sportif aktivite-

Minyatürlerde çöğen/çevgân/polo.

lerde de göstermişlerdir. Nasıl ki at üzengi, gem, eyer, kolan gibi donanımlarıyla Türk kültüründe ve /veya medeniyetinde seçkinleşerek dünya medeniyetlerine örnek olduysa, bir spor hayvanı olarak da dünyaya çöğen/polo somutunda kendini göstermiş olmalıdır. Bu bağlamda edebiyat metinlerindeki tezahürleriyle dil bağlamında ele alınan at, tarihsel sosyal bir gereklilik olarak Türk tarihinde vardır. Her ne kadar bazı Batılı yazarlar poloyu seyyahların ve divanların veri desteğiyle Farslara armağan etmeye çalışsalar da atın çok amaçlı kullanımı ve bunun için gerekli koşum ve kullanım Türk tarihiyle birlikte düşünülmelidir. At tarihinde Türkler varken polo tarihinde Türklere yer vermemek bir çelişkidir.[6]

Milattan önceki yıllarda Persler polo oynuyorlar ve bunu da savaş amaçlı bir idman ve taktik sporu olarak düşünüyorlar ise, atla oynamıyor ise, savaş at, spor, eğlence, siyasi ve askeri kurum haline geliyor ise, aynı coğrafyanın bir diğer ulusu olan ve savaş, at, gündelik temelinde benzer özellikler gösteren Türklerin böyle bir oyunla hiç ilgilenmemiş olması düşündürücüdür.[7]

Belge temelinde problem Türklere mal edilmesi biraz da "Türk" sözcüğünü kullanmak istemeyen araştırıcıların öznel ideoloji ve dünya görüşleri ile sekteye uğramış görülmektedir. Bunun en önemli göstergelerinden birisi Türk-Hint devletinin (Babür) Moğol devleti olarak algılanması ve lanse edilmek istenmesidir. Her ne kadar Babür Şah Moğol olmadığını vurgulamış olsa da![8]

Polo organize olarak Persler ile düşünülürken, bu sporun kurumlaşmasına neden olarak savaş, savaşa yönelik beden eğitimi, at terbiyesi ve at-insan uyumu sıralanmaktadır. Ama şu da bir gerçek ki bu organize spora İran topraklarında Türk devletleri süreklilik kazandırırken Hindistan'a geçişine, Mısır'da oynanmasına vesile olmuşlardır. İran'la aynı coğrafyayı paylaşan Türklerin böyle bir spora durup dururken angaje olmalarını ve bu sporu pek çok ünlü simasıyla, hatta oyunlarda can vererek, yaralanarak oynamaları pek de makul görülmemektedir.[9]

Ata hükmetmek bir kültürdür ve kültürün de göstergeleri vardır. Türk mitolojisi, pentagonik sistemi, ikonografisi ve özgün at türü (bozkır atı) ile bir göstergeye oldukça yakın görünmektedir. Kaldı ki yüksek kondisyonu olan bu atlardan ve Türklerin at yetiştirmede üstünlüğünden bahseden bir iki örnek de vardır.[10]

"Şah Abbas... atları her şeyden çok seviyor ve... Beş atını Türklerin Sultanı'ndan çaldırmıştı".[11] Ve yine Firdevsi'nin *Şehnâme*'sinde Efrasiyap İsfendiyar ile polo maçı yapmaktadır. Bitlis'te 16. yy'da Gök Meydan'da gençlerin polo oynadığını belirtirken, 17. yy başlarında Bitlis'te polo oynayan Kürt prensin karısı olan Türkmen kadın çok iyi polo oynarmış ve at üstünde ok atmasını iyi bilirmiş ve kocası bu yaptığının Kürt geleneklerine aykırı olduğunu söyleyerek egzersizlerini yasaklamıştır.[12]

Bu oyunun özellikle Türkistan atlarıyla oynandığını söyleyebiliriz. Bu atlar Çinlilere Khotan Sarayı'ndan haraç olarak verilmiştir.[13]

Türklerin üzengiyi kullanmasındaki tarihsel önemi bilinmektedir.[14] Üzengiyi kullanmanın at üstünde iyi durmak ve destek almak için gerekli olduğunu ata binen herkes bilmektedir. Hele çıplak ata binenler durumu daha iyi karşılaştıracaktır. Polo oyununda dizginleri germeden atı yönlendirmek dikkate alınırsa, üzen-

Çöğen/çevgân/polo Türklerde kadınlar arasında da çok sevilen ve oynanan bir oyundu.

ginin önemi yeniden gündeme gelecektir. Oyuncunun bir eliyle (sağ eli) çevgân / çöğen / polo sopasını tuttuğu da düşünülür ise üzenginin önemi kendini daha net gösterecektir.[15]

Polonun Batı dünyasına geçmesi aslında yeni değildir. Daha önce Bizans-Pers ilişkisi ve Haçlı seferleri sonucu Batıya geçtiği söylenmekte ve geçişte Perslerin hâkim unsur olduğu bazı Batılı kaynaklarda vurgulanmaktadır. Oysa bu açıklamada muhtemel Batı Türkleri etkisi dikkatlerden uzak tutulmaktadır. Polo/çevgân/çöğen Batıya geçmiş ve orada oynanmış, fakat nispeten bir süreklilik sağlanmamış görünmektedir. Oysa polonun Hindistan'a Türk-Babür devleti etkisiyle geçişinden sonra, Subcontinental'daki etkisi, daha sonra burada İngiliz yönetimi zamanında 1871'de Hindistan'dan dönen askerler tarafından İngiltere'ye, ABD, Yeni Zelanda ve Avustralya'ya geçişi daha organize sivil bir spor geleneğinin de başlangıcı olmuştur.[16]

İlk başta Doğudaki savaşçı, mücadeleci şartlar, hareketlilik, zenginlik, aristokrat yapı 15. yy ile Hindistan sınıflı toplum yapısından da kaynaklanır bir şekilde bu pahalı sporu Batı zenginliğinin dikkatine sunmuştur. Çin bürokrasisinin, Japon feodal şogun geleneğinin etkisi de dikkatten kaçırılmamalıdır. Diğer bir neden olarak, İslam dinine inananların Hz. Hüseyin ve Ehli Beyt'in Kerbela mücadelesine olan saygısı ve yerde yuvarlanan kelleye yapılan ikonografik telmih ve bunun sosyal hayata etkisi polonun İslam dünyasından göçünü kolaylaştırmıştır.[17]

Selçukluların ilk kuruluş yıllarında Türk dünyasında çevgân oynandığına dair bir gösterge, bir Türk devleti olan Gazneliler'in ünlü sultanı Mahmud'un çevgân oynamasıdır.[18]

13. yüzyılda Küçük Asya'da, Orta Asya'dan gelen Türk kültürü etkisi güçlenmiştir.[19] Anadolu Selçuklularının saraylarında av gibi içtimai bir müessese mahiyetini haiz olan ve belli teşrifat kaidelerine bağlı surette oynanan bu top ve çevgân oyunları da rağbet görmekteydi. Sultan İzzettin Keykavus hallada bir, Alaeddin Keykubad iki defa kendi hasekileri, ricali, sağ ve sol kol beyleriyle belli teşrifat usullerine bağlı olarak oyun oynarlardı.[20]

1173 tarihinde vefat eden Türk hükümdarlarından Nureddin Şehid'in ve Selâhaddin Eyyubi'nin Halep'te ve Şam'da çöğen oyunu için "Gök Meydanı" vücuda getirdiği tespit edilebilmiştir.[21]

Yusuf Has Hacip'in *Kutadgu Bilig* adlı eserinde, "Öğdülmiş Hükümdara Elçi göndermek için nasıl bir insan lazım olduğunu söyler". Konuşmasında, elçilerde bulunması gereken özellikler olarak, hey'et (astronomi), tıp, hesab (aritmetik), hendese (geometri) ilimlerine vâkıf olmalarını, cebir ile mesaha (alan ölçme) ilmini de bilmelerini sayar. Bundan başka çok iyi tavla, satranç oynamasını bilmeli, çöğen oyununda mahir olmalı ve ok atmasını iyi bilmeli; kuşçuluk ve avcılıkta da başkalarına üstün olmaları belirtilmektedir. *Kutadgu Bilig*'de bir dizede şöyle deniliyor:[22]

> Çögenke ked erse atar erse ok
> yime kuşçi avçı ajunda azuk.

Polonun doğu kültüründeki varlığına Türk edebi metinleriyle dikkat çekmek için, şu dizeler örnek olarak verilebilir:

> Devlet atına sen süvâr olub
> Ele alsan kaçan ki çevgân[23]

> Dilersen mâh olasın arsa-i meydân-ı ışkında
> Ayağında gehi güy ol elinde gâh çevgân[24]

> Top eyleyüben çeşmüm çevgânına ışkının
> Ortaya koyup başum geldüm yine meydâna[25]

> Dedim ağlarken başını top eyle çevgân zülfine
> Dedi çevgân gösterirdim sana bâran olmasa[26]

> Erenler meydânı arşdan yücedür
> Salarlar çevgânı topı belürmez[27]

> Kim ola bu topı çevgânumuzdan
> Top uran meydanda çevgân benümdür[28]

> Erenler meydanında yuvarlanur top idüm
> Pâdişah çevgânında kaldumısa ne oldu[29]

> Mezheb-i merdân budur cân oynaya
> Başını top ide çevgân oynaya[30]

Çöğen, Ortaçağda İslam dünyasında da yayılmış ve çok rağbet görmüştür. Çöğen, Mısır Memlûk sultanları devrinde de kezâlik bilinen ve oynanan atlı bir spordu. Bunu, Kıpçak ve Orta Asya Türkleri getirmişlerdi. Çöğen Har-

ezmşahlar ve Eyyübiler'de de oynanmıştır.

Osmanlılar'da ise çöğen/polo oyununun Edirne Sarayı'nda Şikâr kapısı karşısında Tunca kıyısındaki meydanda oynandığı bilinmektedir.[31]

Çöğen de ok atma yarışları, güreş, cirit ve/veya mızrak atma yarışları, atlı oyunlar ve yarışlar gibi Türklerde davulsuz ve zurnasız olmazdı. Aslında zurnasız olmazdı. At yarışları ile cirit oyunları da eksiden kössüz, sonra da davulsuz ve zurnasız olmamıştır.[32] Çöğen/polo oyunu mehter eşliğinde oynanmaktaydı. Mehter siyasi gücün bir göstergesidir. Mehter aynı zamanda oyunda, savaşta, törende müzik çalma yetkisi bir siyasi otoriteye işaret etmektedir. Askeri amaçlı bir spor olan çöğenin son yüzyılda sadece sportif amaçla yapılması mehter gibi işitsel siyasi göstergeyi zorunlu kılmaktan kurtarmış görünmektedir.[33]

Çöğen/polo, bugün oynandığı haliyle geçmişteki gelenekleri ve kuralları önemli ölçüde yaşatmış bir spordur. Tarihin akışı içinde uzunca yıllar önceden gelen ve değişik coğrafya ve kültürlerde oynanan çöğenin kurallarında bazı değişikliklerin olması normaldir. Kaldı ki geniş bir coğrafyada tarih boyunca yayılma gösteren çöğenin, geçmiş zamanların Japonya'sından bugünün ABD'sine kadar pek çok kuralının hemen hemen aynı olduğu dikkate alınırsa başlangıç döneminde kurallarının ve oyun felsefesinin tam anlamıyla oturmuş olduğu anlaşılmaktadır.[34]

Çöğen oyununun ana kuralları ve felsefesi aslında bir yaşama ve savaşma mantığına da bağlı görünmektedir. Avın önemi insanın kendi doğasına, evcilleştirdiği hayvana ve çevresine egemenliğinin zorunluluğu ve savaşarak edinilen ekonomik kazanç ve siyasi emelleri ile de bütünleşmesi, çöğen/polo gibi sporu ister istemez zorunlu kılmış da olabilir. Savaş eğitimi olan çöğenden/polodan spor olsun diye yapılan poloya gelişen ilkesel evrime rağmen insan-hayvan uyumunu, insanın hayvana egemenliğini durağan ve karakteristik olarak sürekli kılmıştır.[35]

Günümüzde bu atlı sporun oynandığı ülkelerde, polo 273x150 m boyutlarındaki çim alanda oynanmaktadır. Sahanın iki tarafında dikilen kale direklerinin arasındaki mesafe 7,3 metredir. Polo topunun ağırlığı 120-130 gr, çapı 8,3 cm'dir. Polo sopasının uzunluğu 112-135 cm arasındadır, ağırlığı 198,5 gr'dır. Polo sopası kural gereği sağ elle tutulur. Oyun yedişer dakikalık *çaka* denilen sekiz devre üzerinden oynanmaktadır. Oyun toplam 56 dakika sürmektedir. Her çaka / devre arasında üç dakika, dördüncü çaka'dan sonra ise beş dakika ara verilmektedir. Oyun, her iki takımda atlı dört oyuncudan oluşmaktadır.[36] Polo oyununda en çok sayı yapan takım maçı kazanır.

Timur sülalesinden imparator Cihangir çöğen/çevgân/polo oynarken.

1. Bu konuda Clarl Diem'in yanlı tutumu *Asiatische Reiterspiel* (Berlin, 1942) adlı çalışmasında dikkate değerdir.
2. Özbay Güven, Dursun Ayan, "Edebî Metinlerde Polo/Çevgân". *Atatürk, Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Bülteni*, c. IX, S. 26-27 (Ocak-Mayıs 1996) s. 64.
3. *Agm*, s. 64-65.
4. *Agm*, s. 65.
5. *Agm*, s. 65.
6. Dursun Ayan, "Kültürel Geçişlilikte Polo/Çevgân Oyunu", 4-7 Kasım 1997 tarihleri arasında Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı tarafından düzenlenen Dördüncü Uluslararası Türk Kültürü Kongresi'nde sunulan bildiri.
7. Ayan, *agb*.
8. Y. Hikmet Bayur, "Önsöz ve Tarihi Özet", Babür, *Vekayi Babur'un Haturati* içinde, c. I, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1943, s. 21.
9. Ayan, *agb*.
10. Özbay Güven, Dursun Ayan, "Polo Tarihi Üzerine Bir İnceleme" adlı yayımlanmak üzere olan eserden.
11. Carl Diem, *age*.
12. *Age*, s. 108.
13. *Age*, s. 141.
14. Taner Timur'un, *Osmanlı Toplumsal Düzeni* adlı eserinin giriş bölümünde üzengi ve pulluğun önemine dikkat çekilmektedir.
15. Özbay Güven, Dursun Ayan, *age*.
16. Ayan, *agb*.
17. Ayan, *agb*.
18. M. Altay Köymen, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Kuruluşu", *A.Ü.D.T.C.F. Dergisi*, c. XV, (1957), S. 1-3, s. 155.
19. V. Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, Çev: Azer Yaran, Onur Yayınları, Ankara, 1988, s. 300.
20. Fuad Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1966, s. 83.
21. Kâmil Kepecioğlu, "Türklerde Spor", *İkinci Türk Tarih Kongresi İstanbul 20,25 Eylül 1937, Kongrenin Çalışmaları, Kongreye Sunulan Tebliğler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul, 1943, s. 940.
22. Yusuf Has Hacip, *Kutadgu Bilig*, I. Metin, 3. baskı, Haz.: Reşit Rahmeti Arat, Ankara, 1991, s. 276.
23. Ali Nihat Tarlan, *Hayâli Bey Divanı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1945, s. 45.
24. Ömer Bin Mezid, *Mecmû'atü'n-neza'ir*, Haz. Prof. Dr. Mustafa Canpolat, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 78.
25. Kâmil Akarsu, "Za'îfî Diyâm Metin, Tahlil ve Sistematik Endeks", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış doktora tezi, 1989, s. 201.
26. İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 2 cilt, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s. 214.
27. Faruk K. Timurtaş, *Yunus Emre Divanı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 3. baskı, Ankara, 1988, s. 80.
28. *Age*, s. 18.
29. *Age*, s. 217.
30. Niyâzi, *Mansûr-Nâme*, Haz. Mustafa Tatçı, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 233.
31. Silâhdar Fındıklılı Mehmet Ağa, *Nusretnâme*, Sadeleştiren: İsmet Parmaksızoğlu, c. 1, Fasikül: 1, İstanbul, 1962, s. 242-243.
32. Bahaddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, c. 8, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s. 150.
33. Özbay Güven, Dursun Ayan, *age*.
34. *Age*.
35. *Age*.
36. Bkz. United States Polo Association, *Rules of Outdoor Polo, Rules of Arena Polo*, Lexington, 1990, s. 1-36.

Üçüncü Binyıla Doğru

BURÇAK MADRAN

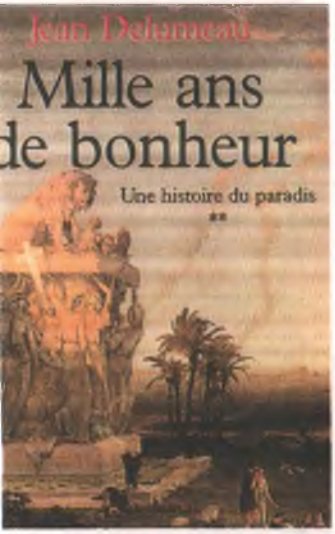

Jean Delumeau, *Mille ans de bonheur - Une histoire de Paradis*, Paris, 1995.

20. yüzyılın sonunu yaşadığımız günler bir yüzyıl dönümünün olduğu kadar binyıl dönümünün heyecanını da beraberinde getirecek. Tarihlere bağlı kökten değişimlere dair inançlar bireysel olarak etkisini kaybetme yoluna girse de, zaman dönümlerinde kitlesel hareketlenmeler yaşandığı bir gerçek. Üçüncü binyıla giriş kutlamalarının planları yıllar öncesinden belirlenirken zaman dönümlerinin kavramsal algısı üzerine çok soyut tartışmalar ve değerlendirmeler yapılıyor. Zamanın sürekliliği değişmese de teolojik yaklaşımlardan ekolojiye, astrolojiye kadar geçmiş ve gelecekle ilgili hesaplaşmalara gidiliyor. Görece zamanın değişim fenomeni toplumsal korkular ve umutlara bağlanıyor. Gelecek çekincesi, dünyanın sonu, korku ... Gelecek beklentisi, daha güzel bir dünya, umut...

Binyılcılık kavramı dini kökenlerden türeyen ve özellikle 18. yüzyıl sonrasında yazarlar ve felsefeciler tarafından sıkça ele alınarak bir anlamda laikleştirilen bir olgu. Binyılcılık düşüncesinin gelişimini Eski Ahit ve Saint Jean'ın "Kıyamet" tanımlarından Marksist yazılara dek Fransız tarihçi Jean Delumeau'nun *Mille ans de bonheur - Une histoire de Paradis* ("Bin Yıllık Mutluluk-Cennet'in Hikâyesi")[1] kitabında bir süreç olarak izlemek mümkün. Kitabın girişindeki "Geleceğe Özlem" başlığı aynı zamanda Raymond Ruyer'in *Ütopyalar*'ında kullandığı bir terimden alınmış.[2]

Binyılcılığın temel tanımları için Jean Delumeau'nun bir alıntısı da Jean Séguy'dan:[3] "...binyılcılık ilksel bir modele dönüş ve bunun mükemmelleştirilmesi şeklindedir. Tüm sözde "yeniden yapılandırmalar", "yeniden bulunan cennetler"in "kaybedilen cennetler" olduğu gibi..." Bu doğrultuda Jean Delumeau da kitabını korkuları ve güvenme ihtiyaçlarını tanımladıktan sonra bir uygarlığın mutluluk düşlerini canlandırmak üzerine kurgulamış.

Aynı kitapla binyıl dönüşümünün umut ve korku fenomenlerini ortaya koyan beklentiye dayalı bileşenlerini, Jean Séguy'un diliyle "genellikle felaketlerin son kertesine ulaşılan dönemi izleyen köktenci, dünyevi, yakın geleceğe değin ortak bir kurtuluşun gerilimi" kavramında yakalanabilir.

Binyılcılık geniş anlamda dini düşünceden kaynaklanmakta ve takvimin göreceliğine göre şekillenmekte. İsa'nın doğumuna bağlandığında, yeniden doğuş, 1000 yıllık barış ve Hıristiyan krallığı inançlarını getirirken, İslam'da Hicret'e göre düşünülerek Mehdi beklentisine dönüşüyor. Hicret'in 1000. yılına yaklaşıldığında "Mehdi-yi Ahir-i Zaman" gibi unvanların dönemin halifeleri II. Selim ve Kanuni Sultan Süleyman'a yakıştırıldığı görülüyor.[4]

Tarihlere bağlı kökten değişimlere dair inançlar, bireysel olarak etkisini kaybetme yoluna girse de, zaman dönümlerinde kitlesel hareketlenmeler yaşandığı bir gerçek. "Zamanın sonu" kavramı ile ilintili, 1998 yılı sonlarında çıkan *Entretiens sur la fin des temps* (Zamanın sonuna dair söyleşiler) kitabında tarihsel veriler sosyolojik anlamda tartışılmış. Catherine David, Frédéric Lenoir ve Jean-Philippe Tonnac'ın çalışmalarıyla derlenen "söyleşiler", Stephen Jay Gould, Jean Delumeau, Jean-Claude Carrière ve Umberto Eco'nun "zamanın sonu"na yaklaşımlarını yansıtıyor. *Le Monde*'un 27 Kasım 1998 tarihli kitap ekinin söz konusu eserle ilgili bölümü "Dünyanın sonu gelmedi. Halbuki bu son kesinlikle öngörülmüştü. 27 Ekim 1997'de her şey yok olmalıydı. ... Öyleyse başpiskopos James Ussher 1650'de ya-

yınlanan Kronoloji'sinde yanıldı" bildirimiyle başlıyor. Görüşleri alınan yazarların binyıla yaklaşımları değişik bakış açılarıyla ele alınmış. "Stephen Jay Gould bir paleontolog olarak biri permiyen döneminin sonunda olmak üzere yaşamın dünya üzerinden 5 kez silindiğinin ve türlerin %95'inin yok olduğunun altını çiziyor. Jean Delumeau binyılcı beklentileri, aslanların saman yiyeceği zamanların geleceği haberiyle canlanan hayalleri ve dine bağlı umutların zamanın içinden yeniden doğmalarının hikâyesini kurguluyor. Umberto Eco Web sitelerindeki büyük karışıklıktan, bilginin hiçbir elemeye, hiçbir hiyerarşiye ve hiçbir ayırıma tabi tutulmadan çoğalmasındaki kargaşadan çekiniyor. Ayrıca, izleyicilerin Yoko adındaki sanal Japon kızına, onun bir görsel sentez olduğunu bile bile gerçek mektuplar yazdıklarını, buna karşılık Mona Lisa ve Kırmızı Başlıklı Kız'ın toplamda görece olarak daha az mektup aldıklarına dikkat çekiyor."

Yaklaşan bin yılın nümerolojik sorunları ve takvimin göreceliğine değinen bir başka kitap yine *Le Monde*'un kitap ekinde sunulmuş. Stephen Jay Gould'un bu kez yazarı olarak yer aldığı *Questionning the Millenium* (Binyılı Sorgulamak) kitabı, binyıllar dönüşümünü yaşamanın heyecanından bahsediyor. Takvimlerin tarihçesinin yarı mizah, yarı bilimsel olarak sunulduğu kitapta sayılara odaklı değişimler de ele alınmış. Yüzyıl fenomenlerinin daha bilimsel olarak incelenmeye başlandığı 17. yüzyıl sonundan itibaren, dönüşümün 00'lı yıllarda mı, 01'li yıllarda mı olduğu tartışmalarına yer verilmiş.

Eco'nun 2000 yıl çekincesi Web sitelerinde dolaşıldığında da "Millenium-Binyıl" ile ilgili on binlerce başlık altında bilgisayar sorunlarından, eskatolojik[5] yorumlara kadar yaşanmaya başlanan bir hareketlilik göze çarpıyor. İnternete kapılarak gezdiğimiz Amazon kitap listelerinde içinde "millenium" geçen 832 kitabın

konu çeşitliliği de dikkate değer. Tümü üçüncü binyıla yönelik olmasa da dünya tarihinde binyılların değerlendirilmesi geçmiş-gelecek ilişkisinin bu yolla kurulması sanki bu dönümde herkesin bir an durup düşünmesi gerektiğini çağrıştırıyor. 2000 yılı için planlanan etkinlikler bir kutlama, bir değerlendirme, en önemlisi de hep bir umut ışığı içeriyor. Barışa, anlayışa, insanlığın birleşmesine ilişkin çağrıların yanında, açlık, enerji kıtlığı, doğal dengenin bozulması gibi korkulara yer verilse bile geleceğe yönelik çözümler üretilmesinden vazgeçilmiyor.

2000 yılının 1 Ocak sabahının yaşamlarımız için bir önceki günden farklı olmayacağını bilsek de, ister istemez bir zaman dönüşümü fenomenine tanık olmanın kitlesel etkisinden kendimizi soyutlayamayacağız.

1. J. Delumeau, *Mille ans de bonheur*, Fayard, 1995.
2. R. Ruyer, *L'Utopie et les utopies*, PUF, 1950.
3. J. Seguy, "Messianismes et millenarismes. Ou de l'attente comme catégorie de l'agir social", Fr. Chazel, *Action collective et mouvements sociaux*, PUF, 1993.
4. J. Delumeau, *Mille ans de bonheur*, s. 15.
5. Eskatoloji: Ahirethilim.

Gönen'de Milli Mücadele Yıllarındaki Faaliyetler

ÖZER KÜPELİ
Afyon Kocatepe Üniversitesi tarih uzmanı

Bu çalışma, "XIX. Yüzyıl Sonları XX. Yüzyıl Başlarında Gönen Kazası (1882-1922)" başlıklı Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü yayımlanmamış lisans tezinin "Millî Mücadele'de Gönen" kısmı esas alınarak çeşitli ilavelerle zenginleştirilmek suretiyle hazırlanmıştır.

GİRİŞ

Cumhuriyet devrinde Balıkesir iline bağlı bir ilçe merkezi olan Gönen'in kuruluşu MÖ 3. yüzyıla kadar inmektedir. Bununla ilgili rivayete göre Gönen, MÖ 3. yüzyılda Belkıs şehrini almak için buralardan geçen Büyük İskender'in emriyle kurulmuştur.[1]

Helenistik dönemlerde Artema[2] adıyla bilinen yöreye Türklerin gelişi 11. yüzyıl sonları, 12. yüzyıl başlarına rastlamaktadır. Ancak Gönen'de, Türk hâkimiyetinin yerleşmesi kesin tarih olarak bilinmemekle beraber muhtemelen Orhan Bey zamanında 1334-1335 yıllarındadır.[3] Bu tarihte Gönen Orhan Bey tarafından fethedilmiş, ardından Bolu taraflarından Akça Koca, Rüstem, Malkoç[4] gibi beyler beraberindekilerle bu havaliye gelip yerleşmişler ve şehirde Türk iskânını tesis etmişlerdir.[5]

Yörenin Osmanlı hâkimiyetine geçmesiyle beraber burası Hüdavendigâr Sancağı dahilindeki kazalardan biri olmuştur.[6] 1864 yılına kadar Hüdavendigâr Sancağı'na bağlı bir kaza olan Gönen bu tarihte "Gönen-i Karesi" adıyla Hüdavendigâr Eyaleti'ne bağlı bir liva olan Karesi Sancağı'na bağlanmıştır.[7] Vilayet sistemine geçilmek suretiyle yeni mülki düzenlemelerin yapıldığı 1867 yılında Gönen'in kaza statüsü nahiyeye çevrilmek suretiyle Gönen havalisi Erdek Kazası'na dahil edilmiş ve bir müdür tayin edilmiştir.[8] 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kafkasya, Kırım ve Balkanlar'dan devamlı göç alan Gönen'in nüfusunda bir azalma olmamasına rağmen kaza statüsünden nahiye statüsüne çevrilmesini anlamak mümkün değildir. Nitekim 1878 yılında Erdek'ten ayrılarak Bandırma'ya bağlanan Gönen,[9] 1882 yılında tekrar kaza statüsüne çevrilerek Karesi Sancağı'na bağlanmıştır.[10]

Bu statüsünü Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar sürdüren Gönen, 1926 yılındaki mülki düzenlemelerle Balıkesir Vilayeti'nin bir ilçesi olmuştur.

Kısaca tarihçesini naklettiğimiz Gönen'de esas konumuz olan millî mücadele yıllarındaki faaliyetlere geçmeden önce, Gönen'deki durumun I. Dünya Savaşı sonlarında Batı Anadolu'nun diğer şehirlerinden hiç de farklı olmadığını belirtmemiz gerekir.

MONDROS MÜTAREKESİ SONRASI

Birinci Dünya Savaşı 1918 yılında sona erdiği zaman Osmanlı Devleti mağlup devletler safında yer almış ve İtilaf Devletleriyle 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Mütarekesi'ni imzalamıştır.[11] Ardından mütarekenin bazı maddelerine dayanarak Anadolu'yu işgale başlayan İtilaf Devletlerine karşı Türk Milleti'nin bağımsız yaşama arzusu olarak Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurulmuş ve yine bu işgale karşı halkın silahlı mücadelesi olan Kuvay-ı Milliye ortaya çıkmıştır. Vatan toprağında işgallerin başlaması üzerine kurulan bu cemiyetlerden her biri bir diğerinden habersiz şekilde, kendi bölgesindeki düşman işgallerine ve azınlıkların çapulculuklarına karşı faaliyetlerde bulunuyorlardı. Millî cemiyetler bu haldeki konumlarını, Sivas Kongresi sırasında 7 Eylül 1919 tarihinde yayımlanan "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Nizamnamesi" ile müdafaa-i milliye cemi-

yetlerinin tek bir çatı altında toplanmasına kadar devam ettirmişlerdir.[12]

İzmir'in Yunanlılarca işgalinin ardından tüm Batı Anadolu'da millî teşekküllerde bir hızlanma görülmektedir. Bu sırada Gönen'de de millî müdafaa cemiyetine ihtiyaç duyulması üzerine yapılan girişimler sonucunda Emekli Binbaşı Hazım Bey reisliğinde 12 Eylül 1919 tarihinde Gönen Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştur.[13] Karargâh olarak Eski Han'ı kullanan cemiyetin ilk teşkilatında Reis Emekli Binbaşı Hazım Bey, Kalaycıoğlu Hacı Ahmed Ağa, Çerpeşli Hakkı Efendi, Hacı Mecid'in Lütfi, Kırlı İsmail Usta, Burunoğlu Hafız Halil, Hafız Çavuş, Uncu Ali Ağa, Tabak Hacı Hasan, Keçidere Köylü Esat Bey, eski mukavelatçı Sadi oğlu Salih Efendi, Hacı Mecid'in Hüseyin ve Belediye Reisi Hüseyin Çavuş yer almışlar ve bu teşkilat altı ay kadar görevde kalmıştır.[14]

Mondros Mütarekesi'nin ardından yurdun çoğu yerinde olduğu gibi Gönen ve civarında da memleketin karışık durumundan faydalanmayı düşünen çok sayıda asker kaçağı ve eşkıya türemişti. Özellikle dağlık bölgelerin bunlarla dolu olmasından dolayı Balıkesir'den Edremit'e, Edremit'ten Ayvalık'a, Gönen'den Bandırma'ya gitmek çok tehlikeli olup soyulmak ihtimali kesindi.[15] Bu dönemde Gönen ve civarında yaşayan Çerkezlerin büyük kısmının hayvan hırsızlığı ile uğraşılıkları ve civarın en müthiş hayvan hırsızlarının Gönen'e tâbi Sızıköy'de olduğu belirtilmektedir.[16] Bu hırsızlar sayesinde Çanakkale, Lapseki, Ezine ve Bayramiç'ten çalınan hayvanlar Biga üzerinden transit olarak Gönen'e geçirilmekteydi.[17] Yine bu sıralarda Gönen'de pek çok çetenin faaliyette bulunduğu bilinmektedir. Bunlardan özellikle Sızıköylü Neşet Çetesi[18] yüz yırmı kişilik mevcuduyla faaliyet alanını Biga'ya kadar genişletmiş,[19] ordu müfrezelerinin önünü kesmek suretiyle onların silah ve cephanelerini gasp ediyor, buna rağmen bir türlü yakalanamıyordu.[20] Yine bu dönemde Bandırma, Mihaliç (Karacabey), Gönen, Kirmasti (Mustafakemalpaşa) taraflarında pek çok başıboş çetenin bulunduğu ve asayişin temini için bunların derdest edilmesinin gerektiği belirtilmiştir.[21]

Vaziyetin böyle mühim bir halde bulunduğu sırada kurulan cemiyet, ahaliyi şakilerin elinden kurtarmak ve biraz olsun asayişi düzeltmek için ahaliden topladıkları paralarla silahlı müfrezeler teşkil etmiş ve bu müfrezeler geceli gündüzlü kasabanın etrafında koruma görevi yapmaya başlamıştır.[22] Bunu takiben Gönen'in Sarı nahiyesinde Veli Onbaşı oğlu İsmail Güven reisliğinde bir müdafaa-i hukuk teşkilatı oluşturulmuştur.[23] Ancak bu sıralarda Gönen kaymakamı olan Çerkez Tevfik[24] adlı birinin sözde mahalli jandarmaya yardımcı olmak maksadıyla tertip edilmiş otuz kişiden mürekkep süvari müfrezesinin tüm ihtiyaçlarının karşılanmasını Türk köylerine havale etmesi, köylülerin tepkisine neden olmuştur.[25] Kuva-yı Milliye teşkilatının kurulmasının gerekli olduğu bir zamanda, bunun gerçekleşmesinin, bu tür hareketleriyle Kuva-yı Milliye için gerekli ortamı engelleyen Kaymakam Tevfik Bey'in Gönen'den kaldırılmasıyla mümkün olabileceğinin anlaşılması üzerine Çerkez Tevfik Bey Sındırgı'ya, Sındırgı

Gönen ve çevresinde faaliyet gösteren Kuva-yı Milliyeciler, 30 Kânunısâni 1339. Soldan sağa: Çakurcalı Mustafa'nın biraderi Osman, Edincikli Tatar Hüseyin Efe, Çerpeşli Hakkı Efendi'nin oğlu Rıfat, Altıparmak Nuri Efe, Çetmili Osman Bey, mebus Mehmed Vehbi Bey, Yortanlı Emin Vehbi Efe, Sarıköylü Hasan Efe, Kavaklı Hasan Efe, Edincikli Bacak Hasan Efe, ?, Edincikli Tevfik.

Bu makalede kullanılan fotoğraflar Zekeriya Özdemir'in *Kaplıcalar Şehri Gönen* (Ankara, 1998) adlı kitabından alınmıştır.

Belediye reisi Hüseyin Çavuş.

Kaymakamı Ali Münis Bey de Gönen'e tayin edilmiştir.[26]

Bu olaydan sonra Gönen'de Müdafaa-i Huhuk teşkilatının güçlendirilmesi için sırayla Edremit Kaymakamı Köprülü Hamdi Bey, Sarı Edip Efe ve Balıkesir Heyet-i Merkeziye Reisi Vehbi Bey Gönen'e gelerek ahaliyi telkin ve teşvik edici konuşmalarda bulunmuşlardır.[27] Ayrıca 16 Haziran 1919 tarihinde Hacim Muhittin Bey ve Halil Efendi birlikte geldikleri Gönen'de Türk-Çerkez ayrımının ön planda olduğunu görmüşler ve bu sebeple işgallere karşı mukavemet oluşturmak için kentin ileri gelenleriyle yaptıkları üç görüşmeden de sonuç alamamışlardır.[28] Buna rağmen, bu telkinler sonucunda ahaliden aldığı yardımlarla güçlenen millî teşkilat kasabanın muhafazası için kurduğu bekçi teşkilatını genişleterek, kasabanın dışarıdan gelecek tehlikelere karşı korunmasını güçlendirmiştir.[29] Bunun yanı sıra kaza eşrafından seçilen İbrahim ve Hasan beyler 26 Temmuz 1919 tarihinde toplanan Balıkesir Kongresi'ne Gönen'i temsilen katılmışlardır.[30] 30 Temmuz 1919 tarihinde neticelenen kongrede oluşturulacak millî teşkilat namına ortaya çıkacak masrafın %6'sının karşılanması Gönen kazasına tevdi edilmiştir.[31]

ANZAVUR İSYANLARI SIRASINDA GÖNEN VE HAVALİSİ

Anadolu'da Millî Mücadele günden güne büyürken karşısında beliren en büyük tehlikelerden biri de iç isyanlar olmuştur. Millî kuvvetlerin kazandığı başarılar üzerine Anadolu'nun çeşitli yerlerinde çıkarları tehlikeye düşen İtilaf Devletleri'nin desteği ve İstanbul hükümetinin Anadolu'daki millî direnişe karşı olan düşmanlığı iç isyanların çıkmasına veya çıkarılmasına neden olmuştur. Bu isyanların en önemlilerinden biri Kuzeybatı Anadolu'da Biga, Gönen ve Manyas yöresindeki faaliyetleri ile millî kuvvetleri uzun süre meşgul eden Ahmed Anzavur'un isyanıdır.

Ahmed Anzavur'un Ortaya Çıkışı ve İlk İsyanı (25 Ekim-30 Kasım 1919) Sırasında Gönen

Anadolu halkından büyük itibar gören Kuva-yı Milliye'yi içten parçalamak için, Millî Mücadele aleyhinde faaliyet gösteren Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile Askeri Nigehban Cemiyeti ve Kızıl Hançerliler Cemiyeti "Boğazlardaki İngiliz hâkimiyeti sayesinde Anadolu ile Boğazlar arasında bir irtica bölgesi" oluşturmaya çalışmış ve bunun için de aralarında anlaşarak "Cemiyet-i Ahmediye"yi[32] kurmuşlardır. Onlar bu suretle, Yunanlılara karşı oluşturulmuş Balıkesir'deki Türk Millî Cephesini dağıtmayı düşünüyor ve ahalinin içinde bulunduğu durumdan yararlanarak "Kuva-yı Muhammediye" adıyla bir kuvvet toplamayı, Biga'da teşkilatlarını tamamladıktan sonra Gönen'i ele geçirip Bursa'ya doğru ilerlemeyi ve burada İngilizler ile birleşip Anadolu'daki millî hükümeti düşürmeyi düşünüyorlardı.[33] İşte, ilk olarak Biga'da teşkilatlanan Kuva-yı Muhammediye'nin başında Ahmed Anzavur[34] bulunmaktadır.

Gönen ve civarında Ahmed Anzavur ilk faaliyetlerine başladığı sıralarda bu bölge 14. Kolordu'ya dahil bulunuyordu. Bu civardaki halkın çoğunluğu Müslüman olmakla beraber, bunlar arasındaki çıkar çatışmaları nedeniyle birtakım gruplaşmalar oluşmakta ve dolayısıyla bunların çatışmaları yüzünden zaman zaman iç düzen bozulmaktaydı.[35] Bununla beraber bu civarda Çerkezlerle Arnavutlar, Türklerle Rumlar arasında şahsi ve mahalli de olsa bazı geçimsizlikler söz konusuydu.[36]

Anzavur yukarıda zikrettiğimiz durumdan da istifade ederek 25 Ekim 1919 tarihinde bölgeye gelerek "sahık İzmit Mutasarrıfı"[37] namıyla Millî Mücadele aleyhinde taraftar toplamak ve kuvvetlenmek için çalışmalarına başlamıştı. Gönen ve Manyas havalisindeki köyleri tek tek dolaşarak açıkça millî kuvvetler aleyhinde propaganda yapan ve bu yörede bir teşkilat oluşturmaya başlayan Ahmed Anzavur ilk olarak Eşkıya Kadir diye tanınan Hacı Yakup'la anlaşmıştır.[38] Anzavur, bir taraftan Gönen ve köylerinde padişah ile İngilizler lehine faaliyetlerini devam ettirirken, diğer taraftan bu bölgedeki silahlanmış köyleri kendine ilhak ettirerek bir hayli kuvvet oluşturmuştur.[39]

Anzavur'un bu faaliyetlerine rağmen bütün Manyas ve Gönen havalisinde umumi bir hareket yapabileceği zannedilmemektedir.[40] Buna rağmen Anzarvur'un Gönen, Manyas Çerkez köylerinde aleyhte propaganda yaptığını işiten Hamdi Bey ve mahalli hükümet, Dimatokalı İsmail Hakkı, Hacıköylü Kaymakam Tahir Bey ve Bigalı Safer Bey'i -ki her üçü de Çerkez'di- Anzavur'un telkinlerini boşa çıkarmak için nasihat heyeti olarak bu bölgeye göndermiştir.[41]

Bu civarda faaliyette bulunan eşkıyadan Şah İsmail ve Kirmastili Zafer'in de kendisine katılımıyla daha da güçlenen Anzavur, Balıkesir üzerine harekete geçti.[42] Ancak Demirkapı civarında karşılaştığı Kazım Özalp kumandasındaki millî kuvvetlere yenilen Anzavur kaçmak zorunda kaldı.[43] Önce Manyas'a, oradan da Gönen'in Keçeler köyüne gelen Anzavur 22 Kasım 1922 tarihinde Gönen kasabasına girdi.[44] Gönen'e girdiğinde ilk olarak beyanname yayımlayan Anzavur burada özetle "Kuva-yı Milliye kutsal adı altında gizlenenlerin Padişaha başkaldırınış adi asiler olduklarını, ülkenin yazgısı belirleneceği bir sırada Avrupa'nın gözleri önünde barışı bozduklarını ileri sürüyordu. Faaliyetlerinin alanı olan Bursa, Kütahya, Eskişehir, Bolu, İzmit ve Karesi'de halkı Padişah için mücadeleye çağırıyordu. O kadar çok kanın boşuna akıtıldığı dört savaş yılından sonra, Selanik ve diğer yerlerden gelen hainler, ülkeye barış ve güvenlik getirmek isteyen Padişahı devirmek ve cumhuriyetçiliği egemen kılmak emelindeydiler. Bunun için Padişahlık hukukuna tecavüzle asker ve vergi toplanıyor,

arada mala ve cana kıyılıyordu. Sulh ve sükûn Sultanahmed Meydanı'nda mitinglerle ya da Avrupa'yı tehdit etmekle değil, Padişahın önünde, kulları olarak, boyun eğip ondan barış dilemekle sağlanırdı" demekteydi.[45] Öte yandan hükümet merkezi ve telgrafhaneyi de kontrol altına alan Anzavur, Gönen Kaymakamını tutuklattı.[46] Gönen telgrafhanesinden Bandırma'daki 14. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa'ya ve Çerkez Ethem'e tehdit telgrafları çeken Anzavur, Gönen'de yağma vaadiyle etrafındakilerin sayısını yüz otuz kişiye çıkardı.[47] Anzavur, ayrıca eytam sandığını kırdırmak suretiyle buradaki üç bin lirayı gasp etmiş ve müddei umûmî ile jandarma kumandanını azlederek, onları hapsettirmiştir.[48] Anzavur'un Gönen'e girmesiyle ilgili olarak 14. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa, 56. Fırka Kumandanı Bekir Sami Bey'e yolladığı şifrede şöyle demektedir:[49]

> Anzavur mel'ûnu Gönen'e kaçtı. Orada 20-30 Çerkez budâlası telef ve o kadar da aile de yasa boğuldu. Artık tarihi yerine trajedi yazıyorum. Dün Gönen yöresinde Anzavur'un refâkatindekiler önemli yağmalarda bulundular. Oraya kuvvetli bir müfreze gönderilmek üzeredir.

Anzavur'un Gönen'e girmesinden sonra gerçekten de Yusuf İzzet Paşa'nın söylediği gibi seksen kişilik bir müfreze Bandırma'dan yola çıkmış ve Gönen'deki yüz elli milisle beraber Anzavur'u kuşatmış, ancak bu milislerin Pomaklara saldırıp saldırmayacağının kuşkulu olması üzerine Kaymakam (Yarbay) Rahmi Bey kumandasındaki yeni bir müfreze yola çıkarılmıştır.[50]

Bu sıralarda Anzavur'u ortadan kaldırmak maksadıyla Balıkesir ve Balya mıntıkalarından Çerkez Ethem ve Parti Pehlivan'a mensup bir kısım kuvvet Gönen'e gelerek mukabil hareket ve faaliyetlerde bulunmuşlardır.[51] Yine bu maksatla bölgeye gelmiş bulunan Balıkesir milis kumandanı Keçecizade Mehmet Emin Bey civardaki köylerde asayişi ihlal edenlerin

Gönen ve çevresinde bulunan Kuva-yı Milliye müfrezeleri. Oturanlar: Bacak Hasan Efe, Kürt Hasan Efe, Balıkesir mebusu Vehbi Bey, Altıparmak Nuri Efe, Pıtır Hüseyin Efe. Ayaktakiler: Çepnili Osman Bey, Kavaklı Hasan Bey, Yortanlı Emin Bey, Hakkı Bey'in oğlu Rıfat, Edincikli Tahsildar Tevfik Bey.

cezalandırılmasını sağlamıştır.[52] Nihayet millî kuvvetlerin baskısına daha fazla dayanamayan Anzavur, Bandırma yoluyla önce Karacabey'e, oradan Mustafakemalpaşa'ya, orada da tutunamayınca bir yolunu bularak Biga'ya kaçmıştır.[53]

Anzavur'un ilk isyanının bu şekilde bastırılmasından sonra Gönen'de şiddetli bir takip hareketi başlatılmış ve bu olayla ilgili olarak 12 kişi tutuklanmıştır.[54] Yine Anzavur'un yeni bir taarruzuna karşı bazı önlemler alınmaya çalışılmıştır.[55]

Diğer taraftan Gönen'in Çerkez köylerinden Sızı Hasan Bey köyünü üs tutan Anzavur ve avenesi üzerine -az önce de söylediğimiz gibi- Kuva-yı Milliye kuvveti gönderilmesine rağmen, Biga'dan gelen Suphi ve Kara Hasan çetelerinin intikam amacıyla Çerkez köylerini yağmalaması, bu sıralarda yaygın olan -özellikle Karacabey'de- Türklük-Çerkezlik meselesini had safhaya ulaştırdığından İstanbul Hükümeti hadiselerin müsamaha gösterilerek halledilmesini istemiştir.[56]

Anzavur'un ilk isyanı bu şekilde sona ermesine rağmen ciddi bir takip hareketinin uygulanmaması nedeniyle Anzavur ele geçirilememiştir.

Anzavur'un İkinci İsyanı (16 Şubat - 19 Nisan 1920) Sırasında Gönen

Anzavur'un ilk isyanının bu şekilde sona ermesinin üzerinden birkaç ay geçmesine rağ-

Alay Komutanı Kaymakam Rahmi Bey.

men Gönen ahalisininin şikâyetleri bitmiyordu. Çünkü bu dolaylarda faaliyet gösteren Kara Hasan[57] kendisine bağlı milis birliği sayesinde köylere kadar genişlettiği bekçi teşkilatı ile köylülerden para topluyor, halk arasındaki anlaşmazlıkların çözümüne karışıyor, adeta hükümet içinde hükümet olarak etkinlik gösteriyor ve bu durum halkın tepkisine neden oluyordu.[58] Diğer taraftan Şubat 1920'de Gönen ve civarında otuz kadar çete faaliyet gösteriyordu.[59] Bu çetelerin yapmış oldukları faaliyetler, Millî Mücadele aleyhindeki kişilerin propagandası sonucu Kuva-yı Milliye ile alakalı görülüyor ve ahali bu konudaki şikâyetlerinde Kuva-yı Milliye'den zulüm gördüğünü dile getiriyordu. Öyle ki 14 Nisan 1920 tarihinde Gönen'den Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bir tezkirede şöyle denilmektedir:[60]

> ... Kuvâ-yı Milliye ile ona iltihak eden bir kısım efrâd-ı ahâlî tarafından gayr-i meşrû emellerine itâ'at etmediklerinden dolayı Gönen Kazası dâhilinde Sızı Hasan Bey, Çerkez Keçidere, Karaağaçalanı, Hacı Veli Obası, Ayvalıdere köyleri asker kuvveti, jandarma ve Kuvâ-yı Milliye ile bunların cebirle kendilerine uydurdukları Sarıköy, Yortan, Gündoğan köylerinin bir kısım ahâlisi tarafından sarılarak ev eşyası, türlü zahireler ve çift hayvânâtı, alet ve edevâtı ve diğer hayvânlar kâmilen zabt ve yağma ve tahrîb edildi. Bu köylerde otuz ev, on beş dam, on altı samanlık yıkılmak suretiyle bir buçuk milyon liralık zarar verildiği yapılan keşiflerden ve vaki' tahkikâttan anlaşıldı... Ahâlî-i kurânın bu yüzden ely-yevm muhtâç ve merhamet ve mu'âvenet bir halde bulunmuş olduğu da'ire-yi tafsilâtı ve ahâlinin sefâletten tahsîsi zımmında lâzım gelen meskenlerin yekdiye inşâ ve tohumluk zahire ve çift hayvânâtı i'tâsı için mebâliğin tahsisi lüzûmunu...

Diğer taraftan Çerkezler, Meclis-i Vükela'ya gönderdikleri bir arzuhalde Gönen kazası dahilindeki Çerkez köylerinde mezalim vuku bulunduğundan bahisle bu durumda sadece Gönen'de bulunan Çerkezlerin değil, Biga ve Karesi Sancaklarında ve Hüdavendigâr Vilayeti'nde bulunan Çerkezlerin dahi heyecan içinde bulunduğunu belirtmektedirler.[61]

Görüldüğü üzere Gönen ve Biga havalisinde durum böyle nazik bir vaziyette iken Edremit Kaymakamı Köprülülü Hamdi Bey'in Biga'da kurmaya çalıştığı millî teşkilat için gerekli parayı ahaliden tedarik etme yoluna başvurması esasen bu gibi isteklerden usanmış yöre ahalisini daha huzursuz duruma düşürmüş, bunun ötesinde ahaliyi millî teşkilat kurmak için silah altına almaya başlamasıyla bu huzursuzluk özellikle Pomak ahalide daha da artmıştır.[62] Zaten kendilerinden olan eşkıya Kara Hasan'ın, Hamdi Bey tarafından hapsedilmesinden dolayı, Hamdi Bey'e sempati duymayan Pomaklar, bu civardaki diğer bazı Pomak elebaşılarının etkisiyle hareketlenmeye başladılar.[63] Öte yandan bu civarda saklanmakta olan Ahmed Anzavur da Çerkez köylerini dolaşarak millî teşkilatı kötüleyici propagandaya başlamış,[64] ayrıca Kuva-yı Milliye'ye karşı olan şikâyetlerden faydalanan millî teşkilat aleyhindekiler -özellikle Teali İslam Cemiyeti'nin bölgedeki mensupları- padişah yanlısı propagandalarda bulunarak Karabiga, Bandırma, Gönen dolaylarındaki Çerkezleri Kuva-yı Milliye aleyhine yapılacak bir ayaklanmaya hazırlamışlardı.[65]

Bu arada Çerkezlerin herhangi bir hareketini önlemek amacıyla onlara nasihat etmek üzere 4 Aralık'ta İstanbul Muhafızı Ahmed Fevzi Paşa iyi niyetle Balıkesir'e gelmiş ve oradan Gönen'e geçmiştir.[66] Ancak Heyet-i Teftişiye Reisi sıfatıyla dolaşan bu zatın raporları oldukça mantıksız ifadeler taşımaktadır. Hatta bu zat raporlarından birinde Gönen'de ilk iş olarak Anzavur meselesinden dolayı binbir güçlükle elegeçirilebilen kişilerin tahliyesini talep etmiştir.[67]

Görüldüğü üzere 1920 yılı başlarındaki bu karışık durumdan faydalanmak isteyen Gavur İmam[68] ve Şah İsmail[69] etraflarına topladıkları çapulcularla 17 Şubat'ta Biga'ya taarruz etmişler ve güçlü bir mukavemetle karşılaşmayınca kasabaya girmişlerdir. Bunun üzerine Anzavur on beş kadar adamıyla Biga'ya gelerek hükümet konağına yerleşmiş ve ayaklanmanın idaresini eline almıştır.[70]

Anzavur ve adamları Biga'ya hâkim olduktan sonra hemen şekavetlerine başlayıp ilk iş olarak Edremit Kaymakamı Hamdi Bey'i şehit ettiler.[71] Daha sonra Biga ve Gönen kasaba ve köylerinden kendilerine çok sayıda halkın katılımıyla Ahmed Anzavur ve Gavur İman, Yenice köyündeki silah deposunu ele geçirmek için harekete geçtiler.[72] Bu sırada bir beyanname yayımlayan Anzavur, amacının halkı Kuva-yı Milliyecilerden kurtarmak olduğunu ve bunda da muvaffak olacağını açıklamıştır.[73] Aynı tarihlerde Aydın[74] Umum Kuva-yı Milliye Kumandanı Demirci Mehmed Efe de Bursa, Biga, Karacabey, Gönen müftülükleri ile suret-i belediye riyasetlerine, Balıkesir Heyet-i Milliyesi'ne ve Kuva-yı Milliye riyasetlerine hitab eden bir beyanname[75] yayımlayarak burada Kuva-yı Milliye'yi övmüş ve ona destek verilmesini istemiştir.[76]

Anzavur'un Yenice'ye hâkim olmasından sonra millî kuvvetler tarafından bir Takip Müfrezesi oluşturulmuş ve bu müfrezenin başına da Kaymakam (Yarbay) Süleyman Sabri Bey getirilmiştir.[77] Kaymakam Süleyman Sabri Bey 2 Mart 1920'de Gönen'e geldiğinde kazanın güneyinde bulunan Hacı Veli Obası ve Üçpınar köylerinden üzerlerine ateş açılmış ve Gündoğan, Babayaka, Hasanbey, Karalar Çiftliği ve Bakırlı sırtlarını tutmuş bulunan Anzavur ve Gavur İmam kuvvetleriyle ilk çarpışmalar bu şekilde meydana gelmiştir.[78]

Gönen'de 2-3 Mart günlerinde Muradlar, Keçeler ve Karaağaçalanları köylerinin Anzavur'u tutarak millî kuvvetlere direnmeleri yüzünden, meydana gelen muharebelerde bu

köyler kısmen harap olmuştur. Yine bu olayla ilgili olarak 3-4 Mart tarihinde merkeze gönderilen muharebe raporunda Anzavur'un Sızıköy, Babayaka, Keçidere, Muradlar hattında tutunabileceği belirtilmiş ve ileri hareket esnasında direnen köy olursa buralarda mümkün olduğunca hanleri tahrip ve yağmadan kaçınılması, cephanenin sarfiyatında tasarruflu davranılması istenmiştir.[79]

4 Mart 1920 günü saldırıya geçen Takip Müfrezesi Gündoğan, Dereköy, Sarıköy ve Sızıköy'de asileri bozguna uğratarak Biga'ya çekilmek zorunda bırakmıştır.[80] Ancak her ne kadar yağma ve tahripten uzak durulması istenmişse de bu muharebeler sonucunda bu tür hareketler önlenememiştir.[81]

Anzavur ve avenesi Biga'ya kadar takip edilmiş, ancak Anzavur, Süleyman Sabri komutasındaki birlikleri Biga'da durdurmaya muvaffak olmuştur. Dört gün devam eden çarpışmalarda millî kuvvetler bir başarı elde edemeyerek geri çekilmek zorunda kaldılar.[82] Gönen'e çekilen Kaymakam Süleyman Sabri Bey harekâtın güçlüğünden yakınarak erlerin aç ve yorgun olduklarını ve bu nedenle kaçma teşebbüslerine giriştiklerini belirtmiş, bunun üzerine 14. Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa, Kaymakam Rahmi Bey komutasındaki 174. Alay dışındaki bütün kuvvetlerin Gönen'den Balıkesir'e dönmelerini emretmiştir.[83]

Kaymakam Sabri Bey'in Gönen'e çekilmesi şakilerin cesaretini artırmış ve onların Gönen'e saldırma ihtimali belirmişti. Ayrıca Kaymakam Sabri Bey komutasındaki Takip Müfrezesinin Gönen'den ayrılması şakilere büsbütün cesaret vermişti. Onların Gönen'e saldırma ihtimalinden endişe duyan Kaymakam Rahmi Bey, Gönen Kuva-yı Milliye ileri gelenleri ve Belediye Reisi Hüseyin Çavuş ile görüşerek Gönen kasabasının etrafına siperler kazdırmak suretiyle önlem almış ve elindeki kuvvetlerle Anzavur'un saldırmasını beklemeye başlamıştı.[84] Buna rağmen

Balıkesir Kuva-yı Milliyesi Heyet-i Merkezi azası Gönenli Osman Bey (solda).

Müftü Şevket Efendi.

Kaymakam Rahmi Bey, Gönen'de tutunamayacağından bahsederek, askerlerin "biz halk üzerine ateş edemeyiz" dediklerini ve askerlerden bir gecede elli dört kişinin kaçtığından, ayrıca civar köylerin süratle Anzavur'a katıldıklarından şikâyet ederek, Bandırma'ya çekilmeyi önermiştir.[85]

Kaymakam Rahmi Bey bu şekilde durumundan yakınırken, 31 Mart 1920'de Gönen Kaymakamı Ali Bey, Bandırma'daki 14. Kolordu Kumandanlığı'na çektiği telgrafta Anzavur'un Biga istikametinde bulunan Tahirova, Hodul, Agunya köyleri üzerinden Gönen'e yürümekte olduğunu, emri altında iki-üç bin kişinin bulunduğunu, yanlarında on katırlık yedek cephane getirdiklerini ve kısa bir süre sonra Gönen'e varacaklarını telaşla bildirmiştir.[86] Gerçekten de Anzavur beraberinde çok sayıda piyade, topçu ve süvariden oluşan bir kuvvet ile iki top ve birkaç mitralyözle Gönen'e gelmişti.[87] Umumi karargâhını Dereköy, Karalar Çiftliği köylerine kuran Anzavur toplarını da Babayaka köyündeki kalenin[88] içine yerleştirdi.[89] Gönen'de ise Kaymakam Rahmi Bey kumandasında iki yüz asker ve ahaliden gönüllü birlikler vardı.[90]

Anzavur'un Gönen'i muhasara etmesi üzerine 3 Nisan 1920'de Bandırma'ya gelen Şehzade Cemaleddin Efendi, yanındaki bazı kimselerle beraber Gönen'in Çalıoba köyüne gelmiş ve burada Anzavur ile görüşerek ondan durum hakkında bilgi almıştır.[91]

Anzavur ve beraberindekiler çok üstün kuvvetlerle 4 Nisan 1920'de Gündoğan, Karalar Çiftliği ve Tuzakçı köylerinden olmak üzere üç koldan saldırıya geçmişler, kasabadaki millî kuvvetler kırk sekiz saat süreyle kasabayı savunmuşlarsa da Anzavur ve avenesinin Gönen'e girişini önleyememişlerdir.[92] Muharebe esnasında 174. Alay Kumandanı Kaymakam Rahmi Bey şehit olmuş, kasabaya giren şakiler ele geçirdikleri subayları ve Kuva-yı Milliye mensuplarını tutuklamışlar, bunun yanı sıra birçok subay ve jandarmayı da öldürmüşlerdir.[93] Bu arada Gönen Müftüsü Şevket Efendi, Müdafaa-i Hukuk Heyeti Reisi Hüseyin Bey, yine Gönen'deki Kuva-yı Milliye teşkilatının önde gelenlerinden Ramiz Bey ile Mehmet Bey şehit olanlar arasındadır.[94]

Anzavur bu şekilde Gönen'e hâkim olduktan sonra Padişah

İşgal yıllarında Yunan Karargâhı olarak kullanılan Eski Konak Otel.

Vahdettin tarafından kendisine mir-i miranlık, yani sivil paşalık rütbesi verilmiştir.[95]

Anzavur'un Gönen'i işgalinden sonra Gönen eşrafından oluşturulan bir heyet Gönen halkının padişaha bağlılığını bildirmek amacıyla İstanbul'a gitmiş, lakin geri dönmeleri için gereken parayı bulamayınca masraflarının karşılanmasını padişahtan talep etmişler ve ancak öyle geri dönebilmişlerdir.[96]

Şakilerin Gönen'i ele geçirmesinden sonra bir kol Anzavur komutasında Bursa'yı hedef alarak Bandırma'ya, diğer kol da Gavur İmam komutasında Balya üzerinden Balıkesir'e yürümek üzere harekete geçti.[97] Bunun üzerine Çerkez Ethem kumandasında süvari ve piyadelerden kurulu iki bin kişilik bir müfreze, Parti Pehlivan ve zeybekleri, Aydın cephesinden Danişmendli İsmail Efe kumandasında altı yüz süvari zeybek,[98] 14. Süvari Alayı'nın büyük kısmı ile İvrindi ve Ayvalık bölgelerinden bazı müfrezelerin katılımıyla oluşturulan kuvvetler Anzavur ve Gavur İmam üzerine yollanmıştır.[99] Kuvvetlerin Balıkesir'den hareketinden bir gün sonra 15 Nisan 1920'de Sultançayırı civarında Anzavur'la karşılaşılmış ve burada meydana gelen muharebede Anzavur büyük bir bozguna uğratılmıştır. Diğer taraftan Gavur İmam da aynı şekilde millî kuvvetlerce mağlup edilmiş ve şakiler iki koldan Biga'ya doğru kaçmaya başlamışlardır.[100]

Biga'ya doğru kaçan şakiler sahile kadar kovalanmış, yabancı gemilere binebilenler kurtulmuş, binemeyenler ise Millî Kuvvetler tarafından imha edilmişlerdir.

Mustafa Kemal Paşa, Anzavur meselesi ve bitişi ile ilgili olarak mecliste şöyle beyanatta bulunmuştur:[101]

> Meselenin mebdeini tekrar etmek lazım gelirse Anzavur başına topladığı birtakım serserilerle Kirmasti'ye [Mustafakemalpaşa] kadar ilerlemiş ve alınan mukabil tedabir neticesinde ilk müsademeyi Susığırlık'ta [Susurluk] kabul etmiştir. Bu müsademede mağlup oldu, Biga'ya gitti, takip olundu ve orada da mağlup oldu, yanındaki serseriler dağıldı, tek başına Gönen'e gittiği anlaşıldı. Oraya giden kuvvetlerimiz tarafından yaralandı ve mecruh olarak İstanbul'a gittiğini en son aldığımız malûmatlan anladık.

Anzavur Biga'da bindiği bir gemiyle İstanbul'a kaçmış, daha sonra Kocaeli Bölgesi'nde Kuva-yı Milliye'ye karşı savaşan Halife Ordusu'nda bulunmuş ve nihayet Yunan işgali sırasında onların hizmetine girerek Türklere pek çok zulüm yapmıştır. Sakarya Muharebesi'nden sonra Biga'da Şehit Köprülülü Hamdi Bey'in adamları tarafından sıkıştırılan Anzavur silahlı çatışmada vurularak öldürülmüştür.[102]

Anzavur isyanları sonucunda Gönen ve civarında pek çok maddi ve manevi hasarlar meydana gelmiştir. Bunların hepsini tespit etmek mümkün olmamakla birlikte Anzavur'un sadece Gönen Hükümet Konağı'na verdiği zarar bin altı yüz doksan beş kuruştur.[103]

Anzavur isyanının bastırılmasından sonra Gönen ve Biga yöresindeki halktan cephelere yeterli kadar istifade temin etmek için Avni Bey, Biga mutasarrıfı olarak gönderilmiş ve birtakım müfrezeler Avni Bey'in emrine verilerek Biga ve Gönen bölgelerinde esaslı bir şekilde millî teşkilat kurulması yoluna gidilmiştir.[104]

YUNAN İŞGALİ

Anzavur İsyanı'nın sona ermesinden kısa bir süre sonra, Gönen'de bir başka tehlike ortaya çıkmıştı ki bu tehlike bölgenin Yunan işgaline uğraması ihtimaliydi. Mayıs ayı içinde beraberinde Balıkesir Müdafaa-i Hukuk-ı Heyet-i Merkeziyesi olduğu halde Gönen'e gelen Kavaklı Osman Bey[105] burada Kuva-yı Milliye faaliyetlerinin hızlandırılmasına çalışmıştır.[106] Bu maksatla 20 Haziran 1920 tarihinde Gönen'de seferberlik ilan edilmiş ve yüz elli fişek ile iki harp silahı, yüz lira, çift koşumlu bir araba getirenin bu içtimadan affedileceği belirtilmiştir.[107] Bunun üzerine beş yüz-altı yüz civarında silah toplanmış ve ayrıca üç-beş yüz kişilik, ekserisi sivillerden oluşan bir müfreze teşkil edilmiştir.[108] Bu müfreze daha sonra Esat Bey komutasında Soma'ya millî kuvvetlere yardımcı olmak maksadıyla gönderilmiştir.[109]

Kaza dahilinde hal böyle iken, 22-23 Haziran 1920 tarihinde başlayan Yunan taarruzu

sonucunda kısa zamanda Marmara'nın güneyi Yunanlıların eline geçmiştir. Bu suretle 6 Temmuz 1920 Salı günü Gönen, Yunan işgaline maruz kalmıştır.[110] Bu bölgelere Yunan taarruzu başlamadan önce Biga, Gönen, Bandırma çevresinde bulunan ve Anzavur İsyanı'ndan sonra bölgenin asayişini sağlamakla yükümlü Biga Mutasarrıfı Miralay Avni Bey komutasındaki 190. Piyade Alayı Bandırma, Karacabey yoluyla safha safha Bursa'ya çekilmiştir.[111]

Yunan işgal kuvvetleri, Gönen'i işgal ettikleri andan itibaren kazada yaşayan Rumlar ve Çerkezler Yunanlıların yanında yer alarak Türk ahaliye karşı zulüm ve işkenceye başlamışlardır. Öyle ki bu baskıdan dolayı ahali evlerinden dışarı çıkamaz duruma gelmiştir.[112] Diğer taraftan Yunanlılar kendileri için tehlikeli gördükleri şahısları Atina'ya sürgün etmek yoluyla kazadan uzaklaştırmışlardır.[113] Bunun üzerine Yunanlıların yapmış olduğu zulmü tespit için İstanbul'dan bir heyet gönderilmiştir.[114] Ayrıca Mülkiye Müfettişi Nedim Bey Gönen, Manisa, Bergama ve dolaylarını dolaşarak buralardaki Yunan işgaline dair bir rapor hazırlamıştır. Öyle ki bu rapor dosyasının içinde bulunan bir telgrafta Gönen eşrafından birtakım kişiler, Gönen ve Manyas havalisinde bulunan Çerkez çetelerden şikâyetle bunların göç eden ahaliyi soyduklarını ve bundan dolayı asayişin bir an evvel teminini Karesi mutasarrıfı olarak bildikleri "Anzavur Paşa"dan istemektedirler.[115] Ancak Anzavur, Karesi mutasarrıflığına atanmışsa da hiçbir zaman için bu makama oturamamış, ayrıca ahalinin şikâyetçi olduğu Çerkez çetelerini daima himaye etmiş, hatta kendi emelleri için bu çetelerle birlik olmuştur.

Bunun yanı sıra hükümet merkezini işgal eden Yunanlılar, ayrıca kaza kasasında bulunan paraya el koymuşlar, bunun üzerine İstanbul hükümeti yeni tahsil edilecek paraların Yunanlıların eline geçmesini önlemek için kaza tahsildarlarının tahsilata çıkmalarını yasaklamıştır.[116] Diğer taraftan Yunanlılar, kaza Rum muhtarının ve papazının marifetiyle hükümet konağına Yunan bayrağı çekmişler, ancak bu, kaymakamı ve Türk ahalinin büyük tepkisine neden olunca Yunan bayrağı indirilip Osmanlı Sancağı asılmıştır.[117]

Öte yandan Gönen ve civarında Yunanlılar menfaatine faaliyet gösteren bir kısım çeteler mevcut olup, Canbazlı Hakkı, Çerkez Davud, Boşnak Kara İbrahim bunlar arasında gelmekte, Altıparmak Ahmed, Yaşar İbrahim Çavuş gibi çeteler de kendi çıkarları için şekavetlerde bulunmaktadır.[118]

Diğer taraftan Batı Anadolu'da Yunan işgali devam ettiği sırada içlerinde Gönen kasabasının da bulunduğu mıntıkada yaşayan Çerkezler, İtilaf devletlerinin özellikle Yunanlıların desteğini alarak "Şarkî Karip Çerkezleri Temin-i Hukuk Cemiyeti"ni kurmuşlar ve bu sayede Anadolu'da kurmak istedikleri bir Çerkez devletinin temelini atmışlardır.[119] Bu cemiyete Gönen adına Yakup Lampez ve Sahekomit Hafız Sait Efendi katılmış ve bu kişiler Millî Mücadele sonrasında vatan haini ilan edilip yurtdışına çıkarılmışlardır.

6 Eylül 1922: Gönen'in Yunan işgalinden kurtuluş günü.

YUNAN İŞGALİNDEN KURTULUŞ

Gönen'de Yunan işgali devam ettiği sırada zaman zaman bu havalideki Türk çeteler ile Yunanlılar arasında muharebeler vuku bulmuştur. Bunlardan birinde 30 Haziran 1921 tarihinde Gönen'in Çakmak köyü civarında meydana gelen üç yüz Yunan askeri ile yüz elli mücahit arasındaki muharebede Yunanlılar çekilmek zorunda kalmışlardır.[120] Bundan sonra civarın Yunan işgalinden kurtarılması için bu çetelerin tazyikleri daha da artmıştır.

1922 yılı eylül ayı başlarından itibaren Gönen üzerine tazyiklerini daha da şiddetlendiren Türk çeteler kazayı işgalden kurtarmak için harekete geçmişlerdir. 5 Eylül salı günü Balcı köyünde toplanan Altıparmak Nuri, Bacak Hasan, Kürt Hasan, Süleymanlı Ahmed, Yüzbaşı Mevlüt, Karadağlı Hurşid efelerin kuvvetleri kazayı dört cihetten ablukaya almışlar, bu esnada kasabanın Hıristiyan ve Çerkez mahallerinden ateş açılmış ve bu suretle başlayan muharebe sabah saat ondan, akşam saat sekize kadar devam etmiştir.[121] Çetin geçen muharebeler so-

1

2

3

4

KARTPOSTALLAR: SERV'DEN MİLLİ MÜCADELEYE

1. "Aman Yarab...!" Resmin altında Selahattin Ömer imzası var. İmzadaki tarih: 1336.
2. "10 Ağustos 1336/1920" (Serv Antlaşması'nın imza tarihi). Altı ciltlik kitabın üzerinde "Osmanlı Tarihi" yazılı. İmza: Selahattin Ömer.
3. "Vatanın bağrına düşman dayadı hançerini / Yok mudur kurtaracak bahtı kara maderini". Mürekkeple "Kurtarılıyor" yazılmış. İmza okunmuyor.
4. "Geçit": Tabelada "Geçilmez", taşın üzerinde "İnönü kilometre 279" yazılı. İmza: Selahattin Ömer, numero: 10.
5. "Davetsiz misafirler". İmza: Selahattin Ömer.
6. "Vatanın bağrına düşman dayadı hançerini / Bulunur kurtaracak bahtı kara maderini" (M. Kemal'in Bursa'nın işgalinin ardından Meclis kürsüsünde söylediği söz). Yanda "Trakya Yurdu" yazılı. Numero: 4.

(Ayla Demiroğlu Koleksiyonu)

5

6

nucunda 6 Eylül Çarşamba günü Gönen Çayı kenarındaki Yunan garnizonunun ele geçirilmesinin ardından kısa sürede Sarıköy ve Elbeslik (bugünkü Hafız Hüseyin Bey) Köyü'ndeki Yunan garnizonları da ele geçirilmiştir.[122] Gönen'in kurtarılması sırasında kaza ahalisi de gayet fedakârane çalışmış, Yunanlılardan yüz elli kişi ölü, yüz yetmiş kişi sağ olarak ele geçirilmiştir.[123] Bunun yanı sıra Yunanlılardan kırk yedi sandık Alman, kırk beş sandık Osmanlı ve yirmi sandık dokuzlu cephane, on altı sandık tüfenk bombası, az sayıda el bombası ve birçok silah ele geçirilmiştir.[124] Öte yandan Gönen'in muhasarası sırasında yaralıların tedavisinin daha çabuk yapılabilmesi için iki yüz yataklı "Akıncı Müfrezeleri Hastanesi" teşkil edilmiş ve ilaç bakımından zengin olan Gönen eczanesi buraya tahsis edilmiştir.[125]

Gönen'in bu havalideki Türk çeteler tarafından kurtarılmasından bir süre sonra Millî Kuvvetler kazaya gelmiş ve asayişi temin için yeni müfrezeler teşkil edilmiştir.[126]

Yunanlılar Gönen'den çıkarıldıktan sonra Edincik'e sığınmışlar, ancak burası da bu çeteler tarafından muhasara edilince Bandırma'ya kaçmışlar, diğer taraftan da arkalarında takipte bulunan mücahitlere bir heyet gönderip barış teklifinde bulunarak sahilden gemilere binmek için müddet istemişler, ayrıca geride kalan Rum ahaliye iyi davranılması ricasında bulunmuşlardır.[127]

Gönen'in kurtarılması sırasında sadece Gönen ve Manyas havalisindeki çeteler değil, biga'dan Çingene Ali, Yeniçiftlikli Mehmed, Arnavud Rahman çeteleriyle, ayrıca Karabigalı Halit Bey gibi ileri gelen Bigalı vatanseverler dahi görev almışlardır.[128]

Bu şekilde Gönen'in 6 Eylül 1922 tarihinde Türk çeteler tarafından kurtarılmasının ardından kısa bir süre sonra da Sarıköy, Edincik ve Bandırma da Yunan işgalinden kurtarılmıştır. Diğer taraftan 9 Eylül

1922 tarihinde Yunanlılar'ın İzmir'den çıkarılmasıyla Anadolu'da Yunan işgali tümüyle son bulmuştur.

SONUÇ

Kuruluşu oldukça eskilere dayanan ve 19. yüzyıldaki muhacir göçleri neticesinde oldukça renkli bir nüfus yapısına sahip olan Gönen kazası, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın ardından Boğazlar Hattına dahil edilmiştir.

Müttefik devletlerin Anadolu'yu işgale başlamasıyla beraber her yerde olduğu gibi Gönen'de de millî müdafaa teşkilatı oluşturulmuş ve memleketin işgaline tepki olarak bazı çalışmalarda bulunulmuştur. Ancak Anadolu'daki millî hareketi en kısa sürede bastırmak ve İstanbul hükümeti ile Ankara hükümeti arasında tampon bölge oluşturmak için İstanbul hükümetinin ve müttefik devletlerin desteğiyle birtakım isyanlar çıkarılmıştır.

Bu isyanların en başında Anzavur isyanı gelmektedir. İlki 1919 yılı sonlarında, ikincisi 1920 yılı başlarında olmak üzere iki defa isyan eden Anzavur Ahmed özellikle bu havalideki Türk-Çerkez-Arnavut ayrımını çok iyi kullanarak her iki isyanında da memlekete büyük zararlar vermiştir. Lakin iki isyan da başarıya ulaşamadan sona ermiştir. Öte yandan bu havalideki faaliyetlerde bulunan çeşitli Türk ve Çerkez çeteleri halka her türlü zulmü yapmışlardır.

Anzavur'un ikinci isyanının ardından kaza ahalisi kendisini toparlayamadan bu sefer 1920 yılı haziran ayı sonlarında Yunan işgaline maruz kalmıştır. İşgal sırasında Yunanlılar ve kazanın Rum ahalisi, Türk halkına büyük zulümlerde bulunmuş, pek çok Türkü Atina'ya sürgün etmişlerdir.

Türk Ordusu'nun Sakarya Meydan Muharebesi'nde Yunanlıları büyük bozguna uğratmasından sonra Gönen ve havalisindeki Türk çeteler, Yunanlılara karşı saldırıya geçerek önce çay kıyısındaki garnizonu, ardından Rum köyü Elbeslik'teki karakolu ele geçirmişlerdir (6 Eylül 1922). Bundan sonra Edincik istikametine doğru kovulan Yunanlılar, buradaki garnizonlarını da terk ederek Bandırma'dan denize dökülürcesine gemilerine binip kaçmışlar, kaçarken de arkalarından gelen Türk çetelere yalvararak geride kalan yandaşlarına iyi davranılmasını istemişlerdir.

Bundan sonra önce Anzavur isyanlarının, sonra da Yunan işgalinin geride bıraktığı maddî ve manevî kayıpların telafisine başlanmıştır.

1. Doğan Özgökçeler, *Artemea, Gönen*, İzmir 1971, s. 43
2. W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (çev. Mihri Pektaş), İstanbul 1961, s. 167.
3. Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, V, (Haz. Tevfik Temelkuran-Necati Aktaş) İstanbul 1978, s. 1635.
4. Bu beylerin soyları ve faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgiye sahip olmamakla beraber bunlardan Akça Koca'nın Osmun Bey ve daha sonra Orhan Bey'in kumandanlarından olan Akça Koca olması ihtimali düşünülmüşse de kendisi daha Gönen fethedilmeden 728/1328 tarihinde vefat ettiğinden dolayı bu şahıs olmasına imkân yoktur. Ölüm tarihi için bkz. Safa Öcal, *Devlet Kuran Kahramanlar*, İstanbul 1987, s. 88.
5. Kemal Özer, *Turistik Gönen ve Ömer Seyfettin*, Bandırma 1962, s. 8-9.
6. Tacettin Akkuş, *XVI. Yüzyılda Gönen ve Yöresi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul 1996, s. 12.
7. Abdülmecit Mutaf, *Salnamelerde Karesi Sancağı (1847-1922)*, Balıkesir 1995, s. 93.
8. *Age.*
9. *Age.*
10. BOA, Şura-yı Devlet Hüdavendigâr tasnifinde bulunan, fakat kullanılamaz durumdaki bir belgenin katalog özetinden anladığımız kadarıyla Gönen'de tekrar kaymakamlık teşkili 5 Muharrem 1300, yani miladî olarak 16 Kasım 1882 tarihindedir.
11. Mütareke hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara 1983, s. 7-17; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, I, İstanbul 1991, s. 9-150; Ali Fuat Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Ankara 1948.
12. Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, II, İstanbul 1991, s. 103.
13. *Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi*, II-2, Ankara 1974, s. 96'da bu tarih 12 Eylül 1919 olarak verilirken, Kemal Özer, *Kurtuluş Savaşı'nda Gönen*, Balıkesir 1964, s. 41'de bu tarih 10 Eylül 1919 olarak verilmiştir.
14. Özer, *age.*
15. Aydın Ayhan, *"İzmir'in İşgali Sırasında Balıkesir"*, *Milli Mücadele'de Balıkesir*, İstanbul 1990, s. 31.
16. Zühtü Güven, *Anzavur İsyanı, İstiklâl Harbi Hatıralarından Acı bir Safha*, Ankara 1965, s. 16.
17. Uluğ İğdemir, *Biga Ayaklanması ve Anzavur Olayları*, Ankara 1989, s. 35
18. Bu çetenin namı bugün halk arasında hâlâ devam etmektedir.
19. Güven, *age.*, s. 21-22
20. BOA, DH.KMS., nr:56-1/16 (2 Muharrem 1338/ 27 Eylül 1919)
21. BOA, DH.KMS., nr: 55-1 /4 (18 Zilkade 1337/ 15 Ağustos 1919)
22. Özer, *age.*
23. *Age.*, s. 47
24. Kendisi Çerkez Ethem'in kardeşidir. *age.*, s. 60
25. *Age.*
26. *Age.*, s. 60-61.
27. *Age.*, s. 43-44.
28. Adnan Sofuoğlu, *Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu*, Ankara 1994, s. 109.
29. Özer, *age.*, s. 44.
30. Kazım Özalp, *Milli Mücadele 1919-1922*, I, Ankara 1985, s. 44; Ahmed, *Türk İstiklal Harbi Başında Milli Mücadele*, (Yay. İsmail Aka vd.), İzmir 1993, s. 54/59; Balıkesir kongreleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hacim Muhittin Çarıklı, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvâyi Milliye Hatıraları (1919-1920)*, (Yay. Ş. Turan). Ankara 1967; *Anadolu ve Rumeli'de Gerçekleştirilen Ulusal ve Yerel Kongreler ve Kongre Kentleri Bibliyografyası*, III, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay., Ankara 1993, s. 30-72.
31. *Anadolu ve Rumeli'de Gerçekleştirilen* ... s. 34.
32. Bu cemiyetin kuruluşu ve hedefleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Özcan Mert, "Anzavur'un İkinci Ayaklanması'nda Cemiyet-i Ahmediye", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, nr. 15, İstanbul 1987, s. 573-584.
33. Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, III, İstanbul 1991, s. 26; diğer bir görüşe göre, Ahmed Anzavur sarayla bağlantısı dolayısıyla hilafeti ve saltanatı birinci planda tutan birisi olarak, İngilizlerin elinde oyuncak haline gelmiş bulunan padişahın emriyle Çanakkale Boğazı'nın iki yakasındaki İngiliz ve Fransızların işgal bölgesini ve bu alanlardaki çeşitli depoları cemiyet altına almak için ve özellikle Yunanlılara karşı savaşan milli kuvvetleri arkadan vurmak amacıyla Biga, Gönen, Manyas ve civarındaki Çerkezler üzerinde etkili oluşu göz önüne alınarak bu bölgeye gönderilmiştir. *Türk İstiklal Harbi, İç Ayaklanmalar*, VI, Ankara 1974, s. 67; Miralay Bekir Sami Günsav'a göre ise İngilizlerin özellikle desteklemekte olduğu Ahmed Anzavur, Bursa ve Balıkesir yöresindeki Kuva-yı Milliye'nin sebep olduğu asayişsizlikleri ortadan kaldırmak için Manyas, Biga ve Gönen ahalisinin

koruyucusu sıfatıyla ortaya çıkmıştır. Bekir Sami Günsav, *Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları*, (Haz. Muhittin Ünal), İstanbul 1994, s. 187; yine bir başka kaynaktu, Ahmed Anzavur bu bölgeye gönderilmekle, onun Manyas ve havalisindeki nüfuzundan istifade edilmek ve bu sayede daha önce Umum Jandarma Kumandanlığınca serbest bırakılmış olan ve hatta silahlı gezmelerine izin verilerek Kuvve-i Zabıta'ya yardım maksadıyla aylığa bağlanmış olan şakilleri, müdafaa teşkilatının aleyhinde kullanarak bölgedeki kontrolün ele geçirilmesi amaçlanıyordu. Sofuoğlu, *age.*, s. 125; Anzavur Birinci İsyanı'nın sebepleri ve faaliyetleri ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Özcan Mert, "Anzavur'un Birinci İsyanı", *Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu, Ankara 9-11 Eylül 1991*, II, Ankara 1996, s. 791-807.

53. Ahmed Anzavur'un ailesi aslen Çerkez olup vaktiyle Kafkasya'dan hicretle Biga'ya gelip yerleşmiştir. Kendisi Biga'da doğmuştur. Kız kardeşi Sultan II. Abdülhamid'in sarayında cariye olan Anzavur, bu durumu iyi değerlendirerek ve diğer bazı şahsiyetlerin yakınlığını kazanarak alaya girmiş, daha sonra jandarma subaylığına kadar yükselerek kumandan olarak Anadolu'nun çeşitli yerlerinde görev yapmıştır. Daha sonra İzmir'deki Çakıcı Efe eşkıyasının (19. yüzyılın sonu, 20. yüzyılın başı arasında Batı Anadolu'nun bu meşhur şakisi için bkz. Zeynel Besim Sun, *Çakıcı Efe*, Ticaret Matbaası, İzmir 1934; pek bilinmeyen bu eserin tahlil ve tanıtımı için bkz. Turan Akkoyun, "Zeynel Besim Sun'un Mühim Bir Eseri", *Turih ve Toplum*, nr. 115, (Temmuz 1993), İstanbul, s. 60-64; Ayrıca bkz. Şeref Üsküp, *Çakıcı Efe*, Hür Efe Matbaası, İzmir 1975) derdest edilmesi hareketine katılan Anzavur, buradaki yararlılıkları sebebiyle jandarma yüzbaşılığına terfi edilmiş, birtakım yerlerde tabur kumandanlığı görevlerinde bulunduktan sonra binbaşı rütbesiyle emekli olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sırasında Biga'da ikamet eden Ahmed Anzavur, sahibi olduğu atlarıyla koşulara katılarak geçimini temin etmiş, Biga'ya gelip ayaklanmayı başlatmadan önce bir süre İzmit mutasarrıflığında bulunmuştur.
54. *İç Ayaklanmalar*, aynı yer.
55. Özer, *age.*, s. 50.
56. Günsay *age.*, s. 225.
57. Güven, *age.*, s. 43.
58. *İç Ayaklanmalar*, s. 68.
59. *Age*, s. 70
60. *Age*, aynı yer.
61. Akşin, *age.*, s. 106-107.
62. Sofuoğlu, *age.*, s. 232.
63. *İç Ayaklanmalar*, aynı yer.
64. Özer, *age.*, s. 72.
65. Günsav, *age.*, s. 234-235.
66. *Age.*, s. 279.
67. Özer, *age.*, s. 74; krş. *İç Ayaklanmalar*, aynı yer.
68. *İç Ayaklanmalar*, s. 71.
69. *Age*, aynı yer.
70. BOA, DH. ŞRF., nr: 150 / 171 (3 Ocak 1338/1920)
71. Özer, *age.*, s. 75.
72. BOA, DH.ŞRF., nr: 105 / 110 (21 Rebiyülevvel 1338/14 Aralık 1919).
73. Kara Hasan Çetesi Biga'da ilk milli teşkilat kurulduğu zaman milli kuvvetlere yardımcı olmuş, hatta Anzavur'un Gönen ve Manyas'ta çıkardığı ilk karışıklıklar sırasında Anzavurla savaşmıştır. Daha sonra Biga'da milli bir teşkilat oluşturmayı düşünen Edremit Kaymakamı Hamdi Bey, Kara Hasan Çetesi'nin faaliyetlerinin bu girişime engel olduğunu anlayınca Kara Hasan'ı ve çetenin bazı fertlerini tutuklatarak Biga Hapishanesine koymuştur. Ahali arasında gizlenen çetenin bazı fertleri Hamdi Bey aleyhine propaganda yaparak Biga'da ikinci isyanın çıkmasına etken olmuşlardır. Kara Hasan, Biga'nın basılması sırasında Kani Bey ve adamları tarafından hapishanede öldürülmüştür. (*İç Ayaklanmalar*, s. 27-30; Kara Hasan burada yanlışlıkla Kara Ahmed olarak yazılmıştır.)
74. *Age.*, s. 72.
75. Günsav, *age.*, s. 282.
76. BOA, DH.KMS., nr: 53-4 / 45 (25 Receb 1338/14 Nisan 1920).
77. BOA, Meclis-i Vükela, nr: 218 / 125 (28 Mart 1920).
78. *İç Ayaklanmalar*, aynı yer.
79. *Age.*, s. 73
80. Tansel, *III*, s. 28-29.
81. Özalp, *age.*, s. 70.
82. Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücâdele Başlarken*, Ankara 1965, s. 301.
83. Asıl adı İmam Feyzi olup Pomak asıllı bir şakidir.
84. Çerkez asıllı bir hırsız ve şaki olup Anzavur'un en güvendiği adamlarından biridir.
85. *İç Ayaklanmalar, ay. yer.*
86. *Age.*, s. 74.
87. İğdemir, *age.*, s. 86.
88. Bu beyanname için bkz. Tansel, *III*, s. 30-31.
89. Aydın'daki Milli Mücadele faaliyetleri için bkz. Turan Akkoyunlu, *İstiklâl Savaşı'nda Aydın Kuva-yi Milliyesi*, (D.E.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1988; Aydın ve havalisinde Kuva-yi Milliye, cephe tesisi ve faaliyetleri için bkz. aynı yazar, "Aydın Kuva-yi Milliyesi'nin Razı Faaliyetleri ve Mustafa Kemal Paşa'nın Teşekkürü", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, VI, İzmir 1991, s. 183-206.
90. Demirci Mehmed Efe, Milli Mücadele tarihinde sert telgraflarıyla tanınmaktadır. Turan Akkoyun, *Türk İnkılap Tarihi*, Afyon 1997, s. 110-111.
91. Bu beyanname için bkz. *age.*, s. 31-32.
92. Tansel, *III*, s. 81.
93. *İç Ayaklanmalar*, s. 76.
94. *Age.*, s. 79.
95. *Age.*, s. 80.
96. *Age*, aynı yer.
97. Özalp, *age.* s. 100.
98. *İç Ayaklanmalar*, s. 83.
99. Özer, *age.*, s. 81.
100. *İç Ayaklanmalar*, s. 84-85.
101. Özalp, *age.* s. 109.
102. Küçük bir tepenin üzerinde bulunan ve Türk öncesi döneme ait kale diye bilinen bu yapı Gönen şehrini ve Gönen Ovası'nı çok net bir şekilde karşıdan görmektedir.
103. Özer, *age.* s. 80; 1993 yılında üniversiteye yeni başladığım sıralarda 1912 doğumlu dedem Ali Nizamoğlu'dan, Anzavur'un, köye gelerek toplarını kaleye yerleştirdiğini, burdan sonra buşlayan muharebe sırasında top mermilerinin köy içine ve yakınlarına isabet etmesi dolayısıyla kendilerinin iki ateş arasında kaldıklarını ve bunun üzerine köyün dışında, ama neresi olduğunu hatırlayamadığı güvenli bir yere sığındıklarını dinlemiştim.
104. Özalp, *age*, aynı yer.
105. Özer, *age*, aynı yer; krş. *İç Ayaklanmalar*, s. 83-84.
106. Özalp, aynı yer; krş. Özer, *age.*, s. 80.; krş. *İç Ayaklanmalar*, s. 85.
107. Özalp, *age*, aynı yer.
108. Özalp, *age*, aynı yer; krş. *İç Ayaklanmalar*, aynı yer.
109 İğdemir, *age.* s. 89.
110. BOA, Meclis-i Vükela, nr: 219 / 58 (1920).
111. Özalp, *age.* s. 112.
112. İç ayaklanmaların bastırılmasında önemli yararlar sağlayan Aydın zeybeklerinin bu faaliyetleri için bkz. Akkoyun, *agt*, ss. 146-154.
113. Özalp, *age.* s. 113.
114. *Age.* s. 115.
115. *Age.* s. 141-142.
116. *Age.* s. 115-116.
117. BOA, DH.SN.THR., nr:87/34 (4 Safer 1339/19 Ekim 1920).
118. Özalp, *age.*, s. 126.
119. Kavaklı Osman Bey, Gönen'in Kavak Köyü'nden olup Millî Mücadele'de büyük yararlılıkları görülmüş, Balıkesir Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı'nda Gönen azası olarak görev almış, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde de Gönen adına hizmetlerde bulunduktan sonra 1933 yılında vefat etmiştir.
120. Özer, *age.*, s. 97.
121. *Age.*, s. 97-98.
122. *Age.*, s. 98.
123. *Age.*, s. 99.
124. *Age.*, s. 104.
125. *Batı Cephesi*, II-2, s. 209.
126. Özer, *age.*, s. 104-105.
127. *Age.* s. 107.
128. BOA, Meclis-i Vükela, nr: 223/168.
129. BOA- DH. KMS., nr: 53-4 / 54 (13 Cemaziyelahir 1340/11 Şubat 1922).
130. BOA- DH.İ.UM., nr: 20-24 /14-35 (15 Zilhicce 1338).
131. BOA, DH.İ.UM., nr: 20-25 / 14-29 (29 Ocak 1339).
132. İbrahim Ethem Akıncı, *Demirci Akıncıları*, Ankara 1989, s. 185.
133. *İç Ayaklanmalar*, s. 318-322 arasında bu cemiyetin kuruluş beyannamesinin tam metni bulunmaktadır.
134. Akıncı, *age.*, s. 238.
135. *Age.*, s. 360.
136. Özer, *age.*, s. 137.
137. Akıncı, *age.*, aynı yer.
138. *Age.*, s. 374.
139. Güven, *age.*, s. 105.
140. Akıncı, *age.*, s. 373.
141. *Age.*, s. 390.
142. Güven, *age.*, s. 104.

EPHEMERA

FABRIQUES AUTRICHIENNES
DE BONNETS TURCS

MADE
IN
CZECHOSLOVAKIA

Bu iki sayfada yer alan fes etiketleri Ephemera Derneği'nden Burçak Evren'in koleksiyonundan alınmıştır.

Anadolu Fotoğrafçıları ve Fotokart Estetiği

BURÇAK EVREN

Kartpostal yayımcılığının bugünkü gibi geniş dağıtım ağına sahip olmadığı yıllarda Anadolu'daki kimi fotoğrafçılar yerli halkın mektup dışında kalan haberleşme gereksinmelerini (kutlamalar, kısa haberleşmeler, tebrikler vs) kendi olanaklarıyla yaptığı fotokartlarla karşılarlardı. Her yerel fotoğrafçı kendi bölgesinin turistik, tarihsel ve doğa güzellikleriyle önemli günlerini saptayarak fotokart şeklinde piyasaya sunardı. Fotokartlar kartpostallara oranla daha ucuz olduklarından, ayrıca yöreye ilişkin görüntüler içerdiklerinden, yerli halk tarafından tercih edilir, az da olsa mektup ya da kartpostal yerine kullanılırdı. 1920 ile 1970 yılları arasında yaygınlaşıp kullanım alanına giren fotokartlar, daha sonra büyük kartpostal üreticilerinin yurtiçinde dağıtım olanaklarını elde etmesiyle ortadan kalkmışlar, günümüzde ise yalnızca koleksiyoncular tarafından satın alınan nadir parçalar arasına girmişlerdir.

Cumhuriyet dönemine ilişkin en somut belgeler olan fotokartlar, işledikleri konuların ilginçliği ve de naifliği ile kendilerine özgü bir güzelliğe sahip olmuşlardır. Anadolu'daki herhangi bir kentin, kasabanın, günümüze değin gösterdikleri değişim-dönüşümleri bu fotokartlar üzerinde izlemek mümkündür. Ayrıca gündelik yaşama ve özel günlere ilişkin kimi olaylar da bu fotokartlarda belgesel bir yaklaşımla saptanmıştır. Örneğin kasabalarda yapılan Cumhuriyet Bayramı kutlamaları, kurtuluş günleri, yerli malı haftaları, hatta düğünler ve eşrafa ait dükkânlar bu kartlar üzerinde yer alan konuların en önde gelenleri olmuştur.

Kartpostallara oranla belge yanı daha güçlü olan fotokartlarda esas amaç estetik değil, yörenin içerdiği özellikleri tanıtmaktır. Fotokartların işlevi kartpostalların es geçtiği, gerek görmediği ya da ulaşamadığı tüm ayrıntıları görüntülemede başlamaktadır. Fotokartların günümüzde gereğinden fazla ilgi görmeleri, kartpostallara oranla çok az sayıda basılıp yok olmalarının ötesinde, kartpostalların ulaşamadığı belgesel görüntüleri içermesinden gelmektedir.

KARTPOSTALLA FOTOKARTIN FARKLILIKLARI

Fotokartların arkasında matbu olarak "Post Card" ya da "Carte Postale" yazmalarına karşılık, ephemera alanında bunlara kartpostal değil de fotokart adı verilmektedir.

Kartpostallarla fotokartlar arasındaki en belirgin farklılık birinin baskı, diğerinin kontak ya da agrandisör yoluyla yapılmasında odaklaşır. Yani birisi tramlı, öbürü doğrudan doğruya negatiften çoğaltıldığı için tramsızdır. Gerçi taşbaskı kartpostallarda tramı olmamasına karşılık baskı yoluyla çoğaltıldığından bunları da baskı grubuna dahil etmek gerekir.

Bir diğer farklılıkla da kartpostalların renkli ve siyah-beyaz ya da ara tonlarda ve renklerde olmasına karşılık, fotokartların yalnızca siyah-beyaz (bazen sepya ve tonlarında) olmasıdır. Çok nadir olarak elle renklendirilmiş fotokartlara rastlanırsa da bunlar yaygın olarak kullanıma girmemiş, ancak kimi yerel fotoğrafçılar tarafından ya istek üzerine ya da kişisel meraktan çok az sayıda yapılıp sunulmuşlardır.

Ayrıca kartpostallar baskı

tekniği ile çok sayıda (örneğin 3 bin adet), fotokartlar ise çok az sayıda (örneğin 100 adet) basılmışlardır.

Ama fotokartları kartpostallardan farklı ve çekici kılan belki de tek şey, onların mahalli özelliklere ve naifliğe sahip olmasıdır. Yerel fotorafçılar yalnızca kartpostallara öykünerek manzara resimleri çekmemişler, onun da ötesine geçerek bayramları, önemli günleri, kendi yörelerini ilgilendiren etnografik olayları ve çeşitli aktiviteleri (okul müsamereleri, tutum haftaları, yapıları, su baskınlarını, sokakları, yangınları vs) görüntüleyip az sayıda da olsa onları yaşama geçirmişlerdir. Örneğin Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki olaylara-kutlamalara ilişkin çok az sayıda kartpostal olmasına karşılık, fotokartlarda bu konular tahmin edilemeyecek kadar zenginlik taşımaktadır.

Fotokartlar aynı zamanda özgün ve kimi zaman ünik belge niteliğini de taşırlar. Bir yörenin değişim-dönüşümünden diğer özelliklerine kadar her bir şey fotokartlar sayesinde kolayca izlenip bilgi edinmek mümkün olmaktadır. Eğer fotokartlar olmasaydı, özellikle Cumhuriyet döneminden sonraki özellikle kent değişimlerini izlemek çok zor, hatta kimi yörelerde olanaksız olurdu. Kartpostalların düzenlenişinde alıcının beğenileri ve talebi göz önünde tutulurken, fotokartlarda bu beğeniyi yalnızca fotoğrafçının kişisel tercihi oluşturmuştur. Yani kartpostallar kitlesel ortak beğeniler için üretilirken, fotokartlar mahalli duyarlılık ve naiflikle oldukça bireysel beğeniler sonucu yapılmıştır. Yerel fotoğrafçılar kartpostal gibi asıl işlevi haberleşme aracı olan fotokartları oluştururken, yerel özellikleri ve bireysel beğenileri ön planda tutmuşlardır. Sonuç olarak kartpostal çekmek ve basarak çoğaltmak profesyonel, fotokart yapmak ise amatör bir iş alanı olmuştur.

Kartpostallarda profesyonel kişinin çektiği en mükemmel diayı seçmek birinci koşuldur. Burada çeken kişinin profesyonelliğinin yanı sıra fotoğraf, grafik ve diğer bilgilerle donatılmış olması da büyük önem taşır. Oysa fotoğraflarda böyle bir koşul yoktur, ayrıca bu koşulu gerektirecek çok sayıda bir alıcı kitlesi ile talep de söz konusu değildir. Mahalli fotoğrafçı dilediği kareyi seçip basmakta, onu çok sınırlı bir alıcı kitlesine sunmaktadır. Kartpostal alımlarında ise çeşit ve rakip çok olduğundan bir tercih söz konusu olmaktadır. Bu durum kartpostallarla fotokartların kullanım alanıyla da doğrudan doğruya ilgilidir. Fotokartların büyük bir kısmı, arkalarındaki yazılardan da anlaşıldığı üzere, çoğunlukla bayram tebriği olarak kulla-

Sosyal hayattaki ve teknolojideki gelişmeler fotokartlara da yansıyor.
Bu makalede kullanılan fotokartlar Burçak Evren koleksiyonuna aittir.

YÖRE ADINA GÖRE
ANADOLU'NUN YEREL FOTOĞRAFÇILARI
(1920-1970)

Adana	Foto Raşit Zeki
Adana	Başit Ener
Adana	Foto M. Aldatmaz
Adapazarı	S. M.
Afyon	Foto Yıldız
Afyonkarahisar	Foto Hilal (A. Cemal)
Akhisar	Foto Bayram
Akşehir	Foto İsmail
Akşehir	Yavuz Fotoğrafhanesi (Ahmet Ata)
Akşehir	Yavuz Atacan
Ankara	J. Wainberg
Ankara	Foto M. B.
Antalya	Foto Türk
Antalya	Foto Fenni
Antalya	Foto (HTB)
Antalya	Foto Asri
Ayvalık	Foto Hilal
Bandırma	Foto Ömer
Bergama	Foto Can
Bilecik	Foto Kardaş
Bitlis	Seher
Bolu	Zafer
Bursa	F. Fethi
Bursa	Foto Türkiye
Bursa	Foto Şark
Çanakkale	Foto İhsan
Çanakkale	F. (Niyazi)
Çanakkale	Photo Zh
Çankırı	Foto Artistik
Çankırı	Foto Kadri
Çarşamba	Güneş Foto
Çarşamba	Foto Halk
Çarşamba	Foto Halil
Çine	Foto Lütfi
Denizli	A. Celadet
Denizli	Foto Dündar
Diyarbakır	Yılmaz Ayyıldız
Diyarbakır	Foto Güneş
Diyarbakır	Foto Yıldız
Erdek	Foto Esat
Edirne	Foto Fettah
Edirne	Foto Şevki
Edirne	Kitapçı Şevki
Erzurum	Foto Canip
Eskişehir	Foto Lütfi
Eskişehir	Foto Asri
Eskişehir	Foto Sebat
Fethiye	Foto Kandiya
Gaziantep	Şark Fotoğrafhanesi
Gemlik	Foto Cemal
Gemlik	Foto Avni
Giresun	Güzin Cevad Erol
Gönen	Foto Mehmet Nuri
Havza	Foto Hasan Hashi
İnebolu	Foto Cebe
İstanbul	Foto Faik
İstanbul	Zeki (Beşiktaş Şark Kırtasiye Pazarı)
İstanbul	Foto Zeki
İzmir	Foto İsmail (Buca)
İzmir	Foto Resne (Hamza Rüstem)
İzmir	Hamza Rüstem
İzmir	Foto Cemal (1935)
İzmir	Ethem Ruhi (1932)
İzmir	Refik Lütfi (Smyrne)
İzmir	Foto Can
İzmit	Foto Fahri
İzmit	Foto Nazmi
İzmit	Şark Pazarı-Saadettin
İskenderun	Cliche V. Derdunian
İskenderun	Foto Ali
Kandıra	Foto Zuhal (Ali Fouad)
Karşıyaka	Çulluzade Biraderler
Karşıyaka	Foto Şark
Kayseri	Photo Kaisseric
Kayseri	Foto Zafer Hayri Tayfur
Kırıkkale	Foto İhsan
Konya	Foto A. Ektem
Konya	Foto A. Hamdi
Konya	F. N.
Malatya	Foto Hasan
Manisa	Foto Tan
Manisa	Foto Mehmet
Marmaris	Foto Kardeşler Azmi Nevzat
Menemen	Foto Akgün (Halim M.)
Mersin	Foto Muzaffer
Mudanya	Foto Vasıf
Muğla	Foto Tan (M. Hakkı)
M. Kemalpaşa	M. Refik (1928)
Nazilli	Foto Resne
Nazilli	A. Rıza Yüce
Niksar	Foto Halk S. Sabri
Ordu	Foto Yıldız (Mehmet Yusuf)
Ordu	M. Ali
Ordu	Foto Yıldız Mehmet Yusuf
Rize	Foto Fahri
Rize	Foto M. M.
Rize	Foto Ali
Rize	Foto Muammer
Samsun	Foto Halil (Armalı tanıtımlar)
Samsun	Foto Ziya Soley
Samsun	Foto Osman
Samsun	Foto Terakki
Samsun	Foto Mektepliler
Simav	Kazım
Tarsus	Foto İzzet (1935)
Taşköprü	Foto Hilal (Hacı Ömerzade Mehmet Necati)
Tekirdağ	Foto A. Akıntürk
Trabzon	Foto Dağır
Trabzon	M. Ali
Turhal	Foto Halil
Uşak	Hüsnü Kazım (H. Kazım)
Ünye	Foto Ahmet Hüseyin
Zile	Sami Koç ve Şevki Selim Öztürk
Zonguldak	Foto Kazım

nılmışlardır. Hatta bazı yerel fotoğrafçılar kartpostalın dörte bir oranında küçük özel kutlama kartları da yapmışlardır. Bunların üzerindeki fotoğraflar da tıpkı fotokartlarda olduğu gibi yerel özellikler içermektedir. Tek değişik yanları yalnızca boyutlarında değil, üzerindeki kutlama yazılarında da ve düzenleme şekillerinde de kendini belli etmektedir. Kısacası kartpostalları fabrikasyon, fotokartları ise el yapımı olarak tanımlamak pek yanlış değildir.

FOTOKARTIN ÖN YÜZÜNDEKİ YAZILAR

Fotokartın ön yüzünde yer alan yazılar iki teknikle yapılmıştır. Birincisi kazıma, diğeri de baskı yöntemidir.

Kazıma tekniğinde istenilen bilgiler sert ve ince uçlu bir nesne ile cam ya da filmin negatifi üzerine fotoğrafçı tarafından ters olarak yapılmıştır. Kimi fotokartlarda "S", "Z" gibi harflerin ters olarak gözükmesi de bu yazılış şeklinin zorluğundan kaynaklanmaktadır.

Baskı yöntemi ise fotoğrafın üzerinde istenilen bilgilerin daktilo ya da el yazısı ile bir şeride yazılıp, baskı (kontak) aşamasında negatifin üzerine yapıştırılmasından oluşmaktadır. Bu şeridin, fotoğrafın tonuna ve yazının geleceği yerdeki konumuna göre negatif ya da pozitif olması gibi seçenekleri vardır.

Fotoğrafın ön yüzünün sol tarafında çoğunlukla fotoğrafın çekildiği ilin ve mahallin adı, örneğin "Sivas: Genel Görünüm" gibi, sağ tarafından ise fotoğrafçının adı yer almaktadır. Bazen fotoğrafçının adı, bazen de ilin veya mahallin adı tek başına bulunmaktadır. Bu araştırmanın amaçlarından biri de bu yazıların noksanlığından doğmuştur. Çünkü yalnızca fotoğrafçının adının bulunduğu kartlarda kimi zaman fotoğrafın çekildiği yeri tespit etmek mümkün değildir. Ama o fotoğrafçının hangi ilde çalıştığını (kimi kartlarda fotoğrafçının adıyla ilin adı birlikte yazıldığından) anlamak mümkündür. İlişikte sunduğumuz listelerle hangi ilde hangi fotoğrafçının çalıştığı hem il, hem de fotoğrafçı ve firma adı bazında aktarılmıştır. Hiç kuşku yok ki bunun eksiksiz bir liste olduğunu iddia etmek çok güçtür. Ama bu konuyla ilgilenen diğer araştırmacı-koleksiyoncuların yardımıyla bu listeyi en az eksikle oluşturmak da olanaksız değildir.

Kimi yerel fotoğrafçılar da işin daha kolayına kaçıp, bilinen iki tekniğin dışında kendilerine özgü basit bir başka tekniği daha tercih etmişlerdir. Bu teknik, fotoğraf basıldıktan sonra kartları doğrudan doğruya daktiloya takıp üzerine ilin ve mahallin adını yazmaktır. Bu yöntem daha

Uşak Şeker Fabrikası ve bir kurban bayramını resmeden fotokartlar.

FOTOĞRAFÇI ADINA GÖRE ANADOLU'NUN YEREL FOTOĞRAFÇILARI (1920-1970)

Ahmet Hüseyin	Ünye
A. Akıntürk	Tekirdağ
Avni	Gemlik
A. Celadet	Denizli
Ali	İskenderun
Ali	Rize
A. Ektem	Konya
A. Hamdi	Konya
A. Cemal	Afyonkarahisar
A. Rıza Yüce	Nazilli
Azmi Nevzat	Marmaris (Foto Kardeşler)
Can	İzmir
Can	Bergama
Canip	Erzurum
Cemal	İzmir
Cebe	İnebolu
Cemal	Gemlik
Cliche V. Derdunian	İskenderun
Çulluzade Biraderler	Karşıyaka
Dağır	Trabzon
Dündar	Denizli
Ethem Ruhi	İzmir
Esat	Erdek
Fahri	Rize
Fahri	İzmit
Faik	İstanbul
Fenni	Antalya
Fethi	Bursa
Fettah	Edirne
F. N.	Konya
Güneş	Diyarbakır
Güzin Cevad Erol	Giresun
Halk	Çarşamba
Halil	Çarşamba
Halil M.	Menemen (Foto Akgün)
Hasan	Malatya
Hayri Tayfur	Kayseri
Hasan Hasbi	Havza
Halil	Samsun
Hilal	Ayvalık
Hilal	Taşköprü
Halil	Turhal
Hamza Rüstem	İzmir
Hüsnü Kazım	Uşak
(HTB)	Antalya
İhsan	Çanakkale
İhsan	Kırıkkale
İsmail	İzmir (Buca)
İzzet	Tarsus
J. Wainberg	Ankara
Kardaş	Bilecik
Kazım	Simav
Kadri	Çankırı
Kaisserie	Kayseri
Kitapçı Şevki	Edirne
Lütfi	Eskişehir
Mehmet Nuri	Gönen
Mehmet Yusuf	Ordu
M. Hakkı	Muğla
M. Ali	Trabzon
M. M.	Rize
Muammer	Rize
Muzaffer	Mersin
M. Aldatmaz	Adana
M. Refik	M. Kemalpaşa
M. Ali	Ordu
Mehmet	Manisa
Nazmi	İzmit
Nazım	Zonguldak
Osman	Samsun
Ömer	Bandırma
Raşit Zeki	Adana
Raşit Ener	Adana
Refik Lütfi	İzmir
Sami Koç (ŞSÖ)	Zile
Sebat	Eskişehir
Seher	Bitlis
S. M.	Adapazarı
S. Sabri	Niksar
Sadettin	İzmit
Şevki	Edirne
Tan	Manisa
Vasıf	Mudanya
Yavuz Atacan	Akşehir
Yıldız	Afyon
Yılmaz Ayyıldız	Diyarbakır
Yıldız	Diyarbakır
Zafer	Bolu
Zeki	İstanbul
Ziya Soley	Samsun
Zuhal Ali Fouad	Kandıra

çok üst tarafı açık renk (hava, deniz gibi) fotoğraflarda geçerli olmuştur. Kimi zaman bu yazılar fotoğrafçı değil de kartı gönderen tarafından yazılmıştır. Daktiloyla yazılan bu yazıları göndericiden çok, fotoğrafçıya mal etmemizin nedeni ise, birbirinin aynı olan üç kartın, değişik kişiler tarafından değişik yerlere gönderilmesine karşılık üzerindeki daktilo yazısının aynı olmasından kaynaklanmaktadır.

Ön yüzündeki yazılarda fotoğrafçılar bazen soyadlarını, bazen adlarını ve soyadlarını, bazen de yalnızca, (Resne)'de olduğu gibi, firma adlarını yazmışlardır. Kimi fotoğrafçılar da (Foto Halil-Samsun, Foto Türk-Antalya) adlarını bir logo haline sokup fotokartların üzerine koymuşlardır. Çoğunlukla 1927'den önceki fotoğrafçılar da fotokartların arka tarafında kaligrafik mühürler yapıştırarak basmışlardır (Foto Hilal-Taşköprü, Foto Zuhal-Kandıra). Özellikle Foto Zuhal'in arka tarafla yer alan Latince ve eski Türkçe yazılı armalı logosu Anadolu fotoğrafçıları içinde en ilginçlerinden biridir. Daha sonraki

yıllarda kartların arkasında klasik oval mühürler içinde fotoğrafçı adları ve adresleri yer almıştır. Adapazarlı kimi fotoğrafçılar ise fotokartın altına bir bant atarak adının ve soyadının yalnızca ilk harflerini koymakla yetinmiştir.

Kimi kentlerde fotokartlara da tıpkı kartpostallarda olduğu gibi seri numaraları yazılmıştır. Bu seri numaralarından o kente ilişkin olarak aynı fotoğrafçının kaç çeşit fotokart çıkarttığını tespit etmek mümkün olmaktadır.

FOTOKARTLARIN ARKA YÜZÜ

Fotokartların arkaları çoğunlukla kartpostalların arka yüzüne benzer bir dizayna sahiptir. Kimilerinde pul yerleri belirtilmiş, kart ikiye bölünerek yazı ve adres kısımları birbirinden ayrılmıştır. Yine çoğunda kartpostal olduğuna ilişkin bir yazı yer almıştır. Bunlar hazır olarak piyasadan alınır, ön yüzlerine fotoğrafçı tarafından kontak ya da agrandisör yoluyla baskı yapılırdı.

Kullanılan kâğıt türü ise Kodak ve Leonar'dır. Bazı fotokartlarda firma adının altında rakamlar yer almıştır. Bunlar kartların değil, firmaların bu kartları imal edişiyle ilgili seri numaralarıdır. Çünkü aynı rakama birçok kartta rastlanmaktadır.

Kimi fotokartların arka yüzünde fotoğrafçının logosu olan baskı mühürler kullanılmıştır. Bu baskı mühürler matbu olmayıp klasik ıstampa ile basılmıştır.

Bir fotoğrafçı arması: Şark Sanayi-i Nefise Fotoğrafhanesi, Babıâli Caddesi, numero: 59, Virjin Lor gazetesi altında Ressam Hikmet ve Sabri

MÜESSESE ADINA GÖRE ANADOLU'NUN YEREL FOTOĞRAFÇILARI (1920-1970)

Foto Akgün	Menemen (Halil M.)	Foto Resne	İzmir (Hamza Rüstem)
Foto Artistik	Çankırı	Foto Resne	Nazilli
Foto Asri	Antalya	Foto Sebat	Eskişehir
Foto Asri	Eskişehir	Foto Tan	Manisa
Foto Dağır	Trabzon	Foto Tan	Mersin
Güneş Foto	Çarşamba	Foto Terakki	Samsun
Foto Güneş	Diyarbakır	Foto Türk	Antalya
Foto Halk	Çarşamba	Foto Türkiye	Bursa
Foto Halk	Niksar (A. Sabri)	Foto Şark	Karşıyaka
Foto Hilal	Afyonkarahisar (A. Cemal)	Şark Fotoğrafhanesi	Gaziantep
Foto Kandiya	Fethiye	Foto Şark	Bursa
Foto Kardeşler	Marmaris (Azmi Nevzat)	Şark Pazarı	İzmit
Photo Kaisserie	Kayseri	Foto Yıldız	Diyarbakır
Foto Lütfi	Çine	Foto Yıldız	Ordu (Mehmet Yusuf)
Foto Mektepliler	Samsun	Yavuz Fotoğrafhanesi	Akşehir
F. (Niyazi)	Çanakkale	Foto Zh	Çanakkale
		Foto Zafer	Kayseri

GÜN IŞIĞINA ÇIKARTILAN 12 YENİ BELGE TARTIŞMALARA SORU İŞARETLERİ GETİRİYOR

Mustafa Suphi ve Yoldaşlarını İttihatçılar mı Öldürttü?

S. HALİT KAKINÇ

Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü Baş Araştırma Görevlisi Rem Kazancıyan tarafından ilk kez sunulan arşiv belgeleri, 1920-1922 yılları arasında, Sovyet yöneticilerinin Enver Paşa ve yandaşlarını Mustafa Kemal Hareketi'ne yeğ tuttuklarını ortaya koyuyor.

28-29 Ocak 1921 gecesi, bindirildikleri takada Yahya Kâhya'nın adamları tarafından katledilen Türkiye Komünist Fırkası'nın ilk lideri Mustafa Suphi ile 17 arkadaşının kimler tarafından öldürtüldüğü hâlâ tartışılan bir konudur.

Bilindiği gibi bugüne kadar bu konuda dört temel iddia üretilmiştir. Bu iddialardan birincisi olan, Ankara Hükümeti yaklaşımı, Mustafa Kemal'in henüz Kurtuluş Savaşı mücadelesi vermekte olması ve Sovyet Hükümeti'nin yardımlarına muhtaç bulunması yüzünden tamamen tutarsızdır.

Sovyet liderlerinin böyle bir karar alıp uygulatmaları da, Sultan Galiyev'in söz konusu yıllarda etkin olması, Mustafa Suphi'nin de Sultan Galiyev'in sağ kolu konumunda bulunması açısından gerçeklere ters düşmektedir.

Eski bir İttihatçı olan Yahya Kahya'nın bu işi kendi kafasından tezgâhlamış olabileceği ise üzerinde durmaya değmeyecek kadar sudan bir olasılıktır.

Dördüncü olasılık olan "İttihatçılar" iddiası ise Sovyet yöneticileri arasında 1920-1922 yıllarını kapsayan yazışmalardan 12 yeni belgenin gün ışığına çıkması ile daha bir güç kazanmaktadır.

Söz konusu yılların Sovyetler Birliği'nde, başta Lenin olmak üzere bir grup yönetici, Kemalist Hareket'in Doğu Devrimi'ne entegrasyonunu yararlı bulurken, diğer bir grup ise Türkiye'deki Kemalist olmayan odaklarla ilişkilerin de canlı tutulması yönünde bir sav geliştirmişlerdir.

Özellikle Radek ve Ordonikidze gibi isimler, Enver Paşa ve ekibinin elde tutulmasının hem günü geldiğinde Anadolu'ya sıçrama işlevini kolaylaştıracağını, hem de Türkistan'daki Basmacı Hareketi'nin denetlenebileceğini savunmuşlardır.

Çiçerin de Mustafa Kemal'den kuşkulananlardandır ve "Kemalist Çeteler"in Kafkaslar'da Sovyetler'e zorluklar çıkartabilecekleri kanısındadır. Çiçerin, 22 Nisan 1921 tarihinde Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi'ne gönderdiği mektupta, aynen şöyle yazmaktadır:

"Yardımlar Kemalist olmayan Türk milliyetçiler teşkilatının varlığını sürdürebilmesi için gereklidir. Eski Jön Türk yöneticiler grubundan kalmış olan bu unsurların Orta Avrupa'da geniş ilişkileri, keza Mısır, Cezayir ve Fas gibi yerlerde faal grupları ve ilişkileri vardır. [...] Onların Kemalistlerde görülmeyen ilişkileri ve faaliyet alanları vardır. [...] Enver daha emperyalist bir gruba mensuptur. Fakat, daha titiz bir politikacı olması dolayısıyla, günümüz gerçekliğini Kemalistlerden daha iyi değerlendirmekte ve bizim rolümüzü daha iyi anlamaktadır. Hiç kuşkusuz onun siyasi yardımına ve desteğine ileride de başvuracağız. Onunla dostluğumuzu sürdürmemiz ve kendimize bağlamamız gerekli olacaktır!" (Bkz. Belge - 2)

Enver Paşa'nın 1922 yılında Basmacı Hareketi ile bütünleşmesi ve öldürülmesine kadar uzanan döneme ışık tutacak 12 belgeyi, aynen sunuyorum.

Söz konusu belgeler Vladimir İlyiç Lenin Arşivi (Fon 5), Rusya Başbakanlık Sekreteryası ve STO Arşivi (Fon 5), Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi Politbüro Arşivi (Fon 17, Liste 3) ve Rusya Son Dönem Tarih Belgeleri Koruma ve Geliştirme Merkezi'nden temin edilerek Rem Kazancıyan tarafından ilk kez yayımlanmıştır.

BELGE - 1
V. İ. Lenin'in G. V. Çiçerin'e yazılı olarak gönderdiği emir

[20 Ağustos 1920'den önce değil]

Şahsen Yoldaş Çiçerin'e iletilecektir. (iade edilmek kaydıyla)

Yoldaş Çiçerin. Görüyorsunuz ki işler yürüyor. Enver meselesini hızlandırın (zira Troçki yarın gidiyor): Enver'e her şeyi vaat eden generali (Troçki aracılığıyla; ben onunla konuştum) bulacağız; yeter ki silah, kaput ve çizme alalım.

Eğer olmuyorsa, Enver'in canı cehenneme.

Acil!

Lenin

(RSHİDNİ, Fon: 2, Dosya: 386 el yazısı)

BELGE - 2
G. V. Çiçerin'in RK(b)P MK'ya mektubu

22 Nisan 1921

Enver'in grubuna maddi yardım gösterilmesi konusu, onun Moskova'da gazeteler yayımlanması konusunun dışındadır. Yardımlar Kemalist olmayan Türk milliyetçileri teşkilatının varlığını sürdürebilmesi için gereklidir. Eski Jön-Türk yöneticiler grubundan kalmış olan bu unsurların tüm Orta Avrupa'da geniş ilişkileri, keza Mısır, Cezayir, Fas vb yerlerde faal grupları ve ilişkileri vardır. Muhtelif ülkelerdeki müteşebbis gruplarını ayakta tutmak ve adamlarını Mısır'a gönderebilmek vs için onlara para lazımdır. Yıllık olarak toplam 15.000 Lira para gerekmektedir ki büyük bir meblağ değildir. Sanıyorum bunu yapabiliriz. Onların Kemalistlerde görülmeyen ilişkileri ve faaliyet alanları vardır. Ayrıca, Kemalistler dışında diğer bir alternatif Türk grubuyla da ilişkilerimizin olması yararlıdır.

Doğrudur, Enver daha emperyalist bir grupa mensuptur, fakat daha titiz bir politikacı olması dolayısıyla günümüz gerçekliğini Kemalistlerden daha iyi değerlendirmekte ve bizim rolümüzü daha iyi anlamaktadır. Hiç kuşkusuz kendisinin siyasi yardımına ve desteğine ileride de başvuracağız. Onunla dostluğumuzu sürdürmemiz ve kendimize bağlamamız gerekli olacaktır.

(RSHİDNİ, Fon 17, Liste 3, Dosya 154 Onaylı suret. Daktilo yazısı)

Türkiye Komünist Fırkası'nın lideri Mustafa Suphi (sağda), Ethem Nejat (ortada) ve İsmail Hakkı'yla birlikte, Bakü, 1920.

BELGE - 3
G. V. Çiçerin'in RK(b)P MK'ye mektubu

22 Nisan 1921

Dışişleri Bakanlığı Kurulu, Konstantinopol ile ilgili olarak, yoldaş E'nin önerisinin kesinlikle kabul edilmesinden yanadır. Bu önerinin ciddiyetle önemsenmesi gerektiği kanaatindedir. Fakat bu planın uygulanması sırasında diplomatik mülahazalardan dolayı ihtiyatlı davranmak gerekecektir. Yoldaş E'nin dediklerine göre, Vrangelciler, İtilaf devletleri aleyhine öylesine dolmuşlar ki, Konstantinopol'ü memnuniyetle alırlar. Sovyet Rusya'nın prestiji onların nezdinde çok yüksektir, fakat tabi olmaları konusunda kendilerinin bize dilekçe ile baş vurabilecekleri kadar da değildir. Onların Konstantinopol'ü almalarından sonra, E'nin önerisiyle onlara yaklaşık bu mealde bir başvuru yapmamız gerekecektir: "İtilaf devletleri sizi kandırmış ve Sovyet Rusya'ya karşı kullanmıştır; şimdi siz uyanmışsınız ve sanıyoruz ki ileride Rusya emekçilerinin aleyhinde faaliyetlerde bulunmayacaksınız; Sovyet egemenliğini tanımanızı öneriyoruz; sizin suçlarınız unutulacak ve vatana geri dönmenize müsaade edilecektir." Bizim siyasi bir teşkilatımız elimizin altında hazır bulundurulmalıdır ki, gerektiğinde onu Konstantinopol'e aktarabilelim; ve bunun öyle yapılması gerekecektir ki, sanki siyasi kadroların oraya gidişleri tamamen onların kendi inisiyatif ve istekleri ile gerçekleşmiştir. Böylece Konstantinopol'deki duruma hâkim oluruz. Kimse bizi, bizim dışımızda cereyan eden olaylardan sorumlu tutamaz. Daha sonra ise Konstantinopol'ü onun kanuni sahipleri olan Türklere, fakat Konstantinopol'den Boğazlar ile ayrılmış olan Angorah Kemalistlere değil, daha solda olan İstanbul Kemalistlerine, başlıca olarak Konstantinopol işçi kesimine (ki biz onu organize edeceğiz ve silahlandıracağız) teslim ederiz. Formal açıdan ise, Konstantinopol'ü Türk Devletine teslim etmiş olacağız. Yoldaş E şöyle düşünüyor: Bizim Vrangelciler, Adrianapol [Edirne] ve Selanik'i fazla zorlanmadan aldıkları sırada bizim komiserler oraya gidecekler ve ayakta zorla duran Balkan hükümetleri devrilecektir; ki bunun daha sonra Balkanlara yönelik muazzam siyasi etkisi olacaktır. Şimdi yoldaş E'yi hemen geri göndermemiz gerektir; onun otuz bin liraya ihtiyacı vardır. Yirmi

gün sonra döneceğini vaat etmişti ve artık iki haftadır buralarda görülmedi. Onu hemen motorlu drezin ile göndermek gerekir. Sivastopol'de bir motor kendisini beklemektedir.

RSHİDNİ, Fon 2, Dosya 612
Asıl nüsha. Daktilo yazısı

BELGE - 4
RK(b)P MK toplantısı
17 no'lu tutanağından alıntı

23 Nisan 1921

Hazır bulunanlar: Lenin, Stalin, Kamenev, Kalinin, Molotov, Radek, Solts.

KONU:

7. Enver grubunun finanse edilmesi ve yoldaş E ile ilgili konu

12. Enver'in, Rusya'da Türkçe olarak iki gazete ayarlamak hususunda ricası.

KARAR: 7. Enver grubuna ve yoldaş E'ye maddi yardım gösterilmesi ile ilgili olarak yoldaş Çiçerin'in önerisi onaylanmıştır. Ayrıntılar, Lenin ve Stalin ile görüşülecektir.

12. Yoldaş Stalin tarafından bir itiraz olmaz ise, bu rica yerine getirilecektir.

RSHİDNİ, Fon 17, Liste 3, Dosya 154
Onaylı kopya. Daktilo yazısı.

BELGE - 5
RSFSC Dışişleri Komiser Yardımcısı L. M. Karahan'ın (Karahanyan) RKP(b)P MK'ya mektubu

26 Nisan 1921

Ünlü Jön Türk liderlerden Cemal Paşa istihbarat amacıyla ve Afgan Emiri nezdinde itibar kazanıp ve önemli bir makam elde etmesi için 1920 Ağustosunda tarafımızdan Afganistan'a gönderilmiş bulunuyor.

Şu an için Cemal Paşa'ya, Hindistan sınırlarında bulunan Batı Ordusunun yeniden yapılandırılması ve komutanlık görevi verilmiştir. Cemal bana yazıyor ki, ordunun yeniden yapılandırılması, Afgan Hükümetine askeri mühimmat yardımı göstermesi kaydıyla mümkün olacaktır. Ayrıca, bu orduda önemli askeri görevlere atanmaları için birçok kızıl asker uzmanlar gönderme imkânımız da vardır.

Dışişleri Komiserliği, bir taraftan yoldaşlarımızın Afgan Ordusuna monte edilmesi, diğer taraftan da İngiliz Hindistan'ına karşı (bir ölçüde bizim etkimiz altında bulunan) faal bir ordunun kurulabilmesine büyük önem vererek, askeri mühimmat yardımı gönderilmesini ve bir grup yoldaşımızın Afgan ordusunda çalışmak için görevlendirilmesini önermektedir.

Cemal Paşa hakkında şunları söyleyebiliriz: kendisi bir Türk milliyetçisi olup panislamizm hastalığına bulaşmıştır; İngilizlerin düşmanı ve azılı bir "İntikamcı" dır; ki bunlar [İngilizler] kendisini Konstantinopol'de giyabi olarak idam cezasına çarptırmışlar.

Bu bilgiler değişik kaynaklarca teyit edilmiştir. Kendisi, Kemal'e ve İngilizlerle barış yapacak olan herhangi bir milli hükümete karşı mücadele vermeğe kararlıdır.

Önerimizin kabul görmesi durumunda, kararın kısa bir süre içinde gerçekleştirilmesi için DHK [Dışişleri Halk Komiserliği] ve Askeri Devrim Konseyi'ne görev verilmesi gerekmektedir.

(RSHİDNİ, Fon 5, Liste 2, Dosya 208.
Asıl nüsha. Daktilo yazısı.)

BELGE - 6
G. V. Çiçerin'in V. İ. Lenin'e gizli mektubu

14 Ekim 1921

Ünlü Cemal Paşa, Afganistan'dan buraya gelmiştir ve kendisini kabul etmenizi istiyor. Biz onu geçen sene, İngilizlerle anlaşma yapılmadan önce, Afganistan'a göndermiştik. Kendisi orada müstesna derecede önemli bir mevki işgal etmiştir. Müslüman dünyasının ünlü temsilcilerinden biri olarak, Afganistan'ın her tarafında padişah gibi karşılanmıştır. Akıllı birisi olan ve ilerici eğilimler sergileyen Emir, kendi taşralı bakanlarından nefret eder ve Cemal Paşa onun üzerinde müstesna bir etki tesis etmiş durumdadır. Afgan Orduları Genel Müfettişi görevini almış ve ordunun yeniden yapılandırılmasıyla uğraşmaktadır. Aynı zamanda Afganistan'da şimdiye kadar ilkel durumda olan idare, maliye ve mahkemeyi de organize edecektir. Böylece, Emir'in aydın monaşizminin başlıca uygulayıcısıdır. Bütün düşünceleri, İngiliz emperyalizmi ile mücadeleye endekslenmiş durumdadır ve Kabil'de bir karar verilmesi gereken tüm önemli durumlarda, Afganistan'ın bize yönelmesini sağlamak için olanca etkisini kullanmıştır. Emir şu an için kesinlikle ve sürekli olarak bu yönümü izlemektedir. Bunun için bizler çok büyük ölçüde Cemal Paşa'nın etkisine borçluyuz. Ve kendisinin Afganistan'da gayet yüksek bir mevki işgal etmesinden dolayı, biz İngiltere karşısında sorumlu değiliz. Eğer İngiltere kendisinden hoşlanmıyorsa bu bizi ilgilendirmez; onu böyle yüksek bir makama getirmiş olan Emir'i ilgilendirir. Onun buraya gelişini kendisi artık Taşkent'e ulaşmış olduğu zaman haber alabildik; ama dost bir devletin bu denli yüksek rütbeli bir yöneticisinin Rusya'ya girişini yasaklamak hem kendisine, hem de Afganistan'a karşı doğru bir davranış olmazdı. Şimdilik kendi aile sorunlarını halletmek için Berlin'e gidiyor, daha sonra kendi görevinin başına geri dönecektir. Onun bazı isteklerini yerine getirememizden dolayı, kendisine karşı azami dikkat göstermemiz ve şahsına ne denli yüksek değer verdiğimizi kanıtlamamız gerekmektedir. Fevkalade onurlu olması ve saygı gösterişlerini sevmesiyle bilinmektedir; kendisine karşı bir hakaret yapıldığı kanısına varırsa veya bir özensizlik sezer ise, bu durum ilerdeki ilişkilerimizi fena halde etkileyebilir.

Bu sebeplerden dolayı, onu kabul edip görüşmemizi gerekli buluyorum. Olağanüstü şefkatli ve hoş davranmamız durumunda, Kabil politikalarımız için kendisinin yüksek düzeyde aktif desteğini daha da sağlamlaştırmış olacağız.

Not: Kendisinin Afganistan'daki "numune" tümeni için silah ve 400.000 altın, sınır ötesindeki Hindistan kabileleri arasında yapılacak propaganda

çalışmaları için de 700.000 altın istemektedir. Onu kaba bir şekilde hayal kırıklığına uğratmak gerek değildir.

(BSHİDNİ, Fon, 2 Liste 2, Dosya 950. Asıl nüsha. Daktilo yazısı. Not el yazısıyla yazılmıştır.)

BELGE - 7
Cemal Paşa ile ilgili mektubundan dolayı V. İ. Lenin'in G. V. Çiçerin'e gönderdiği not

16 Ekim 1921

Yoldaş Çiçerin. Ben görüşmenin aleyhindeyim. Vaat etmiş gibi yaparsam zararlı olacaktır. Geri çevirmem de zararlıdır. En iyisi, bir bahane ve yol bulmak ve bu görüşmenin yapılmamasını sağlamak olacaktır.

(BSHİDNİ, Fon 2, Liste 2, Dosya 950 El yazısı)

BELGE - 8
G. V. Çiçerin'in V. İ. Lenin'e mektubundan alıntı

20 Ekim 1921

Eğer Meclis, anlaşmayı kabul eder ise, Enverciler meselesi karşımıza çıkacaktır. Ve biz, bu durumda yine para konusu ile karşı karşıya kalacağız. Enver'e büyük meblağda para vermezsek, boşuna çaba harcamış olacaktır. Eğer iktidara gelirse, onun da karşısına tıpkı Kemal'in karşısına çıktığı gibi (hatta daha büyük boyutlarda) mali zorluklar çıkacaktır; ve bizim büyük yardımlarımız veya kredilerimiz olmadan fazla tutunamayacaktır. Enver'i desteklemek yoluna gidilecek ise, bir hususa kendimiz açısından açıklık kazandırmalıyız: biz bu desteğin mal olacağı yüksek fiyatı ödeyebileceğiz mi? Bunun dikkatlice görüşülmesi gerekir. Fakat Enver'le daha fazla yaklaşmamız Kemalistlerle aramızda görülen soğukluğun doğal bir sonucu olacaktır. Cemal Paşa da Enver'le bağlantılıdır. Ve Afganistanla anlaşmamız yalnız onun [Cemal Paşa'nın] yardımına binaen gerçekleşmiş bulunuyor. Böylece, Kemalistlerin yön değiştirmesi ile bağlantılı olarak, Cemal Paşa konusu bir daha güncelleşmiş oluyor. Afganistan'ın Sovyetlerden yana tercih yapması için başlıca gerekçelerimizden biri, Kemal'le dostluğumuz olmuştur; şimdi böyle bir değişiklik, Afganistan politikasına da (ta ki Afganistan'ın emperyalizme karşı uzun tarihi mücadele sürecinin sonucu olarak oralarda bir oluşum ortaya çıkıncaya kadar) ciddi şekilde yansıyacaktır. İlk dönemlerde Afganistan'da çok zorluklarımız olacaktır. Ayrıca, Cemal Paşa, Vrangelcilerin Vladivostok'a gelişi ile ilgili (Çita'dan gelmiş olan bir telgrafta geçen) haberden ciddi şekilde rahatsız olmuştur: haberde Vrangelcilerin Bombay'da odaklanmış olduğu açıklanmıştır. Aynı zaman içinde Ankara'dan gelen ve İngilizlerin Afganistan'a karşı planlarını yansıtan bilgilerden dolayı Cemal Paşa gayet tedirgin olmuştur: acaba İngilizler, Vrangelcileri Afganistan'a kaydırmaya mı hazırlanıyorlar? Afganistan'ın İngilizlerle anlaşmayı geri çevirerek bizimle anlaşmaları konusunda Cemal Paşa herkesten daha fazla sorumluluk taşımaktadır; Afganistan'ın bir askeri felaketle karşılaşması ihtimali ve ilgili sorumluluğunu da ağrılı bir şekilde yaşamaktadır. Vrangelcilerin, kendilerinin Afganlara karşı malzeme olarak kullanılmalarına müsaade edebileceklerinden ben şahsım adına emin değilim. Cemal Paşa'nın memorandumunun iki kopyası elimdedir; onları size ve Lev Davidoviç'e [Troçki] gönderiyorum.

(BSHİDNİ, Fon 5, Liste 1, Dosya 2059 Asıl nüsha. Daktilo yazısı)

BELGE - 9
G. V. Çiçerin'in S. P. Natsarenus'a çektiği şifreli telgraf

6 Kasım 1921

Enver'in seyahati hakkında size birkaç kere bilgi verilmiştir. Kendisi bazı dostlarıyla buluşmak için Batum'a gitmiştir; ve bana vaat etti ki, işgale karşı mücadeleye devam ettiği

AİLENİN İDDİASI: TELGRAF ETHEM NEJAT'IN ELİNE GEÇMEDİ!

Türkiye Komünist Fırkası'nın 'iki' numaralı ismi ve genel sekreteri Ethem Nejat Çerkes'ti (Beseney). Almanya'da Öğretmen Okulu'nu bitirdikten sonra Bursa Muallim Meklebi'ne atanmış ve Öğretmen Sendikası kurmuştu. Yavuz'un komutanı Bahriye Albayı Cevat Toydemir dayısı idi. Cevat Bey'in amcasının oğlu ünlü General Cemil Cahit Toydemir de Amasya'da bulanan askeri kuvvetin komutanı idi. Ethem Bey'in ağabeyi Rıza Bey de, o günlerde Cemil Cahit Toydemir'in emir subaylığını yapmakta idi. Ethem Nejat'ın kız kardeşi Bedia Hanım'ın eşi Osman Bey de subaydı ve Bedia Hanım ile birlikte Amasya'da oturmakta idiler. Durumu karışık ve tehlikeli gören aile, Ethem Nejat'a hitaben Kars'a bir telgraf çekti. "Ya hiç gelme, ya da doğrudan Amasya'ya gel!.." Ethem Nejat telgraftaki uyarıyı dikkate almayarak kaderine doğru yürüdü... Ailesine göre, "telgraf, eline geçmedi..."

sürece Kemal'i destekleyecek ve yalnız Kemal'in ihanet etmesi durumunda, Kemal'e karşı mücadele verecektir. Enver, Batum'da farklı bir davranış sergiledi. Biz onun Moskova'ya dönmesi için telgraf çektik. Bu zaman Tiflis'e geçti; yalnız sizin "bir bir üç beş" şifreli telgrafımızdan da öğrendim ki, orada güya Kemal'e karşı güvensizlik konusu görüşülmüş. Tiflisli yoldaşlar bize sadece dediler ki, o dönemde Kemal'e karşı sağdan bir baskı söz konusu olmuş ve kendisinin İstanbullularca devrilmesi beklentisi varmış. Bu sebepten dolayı onlar, Enver'in Türkiye'ye gitmesini uygun görmüşler. Fakat onun Türkiye'ye bırakılmaması konusunda biz Moskova'dan bir telgraf çektik. Biz bu direktifi tekrarladık, bu arada şans Kemal'e tekrar güldü. Bizim direktif tam da yerinde oldu. Enver'i Türkiye'ye bırakmadılar. Biz onu Moskova'ya çağırdık, fakat kendisi (Afgan sınırında Cemal Paşa'yı görmek niyetiyle) Buhara'ya gitti. Dolayısıyla bizden kuşku duyulması adil değildir.

(RSHİDNİ, Fon 5, Liste 1, Dosya 2117. Daktilo yazısı)

BELGE - 10
G. K. Orconikidze ve Ş. Z. Eliava'nın Taşkent'ten İ. V. Stalin'e çektiği telgraf

12 Mayıs 1922

Doğu Buhara'daki durum, topyekûn isyan olarak tanımlanabilir; burada elde edilen bilgilere göre isyan Enver'in yönetiminde örgütlü bir hal almıştır [...] Kurtuluş için Enver'in hemen temizlenmesi gerekir ki bu yönde hazırlıklar yapılmaktadır.

(RSHİDNİ, Fon 2, Liste 1, Dosya 23181. Onaylı suret. Daktilo yazısı)

BELGE - 11
RK(b)P MK Politbüro Toplantısı 7 no'lu tutanağından alıntı

Toplantıda hazır bulunanlar: Politbüro üyeleri Lenin, Troçki, Zinovyev, Stalin, Kamenev, Tomski, Rikov, Politbüro yedek üyeleri Molotov, Kalinin, MK üyesi Sokolnikov.

Gözlemci oyu ile: Tsürupa.

10. Türkistan-Buhara olaylarına dair (Yoldaş Stalin).

Yoldaş Stalin'in önerisi kabul edilmiştir (Bkz. Ek).

EK

10. Madde ile ilgilidir.

...2. Geniş halk kitleleri nezdinde Sovyet Egemenliği ve Basmacılığa karşı başlatılmış olan askeri mücadele lehine bir dönüş sağlamak amacıyla, Sovyet Kurumları ile ortaklaşa Enver'e karşı ve Sovyet Egemenliği lehine geniş bir siyasi kampanya (mitingler, partisizlerin konferansları) yürütmeleri için Orta Asya Bürosu'na ve her üç cumhuriyetin milli MK'ya [milli Cumhuriyetlerin yerel Merkez Komiteleri kastedilmektedir] talimat verilecek ve bu amaçla:

a) Enver, İngiliz ajanı ve Doğu Halklarının düşmanı olarak ilan edilecektir;

b) Türkistan, Buhara ve Hive, Anti-Sovyet Türk-Afgan elemanlarından temizlenecektir...

...12. Orta Asya Bürosu, Sovyet Parti ve Kurumlarının Türkistan ve Buhara'da yaptıkları çalışmalar konusunda MK'ya haftalık olarak bilgi vermek konusunda görevlendirilecektir.

(RSHİDNİ, Fon 17, Liste 3, Dosya 293. Onaylı suret. Daktilo yazısı.)

BELGE - 12
RK(b)P MK Politbüro Toplantısı 22 no'lu tutanağından alıntı

17 Ağustos 1922

Hazır bulunanlar: Politbüro üyeleri: Kamenev, Troçki, Stalin, Rikov, Kalinin (yedek üye), MK üyeleri: Rakovski, Yaroslavski, Rudzutak, Kuybışev, Radek.

8. Cemal Paşa ve Taşnaklara dair (Yoldaş Stalin, Yoldaş Karahan)

Yoldaş Radek'e suikastın (muhtemelen İngiliz emperyalizminin ajanlarının yönlendirmesiyle) Taşnaklar tarafından gerçekleştirilmiş olması ve suçluların mahkemeye verileceği konusunda hükümet tebligatının hazırlanması hususunda görev verilmiştir. Metinle ilgili olarak Yoldaş Stalin'in muvafakatı sağlanacaktır.

(RSHİDNİ, Fon 17, Liste 3, Dosya 308. Onaylı suret. Daktilo yazısı.)

SONUÇ

Bu yeni belgeler, olaylar 1920'lere geri döndürüldüğünde daha bir netlik kazanmaktadır. Şöyle ki :

•Türkiye Komünist Fırkası kendisine ilk üs olarak Bakü'yu seçmiştir ve yandaşlarının büyük bir bölümü, İttihatçılardan oluşmaktadır.

•1920 yılının mayıs ayında Bakü'ya gelen İttihatçı düşmanı ve Sultan Galiyev yanlısı Mustafa Suphi, Fırka'yı deyim yerinde ise hallaç pamuğu gibi atarak bütün İttihatçıları temizlemiş, Türkiye Komünist Teşkilatı adı altında ve Galiyev doğrultusunda yepyeni bir yapılanma başlatmıştır.

• Söz konusu dönemde, Sultan Galiyev Sovyetler Birliği'nin tüm Türk asıllı bölgelerinde etkindir. İttihatçıların bertaraf edilerek İttihatçı olmayan Türkiye kökenli komünistlerin devreye girmesi konusunda, Neriman Nerimanov ve Azerbaycan Komünist Partisi, Mustafa Suphi'ye büyük bir destek sağlamıştır.

• Rus asıllı Sovyet yöneticileri ise Mustafa Kemal olgusunu tam anlamıyla dışlamamakla birlikte, Enver Paşa'ya daha çok bel bağlamaktadır.

• Enver Paşa ve yandaşları için 1921'lerdeki tek çıkar yol, Galiyevci Mustafa Suphi'nin Mustafa Kemal ile yakınlaşmasını her ne pahasına olursa olsun önlemek, alternatifleri ortadan kaldırarak Sovyet yöneticilerinin işbirliği yapabilecekleri tek güç olarak kalmaktır.

Görünen odur ki, bu türden belgeler ortaya çıktıkça, yakın tarihin karanlıkları büyük bir hızla aydınlanacak... Yakın Tarih Galerisi'ndeki Olumlu ve Olumsuz olarak tanımlanan salonlara yerleştirilmiş portreler mekân değiştirerek gerçek yerlerini bulacaktır.

Mustafa Kemal-Arif Oruç Mektuplaşması

Çevrimyazı:
YÜCEL DEMİREL

Yapı Kredi Yayınları tarafından geçtiğimiz ay yayımlanan *Atatürk: Belgeler, Elyazısıyla Notlar, Yazışmalar* adlı kitapta Mustafa Kemal'e ait birçok belgenin arasında Arif Oruç'la mektuplaşmaları da yer aldı. Kitapçılarda satışa sunulmayacağı için geniş bir okurun bilgilenme olanağı olamayacağı bu yazışmaları, Mete Tunçay'ın giriş yazısıyla sunuyoruz. *(Ed.)*

Seyyare Yeni Dünya, sayı: 83.

ARİF ORUÇ VE *SEYYARE YENİ DÜNYA* HAKKINDA

Arif Oruç (1894 Dimetoka - 1950 İstanbul), 30 Ağustos 1920'de Eskişehir'de, Kuva-yı Seyyare komutanı Çerkes Ethem'in malî desteğiyle *Seyyare Yeni Dünya* adlı bir "İslâm Bolşevik Gazetesi" yayımlamaya başlamıştı. TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa, 28 Eylül'de Meclis'te Matbuat ve İstihbarat Müdiriyet-i Umumiyesi hakkında konuşurken, *Yeni Dünya*'ya söz geçiremediklerinden yakınmıştır. (Bkz. benim *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925* kitabımın 4'üncü basımı - BDS Yay., 1991, I/1, s. 128/dn. 99.)

O sırada Ankara'da Yunus Nadi de *Anadolu'da Yeni Gün* adıyla bir gazete yayımlıyordu. Arif Oruç, *Yeni Dünya*'da Yunus Nadi'nin gazetesi için "varakpâre" [kâğıt parçası, paçavra] demiş olmalı ki, 1 Ekim tarihli *Yeni Gün*'de, Yunus Nadi Arif Oruç'a "Yeni Serseri" başlıklı bir yazıyla çatmış, "Bolşeviklik gibi derin bir meslek namına çapulculuğa kalkan" bu "arsız çocuk"u sert bir dille azarlamıştır. (Bkz. "Anadolu Sosyalistleri arasında İki Polemik", *Tarih ve Toplum*, Sayı 33 [Eylül 1986], s. 53-54.

Arif Oruç'la [Maarif Vekâleti İlk Tedrisat Mümeyyizlerinden olduğunu bildiğimiz] M. Nuri'nin M. Kemal Paşa'ya yazdıkları, buradaki 12 Ekim 1920 tarihli mektup, ona (adını anmadıkları) Yunus Nadi'yi şikâyet etmekte ve kendilerinin iyi niyetli olduklarının güvencesini vermek istemektedir. Gazetenin alt başlığında "İslâm Bolşevik Gazetesi" olduğunu açıklayan *Seyyare Yeni Dünya*'nın mektup kâğıdı antetinde yalnızca günlük "Siyasî Bolşevik Gazetesi" yazması dikkat çekicidir. Bu çevre hakkında söyledikleri (?), M. Kemal Paşa tarafından olumlu karşılanan "Yüzbaşı Cemal Bey"in kim olduğunu bilmiyorum. M. Kemal Paşa ise cevabında, aldığı mektubu gazetenin aşırı iddialarından akılcı bir geri çekilme diye yorumlamış, Yunus Nadi'nin *Anadolu'da Yeni Gün*'üyle girilen polemiğe esef etliğini belirtmiş, A. Oruç ile M. Nuri'yi de amaç birliğini sarsacak yolda yayın yapmamaları için uyarmıştır. (Millî Kütüphane koleksiyonlarında, *Yeni Dünya*'nın Eskişehir'de çıkan sayılarından bir tek 15 Ekim tarihlisi [No. 32] bulunmaktadır.)

Daha sonra, M. Kemal Paşa Çerkes Ethem'i resmî Türkiye Komünist Fırkası'na katılmaya çağırdığı gibi, *Yeni Dünya*'yı da, *Anadolu'da Yeni Gün*'ün yanı sıra bu partinin organı olarak yayımlanmak üzere Ankara'ya getirtmiştir. Gazetenin bu dönemde çıkan sayılarından (22 Kasım, 6-28-29-31 Aralık 1920 ve 2 Ocak 1921 tarihli) altı tanesi, Katkı Yayınları tarafından fotokopi ve çevrimyazı olarak yayımlanmıştır. Bu sayıların son ikisinde "Seyyare" önadının kalktığını görüyoruz. *Yeni Dünya*'ya resmî TKF döneminde, 68.000 Kr. devlet yardımı yapılmıştır. (Bkz. benim anılan kitabımın Belgeler cildi - I/2, s. 248/dn.)

1921 Ocak ayında Çerkes Ethem Ayaklanmasıyla birlikte Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası ve TKF kapatılmış, bu olay ve kuruluşlara katılanların bazıları Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından hapse mahkûm edilmiştir (aynı yerde, s. 408-9). 9 Mayıs 1921 tarihli karara göre, "eylem ve yazı yoluyla vatan hainliği" cürmünü işlemelerinden dolayı, *Yeni Dünya*'nın kimi yazarları hüküm giymişlerdir. Bu arada, M. Nuri 5 yıla, Nizamettin [Nazif Tepedelenlioğlu] 8 yıla mahkûm edilmiş, gazetenin "sahib-i imtiyaz ve sermuharriri" Arif Oruç'un ise tutuklu kaldığı süre yeterli bulunarak hükümetin uygun göreceği bir yerde oturmak zorunda tutulmasına hükmedilmiştir.

Böylelikle, Kayseri'ye sürgün edilen A. Oruç çok geçmeden affedilmiş ve Ankara'ya gelerek *Yeni Dünya*'yı yeniden çıkarmaya koyulmuştur (anılan yerde, s. 248). Gazetenin bu yayını 1921 Aralığından 1922 Martına kadar devam etmiştir. A. Oruç 1923'te İzmir'de *Yeni Turan* gazetesini yayımlamıştır. 1926'da İzmir Suikastı davasıyla ilgili olarak İstiklal Mahkemesi'nce Ankara'ya gönderilmiş, ama mahkemeye bile çıkarılmadan, sorgusunun ertesinde serbest bırakılmıştır.

1929 sonlarında A. Oruç İstanbul'da ünlü *Yarın* gazetesini ya-

Arif Oruç (sağda), yargılanırken.
Cengiz Kahraman arşivi

yımlamaya başlamıştır. Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimi yaşanırken, bu gazete çok popüler olmuştu. A. Oruç, o parti kapandıktan sonra "Lâyik Cumhuriyetçi İşçi ve Çiftçi Fırkası" adıyla bir parti kurmaya kalkışmış, fakat izin alamamıştır. (Bkz. benim *TC'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931* kitabımda s. 276-82.) Bundan sonra, Bulgaristan'a gitmiş (veya "sürülmüş") ve orada "Türk Demokrat Fırkası'nın Kurtuluş Neşriyatı" başlığı altında süreli yayınlar yapmıştır. 1933 Mayısında Şumnu'da haftalık bir dergi (broşür), 1934 yılının ilk yarısında da Sofya'da on günde bir yayımlanan bir gazete çıkarmıştır. Arap harfleriyle basılan her iki organ da *Yarın* adını taşımaktadır. (Bkz. benim derlediğim, *"Tek-Parti Yönetimine Yurtdışından Muhalefet Eden Bir Yayın Organı" Arif Oruç'un Yarın't - 1933*: İletişim Yay. 1991. Burada, Şumnu'da yayımlanan yedi tane broşürün tam metin çevrimyazısı verilmektedir.) TC Hükümetinin isteği üzerine Bulgarlar Arif Oruç'u Yugoslavya'ya sürmüşlerdir. Arif Oruç'un daha sonra gittiği Paris'te de *Yarın*'ları çıkarmaya devam ettiği anlatılmaktadır.

Atatürk'ün ölümünden bir yıl önce yurda dönebilen Arif Oruç, hemen tutuklanmış, ağır ceza istemiyle yargılanmış, ama beraat ederek yine gazetecilik yapmıştır. 1948'de çok partili yaşama geçildiğinde "Müstakil Türk Sosyalist Partisi" adı altında bir parti kurmuş, ama herhangi bir başarı sağlayamamış, 9 Ekim 1950'de de ölmüştür. Arif Oruç'un, otuz yıl süren, kendine özgü bir solculuk geçmişi vardır.

Mete Tunçay

ARİF ORUÇ'TAN MUSTAFA KEMAL'E

Seyyare
Yeni Dünya
yevmî, siyasî Bolşevik gazetesi

Eskişehir
12 Teşrinievvel 336

Büyük Millet Meclisi reis-i muhteremi Mustafa Kemal Paşa hazretlerine

Muhterem paşa hazretleri

Sırf istihlâs-ı vatan emeliyle saha-ı intişâra vaz'ettiğimiz gazetemizin Ankara muhitlerinde bazı dedikodulara bâis olduğunu hayret ve teessürle istihbâr ettik. Bulanık suda balık avlamak isteyen, intişârımızla şahsi menfaatlerinden mahrum kalacağı zehâbında bulunan bedbîn ve hodgâmların bütün müfteriyâtına bir hatt-ı ibtâl çekmek üzere bu arîzamızı takdim ediyoruz. Zat-ı devletlerinin takib ettiği ulvî ve mukaddes gayenin derece-i şümûlünü ve milletin hayat-ı istikbâl ve istiklâli üzerinde sahib bulunduğunuz vaz'ı muhteremi pekâlâ ve herkesten ziyâde takdîr ediyoruz; binaenaleyh mebâdî-i intişârımızda, Büyük Millet Meclisi'nin daha galeyânlı bir mevcûdiyyet göstermesi ve zavallı halkın ihtiyâcât-ı hakikiyyesiyle iştigal etmesi emeliyle yazılmış bi'nnisbe daha âteşîn olan neşriyâta hulûs-ı niyyete müstenid olduğuna kanaat buyurmanızı istirhâm ederiz. Yüzbaşı Cemal Bey kardeşimizin efkâr ve niyâtımızı musevver olmak üzere vâki olan beyânâtını hüsn-i telakki ve kabul buyurmaları da bu ümidimizi takviye etmektedir.

Harekât-ı milliye kahramanlarının, millete çizdiği şekl-i mevcûdiyetin istihsâli için takib ettiği âmâl-i istiklâl bizim de hâtıra-i şükrânızı dâimâ işgal edecek bir mühimmedir. Yalnız bu millet için lüzûmu derkâr olan her türlü hayırkâr inkılâbların başında zât-ı asîlânelerinin bulunması âdetâ bir ihtiyâc-ı mübrem teşkil ettiğinden yürümeniz ve gayesi saadet-i hakikiyeye münteha bu yolların ulvî fikirlerinizle bizlere râlıber olmanızı hassaten istirhâm etmek istiyoruz. Bu kanaatlerimizi

M. Kemal'e yazılan Yeni Dünya antetli mektup.

M. Kemal'in Arif Oruç ve Mustafa Nuri'ye gönderdiği mektubun müsvettesi.

arz ederken fukarâ-yı halkın temin-i refâh ve saadeti için masrûf buyurulacak himemât-ı İslamiyye ve insaniyyelerinin bilhassa dâimi şükürgüzârı olacağımızı bu vesile ile de arz ederek ta'zîmâtımızın kabulünü istirhâm eder ve mübârek ellerinizi hürmetle öperiz muhterem paşa hazretleri

Yeni Dünya
heyet-i tahririyesi müdiri
Mustafa Nuri

Yeni Dünya sermuharriri
Arif Oruç

MUSTAFA KEMAL'DEN ARİF ORUÇ'A

Yeni Dünya sermuharriri Arif Oruç ve heyet-i tahririyesi müdiri Mustafa Nuri Beylere

Arkadaşlar

12 Teşrinievvel 36 tarihli mektubunuzu aldım. Kanaatlerinizde daha makul esaslara avdet etmeniz bittabi menâfi'-i memleket nâmına mucib-i memnuniyetim oldu. Her meslek ve ictihâda hürmetkâr olmakla beraber takib ettiğimiz büyük davanın istilzâm ettiği vahdet-i efkâr ve âmâli her an nazar-ı dikkat önünde bulundurmak vazifemizdir. Büyük ve esaslı inkılâbâta âmil olanların sathi ve hayâlâta müstenid neşriyatta bulunması manevi nüfuz ve şöhretleri itibarıyla da muzır olacağını bilirsiniz. Müşterek gayelere samimiyetle yürüyen Anadolu, yapmak istediği inkılâbın yahud cihan inkılâbında ahz etmek istediği mevki-i ihtiramın icab ettiği kadar dûrendiş olmak ve onu bu inkılâba sevk edenlerde daima neşriyat hususunda hakayık-ı ahvale ve metin menâbi-i istihbârâta istinad etmek mecburiyetindedir. Şikâyet ettiğiniz dedikodulardan haberdar değilim. Neşriyat itibârıyla girdiğiniz münâşakadan bahsetmek istiyorsunuz. Buna ben de her iki tarafa şâmil bir teessüfle müteessifim. Gazetecilik âleminin sahte kavgaları, kapitalist siyâset âleminin nümâyişperestâne riyâkârlıkları kadar benim de, Anadolu'nun da menfurumuzdur. Hakikatler üzerinde yalnız ilmi münakaşalar olabilir. Anadolu'da, İstanbul'un dedikoducu efkâr-ı umumiyesi gibi gazeteci mücadelâtı etrafında toplanır sahib-i imtiyazları zengin edecek kariler yoktur. Anadolu'da ancak hakikat etrafında toplanan ve bu uğurda her şahsi menfaati istihkar eden hissiyât-ı fedâkârâne vardır ve bu inkılâb amillerinin ancak bu hissiyâta istinâd edebileceklerini düşünerek onu tenmiyeye sarf-ı mesai etmeleri lâzımdır. Bütün cihana şâmil olan inkılâb-ı azîmin silsile-i teceddüdâtı arasında bilhassa Anadolu yeni bir feyz-i hayata namzeddir. Yalnız bu feyz-i hayatı ona ilkah ederken sahte ve marîz olan, Avrupa siyaset-i hainânesinin asırlardan beri tatbik ettiği imha politikasından ma'lûl ve perişan çıkan uzviyetini daima nazar-ı dikkat önünde bulundurmak muktezidir. Fukârâ-yı halkın temin-i refah ve saadeti cihân inkılâbının gayesi olduğu kadar şahsen benim rüfekamın da gayesidir. Fakat yanlış tedâbir ile onu büsbütün mahrum ve perişan etmemek, saadet de olsa tahammül edemeyeceği nisbette vererek hayatını sarsmamak endişeleri de makul ve elzemdir zannediyorum.

Mektubunuzda ta'dâd ve ibzâl ettiğiniz iltifâtlara teşekkür ederken gazetenizin bilhassa gaye ittihaz ettiği umdeleri yıkacak ve Anadolu'muzun vahdeti sarsacak neşriyatdan tevakki etmesi bir vazife-i vicdaniye telakki ettiği için ihtardan men'i nefs edemiyorum. Muhabbetle gözlerinizden öperek muvaffakıyetlerinizi dilerim.

Mustafa Kemal

BOLŞEVİKLER VE BAKÜ KONGRESİ HAKKINDA

Hafız Mehmed Bey'in Beyanatı

Dr. RAHMİ ÇİÇEK

1-8 Eylül 1920 tarihlerinde Bakü'da düzenlenen Doğu Halkları Kongresi'ne iştirak eden eski Trabzon mebusu Hafız Mehmed Bey İstikbal gazetesine verdiği beyanatta, Enver Paşa, Rusya ahvali, Rusya'da komünizmin uygulanışı ve Bakü'da Mustafa Suphi tarafından kurulan İştirakiyun Fırkası hakkında bilgi veriyor.

İSTİKBAL GAZETESİ

Trabzon'da 10 Aralık 1918 tarihinden itibaren yayımlanmaya başlanan *İstikbal* gazetesi, Trabzon Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti Başkanı Barutçuzade Hacı Ahmed Bey'in oğlu Faik Ahmed (Barutçu) tarafından çıkarılmaktaydı. *İstikbal* yayın hayatına Mart 1925 tarihine kadar devam etti.[1] Trabzon Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasından sonra gazete cemiyetin yayın organı konumuna geldi.

Gazetenin yazı kadrosunda yer alan Faik Ahmed (Barutçu) ve Ebulhamid Hüsnü günlük siyasi makaleler yazmışlardır. Bu günlük siyasi makale yazarları dışında dönemin pek çok aydını gazetede çeşitli konularda makaleler ve günlük siyasi yazılar yayımladılar. Gazete, Milli Mücadele dönemi Trabzon'unu sosyal ve siyasi yönleri ile tanıtan kaynaklardan birisidir. Zaman zaman Trabzon'da meydana gelen Ankara karşıtı gelişmeleri yansıtması bakımında da önemlidir.

Burada yayımlayacağımız yazı Enver Paşa taraftarı olarak bilinen Trabzon mebusu Hafız Mehmed Bey'e[2] ait bir röportajdır. Bu röportajın bir bölümü Ömer Sami Çoşar tarafından *Milli Mücadele Basını* adlı eserde yayımlanmış ve çeşitli araştırmacılar tarafından bu eserden alıntı yapılarak kullanılmıştır. *İstikbal* gazetesinin 10 Teşrinievvel 1920 Pazar günü 179 numaralı sayısında yayımlanan bu röportaj "Bolşevikler ve Bakü Kongresi Hakkında Hafız Mehmed Bey'in Beyanatı" başlığını taşımaktadır.

Eski Trabzon mebusu olarak Şark Milletleri Kongresine katılan Hafız Mehmed Bey Enver Paşa, Rusya ahvali, Rusya'da komünizmin uygulanışı ve Bakü'da Mustafa Suphi tarafından kurulan İştirakiyun Fırkası hakkında bilgi vermektedir. Röportajda özellikle Enver Paşa'nın kongreye katılışı ve karşılanışı üzerinde durulması, Hafız Mehmed Bey'in İttihatçı kişiliğini ortaya koyması açısından önemlidir. Onun bu kişilik yapısı ve İttihatçı olarak tanınması 1926 yılında idamını hazırlayan sebepler arasında yer alacaktır.[3]

İstikbal gazetesi sahibi ve başyazarı Faik Ahmed (Barutçu).

1. *İstikbal* gazetesinin tanıtımı ile ilgili olarak bkz. Mesut Çapa, "Milli Mücadele Döneminde İstikbal Gazetesi", *Atatürk Yolu, A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, c. III, S. 10 (Kasım 1992), s. 153-169.
2. Ömer Sami Çoşar, *Milli Mücadele Basını*, Gazeteciler Cemiyeti Yayını, s. 222.
3. Mete Tunçay, *TC'de Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, 3. baskı, Cem Yayınları, İstanbul, 1992. s. 165; Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri 1923-1927*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982, s. 369-391.

TRABZON MEBUSU HAFIZ MEHMED BEY'İN BEYANATI

Trabzon mebusu Hafız Mehmed Bey'in Bakû'da inikat eden beynelmilel kongreye murahhas olarak iştirak eylediği malûmdur. Bu defa avdet eden ve Rusya idaresini yakından tetkike muvaffak olmuş bulunan mumaileyhin Rusya ahvali ve kongre mukarreratı hakkında fikirlerini öğrenmek istedik. Muharririmize vuku bulan beyanatını bervech-i ati derc ediyoruz:

Avrupa kapitalist hükümetlerini yıkmağı programı icabı katiyen azim etmiş olan Üçüncü Enternasyonal Şark milletlerinin dahi nokta-ı nazarlarını anlamak için Bakû Kongresi'nin inikadını taht-ı karara almış idi. Şark milletleri malum ki yüzde doksanı Müslümandır. Onun için kongrenin beş bini mütecaviz bulunan azaları meyanında anasır-ı Hıristiyaniyeden ancak kırk altı kadar murahhas bulunuyordu. Şarkda bulunan Müslüman milletlerden kongreye iştirak etmemiş hiçbir millet yoktu. Yani Türkistan Çin'i ve Hindistan'dan itibaren bütün Şark milletlerinin kongrede mutaddid azası bulunuyordu. Kongrede ilk söz söyleyen Zinevokof bilhassa İngiltere hükümetinin Şark milletlerini İngiliz kapitalizmine esir etmek ve bu milyonlarla kitleleri kapitalistler için çalıştırmak politikasını bil-ahire takip etmekte olduğunun delaili tarihiyye istinaden vaazhen acı bir surette izah etti. Bu esasa dair sırasıyla herkes tarafından birçok nutuklar söylendiği gibi Mısır, Trablusgarb, Tunus, Cezayir ve Hindistan ahalisinin murahhası bulunan Enver Paşa aynı nokta-ı nazara iştirakle Türkiye'nin harp duhulüne bunun sebep olduğunu söyledi. Burada şunu söyleyeyim ki Enver Paşa'ya karşı Şark Müslüman milletlerinin ibraz ettikleri teveccüh ve muhabbet gayr-i kabil tasvirdir. Enver Paşa'yı görmek için kongre müzakeresi adeta mevkiiten duçar-ı tadil olmuş ve halk locasına hücum

Trabzon mebusu Hafız Mehmed Bey.

ederek ihtiyar ve genç, ellerini öpmüşlerdir. Yine sokakta kendisiyle görüşmek için bütün halkın tahalükla be-acemi üzerine mevkiiten mürur-ı abur bile tadil olmuştur. Size garip gelir, ne derseniz deyiniz, âlem-i İslâm onu benimsemiş.

İngiltere kapitalistlerinin Şark siyaseti izah edildikten sonra müttefiken İngiltere aleyhine ilan-ı cihat edilmiştir. Ve İngiltere aleyhine harp etmekte olan Anadolu hükümeti bu gayeyi takip ettiği müddetçe Üçüncü Enternasyonalin vasi-i makulesinde müzahir muaveneti olacağı esasen Moskova'da taht-ı karara alınmış olduğu gibi Bakû'da dahi teyit edilmiştir.

Bolşevikler hakkında fikriniz nelerdir?

Bolşeviklik irfanları yüksek ve memleketleri fabrika ve büyük sanayi müesseseleri ve vesait-i nakliye ile tekmil etmiş ve emperyalizm, militarizm ve kapitalizm devirlerini ikmal etmiş milletlerin temin-i saadet ve refahı için düşünülen bir akidedir. Şu halde bizim gibi amelesi olmayan ve vesait-i nakliye ve fabrikadan mahrum bulunan ve büyük sermayedarlara malik olamayan milletlerde esasen komünizmin saha-yı tatbiki yoktur. Komünizm yani Bolşeviklik dünyadan muharebeyi kaldırmak ve insanları tamamen müsavi yaşatmak gayesi takip ettiğine göre bu gayeye vusul için esbabı husumeti izale etmek zaruretindeyiz. Ve husumeti dini millet ve para gibi tevellüt-ı ihtirasat ettiğinde sahip olduğu müesserata tevcih etmiştir. Komünizmin Avrupa tarafından kabul ve tatbik edildikten sonra Şark milletleri bil-zarur bu fikri tatbik edeceklerinden bugünkü gaye Şark milletlerinin mevcut kuvvetlerini Avrupa kapitalizminin aleyhine istimal edilecek tarike tafsilden ibarettir. Ve esasen yoksul bir memlekete komünizmin girmesi oradaki kuvvetleri imha edeceğinden husul-ı gayeye mani olacak olan böyle bir tariki ihtiyar etmenin müzahirini Üçüncü Enternasyonal rüeasası da düşünmektedir. Ancak elkâr-ı ihzar etmek ve düşmanları tarafından kendi aleyhine istimal edilmesine mani olmak için Şark milletleri nezdinde bilhassa Anadolu'da vasi propagandaya kuvvet vermektedirler.

Şu halde bizim için nasıl bir vaz'-ı hareket alınması iktiza edeceğine kanisiniz?

İki tarafın düşmanı bir olduğuna göre Bolşeviklerle müntehiden yürümek ve fakat ittihadın siyasi sahadan harice çıkmamasını temine çalışmak menafi-i hayatiyetimiz ve temin-i kuvve ve istiklalin müktezatındandır.

Bolşevikler prensiplerini kendi memleketlerinde ne derece tatbike muvaffak olduklarına ve Rusya'nın bil-hassa milletlerin istiklali noktasındaki düşüncelerinin neden ibaret bulunduğuna dair olan sualimize Hafız Mehmed Bey şöyle cevap verdiler:

Esasen üç sene müthiş bir harp ile az-çok menafi-i istihsaliyesi duçar-ı zaaf olmuş olan bir memlekette beşeriyet için en son bir inkılap olan komünizm tamamen hissen tatbik edilmekte olduğunu görmeyenler dahi uzaktan takdir edebiliyorlar. Askere gitmeyenler ihtiyacını tedarik edebilecek vesaitten mahrumdurlar. Rusya'nın elyevm hariçle münasabat-ı iktisadiyesi de bulunmadığından bit-tabi

memlekette sefalet mevcuttur. Fakat bu sefalet genç inkılâpçılar ve İngiltere kapitalistlerinin malum siyasetlerini yıkmak için karar vermiş kimselerin iman ve azimlerini kıramaz ve kırmayacaktır. İngiliz kapitalistlerinin takip ettiği siyasetle aleyhlerindeki kuvveti takviye ve tezyit etmekte olduklarını müşahedeme binaen temin edebilirim.

Komünizm nokta-ı nazarından esasen millet değil, insaniyet hedef olduğuna nazaran Rusya Federatif Şûra Hükümeti Üçüncü Enternasyonalin husul-ı gayesini istimal için yürütmektedir. Şu halde Bolşevikliği kabul eden Şark milletlerinin müsavat da inikat etmekte olan şûralar kongresi ve müçtemi olmadığı zaman Moskova merkez icra komitesinden verilecek emirlerle idare etmeleri ve halk komiserlerinin Moskova'dan tayin olunması usulünü Bolşevik Rusya takip etmektedir ki kanun-ı esasileri dahi bu gayeye matuftur. Tabi Bakü'deki idare dahi bunun aynıdır ve Moskova'ya merbuttur.

İstikbal, 10 Teşrinievvel 1920.

Komünizmin umum dünyaya teşmilinden sonra bu cihetin tadil edilmesi lazım geleceği kanaatını besliyorlar ki her halde doğru bir fikir olmadığı itikadındayım çünkü bu nokta civar milletleri az-çok tedhiş etmekten hali kalmıyor.

Bakü'da bir de İştirakiyun Fırkası var, bunun hakkında bir fikir verir misiniz?

Evet, orada böyle bir cemiyette vardır ve bunlar Türkiye'de komünizmin tatbiki için çalışıyorlar. Bu cemiyet içerisinde evvelden beri tanıdığım Mustafa Suphi yoldaş vardır. Bu zatı mektepten beri tanıdığım gibi kendisiyle vekâlet arkadaşlığım da vardır. Esasen zekâ ve irfanından fazla haris olan mumaileyhin bu hırsının bu kere kat kat tezayid ettiğini görüyorum. Etrafını alanların ekserisinin takip ettikleri gaye ile kanaatkâr olmaktan ziyade menfaat arkasında koşan kimseler olduğuna kaniiyim.

Neticeten şunu söyleyeyim ki bütün bu hakikate istinat eden tezlilatdan komünizmin bizim memlekette tatbikinden tevellüt edecek olan akıbeti sizlerin takdirine bırakırım. Mamafih bugünkü şekli idarenin de doğru olmayıp işçi kısım ahalinin terfiini kabil olacak bir program ve mutlak surette hâkimiyet-i milliye kaidesini kabul etmek lazım gelir itikadındayım.

Her ay en az 100 kitap okumanın tekniği var!

Türkiye'de herkese açık bir kütüphane Matbuat... Kitaplarla alışverişi olan ve hayatında kitaba yer açan herkes, her çeşit kitap tanıtımını, yorumunu, eleştirisini, kritiğini ve değerlendirmesini Matbûat'ta bulabilecek. Matbûat her ay kendini yeniden aşıyor; zenginliğini arttırıyor. Hem Türkiye kitap dergiciliği tarihinin en nitelikli, en kapsamlı ve en çok okunan kitap dergisi olan; hem de ideolojik önyargı kalıplarını kıran Matbûat, ideolojik sınır ihlallerini çoğaltarak düşünsel kontrastlar ve ebru sanatı gibi içiçe geçmeler üretti; "öteki" üretmeyi reddetti... Medyadan edebiyata, dinden politikaya, ekonomiden ekolojiye, bilimden felsefeye... Matbûat'ın her sayfası çok renkliliği, çok sesliliği yansıtıyor. Kendisini de aşmayı hedefleyen Matbûat dünyadaki kitap literatürünü okura sunan "Dünyada Kitap" ile dünya ve Türkiye'deki gazete ve dergileri inceleyen "Journal" ekiyle birlikte her ay üç dergi birarada... Matbûat kitabevlerinde sizi bekliyor...

Matbûat
'her' kitap okurunun 'tek' dergisi

taksim cd., yoğurtçu fatik sk., doğançay ap., 10/2, taksim 80090 istanbul, tel: (0 212) 235 84 81 • faks: (0 212) 256 48 50 • e-mail: matbuat@turk.net

Nurhan Atasoy: Tarihi Sevdirmek

ATİLLA LÖK

Toplantının bant çözümlerini yapan Nurhan Coşkun Ünalan'a teşekkür ederim.

Tarih Vakfı tarafından düzenlenen "Tarihçinin Mutfağı" toplantılar dizisinin kasım ayı konuğu Nurhan Atasoy'du. Toplantı 19 Kasım'da Bilgi-Belge Merkezi'nde yapıldı.

1934 yılında Tokat'ın Reşadiye ilçesinde doğan Prof. Dr. Nurhan Atasoy ilk ve orta öğrenimini İstanbul'da tamamladıktan sonra, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Güzel Sanatlar ve Sanat Tarihi Bölümü'nü bitirmiş. Yüksek lisans ve doktorasını da aynı bölümde tamamlamış. İstanbul Resim ve Heykel Müzesi, KÜSAV ve Taç Vakfı'nın kurucu üyesi olan Atasoy 1997 yılından beri Maltepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi dekanlığını yürütmekte.

Nurhan Atasoy'un tarihe ilgisi çocukluğundan başlıyor. Arşiv sözcüğünü ilk defa büyükbabasından duymuş. Büyükbabası aslında bir tıp profesörü olmasına karşın, fırsat buldukça Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde de çalışan, *İslam Ansiklopedisi*'nde çeşitli makaleleri yayımlanan bir tarih araştırmacısıymış. Aslında bankacı olan amcası Celalettin Atasoy'un da tarih araştırmaları ve *Kandilli Tarihi* ve *Seyit Hasan Paşa* adlı kitapları var. Tarihe aileden gelen ilgisi, sanata olan eğilimiyle birleşince sanat tarihçisi olmuş. Atasoy, bunu esprili bir dille anlatıyor:

"Sanata eğilimim vardı, ama kabiliyetim yoktu. Ben de kendim yapamıyorum, bari yapanların değerlendirmesini yapayım dedim. Zaten sanatçı olamayanlar sanat tarihçisi oluyor."

1950-58 yıllarında Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'nde Türk-İslam Sanatı dersleri veren Prof. Erdmann Kurt'un ve onunla çıkılan Anadolu gezilerinin yetişmesinde önemli payı olduğuna değinen Atasoy, mezuniyetinden sonra Topkapı Müzesi'nde yaptığı araştırmalar sırasında çok şey öğrendiği Saray Müdürü Hayrullah Örs'ü de bilhassa anıyor.

HER ŞEYE TÜRK GÖZLÜĞÜYLE BAKMAK

Öğrencilik ve asistanlık yıllarında Avrupa sanatı ile Türk-Osmanlı sanatı öğretimi ve araştırmaları arasında bir denge durumunun bulunduğunu anlatan Atasoy, şimdi dengenin Osmanlı-Türk sanatı yönünde değiştiğini belirtiyor.

"Gençlik yıllarımda Türk-Osmanlı sanatı daha çok tespit safhasındaydı. Tek tek eserler tespit ediliyor, tanıtılıyordu. Daha sonra araştırma yapanlar büyük ölçüde bu alana kayınca müthiş bir patlama oldu. Ancak, bu ilginin biraz politize edildiğini düşünüyorum. Her şeyin sadece Türk gözlüğü ile görülmeye başlanması gibi bir tehlike ortaya çıktı. Bir tek Türk sanatı öğrenilmeye layıkmış gibi bir rüzgâr estirilmeye başlandı. Tabii ki bu, resmin bütünlüğünü kaybetmek demektir. Türk sanatını değerlendirebilmek için sizin o resmin bütününü görebilmeniz lazım. Eğer resmin belli bir bölümünü alıp, geri kalanını boş verirseniz, karşınıza başka bir şey çıktığı zaman bocalarsınız.

Bir gün bir slayt koydum derste. 'Çocuklar, şu ahşap evin üslubuna bakın. Bu nerede olabilir, bir düşünün' dedim. Baktılar, kimisi 'Erenköy' dedi, kimisi 'Büyükada'. Halbuki Liechtenstein-İsviçre sınırındaki bir kasabada çekilmiş olan bu fotoğraftaki evin altında bir dükkân vardı ve Alman-

ca fırın yazılıydı. O kadar Türk gözlüğüyle bakıyorlar ki oradaki yazıyı okumuyorlar.

İstanbul Belediyesi tezhip, minyatür gibi şeyleri siyasi bir anlam yükleyerek kullanıyor, bir başkası Mehter Marşı'na sahip çıkıp siyasi bir anlam yüklüyor. Türklere ait olmayan eserlerin tahrip olmasına göz yumulabiliyor. Etrafındaki bu oluşumlardan etkilenen bir çocuk için, Türklerin olmayan bir eserin hiçbir değeri olmuyor."

MALTEPE PROJESİ

Uzun yıllar İstanbul Üniversitesi'nde çok öğrencili sınıflarda ders veren Atasoy şimdi Maltepe Üniversitesi'nde görev yapıyor ve nispeten daha az sayıda öğrenciyle, ama doğrudan temas kurma fırsatı bularak derslerini yürütüyor. Türkiye'de birçok üniversitede sanat tarihi bölümü olduğu için, Maltepe Üniversitesi'nde sanat tarihi bölümü kurmadıklarını belirten Atasoy, değişik bölümlerdeki öğrencilere tarihi sevdirmeye çalıştığını söylüyor:

"Hukuk, İletişim veya başka bir bölümde okuyan öğrenciye tarihi sevdirmek gerektiğini düşünüyorum. Çünkü görmeyi bilen, öğrenmeye açık, nasıl öğreneceğini bilen bir insan olmanın yolu tarih sevgisinden geçiyor bence. Yani artık diplomalı cahillerden bıktım. Onun için büyük bir zevkle değişik bölümlerde okuyan öğrencilere ders veriyorum. Mesela sanat tarihçisi olmayan öğrencilerle birlikte bir kitap yazıyorum. Bir proje geliştirdim: Maltepe Projesi. Maltepe'yi her yönüyle araştırıyoruz, bu proje bahanesiyle nasıl araştırma yapılacağını öğretiyorum. Her şeyi birlikte yapıyoruz, ayrı ayrı hepsinin fikrini soruyorum. Başlarda çok isteksiz olanlar şimdi müthiş bir hevesle bu işe sarıldı. Yani çocukların karşısına geçip soyut birtakım bilgileri onlara vermeye çalışmaktansa, öğrencinin kendisinden de bir şeyler katabileceği, böyle bir çalışma yapmak bence çok daha yararlı. Dersleri böyle zevkli hale getirebilirsek, öğrenciye tarihi sevdirebiliriz sanırım."

GEREKLİ DONANIM

Bir alanda çalışma yapabilmek için gerekli olan donanımın elde edilmesi safhasının birçok kişiyi korkuttuğunu ve bu yüzden insanların tarihle ilgilenme konusunda çekingen davrandığını belirten Atasoy, özellikle öğrencilerin çalışma yaparken kendilerini yetiştirebileceklerini, bu yüzden de öğrenciyi yönlendirmek gerektiğini vurguluyor:

"Çok sevdiğim saydığım bir hoca var; 'çok dil bilmek lazım' deyip, çok iyi Almanca, İngilizce ve daha bir sürü dil öğrendi. Öğrencilerini de bu şekilde yetiştirdi. Mesela Osmanlı sanatı ile ilgilenmek için fevkalade iyi Osmanlıca bilmesi lazım, fevkalade iyi şunu bilmesi lazım, bunu bilmesi lazım. Bunları edi-

ninceye kadar, insan geliyor bilmem kaç yaşma. Şimdi bu hoca emekli oldu ve çok yaşlandı. Hiçbir yayını yok. Her şeyi fevkalade mükemmel yapacağım diye, ilgilendiği alanda çalışmaya fırsat bulamadı. Donanım tabii ki gerekli, ama bunu biraz dengelemek lazım. Yani öğrenciyi korkutmamak lazım, eğer ilgilendiği alanı severse zaten gerekli olan donanımı elde etmeye çalışacaktır. Baştan birçok bilgi edinmesi gerektiğini söylediğiniz zaman öğrenci ya korkuyor ya da bütün enerjisini, gerekli görülen bu donanımı sağlamak için harcıyor. Bence insan hem araştırıp hem de kendini yetiştirebilir. Ben öğrencilerimi arşiv belgelerine yönlendiriyorum, çünkü arşivlere gitmeden sanat tarihi yapılamaz bence. Öğrenci çok iyi yetişmiş olmuyorlar belki, ama bir konuyu çok severse konuyla birlikte o arşiv belgelerini de okumaya başlıyor. Zaman içerisinde ihtiyaç duydukça gerekli olan bilgileri edinmek için de çalışıyor. Onun için önceden çok zorlamak istemiyorum. Ben sadece konuyu sevdirmeye çalışıyorum."

SON YILLARDAKİ ÇALIŞMALARI

Atasoy'un son yıllardaki çalışmaları arasında en önemli yeri seramik, kumaş ve çadır tutuyor. Oxford Üniversitesi sanat tarihi profesörlerinden Julian Raby ile birlikte yazdığı *İznik Seramikleri* kitabı 1989'da Londra'da basılmış; daha sonra Fransızca ve Japonca edisyonları da yapılmış. Aynı konuda İstanbul ve ABD'de "Osmanlı Sultanlarının Görkemi" sergisini de hazırlamış.

İznik kitabının sponsorluğunu üstlenen Türkiye Ekonomi Bankası'ndan Osmanlı ipek kumaşları üzerine bir kitap hazırlaması teklifini alınca bir ekip çalışmasıyla işe koyulmuş. 15-18. yüzyıllar arasındaki dönemi ele alan çalışmasında yurtdışındaki koleksiyonlar dahil 1800 ipek kumaşa ulaşmış.

Atasoy şimdi yıllardan beri sürdürdükleri araştırmayı bu kadar geniş ve derinlemesine tutmanın sıkıntısını çektiklerini belirtiyor. Yakında Londra'da basılacak olan kitabın editörü birkaç kitap dolduracak malzemeyi bir kitaba indirmek için uğraşıyormuş.

Kumaş kitabında payına düşen çalışmayı bitirdikten sonra *Surname-i Hümayun*'u yayına hazırlayan Atasoy, "O benim ilk göz ağrımdı. Doktora tezim olan ve 1582 yılında İstanbul hayatını her yönüyle minyatürlerinde yansıtan bu eser çok önemli bir görsel kaynak özelliği de taşıdığından yıllardan beri iyi bir şekilde basılma fırsatı bekleyen bir çalışmamdı" diyor.

Herhangi bir konuda araştırmalarını sürdürürken ilgi duyduğu, sevdiği konulara ilişkin bilgilere de rastladıkça not aldığını, açtığı dosyalara kaydettiğini belirten Atasoy, şimdi üzerinde çalıştığı "çadır"ın da böyle bir konu olduğunu belirtiyor. "Geçen yıl Harvard Üniversitesi'nde verdiğim Otağ-ı Hümayun'la ilgili konferansa gösterilen ilgi beni bu konuda kitap yapmaya iten başlıca neden oldu. Şu anda bu konu üzerinde çalışıyorum. Topkapı Sarayı Müzesi ile Askeri Müze'de bulunan zengin koleksiyonların yanında Avrupa'nın dokuz ülkesinde çeşitli koleksiyonlardakilerin incelemesini de tamamlayıp 1999 içinde bunu da kitap halinde sunmaya çalışacağım."

Nurhan Atasoy'un son yılları büyük ölçüde dünyanın her yerindeki müze, kilise ve manastırlarda Osmanlı kumaşı aramakla geçti. Üstte: Moskova'da Kremlin'de Osmanlı kumaşları araştırması sırasında müzenin kumaş uzmanı Ina Višnevskaya'nın odasında öğle yemeği. Soldan sağa Prof. W. Denny, Ina Višnevskaya, Nurhan Atasoy ve Louise Mackie.

Karşı sayfada üstte: 1993 yılında Boston, Museum of Fine Arts deposunda bir Türk kumaşının fotoğrafını çekerken. Ortada: İncelediği Osmanlı padişah kaftanının arkasında. Altta: Osmanlı ipekli kumaşlarını araştırdığı Romanya'daki bir manastırda.

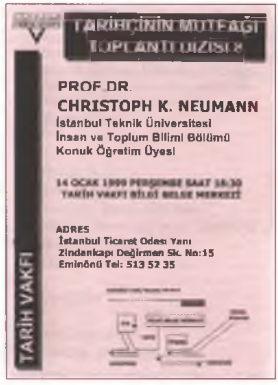

AZERBAYCAN SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİ'NİN MALTA'DAKİ TÜRK ESİRLERİ KURTARMA GİRİŞİMİ

Bakû'dan Anadolu'ya Destek

Dr. BETÜL ASLAN
Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi

Azerbaycan Türkleri, Birinci Dünya Savaşı öncesi ve esnasında Anadolu'da zor duruma düşen Anadolu Türklerine ellerinden gelen her türlü yardımı yapmaya çalışmışlardır.[1] Azerbaycan 27-28 Nisan 1920'de sovyetleştirilmiş ve Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti oluşturulmuştur. Azerbaycan sovyetleştirildikten sonra da Türkiye'deki gelişmelere ilgisini devam ettirmiş ve Türkiye'deki "Milli Bağımsızlık Hareketi"ne maddi ve manevi olarak yardımlar yapmaya çaba göstermiştir. Bu yardımlar, Sovyet Rusya'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne yaptığı yardımlar çerçevesinde değerlendirilse bile, Azerbaycan halkının ve Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Türkiye'ye ve Türk Milli Mücadelesi'ne karşı ayrı ve özel bir ilgisinin olduğunu kabul etmek gerekir. Azerbaycan'ın bu ilgisini gösteren pek çok örnek vardır. Bu örneklerden birisi de, makalenin konusunu teşkil eden, Malta'daki Türk siyasi esirleri[2] İngiliz esaretinden kurtarmak için Azerbaycan Hükümeti'nin yaptığı girişimdir.

Bilindiği gibi, 27-28 Nisan 1920'de Azerbaycan'da Sovyet hâkimiyeti kurulduktan sonra, Azerbaycan'da bulunan İngiltere ve Fransa vatandaşları tutuklanmışlardır. Buna karşılık İngiltere'nin elinde de pek çok Rus savaş esirleri bulunmaktadır. Bu esirlerin karşılıklı olarak değiştirilmesi için Sovyet Rusya ve Azerbaycan temsilcileriyle Tiflis'te bulunan İngiliz ve Fransız temsilcileri arasında, Ekim 1920'de, görüşmeler yapılması kararlaştırılmıştır. Bu görüşmelere Sovyet Rusya tarafından Leonid Stark ve Şeynman yetkili temsilciler olarak görevlendirilirken,[3] Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adına, 14 Ekim 1920'de, Sadıkov tayin edilmiştir.[4]

Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Dışişleri Komiseri D. Hüseyinov, gerek Azerbaycan'ın Tiflis'teki temsilcisi M. İsrafilov ve gerekse görüşmelere sorumlu olarak tayin ettiği Sadıkov'dan, İngiliz ve Fransız temsilcileri ile yapılacak esir değişimi görüşmelerinde, İngiltere tarafından Malta'da esir tutulan Türk siyasi esirlerle ilgili de girişimlerde bulunmalarını istemiştir.[5] D. Hüseyinov, Sadıkov ve İsrafilov'a gönderdiği telgrafta, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin, Malta'daki Türk siyasi esirlere karşın, Bakû'da tutuklu bulunan İngiltere vatandaşlarını değiştirmeye razı ve hazır olduklarını Tiflis'teki İngiliz temsilcilerine bildirmesini istemiş ve telgrafa ek olarak da, İngilizlerin elinde Malta'da esir tutulan Türk esirlerin bir listesini eklemiştir. Azerbaycan Dışişleri Komiserliği tarafından Tiflis'te İngiliz ve Fransız temsilcileriyle görüşmek üzere tayin edilen Sadıkov ve İsrafilov'a gönderilen bu liste çerçeve içinde verilmiştir.[6]

Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Malta'daki Türk esirler ile, Bakû'daki İngiliz tutukluların değiştirilmesi teklifinin, İngiltere'nin Tiflis'teki temsilcisi Sir Harry Luke tarafından İngiliz Dışişlerine bildirildiği anlaşılmaktadır. Fakat İngiltere Dışişleri Bakanı Curzon "selahiyetsizlik yönünden" bu müzakereleri reddetmiştir.[7] Bununla birlikte İngiltere'nin Kafkasya'daki temsilcisi Yarbay K. B. Stoks ile Sovyet Rusya ve Azerbaycan temsilcileri karşılıklı olarak esirlerin değiştirilmesi görüşmelerine devam etmişlerdir. Bu görüşmeler sonucunda, 1 Kasım 1920'de, bir protokol imzalanmıştır. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adına Gürcistan'daki temsilcisi M. İsrafilov, Sovyet

TİFLİS'TEKİ AZERBAYCAN HÜKÜMETİ TEMSİLCİLERİNE GÖNDERİLEN LİSTE

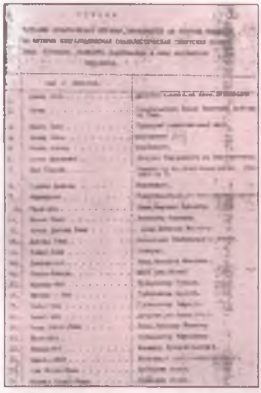

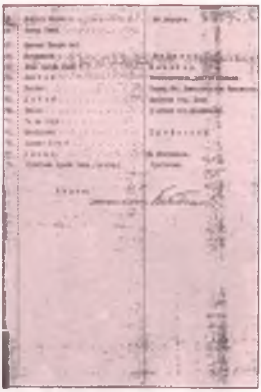

Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bakü'da tutuklu bulunan İngiliz vatandaşları ile Malta adasında bulunan ve aşağıda listesi verilen Türk siyasi esirleri değiştirmeye razıdır:

LİSTE

1.	Numan Usta	İstanbul'dan sosyalist milletvekili
2.	Osman	Rize'den, Liman İşçileri Birliği temsilcisi
3.	Mehmed Emin	Türkiye'nin milli şairi
4.	Ahmed Emin	Gazeteci
5.	Ahmed Agayev	Gazeteci
6.	Salah Cimcoz	İstanbul Mebusu
7.	Ziya Gökalp	İstanbul Üniversitesi profesörü
8.	Hüseyin Cahit	Gazeteci
9.	Kara Vasıf	Milli Hareketin temsilcisi
10.	Rauf Bey	Eski Bahriye Nazırı
11.	Fahri Paşa	Hicaz Kumandanı
12.	Küçük Cemal Paşa	Eski Harbiye Nazırı
13.	Cevat Paşa	Erkân-ı Harbiyye-i Umumiyye Reisi
14.	Refet Paşa	General
15.	Cavit Bey	Eski Maliye Nazırı
16.	Hayri Efendi	Şeyhülislâm
17.	Muammer Bey	Sivas Valisi
18.	Memduh Bey	Musul Valisi
19.	Sabit Bey	Harput Valisi
20.	Hamit Bey	Erzincan Mebusu
21.	Sait Halim Paşa	Eski Sadrazam
22.	Faik Bey	Merzifon Kaymakamı
23.	Kemal Bey	Iaşe Nazırı
24.	Cevat Bey	İstanbul Merkez Kumandanı
25.	Ali İhsan Paşa	Ordu Kumandanı
26.	Mahmut Kâmil Paşa	Ordu Kumandanı
27.	Rahmi Bey	İzmir Valisi
28.	Celal Nuri	Gazeteci
29.	İbrahim Bey (ve dokuz arkadaşı)	Cenûb-i Garbî Kafkas Hükümeti Cumhurbaşkanı
30.	Hasan Han	Cenûb-i Garbî Kafkas Hükümeti Harbiye Nazırı
31.	Pertev Paşa	General
32.	Halil Bey	Meclis Başkanı
33.	Sait Paşa	Eski İstanbul Kumandanı
34.	Süleyman Nazif Bey	Gazeteci
35.	Çolak Kemal	Yarbay
36.	Şevket	Albay (Galatalı)
37.	Faik Bey	Yüzbaşı
38.	Doktor Esat Paşa	Profesör
39.	Hüseyin Kadri	Karasi Mebusu
40.	Nevzat Bey	Musul Şehri Kumandanı
41.	Hüseyin Tosun	Erzurum Mebusu
42.	Süleyman Sudi	Lazistan Mebusu
43.	Ferit Bey	Liman İşçileri Birliği Başkanı
44.	Doktor Rusuhi	
45.	Rıza Bey	Topçu Subayı (Trabzon)
46.	Cevdet	Adana Valisi
47.	Şükrü	Kaçkınlar Komitesi Başkanı
48.	Behiç	Harbiye Nezareti'nde Şube Müdürü
49.	İbrahim Bey	Eski Adliye Nazırı
50.	Hacı Adil Bey	Dahiliye Nazırı
51.	Zekeriya Bey	Edirne Valisi
52.	Tevfik Bey	Binbaşı
53.	Bedri Bey	Diyarbekir Valisi
54.	Celal Bey	Eskişehir Garnizonu Kumandanı
55.	Ahmet Bey	Sivas Valisi
56.	Çolak Selahattin	Albay
57.	Fethi Bey	Türkiye'nin Bulgaristan Sefiri
58.	Abdulhalik Bey	Halep Valisi
59.	Aziz Bey Cihangirov	Cenûb-i Garbî Kafkas Hükümeti Dahiliye Nazırı
60.	Kürt Musa	Polis Müdür Yardımcısı
61.	Mamed Azizbekov	Kars Bölgesi Valisi
62.	Yusuf Yusufov	Erzak Komiseri
63.	Raçinski	Rus Köylüleri Temsilcisi
64.	Tohideddin Mamaliyev	Milis Başkanı (Daha önce belirtilen dokuz kişilik Cenûb-i Garbî Kafkas Hükümeti Cumhuriyeti'nin listesine burada altı kişi daha ekleniyor.)
65.	Dr. Halil	Harput'tan
66.	Ahmet Paşa	
67.	Mithat Şükrü Bey	
68.	Muhideddin	Senatör
69.	Abbas Halim Paşa	Senatör
70.	Ali Bey	Yarbay, İzmit Mebusu
71.	Macit	Maliye Nezareti Şube Müdürü
72.	Habib	Bolu Mebusu
73.	Feyzi	Diyarbekir Mebusu
74.	Tevfik Hadi	
75.	Ubeydullah	Profesör
76.	Cemal Oğuz	
77.	Hasan	Kastamonu
78.	Süleyman Numan Paşa	Doktor, profesör

Rusya Hükümeti adına Stark ve İngiltere adına Kafkasya'daki baş temsilcisi Yarbay K. B. Stoks'un imzaladığı bu protokolle, Bakû'da bulunan 62 İngiliz esir ile İngilizlerin elinde bulunan Rus esirlerin değiştirilmesi kararlaştırılmıştır.[8]

Sonuç olarak denilebilir ki, Türkiye ile İngiltere arasında çok uzun süre devam eden ve son derece çetin ve şiddetli geçen esir değişimi görüşmelerinde ve bu sorunun çözümlenmesinde, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin yukarıda belirtilen teklifinin herhangi bir katkısı olmasa bile, Azerbaycan'ın böyle bir girişimde bulunması ve bunu gündeme getirmiş olması, Azerbaycan Hükümeti'nin Türkiye'deki "Milli Bağımsızlık Hareketi"ne bakış açısını ve yardımcı olmak istediğini açıklıkla ortaya koymaktadır. Nitekim Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti yalnızca Malta Sürgünleri konusunda değil, başka pek çok konuda da Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne maddi ve manevi yardımlarda bulunmak için çaba gösterecektir.

1. Azerbaycan Türklerinin Anadolu Türklerine Birinci Dünya Savaşı esnasında yaptıkları yardımlar için bkz. Betül Aslan, "I. Dünya Savaşı Esnasında Azerbaycan Türklerinin Anadolu Türklerine Kardaş Köməği (Yardımı) ve Bakû Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi", yayınlanmamış doktora tezi, Erzurum, 1996.
2. Malta'daki Türk esirler hakkında bkz. Bilal N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, 2. baskı, Ankara, 1985; Ali İhsan Sabis, *İstiklâl Harbi ve Gizli Cihetleri*, c. 5, İstanbul, 1993; Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihimizde Gördüklerim, Geçirdiklerim*, c. 2, İstanbul, 1970; Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, I-II, 2. baskı, Ankara, 1987; Feridun Kandemir, *Hatıraları ve Söylemedikleri İle Rauf Orbay*, İstanbul, 1965.
3. Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezi Devlet En Yeni Tarih Arşivi (ACEYTA) Fond: 28, Opis:1, Delo: 71, List: 154.
4. ACEYTA, F: 28, O: 1, D: 71, L. 155.
5. ACEYTA, F: 28, O: 1, D: 71, L: 152, 155.
6. ACEYTA, F: 28, O: 1, D: 71, L: 152-155. Bu liste aktarılırken aslına hiç müdahale edilmemiştir.
7. Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Çev.: Cemal Köprülü, 2. baskı, Ankara, 1991, s. 187.
8. *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR*, Tom Treliy, Moskova, 1959, s. 313.

Türk esirlerden bir grup, 1920'de Malta'dan İstanbul'a gönderilen bir fotoğrafta. Oturanlar: Atıf Bey (Çanakkale), Muammer Bey (Sivas valisi), Zekeriya Bey (Edirne valisi), Rıza Bey (Bursa mebusu) Rıza Bey (İttihat ve Terakki Merkez-i Umumiden). Ayaktakiler ön sıra: Sabit Bey (Elaziz valisi), Ahmet Neslmi Bey (Hariciye Nazırı), Ağaoğlu Ahmet Bey (Karahisar mebusu), Halil Menteşe (Adliye Nazırı), Hacı Adil Bey (Meclis-i Mebusan Reisi), Ziya Gökalp, Halil Sezai Bey (operatör), Asım Bey (Mülkiye kaymakamı), Memduh Bey (Musul valisi), Ali İhsan Paşa (VI. Ordu Kumandanı), Midhat Şükrü Bey (İttihat ve Terakki Kâtib-i Umumisi), Sudi Bey (Lazistan mebusu), Şükrü Bey (Maarif Nazırı). Arka sıra: İzmitli Rifat Efendi (Dersiam), Ferit Bey (Diyarbakır mebusu), Binbaşı Nevzat Bey, Ahmet Bey (Sivas valisi), Macit Bey, Binbaşı Hazım Bey, Midhat Âkif Efendi (mes'ul murahhas), Ferit Bey (Beyoğlu kâtib-i mes'ullerinden), İbrahim Bey (Evkaf Nazırı), Şükrü Kaya Bey (Muhacirin Umum Müdürü), Hüseyin Cahit Bey (İstanbul mebusu), Salâh Cimcoz Bey (İstanbul mebusu), Sabri Bey (Manisa mebusu), Tevfik Hadi Bey (Polis kısm-ı adli müdürü), Tahsin Bey (muhacirin müdür muavini).
Cengiz Kahraman Arşivi

Aka Gündüz ve Numan Usta (yanda), Malta'da.
***Yedigün*, c. 4, S. 87.**

Rumi ve Miladi Takvimler - III

A. NECATİ AKGÜR
Dr. Müh., Türk Tıp Tarihi Kurumu üyesi

Papirüs üzerine baskı. Mısır'da din reformcusu Firavun Amenofis IV'ün (hd. MÖ 1370-1352) Güneş Tanrısı Aton.
Necati Akgür koleksiyonu

ÖTEKİ RUMİ TAKVİMLER

Buraya değin, Güneş takvimleri kavramı üzerinde durduk ve ilk Güneş takvimleri olan 365 1/4 günlü Kanopus ile Jülyen takvimlerini, ortaya konuluş öyküleriyle gördük. Sonraki dönemlerde bu iki takvimin çok sayıda benzerleri, çeşitlemeleri ortaya çıkmış bulunmaktadır. Biz 365 1/4 günlü bu takvimlere, Türkçede genel bir ad vererek, Rumi takvim diyoruz. Bunların temel ilkeleri (ortak özellikleri) 365 1/4 günlü oluşları, bir başka deyişle 4 yılda 1 gün kuralına uyarak artıklanmalarıdır. Ancak artıklama yöntemleri, örneklendikleri bu iki takvime göre, iki değişik biçim gösterir. Jülyen türü takvimlerde her 4 yılda bir Şubat 29 çektirilir; yılbaşı günleriyse (1 Ocak, 1 Ekim vb) değişmez. Bunlarda ay adları da yine Ocak, Şubat,... şeklindedir. Kanopus ya da (ayrıntılarını daha iyi bildiğimiz) Kıptî takvimi türü takvimlerdeyse yılbaşı, art arda üç yıl 29 Ağustos'a, dördüncü yıldaysa 30 Ağustos'a (Fransız Cumhuriyet takvimi örneğindeyse 22 ve 23 Eylül'e) gelerek bir gün değişmesi gösterir; bunlarda aylar da Eski Mısır ayları ya da benzerleridir.

Şimdi artık Rumi takvimi çeşitlemelerini, konuya girerken verdiğimiz sınıflandırmadaki yerlerine göre inceleyebiliriz.

KIPTÎ TAKVİMİ

(Diokletyen ya da Martyres = Şehitler takvimi)

Kıptî takvimi (Kıptî'ler, Firavunlar dönemi Mısırlısının torunları olan bugünkü Hıristiyan Mısırlılardır), Mısır'ın Osmanlı topraklarına katılışının (1517) ardından, Osmanlı Müneccimbaşı Takvimleri'ne girmiş ve yüzyıllar boyunca yer almış bulunmaktadır. Bu takvim, günümüz Mısır'ında, takvimler ile gazetelerde, Miladi ve Hicri tarihlemenin yam sıra, üçüncü bir tarihleme yöntemi olarak hâlâ kullanılmaktadır.

Kıptî takviminin başlangıcı, imparator oluşundan hemen sonra ülkesini Batı ve Doğu olarak iki yönetim bölümüne ayırıp kendisi için Doğu'yu, başkent olarak İzmit'i seçen Roma imparatoru Diokletianus'un (hd. 284-305) tahta çıkış yılı olan 284 yılı; yılbaşısı ise Rumi 29/30 Ağustos'tur.

365 tam günlü Eski Mısır takviminin, Kanopus takvimi gibi, Rumileştirilmiş (yani 365 1/4 günlü duruma getirilmiş) bir şekli olan Kıptî takviminde, her biri 30 gün çektirilen 12 ay bulunmakta; bunların sonuna, art arda gelen üç yılda 5, dördüncü (artık) yıldaysa 6 gün eklenmektedir. Ay adları yine Eski Mısır ay adları olup Tût, Bâbeh, ... dir. Ekleme günlereyse Nesî günleri adı verilmektedir.

4'e bölündüğünde 3 kalan veren Kıptî yılları (1471 yılı gibi) artık (6 Nesîli günlü-366 günlü) yıllardır. Bu yıllara karşı gelen Rumi yıllarsa, 4'e bölündüğünde 2/3 kalan veren yıllardır (1754/5 gibi). Dört yıllık dönüşümün öteki yıllarıysa olağan (5 Nesîli-365 günlü) yıllardır. Kıptî artık yılları izleyen ve 4'e bölündüğünde 0 kalan veren (4'e kalansız bölünebilen) Kıptî yıllarında (1472 gibi) yılbaşı Rumi 30 Ağustos'tur (Başka bir deyişle, 6 Nesî gününü izleyen gün 30 Ağustos; 5 Nesî'i izleyen günlerse 29 Ağustos olacaktır). Bunların Rumi karşılıklarıysa, 4'e bölündüğünde 3/0 kalan veren yıllardır (1755/6) gibi).

Bu tanımlamalara uyan ve Osmanlı Müneccimbaşı Takvimleri'nden alınan bir örnek aşağıda verilmiştir:

١٢ سبتمبر | الثلاثاء ١٦ ربيع ثانى | ١ توت

أطيب التهنيات بالعام القبطى الجديد (عيد النيروز)
رأس السنة القبطية ١٧١٢

ما اعظموا كرامة ، وما اسماها مكانة وصل اليها هؤلاء الشهداء الذين احبوا المسيح من كل القلب ومن كل الفكر محبة فائقة المعرفة ، لم ينظروا الى امجاد او مطامع ارضية بل كانوا ينظرون الى مجد الرب يسوع ... هؤلاء الذين عاشوا فى العالم ولكن العالم لم يعش داخلهم ... هؤلاء الذين صلبوا مع الاهواء والشهوات (غل ٥) .

(يصلى بالطقس الغريجى حتى عيد الصليب)

Tuesday 12 September | ١٦ ربيع الآخر ١٤١٦ هـ | ١ توت ١٧١٢ | الثلاثاء ١٢ سبتمبر

	العشاء	المغرب	العصر	الظهر	الشروق	الفجر
القاهرة	٨ ٢٣	٧ ٥	٤ ٢٢	١٢ ٥١	٦ ٣٧	٥ ٩
الاسكندرية	٨ ٣٠	٧ ١١	٤ ٢٨	١٢ ٥٧	٦ ٤٢	٥ ١٣
أسوان	٨ ١٠	٦ ٥٦	٤ ١٢	١٢ ٤٥	٦ ٣٢	٥ ١

Mısır'dan iki takvimin 12 Eylül (16 Rebiyülâhir 1416, 1 Tût 1712) tarihli yaprakları. Müslüman Takvimi'nde Kahire, İskenderiye ve Asvan'da namaz saatleri veriliyor. Hıristiyan Takvimi'nde ise İncil'den ayetler yer alıyor.

Kıptî takviminin başlangıç yılı olan 284, bu sıralamada ilk kesimde yer alacak oluşu dolayısıyla, söz konusu başlangıç

1 Tût 001 Kıptî = 29 Ağustos 284

olacaktır.

Ebû r-Reyhan el-Beyrunî, *Âsâr ül-Bâkıye*'sinde (s. 133) vermiş olduğu çeşitli takvimler başlangıçları gün farkları dökümünde, Kıptî takvimini Yunan yılları (yani 365 1/4 günlü) ve ayları (Ocak, Şubat, ...) ile çalışır göstermekte (söz konusu takvim Mısır aylarıyla çalışmaktadır) ve Kıptî başlangıcıyla örneğin Ilıcrı başlangıcı arası gün farkını 121.459 olarak vermektedir. Buna göre hesaplarsak:

121.459 : 365 = 332,536 619 yıl, burada
0,536 619 x 365,25 = 196 gün

hesabıyla 121.459 gün = 332 Rumi yıl + 196 gün edeceğinden,

16 Temmuz	622	1 Ocak 1'inci gün
- 196 gün	332	1 Şubat 32'inci gün
1 Ocak	290	1 Mart 60/61'inci gün
		: : : : :
		16 Temmuz 197/198'inci gün

bulunacaktır. Böylece, Beyrunî'nin Kıptî takvimi başlangıcını (yanılgılı olarak) 1 Ocak 290 şeklinde verdiği görülmektedir.

Yine yukarıdaki yıllar sıralamasında görüldüğü gibi, Kıptî takviminde yılbaşının 29 Ağustos'tan 30 Ağustos'a yer değiştirmesi ve buna bağlı olarak artık yılın 30 Ağustos'la başlayan yıldan bir önceki yıla getirilmesi olayı, Kıptî takvimi (türü takvimleri)'ni Jülyen türü takvimlerden ayırmaktadır.

Gerçekten yılbaşısı 29 Ağustos olan ve Mısır aylarını kullanan Jülyen türü bir takvimde, 1471 yılı artıklanmayarak 5 Nesî = 28 Ağustos ile bitecek, buna karşı yine 29 Ağustos'la başlayacak olan 1472 yılı artıklanarak 6 Nesî günlü olacaktı.

Kıptî takviminde yılbaşı Rumi 29/30 Ağustos'a gelir dedik. 1582 sonrasında (yani Katolik

Kıptî	Rumî	Kıptî	Rumî	Kıptî	Rumî
1469-70	1752 Ar-53	1471 Ar	1754	1472	1755
1 Tût	= 29 Ağustos	1 Tût	= 29 Ağustos	1 Tût	= 30 Ağustos
1 Bâbeh	= 28 Eylül	1 Bâbeh	= 28 Eylül	1 Bâbeh	= 29 Eylül
1 Hâtur	= 28 Ekim	1 Hâtur	= 28 Ekim	1 Hâtur	= 29 Ekim
1 Kiyehk	= 27 Kasım	1 Kiyehk	= 27 Kasım	1 Kiyehk	= 28 Kasım
1 Tûbe	= 27 Aralık	1 Tûbe	= 27 Aralık	1 Tûbe	= 28 Aralık
	1753 - 54		1755		1756 Ar
1 Emşîr	= 26 Ocak	1 Emşîr	= 26 Ocak	1 Emşîr	= 27 Ocak
1 Bermehat	= 25 Şubat	1 Bermehat	= 25 Şubat	1 Bermehat	= 26 Şubat
1 Bermûde	= 27 Mart	1 Bermûde	= 27 Mart	1 Bermûde	= 27 Mart
1 Başens	= 26 Nisan	1 Başens	= 26 Nisan	1 Başens	= 26 Nisan
1 Beûne	= 26 Mayıs	1 Beûne	= 26 Mayıs	1 Beûne	= 26 Mayıs
1 Ebîb	= 25 Haziran	1 Ebîb	= 25 Haziran	1 Ebîb	= 25 Haziran
1 Mesrâ	= 25 Temmuz	1 Mesrâ	= 25 Temmuz	1 Mesrâ	= 25 Temmuz
1 Nesî	= 24 Ağustos	1 Nesî	= 24 Ağustos	1 Nesî	= 24 Ağustos
5 "	= 28 "	5 "	= 28 "	5 "	= 28 "
		6 "	= 29 "		

33.27.45.6	38.46.18.6	15.46.17.6	56.1.44.5	33.34.28.5	28.14.12.5	54.7.43.4	35.55.41.4	13.56.58.3	Tufan Mısır yılları ve ayları
20.31.46.2	25.50.19.2	2.50.18.2	43.5.45.1	20.38.29.1	15.18.13.1	41.11.44	20.59.42	Nabonassar Mısır yılları ve ayları	860.173
0.32.3.2	5.51.36.1	42.50.35.1	25.6.2.1	0.39.46	55.18.30	21.12.11	Filip Mısır yılları ve ayları	154.760	1.014.933
39.19.2.2	44.38.35.1	21.38.34.1	2.54.0.1	39.26.45	34.6.29	İskender Süryani yılları ve ayları	4.341	159.101	1.019.274
5.13.33.1	10.32.6.1	47.31.5.1	28.47.31	5.20.16	Augustus Yunan yılları ve Mısır ayları	104.794	109.135	263.895	1.124.068
0.53.16.1	5.12.50	42.11.49	23.27.15	Antonin Yunan yılları ve Mısır ayları	58.805	163.599	167.940	322.700	1.182.873
37.25.1.1	42.41.34	19.44.33	Kıptî Yunan yılları ve ayları	55.643	114.448	219.242	223.583	378.343	1.238.516
18.41.27	23.0.1	Hicrî Ay yılları ve Arap ayları	121.459	177.102	235.907	340.701	345.042	499.802	1.359.975
55.40.26	Yezdicürd Fars yılları ve ayları	3.623	125.082	180.725	239.530	344.324	348.665	503.425	1.363.598
Mu'tezıd Yunan yılları ve Fars ayları	96.055	99.678	221.137	276.780	335.585	440.379	444.720	559.480	1.459.653

Ebû'r-Reyhan el-Beyrunî'nin *Âsâr ül-Bâkiye*'sinde (s. 133) çeşitli takvim başlangıçları gün farkları dökümü:

Söz konusu gün farkları, dökümün sağ alt kesiminde görülmektedir.

Sol üst kesimdeki sayılar, adı geçen farkların **altmışlık sayılama yöntemi**'ine (usul-ü ta'dâd-ı sittînî) göre, harfler ise sağ alt kesimdeki sayıların **harflerle rakamlama yöntemi**'ne (usul-ü erkam-ı elifbâî ya da ebced hesabı) göre karşılıklarını vermektedir.

Örnek: Hicrî-Antonin gün farkı, Hicrî satırıyla Antonin sütununun ve Hicrî sütunuyla Antonin satırının kesişme yerlerinde,

177102 - 42.11.49 -

olarak veriliyor. Burada (sayılar sağdan sola doğru alınacaktır)

$49 \times 60^2 = 49 \times 3600 = 176400$

$11 \times 60^1 = 11 \times 60 = 660$

$42 \times 60^0 = 42 \times 1 = +\ 42$

177102

olacaktır. Harflere gelince:

ب ه ز ز ا

1 7 7 10 2

ile yine aynı sayı elde edilecektir.

Beyrunî dönemi bilimine güzel bir bakış.

EBCED HESABINDA KULLANILAN HARFLERİN RAKAMSAL KARŞILIKLARI

ا	1	ص	60
ب	2	ع	70
ج	3	ف	80
د	4	ك	90
ه	5	ق	100
و	6	ر	200
ز	7	ش	300
ح	8	ت	400
ط	9	ث	500
ي	10	خ	600
ك	20	ذ	700
ل	30	ض	800
م	40	ظ	900
ن	50	غ	1000

Avrupa'da Jülyen/Rumi takvîmden Gregoryen/Miladi takvime geçilmesinden sonra), söz konusu Rumi 29/30 Ağustos günleri,

1582 - 1700 döneminde	10	gün ilerletmeyle,	Miladi	8/9	Eylül'e
1700 - 1800	"	"	11	"	"	"	9/10	"
1800 - 1900	"	"	12	"	"	"	10/11	"
1900 - 2100	"	"	13	"	"	"	11/12	"

gelecektir.

Ancak bu, 365 1/4 günlü bir Rumi takvim olan Kıptî takviminin yapısının Miladi takvim yapısına dönüştürülmüş olduğu anlamına gelmemektedir. Çünkü yılbaşı yine Rumi 29/30 Ağustos'ta kalmış, değişmemiştir (değişen, Rumi 29/30 Ağustos'un Miladi karşılığıdır). Eğer takvim, yapısı değiştirilerek, Miladi'ye dönüştürülmüş olsaydı, yılbaşı Miladi 8/9 Eylül'den 9/10, 10/11, 11/12 Eylül'e değişmeyecek, 8/9 Eylül olarak aynen kalacak, buna karşı Rumi karşılıklar

1582-1700 arasında 29/30 Ağustos

1700-1800 " " 28/29 " "

1800-1900 " " 27/28 " "

1900-2000 " " 26/27 " "

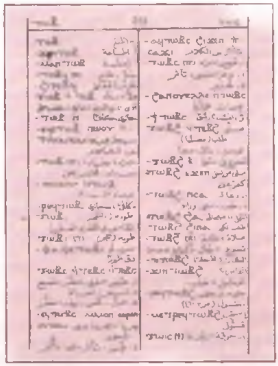

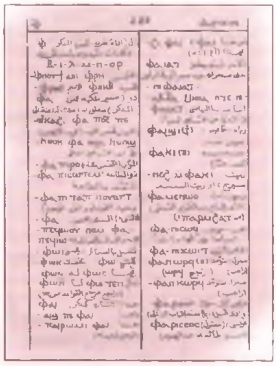

Kıptice-Arapça sözlük El-Lügat ül-Kıptiye'nin kapağı ve iki sayfayı.
Bazı maddeler:
Tûbe: Beşinci ay
Famenot: (Bermehat) (Eş-şehr üs-Sabi min et-Takvim ül-Kıpti) Kıpti takviminin yedinci ayı
Farao: Firavun (Lâkab mülûk vadi en-Nil kadîma) Eski Nil vadisi krallarının adı.
Fariseos: Ferisi (ism taife min el-Yehûd) Tevratta geçen bir Yahudi kavmi.

olarak değişecekti. (Bu noktayı, ilerde Miladi (Gregoryen) Takvim konusunu okuyunca daha iyi anlayacağız.)

Kıptî günlerinin Rumi/Miladi gün karşılıkları

Örneğin 4 Beûne 1169 Salı, Kıptî (İstanbul'un fetih günü) ?

1 Tût 001 Kıptî = Rumi 29 (30) Ağustos 284 ilk gün denkliğindeki yıl sayılarına, aranan Kıptî yılı sayısının 1 eksiği (burada 1168 yıl) eklenirse,

1 Tût 1169 Kıptî = Rumi 29 Ağustos 1452 olacaktır (Burada 1169 Kıpti yılı, 4'e bölündüğünde 1 kalan veren yıl olduğundan yukardaki dört yıllık dökümde ilk yıl sütununa girmektedir. Yani yılbaşısı 29 Ağustos'tur). Buna göre

1 Beûne 1169 Kıptî = Rumi 26 Mayıs 1453 dür. Buna 3 gün eklenirse,

4 Beûne 1169 Kıptî = Rumi 29 Mayıs 1453 karşılığı elde edilecektir.

Bu günün hafta günü adına gelince:

Kıptî takvimi başlangıcı

1 Tût 001 Kıptî = 1 inci gün = Cuma'dır.

Buna göre 8, 15, 22, 29, 36, ... (7 n + 1) inci günler yani 7'ye bölündüğünde 1 kalan veren günler de Cuma, 2 kalan veren günler Cumartesi, ... olacaktır. Öte yandan,

4 Beûne 1169 Kıptî = 1168 tane Kıptî yılı + 1 Tût'tan 4 Beûne'ye
= 1168 x 365,25 + (9 x 30) + 4
= 426 886'ncı gün.

olduğundan, 426.886 : 7 = 60.983,142 den
7 x 0,142 = 5 = Salı olacaktır.

AUGUSTUS TARİHİ (TAKVİMİ)

Augustus tarihi, Roma İmparatoru Augustus'un (hd. MÖ 27-MS 14) adıyla anılmaktadır. Ebû r-Reyhan el-Beyrunî, takvimler ile tarihleme yöntemlerini anlattığı ünlü kitabı *Âsâr ül-Bâkıye*'sinde (s. 133'teki döküm), Augustus tarihinin, 16 Temmuz 622 başlangıçlı Hicri takvimle gün farkını 235 907 gün; 26 Şubat MÖ 747 başlangıçlı Buhtunnasır takvimiyle gün farkını 263 895 gün, 1 Ekim MÖ 312 başlangıçlı İskender takvimiyle gün farkını ise 104 194 gün olarak vermektedir. İkinciye göre hesaplanırsa;

[263 895 : 365,25 = 722,505 133 yıl ve 0,505 133 x 365,25 = 184,5 gün ile, 263 895 gün = 722 Rumi yıl + 184,5 gün.

26 Şubat MÖ 747	27 Şubat 1
+ 184,5 gün, yıl 722	27 Mart 29
29/30 Ağ., MÖ 25	: :
	29 Ağ. 184

Augustus tarihi başlangıcı

1. Tût 001 Aug. = 29 Ağustos MÖ 25'e gelmektedir. Avrupalı takvimbilimcilerse, örneğin Neugebauer (Döküm 1) söz konusu başlangıcı (30 Ağustos) MÖ 30 olarak vermektedirler [Eski Mısır yılının yılbaşısı da MÖ 29-26 yıllarında 30 Ağustos'a, 25-22 yıllarındaysa 29 Ağustos'a gelmekteydi].

MÖ 30'da, bilindiği gibi, (sonradan Augustus adını alacak olan) Octavianus Mısır üzerine yürüdü ve 1 Ağustos günü İskenderiye'ye girdi. Mısır'da Büyük İskender sonrası Ptolemaios'lar soyunun sonuncu hükümdarı olan Kraliçe Kleopatra, ona teslim olmamak için, bu ayın sonlarına doğru, bir yılana sokturarak kendini öldürdü. Böylelikle Mısır, Roma'nın işgali altına girmiş oluyordu. Ertesi yıl yine aynı ayda Octavianus Roma'ya döndü. İki yıl sonra da (MÖ 27'de) Augustus adı (unvanı) ile onurlandırıldı. Bütün bu mutlu olayların yaşandığı, Roma takviminin altıncı ayı olan Sextilis ayına da, daha önce Jül Sezar'ın adının beşinci aya verildiği gibi, onun adı (Ağustos) verildi (Akşit, s. 29-38).

ANTONİN TARİHİ (TAKVİMİ)

Bu takvim de Roma imparatoru Antoninus Pius'un (hd. 138-161) adını taşımaktadır.

Beyrunî'nin verdiği dökümde Antonin-Augustus başlangıçları farkı 58 805 gün olarak görülüyor. Bu süre,

58 805,25 : 365,25 = 161

hesabıyla tam 161 yıl olduğuna göre, MÖ 25 + 161 = 137 edeceğinden, Antonin tarihi başlangıcı da

1 Tût 001 Ant. = 29 Ağustos 137

olarak elde edilecektir (Kıptî takviminde verilen yıl sıralamasında 137 yılı yılbaşısının 29 mu, yoksa 30 Ağustos mu olacağına bakınız).

Batlamyus, *El-Macestî*'sinde bu takvimi kullanmıştır. Onun "Antonin tarihinin 3'üncü yılına karşı gelen İskender'in ölümü tarihinin 463'üncü yılı" olarak verdiği yıl, yukarıdaki başlığa göre

1 Tût 003 Ant. = 30 Ağustos 139

günüyle başlamaktadır.

Yılbaşıları 29-30 Ağustos olan, Kıptî, Augustus, Antoninus ve Panadoros (Yaratılış) takvimlerine İskenderiye Takvimleri de denilmektedir.

FRANSIZ CUMHURİYET TAKVİMİ

1789 Fransız Devrimi'ni izleyen yıllarda, Fransa'da, özellikle bilim çalışmalarına hız verilmiş olduğu bilinmektedir. Örneğin metre sisteminin oluşturulması yolunda yoğun çalışmalar görülür. Lagrange, Laplace, Monge, Lavoisier, Lalande, Delambre bu dönemin tanınmış bilimcileridir. Eski Mısır uygarlığı da Fransız aydınlarının büyük ilgisini çekmektedir. Nitekim kısa bir süre sonra Napolyon, o vakitler Osmanlı toprağı olan Mısır'a asker çıkaracak, Champollion hiyeroglifleri çözmeyi başaracaktır.

Karnak Tapınağı'nın çıkışında sütun üzerine oyma takvim.
Fotoğraf: Necati Akgür

FRANSIZ CUMHURİYET TAKVİMİ

Fr. Cumhuriyili	1 - 2	3 Ar	4	5 - 6	7 Ar	8	9 - 10	11 Ar	12	13	14
Miladî (Greg.)	1792-3	1794	1795	1796-7	1798	1799	1800-1	1802	1803	1804	1805
1 Vendémiaire	22 Eyl	22 Eyl	23 Eyl	22 Eyl	22 Eyl	23 Eyl	23 Eyl	23 Eyl	24 Eyl	23 Eyl	23 Eyl
1 Brumaire	22 Eki	22 Eki	23 Eki	22 Eki	22 Eki	23 Eki	23 Eki	23 Eki	24 Eki	23 Eki	23 Eki
1 Frimaire	21 Kas	21 Kas	22 Kas	21 Kas	21 Kas	22 Kas	22 Kas	22 Kas	23 Kas	22 Kas	22 Kas
1 Nivôse	21 Ara	21 Ara	22 Ara	21 Ara	21 Ara	22 Ara	22 Ara	22 Ara	23 Ara	22 Ara	22 Ara
	1793-4	1795	1796 Ar	1797-8	1799	1800	1801-2	1803	1804 Ar	1805	
1 Pluviôse	20 Oca	20 Oca	21 Oca	20 Oca	20 Oca	21 Oca	21 Oca	21 Oca	22 Oca	21 Oca	
1 Ventôse	19 Şub	19 Şub	20 Şub	19 Şub	19 Şub	20 Şub	20 Şub	20 Şub	21 Şub	20 Şub	
10/9 Ventôse	28 "	28 "	29 "	28 "	28 "	28 "	28 "	28 "	29 "	28 "	
1 Germinal	21 Mar	21 Mar	21 Mar	21 Mar	21 Mar	22 Mar	22 Mar	22 Mar	22 Mar	22 Mar	
1 Floréal	20 Nis	20 Nis	20 Nis	20 Nis	20 Nis	21 Nis	21 Nis	21 Nis	21 Nis	21 Nis	
1 Prairial	20 May	20 May	20 May	20 May	20 May	21 May	21 May	21 May	21 May	21 May	
1 Messidor	19 Haz	19 Haz	19 Haz	19 Haz	19 Haz	20 Haz	20 Haz	20 Haz	20 Haz	20 Haz	
1 Thermidor	19 Tem	19 Tem	19 Tem	19 Tem	19 Tem	20 Tem	20 Tem	20 Tem	20 Tem	20 Tem	
1 Fructidor	18 Ağu	18 Ağu	18 Ağu	18 Ağu	18 Ağu	19 Ağu	19 Ağu	19 Ağu	19 Ağu	19 Ağu	
1 Sans-culottides	17 Eyl	17 Eyl	17 Eyl	17 Eyl	17 Eyl	18 Eyl	18 Eyl	18 Eyl	18 Eyl	18 Eyl	
5 " "	21 "	21 "	21 "	21 "	21 "	22 "	22 "	22 "	22 "	22 "	
6 " "	-	22 "	-	-	22 "	-	-	23 "	-	-	

İşte böyle bir dönemde oluşturulan Fransız Cumhuriyet takvimi de, 365 1/4 günlü bir Rumi takvim olan Kıptî takviminin tam bir kopyasıdır: Yılbaşısı, 1700'lü yıllarda 22/23 Eylül (sonbahar ılınımı günü) iken, 1800'lü yıllarda 23/24 Eylül'e değişmektedir [Oysa Miladi (Gregoryen) takvimde ılınımlar ve gündönümleri günleri değişmez]. Miladi (Gregoryen) takvimi yapısına geçiş için 22/23 Eylül gününün değişmemesi, bunun için de 7'nci yılın artıklanmamış (ekleme gün sayısının 5 gün olması) gerekirdi. Dönemin ünlü bilginleri bunu göremediler mi, yoksa Mısır uygarlığının görkemi mi onları böylesine etkilemişti? Gerçekten (1582 sonrası) Miladi takvim döneminde bulunulduğu halde, takvim, tıpkı Kıptî takviminde olduğu gibi, Rumi takvim yapısını korumuş bulunmaktadır. Böylece Fransız Cumhuriyet takvimi, yine tıpkı Kıptî takvimi gibi, "Miladi döneminde bir Rumi takvim" olarak kalmıştır. Kıptî takvimi için bu takvim 1582'den çok önce, 284'te yapılandırılmış olması nedeniyle doğal bir durum olabilir. Ancak Fransız Cumhuriyet takvimi 1582 sonrasında oluşturulduğundan, ters bir durum ortaya çıkmaktadır. Bu, 1789 devriminin ruhi ve anlamına da aykırı düşmektedir. Öte yandan, Fransız Cumhuriyet takviminde, 7 günlük hafta (Pazartesi, Salı, ...günleri) de ortadan kaldırılmış; yerine 10 günlük dönemler getirilmiştir. Buysa Hıristiyanlarca kutsal gün olarak kabul edilen Pazar gününü yok ettiğinden, halkın tepki ve yakınmalarına neden olmuştur. Bu nedenler dolayısıyla da, 1792'de yürürlüğe konan takvim, kısa bir süre sonra, 1805 yılı sonunda yürürlükten kaldırılmıştır [Konunun daha iyi anlaşılması için, Miladi (Gregoryan) takvimi kesimine de bakınız].

Kanopus ve Kıptî takvimi türü bu takvimleri inceledikten sonra, şimdi de Jülyen türü Rumi takvimi çeşitlemelerine geçebiliriz.

İSKENDER TAKVİMİ (TARİHİ)

Büyük İskender'in ölümünün ardından kurulan Selefkoslar devleti halkının, bir başka deyişle Osmanlı devleti uyruğundaki Suriye yöresi Hıristiyanları demek olan Süryânilerin takvimidir. Bu nedenle Avrupalı yazarlar ve bizde bunların yazdıklarını okuyanlarca Selefkos takvimi diye bilinir. Beyruni'nin, 1000 yılında yazılmış olan *Âsâr ül-Bâkıye*'sinde (İngilizce çeviri) Alexander-İskender takvimi, 1436 sıraları kaleme alınmış olduğu bilinen *Uluğ Bey Ziycı*'nde (Türkçe çeviri) Rumi takvimi adıyla anılmaktadır. Osmanlı Müneccimbaşı Takvimleri'ndeyse hemen 400 yıl süresince yer almış ve İskender-i Rumi takvimi, kısaca İskender takvimi ya da Rumi takvim olarak adlandırılmıştır.

İslam bilginleri hesaplamalarında bu takvimi kullanmışlardır. Örneğin Halife Me'mun dönemi (813-833) bilimcilerinden, *Hısâb ül-Cebr ve l-Mukabele* adlı kitabıyla cebir bilimine adını vermiş olan ünlü matematikçi Ebû Abdullah Muhammed bin Musa el-Hârezmî (ölm. 850 öncesi) ile Ebû r-Reyhan el-Beyrunî, Hz. Peygamber'in doğum gününü, İskender tarihiyle, 20 Nisan 882 (571) Pazar olarak hesaplamışlardır. (Dilgan, s. 20. Ancak 20 Nisan 571 = Pazartesidir). Ebû r-Reyhan el-Beyrunî, *Âsâr ül-Bâkıye*'sinde, Hicri takvimin başlangıcını 16 Temmuz 933 İsk. Cuma olarak vermektedir (s. 237). Orta Asya'da Batı Türkistan'ın Semireçiye (Yedisu) bölgesinde yerleşik Nesturî Hıristiyan Türklere ait mezar taşlarının, 1300'lü yıllarda, Oniki Hayvanlı Türk Takvimi'yle birlikte İskender yıllarıyla tarihlenmiş olduğu görülmektedir. Örneğin *"Aleksandros Kan sakış ming altıyüz yigirmiüç erdi, Türkçe yıl sıçkan erdi* - İskender Han sayılamasıyla bin altı yüz yirmi üç idi, Türkçe yıl sıçan (yılı) idi". Söz konusu yıl 1312'ye gelmektedir (Tekin, Şubat 1984 ve Akgür, Şubat 1990). Osmanlı döneminde, az rastlanır olmakla birlikte, kimi gün tarihlemeleri İskender takvimiyle verilmiş bulunmaktadır.

Ay adları ile ayların gün sayıları Jülyen'de olduğu gibidir. Başlangıcı ve yılbaşısı, İskender'in ölümünün on ikinci yılında, 1 Ekim MÖ 312'dir. Artıklama yöntemi, yine Jülyen'de olduğu gibidir. Yani Jülyen'de artıklanarak Şubat'ı 29 çektirilen yıllar İskender'de de aynı şekilde artıklanır. Ancak yıl sayıları değişik olduğundan, 4'e bölündüğünde, Jülyen'de artık vermeyen, İskender'deyse 3 artık veren yıllar artıklanacaktır.

İskender günlerini Jülyen takvimi günlerine çevirmek için,

1'nci İsk. yılı = 1 Ekim - 31 Ara. MÖ 312 + 1 Ocak - 30 Eylül MÖ 311

311 " " " " " " 2 + " " " " 1

312 " " " " " " 1 + " " MS 1

313 " " " " MS 1 + " " " 2

denkliklerinden, MÖ dönemi için ilk, MS dönemi içinse sonuncu satırdan yararlanılacaktır.

Örneğin İstanbul'un fetih günü, Münneccimbaşı Takvimleri'nde 29 Mayıs 1464 İsk. Salı olarak verilmektedir. Bu günü Jülyen'e çevirmek?

1764 - 313 = 1451 olduğundan, sonuncu eşitliğin her iki yanına 1452 yıl eklenirse,

1464'ncü İsk. yılı = 1 Ekim - 31 Aralık 1452 + 1 Ocak - 30 Eylül 1453

olacaktır. 29 Mayıs günü, burada 1 Ocak - 30 Eylül arasına geldiğinden,

29 Mayıs 1464 İsk. Salı = 29 Mayıs 1453 Jülyen Salı

olarak elde edilecektir.

Bu günün gün adının bulunması (ya da denetimi) içinse, İskender gününü Jülyen takvimi gününe çevirdikten sonra gün adını arayınız.

JÜLYEN TAKVİMİNİN ÖBÜR ÇEŞİTLEMELERİ

Jülyen takviminde yıl sayılamasının, Küçük Denys tarafından, 530'lu yıllarda önerilmiş olduğunu söylemiştik. İşte bu tarihten önceki dönemde, Avrupa'da, kimi de sonraki dönemde, başka bölgelerde, günler Jülyen takvimiyle, ancak yıl sayıları başka ve değişik takvim yıllarıyla gösteriliyordu. Bu yüzden bunlar için, takvim yerine, çoğu tarih deyişi kullanılmaktadır. Söz konusu tarihleme yöntemlerinin sayısı çok fazladır. Biz bu kesimde, bunların en tanınmışlarını göreceğiz.

YARATILIŞ (HİLKAT) TARİHİ

Yeryuvarlağının ya da ilk insanın (Hz. Adem ile Havva'nın) yaratılış yılı ve günü, asıl, Musevî inancına göre, Musevî din bilginleri tarafından, Tevrat'ın incelenmesiyle ortaya konulmuş bulunmaktadır ve Musevî takvimine başlangıç olarak alınmıştır (Ay-Güneş takvimleri sınıfında yer alan Musevî takvimi konusuna bakınız). Ancak Yaratılış yılı, bunu başlangıç yılı alan Rumi türünden takvimlerde de kullanılmış bulunmaktadır. Ne var ki Yaratılış yılı konusunda bir anlaşma ve ortak bir kabul bulunmadığından, bu takvimlerde birbirinden değişik yıl sayıları ve yılbaşıları kullanılmıştır. Neugebauer, bunlardan

29 Ağustos	MÖ 5493	başlangıçlı Panadoros ya da İskenderiye
25 Mart	MÖ 5492	başlangıçlı Anianos
1 Eylül	MÖ 5969	başlangıçlı Antakya
1 Eylül	MÖ 5509	başlangıçlı Bizans
21 Mart	MÖ 5509	başlangıçlı Paskalya kroniği

Yaratılış tarihlerini vermektedir.

Schram ve Neugebauer, ayrıca, Frank MÖ 4181, User MÖ 4003, Petavius MÖ 3983, Scaliger MÖ 3949 tarihi adlarını veriyorlar.

Ebû r-Reyhan el-Beyrunî (973-1051), döneminin ve tarihte yaşamış çeşitli toplum ve ulusların takvim ve tarihleme yöntemlerini anlattığı ünlü kitabı *Âsâr ül-Bâkıye*'sinin VI. bölümünde, örneğin İran efsane-tarihinin ilk insanı olarak Keyûmers'den başlamak üzere Darius III'e (ölm. MÖ 330) değin, değişik kaynaklara göre, kral dökümlerini vermektedir (Bakınız: Aşağıdaki çerçeve).

Bu dökümlere göre, ilk insandan Darius III'e, 3354-3134 ya da 3352 yıl geçmiş bulunmaktadır.

Süryâni tarihçi Ebû l-Farac, Hz. Adem'den Seleucos'a değin, Euscbios'a göre 4889, Andronicus ve George Africanus'a göre 5083, Theophilos'a göre 5197, Edesse'li Jacob'a göre 5149, Araplar'ın piskoposu George'a göre 4929 ve Anianos'a göre 5180 yıl 10 ay geçmiş olduğunu söylüyor (s. 110-111).

375 Celâlî yılı (1452) Osmanlı Müneccimbaşı Takvimi'nde, bu yılın, Hz. Adem'in yeryüzüne indirilişinin 6741'inci yılı olduğu belirtilmektedir. Yine 1884 yılı takviminde, Hz. Adem'in yaratılışı, *Sahib ül-Kifâye*'ye göre 185 262, *Uluğ Bey Ziyci* yazarlarına göre 184 916, tarihçilere göre 183 020 yıl; yeryüzüne indirilişi ise, tarihçilere göre 7478, müneccimlere (gökbilimcilere) göre 7229, Avrupalılar'a göre 7392 yıl öncesi olarak gösterilmektedir.

OLİMPİYATLAR TARİHİ

Olimpiyatlar tarihi MÖ 776 yılında başlatılmaktadır. Bu oyunlar Ağustos ayında ve dört yılda bir MÖ dönemi yıllarının 4'e kalansız olarak bölünebilen yıllarında yapılırdı. Ancak yılın büyük bölümü Ağustos'u izleyen Ekim, Ocak vb sonrasına geleceğinden, hesaplamalar bir yıl sonrasına denk düşmektedir. Örneğin 148'inci Olimpiyat yılı

1 Olimp.	= MÖ	776		11 Olimp.	= MÖ	736	
2 "	= "	772		:	=	:	
3 "	= "	768		21 "	= "	696	
4 "	= "	764		:	=	:	
5 "	= "	760		26 "	= "	676	
6 "	= "	756		:	=	:	
:	=	:		93 "	= "	408	
:	=	:		:	=	:	
				101 "	= "	376	
				:	=	:	

hesabıyla, MÖ 188 yılına karşı gelecek iken, MÖ 187 yılına denk düşmektedir (Cavaignac, s. 25/26). MÖ 411-361 arası döneminin *Yunan Tarihi*'ni yazan Ksenophon'un "Ertesi yıl [93'üncü Olimpiyata rastlayan bu yıl, iki atlı yarış arabalarının yarışmalara katıldığı yıldır. Koşuyu

	s. 111 deki döküm		s. 113 deki döküm		s. 114 deki döküm	
	Saltanat süresi (yıl)	Birikimli yıllar	Saltanat süresi (yıl)	Birikimli yıllar	Saltanat süresi (yıl)	Birikimli yıllar
Keyûmerth (ilk insan)	30	30	40	40	30	30
Peşdâdiyan soyu						
Hûşeng (Peşdâd)	40	253	40	80	40	264
Tahmûrath	1	254	30	110	30	294
Cem-Şîd	50	333	616	726	616	910
Bevâresh	-	-	1000	1726	1000	2010
Dahhak	1000	1999	-	-	-	-
Feridûn	200	2199	500	2226	500	2510
Minûçehr	20	2519	120	2346	120	2630
Efrâsiyab	12	2631	12	2358	-	-
Keyâniyan soyu						
Keykubath	100	2736	126	2496	100	2734
Keykavus	75	2811	150	2646	150	2884
Keyhusrev	60	2940	80	2726	60	2944
Dârâ	12	3340	12	3120	12	3138
Dârâ oğlu Dârâ	14	3354	14	3134	14	3352

(Nisbeten kısaltılmıştır.)

Elis'li Euagoras kazanmış, stadyon yarışında ise Kyrene'li Eubatas galip gelmiştir. Isparta'da ephor Euarkhippos'tu, Atina'da ise arkhont Eutemon'du.] Atinalılar Theorikos'u tahkim ettiler" şeklinde verdiği yıl ise MÖ 408 (407) = 93'üncü Olimpiyatın ilk yılına karşı gelmektedir.

ROMA'NIN KURULUŞU TARİHİ

Roma'nın kuruluşu tarihi başlangıcı, Polybios (MÖ 200-118) ve Sicilya'lı Diodoros'a (MÖ 1. yy) göre 7'nci Olimpiyatın ikinci yılında, 21 Nisan MÖ 750'de; Halikarnas'lı Dionysios'a (MÖ 200 sıraları) ve Filistin - Kayseriye'li Eusebios'a (260-340) göre birinci yılında, MÖ 75'te; Varro'ya (MÖ 116-27) göre 6'ncı Olimpiyatın dördüncü yılında, MÖ 752'de (*Grande Encylopedie*, "Chronologie" maddesi); Hz. İsa'nın doğum yılını araştıran Küçük Denys'e (yaklaşık 500 - 560) ve yine Varro'ya (*aynı ansiklopedi*, "Denys Le Petil" maddesi ve Cavaignac, s. 23) göre MÖ 753'tedir. Demircioğlu da söz konusu başlangıcı MÖ 753 olarak almaktadır. (s. 37).

KONSÜLLER, ARKHONT VE EPHOR'LAR TARİHLERİ

Roma'da konsüller, Atina'da arkhont'lar ve Isparta'da ephor'lar, görev süreleri bir yıl olan yöneticilerdir. Bunların adları, belli dönemlerde, pek düzenli bir biçimde kayıtlara geçirilmiş olup sağlam bir tarihleme yöntemi oluştururlar. Çok defa da ikinci bir tarihlemeyle birlikte verilirler. Bunlar için örnekler Meton ölçümü yılı ile Olimpiyatlar tarihi kesiminde görülmüştür. İkinci bir örnekte de, 325 yılı İznik dinî toplantısı yılının tarihlemesinde görülür: "Konsül Paulinus ve Julianus döneminde ve Yunan (İskender) takviminin 636'ncı yılında" (Cavaignac, s. 24.)

İNDİKTİON TARİHİ

İndiktion tarihi, 324 yılında geçici başkent olarak seçtiği İznik'e geldikten bir süre sonra, eski bir Yunan yerleşim yeri olan Byzantion'u (İstanbul'u) büyütüp yeniden yapılandıraraak 330 yılında yeni başkenti olarak açan, Roma imparatoru ve Bizans Devleti'nin kurucusu Konstantinos'un (hd. 312-337) tahta çıkış tarihini başlangıç yılı alır. Ancak İndiktion tarihi, öbürleri gibi art arda bir yıllar dizisi olarak söylenmek yerine, 15 yıllık dönemlere ayrılarak belirtilmektedir. Örneğin Bizans'lı tarihçi Theophanes, bir Bizans-Bulgar savaşını, 6254'üncü Yaratılış yılı ve 1 inci indiktion'da 30 Haziran Perşembe olarak veriyor. Bu gün 30 Haziran 763 olarak tarihlenmektedir. (Ostrogorsky, s. 157). Söz konusu yaratılış yılı, örneğin Panadoros'a göre (Yaratılış yılı kesimine bakınız),

1'nci Yaratılış yılı = 29 Ağustos MÖ 5493
5493 " " " = " " " 1
5494 " " " = " " MS 1

deki üçüncü satır denkliğine dayandırılarak (760 yıl eklenirse)

6254'üncü Yaratılış yılı = 29 Ağustos 761

hesabıyla, 30 Haziran 762'ye gelecektir. İkinci şekildeyse, 15 yıllık 31'inci dönüşümün 1'inci indiktionu (yılı) 762/763 karşılığına göre alınmakla da 30 Haziran 763'e gelmektedir. Ancak olayın gün adı Perşembe olarak bilindiğine göre, araştırılırsa

30 Haziran 762 = Salı
30 Haziran 763 = Perşembe

olacağından, sözü geçen günün 30 Haziran 763 Perşembe olması gerekir.

İndiktion yılları dökümü (MS) :

1'nci Ind.	= 312/313	11'inci Ind.	= 462/463
2 " "	= 327/328	21 " "	= 612/613
3 " "	= 342/343	31 " "	= 762/763
4 " "	= 357/358	41 " "	= 912/913

KALLİPPUS DÖNÜŞÜMÜ

Batlamyus (MS 140 sıraları), *El-Macestî*'sinde, gezegenlerin yerlerinin hesabı için, (gün belirlemesinde) Eski Mısır takvimini, (yıl belirlemesindeyse) ayrıca Kyzikos'lu Kallippus (MÖ 370-300) dönüşümü yıllarını kullanmıştır (Beyrunî, s. 31-32). Bu dönüşüm, 235 Ay ayı = 19 Güneş yılı olarak bildiğimiz Meton dönüşümünün bir değişik anlatımı olan 76 Güneş yılı süreli şeklidir (Kalippus böylelikle 365 1/4 günlü Rumi takvimlerin gün kesrini tam sayıya bütünlemek istemiştir). Kallippus dönüşümünün başlangıçları MÖ 330 - 254 - 178 - ... yıllarıdır. Buna göre de, İznik'li Hipparkhos'un ilkbahar ve sonbahar ılınımları ölçümleri için vermiş olduğu "3'üncü Kallippus dönüşümü'nün 32'nci yılına denk düşen, İskender'in ölümü tarihi'nin 178'inci yılı", 3'üncü Kallippus dönüşümünün 1'inci yılı = MÖ 178 olduğuna göre, 32'nci yılı = MÖ 147'ye gelecektir.

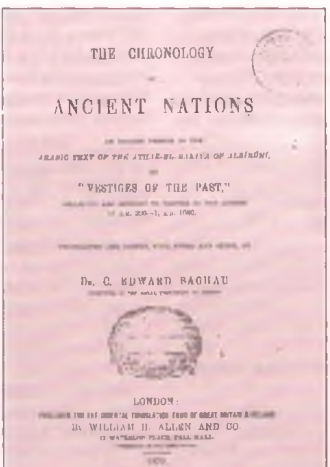
THE CHRONOLOGY
OF
ANCIENT NATIONS
ARABIC TEXT OF THE ATHÂR-EL-BÂKIYA OF ALBÎRÛNÎ,
OR
"VESTIGES OF THE PAST,"
Dr. C. EDWARD SACHAU
LONDON:
WILLIAM H. ALLEN AND CO.

Ebû r-Reyhan el-Beyruni'nin Âsâr ül-Bâkiye'sinin Berlin Üniversitesi profesörlerinden Dr. C. Edward Sachau tarafından hazırlanan İngilizce baskısı. The Chronology of Ancient Nations, Londra, 1879.1879.

MANİ TARİHİ

Mani dinine bağı Uygurlar, bu dinin kurucusu Mani'nin ölümü yılı başlangıçlı bir yıl sayılaması kullanmışlardır. Ancak birçok örneklerde de görüldüğü gibi, bu tarihlemeyi Oniki Hayvanlı Türk Takvimi'yle birlikte vermişlerdir. Örneğin "*Yeme Tengri Mani burhan Tengri yiringerü barduqınta kin bişyüz artuqi eki-i otuzunç lagzın yılka-* Ve mübarek Mani Buda Tanrı yerine vardıktan (yani öldükten) sonra beş yüz yirmi ikinci (yıl olan) domuz yılında". Mani'nin ölümü 274 (ya da 277) olduğuna göre, 1 Mani yılı = 274 Rumi başlangıç denkliğine 521 yıl eklersek, 522 Mani yılı = 795 Rumi eder ki bu da domuz yılına karşı gelir (Tekin, Haziran 1984 ve Akgür, Şubat 1990).

MAKEDONYA AYLARI VE SULLA TARİHİ

Hellenizm çağında (MÖ 330-30) Mısır, Likya, Sidon, Gazze, Tur gibi Eski Yunan etkisi altındaki yerleşim bölgelerinde kullanıldığını gördüğümüz Makedonya ayları, yerine göre, İskender takviminde olduğu şekilde 30, 31, 28/29 günlü ya da Eski Mısır takviminde görüldüğü üzere 30 günlü 12 ay ve 5/6 Ekleme günlü olabiliyordu. Yılbaşılarıysa, Eylül-Ocak arasında olarak, yine birbirinden değişik günlere geliyordu. Söz konusu aylar şunlardır (*Megali Elliniki Egkyklopaideia*, "Hemerologion" maddesi ve Neugebauer, döküm 8):

1. Dios	5. Dystros	9. Panemos
2. Apellaios	6. Ksanthikos	10. Loos
3. Audunaios	7. Artemisios	11. Gorpiaios
4. Peritios	8. Daisios	12. Yperberetaios

Örneğin Kanopus takvimi kesiminde sözünü ettiğimiz Kanopus buyrultusu 17 Tûbe (Eski Mısır) = 7 Apellaios şeklinde tarihlenmişti. Bu gün 7 Mart MÖ 238'e gelmektedir (Ginzel, s. 197 - 198). Buna göre Makedonya yılbaşısı, 1 Dios = 30 Ocak MÖ 238 olmaktadır.

Eski Mısır hiyeroglif yazısının çözümünü mümkün kılan Beşit Taşı'nın tarihlenmesindeyse Epiphanes (Ptolemaios III, MÖ 205-181) döneminde "Mısırlılar'ın 18 Emşir gününe karşı gelen Ksandikos ayının 4'ü" de 27 Mart MÖ 196 gününe denk düşmektedir (Ginzel, s. 140; Andrews, s. 24). Buna göreyse 1 Dios = 23 Ekim MÖ 197 sıralarına gelmektedir.

Büyük İskender'in ölümü günü 4 Bermûde (=13 Haziran MÖ 323) olarak tarihlenmiş bulunmaktadır. Buna göre söz konusu gün 28 ya da 29 Daisios ve 1 Dios = 14 Mesrâ = 21 Ekim MÖ 324 gününe gelmektedir. 365 tam günlü eski Mısır takviminin bir çeşitlemesi olan "İskender'in ölümü tarihi" söz konusu günün yılbaşısı olan

1 Tût 001 İsk. ölm. = 12 Kasım MÖ 324 Pazartesi

günüyle başlamaktadır. Bilindiği gibi, Hipparkhos ile Batlamyus, ölçümlerini, İskender'in ölümü tarihinin 178 ve 463'üncü yıllarında gerçekleştirmişlerdi.

Makedonya ayları, MÖ 85 başlangıçlı Sulla yıllarıyla da kullanılmıştır [Lucius Cornelius Sulla (MÖ 138-78), Roma'lı general ve diktatör]. Buna göre örneğin "287 yılı Loos ayının 12'inci günü" MS 202/3 yılına gelmektedir (Malay, s. 60). Gerçekten

	1	Sulla	=	Eylül-Aralık		MÖ	85		
	85	"	=	"	"	MÖ	1		
	86	"	=	"	"	MS	1		
201	287	"	=	"	"	MS	202		201

olacak, buna göre de Loos 287 = Haziran-Ekim 203'e gelecektir.

Bu noktada yeniden ilınımlar ve gündönümleri ölçümlerine dönüyoruz.

(Devam edecek)

DÜNDEN BUGÜNE
BEŞİKTAŞ

EDİTÖR:
NURİ AKBAYAR

İstanbul'un Boğaz kıyısındaki ilk büyük semti olan Beşiktaş'ın tarih içindeki serüvenini konu edinen kitap, bir kıyı yerleşmesinden başlayıp beş yüzyıl sonra ilçe konumuna gelişinin öyküsünü ayrıntılarıyla ortaya koyuyor.

Tarih Vakfı tarafından Beşiktaş Belediyesi için hazırlanan kitapta saraylar, kasırlar, köşkler, yalılar, konaklar, akaretler çeşmeler, hamamlar, dikilitaşlar, iskeleler, saat kuleleri, camiler, mescitler, kiliseler, sinagoglar, ayazmalar bir bir anlatılırken Boğaziçi'nin doğal güzelliklerinden kalan son parçalar olan korular ile geçmişte insan eliyle biçimlenen bahçelerden de söz ediliyor.

38 bilim adamı, uzman araştırmacı ve yazarın katkılarıyla ortaya çıkan, gravürlerle, eski yeni fotoğraflarla bezeli kitap, Beşiktaş üstüne yapılmış en kapsamlı çalışma niteliğinde.

Tarih Vakfı: Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi
80700 Beşiktaş-İstanbul
Tel: (0212) 227 57 53 - 227 57 54 Faks: (0212) 227 57 52

İvx + 320 s.

Osmanlı İmparatorluğu'na Bir Göçü İncelemek

AHMET AKGÜNDÜZ
Amsterdam Üniversitesi Göç ve Etnik Araştırmalar Enstitüsü

Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997, 235 s.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüz elli yılında yaşadığı dışgöç hareketleri, Osmanlı araştırmalarında görece en az incelenmiş konuların başında gelmektedir. O nedenle, A. Saydam'ın, İmparatorluğa Kırım ve Kafkasya'dan belli bir zaman dilimindeki göçlere eğilmesi, bu alandaki büyük eksikliği gidermede bir adım olabilecek iyi bir seçimdir.

Yazar, konuya göç konusunda teorik bilgi vermeyi amaçlayan bir bölüm ile başlıyor, ama ne yazık ki kitabın sorunları da burada başlıyor. Her şeyden önce, neden böyle bir bölüme ihtiyaç duyduğu konusunda herhangi bir açıklama olmadığı gibi, bölüm ile incelenen göç hareketi arasında kurulmuş bir bağ da yok.

Dahası, bölümün bizatihi kendisi bir sorun teşkil ediyor. Bilimsel araştırmacılığın ilk ve en temel kurallarından biri, bilinen bir bilgiye, incelenen olayı aydınlatmak veya sorulan soruyu cevaplamak için gerekliyse ve gerekli olduğu oranda başvurmaktır. Oysa Saydam, iç göçleri, köle ticaretini, uluslararası göçlerin alıcı ve gönderici ülkelerdeki ekonomik etkilerini, İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa'dan göçleri, kaçak işçi olarak Avrupa'ya giden Türklerin sefalete düşmesini, özetle, incelediği olay ile ilgisi olup olmadığına bakmaksızın göç ile ilgili aklına gelebilecek her şeyi 13 sayfalık bir bölüme doldurmuştur. Ama asıl önemlisi, yazdıklarının, ele aldığı göç hareketini aydınlatmaya bir yararı olmadığı gibi, dış göçe ilişkin genel bir bilgi olma özelliğinden de yoksun olmasıdır. Yaptığı keyfi bazı teorik saptamalar ise sorunu büsbütün ağırlaştırmıştır.

Burada, söz konusu saptamaların sadece ikisine değinmekle yetineceğiz. Birincisi: "Göçler, göçmenlerin yer değiştiriş sürelerine göre '*daimî*' ve '*mevsimlik göçler*' diye ayrılmaktadır" (s. 5, italikler kendisinin). Neden öyle ayrılsın? Ya göçmenlerin "yer değiştiriş sürelcri" ikisine de uymuyorsa? Örneğin, İkinci Dünya Savaşı sonrası Batı Avrupa'ya konuk işçi göçü bile, başlıca, sözleşme süreleri dolmadan geri dönen veya döndürülenler, sözleşmede belirtilen sürece kalanlar, ilk sözleşme döneminin ardından değişen sürelerde kalanlar, emeklilik hakkını elde edene kadar kalanlar ve temelli yerleşenler şeklinde, çeşitli "yer değiştiriş süreleri" biçimleri sunmuyor mu?

İkinci saptama: "Diğer taraftan göçmen hareketleri [yazar göçmen hareketleri derken göç hareketlerini kastediyor olmalı] ufak çapta bazı ekonomik zararlar hasıl etse de, dünya ekonomisine faydalı sonuçlar doğuruyor denilebilir" (s. 11). "Göçmen hareketleri"nin nerede "ufak çapta bazı ekonomik zararlar hasıl" ettiğini (alıcı ülkede mi, gönderici ülkede mi, ya da her iki yerde mi) metin içinde anlamak imkânsızdır. Alıcı ülkelerde devlet, kural olarak, kabul edilecek göçün niteliğini ve hacmini ekonomik-demografik yarar ölçütüne göre belirleyecek ve istenmeyen göçleri engelleyebilecek mekanizmalara sahiptir. Gönderici ülkelerin konumuna gelince, burada devletin, iki göç biçiminden biri olan ekonomik göçlerde vatandaşlarının bir başka ülkeye göçünü kabul etmesi ve hatta konuk işçi sisteminde olduğu gibi bir sorumluluk üstlenmesinin nedeni, bu göç hareketlerini ekonomik bakımdan yararlı bulmasıdır. Ama öyle olabilir ki, örneğin bir bölge veya sektörden göç hem o yer, hem de genel olarak ülke açısından ekonomik zarar doğurabilir. Ya da o yer için zararlı olmakla birlikte, ülkenin makro düzeydeki çıkarları açısından (örneğin döviz girdileri vb) yararlı ola-

bilir. Bu konuda bilinmesi gereken kural, ezbere genellemelerden kaçınmak, her bir olayı somut olarak incelemek gerektiğidir. "Ufak çapta"nın ifade ettiği ne? Neye göre ufak? İçeriği tanımlanmamış, müphem kavramlarla bilimsel bir anlatım olabilir mi?

A. Saydam'ın göç hakkında yazdıkları, metot açısından da kabul edilemezdir. Bir konuda, hele evrensel bir konuda genel bir değerlendirme yazmak isteyen bir akademisyen, ilgili literatürü mutlaka dikkate almak zorundadır. Dış (ya da uluslararası) göç disiplini, 1970'li yıllarla birlikte gelişmeye ve kurumlaşmaya başlamış görece yeni bir daldır. Bunun içinde mülteci çalışmalarının ayrı bir alt dal olarak şekillenişi ise daha da yenidir. Oysa Saydam'ın söz konusu bölümü yazarken başvurduğu kaynaklar, 1949 yılında Türkçeye çevrilmiş bir kitap, Ahmet C. Eren'in 1966'da yayımladığı *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri* adlı kitabı ve Açık Öğretim Fakültesi Eğitim Önlisans ders kitabı gibi ya çok eski, ya da bir teorik bilgi verme özelliği olamayacak şeylerdir.

Yazarın ilgili literatürü incelemesi, ele aldığı göç hareketi açısından da çok iyi olurdu. O zaman, örneğin, göçün öncüleri ile geride kalan toplum arasındaki ilişkileri ifade eden sosyal bağlantının (*social network*) hem göçün sürmesi, hem de göçmenlerin Osmanlı devletindeki yerleşim yerlerinin belirlenmesinde oynadığı rol ve diğer faktörlerle ilişkisi konusunda daha açık ve sistematik bilgiler verebilirdi. Rus hükümetinin zorla sürgün politikası ortadan kalktıktan sonra da, hatta bazan Rusya'nın da muhalefetine rağmen, Osmanlı devletine göçün sürekliliğini sağlayan bir sistemin oluştuğunu tespit edebilir ve bunun unsurlarını açık sunabilirdi.

Kitabın esas konusunu oluşturan göç hareketinin ele alınışına gelince. Burada, birincisi konunun sunumuna, diğeri ise metot ve değerlendirmelere ilişkin olmak üzere iki tür kusurlar vardır. Konunun sunumuna ilişkin kusurlar ile kastettiğim, standart olarak olması gereken bazı unsurların yokluğudur. Örneğin, metinde doğal olarak nüfus hareketlerinin cereyan ettiği birçok yer ismi geçiyor, ama bunların nerelerde olduğunu ve göç hareketlerinin iki ucunu daha iyi gösterebilmek için bir tek bile harita kullanılmamıştır. Tablolarda isim ve numara olmadığı gibi, tablolar ile metindeki ilgili kısım arasında da bir bağ (örneğin metnin ilgili yerinde, bkz. tablo: ... şeklinde bir belirtme) yoktur. Bu konuda tek istisna, sayfa 182, 183, 188, 189, 200 ve 201'de tablolara hiç olmazsa isim konulmuş olmasıdır.

1850'lerden itibaren Kafkasya'dan göç etmek zorunda kalanların bir bölümü Karadeniz'i doğudan batıya geçerek Dobruca'ya yerleşmişlerdi. 1877-78 savaşında Rus ordularının ilerleyişi karşısında yeniden göç etmek zorunda kaldılar.
Elveda Doğduğum Toprak Sergi Kataloğu

İkinci grup -yani metot ve değerlendirmelere ilişkin- kusurlara, önemleri nedeniyle daha fazla örnekler vermek yararlı olacaktır:

a) Yazar, 18. yüzyılın son çeyreğinde Kırım'dan Osmanlı devletine göç edenlerin sayısını, *İslam Ansiklopedisi*'nin Türkçe baskısına gönderme yaparak 500.000 olarak belirtiyor (s. 65). Oysa bu kaynak oldukça eskidir ve sonraki çalışmaların ifade ettiği rakamlar çok daha düşüktür. Bu konuda, örneğin -Osmanlı devletine göçlere ilişkin yüksek sayılar vermesiyle tanınan- K. Karpat yaklaşık 80.000, B. McGowan 200.000'ne yakın, J. McCarthy ise 100.000 rakamlarını vermektedir. Yazarın bunları da mutlaka belirtmesi ve neden eski bir kaynağa atfen öylesine yüksek bir rakamı tercih ettiğini açıklaması gerekirdi.

b) "Osmanlı Devleti, Kırımlıları ve Kafkas Müslümanlarını kesinlikle yurtlarından atmaya karar veren Rus Hükümeti'nin baskısı karşısında bu insanları *sadece insani maksatlarla* kendi ülkesine kabul etmiştir" (s. 78, italikler benim). Bu, son derece subjektif bir iddiadır. O dönem Osmanlı devleti şiddetle yeni nüfusa ihtiyaç duyuyordu. Hıristiyan tebaanın artan oranda Avrupa'nın ve milliyetçi akımların etkisi altına girmeye ve Osmanlı devleti ile arasında var olan mesafenin giderek açılmaya başladığı koşullarda, Kırım ve Kafkasya'dan gelen Müslüman göçmenler yalnızca ekonomik, demografik ve askeri yararlar getirmekle kalmıyor, aynı zamanda Osmanlı devletinin dayandığı toplumsal temeli de güçlendiriyordu. Ayrıca, Osmanlı devleti bu göçmenleri kabul etmekle, Müslü-

1867'de Kafkasya'dan Osmanlı İmparatorluğu'na göç etmek üzere yola çıkan Abhazlar.
Alaşara Dergisi Arşivi

man tebaa nezdinde meşruiyetini ve Kafkas Müslümanları nezdinde siyasi itibarını zedelenmekten de korumuş oluyordu. "Sadece insani maksatlar", göçün beraberinde getirdiği işte tüm bu somut tanımlanabilir faydaların yanı sıra ve onlarla birlikte söz konusu olsa gerektir. Zaten, kitabın takip eden sayfalarında da bu doğrultuda belirli bilgiler vardır.

c) "XIII.-XIV. yüzyıllarda Bizans'ın baskısından kurtulmaya çalışanların sığındıkları Osmanlı toprakları, XV. yüzyıldan başlayarak Avrupa ve Asya'nın mazlum milletlerinin sığınağı olmuştu. Bu gelenlerin dini ve vicdani kanaatlerine bakılmayarak kendilerine rahat ve huzurlu bir hayat sürdürmeleri için ortamı hazırlanmıştı. Nite kim bundan dolayı, bir çok Balkan milletleri Osmanlı hâkimiyeti altında kalmayı tercih etmişlerdi. Bu durum Avrupalıların kışkırtma politikaları yüzünden isyan etmelerine kadar sürdü" (s. 94). Bu tür sözler, bir analitik değeri olmayan, tam tersine, sağlam kurgulanmış bir tezi bile berbat edecek bir ideolojik gösteridir. Konunun bu yanını bir tarafa bırakarak, Kırım ve Kafkas göçmenlerini Osmanlı devletine yönelten faktörlere eğilecek olursak, bunlar başlıca şöyle sıralanabilir: Bu insanları sürgün eden ve/veya göçe zorlayan Rusya, gidecekleri yerleri belirlemede Osmanlı devletini muhatap alıyordu. Osmanlı hükümeti, onları kabule hazır olduğunu göstermekle kalmıyor, aynı zamanda yeni topraklarına taşınmaları ve iskânları için parasal kaynaklar ayırıyor ve sorumluluk üstleniyordu. Uluslararası göç hareketlerinin yönünü ve hacmini belirlemede, göç adayları ile (muhtemel) alıcı ülke arasında göç öncesi bağlar önemli bir etmendir. Bu çerçevede, Osmanlı devleti ile Kırımlılar ve Kafkas Müslümanları arasında göç öncesi kuvvetli bağlar vardı. Ve nihayet, göçün öncüleri ile geride kalanlar arasındaki sosyal ilişkiler (*social network*) -Osmanlı devleti göçe karşı açık kapı politikası izlediği ve göçmenlerin geldiği coğrafyadaki üretim tarzı nedeniyle bireyler arasındaki sosyal bağlar güçlü olduğu için- göçü kolayca besledi.

d) "Osmanlı Devleti Kırım ve Kafkasya göçlerinden yakın vadede büyük zarar görmüş, uzun vadede ise kazançlı çıkacağı umulmuştu" (s. 205). Ee, ne oldu, umulduğu gibi çıkmadı mı? A. Saydam'ın bu yargısının biricik nedeni, Osmanlı devletinin, göçmenlerin Osmanlı topraklarına taşınma ve yerleşme süreçlerinde yaptığı önemli harcamalardır. Ama söz konusu harcamalar göçün "yakın vadede büyük zarar" getirip getirmediği konusunda bir fikir veremez. Böyle bir iddiada bulunabilmek için yazar, her şeyden önce, ele alınan zaman dilimi ve kullanılan değişkenleri belli bir ekonomik analiz sunmuş olması gerekirdi. Ortada bir ekonomik analiz olmadan bir ekonomik sonuca varılabilinir mi? Ayrıca, Osmanlı devleti neden "büyük zarar" görmüş olsun? Acaba daha fazla bir parasal harcama yapsaydı bile, gelen göçmenlerin yerine, mali olarak daha zengin, daha vasıflı ve politik olarak daha sadık başka göçmenler bulabilir miydi? Dahası, göçmenlerin geldikleri topluma katkıları bir tarafa, gerçekte Osmanlı devleti, her yetişkin göçmenin gelişi ile birlikte onun büyümesi ve eğitimi için yapılmış harcamaları ifade eden bir değeri de transfer etmiş oluyordu.

e) "Osmanlı kültürüne nazaran daha geri sayılan Kafkas kültürü..." (s. 207). Kültürler arasında hiyerarşi değil, nedenleri izah edilebilir farklılıklar olabilir. Tersine bir yaklaşım, yalnızca bilimsel olarak kabul edilemez değil, siyasi sonuçları bakımından da tehlikeli olur. Yazar, Kafkasya'dan gelenler ile Osmanlı tebaası arasındaki kültürel benzerlik ve farklılıkları incelemiyor olmasına rağmen, sanki genel kabul görmüş bir gerçeği dile getiriyormuş rahatlığı ile öylesine bir yargıda bulunabilmiştir.

Burada hatırlatması yararlı olacak bir husus var. ABD ve Batı Avrupa'da, azgelişmiş ülkelerden göçlere karşı çıkan (aşırı) sağcı, ırkçı politik çevrelerin başlıca iddiaları, söz konusu göçmenlerin, devleti ekonomik olarak zarara uğratıkları ve kültürlerinin düşük ve yabancı olduğudur.

Fakat sonuç olarak söylemek gerekirse: Tüm sorunlarına rağmen Abdullah Saydam'ın kitabı, Osmanlı İmparatorluğu'na Kırım ve Kafkasya'dan 1856-1876 dönemindeki göçlerin oluşumu, Osmanlı hükümetinin politikası ve göçmenlerin iskânı ve sayıları konularında, genellikle birinci el Osmanlı kaynaklarına dayanarak yararlı bilgiler veren bir çalışmadır.

Bir Selanikli Ailenin Yemek Kitabı

ELÇİN MACAR
Kocaeli Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü Okutmanı

Geçtiğimiz yılı Yunanistan'da geçiren Elçin Macar, Eden ve Stavroulakis'in Atina'da İngilizce yayımlanan kitabının değerlendirme yazısıyla döndü. Macar'ın kitabın kendi ilgi alanına giren ilk bölümleriyle yetinmiş olduğunu fark edince, yemeklerle ilgili kısımını yazmasını da Sabâ Altınsay'dan istedik. Kitabı temin etmemizdeki yardımlarından dolayı Rıfat Bali'ye teşekkür ederiz. İngilizce baskıda belirtilenin aksine, kitabın Türkçe versiyonunun yayımlanmasının henüz gerçekleşemediğini de Esin Eden'den öğrenmiş bulunuyoruz. *(-Ed.)*

Esin Eden - Nicholas Stavroulakis, *Salonika, a Family Cookbook*, Talos Press, Atina, 1997, 234 s.

Tanıtmak istediğimiz kitap, aslında bir yemek kitabı. İçinde bir ailenin hem İspanya'dan, hem de Selanik'ten kuşaklar boyunca aktararak yaşattığı mutfağın yemek tarifleri var. Avi Sharon'un bir giriş yazısı yazdığı bu kitabı bizim açımızdan önemli kılan nokta, sözü edilen ailenin bir Dönme yani Sabetaycı aile olması.

Eden ailesi, 15. yüzyılda İspanya'dan Selanik'e gelip yerleşen bir Yahudi ailesi. Selanik'te daha sonra Müslüman olan bu Sabetaycı ailenin İstanbul'da yaşayan fertlerinden Esin Eden, yemek tariflerini topladığı bu kitaba, ailenin özellikle Selanik'teki yaşamından çizgiler sunduğu bir bölüm de eklemiş. Biz bu ve Stavroulakis'in Dönmeler üzerine yazdığı bölüm üzerinde duracağız.

Kitabın bir başka ilginç özelliği ise Stavroulakis'in yazdığına göre, Atina'da İngilizce ve İstanbul'da Türkçe olarak iki versiyonunun yayımlanıyor olması ve Türkçe olanında, aileye ve Dönmelere ait bilgilerin yer almaması.

Esin Eden ailesinin öyküsünü, daha çok annesinin yaşamı ve anıları çerçevesinde, "ailem, annem ve hiç bilmediğim bir dünyanın anıları" adlı bölümde aktarıyor.

Kızlık adı Fuat olan annesi Nuriye Eden, tam yüzyıl dönümünde, 1900'de Selanik'te doğar. 1924'te, Selanik'ten ailesinin göçtüğü Avrupa'daki yaşamından sonra, 1981'de İstanbul'da ölür.

Nuriye Eden evlendikten kısa bir süre sonra Münih'e taşınır ve orada iki oğlu olur: Hasan ve Müfit. Aile 1929-39 arası Brüksel'e taşınır, orada da kitabın yazarı Esin Eden doğar. Oradan da, ailenin diğer fertleriyle buluşmak üzere, onların 1927'de göçtükleri İstanbul'a taşınılır.

Nuriye Eden, hep bu istekle yaşamasına rağmen, doğduğu ve büyüdüğü şehri bir daha hiç göremez.

Yazarın büyük büyük babası İzmirli, başından üç evlilik geçmiş Ramazan Efendi'dir. Onun İzmirli ikinci eşinden olan oğlu Hasan Akif, Kavala ve çevresinin nüfuzlu bir tütün tüccarıdır. Kızlarının hepsi Selanik'in en iyi okullarına devam ederler ve iyi eğitim alırlar. Almanca ve Fransızca bilir, yeni yayınları, şiir ve roman dünyasını takip ederler.

Bu kızlardan biri olan yazarın büyükannesi Selanik'teki Terakki Lisesi'nde öğretmen olur. Yazarın dayısı Abdi, Fevziye Lisesi'ni takdirle bitirir.

Ailenin evi Selanik'te, bugünkü Analipsi'ye yakın, o günkü adıyla Yalılar semtindeydi. Bu bölge birçok yalıya sahip olduğu için bu adla anılırdı. Ancak daha sonra yalıların deniz tarafı doldurulduktan sonra yolu yapıldı. Böylece yalı kalmadı. Ancak bu semtte hâlâ, 19. yüzyılın sonundan kalan bazı Dönme evleri bulunmaktadır.

Yazar, ailenin Selanik günlerinden, hoş günlük ayrıntılar veriyor. Herkes oruç tutmasa da, ramazan ayında yemek iftar saatinde yenirdi. Muharrem ayında aşure yapılırdı. Kandillerde (Belçika'da bile) şu mani söylenirdi:

> Yağ parası, mum parası
> Akşam oldu, kandil parası
> Sıra sıra şişler, işte geldi dervişler
> Dervişlerin karnı aç, balık ister.

Yeni ay göründüğünde, yazara annesi çocukluğundan hatırladığı şu duayı okurdu:

> Ayı gördüm Allah
> Amentubillah
> Aylar mübarek olur
> İnşallah.

Kozmopolit Selanik'i, Birinci Dünya Savaşı'na kadar, "yolları yalnızca karanlık koridorlarda kesişen farklı ailelerin paylaştığı, çok odalı, eski bir ev" olarak tanımlayan Stavroulakis ise kitaba hem bir önsöz yazmış, hem de Dönmeler hakkında genel bilgiler verdiği, tarihsel notlarla bezeli bir bölüm eklemiş.

Standing: Ir Kamer, Abdi, Akif, Nuriye
Seated: Sabire, Emine, Emine Fuat, ?
Front: Ikbal, Nuriye Fuat-Eden

L. Ethem Müfit, R. Ekrem Talat
in front of Terraki Lisesi, Salonika

Family photograph
Bruxelles, 1930

Sabetay Sevi hareketinin doğuşunu ve gelişimini, Selanik'in kozmopolit yapısını, Dönmelerin iç ayrılıklarını ve mübadele ile İstanbul'a gidişlerini özetleyen Stavroulakis, 1900 yılı Selanik nüfusunu da şöyle veriyor: Yaklaşık olarak 80 bin Yahudi, 60 bin Müslüman, 30 bin Hıristiyan. Toplamı 170 bin olan bu rakamın yine yaklaşık olarak yüzde onu Dönme.

Dönmelerin, Türkiye ile Yunanistan arasındaki nüfus mübadelesi sonucu, 1923-27 arası genellikle İstanbul'a yerleştiklerini belirten yazar, en muhafazakâr Dönme grubu olarak Karakaşları görüyor, Yakubilerin de, Türkiye'de özellikle evlilikler yoluyla yeni Cumhuriyet'in kimliği ile bütünleştiklerine dikkat çekiyor. "Yunanistan Yahudilerinin Yemek Kitabı" adlı bir eseri de olduğunu öğrendiğimiz yazar, genellikle Mevlevi Dönmelerin devam ettiği Yenikapı Mevlevihanesi, Mevlevi Dönmelerin arasındaki son ünlü bestecilerden olan, dini bilgisi ile tanınan Esat Dede gibi ayrıntılara da yer veriyor.

Ancak Ilgaz Zorlu'nun çabalarıyla kapısı bir miktar aralanan Türkiye'deki Dönmeler konusu, bu örnekte görüldüğü gibi, aile kültür varlıklarının sergilenmesi ve mezara götürülmemesi yoluyla daha iyi anlaşılabilir ve tarihe katkı yapabilir.

EDENLER'İN MUTFAĞI

Esin Eden kitabında, 1939'da İstanbul'a gelen Edenler'in, ailenin burada yaşamakta olan diğer fertleriyle birleştiğini, Selanik'teki evlerinin çiçeklerle dolu bahçesinin, meyva ağaçlarının güzelliğini saklayan anıların İstanbul'da, neşeli yemek sofralarının, sıcak öğleden sonra sohbetlerinin, mutfaklardan yükselen burcu burcu kokuların, amcaların, teyzelerin arasında gelişip güzelleştiğini, çocukluğunun en değerli hazinesini oluşturduğunu anlatıyor bize; bu hazinenin kapılarını açıyor.

Ailenin kadınlarının, ellerinde kurabiye veya meyva tabaklarıyla öğleden sonraları birbirlerini ziyaret ettiklerini, kâğıt oynamıyorlarsa eğer, limon kabuğuyla kokulandırılmış sigaralarını "tellendirirken" tatlı tatlı sohbet ettiklerini bir bir anlatıyor.

İzmir'de yaşayan büyük büyük dedesinin ikinci evliliğinden olan oğlu Hasan Akif'in büyük dedesi olduğunu, annesinin ölümü üzerine teyzesi tarafından himaye edilmek üzere Selanik'e gönderildiğini, böylece Selanik'te başlayıp İstanbul'da hâlâ yaşayan mutfak kültürünün her ülkenin gelenekleriyle zenginleştiğini belirtiyor.

Babaannesi Emine Hanım'ın migren ağrılarından, en görkemli lokantalarda bile çatalı-bıçağı peçeteyle silecek kadar "ilerlemiş" titizliğinden, sofrada sorunların asla konuşulmadığından dem vurarak tatlı, sıcak bir ailenin portrelerini tek tek tanıttıktan sonra yemeklerin birbiri ardına nasıl servis edildiğine değiniyor.

Mezeler, limon suyuna yatırılmış kalamata zeytini, *huevos haminados*'lardan, domates ve zar gibi dilimlenmiş salatalıktan oluşuyor.

Et yemekleri ana yemeği teşkil ediyor. Ardından zeytinyağlı sebzeler geliyor. Bademle süslenmiş tatlılardan sonra meyva yeniyor ve kahve içiliyor.

Ailenin tutucu bir din anlayışının olmadığını söylüyor Esin Eden. Yılın ilk aylarında kuzu etinin zinhar yenmemesine karşın, baharla birlikte süt kuzularının domates ve maydanozla pişirildiğini ve afiyetle yendiğini belirtiyor.

Esin Eden kitabını, "salatalar-mezeler", "çorbalar", "balık yemekleri", "et yemekleri", "tavuk yemekleri", "hamurişleri", "tatlılar" diye bölümlere ayırmış. Bölüm başlarını Stavrolakis'in desenleri süslüyor. Eden ailesinin ilginç yemeklerinden birkaç örnek:

Çok Güzel Halka

Maden suyunu, zeytinyağını, şekeri, rakı veya limonlu votkayı, suyu ve limon kabuklarını karıştırdıktan sonra un ekleniyor, halka şekli verildikten sonra fırında pişiriliyor. Esin Eden, "çok güzel halka" için Türk rakısının daha iyi olduğunu, *uzo*'nun limonla pek de yakışmadığını belirtiyor.

Recipe for Kazala from the notebook of great aunt Melek.

Harp Zamanı Baklavası

Eden'in bu ismin, hangi harpten "mülhem" olduğu hakkında yorumları var. Balkan Harbi de olabilir, Birinci Dünya Savaşı da.

Baklavanın önce şurubu hazırlanıyor. Baklava hamuru açılırken hem maden suyu, hem küllü su gerekiyor. Budandıktan sonra kurutulmuş asma filizlerinin yakılmasıyla elde edilen küllü suyun en iyisi olacağını kaydediyor.

Küçük küçük halkalar açılıp ortalarına fındık, ceviz, karanfil ve tarçınla hazırlanmış "iç" konulduktan sonra kapatılıyor ve zeytinyağında kızartılıyor. Üzerine hemen şurup döküldükten sonra sadece birkaç dakika beklenip ikram tabağına alınıyor. İstenirse üzerine biraz pudra şekeri ve gül suyu dökülüyor.

Selanik Yumurtası

Seferatlarca *huevos en haminados* diye adlandırılan, "Yahudi yumurtası" diye de bilinen Selanik Yumurtası, kırmızı soğanın kabuğu, kahve taneleri ve demlenmiş çayın tekrar kullanılan yapraklarında yumurtaların kaynatılması ile hazırlanıyor. Hafif kahverengiye dönen yumurtaların kabukları biraz zeytinyağı ile ovularak parlatılıyor.

Eden ailesinin büyük büyükdedeleri, babaanneleri, teyzeleri bir bir gözümüzde canlanırken, onların becerikli ellerinden çıkmış, yılların ve yerlerin içinden süzülmüş tarifleri bize güzelim bir dünyanın kapısını açıyor.

Sabâ Altınsay

Evet, O Bir Selanikli

OSMAN KÖKER

Ilgaz Zorlu, *Evet, Ben Selanikliyim: Türkiye Sabetayculığı*, 1. baskı, Belge Uluslararası Yayıncılık, İstanbul, 1998, 176 s.

ÖNCE BİR "CEHALET" İTİRAFI

"Dönme", "Yahudi dönmesi" veya "Selanik dönmesi" deyimleriyle başlangıçta genellikle günlük basında ve olumsuz bir sıfat olarak kullanılırken karşılaşmış olmam nedeniyle olmalı, bu deyimler uzun süre benim kafamda tam karşılığını bulamamıştı: Birileri Yahudilikten Müslümanlığa geçmişti ve anti-semit bağnazlık bundan bile hoşnut değildi, hâlâ saldırıyordu.

Bu deyimlerin, günümüze kadar canlılığını sürdüren farklı bir kültürü ifade ettiğini fark etmemde ve tarihsel temelleri hakkında bilgi edinmemde Abdurrahman Küçük'ün *Dönmeler ve Dönmelik Tarihi* kitabı kadar Ilgaz Zorlu'nun 1992 yılından beri *Tarih ve Toplum* ve *Toplumsal Tarih*'te yayımlanan makalelerinin de rolü oldu. Ilgaz Zorlu'nun yazdıkları çok kapsamlı bir tarih araştırmasına dayanmıyor olabilirdi, ama bir anlamda sözlü tarih çalışmasıydı ve içeriden bir ses olması önemliydi. *İstanbul Ansiklopedisi*'nin "Selanikliler" maddesinin de yazarı olan Ilgaz Zorlu'nun yazdıkları, Dönmeler, Selanikliler, Sabetaycılık konularında meraklısını bilgilendirmekle kalmadı, "bir kısım basın"da yeni karalama kampanyalarına da malzeme oldu.

SONRA BİR "KISKANÇLIK" İTİRAFI

Ilgaz Zorlu'yla, İnsan Hakları Derneği Azınlık Hakları İzleme Komisyonu'nun Sabetaycılık konusunda 1995'te düzenlediği bir sohbet toplantısında başlayan bir dostluğumuz var. Eylül ayındaki bir karşılaşmamızda, eski makalelerini kitap halinde yayımlamak üzere olduğunu büyük bir coşkuyla haber verdiğinde bunun pek anlamlı bir şey olmayacağını düşündüm. Makalelerin yayımlanalı ortalama 3-4 sene olmuştu ve isteyen herkes bu yazılara dergi sayfalarından ulaşabilirdi. Hâlâ sağ ve eski yazdıklarının üzerine yeni şeyler ekleyebilecek olan insanların, bütün makalelerini derleyerek kitap olarak yayımlaması öteden beri bana anlamsız bir iş olarak gelir. Ilgaz, kitap piyasaya çıktığında bir incelik gösterip bir nüsha da bana göndermiş. Kitabın yayına hazırlanmasındaki özensizliği gördüğümde "yazık olmuş" diye düşündüm. Kitabı okurken de makalelerdeki tekrarların beni son derece sıktığını söylemeliyim.

Bütün bunların, makalelerden kitap üretme konusundaki olumsuz fikrimi haklı çıkardığını düşünürken, Ilgaz'la her gün bir gazetede röportaj yapıldığını, panellere davet edildiğini, tezlerini tartıştırdığını ve kitabın birkaç ay içinde dört baskı yaptığını görmek beni son derece şaşırttı. Biz *Toplumsal Tarih*'te Ilgaz'ın 9-10 makalesini yayımlamıştık, onlar da belli bir ilgi uyandırmıştı, ama kitabın bu çapta bir ilgi yaratacağını sanırım kendisi de beklemiyordu. Belki de biz Ilgaz'ın Selanikli olduğunu anlatamamıştık; onun *Evet, Ben Selanikliyim* demesi gerekiyormuş. Bir dergi editörü olarak "dergicilik"in kitaplar önündeki bu yenilgisinden rahatsız olmadım desem yalan olur.

SADECE BİRKAÇ NOKTA

Kitabın içeriği üzerine fazla bir şey yazacak değilim. Bu, Sabetaycılık ve Yahudi kültürü hakkında daha etraflı bilgi sahibi olan kişilerin harcı olsa gerek.* Bir okur olarak Sabetaycılık konusundaki -Ilgaz'ınkiler dahil- mevcut araştırmaların beni tatmin etmediğini belirtebilirim. Sabetaycılığın tarihsel kaynakları kadar, Dönmeler ya da Selanikliler olarak adlandırılan bu cemaatın Osmanlı ve Cumhuriyet dönemindeki gelişimi ve kültürel birikimi hakkında da araştırılması gereken çok şey var. Bu konudaki zorluklardan biri de Sabetaycılığın, bu topraklar üzerindeki kültürel zenginliğin bir parçası olarak değil, bir suçlama konusu olarak algılanması ve Sabetaycı-

lık üzerine yazılanların bu topluluk üyelerini rahatsız edecek biçimde kullanılma olasılığıdır.

Aslına bakılırsa, geniş anlamıyla "dönme"lik sadece Selaniklilere özgü değildir. Devşirme kurumu ve gayrimüslim tebaa üzerindeki vergiler nedeniyle Osmanlı döneminde Hıristiyanlık ve Musevilikten Müslümanlığa yoğun bir geçiş yaşanmıştır. Bunların bir kısmı sadece kâğıt üzerinde kalmış, eski dinlerini gizlice sürdürenler Tanzimat'la birlikte kendi dinlerine dönmüşlerdir. İspanya'daki *marrano*'lar da Sabetaycıları hatırlatan ilginç bir örnektir.** Ilgaz'ın kitabının bütün bu konularda yeni araştırmaları kışkırtmasını diliyorum.

BİRAZ DA BİBLİYOGRAFYA DÜZELTMESİ

Evet, Ben Selanikliyim yayımlandıktan sonra sık sık "Kitabın son sayfalarındaki listede, şu makale derginin şu sayısında yayımlanmış deniyor, ama bende o dergi var, makaleyi bulamıyorum" türünden telefonlarla karşılaşmış biri olarak *Toplumsal Tarih*'te yayımlanan makaleler için (cilt/sayı: tarih vererek) şu düzeltmeleri yapmam gerekir:

"Atatürk'ün İlk Öğretmeni Şemsi Efendi Hakkında Bilinmeyen Birkaç Nokta" Ocak 1995 değil, I/1 Ocak 1994; "Sabetaycılık ve Yahudilik" Mart 1995 değil, 1/3: Mart 1994; "Kavramı, Konusu ve Araştırılması Açısından Sabetaycılık" Nisan 1995 değil, I/4: Nisan 1994; "Sabetaycı Kültüre Ait Üç Belge" Haziran 1995 değil, I/6: Haziran 1994; "Sabetaycılık ve Osmanlı Mistisizmi" Ekim 1995 değil, II/10: Ekim 1994; "Sabetaycılık Hakkında Yazılmış İki Osmanlıca Risale" Aralık 1995 değil, II/12: Aralık 1994; "Sabetaycılık ve Masonluk" Aralık 1996 değil, IV/24: Aralık 1995'te yayımlanmıştır.

Haziran 1995 sayısında yayımlandığı belirtilen "Sabetaycılara Ait Bilinmeyen Bir Dua ve Dinsel Anlamları"nın nerede yayımlanmış olduğunu ben bulamadım. "Çok Merak Edilen Bir Sabetaycı Ritüeli: Mum Söndü" (V/30: Haziran 1996) ve "Kabbala'nın Mistik Dünyasında Kısa Bir Yolculuk" (IV/20: Ağustos 1995) makalelerinin tarihleri doğru verilmiş. Bu arada *Tarih ve Toplum*'un Nisan 1994 sayısında yayımlandığı belirtilen "500. Yılında [doğrusu "Yılda"] Unutulan Bir Cemaat: Dönmeler"in, XVIII/105: Eylül 1992'de yayımlandığını ve ilk defa bu kitapta yayımlandığı belirtilen "Hasta Bir Adamın Mektubu"nun haftalık *Ekspress*'te yayımlanmış olduğunun metinden de anlaşıldığını da hatırlatmalıyım. Kitabın "Giriş" bölümünde yer alan "1992'de ilk makalem Toplumsal Tarih Dergisi'nde yayımlandığında..." ifadesinde de benzer bir hata vardır. Buradaki dergi adı *Tarih ve Toplum* olacaktır; *Toplumsal Tarih* yayına Ocak 1994'te başlamıştır.

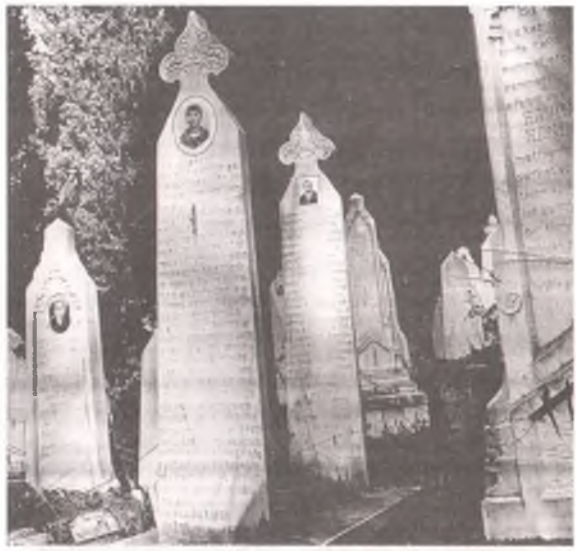

Üsküdar Bülbülderesi'ndeki Selanikliler mezarlığı.
Laurence Salzmann, *Anyos Munchos i Buenos*

Atatürk'ün ilk öğretmeni Şemsi Efendi. Şemsi Efendi'nin altıncı kuşaktan torunu olduğunu belirten Ilgaz Zorlu'ya göre Şemsi Efendi 19. yüzyılın en büyük Kabbala üstatlarından biriydi ve Sabetaycı zengin aydınlar tarafından finanse edilen okulun kuruluş amacı cemaat üyelerinin eğitimiydi. 1917'de İstanbul'da vefat eden Şemsi Efendi'nin mezarı da Bülbülderesi'ndedir.
Ilgaz Zorlu arşivi

* Rıfat Bali'nin kitapla ilgili bir yazısının bu ayki *Virgül* dergisinde yer alacağını öğrenmiş bulunuyorum.

** Müslümanlığa geçiş hakkında, Osman Çetin, *Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)* (Ankara, 1994); Heath W. Lowry, *Trabzon Şehrinin İslamlaşma ve Türkleşmesi (1461-1583)* (İstanbul, 1981); geri dönüş hakkında İlber Ortaylı, "Tanzimat Döneminde Tanassür ve Din Değiştirme Olayları" (*Tanzimatın 150. Yılı Sempozyumu* içinde, Ankara, 1989); 1490'lardaki baskılar karşısında kendilerini Hıristiyanlığa geçmiş gibi gösteren İspanya Yahudileri marrano'lar hakkında Bernard Lewis, *Çatışan Kültürler: Keşifler Çağında Hıristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler* (İstanbul, 1996) adlı çalışmalara bakılabilir.

NOT DEFTERİ

Cemal Paşa'nın Ölümü

Derginizi iki yılı aşkın bir süredir ilgiyle izliyorum.

Toplumsal Tarih dergisine İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üçlü sacayağından Cemal Paşa'nın ölüm tarihi ve yeri hakkında bir sorum olacak. Bu soruyu sormamın nedeni, Cemal Paşa'nın ölüm tarihi ve yerinin kaynaklara göre farklılık göstermesidir.

Örneğin Sadi Borak'ın *Atatürk'ün Özel Mektupları* adlı eserinin 203. sayfasında Cemal Paşa'nın 2 Temmuz 1922'de Buhara'da öldürüldüğü, Tarık Zafer Tunaya'nın *Hürriyet'in İlânı* adlı eserinin 116. sayfasında 21 Temmuz 1922'de Tiflis'te öldürüldüğünü, Feroz Ahmad'ın *İttihat ve Terakki* adlı eserinin 203. sayfasında ise 1922'de Tiflis'te Ermeni komitacılar tarafından öldürüldüğü belirtilmektedir.

Derginizden Cemal Paşa'nın gerçek öldürülüş tarihi ve yerini belgelere dayandırarak açıklamanızı bekliyorum.

Güneş Vural

(Cemal Paşa 21 Temmuz 1922'de Tiflis'te öldürülmüştür. Sadi Borak'ın doğrudan konuyla ilgili olmayan bir kitabında yanlış tarih ve yer belirtmesinin Cemal Paşa'nın ölüm tarihi ve yeri konusunda büyük bir karışıklık olduğu anlamına gelmeyeceğini düşünüyoruz. Konuyla ilgili kitaplarda ve ansiklopedilerde doğru tarih geçmektedir. *-Ed.*)

Tarih Vakfı'nda Osmanlıca Kursları

Tarih Vakfı temel Osmanlıca kursları başlatıyor. Metin Berke'nin vereceği kurslarda beş ay içinde Osmanlıca okuma ve yazmanın öğrenilmesi hedeflenmiyor. 3 Şubat tarihinde başlayacak olan kurslar haziran ayı sonuna kadar devam edecek. Her çarşamba 18.30-20.30, her cumartesi 10.00-12.00 arasında verilecek olan kurslar toplam 80 saat sürecek. 15-20 kişilik bir sınıf halinde yürütülecek olan kursa talebin daha fazla olması halinde birden çok sınıf oluşturulacak. Kursun genel giderlerini karşılamak için kurs görenlerin 60 milyon TL ödemesi gerekmektedir; isteyenler iki taksit halinde 64 milyon da ödeyebilirler.

Eminönü'ndeki Bilgi-Belge Merkezi'nde verilecek olan kurslarla ilgilenenler Tarih Vakfı Yayınlar Bölümü'nden Sabâ Altınsay'ı arayabilir (Tel: 0212-227 37 33 ve 34).

Mimar Sinan Üniversitesi'nden 'Cumhuriyet ve Sanat' Konulu Yarışma

Mimar Sinan Üniversitesi Türk Sanatı Tarihi ve Araştırma Merkezi Türkiye üniversitelerinde sanat tarihi lisans öğrenimi gören öğrenciler arasında Cumhuriyet ve Sanat konulu araştırma yarışması düzenliyor.

Yarışmacılar Türk plastik sanatlarının ve Türk mimarlığının Cumhuriyet dönemindeki herhangi bir akım, sanatçı ya da sanat eseri üzerine kaleme aldıkları monografik çalışmaları; Atatürk ve Cumhuriyet ilkelerinin ve Cumhuriyet dönemi düşünce hayatının sanata ve mimarlığa yansımalarını ya da Cumhuriyet dönemindeki toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel gelişimle sanatsal üretim arasındaki ilişkileri ele aldıkları analitik çalışmaları yarışmaya sunabilecekler.

250 milyon TL değerinde bir büyük ödül ve her biri 100 TL değerinde en fazla 10 başarı ödülünün verileceği yarışmaya son katılma tarihi 22 Şubat 1999 olup, katılmak isteyenler ayrıntılı bilgiyi içeren yarışma şartnamesini üniversitelerin sanat tarihi bölümlerinden alabilirler.

TOPLUMSAL TARİH

ABONE FORMU

6 aylık, yurtiçi: 6.000.000.-TL., yurtdışı: 35 US$
1 yıllık, yurtiçi: 12.000.000.-TL., yurtdışı: 70 US$
Cilt fiyatı, yurtiçi: 6.500.000.-TL., yurtdışı: 40 US$
(Abone ücretine cilt kapağı, dizin ve gönderi masrafı da dahildir.)

Adı soyadı:..... Aboneliğe başlangıç sayısı:.....
Adres:.....
.....
Posta kodu:..... Şehir:..... Tel:.....

☐ Yıllık ☐ Altı aylık abonelik bedelini

☐ Vakıflar Bankası Taksim Şubesi 2007499 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.
☐ 662907 no'lu posta çeki hesabına Tarih Vakfı adına yatırdım, fotokopisi ektedir.
☐ Nakit ödüyorum.
☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz.
☐ Fiyat artışım bildirerek aboneliğimi kredi kartı hesabımdan otomatik olarak yenileyiniz.

☐ Visa
☐ Master-Euro Card
☐ Diners Club

Kredi Kartı No: _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _
Geçerlilik Tarihi: _ _ _ _
Kart Sahibi: ..... İmza:.....

• AYLIK KİTAP VE ELEŞTİRİ DERGİSİ / OCAK 1999•

virgül 15

Ahmet Oktay, **Mehmet Ergüven**'in *Görmece ve Pusudaki Ten* adlı kitaplarını; **Selim S. Kuru**, **Victoria R. Holbrook**'un Şeyh Galib'in *Hüsn ü Aşk*'ını çözümlediği *Aşkın Okunmaz Kıyıları, Türk Modernitesi ve Mistik Romans*'ı; **Hasan Öztürk**, **Mustafa Nihat Özön**'ün *Namık Kemal ve İbret Gazetesi* adlı çalışmasını; **Yalçın Ergündoğan**, **Emin Karaca**'nın *Türk Basınında Kalem Kavgaları*'nı; **Yaşar Çabuklu**, **Jon Purkis** ve **James Bowen**'ın *21. Yüzyıl Anarşizmi, Yeni Binyıl İçin Ortodoks Olmayan Fikirler*'ini; **Yavuz Selim Karakışla**, **Orhan Pamuk**'un yakınlarda çıkan son romanı *Benim Adım Kırmızı*'yı; **Kerem Ünüvar**, **Francis Fukuyama**'nın *Güven* adlı kitabını; **Rıfat N. Bali**, **Ilgaz Zorlu**'nun *Evet, Ben Selânikliyim*, *Türkiye Sabetaycılığı*'nı; **Hikmet Şevki**, **Reşat Nuri Güntekin**'in *Bir Kadın Düşmanı*'nı; **Feza Kürkçüoğlu**, **Özcan Yurdalan**'ın *Fas'ta Yolculuk* adlı kitabını değerlendiriyor. Bu sayıda **Behçet Çelik**'in, *Neden bir 'milli edebiyat' dersimiz yok?*; **Turgay Kurultay**'ın, *İkinci dilden çevirinin yasak meyvesi*; **Mücahit Bilici**'nin, *Türk hamasetinin sağ hali!* ve **Ulus Baker**'in, *Meczup edebiyatı* adlı yazılarını da okuyabilirsiniz. *Virgül*'de, sahaf, yeni çıkan kitaplar, kitaba ilişkin haberler ile kısa kitap tanıtımlarının yer aldığı sayfalar her zaman olduğu gibi mevcut. ◆

PUSULA YAYINCILIK
Tel: 0.212. 252 42 80 Fax: 0.212. 293 15 44

Münir Nurettin Selçuk,
Sadettin Kaynak,
Hamiyet Yüceses,
Selahattin Pınar,
Lem'î Atlı, Safiye Ayla,
Yesari Asım Arsoy
ve daha niceleri...

Taş plaktaki ölümsüz eserler, CD kitaplarda!

İş Bankası Kültür Yayınları
satış noktalarında,
İş Bankası şubelerinde
ve seçkin kitapçılarda...

TÜRKİYE İŞ BANKASI Kültür Yayınları

ISSN 1300-7025

TOPLUMSAL TARİH

ŞUBAT 1999 FİYATI: 1.000.000 TL (KDV DAHİL)

İzmir'de Zenciler ve Zenci Folkloru

Ege'nin İki Kıyısı Arasında Halı Rekabeti

1845 İzmir Yangını

İznik'te Çini Sanatı

150'likler ve Hoybun Cemiyeti Hakkında Hariciye İstihbaratının Gizli Belgesi

Nazi Propaganda Dergisi: *Signal*

Türkistan Bankası

Ateşe Tapanların Nevrûz'u

62

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

BOLŞEVİZM İLE EMPERYALİZM ARASINDA TÜRKİYE

(1918-1923)

BÜLENT GÖKAY

Birinci Dünya Savaşı, dönemin büyük güçlerinin hepsinin, küçüklerinin de çoğunun katıldığı ilk genel savaştı. Dünyanın neredeyse her köşesine uzanan bu savaş uluslararası ilişkileri derinden etkiledi. Savaşın en önemli sonuçlarından biri de, Hohenzollern, Habsburg, Romanov ve Osmanlı hanedanlarının çöküşü oldu. Bülent Gökay bu kitapta, Mondros'tan Lozan'a uzanan süreçte, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntılarından Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşunu uluslararası ilişkiler ve savaş sonrası diplomasisiyle bağlantılı bir çerçevede ele alıyor. "Batı Emperyalizmi ile Rus Bolşevizmi arasında bağımsız bir Türkiye devleti arayışındaki Türk ulusçularının karşılaştıkları ikilem ve zorlukları", ağırlıklı olarak İngiliz ve Sovyet istihbarat belgelerine dayanarak irdeliyor.

viii + 264 s.

ISBN 975-333-091-X

TARİH VAKFI

Tarih Vakfı: Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, 80700 Beşiktaş - İstanbul
Tel: (0212) 227 37 33 - 227 37 34 Faks: (0212) 227 37 32

EDİTÖRDEN

SUNUŞ

Bu sayımızın ağırlıklı konusunu İzmir oluşturuyor. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi'nden Günver Güneş özellikle geçen yüzyılda kendilerine özgü gelenekleriyle İzmir'in sosyal yaşamına renk katan zencilerin folklorunu yansıtırken, Erzurum Atatürk Üniversitesi'nden Kemalettin Kuzucu, verdiği büyük hasarların yanı sıra İzmir'in modern bir kent haline gelmesine de hizmet eden yangınlardan 1845'tekini aktarıyor. Sabri Yetkin ise Yunan işgalinin sona ermesi ve halıcılıkla uğraşan Rum ve Ermeni nüfusun göç etmesinin ardından "İzmir iktisadi mıntıkası"nda halıcılığın durumunu anlatan makalesinde Türk-Yunan rekabetinin doğurduğu milliyetçi tartışmalara dikkat çekiyor. İzmir ve Ege bölgesi hakkında başka yazılarımızın da bulunduğunu, ancak çoktandır elimizde bekleyen bazı yazıları daha fazla bekletmemek için bunları gelecek sayılara bıraktığımızı geçerken duyuralım.

Değinmeye gerek duyduğumuz iki yazımız 150'likler ve Hoybun Cemiyeti hakkında. Antalya Akdeniz Üniversitesi'nden Sedat Bingöl, Oğuz Aytepe'nin daha önce yayımladığımız makalelerine değinerek başladığı yazısında, 150'liklerden Ömer Fevzi Eyüboğlu ve Mesut Fani Bilgili'ye ilişkin Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi'nde ulaştığı bazı belgeleri aktarıyor. Bingöl yazısında arşiv hakkında bazı bilgiler vermiş ama ben dergi editörlerini en çok sıkıntıya sokan bir yönüne değinmek istiyorum. Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi'nde araştırma yapma izni almanın güçlüğü bir yana arşivde çalışırken de bazı zorluklarla karşılaşılıyor. Araştırmacıların belgeleri okumaları mümkün oluyor ama fotokopisini almalarına izin verilmediği için not tutmakla yetinmek zorunda kalıyorlar. Bunun, araştırmanın daha uzun bir süreye yayılarak verimin düşmesine neden olması gibi olumsuz etkileri olabilir. Ama asıl sorun belgeyi yayımlamaya kalktığımızda ortaya çıkıyor. Bir belge yayımlıyorsunuz ama, yazarınızın tuttuğu notların dışında elinizde belgeyi "belgeleyecek" hiçbir şey bulunmuyor. Benim üzerinde durduğum nokta dürüstlük, güven vb kavramlarıyla ilgili değil. Örneğin metinlerde Osmanlıca okuma problemleri olduğunu fark etseniz de yayınevinin yapabileceği bir katkı söz konusu olamıyor. Ayrıca, ortada görsel olarak kullanılacak bir şey de olmadığı için sayfalarca dümdüz akan yazılar ortaya çıkıyor. Biz Bingöl'ün bu makalesine Nuri Akbayar'ın kitaplığında bulunan, Hariciye İstihbaratının 150'likler ve Hoybun hakkındaki "mahrem ve hizmete mahsus" bir belgesini ekledik.

Gelecek sayıda buluşmak üzere...

OSMAN KÖKER

İzmir, 1900 civarı.
19. Yüzyıl İzmir Fotoğrafları,
Suna & İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri
Araştırma Enstitüsü yayını, İstanbul, 1997

Aylık Dergi
Şubat 1999 Sayı: 62 Cilt: 11
Sahibi
Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına Orhan Y. Siller
Yayın Koordinatörü
Daman Köker
Sorumlu Yazişleri Müdürü
Ayşen Anadol
Danışma Kurulu
Meta Tunçay, Ayşen Anadol, Halil Berktay, Edhem Eldem, Çağlar Keyder, Necdet Sakaoğlu, Zafer Toprak
Grafik Tasarım
Melis Tuncay
Görsel Yönetmeni
Cengiz Kahraman
Uygulama
Saliha Bilginer
Düzelti
Nurettin Pirim
Abone
Meltem Yeyin
Yapım
Tarih Vakfı
Baskı
Numune Matbaacılık
Dağıtım
Süvey
Adres
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi 80700 Beşiktaş-İstanbul
(212) 227 37 33 - 34 227 46 33 - 34
(212) 227 37 32 (faks)
Ankara Temsilciliği
Ülkü Özen (0312) 426 16 54
Abone Koşulları
Altı aylık (yurtiçi) : 6.000.000 TL.
(yurtdışı) : 35 US$
Bir yıllık (yurtiçi) : 12.000.000 TL.
(yurtdışı) : 70 US$
Cilt Satışı
1 cilt (yurtiçi) : 6.500.000.-TL.
(yurtdışı) : 40 US$
Yurtdışı fiyatlarına gönderi ücreti dahildir.
Aktif Dağıtım'a katkıları için teşekkür ederiz.

Kölelikten Özgürlüğe 4
İzmir'de Zenciler ve Zenci Folkloru
Günver Güneş köle olarak getirildikleri İzmir'de özgürlüğe kavuşan ve geçen yüzyılda renkli bir sosyal yaşama sahip olan zencilerin folklorunu aktardığı yazısında "dana bayramı"nın üzerinde özellikle duruyor.

Sanatsal Üretimin Pazarlanmasında 11
Milliyetçi Tartışmalar (1922-1927)
Ege'nin İki Kıyısı Arasında Halı Rekabeti
Dr. Sabri Yetkin Yunan işgalinin sona ermesi ve halıcılıkla uğraşan Rum ve Ermeni nüfusun göç etmesinin ardından İzmir iktisadi mıntıkasında halıcılığın yaşadığı sorunları aktarıyor.

1845 İzmir Yangını 20
Kemalettin Kuzucu İzmir'in kentleşme tarihinde dönüm noktalarından biri olan 1845 yangınını ele alan yazısında, yangından sonra alınan tedbirleri ve kentin yeniden imarı için tespit edilen ilkeleri de aktarıyor.

EPHEMERA 26
Ephemera Derneği ile işbirliği içinde hazırladığımız bu ayki sayfamızda 1940'larda Nazilerin propaganda amacıyla çıkardığı Signal *dergileri yer alıyor.*

Tarihi Çini Sanatının Doğuş Koşulları 28
ve Son Bulma Nedenleri
İznik'te Çini Sanatı
Faruk Şahin Osmanlı'nın ilk yüzyıllarında önemli bir çinicilik merkeziyken 17. yüzyıldan itibaren çini sanatının gerilemesine paralel olarak önemi kaybeden, Cumhuriyet döneminde ise mütavazı bir kasaba olarak kalan İznik'i anlatıyor.

Rumi ve Miladi Takvimler - IV 35
A. Necati Akgür Rumi ve Miladi takvimleri tanıtan yazısının bu bölümünde ateşe tapanların (Zerdüştîlerin) Nevrûz'u ve Mu'tazıd Takvimi hakkında bilgiler veriyor.

Ömer Fevzi Bey'in Müdâfaanâmesi ve Mesut Fani'nin Hoybun'a İlişkin Bilgileri **41**
İki 150'lik Üzerine Notlar ve Belgeler
Dr. Sedat Bingöl Ömer Fevzi ve Mesut Fani hakkında belgeler sunduğu makalesinde Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi hakkında da bilgi veriyor.

Hariciye İstihbaratının Mahrem ve Hizmete Mahsus Belgesi **49**
Muhalifler ve Hoybun Nizamnamesi
150'likler ve Hoybun Cemiyeti hakkında 1930 yılında yayımlanan bir broşür.

Osmanlı Devleti'nde Yarım Kalmış Bir Devlet Bankası Kurma Girişimi **53**
Türkistan Bankası
H. Veli Aydın 1850'lerde banknot ihraç etme imtiyazına da sahip olacak bir devlet bankası kurma girişimini aktarıyor.

TARİHÇİNİN MUTFAĞI **59**
A. Yaşar Ocak: Önyargılardan Kurtulmak
Atilla Lök Tarih Vakfı'nın düzenlediği, Ahmet Yaşar Ocak'ın konuk olarak katıldığı toplantıyı aktarıyor.

KİTABİYAT **62**
CHP'nin Tek-Parti Dönemi
Mete Tuncay Hakkı Uyar'ın Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi *adlı kitabını değerlendiriyor.*

NOT DEFTERİ **64**
Mustafa Şahin Ziya Gökalp'in "Halife ve Müftü" şiirinin Almanca mütercimi ve Sultan V. Mehmed Reşad'a mal edilen "Çanakkale" şiiri hakkında not düşüyor.

KÖLELİKTEN ÖZGÜRLÜĞE

İzmir'de Zenciler ve Zenci Folkloru

GÜNVER GÜNEŞ
Adnan Menderes Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü öğretim elemanı

İzmir'de İkiçeşmelik Yokuşu-Tilkilik civarında yaşayan, sayıları oldukça azalmış zenci vatandaşlardan biri.

Türkiye'de "zenci folkloru" dendiğinde pek çok kimsenin bunun neyi ifade ettiğini soracağından eminim. Çevremizde nadiren rastladığımız, artık bizden birileri olan kara derili insanlar hakkında yeteri kadar bilgi sahibi olduğumuz tartışmalıdır. Bunun sebebi de Türkiye'de yaşayan zenciler konusuna devletin, üniversitelerin ve araştırmacıların yeterince ilgi göstermeyişidir. Ancak son zamanlarda köle ticareti çerçevesinde değerlendirilen zencilerin[1] özgürlüğe kavuşmasıyla birlikte toplumsal yaşam içindeki hareketleri yine bilinmezlerle doludur.

Zenciler gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, gerek Türkiye Cumhuriyeti'nde Müslüman-Türk toplumu içinde değerlendirildiklerinden salnamelerde, rehberlerde, istatistiklerde, devletin resmi belgelerinde yer alamamışlardır. Zenciler hakkında yapılacak araştırmalar bu nedenle de güçleşmektedir. Bugün Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan bu insanların geçen yüzyılın ortalarından itibaren kendi anavatanları Afrika'dan Türkiye'ye getirilişleri, Türkiye'de köle olarak yaşamları, azat edilmeleri, özgürlüğe geçişle birlikte sosyo-ekonomik yapı içindeki konumları heyecan verici bir serüvenin parçası olarak görünmektedir.

Türk edebiyatında, roman ve hikâyelerde, zenciler kölelik kurumunun yalnızca bir unsuru ve sosyal hayatta yaşayan biçimiyle, ev içi hizmeti köleliğiyle ele alındı.[2] Bu araştırma bir yerde kölelikten özgürlüğe geçişte zencilerin toplumsal yaşamda kendi kimliklerine sahip çıkma isteklerinin kapısının aralanması olacaktır. Halid Ziya Uşaklıgil[3] ve Reşat Nuri Güntekin'in hikâyeleri,[4] kent ölçeğine indirgediğim çalışmamda İzmir zencileri ile ilgili önemli ipuçlarına ulaşmamda yardımcı oldular. İlk kez İzmir zencilerinin Türkiye'nin başka hiçbir yerinde bulunmayan folklorik özelliklerinden söz eden Pertev Naili Boratav ise bu konuda en kapsamlı araştırmaya[5] imza atarak bize yol gösterdi. Türkiye'de yalnızca İzmir zencilerine ait olan "Dana Bayramı" çerçevesinde İzmir'deki zenci folkloru konusunda yaptığımız araştırmanın Türk folklorunun ihmal edilmiş bir yönünü aydınlatması bakımından yararlı olacağı kanısındayım.

Geçen yüzyıl sonunda zencilerin en yoğun yaşadığı kentlerden biri İzmir'dir. İzmir tarih boyunca her bakımdan Batı Anadolu'nun en önemli şehirlerinden biri olmuştur. Yüzyıllarca kent Asya ile Avrupa arasındaki ticaretin Akdeniz'e açılan kilit kapısı işlevini görmüştür.[6] Ticari gelişmeye paralel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun pek çok kentinde göze çarpmayan farklı kültürler İzmir'de yaşam alanı buldu. 19. yy sonlarında İzmir'de İngiliz, Fransız, İtalyan, Hollanda kökenli Avrupalılar dışında Rum, Ermeni, Yahudi azınlıklar, Arap ve Müslüman toplum içinde değişik mezheplere sahip gruplar hemen dikkati çekiyordu. Dilleri, dinleri, kültürleri birbirine benzemeyen bu insanların oluşturduğu kozmopolit yapı, aynı zamanda renkli bir sosyal hayat yaratmıştı. Bu renkli yapı içinde siyah tenleriyle zenciler de 19. yy'ın ikinci yarısından itibaren yerini alacaklardı.

İzmir zencileri Afrika kökenlidir. Osmanlı İmparatorluğu zamanında Afrika'nın çeşitli yerlerinden esir ticareti yapanlardan satın alınma, ya da korsanlık yoluyla Osmanlı topraklarına getirilmişlerdir. 19. yy'ın sonlarına doğru köleliğin kaldı-

rılmasıyla birlikte önce devlet tarafından hazırlanan misafirhanelerde beslenen ve barındırılan bu insanlara geçici olarak kendilerinin işlemeleri ve yerleşmeleri için toprak verilmiştir. Bu yolla koruma altında yaşamlarına devam etmişlerdir. 1890'larda Aydın Valisinin Dahiliye Nazırına sunduğu ayrıntılı bir raporda İzmir ve çevresinde azatlı erkek kölelerin ilkokula, Bahriyenin sanayi alaylarına veya askeri bandolara gönderildiği belirtiliyordu.[7] Azatlı kadınlar Müslüman evlerine hizmetçi olarak yerleştiriliyordu. Kendilerine aylık maaş ödeniyordu. Afrika'dan yeni gelenlerin evlenmeleri kendilerine vilayetçe bağlanan topraklar üzerinde ev kurmaları teşvik ediliyordu. Bütün bu gelişmeler dışında, hükümetin zenci köleleri toplumsal yaşama adapte etme konusunda başarılı olup olmadığı konusunda ise bilgimiz yeterli değildir.

19. yy'ın sonlarında özgürlüğe geçişle birlikte İzmir'de bulunan zenciler daha çok Türk mahallelerinde yoğun olarak yaşıyorlardı. İzmir'in yoksul mahalleleri Sabırtaşı, Dolabhkuyu, Tamaşalık, İkiçeşmelik ve Ballıkuyu zenci yerleşim alanları olarak göze çarpıyordu. Buralarda bulunan zencilerin nüfusunun ne kadar olduğunu çıkarabilmek oldukça güçtür. Pertev Naili Boratav'ın verdiği 2000 aileden oluştukları düşüncesi ise bize abartılı gelmektedir.[8] Ancak bilinen bir gerçek vardır ki, o da, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde şehir nüfusuna oranla zencilerin en yüksek sayıda bulundukları şehrin İzmir olduğudur. İzmir'de yaşadıkları mahallelere göre cemaatlere ayrılan İzmir zencileri kendilerini Borno, Afini, Tağali, Cengi gibi isimlerle ayırıyorlardı. İstanbul'daki saray ve konakların dadı, halayık ve harem ağaları-

İzmir'de bir incir işletmesinde çalışan işçiler. Kadın işçiler arasında zenciler de bulunuyor. **5. ve 8. sayfadaki fotoğraflar:** ***19. Yüzyıl İzmir Fotoğrafları*****, Suna & İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü yayını, İstanbul, 1997**

1900'lerin başlarında İzmir'de müdavimleri arasında zencilerin de bulunduğu bir kahvehane.

na karşılık İzmir'de daha eski tarihlerden başlayarak ev bark kurmuş, türlü mesleklere girmiş zenciler vardı. Ancak zenciler iyi halli evlerde dadılık ve lalalık yaptıktan sonra azat edildiklerinde epey bocalamışlar, karın tokluğuna sefalet içinde yaşamak zorunda kalmışlardır.[9] Şehirde en zor ve pis işler zenciler tarafından yapılıyordu. Zenci kadınlar erkeklerine göre çalışma yaşamında daha şanslıydılar. Hamamlarda, düğünlerde susam helvası, leblebi, çerez satarak geçimlerini temin eden kadınların yanında, Eşrefpaşa mevkiinin üst tarafındaki "Nohutçu Tarlası" denen yerde kırık cam parçalarını eritip mavi, kırmızı ve yeşil renklere boyayarak renkli ve süslü bilezik yapanlar da bulunuyordu. Bu bilezikler rağbet görür ve İzmirli genç kızların kollarında üçer-beşer sıralanırdı. Zenciler tarafından yapılan bu bileziklere halk arasında "helhel" deniyordu.[10] İzmir'deki helhelcilerin hepsi zenci kadınlardı. Şehabettin Ege eski İzmir'i anlatan hatıralarında bazı kadınların yaramaz çocuklarını "Seni helvacı Arap'a veririm" diye korkutarak uslandırdığını ifade ediyordu. Bir kısım zenci kadınlar da kırlardan topladıkları laleleri ufak demetler halinde mahalle aralarında "Al lale mor lale" diye bağırarak satıp geçim yolu buluyorlardı.[11]

İzmir'in erkek zencileri şehirde çeşitli işlerde çalışırken bu işler genellikle fiziki güce dayanan ağır işler oluyordu. Güçlü kuvvetli olanlar daha ziyade yaz aylarında ziraat işlerinde çalışıyor, incir ve palamut toplamaya şehir dışına çıkıyorlardı. Güçsüz ve zayıf olanların arasında dilencilik yapanlar da vardı. İhtiyar ve sakatlar kulübelerin önünde kızgın güneşin altında iri kertenkeleler gibi yarı çıplak yatıyorlardı. Zencilerin kalabalık yaşadığı Tamaşalık'la[12] önemli sayıda yarı çıplak gezen zenci çocuğa rastlamak mümkündür. Zenci çocukların üzerinde bir elbise görüldüğünde kibar mahallelerden bir çocuğun öldüğü anlaşılırdı. İzmirli zenciler zenginliği dillere destan frenk mahallesinin hemen yanında büyük bir sefalet içinde yaşıyorlardı. Reşat Nuri Güntekin bu kötü yaşantıya tanık olduktan sonra "Cemiyet halinde fukaralığın bu derecesini başka hiçbir yerde görmedim" diyerek hayretini dile getirmiştir.[13]

Zenci mahallelerinde fukaralık o hale gelmişti ki, kedi mancası satan Arnavut mahalleye uğradığı zaman zenci bacılar etrafına üşüşürler, sırığın ucunda sallanan ciğerlerden bir parça kestirirler ve bunu kuru ekmek ununun bir hamura bulayarak, kapıların önünde yaktıkları çer çöp ateşinde tava ederlerdi. Buna da imrenenler olurdu. Arada bir zenci mahallelerine deve eti de geliyordu. Muhtemelen bunlar ölü hayvan etleriydi.

Zencilerin yaşadığı bölgelerde bazen teke tek, bazen de gruplar halinde kavgalar eksik olmazdı. Kavganın eksik olmadığı İzmir'in zenci semtlerinde hırsızlık olayına pek rastlanmaması ilginçtir.[14]

İzmir zencileri her türlü sefaletin içinde bile eğlenmekten geri kalmazlar hangi kültürün, hangi geleneğin ürünü olduğu bilinmeyen âdetlerini ve eğlencelerini bayram olarak kutlarlardı. Dana Bayramı adını verdikleri ve Osmanlı Devleti'nde İzmir'den başka hiç bir şehirde göze çarpmayan birtakım gelenek ve göreneklerini Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar devam ettirmişlerdir.[15]

CEMAAT LİDERLERİ GODYALAR

İzmir zencilerinin her grubunun kendi liderleri vardı. Bunlara "godya" deniyordu.[16] Zencilerin dini İslam olmakla beraber ilginçtir ki, godyaların sihirlik-dinlik gibi özel etkinlikleri bulunuyordu. Godyaların kadın ve erkek olması fark etmiyordu. Fakat genellikle ihtiyar kadınların bu makama getirildiği görülüyordu. İzmir zencileri godyaların sözünün dışına çıkmazlar, onlara sonuna kadar itaat ederler, büyük saygı gösterirlerdi.[17] Godya olabilmek için ayrıntılarını bilemediğimiz birtakım törenlerden geçmek gerekiyordu. Çeşitli zenci gruplarına girebilmek için tütsüleme töreni düzenleniyordu. Bu gruplara beyazlar alınmıyordu. Tütsüleme işine ise "Arap tütsüsü" deniyordu.[18] Bu merasimde insanlar "İzmir'de borulandı", "İstanbul'da babalandı" denilen tütsüden geçiriliyorlardı. Borulanan kimseler hiddet ve şiddet veya ansızın patlayan bir tepki ile saralı gibi elleri titrer gözleri döner bir müddet acayip korkunç bir hal alırdı. Bu hallerine "borusu, babası tuttu" deniliyordu.[19]

Godyalar geçimlerini tütsüleme esnasında kendilerine verilen bahşişlerle sağlıyordu. Bir kez tütsülenen zenci her yıl tütsülenmesini yenilemek zorundaydı. Godyanın bir işlevi de gerek törenler sırasında, gerek başka durumlarda "babası tutan" yani bir tür "cezbe" kendinden geçen kimseyi bu halinden dualar, efsunlar okuyarak kurtarmaktır. Zencilere göre bunu ancak godyalar başarabilirdi. Bu niteliğiyle godyaya tabiat üstü bir güç de verilmek istenmiştir. Bundan başka godyaların ve zehirli böceklerin sokmalarına karşı "şerbet verme", yani bu hayvanların zehirlerini etkisiz kılma gücüne de sahip bulunuyordu.[20]

Eski bir İzmirli olan Naili Moran godyaların durumunun normal olmadığını "daima geyş içindeki godyaların esrar veya başka uyuşturucu madde kullanabilecekleri" üzerinde durmaktadır.[21] Tüm doğa üstü güçlerinin dışında godyalar zencilerin sosyal yaşamında önemli bir konuma sahiplerdir. Nitekim kimsesiz zenci çocukların godyaların yanına alınıp bakılıp beslenmesi bu fikri güçlendirmektedir.[22] Godya olunduğunda dini mertebenin en yükseğine çıktıklarına inanan zenciler içinde 20. yy başlarında kendi cemaatleri arasında bulunan godya sayısı 5 ile 10 arasında değişiyordu.[23]

DANA BAYRAMI

Dana Bayramı yalnızca İzmir'li zencilere mahsus bir eğ-

lencedir.[24] Reşat Nuri Güntekin'e göre Afrika'dan getirilmiş bir putperest ayinidir.[25] Bu bayramın çıkış kaynağı konusunda pek fazla bir şey bilinmemektedir. Zenciler, bayram yapılmaz, dananın kanı akıtılmazsa, önce başı kesik bir Arabın gelerek insanları rahatsız edeceği ve şehre hastalığın bulaşacağı gibi cahil ve batıl bir düşünceye sahiptiler.[26] Bir efsaneye göre bu törenler Mısır kaynaklıdır. Nil nehri her sene gelinlik bakire bir genç kız atılmadıkça taşmaz, o sene geniş Mısır ovaları kurak bir çöl haline gelir, kıtlık ve açlık çıkarmış. Bu nedenle her sene bir genç kız tellenip pullanıp nehre bırakılıyormuş. İşin ilginç tarafı nehre atılabilmek her genç kızın en yüce emelini teşkil ediyormuş. Daha sonraları bu vahşi ve ilkel gelenek değişikliğe uğramış ve kızların nehre atılmasının yerini, süslenen dananın törenlerde kesilmesi almış. Onlara göre eğer her yıl dana bayramı yapılmazsa ortalığı açlık ve kıtlık alacaktı. Bereketi getirecek olan buzağı ise zenciler için mukaddesti.[27]

İzmir zencilerinin cemaat lideri olan godyaların bir başka görevleri de Dana Bayramı adı verilen törenleri düzenlemek ve yönetmekti. İzmir'de her yıl mayıs ayının 15'ine kadar önce Tamaşalık, ardından İkiçeşmelik zencilerinin Dana Bayramı törenleri yapılıyordu.[28]

Dana bayramı eğlenceleri üç hafta sürüyordu. Bayram her haftanın perşembe akşamları başlıyor, ertesi cuma günü akşamına kadar devam ediyordu.[29] Bayramın hazırlığı bile aylarca evvelden başlar, bayrama kadar olan sürede Tamaşalık'ın inişli-çıkışlı sırtlarında seyirciler için seyyar kahveler, çadırlar kurulurdu.[30] Her zenci topluluğunun ayrı bayramları olurdu. Önce Tamaşalık ve Kireçlikaya zencilerinin bir hafta sonra da İkiçeşmelik zencilerinin töreni Yapıcıoğlu semtinde Ulumezar arkasında tarlamsı bir sahada düzenleniyordu.[31]

İzmir'in zencileri dana bayramını üç aşamada gerçekleştiriyorlardı. Bunlardan ilk cuma-

Karantina'da 1890'da zenci kölelerin kaldığı Hamidiye Mekteb-i Sanayi Binası.

ya "dellâl bayramı", ikinci cumaya "peştamal", üçüncü cumaya "dana bayramı" adını vermişlerdir. Dellâl bayramından bir hafta evvel zenci cemaatı tarafından belirlenen, kabak çaldığı için "kabakçı başı" denilen kişi beyaz elbiseler giyerek yarı beline kadar bir peştamal sarar, başına bir beyaz örtü, ayaklarına da nalın takar, önde dana yanında iki refakatçı ve godya ile ev ev gezmeye çıkılıyordu. Bu grup önlerine çıkan eve dalar, kabakçı başı kabağı tıngırdatıp[32] para koymaya yarayan tenekeyi ev sahibine uzatır, ne konulursa alıp giderdi. Eğer parayı yeterince verirseniz godya tarafından verilen işaret üzerine bir kaç "maşallah" ile ödüllendiriliyordunuz. Gezi sokak sokak, dükkân dükkân, ev ev devam eder, kimsenin anlamını bilmediği Borno, Afini dilleriyle söylenen koşmalarla ve şarkılarla sürerdi. Hatta İzmir Hükümet Konağı avlusunun başına kadar gelerek dönemin vali ve paşalarından da bahşiş alınıyordu.[33] Bu bayram komisyonu arasında bir de bekçi askısı gibi kasnaklı uzun sırıkla evlerden hediye edilen yemeni, örtü, havlu, peştamal, mendiller, çevreler bağlanıp sallanırdı. Dananın iki yanına sırayla girmiş grup böylece gününü tamamlıyordu. Bir hafta süreyle para toplanmasının ardından dellâl günü geliyordu. Cuma gününe tesadüf eden dellâl günü zenciler Kadifekale'de toplanır, içlerinden en gür seslisi yüksekçe bir mevkiye çıkarak "haftaya peştamal bayramı" olduğunu bağırarak toplananlara ilan ediyordu. Yine ayni gün akşamlara kadar kabaklarla davul ve deflerle vur patlasın, çal oynasın vakit geçiriliyordu. İlk cuma bu şekilde geçirilmesinin ardından para toplama işlemi yine devam ediyordu.

İkinci cumaya gelindiğinde Kadifekale'de tamamı zencilerden oluşan önemli bir kalabalık toplanır, orta yere bir peştamal serilerek toplanan para godya nezaretinde dökülmesinin ardından sayılarak, bu paradan yeteri kadar alınarak güzel bir dana satın alınıyordu. Dananın alınmasından sonra süsleme işi yapılıyordu. Boynuzlarına pembe bir bez, boğazına bir yular takılır pullar ve mendillerle dananın süsleme işi tamamlanıyordu. Alaylar halinde akla hayale gelemeyecek çılgınlıklar yaparak tam bir hafta kabaklar, ziller, davullar çalınarak dans edilir, bu alaya katılımlarla sayıları artan kalabalık sokaklarda, caddelerde, pazarlarda danayı bıkmadan usanmadan gezdiriyorlardı.[34] Farklı semtlerde yaşayan zenciler için rekabet ortamı yaratan bu durum zaman zaman İzmir'deki zenci cemaatlerini karşı karşıya getiriyordu.[35]

Damlacık bölgesi zencileri

1900 yıllarına ait bir kartpostalda pehlivanlar.

danayı gezdirirken diğer semtin zencileriyle çatışırlar "Glu glu" diye sesler çıkararak onları kızdırırlardı. Kendi danalarının hak olduğunu ifade etmek için "bizim dana, hak dana, Tamaşalık dana, buk dana" diye bağırıyorlardı.[36]

Üçüncü cumaya gelindiğinde şafakla beraber kalkılır. Bayramlarda giyilmeyen en yeni elbiseler bu günde giyilirdi. Böyle bir güne tanık olan Reşat Nuri'nin anlatımıyla "... şehrin kibar ölülerinden kalma ne kadar süs eşyası varsa ortaya çıkar. Kadınlar hama kumaşından kabuk gibi çarşaflar, hacı efendiler İngiliz şayağından elbiseler, Ankara sofundan latalarla ortada salınırlar, bir gün evvel salya sümük içinde yarı çıplak dolaşan kız çocuklar sateltilyon entariler, erkek çocuklar kısa kadife pantolonlar giyerlerdi.[37] Bayram günü topluluğun bir kısmı dananın kesileceği yer olan Yusuf Dede mezarına, diğer bir kısmı da yarım saat uzaklıkta olan Kadifekalesi yakınlarındaki dana bayramı mevkiine akın ediyorlardı.[38] Süslenmiş olan dana oyunlar oynanarak getirilirdi. Bayram yerinden bir alay kabak, davul, zurnayla danayı karşılamaya çıkarlar, iki taraf birbirine karışarak bayram yerine ulaşırlardı.[39] Bayram yerinde kadın-erkek çoluk-çocuk bin bir renk ve kıyafetle insanlar ayakta yerde yaygılar üstünde kayaların uygun çukurlarında alçak-yüksek duvarlar üzerinde ağaç dallarında, yakın evlerin tek kanatlı pencerelerinde kalabalıkta çalınan saz ve davullarla acayip danslar edilirdi. Bu dansların figürleri Anadolu folkloruyla uzaktan yakından ilgisi olmadığı için muhtemelen Afrika kökenliydi.

İzmir zencilerinin kendilerine özgü müzik ve danslarına başladıklarında davul-zurna susuyordu. Danslarını yaparken yükselen alçalan sesleriyle saatlerce aynı kelimeleri tekrarlıyorlardı.[40]

> Mazara mazara gambeta
> Bagay mini gula
> İnciga mazara meram bata
> Zengiba zengiba tugabı
> İntisali buda gambeta[41]

Bu siyah derili insanların davul-zurna kesildikten sonra başladıkları değnek dansları da görülmeye değerdi. Ellerinde havalanan değnekleri birbirine vurarak şevke geliyorlar, daha kıvrak figürler sergiliyorlardı. Oynayanlar ara sıra kendilerinden geçerek "lü lü lü lü" diye bağırarak heyecanı arttırıyor "yalelli sopa" çığlıklarıyla dans türlü çılgınlıklara sürükleniyordu. Arada coşup kendini kaybedenler de oluyordu. Şiddet de içerdiği için Reşat Nuri bu gösteriyi "On Muharrem ayinlerine" benzetmekte haksız değildir.[42] Bu dansların Türk folkloru ile en ufak bir benzerliği bulunmamaktadır.[43]

Süslü dana büyük eğlencelerle kesileceği yere getirildiğinde yeni bir tören yapılıyordu. Danaya tören alanında kısa bir tur attırılır, ön ayaklarına dolanan bir urganın arka ayakları arasından çekilmesiyle kime karşı uyguladığı belli olmayan diz çöktürme merasimi yapılmasının ardından godya tarafından kesilip, akla hayale sığmayacak bir süratle derisi yüzülerek eti ayrılıyordu. Tören alanında bulunan herkes kesilen dananın kanından birer parmak

alıp alınlarına sürüyorlardı. Bu arada dana gelmeden önce bayram yerinde bir meydanlığa kurulmuş olan üç büyük kazanın ateşi ve suyu da hazırlandıktan sonra parçalanan dananın etleri kazanlara ayrılıp, her kazana yeteri kadar pirinç ve nohut ilave edilerek pişirilir, bunun yanına bir de "bazine" eklenirdi.[44] Dana eti kazanda iyice piştikten sonra alanda kurulmuş olan sofralara dağıtılıyordu. Herkes payına düştüğü kadar dana etinden yi yiyordu. Yemek sona erince bayram biter ve kalabalık dağılıyordu.[45]

İZMİR'İN TOPLUMSAL YAŞAMINDA DANA BAYRAMININ YERİ

Yalnızca İzmir zencilerine mahsus olan dana bayramının kökenini ve niteliğini şu anki bilgilerimizle kanıtlamamız zor görünüyor. Sınırlı olarak başta İngiltere olmak üzere batılı devletlerin emperyalist politikasıyla Batı Anadolu'daki çıkarları doğrultusunda özellikle tahıl ve pamuk tarlalarında çalıştırılmak üzere Afrika'dan ucuz iş gücü sağlama düşüncesiyle Anadolu'ya getirilmiş kölelerin[46] çocuklarının kendi vatanlarındaki ilkel, putperest törenlerin İzmir kentine yansımış biçimleridir. İlginçtir günümüzde Torbalı, Söke, Ödemiş, Tire, Akhisar gibi Batı Anadolu'nun önemli tarım merkezlerinde anılan süreçte Afrika'dan getirilen insanların soyundan gelen çok sayıda aile bulunmasına karşın[47] İzmir zencilerinin dana bayramı benzeri bir geleneğe bu yerleşim birimlerinde rastlanmaktadır. Bayramın hangi tarihte başladığı ise ayrı bir muammadır. İzmir basınında *Hizmet* gazetesinin Vilayet Haberleri kısmında 1880'li yıllardan itibaren boy gösteren dana bayramı çoğu kez gariplikleri, tuhaflığı, çılgınlıkları ve İslam dinine aykırılığı ve olaylarıyla eleştiri konusu olmuş, 1895 yılında dönemin valisi Hasan Fehmi Paşa tarafından yasaklanmıştır.[48] Ancak yasak, valinin İzmir'den ayrılmasından sonra ciddiye alınmamış, bayram 20. yy'ın ilk senelerinden itibaren eski canlılığı azalmış olmasına rağmen Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar devam ede gelmiştir.

19. yy'ın sonları 20. yy'ın başlarında oldukça ilgi gören dana bayramı İzmir'de geniş halk kitleleri tarafından izleniyordu. Her türlü sıkıntı ve eziyetine karşın dana bayramını izleyenlerin sayısı ortalama 4-5 bin kişiden aşağı olmaz, bazen 10-15 bin kişiye bile ulaşmıştır. İlk baharın son ayı yapılan dana bayramı kadın-erkek herkesi neşelendiriyordu. Şehrin bekâr erkek ve kızları kendilerini gösterebilmek için bu bayramı dört gözle bekliyorlardı. Bir fırsatını bulup okuldan kaçan öğrenciler, aile reislerinden habersiz gelen hanımlar, başkatibi kandırıp gelen memurlar, ustasını atlatan kalfalar soluğu Tamaşalık'ta bayram yerinde alıyorlardı.[49] Saatlerce kızgın güneşin altında çılgın eğlenceleri izlemek monoton bir yaşantıya sahip İzmir'in Türk mahalleleri için ilginç olsa gerekti. Bu bayram ne müftülük makamının ilanlarında, ne takvimlerde, ne de resmi tatil kapsamında olmamasına rağmen halk sahip çıkmış ve halkın bayramı olarak gayri resmi düzeyde 40 yıla yakın sürmüştür. Dana bayramı 19. yy'ın son çeyreğinde İzmirlilerin yediden yetmişe katıldığı bir karnavaldı. İzmir'in zengin frenk mahallesi dışında eğlence yaşamının nabzı mayıs ve haziran aylarında dana bayramlarında atıyordu. Bu nedenle II. Abdülhamid döneminde pek çok şeyin yasaklandığı İzmir'in Müslüman kesiminde dört gözle bu çılgın bayram bekleniyordu.[50]

1894 yılı mayıs ayında düzenlenecek dana bayramı törenlerini eleştiren ve bayramı tertipleyenleri ve katılanları cehaletle suçlayan *Hizmet* gazetesi dana bayramıyla ilgili alaycı bir ifade kullanarak şöyle yazıyordu:

> Yalnız şehrimize özgü olan dana bayramı ne kadar eleştirildiyse gene de bu âdet devam etti. Bu garip ve tuhaf âdetlerin tüm yazılanlara rağmen sürdürülmesini halkın cahilliğine vermekten başka çaremiz kalmıyor. Bunun kendilerine sorarsak şu cevabı alırız. Bu dananın kanı akıtılmazsa önce başı kesik bir arab gelerek bizi rahatsız eder şehrimize hastalık gelir. Bu gibi rivayetlere ancak kahkaha ile gülünür. Böyle aslı astarı olmayan şeylere inanılır mı? Şehrimiz zencilerinin bayram süsü verdikleri şu âdetlerini ne başka bir şehirden alınmış ve ne de ciddi bir esasa dayanmıştır. Sırf cahilliğin bir sonucu olarak yapılmakta olan zencilerin şu âdetine yalnız teessüf etmekten başka bir şey yapamayız. Onlar varsın da bildiklerine devam etsinler. Dörtbeş yüz kişinin öteden beri topladıkları dört-beş mecidiye ile satın alınarak bir dananın kesilip pişirilmesinden ibaret olan şu dana bayramına akıllı uslu dört-beş bin beyaz ahalimizin de katılmasına hayret etmekten, acımaktan kendimizi alamıyoruz" diye yazıyordu.[51]

Hiç şüphesiz dana bayramının bir süre de olsa yasaklanmasında İzmir basınının resmi makamlar üzerinde kurduğu baskının etkisi[52] büyüktür.

İzmir'in sosyal yaşamında farklı işlevleri de yerine getiren dana bayramı kalabalık grupların kaynaşmasının ötesinde orta yaşın üstündeki kadınların kızlarına damat veya etrafta oturan ailelerin kızlarından oğullarına gelin seçerlerdi. Oğlan ve kız anası kadınlarla, görümce ve elti adayları arasında oradan oraya dolaşan çocuksuz dul kalmış ve yaşlanmış fakat işi dünürlüğe dökmüş kadınlarda bayram günü gördüğü kızlar ve oğlanlar hakkında kız ve oğlan analarına kısaca tafsilat vermek için sergi halindeki dana bayramı sahası en uygun zemin ve fırsat sayarlardı.[53] Müslüman mahallelerinde dini bayramlar dışında, padişahın tahta çıkış törenleri, Bornova'daki Bayram uçurtması ve Şirinyer'deki at yarışı eğlenceleri kozmopolit İzmir kentinde dana bayramları da Türklerin en büyük eğlence aracı idi. Tüm bu eğlence ve coşkunun içinde bayrama götürülmeyip evde bırakılan genç kızların intiharına kadar varan olaylara

neden olabiliyordu.[54] Bunun dışında bayram alanında ufak tefek yaralanmalar olağan vakalardandı.[55]

I. Dünya Savaşı sırasında eski renkli, gösterişli konumunu yitiren bayram, daha sonraki yıllarda giderek çirkinleşti, yozlaştı ve sonuçta zenciler dahi dana bayramını terk etmek durumunda kaldılar.[56] Cumhuriyet döneminde ise bayram unutulup gitti. Bugün renkli kimlikleriyle İzmir'in zengin sosyal yaşamının bir parçası olan godyalar ve dana bayramı tarihin derinliklerinde sadece birer hatıra olarak anımsanacaklardır.

1. Ehur Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti*, İstanbul, 1986.
2. İsmail Parlatır, *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, Ankara, 1992.
3. Halid Ziya Uşaklıgil, *Dilhoş Dadı, Hepsinden Acı*, İstanbul, 1984. Aynı yazar, *İzmir Hikâyeleri, Civelek Ziver*, İstanbul, 1950.
4. Reşat Nuri Güntekin, *Miskinler Tekkesi*, İstanbul, 1990.
5. Pertev Naili Boratav, "Türk Folklorunda Zenciler ve Türkiye'de Zenci Folkloru Üzerine", *Folklor ve Edebiyat II*, İstanbul, 1982, s. 125.
6. Rauf Beyru, *18. ve 19. Yüzyıllarda İzmir*, İzmir, 1975, s. 15.
7. Kölelerin durumuyla ilgili olarak daha geniş bilgi için Ehur Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti*, İstanbul, 1986, s. 205 vd.
8. Pertev Naili Boratav, *agm*, s. 125.
9. Kadri Şencan, "İzmir'in Eski Hayatından", *Anadolu*, 4 Haziran, 1944, s. 3
10. Günver Güneş, "İzmir'de Zenciler ve Unutulan Bir Bayram", *İzmir Dergisi*, sayı 7-8 (Ekim-Kasım 1993), s. 51-52.
11. Şehabettin Ege, "Eski İzmir'den Hatıralar", *Demokrat İzmir*, 17 Mart 1976, s. 5.
12. Tamaşalık Kadifekale'nin eteklerinde 20. yy'ın başlarında hemen buranın zencilerinden oluşan bir mahalle idi. Dağın dibinde deve sırtı gibi biçimsiz yokuşlar ve inişler meydana gelmiş bir oyuktu. Burada bulunanlar köstebek kümbetleri gibi taştan, tenekeden, hatta tahtadan yapılmış kulübeler vardı. Reşat Nuri Güntekin, *Miskinler Tekkesi*, 10. baskı, İstanbul, 1990, s. 51.
13. Reşat Nuri Güntekin, *age*, s. 53-54.
14. Reşat Nuri Güntekin, *age*, s. 54.
15. Pertev Naili Boratav, *agm*, s.
16. *Hizmet*, 3 Mayıs 1894. Zenciler godyalara "Dede Havva" gözüyle bakıyorlardı. Türkmen Parlak, *Yeni Asır'ın İzmir Yılları (1954-1960)*, İzmir, 1994, s. 36. Kadri Şencan'ın anlatımına bakılırsa godyaları zenciler 'başbacı' konumunda görüyorlardı. Kadri Şencan, "Dana Bayramı", *Anadolu*, 4 Haziran 1944.
17. Günver Güneş, "Hizmet Gazetesine Göre 1893-1894 Yıllarında İzmir", Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü yayımlanmamış bitirme tezi, İzmir, 1987.
18. Kadri Şencan, *agm*, s. 5. Tütsü zencilerin periler ve cinler için yaktıkları ve "iyi saatte olsunlar"ı çağırmak amacıyla gerçekleştirdikleri kokulu dumandı.
19. Halid Ziya Uşaklıgil'in "Dilhoş Dadı" isimli öyküsünde böyle bir borusu tutma olayı nakledilmektedir. Borulanan Dilhoş Dadıdır. "... Başından örtüsü düşmüş saçlarının örgüleri çözülmüş bu kıvırcık ve seri yüne benzeyen şeyler kafasının üstünde sanki hamamdan yeni çıkmışçasına, ona kudurgan bir Afrikalı savaşçının taşkınlığını vermişti. Gözlerini görüyorum. Bunlar Dilhoş dadının bana durmadan gülen gözleri değildi. Onlar şu anda kanla bulanmış ve tasarlanmayacak bir genişlemeyle irileşmiş sanki çabucak bir yana atılmak, karşısındakileri parçalamak isteyen yırtıcı bir çırpınışla halkalar çizerek korkunç bir anlama bürünmüştü. Yatağın içinde diz üstü oturuyor hiç kimseyi tanımayarak çevresine ayrı ayrı bakıyor, kilitlenmiş dişlerinin arasından yarı Türkçe, yarı Afnuca belki de var olmayan bir başka evrenin diliyle bir şeyler söylüyor ve tüm bedeni kaynayan bir kazan gibi, en küçük parçasına kadar titreşimle sıçrıyordu.
Halid Ziya Uşaklıgil, *Dilhoş Dadı, Hepsinden Acı*, İstanbul, 1984, s. 30.
20. Pertev Naili Boratav, "The Negro in Turkish Folklore", *Journal of American Folklore*, c. 64, s. 83-84.
21. Nail Moralı, *Mütarekede Önceleri ve Sonraları İzmir*, İstanbul, 1976, s. 21.
22. Halid Ziya Uşaklıgil, *İzmir Hikâyeleri, Civelek Ziver*, İstanbul, 1950, s. 113.
23. Türkmen Parlak, *age*, s. 34.
24. Tuncer Baykara, *İzmir Şehri ve Tarihi*, İzmir, 1974, s. 62.
25. Reşat Nuri Güntekin, *age*, s. 61.
26. *Hizmet*, 28 Mayıs 1894, s. 2.
27. Raif Nezihi, *İzmir Tarihi*, I. Kitab. III. Kısım, 16. Forma, İzmir, 1926, s. 8-9.
28. Pertev Naili Boratav, *Türk Folklorunde Zenciler*, s. 126'da dana bayramı törenlerinin Temmuz ve ağustos aylarında yapıldığını kaydetmektedir. İzmir basınından izlediğimiz kadarıyla bayram mayıs ayı içinde en geç haziran ayında düzenleniyordu. 20. yy'ın başlarında İzmir'de çocukluk hatıralarını "Cinci Hoca" isimli hikâye ile *Fikirler* dergisine anlatan İhsan Altuntuğ, Hasan Ağa mahallesinde zenci kadınların cılız bir dana etrafında sergiledikleri gösterilerin "dana bayramı" olduğunu ve bu törenlerin mahallede her sene yaz aylarının başlangıcında yapıldığını ifade etmektedir. İhsan Altuğ, "Cinci Hoca", *Fikirler*, 1 Mart 1940, S. 199, s. 7
29. *Hizmet*, 14 Mayıs 1892.
30. Reşat Nuri Güntekin, *age*, s. 61
31. Şehabettin Ege, "Eski İzmir'den Hatıralar", *Demokrat İzmir*, 17 Mart 1976, s. 5.
32. Sözü edilen kabak dairenin çok büyüğü ve kabası, bir tarafı açık şekildeydi. Kadri Şencan, "Dana Bayramı", *Anadolu*, 4 Haziran 1944.
33. *Hizmet*, 28 Mayıs 1894.
34. "Dana Bayramı", *Hizmet*, 3 Mayıs 1894.
35. Pertev Naili Boratav, "The Negro of Turkish Folklore", *Journal of American Folklore*, cilt 64, s. 85.
36. Nail Moralı, *age*, s. 21.
37. Reşat Nuri Güntekin, *age*, s. 61.
38. Bayram yapılan yer iki dönümlük çakıl taşlarıyla dolu bir tarla alanıydı. Kadri Şencan, "Dana Bayramı", *Anadolu*, 4 Haziran 1944.
39. Reşat Nuri Güntekin, *age*, s. 61.
40. Kadri Şencan, *agm*, s. 5.
41. İzmir'in İkiçeşmelik semtinde yaptığımız araştırmalarda rastladığımız yaşı epeyce ilerlemiş ihtiyar zenciler de bu sözleri hatırlamışlar; ancak anlamını çıkaramamışlardır. Günver Güneş, "İzmir'de Zenciler ve Unutulan Bayram", *İzmir Dergisi*, S. 7-8 (Ekim-Kasım 1993), s. 54.
Yine 1979 yılında yapılan başka bir araştırmada İzmir'in yaşlıları Mustafa Tanmak ve Mürüvvet Atilla ile yapılan bir söyleşide benzer ifadeler yer almıştır. Bozok Özerdim, "Kentsel Çevre İmgesinin Görsel Yolla Değerlendirilmesinde Bir Yöntem Araştırması, Yöntemin İzmir'de Denenmesi", Ege Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi yayımlanmamış doktora tezi, İzmir, 1980, s. 250.
42. Reşat Nuri Güntekin, *age*, s. 61.
43. Böyle bir gösteriyi aktaran Raif Nezihi, "Dansların ruhani bir vecd ve galeyan içinde yapıldığını zencilerin volkan gibi ateş fışkıran iri dudaklı ağızlarına yanmış ateş alanlar, kızgın şişleri göğüs, burun, avurdlarına sokanlar, yalın kama ve hançerleri bedenlerine saplayanlar olduğu belirtilmektedir. Raif Nezihi, *age*, s. 9.
44. Bazine zencilere mahsus bir çeşit yemek olup bamya çorbasıyla hamurdan meydana geliyordu. *Hizmet*, 3 Mayıs 1894.
45. Günver Güneş, "İzmir'de Zenciler ve Unutulan Bir Bayram", *İzmir Dergisi*, (Ekim-Kasım 1993), S. 7-8), s. 55.
46. Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, İstanbul, 1974, s. 98'de 19. yy sonlarına kadar Batı Anadolu'da 13.500 kadar kölenin tarlalarda çalıştırılmak üzere satıldığını ifade etmektedir.
47. Abdullah Martal, "19. Yüzyılda Kölelik ve Köle Ticareti", *Tarih ve Toplum*, c. 21, S. 121(Ocak 1996), s. 16.
48. Ahenk, 22 Nisan 1895, Raif Nezihi, *age*, s. 9.
49. Kadri Şencan, "Dana Bayramı", *Anadolu*, 4 Haziran 1944
50. Günver Güneş, *agm*, s. 54.
51. *Hizmet*, 28 Mayıs 1894.
52. *Ahenk*, 22 Nisan 1895.
53. Kadri Şencan, "Dana Bayramı, *Anadolu*, 4 Haziran 1944.
54. *Hizmet*, 28 Mayıs 1894.
1907'de yapılan dana bayramında Giridli Bilal Efendi isminde birinin evinin balkonunun aşırı izdihamdan çökmesi sonucu birkaç kadın çeşitli yerlerinden yaralanmışlardı. *Ahenk*, 2 Haziran 1907
55. 1902'deki dana bayramında ise dokuz yaşındaki bir kız çocuğu araba altında ezilerek yaşamını yitirmişti. *Ahenk*, 30 Mayıs 1902.
56. Dana bayramı ile ilgili en son resmi haber Yunan işgalinin devam ettiği 1922 yılı kaynaklıdır. *Islahat*, 5 Nisan 1338.

SANATSAL ÜRETİMİN PAZARLANMASINDA MİLLİYETÇİ TARTIŞMALAR (1922-1927)

Ege'nin İki Kıyısı Arasında Halı Rekabeti

Dr. SABRİ YETKİN
Yrd. Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Ana Bilim Dalı

Bu yazının kısa bir özeti, 25-27 Kasım 1998 tarihlerinde İzmir'de Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi ile Kültür Bakanlığınca ortaklaşa düzenlenen "2000'li Yıllarda Türkiye'de Geleneksel Türk El Sanatlarının Sanatsal, Tasarımsal ve Ekonomik Boyutu Sempozyumu"nda bildiri olarak sunulmuştur.

1910'da Hereke'de halı tezgâhı.
Cengiz Kahraman arşivi

1996 yılında *Toplumsal Tarih* dergisinin 26 ve 27. sayılarında iki bölüm halinde yayımlanan "II. Meşrutiyet Öncesinde Ege'de Şirket-i Milli Denemesi: Uşak Osmanlı Halı Ticarethanesi" başlıklı makalemde,[1] Osmanlı İmparatorluğu'nun işlenmiş olarak ihraç edebildiği ender ürünlerden biri olan halı üzerinde yaşanan gelişme ve tartışmaları konu etmiştim. Özellikle 19. yüzyılın son çeyreğinden sonra İngiliz tüccarlara ait halı ticaret evlerinin halı ticaretini denetlemeye, gün geçtikçe bu alanda tekelleşmeye başladığı ve 1907 yılında İzmir'deki halı tüccarlarının tek bir şirket şemsiyesi altında toplanarak, o günlerde halkın deyişiyle "Halı Sendikası" adıyla anılan Şark Halı Kumpanyası'nı kurdukları anlatılmıştı. Yabancı tüccarların halı ticaretinde tekel olmaları ve üreticilerin karşısına tek alıcı olarak çıkmaları üzerine, Müslüman-Türk halı üreticileri ve tüccarları Şark Halı Kumpanyası'nın yıkıcı faaliyetlerine karşı çıkmak amacıyla, oldukça erken bir tarih olan 1907 yılında milli sermayeli bir şirket kurmuşlardı. Son derece küçük bir sermaye ile kurulan bu milli şirket, güçlü sermayesi ve tekelci mantığı olan Şark Halı Kumpanyası ile mücadele edememiş, bir anlamda ölü doğmuştu.

Halı ticaretinin millileştirilmesi için girişilen bu ilk çabadan başarılı sonuç alınamamış, Osmanlı Devleti'nde halı ticareti yabancı sermayenin denetimi altında kalmış, halı üreticisi gittikçe fakirleşmeye başlamıştır. Milli İktisatın fikri yapısını oluşturmaya çalışan *Türk Yurdu* dergisinde yayımlanan bir makalede, 1911 yılında halıcılığın çöküş içine girdiği şu şekilde belirtilmiştir:

> ...halıcılık gibi sanayi, bati bir surette mahvolmağa yüz tutmuş ve Avrupa'nın bu iktisadî seylabına karşı vaktiyle pek zengin olan çarşılar, imalhaneler tezgâhlar, ticarethaneler inkıraza başlamışlardır.[2]

Yazının devamında, Avrupa'nın hücumuyla, onların büyük şirketleriyle karşı karşıya kalan üreticilerin onlarla rekabet edemedikleri vurgulanmış ve yazı karamsar bir biçimde sona ermiştir:

> Rekabet kabul etmeyen sanayi-i dahiliyemizin de böyle Avrupa sermayesi oltasına takılıp kalması, esir olması Türk hayat-ı iktisadiyesinin son temellerini de yıkacaktır.[3]

Halı üretim ve ticaretinin böyle olumsuz koşullarla karşı karşıya kalması, Avrupa sermaycsine karşı direnebilecek kurumları oluşturamaması, ardından sürekli savaş ortamlarının yaşanması, bu alanda yaşanan sıkıntıları daha da ağırlaştırmıştır.

İzmir, bilindiği gibi Doğu Akdeniz'in en önemli liman kentlerinden biri olup, liman kentlere uygun düşen oluşumları eksiksiz yaşamıştır. Özellikle ekonomik açıdan değerlendirildiğinde, İzmir ve hinterlandının tüm ekonomik kaynaklarını yabancılar ya da onların uzantısı konumunda bulunan yerli gayrimüslim unsurlar yönetmekte, Müslüman-Türk ahali ise, büyük sıkıntılar yaşamaktaydı. Bu yüzden kent, çelişkilerin ve çatışmaların odağı haline gelmiş, ekonomik yapıdaki bu dengesizlik, sürekli olarak milliyetçi içerikli çatışmalara zemin hazırlamıştır. Özellikle bölgede yaşayan Rum nüfusun komprador kitlenin işbirlikçisi olarak görülmesi nedeniyle, Rumlar Türklerin fakirliğini hazırlayan unsur ola-

rak değerlendirilmiş, ayrıca Rumların siyasal kazanımlar elde etmek için girişimlerde bulunması üzerine, bölgedeki Türkler ile Rumlar arasında hemen her alanda sürekli çatışma yaşanır olmuştur.[4] İki toplum arasındaki gerginlik, Yunanlıların İzmir ve ardından Batı Anadolu'yu işgal etmesiyle artmış, düşmanca düşünceler kitlelere egemen olmaya başlamıştır. 9 Eylül 1922'de İzmir'in Yunan işgalci kuvvetlerinden arındırılmasıyla birlikte, bölgenin demografik yapısında da büyük değişimler yaşanmaya başlanmış, Rum ve Ermeni nüfus bölgeyi terk etmişlerdir. Batı Anadolu'yu terk etmeyen Rum nüfus da, Lozan Barışının maddeleri arasında yer alan nüfus mübadelesi ile zorunlu göçe tabi tutulmuşlardır.

Uzun yüzyıllar yan yana yaşayan kitleler, ekonomik ve siyasal nedenlerden ötürü birbirlerine rakip olmuşlar, rekabetlerine milliyetçi bir kisve de giydirmişlerdir. Yunanistan ile Türkiye arasında 1922 yılından sonra yaşanan bu yoğun çekişme ve rekabet, ticaretin birçok alanında olmakla birlikte; sanatsal bir ticari ürün olan halı üzerinde de yoğun biçimde yaşanmaya başlanmış, dış pazarları elde etme çabası, milliyetçi içerikli çalışmaya dönüşmüştür.

Liman kentlerinin kaderi konusunda bir teori vardır: Yabancı unsurlardan arındırılan kent, eski canlılığını ve önemini kaybeder. İzmir de bu kaderden kurtulamaz, 1922 sonrası İzmir'i çok zor günler yaşamaya adaydır. *Ziraat ve Ticaret Gazetesi*'nde, İzmir'in ticari vaziyeti sorgulanmış; Akdeniz'in en işlek limanı ve ticaret kenti olan İzmir'in gün geçtikçe önemini kaybettiği belirtildikten sonra, bu yüzden meydana gelen zarardan yalnız İzmir'in değil bütün ülkenin zarar göreceği vurgulanarak, özellikle halıcılık üzerinde durmuştur:

> Halıcılık sanatının memleketimizin birçok yerlerinde söndüğü ve meşhur-ı âlem olan Türk halıları sanayi ve ticaretinin Yunanistan'a ve Hindistan'a intikal etmek üzere olduğu bugün bir emr-i muhakkaktır. Harb-i Umumiden evvel İzmir'den ihraç edilen halıların kıymeti 400-450 bin İngiliz lirası raddesinde iken, son üç sene zarfında bu miktar 150-160 bin İngiliz lirasına tenezzül etmiştir.[5]

Yazının devamında, Anadolu'da halı tezgâhlarının atıl kaldığı, buna karşılık Yunanistan'da hah hiç üretilmezken, 1923 yılı içinde 120 bin İngiliz liralık hah ihraç edildiği, Yunanistan'da 700 civarında halı tezgâhı kurulup, 6000 civarında Anadolu'dan göç eden Rum ve Ermeni'nin halı işlediği belirtilmiş ve Anadolu'da şu anda halı işleyen amele sayısının bile bilinemediğinden yakınılmıştır. Ayrıca Yunan hükümetinin halı üretimini teşvik etmek için, yurtdışından gelecek hah malzemelerini gümrük vergisinden muaf tuttuğu ve tren ücretlerini de yüzde 33 ucuzlattığı anlatıldıktan sonra, Türkiye'nin de bu konuda duyarlı olması gerektiği belirtilmiştir.

Halıcılıkta birtakım sorunların yaşanması ve Yunanistan'ın bu alanda rakip olmaya başlaması üzerine, matbuat sütunlarında bu konu tartışılmaya başlanmıştır. Dönemin Türk milliyetçiliğinin sesi olan *Türk Sesi* gazetesinde yayımlanan Hurşit Muammer'in yazısında, sert uyarılar yer almıştır. Yunanistan'ın halıcılığını geliştirmek, Anadolu halılarıyla rekabet edebilmek için aldığı önlemlere ilişkin basında birçok yazı çıktığı, buna karşılık Türkiye'nin de birtakım önlemler alması için uyarılar yapıldığı, ancak bunların dikkate alınmadığı, hatta halıdan alınan belediye rüsumunun artırıldığı serzenişle duyurulmuştur. Daha önce dört balya halıdan nakliye ve vergi karşılığı 180 kuruş alınırken, yeni tarifeyle 640 kuruş alınacağı belirtildikten sonra, yazıda keskin edalı Türkçü görüşler savunulmuştur:

> Şimdiye kadar birçok kumpanyaların inhisarı altında kalan halıcılığımızı kurtarıp, "Türk parası Türk'ün olmalıdır!" diye bin türlü yoksunluklar içinde ortaya atılan tüccarlarımızın birden bire kuvve-i maneviyesini kırmak ne demektir. Yine o kumpanyaları faaliyete sevk etmek, tüccarlarımızı ölüme mahkûm etmek değil midir? Bugün Avrupa ile münasebete girişmek isteyen pek çok tüccarlarımız vardır. Onlar uzatılacak yardım ellerini beklemektedirler. Bunların biraz ellerinden tutmak hayat-ı iktisadiyemizde pek mühim tahavvüller husule getirecek, aynı zamanda halıcılığımız bir daha inhisar altına giremeyecek, bunca senelerden beri halıcılığımız etrafında çevrilen fırıldaklara nihayet verilecek, zavallı köylülerimizden pek ucuz alınan halılarımız da kıymet bulacak, Türk'ün ölmediğini ve ölmeyeceğini iktisat vadisinde bir daha Avrupalılara anlatmış olacaktır. Aksi halde yalnız halıcılığımız inhisar altına girmesiyle kalmayacak, ecnebi halıları piyasalarda mühim mevkiler kazanacaktır.[6]

İzmir'de halıyla ilgilenenlerin paniklemekte hakları vardır. Batı Anadolu halıları bu tarihe kadar rakipsiz bir ürün olduğu halde, Yunanistan'a göç eden Rum ve Ermenilerin bu işe soyundukları ve kaliteli halılar üretmeye başladıklarına ilişkin haberler gelmektedir. Nitekim *Anadolu* gazetesinin Yunanistan'daki özel muhabirinden gelen ve "Yunanistan Mektupları" başlığıyla yayımlanan yazılarda, Yunanistan halıcılığına ilişkin bilgiler yer almaktadır: 1924 yılı itibarıyla Yunanistan'da 35-40 civarında halı fabrikası bulunduğu, bu fabrikalarda 1500-2000 kadar tezgâhta halılar işlendiği ve bunların muhacirlerin yoğun olarak iskân edildikleri Atina, Pire, Hidra, Galos ve Girit taraflarında kurulduğu bildirilmiştir.

Yazının içinde, halıcılığın 1918 yılına kadar Yunanistan'da hiç bilinmediği, ancak yeni bir sanat olan halıcılıkta kısa süre içinde büyük ilerlemeler kaydedildiği, Yunan hükümetinin bu konuya çok büyük destek vermeye başladığı, bu yüzden Yunan halılarının hakiki Şark halıları ile rekabete giriştiği gibi bilgiler bulunmaktadır.[7]

Yunanistan mektubunun yayımlanmasıyla, Yunan halıcılığının Türk halıcılığı için önemli bir rakip olduğu anlaşılmış, bunun üzerine Yunan halıcılığının Türk halıcılığıyla rekabet edememesi için fikir üretilmeye başlanmıştır. Halıcızade Hulusi Şakir tarafından kaleme alınan bir yazıda, Yunan yapağısının sert ve kıllı olduğu, bunların halı üretimi için pek elverişli olmadığı vurgulanarak, Yunanistan'a kaliteli Türk yapağısı ihraç edilmezse, Yunan halıcılığının önüne geçilebileceği iddia edilmiştir.[8]

Yunanistan'ın halıcılık konusunda ciddi bir rakip olarak ortaya çıkması üzerine İzmir basını, konuyla yakından ilgilenmeye başlamış; *Anadolu* gazetesi, Batı Anadolu halılarının en büyük pazarlayıcısı konumunda bulunan Şark Halı Kumpanyası'nın müdürlerinden Norman Saykıs ile bir röportaj yapmıştı. Bu röportajda Türkiye'nin Yunanistan ile giriştiği rekabet ortamından kazançlı çıkması için, her şeyden önce maliyetin ucuz olması gerektiğii, bunun için de ithal edilen halı hammaddesi üzerindeki gümrük ve vergilerin azaltılması, hatta kaldırılması gerektiği savunulmuştur.[9]

Anadolu gazetesinin Yunanistan muhabiri, 1924 yılının kasım ayında Yunanistan halıcılığı üzerine bir yazı daha hazırlamış ve yazısının başlığını "Gözümüzü Açalım Halıcılık Elimizden Gidiyor" koymuştur. Bu yazıda Yunan resmi kaynaklarından elde ettiği bilgileri derleyen muhabir, 1800 tezgâhta 5500 amelenin halı ürettiğini, halıların Türkiye'de taşıdıkları isimlerle -Uşak, Gördes, Kula, Isparta vb- anılıp, piyasalara bu adlarla sunulduğunu belirttikten sonra, Yunanistan'da halıcılıktan çok şey umulduğu, bunun için büyük şirketler kurulmaya başlandığı ve bu şirketlerde İngiltere, Amerika ve Fransa'daki büyük şirket temsilcilerinin de görev yaptığını yazmıştır. Ayrıca, Cumhuriyet hükümetinin halıcılığın Yunanistan'daki gelişmelerini yakından takip etmesi ve gerekli önlemleri almakta gecikmemesi konusundaki uyarılar da yazıda yer almıştır.[10]

Uşak'ta halı dokuyanlar.
Cengiz Kahraman arşivi

1925 yılına gelindiğinde halıcılığın üretim ve pazarlanmasına ilişkin karşıt kıyılarda rekabet hızlanmış, rakip ülkeler halı üretiminde kimin daha iyi ve kimin daha çok ürettiğine ilişkin iddialarda bulunmaya başlamışlardır. Türkçe basında karamsar yazıların yer almaya başlaması, halıyla uğraşanların moralini oldukça bozmuştu. 3 Mayıs 1925 tarihinde halkın moral gücünü yükseltmeyi hedefleyen bir yazı yayımlanmış ve halı imalatı konusunda İzmir'in mevkiinin sarsılamayacağı iddia edilmiştir. Rum ve Ermenilerin Batı Anadolu halıcılığı içinde çok önemli yerleri olduğu, bunların hicretiyle ilk anda bir sarsıntı yaşandığı, ancak daha sonraki çalışmalar ile bu boşluk doldurulup, eskisine yakın miktarda halı üretildiği rakamlarla bildirilmiştir.[11]

Tablo-1'deki rakamlar incelendiğinde, halı üretiminde rakamsal olarak büyük dalgalanmaların yaşandığı görülmekte, miktar olarak çok büyük gerilemenin yaşanmadığı, ancak tezgâh sayısında Türkiye adına 2725 tane tezgâhın yitirildiği ortaya çıkmaktadır.

Rekabetin Yunanistan kanadı, iddialarını Atina Yunan Ticaret Odalarının yayın organıyla duyurmaya çalışmaktadır. Söz konusu yayın organında yayımlanan yazılar, aynen İzmir basınında da yer almıştır. "Halıcılık bizde iki sene evvel hemen meçhul iken, milliyetçi kardeşlerimizin Yunanistan'a gelmeleriyle inkişaf ve terakki etmiştir" cümlesiyle başlayan yazıda, İzmir ve İstanbul basınının Yunanistan'da üretilen halıların, gerçekte Yunan halısı olmayıp, Türk mamûlü oldukları biçiminde iddialarına cevap vermek zorunda oldukları için bu yazıyı yazdıkları, birçok Yunan halısı ihraç ettiklerini, bu kadar çok halıyı hiçbir yerden bulamayacaklarına göre, ticarete konu olan halıların mübadil Rum ve Ermeni ustalar ve ameleler tarafından dokunduğu belirtilmiştir. Daha sonra yazıda, halıcılığın Türklerin geleneksel sanatı olmayıp, halıcılığın Bizanslılar ile Acemlere ait olduğu, (vahşi bir millet olup, askerlik ve çiftçilikten başka bir şey bilmeyen) Türklerin çok sonra bu sanatı öğrendiği, hatta Türk halıları diye bilinen halıların aslında Bizans stilinde halılar olduğu iddia edilmiştir. Yazıda son olarak Türk halılarının adi olduğu da ifade edilmiştir.[12]

Bu iddia, halıcılıkla uğraşan Türkleri gerçekten çok kızdırmıştı. Yanıt, İzmir Ticaret Odası İstihbarat ve Neşriyat Müdü-

1927'de İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası'nda *fotoğrafları yer alan 9 Eylül Sergisindeki halı pavyonlarından, Egirdir'de İspartalı İmamzade Mehmed Tahir Halı Ticarethanesi'nin meşheri.*

rü Mehmed Zeki'den gelmişti. Yazının amacı şu cümlede özetleniyordu:

> Odamız bu gibi şarlatanlıklara kati bir nihayet vermek... Halıcılığın Yunanistan'dan Asya-yı sugraya ve on yedinci asırdan sonra Türklere intikal ettiğine dair iddiaların safsata ve hezeyandan başka bir şey olmadığı Amerikalı profesörün aşağıdaki beyanatıyla da sabittir.

Yazının devamında, Profesör Rudolf Rifstal'ın Türk halıları hakkındaki ciddi görüşleri yer almaktadır. Türklerin halıcılığı çok uzun zamandır bildiklerinin ve ürettiklerinin ispat edilmeye çalışıldığı yazı şu cümlelerle tamamlanmaktadır:

> Atina Ticaret ve Sanayi Odasının naşir-i efkârı olan mecmuada halıcılığın Yunanistan'dan Türkiye'ye intikal ettiğine, Türklerin vahşi olup, askerlikten başka bir şey yapmadığına dair gülünç sözlerin intişarına nasıl müsaade edildiğine dair hayretlerimizi izhar ile beraber fazla şarlatan olduğu anlaşılan muharrir efendinin de pek bitaraf olan Amerikalı Profesör Rifstal'ın beyanatını nazar-ı dikkate alarak badema bu gibi safsatalarda bulunmayacağını zannediyoruz.[13]

Karşıt kıyılarda tartışmalar böylesine yaşanırken, konunun Türk kanadı halıcılığın sekteye uğramamasını, gelişimini sanatsal ve ticari boyutta sürdürmesini, dış pazarlarda satışın rahatça sağlanabilmesini, halıların tüketim vergisinden muaf tutulmasını ve diğer bazı konularda hükümetin kendilerine destek olmasını istemektedir. İzmir halıcıları bunun için bir heyet oluşturup, Ankara'ya göndermişler ve dönemin başbakanı İsmet Paşa ile görüşerek taleplerini iletmişlerdir.[14]

Ankara'ya giden halıcılar heyetinde bulunan M. Turgut, izlenimlerini yazıya dökmüş ve *Anadolu* gazetesinde yayımlamıştır: Rum ve Ermenilerin hicretiyle birlikte üretim ve dış pazarlarda ilk kez ciddi rakiplerle karşılaşan ve az da olsa sarsıntı geçiren Türk halıları, bu tarihe kadar hiçbir vergi vermezlerken, birden bire yüzde 10 ile 20 arasında bir tüketim vergisiyle karşı karşıya kalmıştır. Zaten halı ihracatçılarının kazancı yüzde 5-6 civarında olduğundan bu yeni vergi ile halıcılık sekteye uğrayacaktır. Bunu anlatmak için Ankara'ya gittiklerini belirten M. Turgut şunları ilave etmiştir:

> Heyet, işi mukanna ve sarih delillerle hükümet ricalimize izah etti. Başında İsmet Paşa hazretleri bulundukları halde heyetin izahatını derin bir alaka ile dinleyen ve nihayet bugün şahidi olduğumuz neticeye varıldı. Bu misal hükümet-i Cumhuriyemiz hakkında beni de dahil bulunduğum halıcılar heyeti gibi her vatandaş için de zaten mevcut bulunan ve sarsılmak bilmeyen kanaatları bir kat daha arttırdı. Evvel ve ahir söylediğimiz vechle Türkiye Cumhuriyeti, altı asırlık idari ve siyasi seyielerin memlekete bıraktığı izleri siler, vatan ve millet için mesut ve müreffeh bir saadet devri ihzar eylerken belki bazı yanlış adımlar da atabilir. Lakin, daimi bir hüsn-i niyet, yüksek bir gaye ve nihayetsiz bir azimle Türk'ü ve Türkiye'yi kurtarmaya gayret eden bu dimağlar mütemadi bir tefahhusla ufak tefek yanlış hareketleri de derhal tashih eylemek gibi büyük bir meziyet sahibi bulunmaktadırlar.[15]

Yazının içeriğinde görüldüğü gibi, dönemin havasına uygun olarak, halıcılığın çıkarlarını korumak gibi bir konuda dahi Cumhuriyete bağlılık, eski yönetime tepki ve ekonomide Türkçülük gibi konular ön plana çıkmaktadır. Halıcıların bu istekleri hükümet nezdinde kabul görmüş, gerekli vergi kolaylıkları sağlanmıştır.[16]

1926 yılında Türkiye'ye gelen yabancı uzmanlar, Yunanistan ile Türkiye arasında yaşanan rekabete dikkat çekmekte ve birtakım önerilerde bulunmaktadır. Temmuz ayı içinde Türkiye'ye gelen Ameri-

TABLO I: İZMİR İKTİSADİ MINTIKASINDA HALI ÜRETİMİ

Dönem	Miktar (m2)	Tezgâh Adedi
Harpten önce	1.247.120	9100
Yunan işgal dönemi	794.240	4950
Mübadeleden sonra	854.080	4305
1924 yılında	1.119.722	6375

kalı halı uzmanı Arthur Burben Dilley, *Son Saat* gazetesine bir röportaj vermiş, Yunan halıcılığının Türkiye için çok ciddi bir rakip haline geldiğini belirtmiş ve Türk halıcılarını şu şekilde uyarmıştır:

> Dikkat ediniz: Yunanistan'a yerleşen Anadolu Rumları sizin için tehlikeli bir rakiptirler... Bu münasebetle, şunu da Türk halıcılarının nazar-ı dikkatine arz etmek isterim ki, Yunanistan Türk halıları ile rekabet etmek üzere fevkalade mesai ve gayret sarf etmektedir: Bu şerait tahtında Türk halıcıları bu rekabeti neticesiz bırakmak için tedabir-i lazıme ittihaz etmelidir. Aksi takdirde pek kısa bir müddet zarfında Yunanlılar, Amerika piyasasını da elde edeceklerdir.
> İstanbul'a gelmezden evvel Yunanistan'ı da ziyaret etmiştim. Orada halı fabrikaları küşad edilmiştir. Anadolu'dan Yunanistan'a iltica eden muhacirler, gece gündüz halı imali ile meşguldürler... Son söz olarak şunu söylemek isterim ki, Türk halıcıları tehlikeli bir şekil almakta olan rekabetlere karşı esash tedabir ittihaz etmek ve çok çalışmak mecburiyetindedirler.[17]

Dilley'in uyarısı, Türk halıcılığı için ürkülecek birtakım noktaları dile getirmiştir. Aynı yılın sonlarına doğru Türk halıcılığı için önemli bir isim olan Edvard Lafonten ise Almanya'dan yaptığı bir açıklamada yüreklere su serpmekle ve moral vermektedir. Türkiye'de halıcılık için ümitsiz olmayı gerektirecek hiçbir neden olmadığını, işlerin çok parlak, tezgâhların dolu olup, Türklerin, Rum ve Ermenilerin Türkiye'den gitmesinden sonra, sanatlarını ihya etmek için kaldırmadık taş bırakmadıklarını belirten Lafonten, şimdilik Yunanistan halıları üzerinde külliyyetli işlemler olduğunu, ancak Atina civarında yaygınlaşan halıcılığın devam edip etmeyeceği konusunun sürekli tartışıldığını, devam edeceğine dair pek de ümidin bulunmadığını iddia etmektedir: Çünkü ustalar yüksek yevmiye istemekte, daha fazla ücretli bir iş bulduklarında, o işlerle meşgul olmaya başlamakta, halıcılığı terk etmektedirler.[18]

Böylesine farklı görüşlerin ortada dolaştığı bir dönemde, Yunan Milli İktisat Nezareti, Yunanistan'da halıcılığı geliştirmek ve Türkiye ile sürdürdükleri rekabette öne geçmek

Isparta'da Kaçkınzade Hacı Ahmed ve Şükrü Biraderler Halı Ticarethanesi'nin meşheri (solda).
Türkiye Sanayi ve Maden (Maadin) Bankası meşheri (sağda).

İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası'nda yayımlanan halı pavyonları hakkında yazı (altta).

Mehmed Zeki'nin İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası'nın Mayıs 1928 tarihli sayısında yer alan "1927 Senesi Zarfında İzmir'in Ticari Faaliyeti" başlıklı makalesi (solda).

10 Mart 1340 (1924) tarihli Ziraat ve Ticaret Gazetesi'nde yer alan "İzmir'in Vaziyet-i Ticariyesi" başlıklı makale (sağda).

için birtakım girişimlerde bulunmaya başlamış ve bunun için öncelikle birtakım imtiyazlara sahip "Yunan Halı Şirketi" adıyla bir şirket kurmuştur. Şirketin nizamnamesi incelendiğinde, milliyetçi ekonomik politikaların güdüldüğü, halıcılığın gelişmesi, üretimin artması ve dış pazarlarda daha fazla satılabilmesi için gerekli koşulların hazırlanmaya çalışıldığı görülür.[19]

Bu gelişmelerin yaşandığı dönemde, İzmir Mıntıkası Sanayi ve Mesai Müdürü Ahmed Şerif Bey, dönemin Ticaret Vekili Rahmi Bey'e İzmir iktisadi mıntıkasının sorunlarını ve çözüm önerilerini belirtir bir rapor hazırlamıştır. Raporda Türkiye halıcılığının yaşadığı sıkıntılar ve bu sıkıntıların nasıl giderilebileceği aşağıdaki gibi açıklanmıştır:

> Türkiye halıcılığında henüz Türk müteşebbisler tarafından hal ve ihtiham edilemeyen ber-vech-i ati iktisadi kusur ve noksanlar hüküm fermadır:
>
> A- Halı kumpanyaları ya ferdi veya aile şirketi halinde ve halıcılığın bütün safahatı ile bizzat alakadar olmağa mecbur olup, yekdiğeriyle gayet muzır bir rekabet halinde çalışmaktadırlar.
>
> B- Harici satış sebebiyle ecnebiler veya Türkiye'den matrud Ermeniler elinde bulunmaktadır. Bu iki iktisadî kusur Türk halıcılığının serbestçe inkişafına mani olup, ufak teşebbüsler gittikçe ortadan kaybolmakta ve büyük müteşebbisler harici satıcıların nüfuz ve emrine sığınmak sayesinde tutunmaktadırlar. Bu vaziyetin en garip tecellisi Isparta'da yine bir milli sermaye ianesiyle tesis edilen ve mıntıkamızın en mükemmel ve cezrî fabrikası olan ilme fabrikasının bizzat kendi hesabına halı imal etmedikçe işletilmek ihtimali olmadığıdır. Çünkü mevcut halı şirketleri ilmelerini ancak kendi başka yerlerdeki fabrikalarda imal ettirirler ve Isparta'ya daha pahalıya bile mal etseler, başkasının fabrikasından bir dirhem ilme almazlar. Bu misal memleketimizde milli bir terbiye-i sınaiyenin henüz tavazzuh etmediğini gösterir.
>
> Halbuki Isparta ilme fabrikasına istinad eden milli bir halı şirketi vücuda getirilirse:
>
> a- El-yevm iflasa doğru sürüklenen ufak halı teşebbüslerini toplayarak inkırazdan kurtarır.
>
> b- Isparta piyasasında yapacağı ilme rekabeti sayesinde diğer halı müteşebbislerinin ferdi zihniyetlerini kırarak, onları milli iktisadiyatın kıymetdar terbiyesini kabule mecbur eder.
>
> c- Hariçte ve bilhassa Amerika, İngiltere, Almanya ve Avusturya'da açacağı satış merkezleri sayesinde Türk halıcılığını ecnebi veya Ermeni vasıtacıların elinden kurtarır.[20]

Raporda görüldüğü gibi, halıcılığın dayandığı en önemli sıkıntılar çarpıcı bir biçimde belirtildikten sonra, çözüm önerisi olarak milli bir halı şirketinin kurulmasının kaçınılmaz olduğu, Türk halıcılığının kurtuluşunun burada yattığı özenle vurgulanmıştır. Yazının başlangıcında, daha 1907 yılında milli bir halı şirketi kurmak için büyük çabalar sarf edildiği, kurulduğu, ancak bu şirketin yaşayamadığını belirtmiştim. Aradan yirmi yıl gibi bir süre geçmesine rağmen, halı ticaretine ilişkin milli şirket oluşturma konusunda başarılı adımlar atılamadığı, Türk halıcılığının yabancı aracıların elinden kurtarılamadığı, hatta bir de Yunanistan gibi bir rakibin çıktığı şu dönemde, böylesi bir kuruluşa acil ihtiyaç duyulduğu görülmektedir.

Ahmed Şerif Bey, 1927 yılında *İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*'na Türkiye halıcılığına ilişkin bir rapor daha yazmıştır. Bu raporda, öncelikle halıların dış pazarlarda satışında birtakım sıkıntıların yaşandığı belirtilmiş, ardından da ilk raporda belirtmiş olduğu ilme üretimi konusuna değinmiş, her halı üreticisinin kendi ilmesini kendisi üretmek gibi garip bir çaba içinde bulunduğunu, bu gariplikten ötürü, belirli ailelerin elinde bulunan ilme fabrikalarının Yunanistan hesabına çalıştıklarını ileri sürmüştür. İlme üreten fabrikalar, mensup oldukları halı şirketinin ihtiyacından fazla üretimde bulunduğu takdirde, bu ilmeleri Türkiye'de hiçbir halıcı almadığı için fazla ürünlerini mecburen Yunanistan'a satmaktadırlar. Bu da milli halıcılığımız için onarılmaz yaralar açmaktadır, çünkü Türk-Yunan rekabetinde en etkili nokta Anadolu yünü meselesidir, bu yüzden Anadolu yü-

nü Türkiye'de yaşanan garip rekabet anlayışından ötürü Yunanistan halıcılığı için bir kolaylık olmaktan çıkarılmalıdır diyen Ahmed Şerif düşüncelerini şöyle tamamlamıştır:

> Türk halıcılığını idare eden zihniyet cezriyet-i tabiiyeye ehemmiyet vermeyen ve kârını rakip tanıdığı hem meslekleri nin zararında arayan bir zihniyet olup, Türk halıcılığının (dolayısıyla bütün Türk sanayiinin) en büyük zafiyetlerinden birini teşkil eder... İlme fabrikaları hükümet-i Cumhuriyeyi bu zihniyetle mücadeleye sevk edecektir.[21]

Hah konusundaki rekabet ve tüketici pazarlara egemen olabilme çabası, gittikçe boyut değiştirmeye başlamış, sert milliyetçi tartışmalara, hatta hakaret içerikli, aşağılayıcı tartışmalara dönüşmüştür. 1927 yılında İzmir Ticaret Odası Katib-i Umumisi olan Mehmet Turgut Bey, *Fikirler Dergisi*'nde yayımlanan uzun bir makalesinde Yunanlıların iddialarını ve buna karşılık kendi yanıtını şu şekilde vermiştir:

> Lozan muahedesi ile Türkiye Cumhuriyeti'ndeki Rum ve Ermeniler hicrete mecbur edildiler. Bu hadise şarlatanlıkları ile şöhret bulmuş asrımız Grekleri için aleyhimize tuhaf bir propaganda vasıtası olarak kullanılmak istendi. Dediler ki, Türkiye'de sanat ve ticaret hep Rum ve Ermenilerin ellerinde idi. Bu iki ırk hicret edince artık orası çorak ve akim bir saha kalmıştır. İstanbul limanı can çekişiyor, İzmir ise ölmüş, orada ticaret ve sanat namına bir şey kalmamış, çünkü Türkler bunları beceremezlermiş...Bu yanlış sözler Grek mehafilinde kalsa idi belki de kendimizi yormaz, cevap vermek lüzumunu bile duymazdık. Fakat... Avrupa mehafili de bu şarlatanlıkların az çok tesirleri altında kalmış, bundan birkaç ay evvel Berlin'de müntesir İllustre Porte Çaytung gazetesinde; İzmir halıları şimdiden sonra Atina'da yapılacak, aynı sayfada birkaç klişe ile Atina'da halıların nasıl işlendiği de gösteriliyor. Sonra da Rumların İzmir'den hicretiyle halıcılığın artık burada söndüğü, Atina'da teessüs edeceği söylenmek isteniyor... Avrupa'nın ara sıra risale ve gazetelerinde görülen bu nev yazılar eğer hususi bir maksatla ve bilerek yazılmıyorsa, doğrusu safderunluğun bu derecesini Avrupa muharrir ve müelliflerine bir türlü yakıştırmak mümkün değildir... İzmir iktisadi mıntıkasında ziyadece halı imal olunan on bir şehirde Rum ve Ermenilerin bulundukları sırada yapılan halıların miktarı onların hicretinden sonra ve hassaten son sene zarfında imal ve harice sevk edilen halılar miktarından pek azdır. Demek ki, Türk eli, Türk kabiliyeti iki muzır ve yabancı ırkın topraklarımızı terk eylemesi ile hasıl olmuş bir boşluk varsa onu katiyen hissettirmemiştir. Bilakis kemiyet ve keyfiyet itibarıyla bugünkü Türkiye halıcılığını hicretten evvelki vaziyetinden çok daha yüksek bir mevkidedir. Binaenaleyh bu günkü Yunanlılığın adeta kökleşmiş adetlerinden biri olan şarlatanlık neticesi tahassül etmiş olan ve Avrupa ve Amerika'da az ve ehemmiyetsiz olmakla beraber bizim için ihmali caiz olmayan baştan başa yanlış ve yalan fikirlerin tashih edilmesini çok isteriz.
>
> Bir memleketin nüfusunu azaltmak hepimiz de biliriz ki faaliyet-i hayatiye ve iktisadiye prensiplerine uygun bir hareket değildir. Lakin Rum ve Ermeniler'in memleketimizden uzaklaştırılması bir zaruret idi. Onlar ekmeğini yedikleri, sinesinde tam bir refah ve saadetle yaşadıkları memlekete ihanet ettiler. Onlar artık Türkiye'nin nafi ve çalışkan bir uzvu olmaktan uzaklaşmışlardı. O iki millet, Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Türk Milletinin varlığında bir çıban halinde kalmışlardı. Uzvumuzun bir muzır kısmını muvaffakiyetkar bir ameliye ile temizledik ve attık. Bu ameliye Türk bünyesinde ufak bir sarsıntı bile hasıl eylememiştir. Bilakis her işini kendi fikri ve kendi sayiyle görmeye başlayan Türk milleti zinde ve daima münbit ve feyyaz yollardan yürüyen bir varlık ile her gün sanat ve iktisat sahalarında daha parlak, daha muvaffakiyetli adımlar atmaktadır.[22]

İzmir Ticaret Odası İstihbarat ve Neşriyat Müdürü Mehmed Zeki Bey'in Atina Ticaret Odası'na vermiş olduğu cevaba ve buradaki milliyetçi içerikli sert tartışmalara yukarıda yer vermiştik. Mehmed Zeki Bey Atina Ticaret Odası'nın iddialarını çürütmek için araştırmalar yapmış, halı üretimini gerçekleştirenlerin kimliklerini tespit ederek, Rum ve Ermenilerin hicretinden önceki dönemde kimlerin ne kadar halı ürettiklerini rakamlarla vermiş, hicretten sonraki dönemde halı işleyenleri ve ne kadar halı ürettiklerini göstererek yanıtını tamamlamaya çalışmıştır.[23]

Halı işleyen işçilerin sayısını, tezgâhların adedini ve üretilen halının miktarlarını belirten Mehmed Zeki Bey, ikinci bir yazı daha yayımlamış ve bu yazısında, İzmir limanından ihraç edilen Batı Anadolu halılarının ağırlık olarak değerlerini de vererek, yanıtını sağlam temellere oturtmaya çalış-

TABLO II: İZMİR İKTİSADİ MINTIKASINDA HALICILIĞIN RUM VE ERMENİLER'İN HİCRETİNDEN EVVEL VE SONRAKİ SAFHALARI

Dönemler	Türk	Rum	Ermeni	Toplam Tezgâh Adedi	Üretilen Halı (m2)
1922 Öncesi	20551	3706	24257	8290	675.022
1924	21407	-	21407	7685	624.757
1925	25903	-	25903	9405	778.436
1926	30940	-	30940	11305	805.748

TABLO III: 1923-1927 YILLARI ARASINDA İZMİR LİMANINDAN İHRAÇ EDİLEN HALI MİKTARI

Yıllar	Halı İhracatı
1923	751.874 kg.
1924	1.048.386 kg.
1925	969.169 kg.
1926	1.012.828 kg.
1927	1.246.313 kg.

mıştır.[23] Buna göre 1923-1927 yılları arasında İzmir limanından ihraç edilen halılar Tablo-III'teki gibidir.

Atina Ticaret Odası'nın iddialarını rakamlarla çürütmeye çalışan Mehmed Zeki Bey, yazısını şu cümle ile sona erdirmiştir:

> Atina Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası muharriri efendinin Yunan halılarını reklam ederken aleyhimizde nezaketle gayr-ı kabil-i telif olan sözlerden sarf-ı nazar etmesi, tarihi hakikatleri ve istatistiki malumatı safsataya dökmemesi şayan-ı arzudur.[25]

İzmir limanından ihraç edilen halı miktarı 1928 ve 1929 yıllarında da yüksek yerini korumuş, 1928 yılında 1.105.477 kg; 1929 yılında da 1.180.220 kg halı dışsatıma konu olmuştur.[26]

Yukarıya vermiş olduğumuz örneklerde de görüldüğü gibi karşılıklı iki kıyı arasında, sanatsal bir ürünün ticareti büyük bir rekabete dönüşmüş, ticari rekabet milliyetçilik içeren tartışmalara neden olmuş ve her iki kitle haklılıklarını ispat etmek ve dış piyasaları ele geçirmek için var güçleriyle propaganda yapmaya çalışmışlardır. Ancak ortada iki realite vardır, bunlardan birincisi, mübadele öncesi Yunanistan'da halı üretimine ilişkin herhangi bir şey yapılmazken, bu oluşum sonrası gelen nüfus sayesinde halı üreticiliğine geçilmiştir. İkinci olarak, halı ticaretini 19. yüzyılın sonlarından itibaren yabancılara ve gayrimüslimlere kaptıran Batı Anadolu halıcıları, halı ticaretini millileştirmek için II. Meşrutiyet öncesinden itibaren birtakım çabalar içine girmişlerse de, aradan yaklaşık yirmi yıl gibi bir süre geçmesine rağmen amaçlarına tam anlamıyla ulaşamamışlar, bağımsızlık savaşı sonrası bu alanda büyük şans elde etmiş olmalarına rağmen, bu sefer önemli bir rakip ile karşı karşıya gelmişlerdir. Bu dönemin başlangıcında, Rum ve Ermenilerin Batı Anadolu'dan ayrılmalarıyla birlikte, halı üretiminde, tezgâh ve amele sayısında önemli bir düşüş yaşanmakla birlikte, bu olumsuzluk kısa bir sürede aşılmış, 1922-1927 yılları arasındaki çabalar sayesinde Batı Anadolu halıcılığı savaşlardan önceki haline dönebilmiştir.[27]

1929 Dünya Ekonomik Buhranı, ekonomik yapısını yeni yeni oturtma gayretinde olan, yaşadığı yıkıcı savaş sonrası yaralarını onarmaya çalışan Türkiye'yi derin biçimde etkilemiştir. Krizin başlangıcı anımsanacağı üzere New York Borsası'nda yaşanmış ve ekonomik krizden Amerika büyük yara almıştır. Kriz sonrası koruma politikalarına yönelen Amerika, gümrük duvarlarını yükseltmiş, özellikle Türk halılarına yüksek gümrük vergisi uygulamaya başlamıştır. Batı Anadolu'nun halılarının en iyi alıcısı olan Amerika, bu ürünü almaktan vazgeçince, ihracatın sürekli düşüşü ve buna paralel üretimde de büyük gerilemelerin yaşanmasına neden olmuştur. 1939 yılında *İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*'nda yer alan rakamlar bu konuyu tüm çıplaklığıyla gözler önüne sermektedir.[28] Ekonomik krizin halı üreticiliğini etkilediği bir dönem zor da olsa aşılmaya çalışılırken, krizin ardından patlak veren II. Dünya Savaşı, Türkiye ekonomisini içinden çıkılmaz zor durumlara sevk etmiştir. Bu olumsuz tablodan doğaldır ki ihracata konu olan halı üretimi derinden etkilenmiş, savaş sonrasına kadar kendini toparlayamamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Doğu Akdeniz'in en önemli liman kentlerinden biri olan İzmir'de Müslüman-Türk unsur çoğunlukla ekonomik hayatın, refahın dışında kalmış, zenginlikten kaynaklanan refah unsurundan sürekli olarak gayrimüslim-gayri Türk unsurlar yararlanmışlardır. Durum böyle olunca, ekonomik problemler zaman içinde çatışmaya dönüşmüş ve kent çatışmanın odak noktası olmuştu. Bu çatışmalar zamanla daha da şiddetlenmiş, iktisadi hayatta milliletirme çabalarına girişilmiş, bu harekette Batı Anadolu önemli adımlar atmış, fakat bu kitleler ekonomik politikaların ve yönlendirmelerin tamamen dışında yaşadığı için pek de başarılı olunamamış, imparatorluğun sonuna kadar ekonomik alandaki hemen hemen tüm faaliyetler yine eski sahiplerinin ellerinde kalmıştı.

1922 sonrası İzmir'i, 1922 öncesi İzmir'inden çok farklı bir yapıya bürünmüştü, özellikle ekonomik açıdan değerlendirdiğimizde, tükenmiş, yanmış, yıkılmış, sermayesi kalmamış, dış ticaret dünyası ile ilişkileri zayıflamış, nüfus yapısı itibarıyla kısmen mütecanisleşmiş bir tabloyla karşı karşıya kalırız. Bu olumsuz tabloyu değiştirme çabasına giren kent insanları, yeni bir ruh ve yeni bir anlayışla donatılmaya başlanmışlardı. İşte bu ortamda Cumhuriyet öncesi yapıya tepkisel biçimde şartlanan insanlar, bu zengin coğrafyanın ekonomik nimetlerini kendi adlarına kullanma çabası içine girişerek, ekonomik hayatı Türkleştirmeye çalışmışlardır.

Batı Anadolu'da ekonominin Türkleştirilmeye[29] çalışıldığı bir dönemde, bölgenin işlenmiş olarak dış pazarlara sunulabilen ve karşılığında iyi kazanç elde edilebilen yegane ürünü olan halılar hiç de beklenmedik bir biçimde rekabete sahne oluyordu. Batı Anadolu halılarıyla rekabete soyunan ülke ise, Türkiye için sürekli rakip olan Yunanistan idi ve Anadolu'dan göç eden Rumların bu işe kalkışması ve halıcılığa milliyetçi bir kisve giydirmeleri üzerine; ticari rekabetin rengi değişerek, olay milliyetçilik tartışmalarına bürünmüş, karşıt kıyıdaki her iki kitle milli ekonomilerini güçlendirmek için sanatsal bir ürüne bel bağlamışlardır.

1. "II. Meşrutiyet Öncesi Ege'de Şirket-i Milli Denemesi: Uşak Osmanlı Halı Ticarethanesi-I", *Toplumsal Tarih*, S. 26 (Şubat 1996) ve "II. Meşrutiyet Öncesi Ege'de Şirket-i Milli Denemesi: Uşak Osmanlı Halı Ticarethanesi-II" , *Toplumsal Tarih*, S. 27 (Mart 1996).
2. Tevfik Nurettin, "Türk Esnafının Hali", *Türk Yurdu*, S. 2-3

(1327/1911), s. 46.

3. Tevfik Nurettin, *agm*, s. 47.
4. İzmir'de Türkler ile Rumlar arasında hemen her fırsatta çatışma çıkmaktaydı. Bunlara ilişkin ilginç bir olay için bkz. Sabri Yetkin, "İzmir Körfezi'nde Gemi Kazaları-I", *Toplumsal Tarih*, S. 55, (Temmuz 1998) s. 37-45 ve "İzmir Körfezi'nde Gemi Kazaları-II", *Toplumsal Tarih*, S. 56 (1998), s. 56-59.
5. "İzmir'in Vaziyet-i Ticariyesi", *Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, 4 [10 Mart 1340] (1924).
6. Hurşit Muammer, "Halılarımız Ne Olacaktır?", *Türk Sesi*, 30 Ağustos 1340 (1924).
7. "Halı", *Anadolu*, 17 Temmuz 1340 (1924).
8. Halıcızade Hulusi Şakir, "Bizde Halıcılık ve Dokumacılık", *Anadolu*, 21 Temmuz 1340 (1924).
9. "Halıcılık Sanatı Hakkında Şark Halı Kumpanyasının Nokta-ı Nazarı", *Anadolu*, 27 Temmuz 1340 (1924).
10. "Gözümüzü Açalım Halıcılık Elimizden Gidiyor", *Anadolu*, 21 Teşrinisani 1340 (1924).
11. "İzmir'in Mevki-i İktisadisi Sarsılmaz-Halı İmalatı", *Anadolu*, 3 Mayıs 1341 (1925).
12. "Halıcılık ve Yunanistan", *Anadolu*, 14 Eylül 1341 (1925).
13. Mehmed Zeki, "Halılarımız ve Atina Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuasına Bir Cevap", *İzmir Sanayi ve Ticaret Odası Mecmuası*, 5 (1928), s. 177.
14. "Halılarımız Hakkında", *Anadolu*, 19 Mayıs 1926.
15. M. Turgut, "Halıcılığı Himaye", *Anadolu*, 26 Mayıs 1926.
16. Bu şekilde iyileştirme ve kolaylaştırma hareketlerinin gerçekleştiğini anlatması için bkz. M. Turgut, "Yine Halıcılık", *Anadolu*, 19 Teşrinievvel 1927.
17. *Anadolu*, 22 Temmuz 1926. Yunanistan'da halıcılığın nasıl geliştiği, ücretler, çalışmaların yoğunlaşması, dış pazarlarda etkinliklerini artırmak için çabalarına ilişkin bilgilerin derlendiği bir başka yazı için bkz. "Cihan İktisadi Haberleri: Yunanistan'da Halıcılık", *İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, 3 (1927), s. 141-142.
18. "Halıcılığımızın İstikbali Pek Mühimdir", *Anadolu*, 1 Kanunievvel 1926.
19. Yunan Halı Şirketinin kuruluşuna ilişkin haberler ve nizamnamesinin çevirisi için bkz. "Yunan Halıcılığı İnkişaf Edebilir mi? Bu Gayeye Matuf Yunanistan'da Hareketler", *Anadolu*, 9 Ağustos 1927.
20. Ahmet Şerif, "İzmir İktisadî Mıntıkası Sanayiini Şiddetle Alakadar Eden Mühim Bir Rapor", *İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, 1 (1927), s. 5-6.
21. Ahmet Şerif, "Türkiye Halıcılığı Hakkında Kıymetli Bir Rapor", *İzmir Sanayi ve Ticaret Odası Mecmuası*, 2 (1927), s. 64-66.
22. Mehmet Turgut, "İktisadiyat: Halıcılık Sanatı Ne Merkezdedir?", *Fikirler*, 2 (1927), s.7-8.
23. Tablodaki rakamlar Mehmed Zeki'nin yazısında belirtilmekle birlikte, tarafımdan tablo haline getirilmiştir. Bu rakamlar ayrıca şurada da yer almıştır: "İzmir İktisadi Mıntıkası Halıcılığı", *İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, 6 (1927), s. 249-250.
24. Mehmed Zeki, "Türkiye Halıcılığı ve Atina Ticaret Odası Mecmuasına İkinci Cevap", *İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, 6 (1928), s. 211-212.
25. Mehmed Zeki, "Halılarımız ve Atina Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuasına Bir Cevap", *İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, 5 (1928), s. 176-178.
26. "Halılarımız", *İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, 9-10 (1930), s. 578-579.
27. "İzmir İktisadi Mıntıkasının Ticari Faaliyeti ve Umumi Harpten Evvele Nazaran Mukayesesi: Halıcılığımız", *İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, 7-8 (1930), s. 343-344.
28. "Son Yıllarda Geriledîğine Şahit Olduğumuz Türk Halıcılığı", *İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, 1 (1939), s. 8-9.
29. Ege bölgesinde Cumhuriyet sonrasında iktisadi hayatın Türkleştirilmesine ilişkin görüşler, 10-12 Aralık 1998 tarihleri arasında Ankara'da düzenlenen "Bilanço 1923-1998: Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılına Toplu Bakış Uluslararası Tarih Kongresi"nde Erkan Serçe ile birlikte hazırladığımız "Cumhuriyet Döneminde İktisadi Hayatın Millileştirilmesi Çabaları: Ege Örneği" başlığını taşıyan bir bildiride sunulmuştur.

1845 İzmir Yangını

KEMALETTİN KUZUCU
Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü araştırma görevlisi

İzmir şehri ilkçağlarda ve Bizans döneminde birçok kez yangın felaketiyle karşılaşmıştır. Zaman zaman can kayıplarının olduğu bu yangınlar ahşap, taş, tuğla demeden, kulübe, ev, saray ayrımı yapmadan, bütün yapıları kül yığınına çevirmiştir. Bu yangınlarda doğal güzelliklerin yanı sıra, zanaatkârların alınteriyle bezedikleri nice sanat eserleri, kadınların el emeği, göz nuru nice işlemeleri ve daha birçok servet de yok olmuştur. Osmanlı döneminde meydana gelen yangınlar daha çok kişisel hatalar ve ihmallerden çıkarken; evlerin ahşap ve birbirine bitişik olması, sokakların darlığı gibi etmenler de yangının bir afete dönüşmesine neden olmuştur. Her yangın sonrasında şehir yeniden inşa edilmiş, ancak 19. yüzyıla gelinceye kadar bu tehlikeye karşı tedbirler alınması hiç düşünülmemiştir. Bu yüzyılın ortalarına doğru meydana gelen üç yangın (1834, 1841 ve 1845 yangınları), İzmir'in kentleşme tarihinde dönüm noktası olmuştur. Aşağıda, İzmir'i modern bir şehir olma yolunda tedbirler almaya zorlayan bu üç yangının son halkasını ve kentin bugüne kadar uzanan kısa modernleşme serüvenini okuyacaksınız.

Thomas Allom'un gravürü 1845 yangını öncesi İzmir'in dar sokaklarındaki bitişik nizam cumbalı evler hakkında bir fikir veriyor.

Yangın 29 Cemâziye'l-âhir 1261 (5 Temmuz 1845) Cumartesi günü akşama doğru Peştemalcılarbaşı'nda İmamoğlu Hanı[1] kapısı üzerindeki odadan çıktı. Sebebi tespit edilemeyen yangın kuzey yönünden esen şiddetli rüzgârın etkisiyle kısa sürede büyüyerek önce dükkânları, sonra da evleri sardı.[2] Ferik Mazhar Paşa ile kışlamakta olan askerler ve zaptiye kuvvetleri yangın yerine koştular. Balta, kanca ve tulumba gibi devrin en gözde yangın söndürme aletlerinden ne bulmuşlarsa yanlarına almışlardı. O günlerde İzmir'de demir atmış bulunan düvel-i ecnebiye gemilerinden de tulumbalarla birlikte gönüllüler derhal yangın yerine koşarak "bi'l-ittifak harik-i mezbur önünün kesdirilmesi hususlarına can-siperâne sarf-ı sa'y ü gayret" etmeye başladılar.[3] Evlerin birbirine bitişik olması ateşin sirayetini kolaylaştırırken, şiddetli rüzgâr da alevleri körüklüyordu. Üstelik yağmurun en az düştüğü, hatta hiç yağmadığı bir mevsimdi.[4] Söz konusu durum su teminini güçleştiriyordu. Manzara, rüzgârın savurduğu toz ve toprağın, ejderhayı andıran kızıl yalımlarla karışarak koca şehrin üzerine yağmur gibi yağmasından ibaretti.[5]

YANGIN ÖNCESİ ŞEHRİN FİZİKİ DURUMU

İzmir kenti bu tarihlerde Müslüman Türklerin yanı sıra, önemli miktarda Rum, Musevi ve Ermeni nüfusu da barındırıyordu. Türkler daha çok dağın eteklerinde, denizden içeride; Rumlar şehrin doğusunda ikamet etmekteydiler. Sahil boyunca Frenk mahallesi uzanmaktaydı. Musevilerle Ermeniler ise bu iki bölge arasında ve Karataş, Salhane civarında oturuyorlardı.[6] 1836 yılında şehri gezen ve İzmir'in, Avrupa'dan gelen yolcuların en önce uğradıkları bir şehir olduğunu kaydeden Charles Texier, ilk bakışta şehrin büyük, kalabalık ve hareketli bir görünüm arzettiğini, ancak ilk tesir anı geçtikten sonra durumun hiç de öyle olmadığını belirtmektedir. Bu nahoşluk sivil, askeri ve kamuya ait bütün binalardaki keskin bayağılıktan kaynaklanmaktaydı. Sokakların eni ancak yüklü bir devenin geçmesine izin verebilmekteydi. Cumbalı ve balkonlu evlerin bulunduğu sokaklarda devenin bile geçme şansı yoktu.[7] Pek çok seyyahın ortak kanaatine göre kentin o dönemde en güzel ve en önemli sokağı olan Frenk Caddesi bile

1830'larda İzmir'e gelen Charles Texier'in* Asie Mineure *kitabında İzmir'in genel görünümü.

nispeten biraz geniş olmasının dışında, aynı karakteri yansıtmaktadır.[8] Korn Philipp'e göre ahşap yapı daha çok Türkler tarafından kullanılıyordu. Hıristiyanlar evlerini taştan yaparlar, etrafını çevirirlerdi. Bu evlerde, içinde çeşme olan bir de avlu bulunurdu.[9] İzmir'de binaların genellikle ahşap malzemeden inşa edilmesi ve çoğunlukla birbirlerine birleştirilmesi konusu üzerinde duran ve bu durumun sık sık meydana gelen yangınlarda sakıncalar doğurduğuna dikkati çeken Xavier Marmier (1845'te şehri gezmiştir); halkın, yapı malzemelerinin pahalılığı nedeniyle ahşap kullanmayı tercih ettiğini vurgulamakta ve "Oysa katır ya da deve sırtında taşınacağına, arabalarla nakledilmesi düşünülseydi, sağlam yapı malzemelerinin belki de daha ucuza mal edilebileceği ortaya çıkabilirdi"[10] demektedir. Ahşap yapı malzemesi tercihinin belki daha önemli bir nedeni de, İstanbul'da olduğu gibi depremin tahribatından korunmak düşüncesidir. Bir diğer tercih nedeni de, oymalı ve süslemeli özelliğe sahip olan ahşabın zevke göre işlenerek gösterişli bir yapı elde edilebilmesiydi.[11] Bütün bunlar haklı ve mantıklı sebeplerdir. Ancak Texier'in anlattıkları skandal niteliği taşımaktadır. O, arsaların bedava denilebilecek oranda ucuz olduğu bir memlekette sokakların bu kadar dar, şahnişin (balkon) ve saçakların adeta birbirine değecek biçimde tehlikeli oluşunu, yapı işlerinin hiçbir kontrole tabi tutulmaksızın Rum ve Ermeni kalfaların keyfine bırakılmasına bağlamaktadır. Zira, bu Rum ve Ermeni kalfalar -günümüzdeki arazi mafyasını hatırlatırcasına- kendilerini işsiz bırakmayan yangınları önlemeyi akıllarından bile geçirmemektedirler.[12]

Yangın öncesi yolların ve evlerin en düzgün olduğu yer Ermeni mahallesidir. Burası mimari tarz ve görünüm açısından kentin bütün mahallelerinden daha iyi durumdadır. Geniş sokaklara, temiz, düzenli ve boyalı evlere sahiptir.[13] Dış görünüm itibariyle şehrin en pis ve plansız mahallesi ise, onbin insanın yaşadığı Musevi mahallesiydi.[14]

YANGIN GENİŞLİYOR

Ateş sekiz-on kola ayrılmış, her kolu bir yılan gibi kıvrılarak şehrin dört tarafına nüfuz etmeye başlamıştı. Seyyahların, güzelliğini tarif etmek için kelime bulmakta zorlandıkları şirin kent alevlere boyun eğmiş, kıyamet gününü yaşıyordu. Bu tüyler ürpertici manzara içerisinde bir kısım ahali de değerli eşyalarını kurtarabilmek ümidiyle "yangından mal kaçırmaya" çalışıyordu.

Ahali malların kurtarmaya dursun, birtakım talancı gürühu da sahnede yerini almıştı. Çeşitli milliyetlere mensup bu fırsatçılar, değerli eşyalardan aşırmak için uğraşıyorlardı. İzmir müşiri ve kaymakamı bunların tedibi ve şehrin tahkimi için İstanbul'dan bir tabur asker, deniz savunması için de "süfun-ı humâyûn"dan iki gemi istediler. Talep Meclis-i Vâlâ'da görüşüldükten sonra maliye nazırının da onayıyla yüz nefer askerin İzmir'de geçici olarak istihdamı kabul edildi. Öte yandan bir de gemi gönderilmesi kararlaştırıldı.[15]

Yangın nihayet öğle vakti kontrol altına alınabilmişti. Toplam on yedi saat süren bu afette, en büyük zararı Ermeni mahallesi görmüştür. Bin evin bulunduğu bu mahallede 34 evin dışındaki bütün evler ile dükkânların tamamı kül olmuştur. Bunun yanı sıra Rum ve Frenk mahallelerindeki ev, dükkân ve mağazaların üçte biri; Müslüman mahallesindeki yaklaşık 200-300 ev ile bazı cami ve medreseler; Yahudi mahallesindeki evler ile Ermeni ve Rum kiliseleri[16] tamamen yanmıştır. Çarşı ve gümrükler ile bazı Müslüman mahalleleri ve Frenk mahallesinin sahil tarafları yanmaktan kurtulmuştu.

Taş ve tuğladan yapılmış olan kâgir binalar yangından etkilenmemişti. Ancak rüzgâr devam etmekte olduğu için, henüz tam sönmemiş olan korların ateş alarak bu binaları da yakacağından korkulmakta, bir yandan da halkın huzuru ve yangının yeniden canlanmaması için dua edilmekteydi. Yangınzedelerden Müslüman olanlar yanmayan cami ve medreselerde korunurken, diğer milletler kilise, hastane ve yanmayan evlere yerleştirilmişlerdi. Açıkta kalanlar ise 70-80 kadar askeri çadırda muhafaza altına alınmıştı. Felaketzedelere her gün iki ekmeğin yanı sıra katık olarak üzüm ve

peynir veriliyordu. Bu arada rüzgâr hâlâ devam etmekte, zaman zaman, içleri yangınzedelerin eşyalarıyla dolu bulunan kâgir binalar ateş almakta, ancak büyümeden söndürülmekteydi. Her türlü tehlikeye karşı karakollar gece-gündüz açık tutuluyor ve tulumbalarla dolaşılmaktaydı.[17]

YANGININ BAŞKENTTE DUYULMASI VE YÖNETİMİN TEPKİSİ

Haber Sultan Abdülmecid'e intikal ettiğinde çok müteessir oldu. Padişah, acil ihtiyaçlar için Darphane-i Âmire'den derhal 500 kese akçe[18] gönderilmesini emretti. Bezmialem Valide Sultan ise 100 kese akçe inayette bulundu.[19] Öte yandan "vükelâ-yı fiham hazerâtıyla sâir münasib olan bazı zevât taraflarından dahi mümkün mertebe iâne-i lâzimenin icrâsı ve bazı çadır ve sâire misillü muktezî görünen eşyanın dahi serî'an tertib ve tedarikiyle" yangın mahalline ulaştırılması emredildi.[20] Yardımlar salt parasal değildi. Her yangından sonra olduğu gibi, şehirde ekmek kıtlığı yaşanacağı için un gönderilmesine karar verildi.[21] Yangının üçüncü günü de zahire müdürünün belirlediği miktarda un ile yeni icat edilmiş 100 çadır, Ereğli vapuruyla yola çıkarıldı. Bunların dağıtımını yapmak üzere Maliye hazinesinden deneyimli bir memur görevlendirildi.[22]

Padişahın iradesi doğrultusunda yangınzedelere dağıtılmak üzere erkan-ı devlet, valiler ve müşirlerce yapılan bağışların listesi 27 Temmuz 1845 tarihli *Ceride-i Havadis*'te yayımlanmıştır.[23]

Mısır valisi Mehmed Ali Paşa da İzmir'deki yangını duyduğunda çok üzülmüştü. Paşa, "Erbab-ı servet ve yesâra böyle vakitde fukaraya iâne eylemek lâzime-i himmet ve hayr-hahî olmağla ehl-i İslam ve milel-i sâire ateş-zede fukarâ ve muhtaclarına" dağıtılmak üzere 250.000 kuruşluk bir poliçeyi İzmir'de oturan Felemenk konsolosu baştercümanına göndermişti.[24] Mehmed Ali Paşa'nın gönderdiği bu yardımın da diğerlerine eklenerek dağıtılması uygun görüldü.

Toplanan nakdî yardımların "gerek ecnebî ve gerek yerli olsun ashab-ı ihtiyacdan bulunan" herkese eşit olarak dağıtımının sağlanması için, tecrübeli ve dürüst bir memur olan masarıf muhasebesi katiplerinden Sadık Bey görevlendirilmişti. Orada hiçbir zorlukla karşılaşmayan Sadık Bey, yardımı herkese eşit olarak paylaştırmış, defterini tutmuş ve İzmir Meclisi'nin mazbatasını da yanına alarak İstanbul'a dönmüştür.[25]

Yangından 11 gün sonra, felaketzedelere taksim edilmek üzere hazırlanan 25.000 kıyye (yaklaşık 32 ton)[26] un ile 100 çadırı taşıyan gemi İzmir limanına demir atmıştı. Çadırların, asayiş sağlanıp halk yeni yuvalarına kavuşuncaya kadar orada kaldıktan sonra toplanıp yeniden İstanbul'a gönderilmesi; unun ise kıyyesi 42 paradan olmak üzere ücret karşılığı dağıtılıp, elde edilecek 26.200 kuruşun da hazineye ulaştırılması isteniyordu. Ancak dört sene önceki yangın sırasında yapılan un yardımı ücretsiz dağıtılmıştı. Zaten doğal olan da buydu. Şimdi ücret karşılığında verileceği halk arasında duyulunca bilhassa ecnebî teb'a arasında şikâyet boyutunda dedikodular dolaşmaya başlamıştı. 26.200 kuruş gibi bir rakamın koca devletin hazinesi için çok küçük bir değer ifade ettiği esefle dile getiriliyordu. Bunun üzerine İzmir muhassılı Mehmed Raşid, şehirde yaşanmakta olan un krizini bir şukka ile başkente bildirmiş, mümkünse unun ücretsiz dağıtılmasını, hem ancak bu şekilde "yardım" maksadının hasıl olacağını belirtmişti. Durum Meclis-i Hass-ı Vükelâ'da görüşüldükten sonra, unun ücretsiz dağıtılmasına karar verilerek bunun hazineye bir yük getirmeyeceği ifade edilmişti. Nitekim bu yöntem padişahça da uygun bulundu.[27]

Bu yangın, İzmir'deki itfaiyenin durumu hakkında bazı gerçekleri ortaya çıkarmıştır. Tulumba, kanca, halat ve sair yangın söndürme araçlarının çok kullanılmaktan dolayı işe yaramayacak durumda oldukları görülmüştü.[28] Tamire muhtaç olanlarının acilen tamiri, bir kısmının sayısının arttırılması, bir miktar da yeni alet alınması kaçınılmazdı. Zira, büyük bir şehir olan İzmir'de sadece beş tane tulumba vardı. Bunlardan ikisi kışlayı humâyûnda, ikisi muhtelif yerlerdeki karakollarda, bir tanesi de hükûmet konağındaydı. Buna paralel olarak diğer ufak itfaiye araçları da oldukça yetersizdi. İzmir muhassılı Mehmed Raşid'e göre, kışla ve karakollardaki tulumbalara ikişer tane daha eklenerek sayısı dördere, hükûmet konağına da bir tane eklenerek sayısı ikiye çıkarılması; öte yandan İzmir yaş meyve ve Efrenc gümrüklerine de birer tane tulumba konulması ve bütün bunların yeterli miktarda hortum, kova, kanca, balta ve zincirlerle desteklenmesi "ehemm ve elzem" di[29].

YANGIN SONRASI PLANLAMA

On yedi saat süreyle yerliyabancı binlerce kişiyi sokağa mahkûm eden yangın tamamen söndürülmüş ve felaketzedeler geçici mekânlara yerleştirilmişti. Devlet, gerekli maddî yardımı hemen yapmıştı. Şimdi sıra, yangının bu denli büyük bir afete dönüşmesinin sebeplerini araştırmaya, aynı durumun yeniden yaşanmaması için önlemler almaya ve planlı bir şehir oluşturmak için neler yapılabileceği meseleleri üzerinde düşünmeye gelmişti.

Yangının bu kadar uzamasının belli başlı iki nedeni vardı. Birincisi mimari ile ilgilidir. Yapımında ahşap malzeme kullanılan evler birbirine çok bitişik, sokaklar da oldukça dardı.[30] Bu durum, rüzgârın etkisiyle ateşin kısa sürede bir evden diğerine, sokağın bir yamacından karşı yamacına sıçramasına yol açıyordu. Buna rağmen halk, her an tehdidi altında bulundukları ve yıkıcı et-

kisinden kurtulamadıkları bu tehlikeye karşı tedbir almıyor, kayıtsız kalmaya devam ediyordu.[31] Öte yandan, halkın bu uyuşukluktan kurtulması için devlet adamları da herhangi bir tedbir almamakta; her türlü yeniliğe sırt çevrilen bir ortamda bazı aydınlar kamu yararına olan planlarını uygulama olanağı bulamamaktaydılar.[32]

Şehri harabeye çeviren yangının bu kadar tahripkâr olmasının diğer nedeni ise, kentteki itfaiye mekanizması ile ilgiliydi. Yukarıda bahsedildiği gibi yangın söndürme aletleri ve bu iş için gerekli personel yetersizdi.[33]

Tarihinde birçok kez ateşler içinde kalan İzmir şehri,[34] son olarak 1854[35] ve 1841[36] senelerinde yanmıştı. 1845 yangınına gelinceye kadar onbir sene de üç yangın gören şehrin yanmayan semti/mahallesi kalmamıştı. Devletin Tanzimatla birlikte her alanda değişim ve yeniliğe kucak açması şehircilik alanında da yansımasını bulmuştu. Başta İstanbul olmak üzere, önemli merkezlerde planlı kentleşme yolunda fikirler ortaya atılıyor, devlet de artık bu görüşleri dikkate almaya başlıyordu. Esasen planlı bir kentleşme, yangın ve deprem gibi afetlerin eksik olmadığı ülke için kaçınılmazdı. Bu noktada 1845 yangınının önemi ortaya çıkmaktadır. Zira, bu yangın ahşap döneminden kâgir dönemine geçiş sürecini başlatmıştır. Bu tarihten sonra İzmir'in fiziki ve mimari yapısındaki değişim açık şekilde görülecektir. Evlerin inşa tarzı ve sokakların genişliğinde İstanbul'daki usul esas alınacak,[37] yani, üç-dört hanede bir araya kâgir duvar inşa edilecek, sokaklar da mümkün mertebe genişletilecekti.

İzmir'deki imar faaliyetlerini yürütmek üzere Ebniye-i Hassa müdürü Halim Efendi görevlendirilmiş ve yanına da uzman bir kalfa verilmişti.[38] İzmir'i planlı ve düzenli bir dokuya kavuşturacak olan bu işin gizlice yapılması isteniyordu.[39]

Tanzimat döneminin şehircilik ve ulaşım anlayışı çerçevesinde modern yollar ve caddeler açılması, yangına dayanıklı kâgir binalar yapılması projesi; önce İstanbul ve İzmir gibi, bu afetten en fazla zarar gören şehirlerde uygulanmaya başlandı. Proje, biri yollarla, diğeri evlerle ilgili olmak üzere iki kategoride ele alınıyordu: Bu tarihe kadar İzmir sokaklarının genişliği 1,5 ilâ 4 metre arasında değişmekteydi. Yeni projeye göre; cadde mahiyetindeki sokaklar 6, normal sokaklar 4,5 metre[40] genişliğinde olacaktı. Binalarda balkon ve cumba gibi aksesuarlara yer verilmeyecekti.[41] Bu dönemin bir başka yeniliği de şehir imar haritalarının çizilmeye başlanmasıdır.[42] İşte buna uyan Ha-

YANGINZEDELERE DAĞITILMAK ÜZERE YAPILAN YARDIMLAR

Sadrazam Mehmed Emin Rauf Paşa	10.000 kuruş
Şeyhülislam Es-seyyid El-hac Arif Hikmet Bey	10.000 kuruş
Serasker Rıza Paşa	10.000 kuruş
Meclis-i Ahkâm-ı Adliye reisi Süleyman Paşa	7.500 kuruş
Harbiye Nazırı Fethi Ahmed Paşa	7.500 kuruş
Tophane Müşiri Mehmed Ali Paşa	7.500 kuruş
Kapudan-ı Derya Halil Rıfat Paşa	7.500 kuruş
İstanbul ordusu Müşiri Reşid Paşa	5.000 kuruş
Maliye Nazırı Safveti Paşa	7.500 kuruş
Evkaf Nazırı Hasib Paşa	5.000 kuruş
Meclisi-i Ahkâm-ı Adliye azalarından Rifat Paşa	5.000 kuruş
Meclisi-i Ahkâm-ı Adliye azalarından Kamil Paşa	3.500 kuruş
Hariciye Nazırı Şekib Efendi	2.500 kuruş
Dahiliye Müsteşarı Zühdü Beyefendi	1.500 kuruş
Darbhane Nazırı Tahir Beyefendi	2.500 kuruş
Deavi Nazırı Mazlum Beyefendi	2.500 kuruş
Asâkir-i Nizamiye müsteşarı Arif Efendi	1.500 kuruş
Bahriye müsteşarı Mustafa Efendi	1.500 kuruş
Ticaret Nazırı vekili Hüseyin Beyefendi	2.000 kuruş
Hüsrev Paşa	10.000 kuruş
Hüseyin Paşa	10.000 kuruş
Eski Erzurum Müşiri Kamili Paşa	5.000 kuruş
Trabzon Valisi Abdullah Paşa	10.000 kuruş
Edirne Müşiri Tahir Paşa	7.500 kuruş
Silistre Müşiri Said Paşa	7.500 kuruş
Elviye-i Selâse Müşiri Hüsrev Paşa	7.500 kuruş
Selanik Müşiri Vasıf Paşa	7.500 kuruş
Bosna Müşiri Osman Nuri Paşa	10.000 kuruş
Konya Müşiri Hamdi Paşa	10.000 kuruş
Diyarbekir Müşiri İsmail Paşa	10.000 kuruş
Mısır Valisi Mehmed Paşa	7.500 kuruş
Bağdad Valisi Necib Paşa	10.000 kuruş
Aydın Müşiri Yakub Paşa	10.000 kuruş
Girit Müşiri Mustafa Paşa	10.000 kuruş
Trablusgarb Müşiri Mehmed Paşa	7.500 kuruş
Sayda Müşiri Vecihi Paşa	10.000 kuruş
Niş Valisi Hafız Paşa	7.500 kuruş
Üsküb Valisi Osman Paşa	7.500 kuruş
Hüdavendigar Müşiri Salih Paşa	7.500 kuruş
Sivas Valisi Şerif Paşa	7.500 kuruş
Merhum Hacı Eyyüb Ağazade Sadık Beyefendi	10.000 kuruş
Toplam	**290.000 kuruş**

Ceride-i Havadis, Nr: 259 (21 Receb 1261)

Yangınzedelere yardım yapan devlet erkânı ve yardım miktarları. **BOA, İD, Nr: 5305**

Nakdî yardımın ne şekilde dağıtılacağına dair padişah iradesi.
BOA, İD, Nr: 5355

Yangının uzamasının sebebleri ve bundan sonra bina inşa ederken dikkat edilecek hususlara dair İzmir meclisinin mazbatası.
A. MKT. 57/67

lim Efendi de, mahallî amirlerle yerel meclisi harekete geçirerek, ilk iş olarak yanan yerlerin haritasının çizimini sağladı. Yangın yerleri, yeni kent reformu projesinin hayata geçirilmesi yolunda pilot bölge olarak ele alınacaktı.[43] İşin bundan sonrası müdürün şifahi emrine göre yürütülecekti. Çünkü Halim Efendi İstanbul'a dönüyor, kalfa orada kalıyordu.[44]

Halim Efendi İzmir'den ayrıldıktan sonra başta zenginler olmak üzere İzmirliler, belirlenen proje uyarınca evlerini yeniden inşa etmeye başladılar. Yüzyıllardır evleriyle birlikte canları da yanan halk projeyi memnuniyetle karşılamış, Halim Efendi nezdinde hükumete şükranlarını sunmuşlardı. Ancak, yeniliklerden rahatsız olanlar da yok değildi. Sokakların genişliğinin yukarıdaki ölçülerde olabilmesi için arsa sahiplerinin arsalarının yüzde 9'undan feragat etmeleri gerekiyordu. Bir kısım halk, arsalarının kamulaştırılmak istenmesini hoş karşılamamıştı. Ancak, bunların direnişleri ve kendilerine göre hak arama yönündeki dilekçeleri dikkate alınmayacaktı. Ermeni ahali, yeni düzenin hedefe ulaşması için arsalarından feda etmeyi seve seve kabul etmişler, hatta verdikleri arzuhalde teşekkürlerini dile getirmişlerdi.

Kereste, kireç vs inşaat malzemesi fiyatları ile istihdam olunacak duvarcı, marangoz, rençber ve amele yevmiyeleri Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'ce belirlenmişti. Eğer işçi temininde sıkıntı çekilirse İstanbul'dan işçi gönderilecekti. Yine aynı meclisin aldığı bir karar gereğince; varlıklı olanların bir an önce inşaata başlamaları isteniyor, yoksullara da İzmir'den gelecek yazıya göre, bir nevi kredi verileceği müjdeleniyordu.[45] Oysa, 1864 yılında hükumetin aldığı bir kararla İstanbul'da bütün binaların kâgir yapılması şart koşuluyor, buna gücü yetmeyenlerin ahşap bina yapmasına izin veriliyor,[46] fakat İzmir'deki gibi krediden söz edilmiyordu.

DEĞERLENDİRME

1845 yılında meydana gelen bu yangın, İzmir'in, klasik Türk-İslam mimarisinin özelliklerini taşıyan imajından sıyrılıp, Avrupaî bir imaj kazanmasının yolunu açmıştır. Tabii bunda, dönemin şehircilik anlayışının etkin rolü vardır. Yangından önce yollarının düzgün ve evlerinin planlı olduğu yukarıda belirtilen Ermeni mahallesi, eski yapısına ve mülkiyet sınırlarına bağlı kalınmadan yeniden inşa edilmiş, dik açılı sokaklara sahip yepyeni bir mahalle vücuda getirilmiştir. Rauf Beyru'ya göre, bilinçli bir planlamanın, İzmir'de geniş çaplı ilk uygulaması belki de bu mahalledir.[47]

Yüzyılın ikinci yarısında, başta hükûmet konağı ve kışla olmak üzere kamu yapılarının kişisel konutlara oranla daha Batılı bir çizgi tutturdukları görülüyor.[48] Hatta bu yangından sekiz yıl sonra 1853 yılında *The Illustrated News*, İzmir'i, "Anadolu kentlerinin kraliçesi, İyonya'nın tacı ve Asya'nın mücevheri"[49] cümleleriyle tasvir etmektedir.

İzmir şehri büyük yangınlarının sonuncusunu 1922 Eylülünde yaşadı. Türk kuvvetlerinin şehre girişinin ikinci günü meydana gelen ve başta Frenk mahalleleri olmak üzere, Rum ve Ermeni mahallelerinin günlerce yandığı bu yangından sonra -20. yüzyılın gelişen teknolojisi de göz önünde bulundurularak- daha sıkı tedbirler alınmaya başlandı. Ahşap bina yapımı tamamen yasaklandı. İzmir, ancak bu tarihten sonra ve yüzyılımızın ortalarına doğru yangın belasından kurtulabildi.[50] Sürekli iç göçe sahne olan kentte fiziki gelişmeye paralel olarak, geleneksel mimariden kopuş süreci hızlanmış ve diğer göç alan Anadolu kentlerinden belirgin şekilde ayrılan bir görünüme kavuşmuştur.

1. Bugün İzmir'de İmamoğlu / İmam Hanı adıyla biri orijinalliğini kaybetmiş, diğerinin ise sadece yeri tespit edilebilen iki yapı olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan birisi Kemeraltı Caddesi üzerinde ve Başdurağa yakın bir yerde bulunan Hamzu Rüstem Pasajı veya Emirler Çarşısı'nı geçince aynı sıradadır (M. Münir Aktepe, "İzmir Hanları ve Çarşıları Hakkında Ön Bilgi", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 25 (1971), s. 128). İkinci hanın yeri ise, 1905 yılına ait sigorta planlarından tespit edilebilmektedir. Bu planlarda yer alan "İmam Han Meydanı" adı, büyük bir olasılıkla burada bir İmam Hanı olduğunu göstermektedir. 1671'de İzmir'e gelen Evliya Çelebi, burada İmamzade'nin iki tane hanı olduğunu yazıyorsa da, bunların yukarıdaki hanlar olup olmadığını bilemiyoruz (Bozkurt Ersoy, *İzmir Hanları*, Ankara, 1991, s. 95).
2. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Dahiliye (İD), Nr: 5296; *Cerî-*

de-i Havâdis, Nr. 237 (8 Receb 1261), s. 1; Ahmed Lütfi, *Tarih-i Lütfi*, c. VIII, Dersaadet, 1292, s. 26.

3. BOA, İD, Nr: 5296.
4. İzmir, yazları sıcak ve kurak geçen tipik Akdeniz iklimine sahiptir. Temmuz ayında ortalama sıcaklık 42 dereceyi bulmaktadır. Haziran-Eylül döneminde düşen yağmur ise yıllık yağışların % 5'ini oluşturmaktadır (Besim Darkot, "İzmir" *İA*, V/2, İstanbul, 1968, s. 1242)
5. BOA, İ.D, Nr: 5296.
6. Emin Canpolat, *İzmir Kuruluşundan Bugüne Kadar*, İstanbul, 1953, s. 53.
7. E. Canpolat, *age*, s. 43.
8. Rauf Beyru, "Ondokuzuncu Yüzyılın İlk Yarısında İzmir'de Kentiçi ve Kent Çevresi Ulaşımı ve Trafik Düzeni", *Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu Tebliğleri* (Hazırlayan: Tuncer Baykara), İzmir, 1994, s. 10. Frenk Caddesi çeşitli dillerde *Reu Franque*, *Frank Street*, *Via dei Franchi* şekillerinde isimlendirilmektedir.
9. Korn Philipp, *Kossuth und die Ungarn in der Turkei*, Hamburg-New York, 1851, s. 514.
10. R. Beyru, "İzmir'de Ulaşım", s. 12
11. B. Darkot, *agm*, s. 1244.
12. B. Darkot, *agm*, s. 1247.
13. R. Beyru, "19. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir'de Yaşam" *Üç İzmir*, İstanbul, 1992 (Yapı Kredi yay.), s. 183. Ermeni mahallesindeki bu düzenin sebebi yazının devamında ortaya çıkacaktır.
14. R. Beyru, "İzmir'de Yaşam", s. 188.
15. BOA, Bâbıâlî Evrak Odası Sadaret Evrakı Mektubî Kalemi (A.MKT), Dosya No: 25, Sıra No: 100.
16. Ermeni mahallesi ile ilgili yangın öncesi anlatımlarda, üzerinde durulan hellibaşlı yapılardan biri de bu kilisedir. 1855'te şehri gezen Charles G. Addison, yapının içinde mahşer gününü anlatan çok büyük bir tablo; etrafında ise servi ve portakal ağaçlarının dikili olduğu, hüyük kısmı kare biçimindeki mezar taşlarıyla kaplı bir avlu bulunduğunu anlatmaktadır (R. Beyru, "İzmir'de Yaşam", s. 188). Yangından sonra aynı yere daha büyük bir kilise yapılacaktır.
17. BOA, İD, Nr: 5296.
18. Bu tarihlerde 1 kese akçe [kesakçe], 500 kuruşu karşılıyordu (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Akçe", *İA*, c. 1, İstanbul 1983, s. 232).
19. *Ceride-i Havadis*, Nr: 237, s. 1.
20. BOA, İD, Nr: 5296.
21. Başta unla birlikte peksimet de gönderilmek istenmiş, fakat yeterli miktarda peksimet stoku bulunmadığı için, bundan vazgeçilerek, unun miktarı artırılmıştır.
22. BOA, İD, Nr: 5305. Bu memurun yolluğu ve İzmir'de bulunduğu sırada yapacağı harcamaların bedeli kendisine görev dönüşü verilecekti.
23. *Ceride-i Havadis*, Nr: 239 (21 Receb 1261), s. 1; BOA, İD, Nr: 5305.
24. Paşa, yazısını şu şekilde tamamlıyordu: "... meblağ-ı merkumu mesfurdan [tercümandan] ahz ile bermûceb-i iş'âr-ı muhibbânem muhtacîn ve fukarâya taksim ve ol vechile taraf-ı muhibbânemi memnun eylemeleri me'mûl-i hâlisânemdir. MEHMED ALİ 11 Receb sene 1261".
25. BOA, İrade Meclis-i Vâlâ (İ.MV.), Nr: 1526. Sadık Bey İzmir'e giderken kendisine harcırah veya başka bir isim altında her hangi bir ödeme yapılmamıştı. İzmir tarafından da kendisine nakit olarak bir şey verilmemiş, ancak bir kıta vapur tezkeresiyle gönderilmişti. O, İzmir'de kaldığı süre zarfında 2104 kuruşluk bir masrafı olduğunu belirtmişti. Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'de Sadık Bey'in harcırah meselesi görüşülmüş ve görevini başarıyla tamamladığı için kendisine 2104 kuruş yerine 5.000 kuruş verilmesi düşünülmüş (15 Ekim 1845); ancak daha sonra "bu misillü atuyye-i seniyye tahdid olunamayub daha ziyade ihsan buyurulması" hususunda padişaha müracaat edilmiş, Sultan Abdülmecid de Sadık Bey'in 7.000 kuruşla ödüllendirilmesini emretmiştir.
26. Okka ile aynı anlamda kullanılan kıyye, 1,283 kilograma eşittir. (Walther Hinz, "İslam'da Ölçü Sistemleri", *MÜ. Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, (Çev: Acar Sevim), Sayı: 5, İstanbul 1990, s. 30; Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tedkik*, Ankara 1994, s. 257.
27. 22 Receb 1261. BOA, İD, Nr: 5555.
28. BOA, İD, Nr: 5296, 5355.
29. 19 Receb 1261. BOA, A.MKT, Dosya No: 26, Sıra No: 15.
30. BOA, İD, Nr: 5296; A.MKT, Dosya No: 57, Sıra No: 67; *Takvim-i Vekayi*', Defa: 290, (26 Receb 1261) s. 5.
31. E. Canpolat, *age*, s. 53.
32. R. Beyru, "İzmir'de Ulaşım", s. 19.
33. BOA, A.MKT, Dosya No: 2, Sıra No: 39; İD, Nr: 5296.
34. İzmir şehri, Osmanlı döneminde bilhassa 1763, 1772, 1797, 1834, 1841, 1851, 1869, 1880 ve 1883 yıllarında; 20. yüzyılda ise 1922 ve 1992 senelerinde büyük yangınlara maruz kalmıştır.
35. Bu yangında Türk mahallelerinin büyük kısmı ile çarşılar yanmıştır (E. Canpolat, *age*, s. 53).
36. Bu yangın da büyük bir rastlantı olarak on yedi saat devam etmiş ve Müslüman ve gayrimüslim 20.000'den fazla insan evsiz kalmıştır (*Takvim-i Vekayi*', Defa: 230, s. 5)
37. İstanbul'da 1241 (1826)'daki Hocapaşa yangınından sonra "*ebniye nizamı*" olarak kabul edilebilecek nitelikte olmayan, ancak "*men'-i hari-*

***19. yüzyıl sonunda tulumbacılar. 19. Yüzyıl İzmir Fotoğrafları*, İstanbul, 1997**

ke dair nizamlar" kabilinden kanuna göre; evlerin arasına kiremitten bir ziru yüksek olmak üzere kâgir "*yangın duvarı*" inşa edilmesi ve sokakların mümkün olduğu kadar genişletilmesi tasarlanmıştı (Osman Nuri, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, I, İstanbul 1338, s. 1160-1161).

38. BOA, İD, Nr: 5305; A.MKT, Dosya No: 57, Sıra No: 67; *Ceride-i Havadis*, Nr: 237, s. 1; *Takvim-i Vekayi*', Defa: 290, s. 5.
39. BOA, İD, Nr: 5305.
40. Bu tarihlerde uzunluk ölçüsü olarak zirâ' kullanılmaktaydı. Zirâ'ın birçok çeşidi vardır. Burada *mimari zirâ'* esas alınmış olmalıdır. 19. yüzyıl şartlarında 1 zirâ', metrik sistemde 78,9 cm.'ye tekabül etmektedir. Bir de *İstanbul zirâ'ı* vardı ki, bu da 68,579 cm'ye eşitti (Walther Hinz, *agm*, s. 72-75). Ancak, genellikle, 1 zirâ'ın karşılığı olarak 75,774 cm'lik bir değer kullanılmaktadır. (Bkz: Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehircilik ve Ulaşım*, (Der: Salih Özbaran), İzmir, 1984, s. 36, n. 43; Vedat Eldem, *age*, s. 237; Zeynep Çelik, *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*, (Çeviren: Selim Deringil), İstanbul, 1996, s. 43, n. 9).
41. BOA, A.MKT, Dosya No: 57, Sıra No: 67; Cengiz Orhonlu, *age*, s. 54.
42. C. Orhonlu, *gös. yer.*
43. BOA, İD, Nr: 5305.
44. Halim Efendi'ye bu hizmetinden dolayı her hangi bir ödeme yapılmazken, kalfaya 2.000 kuruş yolluk verilmesi uygun görülmüştür. (BOA, İD, Nr: 5305; A.MKT, Dosya No: 57, Sıra No: 67.).
45. 21 Receb 1261. (A.MKT.MVL, Dosya No: 2, Sıra No: 39).
46. Zeynep Çelik, *age*, s. 44.
47. R. Beyrut, "İzmir'de Yaşam", s. 183.
48. Ugur Tanyeli, "Çağdaş İzmir'in Mimarlık Serüveni", *Üç İzmir*, İstanbul, 1992, s. 328.
49. Reşat Kasaba, "İzmir", *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri (1800-1914)*, Editörler: Ç. Keyder, Y. E. Özveren, D. Quataert, İstanbul, 1994, s. 13
50. B. Darkot, *agm*, s. 1247.

EPHEMERA

"Plutokrasi"
Signal, S. 5 (Mart 1941)

"Bütün bunlar bizim yüzümüzden."
Signal, S. 7 (Nisan 1941)

"Bahar dediğin bu mu?"
Signal, S. 8 (Nisan 1941)

"Makyaj çokeşliliğin bütün anlamını yok etti."
Signal, S. 9 (Mayıs 1941)

"Demokrasi"
***Signal*, S. 4**
(Şubat 1941)

Naziler 1940 yılında propaganda amaçlı olarak *Berliner Illustrierte Zeitung* dergisinin İngilizce ve Fransızca versiyonu olan *Signal* dergisini yayımlanmaya başladılar. Türkiye'de de belli bir ilgi toplayan derginin satış fiyatı 12 kuruştu. *Signal*'in 1941 yılında çıkan bazı sayılarının arka kapağında karikatürler yer aldı.
Bu iki sayfada yer alan *Signal* dergileri Ephemera Derneği'nden Burçak Evren'in koleksiyonundan alınmıştır.

TARİHİ ÇİNİ SANATININ DOĞUŞ KOŞULLARI VE SON BULMA NEDENLERİ

İznik'te Çini Sanatı

FARUK ŞAHİN
İznik Meslek Yüksek Okulu
Öğretim görevlisi

İznik'te çini ve seramik sanatının son bulması, bir dizi etkene bağlı birçok nedenin sonucudur. Yazılı kaynaklar, sosyal durum, ekonomik ortam, bölgenin jeolojik durumu, hammadde imkânları, yapılan kazı ve yüzey buluntularının değerlendirilmesi, ekolojik ortamı gibi konularda ve çevre arazide 1975 yılından beri yaptığım araştırmalarımın ve gözlemlerimin sonucunu bu başlık altında özetlemeye çalışacağım.

Aynı isimli gölün kuzeydoğu ucunda kurulan ve kuruluşu tarih öncesi çağlara uzanan İznik şehrinin geçmişi, bugünkü arkeolojik verilere göre İÖ 4. yy'a kadar uzanmaktadır. Hemen her çağda insan topluluklarının yaşamına uygun bir ekolojiye sahip olan İznik'te Eski Yunan, Roma, Bizans, Selçuklu, Osmanlı dönemleri büyük periyodlar halinde iyi, kötü olaylarla yaşanmış, İznik bu dönemler içinde stratejik konumu nedeni ile siyasal, sosyal, askeri ve dinsel hareketlerle adını hep duyurmuştur.

Cumhuriyet döneminde ise değişen koşullarla, küçük nüfuslu tarıma dayalı ekonomisi ile her zaman kasaba hüviyetinde kalmıştır.

Prehistorik dönemlerden, Osmanlı İmparatorluğu'nun 16. yy sonuna kadar, birçok açıdan adından söz ettiren İznik şehri, bugün yeşillikler içinde sakin sessiz hali, zamanla yer yer yıkılan surları ve trafik nedeni ile yıktırılan sur duvarları ile kentin tarihsel ve arkeolojik ihtişamını, önemini hissettirmektedir.

Hıristiyan ve İslam dinleri açısından tarihte önemli olaylara sahne olmuş İznik kentinin bugün yaşayan bir sit alanı oluşu yanında araştırma, inceleme ve yerleşim planına yeteri kadar özen gösterilmeyişi, olanakların sınırlı oluşu, kent dokusunun, tarihinin ve arkeolojik öneminin hızla yitirilmesine yardımcı olmaktadır.

Bilimsel planlamadan yoksun tarım faaliyetleri yanında, çarpık şehirleşme olgusu, gölü ve sudaki canlıları tehdit etmekte, mevcut dar kuşak halindeki tarım arazisi, fundalıktan açma tarlalarla ve bilinçsiz zirai mücadelelerle hızla yok olmaktadır. Yerel yönetimlerce sağlanmaya çalışılan çözüm ve önlem çabaları sınırlı kalmaktadır.

İznik ve çevresi yazılı kaynaklar olmamasına rağmen, prehistorik dönemlerden itibaren arkeolojik bulgularla, buranın önemli bir keramik üretim merkezi olduğunu göstermektedir.

Bir fay hattında kurulan kent, yanındaki çöküntü gölü ile şistli, kumlu, kalkerli topraklara sahiptir. İznik yöresinde metamorfik kalkerli kum taşı kayaçlar içinde, polygra fosilleri görülmektedir İznik kazılarında da bol miktarda pecten kabukları bulunmuştur. Gölün çekilmesi ile oluşan ve kuzeygüney doğrultusunda uzanan palazoik şistlerden oluşan temel üzerinde, vadilerden akarsular ile taşınan aliviyonlu topraklar üzerinde tarım yapılmaktadır.

Roma döneminden günümüze kadar şehir suyu Dereköy'den sağlanmış, Lefke Kapı dışında su kemerleri ile Lefke Kapı içinde bir çeşme ve su sistemleri kurulmuş; bu su sistemi şehir içindeki sarnıçlarla takviye edilmiştir.

İznik ve çevresi, Abdülvahap Tepesi etekleri, Boyalıca, Kızılhisar, Elbeyli çevresi gibi yerler kırmızı pişen, kumlu kil yatakları ile dikkati çeker. Ömerli, Tacir, Gürmüzlü, İhsaniye, Akköy gibi yerleşim merkezleri çevresinde marn ve oluşmamış dolamit yataklarına rastlanır. Aşı kırmızı killer, Boyahca ve çevresinde görülen, küçük damarlar halindeki oluşumlardır.

İznik'te İstanbul Kapı.

Drazali ve Yeniköy çevresi organik katkılı, gri-siyalı tabii renkteki killerle, çökelti alanı killeri olarak belirir. Plastik oluşları, kırmızı-pembe pişme renkleri ile dikkati çekerler. Tacir ve Ömerköy'de bulunduğu belirtilen, beyaz renkli, kaliteli silis kumundan hiçbir eser ve ocak kalıntısı yoktur. Elbeyli girişinde görülen, bol kireçli ve sarı renkli silis kumu, yer yer iki metre kalınlıkta geniş bir katman oluşturmaktadır. İznik yakınlarında Hacı Osman, Kutluca, Kırıntı, Özekdere, Elmalı gibi yüksek yerleşimlerde, kayın ve çam ormanı içinde kuars ve kuarsitin bir ila elli tonluk mercek şeklinde oluşumları mevcuttur. Yüzey serpintisi olarak Hisardere, Gürmüzlü, Abdülvahap Tepesi, demir bulaşıklı kuars ve kuarsit buluntular verir. Elmalı Köyü, Menekşe Yaylası'nda temiz kalsit yatakları bulunmaktadır. İznik ve yöresinde kalsedon, agat türü kuars oluşumlarına rastlanmamıştır. Boyalıca çevresi ile Yenişehir yolu üzerinde ve Drazali Çayı vadisinde çok küçük damarlar halinde, zayıf mangan ve krom bileşiklerine rastlanabilir.

İznik ve çevresindeki yamaçlarda ve küçük vadi içlerinde kireç taşı ve giri renkli vasıfsız mermer ocakları, Roma dönemlerinden yakın tarihe kadar işletilmiş, taş ocaklarıdır. Günümüzde Deliklitaş mevkiindeki, Roma dönemi anıtsal kaya mezarlığı stabilize yol yapım malzemesi olarak kullanılarak yok edilmektedir.

Abdülvahap Tepesi, Roma ve Bizans dönemi nekropolü olup, nekropol sahası kuzeye doğru Esbekli'ye kadar uzanmaktadır. Abdülvahap Türbesi, "Bayraklı Dede", "Abdül Dede" adı ile halk arasında saygı görmekte, çevre şehirlerden de ziyaret edilmekte ancak kaçak kazılarla sürekli olarak eski mezarlar tahrip edilmektedir.

Bir zamanlar ormanlarla kaplı olan Drazali ve Abdülvahap Tepesi keramik pota kırıklarından ve metalik curuflardan anlaşıldığına göre ergitme ve izabe ocaklarının alanı olmuştur.

Dereköy, Hisardere, Elbeyli, Ömerköy, İnikli sırtlarında görülen antik taş ocaklarından bazılarının zaman zaman kireç ocağı olarak kullanıldığı bilinmektedir.

Bizans döneminde, Hisardere-Eski Elbeyli yolu üzerinde ve Dereköy yamaçlarında kalıntıları görülen keramik fırınları, kil yatağı, su, yakacak ormanın bulunduğu yerleşim dışı, keramik üretim alanları olmuştur.

İznik'i kuzey-güney yönünde çevreleyen tepeler ve küçük vadi yamaçları taş ocakları ile kentin mimari faaliyetlerini desteklemiştir.

Koyu gri renk kuars damarlı, sık kristalli kireç taşı ve tam oluşmamış mermer bloklar, yörenin yapı malzemesi olarak her dönem kullanılmıştır.

Çakırca ve Boyalıca sırtlarında küçük, eski ocaklar halinde görülen metemorfik granit ve ince gözenekli bazalt oluşumları, Roma dönemi yapılarında kaplama ve öğütme

İznik surları, göl tarafı.

taşları olarak yakın zamana kadar kullanılmıştır.

İznik-Gemlik yönünde oluşan gri-yeşil amorf ve kristalli yapıda, iri kuars damarlı diyabazlar, Roma döneminden günümüze kadar mimaride ve mimari kaplama taşı olarak değerlendirilmiştir.

Kutluca ile Hacıosman köyleri arasından çıkarılan açık gri-yeşil renkli bentonit seramik hammadesi olarak yakın zamana kadar kullanılmakta idi. Kızılhisar köyü arkasındaki yamaçlarda, bol olarak bulunan kuars ve feldispatik, kumlu sarı renk killer, ateş killeri olarak değerlendirilir. Aynı yörede, açık ocak olarak çalıştırılmış, eski bir albit ocağı kalıntısı bulunmaktadır.

Roma, Bizans, Selçuklu dönemi yapı malzemesi olarak yoğun şekilde kullanılan tuğla ve kiremit yapımı ile kireç üretiminin İznik için önemli bir iş kolu olduğunu unutmamak gerekir.

Roma ve Bizans dönemi İznik için, kırmızı pişen çömlekçi kili ile üretim örneklerini sergileyen Palailogos seramikleri sarı, yeşil sırları ile uzun dönem üretilmişlerdir. Bizans döneminde seramik üretimi, diğer sanat dallarında olduğu gibi lonca teşkilatı içinde örgütlenmişti. Halkın ihtiyacı olan kaba seramikler, köylerde üretiliyor, satış için kent pazarlarına götürülüyorlardı. Kaliteli seramikler ise İstanbul başta olmak üzere İznik, Konya, Sivas, Kütahya, Tarsus, Selanik'te üretilmekteydi. Bizans dönemi Makedonya ve Selanik seramiklerinin bir grubu, beyaz hamur yapıları, kaliteli bezemeleri ile 13. ve 14. yy'larda Doğu etkisinde üretilmiştir.

Kırmızı hamurlu, beyaz doğal astarlı, çeşitli tekniklerde bezeli, sarı ve yeşil tek renk sırlı seramikler 10. ve 14. yy'larda İznik seramikleri için kronolojik ve teknolojik problemlerle dolu seramik grubunu oluşturur. Anadolu Selçuklu ve Bizans son dönem keramikleri aynı hamur yapıları ve teknolojileri ile ortak bezeme repertuvarları, ilk devir Osmanlı keramikle-

İznik Eşref Rumi Camii minaresinin çinileri (16. yy).

İznik çini plakalar. Sol üstteki Takkeci İbrahim Efendi çinilerinden, alttaki Rüstem Paşa Camii çinilerinden kopya.

ri ile örtüşerek tanımlanmaları güçleşen bir ara dönem seramik grubu oluşturur. Kırımızı hamurlu ve beyaz fritli hamurlu, tek renk sırlı yüzey buluntuları ile İznik Yeşil Cami minaresi çinilerinden bir kısmı, Selçuklu çini ve seramik geleneğinin İznik'te yaşatıldığını gösteren örneklerdir.

Ancak ilk devir Osmanlı keramiklerinin, 13. yy sonundan itibaren İznik, Kütahya, Konya, Sivas, Samsat gibi merkezlerde üretilmiş olduğunu kanıtlarıyla bilmekteyiz. Ortadoğu, Anadolu ve Kafkasya'da geniş bir coğrafyaya dağlan bu üretim şekli bazı farklılıklarla, 19. yy sonuna kadar, Anadolu'da varlığını korumuştur denilebilir.

14. yy İznik seramikçileri, kırmızı renk çömlekçi kili hamurlu mimari çiniler de üretmiştir. Sultan Orhan tarafından, Yenişehir Kapı dışında 1334-35 tarihinde inşa olunan cami, çömlekçi kilinden kırmızı hamurlu, altıgen formlu, yeşil tek renk kurşun sırlı çinilerle bezenmişti. Kırmızı hamurlu çömlekçi kili ile üretilen mimari çiniler, erken Osmanlı dönemi Bursa mimarisinde yaygın olarak kullanıldı. Bu çiniler, Anadolu Selçuklu dönemi, fritli beyaz hamurlu çini geleneği ile bağdaşmayan Bitinyai bölgesi çömlekçilik geleneğinin sonucu idi.

Fritli, beyaz hamurlu çini ve seramik teknolojisi İslam dünyasında uzun bir geçmişe sahipti. Ancak, İznik'te 15. yy sonlarında görülmeye başlanan fritli, beyaz hamurlu seramik ve çini üretimi bezeme ve form ilhamını yerel kaynaklardan değil, Osmanlı Sarayı'ndan alıyordu.

Osmanlılar, 1331'den 1402 Ankara Savaşı'na kadar, Bursa bölgesinin ve İznik'in kültür hayatına ve imarına önem vermişlerdi. Ankara Savaşı sonrası, Timur İznik'i yağma etmiş ve yapılar da zarar görmüştür.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk sadrazamı, Yeniçeri Ocağının kurucusu Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa'dır. Çandarlı ailesi mensupları uzun yıllar vezaret makamına getirilmişlerdir. İstanbul'un fethinden sonra, Çandarlızade Halil Paşa'nın idamı ile bu ailenin İznik'te yaptığı imar faaliyetleri hizmet ve bağışları önemli ölçüde kesilmişti. Fatih'ten önce, Kara Ahmed, Daz Ali, Kara Tekin gibi akıncı beylerine, İznik ve çevresindeki bazı topraklar ikta olarak verilmişti. Drazali, Keramet, Karadin gibi yerleşimler yaşayan isimlerdir.

Fatih döneminde, sancak merkezinin İznik'ten İzmit'e kaydırılması 15. yy sonunda İznik'i kültür ve sanat merkezi olmaktan çıkarmıştı. İstanbul'un fethi ve başşehir olması ile İznik artık İstanbul'dan doğu eyaletlerine gidenlerin uğradıkları ikincil merkez olarak kalmıştır.

İznik'ten 15. yy sonundan 20. yy başına kadar ki dönemdeki nüfusu, Bizans dönemindeki yirmi-otuz bin olan nüfusunun onda biri kadardır. 16. yy başından sonuna kadar, önemli bir çini üretim merkezi olmasına karşın sarayın şehre gösterdiği ilgi çok sınırlı kalmıştır. 1534 yılında Kanuni Sultan Süleyman şehri bir kez ziyaret etmiş, bu ziyarette Matrakçı Nasuh, İznik'in topoğrafik minyatürünü yapmıştır. Bu yüzyılda Mimar Sinan'a verilen birkaç küçük imar faaliyetinden başka, mimari canlılık görülmemektedir.

17. yy'da ise, İznik için iki sorun önem taşımaktadır. Birincisi konumuz olan çini ve seramik üretiminin gerileyişi, ikincisi ise İznik'i dışlayan kuzey ticaret yolunun ortaya çıkmasıdır. Bu iki önemli soruna, kökleri çok eskiden var olan ve kronikleşen bölgesel sıtma sorununun eklenmesidir.

İznik'te 15. yy sonundan itibaren görülen fritli beyaz hamur yapısındaki seramik ve çini üretimi, geleneksel çömlekçilik merkezine saray tarafından yerleştirilmeye çalışılan teknoloji ithali idi. Yavuz Sultan Selim, Çaldıran seferinden sonra İranlı sanatkârlardan birkaç çini ustasını İznik'e yerleştirmişti.

Kırmızı pişen çömlekçi kilinden geleneksel üretim yapan İznik çömlekçi atölyeleri bu yeni teknolojiye ne ölçüde ve hangi sürede adapte olabilmişti? Ancak fırın için, raf, kase pişirim ara malzemeleri olarak fritli hamurla üretim yapan çini atölyeleri, kırmızı çömlekçi kilini ve çömlekçi ürünlerini sürekli olarak çok sayıda yardımcı malzeme olarak kullanmışlardı. İznik ve çevresinin ormanlarla kaplı olması nedeniyle yakacak odun taşıma problemi bulunmayışının yanı sıra, yerel keramik üretiminin varlığı, İznik'i yeni teknolojinin saraya en yakın uygulama alanı haline getirdi. Topkapı Sarayı'nın yıllık yakacak odunu, İstanbul'da inşa faaliyetlerinde kullanılan kereste, donanmanın ahşap ve direk ihtiyaçları yüzyıllardır bu bölgeden temin edilmekteydi.

Çini ve seramik üretimi için çok önemli olan hammadde konusunda ve özellikle fritli seramiğin temel unsuru olan kuars, kuarsit, kil, sülyen, soda gibi tabii oluşumların yeterli miktar ve kalitede olmayışı sorunu başlangıçta önemsenmemişti. Sorun bu hammaddenin uzak mesafelerden İznik'e getirilerek çözümlenmeye çalışılmıştı. Bu konuda Kütahya ve İznik çinicileri arasında mesleki dayanışmadan ziyade rekabetin oluşluğu, soda teminindeki çekişmelerden anlaşılmaktadır. Uzak yerlerden malzeme temini hem zaman almakta hem de maliyeti etkileyen önemli bir faktör olmaktaydı.

1470'li yıllardan itibaren prestije önem veren saray ve çevresi, Ortadoğu'da İran, Suriye, Irak'ta üretilen seramiklerden teknik olarak ve bezeme olarak daha üstün nitelikli bir seramik talebi doğmasına neden olmuştur. Topkapı Sarayı Porselen Koleksiyonu 1550'lerden sonra Çin porselenının giderek artan oranda ithal edildiğini göstermektedir. İstanbul, İznik, Bursa kazı buluntuları bu konuyu destekle-mektedir. Ayrıca 16. yy tereke defterlerinden anlaşıldığı gibi, İstanbul'da şahısların elindeki Çin porseleni sayısı sürekli artmıştır. Bu artış Muhellafat yolu ile saraya giren Çin porselenlerinden de anlaşılmaktadır.

15. yy sonundan 16. yy ortalarına kadar saray ve çevresi İznik'ten kaliteli seramik ve çiniler istemekteydi. Seramik ve çini desenleri konusunda yeni desenler nakkaşhane ve saray nakkaşları tarafından hazırlanıyor, usta nakkaşlar elinden çıkan seramikler belirli günlerde padişaha hediye ediliyor, benzeri ve kopyesi desenler İznik'te çoğaltılıyordu. Aynı tip seramikler teknik ve bezeme açısından Kütahya atölyelerinde de üretilmeye çalışılıyordu.

Bu seramikler 16. yy başından itibaren, Sofya, Cenova, Moskova, Kahire'ye kadar geniş bir alana dağılmıştı. Bu dağılımda Fransa, İngiltere ve İtalya devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'ndan sağladığı ticari imtiyazların yanında, Bursa kumaş, ipek ve hah üretiminin Avrupalı tüccarlarca tercih edilmesi de önemli etkenlerden olmuştur.

Ancak, 16. yy'ın ikinci yarısında, İznik üretimindeki öncelik seramikten mimari çiniye kaydı. Bununla beraber seramik ve çini İznik'ten satın alınmaktaydı. 1582 yılı gibi özel törenlerde, çok sayıda İznik seramiği alınırdı. Eğer İznik atölyelerinden temine edilemez ise alım İstanbul piyasasından yapılırdı. 16. yy sonlarına doğru İznik üretimi seramik satışında komisyoncuların öneminin arttığını görmekteyiz. Serbest piyasada saray mimarbaşısı-kadıkaşicibaşı arasında çıkar çatışmalarının olması doğaldı. Bu gerginlik 1585 ve1595 tarihli fermanlarada yansımıştır. Bu fermanlarda sarayın, İznikli çinicilerin tüccarlara öncelik tanımasından şikâyeti yer almaktadır. Böylelikle İznik çini sanatının hamisi olan saray, zaman zaman serbest piyasa müşterisi konumuna düşüyordu. İznik çini üreticisi güç olan üretim maliyetini karşılayamaz duruma geldiğinde, bu yük ko-

misyoncu veya alacaklı tarafından karşılanmaya çalışılacak sonuçta, düşük fiyattan mal alımı, imalatta hisse payı, kar payı gibi yaptırımlarla veya borçlanmalarla üreticinin ekonomik bağımsızlığının tehlikeye girmesi ve kontrolün aracı eline geçmesi doğal olacaktı.

İznik çini atölyeleri, hami olan saray tarafından yönetilmeye çalışılan küçük üretim birimleri idi. Denetim İznik kadısı ve buna bağlı olan kaşicibaşı ile sağlanmaya çalışılıyordu. Saraydan bir resmi görevli, çini siparişlerinin kontrolü için İznik'e gönderilirdi. İznikli çini ve seramik üreticisi için en büyük harcama, malzeme idi. Paranın dönmesini sağlamak için kaşicibaşı malzemenin büyük bir kısmını devlet bütçesinden alır, borçlanan atölye, borcunu ya ürün karşılığı veya taksit taksit öderdi. Saray ve üretici arasında aracı olan kadı veya kaşicibaşının görevini kötüye kullandığına da rastlanmıştır. Fermanlarda İznik ve Kütahya kadılarının gasp yapmamaları için sık sık uyarılmaları sarayın bu sorunu bildiğini ortaya koymaktadır.

Afyonkarahisar kadısına gönderilen 1590 tarihli bir fermanda, Sinan Paşa Köşkü çinilerinde kullanılmak üzere, İznik çinicilerine soda istenmektedir.

1608'de çıkarılan iki ferman, İznik çinicilerine hammadde sağlamak için sarayın yardımında bulunduğunu ve bunun karşılığı olarak çini imalatını tekeline aldığını vurgulaması açısından ilginçtir. Bu fermanlardan anlaşıldığına göre, Kütahyalı çini ustaları, İznikli ustalara soda vermemiş veya narh fiyatı üzerinde bir fiyat talep etmişlerdi. Fermanın sonunda, Kütahya kadısına kanunsuz para alınmaması bildirilmekteydi.

İznik çini ve seramik üretimindeki düşüş, Sultan I. Ahmed dönemindeki gelişmelerle de bağlantılıdır. 16. yy sonundan kalan belgeler çinicilerle saray arasında menfaat çatışması olduğunu göstermektedir. III. Murad 1595 tarihinde ölür. Yeni Sultan III. Mehmed İznik kadısına gönderdiği fermanda, basmanın türbesi için yapılacak çinilerin gecikmesinden şikâyet etmekte, "gerekli çinileri hariçten tüccarlara sattıklarını, saray için çini yapmayıp tabak, bardak, çanak üretip sattıklarını" anlatmaktadır.

1708'de Üsküdar Valide ve Kaptan İbrahim Paşa Cami için çini ısmarlandığında sonuç, İznik çinicileri için onur kırıcı olmuştur. Sanatsal ve fmansal düzeyde, sarayın desteği olmadan, İznik çini atölyeleri elit sınıfın üreticisi olarak ayakta kalamazdı. Özellikle 17. yy başından itibaren, saray nakkaşhanesinin git gide azalan önemi bezeme yükünü de çinicilerin sırtına yüklemekte idi.

17. yy ticaret yollarının değişimi, İznik'i önemli bir merkez olmaktan tamamen çıkardı. Bunun yamsıra 1595-1610 yılları arasında Anadolu'da çıkan Celali İsyanları da İznik çini ve seramik üretimini olumsuz yönde etkiledi.

III. Ahmed, kızı Fatma Sultan Sarayı için 1709 yılında İznik atölyelerine değil, Kütahya'ya çini siparişi vermişti. Ancak Kütahya atölyeleri Kudüs'teki St. James Katedrali'nin çinilerini yapmaktaydılar. 1718 yılında III. Ahmed Kütüphanesi için çiniler bulunamadığından Kara Mustafa Paşa Yalısı'nın çinileri sökülerek kullanılmak zorunda kaldı.

17. yy'da sarayın zayıflayan himayesine karşılık, İznikli çiniciler şikâyetler bir yana, bir müddet daha direndiler. Kahire'de 1651-1660 arası cami ve sebillerin çinilerini yaptılar. Macaristan, Kırım, Aynaroz da çini siparişlerini gerçekleştirdiler. 11668-1678 tarihli bir grup kitabeli çini tabak İznik seramiklerinin belki son ürünleri olacaktı.

Veziriazam Damat İbrahim Paşa İznik çinicileri ile yaşanan sorunun farkındaydı. İznik çini ve seramik üretiminin yeniden canlandırılması için, 1718 tarihli fermanla, İznik mamüllerinin fiyat ve tiplerinin belirlenmesi isteniyordu. Bundan yaklaşık altı ay sonra, 1719 tarihli fermanla, İstanbul Tekfur Sarayı'nda kurulacak fritli seramik atölyesi için usta ve mazemeler istendi. Çini ustası dışında çalışacak eleman, Boyalıç'tan (Boyalıca) kuars öğütme taşları (Hhavud), Selanik Baruthanesi'nden mürdesenk (kurşunoksit) ve rastık taşı (bakır karbonat), Lefke (Osmaneli) kazasından, Virdlü Köyü Karacalar yöresinden kil, Sarıkısrak (Sansarak) Dağları'ndan çırasız elli ton çam odunu istenmekteydi. Bu fermanda belirtilen malzeme istekleriyle birlikte Tekfur Sarayı'nda çini atölyesi kurulması, artık İznik çini ve seramik sanatının sonu oluyordu.

Uzun yıllar sarayın himayesinde tuttuğu, istek ve siparişlerle yıprattığı, zaman zaman şikâyetler ve cezai yaptırımlarla denetlemeye çalıştığı, İznik çini atölyeleri gene saray tarafından kapatılıyordu. Bu olay Küçük Çelebizade Asım tarihinde, "cümlesi nabud ve perişan oldular" şekilnde özetlenir.

Tekfur Sarayı'nda kısa sürede kurulan çini atölyesi birkaç asırlık deneyimin bir tekrarı idi. Merkezde olmasının işletme ve üretim denetlemesi açısından avantajları olabilirdi. Birkaç yıl içinde üretime başlayan Tekfur Sarayı Çiniciliğinin, genelde başlangıç yılı olarak, 1724-1725 kabul edilir. İznik çini boyutları ile sıraltı, sarı rengi de kullanarak üretim gerçekleştirildi. İstanbul'da cami, çeşme gibi yapılarda ve Topkapı Sarayı'nın bazı bölümlerinde bu çiniler kullanıldı. Yazılı kaynaklarda belirtilmemesine rağmen bu üretim 1735 yılına kadar sürdü. Yaklaşık on beş yıl üretim gerçekleştiren Tekfur Sarayı çiniciliği'nde seramik üretimi yapılıp yapılmadığı cılız veriler dışında tam manasıyla aydınlatılmış bir konu değildir.

Saray himayesinde İznik'te yaşatılan çinicilikte olduğu gibi Tekfur Sarayı çiniciliğinde de saray ilişkileri ne ölçüde gelişmiştir bilmiyoruz. Ancak her iki örnekte de unutulan gerçek şuydu: Çini ve seramik üretiminde hammaddenin uzak çevreden taşınması, üretimin maliyetini önemli ölçüde yükseltmekte ve istenilen nitelikte malzeme sağlanamamaktaydı.

16. yüzyıla ait iki çini tabak.

17. yy'dan 20. yy'a kadar, Çin ve Avrupa porselenleri ile fayans üretiminin yer aldığı Osmanlı pazarlarında, sarayın prestij seramik üretimi ve çabası bu rekabetten hep olumsuz etkileniyordu.

İznik'te sona eren çini ve seramik üretimi sonrası, çini ustalarından birkaçının İstanbul Tekfur Sarayı'na geçtiğini vesikalardan öğrenmekteyiz. Kalan ustalar ne yapmıştı? Bu konuda yazılı kaynaklar bilgi vermemekte, buna karşın İznik ve Kütahya eski fırın kalıntılarının aynı plan tipleri ve yapısal özellikleri ile stratigrafi vermeyen seramik buluntularının karşılıklı olarak İznik ve Kütahya'da ele geçirilmesi, İznikli ustaların da Kütahya'da bir süre çalıştıklarını göstermektedir.

Sonuç olarak, İznik çini ve seramik üretiminin son bulmasının nedenlerini şu başlıklarla özetlemek mümkün gözükmektedir:

• İznik çini ve seramik üretimi, yüzyıllar öncesinden yakın zamana kadar gelen, yerel çömlekçilik sanatı üzerine oturtulmuş fritli beyaz hamurlu İslam seramik teknolojisinin transferidir.

• Bu üretim şekli güç bir teknolojiye sahip olup, gerekli hammadde her dönemde uzak çevreden sağlanmış, bu da üretim maliyetinin yükselmesine sebep olmuştur.

• Fritli, beyaz hamurlu üretimin her aşamasında kullanılan tabii soda temininde, rakip çini üreticisi olan Kütahya ustalarına bağımlı kalınmıştır.

• Küçük birimler halinde üretim yapan İznikli ustalar, yüksek üretim maliyeti ve yaşanan yüksek enflasyon karşısında dayanışma gösteremedikleri için ezilmiş, zaman zaman küçük kaçak üretimlerle küçük pazarlarla yaşamak zorunda bırakılmıştır.

• İznik çini ve seramik üretiminin hamisi saray ile İznikli çini ustaları arasında vali, kadı, çinicibaşı gibi şahıslar ve kurumlarla kararlı bir iletişim kurulamamıştır.

• 16. yy'ın ikinci yarısından itibaren Osmanlı pazarlarına çok sayıda, bol çeşitte ve ucuz olarak giren yabancı seramik ürünü karşısında, İznikli seramik üreticisinin rekabet şansı kalmamıştır.

• İznik seramik üretiminin en parlak dönemi olan 16. yy'da dahi halk tarafından desteklenip benimsenmiş bir işkolu olmamış, ilgi görmemiştir.

• Osmanlı imparatorluğu Anadolu ticaret yolunun 16. yy'da değişmesinin yanı sıra idari ve sosyal değişiklikler İznik çini ve seramik üretimini de olumsuz etkilemiştir.

• 17. yy başından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda gitgide azalan imar faaliyetleri, İznik çini üretimine olan talebin azalmasına neden olmuştur.

KONUYLA İLGİLİ SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

Aslanapa, Oktay-Şerare Yetkin-Ara Altun: *İznik Çini Fırınları Kazısı II. Dönem*, İstanbul, 1989.

Ahmet Refik: "İznik Çinileri Hazinesi: Evrak Vesikalarına Nazaran", *Darülfunun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, c. 8 , S. 4 (1932), s. 36-55.

Anna Kommena: *Alexiad, Malazgirtin Sonrası* (Çev. Bilge Umar), İstanbul, 1996.

Atasoy, Nurhan-Julian Raby: *İznik Seramikleri*, Londra, 1989.

Chaput, Ernest: *Türkiye'de Jeolojik ve Jeomorfogenik Tetkik Seyahatları*, (Çev. Ali Tanoğlu), İstanbul, 1976.

Eyice, Semavi: *İznik Tarihçesi ve Eski Eserleri*, İstanbul, 1991.

French, D. H.: "The İznik Area", *Anadolu Studies*, S. XVII (1967) ayrıbasım.

Gabriel, A.: *Un Capitale Turquie Brousse*, Paris, 1958.

İdris Bostan: *Osmanlı Bahriye Teşkilatı XVII. Yüzyıl Tersane-i Amire*, Ankara, 1992.

Kvatchidze, V.: *Archeological Finds on the Caspavian Coast*, Azerbaycan, 1989.

Ocak, Ahmet Yaşar: *Türk Folklorunda Kesik Baş*, Ankara, 1989.

Rice, Tamara Talbot: *Bizans'ta Günlük Yaşam, Bizans'ın Mücevheri Kostantinopolis*, (Çev: Bilgi Altınok), İstanbul, 1998.

Schede, M.: *İznik Kılavuzu*, Ankara, 1935.

Schnaider, A. M.: "The City Walls Of Nicaea", *Antiquity*, S. 12 (1938), s. 377-443.

Taneri, Aydın: *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Döneminde Vezirazamlık*, İzmir, 1997.

Texier, Charles: *"Küçük Asya" Bithynia*, (Haz: Raif Kaptanoğlu), İstanbul, 1997.

Bir Masaldı Bursa, (Hazs: Engin Yenal), İstanbul, 1996.

Bursa, T.C. Kültür Bakanlığı yayını, Ankara, 1996.

Rumi ve Miladi Takvimler - IV

A. NECATİ AKGÜR
Dr. Müh., Türk Tıp Tarihi Kurumu üyesi

Zerdüştilerin din kitabı Âvestâ.

ATEŞE TAPANLARIN NEVRÛZ'U

İran tarihi, MÖ 675 sıralarında, Khşatrita (Fraort) ya da onun oğlu Dayakku'nun, Hegmatana'da (Ekbatan, bugünkü Hemedan), Mata'lar devletini kurmasıyla başlatılır. MÖ 585'te, Medler'le Lydia'lılar arasındaki bir savaş sırasında, daha önce de değinmiştik, Güneş tutulur. 559'da Kuruş II (Kyros, Cyrus ya da Keyhusrev) Med egemenliğine son verip Pers İmparatorluğu'nu kurar. İlkçağın ünlü hükümdarlarından Dârâ da (MÖ 521-486) Kirmanşah-Hemedan yolu üzerinde ve Kirmanşah'a 30 km uzaklıktaki Bîsütûn resimli-yazılıkayahını, ilkçağın değerli belgelerinden biri olarak, tarihe kazandırır. Zerdüşt (ateşe tapanların) dinine bağlı, Âhûra-mazda'yı Tanrı, Âvestâ'yı da kutsal kitabı olarak bilen Dârâ, burada, İran takvimi aylarının adlarını vermektedir. Bunlar aşağıdaki çerçevede verilmiştir.

Ginzel ise, Rawlinson, Opert, Unger, Justi ve Praşek'e göre, ayları yine birbirinden değişik karşılıklarıyla vermektedir (s. 276).

Eski İran takvimi, eski Mısır'dan alınma, 365 tam (kesirsiz) günlü bir takvimdir. Ancak yine Mısır'da MÖ 238'de, 365 1/4 günlü Kanopus takviminin ortaya çıkmasından sonra, yine oradan esinlenerek, İranlılar da takvimlerini 365 1/4 günlü bir Rumi takvim haline getirdiler. Kanopus takviminde bu iş, ekleme 5 günü, 4 yılda bir 6 güne çıkarmak, yani yıla 4 yılda 1 gün eklemek yoluyla yapılmıştı. İran'daysa, 120 yılda 1 ay (30 gün) ekleme (böylece 120'inci yılı 13 aylı duruma getirme) yoluyla yapıldı. Bunun için 120'inci yılın (ilk ayı olan) Ferverdîn'in arkasına Ferverdîn II ayı; 240'mcı yılın (ikinci yılı olan) Erdîbehişt'in arkasına Erdîbehşt II ayı ... getiriliyordu. Böyle 12x120=1440 yıllık dönüşümler oluşturuluyordu. Öyle ki, Hz Peygamber'in doğumu sıraları İran Kisrâ'sı (hükümdarı) olan Nûşirevan (531-579) döneminde, 530 sıraları, ekleme ay (sekizinci ay olan) Âbânmâh'ın sonuna Âbânmâh II olarak getirilmiş bulunuyordu. Böylece bu yıl 8x120=960'mcı yıl olduğuna göre, bu takvimin başlangıcı 530-960=MÖ 430 yılı sıralarına geliyordu (*İslam Ansiklopedisi*, "Tarih" maddesi). Ne var ki, yazılarımızı izleyen değerli okurlarımızın artık çok iyi bildikleri gibi, 365 1/4 günlü Rumi takvimlerin MÖ 238 yılından geriye gitmesi olası bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu eski İran takvimi, yukarıda da değindiğimiz üzere, MÖ 430'lardan çok daha sonra başlatılmış olmalıdır.

632'den sonra bu 13 aylık takvim uygulamasına son verilmiştir.

Jülyen takviminin mevsimlerle ilişkiye getirilmesinden söz ederken, 325 yılında, İznik'te, Hıristiyan din adamları

	Günaliay'a göre (s. 282/3)		Takıyzâde'ye göre (s. 115)	Birşek'e göre (s. 220)
Sonbahar ayları	Bagayadiş		1. Bâgayâdiş (Ekim)	Adukanaşa (Nisan)
	Edokaniş		2. Âdukeniş (Kasım)	Thuravahara (Mayıs)
	Aseriyadi		3. Âthriyâdiye (Aralık)	Thaigracia (Haziran)
Kış ayları	Enamek		4. Enâmeke (Ocak)	Garmahada (Temmuz)
	Mergezen		5. Mergazene (Şubat)	Turnahaziş (Ağustos)
	Viyahne		6. Viyahne (Mart)	Karbaşiaş (Eylül)
İlkbahar ayları	Germepede		7.	Hâgâyadiş (Ekim)
	Sevrevaher		8. Thevrevâhere (Mayıs)	Markaşanaş (Kasım)
	Saygerriş		9. Thaygerciş (Haziran)	Âşiyadia (Aralık)
			10. Germepede (Temmuz)	Anaimak (Ocak)
			11.	Thwayavrâ (Şubat)
			12.	Viaksana (Mart)

birinci evrensel toplantısına ve Hıristiyan inancının temelini oluşturan Baba-Oğul (Yüce Allah-Hz İsa) ilkesiyle bu konudaki zıtlaşma/savaşıma da değinmiştik. Savaşım burada kalmayıp süregitti. 381'de İstanbul'da ikinci, 431'de Efes'te üçüncü toplantı yapıldı. 428-431 döneminde İstanbul patriği olan, Antakya düşüncesinin temsilcisi Nestorios, bu üçüncü toplantıda, İskenderiye düşüncesine yenik düştü. Bunun üzerine Nestorios yandaşı (Nesturî) din adamı ve bilginler İran'a kaçıp sığındılar ve orada Cündişâpur kentine yerleştirildiler. Cündişâpur, İran'ın Hûzistan bölgesinde, Sâsânî hükümdarı Şapur I (241-272) tarafından kurulmuş bir kentti [Hûzistan, İran'ın güney batısında, Irak sınırında ve Basra körfezi kıyısındadır. Önemli kentleri Ahvaz, Dizful, Şuştar, Ramhürmüz ve Abadan'dır. Eski başkent Sûs (Şuşa) da bu bölgede, Dizful yakınlarındadır]. Daha sonra 489'da Edessa'dan (Urfa) kaçan Hıristiyanlar ve 529'da, Atina felsefe okulunun kapatılmasının ardından, bir bölük Yunanlı din karşıtı da buraya geldi. Hint'ten gelenlerin de katılmasıyla, burası, Nûşirevan döneminde çeşitli milliyet ve değişik dinlere bağlı bilginlerin bir araya geldiği bir bilim ve tıp odağı oldu (Ostrogorsky, s. 54, 71; Adıvar 1969, s. 100; Barthold 1977, s. 11). Cündişâpur'un etkinliği, İslamın, özellikle Abbasîlerin ilk döneminde de başarıyla sürdürülecektir.

Hicret'ten on yıl sonra, 632'de, İran'da ilk yaz gündönümü ölçümünün, takvimbilimdeki altıncı ölçümün gerçekleştirilmiş olduğu görülüyor. 651'de İslam-Arap orduları İran'ı ele geçirip Sâsâni devletine son verdiklerine göre, İslam öncesi "Acem padişahlarının sonuncusu" Yezdicürd (III) bin Şehriyâr bin Kisrâ Pervîz'in (Beyrunî, s. 35) tahta çıkış yılı olan bu yılda, yaz gündönümü (Nevrûz=yılbaşı) 16 Haziran olarak belirlendi. Beyrunî'nin *Âsâr ül-Bâkiye*'sinde, s. 133'teki çizelgede "Fars yılları ve ayları" ile çalışan Yezdicürd takviminin Hicrî takvimle gün farkı 3623 gün olarak verilmektedir. Buna göre,

3623: 365, 25= 0,919 233 401 Rumî yıl ve
365,25 x 0,919 233 401=335,75 gün hesabıyla
3623 gün = 9 Rumî yıl + 335,75 gün olduğundan,

16 Temmuz	622 Cuma =	1'inci gün,	
336 gün	9	=	3623 gün
16 Haziran	632	=	3624'üncü gün = Salı
16 Temmuz	1		
16 Ağustos	32		
16 Eylül	63		
:	:		
16 Haziran	336 /7		

olacaktır (Burada, toplamada 632 yılı artık yıl olduğundan, 335,75'teki gün kesri bir yukarı yuvarlanacaktır. İkinci olarak, 3624:7=517,714'te 7x0,714=5'inci gün= Salı'dır.)

Uluğ Bey Ziycî'ndeyse (I konu-bölüm 3), Eski Fars ya da Yezdicürd takviminin 365 kesirsiz günlü (yani Eski Mısır'dan alınma) bir takvim olduğu ve salı günüyle başladığı belirtilmektedir. Buna göre, söz konusu takvimde yılbaşı,

1 Ferverdîn	001	Yezd.	= 16	Haziran	632
1 "	5	"	= 15	"	636
1 "	9	"	= 14	"	640
:	:	:	:	:	:

şeklinde, 4 yılda 1 gün gerileyerek, örneğin 1752'de

1 Ferverdîn 1122 Yezd. = 9 Eylül 1752

olmuştur. Osmanlı Müneccimbaşı Takvimleri'nde örneğin 1754 yılı ilkbahar ılınımı gününün (26 Cemâziyelevvel 1167=10 Mart 1754 Perşembe), "Tarih-i Farsî-i kadîm'in 1123'üncü senesi Mihrmah'ının 3'üncü gününe" geldiği belirtilmektedir. Gerçekten, 9 Eylül"le başlayan yıl sıralamasında

1123 Yezd.		1753
1 Ferverdîn	=	9 Eylül
1 Erdîbehişt	=	9 Ekim
1 Hordâd	=	8 Kasım
1 Tîr	=	8 Aralık
		1754
1 Mordâd	=	7 Ocak
1 Şehriver	=	6 Şubat
1 Mihr	=	8 Mart
1 Âbân	=	7 Nisan
1 Âzer	=	7 Mayıs
1 Dey	=	6 Haziran
1 Behmen	=	6 Temmuz
1 İsfendâr	=	5 Ağustos
1 Ekleme	=	4 Eylül
5 "	=	8 "
3 Mihrmâh-ı kâdim	=	10 Mart'a

gelmektedir. (Ayrıntılı bilgi için *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı 74'teki [Ekim 1991] incelememize bakınız).

Kaynaklarda 16 Haziran 632 günü, bir yaz gündönümü olarak değil, yalnızca Yezdicürd III'ün tahta çıkış yılı oluşu dolayısıyla onun adını taşıyan takvimin başlangıcı olarak görülmekteyse de, eski Yunan bilimini (ve 325 İznik ölçümünü) Cündişâpur'a getirmiş olan Bizanslı bilimcilerin bu günde bir yaz gündönümü ölçümünü gerçekleştirmiş oldukları kuşkusuzdur. Ne var ki, söz konusu günün, 16 Haziran'a değil de, 20 Haziran'a gelmesi beklenirdi (İlerde, Miladî takvimi kesiminde verilecek olan döküme bakınız). Şimdi bu 4 gün farkı, bir ölçüm yanılgısı olamayacak kadar büyük bir fark, nereden kaynaklanmaktadır? Bunun ancak bir tek açıklaması olabilir: Batıda (Roma ve Bizans) Jülyen takvimi günleri, daha önce de değindiğimiz üzere, Roma'nın kuruluşu, konsüller, arkhontlar vb yıllarıyla gösterilmekteydi. Her ne kadar 530'dan sonra Hz İsa'nın doğumuna (Milat) göre bir yıl sayılmasına geçildiyse de, bu gösterim henüz bir yaygınlık kazanmış bulunmuyordu. Buna karşı Doğuda (Suriye yöresi), günler yine aynı biçimde, ancak yıllar, çok eski tarihlerden beri hep 1 Ekim MÖ 312 başlangıçlı İskender takvimine göre gösterilmekteydi. Doğulu bilginlerin takvimlerinde Milat yılı sayılaması hiç kullanılmadı (Bu uygulama-

nın, ilerde, Abbasîler döneminde olduğu gibi, Osmanlılar döneminde de böylece sürüp gitmiş olduğunu göreceğiz). Böylelikle Doğulular 21 Mart ilkbahar ölçümünün, 325 yılında değil, 636'da; 16 Haziran yaz ölçümünün, 632'de değil, 943'te yapılmış olduğunu biliyorlardı. Bir başka deyişle 325 günlerini, MÖ 312'ye taşımışlardı.

Öte yandan, (632 yerine, hesaplama kolaylığı bakımından) 635- MÖ 311=945 yıl 7'ye bölünürse 135 yıl bulunur. Buna göre MÖ 311'den 135 yıl aralıklarla yukarı doğru çıkılırsa, aşağıdaki çizelge oluşacaktır (İskender Takvimi başlangıcı 1 Ekim MÖ 312 olduğundan, Mart ve Haziran ölçümleri bir sonraki yıla gelecektir).

Milat yılı	İsk. yılı	Mar	Haz	Haz
635	946	19	21	16
500	811	20	22	17
(325) 365	676	21	23	18
230	541	22	24	19
95	406	23	25	20
MÖ 41	271	24	26	21
176	136	25	27	22
311	1	26	28	23

Burada, 325 (365) yılında ilkbahar ılımımın 21 Mart'a, yaz gündönümününse 23 Haziran'a geldiği görülmektedir. Şimdi bu 23 Haziran (325 yılı değeri), MÖ 312'ye taşınırsa, 632'de yaz gündönümü 16 Haziran'a gelecektir (Bugünkü bilgimize göre doğrusu, 325'te 22 Haziran, 632'deyse 15 Haziran. Demek, 632 yılı ölçümünde 1 günlük bir yanılgı söz konusudur).

İSLAMDA GÜNEŞ TAKVİMİ: MU'TAZID TAKVİMİ

Fil yılı 12 Rebiülevvel Pazartesi = 17 Haziran 569 günü, Hz Muhammed doğdu. Hz Peygamber'in doğum günü, eskiden, Hicrî Takvime göre 9 Rebiülevvel HÖ 53 Pazartesi = 20 Nisan 571 olarak bilinmekteydi. Oysa, İslam takviminin (Hicrî takvim) Kur'an-ı Kerîm'ce (yani Hz Peygamber'in yaşadığı dönemde) verilmiş olduğu düşünülürse, O'nun doğduğu tarihte Hicrî takvim bilinmiyor; Araplar'da Musevî Takvimi'nin bir benzeri ve kimi yılları 13 Ay aylı olan Nesi'li Takvim kullanılıyordu. Bu takvime göre Peygamber Efendimiz'in doğumu yukarıda verdiğimiz güne gelmektedir. [Ayrıntılı bilgi için: *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı 84'teki (Haziran 1993) incelememize bakınız].

İslâm döneminde bilim çalışmaları, Abbasî halifelerinin ikincisi olan Mansur zamanında (754-775) başladı. Mansur, Dicle'nin batı yakasında, kendisine yeni bir başkent (Bağdat) inşa ettirdi. Döneminin ünlü kentlerinden farklı bir plan üzerine yapılandırılmış olan kentin (Barthold 1977, s. 29) açılışı 23 Temmuz 1074 İsk.

سالنمای روز شمار
رؤیتی
۱۳۷۵
چاپ سنگی
۱۳۱۶
۲۵۶۳۰۵۰ - ۶۴۵۶۷۸۹ - ۶۴۵۹۰۵۷ : تلفن
لحظه تحویل سال ۱۳۷۵ هجری شمسی
۱۳۷۵ هجری شمسی
۱۹۹۶ میلادی - ۱۴۱۶ هجری قمری

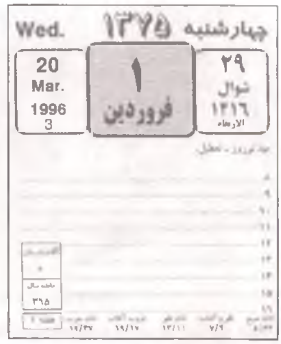
Wed.
چهارشنبه ۱۳۷۵
20 Mar. 1996 3
۱ فروردین
۲۹ شوال ۱۴۱۶

1375 yılına ait İran takvimi kapağı ve ilk sayfası. Takvim 1 Ferverdîn Çarşamba günü başlıyor (20 Mart 1996). Aşağıda namaz vakitleri (üç vakit) gösteriliyor.

(763) günü yapıldı (Beyrunî, s. 262). Onun döneminde Arap grameri bir bilim haline getirildi; İslâm bilim ve uygarlığının kuruluş aşaması demek olan çeviri dönemi başlatıldı: *Kelile ve Dimne* Hintçeden, Öklid'in Geometri'si Yunancadan Arapçaya aktarıldı (Üçok, s. 91). Hintli gökbilimci Brahmagupta'nın 628 yılında yazmış olduğu *Brahmasphutasiddhânta* adlı kitabı da *Sind-Hind* adıyla Arapçaya çevrildi. Bu kitapla, Hindistan'da 458 yılı öncesinde buluşlanmış olan, 1'den 9'a rakamlar ile sıfır rakamı, buna bağlı olarak da 10 tabanlı ve konumlu[1] sayılama yöntemi de, 773'te, İslam bilimine getirilmiş bulunuyordu. Yine bu dönemde, uygarlık tarihi ikinci bir kazanıma daha tanık oldu: 751'de, Ortaasya'da, İslam–Arap ordusuyla Çinliler arasında çıkan Talas Savaşı'nın ardından, Araplar, Semerkant'a getirilmiş olan Çinli tutsaklardan kâğıt yapımını öğrendiler. 794'teyse, Bağdat'ta ilk kâğıt imalâthanesi çalışmaya başladı (Salih Zeki 1329, s. 63 ve 45; Georges İfrah, c. 5, s. 143 ve c. 6, s. 43). Uygarlık ve bilim tarihinde, bu iki kazanım, en az, ateş ile tekerleğin buluşlanması ölçüsünde önemli olmuştur. Franklar'ın ünlü kralı Şarlman'ın (768-814) çağdaşı olan beşinci halife Harun Reşit döneminde (786-809), Doğu'nun zenginlik ve görkemi *Binbir Gece Masalları*'na konu oldu. Yedinci halife Me'mun zamanıysa (813-833) İslam bilim ve uygarlığının en parlak dönemidir. Bu dönemde, Bağdat'ta Beyt ül–Hikme adıyla anılan ve medrese–kitaplık–rasathanc üçlüsünü içerisinde bulunduran ünlü bilim yuvası kuruldu. Bu kuruluş vaktiyle, İskenderiye'de oluşturulduğunu bildiğimiz İskenderiye Kütüphane–Külliyesi'nin yeni bir örneğiydi (Adıvar 1969, s. 105). Bağdat'ta Şemmasiye, Şam'da Kasiyan Rasathaneleri çalışmaya başladı. İlki Suriye'de Rakka ile Tadmor (Palmyra) arasında, ikincisi Musul yakınlarındaki Sincar

Üstte solda: Bisütün resimli-yazılıkayalığı (ortadaki karanlık bölgede).

Üstte sağda: Bisütün resimli-yazılıkayalığındaki resim. Üstte Ahuramazda; soldan üçüncü Dârâ (düşmanı Gomata'nın göğsune basmış); karşısında düşmanları.

Altta: Turizm amaçlı hazırlanmış bir afişte Taht-ı Cemşid (Persepolis).

Ovası'nda, bir derecelik boylam uzunluğu ölçümleri gerçekleştirildi. Bunlar Eratosthenes'le Poseidonios'un yeryuvarlağı çevresi ölçüm değerlerinin doğruluk derecelerini araştırma amacını güdüyordu (*İslâm Ansiklopedisi*, "Astronomi" maddesi). Az önce İran'da oluşumunu izlediğimiz Cündişâpur bilim topluluğunun, özellikle tıp alanındaki etkinliğinin bu dönemde de sürdürüldüğünü görüyoruz. Süryâni (Hristiyan) bir hekim ailesinden olan Cercis bin Bahtişû (ölm. 801), halife Mansur-Harun Reşit döneminde Bağdat'a çağrılarak halifelerin tedavilerini gerçekleştirdi. Daha sonra oğul ve torun Bahtişû'lar da bu yoldaki hizmetlerini sürdürdüler (*İslâm Ansiklopedisi*, "Bahtişû" maddesi). Yine bu dönemin ünlü bilginleri olarak da, özellikle şu üç adı görüyoruz:

Muhammet bin Musa el-Hârezmî (783-850). Hârezm'lidir (Hârezm, Amûderya'nın Aral gölüne döküldüğü Hive Bölgesi. Burası, biraz ilerde İbn Sinâ ve Ebû r-Reyhan el-Beyrunî'den söz ederken de değineceğimiz üzere, o vakitler, Müslüman Türk, İranlı ve biraz da Arapların yaşamakta olduğu bir bölgedir. Bu bakımdan Hârezmi, büyük olasılıkla, soyca Türk'tür|). *Kitab ül-Cebr ve l-Mukabele* adını taşıyan ünlü matematik kitabıyla cebir (algebre) bilimine adını vermiş olan bu büyük bilginin, Me'mun döneminde, Bağdat'ta Saray kitaplığı yöneticiliğine getirilmiş olduğu bilinmektedir (Salih Zeki 1329, s. 247). Bağdat ve Şam rasathanelerinde çalıştığı, Rakka-Tadmor ve Sincar ovası ölçümlerine de katılmış olduğu söylenmektedir.

Habeş ül-Hâsip el-Mervezî (ölm. 858 öncesi). Merv'li bilgin. Sincar yerölçme kurulunun üyesi imiş. Bağdat ve Şam rasathanelerinde, Hârezmî'yle birlikte kendisinin de içinde bulunduğu gözleyimciler tarafından elde edilmiş olan sonuçları içersine alan *Ziyc-i Mümtehan*'ın yazarıdır. Beyrunî onu "Hakîm" (bilge) Habeş" diye övmektedir (Salih Zeki1315, s. 204 ve 1329, s. 156).

Sâbit bin Kurre (ölm. 901). Harranlı Sâbî (yıldızlara tapanların dininden) gökbilimci. Gençliğinde sarraflık etmiş. Halife Mu'tazid'ın (892-902) müneccimleri (gökbilimcileri) arasına girmiş. Öklides'in *Kitab ül-Usul*'üyle Batlamyus'un *Macesti*'sinin çevirisi üzerinde düzeltme çalışmaları yapmış olup kitaplarının sayısı 150'yi bulmaktadır (Salih Zeki 1315, s. 157)

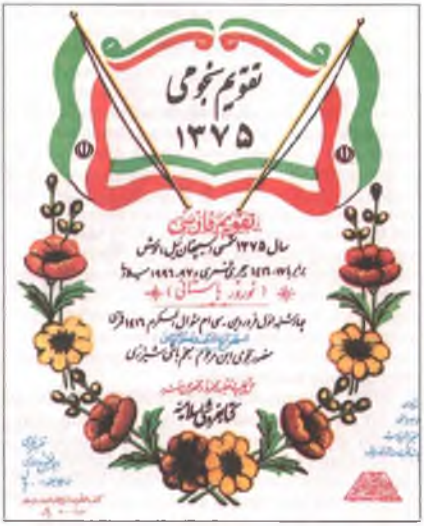

İran'da basılan Oniki Hayvanlı Türk Takvimi. "Takvim-i Nücumi, 1375 Hicrî-Şemsî, Sıçkan yıl." Ön kapağın sağ altına müneccimbaşı mührü basılmış.

İslam döneminin ilk ılınımlar ve gündönümleri ölçümü (yedinci ölçüm), Ebû r-Reyhan el-Beyrunî'nin *Asâr ül-Bâkıye*'sinde (s. 36-37) verildiği üzere, Halife Mütevekkil Al-Allah döneminde (847-861), Hicrî 243 (857) yılında, bir yaz gündönümü ölçümü olarak, 17 Haziran şeklinde belirlendi. Daha sonra, ikinci bir ölçüm de, yine bir yaz gündönümü ölçümü olarak, Halife Mu'tazıd Billah döneminde (892-902), "Yezdicürd tarihine göre Hodâd mâh'ın ilk gününe karşı gelen 11 Haziran (895) Çarşamba" olarak belli edildi. Beyrunî, sözkonusu günle başlayan ve "Yunan yılları ve Fars ayları" ile çalışan (yani 365 1/4 günlü bir Rumi takvim olan) Mu'tazıd Takvimi'ni bir reform olarak nitelendirmektedir (s. 36).

Haz
895 : 11
761 : 12
627 : 13
493 : 14
(325) 359 : 15
225 : 16
91 : 17
(MÖ) 44 : 18
178 : 19
312 : 20

Ancak 325'te 21 Mart olarak ölçümlenen ilkbahar ılınımının yanı sıra, 632'de 16 Haziran, 857'de 17 Haziran olarak ölçümlenen yaz gündönümünün 895'te 11 Haziran olarak belirlenmiş olması şaşırtıcı görülmektedir. Bunu da, az önce İran takviminde verdiğimiz yolda açıklayabiliriz: 895-MÖ 312 = 1206 yıl 9'a bölünürse 134 yıl bulunur. Buna göre 895'ten 134 yıl aralıklarla geriye doğru gidilirse, İskender takviminin başlangıcı olan MÖ 312'de 20 Haziran'a varılır.

Bu değer 325 yılı yaz gündönümü günüdür (Doğrusu, 22/21 Haziran olan bu günden 2/1 gün fark/yanılgı ile). Böylece Mu'tazıd'ın gökbilimcilerinin de, 632'de İran'da yapıldığı gibi, Batı Hristiyanlarının 325 (359) yılı ölçüm değerlerini Doğu Hristiyanlarının MÖ 312'sine, yani Jülyen takvimi ölçülerini İskender takvimine taşıdıkları anlaşılmaktadır. Ne var ki bu çok yanlış uygulamalar, çok sonraları bile, garip durumların ortaya çık-

Tahran'ın 20 km güneyindeki eski Rey kentinde bulunan Selçuklu sultanı Tuğrul Bey'in türbesi.

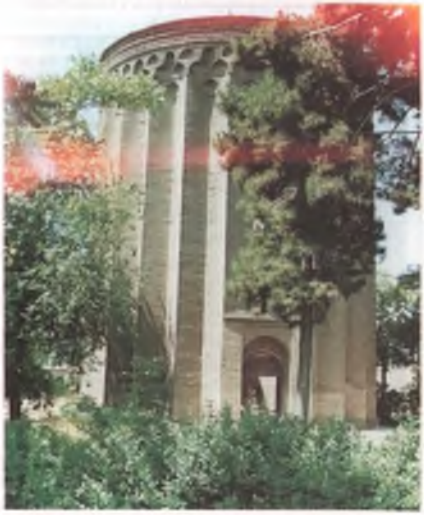

masına neden olmuştur. Bunu, biraz ilerde Halk takvimi kesiminde göreceğiz [Burada bulunan 134 yıl sayısına dikkat ediniz. Bununla da, yine ilerde Celâlî Takvimi kesiminde karşılaşacağız].

Asâr ül-Bâkıye'sinde Beyrunî de, kendi döneminin (995 diyelim) ılınımlar ve gündönümleri günlerini,

Kış gündönümü: 17 Aralık (s. 238),

İlkbahar ılınımı: Olağan yılda 18, artık yılda 17 Mart (s. 248),

Yaz gündönümü: Olağan yılda 17, artık yılda 16 Haziran (s. 258),

Sonbahar ılınımı: Olağan yılda 16, artık yılda 17 Eylül (s. 266) şeklinde vermektedir.

Aşağıdaki döküm 632, 857, 895 ve 995 (Beyrunî) verilerini karşılaştırmaktadır (325-MÖ 311= 635 ve 635:5 = 127 olacağından, burada MÖ 311'den yukarı doğru 127 yıl aralıklarla çıkılmıştır). Dökümde yaz gündönümü, 325'te ve MÖ 311'de 22/21 Haziran'a getirilmiştir. Taşıma dolayısıyla,

	325'e göre	632 ölç	857 ölç	895 ölç	995 ölç	MÖ 312'ye göre
960 (995)	17/16				17/16	12/11
833($\frac{895}{857}$)	18/17		17	11	18/17	13/12
706	19/18		18	12	19/18	14/13
579(632)	20/19	16	19	13	20/19	15/14
452	21/20	17	20	14	21/20	16/15
325	22/21	18	21	15	22/21	17/16
198	23/22	19	22	16	23/22	18/17
71	24/23	20	23	17	24/23	19/18
MÖ 57	25/24	21	24	18	25/24	20/19
184	26/25	22	25	19	26/25	21/20
311	27/26	23	26	20	27/26	22/21

arada, 22/21'den 27/26 Haziran'a (ikinci sütun) ya da 17/16'dan 22/21 Haziran'a (sonuncu sütun) 5 günlük bir fark görülmektedir. Dökümde 632 ölçümü (16 Haziran), İskender takvimi başlangıcı olan MÖ 312 (311) değerine (15/14 Haziran) uyum göstermektedir (1 ya da 2 gün fark/yanılgı ile). Yani 632 ölçümü, 16 Haziran olarak değil de, 15/14 Haziran olarak elde edilmeliydi. Yine 16 Haziran değerinin, 325'e göre (20/19 Haziran) farkı 4/3 gündür (İlerde, Halk takvimimizde görülecek olan 4 günlük fark). 895 ölçümüyse, 11 Haziran'a değil, 13/12 Haziran'a gelmeliydi. Burada da, bu sefer ters yönde olmak üzere, yine 2 ya da 1 gün farkı/yanılgısı görülmektedir. Ölçüm verilerindeki böyle 1 ya da 2 günlük farklar, o dönemde, olağan görülüyor. Nitekim Beyrunî'nin 995 ilkbahar ılınımı verisi olan 18/17 Mart, (İlkbahar ılınımı 325'te 21/20 Mart ile) 995'te 16/15 Mart olacağından, arada yine 2 gün fark/yanılgı bulunuyor. Sonuç olarak bu döküm, 632 ve 895 ölçümü verilerinin, 325'e göre değil, MÖ 312'ye uygunluk gösterdiğini anlatımlamaktadır. Buna karşı, 857 ve 995 verileri 325 yılı değerlerine görelendirilmiş bulunuyorlar.

İslam dönemindeki bu 857 ve 895 ölçümlerinin bir anlamı da, İslâm'da Hicrî takvimin, dinî ay, gün ve gecelerinin (oruç ayı olan ramazan ile ramazan ve kurban bayramları günleri ve kandil gecelerinin) belirlenmesinde kullanılmasının Kur'an buyruğuyla zorunlu olduğu; ancak devlet işleriyle dünyevî tarihlemelerde başka takvimlerin de kullanılabileceği hususunda bir çeşit izin fetvâsı oluşturmasıdır.

1. Konumlu sayılama: Bu tarihten önce, matematikte, harflerle rakamlama (Ebced hesabı) yöntemi kullanılıyordu. Burada örneğin 555 sayısı se nun he harfleriyle gösterilmekteydi (se=500, nun=50, he=5. Bu konuda, ileride, Celâlî takvimi kesiminde ayrıntılı bilgi verilecektir). Sıfır rakamının bulunmadığı bu gösterimde, toplama çıkarma vb işlemlerinin kadar güçlükle yapılabileceğini düşününüz. Buna karşı, şimdi de kullanmakta bulunduğumuz, dokuz rakamlı ve sıfırlı (10 tabanlı)- konumlu sayılamada, aynı bir 5 rakamı, konumuna (1'ler, 10'lar, 100'ler vb evindeki yerine) göre 5, 50, 500, ... sayılarını anlatımlayabilmektedir. Bu uygulamanın getirdiği kolaylıkları görebilmek içinse, herhalde, ancak o eski dönemlerde de yaşamış olmanız gerekecektir.

DÜNDEN BUGÜNE
BEŞİKTAŞ

EDİTÖR:
NURİ AKBAYAR

İstanbul'un Boğaz kıyısındaki ilk büyük semti olan Beşiktaş'ın tarih içindeki serüvenini konu edinen kitap, bir kıyı yerleşmesinden başlayıp beş yüzyıl sonra ilçe konumuna gelişinin öyküsünü ayrıntılarıyla ortaya koyuyor.

Tarih Vakfı tarafından Beşiktaş Belediyesi için hazırlanan kitapta saraylar, kasırlar, köşkler, yalılar, konaklar, akaretler çeşmeler, hamamlar, dikilitaşlar, iskeleler, saat kuleleri, camiler, mescitler, kiliseler, sinagoglar, ayazmalar bir bir anlatılırken Boğaziçi'nin doğal güzelliklerinden kalan son parçalar olan korular ile geçmişte insan eliyle biçimlenen bahçelerden de söz ediliyor.

38 bilim adamı, uzman araştırmacı ve yazarın katkılarıyla ortaya çıkan, gravürlerle, eski yeni fotoğraflarla bezeli kitap, Beşiktaş üstüne yapılmış en kapsamlı çalışma niteliğinde.

İVX + 520 s.

TARİH VAKFI

Tarih Vakfı: Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi 80700 Beşiktaş-İstanbul
Tel: (0212) 227 57 55 - 227 57 54 Faks: (0212) 227 57 52

ÖMER FEVZİ BEY'İN MÜDÂFAANÂMESİ VE MESUT FANİ'NİN HOYBUN'A İLİŞKİN BİLGİLERİ

İki 150'lik Üzerine Notlar ve Belgeler

Dr. SEDAT BİNGÖL
Akdeniz Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü araştırma görevlisi

Bu çalışmamızda ilk olarak, Ulusal Mücadele dönemi içersindeki eylemleri nedeniyle, 7 Ocak 1924 tarihinde *Resmî Ceride*'de yayınlanan 150'likler listesine giren Ömer Fevzi (Eyüboğlu) Bey'in müdâfaanâmesini yayımlayacağız. Yayımlayacağımız belge, hakkında alınan kararın yanlışlığını göstermek ve kararın düzeltilmesi için 13 Nisan 1925 tarihiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne hitaben yazılmıştır. Ömer Fevzi gibi müfrit kabul edilen bir muhalifin, önemli olduğunu düşündüğüm savunmasını yayımlamadan önce okuyuculara bir özür borçluyum. Çünkü yayımlayacağımız bu belge Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi'nde 1994 yılı içersinde transkribe edilmişse de doktora çalışmalarım nedeniyle hemen yayına hazırlanamamış ve ne yazık ki bugüne kadar gelinmiştir. Öte yandan Dr. Oğuz Aytepe'ye ise, "Milli Mücadelede ve Gurbette Müfrit Bir Muhalif Ömer Fevzi Eyuboğlu (1884-1952)"[1] adlı çalışmasıyla, bu belgenin bir an önce yayımlanmasını teşvik edici olması bakımından, buradan teşekkürlerimi sunmak isterim.

Sayın Aytepe'nin bu makalesiyle birlikte, öğrenebileceğim birçok şeyin olduğunu fark etmiş bulunuyorum. Dr. Aytepe'nin, halen akademik çalışmalarını sürdürdüğü Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde 1994 yılı içersinde yüksek lisansını yapmıştım. Tezim "150'likler Meselesi" adını taşımaktadır. Bildiğim kadarıyla en azından son on yıl içinde Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi'ne bu anlamda bir çalışma yapmak için ilk giren kişi idim. 150'likler, Cumhuriyet dönemi içersinde önemli bir siyasi olgu olmasına rağmen, bir tez boyutunda akademik olarak hiçbir monografik çalışmaya konu olmamıştı.[2] 150'likler olgusunu, bütün yönleriyle incelemeye ve irdelemeye çalışmakla beraber, ortaya çok ciddiye alınabilecek bir çalışmanın çıktığını söyleyemem. Zaten sayın Dr. Aytepe de benim bu kaygımı hissetmiş olduğundan ya da böyle bir tezin varlığından haberi olmaması(!) veya erişme zorluğundan olsa gerek(!) haklı olarak bu çalışmayı dikkate almamıştır. Bu çalışmamızda Ömer Fevzi Bey'e dair yayımlayacağımız belge dışında, Hoybun Cemiyeti'ne dair bir belgeyi de yayımlayarak, temelde bu konularda çalışan araştırmacılara katkıda bulunmaya çalışırken, yine Dr. Aytepe'nin bu konulara dair çalışmalarında, üzerinde durmadığı bazı noktaları da vurgulayacağız.

Ömer Fevzi Bey'in müdâfaanâmesini yayımlarken, temel olarak iki amaç gütmekteyim. Bunun ilki, özellikle ulusal mücadele döneminin başından sonuna kadar temelde birbirinden farklı iki çizgiyi izlediği kabul edilen Ömer Fevzi'nin bakış açısından, bu dönemi, izlediği farklı tutumların nedenlerini ve savunmasını kendi ağzından konuyla ilgilenen araştırmacılara iletmektir. İkinci amacım ise Dr. Aytepe'nin makalesinde yer alan salt bu müdâfaaya dair bazı noktaların, belgenin yayımı yoluyla düzeltimidir. Yanıltıcı olduğunu düşündüğüm bazı noktalara dair birkaç örnek vermek, konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Bu yanlışlara kısaca da olsa değinmeden önce Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki dosyalama sisteminden biraz söz etmem gerekmektedir. Bu arşivde belgelere erişimin kolay olması amaçlanarak belirli konulara göre, ana erişim numaraları verilmiştir. 150'likler için verilen, anakonu numarası 12222'dir. 150'likler için bu numarayı taşıyan "Umumi Dosya"lar dışında, 150'lik listede yer alan kişilerin her biri için 150'lik listeye giriş numarasına göre bir dosya açıl-

mıştır. Örneğin 150'lik listede 107 numarayla yer aldığı için Ömer Fevzi hakkında tutulan bütün kayıtlara, bu numaradan (12222) sonra gelen 107 numarasını taşıyan dosyadan ulaşılabilmektedir. Öte yandan hakkında dosya açılan kişiyle ilgili gelen bilgi akışı çerçevesi içersinde, belgeler birden fazla dosyayı kapsayacak yoğunlukta ise, bu dosyalara 1, 2 vb sıra numarası verilmiştir. Ömer Fevzi Bey ve diğer 150'likler için bu şekilde tutulan dosyaların içersindeki malzeme ise tarih sırası esas alınarak düzenlenmişse de, zaman içinde gerek evrakların sürekli işlem görmeleri nedeniyle, girip-çıkmalar şeklinde ya da Emniyet Genel Müdürlüğü'nün bu malzemeyi mikrofilme aldırması sırasında olsa gerek, karışmış ve düzenini kaybetmiş bir durumdaydı. Ancak bu belgelere her bir sayfa için G-5, A-8 vb mikrofilm numaraları verilmiştir. Yüksek lisans tezimde bu numaraları esas alarak, ilgili belgenin dosya içindeki yerini göstermeye çalışmıştım, böylece benzer konuda çalışacak araştırmacılara kolaylık sağlamak amaçlanmıştı.

Dr. Aytepe'nin de, bu makalesinde belirttiğimiz dosyalama sistemi içersindeki belgelere gönderme yaparken, aynı yolu izlediği anlaşılmaktadır. Yayımlayacağımız belge için Dr. Aytepe'de, 62'nolu referansında "12222/107, B.1/ D-3, 1/D-11" numaralarını göstermiştir. Benim elimde bulunan kayıtlara göre de bu belge, 12222/107/ D-3,D-4, ... D-11 mikrofilm numaralarını kapsayan, toplam 9 sayfalık Ömer Fevzi Bey'in müdâfaanâmesidir. Ancak Dr. Aytepe'nin makalesinde bu belgeye dair ilgisiz olmasına rağmen yapılan bazı göndermeler bulunmaktadır. Örneğin, Kazım Karabekir'in Ömer Fevzi Bey'in etnik kökeni hakkında yaptırdığı bir araştırmadan söz edilirken, gönderme yapılan 32 nolu referansta, sayın yazar "Başka bir araştırmada" diyerek yine Ö. Fevzi'nin etnik kökeni üzerinde dururken referans olarak yukarda andığımız belgenin 12222/107, B-1/ D-7 numaralı sayfasını göstermiştir. Ancak bu göndermeye dair ilgili bilgiler bu müdâfaada bulunmamaktadır. 41 nolu referansta da yine aynı şekilde, Ö. Fevzi'nin İstanbul'da Hürriyet ve İtilaf'ın ikinci bir kolu gibi çalışan Trabzon Adem-i Merkeziyet Cemiyeti üyeleri ve Prens Sabahattin ile ilişki içinde olduğunu belirtirken, aynı müdâfaanâmeye gönderme yapılmaktadır. Öte yandan Dr. Aytepe, bu müdâfaadan doğrudan alıntılar yaptığı halde, örneğin 48 nolu referansta, "mücâvir" kelimesini "komşu", "mücrim" kelimesini "suçlu" vb şeklinde, doğrudan alıntıların bazılarını nedense Türkçeleştirmek ihtiyacı duymuştur.

Bu makalede yer alan üzerinde durulması gereken diğer bazı noktaları, uzun uzadıya değerlendirmek bir başka yazı konusunu oluşturduğundan bunlara değinmiyoruz. Ancak birkaç örnekle de olsa belirtmeye çalıştığımız salt bu belgeye yönelik hususlar bile, ilgililere Ö. Fevzi Bey'in müdâfaanâmesi okunduğunda, Dr. Aytepe'nin çalışması hakkında yeniden genel bir fikir verebilecektir.

İkinci olarak yayımlayacağımız belge ise Hoybun Cemiyeti'ne dairdir. Bu belgenin yayımından önce de, yine Dr. Aytepe'nin bir başka çalışmasına değinmek zorundayız. Son olarak Dr. Aytepe Hoybun Cemiyeti hakkında bir makale yayımlamıştır.[3] Dr. Aytepe'nin çalıştığı konularla ilgili yayımlanmamış veya yayımlanmış araştırmalara her nedense ulaşma güçlüğü çektiği, bir kez de Rohat Alakom'un[4] kalemiyle vurgulanmıştır. R. Alakom'un kitabının dışında, aynı çalışmada[5] Dr. Aytepe Celadet Bedirhan'ın *Gazi Mustafa Kemal'e Açık Mektup* adıyla yayımladığı kitabından bahsederek, 37 nolu referansında diğer bazı eserlerle birlikte bu kitabın da 1.8.1934'te Türkiye'de yasaklandığını belirtmektedir. Yasaklama kararı doğru olmakla beraber Dr. Aytepe'nin, sonradan bu eserin Türkiye'de üç kez basıldığını bildirmek gibi gereksiz ayrıntılarla uğraşmadığı anlaşılmaktadır.[6]

Öte yandan Dr. Aytepe, Hoybun örgütünün Ağrı isyanının bastırılmasının ardından dağılma sürecine girmesiyle beraber bazı Kürt milliyetçilerinin bireysel çalışmalara yönelerek resmi ideolojiye benzer tezler ileri sürdüklerini ve bu hareketin uzlaşmacı bir süreç içine girdiğini belirtmektedir.[7] Bunlara dair verdiği örnekler arasında, Celadet Bedirhan'ın andığımız eserini ve Mesut Fanizade'nin 1933'te yayımladığı "Kürt Ulusunun Sosyal Evrimi" adlı doktora tezini de göstermektedir. Oysaki Celadet Bedirhan'ın M. Kemal'e hitaben yazdığı açık mektup incelendiğinde, Kürtlerin bağımsızlığı konusundaki ayrılıkçı fikirlerini muhafaza etmekte olduğu görülecektir. Mustafa Kemal'e hitaben yazdığı mektubunun son kısmında Celadet Bedirhan meselenin çözümünü, kendine göre, şöyle göstermekteydi:

> Türklüğe temsilleri tanıkanı olmadığı fiilen sabit olan Kürtleri Kürdistan'da rahat bırakarak meseleyi halletmek istiyorsanız bunda sizin zannettiğiniz kadar müşkülat yoktur... Meselenin hallini arzu buyurursanız sureti halli arz edeyim:
>
> Resmi bir tebliğ ile Kürdistan'ın mevcudiyetini, Kürtlerin tarihi, ırki, harsi haklarını tanır ve itiraf edersiniz, işte o zamandır ki meselenin halline doğru büyük ve mühim bir adım atılmış olur.[8]

Bunun dışında, Celadet Bedirhan'ın 1951 yılında Suriye'de ölünceye kadar[9] ayrılıkçı fikirlerini koruduğunu, Dr. Aytepe'nin de çalışma şansını elde ettiği Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki bazı belgelerde de görebilirdi.[10] Aynı konuda Mesut Fanizade'nin (Bilgili) örnek gösterilmesi sırasında da, yine ilginçtir ki, orjinal adı *La Nation Kurde et Son Evolution Sociale* olan bu eserin de Prof. Dr. Azmi Süslü tarafından Türkçeye çevrilip, yayımladığından[11] bahsedilmemektedir. Gerçekten de bu çalışmada, Türk tezi savunulmaktadır. Ancak Dr. Aytepe çalışma şansını elde ettiği Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi'nde biraz daha dikkatini yoğunlaştırabilseydi, tarihçiliği meslek edinenlerin en temel kurallarından birisi olan, tarihsel malzemenin ve kendisi tarihsel özne olan kişilerin veya onların çalışmalarının kritik bir bakışla incelenmesi gerekliliğini atlamayabilirdi. Böylece, Mesut Fanizade'nin bu tezi hazırladığı sırada Türk

resmi görevlileriyle olan ilişkilerini de belirtebilirdi. Bu şekilde, hem bu tezin konuyla ilgilenenlerce daha sağlıklı bir çerçevede değerlendirilmesi, hem de bizzat Mesut Fanizade hakkında araştırma yapacaklar için yol gösterici olması sağlanmış olurdu.

Bu noktada Mesut Fanizade ve tezine dair kısa olmakla beraber, bazı bilgiler vermek gerekliliğini hissediyoruz. Ulusal Mücadele döneminde Fransızların işgal ettiği Çukurova'da Cebel-i Bereket'te (Osmaniye), işgal kuvvetlerinin mutasarrıfı olarak çalışması nedeniyle, işgal sonrası dönemde önce Suriye'ye kaçmış ve daha sonra Paris'te 1928'den itibaren Sorbon'da Uluslararası Hukuk Doktorası eğitimine başlamıştır. Türk resmi makamlarıyla istihbari nitelikteki ilişkilerini en azından burada yayımlayacağımız belgeye[12] -Hoybun Cemiyetine dair verdiği bilgiler çerçevesinde- dayanarak 1928 yılı içersinde başladığını kaydedebiliriz. Nitekim bu ilişkinin Mesut Fani'nin doktora tezini hazırladığı sırada da devam ettiğini kesin olarak söyleyebilmekteyiz.
7 Mart 1932 tarihinde Paris elçiliğimizden Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'ya yazılan yazıda, Mesut Fanizade'nin hazırlamakta olduğu doktora tezi için Türk kaynaklarını kullanmak istediği ve Kürt milliyetçiliği tezlerini çürütmek amaçlı belge ve bilgi istediği belirtilmekteydi. 28.3.1932'de verilen cevabi talimatta, Türkiye'de bir Kürt meselesinin olmadığı ve bazı serserilerin para karşılığında bu tür akımları uyandırmaya çalıştıkları belirtildikten sonra, Mesut Fani'ye tehimize yazması için belge ve bilgi verilmemesi, çünkü bunları başka şekilde kullanma olasılığının olduğu, şayet istiyorsa kendi girişimleriyle bu tür akımlara karşılık verebileceği ifade edilmekteydi.[13]

1. O. Aytepe, "Milli Mücadelede ve Gurbette Müfrit Bir Muhalif Ömer Fevzi Eyuboğlu (1884 -1952)", *Toplumsal Tarih*, sayı 53 (Mayıs 1998).
2. Akademik düzeyde olmamakla beraber bu konuda İ. Soysal'ın *150'likler* (Gür Yay., İstanbul, 1985) ve C. Kutay'ın, *150'likler Faciası* (İstanbul, Sıralar Matbaası, 1955) adlı çalışmaları bulunmaktadır.
3. O. Aytepe, "Yeni Belgelerin Işığında Hoybun Cemiyeti", *Toplumsal Tarih*, sayı 58 (Ekim 1998).
4. B. Alakom, "Hoybun Cemiyeti Üzerine Notlar", *Toplumsal Tarih*, sayı 59 (Kasım 1998).
5. O. Aytepe, "Yeni Belgelerin Işığında Hoybun Cemiyeti", *Toplumsal Tarih*, sayı 58 (Ekim 1998).
6. Emir Celadet Ali Bedirhan, *Bir Kürt Aydınından Mustafa Kemal'e Mektup*, Doz Yayınları, 1992.
7. O. Aytepe, "Yeni Belgelerin Işığında Hoybun Cemiyeti", *Toplumsal Tarih*, sayı 58 (Ekim 1998).
8. Emir Celadet Ali Bedirhan, *age*, s. 95.
9. Sedat Bingöl, "150'likler Meselesi", yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1994, s. 132.
10. Bir örnek için bkz. Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi, Dosya No, 12222-27/ G-2.
11. Mesut Fanizade (Bilgili), *Kürtler ve Sosyal Gelişimleri*, (çev. Prof. Dr. Azmi Süslü), Tanmak Yayınları, Ankara, 1993.
12. Yayımlayacağımız belge Mesut Fanizade'nin, Hoybun ile Taşnak Cemiyeti arasında 1927'de Türkiye'ye karşı yapılan "dostluk anlaşması"na dair bilgi vermektedir. Bu belgenin, Dr. Aytepe ve B. Alakom'un üzerlerinde çalıştıkları Hoybun Cemiyeti hakkındaki araştırmalara katkı sağlayacağını sanıyoruz.
13. Sedat Bingöl, *agt*, s. 145-146.

Mesut Fani Bilgili (1889 Adana-1979 İstanbul): Hukuk öğrenimi gördü. Mersin'de hâkimlik, Cebil-i Bereket'te (Osmaniye) mutasarrıflık yaptı. İşgal yıllarında Fransızlarla işbirliği yaparak mutasarrıflık görevini sürdürdüğü gerekçesiyle 150'likler listesine dahil edildi. Listenin 27. sırasında "Cebel-i Bereket mutasarrıf-ı esbakı bulunan Fanizade Mesut" ifadesiyle yer alan Mesut Fani'nin altı kardeşinden ikisi de 150'liklerdendir. Zeynelabidin listenin 37. sırasında "Hürriyet ve İtilaf katib-i umumisi Adanalı Zeynelabidin", Ali İlmi listenin 106. sırasında "Adana'da Ferda gazetesi sahibi Fanizade Ali İlmi" şeklinde geçmektedir. Üç kardeşin 150'likler albümündeki fotoğrafları (üstte) ve aftan sonra Antakya'da avukatlık yapan Mesut Bilgili'nin yaşlılık yıllarına ait bir fotoğraf (altta).
***Tarih ve Toplum*, c. xl, S. 61 (Ocak 1989)**

ÖMER FEVZİ'DEN MECLİS BAŞKANLIĞINA

Türkiye Cumhuriyeti Büyük Millet Meclisi Riyâset-i Celîlesine

Yüzelli kişilik listeye idhâlime dâir verilmiş kararın muvâfık-ı ma'delet-i hakikat olmadığına kanî bulunduğumdan esbâb-ı i'tirâzımı muhtevî müdâfaanâmemi merbûten makam-ı âlîlerine takdîm eder ve millet meclisi hey'et-i muhteremesine arz ve iblâğını rica eylerim Reîs beyefendi hazretleri

Trabzonlu: Ömer Fevzi
15 Nisan 341

(Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi, Dosya No. 12222-107/ D-3)

ÖMER FEVZİ'DEN MECLİS BAŞKANLIĞINA

Türkiye Cumhuriyeti Büyük Millet Meclisi Reîs-i Muhteremesine

Muhterem Mebûs Efendiler

Geçen sene bugünlerde aff-ı umûmî kanûnunun madde-i müzeyyelesiyle istisnâ olunan yüzelli kişilik listeye idhâl edildim. Müdâfaamın her ferde bahşettiği hakk-ı tabîiyeye istinâd ederek izâhâtımı meclis-i âlînize arz ve iblâğ eyliyorum:

Bir jüri veya bir hâkim sıfâtıyla verdiğiniz hükm ü karar için vicdanlarınıza ayırdığınız hakkı, başkasına dirîğ edecek dar bir zihniyet ve adâlet iltizâm etmeyerek imkânını müsâade eylediği tahrîr-i beyânâtıyla meclis-i âliniz mûvacehesinde hakk-ı vicdaniyesini müdâfaa eden mütteheminize vicdan-ı âmme nâmına lâyık olduğu ehemmiyetle istimâ' eylemenizi arz ve teklîf eylerim. Cerâimin ve bil-hâssa cerâim-i siyâsiyenin usûlü tedkik ve muhâkemesinin nazar-ı dikkate alınması lâzım gelen esâsât-ı hukukiyeye nazaran evvel-emirde hüviyyet-i ictimâiyyemi ve muhâsebede müessirât-ı fikriyye ve vicdaniyemle şahsıma izâfe edilen ihânet-i milliye istinâdiyesinin adem-i irtibâtındaki esâsi-i mübâyeneti izâh etmek mecbûriyetindeyim. Hey'et-i muhteremiyenizin ekserîyetince mechûl ve fakat bî-taraf bazı zevât-ı muhteremenizden de ma'lûm olan hüviyyet-i ictimâiyye ve vicdanımdan icmâl-i ma'lûmâtımı arz etmek husûsunda gerek hakkım ve gerek müttehimin müstefîd olacağı şâyân-ı tedkik bir keyfiyyete vukuf-ı ıttılâ'ınızı hâsıl eylemiş oluyorum. 324 Temmuz inkılâbında genç bir hukuk ma'zûlî olarak İstanbul muhîtinde inkılâb hareketinin ilk sâat ve ilk safında istihdâd ve mutlakıyyet-i idâre te'sîsâtına karşı ilk günlerin müşkilâtım iktihâm edenler arasında inkılâb gayelerinin istikbâl ve te'minine çalışdım. Bu sahîfeyi izâh edecek değilim.

Bu inkılâb hareketinde samîmî kanâatlerle hükümet-i milliyenin bütün siyâsî, ictimâî, iktisadî te'sîsâta teşmîl edilmesi metrûkât-ı mâhiyyetinin inkılâb esâslarıyla mübâdele olunması gayesini derin bir aşk ve iştiyâkla istihdâf ediyordum. Maalesef rehberlerin bu gaye ve kanâatlerle mücehhez ve muhtasır zihniyet ve seciyede bulunmamaları 324 inkılâbının seyr ü hareketini tevkife düçâr edecek belki de irticâ' ettirecek bir âkıbet-i zuhûra girdi. Mütecessir ve mümkesir bir rûh ile İstanbul muhîtinden ve fırka hareketlerinden ayrulub maskat-ı re'sim olan Trabzon'da umûmî vekâlete iştigal etmiş, vicdan ve tefekkürâtımla yalnız kalmağı tercih eylemiştim. Mâziye âid te'sîsât ve mefkûrelerin biri daha mütecânis, daha cevvâl, daha ziyâde teşkîlâtçı -diğeri muhtelif mahrûmiyyetlerin müştekîlerinden müteşekkil daha zayıf * ve daha ziyâde muhtelif -ülecnas iki azud, her ikisi de müceerred (Mevki-i iktidar) mühârcezkârı olan (İttihâtçı-l'tilâfçı) zümrelerin hâricinde lâ-kayd bir bî-taraf değil ancak hükümet-i milliye inkılâbının ilmî ve ictimâî bir müştâkı olarak istikbâle intizâr ediyordum.

Harb-i umûminin vücûda getirdiği her türlü tahrîbâta rağmen daha birçok uzun zamanlar sonrası için intizâr edilebilecek milletlerin inkılâb ve hâkimiyetleri isti'dâdım -müteşebbislerinin hod-kâmane-i irâdeleri fevkine- mu'ezekâr te'sîrlerle ihzâr ve infilâk ettirecek müessir faslına kail olanlardanım. Bu hâile-i cihanşümûlun ferdâsının millî mevcûdiyetimizin, 324 İnkılâb Hâdisesinin seyr ü tâbi'iyesinin inhirâf ettirilmesi inkılâb ve hâkimiyetimizin inkişâf ve zuhûruma fırsat bahşeden mütârekenin akdi tarihinden i'tibâren hâdisâtını seyr ü hareketi üzerinde zekalarında âmil ve müessir olacağı hakikatini istinâd ederek vicdanî ve şahsî gayelerinde fa'âliyete geçmek, milletin üzerine çöken dâhilî ve hârici tehlikelerinden selâmet-i milliye ve ictimâiyye gayesini istihlâs eylemek ve yeni bir devrin küşadına hâdim olmak aşk ve iştiyâkıyla hareket yoluna girdim. Mütâreke tarihi olan 29 Teşrîn-i evvel 334 den yirmi gün sonra Trabzon'da neşriyâta başlıyarak Trabzon ve vilâyât-ı şarkiyye havâlisinde millî cem'iyyetlerin yükselmesine çalıştığım gibi Trabzon Müdâfaa-i Hukuk Cem'iyyeti ve kongresinin te'sîsi ve ictimâına âmil olmuş ve kongrenin murahhası ve mümessili sıfâtıyla İzmir işgali hâdise-i elîmesinden evvel, Bâb-ı Âlî'de Damad Ferid'in şahsına millî mevcûdiyeti ve onun arzusunu bilâ-perva i'lâm ve izhâr edeceği azîmkârâne beyânâtta bulunmaktan çekinmemiştim. Bu beyânâtıma sâbık Hâriciye Nezâretinin kıymetdâr müdürlerinden Enis Bey şahid olmuştu. Bu zamanda idi ki, millî müdâfaa gayesine inkılâb ve hâkimiyyet-i milliyenin de zuhûrunu kasd edecek ve milletlerin cihâd-ı inkılâbı sırasında Türk milletinin de kanâatini izhâr etmesi lüzûm geleceği esâsâtına aid fikirlerimi İstanbul matbûâtında neşrettirmekten hafv u endişeye düçâr olmamıştım.

İzmir'in işgal eylenmesi akabinde İstanbul'da bil-umûm siyâsî, ictimâî 42 fırka ve cem'iyetleri murahhaslarından müteşekkil olmak üzere (Millî Kongre) binâsında ictimâ' eden hey'et muvâcehesinde hükümdar ve Bâb-ı Âlî'ye hakk ve salâhiyyet veren meşrutî kanûn-ı esâsînin kayd-ı şurûtu altında mütereddid hitâbelerde bulunanlara mukabil (Millet ve memleket izmihlâl* tehlikesi karşısındadır. Böyle bir zamanda millî bir şûrâdan edilmiş milletimizin mevcûdiyyet-i hayâtiyesi mevzû-ı bahs edildiği bir hengâmede hâzır-ı zamanların [...]* bir vesika teşkîl edebilecek mâhiyyetten başka bir şeyi ifâde etmeyen kanûn-ı esâsînin vücûdu kalmamışdır. Bu zamanda ancak millî hayât ve hâkimiyyet ruhundan kuvvet alan kalblerimizdeki kanûna tâbi' ve esâslar her şeye hâkimdir. Yalnız o ve onun hakk-ı hâkimiyyeti vardır. Bu hâkimiyet bizleri milletin mukadderâtını siyânet edecek fedâkârlıklarımızla izhâr-ı mevcûdiyet etmek vazîfe-i vicdaniyesinin vaktı gayıb etmeksizin tezâhürüne davet eyliyor) hitâbesinde bulunmuş her türlü müdâfaa hayatına tercüman olarak Trabzon Müdâfaa-i Hukuk Kongresi riyâsetinden almış olduğum telgrafnâmeyi okumuştum. Vicdanî ve millî duygularımdan [...]** ederek Bâb-ı Âlî'nin yanıbaşında irâd eylediğim bu hitâbeye ictimâ' hey'etinin mütereddid vaz'iyyetleri üzerine dolaşan vâhime bulutlarını dağıtmak ani ve şedîd bir rüzgar te'siriyle millî mevcûdiyet ve hâkimiyetin istikametine tevcîh ettirecek müşterek bir gaye tevellüd eylemiş ve Kongre zabıtnâmesine ism-i acizâneme umûmî bir teşekkür kaydettirmişti. Bu hitâbenin te'siriyle mütehassıs olan Millî Kongre ictimâ'-i murahhaslarından meclis-i âlînizde bulunacağını tahmîn eylediğim zevâtın bu hâtırayı ve o hitâbenin failini ve o zaman* millî müdâfaa ve hâkimiyet gayesinin inkişâfını te'mîn husûsunda ne dereceye müessir bir rol îfâ ettiğimi

yâd'a getirmelerini vicdânlarınıza intizâr ederim.

Millî Kongre'deki bu ictimâya bir mukabele olmak üzere Bâb-ı Âlî hey'etinden Yıldız Sarayı'na 26 Mayıs 335 de ekseriyet-i âzimesi hükümet makamlarına mensûb zevâttan müntahab erkânın* ihzâr ettiği meclisde Trabzon Müdâfaa-i Hukuk murahhası sıfâtıyla irâd eylediğim hitâbenin ilk satırı (bu meclis her ne sûretle teşkîl eder ise etsün Milletin mukadderâtı hakkında bir re'y ve karar vermek hakk ve salâhiyyetini hâiz değildir) cümle-i i'tirâziyesi olmuştu. Bu i'tirâzı müteâkib milletin kalbinden doğmayan ve milletin intihâbıyla meydana gelmeyen bir meclisin ve bir hükümetin mukadderât-ı millîye hakkında bir karar vermek ve icrâsına teşebbüs eylemek hakk ve salâhiyyeti olmadığını ve milletin inkılâb ve hâkimiyyetlerini Vahideddin ve Damat Ferid'e karşı müdâfaa ve i'lân eyleyen bir âzım ve irâde ile serd ü ityân etmiş, bu meclisden kendisine bir fâide ve müzâheret te'mînini tasavvur eden Damad Ferid hükümet ve siyâsetini sıfıra tenzîl edecek bir te'sîr îfâ eylemiştim. Meclis-i âlînizde bu hâtıraya şâhid olmuş zevât-ı muhteremenin bulunacağını tahmîn eylerim. Yıldız Sarayı'ndaki bu ictimâdan evvel, İzmir işgalinden dört gün sonra 19 Mayıs 335 tarihiyle Trabzon Müdâfaa-i Hukuk Kongre hey'etine yazdığım raporda; (İstanbul'da padişah yok, hükümet yok, mukadderat-ı millî hakkında kat'i karar vermek zamanı hulûl etmiştir. Acilen vilâyât-ı şarkıyyenin her tarafına telgraflarla müracaatda bulunarak münâsib bir mahalde ictimâyı kararlaştırınız.) teklîfinde bulunmuş evvelce Trabzon Kongresi'nde nazar-ı dikkate aldığımız fi'l-i teşebbüse geçmek lüzûmunu dermiyân etmiştim. Aynı zamanda İstanbul'da bulunan Vilâyât-ı Şarkıyye Cem'iyyeti Merkez-i Umûmiyesi tarafından şu'belerine bu fikir ve gayenin taksîm edilmesini cem'iyyetin reîsi Nedim Bey'e teklîf eylemiştim. Gerek tarafımdan vuku'bulan teşebbüsler ve gerek Vilâyât-ı Şarkıyye Cem'iyyeti'nin tamimleri ve Trabzon, Erzurum, Erzurum Müdâfaa-i Hukuk hey'etlerinin âzim-kârane mesâisi Erzurum Kongresi'nin ictimâını te'mîn etmiştir. 22 Temmuz 335 de in'ikad etmiş olan Erzurum Kongresi'ne Trabzon Vilâyeti murahhasları meyânına dâhil oldum.

Hüviyyet-i ictimâiyemin mâziye ait safahâtini, mütâreke devrinden i'tibâren Erzurum Kongresi'ne kadar ta'kîb eylediğim mesâîyi icmâlen arz ve izâh etdim. Bu izâhât ile yüzelli-kişilik listeye idhâl olunan şahsımın hangi gayeler arkasından koşup bugün hangi neticeyi iktitâf ettiğini ıttılâ'ı hâsıl etmiş oldunuz. Şimdi bu netîcenin husûlüne îfâ-yı te'sîr etmiş cihetleri nazar-ı dikkatden geçirmek bahsine intikal ediyorum:

Yüzelli kişilik listeye idhâlimde iki cihet olacağını istihbâr etmekteyim: Biri Erzurum Kongresi'ndeki ihtilâfâtım. Diğeri Balıkesir'de İrşâd gazetesindeki neşriyâtım. Muhterem mebûs efendiler! Pek iyi takdîr edersiniz ki heyecanlı anlarda fikirlerden ziyâde hisler icrâ-yı hükm ve nüfûz eder. Böyle demlerde ne kadar hüsn-i niyyet [...]* kadar vicdanî bir sûretle meşhûd olunursa olunuz kezâ hedef ve gayelerinde müşterek bulunmanıza rağmen bir i'tirâzımız aleyhinizde en ağır hükümleri verdirmeğe, su-i telâkkileri hâsıl etmeğe* kâfî bir sebeb teşkîl edebilir. Bu devreye dâhil olduktan sonra en samîmî dostunuza veya dünkü refîk-i mesâînize bile derd anlatmağa imkân bulamazsınız. Çünkü büyük mevcûdiyetiniz kalblerden silinmiş, anın yerine nefret tohumları ikame edilmiştir. Siyâsî harekellere iştirâk etmiş ferdlerden herbirinin zaman ve hadisât ceryanları içinden er geç gelib geçmeleri tabiî ve zarûrî olan bu hakikati Erzurum Kongresi'nde ve onun ferdâsında bizzât şahs-ı âcizânemde şâyân-ı te'sîr misâllerle tecrübe etmiş oldum. Millî mukavemet ve müdâfaanın yalnız tarafları değil mütâreke devrinden i'tibâren hâdim ve teşebbüslerinde bulunduğum yukarıda izâh ettiğim tarihçe-i mesâîm isbât ve tahakkuk ettirmiştir. Bu esâsda kongre hey'etiyle müşterek ve müttehid olduğum hâlde biri inkılâb gayelerine diğeri inkılâb esâsının adem-i kabulüne mukabil hareket sistemine aid o zamanın icâbâtına göre iltizâm ettiğim iki nokta-i nazardan muhâlif ve sınıfda kaldım. Gerek kongrede ve gerek sahib-i re'y ve salâhiyyetli zevât ile vuku'bulan husûsi mülâkatlarımda âtîdeki mülâhazâtı dermiyân ettiriyordum. (Bir tarih dönemindeyiz. Siyâsî, ictimâî, iktisadî bil-umûm te'sîsat-ı mâhiyyetde la'dilât vücûda getirecek milletlerin ceryan-ı inkılâbları muvâcehesinde milletimizin de istırablarını tasfiye edecek kanâatleri izhâr edecek umûmî bir inkılâb* programının i'lânıyla bu programın üss-ül-hareke ittihâz edilmesi ve bunun müdâfaa olunması kanâatindeyim. Dökülecek kanlar bir def'aya mahsûs olsun te'sîsât-ı [...]* istinâd ederek hâric-i muvaffakiyet kazanıldığı hâlde dâhilî inkılâbın istihsâl ve te'mîni için zarûrî olan ikinci bir kan dökülmesine ihtiyâç kalmaz) Bu esâsa dâir kongrede kırâat ve zabıtnâmeye dercine müsâade olunan muhtıramı müdâfaa edecek uzun bir tedkik ve beyânâtda bulunmuştum. Yakın mâzînin hâsıl ettiği acı hâtıraların te'sîr-i iştibâhımdan mütevellid bir hâlet-i rûhiye içinde te'sîsât-ı sâbıkaya istinâd etdirilmiş hareketlerin âtîyen bir inkılâba mecbûr olmasına i'timâd edecek bir kanâatperverde edemediğimi i'tirâfa mecbûrum. O zamanda endişemi mûcib olan sebebler olduğunu da kayd u işâret eylerim. İstihdâf ettiğim inkılâb müdâfaası esâsâtının kongre muhîtinde ma'kûs-ı kabul bulamadığını gördükten sonra esâsına müttehid olduğum müdâfaa ve mukavemetin hareket-i sistemine aid ber-vech-i âtî yedi madde de icmâl olunan mülâhazâtımı bir i'tilâf esâsı olmak üzere kabul ve teklîf etmişdim.

1- Düvel-i İ'tilâfiye kuvvetlerinin temerküz ettiği İstanbul muhîtinden hâric olarak Almanların (Berlin)i terk edüp (Vaimar)da akdi meclis eyledikleri gibi Şûrâ-yi Millî'nin (Çorum) ve (Ankara)dan herhangi birinde ictimâya davet edilmesi,

2- Damad Ferid hükümetinin istisâlinine teşebbüsle Anadolu sâhasında bulunacak Şûrâ-yı Millî'nin, hareket-i merkez şeklini ta'lîmât ve programını kabul edecek kabinenin İstanbul'da bulunması

3-Vilâyet müdâfaa-i hukuk cem'iyyetleri murahhaslarından müteşekkil bir hey'etin Paris'de sulh meclisi muhîtine i'zâmıyla sulh mukarrerâtının tebliğine kadar icâb eden müdâfaa teşebbüsâtının icrâsı

4- Anadolu'da in'ikad edecek Şûrâ-yı Millî'nin ta'lîmât ve programını mûcibince İstanbul'da bulunacak kabine tarafına mesâî-i siyâsiyenin îfâsı

5- Siyâsî, hukukî, millî ve vesâit ile yapılacak teşebbüsâtın hitâmına ve sulh mukarrerâtının tebliğine kadar resmî sefirlik ve askerî hareket vaz'iyyetinin alenen icrâ'sına i'tibâr edilmemesi, buna mukabil muvâfakat edemeyeceğimiz sulh mukarrerâtı nazar-ı i'tibâra alınarak müdâfaa istihzârâtında bulunmak üzere her nâhiye ve kasabada millî tertibât teşkilinde zâhiren gayr-i millî teşkilât vücûda getirilip zâbitânın sivil olarak tertîbât-ı müteşekkilât-ı idâre ve tanzîm etmesi

6- Millî Şûrâ'nın intihâb ve muvâfakatine hâiz ve esâsâta rıâyetkâr olacak İstanbul kabinesiyle münâsebâtın kat' edilmemesi

7- Her vilâyet müdâfaa-i hukuk

cem'iyyetlerinin mevcûdiyetleri îka' edilerek bu cem'iyyetlerin hey'et-i merkeziyeleri taraflarından intihâb edilecek murahhaslardan müteşekkil millî mevcûdiyete nigehbân bir hey'et-i milliye-i irtibâtiyenin vücûda getirilmesi

Erzurum kongresinin hareket sistemine âid muhâlefetimin eşkâl ve şerâiti bundan ibârettir. Bu eşkâl ve şerâite kongrede ve kongre ictimâlarında zabtnâmelere derc edilmiştir. Kongreden avdette Trabzon'da (Selâmet) gazetesindeki neşriyâtım ve müdâfaa-i hukuk cemiyetinde vuku'bulan beyânâtım bu hakikati isbât ve te'yîd eder.

Bu mülâhazatım bil'âhire müteşebbüsler tarafından kısmen kabul ve icrâ' edilecek bir şekle ifrâğ edilmesi ve fazla olarak meclis-i millinin İstanbul'da ictimâını kabule kadar hareket-i programının ta'dîlâtına cevâz verilmiş ise de ne fâide ki bu tarihten dörtbuçuk ay mukaddem 9 Eylül 335 de hareket-i milliyenin esâsına muhâlif addedilecek gayr-i muhikk ve gayr-i âdil bir efrâd-ı teşebbüsle Trabzon'dan, harekât-ı milliye sâhasına en mezâlim isnâd ve kararların tazyîkiyle iftirâka icbâr edilmişdim. Bu isnâd ve kararların ihdâsına tahrik ve icrâda, hareket-i milliye sâhasına tebâüdümü şahsî arzuları icâb ettiren eşhâsın hilâf-ı hakikat ihbâr ve iş'ârlarla hakkımda su-i telâkkileri hâsıl ettirecek iğfalkârane teşebbüsleri hiç şübhesiz âmil ve müessir olmuşdur. İsnâdlar o derece bir garabet arz ediyordu ki Trabzon'dan infikâkım akabinde Erzurum intişâr eden bir gazetede (Ömer Fevzi, Erzurum Kongresi'nde Damad Ferid'in casusu idi.) ifâdesiyle bühtanları tasdi' olunurdu. Mütârekeden i'tibâren müdâfaa-i hukuk teşkilâtı muhtıralarıyla, Bâb-ı Âli'de, millî kongreler ictimâında, Yıldız meclisindeki beyânatıyla gazete sütunlarında neşriyâtıyla Damad Ferid ve tevâbi'ne âzim-kârane tâ'rizlerde bulunmuş, Erzurum Kongresi'nin teşkiline bezl-i gayret eylemiş bir adamın nahiyesine kongreden üçgün sonra (Damad Ferid'in casusu idi) damgası vurulmakla bir mahzûr-ı vicdanî tasavvur edilmiyordu. Filhakika bir kere hücûm-ı fırtınaya tutuldunuz mu toz, toprak, çamur ve her ne tesâdüf edilirse bilâ-insâf, bilâ-kayd-ı şart sağdan soldan vicdanınıza, ef'âl ve harekâtınıza havâle olunacağına tereddüd etmeyiniz, müştekî olmayınız ki hakk ve hakikatin aksül-amali dâlâlet-i hühtândır. Fakat cevr olunuz ki hakk ve hakikat kendi mevcûdiyetini izhâr edecek kûdret-i i'câzı hâizdir. Bunun izâh-ı misâllerini görmekle bahtiyârım. İlâ-nihâye kader şahsımı şübhedâr kılmak için aleyhimde iğfâlkârlıklarda bulunanların zaman ve hadisât tevâlî etdikçe mâhiyyetlerini birer birer meydân-ı aleniyyete çıkaracak mu'cizeler hilkat etmiş, her birinin sırasıyla Erzurum Kongresi'ndeki mukarrerâta, inkılâb-ı te'sisatına kalbî ve samîmî taraftdâr olmadıklarını isbât ve izhâr ettirmiştir. Ma-hüve'l-hakkani delâil-i vesâik-i kâffiye ile izâh etdiğim Erzurum Kongresi'ndeki beyânât ve teklifâtım ve kongrenin ferdâsındaki neşriyâtım, menba' ve menşeleri su-i telâkkilerden hilâf-ı hakikat isnâdlardan vücûd bulmuş işâalarla te'siratını mütcheyyic olarak, (ihânet-i milliye) ithâmına ma'rûz bulunduracak hükm ü karâr gerek mahalline masrûf ve ma'tûf olamıyacağını takdir ve teslîm buyuracağınıza i'timâd etmekteyim.

Yüzellikişilik listeye idhâlime sâik olduğunu istihbâr ettiğim ikinci cihet İrşâd gazetesindeki neşriyâtımın mâ-vakaî piş-i ittılâ'ınıza arz ediyorum: Bu neşriyâtımın uzaktan mezâlim-i işâalarla şahsımın düçâr olduğu va'ziyyet ve idhârdan fırsat bulan ihbarlarla meclis-i âlinizin muhit-i efkâr-ı siyâsete aksettirilmiş siyah bulutları altında Damad Ferid ve zümera-i irticâ'-i sâikler irâd eden bir sâire-i cidâl mündemic bulunduğunu söylemekle bir hakikat-i mahzûriye nazar-ı dikkatinizi celb etmiş olacağım. Bu hakikati bugün meclis-i âlinize bir cemîle olmak üzere arz ve beyâna lüzûm görmem. Çünkü bu neşriyâtı İstanbul muhitinde görmüş ve ta'kîb etmiş mümevver-i muhterem şahsiyetler eksik değildir. Bugüne kadar meclis-i âliniz nezdinde hakikat-i mechûl kalan O neşriyâtımı hangi sâikle ihtiyâr eylemiş, hangi mevzûları ihtivâ etmiş bulunduğumu arz ve izâh eylemek fırsatına nâil oluyorum:

Trabzon'dan harekât-ı milliye sahasından gayr-i muhikk teşebbüslerle tebâüde icbâr edildiğimden bi-z-zarûrî İstanbul'a dâhil olmuştum. Damad Ferid ve istinâdgâhı olanlarla mütârekeden i'tibâren kongrelerde, meclislerde, gazete sütunlarında ta'kîb etdiğim müdâfaa ve inkılâbcı zihniyet ve harekelimden dolayı imtizâc edecek bir hâlde bulunmuyordum. Fi-l-hakika tevlîd etmekten ileri geçüp fikrî, vicdanî aşk ve iştiyâkımla istihlâs emeline uzun senelerden beri saâdet-i hayâtı fedâ' etmekten çekinmediğim millet ve vatanımın rûh-ı azizini hayr parlayacak bir şekl-i inkılâb edeceğine ihtimâl vermek pek haksız ve haşin bir düşüncenin mahsûlü olabilir.Damad Ferid'in istinâdgâhı olan zümre ile ittihâdçılardan kat'-i irtibat ettiğim 326 senesinde muhâlefetin coşkun zamanlarında bile teşrîk-i efkâr ve mesâî etmeyecek kadar ilmî ve ictimâî fikir ve gayelerime sâdık kalmakla müftehirim. Binâen-aleyh bu zümreye netîce-i kail olanlar; müzî-i hayâtımdan, vicdanî ve samîmî kanâatlerimden haberdâr değillerdir. Bugün aynı listede kayd-ı teşhîr edildiğim kimseler arasında hiç şüphe yok zihniyet, seciye, fikr ü gaye, siyâsî ve ictimâî ictihâd ve kanâatler i'tibâriyle müşâbihi olacağım bir ferd yoktur. Şahs-ı âcizânemi yakından tanıyan ve bu hakikat-i beyânı te'yîd edecek meclis-i âlinizde hiç olmazsa birkaç mebûs-ı muhteremin bulunacağına ihtimâl veriyorum.

Za'f ve acz içinde, Bâb-ı Âli'nin heykel-i tarihiyesi sayesinde muvakkat bir zaman için cerr ü ikbâl ve mühâbât eden, Anadolu'nun istihlâsı galeyanlarıyla düvel-i i'tilâfiye tazyîklerinin sadmetine bir lâhza-i kâm uğrunda yine bir kişi olmaktan başka bir mevcûdiyeti kalmayan Damad Ferid ve tevâbi'inden birşeye intizâr etmiş olaydım mütârekeden sonra henüz Anadolu hükümeti te'sîsâtına nüfûzları şâmil olduğu zamanlarda harekât-ı milliye gayeleriyle aleyhlerine tercîh-i husûmet etmez, bil'akis ta'kîb eyledikleri acz-i meskenet siyâsetini iltizâm ederdim. Harekât-ı milliyenin Erzurum ictimâiyle olgun bir isti'dâd ve kabiliyet devresine dâhil olmadan, İstanbul hükümetinin Anadolu'daki istinâd esâslarını gaybetmesinden sonra mı tebdîl-i fikriyâtımın zekâsızlığına düçâr olacaklım. Damad Ferid Hükümeti ve istinâdgâhı olan zümrelerle te'sîs-i mesâîye zihniyet ve seviye-i idrâkimin icâb ettirmeyeceğini mümkün mertebe izâh ettim.

336 senesi haziran evâilinde inkılâb ve ictimâi gayelerimi peyderpey neşretmek maksadıyla düvel-i i'tilâfiyenin vaz' ettiği şerâit mûcebince İstanbul'da yegane müsâade-i neşriyâtı hâiz İlhâm gazetesi'nin tarafımdan neşri ve sahibinin muvâfakatiyle imtiyâzının devri muâmelesinin icrâası için İstanbul Matbûât Müdiriyetine resmî müracaatde bulundum. Birkaç gün tereddüd eden matbûât müdürü Abdullah Zühdü Bey (Sadrazam Ferid Paşa'dan husûsî emir aldım. Sana imtiyâz ve gazete neşriyâtına müsâade veremeyeceğim. Bildiğim ve tanıdığım bir zât olduğunuzdan işin içyüzünü söylüyorum. Hükümetin aleyhinde bulunacağınızdan korkuyorlar) cevabını vermişdi.

Damad Ferid'in şahsım hakkında perverde ettiği infiâle, istinâdgâhı olan zümrenin eşhâs-ı mühimmesi taraflarından vuku'bulan teşebbüslerin inzimâmı tarafımdan gazete neşrettirilmemesi kararını ittihâz ettirmişti. Bu kararın ve bu kararı ittihâz eyleyenlerin f'mâk-ı ruhumda hâsıl ettiği gayr-i kabil-i tahammül-i istırabım te'sîri altında Damad Ferid ve tevâbi'ine karşı mücâdele-i fi'liyyede bulunmağa müsâid bir çare arıyordum. Balıkesir kazâlarından Sındırgılı Hulusi Bey Yunanlıların Balıkesir'de henüz hükümet-i milliyenin idârî muâmelelerine müdahâle etmeyerek, işgal askeri vaz'iyyetinde bulunduklarını ve orada sahib-i imtiyâzı olarak te'sîs edeceği* gazetede arzu ettiğim neşriyâtta bulunabileceğimi bildirmiş olduğundan bu sûrette yabancısı bulunduğum Balıkesir'e Hulusi Bey'in refâkatinde gitmiştim.

Balıkesir'in işgal altında bulunan İstanbul'dan farkı Damad Ferid ve Kuvâ-yi İ'tilâfiye sansürünün dâiresi hâricinde olması idi. Balıkesir'de mutasarrıf makamında tesâdüf ettiğim İzzet Bey, Ali Rıza Paşa kabinesi tarafından Kuvâ-yi Milliye zamanında ta'yîn edilmiş bulunması, Damad Ferid ve istinâdgâhı olarak haftada iki defa intişâr etmek üzere Ağustos 336 da te'sîs ettiği (İrşâd) gazetesi tarafından neşriyât icrâsını ber-vech-i âtî şerâit ile teshîl ve sahib-i imtiyâza teklîf etmiştim:

1- Gazetede halkın huzurunu iz'âç edecek şahsî dedikodular bulunmayacaktır.

2- Yunan tebliğlerini iltizâm edecek bir kelime yazılmayacaktır.

3- Anadolu harekâtı ve havâdis-i askeriyesi bahsedilmeyeceği gibi buna âid Yunan tebliğleri de neşr olunmayacakdır.

4- Harekât ve müdâfaa-i milliyenin esâsını redd ve muvâhaat edecek neşriyât vuku'bulmayacaktır.

5- Yazacağım makalelerin ekseriyetini Damad Ferid ve tevâbilerine* hücûm mevzûları teşkîl edecektir.

Bu şerâit-i esâsiye hilâfına tarafımdan bir şey yazılmadığı gibi gazete müdericâtında bu şerâit hâricinde neşriyât vuku'bulmamıştır. Yunanlılara, Yunan işgali iltizâm ettirilecek bir satır değil bir kelime yazılmadığını iddiâ' ederim. Bu iddiâ'mın hilâfını iddiâ' edecek bir makale, bir satır, bir kelime ibrâz edildiği takdirde hakk-ı müdâfaa-yı vicdanımdan bizzât selb edecek kadar adâletin önüne serfürûye âmâdeyim. İşgal altında bulunan bir muhîtte Anadolu harekât ve havâdis-i askeriyesinin bahsedilmemesi husûsunu da en esâslı bir vazîfe-i vicdaniye tanımıştım. Çünkü Balıkesir'e herhangi bir zümrenin menfaatini bir menfaat-i şahsiyenin istihsâlini kasdedecek bir sâikle gitmemiştim. Ve kemâl-i şerefle te'mîn ederim ki Balıkesir'de bulunduğum üç ay müddet zarfında Yunanlılardan ve yunanlılara pişrev veya pişrevlik edenlerle, halkı hissi ve mezmûm maksadlar tahtında iz'âç eden ahlâk düşkünleriyle sûret-i kat'iyede münâsebette bulunmadım. Bu iddiâm noksan edecek mahallinden hiçbir ihbârın vuku' bulmadığına ve vâki' olmayacağına eminim. Bil'akis İzmir zafer-i nihâiyesine kadar o hâvaliye resmî ve gayr-i resmî sıfâtlarıyla şeâmetin ikiyüzlü hareketlerin en ma'rûf, en mütebâriz münhasırları nazar-ı müsâmahayla görülmüş, bunlara bedel yukarıda zikrettiğim şerâit-i tahrîriyeye riâyet ederek İrşâd gazetesinde yirmi makale yazmış, me'sûliyet-i mâddiyye ve ma'neviyyeye ma'rûz olmayacak bir vaziyeti muhâfaza etmiş Balıkesir'in yabancısı Trabzonlu Ömer Fevzi'nin ve -derr-i ıyâliyye kabilinden- ihânet-i milliye isnâdıyla ithâmı li-sebeb mühr-ül-tecvîz olunmuştur.

Her hakikati söylemiş olmak üzere beyâna mecbûrum ki İrşâd gazetesindeki yirmi makaleden ihâret neşriyâtımdan ancak 2-3 tanesi Anadolu mes'elesine taalluk eder bu makaleleri tahrîre sâik ve müessir olan sebebde Balıkesir'e mücâvir nâhiye ve kazâlara o tarihde akınedenlerin girdikleri yerlerde mücrim ve ma'sûm tefrîk etmeksizin pek çok kanlı icrâat ve muhribkârlıkda bulunmaları, bundan bizzât Balıkesir havâlisi hâlkının müteessir ve müştekî olmaları idi. O zamanda henüz garb cephesinden kâfî derecede muntazam bir askerî idâre ve teşkîlâtın mevcûd olmaması gayr-i muntazam akıncıların bilâ-hesab ve kitab hareket etmelerine bâis oluyordu. Bu akıncıların şahsî arzularına tercüman olan kanlı icrâatı şâyân-ı temkid bularak ancak iki üç makale yazdığımı hatırlıyorum. Bu makalelerin mevzûunu Anadolu müdâfaa esâsının, müdâfaa siyâsetinin aleyhdârlığını, redd ve inkârının mutazammın bir fikir ve gaye bulunamayacağı musırrân beyân eylerim.

Millî müdâfaanın esâsını redd ü muâheze edecek bir maksad ta'kîb etmiş olsaydım, İstanbul'da bu neşriyâta müsâade-i gazeteler mevcûd iken Balıkesir'de haftada iki defa intişâr eden karileri ve dâire-i intişârı son derece mahdûd olan (küçük İrşâd) gazetesinde neşriyâtta bulunmak için Balıkesir'e azimet külfetini ihtiyâr etmezdim.

İrşâd gazetesinde yirmi makaleye münhasır neşriyâtımın ekseriyetini Damad Ferid ve İstanbul'daki zümre-i irticâ'ya hücûm mevzûları teşkîl etmiştir. Balıkesir'e azîmetimin sâiki de bu maksadın te'mîninden ibâretdir. Maalesef bazı [...]** mücerred Trabzon'dan hareket-i milliye sâhasmdan tebâüdümü su-i tclâkki ederek Damad Ferid ve zümre-i irticâya teveccüh ettiğim mücâdelenin mâhiyyetini ve bu mücâdele-i kaileniin zihniyet ve seciyesine infâz-ı nazar edemiyor ve istihdâf eylediğim gayeyi takdîr edemeyerek şahsımı Anadolu harekâtının bir aleyhdârı görmek hissiyâtına zebûn oluyorlardı. Bundan dolayıdır ki, yukarıda esbâbını arzettiğim iki üç makalede ki esâsı müdâfaaya taalluk etmeyen tenkidâtımı [...]**etmeyerek esâs-ı müdâfaaya bir muhâsım vaz'iyyetinde olduğum zehâbında bulunurlar ve Damad Ferid ve tevâbiine karşı vukubulan mücâdelcme bir kıymet bahşetmiyorlardı. Bu [...]**kanâat erbâbının işâaları ve Erzurum Kongresi'ndeki muhâlefetimin te'sîr ve intibâalarıdır ki Balıkesir'de mücerred Damad Ferid ve tevâbiine hasreylediğim mücâdeleyi siyah bulutlarla setrettirmiş, hakikati zulmet-i nisyâna karıştırıb o tarihlerden sonra bir hakk-ı vicdanın ziyânına sebebiyet vermiştir.

İrşâd gazetesinde Damad Ferid ve tevâbiini, bu zihniyet erbâbını baltalayacak müteaddid mevzûlar üzerine müteaddid makaleler yazdım. Damad Ferid'in bizzât şahsından bahseden bir makalemde (Bu adam gözlüklerinin altından küreyi hâla öküzün boynuzunda gören mutaassıb bir mürtecidir) tâbirini isti'mâl etmiştim. Bu makaleler sırasıyla zümre-i irticâ'nın eşhâs-ı mühimmesine teşmîl ve tahsîs edilmişti. O zamanda İstanbul'dan Balıkesir'e gönderilmiş olan bir mülkiye müfettişi bu neşriyâtımdan dolayı gazetenin ta'til edilmesine dair Mutasarrıf İzzet Bey'e resmî bir tezkere yazmıştı ki bu tezkerenin bir sûreti nezdimde mahfûzdur. Bu neşriyâtımı nazar-ı dikkate alacak nüfûz-ı nazar erbâbı, bî-taraf vicdanlar nasıl bir fikir ve gayeye perverde eylediğimi takdîr edebilir. İrşâd gazetesinin mücerred Balıkesir'de neşr edilmesi ve tarafımdan bu gazetede neşr-i makalât edilmesi meclis-i âlinizin hakkımda ihânet-i milliye kanâatini hâsıl etdire-

cek bir vesîka teşkîl edemez. Hâkim hükmünü zâhir-i hâle ve hilâf-ı hakikat işâalara değil ancak mevâkie ve ma-hüve'l-hakka ihtinâ' ettirmek mecbûriyet-i vicdaniyesindedir. Maahazâ önönü zaferinden evvel, İzmir zafer-i nihâiyesine iki sene mukaddem vâki' olan bu neşriyâta Damad Ferid'in İstanbul kabinesinin çekilmesini, Tevfik ve İzzet Paşaların istihlâfını müteâkiben nihayet verüb İstanbul'a avdete imkân hâsıl etmiştim. Bir (ihânet-i milliye) kasd u mütecâsirinde teşhîs edilmesi lâzımgelen su-i niyyete nisbet edilemeyeceğimi daha vicdanî ve daha şâmil bir mefhûm ile ifâde etmek üzere diyebilirim ki Anadolu sâhasını muntazam-ı askerî ve idârî bir müdâfaa şebekesi vücûda getirilib zafer ümidlerinin herkes nezdinde tahakkuk etmediği bir zamanda İzmir zafer-i nihâiyesinin iki sene mukaddem neşriyâtını hitâma erdirmiş ve İstanbul'un [...]* bir köşesine çekilmiş olduğum gibi o tarihten bugüne kadar aradan geçen beş seneye karîb bir müddet zarfında hiçbir mevzûa aid neşriyâtda bulunmadım ve siyâsî muhîtlerden uzak yaşamayı tercih ettim.

Muhterem mebûs efendiler! İrşâd gazetesindeki neşriyâtımı ve neşriyâtımın sâik-i hurûflarım da teşrîh ve izâh etmiş oldum. Binâen-aleyh her hakikati her teşrih ve tahlili ve her cihetı arz ve ityân eyleyerek meclis-i âliniz muvâcehesinde imkânın bahşettiği beyânât ile müdâfaamı ikmâl ve îfâ etdim. Müdâfaamın hey'et-i umûmiyesinde nazar-ı dikkate aldığım cihet; tevzi-i muhâkeme ve tefekkürümün, ictihâdlarımın zaman ve hadisâta tevâfuk edip etmemesindeki noksanları değil ancak (ihânet-i milliye) mâhiyyetinde şahsıma atfolunan isnâdın müstehakkı olmadığımı beyân ve izhâr esâsıdır. Bu esâsa göre hakkımdaki kararımızın muvâfık-ı ma'delet olamayacağını iddiâ' ve adâleti iltizâm edecek vicdanlarınızdan tashîhini taleb eylerim. Muhterem Efendiler.

Marsilya'da
Trabzonlu Ömer Fevzi
15 Nisan 341

(Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi, Dosya No. 12222-107/ D-4 - D-11)

* Belgenin aslının arşivde telli dosyalara takılması sırasında yırtılan kısımlarında bulunan kelimelerin bazıları hiç okunamaz durumdadır; bazıları ise harflerin bir kısmının bulunması ve cümlenin gelişine göre, tahmini olarak okunmuştur.

** İşaretli yerlerdeki kelime veya kelimeler okunamamıştır.

PARİS BÜYÜKELÇİLİĞİ'NİN TAHRİRATI

Paris Büyükelçiliğimizden mevrûd 137/316 numara ve 21 Mart 928 tarihli tahrîrât sûretidir

Fransızların Adana'yı işgalleri zamanında Cebel-i Bereket mutasarrıflığında bulunmuş olub 150'lik listeye dâhil bulunan (Mesut Fâni);

Muhâliflerin kendisine i'timâd etmeleri ve hâiz-i ehemmiyet bazı mesâili ifşâ eylemeleri hesabıyla istihsâl eylemiş olduğu havâdis ve ma'lûmâtı memlekete fâideli olacağı mülâhazasıyla elçiliğe i'tâ edeceğini ifâde ederek leffen arz ve takdîm kılınan ma'lûmâtı vermiş bil'âhire elde edeceği havâdisin muntazaman i'tâsım te'minen isminin mektûm tutulmasını taleb eylemiştir efendim.

Aslına mutâbıktır

(Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi, Dosya No. 12222-27/ D-6)

MESUT FANİ'NİN DİLEKÇESİ

Paris Büyükelçiliğimizden mevrûd 137/316 numaralı tahrîrât sûretidir.

"Muhâliflerin beni kendilerinden addeyleyerek ifşâ-ı âtide bulunmaları hesabıyla elde edtiğim ma'lûmât ile ahîren Şeyh Said'in oğlundan aldığım mektubda münderic havâdisi bildirmeyi Türkiye için fâideli gördüm:

Geçen sene teşrinisânide (Beyrut) da Kürdler ile Ermenilerden mürekkeb bir kongre teşkîl olundu. Kürdlerden bu kongreye iştirâk edenler: Bedirhani Celadet, Bedirhani Halil, Selim Memduh, Doktor Şakir Mahmud, Şahin Beyzade Mustafa, Hacı Emin Perihan olub bunlar azâ-yı müessese olmuşlardır.

Ermenilerden Enternasyonel Odesa şubesine mensûb müttehid Ermenistan Taşnaksiyon komitesinden (Vahan Papazyan)- ile ismi ma'lûm olmayan diğer bir Ermeniden mürekkebdir. Bunlar teşekkül ettikleri cem'iyyete Cegata Hoybun [جوی‌بون-Hoy] -Kürtçe sahib olmak manasına- ismi verilmişdir. Yapılacak teşkîlâta sarf olunmak üzere Ermeniler tarafından (200) bin dolar verilmiş ve bu paranın (20) bin doları cem'iyete iştirâk edenlere masraf olarak taksîm edilerek kısm-ı mütebâkisi cemiyete iltihâklarını te'mîn zımnında Kürdistan'daki rüesâya gönderilmiştir. Şahin Beyzâde Mustafa Bey'e bu meblağdan mühim bir hisse ifrâz ve irsâl olunmuşdur. Mustafa Bey bu meblağ ile Kürd Dağı ve Islahiye cıvarında çete teşkîlâtı yapacakdır.

Kongrede ittihâz olunan mukarrerât şunlardır :

1- Kürdler: Müttehid Ermenistan'ı kabul edeceklerdir. Bu Ermenistan'ın hudûdu Kars, Ardahan, Artvin, Erzurum, Van, Bitlis havâlisini ihtivâ etmekde olub asl-ı kat'i hudûd 1914 istatistikindeki nüfûs nazar-ı itibâra alınarak ta'yîn olunacakdır.

2- Kürdler Ermenilerle dâimâ müştereken hareket edeceklerdir. Kürd menâlıkında gazete çıkarmak ve mektub açmak husûsunda muhâlefette bulunmayacaklardır.

3- Ermeniler Kürdlere ihtilâl çıkarmak husûsunda nakden muâvenetde bulunacaklar, Kürdlerde ihtilâlde pîşedâr olacaklardır.

4- Ermeniler bu cem'iyyet azâsına muntazaman maaş tahsîs ve i'tâ edeceklerdir.

Bu mukarrerâtın Kürd rüesâsı tarafından tasdiki lüzûmu görülmemiş ve şimdilik yalnız ismi geçenler tarafından tasdîk olunarak mukarrerâtın bu sûreti rüesâca berâ-yı tasdîk Kürdistana bir sûretde Cem'iyet-i Akvâma gönderilmiştir.

(200)bin doların Ruslar veya Amerikalılar tarafından verildiğini zannediyorum. Şeyh Said'in oğlu Ali Rıza ile Şeyh Abdurrahim bu mukarrerâtı kabul etmemişlerdir. Şeyh Said'in oğlu bana gönderdiği mektubda bu adamların bu işi ifâya salâhiyatdâr olmadıklarının ilânına ve bu mukarrerâtın tekzîbini istemektedir.

Celali Asbani [عشایر] doğrudan doğruya İran hükûmeti tarafından muâvenete mazhar olmaktadır. Bunlar bu yezid havâlisinde va'ziyyete hakim imişler. İran Şahı İran tarafına geçecek asilerin himâyesi va'diyle İran Kürdlerinin Türk Kürdistanına ihtilal zamanında geçmelerini tasvîb etmiştir.

Çerkes Edhem ile Mevlanzâde Bağdad'da bulunmaktadır.

Bunlar Yunanistan'dan Çerkes getirerek münâsib bir akıncı kuvveti ile ihtilâle iştirâk etmek istemişler ise de fevkalâde Komiserlik müsâade etmemiştir. İskân maksadıyla Çerkesleri getirmeğe gayret etmektedirler.

Suriye'de Çerkesleri intibâha getirmek maksadıyla birde Çerkes Cem'iyyeti teşkîl edilmiştir. Kuneytıra'da Tarık Mümtaz çerkeslere iş bulmak için çalışmakdadır.

Fikrimce ilkbahara doğru afî-i umûmî ilân edilmezse isyân olunacakdır.

Bu husûsda en ziyâde Bitlis havâlisinde tertîbât vardır. Islahiye ve Kürd Dağının te'kîd altına alınması lâzımdır. Bu isyânı tertîb ve icrâya Şahin Bey memûr olmuştur."

(Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi, Dosya No. 12222-27/ D-7)

Muhalifler ve Hoybun Nizamnamesi

Hariciye Vekaleti'nin 6 numaralı yayını olarak çıkan broşür, büyük kısmı 150'likler listesinde yer alan yurtdışındaki "muhalifler" hakkında istihbarat bilgilerini ve Hoybun Cemiyeti'nin nizamnamesini içermektedir. Kapağında "mahrem ve hizmete mahsustur" notu bulunan broşürün üzerinde yayın tarihi bulunmamakla birlikte, 1930 yılında yayımlanmış olduğu içeriğinden anlaşılmaktadır.
Nuri Akbayar'ın kitaplığında bulunan broşürü imlasına dokunmadan aktarıyoruz. -Ed.

Muhalifler Hakkında Malûmat

Muhalefet rüesası ile firarî ve yüzelliliklerin dağıldıkları ve faaliyette bulundukları sahalar bilhassa Suriye, Mısır, Irak, Romanya, Fransa ve Yunanistan ile İran şimali garbî mıntıkasıdır.

Elyevm en çok göze çarpacak şekilde faaliyet ve hareket gösteren, başta Kiraz Hamdi olmak üzre Vehip Paşa, esbak Dahiliye Nazırı Mehmet Ali, Mustafa Sabri ve İzmirli Hafız İsmail dir. Diğerlerinin başlı başına faaliyetleri meşhut değildir. Kısmen yukarda isimleri geçenlerin faaliyetlerine iştirak ve kısmen de kendi âlemlerinde ve yekdiğerinin aleyhinde bulunarak yaşamaktadırlar.

Bunlar sureti umumiyede, Tarikatı Salâhiye, Kürt Hoybun, Kürt Taali veya Türk-Kürt hilâfet cemiyeti namlarını tayışan teşekküller etrafında toplanmakta, ilk ikisi 150 lilikler, diğer ikisi de daha ziyade Kürtler ve Ermeniler tarafından idare olunmaktadır.

Bunların haricinde Rauf bey partisi mevcuttur ki bunlar daha gizli ve esaslı çalışmaktadırlar.

Esbak Dahiliye Nazırı Mehmet Ali; Mukaddes İhtilâl-Millî Hürriyetperver:

Mehmet Ali Muhaddes İthilâl diye benimsediği bir teşekkülün başında bulunmaktadır. Kendisi Paris'te ikamet ediyor, muhaliflerden ekserisini beğenmez.

Faaliyetinin gayesi; Türkiyede meşruti saltanatı iade ederek şimdiki halde sakıt hanedandan Abdülmecid'i, olmazsa daha münasibini padişah yapmaktı. Son zamanlarda bu kanaatinde bir tebeddül görülmüştür. Halen: Saltanatı meşruta prensipinin tarafları olduğu halde sakıt hanedan arasında akıllı kimse bulunmadığından, ötede beride haysiyetlerini kırdıklarından ve vaziyeti takdirden âciz olduklarından müşteki görünmekte ve Türkiye'deki idarede bir tebeddül vukua geldiği takdirde ilk işinin bir hükûmeti muvakkate teşkil etmek olacağından ve bu hükûmeti mavakkatenin derhal bir meclisi müessisanı içtimaa davet edeceğinden, müessisan meclisi Türkiye'nin cumhuriyetle idaresine karar verirse Osman oğullarının hizmetçisi olmadıklarından dolayı hu karara ittiba edeceklerinden bahsetmektedir. Maamafih Abdülmecid ile temas ve muhaberesi vardır.

Teşkil ettiği cemiyetin mensubini mahduttur. Memleketimizde faaliyete geçtiği gün de bu teşekküle Millî Hürriyetperver namım vermeğe karar vermiştir.

Mehmet Ali, Rauf ve Adnan Beylerle ve bilhassa damadının karabeti olan İzmir valii sabıkı Rahmi Beylerle sıkı münasebettedir. Maamafih bunlardan, gayesi namına ümitvar değildir. Hatta mühim bir faaliyet gösteremediklerinden vakayiin teakubuna intizar ettiklerinden dolayı bunlardan müştekidir. Mehmet Ali'nin vaziyeti maliyesi diğer arkadaşlarına nazaran iyicedir. Mehmet Ali İsviçre'de ikamet eden Reşat Halis Beyde çok para olduğundan, fakat hiç bir arkadaşına yardım etmediğinden acı bir lisanla şikâyet etmektedir.

Kiraz Hamdi (Tarikatı Salâhiye):

Tarikatı Salâhiyenin reisi sıfatile hareket etmektedir. Tarikatın asasatı Masonluktan iktibas edilmiş ve tamamile taklit olunmuş bir İslâm Masonluğundan başka bir şey değildir. İlâhi meşrutiyeti müteakip Masonlukla mücadele için teşkil edilen bu tarikat ittihadı İslâma ve Hilâfete taraftardır.

Hamdi halen bu tarikate taraftarlar kazanmağa çalışmakta ve mensuplarile memleket ve bu günkü rejim aleyhinde faaliyet göstermektedir.

Kiraz Hamdi, elyevm Romanya'da Köstence'de ikamet ediyor. Vehip Paşa da orada idi. Son zamanlara kadar bu iki sabık Osmanlı Paşası beraber çalışıyor gibi görünmekte, hakikatte birbirlerini atlatmağa çalışmakta idiler. Ahiren araları büsbütün açılmış ve yekdiğerile görüşmez olmuşlardır.

Hamdi bir kaç ay mukaddem Vehip'in vesatetile tanıdığı İngiliz istihbaratına mensup olması çok muhtemel olan bir ecnebi ajan ile Bükreş'te temas etmiş ve bundan, muhalefetin bir baş altında toplanması ve ancak bu yapıldıktan sonra kendisine esaslı muavenet edilebileceği hakkında talimat alarak bu hedefe doğru çalışmağa başlanmış ve ağustos 929 ayı zarfında Köstence, Bükreş, Viyana, Münih, Paris, Nis tarikile Mısır'a azimet ve İskenderiye'den Atina, Selânik, Gümülcüne, Belgrat tarikile Köstence'ye avdet ederek uzun bir seyahat yapmıştır.

Hamdi'nin bu seyahatinin gayesi;

1- Muhalefet rüesası ve erkânile temas etmek, aralarında mevcut iğbirarı izale eylemek;

2- Başlıca muhaliflerin müttehit bir kütle halinde kendi başlığı altında toplanmasını temin etmek;

3- Hariçte intişar eden muhalif gazetelerin yekdiğeri aleyhine olan neşriyatına mâni olmak, ve bu neşriyatı sistematik bir halde propagandalar yapmak suretile memleketin idarei hazırası aleyhine tevcih etmek;

4- Aktedilecek bir kongre marifetile halife intihap etmek idi.

Hamdi bu seyahat için salifülarz ecnebi ajanından 500 İngiliz lirası almış ve o zamana kadar beraber göründüğü Vekip Paşa'ya malûmat vermeden eylül bidayetlerinde Avusturya, Almanya, Fransa'ya gitmiş, Paris'te Rauf Beyle temasta bulunmuş ve kendisinden bir çok işler beklediğini söylemiş, esbak Levazım Reisi İsmail Hakkı ve esbak Dahiliye Nazırı Mehmet Ali ile de görüşmüştür. Maamafih Rauf Bey Hamdi ile temasta bulunmakla beraber Hamdi'ye itimat etmemiş ve kendisini şüphe ile karşılamıştır. Hamdi Paris'te Taşnaklarla görüşmek istemişse de Vehip'in Romanya'dan Taşnak merkezine Hamdi'ye itimat etmemeleri hakkında çektirdiği telgraf üzerine Taşnak merkezi umumisi Hamdi ile temastan çekinmiştir.

Nis'te Refi Cevat ve Gümülcüneli İsmail Hakkı ile görüşmüş ve sakıt halife Abdülmecid'i ziyaret eylemiştir. Senet mukadilinde Refi Cevat'a 15 ve Gümülcüne'liye 30 İngiliz lirası vermek suretile yardım etmiş ve İsmail Hakkı ile Abdülmecid'i barıştırmıştır.

Nis'ten doğruca İskenderiye'ye hareket etmiş ve Mühürdar Salâhaddin ile bir çok muhalifler tarafından karşılanmıştır. Salâhaddin firarilerdendir, sadrı esbak Kâmil Paşanın mühürdarı idi.

İskenderiye'de bir iki gün kaldıktan sonra İngiliz konsolosunu ziyaret edip Kahire'ye azimet etmiş ve orada İngiliz işgal kıtaatı karargâhında Blaut isminde bir zabit ile sureti mahsusada bir kaç defa uzun müddet görüşmüş ve bu zabitten nazarı dikkati calip derecede iltifat görmüştür.

Kahire'de Müsavat gazetesini çıkaran Hafız İsmail ile de temas etmiş, Polis Mektebi Müdürü Aziz Ali ile görüşmüştür. Tekrar İskenderiye'ye avdet ve orada kalmak arzusunda iken Londra'ya çektiği telgrafa cevap almış ve cevap üzerine Suriye ve Irak seyahatinin bir kaç ay sonraya tehirine mecburiyet hasıl olduğunu söyliyerek Yunanistan tarikile Romanya'ya avdet etmiştir.

Hamdi, Atina'da Çerkes Tevfik ve doktor Arif ile görüşmüş, en ziyade küçük Ethem ile temas etmiş ve tahlif ederek mumaileyhi tarikatı Salâhiyeye ithal eylemiştir.

Gümülcüne'de Aziz Nuri, Mustafa Sabri ile görüşmüş ve vereceği talimat dairesinde muhalefetin vahdetini temin edeceğini ve şahsiyattan sarfınazar ederek gazetesinde bu tarzda neşriyatta bulunmıyacağına dair yeminle söz almış, buna mukabil 50 İngiliz lirası vermiştir. Son zamanlarda Sabri Hoca ile Müsavatçı Hafız İsmail gazetelerinde yekdiğeri aleyhinde bulunmakta idiler. Hamdi bunun önüne geçmek istemiştir.

Vehip Paşa:

Bir çok hususatı Hamdi ile takarrür ettirdiği halde, Hamdi'nin son yaptığı seyahatten kendisini haberdar etmemesinden ve aldığı 500 İngiliz lirasından kendisine hisse ayırmamasından müğber olmuş ve aleyhinde bulunmağa başlamıştır. Bu iğbirar üzerine Hamdi'nin casus olduğunu Paris Taşnak merkezi umumîsine bildirmiş ve kendisiyle birlikte yazdığı ve İngiltere Şarkı karip şubesine gönderdikleri Ermeni ve Hoybun cemiyetine ait ahitnameleri 500.000 Frank mukabilinde sattığını haber vermiştir. Halen Hamdi'den ayrı olarak çalışacağını söylemektedir. Mumaileyhin memleketimizde meşruti saltanat idaresi tesisine hâdim bir cemiyet teşkili için faaliyette bulunduğu anlaşılmaktadır.

Vehip'in 1/2 teşrinievel 929 gecesi beyninde bir damarın çatlaması üzerine gözleri görmemeğe başlamış ve berayı tedavi bir sanatoryoma kaldırılmıştır. Kendisi sanatoryomda olduğu ve hasta yattığı halde gene faaliyetten geri durmamakta ve kendisi yazamadığı halde itimat ettiklerine yazdırmak suretile faaliyette bulunmaktadır.

Mısır'da doktor Salâhaddin Ali Beye yazdığı mektupta hastalığını bildirmekte ve İstanbul'dan gönderilen mektubu gazetede tab'ettirdiğinden dolayı teşekkür etmektedir.

Mısır'da Müsavatçı Hafız İsmail'e yazdığında her şeye rağmen kendisinden ümitlerinin kesilmemesini ve geldiği zaman Hamdi'ye yüz verilmemesini tavsiye etmiştir.

Atina'da Katahaki Filip adresine gönderdiği mektupta Venizelos'a verilmek üzre gönderdiği mektubu vermemişse iş'arı ahire kadar tehir etmesini yazmıştır.

Paris'te İdris Fuat Beye de rahatsızlığı hasebile Paris'e azimetinin teahhur ettiğini, Rauf Beye teşekkürde gecikmiyeceğini bildirmiş ve sabık Levazım Reisi İsmail Hakkı'nın adresini istemiştir.

Vehip, Köstence'den Paris'e gidecek ve Taşnaklarla görüştükten sonra Atina'ya gidip Venizelos ile görüşecek ve tekrar Paris'e avdet edecekti. Taşnaklarla uyuşamadığı takdirde Rauf, Adnan, İsmail Paşa grupu ile anlaşarak ittihat ve terakkiyi ihyaya çalışacaktı. Salifülarz hastalığı bu tasavvurlarını akim bırakmıştır. Vehip Romanya'ya avdet eden Hamdi'ye sanatoryomdan görüşmek üzre gelmesi için müteaddit defalar haber göndermiş ise de Hamdi gitmemiştir. (Vehip elyevm Atinadadır ve orada yerleşmiş gibi görünmektedir.)

Mısır'da İskenderiye civarında ikamet eden firari doktor Salâhaddin Ali Vehip'in en hararetli bir taraftarıdır. Onun yerini dolduracak hiç bir muhalif olmadığını çok büyük bir teşkilâtçı ve çok yüksek bir zekâya malik olduğunu, muhalefetin Vehip'in etrafında toplanması lâzım geldiğini etrafa yazmak suretile propagandada bulunmaktadır.

Rauf Bey (Eski ittihatçılar grupu):

Bu grubu başta Rauf olmak üzre Celâlettin Arif, Adnan, Levazımcı İsmail Hakkı idare etmektedir. Reza Nur, Rahmi ve Mehmet Ali Beyin dahi bu grupa dahil olduğu bir yerden haber alınmıştır. Hariçteki muhaliflerle 150 liliklerin çoğu bu grupa kur yapmakta fakat grup bunlara karşı çok ihtiyatkâr bulunmaktadır. Dahil olanlardan birisi bir külle halinde çalışmakta olduklarını, Türkiye ile irtibatta bulunduklarını, yüksek memuriyette bulunan sadık adamları vasıtasile Ankara'dan her gün ne olursa süratle haber aldıklarını, bir mutemedine söylemiştir.

Kürt Hoybun Cemiyeti (ve Taşnak Ermeni Fırkası):

Taşnak fırkasının teşkil ettiği bu cemiyet tamamile Kürtçüdür. Merkezi umumîsi Suriyededir. Firarî ve muhaliflerden Kürt olmıyanları arasına almamıştır. Ermenilerle teşriki mesaisinden dolayı bazı Kürtler bu cemiyetle teşriki mesai etmemektedirler. Esasen cemiyetin başında bulunan Bedirhan ailesi bu cemiyeti siper yapmak suretile iane parasından istifade etmektedirler.

Son aylarda Taşnak fırkası da Hoybun ile bir netice alamıyacağını anladığından nazarlarını muhaliflere çevirmiştir.

Erciş (Zeylan deresi) hâdisesile şarkta başlıyan son Kürt isyan harekâtı filen Kör Hüseyn ve Emin Paşa oğulları tarafından Hoybun cemiyeti hesabına idare edilmektedir.

Kürt Taalî veya Türk–Kürt Hilâfet Cemiyeti:

Bidayette Kürdistanın mümtaz bir idareye nail olmasını temin için teşekkül eden bu cemiyet, Şeyh Sait isyanını müteakip arzusuna daha seri bir surette nail ol-

mak için memleket dahilindeki inkılâbatı hazmedemiyen mutaassıp güruhtan ve haricteki muhalif ve firarilerden istifade etmeği düşünmüş ve cemiyetin içinden Türk-Kürt Hilâfet cemiyeti namile yeni bir teşekkül vücuda getirmiştir.

Bu son teşekkülün maksadı ve gayesi; Hilâfet ve saltanatı iade etmek, Kürdistana mümtaz bir idare bahşeylemektir. Başında maslûp Seyyit Abdülkadir'in oğlu Abdullah bulunmaktadır. Bu cemiyet Hoybunculara kat'î olarak muarızdır.

Kürdistan Taali cemiyetinin merkezi Ravandız'dadır. Kürtler arasında Hoybundan ziyade bu cemiyet sahibi nüfuzdur. Seyyit Abdullahın amcazadesi Seyyit Taha, Adanalı Fanî zade Zeynelabidin, Irak kabinesinden Salih Zeki, Irak Kürtlerinden Zarı Kürmancı gazetesi sahibi Hüseyn Hüsnü cemiyetin heyeti idaresinde bulunmaktadır. Suriye'de Molan zade Rifat, Fanî Ali İlmi, Paris'te Fanî Mesut bu cemiyetin murahhasıdır.

Ahiren Bağdat'tan Amman'a geçtiği duyulan Çerkes Ethem'de bu son cemiyete dahildir. Bu itibarla Hoybunculara muarrızdır. Maamafih Taşnaklar kendisine mevki verdikleri, muktazi parayı esirgemedikleri takdirde onlarla da teşriki mesaiye taraftar görünmektedir. Niketim 2 /ağustos / 929 tarihinde bilâ vasıta Taşnaklara gönderdiği bir haberde:

"Taşnak'lar Hoybuncularla hiç bir iş yapamazlar. Eğer iş görmek istiyorlarsa erbabını arasın, bulsunlar. Bizim onların parasına ihtiyacımız olduğundan fazla onların bize ihtiyacı vardır. Mütekabil menafi şartile anlaşmağa amedeyiz." demektedir. Nazarı dikkati celbetmek ve kendisini tahattur ettirmek üzre 3 / teşrinievel / 929 tarihli Müsavat gazetesinde Hoybunculara teşriki mesainin doğru olmadığı hakkında bir tekszip neşretmiştir. Sefil ve perişan bir vaziyettedir.

Sene bidayetinde kardeşi Reşit Yunanistan'dan Mısır'a veoradan da Ethem ile görüşmek üzre Bağdat'a gitmiş ve bu seyahat etrafında muhtelif şayialar deveran etmiş isede bunların bir propagandadan ibaret olduğu tahakkuk etmiştir. Reşit, elyevm Amman'da aç ve sefil bir vaziyettedir.

Çerkes Ethem'in Hamdi, Vehip Paşa'larla muhaberesi vardır. Fakat bunlarla anlaşmış vaziyette değildir.

Yunanistan'da Gümülcüne'de ikamet eden Mustafa Sabri büsbütün başka bir yol takip etmektedir. Ve çıkardığı (Yarın) gazetesile memleket aleyhine propagandalar neşretmektedir.

Mısır'da Kahire'de Müsavat gazetesini çıkanan izmirli Hafız İsmail de ayni vaziyettedir. Mustafa Sabri ile Hafız İsmail'in arası çok açıktır. Kiraz Hamdi aralarını bulmağa çalışmıştır. Teakup edecek neşriyat, Hamdi'nin ne dereceye kadar muvaffak olduğunu göstermeğe hâdimi olacaktır.

Refik Halit; Hiç bir teşekkül ile münasebette değildir. Vahdet gazetesinde yeni harflerin ve inkılâbın lehinde yazı yazması bir çok muhalifleri dilgir etmiş ve Türkiye'nin adamı olduğu hakkında bir kanaat tevlit eylemiştir. Fransız istihbaratına hizmet etmektedir.

Hoybun Çıkatavilatii Kürda Nizamnamei Umumi ve Peymanı Milli Sertivek 1928

Maksat

1- 1927 senesi teşrinievelinin beşinci günü in'ikat eden birinci Kürt Kongresinin kararile ve Hoybun naimile millî bir Kürt Cemiyeti teşekkül eylemiştir.

2- Cemiyetin maksadı, Türkiye boyunduruğu altında bulunan Kürdistan ve Kürtlerin tahlisi ve hududu tabiiye ve milliyesi dahilinde bir Kürdistan devleti müstakilliyesinin teşkilidir.

3- Bu gayeye vusul için cemiyet bilûmum Kürtleri etrafına toplıyacak ve menafii mütekabile esasatı dairesinde her türlü anasır ile münasebata girişecektir.

Şeraiti Duhul

4- Kürt peymanı millîsini ve işbu nizamname ahkâmını kabul ve mufalide amil olmadığı taahhüt eden her Kürt Hoybun Cemiyetine dahil olabilir.

Her fert cemiyete hini duhulünde bir duhuliye verecek ve aylık bir taahhütte bulunacaktır.

5- Cemiyete dahil olacak her fert herveçhi ati yemin ve salâhiyettar bir heyet tarafından tahlil olunur. Resen teşkilât icrasına memur cemiyet murahhasları cemiyete ithal edecekleri kimselere iş bu yemin suretini taahhütname şeklinde yazdırarak imza ettirirler.

"Cemiyetin itai emre salâhiyettar bilûmum eşhas ve heyetlerinden nerede ve ne zaman olursa olsun telâkki edeceği bilcümle evamiri hatta hayatım pahasına bilâ itiraz aynen ve harfiyen ifa edeceğime şimdiye kadar mensup bulunduğum cemiyetlerden ve şahsî içtihatlarımdan tamamen ferağat ile maksadı millînin istihsali uğrunda munhasıran Hoybun Cemiyetinin içtihadını taşıyacağıma,

Elimde bulunan ve bulunacak olan bütün vesaiti ve teşkilâtı bu cemiyetin emrine amade bulunduracağıma ve bu cemiyetin emrü muvafakati olmadıkça reyi hodumla ne cemiyet namına ne de şahsan hiçbir teşebbüste bulunmıyacağıma.

Cemiyetin azası olmak itibarile umumen ve bana verilecek vazifeler itibarile hususen vakıf olacağım esrarı ifşa etmiyeceğime ve bu esrarın ifşası ve cemiyetin evamirine her ne suretle olursa olsun ademi inkıyadım halinde hakkımda tertip edilecek her türlü mücazata razı olacağıma ve emrolunduğu halde işbu cezayı şahsım üzerinde bizzat icra edeceğime şeref ve namusum üzerine yemin ederim: Vallah Billah.

Teşkilât

6- Cemiyetin teşkilâtı merkezi umumî, mıntaka, şube ve murahhaslıklara münkasimdir. Müteaddit şuabat biliçtima bir mıntaka teşkil ederler. Henüz mıntakaya raptedilmemiş şuabat doğrudan doğruya merkeze merbuttur.

7- Mıntakalar birer heyet vasıtasile idare olunur. Heyet azası miktarı mıntakaya nazaran tebeddül eder. Her mıntıka bir reisin tahtı riyasetinde olup mıntıka reisi merkezce nasp ve tayin olunur.

8- Şubeler, şube heyetleri marifetile idare olunur. Heyet azası miktarı her şubeye veznedar ve bir propaganda memuru intihap olunur. İşbu zevat uhtelerine muhavvel vazaifi talimatı mahsusasına tevfikan icra ederler.

10- Murahhaslıklar cemiyetin fevkalâde teşkilât uzuvlarıdır. Merkezi umumi göreceği lüzum üzerine dahilde ve memaliki ecnebiyede murahhaslıklar ihdas ve her murahhaslığa bulunduğu mevkie nazaran talimatı hususiye gönderir.

Teşkilâtı Askeriye ve Çeteler

11- Askeri teşkilât ve çete işleri, askerî kumandanın emri altında bulunur. Kumandan merkezi umumice intihap olunur. Erkânı harbiyesini bizzat intihap ve keyfiyeti intihabı merkezi umumînin tasdikına arzeder.

12- Harekâtı umumiyenin vakti, tarzı icrası hakkındaki umumî askeri plân kumandan ve erkânı harbiyesi tarafından tertip ve merkezi umumîce tasdik olunur.

13- Mevzii hareketler ve çete faaliyetleri merkezi umumî tarafından irae olunacak esasat dahilinde heyeti askeriyece teptip ve icra edilir.

14- Umumî hareket zamanında merkezi umumî, azasından veya askeri encümenden bir zatı erkânı harbiye nezdinde komiser sıfatile bulundurur.

15- Heyeti askeriye hali hazır ve istikbal hakkında peyderpey plânlar tertip ile merkezi umumînin tasvibine arzedecektir.

16- Askeri kumandan her türlü harekât ve istihbaratı günü gününe merkezi umumiye iblağ ile mükelleftir.

Propaganda

17- Propaganda her şekli suretle icra olunur. Cemiyete dahil her fert duhulu tarihinden itibaren Kürt istiklâli lehine ve Türk mezalim ve cinayetini cihanı medeniyete iblağ etmek üzere propaganda yapmakla mükelleftir.

18- Propaganda şifahî ve tahrirî olarak icra olunur. Şifahî propaganda: Türk mezalimi ve Kürt ihtilâli hakkında tanzim olunacak kaside ve şarkılar hususî muganniler vasıtasile memleketin her tarafında tamim olunur. Hali hazır ve tarihen sebketmiş Türk mezaliminden mülhem olarak tertip edilecek küçük hikâyeler seyyah devrişler ve sair kimseler marifetile ayni suretle Kürdistanın her tarafına neşredilir.

Tahrirî propaganda: ihtilâlcuyane neşriyat, Kürt kahramanları menakibi, mazi ve hali hazır Türk mezaliminı mutasavver levha, kart ve albümler ve buna mümasil âsar neşriyle icra olunur.

Propaganda sahasında konferanslar, gramofon, sinema ziyadar akisler ve her türlü vesaitten istifade edilecektir.

19- Cemiyetin merkezi umumî emrinde olmak ve kürtçe, türkçe ve icabında fransızca intişar etmek üzere organı bulunacaktır.

İnzibat ve Mücazat

20- Teşkilâta dahil her fert ettiği yemin veçhile cemiyetin her türlü evamirine inkıyat ve hakkında tertip olunacak mücazata bilâ muhalefet mutavaatla mükelleftir.

21- Teşkilât dahilinde tamamile bir zaptı raptı askeri caridir. Her fert mafevkinden alacağı emri bilâ itiraz icra, ve ancak telâkki etmiş olduğu emri cemiyet nizamına muhalif olduğu takdirde bilâhare derecei meratibe riayetle itirazatını mafevk makama arzedecektir.

22- Cemiyet nizamnamei mahsusu ahkâmına tevfikan bilcümle azasım tecziyeye salâhiyettardır.

Merkezi Umumî

23- Merkezi umumî cemiyet taşkilâtının en yüksek heyet ve kuvvetidir. Merkezi umumî kongrede takarrür eden şekil ve miktar azadan mürekkep olmak üzere teşekkül eder. Merkezi umumî bilcümle teşkilâtın âmiri yegânesidir. merkez işbu teşkilâtı lüzumuna göre tadil ve muhtelif heyetler merakizini tebdil ve vazifedar efradı nasp ve azle salâhiyettardır.

24- Merkezi umumî kongre tarafından ittihaz olunan mutarrerat esas olmak üzere faaliyette bulunur. Ancak mes'uliyeti deruhte ederek işbu mukarreratı tadil veya icrasını tehir edebilir.

25- Cemiyetin bilbümle varidatı merkezi umumîde toplanır ve merkezi umumî haricinde taşkilâtın hiç bir şahıs ve heyeti hodbehot sarfiyata mezun değildir.

26- Merkezi umumî bütün teşkilât sahasını münasip göreceği vesaitle mütemadi teftiş altında bulunduracaktır.

Kongre

27- Kongre senede bir defa ve merkezi umumî tarafından gösterilecek mevkide ve Birinci Kürt Kongresinde ittihaz olunan karara nazaran intihap olunacak azadan teşekkül eder.

28- Merkezi umumi kongre huzurunda icraatı hakkında hesap verir.

Mevdadı Şetta

29- İşbu nizamname cemiyetin teşkilâtı esasiyesile teşkilât heyetlerinin mesaisi hakkında hututu esasiyeyi tesbit eylemekle iktifa etmiştir. Usulü mesai ve vazaifin taksimi ve hususatı saire hakkında nizamnamei dahiliden maada talimatnameler tanzim olunacaktır.

30- İkinci Kürt Kongresinin in'ikadına kadar işbu nizamname ve bilâhare tanzim olunacak bilûmum nizamname ve talimatnamelerin tadiline merkezi umumî salâhiyettardır.

31- Türkiye istilâsı altında bulunan Kürdistanda yapılacak teşkilât ayrıca nazarı dikkate alınarak bu hususta icabı hale göre ahkâm vazolunacaktır.

Merkezi umumî kongreden almış olduğu salâhiyete binaen Kürt peymanı millîsini ve bazı kongre mukarreratını herveçhi zir neşreyler:

Peymanı Milli

Kürt milletinin salâhiyettar mümessillerinden mürekkep ve onun emnü itimadını haiz Birinci Kürt Kongresi Kürt peymanı millisini berveçhi ati ilân eder:

1- Kürt milleti asırlardan beri sahibi olduğu topraklarda müteşekkil hududu tabiiye dahilinde millî, siyasî, iktisadî menafiini temin edecek surette müstakil bir hükûmet tesisini kat'iyyen tabtı karara almıştır.

2- Kürt milleti, bu maksada matuf mesaisinde hemhudut millet ve devletlerin menafiine tamamile riayet edecek ve kendisile hem ırk ve hembaht ve hukuku milliyesine riayetkâr olan diğer milletlerle menafii mütekabile dairesinde teşriki mesai eyliyecektir. Kürt milletinin mücadele cephesi Türkiye istilâsı altında bulunan Kürdistandır.

3- Kürt milleti, hukuku tarihiye ve ırkiyesine istinat eden ve peymanın tahakkuku için mütemadiyen ve maddî ve manevî hiç bir fedakârlıktan çekinmiyerek mücahede edeceğine yemin eder.

Kongre Kararı Sureti

Birinci Kürt Kongresi; Kürt milletinin şimdiye kadar ika ettiği ihtilâllerdeki muvaffakiyetsizliğin ve binnetice Kürt felâketlerinin sebebi şümullü bir taşkilâttan mahrumiyet olduğuna ve maksadı mukaddesi millîde muvaffakıyet ancak dahilî ve harici mükemmel bir teşkilât ile en sıkı bir zaptı raptın vücuduna vabeste bulunduğuna kat'iyyen kanidir. Bu kanaate istinaden kongre kendi intihapkerdesi olan Kürt Heyeti Merkeziyesinden Kürdistan istiklâlini vücuda getirecek bir teşkilât nizamnamesi tanzimini talep eder. Bu nizamname bir gün Kürdistan hudutları dahilinde ve haricinde yaşıyan her Kürdü içerisine alacak ve her Kürde Kürt gayei mukaddesesi uğrunda azamî hizmeti gördürecek surette şümullü ve esasî mevattan mürekkep olacaktır.

Nizamnamenin bilhassa atideki ahkâmı ihtiva etmesi kongrenin en başlı vesayasındandır.

1- Kürt Heyeti Merkeziyesi, Kürt istiklâline müteallik bilcümle muamelât ve harekâtı idare ve takip eden yegâne heyeti âliyedir. Bila istisna her Kürt bu heyeti âliyeye itaatı mutlaka ile mükelleftir.

2- Komşu hükûmetler ve düvelî ecnebiye ile ve diğer milletlerle münasebat tesis ve idaresi hak ve salâhiyeti yalnız mezkûr heyeti âliyeye munhasırdır.

3- Bütün Kürt kuvayi ihtilâliyesi heyeti merkeziyenin emrine tâbidir.

4- Kürdistanın istiklâli mutlakı gayesine hiyanet ve Kürt menafii milliyesini başkalarının veya kendisinin menafii şahsiyesine alet etmek istiyen veyahut elinden gelen veya uhdesine tevdi edilen vazifei milliyeyi ifadan istinkâf veya hini ifada hiyanet edenlere ceza tertip etmeğe ve vazifei milliyesini hüsnü ifa ve fedakârlık ibraz edenlere mükâfat vermeğe heyeti merkeziye salâhiyettardır.

OSMANLI DEVLETİ'NDE YARIM KALMIŞ BİR DEVLET BANKASI KURMA GİRİŞİMİ

Türkistan Bankası

Dr. H. VELİ AYDIN
Akdeniz Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü araştırma
görevlisi

Bu çalışmanın amacı, son yıllarda bankacılık tarihi konusunda yapılan çalışmalarda adı geçen, ancak hakkında detaylı bir araştırma ya da bilgi bulunmayan Türkistan Bankası'nı[1] tanıtmak ve devlet bankacılığının gelişim tarihindeki eksik bir tuğlayı tamamlamaktır. Kuruluş sözleşmesini yayımlayarak bankacılık tarihi konusunda çalışma yapan araştırmacılara önemli ipuçları sağlayacağını düşündüğüm Türkistan Bankası, Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulan ve banknot basma imtiyazını alan ilk banka olduğu gibi, sonradan kurulacak benzer bankalara da öncülük etmiştir. Ancak bankanın ömrü çok kısa olmuş ve banknot basma imtiyazı olmasına rağmen bu amacına da ulaşamamıştır.

DEVLET BANKACILIĞINA GİDEN YOL

19. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme çabalarının hız kazandığı bir dönemdir. Bu yüzyıl önceki dönemlerde başlayan askeri, siyasi ve iktisadi alanlarda reform çabalarının doruğa ulaştığı bir dönem olmuştur. Bir taraftan dönemin iç ve dış sosyo-ekonomik konjonktüründe ayakta kalma mücadelesi veren ve önemli siyasi rakipleriyle savaşmak zorunda kalan Osmanlı İmparatorluğu, diğer taraftan savaş ve reform hareketlerini finanse etme mücadelesi vermiştir. Bu finansman çabaları büyük ölçüde iç finansman yolları kullanılarak çeşitli iç borçlanma teknikleriyle sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak bu çabalar hem devletin iç borç stokunu artırmış, hem de kaynakları daraltmıştır. Bu nedenle yaşanan finansman sıkıntısı yüzyılın ikinci yarısından itibaren dış borçlanma yoluyla giderilmeye çalışılmıştır. Dış borçlanma, o dönemde banka gibi önemli finans kurumlarının gelişmemiş olması nedeniyle ülkede bu tür işlemleri yürüten ve çoğunlukla kazançlarını devlete yüksek faizle borç vererek elde eden veya piyasada bulunan değerli kağıtların spekülasyonuyla sağlayan bankerler aracılığıyla gerçekleştiriliyordu. Ancak çeşitli bankerlerin bir araya gelerek oluşturdukları birlikler aracılığıyla yapılan dış borçlanmalar devlete oldukça yüklü bir faiz ödemesine mal oluyordu. Ayrıca Avrupa piyasalarından elde ettikleri düşük faizli borçları yüksek faizle Osmanlı Devleti'ne veriyorlardı.[2]

Osmanlı hazinesinin uzun süredir yaşadığı sıkıntının bir diğer nedeni de bu tür borçlanmaları finanse edecek bir devlet bankasının olmaması, devlet gelirlerinin büyük bir kısmının tarım ekonomisine dayalı olması yüzünden aynî olarak tahsil edilmesi ve üstelik bu gelirlerin birer mukataa haline getirilerek büyük ölçüde iltizam sistemiyle toplanmasıydı. Dolayısıyla, devlet cari giderlerini karşılayabilmek için gelirlerini iltizam, malikâne ve esham olarak satıyor, bu yolla kısa ve orta vadeli borçlar sağlıyordu. Bu işlemlerden özellikle esham sistemi, mukataaların satışı yoluyla diğer sistemlere göre modern sayılabilecek bir iç borçlanma imkânı sağlıyordu. 1775 yılında başlayan bu uygulama kısa sürede devletin büyük mukataalarını içerecek şekilde yaygınlaştı ve 19. yy'ın ilk yarısında neredeyse devlet gelirlerinin yarısına yakın bir iç borç stoku oluşturdu. Bu olumsuz yanma rağmen esham uygulaması, hazineye kâğıt para ve tahvil gibi değerli kâğıtların ihracı için öncülük yaparak uygun koşulları yaratmıştır.[3]

İç borç stokunun giderek artması ve piyasaya sürülen

yeni kâğıt paraların getirdiği borç yükü,[4] Kırım Savaşı nedeniyle malî açıdan sıkıntıya düşen Osmanlı Devleti'ni dış piyasalara yönelttti.[5] Dış piyasadan içeriye göre daha düşük faizle borç alınabileceği gibi, piyasada bulunan ve değeri hızla düşen kâğıt paralar kaldırılarak, para piyasasına bir düzen verilebilecekti. İşte böyle bir ortam devletin borçlanma talebini karşılayacak ve bu işten kâr etmeyi planlayan yerli ve yabancı kesimleri Osmanlı İmparatorluğu'nda banka ve benzeri aracı kurumları kurma konusunda bir hayli teşvik edecekti.

TÜRKİSTAN BANKASI'NIN KURULUŞU

Bankacılık tarihimizde Dersaadet Bankası ve Osmanlı Bankası'ndan sonra kurulan üçüncü banka olan Türkistan Bankası banknot basma hakkına sahip ilk bankadır. Kırım Savaşı, finansmanı yetersiz olan devleti daha radikal çözümler üretmeye zorladı. Bu dönemde (1854-55) 3-5 milyon İngiliz liralık dış borç alınmış, aynı zamanda kaime basımına tekrar başlanarak piyasaya 500 milyon kuruşluk para sürülmüştü. Bu koşullar altında, yukarıda vurguladığımız nedenlerin de etkisiyle, bir devlet bankasının kurulması kaçınılmaz olmuş ve kısa zamanda yeni banka projeleri ortaya çıkmıştı.[6] Bunlardan bir kısmı gerçekleşirken, bir kısmı da proje olarak kalmıştır. Bunun en önemli nedeni, ülkedeki yüksek faiz hadlerinin kurulacak banka için büyük gelir kaynağı olacağı inancıydı. Bu bankalar banknot ihraç etmeseler bile diğer kâğıtlarıyla kendisi için paranın maliyetini düşürebilir ve yüksek faiz hadlerinden yararlanabilirdi. Ayrıca dış ticaret işlemlerinde tekel olarak oligopoller kurarak kambiyo kârları sağlama olanağı da vardı.[7] Ayrıca 1859 tarihinden itibaren Osmanlı parası bir bunalım içerisindeydi ve kambiyo rayiçleri büyük dalgalanmalar gösteriyordu. Kambiyo kurlarına bir müdahale adeta zorunlu hale gelmişti. İşte bu koşullar içerisinde Türkistan Bankası'nın (Banque de Turquie) kurulması yönünde bir girişim başlatıldı. Proje, Mirés'den borç almak için pazarlıkların sürdüğü sırada İstanbul'da kurulan ve para değerini stabilize etmeyi amaçlayan beheri 5000 lira kıymetinde 64 hisseli İttihad-ı Malî'nin (Union Finaciere) kurucularından 40 hisseye sahip bir grup tarafından hazırlandı.[8] Projede Paris ve Londra piyasalarında tanınmış kişiler ve bankalar bulunmaktaydı.[9] Bu banka adeta bir merkez bankası gibi, devlet bankası olmak ve banknot ihraç etme tekelini almak amacıyla kuruldu.[10] Bankanın kuruluş mukavelesi 19 Mayıs 1858'de imzalandı ve aynı tarihli iradeyle yürürlüğe girdi. İradede, kurulacak bankanın idaresi ve diğer şartları Sadrazam Mehmed Emin Paşa, Maliye Nazırı Mahmud Nedim Paşa ile Bankanın kurucuları William Gladstone,[11] Micheal Emmanuel de Dukanaki ile İsviçre Bankası Murahhasları olan parlamento azasından Şarl Cilsin (Scharl Gilsen) ve General Kalabka tarafında imzalanan sözleşme gereği bu banka devletin nezareti altında bu tarihten itibaren 30 yıllık imtiyaza sahip olarak kurulmuştu.[12]

Türkistan Bankası sözleşmesi bu konuda ilk olması ve sonradan kurulacak benzer bankalara örnek teşkil etmesi bakımından oldukça önemlidir. Çünkü bu bankanın başarısız olmasından sonra, 1863 yılında benzer amaçlar için kurulan Osmanlı Bankası'nın imtiyaz sözleşmesi, bu bankanın sözleşmesiyle neredeyse aynıdır.[13] Sözleşmeye göre banka, bir devlet bankası ve anonim şirket olarak kurulacak, gereken sermaye ise hisse senetleri satışı yoluyla sağlanacaktı (Madde 1, 2). Devlet bankası olma ve banknot ihraç tekelini kazanan banka, her biri 20 sterlin değerinde 50 bin adet hisse senedinden oluşan bir milyon sterlin sermaye ile kuruldu. Bu sermaye yapılan sözleşme gereği üç milyon sterline kadar çıkarılabilecekti. Hisse senetlerinin satışında bir hisseyi alabilmek için öncelikle 3 sterlinin yetkili veznelere ödenmesi, kalan 17 sterlinin ise ödeneceğine dair bir senet imzalanması gerekiyordu. Eğer hissedar kalan miktarı ödemezse, yatırdığı peşinatı da yanıyordu.[14]

Bankanın 21 maddelik imtiyaz sözleşmesi incelendiğinde dikkati çeken noktalar kısaca şunlardır: Banka devlet kontrolü altında 30 yıl süre ile imtiyaza sahip olarak kuruldu. Süre bitiminde Osmanlı Devleti banka sözleşmesini feshetmek isterse bu niyetini süre bitiminden bir yıl önce bankaya bildirecek ve bununla beraber bankaya olan borçlarını tamamen ödeyecekti. Banka ise kendi borçlarını tamamen kapatıp tedavül eden banknotunu piyasadan çekecekti (Madde 3). Bankanın merkezi İstanbul'da olup, devletin izni çerçevesinde "ticaretin muhtaç olduğu yerlerde", tedavül edecek banknot ve benzer işlemler hakkında hükümet ile yapılacak nizamnameye göre şubeler açabilecekti. Devlet, banka ve şubeleri için gerekli binaların arsasını sözleşme süresince meccanen tahsis edecekti. Süre bitiminde bina masrafı ödenerek arsalar binaları ile geri alınacaktı. Şubelerin güvenliği için gereken asker devlet tarafından tayin edilecekti (Madde 4, 16, 20). Bankanın yapacağı ticari işler ve bankacılık işlemleri ise şöyle sıralanmıştı: Banka 30 yıl süre ile banknot basma yetkisine sahip olacaktı. Bu süre zarfında başka hiçbir kuruluşa bu imtiyaz verilmeyeceği gibi, evrak-ı nakdiyye de basılıp piyasaya sürülmeyecekti. Piyasaya sürülen banknotlar yapılacak bir düzenlemeye göre İstanbul ve şubelerin bulunduğu bölgelerde tedavül edecekti. Ellerinde bu banknottan bulunanlar istedikleri takdirde banka şubelerinden nakden alacaklardı. Ancak bu işlemler pazar günleri hariç İstanbul'da alafranga saat ondan saat üçe

kadar, taşrada ise yayınlanacak nizamnameye göre ödenecekti. Banka, kasasında bulunan sermayenin üç katı kadar parayı piyasaya sürebilecekti. Ancak bu aşama aşama olacak ve öncelikle bu oran iki katma kadar çıkacaktı. Daha sonra eğer banka sandık mevcudunun üçte biri oranında tahvilat veya benzer değerli kâğıda sahip olursa oran üç milyona çıkabilecekti. Ayrıca piyasaya sürülen banknotların taklit edilmemesi ve kalpazanlık yapanların cezalandırılması için devlet bir nizamname de yayınlayacaktı (Madde 11, 12, 15). Banka bir milyon sterlin sermaye ile kuruldu. Ancak sermayenin ileride iki veya üç milyon liraya çıkarılması uygun görüldü. Ancak bankanın imtiyaz tarihinden itibaren altı ay içerisinde sandığında bir milyon lira olmadıkça faaliyete geçmesine izin verilmeyecekti. Aynı zamanda imtiyaz fermanı için Londra Elçiliğine yatırılan 20 bin sterlin tutarındaki teminat, sermaye bu süre zarfında sağlanmazsa iade edilmeyecekti (Madde 11, 18, 19). Banka, hazırlanacak nizamname çerçevesinde iskonto, kredi, poliçe, para havalesi, emaneti ve muhasebe işlemlerini yapacaktı. Devletin talep etmesi durumunda Avrupa bankaları gibi ve aynı zamanda bir devlet bankası olması nedeniyle tahsilat ve ödeme işlemlerini yapacak ve bu işlemler ile vereceği peşinat için ayrı bir defter tutacaktı. Verdiği bu peşinat karşılığında bir aydan üç aya kadar %6 faizli hazine evrakı alacaktı. Yani banka devlete kısa ve orta vadelerle %6 üzerinden borç verecekti. Banka ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nda düzenlenmiş poliçeleri "evrak-ı sahihe üzere muharrer olmadıkça" kabul etmeyecekti. Banka yaptığı işlemlerden dolayı her türlü vergiden muaf olacaktı (Madde 5, 14, 17). İmtiyaz hükümleri çerçevesinde banka ile devlet arasında bir anlaşmazlık çıkarsa, devlet ile kurucular tarafından atanacak hakemler aracılığıyla sorun çözülecekti. Eğer bunlar arasında da bir anlaşmazlık olursa bir hakem daha tayin olunarak sorun çözülecekti (Madde 13). Bankanın iderasine gelince, banka 1. nazır ve 2. nazır ile dört müfettiş ve altısı Osmanlı tebası olmak üzere, kalanları kuruluşundan itibaren ilk üç sene kurucular tarafından, bu tarihten sonra ise hissedarların çoğunluğu tarafından seçilmek üzere 20 müdürden oluşan bir meclis tarafından idare edilecekti. Bu müdürlerden en az üçte birinin İstanbul'da ikamet etmeleri gerekiyordu, bunlardan mazereti nedeniyle meclise gelemeyecek olanlar ise içlerinden birini vekil tayin edecekti (Madde 6). Son olarak banka imtiyaz süresi içerisinde sermayesinin 1/3'nü kaybederse devletin bankayı yükümlülüklerini uygun zaman zarfında yerine getirmesi konusunda zorlamaya hakkı olacaktı (Madde 21).

Sözleşmeye göre bankanın kuruluş amaçları şöyle özetlenebilir: Banka faaliyete geçmesiyle beraber banknot ihraç ederek altın ve gümüş para darlığının neden olduğu zararları önleyecekti. Hükümete %6 faizli kısa ve orta vadeli kredi verecekti. Ayrıca banka bir anonim şirket statüsünde olduğundan halka açıktı. Banka başlangıçta kasasında bulunan altın ve gümüşe çevrilebilir dövizlerin ancak üç katı kadar banknot ihraç edebilecekti. Banka ihracat, ithalat işlemleriyle agiotajdan para kazanmayı öngörüyordu. Bankanın piyasalar için önemli bir katkısı da Avrupa banka ve borsalarından sağlıklı bilgi alma olanağının sağlanacak olmasıydı.[15]

Avrupa piyasalarında dış borç bulmakta zorlanan Osmanlı devlet adamları yeni bir borç anlaşması için Parisli banker Mirés'le görüşmelerini sürdürürlerken, Mirés bankanın kuruluşuyla ilgili projeden haberdar olmuş ve gerçekleştirilecek borçlanma işlemlerinde bankadan yararlanmak istemiş ve bu vesileyle kurucularla ilişkiye geçmiştir. Bankayla yaptığı 21 Kasım 1861 tarihli anlaşma gereği Mirés

Türkistan Bankası'nın kurulduğu dönemin maliye nazırı Mahmud Nedim Paşa.

ve ortakları, piyasada bulunan kaimelerin itfa edilmesi için sağlayacakları fonlara karşılık, bu bankanın tretlerini kabul edecekti. Mirés, İngiliz ve Fransız kurumlarının taahhütlerine bağlı kalmak için istikrazın İngiltere'de tahvilat olarak piyasaya çıkarılmasını, ileride tahvillerin kuponları ile işlemlerinin Londra ve İstanbul olmak üzere bu bankaya verilmesini teklif etti. Türkistan Bankası tarafından ihraç edilecek tretler Osmanlı hükümetine ancak istikrazın ilk on aylık getirisini elde etme olanağı vermiştir. Geriye kalan aylık ödemeler ise ancak Mirés tarafından kabul edilen tretleri karşılayabilmiştir. Mirés bankayı kendine bağlamak için banka tarafından ihracı kararlaştırılan hisse senetlerinden on bin adet satın almıştı. Banka, 50 bin hisse senedi ihraç ettiğine göre Mirés'in aldığı meblağ oldukça büyük bir orandı.[16] Ancak, Mirés borçlanmasının başarısızlıkla sonuçlanması piyasaya sürülen banka hisse senetlerinin düşmesine neden oldu ve banka bir açmaz içerisine düştü. Sonuçta bankanın faaliyetlerine son verilmek zorunda kalındı.[17]

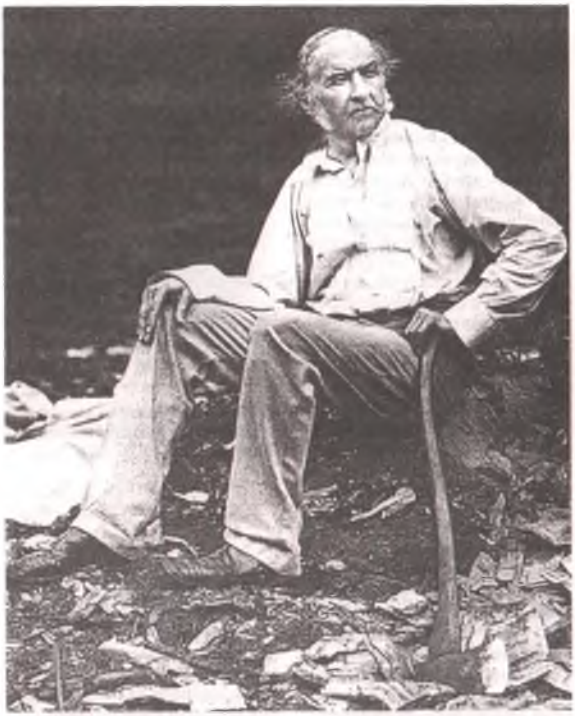

Bankanın Londra'da bulunan kurucularından William Gladstone 1868-1892 yılları arasında dört kez başbakanlık yaptı.

BANKANIN KURUCULARI

Sözleşmenin 6. maddesine göre, bankanın açılmasıyla beraber Gladstone ve Rodocanachi tarafından Hariciye Nezaretine gönderilen 28 Şubat 1859 tarihli yazı sonucu, kurucuların İngiliz halkına açıklanması için yönetici kadronun oluşturulması istenmişti. Ayrıca mektupta birinci nazırın bankanın idaresiyle devamlı meşgul olamayacağından bu makama devletin yüksek memurlarından birinin seçilebileceği, ikinci nazırın ise görevine sürekli devam edecek orta derecede ve İngiltere'de tanınmış kimselerden olması gerektiği belirtilerek, bu göreve Londra elçisi Kostaki Efendi'nin kardeşi Pavlaki Efendi önerilmiştir.[18] Gladstone ve Rodocanachi'nin yazmış oldukları mektup üzerine *Ceride-i Havadis* ve *Journal de Constatinople* gazetelerinde yayınlanmak üzere idare heyeti listesi hazırlanmıştır. Yönetici kadro ve yönetim şöyle oluşturulmuştu: Bankanın yöneticileri İstanbul ve Londra merkezli olmak üzere iki merkezde bulunacaktı. Ancak asıl merkez İstanbul'da bulunacak, nazırlar ve müdürler aracılığıyla buradan idare edilecekti. Belirlenen idare heyeti ise şöyleydi: Birinci nazır Kani Paşa'ydı. Muhasebe, ticari hesap ve bankacılık kosusunda bilgisiyle ünlü olan Kani Paşa Arapça, İtalyanca ve Fransızca biliyordu. İkinci nazır Pavlaki Efendi; müdürlerden İstanbul'da bulunanları Mösyö Lak (T. N. Black), Kalaroni (F. Calaroni), Hambesfazi, Horasancıoğlu, Agop Mısırlıoğlu, Pişmişoğlu, Mavra Kardato (A. Mavrocordato), S. C. Hanson, Kirilas Pavla (Paule Kirilos), Rali (J. V. Rally Pavlos), Rodelaki (D. Revelaky), Vlasko (A. Vlasto), Vilkin (R. Wilkin), İsmet Feyzi, James Froy, B. Korasancı; Londra'da bulunan müdürler ise, Mösyö Rozel Elsi (Russel Elice), Gladstone (William Gladstone), Radokanaşi (E. Rodocanachi), Nobini; müfettişler Mösyö Argano (G. Aghaton), Atnos Corciyadi (M. A. Geordisdes) ve B. Tubini'dir.[19]

Sonuç olarak, Banka ancak üç yıl yaşayabilmiştir. Büyük olasılıkla İstanbul dışında başka şube açamamıştır ve 1861 yılındaki Mirés skandalı sonucunda içeride ve dışarıda piyasaya sürülen hisse senetleri hızla değer kaybederek bankanın kapanmasına neden olmuştur. Banka kurucularının ve devlet yöneticilerinin amaçladığı proje, yani devlet bankası olma ve banknot ihracı ancak Osmanlı Bankası adıyla 1863 yılında kurulan bankaya verilmiş ve bu alandaki boşluk doldurulmuştur.[20]

1. Asıl adı La Banque de Turquie olan kuruluş, çoğu metinlerde ve çalışmalarda Türkiye Bankası olarak çevrilmiştir. Ancak gerek sözleşme metninde ve gerek Osmanlı Devleti yazışmalarında Türkistan Bankası olarak çevrilmiştir. Biz de bu çeviriye bağlı kalarak Türkistan Bankası terimini kullanmayı yeğledik. Bkz. ekte yer alan metin ve Cavide Işıksal, "Türkiye'de İlk Bankacılık Hareketi ve Osmanlı Bankasının Kurulması", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 10 (Temmuz 1968).
2. Avrupa devletleri piyasalara ortala-

ma olarak %3,5-4,5 gibi oranlarla borçlanırken, Osmanlı Devleti %11-20 arasında değişen faiz oranlarıyla borçlanıyordu. Dolayısıyla Osmanlı Devleti tahvilleri Avrupa piyasalarında çok cazipti. Ayrıca Galata bankerlerinin bu piyasalardan aldıkları borçları çeşitli komisyonlar ekleyerek Osmanlı hazinesine borç vermeleri faiz oranlarını daha da arttırıyordu. Bkz. Emine Kıray, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 25.

5. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Genç, "Esham", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. VIII.
6. Kırım Savaşı'nın getirdiği ekonomik yük, 1854 tarihinde sadece ordunun bulunduğu yerlerde geçerli olmak üzere piyasaya sürülen faizsiz 171.250 keselik Ordu Kaimesiyle bir ölçüde karşılanmaya çalışılmıştır. Bkz. Ali Akyıldız, *Osmanlı Kâğıt Para Tarihi*, İstanbul, 1995, s. 35-36. Ayrıca savaşın başlarında 1.750.000 Pound tutarında kaimenin tedavülde olduğu tahmin edilliyor. Savaş sırasında bu oran üç katı artmış, dolayısıyla da kaimenin değeri hızla düşmüştür. R. H. Davison, "Ka'ime", *Encyclopedia of Islam*, c. IV, Leiden, 1990, s. 460.
7. Kırım Savaşı'nın Osmanlı maliyesine maliyeti yaklaşık olarak 11 milyon Sterlini buluyordu. Bu miktarı zaten iflasın eşiğine gelmiş Osmanlı hazinesinin karşılaması imkânsızdı. Bu nedenle hemen dış piyasalardan borçlanma yoluna gidildi ve bu suretle İngiltere'deki çeşitli kuruluşlardan yaklaşık %8 faizle üç milyon sterlin tutarı borç alımına gidildi. Bkz. Kıray, *age*, s. 29.
8. Sayın Eldem, bu projenin Sir Joseph Paxton tarafından ortaya atıldığını ileri sürmektedir. Bu projenin diğerlerine göre hayata geçmesini sağlayan en önemli nokta, Osmanlı hükümetine belirli tavizler vermesiydi. O zamana kadar bu şekilde kurulması önerilen İngiliz ve Fransız projeleri kurulacak devlet bankasının kontrol ve idaresinin koşulsuz olarak Londra veya Paris'te olmasını savunuyorlardı. Oysa Paxton Osmanlı hükümetinin şiddetle karşı çıktığı bu teklif yerine, 7 milyon sterlin sermayeli bankanın idaresini Osmanlı temsilcisine bırakmayı teklif etti. Ancak Osmanlı hükümetine cazip gelen bu teklif piyasada aynı şekilde algılanmadığından, Paxton'un ihraç etmeyi planladığı hisseler alıcı bulamadı. Gerçekleşmesi piyasada bulunan ve itfası mümkün olmayan kalmelere bağlı olduğu ve ayrıca Mirés skandalında rol aldığı için bankanın hisselerinin değeri hızla düştü ve 1861 yılında bankanın tasfiyesi kararı alındı. Edhem Eldem, *135 Yıllık Bir Hazine: Osmanlı Bankası Arşivinde Tarihten İzler*, 1997, s. 28-29. Türkiye mali tarihi üzerine çalışmalarıyla bilinen Du Velay, eğer Mirés İstikrazı başarısız olmasaydı Union Financiere şirketine dayanan Türkiye Bankası'nın kurulacağını, ancak 1861 yılında İstanbul'da çıkan şiddetli buhranın sonucunda sermayedarlarla yapılan müzakerelerin ertelendiğini belirtmektedir. Bkz. A. du Velay, *Türkiye Maliye Tarihi*, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayın., 1978, s.114.
7. Haydar Kazgan, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye Bankacılık Tarihi*, Türkiye Bankalar Birliği Yayın., 1997, s. 35.
8. Bu şirketin kurucuları arasında en büyük hisseye sahip Tubini ve Corpi firmasıyla Galata'nın tanınmış bankerlerinden Komanto, Zarifi ve Baltazzi gibi büyük bankerler de bulunuyordu. Bunlardan özellikle Tubini ve Corpi firması Türkistan Bankası kurucuları arasında yer almış ve Tubini idari kadro içerisinde görev almıştır. Bkz. İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Para ve Kredi Sisteminin Oluşmununda Bir Aşama: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası*, TCMB, Ankara, 1981, s. 65. Kazgan, kurucular arasında İstanbul'da faaliyetini sürdüren Osmanlı Bankası'nın da yer aldığını belirtmektedir. Bkz. Kazgan, *Osmanlıda Avrupa Finans Kapitali*, YKY, İstanbul, 1995, 149.
9. Bankanın yabancı kurucuları arasında İsviçre Bankası da bulunmaktadır. Banka sözleşmesinde banka murahhaslarının imzaları bulunmaktadır. Bkz. ekte yer alan sözleşme metni ve Işıksal, agm, s. 73. Ayrıca Mirés Banka sermayedarlarıyla bir anlaşma yaparak, sermayenin %20'sine iştirak etmiştir. Bkz. Tekeli-İlkin, *age*, s. 66.
10. Kazgan, *Osmanlıdan Cumhuriyete...*, s. 54.
11. William Ewart Gladstone (1809-1898) İngiliz devlet adamıdır. 1868-92 yılları arasında dört kez başbakanlık yapmıştır. Görev yaptığı yıllarda liberalizmin İngiltere'de yerleşmesinde etkili olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*, c. V, s. 2396-2397.
12. Bkz. metinde yer alan sözleşme. İrade için bkz. Işıksal, *agm*, s. 78.
13. Benzerlikler için bkz. Işıksal, *agm*, s. 80 vd, Eldem, *age*, s. 33-36.
14. Bu senetin örneği Mart 1860 tarihli *Journal de Constantinopole* gazetesinde yayımlanmıştır. Bkz. Kazgan, *age*, s. 55.
15. *age*, s. 55-59.
16. Kazgan, *Osmanlıda Finans...*, s.149-150. Tekeli-İlkin, *age*, s. 66.
17. Bir Avrupa gazetesi bankanın batış nedenlerini, beşlik paralarla kaime ile aşar vergisi üzerinde spekülasyon yapmasına ve Mirés kredisinin başarılı olamamasına bağlıyor. Bkz. Kazgan, Osmanlıdan Cumhuriyete..., s. 76.
18. Aynı tarihlerde Londra sefiri Kostaki efendi kendisinin Londra elçisi olması ve Londra halkınca iyi karşılanacağı için kardeşi Pavlaki'yi bu göreve önermiştir. Bkz. Işıksal, *agm*, s. 75-76.
19. *agm*, s. 76 ve Kazgan, *Osmanlıdan Cumhuriyete...*, s. 57. Liste her iki eserde verilenler karşılaştırılarak tamamlanmıştır.
20. H. Atıf Kuyucak, *Para ve Banka*, c. I, 1939, s. 279. Eserinde yazar Türkiye'de ilk kez banknot çıkarma yetkisinin 4 Şubat 1863 tarihinde Bank-ı Osmani-i Şahane'ye verildiğini iddia etmektedir. Ancak söz konusu banka Türkistan Bankası'nın batması nedeniyle bu hakkı elde edebilmiştir. İlk banknot ihraç hakkı Türkistan Bankası'nın olmaklа beraber söz konusu banka piyasaya para sürmediğinden bu alandaki öncülük Osmanlı Bankası'na aittir.

TÜRKİSTAN BANKASI İMTİYÂZ MUKÂVELENAMESİ

Taraf-ı Saltanat-ı Seniyye'den zât-ı vâlâ-yı hazret-i Sadâret-penâhi ile Maliye Nâzırı ve Hâriciye Nezâret-i Celilesi Vekili devletlü paşalar hazerâtı ve diğer taraftan dahi bank müessisleri bulunan Viliyam Gladsto [William Gladstone] ve Mişel Emanuel de Dokunaki [Micheal Emanuel de Ducanaki] ile İsviçre Bankası murahhasları olan parlemento âzâsından Şarl Cilsın [Scharl Gilsen] ve Ceneral Kalabka [General Kalabka] beynlerinde 1274 senesi şehr-i Şevvâl-i şerîfinin beşinci gününde yani 1858 sene-yi İseviyesi Mayıs'ının 19. gününde Türkistan Bankası imtiyâzına dair âtiyü'z-zikr mevâd vechile akd olunan mukavelenamenin süretidir.

1. Bend: Saltanat-ı seniyye-i memâlik-i mahrûsa-i şâhânede bir devlet bankası ihdâs ve tesis etmek ve bu hâbda bir kumpanya teşkiliyle iktizâ eden sermayenin tedariki için hisse küşâd eylemek imtiyâzını i'tâ buyurur.

2. Bend: Şerâit-i imtiyâziyesi ile Devlet-i Aliyye nizâmât-ı umimiyesinin vikaye ve muhafazası zımnında işbu banka zât-ı hazret-i mülûkânenin zîr-i sehabet-i âliyesinde bulunacaktır.

3. Bend: Mezkûr bankanın müddet-i imtiyâziyesi otuz seneden ibaret olacakdır. Saltanat-ı Seniyye müddet-i mezkûrenin inkızâsında mezkûr bankayı fesh etmek niyetinde bulunur ise ol vakit bankaya ne kadar borcu zuhûr ederse ânı faiziyle kâmilen bankaya te'diye etmekle beraber işbu niyet-i âliyesini müddet-i mezkûrenin inkızâsından bir sene evvel ilan etmeğe hak ve salâhiyeti olacağından mezkûr banka dahi kendü tarafından kâffe-i dûyûnunun tesviyesi ile kâffe-i evrâk-ı nakdiyyesini tedavülden kaldırmağı taahhüd eder.

4. Bend: Mezkûr bankanın merkezi Dersaâdet olup fakat Memâlik-i Mahrûsa-i Hazret-i Şâhânenin sair mahallerinden ticaretin muhtaç olduğu yerlerde dahi Devlet-i Aliyye'nin ruhsat-ı mahsusesi ve saltanat-ı seniyye ile banka beyninde bunların tedavül edecek evrâk ve sâir muâmelâtı hakkında yapılıp neşr olunacak nizamnâmeye tatbiken bazı şube ve memurları dahi olacakdır.

5. Bend: Mezkûr banka iskonto

ve emniyet üzerine akçe ikrâz ve poliçe ve nukûd irsâlatı ve emanet ve muhasebe tutmak gibi her türlü banka muâmelâtı icrâsı imtiyâzına nâil olacakdır.

6. Bend: İşbu bankanın idaresi bir nâzır ve bir nâzır-ı sânî ile dört müfettiş ve altısı teb'a-yı Devlet-i Aliyye'den olmak üzere yirmi nefer müdürden mürekkeb bir meclise havale olunacakdır ve birinci ve ikinci nâzırlar ile müfettişlerin ikisi Devlet-i Aliyye tarafından nasb u ta'yin olunarak mabâkisi müddet-i imtiyâziyenin birinci senesinden üçüncü senesine değin müessisler tarafından ve sonraları dahi bankanın kavânin ve nizâmâtı mucibince hissedaranın ekserisi tarafından nasb u ta'yin kılınacakdır. Zikr olunan müdürlerin lâakal sülüsanı Dersaâdette sakin olmak lazun gelip bunlardan meclise gelemeyecek olanların dahi içlerinden birini tevkil etmeğe hak ve salâhiyeti olacakdır.

7. Bend: Mezkûr banka Dersaâdette bulunan Türkçe ve Fransızca gazetelerin biri veyahud birkaçı vasıtasıyla bir mâh muâmelâtının defterini tab ve neşr ettirecektir.

8. Bend: Temettu'ât-ı vakı'âsının ilânı için mezkûr bankanın beher altı ayda bir kere muhasebâtının muvâzene defterleri her vech-i muharrer gazeteler vâsıtasıyla ilân kılınacaktır.

9. Bend: Mezkûr bankanın nizâmâtı tesis ve küşâdından bir ay evvel Devlet-i Aliyye'nin tasvib-i âlisine arz olunacaktır.

10. Bend: Mezkûr bankanın sermayesi Devlet-i Aliyye'nin müs'âde-i seniyyesi ile iki veyahud üç milyona iblâğ olunmak salâhiyeti ile bir milyon liradan ibaret olacak ve işbu bir milyon lira isterlin sandığına vaz' olunmadıkça icrâ-i muâmelâta bedâ' edemeyeceğinden meblağ-ı mezbûrun yirmi bin lira kefâlet akçesinin tediyesi mukabilinde i'tâ olunacak imtiyâz fermân-ı âlisi tarihinden itibaren altı ay zarfında banka sandığına vaz' olunması lâzım gelecektir.

11. Bend: İşbu banka evrâk çıkarmak imtiyâz-ı müstakiline nâil olacaktır. Evrâk-ı mezkûrenin Dersaâdette ve Memâlik-i Mahrûsa-i Şâhânenin bankanın şubesi veyahud memurları bulunan mahallerinde kur legal yani tedavül-i nizâmisi olacaktır. Bu evrâkın bedeli elinde bulunanların talebi üzerine pazar günlerinden mâ'dâ küll-e yevm Dersaâdette banka dairesinde alafranga saât ondan öğleden sonra saât üçe kadar nak-

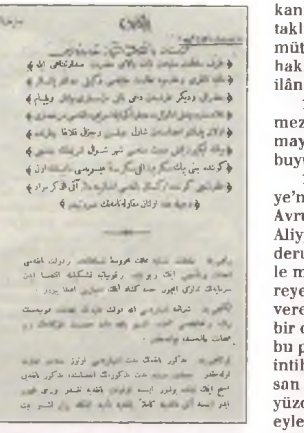

den te'diye olunacaktır. Taşralarda olacak şubelerin dördüncü bendde neşr olunacağı beyan olunan nizamnâme vechile çıkaracakları evrâk Dersaâdet bankasından çıkmış olarak te'diyeleri dahi gerek mahallerinde ve gerek Dersaâdette yine nakden icrâ olunacaktır. Mezkûr bankanın sandığında bulunacak nukûdun üç katı olarak nakdiyye küşâdına hak ve salâhiyeti olacaktır. Banka birinci sene müstesnâ olarak sandıkda mevcudunun yalnız iki katı evrâk çıkarabilecektir. Eğerçi nezdinde sülüs-i âhire mukâbil tahvilat ve sair senedât-ı nakdiyye-i Devlet-i Aliyye'den ibâret bir sermaye bulunur ise fakat o halde zikr olunan üçüncü milyonu dahi çıkarabilecektir.

12. Bend: Devlet-i Aliyye mezkûr bankanın müddet-i imtiyâziyesinde ne evrâk-ı nakdiye küşâd ve ne de bu misillü bir imtiyâzı hiç bir ferd ve kumpanyaya i'tâ buyurmayacaktır.

13. Bend: İşbu şerâit-i imtiyâziye ahkâmının bazılarının icrâsında Saltanat-ı Seniyye ile banka miyânesinde ihtilaf zuhûrunda bu ihtilafın tesviyesi Devlet-i Aliyye ile müessisler tarafından intihâb olunacak hakemlere havale olunacak ve bunlar miyânesinde dahi ihtilaf-ı ârâ zuhûr eylediği takdirde diğer bir hakem daha nasb u tayin olunacaktır.

14. Bend: Mezkûr banka her türlü vergi ve rusûmât-ı mîriyeden muâf olacak ve Memâlik-i Mahrûse-i Şâhânede tanzim olunmuş olan poliçeleri evrâk-ı sahihe üzerine muharrer olmadıkça kabul etmeyecektir.

15. Bend: Devlet-i Aliyye bankanın evrâk-ı nakdiyye mührünü taklid veya tagyir ve bankayı ızrâra mütecâsir olan kesânın te'dibi hakkında bir nizamnâme neşr ü ilân eyleyecektir.

16. Bend: Saltanat-ı Seniyye mezkûr banka ile şuâbatının himaye ve sahâbeti için asker tayin buyuracaktır.

17. Bend: Saltanat-ı Seniyye'nin talebi vukû'nda işbu banka Avrupa bankaları misillü Devlet-i Aliyye'nin tahsilât ve medfu'âtını derûhde eyleyecektir ve bu makûle muâmelât ve tahsilât-ı mezkûreye mukâbilen ve muvakkaten vereceği kâffe-i peşinât için ayrı bir defter ve hesab tutacaktır ve bu peşinâtın mukâbilinde kendi intihâbı vechile otuz günden doksan güne kadar va'de ile senevî yüzde altı faizli hazine evrâkı ahz eyleyecektir.

18. Bend: Müessisler işbu mukâvelenamenin hüsn-i ifâsı için imtiyâz fermân-ı âlisi mukâbilinde Devlet-i Aliyye hesabına olarak İngiltere hankasına teslim olunmak ve nakden veyahud Devlet-i Aliyye senedâtı olmak üzere Londra sefaret-i seniyyesine yirmi bin lira isterlin kefâlet akçesi te'diye etmekliği taahhüd ederler. İşbu banka Dersaâdette iş bu mukâvele ahkâmı mucibince icrâ-i muâmelâta başladığı gibi meblağ-ı mezbûr müessislere iade ve teslim olunacaktır.

19. Bend: Mezkûr banka imtiyâz fermân-ı âlî'sinin i'tâsı tarihinden itibaren altı ay zarfında icrâ-i muâmelâta bed' eyleyeceğinden bu müddette başlayamadığı halde kefâlet akçesi Devlet-i Aliyye tarafından zabt ve tevkif buyrulacaktır.

20. Bend: Devlet-i Aliyye mezkûr bankaya icrâ-i muâmelâtı için iktizâ eden ebniyenin inşâsına iktizâ eden arsayı meccânen i'tâ buyuracak ve müddet-i imtiyâziyenin hitâmında ebniyesinin mesârif-i inşâiyesini te'diye etmek üzere arsa-i mezkûreyi istirdâd buyuracaktır.

21. Bend: İşbu müddet-i imtiyâziye zarfında her ne vakit olur ise olsun hudâ-negerde sermayenin sülüsü mikdârını izâ'a edecek olur ise Devlet-i Aliyye'nin bir müddet-i münasibe zarfında taahüdâtını te'diye etmeğe mezkûr bankayı icbâr etmeğe hak ve salâhiyeti olacaktır.

Fi 5 Şevvâl Sene 1274
[19 Mayıs 1858]

(Belge TTK Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü, Sarkis Karakoç, Külliyat-ı Kavânin, Dosya 10/2718 adıyla kayıtlıdır.)

Ahmet Yaşar Ocak: Önyargılardan Kurtulmak

ATİLLA LÖK

Toplantının bant çözümlerini yapan Nurhan Coşkun Ünalan'a teşekkür ederim.

Tarih Vakfı tarafından düzenlenen "Tarihçinin Mutfağı" toplantılar dizisinin aralık ayı konuğu Ahmet Yaşar Ocak'tı. Toplantı 17 Aralık'ta Bilgi-Belge Merkezi'nde yapıldı.

Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyesi, Türkler ve İslam konusunda birçok kitabın yazarı Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak'ın tarihe merakı ilkokulda uyanmış. O dönemde tarih kitaplarının resimlerine bakmaktan ve tarih romanları okumaktan büyük bir zevk aldığını belirten Ocak, İskit Yayınevi tarafından yayımlanan *Mufassal Osmanlı Tarihi* isimli altı ciltlik kitabı okuduktan sonra Osmanlı tarihine ilgi durmaya başlamış.

"İlahiyat tahsilim sırasında İslam tarihine ve İslam teolojisine çok büyük bir merakım vardı. Fakültedeki hocam Muhammed Tavit Tancı kanalıyla da mezhepler tarihine yöneldim. Fakat Osmanlı tarihine de büyük bir ilgi duyuyordum. Bu yüzden İlahiyat tahsili bittikten sonra, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin Tarih Bölümüne kaydoldum. Burada okurken Ortaçağ Tarihi ve Sanat Tarihi sertifikası aldım. Bu arada Yüksek İslam Enstitüsü'ndeyken pek iyi anlayamadığım, kıymetini takdir edemediğim Fuat Köprülü ve Abdülbaki Gölpınarlı'nın eserlerini okudum. Bilhassa Köprülü'nün "Anadoluda İslamiyet" isimli ünlü makalesi beni çok etkiledi ve o anda, kimliğimi bulmuş gibi saydım kendimi ve Anadoluda İslamiyetin gelişimi bende çok büyük bir merak uyandırdı."

Tarihçinin Mutfağı toplantısında konuşma yaparken.

Ahmet Yaşar Ocak mezun olup bir sene öğretmenlik yaptıktan sonra Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü'ne asistan olarak girmiş. Daha sonra 1974'te Strasbourg'a giderek, Strasbourg Üniversitesi Türkoloji Bölümü'nde doktora çalışmalarına başlayan Ocak, çalışmaları sırasında heterodoks İslama yöneldiğini belirtiyor:

"İslamiyet Yahudilik ve Hıristiyanlığı düzeltme iddası ile gelen bir din. Ama İslam mezhepler tarihi literatürü, Yahudilik ve Hıristiyanlığı redde yönelik fazla bir eser ihtiva etmiyor. Bu, doktora tezimi hazırlarken dikkatimi çekmişti. Türklerin kabule başladıkları tarihten günümüze kadar İslamiyetin tarihsel süreç içinde aldığı biçim, hem toplumsal alanda devletin kendi politik aracı olarak hem de halkın inanç yapısı olarak, benim fevkalade ilgimi çekti. Çalışmalarımı bu konuda yoğunlaştırmaya başladım. Babaîler İsyanı bunun ilk hareket noktası oldu. Türk tarihindeki İslamın aldığı biçimler içerisinde özellikle heterodoks yapı benim çok ilgimi çekti."

MENAKIPNAMELER

Ocak, tarihçilerin çalışma yaparken edebi eserleri genellikle kaynak olarak görmediklerine, özellikle kendi alanındaki menkıbelerin birçok tarihçi tarafından kullanılmadığına dikkat çekiyor:

"Geçmişe baktığımız zaman, Fuat Köprülü'nün dışındaki tarihçilerin, menakıpnameleri küçümsediğini görüyoruz. Bugünkü tarihçiliğimizde de bu tür kaynakların tarih kaynağı olarak kullanıldığına pek rastlamadım. Bu çizginin dışında birkaç meslektaş olabilir, ama yine de Türkiye'deki muhafazakâr tarihçilik bu çiz-

Ahmet Yaşar Ocak 1995'te çalışma masasında. Ocak'ın 1980'den bu yana yayımlanan eserlerinin arasında* Babailer İsyanı, Bektaşi Menakibnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri, İslam Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır İlyas Kültü, Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sufilik: Kalenderiler, Kültür Kaynağı Olarak Evliya Menakıpnameleri, Türk Folklorunda Kesikbaş, Türk Sufiliğine Bakışlar ve Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler *de bulunuyor.

giyi sürdürüyor. Klasik kaynaklar, kronikler ve arşiv belgeleridir, sanki bunun dışındakiler pek fazla kullanılmaya değmeyen şeylerdir. Çünkü yerleşmiş bir kanaat; 'bunlar evliyaların insanüstü, akıl dışı birtakım hikâyelerini ihtiva eden koleksiyonlardır, dolayısıyla tarih belgesi olarak kullanılamazlar' şeklinde bir peşin hüküm var. Ben bu menkıbelerle temasa geldiğim zaman fevkalade etkilendim. Baktım ki bunlarda, bir İslam cilası altında Türklerin Müslümanlığı kabulünden önceki göçlerinde izledikleri çeşitli coğrafyalardaki kültürlerin, inançların çok büyük etkisi var. Bunlar menkıbeler şeklinde ifade edilmiş. O menkıbelere biraz dikkatle baktığımızda olayın esası ortaya çıkıyor."

RESMİ TARİH(LER)

Ocak'a göre sadece devlete ait olan tek bir resmi tarihten ziyade, farklı toplumsal kesimlerin kendi resmi tarihleri var ve bu tarihleri de genellikle ideolojik kabuller ve önyargılar biçimlendiriyor:

"Resmi tarih terimi bence çok problemli bir terim. Özellikle son yıllarda Türkiye'de çok telaffuz ediliyor. Bence Türkiye'de bir tek resmi tarih yok. Her kesimin kendine göre ayrı bir resmi tarihi var. İşte esas problemimiz bu. Yani, tarih kendini nasıl anlatıyorsa, olaylar kendilerini nasıl sunuyorlarsa o şekilde onlara yaklaşmak lazım. Bunu yapamadığımız için Türkiye'de bugüne kadar her kesimin kendine göre bir resmi tarihi oluşuyor. Örneğin Türkiye'de Batıcıların, muhafazakârların, Kemalistlerin, İslâmcıların, ayrı ayrı resmî tarihleri var. Sünniler ve Aleviler de kendi tarihlerini oluşturmuşlar. Yani, bilimsel tarihin onların şu anda sahip oldukları tarih bilincinde fazla bir etkisi yok."

DEFORME TARİH

Alevilik ve Bektaşiliğin özellikle 1990'lardan itibaren sık sık gündeme geldiğini belirten Ocak, popüler tarih bilincinin bu konulara yaklaşımının ciddi sorunlar ihtiva ettiğini vurguluyor:

"Türkiye'de hakikaten popüler seviyede çok deforme bir tarih bilinci var. Bu yüzden biraz metodolojiye yönelmek istedim. Özellikle 1990'lı yıllardaki makalelerimin önemli bir kısmında tasavvuf, Alevilik, Bektaşilik incelemelerinde acaba nasıl bir bilimsel tarih yöntemi ortaya konabilir, bu deformasyonlar nasıl düzeltilebilir, yahut bu tarihe nasıl bakmak gerekir diye düşünerek kendime göre birtakım yaklaşımlar ortaya koymaya çalıştım. Çeşitli toplantılarda veya sempozyumlarda, kongrelerde bu konularla ilgili bildiriler sunmaya çalıştım. Bunun müsbet etkilerini de görüyorum. Özellikle son zamanlarda Alevi kesimin içerisinde 1990'ların başındaki perspektiften ayrılarak yavaş yavaş bir bilimsel ortama doğru yaklaşma eğilimleri var. Bunlar sevindirici gelişmeler. Öğrencilerimden bazılarını da bu alana yönlendirmeye çalışıyorum. Zannediyorum Türkiye ileride bu deforme tarih bilincinden kurtulacaktır. Aleviler, kendi tarihlerini bir takım önyargılardan kurtulmuş bir biçimde bu yeni araştırıcı nesille daha doğru bir şekilde öğrenecektir. Tabii kolay olmuyor, yani uzun yıllar birbirine karşı birtakım fikirler geliştirmiş olan iki kesimin birdenbire yakınlaşması, birdenbire birlikte birtakım çalışmalar ortaya koyması mümkün değil."

GEÇMİŞİN ELEŞTİRİSİ

Ahmet Yaşar Ocak karşılaşılan bu sorunların kaynağını geçmişin, geleneğin bilinmemesine ve dolayısıyla sağlıklı bir eleştiri sürecine tabi tutulmamasına bağlıyor:

"Türkiye, geleneksel yapısını mükemmel bir eleştiriden geçirerek modernleşmeye çalışan bir toplum olmadığı için bazı arızalar yaşanıyor. Türkiye'nin, arkasında bıraktığı tarihi sağlıklı bir eleştiriden geçirmesi gerekiyor. Bu yapılmadığı için o gelenek Türkiye'nin ayaklarından tutuyor. Türkiye aynı zamanda modernleşmek isteyen bir ülke. Bu geçişi tam anlamıyla sağlayamadığı için bir kriz yaşıyor. Türk toplumu bir kültürel kriz içerisinde. Bu değişik biçimlerde ortaya çıkıyor. Türkiye'de bu kadar çok değişik ideolojik yapılanma varsa bu, Türkiye'deki kültürel yapının ne olduğunu pek iyi anlayamamaktan kaynaklanıyor kanaatimce. Eğer Türkiye'de yaşıyorsak, benim kanaatime göre insanlar inanısın veya inanmasın, kabul etsin veya etmesin bu ülkenin kültürü uzun yüzyıllar boyunca İslamiyete dayanıyorsa, bu din hakkında bilgi edinmek zorundalar. Eleştirecek olanların da öğrenmesi lazım, çünkü neye dayanarak eleştireceksiniz, yani İslamiyeti eleştireceksek bir bilgi temeline dayalı olmalı bu.

Onu kabul ediyorsak, ona inanıyorsak bu inancımızın da yine bir bilgi temeline dayalı olması lazım. Bu ise benim kanatime göre sağlıklı bir tarih perspektifinden geçer.Yani siz İslamiyetin doğduğu günden bugüne kadar aradaki bu uzun kronolojik koridoru çok sağlıklı bir biçimde modern tarih yöntemiyle analize tabii tutmazsanız, hiçbir zaman sağlıklı sonuçlara ulaşamazsınız."

Bilgi-Belge Merkezi, 17 Aralık 1998.

ÖNYARGILARDAN KURTULMAK

Sağlıklı bilgiye ulaşmanın, bilimsel bir tarih perspektifi edinmenin yolunun önyargısız bir yaklaşımdan geçtiğini söyleyen Ocak, Türkiye'de, sahip olunan zengin kültürel birikime rağmen, özellikle bu konuda çok sıkıntı yaşandığını vurguluyor: "Uzun yıllar Sovyet Rusya'dan korktuk, Rusça öğrenmedik; İran'dan korktuk, 'İran'la ilgili çalışmalar yaparsak, Farsça öğrenirsek acaba onlar gibi mi oluruz' dedik, Farsça öğrenmedik. Yanı başımızda Yunanistan var, 'Bunlar bizim İstiklal Savaşı'nda en büyük düşmanlarımızdı' dedik, Yunanca öğrenmedik. Araplardan korktuk, 'Aman, laiklik elden gider, gerici oluruz' dedik, Arapça öğrenmedik. Acaba dünyada böyle bir ülke var mı? Bu kadar çok değişik kültürle çevrili olacaksınız, ne siyasileriniz bu dilleri bilecekler, ne üniversitedeki akademisyenleriniz bu dilleri bilecekler, ne de sizin uzmanlarınız olacak. Komşusunuz, ortak bir tarihiniz var. O zaman bu tarih size birtakım şeyler yüklüyor. Siz o ülkeleri tanımak zorundasınız, o ülkelerin sahip oldukları gelenekleri, inançları, düşünceleri tanımak zorundasınız. Bunun için de onların dilini bilmek zorundasınız. Biz yalnızca kendimizi İngilizceye endekslemişiz. Yani İngilizce öğrenirsek bütün işleri halletmiş oluyoruz. Artık önyargılardan kurtulup bu dilleri bilen, araştırıcılar yetiştirmemiz lazım. Komşu ülkelerimizin tarihini bilmemiz lazım. Batının tarihini bilmemiz lazım. Yıllar yılı Türkiye'den Batıya hep Türk tarihi ile ilgili çalışmalar, araştırmalar yapmak için öğrenci gönderildi. Ama Batının tarihini öğrenmek için öğrenci gönderildiğini hatırlamıyorum. Mesela Bizans'ın topraklarını biz vaktiyle zaptetmişiz, gelmişiz, oturmuşuz, başkentini almışız, şu an da içinde oturuyoruz; fakat Bizans araştırmalarının merkezi Türkiye değil. Bizim üniversitelerimizde Bizans tarihi öğretmek, öğrenmek pek ilgi çekmiyor. Birkaç kişi dışında da uzman da yok."

DİSİPLİNLER ARASI İLETİŞİM

Ocak, toplantıyı izleyenlerden gelen bir soru üzerine, sosyal bilimlerdeki kompartmanlaşmanın aşılarak disiplinler arası çalışmalara yönelinmesi gerektiğini vurguluyor:

"Türkiye'de en büyük eksikliklerden birisi de disiplinler arası çalışmaların olmaması. Tarihçi tarih açısından bakıyor, ilahiyatçı ilahiyat açısından bakıyor, sosyolog kendi açısından bakıyor. Aynı problemlerle uğraşıyorlar ama birbirlerinden haberleri yok. Bu, çok büyük bir emek kaybı ve sağlıklı sonuca varmak bakımında da tabii ki pek iyi bir yol değil. Türkiye'de bu geleneğin yavaş yavaş geliştiğini görüyorum, büsbütün ümitsiz değilim. Batıdaki gibi bunun köklü bir şekilde, artık iyice geleneksel hale gelmesi için de zannediyorum biraz zamana ihtiyaç var."

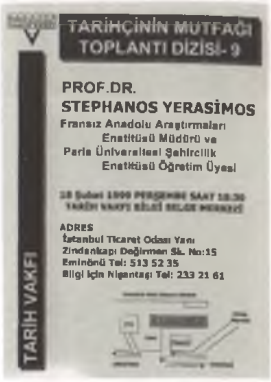

K İ T A B İ Y A T

CHP'nin Tek-Parti Dönemi

METE TUNÇAY

Dr. Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Kitapları, İstanbul, Kasım 1998, 400 s.

İzmir'deki Dokuz Eylül Üniversitesi'nden Hakkı Uyar'ın doktora tezi olarak hazırladığı, *Tek Parti Dönemi ve CHP* başlıklı kitap, 1998'in kasım ayında İstanbul'daki Boyut Kitapları Araştırma Dizisi'nde yayımlandı. Dr. Uyar'ı, kendi payıma çok şeyler öğrendiğim bu değerli çalışmasından ötürü içtenlikle kutlarım. Hayli uzun zaman önce, burada ele alınan 27 yıllık sürenin ilk dokuz yılıyla ilgili bir kitap yazmış olmam dolayısıyla, bu çalışmayı *Toplumsal Tarih* okuyucularına benim tanıtmamın uygun olacağını düşündüm.

Kitap, bir Giriş'le Sonuç arasında yedi bölümden oluşuyor. Tek-parti tipolojilerinin irdelendiği Giriş'ten sonra, ilk bölümde iki dünya savaşı arasındaki yıllarda Avrupa'nın ve Türkiye'nin genel ortamı üstünde durulmakta. İkinci bölümde, CHP'den önce Türkiye'de kurulmuş siyasal partiler anılıyor. Üçüncü bölüm, CHP'nin 1923-1950 arasındaki tarihçesine ayrılmış. Dördüncü ve beşinci bölümlerde, önce 1925-45 döneminin, sonra da 1945-50 döneminin muhalefet hareketleri inceleniyor. Bunların ilkinde, muhalefet "yurt dışı" ve "yurt içi" diye ayrılmış; içtekilerin de "yasal" ve "yasa dışı" olanları üstünde durulmuş. Altıncı bölüm, CHP'de parti içi demokrasinin işleyip işlemediğini tartışıyor. Yedinci bölüm ise, altı altdöneme ayrılmış olarak CHP'deki "hizipleşme"leri incelemekte. [Bu terim, bana çok doğru gelmedi. Belki, "anlaşmazlık" ya da "çatışmalar" demek daha uygun olurdu.] Altdönemler şöyle: 1923 - 1927 - 1931 - 1935 - 1938 - 1945 - 1950.

Öncelikle, Dr. Hakkı Uyar'a benim iki yanlışımı düzelttiği için teşekkür ederim.

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi'nde (cilt 8) çıkan "CHP 1923-1950" başlıklı yazımda, Recep Peker'in 1946-47'de genel başkan vekili olduğunu yazmışım. Oysa, Peker'in başbakanlığı sırasında, bu görev Şükrü Saracoğlu'na verilmiş (s. 93/n. 29).

İletişim Yayınları arasındaki *Arif Oruç'un Yarın'ı (1933)* başlıklı derlemenin Sunuş bölümünde *Bütün Türkiye/Milliyet*'ten aktardığım imzasız nekroloji yazısının Ali Naci Karacan'a ait olduğu yolundaki tahminim yanlışmış. Bu biyografik makaleyi Münir Süleyman Çapanoğlu kaleme almış (s. 167/n. 10).

BAZI YANLIŞLAR

Dr. Hakkı Uyar'ın da, benim gözüme takılan birkaç küçük yanlışı var:

s. 94/n. 34'te "Mührün kırmızı olması, kitapların gizliliğinin bir ibaresi olsa gerektir" diyor. "İbare", bir cümlecik, cümle ya da paragraftır. Yazar, herhalde "nişanesi", "belirtisi" ya da "işareti" demek istiyor.

s. 95/n. 36 ve s. 297/n. 126'daki Halk Fırkası Müzekkeratı, "Müzakeratı" (görüşmeleri) olmalı. Müzekkerat, "müzakere"nin değil, "müzekkere"nin çoğuludur. Galiba sahaf Nedret İşli yazarı yanıltmış.

s. 135'te adı geçen, Yeşilordu/THİF'ndaki Tokat meb'usu Nâzım (Resmor), "Dr." değildir. İttihatçı Dr. Nâzım'la karıştırılmamalı.

s. 154'te yazar, Baskın Oran'ın otuz yıl önceki bir makalesine dayanarak, sol hareketin İstanbul'da *Tan* gazetesi, Ankara'da ise *Yurt ve Dünya* dergisi çevresinde odaklaştığını söylüyor. Bu ayrım, belki yanlış değil, ama eksik. Ankara Dil ve Tarih hocalarından Berkes'le Boratav Marksist değil, sol Kemalist idiler. Marksist olan, Uyar'ın Aclan Sayılgan'dan naklen, (*Yurt ve Dünya* ile birlikte) TKP yayın organı olduğunu söylediği (s. 138), Behice Boran'ın *Adımlar* dergisi ve asıl Muzaffer Şerif Başoğlu idi.

s. 172/n. 44'te yazar, TpCF üstüne yapılmış çalışmaları sıralarken, Nevin Yurdsever Ateş'in 1992'de çıkan *TC'nin Kuruluşu ve TpCF* kitabını hiç anmıyor. 2. basım: Der Yay., 1998.

s. 183/n. 144'te ileri sürüldü-

ğü gibi, A. F. Cebesoy'un "ilk müstakil mebus olarak TBMM'ne girdiği" doğru değildir. s. 159'da belirtildiği üzere, 1931 genel seçimlerinde (2'sinin mazbataları reddedilen) 20 bağımsız milletvekili seçilmişti. Cebesoy ise, bunlardan vefat eden bir Konya müstakil mebusunun yerine ara seçimle 10 Haziran 1933'te meclise girmişti. Nitekim, yazar s. 161'de Faik Muhittin'in *Yeni Asır*'da çıkan bir eleştirisini aktarırken, bunu doğruluyor.

Şunu da ekleyeyim ki, Dr. Uyar metin ve notlarda kitap ve dergi adlarını italikle yazmak, sadece makale başlıklarını tırnak içinde vermek kurallarını tutarlı olarak uygulamamış.

Gayet zengin bilgiler içeren bu yapıtın ana fikrini, ben yine de fazlasıyla apolojetik (savunmacı, mazur göstermeci) buldum. Önsöz'ünde (s.10) amacını "...CHP'nin... 'kurtuluşçu' misyonunu devam ettirdiğini ortaya koymak" diye tanımlayan yazar, ilk bölümde 1925-45 arasmda partinin "vesayetçi" özellik taşıdığını ve "demokrasinin bilinçli bir şekilde altyapısını hazırladığı"nı vurguluyor. Sonuç bölümünde de, oraya kadar anlattığı kıssalardan çıkardığı hisse aynı.

Seymour Martin Lipset'in, demokratikleşmenin çağdaşlaşma düzeyiyle sıkı bir ilişkisi olduğu, gelir, eğitim, iletişim, şehirleşme, sanayileşme, kapitalistleşme vb yüksek bir düzeye erişmeden demokrasinin söz konusu bile olamayacağı yolundaki kırk yıllık görüşü, (bütün bunlar göreceli ve ancak başkalarıyla karşılaştırılınca anlamlı olmakla birlikte) bir bakıma haklı bulunabilir. Ancak bu görüş, kendi geçmişimizdeki 1876-78, 1908-13 ve 1919-25 dönemlerinde, tam anlamıyla demokratik değilse bile, 1925-45 dönemine oranla çok daha özgürlükçü ve çoğulcu yönetimlerin nasıl olup da yaşanabildiğini açıklayamaz. Sultan II. Abdülhamid Kanun-u Esasi'yi askıya alırken, anayasalı yönetimin iyi bir şey olduğunu, ama milletin buna hazır olmadığını söylüyordu. 1913'te İttihatçılar, 1925'te de Kemalistler örtük ya da açık olarak aynı gerekçeye sığındılar. Günümüzde bile, bu

Tek parti döneminin tipik bir okul müdürü odası. Bartın Ortaokul Direktörü İhsan Atukeren'in makamında altı oklu bayraklar ve perdeler.

düşünce sürüp gidiyor. Oysa demokrasi, ancak temel sorunlarımızı çözdükten sonra gerçekleştirebileceğimiz bir rejim değil, temel sorunlarımızı en sağlıklı ve kalıcı bir biçimde çözmek için uygulamamız gereken bir felsefedir.

CHP ARŞİVİ

Bizim Tarih Vakfı 20 Kasım 1998'de İstanbul'da Armada Oteli'nde Friedrich Ebert Vakfı'nın desteğiyle, 1880'lerden günümüze Sosyal Demokrasi Hareketi ya da yalnızca CHP ile ilgili belgelerin toplanması sorunları hakkında bir toplantı düzenledi. Davet edilen CHP kalıtçısı partilerin önderleri icabet etmediler, ama eski ve deneyimli politikacılardan Orhan Birgit, İsmail Hakkı Birler, Alev Coşkun, Tarhan Erdem, Turgut Göle, Hasan Fehmi Güneş, Ahmet İsvan, Reşit Ülker vb geldiler. Burada da, Dr. Hakkı Uyar'ın kitabında Parti Meclis Grubu Tutanakları vesilesiyle sözünü ettiği (s. 274) CHP Arşivi konusu tartışıldı. Uyar, bu belgelerin akibetiyle ilgili olarak, 12 Eylül (1980) döneminde1) yakıldıkları, 2) [kâğıt hamuru yapılmak üzere] SEKA'ya gönderildikleri, 3) bir yerlerde [benim mesmuatıma göre: Türk Tarih Kurumu'nun Eskişehir yolu üzerindeki bir deposunda ya da Genelkurmay'da] saklandıkları söylentilerini aktardıktan sonra, Tutanakların 12 Eylül dönemine kadar TBMM'nde olduklarını, ama artık orada bulunmadıklarını söylüyor. Dediğine göre, CHP Arşivi'nin bir bölümünün verildiği Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'ne bağlı Cumhuriyet Arşivi'nde de bu Tutanaklar yoktur. Cumhuriyet Arşivi'ndeki CHP malzemesi, geniş ölçüde merkez-taşra örgütleri yazışmalarını içermektedir. Yazar, ancak kaba tasnif yapıldığı için, ne yazık ki, bunların ait oldukları tarihleri veremiyor. Bu arada, CHP Genel Sekreterliğinin 1931-45 yılları arasında örgüte yolladığı bildirileri içeren basılı 22 cilt orada vardır.

Benim işittiklerime dayalı tahminim, DP iktidarının başlarında CHP mallarına el konurken, partiye ait arşiv malzemesinin de, şimdi müze olan Birinci TBMM binasının bodrumuna çuvallar içinde konulmuş bulunduğu; bunların 12 Eylül temizliğinde gözden kaçmış ve daha sonra Cumhuriyet Arşivi'ne devredilmiş olduğudur. Dolayısıyla, oradaki malzeme sadece bir siyasal parti için değil, TC'nin geçmişi için çok önem taşıyan 1950 öncesine aittir. Bu yakıştırmam acaba doğru mu?

Ayrıca, Tarih Kurumu'nun ve/veya Genelkurmay'ın elinde eski CHP belgeleri var mı? SEKA'ya gönderilen evrakın hangi yıllara değgin olduğu biliniyor mu? Orada hamura dönüştürülmeden kalan olmuş mu? Bu soruların doğru yanıtlarını ilgilerden bekliyoruz.

NOT DEFTERİ

İki Şiir İçin İki Not

I. Erzurum'dan yazan sayın Ömer Selim'e (*Toplumsal Tarih*, sayı 50, Şubat 1998, s. 54-55). Ziya Gökalp'in, "Halife ve Müftü" şiirinin Almanca mütercimi, bence -ve hiç tereddütsüz- Dr. Ahmed Muhiddin'dir.

İttihat ve Terakki mensuplarından eğitimci-yazar Kâzım Nami Duru ise şunları hatırlıyor: Gökalp'e göre, Şer'i mahkemeler meşihatten alınıp Adliye Nezareti'ne bağlanmalı, şeyhülislamlık dünya işleriyle değil, din işleriyle uğraşmalı, hükümette de yeri olmamalıydı. Duru, adı geçen şiirin iki kıtasını da örnek olarak verip "Meşihat" şiirinin serüvenine geçiyor. Şiir, Enver Paşa'nın emriyle *Yeni Hayat*'tan çıkarılmış, sayfalar numarasız olduğu için, çıkarıldığı belli olmamış. Gökalp'in, kendisine hediye ettiği nüshada bu şiir de var imiş, fakat kitabı kaybetmiş, hiçbir yerde de bulamamış (*İttihat ve Terakki Hatıralarım*, İstanbul 1957, s. 75-76).

Şiirin ölçüleri verildiğine göre, kaybolmadığı anlaşılıyor (Hikmet Dizdaroğlu, "Ziya Gökalp'in şiir dünyası", *Ulusal Kültür*, sayı 6, Ekim 1979, s. 135).

II. Sultan V. Mehmed Reşad'a mal edilen "Çanakkale" şiirine gelince; orijinali ve transkripsiyonu o yıllardan beri yayımlanıp duruyor: *Harb Mecmuası*, *Yeni Mecmua*, *Çanakkale Hatırası* gibi eski, *Resimli Tarih Mecmuası*, *Tarih Dünyası*, *Tarih Konuşuyor* gibi yeni dergilerde; Sermet Sami Uysal, Reşad Ekrem Koçu, Cemal Kutay, Hilmi Yücebaş, Lütfi Simavi, Muhtar Tevfikoğlu gibi yazarların kaleminde işlenip durdu. Sadece Yahya Kemal'in tahmisi değil, tahmislerin hatta alaycı karşı tahmislerin olduğu, şiirin Sultan Reşad'a ait olmadığı da yazıldı. Koçu'ya göre şiir kesinlikle Sultan Reşad'a ait değildir. (İttihat ve Terakkicilerin bu şiiri Yahya Kemal'e yazdırdıklarını anlıyorum.) Sayın Ömer Selim ve Mâhinur Sezgin'e duyurulur (*Toplumsal Tarih*, sayı 53, Mayıs 1998, s. 55).

Hâmiş: Yazı Sultan Reşad'a ait olabilir, belki. Benim senaryom şöyle: Şiir, gazel, manzume olarak adlandırılan satırlar. Yahya Kemal'e yazdırıldı, Padişaha tebyiz ettirildi. Bu, bir propaganda yolu. Çünkü triumvira padişah üzerinde zor kullanmaya alışık. 84 yıldır hâlâ lehte aleyhte yazılmaktansa, gerçek neyse saptansın. Yahya Kemal de Sultan Reşad da rahat etsin.

Haberim yoktu olup bitmiş olan
işlerden,
Mesneviler okuyordum oturup
ezberden,
Bir de baktım ki, haber geldi bizim
Enver'den,
"Savlet etmişti Çanakkale'ye
bahr-ü berden
Ehl-i İslamın iki hasm-ı kavîsi birden"

gibi karşı tahmisler, Koçu'nun tespiti, S. S. Uysal'ın bu konudaki sorusuna Yahya Kemal'in yanıtı bana bunları düşündürtüyor. Yıllar önce aldığım notlardaki me'hazlara bugün yeniden bakma imkânım yok. Merakhsı için kısa bir liste sunuyorum:

Türk Kültürü, S. 12 (Ekim 1963), s. 33.
Resimli Tarih Mecmuası, S. 13 (Ocak 1951), s. 526.
S. S. Uysal, *Yahya Kemal'le Sohbetler*, İstanbul, 1959, s. 20.
Tarih Konuşuyor, S. 38 (Mart 1967), s. 3067.
Cemal Kutay, *Tarih Sohbetleri 9*, İstanbul, 1968, s. 18-19.
Harb Mecmuası, S. 11 (Temmuz 1332), s. 162.
Çanakkale Hatırası (şiir ve Yahya Kemal'in tahmisi), s. 3-4.
Hilmi Yücebaş, *Şair Sultanlar*.
R. Ekrem Koçu, *Aşık ve Şair Padişahlar*, İstanbul, 1950, s. 42.
R. Ekrem Koçu, *Osman Gazi'den Atatürk'e*, s. 153.
Nebioğlu, *Bütün Dünya 1965 Yıllığı*.
Lütfi Simavi, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, Hürriyet yayınları, s. 318-319.
Hayat Tarih Mecmuası, Haziran 1970, s. 31.
Milliyet *Yakın Tarihimiz*, s. 120-121 (yanlışı), s. 479 (doğrusu).
Dr. Muhtar Tevfikoğlu, *Ali Emîrî Efendi*, Ankara, 1989, s. 149.

Mustafa Şahin / İstanbul

ZİYA GÖKALP'İN "HALİFE VE MÜFTÜ" ŞİİRİNİN ALMANCAYA İLK ÇEVİRİSİ

ÖMER SELİM

Toplumsal Tarih, S. 50 (Şubat 1998)

TOPLUMSAL TARİH

ABONE FORMU

6 aylık, yurtiçi: 6.000.000.-TL., yurtdışı: 35 US$
1 yıllık, yurtiçi: 12.000.000.-TL., yurtdışı: 70 US$
Cilt fiyatı, yurtiçi: 6.500.000.-TL., yurtdışı: 40 US$
(Abone ücretine cilt kapağı, dizin ve gönderi masrafı da dahildir.)

Adı soyadı:..... Aboneliğe başlangıç sayısı:.....
Adres:.....
.....
Posta kodu:..... Şehir:..... Tel:.....

☐ Yıllık ☐ Altı aylık abonelik bedelini

☐ Vakıflar Bankası Taksim Şubesi 2007499 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.
☐ 662907 no'lu posta çeki hesabına Tarih Vakfı adına yatırdım, fotokopisi ektedir.
☐ Nakit ödüyorum.
☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz.
☐ Fiyat artışını bildirerek aboneliğimi kredi kartı hesabımdan otomatik olarak yenileyiniz.

☐ Visa
☐ Master-Euro Card
☐ Diners Club

Kredi Kartı No: ☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐
Geçerlilik Tarihi: ☐☐ ☐☐
Kart Sahibi: ..... İmza:.....

• AYLIK KİTAP VE ELEŞTİRİ DERGİSİ / ŞUBAT 1999•

virgül 16

- İSLÂMİ ŞİİR
- KARA TREN
- HİÇBİRYER'E DÖNÜŞ
- PADİŞAH ANALARI
- ARAPLAR VE TÜRKLER
- BLAK BEY AİLESİ
- İBRET GAZETESİ
- YAZIN VE YABANCILAŞMA
- BİLİM+ANARŞİZM+SİNEMA

Nurdan Gürbilek, *Yıldırım Türker*'in gazete yazılarını bir araya getirdiği *Türkiye Sizinle Gurur Duyuyor* adlı deneme kitabı hakkında yazdı. **Orhan Koçak**, **Vüs'at O. Bener**'in *Kara Tren*, *Mızıkalı Yürüyüş* ve *Bay Muannit Sahtegi'nin Notları* adlı kitaplarını, **Tamer Erdoğan**, **Oya Baydar**'ın son romanı *Hiçbiryer'e Dönüş*'ü, **Ahmet Ada**, **Sezai Karakoç**'un *Monna Rosa*'sını, **Ömer Erdem**, **Ebubekir Eroğlu**'nun *Şahitsiz Vakitler*'ini, **Süheylâ Dönmez** ise **Mehmet Can Doğan**'ın *Törenler ve Komplolar*'ını değerlendiriyor. **Ali Galip Yener**, **Rainer Maria Rilke**'nin *Malte Laurids Brigge'nin Notları* hakkında yazdı. **Selim Deringil**, **Engin Akarlı**'nın *The Long Peace, Ottoman Lebanon 1861-1920*, **Leila Tarazi Fawaz**'ın *An Occasion for War. Civil Conflict in Lebanon and Damascus in 1860* ve **Hasan Kayalı**'nın *Jön Türkler ve Araplar, Osmanlı İmparatorluğu'nda Osmanlıcılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslâmcılık (1908-1918)* adlı kitaplarını değerlendirdi. **Hasan Öztürk**, **Mustafa Nihat Özön**'ün *Namık Kemal ve İbret Gazetesi* adlı kitabını, **Erol Üyepazarcı** ise **Orhan Koloğlu**'nun *Osmanlı Basınının Doğuşu ve Blak Bey Ailesi* adlı çalışmasını ele alıyor. **Marc David Baer**, **Ali Kemal Meram**'ın son zamanlarda çok satan kitabı *Padişah Anaları ve 600 Yıl Bizi Yöneten Devşirmeler*'i eleştiriyor. **Özgür S. Göral** ve **Foti Benlisoy** da aynı kitap hakkında yazdı. **A. Ömer Türkeş**, **Reşat Enis**'in *Afrodit Buhurdanında Bir Kadın*, **Feza Kürkçüoğlu**, **Oya Baydar** ve **Feride Çiçekoğlu**'nun editörlüğünü yaptığı *Cumhuriyet'in Aile Albümleri*, **Vecdi Erbay**, **Andrew Besley** ve **Ruth Chadwick**'in *Medya ve Gazetecilikte Etik Sorunlar*'ı, **Ragıp Duran** ise **Kemal Girgin**'in *Dünyanın Dört Bucağı, Bir Diplomatın Anıları* üzerine yazdı. **Sabri Es'ad Siyavuşgil**'in 1928'de *Servet-i Fünun*'da yayımlanan **Şükûfe Nihal**'in şiir kitabı *Hazan Rüzgârları* hakkındaki yazısını ise **Tamer Erdoğan** dergimiz için çevirdi. **Ahmet Oktay**, "yazın, yabancılaşma ve yabancılaştırma" başlıklı bir deneme ile *Virgül*'ün bu sayısına katkıda bulunuyor. Mercek sayfalarının bu ayki başlıkları ise bilim, sinema ve anarşizm. Ayrıca sahaf, yeni çıkan kitaplar, kısa tanıtımlar ve med-cezir sayfaları...

PUSULA YAYINCILIK
Tel: 0.212. 252 42 80 Fax: 0.212. 293 15 44

BİR DEVRİMİN ONUNCU YILI

"www.isbank.com.tr mi? Hangi caddedeymiş?"

- Cadde değil. Bu, internet adresi...
Giriyorsun, işlem yapıyorsun.
- Bilgisayardan?..
- Evet... Kredi alıyorsun, ne bileyim,
hisse senedi satıyorsun...
- Yapma ya!
- Yapmışlar...

Yaptık. Çünkü müşterilerimizin, sunduğumuz her yeniliğe son derece hızlı uyum sağladığını biliyoruz. Türkiye'de ilk kez internet üzerinde bankacılık sistemini başlattığımız www.isbank.com.tr adresini bugüne kadar yüz binlerce müşterimiz ziyaret etti. Üstelik yalnızca ziyaret etmekle de kalmadılar; **İnteraktif Bilgisayar**'da sayısız işlem yaptılar. Kimi havale gönderdi, kimi hisse senedi satın aldı, kimi kredi kartı başvurusunu internet üzerinde yaptı.

Onların, 'Elektronik Bankacılık'ın en son ürünlerini bile bu kadar ustalıkla kullanmaları, basit bir tesadüf eseri değil. Müşterilerimiz, on yıl önce 'Bankamatik'le başlattığımız 'Elektronik Bankacılık Devrimi'nin ürünleriyle yaşamaya gayet alışkınlar. Çünkü onların bankasının benzersiz bir elektronik altyapısı var. Çünkü İş Bankası'nın işi: Geleceği tasarlamak.

İNTERAKTİF BİLGİSAYAR

İnteraktif Bilgisay... yeteneklerinden birkaçı...

- ▶ *Vadeli TL, Vadeli/Vad... Döviz Tevdiat Hesabı a...*
- ▶ *Tasarruf Fonu alış-satış*
- ▶ *VDMK alış-satış*
- ▶ *Hazine Bonosu alış-s...*
- ▶ *Altın alış-satış*
- ▶ *Eşe alış hisse senedi al...*
- ▶ *Hisse senedi alış-satı... talimatı*
- ▶ *Repo*
- ▶ *Döviz alış-satış*
- ▶ *Kredi Kartı: borcu öğrenme/ödeme*
- ▶ *Kredi Kartı'yla yapılı... son 15 işlemi görme*
- ▶ *Tüketici Kredisi talebi*
- ▶ *Havale*
- ▶ *Tasarruf Hesabı ve Vadesiz TL Hesap ara... para aktarma*
- ▶ *Vadesiz TL hesapları arasında para aktarma*
- ▶ *Vadesiz Mevduat hesa... ve Tasarruf Hesabı'nda... hesap özeti alma*
- ▶ *İnteraktif Telefon ve İ... Bilgisayar'la yapılm... son işlemleri görme*
- ▶ *Ödeme tarihlerini ha...*
- ▶ *Sanal Tüzüret*
- ▶ *Her türlü hesap, hare... işlemleri ve kredi ... ilgili bilgi alma*

TÜRKİYE İŞ BANKASI

ISSN 1300-7025

TOPLUMSAL TARİH

MART 1999 FİYATI: 1.000.000 TL (KDV DAHİL)

Resimli Ay'da Kadın

19. Yüzyıl Ermeni Aydınlarının Gözüyle Kadınlar

Osmanlı Hanımları ve Hizmetçi Kadınlar

II. Abdülhamid'in Osmanlı Devleti'nin İktisadi ve Mali Politikalarına Etkisi

Abdülhamid Döneminde Tiyatro Sansürü

Yeniden "Yerli Malı" Kampanyası

Karikatürlerle Avusturya Boykotu

63

YKY'den yeni bir dizi: Toplumsal Tarih Araştırmaları

Bir Osmanlı kentinin yükselişinde sanatın siyaseti yendiği en önemli karşılaşma

Yeniçerilerin Kahiresi, Abdurrahman Kethüda Zamanında Bir Osmanlı Kentinin Yükselişi / André Raymond
Çeviren: Alp Tümertekin. Tarih, 173 sayfa, 1. hamur, ISBN 975-363-657-1, Fiyatı: 2.500.000 TL.

Emîr Abdurrahman Kethüda'nın etkin bir siyasal rol üstlendiği yıllar (1739-1765 arasında, yirmi beş yıldan biraz uzunca bir dönem), mimarlık açısından tartışmasız çok verimli olmuştu; hiç kuşku yok ki Kahire'nin tüm tarihi boyunca yaşadığı en verimli dönemlerden biriydi. Abdurrahman Kethüda ise bütün bu mimarlık etkinliği içinde belirleyici bir rol üstlenmişti. Nitekim gerçekleştirdiği yapılar sayesinde o güne dek Kahire'nin gördüğü en büyük "sanat destekçileri" arasında yerini aldı.

YKY Yapı Kredi Yayınları Kitabevleri • İstanbul: 212-252 19 12 / 322 • İzmir: 232-463 82 90 • Ankara: 312-435 85 94
E-posta: ykkultur@ykykultur.com.tr - Web Sitesi: www.ykykultur.com.tr - Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık San. A.Ş. 212-280 65 55

EDİTÖRDEN

SUNUŞ

Toplumsal Tarih son iki yılda mart ayında yayımlanan sayılarını büyük ölçüde kadın araştırmalarına ayırdı. Bu yıl da bu geleneği Tülay Alim Baran, Arus Yumul ve Yavuz Selim Karakışla'nın makaleleriyle sürdürüyoruz.

14/15 Şubat gecesi İstanbul Beyoğlu'nda çıkan yangın bir sinemayı tamamen küle çevirdi. 1923'te işletilmeye başlanan Elhamra Sineması dönemin en modern ve görkemli sinemalarından biriydi ve sadece mimari yapısıyla değil, sinema tarihi açısından da çok önemli bir yere sahipti. Yangından bir gün sonra PKK lideri Abdullah Öcalan'ın Kenya'da yakalanarak Türkiye'ye getirildiğine dair haber patlayınca, sadece sinema değil yangın haberi de güme gitti. Yanan sinemaların kaderini biliyoruz. Eğer sahip çıkanlar olmazsa, külleri arasından yeni iş merkezleri yükseliyor. Biz Elhamra Sineması'nın 1924-1925 sezonunda oynattığı filmleri tanıtan kitapçığın yer aldığı Ephemera sayfalarımızı derginin ilk sayfalarına kaydırırken bu olaya dikkat çekmeye çalıştık.

Öcalan olayı dergimizin iki makalesine de ilham kaynağı teşkil etti. Geçtiğimiz kasım ayında PKK liderinin İtalya'da bulunduğunun öğrenilmesinin ardından başlatılan motosikletten otomobil lastiğine, giyim eşyasından zerzevata kadar geniş bir alana yayılan İtalyan mallarına boykot İzmir'den iki yazarımızın makalelerine esin kaynağı oldu. Doğan Duman "Yeniden Yerli Malı" başlıklı makalesinde Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde yabancı mallara uygulanan boykotları ve yerli malı için düzenlenen kampanyaları incelerken, Mehmet Emin Elmacı 1908'de Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakının ardından başlayan ve beş ay süren Avusturya boykotunu *Kalem* dergisinden karikatürlerle aktarıyor.

Kanuni döneminde Osmanlı Devleti'nin Avrupa'nın ekonomik durumu üzerine etkileri nelerdir? II. Meşrutiyetin ilanı Batıda nasıl karşılandı? Orta dereceli okulların tarih öğretmenlerinin şubat tatilinde öğrencilere verdiği ödevlerin konusunu oluşturan bu gibi sorular döndü dolaştı bize kadar geldi. Açıkça söylemek gerekirse, bu nitelikteki soruların yanıtının bulunacağı, lise düzeyindeki bir öğrenciye ağır gelmeyecek kaynaklar öneremedik. Öğretmenlere, ödev verirken mutlaka kaynak da önermelerini ve öğrencilerin altından kalkamayacağı kadar ağır ödevler vermemelerini hatırlatıyorum. O öğrencinin, bütün ailesini, tarih dergilerini, vakıfları vb seferber ederek ödevi başarsa bile, bir daha tarih kitabı karıştırmayacağına eminim.

Gelecek sayıda buluşmak üzere...

OSMAN KÖKER

Bir aile albümünde kadınlar ve erkekler, İstanbul Sarıyer sırtları, 1921.
Cengiz Kahraman arşivi

Aylık Dergi
Mart 1999 Sayı: 63 Cilt: 11
Sahibi
Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına Orhan Y. Siller
Yayın Koordinatörü
Osman Köker
Sorumlu Yazışleri Müdürü
Ayşen Anadol
Danışma Kurulu
Mete Tunçay, Ayşen Anadol, Halil Berktay, Edhem Eldem, Çağlar Keyder, Necdet Sakaoğlu, Zafer Toprak
Grafik Tasarım
Melis Tuncay
Görsel Yönetmeni
Cengiz Kahraman
Uygulama
Saliha Bilginer
Düzelti
Zeynep Doğukan
Abone
Meltem Yayın
Yapım
Tarih Vakfı
Baskı
Numune Matbaacılık
Dağıtım
Birsay
Adres
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi 80700 Beşiktaş-İstanbul
(212) 227 37 33 - 34 227 46 33 - 34
(212) 227 37 32 (faks)
Ankara Temsilciliği
Ülkü Özen (0312) 426 16 54
Abone Koşulları
Altı aylık (yurtiçi) : 6.000.000 TL.
(yurtdışı) : 35 US$
Bir yıllık (yurtiçi) : 12.000.000 TL.
(yurtdışı) : 70 US$
Cilt Satışı
1 cilt (yurtiçi) : 6.500.000 TL.
(yurtdışı) : 40 US$
Yurtdışı fiyatlarına gönderi ücreti dahildir.
Aktif Dağıtım'a katkıları için teşekkür ederiz.

EPHEMERA 4
Ephemera Derneği ile işbirliği içinde hazırladığımız bu ayki sayfamızda geçtiğimiz günlerde yanan Elhamra Sineması yer alıyor.

Resimli Ay'da Kadın 6
Dr. Tülay Alim Baran Zekeriya Sertel tarafından 1924 yılında yayın hayatına başlanan ve Sabiha Sertel'in de "başmuharrir" olarak yazılarının yer aldığı Resimli Ay *dergisinde yer alan kadın sorunları üzerine yazıları değerlendiriyor.*

19. Yüzyıl Ermeni Aydınlarının Gözüyle Kadınlar 11
Dr. Arus Yumul 19. yüzyıl sonu, 20. yüzyıl başında "salon" toplantılarında bir araya gelen Ermeni aydınlarının "soru-cevap" oyununda kadın üzerine sorulan sorulara verdikleri cevapları değerlendiriyor.

Kadın Dergilerinde (1869-1927) Osmanlı Hanımları ve Hizmetçi Kadınlar 15
Yavuz Selim Karakışla Osmanlıca kadın dergilerinde yer alan hizmetçilik ve hizmetçilere nasıl davranılması gerektiği hakkındaki makaleleri inceleyerek, bu dergilerdeki sınıf ayrımcılığına dikkat çekiyor.

II. Abdülhamid'in İktisadi ve Mali Politikalar Üzerindeki Etkisi 25
Dr. Mehmet Aslanoğlu 32 yılı aşkın süre tahtta kalmış olan II. Abdülhamid'in Osmanlı Devleti'nde izlenen -veya izlenmeyen- iktisadi ve mali politikalar üzerindeki etkisini inceliyor.

II. Abdülhamid Aleyhine Almanya'da Açılan Davalar 33
Dr. Mehmet Temel Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgelere dayanarak, tahttan indirilmesinin ardından Almanya'da II. Abdülhamid aleyhine açılan ekonomik davaları aktarıyor.

II. Abdülhamid Dönemi Tiyatro Sansürü ... ve Sahneler Sansürle Açıldı 36
Fatmagül Demirel Abdülhamid devrinde yurtiçinde uygulanan sansürün nasıl işlediğini anlatan makalesinde, padişahın Avrupa ülkelerinde oynanan Osmanlı aleyhindeki oyunlara müdahalesinden de örnekler veriyor.

Yeniden "Yerli Malı" 44
Dr. Doğan Duman geçtiğimiz aylarda yaşanan İtalyan mallarına boykottan hareketle, 1908-09 Avusturya boykotundan başlayarak Osmanlıdan Cumhuriyete yerli malı kullanma kampanyalarını inceliyor.

Karikatürlerle Avusturya Boykotu 48
Dr. Mehmet Emin Elmacı Avusturya'nın 1908'de Bosna-Hersek'i ilhak etmesinin ardından bu ülke mallarına karşı başlatılan boykotu, Kalem'den karikatürlerle aktarıyor.

Rumi ve Miladi Takvimler - V 54
A. Necati Akgür Rumi ve Miladi takvimleri tanıtan yazısının bu bölümünde Osmanlı mali yılı ve Müneccimbaşı takvimleri hakkında bilgi veriyor.

TARİHÇİNİN MUTFAĞI 59
Christoph K. Neumann: Muhasebe-i Nefsin Önemi
Atilla Lök Tarih Vakfı'nın düzenlediği, Christoph K. Neumann'ın konuk olarak katıldığı toplantıyı aktarıyor.

KİTABİYAT 62
"İkinci Roma"da Rus Arkeoloji Enstitüsü
Elçin Macar Yunanistan'da Balkan Araştırmalar Enstitüsü'nün yayımladığı kitabı tanıtıyor.

NOT DEFTERİ 64
11. Uluslararası Sözlü Tarih Konferansı hakkında bir duyuru ve Z. Abidin Uzun'un Mustafa Suphi ve yoldaşlarının katledilmesi konusundaki bir notu.

EPHEMERA

Ah Şu Erkekler
5 kısımlık gayet zengin fevkalade bir komedi. Fikri eğlendirdiği gibi gözlere de zevk veren gayet sevimli bir komedidir. Bu filmde sevimli bir fantazi mevcut olup gayet iyi artistler tarafından oynanmıştır. Rejisörü Georg Yakobi. Gece Kuşu filminde kendisini beğendiren Harri Lidke.

Sevmek Hakkı
Glorya Svenson, Rudolf Valentino tarafından Alp Dağlarında vukû bulan bir kaza vesilesiyle birbirleriyle görüşüp sevişiyorlar. Zevc yaşlı, zevce gençtir. Bu rabıtasız ailenin arasından kavi ve şık bir genç geçiyor. Genç kadın ibtida bu aşka kendisini kaptırıyor; fakat hiss-i namus tesiriyle derhal kendisini topluyor. Bu facia, kendisini aldattıklarını zannettiği bu çifte bir ders-i ibret olmak üzere zevcin sahranın kumları üzerinde asilâne bir ölümü ile nihayet buluyor.

Helena
("Truva" şehrinin sükûtu) Bu zengin film Helena'nın Kaçırılması ve Truva'nın Tahribi nâmı tahtında iki büyük kısımdan mürekkeb olmasına rağmen hepsi bir programda gösterilecektir.

Harold Loyd (Luyi) en son eseri
Sonu Selamet
7 kısımlık fevkalade heyacanlı ve gülünç bir komedi.

Kanlı Meydan filminde *Rudolf Valentino (Dünyanın en dilber erkeği) Ekseriya en güzel hikâyeler en sade olanlardır. Kendisini fevkalade seven zevcesini terk ile şûh-meşreb bir asil kadın arkasından koşan meşhur "toreador" (Huvan Galardo)'nun hikâyesi böyledir. Bu aşk mucib-i felaketi oluyor ve bir gün büyük muvaffakiyetlerine sahne olan altın renk kumlu boğa güreş meydanında genç na-mağlûb "toreador" mağluben ölüyor. Valentino Nita Naldi, Lila Li, yüksek hünerleriyle Blasko İbanez'in bu eserine ibkâ-yı namını temin için icâb eden muaveneti etmiş oluyorlar.*

"Beyoğlu Cadde-i Kebir'de numero 320'de" bulunan Elhamra Sineması'nın ("Telefon numerosu Beyoğlu 118") "1340-1341 (1924-1925) mevsiminde irâe edilecek sinema filmlerini muhtevi Resimli Program" Ephemera Derneği'nden Burçak Evren'in koleksiyonundan alınmıştır.

Resimli Ay'da Kadın

Dr. TÜLAY ALİM BARAN
İstanbul Bilgi Üniversitesi
Türk Devrim Tarihi Araştırma Merkezi

1924 yılında Zekeriya Sertel tarafından çıkarılmaya başlanan *Resimli Ay*, sosyal ve edebi içerikli yayınları ile Türk yazın hayatındaki ilklerden biri olmuş ve işlediği konular nedeniyle beraberinde tartışmaları getirmiştir. Bu tartışmalar çoğunlukla mahkeme salonlarına taşınmış, yazılar mahkûmiyete varan sonuçlarıyla bir hayli ilgi çekmiştir.

Zekeriya Sertel, 1924'e kadar Türkiye'de böyle bir dergi çıkarılmadığını, çıkan dergilerin daha çok sahiplerinin fikirlerini yaymak ya da kaprislerini beslemek için yayınlandığını dile getirerek *Resimli Ay*'ın neden farklı olduğunu şöyle açıklıyor:

> Resimli Ay hem teknik, hem içerik bakımından Türkiye için yepyeni bir şeydi. Güzel ve renkli bir kapak içinde zengin ve meraklı yazılarla dolu olarak çıkardı. O vakte kadar dergiler ünlü imzalara dayanarak yaşamaya çalışırlardı. Biz büyük imza aramadık. Halkın sosyal hayatına önem verdik, yazıların halkın hayat ve istekleriyle ilgili olmasına dikkat ettik.[1]

عائلہ ایچندہ ھر کس (رسملی آی) ی اوقویابیلیر

"Aile içinde herkes Resimli Ay'ı okuyabilir."

Dergide etraflı bir şekilde işlenen "kadın" konusu Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte girişilen sosyal kalkınmada aile hayatı, çalışma hayatı içerisindeki kadının henüz tam anlamıyla elde edemediği haklarının dile getirilişi ve bir anlamda da sorgulanışı olarak karşımıza çıkıyor. Amerika'da eğitim görmüş olan Sabiha Sertel, baş muharrir olarak bu konuyu irdeleyen ve bu kalkınma mücadelesinde kadının unutulmamasını sağlayan yazılarıyla *Resimli Ay*'ın itici gücü olmuştur.[2]

Savaş sonrası sorunlarının başında gelen dullar ve yetimlerin durumu, kadın konusuna eğilirken ilk akla gelen konulardan birisi olarak *Resimli Ay* tarafından işlenmiş, sorunlarını anlatan kadınların yazdıklarına "Bu da Sanki Hükümet mi?" başlığıyla yer verilmiştir. Maliyenin önünde kendilerine verilecek parayı bekleyen insanların durumu, bayramlarda yetim çocukların mahzunluğu, hükümetin tahsis ettiği parayı memurların vermekte gecikmesi ve buna bağlı olarak yaşanan sorunlar ele alınırken, sorumluluğun hükümette mi, millette mi olduğu tartışılıyordu.[3]

Eşlerini, çocuklarını kaybetmiş ve dul kalmış kadınların çalışma hayatına dahil edilerek üretici duruma geçirilmeleri zorunluluğundan önce, korunmalarının sağlanması daha büyük bir zorunluluk olarak kendini gösteriyordu. Bu konuya yönelik olarak Dr. Galip Bey'in 600 liralık bütçe ile fakir çocukların ihtiyaçlarını görmek üzere kurduğu Topkapı Fukaraperver Cemiyeti her yaştan çocuğuyla çözüm bekleyen kadınların ve onların temsil ettiği sosyal çevrenin sorunlarını hafifleten bir cemiyet olarak övgüyle açıklanmıştır.[4]

Bu cemiyetlerden bir diğeri de Cumhuriyet Halk Fırkası İstanbul Merkezi tarafından açılan Kadınları Çalıştırma Yurdu'dur. Öncelikle çorap dokuma ve kasket imalatıyla işe başlayan yurt, bir süre sonra buna kutu imalatını da ekleyerek kadınlara bir iş olanağı sunmuştur. Şekercilere ve eczanelere gerekli olan kutular o tarihe kadar piyasaya hâkim olan Musevi tüccarların yerine bu atölye tarafından üretilmeye başlanmıştır. Bu kurumun amacı "Kimsesiz ve muhtac-ı himaye olan Türk kadınlarının hayat ve maişetlerini alınlarının teriyle kazandırmak, onları say' ve sanat hayatına alıştırmak" olarak açıklanmıştır.[5]

Kadınları çalışma hayatına kazandırmak temel amaç olmakla beraber, bu amaca ulaşmanın zorlukları özellikle çalışmakta olan kadınların yaşadıkları sorunlar nedeniyle, amaçtan daha fazla dikkat çekmeye başlamıştır. Üç kadının birleşerek kurmak istedikleri limited matbaacılık şirketi için kocalarının buna izin verdiğine dair imzalarının bulunması gereği, Sabiha Sertel'e "Kadının Hakk-ı Say'ı Var mıdır?" yazısını yaz-

dırmış ve kendisinin yaşadığı bu durumu Sertel, "babasının da muvafakatını almaya muhtaç bir sabı" muamelesi olarak değerlendirmiştir. Mahmut Esat'a hitaben yazılan bu yazıda şu soruların cevapları aranıyor:

> 1- Kadın icra-yı ticaretten niçin ve ne şerait dahilinde men edilebilir?
> 2- Zevci kadını icra-yı ticaretten niçin ve ne şerait dahilinde men edebilir ?
> 3- Kadının hakk-ı temliki eskisine nisbeten temdid edilmiş değil midir?

"Bunlar memleket meselesi bilhassa kadınlık meselesi olduğu için serbestçe münakaşa etmekliğime müsaade edersiniz ümit ederim" diyen Sabiha Hanım bu yazısına devamla

> Türk kadını hayata yeni giriyor. Bilhassa Türk kadınının hayata girmesini henüz hazmetmemiş bir aile muhiti, bir de içtimai muhit var. Karısının çalışmasını hâlâ bir izzet-i nefis meselesi telakki eden büyük bir ekseriyet var. Kadın bu zihniyetle çarpışarak hayata inmeye mecburdur. Kanun bu hakkı ona verse dahi, onun bu hürriyet ve hakkını tahdid eden içtimai muhit, mücadele edeceği en büyük hasımdır... Kadına gerek ailede, gerek cemiyette, gerek siyasette mevki verecek olan en büyük selahın, hakkın ve iktisadi istiklalinin en büyük mesnedi olan hakk-ı ticaretin tahdid edilmemesini istiyorsam kadının feminizm mücadelesinde kullanacağı en büyük ve en lüzumlu selahı istiyorum demektir.[6]

diyerek "feminizm" kavramını da tartışmaya açmıştır. Türk kadınının sosyal hayatta aktif olarak yer almasıyla birlikte feminizm tartışmaları da başlamıştır. Sabiha Hanım bunun ne demek olduğunu "Bizde Feminizm Bir İlim Olarak Var mıdır?" başlığını verdiği yazısında şöyle ifade ediyor:

> Türk feminizmi kadının bugünkü ihtiyaçlarını, hayatın tedkik etmek, elde edeceği vakıalara ve istatistiklere göre tesis etmek mevkiindedir. Fakat bugün hiçbir kitap veya tetkik bize ne bu istatistikleri, ne vakıaları tesbit etmedi... Bizde şimdiye kadar kadın, yalnız dinin ve ailenin hududu içinde mahfuz kaldığı için kadını yalnız bu sahada tedkik ediyorduk. Fakat bugün kadın iktisadi hayata da karışmıştır. Kadının iktisadi hayata girmesi aile şeraitini değiştirmiş, ortaya yeni birçok içtimai meseleler çıkarmıştır. İçtimai tetkik ve nazariyelerimizi bu defa biraz daha amelî bir sahaya indirmek, kadını hayatta tetkik etmek, ihtiyaçlarını tesbit ve münakaşa etmek mevkiindeyiz. Kadın hayata girmeli mi, girmemeli mi? Bu soruların cevabını amiller değil, doğrudan doğruya hayat verir.

Kadının hayata girmesi doğru mu, değil mi? Bunun artık münakaşa devri geçmiştir. Kadın hayata kendi ihtiyarıyla girmiyor ki bu bir münakaşa mevzuu olabilsin. Asri ve medeni hayatın ihtiyaçları ve icabları var... Türk feminizminin vazifesi bugünkü kadını tetkik ve ihtiyaçlarını tesbittir... Türk feminizminin fikir adamlarından beklediği, kadını kitap ve nazariyelerde değil, hayatta tetkiktir. Ancak bu tetkikler Türk feminizmine ilmî bir cereyan verecektir.[7]

Bir taraftan kadının çalışma hayatına katılması gerektiğinin, ona toplumda bir yer aralanması zorunluluğunun altı çizilip, bu konu doğal bir hak olarak değerlendirilirken diğer taraftan, buna hazır olmayan sosyal dünyanın tepkileri ve her şeyin arzu edildiği gibi ivedilikle yürümemesi kadın sorununa ilgili malzemelerin hızla artmasına neden olmuştur. Kanunların ne yazdığından çok uygulanıp uygulanamadığı daha önemliydi. Yeni ve modern bir devlet olma yolunda ilerleyen Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığı kadınlara haklarını alabilmeleri için cesaret veriyordu. Bu cesaret kadının ne olduğunu değil, ne olması gerektiğini görmesine ve bulunmadığı yerlerde niye olmadığını sorgulamasına neden olmuştur. *Resimli Ay*, kadın konusundaki yazılarında yaşanmış olayları da kullanarak yazıların birer hayal mahsulü veya bilimsel bir makale değil, hayatın kendisi olmasını da sağlamıştır. Derginin yazarının kadın olması, gazeteci olması ve dolayısıyla bir iş çevresi içerisinde bulunması bir kadının bu tarihlerde nelerle karşılaşabileceğinin somut örneğini oluşturuyordu. Sabiha Sertel'in Anadolu'daki bayilere gönderdikleri bir mektup dolayısıyla açılan dava nedeniyle avukata bir vekalet vermek üzere gittikleri büroda yaşadıkları, az önce andığımız, kocasının izni olmadan ticaret yapamayacağına dair olan örneğe bir yenisinin eklenmesine yol açmıştır. Kadın olduğu için şahitliğinin geçersiz olması ve sorunun matbaanın getir götür işlerini yapan bir erkek çocuğunun getirilmesi ile ancak çözümlenmesi "Ben insan değil miyim" diyen bir haykırışa neden olmuştur. Sabiha Hanım iki dergiyi temsil etmek üzere orada bulunduğu halde şahit olamamasını, kanunun kendisini şuursuz olarak yorumlaması ve bir fert olarak kabul etmemesi şeklinde değerlendirir. Yazısında "Ben intihab hakkımı istemezden evvel, insanlık hakkımı istiyorum. Katibi adil odasında bana dairemdeki alelade memura verdiği insanlık hakkımı benden esirgeyen kanundan iddiam, benim de her fert gibi görmek ve gördüğümü bilmek kabiliyetine sahip oldu-

ğumu kabul etmesidir" diyerek kadının fert olarak mücadelesinin amacını açıklar.[8]

Çalışma hayatında, aile hayatında, erkekle birlikte bulunduğu her ortamda eşitlik hakkını isteyen 1920'lerin kadını, bunun çerçevesinin ahlaka da uzatılması gerektiğini yine yaşadığı olaylardan sonra fark edip dile getirmeye başlamıştır.

"Ahlakta Musavat İsteriz" diyen *Resimli Ay*, dul bir kadının, aşığının yanından alınarak köyün gençleri tarafından öldürülüp nehre atılmasını, suçlunun sadece kadın olarak kabul edilip, ceza verme hakkının da erkeklere verilmiş olmasını eleştirerek yazı konusu yapıyor. Esas ürkütücü olan noktanın köyün gençlerinin yaptığından ziyade "cemiyetin telakkileri" olarak değerlendirilip, kadına ahlak sahasında da eşitlik verilmesi gerektiği vurgulanıyor.[9]

Eşitsizliğin toplumun değer yargıları ile olan ilgisi derginin yazılarında oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Yaşadığı kötü hayat nedeniyle toplumun kabul etmediği kadın okuyucunun "Beni Niçin Affetmiyorlar?" diyerek gönderdiği yazı az önce sözü edilen "cemiyetin telakkileri"ne anlam verilememesinin sayısız örneklerinden sadece birisi olarak anılabilir.[10]

Toplumda kadın ve erkek arasında var olan eşitsizliğin hukuki ve sosyal sonuçları yargılanıp eleştirilirken, bu farklılık kadınlar arasında da söz konusu edilmiş ve çalışan, işçi ya da ev kadını ile hanım arasındaki farklılığa dikkat çekilmiştir.

Kadın işini bilen, evine önem veren, iyi bir anne ve iyi bir ev kadını sıfatı içerisinde yer alan ve saygı duyulan bir varlık olmasına rağmen, hanım, davranışları ve toplumdaki yararlılığı ile bundan tamamen farklı olarak değerlendirilmiştir. *Resimli Ay* için hanım "evinin bütün işlerini hizmetçilerine gördüren, öğleye kadar uyuyan ve öğleden sonra vaktinin çoğunu tuvaletiyle geçiren birisidir. Bu hanımlar ayna karşısında saatlerce yüzüne renk, vücuduna endam, gözlerine çapkın bir bakış, dudaklarına cazip bir kırmızılık vermek için uğraşır. Onun bütün gayesi güzel giyinmek, güzel ve şık görünmek, etrafından takdir ve muhabbet toplamaktır. Türk kadını aslen sakin, halûk ve mütevazıdır. Evinde çocuklarıyla meşgul olmayı, yuvasına çeki düzen vermeyi, kocasını memnun etmeyi, hülasa aileye zevk ve rahat vermek için çalışmayı kendisine vazife bilir. Halbuki hanımefendi ufak bir iş yapmak mecburiyetinde kalmayı bir işkence addeder... Bütün sermayesi güzelliği ve dişiliği olan bir

insan hürmete layık mıdır? Hürmete layık olan Türk kadınıdır. Gençlik, bilhassa genç kızlar bu hanımefendilik zihniyetiyle mücadele etmeli ve Türk kadınını bu tehlikeli yoldan kurtarmalıdır"[11] diyen dergi böylece olması gereken Türk kadını tipini de belirlemeye başlıyor.

Çahşma hayatı içerisinde hakkını arayanın sonuçta zaafları, hissettikleri ve yapısı ile bir "kadın" olduğu gerçeği ise *Resimli Ay*'ın sütunlarında kendini göstermekten geri kalmamıştır. Esasta vaktini süslenerek geçiren bir kadın tipinden ziyade kendisine bakmasını bilen, önce ruhu sonra vücudu ile bakımlı bir kadın profili hayal edilmiş ve bu konuda kadınlara yol gösterilmiştir. Spor yapan kadınlar ve en uygun sporlar resimlerle tanıtılmaya başlanmış, açık hava sporlarından kürek çekme ve tenise varıncaya kadar birçok spor dalına kadınlar özendirilmiştir. Güzel kadının sıhhatli kadın olduğu, soluk renk ve hasta bakışın, hareli gözlerin arkasındaki verem tehlikesinin insana korku ve dehşet verdiği ifade edilmiştir.[12]

Hakları savunulan kadın, sıkça sözü edilen, vaktini sadece güzelleşmek için harcayan kadın örnekleri ile karşılaşıldığında yoğun eleştirilere neden olmuştur. Eleştirilen kadın tiplerinden birisi olan hercai kadın; lüksün ve cazibenin esiri, bütün hayatını güzelliğe, güzelliğini ise sahte modalara dayandıran kadın olarak tanımlanmıştır. "Bunların yüzünden insafsız seneler pudrasını, maskesini üfleyip geçti mi kanatları kopmuş kuş gibi çırpındığı azimet âleminden yerlere düşerler, gururu, azimeti, namusu, hercailiği, hepsi bir avuç toz gibi uçup gider" denilerek bu kadınların sonlarıyla ilgili tahminler dile getirilmiştir. Benzer bir yaklaşımın da kadının neden mütevazı olmadığı ve neden azimetten hoşlandığına cevap aranırken sergilendiğini görüyoruz. Maddi servet, mevki ve süsün kadının tabiatını oluşturduğu, hayatını güzelliği ve cazibesiyle kazanmaya başladığı ve güzelliğin kadının en büyük cazibesi olduğu günden beri kadının en büyük vazifesi ve işinin güzel görünmek olduğunu yazan satırlar, bütün bu eleştirileriyle istenmeyen kadının kim olduğunun da altını çiziyor.[13]

Cici Anne
KARILARI
KOCALARI
İzdivaç
Lügatı

Cici Anne kadın-erkek sorunlarına cevap veriyor.

Eleştirilere neden olan kadın profilinin karşısına "Hayatta Muvaffak Olmuş Türk Kadınları" başlığı ile her biri kendi sahasında başarılı olan kadınlar birer örnek olarak çıkarılmıştır. İlk kadın doktorumuz Safiye Hanım, [14] Feyziye Mektepleri Müdiresi Nakiye Hanım,[15] Bedia Muvahhid gibi kadın örnekleri üretmeyen kadının yarattığı olumsuz imajı yok eden başarılı isimler olarak sütunlarda bolca yer almıştır.

Örneğin Bedia Muvahhid "Ermeni kadınlarının istila ettiği sahne hayatına ilk giren Türk kadını" sıfatıyla tanıtılmış, karşılaştığı zorluklara rağmen sanat hayatına Türk kadınını sokmayı başarmış olması ve kendinden sonra gelecek olanlara yol açması nedeniyle başarılı kadın örneği olarak okuyuculara sunulmuştur.[16]

Resimli Ay, kadının ana malzemeyi oluşturduğu sosyal sorunları irdelerken yaşanmış örnekleri, kendi düşüncelerini ve olması gerekenleri harmanlayarak okuyucusuna sunmaktadır. Beklentiler ve yaşananlar arasındaki zıtlık, yazılarda hayal kırıklığı ile isyan arasında gidip gelmelere neden olmuştur. Bir süre sonra aile sorunlarının yanı sıra bunları çözüme ulaştıracak önerilerden oluşan bir tarzın da denenmeye başlandığını görüyoruz.

"Cici Anne" sütunu içerisinde, yaşadıkları ve istekleri birbirinden farklı kadın ve erkeklerin sorunları yayınlanıp bunlara cevaplar verilmeye başlanmıştır. Muharriri Cici Anne olan bu sütunlarda genç kızlar ve erkeklerin ne tür sorunlar içerisinde oldukları dile getirilmekte ve benzer sorunları yaşayanların hepsine çözüm yolları önerilmektedir. Cici Anne kendisine gelen mektupların içeriğini, "bu mektuplar bana henüz daha bizim Türk gençliğinin mahcup, korkak, eski terbiyenin taht-ı tesirinde muhteriz olduğunu gösterdi. Demek daha aşk, günah ayıp devrinden çıkmamış" diyerek açıklıyor.

Bu mektupların içerisinde her meslek ve gelir grubundan insanların beklentileri yer alıyor. Çoğunlukla aşka ve mutsuz evliliklere dayalı sorunlar Cici Anne tarafından cevaplandırılmakta, insanlar, kendilerine akıl verecek, yaptıklarını onaylayacak veya kendilerini anlayacak birisini bulmanın rahatlığı içerisinde bu sütuna mektup yağdırmaktadır. Cici Anne köşesinin "eski otokratik ailenin geçirmekte olduğu buhranı tesbit

"Bizde Bir Kız Nasıl Evlenir?" "İzdivac piyangosu" karikatürünün altında "İzdivac bizde kızın aleyhinde kullanılan bir piyangodur" yazılı.

etmek" amacıyla açtığı "Aile hayatınızdan memnun musunuz" anketine gönderilen mektuplar, temelde kocasından memnun olmayan ama çaresizlikten evliliklerini yürüten kadınların sorunlarını içermektedir. Elbette ki mutsuzluğunu dile getirenler sadece kadınlar değil, eşlerinden ve evliliklerinden memnun olmayan erkeklerdir de. Kadın ve erkek okuyuculardan vereceğimiz birer örnek insanların aile hayatından ne anladığını açıklamaya yetecektir.

Nadide Bürhan adıyla mektup gönderen kadın şunları yazıyor:

> Hayatımın dörtte üçü aşk ve macera romanları okumakla geçiyor. Tiyatroya ve sanata pek meraklıyım. Müzik ruhumun en büyük gıdasıdır. Ne evde, ne hariçte hiçbir işim yok. Kocam çok basit ruhlu bir adam. Ne aşktan, ne şiirden, ne musikiden anlar. Bir borsa havadisi ona Beethoven'ın en nefis parçasından daha fazla zevk verir. Ben biraz delişmen bir kadınım. Kalbimde çok gizli sır tutmasını sevmem. Beni tanımıyorsunuz ya size sırrımı söyleyebilirim. Ben genç bir tiyatro muharririni seviyorum. Aile hayatımdan memnun muyum? Bence evlilik hayatından memnun olunmaz. Evlilik hayatına tahammül edebiliyor musunuz diye sormalıydınız. Evet ben tahammül ediyorum. Çünkü bir erkek maddi ihtiyaçlarımı, diğer bir erkek manevi ihtiyaçlarımı temin ediyor. Şimdilik bir şikâyetim yok.[17]

Kendisi ve karısı bir fabrikada çalışan ve zorlukla geçinen Ahmet Usta da mektubunda akşamları yorgunluğunu atmak için meyhaneye gittiğini yazıyor ve şöyle diyor:

> Eve bazen sarhoş dönerim, karım kızar, bana aç çocuklarımı gösterir. Bunların hakkını meyhaneye verdiğimi, günah işlediğimi haykırır. Kendi ızdıraplarını söyler. Onun hayatta hiç hakkı olmadığını, değirmene koşulmuş bir beygir gibi bu çarkı çevirdiğini söyler. Ben bilmiyor muyum? Ben görmüyor muyum? Bilmemek, görmemek için içiyor kendimi kaybediyorum. Böyle bir adama evlilik hayatından memnun musunuz diye sorulmaz. Kabahat kimde o da benden sorulmaz.[18]

Örneklerin bir hayli çok olduğu mutsuz aile sorunları ve zorunluluklar nedeniyle yürütülen evliliklerin sonuçları dikkatin, aile kurumunun oluşturulmasındaki âdetlere çevrilmesine neden olmuştur. Sabiha Hanım "Bizde Bir Kız Nasıl Evlenir?" başlığı ile iki insanın daha birbirini tanıması sırasındaki yanlışların evliliği bir piyangoya dönüştürdüğünü açıklıyor. Görücü usulünün evliliği şans haline getirdiğini, yapılacak iyi bir evliliğin bu durumda şansınızın yaver gitmesi ile ilgili olduğunu yazdığı satırlarında "Bilmem hangi beyin annesi sizi hangi düğünde görmüş, hoşuna gitmişsiniz. Binaenaleyh evinde evlendirilecek oğluna sizi beğenmek için teşrif etmişler" diyerek evliliğe giden yoldaki bu ilk adımların mutsuz evliliklerin nedeni olduğuna değiniyor.[19]

Bütün bu yazılarda dile getirilen hataların, nedenleri ve toplumsal sonuçları ile ilgili olan örneklere yetişmek pek mümkün görünmüyor. Yaşanılan sorunlarda fert kadar toplum yapısı da doğal bir suçlu şeklinde karşımıza çıkmıştır. *Resimli Ay*, hangi yönüyle olursa olsun kadını işlemekle, kanunları yapmış olan devletten daha çok bu kanunların uygulanmasına hazır olmayan toplumsal zihniyete dikkati çekmeye çalışmıştır.

Bu konuların ister ev kadını, isterse çalışan kadının sorunları şeklinde olsun 1920'li yıllarda ağırlıklı bir şekilde işlenmiş olmasının nedeni, Cumhuriyet'in beraberinde getirdiği zihin değişimine olan inanç ve heyecanın toplumun geneline yayılma hızı konusunda taşınan umuttur. Bu umut, böylesi bir savaşın kazanılmasında payı büyük olan kadının hak ettiği yeri alabilmesinin mümkün olacağından gücünü almakta ve modern devletin kadını çağdaş normlarda değerlendireceğine olan güvenini saklı tutmaktadır.

Yaşamadığımız ama okuduğumuz bir dönemi değerlendirmek kuşkusuz zordur, ancak aynı şeylerin farklı biçimlerde de olsa bugün hâlâ karşımıza çıkıyor olması, kadın sorununun bir gerçek olarak yaşamasını sağlamış ve bu gerçek geçmiş ile bugün arasındaki zaman ve anlam kaybını ortadan kaldırmıştır.

1. Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, İstanbul, 1968, s. 126-127.
2. *Resimli Ay* dergisi yedi yıl yayınlanmıştır. 1 Şubat 1924 tarihinde yayınlanmaya başlayan derginin 1924 ile 1928 arasındaki devresinde edebi yazılar Mehmed Rauf, Reşat Nuri, Ercüment Ekrem, Sadri Ertem, Mahmut Yesari, Yakup Kadri gibi yazarlar tarafından yazılırken 1928'den 1930'a kadar olan devrede yazı kadrosu değişmiş ve dergiye Nazım Hikmet, Sabahaddin Ali, Vâlâ Nurettin gibi yazarlar eklenmiştir. Zekeriya Sertel'in mahkûm olup Sinop'a gitmesinin ardından ise dergi Sabiha Sertel tarafından bu kez *Sevimli Ay* adı ile çıkmaya başlamıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, İstanbul, 1987.
3. *Resimli Ay*, Haziran 1340, yıl: 1, no: 5, s. 18.
4. Kasım 1340, yıl: 1, no: 10, s. 29.
5. Teşrin- i Evvel 1928, no: 8, s. 33.
6. Eylül 1927, cilt: 4, no: 43-7, s. 1-2.
7. Teşrin-i Evvel 1928, cilt: 5, no: 56-8, s. 1.
8. Temmuz 1927, cilt: 4, no: 41-5, s. 1.
9. Mart 1929, s. 6.
10. Haziran 1929, sayı: 4, s. 33.
11. Haziran 1926, yıl: 3, no: 4.
12. Mart 1928, cilt: 5, no: 49-1, s. 31-33.
13. Mart 1928, cilt: 5, no: 49-1, s. 14-17.
14. Kanun-u Sani 1928, cilt: 4, no: 48- 12, s. 35.
15. Şubat 1928, cilt: 4, no: 48- 12, s. 35.
16. Nisan 1928, cilt: 5, no: 50. 2, s. 2, 3.
17. Eylül 1929, yıl: 6, no: 7, s. 31.
18. Eylül 1929, yıl: 6, no: 7, s. 32.
19. Eylül 1340, yıl: 1, no: 8, s. 8.

19. Yüzyıl Ermeni Aydınlarının Gözüyle Kadınlar

Dr. ARUS YUMUL
Yard. Doç. Dr., İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyoloji Bölüm Başkanı

Derya Özkan koleksiyonu

18. ve 19. yüzyıllar birçok topluluk için olduğu gibi Ermeniler için de aydınlanmanın yaşandığı yüzyıllardır. Ermeni aydınlanmasının iki önemli merkezi olmuştur: Batı Ermenileri için İstanbul, Doğu Ermenileri için ise Tiflis. Ermeniler bağımsızlıklarını kaybettikten sonra toplumun seçkinlerini, özellikle aydınlarını, büyük ölçüde din görevlileri oluşturmaktaydı. Din görevlileri dışında da cemaat içinde söz sahibi kişiler olmakla birlikte -ki bunlara önceleri "hoca" veya "çelebi", daha sonra ise "amira" adı verilirdi- sayıları oldukça azdı ve Ermeni milletinin sadece küçük bir bölümünü oluşturuyorlardı. 19. yüzyıla kadar, edebi eserlerde dini konuların hâkimiyeti çok belirgin bir şekilde göze çarpıyordu. Manastırlar, İstanbul Patrikliği ve Venedik'teki Mıhitarist Okulu gibi birkaç merkezin dışında entelektüel faaliyet pek fazla yaygın değildi. Var olana da halk ilgi göstermiyordu. Bu durumu 17. yüzyıl tarihçisi Tebrizli Arakel şu sözlerle betimliyordu: "Kimse kitap okumuyor, kitaplar toprağın ve küllerin altında kapalı kaldılar."

18. ve 19. yüzyıllarda yaşanan gelişmeler bu durumun değişmesine neden olmaktaydı. Bu dönemde Osmanlı Ermenileri için açılan okulların sayısı hızla artıyor, Avrupa'da, -önceleri İtalya'da daha sonra da başta Fransa olmak üzere çeşitli ülkelerde- eğitim görmüş, yenilikçi fikirlerle donanmış aydınlar İstanbul'a geri dönüyorlar, ve halkı aydınlatma misyonunu yükleniyorlardı. Bu dönemde başta Fransız düşünür ve yazarlarınınkiler olmak üzere birçok eser Ermeniceye çevriliyor ve yazı dilinde halkın anlamadığı klasik Ermeniceden (krapar) gündelik hayatta kullanılan Ermeniceye (aşharapar) geçiliyordu. Kadın hakları sorunu da bu dönemde dile getiriliyor, zamanın feminist fikirlerinden etkilenmiş, kadın haklarını savunan kadın yazarlar ortaya çıkıyor, ve bu kişiler kadınlara karşı ailede, evlilikte ve toplumsal hayatta uygulanan ayırımcılığa son verilmesini amaçlayan bir kadın hakları bildirisi de hazırlıyorlardı.

19. yüzyılda Avrupa'da olduğu gibi, İstanbul'da da aydınların katıldığı "salon" toplantıları yapılıyordu. Ortaköy ve Beyoğlu gibi semtlerde cemaatin ileri gelenlerinin evlerinde, Ermeni yazar, şair ve sanatçıların ve bu konulara ilgi duyan kişilerin toplandığı salonlar mevcuttu. Bu salonların müdavimlerinden olan Arşak Çobanyan'a göre buralarda konular "İstanbul'un [diğer Ermeni] çevrelerinde yer alan toplantılarda olduğu gibi yemek, eğlence ya da dedikoduyla ilişkili avam konular etrafında odaklanmıyordu, saatler iskambil oynayarak geçirilmiyor, günün milli meseleleri hakkında tartışılıyor, edebi, sanatsal konular hakkında fikir alışverişinde bulunuluyor, şiir, söyleşi, müzik ve nihayet düşünsel yüksek zevklerle iştigal ediliyordu."[1] Bu toplantılara katılan aydınlar "zamanın estetiğe önem veren ve ince zevk sahibi hanımlarının ve genç kızlarının feraset ve cazibelerini aydınlatıp, canlandırmaktaydılar."[2] Bu salonlarda sadece edebiyat, sanat, güncel meseleler tartışılmıyor aynı zamanda şiir okunup, şarkı söyleniyor, dans edilip, yarışmalar düzenleniyor, oyunlar oynanıyordu. Bu oyunlardan biri de herhangi bir konu hakkında sorulan sorulara katılımcıların yazı ile cevap verdikleri "soru-cevap" oyunu idi.

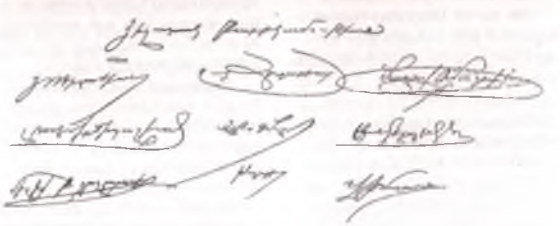

Vahan Malezyan'ın "Geçmiş Günler" adlı kitabında yer alan, "Dokuzlar"ı bir arada gösteren resim ve imzaları. Zkon Hazaryan, Vahan Malezyan, Artür Mağakyan, Hagop Cilacıyan, Levon Demirbaşcıyan, Melik Gazaryan, Mağak Mağakyan, Levon Gülbengyan ve Hosrov Zakaryan'dan oluşan Dokuzlar "Kadıköy'deki edebi hareketin ruhu"nu oluşturuyorlardı.

1892-1894 yılları arasında Kadıköy'deki Malezyanlar'ın evi bu salonların en popüleri olmuştur. Aynı dönemde veya daha önceleri İstanbul'da başka salonlar da vardı; ancak en geniş katılım Malezyanlar'ın salonundaydı. Bu salonda ilgi ve uzmanlık alanları birbirlerinden oldukça farklı kişiler biraraya gelir, daha önce birbirlerini tanıma fırsatı bulamamış kişiler burada karşılaşır, yakın dostluklar kurarlardı. Katılımcıların bazıları uzak semtlerden gelirler ve bu toplantılarda hazır bulunmak için Kadıköy çevresinde ikamet eden tanıdıklarında gecelerlerdi. Vahan Malezyan'ın da dahil olduğu ve "Dokuzlar" diye adlandırılan bir grup genç bu toplantıların vazgeçilmez simalarıydı. Dokuzların birçoğu tüccar veya memur olduğu halde, Kadıköy'deki "edebi hareketin ruhunu"[3] oluşturuyorlardı. Yervant Odyan da Kadıköy toplantıları hakkında 1894 yılında yazdığı makalede bu toplantıların amacının sadece şair yetiştirmek olmadığını, öncelikle toplumda yaygın olan "iskambil oyunu ve dedikoduyu ortadan kaldırmayı amaçladığını" belirtip, "orada herkes, her kadın ve her erkek, piyano çalmada, şarkı söylemede, konuşmada ve yazıda, bir parti bezik oynamadan, veya bir kadına iftira atmadan kendi yeteneğini sergileyebilirdi"[4] demektedir.

Bu salonlar ile ilgili hatıralarını topladığı, 1926 yılında Brüksel'de derlediği ve 1927'de Paris'te basılan *Geçmiş Günler* adlı kitabında Vahan Malezyan "Dokuzlardan geriye ne kaldı?" diye sorup şu cevabı veriyor: "Dokuzlardan kalan gemi enkazından kurtarılmış hayat yıkıntıları, sararmaya yüz tutmuş büyük bir grup fotoğrafı, ve bir kutu içinde büyük bir ihtimamla sakladığım edebi gecelerden parçalar, karmakarışık elyazıları..."[5] O günlerin anısına "küçük bir hatırat oluşturması"[6] amacıyla derlediği adı geçen kitapta Malezyan, 1892-1894 yılları arasında Kadıköy'de, 1907'de ise Kahire'deki evinde yer alan bu toplantılardan geriye kalanları okuyucularına aktarıyor.

Bu yazı; bu salonlarda oynanan "soru-cevap" oyunundan Malezyan'ın saklayıp kitabına dahil ettiği örneklerden sadece kadınları ve kadın-erkek ilişkilerini ilgilendirenleri ele almaktadır.

KADIKÖY TOPLANTILARINDAN

"Kadın tek başına nedir, aşkta nedir? Ve erkekler kadınlara karşı ne kadar anlayışlı davranmalıdırlar?"

Kadın tek başına nedir?
- 0.
Aşkta kadın nedir?
- 10.

Üçüncü soruyu soran, bütün kadınların hiddetini üzerine çekecektir ki, bu hiç de hoşnutsuzluk yaratacak bir durum değildir. Kadınlara karşı gösterilecek anlayışın derecesini soran bir soruyu kavrayamam. Sonsuza kadar. Kadınlara karşı gösterilecek anlayış hakkındaki fikrim budur.

Levon Paşalıyan

Kadın tek başına iken tekildir, aşkta ise çoğul. Bu kısa

darbımeselden sonra anlayış konusunda görüş bildirmeye hakkım yok.

Yervant Odyan

Üçüncü sorunun cevabını eski bir hikâyeye sorun: Karısı, kendisini doğru dürüst dövmemekle suçlayarak Sokrates'le kavga ederdi.

Diğer soruların cevabı bu hikâyede saklıdır. Tek başına kadın yalnız bir varlıktır, çünkü kendisini döven biri bulunmayacaktır. Aşık kadın ise sadece acı çeken bir sevenden başka birşey değildir.

Arpiar Arpiaryan

Kadın tek başına hiçbir şeydir. Aşkta ise her şey.

Kadınlara layık oldukları anlayış gösterilmemiştir. Bana öyle geliyor ki erkekler kadınları insanlığın diğer yarısı olarak görmek yerine sadece birer dişi olarak görmüşlerdir.

H. Kurken

Kadın yalnızken bir tuzaktır, severken ise bir halka. Ona karşı anlayışı aşırıya kaçırırsanız tuzakların en sevimlisi ve halkaların en rahatı ... tehlikeye dönüşebilir.

Diran Kelegyan

Rakamsız sıfır nedir, içkisiz kadeh, sanatkârsız müzik eseri? Aşkın dışında kadının mevcudiyeti yoktur ve sanıyorum ki kendisi de böyle bir mevcudiyeti istemez. Sevgi kadının özüdür. (...)

Erkeklerin kadınlara karşı özel bir anlayış göstermeye zorunlu olduklarını sanmıyorum: Direnç ve dayanıklılık en fazla kadınlara has özellikler iken, onları tüm zorluklardan uzak ve güvende tutmak zayıflık sayılmaz mı?

Krikor Zohrab

Yalnız kadın bir resimdir ki sadece yaşar.

Seven kadın? Ama zaten sevgi içinde değil mi kadın?

Kadına karşı ne derece anlayışlı olmalıdır? - Sersem, döv kadını ve seni sevecektir.

Dikran Gamsaragan

Tek başına...
Sevgi içinde her şey.

Kanımca "Erkekler kadınlara karşı ne kadar sert davranmalı?" diye sorulsaydı daha iyi olurdu. Belki o zaman bir cevap vermek mümkün olurdu.

Dikran Arpiaryan

Kadın nedir ki tek başına
Sevimli, nazik, duyarlı,
Güzellik, renk, letafet, ateş,
kişiye
Kadındır ince ... kelebek.

Sevgi içinde nedir kadın?
Kemandır aşkta kadın,
Kocasının ve çocuklarının
Şarkısıdır tüm hayatı.

Aleksandr Panosyan

Sevgi kadındır ve kadın sevgi. Aşık kadın eğer I. Fransua'nın söylediği kuş tüyü değilse, kötü niyetli erkekler tarafından ona atfedilen tüm günahla-

Kitabın önsözünü yazan Arşag Çobanyan (solda) ve Vahan Malezyan (sağda), 1926'da.

Levon Paşalıyan'ın yanıtları kendi elyazısıyla:
Kadın tek başına nedir?
- 0.
Aşkta kadın nedir?
- 10.
Üçüncü soruyu soran, bütün kadınların hiddetini üzerine çekecektir ki, bu hiç de hoşnutsuzluk yaratacak bir durum değildir. Kadınlara karşı gösterilecek anlayışın derecesini soran bir soruyu kavrayamam. Sonsuza kadar. Kadınlara karşı gösterilecek anlayış hakkındaki fikrim budur.

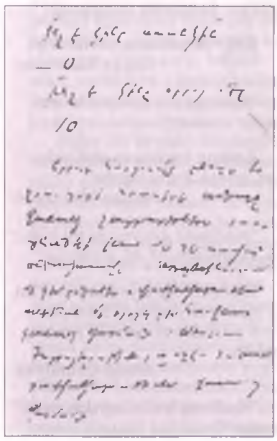

Yervant Odyan

rın cezasını çeken ve başında şehit tacı taşıyan bir tanrıçadır.
Makruhi Frengyan[7]

"Kadınlar neye benzerler?"

Victor Hugo kuş tüyüne benzetiyor. Kendi karıları da gerçek kuş tüyleri gibi uçsalardı eğer, ne kadar çok erkek mutlu olurdu.
Diran Kelegyan

"Kadın nedir? Erkek nedir?"

Kadın melekten şeytana doğru uzanan bir köprüdür, erkek ise onun üzerindeki yolcu.
Hagop Cilacıyan

"Kadın ile kedi arasında ne gibi bir benzerlik mevcuttur?"

Kuyruk sallama benzerliği.
Vahan Malezyan

"Kadına inananın aklı var mıdır acaba?"

Kadına inananın aklı yoktur, ancak kalbi vardır.
Vahan Malezyan

"Kadında gözyaşını mı yoksa gülümsemeyi mi seversin?"

Kadının o gözyaşını severim ki insanı zevkten gülümsetir ve o gülümsemesini ki acıdan ağlatır.
Arşag Çobanyan

"Kadının kalbi neyden yapılmıştır?"

Elmastan, hem katıdır hem de parlak.
(?)[8]

"Kadınların en dürüst ve güvenilir arkadaşı hangisidir?"

Ayna.
Vahan Malezyan

"Ayna ile kadın arasında ne fark vardır?"

Kadının küçüğü aynanın büyüğü makbuldur.
Harutyun Alpiar

Erkek aynaya baktığında kendisini bulur, kadına baktığında ise kaybeder.
Vahan Malezyan

KAHİRE TOPLANTILARINDAN

"Kadınlar hakkında ne düşünüyorsun?"

Düşünüyorum ki kadınlar en yardımsever varlıklardır. En yoksul ve zavallı durumda olanının dahi her zaman verecek birşeyi bulunur.
Harutyun Alpiar

Çok şey ve hiçbir şey.
Dikran Hacınlıyan

Düşünüyorum ki kadın, öpücük gibi zariftir, kelebek gibi yumuşak, köpük gibi uçucu, rüya gibi aldatıcı, kristal gibi kırılgan, ve boşluk gibi sonsuz... ya da boş, sonsuzluk gibi.
Vahan Malezyan

"Karında ne gibi özellikler ararsın?"

O özellikler ki ışıkta görünmezler.
Harutyun Alpiar

Gözlerimin içini okuyabilme özelliğini. Zaman zaman, belli belirsiz bir baştan çıkarıcılık, sık sık nezaket, ve her zaman saygı.
Vahan Malezyan

İyi tatlı pişirme becerisi.
Arpiar Arpiaryan

"İnsan evlenmek için mi sever, yoksa sevmek için mi evlenir?"

Evlenmek için sevmek bir aptallıktır, sevmek için evlenmek ise iki.
Harutyun Alpiar

BİREY VE "BİREY-ALTI"

Yukarıda aktarılan örneklerde sorulan sorular gibi verilen cevapların da sonuçta bir oyunun parçası olduğu ve mizahi yönünün ağır bastığı ve üzerlerinde pek fazla düşünülmeden kaleme alındıkları göz önüne alınsa dahi, yine de, hem soruların hem de cevapların, bir ölçüye kadar dönemin Ermeni aydınlarının kadınlar hakkındaki düşüncelerini yansıttığı kabul edilebilir. Yukardaki örneklerden de görüldüğü gibi, bir iki tanesi hariç, bu kişiler kadını; öncelikle, sevilmeye muhtaç, evlenmeye mahkûm, bu ilişkinin dışında pek de anlamlı bir hayatı olmayan, hassas, kırılgan, sevgi dolu ama aynı zamanda şeytani özelliklere de sahip varlıklar olarak algılıyorlar. Birçok alanda aydınlanmacı düşünceyi benimsemiş ve modernleşmiş olan bu aydınlar, kadın konusunda geleneksel tutumlarından pek de taviz vermiyorlar. Ama zaten modernizmin, değişik sosyo-kültürel ortamlarda değişik derecelerde de olsa, kadına bakış açısı aşağı yukarı benzer değil miydi? Aydınlanma düşüncesinin ve projesinin, özgür iradesi ve rasyonel düşünme yetisi ile ön plana çıkardığı birey aslında erkek değil miydi? Bu projede zayıflık ve duygusallıklarıyla tanımlanan kadınlar "birey-altı" varlıklar olarak algılanmamışlar mıydı?

1. Arşag Çobanyan, 'Önsöz', Vahan Malezyan, *Geçmiş Günler* (Ermenice), Paris, 1997, s. 13-14. Kitaba ulaşmamdaki yardımından dolayı Rifat Bali'ye teşekkür ederim.
2. *age*, s. 13.
3. Vahan Malezyan, "Geçmişe Bir Bakış", *Geçmiş Günler*, s. 38.
4. Yervant Odyan "Edebi Akşamlar", *Hayrenik* (Ermenice günlük gazete), 28 Şubat 1894.
5. Malezyan, *agm*, s. 42.
6. *agm*, s. 43.
7. Toplantılara kadınların da katılmasına karşın, kitapta kadın-erkek ilişkileri konusunda yanıtı yer alan tek kadın Makruhi Frengyan'dır.
8. Yanıtı verenin kim olduğu kitapta da belirtilmemektedir.

KADIN DERGİLERİNDE (1869-1927)

Osmanlı *Hanım*ları ve Hizmetçi *Kadın*lar

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

GİRİŞ

Osmanlı kadın dergileri incelendiğinde, bu dergilerin toplumun çok çeşitli katmanlarında yaşamlarını sürdürmekte olan bütün Osmanlı kadınlarına seslenmek gibi bir genel eğilim taşıdıkları gözlenir. 1869-1927 yılları arasında eski harflerle yayınlanmış olan 38 kadın dergisinin her biri, o dönemin kendisine özgü deyimiyle "bilâ-tefrik-i cins ve mezhep", yani cins ve mezhep farklılığı gözetmeksizin bütün Osmanlı kadınlarına hitap ettiği iddiasını taşır. Oysa, Osmanlı kadın dergilerinin çeşitli sayılarını karıştıran ve bu dergilerde yayınlanmış olan çeşitli yazıların satır aralarını dikkatle inceleyen bir okuyucu, bu dergilerin iddia ettikleri gibi "bilâ-tefrik-i cins ve mezhep" tüm Osmanlı kadınlarına değil, yalnızca Müslüman, Türk, üst tabakadan gelen ve eğitimli kadınlara seslendiğini fark edecektir.

19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Müslüman nüfus arasında okuma yazma oranının, yüzde tek haneli rakamlarla ifade edilebileceği yaygın kabul görmüş bir gerçektir. Osmanlı toplumunun bu kesiminde yer alan kadınların okuryazarlık oranı ise, hiç kuşkusuz, binde bir ila binde on arasında tahmin edilebilir. Osmanlı toplumunun Müslüman olmayan azınlıklarına mensup olan kadınlar arasında bu oran, kendi dillerindeki okuryazarlığın çok altında kalmakla birlikte, Müslüman kesimin kadınlarının okuryazarlık oranından biraz daha yüksekti. Ama, Osmanlı kadın dergilerinin kendilerine seçmiş oldukları hedef kitle, gayrimüslim azınlık kadınlarından değil, yalnızca varlıklı katmanları okuryazar kadınlardan oluşan Müslüman kadınlarından ibaretti.

Osmanlı kadın dergilerinin ulaşabildiği bütün kadın okuyucular toplumun Müslüman, Türk, üst tabakaya mensup ve eğitimli kadınlarından oluşunca, dergilerde yayınlanan yazılar da, doğal olarak, bu okur profilinin ilgi, beğeni ve ihtiyaçlarına yönelik olarak hazırlanmaktaydı. Osmanlı kadın dergilerinin kadın yazarları da, kaçınılmaz olarak, Osmanlı toplumunun bu kesiminden gelen kadınlardan oluşuyordu. Osmanlı kadın dergilerinde, herhangi bir gayrimüslim Osmanlı azınlığına mensup bir kadın yazarın imzasıyla yayınlanmış yazılara pek rastlanmaz. Aynı şekilde, dergi sayfalarında Müslüman kadın yazarlar arasında dönem dönem alevlenen "tesettür" ve "milli kıyafet" tartışmalarına karşılık, örneğin "sonbahar şapka modelleri" gibi yalnızca gayrimüslim Osmanlı azınlıklarına mensup kadınlara yönelik olarak hazırlanmış tek bir yazıya bile rast gelmek mümkün değildir.[1] Hal böyle olunca, Osmanlı kadın dergilerinde yayınlanan yazıların konuları, bu yazılarda işlenen ahlaki ve toplumsal temalar ve derginin açık veya kapalı bir şekilde okuyucularına aktarmak istediği toplumsal mesajlar da, kaçınılmaz olarak, Osmanlı toplumunun Türk asıllı, Müslüman, varlıklı ve eğitimli kadınlarının beğeni, ihtiyaç ve taleplerini yansıtmaktaydı.

Diğer bir deyişle, Osmanlı kadın dergileri varlıklı Müslüman kadın yazarların kaleminden çıkmış olan çeşitli yazıları bu dergileri satın alabilecek kadar varlıklı, ve dahası, satın almış oldukları bu dergileri okuyabilecek kadar eğitimli Müslüman kadın okuyuculara ulaştırmak amacıyla çıkarılmışlardı. Bu gerçek, Osmanlı kadın dergilerinde yer alan çok sayıda makalede çeşitli şekillerde belirtilmektedir. Yani, Osmanlı kadın dergilerinde çok çeşitli konular hakkında yayın-

Hanımlara Mahsûs Gazete

lanmış olan makalelerin pek çoğunda cinsel, dinsel, etnik ve sınıfsal ayrımlara kolaylıkla rastlanabilmektedir.

HİZMETÇİ *KADIN*LAR VE *HANIM*LARI

Örneğin, Osmanlı kadın dergilerinde yazı yazmakta olan kadın yazarlar, kadın okuyucularına "Osmanlı hanımları" diye seslenmektedirler. Bu hitap, Osmanlı Türkçesi ile yayınlanmakta olan bütün Osmanlı kadın dergilerinin, kadın okuyucuların tamamının Müslüman kadınlardan oluşmakta olduğunu varsaydığının açık bir göstergesidir. Zira, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında hiçbir gayrimüslim erkeğe beğ denilmediği gibi, gayrimüslim Osmanlı kadınlarına da hanım sözcüğüyle hitap edilmezdi. Dahası, hanım sözcüğüyle hitap edilebilmek için Müslüman bir kadın olmak da yetmezdi. Ancak Osmanlı toplumunun yüksek katmanlarına mensup bulunan Müslüman kadınlar hanım sözcüğüyle anılabilirdi.[2] Varlıklı ve saygın gayrimüslim erkeklere efendi, kadınlara ise medeni durumuna göre madam veya matmazel diye hitap edilirdi.

Osmanlı toplumunun alt tabakalarına mensup Müslüman kadınlar da, doğal olarak, kadın sözcüğüyle özetlenebilir bir kategoriye girmekteydi. Bir örnek vermek gerekirse, çamaşır makinelerinin henüz yaygın şekilde kullanıma girmediği bu devirde, orta halli veya daha varlıklı Osmanlı evlerinde çamaşır işlerini gündelikle çalışan "çamaşırcı kadın"lar görürlerdi. Bu "çamaşırcı kadın"lar ile "evin hanım"ı -yani evin sahibi ve "çamaşırcı kadın"ın işvereni- olan kadın da, doğal olarak birbirlerini kastettiklerinde "hanım efendi" ve "çamaşırcı kadın" şeklinde hitap ederlerdi.[3]

Bu hanım ve kadın ayrımı bugün de varlığını hâlâ hissettirmekte. Günümüzde, feminist olsun olmasın, bütün varlıklı "ev hanımları"nın ve çalışmakta olan zengin veya orta halli hanımların evlerindeki ağır temizlik işlerini yaptırmak için gündelikle birer "temizlikçi kadın" çalıştırdıkları bir gerçek. Genellikle şehrin varoşlarından gelen bu kadınlar, gündelikçi olarak çalıştıkları evlerde telefona cevap vermek zorunda kaldıklarında, "kimsiniz?" sorusuna "bilmemkim hanımın temizlikçisiyim, hanım efendi şu anda evde yoklar" şeklinde cevap vermektedirler. Bu örnekten de görülebileceği üzere, Osmanlı kadın dergilerinde yüzyılın başlarında bir sınıf göstergesi olarak kullanılmış olan, üst tabakadan gelen ve genelde çalışmak zorunda olmayan hanım ile aşağı tabakadan gelen ve yaşamını emeğiyle kazanan kadın ayrımı, biraz şekil değiştirmiş olmakla birlikte, günümüzde de aynen devam etmektedir.[4]

Osmanlı kadınlarına geri dönecek olursak, bütün varlıklı Müslüman Osmanlı kadınlarının evlerinde "cariye", "halayık", "odalık", "besleme", "evlatlık", "ahretlik", "süt-anne", "dadı" vb pek çok farklı isimler altında diğer kadınları çalıştırdıkları bilinmektedir. Aslında biribirlerinden çok farklı nitelikler taşıyan bu kurumlar, varlıklı Müslüman Osmanlı kadınların köle olarak satın aldıkları veya süreli olarak istihdam ettikleri kadınları kendi evlerinde çeşitli hizmetlerde çalıştırdıklarının bir ifadesidir.[5] 19. yüzyıl sona erdiğinde, özellikle köleliğin kaldırılmasından sonra zayıf düşmüş olan bu geleneksel kurumlar, günün ekonomik ve toplumsal gelişmeleri neticesinde tasfiye olma sürecine girmişlerdi. Bu kurumların zaman içinde yerlerini Batıda da örneklerine sık rastlanan aylıklı "hizmetçi"lere ve gündelikle çalışan "temizlikçi" veya "çamaşırcı kadın"lara bıraktıkları gözlenmektedir.

Örneğin, oğlu İrfan Orga'nın hatıralarına göre, 1907 yılında henüz 15 yaşında iken orta halli bir halı tüccarının oğluyla evlenerek, kayınpederinin Sultanahmet'te bulunan evinde yaşamaya başlayan annesi Şevkiye Hanım'ın emrinde bir aşçı, bir zenci dadı, bir zenci hizmetçi ve bir de arabacı tam zamanlı olarak çalışmakta, bunlara ek olarak haftanın belirli günlerinde bir bahçıvan ve bir de "çamaşırcı kadın" evin işlerine katkıda bulunmaktadır.[6] Ancak birbiri ardınca gelen savaşlar, Şevkiye Hanım'ın bu dördü kadın, toplam altı kişilik hizmetli ordusunun kısa bir süre içerisinde tasfiye edilmesiyle sonuçlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda kocasını yitiren Şevkiye Hanım, bırakın birilerini ev işlerinde çalıştırılmak üzere istihdam etmeyi, çocuklarının karnını doyurabilmek için kendi emeğini satmak zorunda kalmış ve evini geçindirebilmek için yaklaşık on beş yıl işçi olarak çalışmıştır.[7]

Osmanlı evinin çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için düzenlenmiş olan "cariye", "halayık", "odalık", "besleme", "evlatlık", "ahretlik", "süt-anne", "dadı" gibi geleneksel Doğulu kurumlardan Batı usulü maaşlı hizmetçiliğe doğru geçişte yaşanan bu radikal değişim, Osmanlı kadın dergilerinde yer alan yazılara da çeşitli şekillerde yansımıştır. Özellikle, yabancı

ülkelerde yayınlanan çeşitli kadın dergilerinde yer alan hizmetçilerle ilgili haberler, Osmanlı kadın dergilerinde de "dünyada neler oluyor" gibisinden yer almaya başlar.

Örneğin, İngiltere'de yaşamı boyunca aynı aileye sadakatle hizmet vererek tam 74 yıl hizmetçilik etmiş olan 100 yaşındaki Elizabeth Olsop adlı bir kadına 1899 yılında İngiltere Kralı'nın gelini York düşesi tarafından üstün hizmetlerinden ve sadakatinden dolayı ödül verilmesi, dönemin tek Osmanlı kadın dergisi *Hanımlara Mahsûs Gazete*'de yer almış bir haberdir.[8]

Bir diğer haber de Avustralya'dan. "Hizmetçi Meselesi Halledilmiş!" başlığını taşıyan bu habere göre,

> Avustralya'dan, evet Avustralya'dan, bizden pek uzak, adetâ dünyânın öbür ucundan gelen haberlere nazaran, orada birtakım hizmetçiler türemiş; intisâb ettikleri (kapılandıkları) hânenin ince kaba ne kadar işi var ise kaffesini (tamamını) görüp, ikmâl etdikden ve hatta at eğerleyip kunduraları boyadıkdan sonra akşam üzeri de sâhibe-i hâne (ev sahibesi) gibi gâyet parlak tuvaletler yapıp süslenerek misâfirleri ağırlamakta ve onlara piyano çalarak ve şarkı söyleyerek eğlendirmekte imişler. Ve bunlara hizmetçi nazarıyla bakılmayıp adetâ ev sâhibesi madamın muâvinesi veyâhûd evin müdüresi felân gibi bir nazarla telakki ediliyorlar imiş.[9]

Bu satırları kaleme alan yazarın, kendi hizmetçisinden pek memnun olmayan bir kadın yazar olduğu, yazının sonunda yer alan şu satırlardan açıkça anlaşılmaktadır: "Ne âlâ... Acaba aylıkları kaça?..."[10]

Dönemin en radikal feminist Osmanlı kadın dergisi olan *Kadınlar Dünyası*, aynı konuda yayınladığı bir makalede, Amerika'nın New York kentinde yaşayan hizmetçilerin elde etmiş oldukları sosyal haklara şaşırıp kalmıştır.[11] "Amerika Hizmetçileri" başlığını taşıyan bu habere göre, Morice Decobra adında bir kadın arkadaşlarıyla birlikte zengin bir ailenin davetine gider. Kapıyı bizzat açan elmas-

Kadınlar Dünyası

larla süslü ev sahibesi misafirlerini mutfağa götürür ve kendi elleriyle hazırlamış olduğu yemeği misafirlerine servis yapmaya başlar. Konuyu Osmanlı kadın dergisinde okuyucularına aktaran kadın yazar, "bizde pek tuhaf görünen bu hâlin sebebi pek basit imiş. Evin uşağı, hizmetçisi, aşçısı kendilerinin büyük bir balosu olduğu için oraya gitmişler, ve iş hanım efendilere kalmış" diyerek şaşkınlığını okuyucularına itiraf eder.[12] Yazarın şaşkınlığı bununla da kalmaz. Amerikalı hizmetçilerin çalışma şartlarını öğrendikten sonra, "Amerika'da hizmetçilerin şerâiti (şartları) pek mühim olduğu anlaşılıyor. Bir ailede yemek pişirmek de dâhil olduğu hâlde bütün hizmete bakacak bir hizmetçi ayda bizim para ile yüz elli lira, yalnız aşçılık yapan bir hizmetçi yüz lira, yalnız oda hizmeti yapacak bir kadın da yüz on lira ücret alırlar" demektedir.[13] Batı ülkelerinde hizmetçilerin aldıkları ücretler gerçekten de Osmanlı kadın dergilerinin kadın okurlarının ilgisini çekmektedir. Nasıl çekmesin ki, hemen her birinin elinin altında en az birer hizmetçi bulunmaktadır.

"Hizmetçilerin İlgâsı" yani hizmetçilik kurumunun yürürlükten kaldırılması başlığını taşıyan bir başka habere göre, madam Lewis adında bir İngiliz kadını artık çok pahalıya malolmaya başlayan hizmetçilerin yerini gelecekte bir telefon ile anlaşmalı olduğu evlere servis yapacak olan yemek şirketleri, temizlik şirketleri ve hatta evlere part-time temizlikçi gönderen çeşitli şirketlerin alacağını iddia etmektedir.[14] Madam Lewis'in servis sektörünün hızlı gelişimi konusundaki bu başarılı öngörüsü, günümüzde kesinlikle gerçekleşmiş bulunmaktadır. Ancak, madam Lewis'in bu konudaki fikirlerini Osmanlı kadınlarına duyuran *Hanımlara Mahsûs Gazete* yazarı, gelecekte hizmetçilik kurumuna ihtiyaç kalıp kalmayacağı konusunda pek de emin değildir:

> El-hâsıl (kısacası) madam Lewis hidemât-ı beytiye (ev hizmetleri) için taksim-i â'mâl (işbölümü) kâidesinin tatbikini talep ediyor. Bu usûl pek mümteni'üt-tatbik (uygulanması mümkün olmayan) olmakla beraber, ev hanımlarının meşâgil ve gavâilini (meşguliyetlerini ve dertlerini) pek ziyâde tahfîf edeceği bedihidir (hafifleteceği açıktır).[15]

Fransızca bir kaynağa dayalı olduğu açıkça anlaşılan diğer bir yazıda, Avrupa'da hizmetçiler, aşçılar ve oda hizmetçilerinin ayrı bir kadın işçi grubunu oluşturduğu vurgulanmaktadır. Bu kadınların beslenme ve barınma ihtiyaçları da çalıştıkları evin sahibi veya sahibesi tarafından sağlanmış olduğu için, 24 saat hizmet ettikleri ve bu nedenle de işçi ve köylü kadınlardan daha fazla çalıştıkları ve onlardan daha kötü koşullar altında yaşamak zorunda kaldıkları öne sürülmektedir.[16]

Bu tür yazılar dünyada bu konuda yaşanan gelişmelerin gözlemlenmesinin yanı sıra, Osmanlı toplumuna henüz yeni yeni yerleşmeye başlamış olan hizmetçilik kurumunun başka ülkelerde nasıl ve hangi koşullar altında geliştiğine duyulan me-

rakı gidermeye yönelik çalışmalardır. Hizmetçiler hakkında yazılmış olan bu yazıdan, yazarın evin erkeği, kadını ve hizmetçisinin evin içindeki işbölümü ile ilgili düşüncelerini aktaralım:

> Erkek evin reisi, büyüğü, istinâdgâhıdır (dayanağıdır). Hâricde çalışır, kazanır, ailesinin, çoluk çocuğunun nafakasını, maişetini (geçimini) temin eder. Kadın ailenin dâhili müdüre-i umûrudur (iç işleri müdüresidir). Hânenin umûr-ı idâresini tanzim (iç yönetimini düzenler) ve erkeğin kazandığını hüsn-i idâre (güzelce idare) eder. Çocukları yetiştirmek, besleyip büyütmek, maddi ve manevi terbiyelerine bakmak kadının cümle-i vezâifindendir (görevleri arasındadır). Biri aile hâricinde, diğeri hâne dâhilinde cereyân eden şu vezâifin ahenk-i imtizâcı (görevlerin uyumlu olması) aile teşkilinden muntazır olan sefâ ve istirâhati temin ve bazı fazâil-i maneviye (manevi güzellikler), hissiyât-ı kerime (ulu hisler) dahi saâdet-i aileyi tetimme eder (tamamlar). Nazariyâtda erkek ve kadının vezâifi (görevleri) şu sûretle ayrıldığı hâlde hayât ve maişetin bazı ahvâl ve eşkâli itibarıyla bunun tamamen tatbiki kâbil olmaz.[17]

İşte bu noktada da, aile içinde yapılmış olan bu cinsiyete dayalı iş bölümünde *(gender based division of labor)* kadının üzerine düşen işlerden bazılarını belirli bir ücret karşılığında üstlenen hizmetçiler gündeme gelir.[18]

Gelelim, Osmanlı kadın dergilerinde yayınlanan ve kadın okuyuculara hizmetçilere nasıl davranılması gerektiği konusunda akıl veren yazılara. Bu konuda çeşitli dönemlerde yayınlanmış olan dört ayrı kadın dergisinden birer makale seçip inceleyerek, Osmanlı kadın dergilerine yazı yazan ve bu yazıları ilgiyle okuyan hanımların, "hizmetçi kadın"lar konusunda neler düşündüklerini ve hissettiklerini özetlemeye çalışalım.

"HANIM İLE HİZMETÇİNİN MÜNÂSEBETİ"

Hizmetçiler konusunda yayınlanmış olan yazıların ilki, dönemin önemli kadın dergilerinden birisi olan *Hanımlara Mahsûs Gazete*'de 1893 yılında yayınlanan "Hanım ile Hizmetçinin Münâsebeti" başlıklı imzasız yazıdır.[19] Yazı birbirinden bağımsız üç bölümden oluşmaktadır. Yazının "bir ailenin saâdet ve istirâhatini temin edecek olan ev kadınıdır..." sözleriyle başlayan birinci bölümünde, yazar sağlıklı bir vücuda ve sağlıklı bir kişiliğe sahip olan her kadının birer ev kadını olduğunu varsaymaktadır. Yazara göre, "eğer bir kadın evini intizâmda bulundurmaz, erkeğini istirâhat ettirmeğe çalışmaz, hânesini bir dâr-ı istirâhat (rahatlık kapısı) hâline koymazsa, dünyâda hayâtını bu kadınla teşrîk (ortak) eden erkeğin, bu izdivâcın (evliliğin) semeresi olan çocukların, yani bütün bir ailenin saâdet ve istirâhati kaçar."[20] Yani, ev kadınının birinci görevi kocasının rahatını temin etmektir. Evinin dışında çeşitli zorluklara göğüs gererek eşi ve çocuklarının geleceğini temin etmeye çalışan her erkeğin tüm gücünü ve enerjisini işine vererek "memur ise memuriyetinde, tüccârdan ise ticâretinde" başarılı olmasının sırrı, "ailesi arasında istirâhat bulması ve muâvenet (destek) görmesi"dir.[21]

Erkeğinin rahatını sağlamak ve ona destek olmak isteyen her kadının, kocasını rahat ettirebilmek ve ona destek olabilmek için "idâre-i beytiyye (ev idâresi), terbiye-i etfâl (çocuk terbiyesi), terbiye-i aile (aile terbiyesi), aşçılık, çamaşırcılık" gibi bütün gerekli bilgiler ile donatılmış olması da yazının ikinci bölümünün temel eksenini oluşturur.[22] Yani, "esâsen bir zevc (koca) ile bir zevceden (karıdan) teşekkül eden (oluşan) ailede zevc esbâb-ı mâîşeti tedârike (geçim kaynağını sağlamaya) ve zevce de bunun idâre ve sarfıyla ailenin saâdet-i hazırra ve atiyesini temine (bugünkü ve gelecekteki mutluluğunu sağlamaya) mecburdur."[23]

Ailenin gelir seviyesi arttıkça, evin kadını evin giderek artan her türlü işini kendisi bizzat yapamayacağından, evdeki işleri yaptırmak üzere başka kadınları, yani hizmetçileri istihdam etmek durumunda kalacaktır. İşte yazının üçüncü bölümü de bu zorunluluğa ayrılmıştır. Yazara göre, bir kadın "her ne mertebede bulunursa bulunsun, yemek pişirmeyi de, dikiş dikmeyi de, çamaşır yıkamayı da, ortalık süpürmeyi de, çocuk bakmayı da bilmeli ki, kendi yerine kâim etliği (görev verdiği) hizmetçilerin hizmetine nezâret edebilsin."[24]

Yazara göre, akıllı bir ev kadını evin ihtiyaçlarını ve idaresini hiçbir zaman hizmetçisine kaptırmamalıdır. "Hizmetçi demek, ev kadınının vazifelerinde akıl ve fikre ve nezâkete ve idâreye değil, ancak güce ve kuvvete ihtiyâç gösteren cihetlerinde (yönlerinde) yardımcı demektir."[25] Yani, bir ev kadını evin bütün kararlarını kendisi almalı, "manevi, yani aklî olan cihetî hiç bir vakit hizmetkârlara bırakmamalıdır."[26] Diğer bir deyişle, "hizmetçi hizmete yarayan bir alet olmalıdır."[27]

"Hizmetçi demek, evin erkân-ı asliyesinden (asıl üyelerinden) biri demek" değildir.[28] Bu nedenle, evin hanımı hizmetçilerine karşı daima biraz mesafeli durmalı, onlara evlat muamelesi etmemeli, eğitebilmek ve yönetebilmek için onları rahatlıkla cezalandırabilmelidir. Ayrıca, başarılı bir ev kadını olabilmek için, hizmetçilerle olan "münâsebetini teklîfsizliğe kadar vardırmamak lâzımdır."[29]

Yazara göre, hizmetçilere evdeki işbölümüne göre belirli işler verilmeli ve bu işlerin nasıl yapılması gerektiği kendilerine

ayrıntılarıyla gösterilmelidir. Zorla ve korkuyla hiçbir hizmetçi iş öğrenmez. İşlerin nasıl yapılacağı hizmetçiye öğretildikten sonra, çeşitli uyarılarda bulunarak, onu yönlendirmelidir: "Vazifesini alıştırmağa gayretle vazifede tekâmül etdikçe (ilerledikçe) ihtâr ve tekdîr etmeli (uyarmalı ve azarlamalı) ki o zavallı da bir hatt-ı hareket (davranış tarzı) bulsun. O da insâniyeti bilsin."[30]

Yazara göre, "hiçbir vakit hizmetçiye boş uzun vakit bırakılması da tavsiye edilemez."[31] Yani, hizmetçileri başıboş bırakmak, ve uzun süre işsiz güçsüz kalmalarına göz yummak da ev kadınları için tehlikelidir. Hizmetçiler ailenin bir bireyi veya mensubu değillerdir. Bununla birlikte, aile bireyleriyle aynı evde yaşamakta oldukları için, hizmetçilerin ahlakı da ev kadınının sorumluluğu altındadır. Örneğin, bir evde yaşanabilecek en büyük sorunlar, evin hanımının her işini evin hizmetçisine havale etmesinden ortaya çıkar. Yani, evin hizmetçisinin evin hanımının yerine soyunmasından (!) kaynaklanır. Böylesi bir durum, zamanla evin erkeğinin evin idaresinden sorumlu olarak evin "hanımını göreceği yerde birtakım hizmetçileri görmesinden ileri gelir ki, saâdet ve istirâhat-ı aile bu yüzden mahv olur."[32]

"HİZMETÇİLER"

Hizmetçiler konusunda ele alacağımız ikinci yazı, 1911 yılında İstanbul'da basılan *Kadın* dergisinde Mehmed Nureddin imzasıyla yayınlanmış olan "Hizmetçiler" başlıklı makaledir.[33] Yazısına "memleketimizde ihmâle uğrayan işlerden biri de hizmetçi yetiştirmekdir. Bizde hizmetçi bulmanın ne kadar müşkül olduğu malûmdur" serzenişiyle başlayan Mehmed Nureddin, bu sorunun çözümünün hizmetçileri eğitmekten geçtiğini düşünmektedir.[34] Yazarın anlattığına göre, Meclis-i Mebûsân Reisi Ahmed Rıza Bey'in kurmuş olduğu Kandilli Sultânî-i İnâs Mektebi'nin[35] açılış merasiminde, Sultan Reşad mektebin kurucusu Ahmed Rıza'nın kulağına eğilmiş ve "inşallah bu müesseseniz âliyenin (yüksek kurumun) yanında bir de hizmetçi mektebi vücûda getirirsiniz" demiştir.[36]

Bir aile albümünden, 1910'lar. **Cengiz Kahraman arşivi**

Mehmed Nureddin Bey, Sultan Reşâd'ın bu sözleri üzerine Ahmed Rıza Bey'in kısa bir süre içinde bir hizmetçilik okulu kuracağından gayet emindir. Öyle ki, kurulacak olan bu okulda, "Anadolu'nun saf ve pâk kızları"ndan gayet iyi hizmetçi yetiştirilebileceğini bile savunmaktadır. Kurulacak olan hizmetçi mektebinde bir tasarruf sandığı olmalı ve "tahsilini ikmâl eden kızlar kazançlarının bir kısmını bu sandığa teslime mecbûr tutulmalı. Bilâhare evlendikleri zamân müşkülâta düçâr olmasınlar (zorluklara uğramasınlar)."[37]

Sürekli olarak İngiliz hizmetçi ve uşaklarını örnek gösteren Mehmed Nureddin Bey, kendi döneminin ve ülkesinin hizmetçilerini eğitimsiz, ilgisiz ve kesinlikle yetersiz bulmaktadır: "Bizdeki hizmetçiler hiçbir şeyden haberdâr değildirler. Bir sofra tertibini, yatak düzeltmesini, toz silmesini bile bilmezler."[38] 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'da açılan uşak ve hizmetçi bulma büroları da bu sorunun üstesinden gelmeyi pek başaramamışlardır.[39] Bu bilgisizliğin ve başarısızlığın nedenleri arasında, hizmetçiler için kalıcı bir eğitim kurumunun henüz oluşturulmamış olması kadar, evlerde var olan bir hizmetçilik geleneği eksikliğinin ve hizmetçilerin içinde yaşamak zorunda oldukları zor koşulların da payı vardır.

Mehmed Nureddin Bey'e göre, Osmanlı hanımlarının evlerine besleme olarak kızlar almaları ve bunları hizmetçi olarak yetiştirmeleri de pek başarılı sonuçlar vermemektedir. "Hizmetçilerimize hüsn-i muâmelede (iyi davranışta) bulunmuyoruz. Bu kâbil-i inkâr (inkar edilmesi mümkün) değildir. Hele besleme olarak aldığımız kızları terbiye edemiyoruz, sille, şamâr, tokat altında arsız, şımarık yapıyoruz. Kız tam büyüyüp işe yarayacağı vakit uşaklarla muâşakaya (gönül ilişkilerine) başlıyor. Evden kaçıp gidiyor. Beş on senelik emek hebâ oluyor."[40]

Peki yi, hizmetçiler, yaşadıkları evlerde neler yapıyorlar, gelin bunu da Mehmed Nureddin Bey'in renkli kaleminden dinleyelim:

> Hizmetçiler evlerimize bir vazife deruhte etmek fikriyle gelmiyorlar. Bey efendinin, küçük beyin gözlerine şirin gözükmek, onların celb-i kulûbuna (gönüllerini çelmeye) muvaffak olmak arzûsunu taşıyorlar. Kahve getirdikleri vakit boy kırarak, göz süzerek bey efendinin önlerinde arz-ı endâm ediyorlar (boy gösteriyorlar). Evlerimize getirdiğimiz hizmetçiler âdetâ ev sâhibelerine ortak olmak, saâdet-i aileyi yıkmak hevesiyle geliyorlar.[41]

Mehmed Nureddin Bey, sanki Osmanlı İmparatorluğu'nda

قادین یازیلری

Kadın Yazıları

başka önemli hiçbir toplumsal sorun yokmuş gibi, makalesini şu sözlerle bitirmektedir:

> Bu hizmetçi meselesi bir mesele-i ictimâidir (toplumsal sorundur). Bunu bir an evvel hall ü fasla (sona erdirmeye) muvaffak olmalıyız.[42]

"HİZMETÇİLER"

İnceleyeceğimiz üçüncü yazı, Osmanlı İmparatorluğu'nda yayınlanan en radikal feminist kadın dergisi olan *Kadınlar Dünyası* dergisinin 1914 tarihli bir sayısında F. Sâmiha imzasıyla yer almış olan "Hizmetçiler" başlıklı bir makaledir.[43] Döneminin radikal kadın hareketini sürükleyen ve hemen her sayısında kadınları çalışma hayatına atılmaya çağıran mesajlar taşıyan *Kadınlar Dünyası* dergisinde yayınlanmış olan bu makale, herkese karşı nezaketle davranmanın âdâb-ı muâşeretin (görgü kurallarının) en önemli koşulu olduğu okuyuculara hatırlatılarak başlamaktadır.[44] Yazar F. Sâmiha Hanım'ın hizmetçilere gösterilmesini istediği bu nezaketten ne anladığını ise, sonraki cümlelerinden öğreniyoruz:

> Binâ'en-aleyh (bundan dolayı) herkese ve bilhâssa hizmetçilere nezâketle muâmele etmeli ve bizden aşağı mertebede (derecede) bulunduklarını hiss etdirmemeye çalışmalıdır. Terbiye ve nezâket bunu icâb etdirir.[45]

Yani, yazar hizmetçiler ile kadın okuyucular arasındaki sınıf farkını daha yazısının ilk cümleleriyle netleştirmiş bulunmaktadır. "Biz ve onlar" şeklinde su yüzüne çıkan bu sınıf ayrımı, "hizmetçilerimizin tabii pek çok kusurları vardır. Fakat bunları hoş görmeliyiz. Biz gerek terbiyece, gerek tahsilce onların fevkindeyiz (üstündeyiz)" gibi vurgularla, makale boyunca sürmektedir.[46]

F. Sâmiha Hanım'a göre, hizmetçisinin terbiyeli ve nazik davranmasını, hanımının her emrine boyun eğmesini ve hepsinden daha önemlisi canla başla çalışmasını isteyen her okuyucu, hizmetçisine terbiye sınırları içinde ve nezaketle davranmalıdır. Hizmetçilik gayet ağır bir iş olduğu için, ev sahibesi hanımın iyi davranışı, "tatlı tatlı ve okşayıcı sözleri" hizmetçileri hem şevke getirecek, hem de onlara büyük gayret verecektir.[47] Tam tersine, hizmetçinin her yaptığına bir kusur bulmak, yaptığı hatalardan dolayı hizmetçiye yerli yersiz sürekli söylenmek de "onları terbiyesiz yapmakdan, yüzsüz etmekden başka bir fâide vermez."[48]

Yazara göre, ev sahibesi hanımların hizmetçileri daha önce çalışmakta oldukları evlerin iç düzeni ve özel hayatı hakkında sorguya çekmesi hem kötü bir davranıştır, hem de hizmetçinin aklına hiç yoktan kötü bir örnek getirilmiş olur. Böylesi bir durumda, sizinle eskiden çalışmakta olduğu evdeki hanımını çekiştiren bir hizmetçinin, bir sonraki evde de sizin özel yaşamınızın bütün sırlarını anlatacağı da kesindir. Evin hanımı yalnızca özel yaşantısının ayrıntılarını değil, aynı zamanda eğer varsa kötü alışkanlıklarını da hizmetçisinden saklamak durumundadır. Kötü alışkanlıklar bir an önce bırakılmalı, bırakılamadığı takdirde de, en azından hizmetçilere fark ettirilmeden ve gizli gizli yapılmalıdır.[49]

Ayrıca, hizmetçinin kişiliği ve ahlaki özellikleri de iyice incelenmetidir. Hizmetçinin iyi olan yönleri takdir edilerek ödüllendirilmeli, kusurları ve kötü yönleri de uyarılarak düzeltilmeye çalışılmalıdır.[50] Yazara göre, hizmetçilerin kendi kişiliklerinden gelen bu tür kötü yönlerinden başka, ev sahibi hanımın yanlış davranışlarından kaynaklanan kötü davranış ve tavırları da olabilir. Örneğin, hizmetçilerin yanında kaba şakalar yapılmamalı, açıktan açığa veya kinâyeli (üstü örtülü) sözler kullanarak gizliden gizliye onlarla alay edilmemelidir. Bu tür davranışlar hizmetçinin ev sahibesi hanımın otoritesine karşı cephe almasıyla sonuçlanabilir.

Bir başka örnek olarak, gizlilik içeren bütün konuların kesinlikle hizmetçilerden gizli konuşulması gerektiği, gösterilebilir. Evde hizmetçilerin de fark edebileceği şekilde fısıltıyla gizli birşeyler konuşulması, ona karşı bir güvensizlik hissi duyulduğu izlenimini verecektir. Bu da, yalnızca hizmetçinin kalbinin kırılmasına neden olmaz, onun merak hislerini de uyandırır. Dolayısıyla, hizmetçiyi bu gizli meselenin ne olduğunu çözmeye iter.[51]

F. Sâmiha Hanım'ın üzerinde ısrarla durduğu bir diğer konu da, hizmetçilerin hiçbir zaman kendi hallerine bırakılmaması ve başıboş kalmaması, sürekli olarak ev sahibesi hanımın kontrolü altında tutulması gerektiğidir. Yazara göre, pek çok ev hanımı yeni gelen hizmetçisine yapılacak olan bütün işleri tarif eder ve bir daha da ne onunla meşgul olur, ne de ona işlerin nasıl yapılacağını öğretir. Dahası, başıboş kaldığı için doğal olarak hata yapan hizmetçiye de boş yere bağırıp çağırır. Bu gibi ev hanımları, hizmetçi yanlış birşey yaptığı zaman bağırır, çağırır, tekdîr eder (azarlar), tevbîh eder (haşlar). Bu tekdîr, bu tevbîh hizmetçinin bir daha bu gibi hatalarda bulunmasına mâni olabilir mi? Asla...

Bilakis daha ziyâde hırçınlığa, daha ziyâde münâsebetsizliğe sevk eder. Ve: "adam sende!" der, "başka kapı yok değil a!"[52]

Yazara göre, iyi bir ev hanımı yalnızca hizmetçilerini gözaltında tutmakla kalmayıp, tatlı ve okşar sözlerle onları düzeltmeye gayret gösteren bir hanımdır. Ancak, amaç hizmetçileri daha çok ve daha iyi çalıştırmak olduğuna göre, onlara iyi davranmak gereklidir. Çünkü, "fenâ muâmele gördükçe, haksız tekdîrlere (azarlara) uğradıkça şevkleri kırılır. Hevesleri kaçar. İşlerini başlan savma yaparlar. İşte bunun için onlara güzel muâmele etmeli, yüzlerine gülmeli ve çalıştırmalıdır..."[53]

"HİZMETÇİLER VE ONLARLA MUÂMELE"

Hizmetçiler konusunda inceleyeceğimiz son yazı da, Cumhuriyetin ilanından sonra çıkmaya başlamış olan *Kadın Yazıları* dergisinden. Harf Devrimi'nden kısa bir süre önce yayınlanan bu dergi eski harflerle basılmış olduğu için, genelde Osmanlı kadın dergileri arasında yer aldığı kabul edilmektedir. İnceleyeceğimiz yazı, derginin Nisan-Temmuz 1926 tarihli ve 23-24 numaralı sayısında Mevhibe İclâl Hanım'ın imzasıyla yayınlanmış olan "Hizmetçiler ve Onlarla Muâmele" başlıklı makaledir.[54]

Mevhibe İclâl Hanım, kölelik'in kaldırılmasından sonra artık halayık (hizmetçi cariye) ve bendegân (özel hizmetli) gibi geleneksel kurumların yerlerini maaşlı hizmetçilere bıraktığını vurgulayarak sözlerine başlıyor. Ancak, yazara göre, toplumda bu eski kölelik düzeninden kalma bazı alışkanlıklar hâlâ varlığını devam ettiriyor. Örneğin, düşük maaşlarla çalıştırılmakta olan hizmetçilerden çok şey bekleniyor:

> Cüz'i bir mâaşa mukâbil çalıştırdığımız adamdan, yalnız iş değil, bütün benliğini, kuvvet ve muhâkemesine varıncaya kadar herşeyini menfaatimize sarf etmesini talep ediyorlar.[55]

Mevhibe İclâl Hanım ev sahibesi hanımların hizmetçilerden bu kadar yüksek beklentileri olmasına rağmen, hizmetçilerin de birer insan olduğunu unuttuklarını, hizmetçilerin de herkes gibi yaşamak ve düşünmek hakkına sahip oldukları gerçeğinin pek dikkate alınmadığını söylüyor. Ancak, Mevhibe İclâl Hanım hizmetçilerin genelde ortaya koydukları performanstan da pek memnun görünmüyor:

> diğer taraftan, kullandığımız hizmetçiler meyânımda (arasında) matlûba muvâfıkları (istenileni kavrayanlar), hayâtdan anlayanlar, iyi muâmeleyi takdîr edenler âdetâ yok denecek kadar ekalliyetdir (azınlıktadır). Şımarık, kaba, terbiyeden bi-haber ve tenbeller ekseriyeti (çoğunluğu) teşkil ederler.[56]

Mevhibe İclâl Hanım bu konuda evin hanımına da büyük görev düştüğünü, kabahatin yalnızca hizmetçilere yüklenmesinin yanlış olacağını savunmaktadır. Kabahat, "her hâlde tamamen, o câhil zavallılara yükletilmemeli"dir.[57] Pek çok kadın kendi işini kendisi yapamayacağı kadar büyük evlerde oturmakta, ve bu ev işlerini yaptırabilmek için yardımcı ve hizmetçiler kullanmak zorunda kalmaktadır. Bu hizmetçileri idare etmek görevi de evin hanımına düşmektedir.

Mevhibe İclâl Hanım, başkalarını çalıştırmanın ve ev işlerini başarıyla idare etmenin, ilk bakışta göründüğünden çok daha güç bir görev olduğunu vurgulamaktadır:

> Hanımları dinleyecek olursanız, hizmetçilerin tenbelliğinden, itâatsizliğinden, hırsızlığından ve pisliğinden şikâyet ederler, hizmetçiler ise hanımın asabiyetinden, kıskânçlığından, yatacak yer veya ıstırâhat edecek bir odacağızın yokluğundan, açlıktan onu bunu aşırmağa mecbûr kaldığından müştekidirler (şikayetçidirler). Kim haklı? Her iki taraf, değil mi?[58]

Mevhibe İclâl Hanım, okuyucularına "biz" diye hitap ederek, "zamânımızda iyi ve mutî (boyun eğen)" hizmetçiler pek yoktur; piyasada bulunan hizmetçiler hiçbir işi layıkıyla beceremediği için, "onları idare etmek cehennemi bir azâb" haline gelmiştir, demektedir. Bu durumda, evinde çalıştırmak için iyi kaliteli hizmetçilere ihtiyacı olduğundan ve bunları bulamadığından yakınmakta olan bütün okuyucu hanımlar, kendi ihtiyaçlarına uygun hizmetçileri kendileri yetiştirmek zorundadırlar.[59]

Yani, Mevhibe İclâl Hanım'a göre, mesele bir eğitim meselesidir. Hizmetçileri eğitmek için öncelikle onlara iyi davranmalı, güvendiğinizi göstermeli, kaba ve kırıcı konuşmak yerine tatlı dille uyarmalı ve onların sizin emrinizin dışında, "müstakil bir insân olarak tanınmaya başlandığını" hissettirmelisiniz.[60] "Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır" derler, Mevhibe İclâl Hanım'a göre bu işte de kural böyledir.[61]

"Hizmetçinin de insan olduğunu tasdik etmekle beraber" diyor Mevhibe İclâl Hanım, "ona insanca yaşamak hakkını bağışlamalıdır."[62] Yabancı bir evde çalışmak zorunda olan hizmetçinin de "memnû' (yasak) arzûları, ihtiyâçları vardır."[63] Yani, bu arzu ve ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için ona izin verilmeli ve kendisine gerekli boş saatler sağlanmalıdır. Bu "memnû arzûlar ve ihtiyâçlar"ın ne anlama geldiği ve bunlar hizmetçinin izinli olduğu saatlerde ve evin dışında giderilmezse neler olabileceği bahsine burada değinmek gereksiz, sanırım! Küçük bir fikir vermek gerekirse, Mevhibe İclâl Hanım yazısına parantez içinde şöyle devam etmektedir: "(Böyle ihtiyâçlardan mahrûm insânlar, en fenâ insânlardır. İşte bu ihtiyâçlar her hâlde tatmin olunmalıdır.)"[64]

Ayrıca, evin içinde hizmetçinin arada sırada başını dinleyebileceği ve kendi kendisiyle başbaşa kalabileceği özel bir odası olmalıdır. "Onun güzel ve sıcak bir odası olmasında bizim de menfaatimiz yok değildir. O zamân hizmetçi lâubâli olmaz, pis dolaşmaz, insan gibi yaşamak hakkını elde etmiş olur."[65] Hizmetçilere verilecek yemek de çok önemlidir. Hizmetçilere verilecek yemeğin yeterli miktarda ve besleyici olmasına özen gösterilmeli, bu konuda iktisattan kesinlikle kaçınmalıdır.

Ayrıca, evin hanımı hizmet-

çilerine karşı "dâimâ resmî" davranılmalı, asla onlarla senli benli ve arkadaşça konuşarak, yüzgöz olmamalıdır. Mevhibe İclâl Hanım'ın kendi sözleriyle, "evin her umûru (işi) gibi, hizmetçileri de hanımın terbiye ve iktidârına bağlıdır."[66]

Eğer hizmetçilere iyi davranmazsanız, "el kapısında çalışanlar ziyâdesiyle hassâs" oldukları için, ağzımızdan çıkacak en ufak bir kırıcı söz veya ufak bir eleştiri bile "bu zavallıların kalplerini parçalamak için kâfidir."[67] Bu durumda, hizmetlerinden verim alınması imkânsız hale gelecektir. Ayrıca, böylesi bir durum evin hanımı için de son derecede tehlikeli olabilir:

> Gece ve gündüz yan yana yaşadığımız ve dâimâ temâsda bulunduğumuz bu emekdârların, kalplerinin derinliğinde bize karşı besledikleri haset ve kinlerini cüz'i mülâhaza edecek (biraz dikkate alacak) olursak, havf (korku) ve telâşa kapılmamak kâbil değildir; zirâ böyle cühelâ (cahiller) cinâyete bile müstâiddir (eğilimlidir).[68]

SONUÇ

Osmanlı kadın dergilerine geri dönecek olursak, hiçbir şey bu dergilerin sınıfsal konumunu dergilerde yazıları yayınlanmış olan kadın yazarların diğer kadınlara karşı olan bakış açısı kadar açık ve net gösteremez. Osmanlı kadın dergilerinde yazıları yayınlanan eğitimli Müslüman Osmanlı hanım yazarların, hanımı okuyucularına hitaben kaleme aldıkları ve onlara diğer kadın gruplarını anlattıkları "biz ve onlar" şeklinde özetlenebilen bu yazılar, bu yazarların (ve dolayısıyla da Osmanlı kadın dergilerinin) çeşitli diğer sınıfsal kökenlerden gelen kadınları hiçbir şekilde kendilerine denk veya eşit olarak görmediklerinin bir göstergesidir.

Bu çalışma bilinen bütün Osmanlı kadın dergileri taranarak, bu dergilerin binlerce sayısında yer almış olan on binlerce yazıdan, yalnızca hizmetçilik ve hizmetçilere nasıl davranılacağı konusunu işleyen çeşitli makalelerin seçilmesi ve emek tarihi açısından incelenmesinden ibarettir. Konuyla yakından ilgili altı makaleyle ilgili ayrıntılı bilgi verilmiş ve sırasıyla 1893, 1911, 1914 ve 1926 yıllarında, her biri ayrı bir yazar tarafından ve farklı Osmanlı kadın dergilerinde yayınlanmış olan dört makale de özellikle seçilmiştir. Seçilen bu makalelerin eleştirel birer özetleri, yazının genel akışı içinde ayrıntılarıyla yer almıştır. Hizmetçilerin toplumsal, sınıfsal ve psikolojik konumu ile ilgili bu görüşler, bir açıdan, kadın dergilerinde yazıları yayınlanmış olan yazarların, dolayısıyla da bu yazıları yayınlamış olan Osmanlı kadın dergilerinin ideolojik ve sınıfsal görüşlerini yansıtmaktadır.

Osmanlı kadın dergilerinde hizmetçilik konusu ile ilgili olarak yayınlanmış olan bütün bu makalelerden elde edilen sonuçlar, aşağıda bir araya getirilmiştir. Bu bölüm, "bir Osmanlı ev hanımı evine hizmetçi alırken ve onu çalıştırırken nelere dikkat etmeli" gibi bir soruya Osmanlı kadın dergilerinde verilmiş olan cevapların geniş ve tasnifli bir özetinden ibarettir. Bu özeti hazırlarken, Osmanlı kadın dergilerinde hizmetçiler konusunda yer almış olan çeşitli fikir ve düşünceleri elden geldiğince olduğu gibi yansıtmaya çalıştım.

Gelelim, "Osmanlı kadın dergilerine göre, bir Osmanlı ev hanımı evine hizmetçi alırken ve onu çalıştırırken nelere dikkat etmeli" sorusunun dergi sayfalarındaki cevabına:

Osmanlı kadın dergilerine göre, öncelikle, hizmetçiler birer hanım değil, birer kadındır. Yani, hizmetçiler Osmanlı kadın dergilerinin hanım okuyucuları gibi bazı hanımların para karşılığında kendi evlerinde çalıştırdıkları kadınlardır. Doğal olarak, daha alt bir sınıfsal kategoriyi oluştururlar. Bu sınıf ayrımı, Osmanlı kadın dergilerinin sayfalarında "biz" ve "onlar" sözcükleriyle açıkça ifade edilmektedir. Hizmetçiler, kabadır, cahildir, kesinlikle "biz" gibi değildir. "Onlar" hizmetçidir.

"Biz" gibi ol(a)mayan hizmetçiler, yani "onlar," hata yapmaya çok eğilimlidir. Hizmetçiler salaktır, mankafadır, şımarık, kaba, pis ve terbiyesizdir, ve daha da kötüsü tembeldir. Hizmetçilerin büyük bir çoğunluğu işvereninin ne istediğini bile anlayamayacak kadar düşük zekâ kapasitesine sahiptir.[69] Hizmetçilerin bu "zekâ sorunu" dövmek ve sövmekle kesinlikle düzeltilemez. Kara cahil oldukları için, "onlar"ı eğitmek gerekir. "Onlar"ı döver, söver ve üzerlerine fazla giderseniz, Allah korusun, sizi öldürmeye bile kalkışabilirler.

Bu nedenle, hizmetçiler "tatlı dil" ile okşanmalı ve yapacakları işler tekrar tekrar kendilerine anlatılmalıdır. Ayrıca, "onlar"a karşı "nezâket" göstererek "biz"den aşağı konumda oldukları da biraz olsun unutturulmalıdır. "Nezâket"le şevke getirilen hizmetçiler bol bol çalıştırılmalı ve durumdan kesinlikle kazançlı çıkılmalıdır.

Ancak, bu "nezâket" ve "tatlı dil" konusunda da fazla aşırıya kaçılmamalıdır. Hizmetçilere arkadaş gibi davranır ve her derdinizi "onlar"a anlatmaya başlarsanız, hemen sizinle yüzgöz olmaya kalkışırlar. "Onlar"la "laubâli olmamaya" özen göstermeli, "dâimâ resmî" davranmalı, "onlar"ın yanında kaba şakalar yapmaktan, ve "onlar"la gizli ya da açık şekilde alay etmekten kesinlikle kaçınmalısınız. Ayrıca, hizmetçilerin yanında fiskos edilmemeli, yoksa bu tür bilgileri günün birinde size karşı koz olarak kullanabilirler.

Çünkü, bütün hizmetçiler potansiyel birer dedikoducudurlar. Oturup "onlar"la dedikodu yaparsanız, "onlar" da gittikleri başka evlerde sizin dedikodunuzu yaparlar. Sizinle eski hanımının dedikodusunu yapan bir hizmetçinin, gideceği diğer bir evde de sizi çekiştireceğinden kesinlikle emin olabiliriniz. Bu nedenle, eğer gizli alışkanlıklarınız veya düşkünlükleriniz varsa, bir an önce bırakmaya çalışmalısınız. Bırakamıyorsanız, en azından hizmetçinize çaktırmadan yapmaya gayret etmelisiniz. Aksi takdirde, hizmetçinin eline koz vermiş ve "onlar"a dedikodunuzu yapabilmeleri için fırsat tanımış olursunuz.

Hizmetçileri hiçbir zaman başıboş bırakmamalısınız. Bir ev hanımının başlıca görevlerinden birisi de hizmetçisini veya hizmetçilerini başıboş bırakmamak ve "onlar"ı daima meşgul etmektir. Hizmetçinin yemek, uyku vb gibi kendisine ayırması gereken zamanlar haricinde hep meşgul edilmesi ve sürekli çalışması sağlanmalıdır.

Boş kalan bir hizmetçinin evin iç işleriyle uğraşmaya başlaması ve evin düzenine karışmaya kalkışması da kaçınılmazdır. Oysa, evdeki her iş gibi hizmetçilerin idaresi de ev hanımının görevleri arasındadır. Başarılı bir ev hanımı evdeki bütün iş ve sorumlulukların hizmetçilere dağıtımını kendisi üstlenmelidir. Evdeki her türlü güce dayalı (maddî) işi hizmetçilerine yaptır(t)ırken, bütün düşünsel (aklî) işleri de kendisi görmelidir. Yani, hanım düşünmeli, hizmetçi kadın da bu düşünüleni gerçekleştirmelidir. Hizmetçi, hizmet etmeye yarayan bir "alet" olmalıdır.

Hizmetçiler hiçbir işi ("bizim" gibi) yapmayı beceremediklerinden ve hata yapmaya çok eğilimli olduklarından, "onlar"a yapmalarını söylediğiniz işleri sürekli olarak kontrol etmelisiniz. Hizmetçilerin çoğu hiçbir işi layıkıyla beceremezler. Hizmetçileri eğitecek bir kurum da bulunmamaktadır. Bu nedenle, kendi hizmetçinizi kendiniz eğitmek durumundasınız. Hizmetçilerin yaptıkları yanlışları hemen düzelterek, işi doğru yapmayı öğretebilirsiniz. Her nasılsa ("bizim" gibi) doğru biçimde yaptıkları işleri takdir etmeniz ve arada bir küçük bahşişler ve hediyeler vererek "onlar"ı teşvik etmeniz faydalı olacaktır. Yüzlerine gülün ve onları daha çok çahştırmaya gayret edin.

Hizmetçiler yanlış yaptıklarında hemen bağırıp çağırmaya başlamayın. Yanlışlarını "onlar"ın yüzlerine vurduğunuzda, şevkleri kırılır, iş yap(a)maz hale gelirler. Daha da kötüsü, işi bırakıp giderler, siz de hizmetçisiz kalırsınız. En korkuncu da, bu durumda, yeni bir hizmetçi bulunceya kadar kendi ev işlerinizi kendiniz görmek zorunda kalabilirsiniz.

Bir aile albümünden 1910'lar.
Cengiz Kahraman arşivi

Hizmetçileri evinize almadan önce, mutlaka "onlar"ın ahlakını kontrol etmelisiniz. "İyiliklerini takdir eder, fenâlıklarından vazgeçirmeye çalışırsınız. Muvaffak olabilirseniz ne âlâ! Muvaffak olamadınız mı hemen yol veriniz..."[70] Ayrıca, evinize hizmetçi diye aldığınız kadınların evin beyine veya küçük beyine göz koymaya kalkışmamaları için kesinlikle uyanık olmalısınız. Evin beyinin veya küçük beyinin önünde göz süzüp gerdan kırıyor ve daha da vahimi sizin yerinizi almak istiyor olabilirler. Bu nedenle, kocanıza da özellikle göz kulak olmalısınız.

"Onlar" da insan oldukları için "onlar"ın da, tıpkı "biz"ler gibi, arzuları ve ihtiyaçları vardır. Kedi sahiplerinin yılın belirli dönemlerinde kedilerini bahçeye saldıkları gibi, "onlar"ın bu tür ihtiyaçlarını evin dışında giderebilmeleri için kendilerine izin vermeniz gereklidir. Yoksa, ortalığı boş bulunca, sizin yerinize soyunmaya (!) bile kalkışabilirler...

KISSADAN HİSSE

Siz siz olun, hizmetçi seçimine büyük özen gösterin. Hizmetçinize de gayet iyi mukayyet olun. Belli mi olur, aman ha...!

1. Bu kişisel kanı, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı'nın yayınlamış olduğu *İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası*'nın (İstanbul: Metis Yayınları, 1992) taranması sırasında yaptığım gözlemlere ve edindiğim izlenime dayanmaktadır. Bu bibliyografyanın sonunda yer alan ve yazar adına göre hazırlanmış olan "dizin" kısmında yer alan yazar isimleri listesi de kesinlikle benim bu şahsi görüşümü desteklemektedir.
2. Örneğin, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* yazarı Mehmed Zeki Pakalın, hanım sözcüğünü şu sözlerle açıklamaktadır: "kadınlardan ictimâi mevkileri (toplumsal konumları) nisbeten yüksek olanlar hakkında kullanılır bir tabirdir." Bkz. Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. I, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, Devlet Kitapları, [3. baskı] 1983), s. 730.
3. Bu ayrıntı netleştirmekte bana yardımcı olan Nicole A. N. M. van Os'a teşekkür borçluyum.
4. Bu gözleme itirazı olanlar, hafta içi günleri saat 16:00-19:00 arasında Levent Çarşısı civarında dolaşarak, ev temizliğinden dönmekte olan başı bağlı ve mantolu "temizlikçi kadın"ların belediye otobüsleriyle şehrin varoşlarında bulunan gecekondularına ulaşmaya çalışırlarken, döpiyesli modern ve şık hanımların kullandıkları arabalar veya bindikleri taksiler ile Etiler, Ulus ve Levent'teki yeni temizlenmiş lüks evlerine döndüklerini kendi gözleriyle izleyebilirler. (Meraklısına not: Benim evim de Levent'tedir!)
5. Bu kadın köle/emekçi kurumlarından yalnızca "cariyelik" şimdiye kadar tarih araştırmacılarının dik-

katîmî çekmeyi başarabilmiştir. Ancak, "cariyelik" gibi cinsel çağrışımları pek bulunmayan diğer kategoriler, gün ışığına çıkabilmek için günün birinde kendileriyle ilgilenecek bir Osmanlı kadın tarihçisinin yolunu gözlemektedirler.

6. İrfan Orga, *Bir Türk Ailesinin Öyküsü* (İstanbul: Ana Yayıncılık, 1994), s. 9-10.
7. *ibid*, s. 288.
8. "74 Sene Hizmetçi", *Hanımlara Mahsûs Gazete*, No. 310/108, 26 Nisan 1317 / 9 Muharrem 1319, s. 5.
9. "Hizmetçi Meselesi Halledilmiş!" *Hanımlara Mahsûs Gazete*, No. 306/104, 29 Mart 1317 / 21 Zilhicce 1318, s. 7.
10. *ibid*, s. 7.
11. "Amerika Hizmetçileri", *Kadınlar Dünyası*, No. 194/4, 22 Kânûn-ı Sânî 1921, s. 13.
12. *ibid*, s. 13.
13. *ibid*, s. 13.
14. "Hizmetçilerin İlgâsı", *Hanımlara Mahsûs Gazete*, No. 160, 30 Nisan 1314 / 20 Zilhicce 1315, s. 3.
15. *ibid*, s. 3.
16. "Bir Mukayese: Kadın ve Erkek İşçiler, Hizmetçi Kadınlar, Tabibeler", *Hanımlara Mahsûs Gazete*, No. 578, 7 Eylul 1322 / 2 Şaban 1324, s. 2-4.
17. *ibid*, s. 2.
18. *ibid*, s. 2.
19. "Hanım ile Hizmetçi'nin Münâsebeti", *Hanımlara Mahsûs Gazete*, No. 19, 23 Teşrin-i Evvel 1311 / 16 Cemâzi'el-Evvel 1313, s. 1-2.
20. *ibid*, s. 1.
21. *ibid*, s. 1.
22. *ibid*, s. 1.
23. *ibid*, s. 1.
24. *ibid*, s. 2.
25. *ibid*, s. 2.
26. *ibid*, s. 2.
27. *ibid*, s. 2.
28. *ibid*, s. 2.
29. *ibid*, s. 2.
30. *ibid*, s. 2.
31. *ibid*, s. 2.
32. *ibid*, s. 2.
33. Mehmed Nureddin, "Hizmetçiler", *Kadın* (İstanbul), No. 8, 20 Haziran 1327 / 3 Temmuz 1911, s. 1-2.
34. *ibid*, s. 1.
35. Bu okul hakkında Nicole A. N. M. van Os'un şu makelesine bakılabilir: "Bir Devlet Adamının Teşebbüs-i Şâhsisi Nasıl Sonuçlandı?: Kandilli Sultânî-i İnâs", *Tarih ve Toplum*, c. XXVIII, No. 165, Temmuz 1997, s. 26-34.
36. Mehmed Nureddin, "Hizmetçiler", *Kadın* (İstanbul), No. 8, 20 Haziran 1327 / 3 Temmuz 1911, s. 1.
37. *ibid*, s. 1.
38. *ibid*, s. 1.
39. *ibid*, s. 1.
40. *ibid*, s. 1.
41. *ibid*, s. 1.
42. *ibid*, s. 2.
43. F. Sâmiha, "Hizmetçiler", *Kadınlar Dünyası*, No. 157, 20 Kanûn-ı Evvel 1330 / 15 Safer 1332, s. 5.
44. *ibid*, s. 5.
45. *ibid*, s. 5.
46. *ibid*, s. 5.
47. *ibid*, s. 5.
48. *ibid*, s. 5.
49. *ibid*, s. 5.
50. *ibid*, s. 5.
51. *ibid*, s. 5.
52. *ibid*, s. 5.
53. *ibid*, s. 5.
54. Mevhibe İclâl, "Hizmetçiler ve Onlarla Muâmele", Kadın Yazıları, No. 3-4 / 23-24, Nisan-Temmuz 1926, s. 10-11.
55. *ibid*, s. 10.
56. *ibid*, s. 10.
57. *ibid*, s. 10.
58. *ibid*, s. 10.
59. *ibid*, s. 10.
60. *ibid*, s. 10.
61. Ne yalan söyleyeyim, "tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır" sözünü her duyuşumda; tatlı dil yılanı deliğinden çıkardıktan sonra, yılanın başına ne geldiğini, yani yılanın akibetini hep merak etmişimdir. Bu cümlede "yılan" hizmetçi, "deliğinden çıkarmak" da onu çok daha iyi çalıştırmak anlamına geldiğine göre, "tatlı dil" ile "deliğinden çıkarılan" yani daha çok çalıştırılan "yılan" yani hizmetçinin akibeti daha çok sömürülmek gibi görünmektedir.
62. *ibid*, s. 11.
63. *ibid*, s. 11.
64. *ibid*, s. 11.
65. *ibid*, s. 11.
66. *ibid*, s. 11.
67. *ibid*, s. 11.
68. *ibid*, s. 10.
69. "Hizmetçideki Zekâ", *Hanımlara Mahsûs Gazete*, No. 536, 3 Teşrin-i Sânî 1321 / 16 Ramazan 1323, s. 4-5.
70. F. Sâmiha, "Hizmetçiler", *Kadınlar Dünyâsı*, No. 157, 20 Kanûn-ı Evvel 1330 / 15 Safer 1332, s. 5.

II. Abdülhamid'in İktisadi ve Mali Politikalar Üzerindeki Etkisi

Dr. MEHMET ASLANOĞLU
Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi öğretim üyesi

Bu çalışmada, 1876-1909 yılları arasında iktidarda olan II. Abdülhamid'in, söz konusu dönemde Osmanlı Devleti'nde izlenen ya da izlenemeyen iktisadi ve mali politikalar üzerindeki etkisi araştırılarak, Osmanlı ekonomisinin gelişme dinamiklerindeki rolü tartışılacaktır.

DEVLET YÖNETİMİ ANLAYIŞI

Osmanlı Devleti'nde Kanuni ve Orhan'dan sonra en uzun süreyle (32 yıl 7 ay 22 gün) iktidarda kalan padişah olan II. Abdülhamid, otokratik bir devlet ve toplum anlayışına sahipti. Amaçlarına ancak kendi yöntemleriyle ulaşabileceğine ve devlet otoritesinin kendi şahsiyetiyle var olabileceğine inanıyordu. Bu nedenle II. Abdülhamid, Tanzimat dönemi padişahlarının aksine, görev verdiği sadrazamlara (onun yeğlediği deyişle başvekillere) ya da diğer vekillere "vekalet-i mutlaka"yı bahşetmekten çekinmiştir. Bu çerçevede, döneminde yönetim erki Babıâli'nin elinden alınıp tümüyle mabeyne (saraya) getirilerek, her alanda bir merkezileştirmeye gidilmiştir. Böylece II. Abdülhamid, Findley'in deyişiyle (Findley, 1994:195) devleti yeniden patrimonyal bir aile haline dönüştürmüştür. Nitekim 1903-1908 yılları arasında görev yapan sadrazam Ferit Paşa, İstanbul rıhtımındaki sırık hamallarına gıpta ettiğini söylerken (Karal, 1983:300), yedi kez göreve gelen sadrazam Küçük Said Paşa ise anılarında kendini sadece bir icra makamı olarak gördüğünü belirtmektedir. Üstelik, 33 yıllık saltanat döneminde sadaret makamı, 17 sadrazam arasında 26 kez el değiştirmiştir.

Öte yandan, II. Abdülhamid de asıl sadrazamın kendisi olduğunu açıkça belirtmiştir. Bu konuda şunları söylüyor: "Her sadrazam değişikliğinde yükselen sesler tamamen lüzumsuzdur. Sadrazam, Said Paşa olmuş, Kâmil Paşa olmuş bundan ne çıkar? Gerçekte sadrazam, Yıldız'da ikamet eder ki o da benim" (Karal, 1983:273). Dolayısıyla II. Abdülhamid'in, döneminde uygulanan ya da uygulanmayan politikalardan birinci derecede sorumlu olduğu söylenebilir.

TÜCCAR VE İKTİSATÇI KİMLİĞİ

II. Abdülhamid, iktisat ve ticaretle ilk ilgilenen Osmanlı padişahı sayılabilir. Bu çerçevede, kimi kaynaklarda onun, kendi döneminde üç kez Maarif Nazırlığı yapan ve 1885'te yayımlanan *Ilm-i Servet* adlı bir iktisat kitabı olan Münif Paşa'dan ekonomi politik dersleri de aldığı belirtilmektedir (Sayar, 1986:396). Ancak iktisadı salt servetin bir kaynağı olarak yorumladığı, ticaret alanında ise kapitalist tüccardan çok bir ortaçağ tüccarını andırdığı söylenebilir. II. Abdülhamid tahta çıktığında özel serveti 100 bin altını aşıyordu. Cülûs bahşişi olarak dağıtılan 60 bin altın, bu özel servetinden alınmıştır (Tahsin Paşa, 1996:10).

Bu serveti, Galata bankeri Zarifi aracılığıyla borsada esham alıp satarak ve şehzadeliğinde kendisine ayrılmış olan Maslak'taki çiftlikte yaptığı işlerden elde etmiştir. Bu konuda şöyle diyor: "Şehzadeliğimde üç dört ayda bir maaş çıkar, onu da kaime veya metelik para olarak verirlerdi. Ben de koyun ticareti yapardım. Maslak çiftliğinde ekin de ektirirdim, lakin ondan fayda olmazdı. Asıl fayda koyun ticaretindeydi. Senede beş-altı yüz merinos koyun getirirdim. Bunların yavrularını, sütünü, yapağını değerlendirir; kısır

Abdülhamid'in şehzadeliği sırasında gittiği Londra gezisinde çekilen fotoğrafı.
Cengiz Kahraman arşivi

olanları da kasaplara satardım. Ertesi sene başka sütlü koyunlar satın alırdım. Senede koyun başına bir mecidiye kâr bırakırdı. Bu iş çok kârlıdır. Üstübeç de Venedik'ten gelir, boyacılar kullanır, ben daha ucuza satardım. Herkes benden alırdı. Ondan da çok istifade ederdim. Cülûs bahşişini kendi paramdan verdim. Diğer şehzadeler borç içindeydiler. Çünkü ticaret bilmezler, çalışıp kazanmazlardı. Kazanmak, iş yapmak da bir hünerdir" (Şehsuvaroğlu, 1955).

II. Abdülhamid, padişahlığı zamanında ise Osmanlı mali yapısı içinde, emlâk-ı hümayunlara dayanan kişisel bir mali imparatorluk geliştirdi. Özel mülkiyetine geçirttiği kamu arazileriyle döneminde dünyanın en fazla toprağa sahip kişisi konumuna gelmişti (Morawitz, 1979:84).

Şehzadeliği sırasında, zamanında alamadığı maaşlarını kırdırırken tanıştığı Galata bankeri Zarifi ile ilişkilerini padişahken daha da geliştirmiştir (Tahsin Paşa, 1996:10). II. Abdülhamid, en sık görüştüğü kişilerden biri olan Zarifi'den finansal kurumların işleyişiyle ilgili bilgiler almasının yanı sıra, servetinin finansal piyasalarda değerlendirilmesi konusunda da yararlanmıştır. Bunun bir sonucu olarak, yabancı borsalarda Güney Afrika'daki bir altın madenine kadar ulaşan çeşitli spekülasyonlar da yapmıştır (Nebiler ve Parlar, 1996:18).

GÜMRÜK TARİFELERİ POLİTİKASI

Ancak onun iktisadi ve mali konulara ilgisi, yaklaşık 33 yıl süren iktidarında tutarlı ve bütünsel bir iktisadi ve mali politikalar demeti uygulamasına temel oluşturamadı.

Devr-i saltanatında II. Abdülhamid'in ülkenin iktisadi sorunlarına yaklaşımı, izlediği dış politikanın bir bağımlı değişkeni olmuştur. Onun dış politikası temelde, emperyalist devletler arasındaki, Osmanlı devleti üzerindeki nüfuz mücadelesini dengeleme politikasıydı. Ana amacı, Osmanlı devletinin "siyasi" varlığının, dolayısıyla kendi kişisel iktidarının sürmesiydi. Bu nedenle iktisadi konularda verdiği kararlar, büyük ölçüde onun dengeci dış politikasının gerektirdiği tavizlere yönelikti. Bunun tersi hiçbir zaman gerçekleşmemiştir.

Ülkenin sanayileşmesinde korumacı politikalar izlenebilmesinin temelini oluşturan gümrük tarifeleri bu konuda ilginç bir örnektir. II. Abdülhamid, ithalata yüksek gümrük vergileri uygulanmasının ülke içinde gelişecek bir sanayinin korunmasındaki öneminin farkında olduğunu çeşitli muhtıralarında belirtmiştir. Örneğin eski maarif nazırı Münif Paşa'ya yazdığı ve daha çok görüşlerinin ve icraatlarının bir savunması niteliğindeki muhtırada %8'lik gümrük vergisiyle İstanbul'da dış rekabete dayanabilecek bir cam sanayiinin kurulamayacağını belirtir (Çetin ve Yıldız, 1976:291).

Gerçekten de 1885 yılında Paşabahçe'de kurulan, 300 işçi çalıştıran Modiano şişe fabrikası ve 100 işçi çalıştıran Hasköy şişe fabrikası dış rekabete dayanamayarak kısa bir süre içinde kapanmışlardır (Eldem, 1994:65-66).

Avrupa'daki çeşitli ülkelerle 1860-1861 yıllarında imzalanan gümrük tarifeleri anlaşmalarıyla %5'ten %8'e çıkan ithalat vergisinin uygulanma süresi 28 yıldı. Ancak dış politikada tavizler vermesini gerektireceğini düşündüğünden, II. Abdülhamid'in bu verginin ülke içi endüstriyi koruyucu nitelik taşıyan bir orana yükseltilmesi konusunda önemli bir çabası olmamıştır. Esasen II. Abdülhamid'e göre gümrük tarifeleriyle oynayabilme esnekliği, güçlü ve büyük bir devlet olmanın sonucudur. Bu konuda şöyle diyor: "Devlet kuvvetli olursa kapitülasyonlar da tedricen kaldırılır, gümrük anlaşmaları değiştirilir ve yabancılara verilmiş olan birçok muzır imtiyazlar kuvvet sayesinde hafifletilerek yok hükmünde kalır" (Çetin ve Yıldız, 1976:297). Öte yandan, Osmanlı donanmasını Haliç'te çürümeye bırakan II. Abdülhamid (Öndeş, 1969), Osmanlı devletinin açıkça "büyük" devlet olmadığını duyuruyordu. Gümrük tarifeleri konusu da böylece belirsiz bir zamana bırakılıyordu.

Oysa aynı dönemlerde, Rusya'da 1893 ile 1903 yılları arasında aralıksız 10 yıl maliye bakanlığı yapan ve Rusya'nın endüstrileşmesinde büyük rolü olan Kont Sergei Witte ise tam tersine, "Rusya'nın büyük devlet olarak konumunu sürdürebilmesi için ekonomik kudretini hızla arttırması gerektiğini" söylüyordu (Falkus, 1986:82).

Nitekim Rusya'da devlet, ekonomide daha etkin bir rol oynamaya başlamasının bir sonucu olarak, 1877 yılından başlayarak liberal gümrük tarifelerinden ayrıldı; gümrük vergileri 1891 yılına dek kademeli olarak yükseltilerek iç sanayii koruyucu bir nitelik kazandı. Gerçekten de gümrük vergisi gelirlerinin ithalatın toplam değerine olan oranı 1869-1876 yılları arasında ortalama %12.8 iken, 1890'lı yıllarda %33'e yükseldi. Bunun da bir sonucu olarak, söz konusu dönemde demir, metalurji, makine yapımı sanayileri hızla gelişti (Falkus, 1986:76).

İKTİSADİ GELİŞME POLİTİKALARI

Aslında koruyucu dış ticaret politikaları kendi başına bir sanayileşme dinamiği yaratamaz; ancak ülke içinde gelişme dinamiğini yaratacak bir iktisadi politikanın tamamlayıcısı olabilirler. Ne var ki II. Abdülhamid döneminde tarım ve sanayide bütünsel bir gelişme politikası izlenmemiştir. Osmanlı ekonomisindeki gelişmeler ancak Avrupa kapitalizminin beklenti ve çıkarlarının izin verdiği çerçevede gerçekleşmiştir. Buna tipik bir örnek olarak, tarıma dayalı bir endüstri dalı olan şeker sanayii verilebilir. II. Abdülhamid döneminde şeker, Avrupa'dan ithal ediliyordu ve Osmanlı ithalatı içinde değer olarak en büyük paya sahipti. Örneğin 1899 yılında 2.155.909 altın liralık şeker ithalatı, tek başına toplam ithalatın %8.8'ini oluşturuyordu (Pamuk, 1995:51). Buna

karşılık aynı yılın ihracat kalemlerine bakıldığında, %12.5'luk payla ilk sırada yer alan üzüm ancak 1.946.901 liralık, %10.5'luk payla ikinci sıradaki ham ipek ise 1.633.861 lira ihracat geliri getirmiştir.

Osmanlı ekonomisinde bu dönemde, söz konusu çarpıcı sonuçlara karşın şeker pancarı üretimi ve buna bağlı olarak şeker endüstrisinin gelişimine ilişkin salnamelerdeki temenniler dışında, hiçbir ciddi girişimde bulunulmamıştır. II. Abdülhamid de, örneğin atın neslinin ıslah edilmesi konusunda bile ayrıntılı muhtıralar yayınlamasına (Çetin ve Yıldız, 1976: 265-279) karşın bu konuya ilgi göstermemiştir.

Oysa aynı dönemde Rusya'da, şeker pancarı üretiminin yaygınlaştırılmasıyla birlikte şeker endüstrisinin gelişimi de gerçekleştirilerek, ülke ekonomisi bu alanda kendine yeter hale gelmiştir (Lenin, 1975: 259-260; Falkus, 1986: 53,98).

DIŞ BORÇLANMA POLİTİKASI

II. Abdülhamid döneminde sadece şeker, kahve, makarna, un gibi temel gıda maddelerinde değil, çeşitli tekstil ürünleri, çivi, kibrit, mum gibi endüstri mallarında da dışa bağımlılığın doğal bir sonucu olarak, sürekli dış ticaret açığı yaşanmıştır. Bu dış ticaret açığı büyük ölçüde dış kredilerle kapatılmıştır. İlk dış borçlanma dönemi olan 1854-1875 dönemine göre II. Abdülhamid dönemindeki dış borçlanma eğiliminde bir düşme görülüyor. Geçmişin acı deneyimleri ve bunun sonucu oluşan Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin varlığı, II. Abdülhamid'in dış borçlanmaya karşı bir tavır oluşturmasını getirmiştir. II. Abdülhamid'in bu tutumunu destekleyen iç ve dış konjonktüre de değinilebilir. II. Abdülhamid döneminde dış borçlanma düzeyinin düşük olmasında, bütçe açıklarının birincil kaynağı sayılabilecek savaş harcamalarının bu dönemde alt düzeyde kalması ve 1873 yılından başlayarak Avrupa'yı saran mali bunalımın ortaya çıkardığı, sermaye piyasalarındaki borç verilebilir fonların yetersizleşmesi, en az II. Abdülhamid'in dış borç karşıtı tutumu kadar etkili olmuşlardır (Pamuk, 1978:139).

Bununla birlikte, II. Abdülhamid döneminde yirmi dış borç anlaşmasıyla toplam 80.636.000 Osmanlı lirası borçlanılmıştır. Söz konusu borçların büyük çoğunluğu önceki yoğun borçlanma döneminde olduğu gibi, esas olarak bütçe açıklarının kapatılması ya da eski borç tahvillerinin yenileriyle değiştirilmesi amacıyla alınmıştır. Bu dönemde yalnızca iki borçlanma demiryollarının finansmanına yönelik olarak yapılmıştır. Bunlar 1903 tarihli 2.376.000 Osmanlı liralık ve 1908 tarihli 9.988.000 Osmanlı liralık Bağdat Demiryolu istikrazlarıdır (Yeniay, 1964:88, 101). Bağdat Demiryolu şirketinin kilometre teminatının ödenmesi amacıyla yapılan bu istikrazlar, dönem içinde yapılan toplam borçlanmanın ancak %15.3'ünü oluşturmuştur.

II. Abdülhamid döneminde, Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin kurulmasının da etkisiyle dış borçlanma tahvillerinin ihraç fiyatları ortalaması %85'lere yükselirken, faiz oranları ortalaması ise %4.3'e düşmüştür (Gürsel, 1985:681, 683). Üstelik, özellikle dünya mali bunalımının bittiği 1896 yılından başlayarak dış kredi kaynakları bollaşmıştı. Ülke ekonomisinde yatırımlara ayrılması koşuluyla, söz konusu düşük emisyon kayıpları ve yine düşük faiz oranlarıyla dış borçlanma çok avantajlı bir hale gelmişti. Ancak II. Abdülhamid, kişisel kaygılarının ağır basmasıyla bu elverişli finansman kaynağından yararlanmayı düşünmemiştir.

Oysa aynı dönemde Rusya, dış borçlanmadan yoğun bir biçimde yararlanıyordu. 1903'te Rusya'nın dış borcu 3 milyar altın rubleye ulaşmıştı (Kurat, 1993:374). Böylece Rusya Avrupa'nın en borçlu ülkesi konumuna gelirken, elde ettiği dış finansman kaynaklarının büyük bölümünü kendi olanaklarıyla yaptığı demiryolu yatırımlarına ayırıyordu. Demiryollarına yapılan yatırımlar da Rusya'daki ağır sanayinin gelişimini uyarmıştır (Falkus, 1986:85).

DEVLET YATIRIMLARI ANLAYIŞI

II. Abdülhamid despotik bir yönetim anlayışına sahip olmakla birlikte liberal ekonomi yanlısıydı. Devletin ekonomiye müdahalesine sıcak bakmamıştır. Bu nedenle iktidarında devlet yatırımları çok sınırlı düzeyde kalmıştır. Bunların başlıcaları, II. Mahmut döneminde açılan Beykoz Deri Fabrikasına 1884'de eklenen kundura imalathanesi, Yıldız Çini Fabrikası, 1843'te açılan ve ipekli dokuma üretimi yapan Hereke Fabrikasına sırasıyla 1891, 1902 ve 1905 yıllarında eklenen hah, çuha şayak ve fes üretimi bölümleridir. Ancak ilginçtir, Hereke Fabrikasında halı desenlerinin seçimiyle bizzat ilgilenen II. Abdülhamid (Tahsin Paşa, 1996:212), Hereke Fabrikasını ve bulunduğu araziyi de kendi özel mülkiyetine geçirmişti (Koçak, 1990:54).

"Devlet benim"ci bir patrimonyal anlayışa ve güce sahip olmakla birlikte, bir devlet yatırımı sayılabilecek Hereke Fabrikasını özel mülkiyetine geçirmesi, onu aynı zamanda özel girişimci konumuna da getiriyor. Ne var ki II. Abdülhamid'in Emlâk-ı Hümayûn gelirleri içine, dolayısıyla özel mülkiyetine aldırdığı sayıları onbinleri aşan gayrimenkul, çiftlik, orman ve meralar da göz önüne alındığında, onu bir özel girişimci olmaktan çok, özgün psikolojik yapısından türeyen "özel bir biriktirici" olarak yorumlamak mümkün gözüküyor.

DEVLET MALİYESİ ANLAYIŞI

II. Abdülhamid'in Hazine-i Hassa'nın gelir kaynaklarını devlet maliyesinin aleyhine giderek arttırması, üstelik bunları tapuda kendi üzerine geçirmesi, Osmanlı mali sistemi içinde Avrupa finans çevrelerini temsil eden Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin yanı sıra bir başka özgül örgütlenmenin de ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu örgütlenme, patrimon-

Memlekette ne kadar süreğen hastalık varsa, umumi teşkilatında, hususi noktalarında, yapısında, kuruluşunda, yürüyüşünde, uçuruma doğru giden aksaya aksaya yuvarlanışında ne kadar sebep toplanmışsa hepsi o adamın şahsında birikmişti. O bir çeşit illet kaynağı diye biliniyordu ki etrafına dalga dalga, türlü türlü hastalıkların zehirle dolu havasını savuruyordu. Böyle düşünmekte, memleketin dışında ve içinde, iman eden bir fikir vardı. Memleket hiç şüphe yok, düğüm düğüm üzerine örülmüş bir iplik yumağı halindeydi, bütün düğümleri çözülecek meselelerden meydana gelen bir yumak ki, ele alınınca neresinden başlamak lâzım geleceğinde, bu birbirine dolaşmış ipliklerin ucunu nereden kurtarmak mümkün olacağında hayal gücünün olanca faraziyeleri iflas ederdi. Ve sonunda bir çözüm bulunamayınca bütün öteki düğümlerin bağlı olduğu bir düğümün, tek bir esas düğümün varlığına ve bunun da ancak ve ancak Abdülhamid'den başka biri olmadığına mail bir inanış vardı.

Halid Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, s. 582.

yal bir anlayışla devleti yöneten, dolayısıyla kendisini devletle özdeşleştirmesi beklenen padişaha, tam tersine, devlet içinde kişisel bir mali imparatorluk kurma olanağı vermiştir. Kendi ifadesine göre, özel mülkiyetine geçirdiği söz konusu emlâktan yılda 500.000 Osmanlı lirası kadar bir gelir elde etmekteydi (Karal, 1983:420). Cumhuriyet Türkiyesi döneminde, varislerinin devlet aleyhine açtığı miras davalarından anlaşıldığına göre, II. Abdülhamid'in yalnızca Türkiye sınırları içinde, özel mülkiyetinde toplam 10.210 parça emlâkı bulunmaktaydı (Koçak, 1990:52). Aynı şekilde, Suriye ve Mezopotamya'da ekilmiş arazinin yaklaşık %30'u Hazine-i Hassaya aitti (Morawitz, 1979:84).

Bakanlar Kurulu'na katılmayan bir Hazine-i Hassa Nazırının yönetimindeki Hazine-i Hassa içinde, 11 üyeli bir İdare Meclisiyle 10 üyeden oluşan bir Emlâk-ı Hümayûn İdare Meclisi bulunmaktaydı (Morawitz, 1979:84). 1896 yılında Maliye Nezareti'nde 9.960 kişi çalışırken, Hazine-i Hassa'da sadece 66 kişi görev yapmaktaydı (Eldem, 1994:151). Devletin mali sistemi içinde Hazine-i Hassa'nın yanı sıra bir başka çatlak oluşturan Düyun-ı Umumiye İdaresi'nde ise 5 bin kişinin üzerinde görevli bulunmaktaydı (Shaw ve Shaw, 1983:276). II. Abdülhamid döneminde Hazine-i Hassa'ya bağlı emlâklardan, özellikle de tarımsal çiftliklerden elde edilen verim düzeyinin yükseltilmesine yönelik bir çabanın olduğu söylenemez. Hazine-i Hassa idaresindeki çalışan sayısının azlığı da bu düşünceyi pekiştirmektedir. II. Abdülhamid'in 1889 yılında çıkardığı bir irade-i seniye ile (Nebiler ve Parlar, 1996:19) işletme haklarını kendi üzerine geçirdiği Musul vilayetindeki petrol yatakları, bu konuda ilginç bir örnek oluşturmaktadır. Söz konusu yataklarda petrolün küçük ırmaklar halinde akarak gölcükler oluşturmasına karşın ilkel teknikler kullanıldığından, üretim çok yetersiz kalmakta ve yılda ancak 1000 lira dolayında bir gelir elde edilmekteydi (Karal, 1983:458).

Oysa Düyun-ı Umumiye İdaresi, kendi gelir kaynakları içinde yer alan bağcılık, tuz üretimi ve ipekçilik gibi alanlarda verimliliğin yükseltilmesi konusunda önemli girişimlerde bulunmuştur. Örneğin ipekçilikle ilgili olarak, ipek böceği tohumu üretme konusunda çalışmalar yaptırmış ve bu amaçla Bursa'da Darülharir adlı bir ipekçilik enstitüsü açmıştır. Bu girişimin sonucunda ise Düyun-ı Umumiye'nin elde ettiği ipek öşrü 1881-82 yılında 20 bin Osmanlı lirasıyken, 1906-97'de 276 bin Osmanlı lirasına yükselmiştir (Blaisdell, 1979.106).

KİŞİSEL SERVETİNİ DEĞERLENDİRME ANLAYIŞI

Öte yandan, II. Abdülhamid'in özellikle Hazine-i Hassa gelirlerinden oluşturduğu kişisel servetinin kendi ifadesiyle 8 milyon Osmanlı lirasına ulaştığı anlaşılmaktadır (Karal, 1983:449). II. Abdülhamid bu servetini ülke ekonomisinde değerlendirmek yerine büyük ölçüde Avrupa bankalarında ve yabancı sermaye piyasalarında spekülasyonda değerlendirmiştir (Okyar, 1980:68). Ancak bu tutumu, Maarif eski Nazırı Münif Paşa'ya yazdığı muhtırada, Abdülaziz döneminde yapılan dış borçlanmalar sırasında aldıkları komisyonlarla zenginleşen bürokratlara ilişkin söylediklerine derin bir çelişki oluşturuyor: "Onların aldıkları akçe ailelerinde kalmış olsaydı, aileleri bugün bir banka teşkil yâhud memlekette büyük bir imtiyaz alıp ahalinin bir kısmını orada kullanarak memlekette servet hasıl olur idi ve küçük esnafa yardım ve küçük milli bankalar te'sis olunabilirdi. Halbuki haydan gelen huya gider misali, bunların irtikâb ettikleri akçeyi emanet olarak teslim ettikleri şarapçı Azaryan ve Lorandolar bu paraların hesaplarını yanlış göstererek zengin oldukları halde sahiplerinin ekserisinin vefâtında akraba ve taallûkatları tarafından cenazelerini defin için para bulamadıklarından bahisle vukû bulan dilekçe üzerine masrafları, hazine-i hassa-i şâhâneden karşılanmıştır. Bu hal teessüf-ü şâyân mıdır, değil midir?" (Çetin ve Yıldız, 1976:293-294) Ancak bir Osmanlı padişahı olarak, II. Abdülhamid'in kişisel servetini yalnızca Zarifi aracılığıyla Galata bankerlerine değil, aynı zamanda Deutsche Bank, Barclay Bank, Credit-Lyonnaise

Abdülhamid'in bir cuma selamlığını gösteren eski bir kartpostalda Yıldız Sarayı Büyük Mabeyin, Seyir Köşkü ve Yıldız Camii.
Cengiz Kahraman arşivi

gibi Avrupa bankalarına yatırmasının da bir başka "teessüf-ü şâyân" konusu olup olmadığı tartışılabilir.

SARAY HARCAMALARI

II. Abdülhamid'in, babası Abdülmecit ve amcası Abdülaziz'e göre daha sade bir hayat sürdürdüğü söylenebilirse de döneminde saray harcamalarında sürekli açık veren devlet bütçesini rahatlatacak belirgin bir düşme olmamıştır. Bunun en önemli nedeni Yıldız Sarayı'ndaki artan bürokrasi kadrosudur. Yıldız'ın yakınında padişahın güvenliği için konuşlandırılan 15 bin asker dışında, sarayda yaklaşık 3 bin görevli bulunmaktaydı (Morawitz, 1979:84). Findley ise bu sayıyı 12 bin kişi olarak tahmin etmektedir (Findley, 1994:195).

Aynı dönemdeki başlıca Avrupa ülkelerinin hükümdarlarının harcamalarıyla karşılaştırıldığında, II. Abdülhamid döneminde saray harcamalarının hiç de düşük olmadığı gözlenmektedir. Örneğin 1897-98 yılında Emlâk-ı Hümayun gelirlerinden ayrılan kısım dışında, sadece bütçeden saray giderlerine ayrılan pay 932.550.000 Osmanlı lirasıydı (Morawitz, 1979:57). Bu harcama tutarını (110 kuruşun 25 franka eşit olduğunu varsayarak) yaklaşık 21 milyon frank kabul edersek, bütçeden Osmanlı Sarayına ayrılan miktarın, Rus çarının 34 milyon franklık giderlerinden az, buna karşılık İngiltere kralının 13.5 milyon franklık ve Avusturya-Macaristan imparatorunun 19.5 milyon franklık harcama tutarlarından daha çok olduğu anlaşılmaktadır (Morawitz, 1979:83).

LİBERAL EKONOMİ ANLAYIŞI

II. Abdülhamid döneminde liberal ekonomi anlayışı bir bakıma, devletin resmi ideolojisi olmuştur. Gerçekten de II. Abdülhamid'in ders programlarını bizzat kendisinin belirlediği, derslerin işlenişini denetlediği (Çetinkaya, 1954:62-65,393) Mekteb-i Mülkiye'de ilm-i servet (iktisat) derslerini okutan, aynı zamanda Divan-ı Muhasebat Müddei Umumisi olan Sakızlı Ohannes Paşa'nın *İlm-i Servet* kitabı liberal ekonomi yaklaşımının tipik bir örneğini oluşturur (Çavdar, 1982:88-102). Aynı şekilde, II. Abdülhamid'in ders programlarıyla yakından ilgilendiği idadilerde (liselerde) 1902 yılından başlayarak okutulan Mehmed Cavit Bey'in yazdığı *İlm-i İktisat* adlı kitap da liberal bir anlayış yansıtır (Çavdar, 1982:124-161). Bununla birlikte, II. Abdülhamid'in liberal ekonomi anlayışını uygulamada somutlayacak bir iktisadi programı olmamıştır. Başka bir deyişle onun liberal ekonomi anlayışının pratikte geleneksel Osmanlı yaklaşımına dönüştüğü söylenebilir. Örneğin, II. Abdülhamid Osmanlı ekonomisini yorumlarken, ticaret ve sanayiinin düşüşte olduğunu, kimsenin bunları kalkındırmayı düşünmediğini, Osmanlı insanının ticaretten zevk almadığını belirterek, "avarelik her sınıf halkımızda öyle kökleşmiş, öyle bir tabiat haline gelmiştir ki, haklı olarak bütün felaketlerimizin sebebi olduğu ifade edilebilir" demektedir (Karal, 1983:437). Yine II. Ab-

Tahttan indirilmesinden sonra Abdülhamid'in serveti üzerine birçok karikatür yayımlandı.

- Aman Karagöz... O ne kadar mücevher, o ne kadar kıymetdâr eşya...
- Gördün mü rontgenin faydasını.. Tevekkeli vaktiyle İstanbul'a sokturmuyordu.. Ah bir kere dimağına tatbik edip de ne var ne yok onları da bir öğrensem...
- Hacet yok... Besbelli...
Karagöz, S. 100, 29 Haziran 1325 (12 Temmuz 1909)

Şeyhülislam Mehmed Ziyaüddin Efendi'nin Abdülhamid'in tahttan indirilmesine dair fetvası.

dülhamid, kendilerini kötümserliğe kaptırmaları nedeniyle Osmanlıların büyük tüccar, büyük sanatkâr, büyük teknisyen olmayı düşünmediklerini vurgulamaktadır. Ancak bu saptamalarına karşın önerdiği önlem oldukça "geleneksel" gözüküyor: Çalışmanın Tanrı indinde makbul ve mukaddes olduğu konusunda şeyhülislama bir yazı yazdırılıp, tekrarlatılarak ezberletmek üzere okullara gönderilmesi (Karal, 1983:437).

Liberal iktisadi düşüncelere sahipmiş gibi görünen II. Abdülhamid'in uygulamada geleneksel Osmanlı devlet anlayışına dönmesinin bir başka örneği, kaimelerin yol açtığı enflasyonist sürecin İstanbul'da et fiyatlarını yükseltmesi karşısında aldığı provizyonist tavırdır. II. Abdülhamid, yükselen et fiyatlarına önlem olarak şunları önermektedir: "Daire-i askeriye müteahhidlerinden kâfi miktarda koyun alınsın, geceden her kasap dükkânının yanına salaştan bir sergi yapılsın, koyunlar kesilerek bu sergi yerlerinde Şehremâneti (Belediye) marifetiyle ve ucuz fiyatla ahaliye et satılsın" (Tahsin Paşa, 1996:192). Oysa 19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı ekonomisinde parasallaşma oranı çok artmış, piyasa göstergeleri öne çıkmıştı. Bu nedenle söz konusu geleneksel provizyonist, işaeci bakış, yerini artık iktisadi rasyonaliteye bırakmalıydı.

II. Abdülhamid'in et fiyatlarıyla yakından ilgilenmesi, İstanbul'un işaesi sorununun, tüm Osmanlı padişahlarında olduğu gibi, kendi iktidarının sürmesiyle ilişkisinin bilincindeliğini gösteriyor. Bu davranışının iktisadi rasyoneli olmasa da, bir rasyoneli olduğu düşünülebilir. Ancak kişisel iktidarını ve kişisel varlığını sürdürme gayretleri içinde giderek artırdığı kuruntular ve kuşkular, II. Abdülhamid'de bütünsel bir kapitalist gelişme zihniyeti oluşmasını, dolayısıyla da Osmanlı ekonomisinin kapitalist gelişme potansiyelini engellemiştir. Nitekim, döneminde, elektrik, telefon, uçak, anonim şirket, ticaret borsası gibi yenilik ve oluşumlardan, büyük ölçüde kuruntularının bir sonucu olarak yararlanılamamıştır. Ayrıca, özgür emek piyasası yeterince gelişemezken, II. Abdülhamid'in karşı olmadığı (Karal, 1983:488) köleliğe ve köle ticaretine, Abdülmecit döneminde yasak getirilmesine karşın son verilememiş, lonca örgütlenmesi ve gedik kısıtlamalarından da vazgeçilememiştir. Örneğin, 1890'lara gelindiğinde İstanbul'da Yıldız Sarayı'nca sıkı biçimde denetlenen ve korunan 300'e yakın lonca faaliyette bulunuyordu. Bu yapının da etkisiyle devlet işletmeleri dışında, İstanbul'da 1891 yılında sadece on iki fabrika vardı (Mansel, 1996:305).

Gerçekten de II. Abdülhamid, Batının tekniğini İslam uygarlığıyla birleştirmekten yana gözükmektedir (Karal, 1983:255). Her ne kadar Batı uygarlığının diğer özelliklerini dışta bırakarak yalnızca teknik verimlerini alabilmenin olanaklılığı tartışmalı da olsa, acaba II. Abdülhamid'in kendisi Batı uygarlığındaki salt teknik gelişmelere ne denli açıktır?

MODERN TEKNOLOJİYE YAKLAŞIM

II. Abdülhamid'in karşı olduğu teknolojik yeniliklerin başında yer alan elektrik, İstanbul'a ancak II. Meşrutiyet sonrasında

yaklaşık 40 yıllık bir gecikmeyle gelmiştir. Türkiye'de ilk elektrik santralı 1913 yılında Silahtarağa'da kurulmuştur (Arıkanlı, 1973:81). Döneminde İstanbul'da tekil elektrik elde etme girişimlerine de engel olunmuştur. Örneğin, Tarabya Oteli'ne elektrik dinamosu konulmasına izin verilmemiştir (Koloğlu, 1998:325). Halid Ziya Uşaklıgil, II. Abdülhamid'in elektriğe karşı oluşunun nedeni olarak, elektriğin elde edilmesi için gereken "dinamo" sözcüğünün "dinamit" sözcüğüne çağrışım yapmasını gösteriyor (Uşaklıgil, 1987:474). Şehirlerin elektrikle aydınlanarak insanların hareketliliğinin geceye de taşınmasının getireceği ek kontrol sorunları da II. Abdülhamid'in bu teknik gelişmeye karşı olmasının bir nedeni sayılabilir. Bununla birlikte, vesveseleri açıklamanın her zaman akılcı gerekçelerini bulabilmenin kolay olduğu söylenemez.

II. Abdülhamid bütün ülkeyi, yaklaşık 30 bin kilometrelik telgraf ağlarıyla donatırken, telefonun karşısında olmuştur. Devletin ve/veya kendisinin denetimi dışında "özel" bir haberleşme aracının getirebileceği tehlikeler, bu bir başka teknoloji karşıtı eğilimine gerekçe olarak gösterilebilir. Bu nedenle Türkiye'de, ilk telefon santralı, dünyada yaygınlaşmasından yaklaşık 25 yıl sonra, ancak 1911 yılında İstanbul'da kurulabilmiştir (Arıkanlı, 1973:285).

Aynı şekilde uçak da, yüksek duvarlarla korunan Yıldız Sarayı'nın havadan bombalanma ihtimalinin varlığı nedeniyle olsa gerek, II. Abdülhamid'in şiddetle dışladığı teknik gelişmelerden bir diğeridir (Kudret, 1977:59). Türkiye'ye ilk uçaklar 1912 yılında, Fransa'dan getirilmiştir (Arıkanlı, 1973:297).

II. Abdülhamid, kapitalist gelişmede önemli bir rol oynayan anonim şirketlere de karşıydı (Yerasimos, 1977:939). Gerçekten de II. Abdülhamid döneminde Osmanlı ekonomisindeki sermaye birikim koşullarından bağımsız olarak, olağanüstü az sayıda anonim şirket faaliyete geçebilmiştir. Anonim şirketler,

Hereke Fabrikası çalışanları. Fabrika ve bulunduğu arazi Abdülhamid'in mülkiyetindeydi.

ülkede kapitalizmin değil, padişaha karşı düşüncelerin geliştirileceği toplantı yerleri olarak algılandığı için, II. Abdülhamid döneminde sadece 28 yerli sermayeli şirket kurulabilmiştir (Eldem, 1994:71-72). Buna karşılık, 1909-1918 arasındaki on yılda ise 92 şirket kurulmuştur (Tekeli, 1985:122 dn.18).

II. Abdülhamid, insanların toplu halde bulunup iktidarına muhalefet oluşturacakları korkusu nedeniyle olsa gerek, İstanbul'da bir Ticaret Borsası kurulması girişimlerini de engellemiştir. Padişahın yedi kez, "gedikli sadrazamı" olan Küçük Said Paşa anılarında, İstanbul'da bir Ticaret Borsası kurulması konusunun Vükelâ Meclisinde (Bakanlar Kurulunda) benimsenip saraya sunulmasma karşın II. Abdülhamid'in uygulamaya yönelik bir karar almadığını belirtmektedir (Giz, 1985:752).

DEMİRYOLU POLİTİKASI

II. Abdülhamid'in demiryolu politikası da dış politikasındaki dengeci yaklaşımın bir uzantısıydı. Ülkedeki yabancı sermayenin %63'lük kısmının yatırıldığı bu alanda verilen imtiyazlar büyük devletler arasındaki emperyalist rekabetin bir alanı olmuştur (Pamuk, 1978:142). Örneğin, Almanya'ya Haydarpaşa-İzmit hattını Ankara'ya kadar uzatma imtiyazını veren fermanın padişahça imzalandığı 8 Teşrinievvel (Ekim) 1888 tarihinde, Fransa'nın da Yafa-Kudüs Demiryolu imtiyazını ele geçirmesine olanak sağlayan ferman imzalanıyordu (Morawitz, 1979:334). Aynı şekilde, Bağdat Demiryolu da büyük bir proje olmasına karşın, sadece bölgesel zenginliğin metropol ülkeye aktarılması amacıyla düzenlendiğinden, birbirinden kopuk hatlarıyla Osmanlı iç pazarının bütünleşmesine önemli bir katkı yapamadı (Ortaylı, 1981:103).

II. Abdülhamid anılarında, Musul'da arkeolojik kazı amacıyla izin isteyen bazı İngiliz ve Almanların asıl amaçlarının petrol aramak olduğunu sezdiğini ve bu girişimleri engellediğini belirtiyor (Bozdağ, 1985:80). Ancak 18 Mart 1902'de Bağdat Demiryolu imtiyazının Almanlara verildiğine ilişkin irade-i seniye yayınlanıyor. Bu amaçla kurulacak şirkete verilen ayrıcalıklar içinde 22. madde oldukça ilginçtir: "Demiryolunun her iki tarafında yirmişer kilometrelik arazi içerisindeki imtiyazı alınmamış bütün madenlerin aranma ve işletme hakkı bedelsiz olarak şirkete bırakılmıştır" (Yerasimos, 1977:1029). Böylece Osmanlı devleti, geniş bir bölgede petrol çıkarma haklarından vazgeçmiş oluyordu.

Bu örnek de II. Abdülhamid'in

Abdülhamid devrinde açılan Yıldız Çini Fabrikası.

kendi dış politika amaçlarının, ülkenin iktisadi çıkarlarının kolaylıkla üstüne çıkabileceğini açık biçimde göstermektedir.

SONUÇ

Bağdat Demiryolu imtiyazı konusunda ise II. Abdülhamid anılarında şunları söylemektedir: "İmparatorluğumuz dahilindeki demiryollarının inşaatı mevzuunda büyük devletlerin arasındaki rekabet, çok garip bir şüphe davet edicidir. Her ne kadar büyük devletler itiraf etmek istemiyorlarsa da bu demiryollarının ehemmiyeti yalnızca iktisadi değil, aynı zamanda siyasidir. Bağdat Demiryolu hususundaki rekabet ise çirkin bir hal almaya başlamıştır. Dört büyük devlet bu işin içindedirler. Sefir beyler ise kabil olan her vasıtayı kullanmak suretiyle perde arkasında birbirleriyle mücadele etmektedirler. Bu, *seyredilmesi* [vurgu bana ait] hakikaten çok zevkli manzaradır" (Kaynak, 1984:71).

Gerçekten de II. Abdülhamid, emperyalist güçler arasındaki Osmanlı devletinde nüfuz alanları kazanma mücadelesini "seyretti"; Osmanlı ekonomisi de bu rekabetin sağladığı dar çerçevenin sınırları içinde, dolayısıyla büyük ölçüde Avrupa kapitalizminin dinamikleriyle gelişerek, Osmanlı devletinin çevre ülke olma niteliklerini pekiştirdi.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Arkanlı, O. (1973) *Tarihimizde İlkler*, Milliyet Yayınları.

Bozdağ, İ. (1985) *Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, 6. baskı, Pınar Yayınları.

Çankaya, A. (1954) *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, c I.

Çavdar, T. (1982) *Türkiye'de Liberalizmin Doğuşu*, Uygarlık Yayınları.

Çetin, A., Yıldız, R. (1976) *Sultan II. Abdülhamid Han Devlet ve Memleket Görüşlerim*, Çığır Yayınları.

Eldem, V. (1994) *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Falkus, M.E. (1986) *Rusya'nın Endüstrileşmesi, 1700-1914*, (Çev. A. Şenel) V Yayınları.

Findley, C. V. (1994) *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform* (Çev. L. Boyacı ve İ. Akyol), İz Yayıncılık.

Giz, A. (1985) "Osmanlı Devletinde Ticaret, Sanayi Odaları ve Borsalar" *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt III, s. 748-752, İletişim Yayınları.

Gürsel, S. (1985) "Osmanlı Dış Borçları" *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt III, s. 672-687, İletişim Yayınları.

Karal, E. Z. (1983) *Osmanlı Tarihi*, Cilt VIII, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kaynak, M. (1984) "Çevreleşme ve Osmanlı Demiryolları" *Yapıt Dergisi*, sayı 5, Haziran-Temmuz.

Koçak, C. (1990) *II. Abdülhamid'in Mirası*, Arba Yayınları.

Kologlu, O. (1998) *Avrupa Kıskacında Abdülhamit*, İletişim Yayınları.

Kudret, C. (1977) *Abdülhamit Devrinde Sansür*, Milliyet Yayınları.

Kurat, A. N. (1993) *Rusya Tarihi*, 3. baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Lenin, V.İ. (1975) *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi* (Çev. S. Erdoğdu), Sol Yayınları.

Mansel, P. (1996) *Konstantinopolis 1453-1924*, (Çev. Ş. Erol), Sabah Kitapları.

Morawitz, C. (1979) *Türkiye Maliyesi* (Der. Maliye Tetkik Kurulu) Maliye Bakanlığı Yayını.

Nebiler, H., Parlar, S. (1996) *Petrolün Ekonomi Politiği*, Sarmal Yayınları.

Okyar, F. (1980) *Üç Devirde Bir Adam*, (Haz. C. Kutay), Tercüman Yayınları.

Ortaylı, İ. (1981) *II. Abdülhamit Döneminde Alman Nüfuzu*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Öndeş, O. (1969) "Abdülhamit Devrinde Donanma" *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 19-24.

Pamuk, Ş. (1978) "Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Sermaye: Sektörlere ve Sermayeyi İhraç Eden Ülkelere Göre Dağılımı (1854-1914), *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Özel Sayı.

Pamuk, Ş. (1995) *19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti*, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.

Sayar, A. G. (1986) *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, Der Yayınları.

Shaw, S., Shaw, E.K. (1985) *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Cilt II, E Yayınları.

Şehsuvaroğlu, H. (1955) Sultan İkinci Abdülhamid, *Resimli Tarih Mecmuası*, sayı 61-70, Ocak.

Tahsin Paşa (1996) *Sultan Abdülhamid*, 4. baskı, Boğaziçi Yayınları.

Tekeli, İ. (1985) "İttihat-Terakki ve Dış Politika", *Toplum ve Bilim Dergisi*, sayı 28, Kış.

Uşaklıgil, H. Z. (1987) *Kırk Yıl*, İnkılap Kitabevi.

Yeniay, İ.H. (1964) *Osmanlı Borçları Tarihi*, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları.

Yerasimos, S. (1977) *Azgelişmiş Sürecinde Türkiye*, Cilt II, (Çev. B. Kutucu), 2. baskı, Gözlem Yayınları.

II. Abdülhamid Aleyhine Almanya'da Açılan Davalar

Dr. MEHMET TEMEL
Yrd. Doç. Dr., Muğla Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi öğretim üyesi

II. Abdülhamid aleyhine Batıda çok sayıda karikatür ve kartpostal yayımlandı. Tahttan indirildikten sonra hazırlanan bu kartpostalda "Ona kalan tatlı bir teselli" yazılı.
Cengiz Kahraman arşivi

II. Abdülhamid'in hükümdarlığı döneminde Osmanlı Devleti'nin çeşitli kurumlarında görev yapan bazı Alman vatandaşları ile ticari kuruluşlar, Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra Osmanlı Devleti'nden alacaklı kaldıkları veya hak kaybına uğradıkları gerekçesiyle Abdülhamid aleyhine Almanya'da dava açmışlardır.[1]

Davacılar, Osmanlı Devleti'nde kaldığını iddia ettikleri alacaklarına karşılık olarak, Abdülhamid'in Alman bankalarındaki tüm hesaplarına da haciz koydurmuşladır.[2]

Alman ve Osmanlı Sefaretleri aracılığı ile izlenen bu davalar, devletler özel hukuku hükümleri, yerli hukuk ve bazı Avrupa devletlerinin medeni hukuklarının kuralları çerçevesinde cereyan etmiştir.

Abdülhamid aleyhinde açılan davalardan ilki, 1909 yılının sonunda Lavtenşleger Ticarethanesi tarafından, Osmanlı hastanelerine verilen alet ve edevatın bedelinin ödenmediği gerekçesiyle açılmıştır. İkinci dava da yine aynı tarihlerde, bir devlet hastanesinde tabip olarak çalışan ve aylıklarını alamadığını iddia eden Doktor Beyr tarafından açılmıştır.

Almanya'da açılan her iki davaya ilişkin ilam suretleri, Abdülhamid'e tebliğ edilmek üzere 4 Kasım 1909 tarihinde Almanya Sefareti aracılığıyla Hariciye Nezareti'ne gönderilmiş, oradan da gerekli işlemlerin başlatılması için Umûr-u Şehbenderî Ticaret ve Hukuk-u Muhtelita Müdüriyet-i Umumiyyesi'ne sevkedilmiştir.[3] Müdüriyet ve Hariciye Nezareti, davaların hukuki mahiyeti ve Alman mahkemelerine verilecek cevaplara ilişkin, Babıâli Hukuk Müşavirliği'nden görüş istemişlerdir.

Geniş inceleme ve araştırmalara dayanan mütalaasında Müşavirlik davalara ilişkin şu görüşleri bildirmiştir:[4]

Devletler özel hukuku hükümleri gereğince bir ecnebi aleyhine açılacak menkul mallarla ilgili davanın, davalının ikamet ettiği yerdeki mahkemede görülmesi gerekir. Buna göre bir Alman tarafından, Osmanlı Devleti'nde ikamet eden bir Osmanlı vatandaşı aleyhine açılan dava, ancak Osmanlı vatandaşının ikamet ettiği yerin mahkemesinde görülebilir.

Bununla beraber, Fransa medeni kanununun 14. maddesinde, istisnâi bir duruma yer verilerek yabancı uyruklu bir kişi Fransa'da ikamet etmese bile yabancı ülkedeki bir Fransız ile ortaya çıkan taahhüdâtından dolayı hakkında Fransa mahkemelerinde dava açılabileceği belirtilmiştir. Bu hüküm, her ne kadar Fransızların menfaatlerini korumak amacıyla konulmuş bir imtiyazı içeriyorsa da uygulanabilmesi için davalının Fransa'da gerektiğinde müracaat edilebilecek menkul ve gayrimenkul mallarının bulunması gerekmektedir.

Almanya kanunlarında da buna benzer kanun fıkrası var ise, Abdülhamid aleyhine alacaklıları tarafından bir dava açılmasına bu noktadan itiraz olunamaz. Fakat böyle bir hüküm mevcut olmadığı takdirde Almanya mahkemelerinin bu davayı görme yetkisi yoktur ve bu dava sırf ihtiyat tedbiri alınması ve Alman tebaasının menfaatlerinin korunması maksadıyla kabul edilmiş bir hacz-i ihtiyâtîden ibarettir. Böylece bu davanın, davalının ikametgâhının bulunduğu yerdeki yetkili mahkemede açılacak alacak davası sonuçlanıncaya kadar gecikmesi muhakkaktır.

Bununla beraber bu ikinci şık geçersiz gibi görünüyor. Çünkü Berlin Sefareti, 8 Mart 1910 tarih ve 85 numaralı tahri-

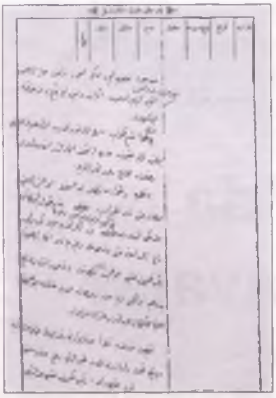

Alman Lavtenşleger firması ve bazı Alman vatandaşları tarafından II. Abdülhamid hakkında açılan davaların Devletler Özel Hukuku genel hükümlerince Osmanlı mahkemelerinde görülebileceğine dair Babıâli Hukuk Müşavirliği'nin mütalaası.

ratında Lavtenşleger Ticarethanesi tarafından Abdülhamid aleyhine açılıp, sefaretçe geciktirilen davanın hasım tarafı ile bir itilaf akdolunmadığı taktirde yakında tekrar görülmeye başlanacağını bildiriyor.

Bundan, Fransız medeni kanununun 14. maddesine benzer bir maddenin Almanya kanunlarında da bulunduğu sonucu çıktığından, bu takdirde Alman alacaklılar Osmanlı Devleti'nde ikamet eden bir Osmanlı hakkında yalnız ihtiyat tedbiri alınması değil, dava-yı asliye ve esasiyye de açabilirler. Her halde Berlin Sefareti'nden bu yönünün sorulması gerekir.

Dava-yı asliye ve esasiyye açılabileceği farz olunsa dahi, makamından ayrılmış bir hükümdarın memleket haricindeki imtiyazından yararlanması ve ecnebi mahkemelerinin muhakemesinden hariç olup olmadığı meselesi incelemeye değerdir. Berlin Sefaret-i Seniyyesi hukuk müşaviri Doktor Mohzam, yazdığı mütalaanamede hükümdarlık makamında bulunan kişiler hakkında hukuk davaları açılamayacağını beyan ediyor. Bazı devletler hukuku müellifleri de hükümdarların, hükümet reisi sıfatıyla icra ettikleri muamelelerden dolayı haklarında dava açılamayacağını, ancak efrad sıfatıyla akdettikleri hususi muameleler için ecnebi mahkemelere başvurulabileceğini bildirmişlerdir. Fakat, müelliflerin çoğu ile mahkemeler, bu ayrımı kabul etmemektedirler. Hükümdarlar hükümdarlık makamından sâkıt oldukları takdirde efrad-ı adiye derecesinde (sıradan vatandaş) bulunmuş olacaklarından haricez memleket imtiyazlarından yararlanamazlar ve haklarında her çeşit dava açılabilir. Mesela, Sen Mahkemesi, 1872 tarihinde sabık İspanya Kraliçesi İzabel aleyhine mücevherat tüccarı Ayen Miloryo tarafından açılan davaya bakmıştır. Bu nazariye tahtından ayrılmış bir hükümdarın icra ettiği muameleler hakkında uygulanabilir ise de, hükümdarlık makamından ayrılmadan önceki fiillerini ve muamelelerini ikiye ayırmak gerekir. Bunlardan fert olmak itibarıyla, bizzat kendisi için vâki olanlar hakkında bu kuralın yürürlüğü mümkün olmakla birlikte, hükümet reisi sıfatıyla icra etmiş olduğu muameleler bu kuraldan istisnadır.

Bu açıklamalara göre Lavtenşleger Ticarethanesi'nin, Osmanlı hastanelerine verdiği alet ve edevat bedeli olarak istediği meblağ; Abdülhamid'in fert sıfatıyla değil, hükümet reisi sıfatıyla akdettiği bir muamelenin sonucu olduğundan, bu muameleden doğmuş olan davanın görülmesinde Alman mahkemelerinin yetkili olmaması gerekir.

Doktor Beyr'e gelince:

Bu kişinin tayin şekli, görevleri ve alacağının mahiyeti hakkında gerekli bilgiler elde edilmedikçe istekleri için bu noktai nazardan herhangi bir görüş açıklanamaz. Eğer, devlet hastanesinin tabibi sıfatıyla maaş talep ediyorsa, memuriyetine tayini, hakan-ı sabıkın (Abdülhamid'in) bir hükümdar sıfatıyla çıkardığı irade sonucu olduğundan bu kişi tarafından bu konuda açılacak davayı görmeye Alman mahkemeleri yetkili değildir.

Bundan böyle, Alman kanunlarından Fransa medeni kanununun söz konusu 14. maddesine benzer bir maddenin mevcut olup olmadığının sorulması ve Lavtenşleger Ticarethanesi'yle Doktor Beyr'in alacaklarının sabık hükümdarın hükümdarlık fiillerinden doğup doğmadığını anlamak için bunların dava dilekçeleriyle mahkemelere vermeleri gereken alacak senetlerinin birer suretlerini göndermeleri gerekir. Açıklanan tüm bu görüşler sorunun alacak sahipleriyle sulhen çözümlenmesine de engel değildir.

Babıâli Hukuk Müşavirliği'nin bu görüşlerinin yanı sıra Maliye Nezareti de ödemeler konusunda muhatap olduğu için, Berlin Sefareti'nden zaman zaman davalara ilişkin bilgi istemiştir.[5]

Almanya'da Abdülhamid aleyhine açılan diğer bir dava da, Abdülhamid'in sabık marangozbaşısı, Alman vatandaşı Mösyö Herman Yonke ile ilgilidir. Yonke, Abdülhamid'in hükümdarlığı döneminde kendisine kayd-ı hayat şartıyla bağlanan maaşın sonradan kesildiği ve 42.156 kuruş alacağı kaldığı iddiasıyla 1917 yılı başında Alman mahkemesinde dava açmıştır. Bu davanın savunmasında da önceki davalarda olduğu gibi Babıâli Hukuk Müşavirliği'nin görüşlerine ağırlık verilmiş, müşavirliğin görüşleri Almanya Sefareti aracılığı ile Alman mahkemesine bildirilmiştir. Müşavirlik, bu davaya ilişkin de şu görüşleri bildirmiştir:[6]

Berlin Sefareti'nin 21 Kanun-ı evvel 1916 tarih ve 102/91100 numaralı müzekkeresinde Sabık Marangozbaşısı Mösyö Herman Yonke'nin 14 Ekim 1876 tarihinde sarayda hizmete alınmış olduğu bildirilmekle beraber bunun bir mukaveleye dayandığından asla söz edilmemiştir. İlgilinin, hakan-ı sabıkın (II. Abdülhamid) tahta çıkmasından birçok sene önce söz konusu hizmete alınmış olduğu ve göreve başladığı tarihte tabip vekili İskender Bey ile hayatının sonuna kadar hükümdarın hizmetinde kalacağına dair aralarında yazılı bir sözleşme yapılmış bulunduğu ve bunu şahitlerle ispat edebileceği de bildirilmektedir.

Halbuki ilgilinin sözü edilen mukavelenameyi bilfiil göstererek ifadesini desteklemesi lazım gelir. Yoksa şahit göstermesi yeterli değildir. Sözleşmenin gerçekten varlığı kabul edilse bile bunun hükümleri ancak, onu imza edenleri bağlar. Onlardan başkasını, özellikle hükümet-i seniyyeyi taahhüt altına koyamaz. Bundan böyle ilgilinin söz konusu mukaveleye dayanarak hükümdar-ı sabıka başvurup gerçekten bir hakkı varsa ondan alması gerekir.

Diğer taraftan Hariciye Nezareti 20 Kanun-ı Evvel 1910 tarih ve 5092/106 numaralı müzekkeresinde, Meclis-i Mebusan'm, bütçe görüşmeleri sırasında bir mukaveleye dayanmaksızın hakan-ı sabık tarafından âtıfet kabilinden olarak ecnebilere tahsis edilmiş olan maaşların tay edilmesine, ancak ecnebilerden ihtiyaç sahibi olanlarının bunun dışında tutulmasına ve sanat erbabı olan Yonke'nin ihtiyaç sahibi sayılmayacağına karar verdiğini bildirmiştir.

Alman Sefareti, Yonke'nin, tasarruf ettiği meblağ ile 1910 yılma kadar geçimini sürdürebildiğini ancak karısının iki sene devam eden ağır hastalığı nedeniyle bu meblağın tükendiğini, 73 yaşma bastığı için de sanatla geçimini sağlayamayacağım bildirmektedir. Buna karşı Yonke'nin 1910 senesinde mali gücünün bulunup bulunmadığının, tahsis edilmiş maaşımn kayd-ı hayat şartıyla olup olmadığının maliyeden araştırılması gerekir. Aynı hususun Sadaret'ten de

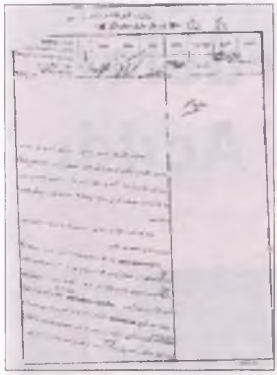

II. Abdülhamid'in marangozbaşısı Alman Herman Yonke'nin Abdülhamid hakkında açtığı davaya ilişkin Babıâli Hukuk Müşavirliği'nin Alman Sefareti'ne gönderdiği cevap.

araştırılması mümkündür. Araştırmalardan söz konusu tarihte mali sıkıntı içerisinde olduğu anlaşılsa bile, kendisine muhtacîn tertibinden de maaş verilemez. Çünkü sabık maaş sahiplerinin vefatlarına kadar geçimlerinin sağlanması hükümetin kefaletinde değildir.

Maliye Nezareti'nin 19 Kasım 1910 tarih ve 6424/100 numaralı tezkeresinde, Meclis'in 1326 yılı bütçesi görüşmelerinde ecnebilere tahsis edilmiş maaşların incelenmesi ve gereksiz ödemelere imkân bırakılmaması kararını aldığı bildirilmektedir. Maaşât-ı zâtiye komisyonu da Osmanlı Devleti'ne hizmette bulunanlara veya ailelerine, Hükümetçe mukavelenamelere dayalı olarak tahsis olunan maaşların azaltılmadan tamamen ödenmesini, mukavelenameye dayanmaksızın âtıfeten tahsis edilmiş olan maaşların (ihtiyacı sabit olanlara) muhtacîn tertibinden ödenmek üzere 500 kuruşla sınırlandırılmasına, ihtiyaç sahibi olmayanların maaşlarının da son ödemelerinden itibaren kesilmesine karar vermiştir. Oysa Sefaret Mösyö Yonke'nin ifadesine atfen, Yonke'nin son aldığı aylıktan, yani 1326 senesi nisanından öncesine ait olmak üzere 42.156 kuruş alacağı olduğunu iddia etmektedir. Çıkan karar, öncesini kapsayamayacağından son verilen aylığın gerçekten nisan ayına ait olup olmadığının, mütedâhil maaşların yekûnunun belirtilen miktarda bulunup bulunmadığının ve ilgiliye maaş verilmesine engel bir nedenin bulunup bulunmadığının bilinmesi gerekir. 1326 bütçesi görüşmelerinde Meclis'in yabancılara ait maaşlar hakkında aldığı kararın metninin elde edilmesi ve bunun muvazene-i umumiyye kanununa dahil edilip edilmediğinin, edilmiş ise ne tarzda yazılı bulunduğunun bilinmesi de sefarete verilecek cevabın kuvvetli olması bakımından önemlidir.

Sefaret, Mösyö Yonke'ye verilmiş olan maaşın 6 Cemaziyelevvel 1234 tarihli bir irade-i seniyye ile tahsis edilmiş olduğunu beyan etmektedir. Söz konusu tarihte bir yanlışlık mevcut olup, doğrusunun 1324 olması gerekir. Bir kimseye âtıfet yolu ile bir menfaat bahşedilmiş ise, bu menfaat ister bir irade ile isterse kanunla temin edilmiş olsun o kimse için bir müktesep hakkı oluşturmaz.

II. Abdülhamid ile Alman davacılar arasında sürüp giden bu davaların ne zaman ve nasıl sonuçlandığına ilişkin herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası, nr. 42/1.
2. BOA, *agb*, Lef. 9.
3. BOA, *agb*, Lef. 1, 4.
4. BOA, *agb*, Lef. 6.
5. BOA, *agb*, Lef. 2.
6. BOA, *agb*, Lef. 11.

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ TİYATRO SANSÜRÜ

... ve Perdeler Sansürle Açıldı

FATMAGÜL DEMİREL
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yakınçağ Tarihi doktora öğrencisi

Çoğu zaman toplumsal muhalefetin evrensel dili ve güçlü sesi olan tiyatro, tarih boyunca tüm milletlerin kültürlerinde değişik ad ve şekiller altında yerini almıştır. Çünkü insanlık en önemli vasfı olan düşünme yeteneğini, bir şekilde diğer insanlara aktarma ihtiyacı duymuş, bunu salt konuşma sıkıcılığından çıkararak, daha eğlenceli ve etkileyici bir hale getirmek istemiştir. Bu düşüncenin bir ürünü olarak sahne sanatları, dolayısıyla tiyatro gelişmiş ve 20. yüzyıla kadar en etkili iletişim aracı olmuştur. Fakat yönetimin yasaklayıcı olduğu bazı dönemlerde tiyatro toplumun hislerinin tercümanı olmuş ve sistemi sorgular hale gelmiştir. İşte sansür mekanizması da bu dönemde harekete geçmiş ve bu haklı sesi kısmaya çalışmıştır.

II. Abdülhamid dönemi de (1876-1909) bu dönemlerden biridir. Her ne kadar Osmanlı'da II. Abdülhamid öncesinde tiyatro sansürü mevcutsa da sistematik olarak uygulanması bu döneme rastlamaktadır.

Abdülhamid tiyatroyu seven biriydi. Özellikle çok çalıştığı ve zihnen yorulduğu günlerde sarayda tiyatro oynanmasını isterdi.[1] Ama hangi tiyatroyu ve nasıl bir tiyatroyu severdi? Bu iki sorunun cevabı Abdülhamid'in tiyatroya bakışını özetler.

Her şeyden önce Abdülhamid tiyatronun içinde seyirci olarak bulunmuş ve Batı tarzı sanat dalları ile ilgilenmiştir. Ama padişah olduktan sonra, iktidarını koruma adına ve kendince haklı olarak bu tür sanatları kontrol altında tutmuştur. Çünkü her alanda kısıtlanan muhalefetin etkili olabileceği birkaç alandan biridir sanat... Öyleyse iktidar, bu alanda da etkisini göstermiş ve muhalefeti çağrıştıracak her hareket, Abdülhamid tarafından kasıtlı kabul edilerek derhal yasaklanmıştır. Ama bunların yerleri boş bırakılmamıştır ve alternatif bir oluşum mutlaka gerçekleştirilmiştir. İşte tiyatroda sansür uygulayan Abdülhamid bizzat saray içerisinde bir tiyatro oluşturmuş ve burada oyunlar oynanmasını sağlamıştır. Yine kendisi saray dışına pek çıkmadığından, hem gelen konukları eğlendirmiş hem de Avrupa'da her sarayda bulunan tiyatro modasına kendisi de uymuştur. Çünkü o dönemde Batılı olmanın birkaç unsurundan biridir tiyatro. Yıldız Tiyatrosu'nun yapılış tarihinin Alman İmparatoru II. Wilhelm'in İstanbul'u ziyaret tarihine rastlaması ilginçtir.[2]

Şimdi, birlikte örnekleri değerlendirerek Padişahın sansür yöntemini ve tiyatroya bakış açısını inceleyelim. Abdülhamid tahta geçmeden sadece tiyatroların değil, tüm sanat eserlerinin denetlendiğini ve bu arada basının da bu denetim içinde olduğunu biliyoruz. Genel anlamda sansür, günümüzde basım veya sunum öncesi yapılan engelleme faaliyeti olarak algılanır.

ÜLKE İÇİNDE SANSÜR

Abdülhamid döneminde tiyatro sansürünü iki temelde ele almak mümkündür. Birincisi -ki önemlisidir- Osmanlı ülkesinde oynanan tiyatro eserleri ve oyunlarına uygulanan sansür, ikinci ise dış ülkelerde oynanan oyunlara uygulanılması istenen sansürdür. 1873'ten beri hiçbir tiyatro, İstanbul'da Matbuat İdaresi ile Zaptiye Nezareti ve vilayetlerde de maarif müdürlüklerinden izin almadıkça oynanamazdı. Her oyun, önce sansür kurulu tarafından okunur ve bunlardan gelişigüzel bazı sözler, roller ve hatta sahneler çıkarılırdı. Vatan sevgisini işleyen oyunlar hiç oynanmaz, hatta korkudan incelemeye bile gönderilemezdi.[3] Tiyatro oyunları üzerine sansür

yapmaya yetkili kurumlar sürekli değişmiştir. Matbuat Kalemi, Şehremaneti, Zaptiye Nezareti zaman zaman bu işe bakmıştır.[4] Bu kadar fazla değişiklik olması bu kurumların eksikliğinin ya da yapılan sansürün yeterli görülmemesinin sonucu olmalıdır. Sürekli değişen sansür kurumları tiyatro sahiplerinin ve oyuncularının da kafasını karıştırmıştır. Tiyatro sansürü, bazen oyun öncesinde, bazen de birkaç kez oynandıktan sonra uygulanmıştır. Bu denetleme ve yasaklama yetmiyormuş gibi, Maarif Nezaretine bağlı olarak 1881'de kurulan Encümen-i Teftiş ve Muayene adlı kurul, yayımlanacak olan her türlü kitabı basılmadan önce denetlemeye başlamıştır.[5] Gerçi bu olay yeni değildir. Ama etkin olarak uygulanması bu döneme rastlamaktadır. Bu kurul sadece basılan eserleri değil, oynanacak tiyatro eserlerini de denetlemiştir. Yöntem olarak ise; oynanacak eserlerin müsveddeleri önce bu kurula gelmekte ve kurulun incelemesi şu şekilde yapılmaktadır: Bir eser, ya yasaklanır, ya da koşullu olarak basılmasına veya oynanmasına izin verilirdi. Bütün bunlardan daha da önemlisi, oynandığı veya basıldığı halde gözden kaçmış bir eser haber alındığında, hemen hakkında kovuşturma yapılması için Zaptiye'ye hatta Babıâli'ye jurnal edilirdi. Ayrıca yasaklama nedenleri de çeşitlidir ve bazen bunların hiçbir dayanağı da yoktur. Bu uygulamada zaman zaman tutarsızlıklar görülmüş ve aynı unsurları taşıyan iki esere farklı işlem yapılmıştır. Dini ve milli ahlak değerlerine uygun olmadığı ileri sürülen eserler bastırılmaz ya da oynatılmazdı. Koşullu olarak basılmasına ya da oynanmasına izin verilen eserlere gelince, bunlarla ilgili görüşler tuhaftır. Örneğin, bir tiyatro eserinde, ifade, kişiler veya yer isimlerinde yapılan herhangi bir değişiklik, o eserin sansürden geçmesinin göstergesi sayılırdı.[6] Bu şekilde anlaşılması zor ve standardı belli olmayan kavramlardan dolayı yasaklamalar gerçekleşmiştir. Örneğin, Beyoğlu'ndaki Fransız Tiyatrosu'nda bazı uygunsuz oyunlar oynandığı için bu konuda gerekli tedbirlerin alınması, aynı zamanda İstanbul tarafında da böyle oyunlar oynatılıyorsa gerekli tedbirlerin alınması yolunda emirler verilmiştir.[7] Burada "bazı uygunsuz oyunlar" denerek "uygunsuz" kavramı, sansür eden kişinin ahlak anlayışına veya dünya görüşüne bırakılmıştır.

Yıldız Sarayı Tiyatrosu, bugün.

Elimizdeki bazı örneklerde de denetlemenin günü gününe takip edilemediği, hatta gazete haberlerinden yola çıkarak -ki padişahın en çok çekindiği basından- sansür uygulamasının yapıldığı görülmektedir. Örneğin, salı ve perşembe akşamları Gedikpaşa'daki Osmanlı tiyatrosunda *Çerkez Özdenleri ve Çengi* adlı oyunun oynanmış olduğu *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinden öğrenilmiştir. Yani Padişah böyle bir oyunun oynandığını sansür memurlarından değil, gazete haberinden öğrenmektedir. Abdülhamid tiyatrolarda sahnelenecek oyunların genel ahlaka uygun olmasını ve halkı heyecana getirmemesini istemiştir. Tiyatroyu denetleyen kişilere bu konuda uyarıların yapılması yönünde emir vermiştir.[8] Buna rağmen *Çerkez Özdenleri ve Çengi* adlı oyun hakkında Çerkezlerin istiklali için propaganda yapıldığı yolunda söylentiler çıkınca, Abdülhamid tiyatroyu derhal kapattırmıştır. Üstelik yerine bir

medrese yapılacağı bahanesi ile tiyatro binası yıktırılmıştır. Padişah tiyatronun müdürü Güllü Agop ve aktörlerinden Mınakyan Efendi'yi saraya alarak, kurduğu tiyatronun başına geçirmiştir. Daha sonra padişah, bu iki sanatçıya Müslümanlığa geçmelerini teklif etmiştir. Güllü Agop bu teklifi kabul ederek Yakup adını alırken, Mınakyan ise teklifi reddetmiştir.[9]

YABANCI SANATÇI VE TOPLULUKLARA SANSÜR

Bu sıkı kontrolün etkisi, yerli tiyatrocular üzerinde olduğu kadar yabancı sanatçı ve topluluklar üzerinde de görülmüştür. Türkiye'ye sık sık gelmiş olan Sarah Bernardt, 1888'de İstanbul'a geldiğinde sarayda temsil vermeyi düşünmüş, ancak bu düşünce Abdülhamid tarafından kabul edilmemiştir. Çünkü Abdülhamid, "ölüm"ü çok iyi canlandırabilen bir kadını görmek bile istememiştir. Zaten padişah tragedyadan hoşlanmazdı. Bunun yanında padişah, 1889'da Türkiye'ye gelen ve hem halk hem de saray için temsiller veren ünlü İtalyan sanatçı Ernesto Rossi ve topluluğunun *Hamlet*'i, *Macbeth*'i, *Kral Lear*'i ve *Neron*'u oynamasına da izin vermemiştir. Saltanatı süresince tahtından indirilme korkusu yaşayan Abdülhamid, tiyatro oyunlarında sıklıkla kullanılan "kral devirmek", "kral ve kral ailesinden birisinin öldürülmesi" gibi konuları içeren oyunları kesinlikle oynatmamıştır. Bu yüzden *Maskeli Balo*, *Don Carlos*, *Huguenots* ve *Macbeth* gibi operalar da bu sansürden nasibini almıştır.[10]

Bu konuyla ilgili bir başka ilginç örnek de, Rus Çarı'na yapılan suikastı anlatan oyunun saraya bildirilmesi ve oyun ile ilgili yapılan işlemlerdir. Avrupa'dan gelmiş olan William adında bir kişi tarafından Beyoğlu'ndaki Verdi Tiyatrosu'nda, Rus Çarı II. Aleksandr'ın ölümü hakkında bir oyun oynanacağı haber alınmıştır. Bu oyunda, Rus Çarı'na yapılan suikast ve ölüm şekli anlatılmaktadır. Halkı aydınlatmak gibi önemli bir misyonu olan tiyatroda, bir hükümdarın öldürülmesinin oynanması uygun görülmemiş ve bu oyunun yasaklanması için gerekli tedbirlerin alınması Zaptiye Nezareti'nden ve Altıncı Belediye Dairesi'nden istenmiştir.

Yapılan incelemede, bu kişinin Alman uyruklu olduğu ve bu oyunu daha önce Avrupa, Amerika, Çin, Hindistan, Rusya ve Mısır'da oynattığı ortaya çıkmıştır. Mısır'dan Osmanlı topraklarına gelen bu kişi, önce İzmir'de oyunu oynatmak istemiş ama uygun bir yer bulamadığı için İstanbul'a gelmiştir. Bu amaçla, Altıncı Belediye Dairesi'nden ruhsat da almıştır. Bu konuda yapılan uyarı üzerine, Rus Çarı II. Aleksandr'ın ölümünü anlatan oyun iptal edilmiştir. Fakat sansür memurunun görevini yapmaması sonucu, diğer oyunları yasaklanmamıştır. William'a Osmanlı ülkesinden çıkması teklif olunduğunda ise, oyunun polis tarafından sakıncalı görülen kısmını oynatmadığını ve diğer oyunlar için, tanesi bir liradan iki yüz kadar bilet satıp paralarını da almış olduğunu belirtmiştir. Bundan dolayı bu oyunları oynatmadan gitmemek konusunda ısrarda bulunmuştur. Yani bu kişi, hem gitmeyi reddetmiş ve hem de masrafına karşılık olmak üzere, kendisine Alman konsolosu aracılığıyla 500 lira verilmesini talep etmiştir. Öyleyse ya bu para verilecek, ya da sınır dışı edilmek üzere polise teslim edilecektir. Araya giren Alman tercümanı, William'ın her gün 50 lira masrafı olduğunu, bu durum uzayacak olursa istenilen 500 liraya, günlük masrafın da ekleneceğini ve konu hemen sonuçlandırılmazsa, resmen protestoya mecbur olacaklarını söylemiştir. Para meselesinin gündeme gelmesi üzerine, bu konuda ne yapılması gerektiği padişaha bırakılmıştır. Sonuçta böyle bir para talebinin kabul olunmayacağı kendisine bildirilmiş ve bu kişiye pasaportu verilerek Osmanlı ülkesinden çıkması istenmiştir.[11]

Bu olayın gündeme gelmesi üzerine, bu gibi sorunlarda Osmanlı toprakları içerisinde yayınlanacak her türlü ilanda ne gibi konulara dikkat edileceğine dair bir talimat hazırlanmıştır.[12]

Abdülhamid'in saltanat yılları ilerlerken sansürün de giderek ağırlaşmaya başladığını görmekteyiz. Fakat sansür kurumları ve sansür yöntemindeki belirsizlik bir türlü giderilememiş ve oyunların sayılarının artması sansür uygulamalarını gittikçe zorlaştırmıştır. İstanbul dışındaki yerlerde de tiyatroların çoğalmaya başlaması, denetimi içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. Şimdi bu çelişkiler üzerinde durarak sansür kurumlarını incelemeye devam edelim.

Tiyatro hayatının en hızlı yaşandığı Beyoğlu'nda oynanan oyunlar, 1890 yılına kadar Maarif Nezareti ve Beyoğlu Mutasarrıflığınca sansür edilmiştir. Bu konuya iki ayrı daire tarafından bakılması, bazen çeşitli yanlışlıkları meydana getirmiştir. Bunun için daha sonra, bu oyunlar Altıncı Belediye Dairesi'ne bağlı bir komisyon tarafından sansür edilmiştir. Ayrıca bundan sonra bu komisyonun izni olmadan hiçbir oyunun oynanamayacağına dair padişahın emir verdiği görüyoruz.[13]

Yine padişah aynı komisyondan, bütün tiyatrolarda oynanacak oyunların ahlaka ve geleneklere uygun olmasını istemiştir. Ayrıca bu komisyondan bir program hazırlaması ve bir oyunun sahneye konulması için ne gerektiğinin belirtilmesi istenmiştir.[14]

Bu durumda komisyon yeni bir görev daha üstlenmiştir. Bu görev, bir oyunun sahneye konması için neyin gerektiğinin bir yazılı metin olarak hazırlanması görevidir. Böylece bir standart oluşturulmak istenmiştir. Neden böyle bir standarda gerek duyulduğu sorusunun cevabını sonraki örneklerde bulmak mümkündür. Konuyu dağıtmamak için denetleme görevi ile ilgili örneklere devam edelim.

Sansür kurulunun sorunlarından biri de azınlık dillerinde oynanan oyunların denetlenmesindeki güçlüktür. Çeşitli azınlıkların yaşadığı bir ülkede her dilden sansür memuru bu-

lundurmanın ve aynı anda o dillerde oynanan oyunları kontrol etmenin zorluğunu takdirlerinize bırakıyor, bu konudaki komisyonun yakınmaları ile ilgili bir örnekle konumuza devam ediyoruz. Bu kadar önemli bir görev üstlenmesine rağmen komisyonda, Yorgaki Efendi'den başka Rumca bilen kimse yoktur. Yani Rumca oyunların denetimi sadece bir kişi tarafından yapılmaktadır. Üstelik sorun bu kadar da değildir. Rumca oyunlar Yorgaki Efendi'nin izniyle oynanmasına rağmen, Rum tiyatrosunda oynatılan *Rişliyo* adlı oyun, aslında oynanmasına izin verilmeyen oyunlardan biridir. Doğal olarak bunun sorumluluğu Yorgaki Efendi'ye ait olduğundan kendisi hem Maarif Nezareti memuriyetinden hem de bu komisyondaki üyeliğinden alınmıştır. Yerine padişah Rumca bilen bir Müslümanın atanmasını istemiştir.[15] Bu durum bize zaten sayıları az olan memurların görevlerini layıkıyla yerine getiremediğini göstermektedir.

Her yeni olay, padişahın yeni tedbirler almasını gerektirmiştir. Ayrıca bu durum hem mevcut memurlar hem de yeni ahnacaklar konusunda daha dikkatli davranılması gereğini ortaya koymuştur. Beyoğlu Mutasarrıflığının sansür görevini yerine getirememesi karşısında padişah bu önemli görevi Zaptiye Nazırı'nın kontrolündeki Sansür Komisyonuna vermiştir. Bu komisyonun görevi tüm tiyatroları kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bu komisyondan bütün tiyatrolarda İslamiyete aykırı ve halkı heyecana getirecek oyunların oynatılmamasına özen gösterilmesi istenmiştir.[16]

Tiyatro sansüründeki tutarsızlıklar, sorumluluğun kime ait olduğunun tiyatro sahipleri tarafından anlaşılamamasına sebep olmuştur. Ama genel olarak bu görevin Zaptiye Nezareti'nce yürütülmekte olduğu anlaşılmaktadır. Bu karışıklığı önlemek için Dahiliye ve Hariciye Matbuat sansür memurlarının, tiyatro sansürüne karışmamaları, konuyu Sansür Komisyonuna bırakmaları istenmiştir.[17] Bu örnek de bize sansüre genel olarak hangi kurumun baktığını açık bir şekilde göstermektedir.

Daha sonra Sansür Komisyonuna denetleme görevinin yanı sıra tüm tiyatro oyunlarının yeniden incelenmesi görevi verilmiştir. İş yoğunluğu artan bu komisyonun, sürekli yapılan sansür işlemini yerine getirmekte zorlandığını düşünürsek tüm oyunları baştan incelemeye almasının ne anlama geldiğini daha iyi görmüş oluruz. Farklı dillerde yazılmış olan tiyatro oyunlarının incelenmesi, onaylanması veya kabul edilmesi geniş bir zamanı gerektirdiğinden kısa bir süre içerisinde bütün oyunların incelenmesi yapılamayacaktır. Bu süre içerisinde, İslamiyete ve genel ahlaka aykırı olduğu iddia edilen bir oyuna önceden izin verilmiş olsa bile oynanmaya devam edilecek olursa bu durumdan sorumlu olacaklara gerekli tebliğler yapılmıştır. Böylece inceleme yoğunluğunu fırsat bilen bazı kişilerin oynatmak istedikleri oyunlar engellenmeye çalışılmıştır. Fakat zaman ilerledikçe işin ağırlığı anlaşılmış ve komisyon kadrosuna yeni takviye yapılması gereği ortaya çıkmıştır. Duyulan ihtiyacı gidermek için komisyon üyelerinden Vaprodi, İshak ve Şeref Efendilerin görev alanlarının genişletilmesi düşünülmüş ve görevleri, eski görev yerleri olan Beyoğlu ve Galata ile birlikte İstanbul, Üsküdar, Kadıköy, Büyükdere, Büyükada, Bakırköy taraflarını kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Ayrıca Ermenice oyunların denetimi önemli olduğu için bu üç memur yeterli olamayacağından gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir. Alınacak bu tedbirlerin nedeni şu şekilde açıklanmıştır:

Bu memurların başka görevleri de vardır. Üstelik tiyatro sansürü için ayrı bir ödenekleri olmayıp, ara sıra tiyatroya gitmek için bile araba ücretlerini kendileri vermektedirler. Bu işe angarya gözü ile baklıklarından dolayı yeterli ilgiyi göstermedikleri de bir gerçektir. Bütçede tiyatro sansürü için ayrı bir tahsisat bulunmamaktadır. Sebepleri bu şekilde sıralayan Altıncı Belediye Dairesi Müdürü Macid Bey, Şehremanetine defalarca başvuruda bulunduğunu, fakat olumlu bir sonuç alamadığını anlatmaktadır. Bu uyarıları dikkate alan Zaptiye Nazırı, padişahın bu işe ne kadar önem verdiğini bildiğinden, sadaretten şu şekilde bir istekte bulunmuştur. Bu işin önemi göz önünde bulundurularak yukarıda adı geçen üç memura masraf adı altında aylık üçer lira verilmesi istenmiştir. Ayrıca yeniden işe alınan ve yalnız bu işle uğraşan beş sansür memuruna da aylık dört yüz kuruş verilmesi kararlaştırılmıştır.[18]

Sansür için alınan beş sansür memurunun bir süre sonra maaşlarının ödenmemesi ve bu durumun Zaptiye Nezareti aracılığı ile dile getirilmesi üzerine, ödemelerin yapılması istenmiştir.[19]

Şimdiye kadar tiyatro sansürünün iki aşamasıyla, yani metin aşamasında sansür ve sahnelenmesi sırasında uygulanan sansürle ilgili örneklerden bahsettik. Şimdi ise üçüncü aşama olan, oyun birkaç kez oynandıktan sonra yapılan sansürden bahsedelim. Bu aşamadaki sansür her iki tarafça da -sansür edilen ve sansür edenler- olumsuz karşılanan bir uygulamadır. Tiyatrocu açısından; tüm hazırlıklar yapılmış, izni alınmış, günlerce süren provaları tamamlanmış ve biletler satılmış, üstelik birkaç kez oynanmışken, birdenbire ve o ana kadar görülmeyen ya da o şekilde beyan edilen bir sebepten dolayı oyun yasaklanmıştır. Burada tiyatro sahibinin ve oyuncuların ne kadar mağdur olduğundan bahsetmeye sanırım gerek yoktur. Sansürün ikinci tarafı, yani sansürü uygulayan açısından ise; güven sarsan, sansürü uygulayanların yetersizliğini ortaya koyan bir durum söz konusudur. Bu durumdan padişah da rahatsızdır. Çünkü prestij kaybına uğramıştır. Özellikle yurtdışından gelmiş yabancı tiyatro grupları açısından durum daha da kötüdür.

Bu durumdan yurt içinde en çok rahatsız olan Fransız Tiyat-

Kadıköy Kuşdili Çayırı'ndaki Osmanlı Tiyatrosu'nda 19 Eylül 1315 (1 Ekim 1899) günü "Osmanlı Dram Kumpanyası tarafından Mınak Efendi marifetiyle" oynayacak olan 11 perdelik* Paris Paçavrası *adlı oyunun el ilanı.

rosudur. Fransız tiyatro kumpanyalarının Sansür Komisyonu'ndan izin aldıktan sonra oynatmaya başladıkları oyunların birkaç defa sahnelendikten sonra yasaklanması, tiyatro kumpanyalarının şikâyetine sebep olmuştur. Üstelik Fransız Sefareti de işe karışarak, bu durumun oyunları inceleyecek bir makamın olmaması nedeniyle ortaya çıktığını belirtmiş ve bu karışıklığa son verilmesini istemiştir. Bu durum üzerine Dahiliye Nezaretine gönderilen bir yazıda Komisyonun onayını almayan oyunların oynanamayacağı bir kez daha belirtilmiştir.[20] Yine Beyoğlu'ndaki Fransız Tiyatrosu'nda oynanmasına daha önce Sansür Komisyonu tarafından izin verildiği halde, bir tutarsızlık örneği olarak, oyun sahneleneceği sırada zararlı olduğu beyan edilerek yasaklanmıştır. Bundan dolayı zarara uğrayan oyuncular Fransız sefirine başvurarak zararlarının giderilmesini istemişlerdir. Bunun üzerine kendilerine iki yüz lira verilmesi yolunda padişah iradesi çıkmıştır.[21] Padişah bu tür durumlarda doğan zararları karşılamış ve özellikle sefirlerin araya girmesi üzerine dış ülkelerdeki imajının sarsılmasından çekinerek daha hassas davranmıştır.

Bununla birlikte sansürün boyutları genişlemeye devam etmiştir. Artık oyunların, birkaç defa oynandıktan sonra kaldırılması alışılır hale gelmiştir. Sansür bununla da kalmamış oyuncuların tavırları, eşkalleri bile bir sansür sebebi sayılmıştır. Hatta tiyatroların civarında, sansür memurlarının yanında polis bulundurulması istenmiştir. Sansür memurlarının asıl görevi, tiyatro oyunlarının oynanması sırasında hazır bulunarak oyunun zararlı olması halinde tekrarının yasaklanmasından ibarettir. Bu şekilde tiyatrolarda meydana gelmesi muhtemel uygunsuzluklar engellenmeye çalışılmıştır.[22]

Sansür edenler cephesinde bu ilginç uygulamalar meydana gelirken sansür edilenlerin zaman zaman otoriteyi tanımadıklarına da şahit olmaktayız. Örneğin, Beyoğlu'nda, Almanların Teutonia Salonu'nda verilen konserlere sansür memurunun alınmadığı Zaptiye Nezareti tarafından bildirilmiştir.[23]

Yine ilginç bir örnek de, Beyoğlu'nda ve Taksim'de Abdalikos adlı gazinoda açılan ruhsatsız tiyatroda oynanmakta olan kukla oyununun tiyatro oyunu zannedilerek sansür edilmeye kalkışılmasıyla ilgilidir. Sonradan yapılan araştırmalarda olayın yanlış anlaşıldığı görülmüştür. Bu olaydan sonra, sansür uygulamasının bu gibi karışıklıklara meydan vermeyecek şekilde yapılması ve eğer sansür memurları yetersizse sayılarının arttırılması istenmiştir. Kukla oyunlarında eskiden beri sansür memuru görevlendirilmediği halde, bundan sonra gerek kukla ve gerekse diğer eğlencelerde, tiyatrolar gibi, sansür memuru bulundurulacağı belirtilmiştir. Ayrıca sansür memurlarının vazifelerine dikkat ve itina göstermeleri için gerekli olan uyarılar yapılmıştır.[24]

Zaman zaman kültür farkları da sansür sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuyla ilgili bir örnek olarak, Tepebaşı'nda oynatılmakta olan Fransız kukla oyununun metninde, sahnede söylenmesi uygun olmayan sözlerin bir daha tekrar edilmemesi yolunda padişahın emrini görüyoruz. Bunun üzerine derhal Hariciye ve Dahiliye Nezaretlerine gerekli uyarılar yapılmıştır. Buna ilave olarak adı geçen şahsın bundan sonraki oyunlarda uygunsuz sözler söylememesi yolunda Fransa nezdinde girişimlerde bulunulmuştur. Fransız sefirinden gelen cevapta, bu şahsın, söylediği bir monologda öyle uygunsuz bir kelime bulunuyorsa da, bu oyunun yalnız Fransızlara mahsus olduğu, sözlerinin yanlış anlaşılacağını düşünmediği belirtilmiştir. Ve bu inceliğin farkında olmadan söylemiş olduğu sözlerden dolayı üzüldüğü Fransa sefiri tarafından dile getirilmiştir. Bundan sonra söyleyeceği sözlerde çok dikkat etmesi gereği kendisine bildirilmiştir.[25]

AVRUPA'DA OSMANLI ALEYHİNE OYUNLARIN ENGELLENMESİ

Yurtiçinde tiyatrolar bu şekilde sıkı kontrol altına alınmışken, Abdülhamid döneminin tiyatrolar açısından ikinci dikkate değer çalışması yurtdışında oynanan tiyatrolar hakkında olmuştur. Bir yandan yurtiçindeki tiyatroları takip eden padişah, bir yandan da Türk elçilikleri vasıtasıyla dış ülkelerdeki, Osmanlı aleyhine oynanan oyunları takip etmiştir. Hatta bir ülkede oynanmasını yasaklattığı oyunun, bir başka ülkede oynanmaması için çalışmalarını sürdürmüştür. Bu konuyla ilgili örnekleri incelediğimizde yurtdışındaki oyunlardan yasaklanmasını istediklerinin daha çok İslam dini, Peygamber ile onun ailesi ve padişahın kişilik haklarına tecavüz sayılan oyunlar olduklarını görürüz.

Bu konu ile ilgili ilk örneğimiz, Hz Muhammed aleyhinde oynanan bir oyunla ilgili, Fransa'daki Türk elçiliği tarafından bildirilen bir yazıdır. Bu yazıya göre, Fransa'da II. Cumhuriyet devrinde Sadi Carnot'un Cumhurbaşkanlığı sırasında, Fransa'nın tanınmış yazarlarından ve Fransız Akademi üyelerinden biri olan Marki de Bornier, "Muhammed", isimli manzum bir dram yazmış ve bunu Comédie Française'e de kabul ettirmiştir. 1888 yılında kaleme alınan bu oyunun sahne provalarına 1890 yılında başlanmıştır. Oyunda, Hz Muhammed'in şahsiyetini ve İslam dinini aşağılayan bölümlerin bulunduğu belirtilmiştir. Bu olayın Osmanlı Devletine bildirilmesi üzerine derhal olaya el koyan Abdülhamid, oyunun sadece Comédie Française'de yasaklanmasını değil, aynı zamanda Fransa'daki bütün tiyatrolarda da sahnelenmesini engellemiştir.[26] Bununla da yetinmeyen padişah, bu konuda gösterilen hassasiyetten dolayı Fransa Cumhurbaşkanını nişanla taltif etmiştir.[27] Bu yasaklama sadece Abdülhamid'in başarısı değildir. Büyük Müslüman sömürgelerine sahip olan ve bu ülkelerde yaşayan Müslümanların muhtemel tepkisinden çekinen Avrupa devletlerinin tutumları da bu konuda etkili olmuştur. Nitekim bu oyunun Paris'te yasaklanması Hindistan'daki Müslümanlar tarafından sevinçle karşılanmıştır. Bu konuda Kalküta Müslümanları Edebiyat Derneği tarafından *Diplomatic Fly Scheets* gazetesine gönderilen bir mektupta bu oyunun kaldırılması için Fransa hükümeti nezdinde yapılan çahşmalardan dolayı Hindistan Müslümanlarının memnuniyeti dile getirilmiştir.[28]

Mınakyan Efendi'nin Osmanlı Tiyatrosu'nun bir oyunu.
Yıldız Albümleri, 91275/43

Fakat tiyatro sahipleri de boş durmamakta, bir ülkede yasaklanan oyunlarını başka bir Avrupa ülkesinde sergilemeye çalışmaktadırlar. İslamiyete karşı beslediği düşmanlık hislerini ve dini taassubunu edebi bir kılığa büründürerek açığa vurmak isteyen yazar Marki de Bornier amacına ulaşamayınca oyununu İngiltere'de oynatmak istemiştir. O devrin tanınmış İngiliz aktörlerinden Irving ile anlaşmış ve oyununu Londra'nın Lyceum Tiyatrosu'nda sahneleme hazırlığına girişmiştir.

Dönem, İngiltere'de Kraliçe Victoria dönemidir ve Lord Salisbury Hariciye Nazırıdır. Sultan Abdülhamid derhal buraya da müdahale etmiş ve oyunun bütün İngiltere tiyatrolarında yasaklanmasını sağlamıştır.[29] Oldukça inatçı olduğu anlaşılan Marki de Bornier, üç yıl sonra Lord Salisbury yerine Hariciye Nezaretine Lord Rosebery'in gelmesini fırsat bilerek oyunun başka bir Londra tiyatrosunda oynanması için çareler aramaya başlamıştır.[30] Polisiye romanları aratmayan bu kovalamaca padişahın hassasiyetini iyi bilen elçiler tarafından sıkı sıkıya takip edilmiş ve bu girişim derhal haber alınmıştır. Bunun üzerine 21 Ekim 1893 tarihinde Londra sefaretinden Osmanlı devletine bir telgraf gönderilmiş ve *Hz Muhammed* adlı bir dramın sahneye konulacağı yolunda gelen haber üzerine hemen gerekli tedbirlerin alındığı bildirilmiştir. Bu oyunun Londra'da yeniden oynatılmak istenmesi üzerine, engellenmesi için Osmanlı elçisi hemen harekete geçtiğini bildirmiştir.[31] Bu sürekli takip olayı özellikle özgür ve demokratik olduğunu iddia eden İngiltere'yi rahatsız etmiş, Hariciye Nazırı oyunu yasaklatmaya çalışan Londra'daki Osmanlı elçisine, Hıristiyan peygamberi hakkında bile bu tür dramlar tertip edildiği halde bundan

Haremin Esrarı *adlı tiyatro oyunu Osmanlı elçiliğinin girişimiyle engellenince, Shakespeare Tiyatrosu ilgilileri o oyunun yerine koydukları* İngiltere Bankası'nın *ilanında oyun değişikliğinin Osmanlı elçisinin itirazıyla gerçekleştiğini belirterek sansürü üstü örtülü biçimde de olsa protesto etti.*
BOA, YA HUS, 418/8

kimsenin rahatsız olmadığını beyanla Osmanlıların neden rahatsız olduğunu sormuştur. Osmanlı elçisi ise bunu "bu iki durum asla kıyas kabul etmez, Avrupa kamuoyu bu tür bir olayı dikkate almaz iken Müslümanlar bunu bir hakaret olarak kabul ederler ve bundan fevkalade rahatsız olurlar. Üç sene önce buna benzer bir olaydan dolayı müracaatımızda seleflniz konuyu ciddi olarak ele almış ve hükümetimiz durumdan oldukça memnun kalmıştı" şeklinde cevaplamıştır. Bu cevap üzerine Lord Rosebery daha önce nasıl bir uygulama yapıldığını inceleyeceğini ve elinden geleni yapacağını söylemiştir.[32] Burada elçiyi bu yola iten asıl unsurun, Osmanlı Devletinden çok İngiltere'nin bir sömürgesi olan Hindistan Müslümanları olduğunu belirtmekte fayda vardır. Bu olayın gelişimini takip ederek bu mücadelenin nasıl sona erdiğini öğrenelim.

Kısa bir süre sonra Osmanlı Devletinin yaptığı girişimlerin etkili olduğunu görüyoruz. İngiliz Hariciye Nazırı Lord Rosebery, Osmanlı elçisine yazdığı yazıda gerekenin yapılacağı"Selefim tarafından daha önce verilmiş bulunan ve Majesteleri hükümetinin, Kraliçenin tebaaları arasında da büyük bir oranda bulunan Müslümanların da dini hislerini rencide etmemek kararında olduğu hususundaki teminatını tekrar etmeye bilmem gerek var mıdır? Bu itibarla Lord Chambellan'ın dairesinden bu oyun hakkında 1890'dan beri herhangi bir şey meydana gelmediğini memnuniyetle öğrenmiş bulundum. Yapılmayacağı kanaatinde bulunulmakla beraber, şayet oyunun sahnelenmesi için gerekli müsaadeyi almak üzere müracaat olunduğunda oynatılmasının yasaklanması için gerekli karar verilecektir"[33] denilerek açıklanıyor. Böylece bu oyun İngiltere'de de yasaklanmıştır.

Fakat bu olay İngiltere'de meydana gelen İslam dini ve Osmanlı Devleti aleyhindeki tek olay değildir. 3 Kasım 1893 tarihli, Londra sefaretinden Hariciye Nezareti'ne gelen bir telgraftan, Londra'daki tiyatroların birinde oynanan *Don Juan* adlı bir opera oyununda Osmanlı padişahı unvanıyla bir oyuncunun gösterildiğinin ve bunun komik bir rol olduğunun haber alınması üzerine, Londra'daki Osmanlı elçisinin Lord Rosebery ile görüştüğünü ve sonuçta oyunun kaldırıldığını görüyoruz.[34]

Bu tür olaylar sadece İngiltere veya Fransa'da değil başka Avrupa ülkelerinde de meydana gelmiştir. İtalya ile ilgili bir örnek de yine İslam dini ve padişah hakkındadır. 1893 yılında Roma'da *II. Mehmed* isimli bir oyunun oynanacağı haber alınmış, İtalyan Hariciyesine yapılan müracaatla eserde gerek Fatih Sultan Mehmed'in şahsı gerekse İslamiyeti küçültücü bir husus varsa oyunun oynatılmayacağı teminatı alınmıştır.[35] Kişilik haklarına dokunan bu oyun İtalya devleti tarafından yasaklanmış, böylece elçilik gerekeni yapmıştır.

Kuşkusuz padişahı uğraştıran konular sadece bu kadar değildir. Özellikle Osmanlı Devleti içerisinde başlayan ve sadece içişlerini ilgilendiren bir olay iken dünya kamuoyuna yansıyan ve büyük devletlerin Osmanlı Devletine müdahale etmesine sebep olan başka olaylar da tiyatro sahnesine yansımıştır. Bunlardan en önemlisi Avrupa kamuoyundan da destek bulan Ermeni olaylarıdır. Şimdi vereceğimiz örnek de bu konuyla ilgilidir. 7 Nisan 1896 tarihinde Osmanlı Hariciye Nezareti'ne Londra'daki Osmanlı elçiliğinden gelen bir yazıda, Londra tiyatrolarının birinde bir opera kumpanyası tarafından Ermeni olaylarını anlatan zararlı bir oyunun oynanacağının haberi alınmıştır. Bunun üzerine, hemen harekete geçilerek İngiltere Hariciye Nezareti'ne başvurulmuş ve bu oyunun yasaklanması istenmiştir. İngiltere Hariciyesi'nden gelen cevapta ise, yapılan araştırmada böyle bir şeyin aslı olmadığı belirtilmiştir. Bu tür bir oyunu oynatmak için bir opera kumpanyası tarafından ruhsat istenir ise, Osmanlı hükümetinin itiraz edebileceği uygunsuz sözleri olabildiğince engellemeye çalışılacağı bildirilmiştir.[36] Dikkat edilirse kendi bünyesindeki Müslümanları düşünerek İslam dini aleyhine yapılan oyunlarda yasaklamayı keskin bir dille belirten İngiltere hükümeti Ermeni meselesinde daha kaçamak bir tutum sergilemiştir.

Yine bu konuyla ilgili Londra'daki Osmanlı elçiliğinden 10 Ekim 1896 tarihinde gelen bir başka yazıda da Londra tiyatrolarının birinde ünlü oyuncular tarafından Ermenice bir oyun oynanacağı haberi alındığı belirtilmiştir. Elçilik bu konuda gerekenin yapılacağını bildirmiştir.[37] 31 Ekim 1896 tarihli İstanbul'a gönderilen yazıdan öğrendiğimize göre, bu oyunun oynanmasına izin verilmeyeceği belirtilmiştir.[38]

Özellikle İngiltere'de Osmanlı Devleti karşıtı oyunlar artmaya başlayınca İngiltere hükümeti de bu konuda tedbir almak zorunda kalmıştır. Londra'daki Osmanlı elçiliğinden gelen 18 Ocak 1897 tarihli yazıda bu konu şu şekilde açıklanmıştır. Londra'da oynanacak olan her türlü tiyatro oyununda, Osmanlı padişahı hakkında olumsuz kelime ve hareketlerin engelleneceği İngiltere Hariciyesi tarafından açıklanmıştır. Londra'daki Osmanlı elçisi de bu kararın uygulanıp uygulanmadığını kontrol etmek için bir memur görevlendirmiştir. Ayrıca bu görevli yaptığı araştırma sonucunda padişah ve Osmanlı Devleti aleyhine olumsuz hiçbir şeyin meydana gelmediğini de beyan etmiştir.[39]

Konumuzu son iki örnek ile bitirelim. Bu örneklerden birincisi Hz Muhammed'le ilgilidir. *Muhammed'in Cenneti* adlı bir oyunun Paris tiyatrolarından birinde prova edilmekte olduğunun haber alınması üzerine bu oyunun oynatılmaması için harekete geçilmiştir. 26 Ekim 1900 tarihinde Paris elçiliğinden gelen telgrafa göre; oyunun yazarları ile irtibata geçilmiş ve uzun süren konuşmalardan sonra oyunun adı değiştirilmiş ayrıca İslamiyete ait her türlü sakıncalı kelime çıkarılmış ve oyunun adı *Rosine'nin İzdivacı* olarak değiştirilmiştir.[40]

İkinci örnek ise, Osmanlı sarayına ait bir oyun ile ilgilidir. Londra elçiliğinden gelen 28 Haziran 1901 tarihli yazıda; *Haremin Esrarı* adıyla Osmanlı Devleti aleyhine bir tiyatro oyununun Shakespeare Tiyatrosu'nda oynanacağı haber alınmıştır. Oyun sahipleri sadece oyunun oynatılmasıyla yetinmemişler, ayrıca çevre duvarlara ve tiyatro kapısına son derece uygunsuz ilanlar yapıştırmışlardır. Bu ilanlarda Osmanlı ülkesinde Hıristiyanların katli gibi bazı olaylar canlandırılmıştır. Ayrıca bu ilanlarda Osmanlı Devletinde genç kızların eğitilmesi ve terbiyesi hakkında gayet uygunsuz bilgiler bulunduğu iddia edilmiştir. Bu durum üzerine Osmanlı elçisi harekete geçerek İngiliz Hariciyesine bu oyunun oynatılmaması için başvurmuş, ayrıca bu başvuruda, bundan bir sene önce Osmanlı Devleti için onur kırıcı olan bir oyundan bu tür şeylerin çıkarılmış ve hatta oyunun oynanmasının yasaklanmış olduğunu da hatırlatmıştır. Bu oyunun da oynatılmamasını istemiştir. Osmanlı elçisinin bu girişiminden sonra oyun oynanması için verilen izin geri alınmış ve bu oyunun yerine *İngiltere Bankası* adlı oyunun sahneye konacağına dair ilanlar asılmıştır. Ilanda oyun değişikliğinin Osmanlı elçisinin itirazıyla gerçekleştiğini açıkça belirterek[41] oyun sahipleri üstü örtülü biçimde de olsa sansürü protesto etmişlerdir.

SONUÇ

Hiçbir sistemde sonsuz özgürlükler yoktur. Her sistem kendi kurallarını koyar ve uygular. Bir ülkeyi, bir dönemi kendi çağdaşları içerisinde değerlendirmek esastır. Oysa Abdülhamid dönemi kendi çağı içerisinde tam bir sansür dönemidir. Gerçi sansür her ülkede vardır. Örneğin Osmanlı elçilerinin Avrupa ülkelerindeki tiyatrolarda oynanan oyunları yasaklattığını görüyoruz. Fakat bu oyunların içeriğine baktığımızda bu oyunlara getirilen yasaklama isteği bizzat o ülkenin yönetimi tarafından da haklı bulunarak yerine getirilmiştir. Fakat Osmanlı ülkesindeki tiyatro sansürü örneklerine baktığımızda aynı şeyi söylemek pek mümkün değildir. Birçok sözcük ve deyimin yasaklanması, oyunların önce izin verildiği halde sonradan yasaklanması, bazı oyunların yanlış anlaşılacağı varsayımıyla yasaklanması gibi olaylar hiçbir şekilde haklı görülemez. Günümüzde de birçok konuda sansür mevcuttur. Ama Abdülhamid dönemindeki gibi daha sahneye konulmadan önce yapılan bir sansür o dönemde bile hoş karşılanmamıştır. Bu gelişmelerin neden olduğu sansür korkusu birçok kişinin tiyatro alanına girmesini engellemiş, bu da tiyatronun gelişmesini yavaşlatmıştır.

1. Tahsin Paşa, *Sultan Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları*, İstanbul, 1990, s. 17.
2. Refik Ahmet Sevengil, *Saray Tiyatrosu*, İstanbul, 1970, s. 120.
3. Server İskit, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, İstanbul, 1943, s. 99.
4. Metin And, *100 Soruda Türk Tiyatrosu Tarihi*, İstanbul, 1970, s. 200.
5. Cevdet Kudret, *Abdülhamid Sansürü*, İstanbul, 1977, s. 20.
6. Baha Dürder, "Tiyatroda Sansür", *Türk Dili*, yıl: 1963, S. 144, s. 795-796.
7. BOA, İD, nr. 73783.
8. BOA, İD, nr. 74108.
9. Alemdar Yalçın, *II. Meşrutiyette Tiyatro Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1985, s. 7.
10. Metin And, *Tanzimat ve İstibdat Döneminde Türk Tiyatrosu*, Ankara, 1972, s. 247-248.
11. BOA, YA HUS, nr. 181/119.
12. BOA, YA HUS, nr. 181/119.
13. BOA, İD, nr. 93852.
14. BOA, İD, nr. 93908.
15. BOA, İD, nr. 94315.
16. BOA, İD, nr. 98668.
17. BOA, İD, nr. 98669.
18. BOA, Y.MTV, nr. 57/46.
19. BOA, İD, nr. 100523.
20. BOA, AD, nr. 1638, s.199.
21. BOA, İD, nr. 100585.
22. BOA, YA HUS, nr. 256/72.
23. BOA, YA HUS, nr. 296/82.
24. BOA, YA HUS, nr. 451/139.
25. BOA, YA HUS, nr. 462/105.
26. Ziyad Ebuzziya, "Sultan II. Abdülhamid'in Dini ve Milli Konulardaki Hassasiyeti: Fransa, İngiltere ve İtalya'da Oynanmasını Yasaklattığı Piyesler", *V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, İstanbul, 1988, s. 327.
27. BOA, YA HUS, nr. 235/11.
28. BOA, YA HUS, nr. 256/101.
29. Ziyad Ebuzziya, *agm*, s. 327.
30. Ziyad Ebuzziya, *agm*, s. 328.
31. BOA, YA HUS, nr. 282/105.
32. BOA, YA HUS, nr. 283/87.
33. Ziyad Ebüzziya, *agm*, s.345.
34. BOA, YA HUS, nr. 285/69.
35. Ziyad Ebüzziya, *agm*, s. 328.
36. BOA, YA HUS, nr. 350/48.
37. BOA, YA HUS, nr. 361/98.
38. BOA, YA HUS, nr. 362/118.
39. BOA, YA HUS, nr. 365/94.
40. BOA, YA HUS, nr. 411/108.
41. BOA, YA HUS, nr. 418/8.

Yeniden 'Yerli Malı'

Dr. DOĞAN DUMAN
Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü öğretim üyesi

1998 Kasım ayı dış politikada yaşanan Türkiye-İtalya krizi ile hep hatırlanacaktır. Uzun yıllardan beri kaldığı Suriye'den, Türkiye'nin politik baskısı nedeniyle önce Rusya'ya, ardından da İtalya'ya kaçan PKK lideri Abdullah Öcalan, iki ülke arasında ortaya çıkan krizin baş aktörüydü. Öcalan'ın İtalya'ya sahte pasaportla giriş yaparken yakalandığı haberi adeta "bomba etkisi" yaratmış ve bu olay Türk dış politikasının zaferi olarak görülmüştü. Fakat daha sonraki günlerde yaşanan gelişmeler bir anda olayın çehresini değiştirdi. İade edileceği umulan ve tutuklanıp cezaevine konulduğu sanılan Öcalan'ın, düşünülenin aksine hapiste olmayıp, bir poliklinikte tutulduğunun anlaşılması ve bir süre sonra da İtalyan hükümetinin tahsis ettiği bir villaya taşınması, Türkiye'de büyük tepkiyle karşılandı. İtalyan yöneticilerinin Öcalan'ın Türkiye'ye iade edilmeyeceğini açıklamaları ise bir anda iki ülke arasında gerginliğin tırmanmasına yol açtı. Resmi düzeyde ve diplomatik kanallarla İtalyan hükümetinin bu tutumu kınanırken başta büyük şehirler olmak üzere yurdun birçok yöresinde PKK'yi protesto eden ve Öcalan'ın iadesini dile getiren gösteriler düzenlendi. İlk önce sadece sloganların atılması ve çeşitli pankartların taşınmasıyla başlayıp İtalyan temsilciliklerinde son bulan bu gösteriler, bir süre sonra İtalyan ürünlerinin protestosuna yönelik bir propagandaya dönüştü. Kısa bir zaman içerisinde de bütün yurda yayıldı. Yazılı ve görüntülü medya ise bu protestolara büyük ilgi gösterdi. Artık her gece, televizyonların haber bültenlerinde bu gösterilere uzun uzun yer veriliyordu. Gösterilerde Öcalan'ın maketi ve İtalyan markası taşıyan herhangi bir ürün ya yakılıyor ya da parçalanıyordu. Bu ürünler kimi zaman bir televizyon, bir buzdolabı, kimi zaman ise bir tekstil ürünü veya bir motosiklet olabiliyordu. Protestolar çığ gibi büyüdü.

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de yaşanan ekonomik kriz, zaten birçok sektörü olumsuz etkilemişti. Bir de İtalyan ürünlerine yönelik protestolar başlayınca birçok şirket özellikle de Türk-İtalyan ortaklığına dayalı otomotiv sanayi bu durumdan önemli ölçüde etkilendi. Protestolar o denli yaygınlaştı ki, birçok şirket gazetelere verdikleri tam sayfa ilanlarla ya ürünlerinin yüzde yüz "Türk malı" olduğunu ya da İtalyan malı olmadığını duyurmak zorunda kaldılar. İşin çarpıcı yönü ise yerli üretim olmalarına rağmen, bazı firmaların geçmişte pazardan daha çok pay kapmak düşüncesiyle ürünlerine verdikleri isimlerle "İtalyan markası" imajını çizmeleri, İtalya ile yaşanan problemden sonra ise, kendi ürünlerinin de protesto edilmesiyle birlikte İtalyan değil Türk ürünü olduklarını kanıtlama çabalarıydı.

AVUSTURYA BOYKOTU

Politik gelişmelere bağlı olarak yabancı ticari ürünlerin protesto edilmesi aslında Cumhuriyet öncesine kadar dayanmaktadır. Bu alandaki ilk önemli örnek, II. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra Avusturya'nın Osmanlı egemenliğindeki Bosna-Hersek'i ilhak etmesine gösterilen tepkiydi. Avusturya'nın Ekim 1908'de Bosna-Hersek'i ele geçirmesine Osmanlı Devleti bu kararı kabul etmeyeceğini cılız bir sesle belirterek tepki göstermişti. Oysa halkın gösterdiği sivil tepki çok daha çarpıcı ve o denli de renkli idi.

II. Mahmud döneminde 1827 yılında askerler ve devlet memurları için resmi başlık olarak kabul edilen fes, ilk anda toplumda olumsuz karşılanmasına rağmen, zamanla benimsenmiş ve yaygın biçimde kullanılmaya başlamıştı. Gereksinim duyulan fesin, önemli bir bölümü de Avusturya'dan ithal edilmekte-

di. Avusturya'nın yayılmacı politikası ise yukarıda belirtildiği gibi halk arasında tepkiye neden olmuştu. Dönemin gazetelerinde Avusturya mallarının protesto edilmesini öneren yazılar yayınlandı ve gecikmeden de etkisini gösterdi. Başta İstanbul olmak üzere birçok yörede düzenlenen gösterilerde insanlar başlarındaki fesi çıkarıp atmaya başladılar. Sıklıkla yapılan protesto gösterilerinden birini Sururi Emekçigil şöyle anlatmaktadır:

> İçlerinden biri başımızdaki fesler Avusturya malıdır, fesleri yırtalım giymeyelim deyince, heyecan içinde olanlar başlarındaki fesleri yırtılar, bir de protesto yazdılar. Halk mitingden haşı açık döndü. Fesini yırtmayarak giyenlerin fesleri yırtıldı. Sokaklarda keçe külahlar, mendiller ile gezilmeye başlandı. Feslerin yerine astragan kalpaklar çıktı.[1]

Avusturya ürünlerine yönelik boykot Bosna-Hersek'i geri getirmemişti ama Avusturya hükümetini rahatsız edecek kadar da etkili olmuştu. Avusturya, boykotu desteklediği gerekçesi ile Kâmil Paşa Hükümeti'ni suçlamış ve baskı kurmaya çalışmıştı.[2]

Avusturya'ya yönelik boykot hareketinin gerisinde aslında İttihat ve Terakki Fırkası vardı. Fırka ileri gelenlerinin düşündüğü ekonomi politikası ise, böyle küçük çaplı bir boykot hareketi ile sınırlı değildi. İttihat ve Terakki, siyasal ve kültürel alanda olduğu gibi ekonomide de "milli politika" ilkesini izlemede kararlı idi. Örneğin, II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte ekonomide önemli dönüşümler yaşanırken "milli iktisat" politikası çerçevesinde yerli ürünlerin tüketimi konusu bilinçli olarak ön plana çıkarılmıştı. Dönemin yazını yerli ürünlerin tüketimini teşvik eden ve "milli himaye"yi destekleyen yazılarla doludur.[3] Ayrıca I. Dünya Savaşı başlamadan kısa bir süre önce amacı, öncelikle yerli ürünlerin tüketimini sağlamak olan "İstihlâk-ı Umumiyi Tensik ve Menafi-i Milliye-yi İktisadiyeyi Müdafaa Cemiyeti" kurulmuştur.[4] Bütün bunlardan amaçlanan ise "milli girişimci sınıfı" yaratmak ve iktisadi kalkınmayı bu yolla sağlamaktı.

Osmanlı Devleti'nin iktisadi alanda kurtuluşu için bir program hazırlayan "Garpçılar" da yerli malının kullanılmasının önemine değinmişler ve programlarında yerli ürünlere ilişkin şu ifadelere yer vermişlerdir:

> Mevcut kumaş fabrikaları genişletilecek ve yenileri de açılacaktır. Padişah ve hanedan-ı saltanattan itibaren bütün nazırlar Âyan ve Mebusan azalarıyla erkân, ümera ve zabitan ve bütün memurlar, askerler ve fabrika ameleleri bu fabrikaların mamulâtından giymeye mecbur tutulacaklardır. Ahali de gerek gazeteler ve gerek mektepler vasıtasıyla teşvik edilerek yerli mallarımızın sürümü çoğaltılacaktır.[5]

Bu dönemde yerli ürünlere yönelik olarak oluşturulan program ve propagandalara rağmen, başarıya ulaşılamamıştır. Çünkü Osmanlı Devleti hemen her alanda dışa bağımlı bir ülke idi ve halkın taleplerini karışılayabilecek yerli üretimden yoksundu.[6]

KURTULUŞ SAVAŞI

"Ulusal bağımsızlık" parolasıyla başlatılan Kurtuluş Savaşı'nda ise büyük zorluklarla karşılaşıldı. Savaş için gerekli olan insan kaynağının yetersizliği yanında, mücadeleyi yürütenler savaşı finanse edebilme konusunda önemli sorunlarla karşılaştılar. Bu sıkıntıların yaşandığı dönemde Türkiye Büyük Millet Meclisi tasarruf amacıyla bazı ilginç önlemler de almıştır. Örneğin 25 Kasım 1920'de "Düğünlerde Men-i İsrafat Kanunu", 17 Kasım 1920'de "İspirtolu Mevadd-ı Tıbbiye Nizamnamesi" (ülke dışına döviz çıkmasını engellemek amacıyla tıbbi kullanım dışındaki bütün alkollü maddeler ve içkilerin ithalatını yasaklayan tüzük) kabul edilmiştir. Çok daha ilginç bir öneri ise Konya milletvekili Kâzım Hüsnü Bey'in "dışarıya çıkan pek çok paramızın içerde kalmasını sağlayabilmek" gerekçesiyle 1 Ocak 1921'de TBMM'ye sunduğu "yerli kumaş tasarısı"dır.

20 Haziran 1921 tarihinde görüşülmeye başlanan tasarının 1. maddesinde şu önerilerde bulunuluyordu:

> Madde: 1- B.M.M. üyeleriyle bütün hükümet memurları ve görevlileri, jandarma, belediye başkan ve üyeleri ile genel meclis üyeleri, okulların kadın ve erkek öğretmenleri ve yatılı okul öğrencileri yerli kumaştan elbise giymek zorundadırlar. Bu yasanın yayımlandığı tarihte yabancı kumaştan yapılmış elbisesi bulunanların elbiseleri bağlı bulundukları dairelerin başkanlarınca damgalanarak özel bir deftere yazılacak ve bu elbiseler eskiyinceye değin kullanılıp giyilecektir.[7]

Uygulama güçlüğü ve özellikle ikinci cümlesindeki ifade edilişi bakımından çocukça denilebilecek derecede basit ve romantik olan bu tasarı, 1 Ocak- 23 Haziran 1921 tarihine değin aralıklarla görüşülmüş, sonunda Adalet ve İktisat Komisyonlarına ivedilikle değerlendirilmek üzere gönderilmiş, sonraki zamanlarda ise, bu konuya bir daha değinilmemiştir.[8]

CUMHURİYET DÖNEMİ

Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından sonra kurulan yeni rejim de iktisadi kalkınmasını ulusal kaynaklara dayanarak gerçekleştirme politikasını izledi. Savaş süresince yaşanan sıkıntılar ve yabancı sermayeye karşı duyulan güvensizlik bunu gerektiriyordu. İthalatı kısmak ve halkı yerli ürünlerin tüketimine özendirmek ise en geçerli ve en basit yöntemdi.

Bu dönemde toplumu yerli ürünlere yöneltme politikası bazen kanun yolu ile zorlamalara da dönüşebiliyordu. Örneğin TBMM, 9 Aralık 1925 tarihinde aldığı bir kararla "yerli malının kullanımı"na ilişkin kanunu kabul etmiştir.[9]

YERLİ MALI KULLANMA GRUBU

1929 Dünya Ekonomik Krizi Türkiye'yi de etkilemeye başlayınca hükümet daha ciddi ve pratikte uygulanabilir ekonomik önlemler almak zorunda kaldı. Yerli ürünleri tüketmek politikası yeniden ve daha etkili bir şekilde gündeme getirilir-

ken, ithalatın da önemli ölçüde sınırlandırılmasına gidildi. Hükümetin yerli ürünleri kullanmak konusundaki yoğun ve etkili propagandası semeresini göstermekte gecikmedi. Çok geçmeden sivil etkinlikler de başladı. Dönemin gençlik örgütü Milli Türk Talebe Birliği, 30 Mart 1929'da yaptığı toplantıda "yerli malı kullanalım" kampanyasını başlattı. Toplantıya, Birliğe üye bütün fakülte ve yüksekokul öğrenci derneklerinin üçer temsilcisi katılmıştı. Bu toplantıda "Yerli Malı Kullanma Grubu" oluşturuldu. Gruba üye olan gençler ilk olarak, "hemşireleri tarafından örülmüş boyunbağı kullanıp yerli çorap giyecekleri"ni kabul etmişlerdi. Ayrıca bu üyelerden üç ay içerisinde bütün giyeceklerini yerli ürüne dönüştürmeyenlerin "Kullanma Grubu" ile ilişkileri kesilecek ve diğer üyeler tarafından kınanacaklardı.[10]

Kısa bir süre sonra ise yine MTTB'nin girişimiyle "Yerli Mallarını Koruyalım Mitingi" düzenlendi. Birlik üyelerinden Nizamettin Ali Bey mitingte; "Türk refahını kimse tehdit edemeyecektir. Türkler vücüde getiremez ithamile, Türkiye'ye ecnebi mamulâtı sokmak Türklere hakaret tokadı vurmak demekir. Türk'ü zaferden zafere süren büyük dahi başta olduğça, iktisat yolunda da zafer gene Türk'ün olacaktır" demiştir.[11] MTTB, 19 Nisan 1929'da ise "Yerli Malları Koruma Cemiyeti"nin kuruluşuna öncülük etmiştir. Amacı, "Türkiye hududu dahilinde istihsal olunan eşya ve mevadın tercihan istihlâkini temin etmek. Türk sanayiinin inkişafı çareleri hakkında tetkikler yapmak ve bunları icab edenlere arz etmek"[12] olan ve yüksek öğretimin bütün öğretmen ile öğrencilerinin üye kabul edildikleri[13] bu cemiyet uzun süre faaliyet gösterememiştir. Çünkü cemiyet kurulduktan kısa bir süre sonra kendisiyle aynı amacı taşıyan fakat çok daha ciddi bir örgütlenmeye giden Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti ile birleşmiştir.[14]

YERLİ MALI HAFTASI

Mustafa Kemal'in himayesinde kurulan, başkanlığını TBMM Başkanı Kâzım (Özalp) Paşa'nın yaptığı ve bütün milletvekillerinin doğal üye kabul edildikleri Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti 12 Aralık 1929'da kuruldu.[15]

Amacı, toplumda tasarruf bilinci oluşturmak ve halkı yerli malı tüketmeye özendirmek olan bu cemiyet, başarıya ulaşabilmek için yerli ürünleri tanıtma propagandasına girişmiş ve ilki 1930'daki kuruluş yıldönümünde olmak üzere her yılın 12-19 Aralık tarihlerinin tüm yurtta "Tasarruf ve Yerli Malı Haftası" olarak kutlanmasını kararlaştırmıştır.

II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar her yıl düzenli olarak Başbakan'ın radyoda yaptığı geleneksel açış konuşması ile başlayan ve tüm yurtta -özellikle ilkokullarda- yoğun etkinliklerle kutlanan bu hafta "yerli mallar bayramı" havasında geçmekteydi. Dünya Ekonomik Krizi'nin Türkiye'yi daha belirgin bir biçimde etkilediği 1930'ların başında yerli ürün kullanmak bir vatandaşlık ve yurtseverlik göstergesi olarak lanse edildi. Yabancı ürün satmak, kullanmak ve özellikle de tüketiciye önermek neredeyse suç kabul edilecekti. Örneğin ülkenin yaşadığı krizden çıkış yolları aranırken, TBMM'deki görüşmelerin birinde 9 Aralık 1925'te kabul edilen "yerli malının kullanımı"na ilişkin kanunun tam anlamıyla uygulanması istenmiştir. Bursa milletvekili Rüşdü Bey görüşmeler sırasında yaptığı konuşmada şöyle der:

> Yerli malı kullanmak için bir kanunda bazı mecburiyetler vardır. Fakat çok gevşektir. Mesela, İstanbul'da bir mağazaya gidersin yerli malı yaramaz efendim der, Avrupa malı var, daha iyi der. Yaramaz ne demek. Yerli malı yaramaz diyen adam istiklal yaramaz, esaret daha güzeldir, der gibi bir şey söylüyor. Böyle bir sözü söyleyen bir adamı mağazasının önünde asmak lazımdır.[16]

Bu arada Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti de yerli ürün tüketimini yaygınlaştırmak için sivil ve resmi örgütlerle işbirliğine girişmiş, üye sayısını artırabilmek amacıyla devlet dairelerine ve çeşitli kuruluşlara "Taahhüt Varakası" dağıtmıştır. Söz konusu taahhütnameyi doldurup imzalayan kişiler, "Daima tercihen yerli malları kullanacakları ve hükmü geçenlere de kullandırtacakları"nı kabul ediyorlardı.[17] Daha ilginç bir propaganda çalışması da bu cemiyetin İstanbul şubesi tarafından yapılmıştır. Buna göre ünlü ekonomistler tarafından halka yerli malı kullanılmasını öneren ve bunun ekonomiye getireceği yararları anlatan konferansların verilmesi sağlanırken, toplantılara katılanlara yurtdışından getirtilmiş ve halkta tasarruf düşüncesini geliştirecek olan filmler gösterilmekte, toplantı sonunda da halka yerli malı kullanacaklarına ilişkin yemin ettirilmekteydi.[18] Cemiyet, toplumu etkilemeye ve yönlendirmeye yönelik bu çalışmalarını her yılın 12-19 Aralık tarihleri arasında kutlanan "Tasarruf ve Yerli Malı Haftası"nda daha da yoğunlaştırıyordu. Basında yerli ürün tüketiminin ülke kalkınmasına getireceği katkıları vurgulayan yazıların yayınlanmasını sağlarken, okullarda çeşitli etkinliklerin düzenlenmesine ve halkın katıldığı mitinglerin yapılmasına öncülük etmiştir. Örneğin Cemiyet'in merkez şubesi 1930 yılındaki hafta kutlamalarına ilişkin şu programı hazırlamıştı:

> 12 Kanunuevvelde başlayacak olan tasarruf haftası için M.İ. ve T.C. tarafından hazırlanan programa nazaran haftanın devamı müddetince Ankara ve İstanbul radyolarından kısa hitabeler irat olunacak ve ilk akşam B.M.M. Reisi Kâzım Paşa Hazretleri ve ikinci akşam da İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey Ankara radyosu ile milli iktisat ve tasarrufu dair birer hitabe irat edeceklerdir.[19]

Yine merkez şube, hafta nedeniyle sinemalarda gösterilmek üzere İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlere, yerli malı üreten kuruluşları tanıtan filmler göndermiş, ayrıca milli eğitim müdürlüklerine ulaştırılan bir

yazı ile ilk ve orta okullarda yerli ürünler hakkında öğrenciler arasında şiir ve kompozisyon yarışmalarının düzenlenmesini istemiştir.[20]

Cemiyet'in İzmir şubesi ise yine aym yılın anılan hafta kutlamaları çerçevesinde şöyle bir program hazırlamıştır:

1- İzmir sinemalarında yerli malları haftası için merkez şubeden gönderilen filimler gösterilecektir,

2- Sinemaların el ilanlarına yerli mallarma ait ilanlar yazılacaktır,

3- Yerli mallar haftası süresince basının makaleler yayınlayıp Cemiyete yardımcı olması sağlanacaktır,

4- Yerli malı satan kuruluşlarda 'vitrin yarışmaları' yapılacaktır. Bu yarışmaya sadece yerli malı satan kuruluşlar katılacaktır,

5- İzmir valisi ve eşinin başkanlığında vitrin yarışması için bir jüri heyeti oluşturulmuştur,

6- Hafta içinde erkek öğretmen okulunda bir konferans verilecek, konferans yerinde yerli mallar sergilenecektir,

7- Okullarda yerli malları ve tasarruf hakkında kompozisyon yarışmaları yapılacak, dereceye girenlere ödül verilecektir.[21]

İzmir şubesi ayrıca, hafta kutlamalarında çalınmak üzere bir de özel marş besteletmiştir.[22]

Yukarıdaki programlardan da anlaşılacağı gibi bu dönemde yerli ürünlerin tüketilmesi bir devlet politikası haline getirilmiş, başbakan, TBMM Başkanı, bakanlar ve valiler gerek yaptıkları konuşmalarla, gerekse bu konudaki etkinliklere aktif katılımlarıyla izlenen politikanın başarıya ulaşmasına çaba göstermişlerdir. Aynı zamanda ulusal dayanışmayı da hedefleyen "Tasarruf ve Yerli Malları Haftası" daha sonraları izlenen ekonomi politikasının da bir sonucu olarak, süreç içerisinde önem ve anlamını kaybetmiştir.

İstanbul'daki Koza Çocukevi'nde 4 yaş çocukların sınıfında düzenlenen etkinlik, Yerli Malı Haftası'nın günümüzde aldığı biçime bir örnek teşkil ediyor. Velilerden yerli oyuncaklar ve yerli meyveler getirmeleri istenmiş, ama hiçbir evden yerli oyuncak çıkmayınca gün, "yerli meyveleri yeme günü"ne dönüşmüş. Çocuklardan birinin Japon olması güne ayrı bir anlam katıyor!

1. Mehmet Emin Elmacı, "Fes Kalpak Mücadelesi", *Toplumsal Tarih*, Haziran 1997, s. 30.
2. Elmacı, *agm*, s. 31-32.
3. Zafer Toprak, *Türkiye'de "Milli İktisat" (1908 -1918)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1982, s. 54.
4. Şerif Mardin, *Türkiye'de İktisadi Düşüncenin Gelişmesi (1338. 1918)*, S.B.F. Maliye Enstitüsü, Ankara, 1962, s. 65.
5. Peyami Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, A.K.D.T.Y.K, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1988, s. 33.
6. Bu dönemi Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, anılarında şöyle dile getirmektedir: "Birinci Dünya Savaşı'ndan bir yıl önce 1913'te henüz bir ilkokul çocuğu iken, Orta Anadolu'nun tren uğrağı olmayan bir kasabasında hergün babamın yanında, başımızda kırmızı bir fes, elimizdeki zembilin içinde çarşıdan taşıdığım yiyeceklerin arasında Rus şekeri, Amerikan unu bulunduğumu ve babamın ayağına ayakkabı; sırtına çamaşır ve giyecek yapmak için Fransız koselesi ve Fransız patiskası, Amerikan bezi; Alman kumaşı ve başını kapamak için Avusturya fesi aradığını çok iyi hatırlıyorum. Babam bunları arıyordu. Çünkü bunların Türk malı olanları yoktu. Hepsi dışardan geliyordu." Aktaran, Adnan Gülerman, *Türkiye'nin Ekonomik ve Toplumsal Yapısı*, İzmir, 1987, s. 9.
7. Yerli kumaş tasarısının görüşme ve tartışmaları için bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, Cilt: 10, s. 428-448.
8. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Devirden Devire*, c. 1, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1974, s. 52-56.
9. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 11, Cilt: 20, s. 71.
10. *Cumhuriyet*, 31 Mart 1929.
11. *Cumhuriyet*, 5 Nisan 1929.
12. *Cumhuriyet*, 20 Nisan 1929.
13. *Milliyet*, 20 Nisan 1929.
14. *Hizmet*, 5 Ocak 1930.
15. Geniş bilgi için bak. Doğan Duman, *Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti*, (D.E.Ü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İzmir, 1990.
16. Bilsay Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası (1929-1932)*, c. 1, AÜ SBF Yayınları, Ankara, 1988, s. 200.
17. *Hizmet*, 5 Ocak 1930.
18. *Milliyet*, 22 şubat 1930.
19. *Yeni Asır*, 2 Aralık 1930.
20. *age*.
21. *Yeni Asır*, 8 Aralık 1930.
22. *Hizmet*, 11 Aralık 1930.

Karikatürlerle Avusturya Boykotu

MEHMET EMİN ELMACI
Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü araştırma görevlisi

II. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra Avusturya'nın 1908'de Bosna-Hersek'i ilhak etmesi, Osmanlı Devleti tarafından şiddetle protesto edilmişti. Ancak Osmanlı Bosna-Hersek'in elden gideceğinin farkındaydı. Bu nedenle Bosna-Hersek konusunda, İngiltere'nin de başlangıçtan beri desteklediği taviz koparma politikasını uygulamaya koymuştu. Bu politika içerisinde en önemli yeri de, zamanla önemini artıran boykot alıyordu.[1] İlhaktan hemen birkaç gün sonra başlayan boykot beş ay sürecince Mart 1909 tarihine kadar devam etti. Önceleri sadece Avusturya malı olan feslere uygulanan boykot, daha sonra Avusturya'dan gelen tüm mallara yansımasıyla daha ilginç bir hale geldi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin el altından desteklediği Avusturya boykotu, uygulaması ve sonuçları itibariyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin işbaşına geldiği dönemden bu yana izlediği "Milli İktisat" politikasına da uygun bir zemin hazırlamıştı. Özellikle yabancıların Türk ticaretindeki egemenliklerinin ortadan kaldırılmasını amaçlayan bu politika, yerli sermaye tarafından fabrikalar açılmasını ve bu fabrikalara gerekli alet ve edevatın getirilmesi için gümrük resimlerinde bazı ayrıcalıklar tanınmasını da sağlamıştı.

1911 yılında İtalya ile Trablusgarp Savaşı sırasında İtalyanlara, 1913-14 yılında Girit meselesinden dolayı Rumlara karşı uygulanan boykotlar ve arkasından I. Dünya Savaşı başlangıcında tek taraflı olarak kaldırılan kapitülasyonlar ile Milli İktisat politikası en üst seviyeye çıkmış; ancak, I. Dünya Savaşı ve Mondros Antlaşması nedeniyle kesintiye uğramıştır.

İşte bu sürecin başlangıcını oluştururan 1908 Avusturya boykotunun beş aylık macerası *Kalem* dergisinde yayınlanan Karikatürlerle çok iyi takip edilmiş ve kamuoyuna sunulmuştur.

1. 1908 Avusturya boykotu için bkz. Mehmet Emin Elmacı, "Bosna-Hersek'in Avusturya Tarafından İlhakı ve Doğurduğu Tepkiler", Ege Üniversitesi SBE basılmamış yüksek lisans tezi; İzmir, 1996, Donald Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, Yurt Yay., Ankara, 1987; Erdal Yavuz, "1908 Boykotu", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1978 Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar özel sayısı.

AVUSTURYA 1876 YILINDAN BERİ İŞGAL ALTINDA BULUNDURDUĞU BOSNA-HERSEK'İ ORTAMIN UYGUN OLDUĞU BİR ZAMANDA, 5 EKİM 1908'DE İLHAK EDER

Aman çabuk olun geliyorlar.
16 Teşrinievvel 1324

Matmazeller rica ederim buyurun, sizi çoktan beri bekliyorum.
23 Teşrinievvel 1324

AYNI TARİHLERDE BULGARİSTAN İSTİKLALİNİ İLAN ETMİŞ, GİRİT YUNANİSTAN'A KATILMA KARARI ALMIŞ, MAKEDONYA'DA DA KARIŞIKLIKLAR ARTMIŞTI

Balkanlar'da beynelmilel balon yarışmaları.
(Lustige-Blatter gazetesinden)
7 Teşrinisani 1324

Bosna-Hersek'te hatavat-ı medeniyet (medeniyetin adımları).
1 Kanunisani 1324

BOSNA-HERSEK'İN İLHAKINA AVRUPALI BÜYÜK DEVLETLER DE KENDİ ÇIKARLARI NEDENİYLE TEPKİ GÖSTERMİŞLERDİ

Reis-i edvar (Fransuva Josef'e)- Bosna-Hersek isminde iki kıza takılmakla itham ediliyorsunuz. Bu yaşta...
Maznun- Evet reis efendi. İtiraf ediyorum, kalbim taştan değildir.
30 Teşrinievvel 1324

İLHAK NEDENİYLE ARTIK OSMANLI'NIN HER TARAFINDA AVUSTURYA MALLARINA KARŞI BOYKOT UYGULAMALARI BAŞLAMIŞTI

- Babam artık beni Avusturya mektebine yollamıyor.
- Ne âlâ!
18 Teşrinievvel 1324

Nafile bakma! Avusturyalıdır.
9 Teşrinievvel 1324

Taif vapurunun garkı esnasında.
Avusturya istimbotunun kaptanı - Çabuk elinizi verin. Taif vapurunun kaptanı - Teşekkür ederim beni mazur görün. Osmanlı olmak hasebiyle boykotaja riayet etmeye mecburum.
30 Teşrinievvel 1324

AVUSTURYA HAFİFE ALDIĞI BOYKOTTAN ZARAR GÖRMEYE BAŞLAMIŞTI İHRAÇ ETTİĞİ EŞYALAR, ÖZELLİKLE FES VE ŞEKERLER SATILMADAN GERİ DÖNÜYORDU

- Siparişinizi kabule mecbursunuz... biz bunları ne yapalım?
- İmparatorun cenazesinde arabaya takarsınız.
18 Teşrinievvel 1324

Fes fabrikalarını sıyanet (korumak) maksadıyla Avusturya İmparatoru, kendisi ve Avusturya ordusu için fesi serpuş-u resmi olarak kabul etmiştir.
4 Kanunievvel 1324

Avusturya mallarının satanlarına avdeti
Nöbetçi: Kimdir o?
Eşyalar: Biz geldik.
(13 Teşrinievvel 1324)

AVUSTURYA ELÇİSİ PALLAVICINI LİMANLARDAKİ BOYKOTTA OSMANLI DEVLETİ'NİN DE ROLÜ OLDUĞUNU DÜŞÜNEREK, SÜREKLİ PROTESTO MEKTUPLARI VERMEKTEYDİ

Marki Pallavicini Külliyatı.
8 Kanunisani 1324

Ahir zaman haydutları!
- Ya mallarımı alırsın yahut karışmam.
18 Kanunievvel 1324

ÖZELLİKLE HAMALLARIN BOYKOTU SIKI TUTMASI AVUSTURYA'YI BÜYÜK ZARARA UĞRATIYORDU

François- Aman kulun olayım Ali Ağa, müsaade buyurunuz da şu malları çıkarayım.
Ali Ağa- Hayır olmaz. Evvelden aklın neredeydi? Şimdi Ali Ağa'ya yalvaracağına milletin kalbini bir yap da sonra.
30 Kanunievvel 1324

Fransız bandırası çeksek nasıl olur?
18 Teşrinievvel 1324

- Bu eşyalar nereye gidiyor?
- Korkularından Fransız mağazalarına iltica ediyorlar.
18 Teşrinievvel 1324

NİHAYET, İLHAKTAN BEŞ AY SONRA, OSMANLI DEVLETİ İLE AVUSTURYA ANLAŞTI VE BOSNA-HERSEK 2,5 MİLYON OSMANLI LİRASI KARŞILIĞI AVUSTURYA'YA BIRAKILDI

Koleksiyonumda şu iki çiçek eksik idi.
Yaşasın talih! İki buçuk milyonla beni onlara da sahip etti.
22 Kanunisani 1324

İmparator Fransuva- Usta! Bu iki köşkü de bu büyük bina rengine boyar mısın?
Boyacı- Peki babalık! Fakat bunları sana iki buçuk milyon Osmanlı lirasından aşağı vermezler.
8 Kanunisani 1324

Rumi ve Miladi Takvimler - V

A. NECATİ AKGÜR
Dr. Müh., Türk Tıp Tarihi Kurumu üyesi

OSMANLI MALİ YILI

Osmanlı döneminde Hicri takvim kullanılmaktaydı.

Ancak bir Ay takvimi olan Hicri takvim, bilindiği gibi, mevsimlere uymaz. Burada örneğin ramazan ayı yaza da kışa da gelebilmektedir. Oysa insanlar, kışın, buzlar damlardan sarkıyorken, "Baharın gelmesine acaba daha kaç gün kaldı?" sorusuna bir yanıt ararlar; kış başındaysa odun-kömür gereksinmelerini karşılamak durumundadırlar. Devletler de böyledir: Kabaca 33.5 Hicri yıl süresi=32.5 Rumi yıl süresidir diyoruz. Buna göre devlet, bu dönüşüm süresi içerisinde, örneğin memurlarına 33,5x12 kere maaş verecek, buna karşı (eskiden devletin en önemli gelirini oluşturan arazi/ürün vergisinin mevsimlere göre alındığı düşünülürse) 32,5x12 kere ölçüsünde olarak vergi alacaktır. Böylece devletin gelir-gider denkleşmesi bozulmuş ve açık vermiş olmaktadır. Devlet, eski deyişle "tefâvüt-ü hasene" adı verilen bir ek parayla bu açığı karşılamak durumundadır. İşte görülüyor ki tek tek insanların ve toplumların olduğu kadar devletlerin de, mevsimlere uyan bir Güneş takvimine şiddetle gereksinmeleri vardır.

İşte bu gereksinmeye yanıt vermek üzere, İslam dünyasında ve devlet katında, ilkin Abbasiler döneminde, 857 ve 895 yaz gündönümü ölçümleriyle, 895 ölçümüne dayandırılmış olan Mu'tazıd takvimini görüyoruz. Halife Tay'Ullah döneminde, 974'te de, ilk siviş yılı uygulaması başlatıldı (A. Cevdet Paşa, s. 40-41; A. Muhtar Paşa 1307, s. 26/27). Osmanlı dönemindeyse, IV. Mehmet zamanında, 4 Safer 1088 (29 Mart/8 Nisan 1677) tarihli bir ferman ile ilk siviş yılı (Osmanlı mali yılı) uygulamasını görüyoruz. Hicri 1205'te (1790/91) de, gümrük işlerinde yine benzeri bir uygulamaya tanık oluruz. Ancak bunlar yerleşik ve sürekli olamadılar. Daha sonra, Osmanlı aydınlarının da konu üzerine eğilmeye başladıkları görülüyor. Bunu da, en iyi şekilde, gazetelerden izleyebiliyoruz. Ülkemizde ilk Türkçe gazete, *Takvîm-i Vekayi*, 1831'de yayına başladı. Buradaki haber yazılarında, kimi zaman Rumi günler de veriliyordu. 1840'ta yayın yaşamına giren *Cerîde-i Havâdis*'teyse, haftalık dökümler şeklinde Hicri-Rumi gün karşılıkları verilmeye başlandı. Ancak bunlarda yıl sayısı bulunmuyordu. Yine ilkin, birinci sayısı Hicri 1278 Zilhicce'si selh'mde (Hicri ayın sonuncu, 29 ya da 30'uncu günü) yayınlanan *Tasvîr-i Efkâr*'ın ikinci sayısı 5 Muharrem 1279 Çarşamba = 20 Haziran olarak tarihlenmiş bulunmaktadır. Görüldüğü üzere burada da yıl sayısı bulunmuyor. Yıl sayılamasının, yine ilk olarak *Vakit* gazetesinde, 1 Zilka'de 1292 Salı = 18 Teşrinsâni 1291 = 30 Teşrinsâni 1875 günüyle verilmiş olduğunu görüyoruz. Böylece Osmanlı mali yılı uygulamasının ancak 1860'lı yıllarda başlatılmış ve 1875'lerde de yaygınlık kazanmış bulunduğunu söyleyebiliriz.

Kaynaklarda, genellikle, Osmanlı mali yılı uygulamasının Hicri 1256'da (1840) başlatılmış olduğu belirtilir. Bu, kesinlikle yanlıştır. Söz konusu yıl, bu takvimin başlama yılı değil, hesaplamasının dayandırılmış olduğu yıldır (Bunun nasıl olduğunu, az sonra konuyu incelerken göreceğiz).

Osmanlı mali yılı, Hicri takvim yıllarını kullanan, 365 1/4 günlü bir Rumi takvimdir. Bu özelliği dolayısıyla, bu takvim iki temel kurala bağlı olarak çalışır.

1) Mart girişi (medhal-i âzer) kuralı. Osmanlı mali yılının yılbaşısı Rumi 1 Mart'tır ve Rumi 1 Mart hangi Hicri yıl içinde bulunuyorsa Osmanlı mali yılının yıl sayısı da o yıl sayısını alır. Örneğin 1285

OSMANLI MALİ YILINDAN BİR ÖRNEK

Hicri		Ma/Ru		Miladi	
.1286		1286		1870	
10 Z.hı	= 1 Mar	= 13 Mar	Pazar		
29 Z.hı	= 20 Mar	= 1 Nis	Cuma		
1287					
1 Muh	= 22 Mar	= 3 Nis	Pazar		
11 Muh	= 1 Nis	= 13 Nis	Çarş		
29 Muh	= 19 Nis	= 1 May	Pazar		
1 Saf	= 21 Nis	= 3 May	Salı		
11 Saf	= 1 May	= 13 May	Cuma		
1 R.ev	= 20 May	= 1 Haz	Çarş		
13 R.ev	= 1 Haz	= 13 Haz	Pa.si		
1 R.ah	= 19 Haz	= 1 Tem	Cuma		
13 R.ah	= 1 Tem	= 13 Tem	Çarş		
1 C.ev	= 18 Tem	= 30 Tem	Cu.si		
3 C.ev	= 20 Tem	= 1 Ağ	Pa.si		
15 C.ev	= 1 Ağ	= 13 Ağ	Cu.si		
1 C.ah	= 17 Ağ	= 29 Ağ	Pa.si		
4 C.ah	= 20 Ağ	= 1 Eyl	Perş		
16 C.ah	= 1 Eyl	= 13 Eyl	Salı		
1 Rec	= 15 Eyl	= 27 Eyl	Salı		
5 Rec	= 19 Eyl	= 1 Ek	Cu.si		
17 Rec	= 1 T.ev	= 13 Ek	Perş		
1 Şa'b	= 15 T.ev	= 27 Ek	Perş		
6 Şa'b	= 20 T.ev	= 1 Kas	Salı		
18 Şa'b	= 1 T.sa	= 13 Kas	Pazar		
1 Ram	= 13 T.sa	= 25 Kas	Cuma		
7 Ram	= 19 T.sa	= 1 Ara	Perş		
19 Ram	= 1 K.ev	= 13 Ara	Salı		
1 Şev	= 13 K.ev	= 25 Ara	Pazar		
		1871			
8 Şev	= 20 K.ev	= 1 Oc	Pazar		
20 Şev	= 1 K.sa	= 13 Oc	Cuma		
1 Z.ka	= 11 K.sa	= 23 Oc	Pa.si		
10 Z.ka	= 20 K.sa	= 1 Şub	Çarş		
22 Z.ka	= 1 Şub	= 13 Şub	Pa.si		
1 Z.hı	= 10 Şub	= 22 Şub	Çarş		
8 Z.hı	= 17 Şub	= 1 Mar	Çarş		

Hicri		Ma/Ru		Miladi	
1287		.1287		1871	
20 Z.hı	= 1 Mar	= 13 Mar	Pa.si		
1288					
1 Muh	= 11 Mar	= 23 Mar	Perş		
10 Muh	= 20 Mar	= 1 Nis	Cu.si		
22 Muh	= 1 Nis	= 13 Nis	Perş		
1 Saf	= 10 Nis	= 22 Nis	Cu.si		
10 Saf	= 19 Nis	= 1 May	Pa.si		
22 Saf	= 1 May	= 13 May	Cu.si		
1 R.ev	= 9 May	= 21 May	Pazar		
12 R.ev	= 20 May	= 1 Haz	Perş		
24 R.ev	= 1 Haz	= 13 Haz	Salı		
1 R.ah	= 8 Haz	= 20 Haz	Salı		
12 R.ah	= 19 Haz	= 1 Tem	Cu.si		
24 R.ah	= 1 Tem	= 13 Tem	Perş		
1 C.ev	= 7 Tem	= 19 Tem	Çarş		
14 C.ev	= 20 Tem	= 1 Ağ	Salı		
26 C.ev	= 1 Ağ	= 13 Ağ	Pazar		
1 C.ah	= 6 Ağ	= 18 Ağ	Cuma		
15 C.ah	= 20 Ağ	= 1 Eyl	Cuma		
27 C.ah	= 1 Eyl	= 13 Eyl	Çarş		
1 Rec	= 4 Eyl	= 16 Eyl	Cu.si		
16 Rec	= 19 Eyl	= 1 Ek	Pazar		
28 Rec	= 1 T.ev	= 13 Ek	Cuma		
1 Şa'b	= 4 T.ev	= 16 Ek	Pa.si		
17 Şa'b	= 20 T.ev	= 1 Kas	Çarş		
29 Şa'b	= 1 T.sa	= 13 Kas	Pa.si		
1 Ram	= 2 T.sa	= 14 Kas	Salı		
18 Ram	= 19 T.sa	= 1 Ara	Cuma		
30 Ram	= 1 K.ev	= 13 Ara	Çarş		
1 Şev	= 2 K.ev	= 14 Ara	Perş		
		.1872			
19 Şev	= 20 K.ev	= 1 Oc	Pa.si		
1 Z.ka	= 31 K.ev	= 12 Oc	Cuma		
2 Z.ka	= 1 K.sa	= 13 Oc	Cu.si		
21 Z.ka	= 20 K.sa	= 1 Şub	Perş		
1 Z.hı	= 30 K.sa	= 11 Şub	Pazar		
3 Z.hı	= 1 Şub	= 13 Şub	Salı		
20 Z.hı	= 18 Şub	= 1 Mar	Cuma		
.1289					
1 Muh	= 28 Şub	= 11 Mar	Pa.si		

Hicri yılı içerisindeki Rumi 1 Mart ile başlayan yıl 1285 Osmanlı mali yılı olur. Rumi 1 Mart, Hicri yılın ilk ayı (muharrem) içerisinde, hatta 1 Muharrem'e gelebileceği gibi, son ayı (Zilhicce) içerisinde, yılın sonuncu gününe de gelmiş olabilir. Eğer son günlerinde bulunuyorsa, örneğin 1287 Hicri yılında böyledir, bu durumda (döküme bakınız), Rumi 1 Mart 20 Zilhicce1287 gününe geldiğinden, bu günle başlayan Osmanlı mali yılı da 1287 yılı olacaktır. 10 gün sonra, 1 Muharrem 1288=11 Mart 1287 günüyle Hicri 1288 yılına girilmekte, ancak mali yıl sayısı değişmemektedir. Bu değişmezlik durumu, Hicri yılın 354/5 gün Rumi yılınsa 365/6 gün çekmesi dolayısıyla, bu Hicri yıl boyunca sürdükten sonra, 1 Muharrem 1289=28 Şubat 1287 gününüyle yeni bir Hicri yıla, 1289 yılma girilmesine karşın, mali yıl sayısı yine 1287 olarak kalmaktadır.

2) Siviş yılı kuralı. Osmanlı mali yılı, Mart girişi kuralı uyarınca, Rumi 1 Martın Hicri yılın ilk günlerine geldiği bir yılda başlamalıydı. Bu kabule uyan yılsa,

9 Muharrem 1256 Hicri=1 Mart 1256 Rumi/Mali=13 Mart 1840 Miladi gününyle başlayan 1256 (1840) yılıdır (Görüldüğü üzere bu yıl, sözkonusu takvimin uygulamaya konulduğu yıl değil, hesaplamasının dayandırılmış olduğu yıldır). Ertesi yıllardaysa, yılbaşıların Hicri karşılıkları

19 Muharrem 1257	Hicri = 1 Mart 1257	Rumi/Mali= 13 Mart 1841	Miladi
30 "	1258 Hicri = 1 Mart 1258	Rumi/Mali= 13 Mart 1842	Miladi
11 Safer	1258 Hicri = 1 Mart 1259	Rumi/Mali= 13 Mart 1843	Miladi
11 Safer	1258 Hicri = 1 Mart 1259	Rumi/Mali= 13 Mart 1843	Miladi
20 Zilhicce	1287 Hicri = 1 Mart 1287	Rumi/Mali= 13 Mart 1871	Miladi

şeklinde Muharrem'den Zilhicce'ye yani Hicri ilk aydan sonuncu aya değişmektedir. Ancak bunu izleyen yılda,

(10 gün sonra)	1 Muh. 1288 Hic.= 11 Mart 1287	Ru/Ma= 23 Mart 1871	Mil.
(1 Hic. yıl sonra)	1 Muh. 1289 Hic.= 28 Şub.1287	Ru/Ma= 11 Mart 1872	Mil.
(2 gün sonra)	3 Muh. 1289 Hic.= 1 Mart 1289	Ru/Ma= 13 Mart 1872	Mil.

olacaktır (Burada sonuncu satır ortası değerinin 1 Mart 1289 olması gerektiğine dikkat ediniz.

Çünkü Mart girişi kuralına göre, Mali yıl sayısı Hicri yılınkine uymak zorundadır).

Şimdi burada Mali 1288 yılının yok olduğu, ya da yok olması, yok sayılması gerektiği görülmektedir. İşte bu uygulamada, yok olan ya da yok sayılması gereken bu 1288 Mali yılı örneği yıllara, dedelerimiz, katıksız bir Türkçe ile Siviş ya da sıvış yılı demişlerdir. Söz konusu yılların 32/33 yılda bir yinelenceceği açıktır. 1255 yılı da böyle bir siviş yılı olduğundan, Osmanlı mali yılı 1256 Hicri (1840) yılıyla başlatılmak zorundadır. Ancak bu yıl, bir kere daha yineleyelim, bu takvimin uygulamaya konuluş yılı değildir.

Ne var ki siviş yılı kuralı, daha ilk yılında unutulup uygulamaya alınamamış (1289 yılı olması gereken mali yıl 1288 sayılmış) ve kural bozulmuştur. Aradan birkaç yıl geçtikten sonra kuralın bozulmuş olduğu anlaşılmışsa da, bu geçen yıllar için karışıklığa yer vermemiş olmak açısından, geriye dönülemeyip kuralın uygulanmasından büsbütün vazgeçilmiştir. Bu yüzden de, birkaç 32/33 yılı sonra, Hicri-Mali yıllar dengesi yok olmuş, arada yıl farkları ortaya çıkmıştır. Böylece örneğin

5 Reb.ev 1332 Hicri = 19 Kânunsânî 1329 Mali = 1 Şubat 1914 Miladi

olmuştur.

Osmanlı mali yılı, günümüz takvimlerinde de, Rumi takvim adı altında varlığını sürdürmektedir. Bizim eski kuşağın, dede-ninelerimizin doğum yılları da bu tarihleme yöntemine göre verilmiştir.

Osmanlı Rumi/mali yılı tarihlemesi, görüldüğü gibi, biraz karışıktır. Bu yüzden, bu yöntemle verilen günleri Miladi günlere çevirmek için, birtakım formüller kullanma ve hesaplamalar yapma yoluna gitmeyiniz. Bu konuda verilmiş olan iki kaynaktan birini kullanınız. Bu kaynaklar:

1. Gazi Ahmet Muhtar Paşa: *Takvîm üs-Sinîn*. Eski yazı. Gün düzeyinde karşılıklar vermektedir. Genelkurmay Başkanlığı'nca, yeni yazı olarak yeniden basılmış olduğunu duyduk. Ne yazık ki, büyük ustamız, manevi öğretmenimiz ve hemşerimiz olan ünlü bilginimizin bu kitabı, çok istememize rağmen, tükendiği söylenerek, bizim bile elimize geçmemiş bulunmaktadır.

2. A. Necati Akgür: "Osmanlı Malî Yılı", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 102, (Haziran 1996). Hicri, Mali–Rumi ve Miladi aybaşıları karşılıklarını vermektedir.

Bir de, 3. olarak, Türk Tarih Kurumu'nun Faik Reşit Unat'ın adını vererek yayınlamış olduğu *Hicri Tarihleri Milâdi Tarihlere Çevirme Kılavuzu*'nda bir takım dökümler varsa da, pek olumlu bulmadığımız bu yapıtı öneremiyoruz.

Ancak her iki kaynağı da kullanırken, tıpkı Hicri günleri Rumi/Miladi günlere çevirme uygulamalarında ve özellikle gün adı verilen örneklerde yaptığımız gibi, gün adı uygunluğuna çok dikkat etmelisiniz.

Bir çevirme örneği.

Bir tıbbiye diplomasının veriliş günü 25 Şa'ban 1304 ve 6 Mayıs 1303'tür. Miladi karşılığı?

Gazi Ahmet Muhtar Paşa'da:

24 Şa'ban 1304 Hic. = 6 Mayıs 1303 Ru/Ma = 18 Mayıs 1887 Mil. Çarş.

Bizim dökümlerimizde:

19 Şa'ban 1304 Hic. = 1 Mayıs 1303 Ru/Ma = 13 Mayıs 1887 Mil. Cuma karşılığına 5 gün ekleyecek olursak,

24 Şa'ban 1304 Hic. = 6 Mayıs 1303 Ru/Ma = 18 Mayıs 1887 Mil. Çarş. bulunacaktır. Burada, eşitliğin son iki değerinin gün adı olarak doğru, Hicri değerininse yaklaşık olduğunu bildiğimizden, gerçek karşılıklar,

25 Şa'ban 1304 Hic. = 6 Mayıs 1303 Ru/Ma = 18 Mayıs 1887 Mil. Çarş. olacaktır.

OSMANLI MALİ YILININ ELEŞTİRİSİ VE KALDIRILIŞI

Yukarıda konuya girerken, Osmanlı'da (resmi devlet takvimi olarak) Hicri takvimin kullanıldığını, ancak devletlerin mevsimlere uyan bir Güneş takvimine gereksinmeleri olduğunu ve ilkin Abbasiler döneminde bu uygulamanın başlatılmış bulunduğunu söylemiştik. Öte yandan, Osmanlı döneminde, en azından 1452'den beri, Müneccimbaşı Takvimleri'nde, Hicri, Celali, İskender-i Rumi (sonraları milat başlangıçlı Rumi ve Miladi), Eski Fars, Kıpti takvimlerinin de bulunduğunu biliyoruz. Ancak bunlar, devletin resmi takvimleri değil, Hıristiyan tebaanın takvimleri ve yanı sıra bilginlerin (müneccimlerin) hesaplama işlerinde kullandıkları takvimlerdi. Bir de, yine Müneccimbaşı Takvimleri'nde, 1 Ocak günü Be's-i sene-i Nasâra (Hıristiyan yılbaşısı) olarak verildiğinden, kamuoyunda Rumi/Miladi takvimleri bütünüyle birer Hıristiyan takvimi şeklinde algılanır olmuştu. Kısaca, özellikle Tanzimat'tan (1840) bu yana Batılılaşma sürecine girmiş bulunan Osmanlılar, takvim konusunda tam bir ikilem içersindeydiler. Aydınlar Avrupa (Miladi) takvimini istiyorlar ama bunu açıkça dile getiremiyorlardı. İşte tam bu sırada Osmanlı mali yılının uygulamaya getirilişi, Osmanlı aydınları arasında tam bir hayal kırıklığı yarattı.

Aradan üç beş yıl bile geçmeden, ilkin 1287'de (1871), Ahmet Cevdet Paşa *Takvîm ül-Edvâr*'ını yayınladı. Bu kitapta yazarın asıl amacı, Osmanlı mali yılının olumsuz yönlerini ortaya koymak ve onu yürürlükten kaldırtarak onun yerine alınması gerekli olan Güneş takviminin özellik ve niteliklerini anlatmaktı. Bu amaçla, takvimleri tanıttıktan sonra, diyor ki: Ay-Güneş (Musevi, eski Çin ve Oniki Hayvanlı Türk) takvimlerinde Güneş yıllarıyla Ay ayları kullanılır. Bu bile, ortak paydalı olmadıklarından, güçlük ve müşkülata neden olmuştur. Mali yılındaysa Ay yıllarıyla Güneş ayları kullanılıyor ki böyle bir uygulama, tarihte görülmüş-işitilmiş bir olay değildir. İkinci olarak, örneğin 1287 yılı nisanı dendiğinde, bu, 1287 Hicri yılı içerisindeki nisan mı, yoksa 1288 yılı içerisindeki nisan mı olmalı? (Söz konusu yılların dökümlerine bakınız). Bir üçüncüsü: Rumi 1 Mart = 30 Zilhicce'ye gelseydi (ikinci yıl dökümüne bakınız) mali yıl sayısı 1287 olacaktı. Ancak buraya komşu bir kentte

OSMANLI MÜNECCİMBAŞI TAKVİMLERİ'NDEN BİR YAPRAK

(678 Celâlî yılı 7 nci ayı)

Gün	(Zilhiccе) (Eylül 1758)				
1	Pençşenbe (Perş)	20	5	Cevzâ	
3	Şenbe(Cu.si)	22	7	Seretan	Tulû-u Zübre[1]
					Kirân-ı Mirriyh bi-Müşteri[2]
8	Pençşenbe	27	12	Sünbüle	Tahvîl-i Şems bi-Mîzân[3]
					Saat: nehâr 12-leyl 12[4]
					Evvel-i fasl-i harîf[5]
9	Cuma	28	13	Mîzân	Iyd üs-salîb[6]
11	Yekşenbe(Pazar)	1	15		Muharrem ül-harâm
				Akreb	sene 1170
12	Dûşenbe (Pa.si)	2	16		Kirân-ı Utarid bi-Müşteri
					Tesdîs-i Sadeyn[7]
13	Seşenbe (Salı)	3	17		Noksân-ı mâ ül-eşcâr[8]
15	Pençşenbe	5	19	Kavs	Tahvîl-i Mirriyh bi-Akreb
16	Cuma	6	20	Cedî	Tulû-u Sarfe
17	Şenbe	7	21		Tahvîl-i Utarid bi-Akreb
18	Yekşenbe	8	22	Delv	Saat: nehâr 11.30-leyl
					12.30
20	Şeşenbe	10	24		Yevm-i Âşûrâ
21	Çehârşenbe (Çarş)	11	25		Zühre ma'ûr-re's[9]
22	Pençşenbe	12	26	Hût Hamel	Terbî-i Nahseyn[7]
					Bed ve sükut ul-evrak[8]
					Tahvîl-i Zühre
					bi-Sünbüle
24	Şenbe	14	28		Bâheb-i Kıbt
					İstikamet-i Zühal[7]
27	Seşenbe	17	1	Cevzâ	Teşrînevvel sene 2068
				Sereţ	(İskender)
29	Pençşenbe	19	3		Tulû-u Avvâ
30	Cuma	20	4		Saat: nehâr 11-leyl 13

A. Sağda ilk sütun. Üstte: Muharrem ül-harâm sene 1170

(Hilâl) Yekşenbe (Cu.si/Pazar) gicesi şimalî ve münevver ve alçak görüne (Hicri takvimde Rü'yet-i hilâl konusuna bakınız).

Alttaki, "Zilhiccenin yirmisinden Muharremin yirmisine varınca" sözleriyle başlayan bölüm, yıldız falı (Astroloji) bölümüdür. Burası oldukça ağır bir Osmanlıca ile kaleme alınmış bulunmaktadır.

b. Soldaki ilk, el-ihtiyârât sütununda: 6-7 nci günler Sa'd (uğurlu), 10-11 inci günler Mümteziç (ortada), bu sayfada olmayan kimi günlerse Nahs (Uğursuz) olarak verilmektedir.

c. Yine aynı sütunda: 1 inci gün, Nakl ve hareket, akd-i nikâh ve şirket şeklinde vb açıklamalar verilmektedir.

d. Burçlar sütununda: Aym içinden geçtiği Oniki burç veriliyor.

e. Küçük üst rakamları:

1. Tulû-u Zübre. Ayın uğrakları kesimine bakınız.

2. Kirân. Kimi gecelerde, gökyüzünde, Ay (hilâli) ile bir gezegen (yıldız), tıpkı bayrağımızda olduğu gibi, karşı karşıya; ya da iki gezegen yanyana gelirler. Buna kirân denirdi. Ay-yıldız kirânı (gecesi) çok uğurlu sayılırdı. İki gezegenin kirânına gelince: İki uğurlu gezegenin, Müşteri (Jüpiter = Sa'd-ı ekber = Büyük uğurlu) ile Zühre (Venüs = Sa'd-ı asgar = Küçük uğurlu) kirânı (kirân-ı Sa'deyn) uğurlu; buna karşı iki uğursuz gezegenin, Zühal (Satürn = Nahs-ı ekber = Büyük uğursuz) ile Mirriyh (Merih = Mars = Nahs-ı asgar = Küçük uğursuz) kirânı (kirân-ı Nahseyn) uğursuz sayılırdı. Timurlenk, böyle bir uğurlu kirân gecesinde doğmuş olduğu söylenerek, *Sâhibkırân* diye anılırdı.

3. Tahvîl-i Şems bi-Mîzân = Güneşin Terazi burcuna girişi. Burçlar takvimi kesimine bakınız.

4. Osmanlı Müneccimbaşı takvimleri'nde, bu yıllarda, Güneşin doğuşu-batışı ve namaz saatleri bulunmuyordu. Bu saatler, takvimlerimize, hemen yüz yıldan biraz daha fazla bir zaman önce girmiştir. Burada, Eski Yunan'dan beri bilinen, gece-gündüz süreleri, yarım saat aralıklarla verilmektedir.

5. Evvel-i fasl-ı harîf = Sonbahar mevsiminin başlaması. Miladi 23 Eylül.

6. Iyd üs-salîb = Haçın yüceltilişi (Hıristiyan) yortusu. Halk takvimi kesimine bakınız.

7. Tesdîs-i Sa'deyn = Jüpiterle Venüsün aralarında 60'lık bir açıklık olması durumu. Terbî-i Nahseyn = Satürnle Marsın aralarında 90'lık bir açıklık olması durumu. Bunlar yıldız falcılığının önemli deyişlerindendir.

8. Noksân-ı mâ ül-Eşcâr = Ağaçların suyunun çekilmesi. Bed-i sükut ul-evrak = Yaprakların dökülmeye başlaması zamanı. Halk takvimi kesimine bakınız.

9. Zühre ma'ûr-re's. Eski gökbilimi deyişlerinden.

Ay-yıldız kirânı. Günaydın, 8 Agustos 1980

(ülkede) muharrem ayı ayçesi bir gün farklı olarak gözlenmiş olsaydı (yani 1 Mart = 1 Muharrem), orada yıl sayısı 1288 olacaktı. Bu olmamalı! Dördüncüsü: Adı var kendisi yok olan siviş yıllarında (bunun kendisi de aslında garip bir durumdur) düzenlenmiş olan bir senet hükümsüz mü sayılacaktır? Beşincisi: 1287 yılı deyince, Hicret'ten bu yana 1286 yılı geçmiş olup bu yıl 1287. yıldır demektir. Oysa aslında (1871-622=1249 hesabıyla) 1249 yılı olması gerekirdi.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa da *Riyâz ul-Muhtar*'ında (Hic. 1303/Mil. 1886), 365 1/4 günlü Güneş yılları 354 1/3 günlü Ay yılları içersine, büyük küçüğün içersine sokulmaya çalışılmış oluyor. Bu da bir evi kendi parçalarından biri olan bir odaya sığdırmaya çalışmaktır, diyor. Siviş edilmc olayını ise "müşevveşi teşviş ya da teşvişi müşevveş etmek" (karışıklığı karmaşıklığa dönüştürmek) olarak niteliyor.

Ahmet Şakir Paşa'ysa 1308'de (1892) yayınladığı *Sene-i Maliye Hakkında Mutaleat* adlı kitabında, Osmanlı mali yılını "münasebetsiz" bir takvim olarak nitelendirip "büyük bir sandığı küçük bir sandığın içine koymaya çalışmak"tır diyor.

Osmanlı mali yılı, Osmanlı Millet Meclisi'nce çıkarılan, 28 Rebiülâhir 1335-8 Şubat 1332 gün ve 200 sayılı yasayla, "1332 senesi şubatının 16'ncı günü 1333 senesi martının 1'inci günü itibar edilecektir" denilerek, 1917 yılında kaldırılmıştır. Bu değişimin, günleri 13 gün ilerleterek, 365 1/4 günlü Rumi takvimden Miladi (Gregoryen) takvimine geçiş anlamına geldiği açıkça görülmektedir. Ancak bu değişimde yıl sayısı değiştirilmeyip 1300'lü olarak bırakılmıştır. Bu da, dokuz yıllık bir kullanımdan sonra, Cumhuriyet döneminde, 1925 yılı sonunda, 9 Cemâziyelâhir 1344-26 Kânunevvel (Aralık) 1341 gün ve 698 sayılı yasayla, "1341 senesi Kânunevvelinin 31 inci gününü takip eden gün 1926 senesi Kânunsânisinin (Ocak) 1 inci günüdür" şeklinde değiştirilerek, Türkiye'de Miladi takvime tam geçiş gerçekleştirilmiştir. Yine aynı gün çıkarılan 697 sayılı yasayla da, "Türkiye Cumhuriyeti dahilinde gün geceyarısından başlar ve saatler sıfırdan yirmidörde kadar sayılır- İzmit civarından geçen, Griniç'e nazaran otuzuncu derecede bulunan mısfınnehar (boylam) dairesi bütün Türkiye Cumhuriyeti saatleri için esastır" denilerek, akşam başlangıçlı alaturka saatlerden öğle (geceyarısı) başlangıçlı alafranga (şimdi kullanmakta olduğumuz) saatlere geçilmiştir.

GÜNEŞ–HİCRET (HİCRİ–ŞEMSİ) TAKVİMİ

Osmanlı mali yılı uygulaması döneminde kimi aydınların, tarihlemede, Mayıs, Haziran gibi ayların yanı sıra, yıl sayılamasını Hicret yılları olarak aldıkları görülmektedir. Burada gün tarihlemesi Rumi ya da Miladi olabilir. Yılbaşıları da ocak ya da marttır. Ancak tarihlenmenin yanına yılın adı konmadığından veriler bazen anlaşılmaz da olabilmektedir. Örneğin,

25 Temmuz 1274 Rumi/Mali = 6 Ağustos 1858 Miladi
25 Temmuz 1274 Hicri–Şemsi = 6 Ağustos 1895 Miladi'dir.

Bir de, kimi aydınların, Osmanlı mali yılının kaldırılıp onun yerine konmasını istedikleri takvimler konusunda da öneriler ileri sürdükleri görülmektedir.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın *Islah ut-Takvîm*'inde önerdiği Hicri–Şemsi takvimde, sonbahar ılınımı, 20 Eylül 622 günüyle başlamaktadır (Bu gün, aynı zamanda, Hz Peygamber'in, Hicret'i sırasında, Medine yakınlarındaki Kuba'ya varış günüdür). Ayları Harîf-i evvel, sânî ve sâlis (Sonbahar I-II-III), Şitâ-ı evvel, sânî ve sâlis (Kış I-II-III) 30'ar gün, Bahar-ı evvel, sânî ve sâlis (İlkbahar I-II-III), Sayf-ı evvel ve sânî (Yaz I-II) 31'er gün ve Sayf-ı sâlis (Yaz III) 30/31 gündür.

Ahmet Şakir Paşa'ya göreyse, kabulü gereken yeni takvim "Avâm ve havassın ülfet ve efkâr ve ahlakına mülayim" (halk ile seçkinlerin yakınlık duymalarına, düşüncelerine ve yaratılış-eğilimlerine uygun) düşmelidir (*Sene-i Maliye Hakkında Mutaleat*, s. 21). Bir Güneş-Mevlit takvimi yani başlangıcı Hz. Peygamber'in doğumu yılı, 571; yılbaşısı ilkbahar ılınımı günü (21/20 Mart) olmalıdır. Aylarıysa, Âzer (Mart), Ilızır, Hudrâ (yeşillik)- Başyaz, Bâhur (yılın en sıcak ayı) 31'er gün, Ab (Ağustos) - Hazan (sonbahar), Kasım, Teşrin - Zemheri, Kânun ya da Berdâ (en soğuk ay) 30'ar gün ve Cemre 30/31 gün çektirilmelidir (*Takvîm-i Nücûmî*, takvim bölümü).

MÜNECCİMBAŞI TAKVİMLERİ

Osmanlı devleti resmi kurum ve kuruluşları arasında bir de Müneccimbaşılık bulunmaktaydı; görevi, Müneccimbaşı takvimleri adıyla bilinen yıllık takvimleri hazırlamaktı. Burada, Müneccimbaşı'nın başkanlığı altında, yeter sayıda müneccim (gökbilimci) ve yazısı güzel kâtipler çalışırdı.

Müneccimbaşı takvimleri iki bölümlü kitapçıklardır. 10-15 sayfalık ilk bölüm *Tâli-i sâl* adı da verilen yıldız falı bölümüdür. Burada, padişah, sadrazam, vezirler, öteki devlet ileri gelenleri; sonra ticaretle ve tarımla uğraşan kişilerin, askerin, halkın, mevsimlere göre, yıllık falları ile soğuk, yağışlar, ürün durumu, yokluk, kıtlık, sıkıntı, ayaklanma vb olası olaylar verilirdi.

İkinci, takvim bölümü de, Celali takvimi düzeninde oluşturulurdu. Yılbaşı, ilkbahar ılınımı (nevrûz) günüydü. Bu gün, her yıl yeniden ölçümlenerek belirlenirdi. Her biri 30 gün çektirilen 12 ay birer sayfaya alınır; 5/6 ekleme günse 13 üncü sayfada gösterilirdi. (1730 öncesinde, Osmanlı'nın Müslüman kesiminde matbaa olmadığından), bu bölümün yazıları, kara, kırmızı, mavi, yeşil, altın sarısı renkli mürekkeplerle yazılırdı. Takvimler, pek az sayıda hazırlanıp, ancak yüksek dereceli devletlilere dağıtılmakta olup, halk katına inememiştir.

Müneccimbaşı takvimlerinin ilki, Fatih Sultan Mehmed döneminde, İstanbul'un fethinin bir yıl öncesine, 1452 yılına ait olup Semerkant'taki örneklerine uygun olarak hazırlanmış olsa gerektir. Bu takvimler, çok sayıda yıllık takvimi içersine alan ciltler halinde, İstanbul'da, başlıca, Topkapı Sarayı müzesi kitaplığı ile Süleymaniye kitaplığında bulunmaktadır.

Christoph K. Neumann: Muhasebe-i Nefsin Önemi

ATİLLA LÖK

Toplantının bant çözümlerini yapan Bahar Bilgiçataç'a teşekkür ederim.

Tarih Vakfı tarafından düzenlenen "Tarihçinin Mutfağı" toplantılar dizisinin ocak ayı konuğu Christoph Neumann'dı. Toplantı 14 Ocak'ta Bilgi-Belge Merkezi'nde yapıldı.

1962'de Braunschweig, Almanya'da doğan Ch. K. Neumann Münih Ludwig-Maximilian Üniversitesi'nde ağırlıklı olarak Osmanlı Tarihi ve Türk Edebiyatı alanlarında eğitim almış ve Alman Edebiyatı ve Siyaset Bilimi ile ilgilenmiş. 1983-84'te bir yıl da Ege Üniversitesi Tarih Bölümü'ne devam eden Neumann, 1987'de Almanya'da "18. Yüzyılın Sonlarına Doğru Osmanlı Dış Politikasının Problemleri ve Yöntemleri: Göttingen Devlet ve Üniversite Kütüphanesi Ms. Cod.ture.95'in Tahlili" konulu master tezini vermiş; 1992'de de "Dolaylı Tanıt: Tarihyazıcılığı yoluyla Tanzimatın Müdafaası; *Tarih-i Cevdet*'in Tarihî Anlamı" konulu teziyle doktorasını tamamlamış (Bu tezin Türkçesi yakında Tarih Vakfı Yurt Yayınları tarafından yayımlanacak). Daha sonra, İstanbul Orient Enstitüsü'nde araştırmacı olarak çalışan Neumann, 1996-97'de Prag Milli Kütüphanesi'nin Osmanlı Yazmaları'nın Kataloğu üzerine çalışmış. Boğaziçi Üniversitesi ve Prag Karlova Üniversitesi'nde ders vermiş olan tarihçi, Ekim 1998'den beri de İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi'nde yeni kurulmuş disiplinlerarası İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü'nde misafir profesör olarak çalışıyor.

MUHASEBE-İ NEFS

Konuşmasına bu toplantıya niçin davet edildiğini tam olarak bilemediğini belirterek başlayan Neumann, kendini henüz başarılı bir tarihçi olarak görmediğini, toplantı dizisine katılan diğer tarihçilerle kendini aynı kefeye koyamadığını ve bilgi birikimi açısından henüz yetersiz olduğunu düşündüğünü söylüyor. Tarih Vakfı'nın bir üyesi olarak vakfın bir davetini reddetmenin kendisi için zor olacağını belirten Neumann, toplantıya katılmasının ikinci nedeni şöyle anlatıyor:

"Üç aydır İstanbul'dayım ve eskiden o kadar sık sorulmayan bir soruyla şimdi daha sık karşılaşıyorum: 'Neden Türk tarihine merak saldınız?' Nedense kimse Osmanlı tarihi demiyor. Tabii ki bir şeyler söylüyorum ama, verdiğim cevaplardan çok da memnun değilim. Yani hepsi sanki biraz kaçamak. Demek ki galiba çok parlak, çok övünebileceğim bir cevabım yok. Bu kötü bir şey. Bir tarihçinin her zaman iyi bir muhasebe-i nefs yani iç hesaplaşma yapmış olması lazım. Bu son derece önemli. O muhasebe-i nefs ne kadar başarılı olursa, tarihçi de o kadar iyi tarih eseri verir. Bütün öbür şeyler; bilgi birikimi, dilbilgisi, arşive zaman ayırabilme kabiliyeti vs sabitken, bu muhasebe-i nefs ile verilen eserin kalitesi arasında doğru orantılı bir ilişki vardır. Ben, birçok insanın ilgisini çeken bir soruya doğru dürüst cevap veremezsem demek ki orada bir eksikliğim var. İleride vereceğim eserler için bu iyi bir işaret olmaz. Tarihçinin Mutfağı böyle bir muhasebe-i nefs için galiba iyi bir fırsat oluşturuyor."

YAKINDOĞU KÜLTÜRLERİ

Neumann lise eğitimini bitirdikten sonra İsrail'e gitmiş: "İsrail'de stajyer olarak, özellikle muz topladım ve pamuk tarlalarında ot yoldum. Yarım yıllık bu deneyim, daha önceki kültürlerle ilgili bir şey yapma kararımı pekiştirdi ve alanı daralttı. İsrail'den döndüğümde biliyordum: Ben Yakındoğu kültürleri ile ilgileneceklim."

Neumann Freiburg'da okumayı düşünürken, babasının çalıştığı derginin Braunschweig'den Münih'e taşınma hazırlıklarında olması nedeniyle Münih'te okumaya karar verir.

"Hem Münih'i hem de orada yapılanları sevdim. Münih'te

Yakındoğu Tarihi ve Kültürüyle Türkoloji Enstitüsü'ne kaydoldum. Bu bölümde daha önce aldığım formasyon ile akademik hayat arasındaki etkileşim başladı. Bundan sonrası o etkileşimin süreci oluyor. Benim başladığım dönemde, halen orada bölüm başkanı olan Hans Georg Majer'in profesör olarak ilk dönemiydi. O bölümü çok sevdim, Ve kısa zaman içerisinde başka bir şey fark ettim; ben, dil veya din ile ilgili bir şey yapmak istemiyorum. Ben tarihçi olmak istiyorum."

OSMANLI TARİHİNDE DEĞİŞİM

Avrupa merkezli tarih anlayışının Osmanlı tarihine gereken önemi vermediğini vurgulayan Neumann, son yıllarda, tarihyazımında, Avrupa'nın ideolojik, düşünsel, bilimsel hegemonyasının çatlamaya başladığını ve Osmanlı araştırmalarının büyük bir değişim geçirdiğini vurguluyor:

"Münih'teyken kısa zaman içerisinde bir şeyi gördüm: Osmanlı tarih araştırmaları büyük bir değişim içerisinde. Bu değişim benim merakımı da etkiledi. Son yıllarda çıkan kitaplarla öğrenciyken bize başvuru kitabı olarak tavsiye edilen kitaplar arasında bayağı bir fark var. İki sene evvel, bize ilk sene verilen bibliyografyalar elime geçti; o kitaplardan birçoğu artık kesinlikle tavsiye edilmiyor. Son on beş yılda Osmanlı tarihi o kadar değişti ki, eski başvuru kitaplarının çoğu geçerliliğini kaybetti. İlk okumaya başlayan öğrenciye tavsiye edeceğiniz kitap değişmişse bayağı bir hareket var demektir. Artık Osmanlı tarihi de 'tarih'ten sayılmaya başlandı.

Başka şeyler de öğrendim Münih'te, Prof. Hans Georg Majer'den, araştırmanın her şeyin başı ve sonu olduğunu öğrendim. Bu çok önemli bir şeydi. O bölümde birinci sınıftaki öğrenci bile ilk baştan araştırmanın içine sokuluyordu. Çok titiz çalışmalarla ödevler hazırlanıyordu. Bayağı zahmetli ve birçok insanı da soğutan bir yöntem. Bunun için de hep küçük bir bölüm de kaldı. Ama bunu yapanlar ve yapabilenler bayağı da zevk alıyor. Majer'den öğrendiğim ikinci önemli şey, çok fazla uçmamak. Yani kültür okuyacağım diye hayalimde rol oynayan son derece popüler, son derece kötü, son derece de ilginç kitaplar önemli bir rol oynamıştı. Tabii öğrenci olarak heveslenince ben de böyle kitaplar yazacağım diye bir şey var. O kitapların biraz da sır olduğunu, bunun böyle olmayacağını Majer'den öğrendim. Bir de Klaus Kreiser vardı o zaman, kısa zaman sonra geldi. Bugün Bahnberg'de profesör. Kreiser'den iki şey öğrendim. Birincisi; dillere karşı belli bir açıklık, yani korkmamak. Bölüm kütüphanesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda basılan bütün dillerde kitap vardı; ayrıca İtalyanca, Fransızca, İngilizce, İspanyolca vb. Bütün o dilleri bir şekilde okuması bekleniyordu öğrenciden. Çok az öğrenci bunun hakkını verebiliyordu. Ama korkmaması çok önemliydi, bunu aslında Kreiser'den öğrendim. Kreiser'in öğrettiği ikinci şey; Osmanlı İmparatorluğu'nun devamında bir Türkiye olduğuydu. Yani Türkiye'yi gezerken, Türkiye'yi yaşarken de bir şeyler öğrenildiğini, Türk edebiyatını, Türk gazetelerini de okumam gerektiğini bana öğretti."

Neumann, Kreiser ve Majer'in tavsiyesi üzerine, eşiyle birlikte bir burs kazanarak eğitimine Türkiye'de devam etmiş.

TÜRK AKADEMİK GELENEĞİ

Osmanlı tarihi ile ilgilenen herkesin, Osmanlı araştırmalarının merkezi konumundaki Türkiye'nin akademik geleneğini öğrenmesi gerektiğini belirten Neumann, bu akademik geleneğin geçmiş ile suni bir özdeşlik kurduğunu belirtiyor:

"Türk akademik geleneğini, artılarıyla-eksileriyle Türkiye'de Osmanlı tarihçiliğinin ne olduğunu uygulamalı bir şekilde derslerde gördük. Bu çok önemli bir şeydi; hâlâ tabii ki sayıca en büyük Osmanlı araştırmalarının üreticisi Türkiye'de ve o geleneği bilmemek son derece tehlikeli bir şey. Bence bütün Osmanlı geleneği ile uğraşanlar bu akademik geleneği çok iyi bilmeli. Daha önce doğru dürüst anlamadığımız, belki de dikkatimizi çekmeyen birçok hususun farkına vardık: Osmanlı ve geçmiş ile özdeşleşme, yani Osmanlılardan 'biz' diye söz etmek mesela. Çok iyi bir hoca vardı; derste Selçuklulardan bile 'biz' kelimesiyle söz ediyordu. Almanya'da geçmişten 'biz'le söz etmek özellikle II. Dünya Savaşı ve Nazilerin yüzünden çok daha zor. Belki fazlasıyla o kelimeden imtina ediliyor, belki suni bir mesafe konuluyor, ama kesinlikle ve çok çarpıcı bir şekilde burası suni bir yaklaşım idi."

TARİHYAZIMINDA ÜSLUP

Eğer tarihyazımında üslup gözetilmezse, tarih eserlerinin kuru bilgi stoğu olmaktan öte-

ye gidemeyeceğini, okuyucuya ulaşılmak isteniyorsa, tarihi sıkıcı olmaktan çıkarıp, tarih-edebiyat ilişkisini dengede tutmanın gerektiğini belirten Neumann, tarih yazımında üslubun önemini babasıyla birlikte popüler kitaplar hazırlarken kavramış:

"1984'te İzmir'den dönünce babam 'Türkiye'de bir turizm patlaması olacak, beraber Türkiye hakkında bir rehber kitap yazalım dedi. Kitap beş baskıda 88.000 tiraja ulaştı; herhalde hayatımda o tiraja bir daha ulaşmam imkânsız. Bu tür kitaplar hazırlanırken anlatımın ne kadar önemli olduğunu bunun da hakkını vermek gerektiğini öğrendim. Çünkü ilk yazdıklarımı ne babama ne de herhangi bir yayınevine kabul ettirebilirdim.

İyi bir anlatım kurmak, yani iyi bir tarih anlatımını kurgulamak yazma sürecini uzatıyor. Ancak iyi kurgulanan bir tarih, yanlış olabilir ama, hiçbir zaman bir malzeme birikintisi veya bir malzeme yığını olmaz."

DOKTORA SONRASI ORIENT ENSTİTÜSÜ

Doktora tezini hazırlarken büyük bir keyif aldığını belirten Neumann şöyle devam ediyor:

"Bu ilginç bir şeydi, çünkü etrafımda olan insanlar master ya da doktora tezlerini yazarlarken zorluk çekiyorlardı. Benim de yapamadığım çok şey vardı. Ama hiçbir zaman rahatsızlık duymadım, ve zannedersem bu beni ikna etti: Bu yolda devam edeceğim, başka bir şey yapmayacağım, ben gerçekten tarihçi olarak devam edeceğim. Artık kendime 'tarihçi' diyordum. Türkolog pek demiyordum, diplomamda ne yazarsa yazsın. Başka bir şey yapmama, en azından dilcilik yapmama kararı almıştım. Ama edebiyata belli bir yatkınlığım vardır. Doktoradan sonra Orient Enstitüsü'ne başvurdum ve araştırmacı olarak işe alındım. Bir taraftan 18. yüzyılda Osmanlı taşra kentleri ile merkezi idare arasındaki ilişkiler üzerine geniş kapsamlı bir projeye başladım, öbür taraftan Osmanlı maddi kültürüne merak salmaya başladım. Enstitüde öğrendiğim başka bir şey, bilim menajerliği olarak tanımladığım uğraşlar, yani işbirlikleri, konferanslar, ortak kitaplar düzenlemek gibi faaliyetler."

1996'da Orient Enstitüsü çalışanları ile birlikte (üstte).

1988 CIEPO Konferansı çerçevesinde düzenlenen gezide, Ch. K. Neumann (sağda) Mark Pinson ve Maria Todorova ile birlikte (karşı sayfada).

PRAG MİLLİ KÜTÜPHANESİ

1996'da Enstitü'den ayrılan Neumann, bir kitabın dipnotundan hareketle, Prag Milli Kütüphanesi'ndeki Osmanlıca yazmaları araştırmaya gitmiş:

"Bu, aslında bir katalog çalışması idi, aynı zamanda bana tarihçi olarak hiç okumadığım ve hiç okuyamayacağım metinlerle uğraşma fırsatı yarattı. Gerçekten beynimden vurulmuşa döndüm; ne kadar az biliyoruz tarihçi olarak. Ne kadar dar bir sektörde çalışıyoruz. Yani o metinler Osmanlı gündelik kültüründen bilmediğimiz birçok şey ihtiva ediyor. Astroloji var, biyoloji var, ders kitapları var, tabii ki tasavvuf var, tabii ki şiir var, halk hikâyeleri de var. Bilgilerin çoğu alelâde bir bilgi, bir Osmanlı için. Ama bizim için son derece zor ulaşılır ve bizim onları bilmeden, Osmanlıların üzerinde durduğumuz söylemini yeniden inşa etmemiz son derece zor. Çünkü bütün o bilgi ve bilgi backgroundunu bilmiyoruz. Gerçekten, Prag'daki süre içerisinde bir şey öğrenemedim, yani bir açığı kapatamadım; ancak açığın ne kadar büyük olduğunun farkına vardım."

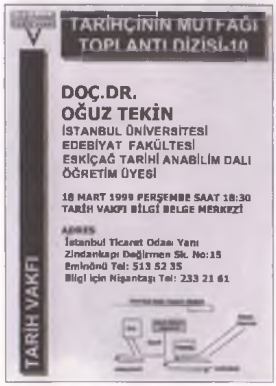

K İ T A B İ Y A T

"İkinci Roma"da Rus Arkeoloji Enstitüsü

ELÇİN MACAR
Kocaeli Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü Okutmanı

Konstantinos K. Papulidis, *To Rosiko Arheologiko İnstituto Konstantinupoleos (1894-1914)*, İdrima Meleton Hersonisu tu Emu, Selanik, 1987, 244 s.

"Birinci Roma ve Yeni Roma [yani ikinci Roma: İstanbul-E.M.] güvenilmez ellere düşmüştür, üçüncü Roma Moskova'dır ve dördüncüsü de olmayacaktır." (s. 27)

Yukarıdaki ifade, Rusya'nın İstanbul'da neden bir arkeoloji enstitüsü kurduğunu, ruhu itibariyle çok güzel yansıtmaktadır. Rusya'nın "Doğu sorunu"nda ve Balkan Slavları üzerinde daha etkin olma isteği ile "Bizans uygarlığı aşkı", İstanbul'daki Rus büyükelçisi Nelidov'un bu yöndeki gayretleriyle birleşince, işte bu enstitü ortaya çıkmıştır.

İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü'nü inceleyen eser, 1984'te, Selanik Aristotelis Üniversitesi İlahiyat Bölümü'ne sunulan ve kabul edilen bir doktora tezidir. Yazar bu monografiyi, Moskova'daki Rusya Dış Politika Arşivi'nde, Leningrad'daki Devlet Merkezi Tarih Arşivi'nde, Paris ve Atina'daki dışişleri bakanlıkları arşivlerinde çalışarak hazırlamış.

Kitabın birinci bölümü "Enstitünün Kuruluşu İçin Ön Çalışmalar" başlığını taşıyor ve 19. yüzyılın ikinci yarısı boyunca enstitünün kuruluş hazırlıklarını anlatıyor.

"Enstitünün Kuruluş ve İnşası" adlı ikinci bölüm, Rus Büyükelçiliği himayesindeki enstitünün şahsiyetlerini ve malzemelerini tanıtıyor.

Üçüncü bölüm, "Uspenski ve Çalışma Arkadaşları" başlığını taşıyor ve bu bölümde, enstitünün kurucusu ve yöneticisi Prof. Uspenski'nin biyografisini, Pogodin, Farmakovski, Leper, Pancenko, Smit, Okunev gibi meslektaşlarının kurum bünyesindeki bilimsel çalışmalarını sunuyor.

"Enstitünün Çalışmalarının Avrupa Kısmı" adlı dördüncü bölümde, Rusların İstanbul ve çevresi, Trakya, Bulgaristan, Aynoroz, Makedonya, Sırbistan, İtalya, Yunanistan, Ege adaları ve Kıbrıs'taki kazıları yer alıyor.

Beşinci bölümde çalışmaların Asya kısmı var ve Çanakkale kıyısı, Orta ve Batı Anadolu, Karadeniz ve Ortadoğu'daki kazıları içeriyor.

Altıncı ve son bölüm ise, 1915'te Odesa'ya taşınmış olan enstitünün 1912-18 arasındaki durumunu inceliyor. Yazar bu taşınma sonrasına ait olarak, Uspenski'nin notlarından başka bir şey bulunmadığını belirtiyor.

Ancak bu taşınma sırasında önemli miktarda malzeme ve kaynak İstanbul'da kalmış olmalı ki, Sevr Antlaşmasında şöyle bir maddeye rastlıyoruz:

"Madde 423- Osmanlı Hükümeti elyevm taht-ı tasarrufunda bulunan İstanbul'daki Rus Arkeoloji Encümeni kütüphanesinin matbu ve el yazısı kitaplarını ve vesaiki muhafaza ve bunları Rusyanın hukukunu vikaye etmek üzere Düvel-i Müttefikanın bilahara göstereceği mahalle teslim eylemeği taahhüt eder. O zamana kadar düvel-i müttefikadan herhangi biri tarafından mezuniyeti haiz eşhasın mezkûr kütüb ve vesaika fürceyap olmasını Osmanlı Hükümeti temin edecektir." [Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, c. 1 (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları), AÜ Hukuk Fakültesi yay., 1953, s. 687]

Kitabın 139. sayfasından itibaren ise ekler var. Enstitünün 1891'de hazırlanmış tüzük taslağı, 1884'te Odesa'da yayımlanmış tüzüğü, enstitünün çalışmaları sırasında Rusya'nın İstanbul, Atina, Bükreş ve Sofya'daki diplomatik temsilcilerinin listesi, 1, 2 ve 5/1. sayıları Odesa'da Ekonomi Matbaası'nda, diğer sayıları Sofya'daki Ulusal Matbaa'da basılmış, ilk sayısı 1896, 16. ve son sayısı 1912'de yayımlanmış *İstanbul*

Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün kurucusu Uspenski (altta) ve kuruluşta büyük etkinliği olan Rus Büyükelçisi A. Nelidov (üstte solda).

Enstitünün Sakızağacı Caddesi'ndeki binasının bugünkü hali (üstte).
Cengiz Kahraman

Rus Arkeoloji Enstitüsü'nden Haberler dergisinin kaynakçası, enstitünün derneğinde bulunan Yunanca yazmaların özetleri, ekler arasında yer alıyor.

Beyoğlu Sakızağacı Caddesi'nde 25 numarada faaliyet göstermiş olan enstitü, Nelidov ve Uspenski'nin girişimleriyle kurulmuştu. Daha sonra Atina'daki Rus diplomatlar, bu şehirde de klasik antikite dönemi ile ilgilenecek bir şube açılmasını önerdilerse de, Uspenski bunu reddetmiş, ancak Sırp ve Bulgar âlimlerin katılımıyla enstitü bünyesinde bir prehistorik arkeoloji bölümü kurulmasını istemişti.

Yazar çalışmasında şu sonuçlara varıyor:

Rusya eğitim bakanlığının verdiği bursların da teşvikiyle, enstitünün kazı ve çalışmaları sayesinde, Bizans tarihi, ilahiyatı, Hıristiyan arkeolojisi ve mimarlığı, epigrafi ve dekorasyonu, Bizans diplomatiği önemli gelişmeler göstermiştir.

Enstitü, Rus Kilisesi Sinodu'nca verilen bursların yönlendirmesiyle, Fener Patrikhanesi arşivinde, Sina'daki Ayia Katerina Manastırında, Patmos'taki Ayios İoannis Manastırında çalışmalar yaptı, Prespa ve Ohrid çevresindeki yapıları inceledi. Ayrıca kilise tarihi, dogmalar, ayinler ve kilise hukuku araştırmaları gerçekleştirdi. Ulaşılan sonuçlar, daha sonra Rusya'daki ilahiyat akademilerindeki derslerde öğrencilere aktarıldı.

Kurum, yalnız Rus lisansüstü öğrencileri için değil, güney Slavları için de entelektüel bir merkez haline geldi. Örneğin iki Sırp öğrenci, Radovic ve Stanojevic ve Bulgar Balascev, çalışmalarını Uspenski ile tamamladılar ve ülkelerinde alanlarının ünlü âlimleri oldular.

Uspenski ve arkadaşları, tıpkı Batılılar gibi, buldukları klasik sanat ve Hıristiyan sanatı örneklerini, Rus büyükelçiliğinin diplomatik koruması altında ülkelerine kaçırdılar.

Kitap, Türkçe hemen hemen hiçbir kaynağın bulunmadığı, İstanbul'u ve Bizans arkeolojisini doğrudan ilgilendiren bu konuda önemli bir monografi.

11. Uluslararası Sözlü Tarih Konferansı İçin Tebliğ Çağrıları

Tarih Vakfı 1993 yılından beri yürüttüğü sözlü tarih çalışmalarında önemli bir dönüm noktası olacak Uluslararası 11. Sözlü Tarih Konferansı'na hazırlanıyor.

Uluslararası Sözlü Tarih Kurumu, Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü ve Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı tarafından, 15-19 Haziran 2000 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenecek olan Konferans için tebliğ çağrıları yapılmaya başlandı. Ana teması "Tarihin Kavşakları: Deneyim, Hafıza ve Sözlü Kültür" olan toplantıya tüm dünyadan tebliğ önerileri beklenmekte. Tebliğ önerileri için son başvuru tarihi 1 Mayıs 1999. Tebliğler için konferans alt temaları ise şunlar: 20. yüzyılı hatırlamak, 21. yüzyılı hayal etmek / Sanal sözlü tarih: Yeni medya ve söz / Binyıl / Kıtaların kavşakları / Çatışmaları hatırlamak / Yaşanmış tarih / Sözlü tarih öğretimi / Yerel tarih projeleri / Metodolojik ve etik konular.

Tek sayfalık önerinin, tebliğin özeti ile birlikte şu bilgileri içermesi gerekmekte: Öneri başlığı ve isim, özgeçmiş, posta adresi, elektronik posta adresi, telefon ve faks numaraları. Ayrıca tebliğinizin hangi dilde (Türkçe, İngilizce veya İspanyolca) olacağının, hangi dilde tebliğin sunulacağının ve konuşabildiğiniz dillerin (atölye organizasyonlarında kolaylık sağlamak için) belirtilmesi gerekmekte. Öneriler bir konferans tebliği, atölye çalışması ya da tematik panel için olabilir.

Konferans Komitesi, sunulan önerilerin kabulu veya reddini 1 Temmuz 1999 tarihine kadar yapacaktır. Çift aralıkla yazılmış, 15 sayfayı geçmeyen, son halini almış tebliğler konferans kitapçığının basılması için organizatörlere en geç 1 Kasım 1999'a kadar ulaştırılmalıdır. Tebliğler Türkçe (İngilizce özetle birlikte), İngilizce (İspanyolca özetle birlikte), İspanyolca (İngilizce özetle birlikte) yazılmalıdır. Konferans sırasında, tematik toplantılar için Türkçe, İngilizce ve İspanyolca olarak anında çeviri yapılacaktır. Atölye çalışmaları sırasında da bilgilendirici özetler sağlanmasına gayret edilecektir.

Tebliğ öneriler için adres:
Organizasyon Komitesi
c/o Arzu Öztürkmen
XI. Uluslararası Sözlü Tarih Konferansı
Boğaziçi Üniversitesi, Tarih Bölümü Bebek 80815 İstanbul-Türkiye
Tel: 90-212-263 15 40 (1544 dahili)
Faks: 90-212-257 50 17
E-mail: ozturkme@boun.edu.tr

Sorular için:
Leyla Neyzi
Sabancı Üniversitesi
Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi
Tel: 90-212-292 49 39
Faks: 90-212-252 32 93
E-mail: neyzi@sabanciuniv.edu.tr

Barış Altan
Tarih Vakfı
Tel: 90-212-233 21 61 Faks: 90-212-234 32 90
E-mail: tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Mustafa Suphi'leri İttihatçılar mı Öldürtmüş!

Toplumsal Tarih'in 61. sayısında yayımlanan Halit Kakınç imzalı "Mustafa Suphi ve Yoldaşlarını İttihatçılar mı Öldürttü?" başlıklı yazıda açıklanan "12 yeni belge"den Mustafa Suphi ve yoldaşlarını İttihatçıların öldürtmüş olabileceğini çıkartmak aşırı bir zorlama oluyor. Esas olarak Rus komünistlerinin ne kadar pragmatist olduklarının ortaya koyan bu belgelerden olsa olsa İttihatçıların da TKF'lileri öldürtmekte bir çıkarı olabileceği çıkarılabilir. Ankara'nın olaydaki rolünü, henüz Kurtuluş Savaşı vermekte olduğu ve Sovyet yardımına muhtaç bulunduğu gibi gerekçelerle bir kalemde çizmek çok kestirme olmuyor mu? Hâlâ böyle yazılar yazıldığına göre bence *Toplumsal Tarih* konuyu etraflı ele almalı.

Z. Abidin Uzun / Adana

TOPLUMSAL TARİH

ABONE FORMU

6 aylık, yurtiçi: 6.000.000.-TL., yurtdışı: 35 US$
1 yıllık, yurtiçi: 12.000.000.-TL., yurtdışı: 70 US$
Cilt fiyatı, yurtiçi: 6.500.000.-TL., yurtdışı: 40 US$
(Abone ücretine cilt kapağı, dizin ve gönderi masrafı da dahildir.)

Adı soyadı:..... Aboneliğe başlangıç sayısı:.....
Adres:.....
.....
Posta kodu:..... Şehir:..... Tel:.....

☐ Yıllık ☐ Altı aylık abonelik bedelini
☐ Vakıflar Bankası Taksim Şubesi 2007499 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.
☐ 662907 no'lu posta çeki hesabına Tarih Vakfı adına yatırdım, fotokopisi ektedir.
☐ Nakit ödüyorum.
☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz.
Fiyat artışını bildirerek aboneliğimi kredi kartı hesabımdan otomatik olarak yenileyiniz.

Visa
Master-Euro Card
Diners Club

Kredi Kartı No:
Geçerlilik Tarihi:
Kart Sahibi: ..... İmza:.....

AYLIK KİTAP VE ELEŞTİRİ DERGİSİ

MART 1999

virgül 17

Thomas Mann ve Büyülü Dağ
Ahmet Sarı

Geçmiş Zaman Masalı
Yılmaz Varol

Abdullah Ziya Kozanoğlu
A. Ömer Türkeş

Necib Fazıl
Mustafa Şekib Tunç

Camondo Ailesi
İlber Ortaylı

Süreyya Berfe ile söyleşi
Ali Çakmak

Füsun Akatlı
Oruç Aruoba

Adonis
Özdemir İnce

Terry Eagleton
Şebnem Sunar

Freud ve Kohut
Erdoğan Özmen

Nazlı Eray
M. Şerif Onaran

AHMET ADA • ALPAY ASAR • EFNAN ATMACA • CAN BELGE • AKSU BORA • ZEKİ BULDUK • ÖNER CİRAVOĞLU • TÛBA ÇAVDAR • ZEYNEP DOĞUKAN • EROL GÖKA • NİLÜFER KESKİN • ORHAN KOÇAK • OSMAN KÖKER • FEZA KÜRKÇÜOĞLU • GÜLŞEN SAYIN • AYTEN SÖNMEZ • SEVENGÜL SÖNMEZ • UMAY UMAY • SUAVİ KEMAL YAZGIÇ • A. GALİP YENER • ILGAZ ZORLU

Şehir tarihi

BIR DEVRİMİN ONUNCU YILI

"www.isbank.com.tr mi? Hangi caddedeymiş?"

- Cadde değil. Bu, internet adresi...
Giriyorsun, işlem yapıyorsun.
- Bilgisayardan?
- Evet... Kredi alıyorsun, ne bileyim,
hisse senedi satıyorsun...
- Yapma ya!
- Yapmışlar...

Yaptık. Çünkü müşterilerimizin, sunduğumuz her yeniliğe son derece hızlı uyum sağladığını biliyoruz. Türkiye'de ilk kez internet üzerinde bankacılık sistemini başlattığımız www.isbank.com.tr adresini bugüne kadar yüz binlerce müşterimiz ziyaret etti. Üstelik yalnızca ziyaret etmekle de kalmadılar; **İnteraktif Bilgisayar**'da sayısız işlem yaptılar. Kimi havale gönderdi, kimi hisse senedi satın aldı, kimi kredi kartı başvurusunu internet üzerinde yaptı.

Onların, 'Elektronik Bankacılık'ın en son ürünlerini bile bu kadar ustalıkla kullanmaları, basit bir tesadüf eseri değil. Müşterilerimiz, on yıl önce 'Bankamatik'le başlattığımız 'Elektronik Bankacılık Devrimi'nin ürünleriyle yaşamaya gayet alışkınlar. Çünkü onların bankasının benzersiz bir elektronik altyapısı var. Çünkü İş Bankası'nın işi: Geleceği tasarlamak.

İNTERAKTİF BİLGİSAYAR

TÜRKİYE İŞ BANKASI

İnteraktif Bilgis
yeteneklerinden
birkaçı...

- *Vadeli TL, Vadeli/Va*
- *Döviz Tevdiat Hesa*
- *Yatırım Fonu alış sa*
- *VDMK alış-satış*
- *Hazine Bonosu alış*
- *Altın alış-satış*
- *Lot altı hisse senedi*
- *Hisse senedi alış sa*
- *salıman*
- *Repo*
- *Döviz alış satış*
- *Kredi Kartı borcu*
- *öğrenme/ödeme*
- *Kredi Kartı'yla yap*
- *son 15 işlemi gör*
- *Tüketici Kredisi*
- *Havale*
- *Yatırım Hesabı ve*
- *Vadesiz TL Hesap*
- *para aktarma*
- *Vadesiz TL hesapl*
- *arasında para aktar*
- *Vadesiz Mevduat he*
- *ve Yatırım Hesabı*
- *hesap özeti alma*
- *İnteraktif Telefon*
- *Bilgisayar'la yapılan*
- *son işlemleri gör*
- *Ödeme tarihleri*
- *Sanal Ticaret*
- *Her türlü hesap, ha*
- *işlemleri ve kredi*
- *ilgili bilgi sorma*

ISSN 1300-7025

TOPLUMSAL TARİH

NİSAN 1999 FİYATI: 1.000.000 TL (KDV DAHİL)

"Kurban Derilerini Tayyare Cemiyeti'ne Vermek Şer'an Caizdir"

Mebus Maaşlarına Zam Tartışması (1924)

Gümülcine'de Sopalı Seçimler

II. Meşrutiyet Seçimlerinde Din ve Siyaset

Tek Parti Döneminde Seçimler

Osmanlı'da Reklamcılık

Meşrutiyet İstanbul'unda Dilenciler ve Serseriler

Herodot'tan Mübadeleye Foça

OSMANLI'DAN CUMHURİYETE SEÇİMLER

64

Yaşadığınız **kenti** gösterin, size "**kim**" olduğunuzu söyleyelim.

Osmanlı Kenti, Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19 Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi / **Maurice M. Cerasi**.
Çevirmen: Asli Ataöv. Tarih/Toplumsal Tarih Araştırmaları, 375 sayfa, 1.hamur. ISBN 975-363-712-8 Fiyatı: 4.000.000 TL.

Osmanlı uygarlığı modern tarihin en yoğun sentezlerinden birini kendi kentlerinde gerçekleştirmiş ve yaymıştır. Bu uygarlığın toptan ve şiddetli olma özelliğine sahip ve Batı Avrupa'da yaşanan Hümanizm Çağı'nın deneysel ve ilerleyici temelinden yoksun kalmış değişim evreleri, Batı'nın kent mimarilerine uyguladığımız şemalara göre okunamaz. Buradaki model Anadolu-Balkan modelidir, yani bölgesel gerçek içinde kökleşmiş Avrasya modelidir. Çoğu zaman sanıldığı gibi, kendine zıt bir model (Güneydoğu Avrupa) ile çakışıp Rönesans, Barok, Neo-Klasik modeller doğrultusundaki doğal gelişmeyi donduran, kendi içinde tamamlanmış bir Asya modeli değildir.

YKY
Yapı Kredi Yayınları Kitabevleri: • İstanbul: 212-252 19 12 / 322 • İzmir: 232-463 82 90 • Ankara: 312-435 85 94
E-posta: ykkultur@ykykultur.com.tr - Web Sitesi: www.ykykultur.com.tr - Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık San. A.Ş. 212-280 65 55

EDİTÖRDEN

SUNUŞ

Bir tarih dergisi için "güncel" bir yayıncılık yapmak ne anlama gelir? Eğer bu, günümüzde yaşanan olaylara veya gündemdeki tartışma konularına tarihten izler sunmak anlamına geliyorsa, sanırım biz bu sayımızda "güncel olma"nın sınırlarını zorlamış bulunuyoruz. İlk yazımız, birkaç yıldır Kurban Bayramı dolaylarında yükselen, bu yıl ise "28 Şubat süreci" nedeniyle olsa gerek, üstü örtülü bir mücadele şeklinde süren, kurban derilerinin Türk Hava Kurumu'na (eski adıyla Tayyare Cemiyeti'ne) verilmesi sorununa ilişkin Cumhuriyetin ilk yıllarından bir belge. 18 Nisan'da yapılacak olan erken seçimler yüzünden milletvekillerinin üç gün için üç aylık maaş alıyor olmaları nedeniyle -"yüzsüzler" terimi de kullanılarak- yeniden tartışma konusu olan milletvekili maaşları, ikinci makalemizin konusuyla doğrudan ilişkili: Işıl Çakan 1924 yılında mebus tahsisatının saptanması sırasında parti disiplinine aykırı hareket eden Antalya mebusu Murat Bey'in Halk Fırkası'ndan ihraç edilmesi olayını yazdı.

Erken seçimler nedeniyle bu sayımızda Osmanlı'dan Cumhuriyete Seçimler konulu bir dosya hazırladık. Çok geniş bir konu olduğu için dosyayı 1946 öncesiyle sınırlı tuttuk. Ancak bizim planladığımızdan çok fazla yazı gelince, bazılarını gelecek sayıya bırakmak zorunda kaldık. Hasan Türker'in 1923 Salihli Belediye Meclis Azalığı Seçimleri, Muhammet Güçlü'nün 1930 Antalya Belediye Seçimleri hakkındaki yazıları yer alacak.

Seçimleri işleyen bir dosya hazırlamanın ve kapakta tek parti dönemi seçimlerinin karakterini yansıtan bir fotoğraf seçmenin bir riski vardı. Dergimizin hazırlıkları tamamlanırken seçimlerin ertelenmesi amacıyla TBMM toplantıya çağrıldı. Eğer seçimler ertelenseydi, 1 Nisan tarihinde çıkacak olan dergi için bu tam bir Nisan 1 şakası olacaktı. O sırada sanki bunu düşünmüş gibi, Burçak Evren dostumuz Ephemera sayfalarında yayınlanması için eski Nisan 1 Balığı kartpostallarıyla geldi. Çözüm hazırdı: Seçimler ertelenirse kapağı değiştirip Nisan 1 kartını koyacaktık: Sadece siyasi partiler, adaylar, seçmenler değil, dergimiz de Nisan 1 şakasına uğramış olacaktı.

Bu sayıda yeni bir diziye başlıyoruz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden ilginç konularda belgelerin yer aldığı "Arşivden Bir Belge" sayfalarını Yavuz Selim Karakışla hazırlıyor. İlgiyle izleneceğini umuyoruz. Türkiye'de yayımlanan tarih dergilerinde bir süredir imzasına rastlayamadığımız Herkül Millas ise bu sayımızdan itibaren, artık Yunanistan'da yayımladığı makalelerinin çevirileriyle dergimizde yer alacak.

1998'in Ekim sayısını bir periyodik yayının kaldıramayacağı bir gecikmeyle çıkarabilmiştik. Daha sonraki sayıların bazılarında ise 1 günlük gecikmeler yaşadık. İlk kez bu sayıyı ay başından 5-6 gün önce dağıtıma vermeyi başarıyoruz.

Gelecek sayıda buluşmak üzere...

OSMAN KÖKER

Tek parti döneminde bir sandık başı (muhtemelen 1935 seçimleri). *Necdet Sakaoğlu arşivi*

Aylık Dergi
Nisan 1999 Sayı: 64 Cilt: 11
Sahibi
Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına Orhan Y. Siller
Yayın Koordinatörü
Osman Köker
Sorumlu Yazışları Müdürü
Ayşen Anadol
Danışma Kurulu
Mete Tunçay, Ayşen Anadol, Halil Berktay, Edhem Eldem, Çağlar Keyder, Necdet Sakaoğlu, Zafer Toprak
Grafik Tasarım
Melis Tuncay
Görsel Yönetmeni
Cengiz Kahraman
Uygulama
Saliha Bilginer
Düzelti
Nurettin Pirim
Reklam Koordinatörü
Füsun Kiper
Abone
Meltem Yayın
Yapım
Tarih Vakfı
Baskı
Numune Matbaacılık
Dağıtım
Biryay
Adres
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi 80700 Beşiktaş-İstanbul
(212) 227 37 33 - 34 227 46 33 - 34
(212) 227 37 32 (faks)
Ankara Temsilciliği
Ülkü Özen (0312) 426 16 54
Abone Koşulları
Altı aylık (yurtiçi) : 6.000.000 TL.
(yurtdışı) : 35 US$
Bir yıllık (yurtiçi) : 12.000.000 TL.
(yurtdışı) : 70 US$
Cilt Satışı
1 cilt (yurtiçi) : 6.500.000.-TL.
(yurtdışı) : 40 US$
Yurtdışı fiyatlarına gönderi ücreti dahildir.
Aktif Dağıtım a katkıları için teşekkür ederiz.

Zekât, Sadaka-i Fıtr ve Kurban Derilerinin Tayyare Cemiyeti'ne Verilmesi Şer'an Caizdir 4
Cumhuriyetin ilk Diyanet İşleri Reisi Rıfat Efendi'nin Tayyare Cemiyeti'nin desteklenmesi için yayınladığı beyanname.

1924'te Mebus Tahsisatının Arttırılması Talepleri ve Parti Disiplinine Bir Örnek Antalya Mebusu Murat Bey'in Halk Fırkası'ndan İhracı 6
Dr. Işıl Çakan Cumhuriyetin ilk yıllarında mebus maaşlarına zam yapılmasına karşı çıkan bir mebusun partiden atılmasını aktarıyor.

İlk Parlamento Seçimlerimiz 9
Funda Soysal I. Meşrutiyetin Meclis-i Mebusan üyelerinin 1877'de nasıl seçildiklerini anlatıyor.

II. Meşrutiyet Dönemi Parlamento Seçimlerinde Din ve Siyaset Kâbe Örtüsüne Dökülen Şarap ve Kimliği Belirsiz Sakal 13
Dr. Fevzi Demir II. Meşrutiyet yıllarında yapılan Meclis-i Mebusan seçimleri sırasında dinin siyaset için kullanıldığı ilginç örnekler sunuyor.

Kendi Kaleminden 1912 Seçimlerinde Rıza Tevfik'in Dövülmesi Gümülcine'de Sopalı Seçimler 18
Cüneyd Okay Feylesof Rıza'nın, sopalı seçimler olarak anılan 1912 seçimlerinde dövülmesinin ardından Vazife gazetesinde yayımladığı yazısını, Tevfik Fikret ve Hüseyin Kâmi'nin olay hakkındaki şiirleriyle birlikte aktarıyor.

Tek Parti Döneminde Seçimler 21
Dr. Hakkı Uyar Cumhuriyet döneminde 1943'e kadar tek partinin katılımıyla yapılan seçimleri inceliyor.

EPHEMERA 32
Ephemera Derneği ile işbirliği içinde hazırladığımız bu ayki sayfamızda Nisan 1 Balığı kartpostalları yer alıyor.

II. Meşrutiyet İstanbul'unda Dilenciler ve Serseriler 34
Nadir Özbek Meşrutiyet döneminde dilenciler ve serserilere karşı alınan tedbirleri inceliyor.

ARŞİVDEN BİR BELGE 44
Yavuz Selim Karakışla Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden, yankesici ve hırsızların fotoğraflarının çekilerek fişlenmesine dair 1868 tarihli bir belge sunuyor.

Osmanlı Toplumunda Modernizasyon Aracı Olarak Reklamcılık 46
Orhan Koloğlu Osmanlı basınında yer alan reklamları değerlendiriyor

Rumi ve Miladi Takvimler - VI 49
A. Necati Akgür Rumi ve Miladi takvimleri tanıtan yazısının bu bölümünde burçlar ve ayın uğrakları takvimleri hakkında bilgi veriyor.

TARİHÇİNİN MUTFAĞI 54
Stefanos Yerasimos: Tarih ve Mekân
Atilla Lök Tarih Vakfı'nın düzenlediği, Stefanos Yerasimos'un konuk olarak katıldığı toplantıyı aktarıyor

Türk-Yunan İlişkileri ve Kendimiz 57
Herkül Millas'ın, kimlikler sorununu irdeleyen bir makalesi.

Küçük Asya Araştırma Merkezi 58
Elçin Macar Anadolu Rumlarının belleği niteliğindeki bir merkezi tanıtıyor.

KİTABİYAT
Herodot'tan Mübadeleye Foça 61
Olcay Pullukçuoğlu Yapucu Foça hakkında bir kitabı tanıtıyor.

Siz Hiç Menafi Sandığı Gördünüz mü? 63
Ahmet Uncu bankacılık tarihi hakkında bir kitabı eleştiriyor.

NOT DEFTERİ 64
Veysel Usta'nın CHP Arşivi hakkında notu.

ZEKAT, SADAKA-İ FITR VE KURBAN DERİLERİNİN TAYYARE CEMİYETİ'NE VERİLMESİ ŞER'AN CAİZDİR

Cumhuriyetin İlk Yıllarına Ait Bir Beyanname

Çevrimyazı:
HÜLYA BALCI

Kurban Bayramlarında kesilen kurbanlıkların derilerinin nereye verileceği sorusu "İslamcı-laik mücadelesi" olarak adlandırılan kutuplaşmanın son yıllardaki önemli çatışma alanlarından biri. Cengiz Kahraman'ın arşivinde bulunan bir el ilanı bu sorunun Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar uzandığını gösteriyor.

Belgenin altındaki imza, TBMM birinci dönem mebuslarından, Cumhuriyetin ilk Diyanet İşleri Reisi Rıfat (Börekçi) Efendi'ye (1860-1941) ait. Rıfat Efendi hava kuvvetleri gelişmemiş devletlerin varlıklarını sürdüremeyeceğinden hareketle, tayyare filosu kurmak için kullanmak üzere Müslümanların zekât, fitre ve kurban derilerini Tayyare Cemiyeti'ne vermelerinin şer'an câiz olduğunu bildiriyor. Bir fetva üslubuyla hazırlanan beyannamenin gerekçe bölümünde 16. yüzyıl Osmanlı şeyhülislamı ("müfti's-sakaleyn") Ebusuud Efendi'nin donanmaya ilişkin bir fetvası da aktarılıyor.

Rıfat Efendi'nin bu beyannamesinin tarihi belli değil. Daha sonra Türk Hava Kurumu adını alacak olan Türk Tayyare Cemiyeti'nin 16 Şubat 1925'te kurulduğunu ve 40 gün kadar sonra (26 Mart'ta) ramazanın, birkaç ay sonra da Kurban Bayramının geldiğini ve zekât, fitre, kurban derileri gibi konuların da daha çok bu aylarda tartışıldığını hesaba katarsak, beyannamenin 1925'in ilk aylarında yayınlandığını tahmin edebiliriz.

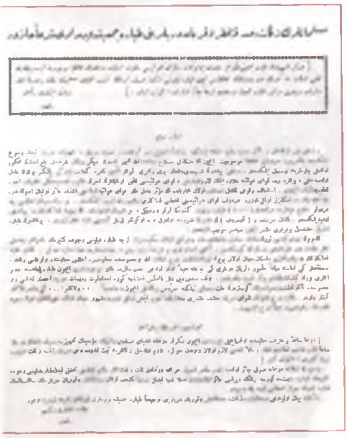

Diyanet İşleri Reisi Rıfat Efendi'nin beyannamesi.
Cengiz Kahraman arşivi

Müslümanların zekât, sadaka-i fitr ve kurban derilerini Tayyare Cemiyeti'ne vermeleri şer'an caizdir.

(Türkiye Cumhuriyeti Tayyare Cemiyeti hükümetçe musaddak bulunmasına ve kuvayı havaiyesi mütefevvik olmayan devletlerin muhafaza-yı mevcudiyet edemeyecekleri muhakkak olmasına binaen Türk millet ve devletinin muhafazası için tayyare filosu teşkiline sarf edilmek üzere ağniya-yı Müsliminin zekât ve sadaka-i fitr ve kurban derilerini mezkûr Tayyare Cemiyeti'ne vermeleri şer'an câiz olur mu? el-cevab: Olur.)

Diyanet İşleri Reisi
Rıfat

Esbab-ı Mucibe

Zeka-yı beşer inkişaf, âsâr-ı medeniye ve fenniye i'tila etikçe mütezâyiden ihtiyac-ı beşer artmakta, usul-ı harpler, techizat-ı harbiye tebeddül ve tenevvü' etmektedir. Bi'z-zarure her devlet muhafaza-yı mevcudiyet için en mütekâmil silah-ı müdafaa ile tecehhüz ederek diğer devletler tarafından bel' edilmeye mahkûm olmamak çarelerine tevessül eylemektedir. Müstagni-i beyandır ki şimdiye kadar berrî ve bahrî kuvvetler temin-i zafere kifayet ederken yalnız bunların âmil olamayacağını, bunlara bir de kuva-yı havaiye ilave etmek lazım olduğunu, kuva-yı havaiyesi fâik olmayanların ihraz-ı galibiyet edemeyeceğini muharebat-ı âhire katiyetle isbat etmiştir. İstikbalde vukûu nâ-kabil-i ictinab olan muharebatta en müessir âmil-i zafer kuva-yı havaiye olacağı iştibâh caiz olmayan ahvâldendir. Binâenaleyh başta İngilizler olmak üzere her devlet kuva-yı havaiyesini azami fedakârî ve mecburiyetle tezyid etmektedir. Bu miyanda Yunan ahalisi bile her türlü menâbi-i milliyelerine müracaatle 1000 tayyare vücuda getirmeye karar verdiği, bu azmin uğrunda en büyük fedakârlıklarda bulunduğu işitilmektedir. Balkan Har-

Kurbanlık koyun pazarı.
Cengiz Kahraman arşivi

bi'nde bir (Averof)'un milletimizin zararına olarak, ne onulmaz yaralar açtığı, elbette hatırlardadır.Yunanlılarm tayyare tedariki hakkındaki bu kararı milletimiz için şüphesiz mucib-i intibahtır.

En büyük düşüncesi Türk milletinin saadeti ve itilâ-yı şan ü şevketi olan hükümetimizin gerçi tayyare filosu vücuda getirmek emr-i ehem ve acilini nazar-ı dikkatten dûr tutmadığını şükranla görmekteyiz. Ancak a'dad-ı kuvveti bir farîza-i diniyye bilen, düşmanlarım dün denize döken, nâkabil-i taklid fedakarlıklarıyla bahadırlıkları dastan-ı cihan olan, büyük Türk milletinin de derc-i ianat ile bu hususta hükümetimize azami muavenette bulunması zekât, sadaka-i fıtr gibi edâsına diyaneten memur ve kurban derileri teberru'una hamiyeten muhtar olduğu hususatı da beka-yı mevcudiyetleri için tayyare ianesine hasr eylemeleri Türk kiyasetine yakışır bir eser-i hamiyet ve fazilettir. Bunda mazur-ı din değil bi'l-akis ihtiyaca göre a'dad-ı kuvvet ve ve mühimmat-ı harbiye ihzar edilmesi ve bu hususta asar-ı gaflet ve basiretsizlik göstererek millet ve devleti tehlikeye maruz bırakmamak için "ve a'iddû..."* "vela telakku"** gibi vacibü'l-i'timar ayetler vardır. Bâlâya derc olunan fetva-yı şerife hakkında milletimizi daha ziyade tenvir etmiş olmak üzere meşhur-ı cihan olan müfti's-sakaleyn Ebu's-Suud Efendi'nin bir fetvasını da aynen derc ediyoruz.

Ebu's-Suud Efendi'nin Bir Fetvası

(Donanma sabıkan bir hezimet-i azimeye uğrayıcak gayret-i din için tekrar donanmaya ağniya-yı Müsliminin ve guzat-ı müminiinin techizine sarf ettikleri mali sabıkan lazım olup edâ olunmayan ve halen edâsı lâzım olan ve bundan sonra lâzım olacak zekâtlarına niyet edip dahi sarf etse zekat-ı mezbure yerine geçer mi? el-Cevab: Geçer)

Bu suretle zekâtın donanmaya sarfı caiz olunca asr-ı hâzır usul-ı harbince donanmadan kat kat ehem ve elzem olduğu tahakkuk eden tayyare filosu vücuda getirmek üzere cihet-i mezkûreye zekâtın verilmesi câiz olduğundan asla şüphe edilmez derece-i taliyede olan sadaka-i fıtr ve kurban derilerinin salifü'l-beyan Tayyare Cemiyeti'ne cevâz-ı i'tası ise pek bedihidir.

Binaenaleyh beyan olduğu vech üzere zekât, sadaka-i fıtr ve kurban derilerini tercihen Tayyare Cemiyeti'ne vermeleri Türk kavm-i necibine tavsiye olunur.

Diyanet İşleri Reisi
Rıfat

* Kuran, Enfal Sûresi (8/60) Siz de düşmanlara karşı gücünüz yettiğince hazırlanın.

** Kuran, Bakara Sûresi (2/195) Allah yolunda mallarınızı harcayın.

1924'TE MEBUS TAHSİSATININ ARTIRILMASI TALEPLERİ VE PARTİ DİSİPLİNİNE BİR ÖRNEK

Antalya Mebusu Murat Bey'in Halk Fırkası'ndan İhracı

Dr. IŞIL ÇAKAN
Akdeniz Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü

Türkiye Devleti'nin siyasal karar organı TBMM'nin ilk iki devresinde mebus tahsisatlarının 5 Eylül 1920 tarihli ve 18 sayılı Nisab-ı Müzakere Kanunu kapsamında düzenlendiği görülür. Kanun gerçekte Meclis'in sürekli toplanabilmesini hükme bağlamak amacıyla oluşturulmuşsa da, aynı zamanda mebusluk-memuriyet ilişkisi ile, mebus tahsisatlarını da düzenlenmiştir. Kanunun 6. ve 8. maddeleri mebuslara verilecek tahsisatı belirler. Buna göre, BMM azasına ilk dört ay için bin iki yüz elli lira tahsisat ve dört ayın bitiminden toplantı dönemi sonuna dek Meclis'e devam edenlere aylık yüzer lira tazminat verilecektir. İstanbul Mebusan Meclisi'nden iltihak edenler ise iltihaklarından itibaren aylık yüzer lira tazminat alacaklardır.[1] Ancak, Kanunun mebus tahsisatına ilişkin hükümleri Şubat 1921'de değişime uğramış, 17 Şubat 1337 tarih ve 98 sayılı Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun Altıncı ve Sekizinci Maddeleri Makamına Kaim Kanun'la mebus tahsisatları arttırılarak, ayhk iki yüz lira olarak belirlenmiştir.[2] TBMM'nin birinci devresinde bu kapsamdaki son değişim ise, 8 Mart 1923 tarihinde Ergani mebusu Sırrı (Özata) Bey'le arkadaşlarının verdikleri kanun teklifi doğrultusunda gerçekleşmiştir. Teklifin amacı mebus tahsisatının arttırılması değildir. 17 Şubat 1921 tarihli Kanunun mebus tahsisatını sanki bir maaş olarak aksettiren "şehri iki yüz lira" tabirinin değiştirilmesidir. Mebusluk bir memuriyet olarak kabul edilemeyeceğine göre, Kanunda yer alan terimsel bulanıklığın giderilmesi gereklidir.[3] 8 Mart 1339 tarih ve 315 sayılı Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun Altıncı ve Sekizinci Maddelerini Muaddil Kanun'la TBMM azasına senelik iki bin dört yüz lira tahsisat aktarımı kabul edilerek, daha önceki düzenlemede ayhk olarak belirlenen bu miktar seneliğe çevrilmiştir.[4]

Mebus tahsisatları kapsamında en önemli değişim, İkinci devre TBMM'nin (1923-1927) tasarrufları arasında gerçekleşecektir. Bu tasarruf bir mebusun Halk Fırkası'ndan ihracının gerekçesi olması bakımından da anlamlıdır. İkinci devre TBMM'de mebus tahsisatının arttırılması konusu gündeme 20 Kânunısânî 1924 tarihinde, Halk Fırkası Fırka Grubu görüşmelerinde girmiştir. 21 Kânunısânî 1924 tarihli *Tevhid-i Efkâr* gazetesinin "me'busların maaşatına yüz lira zam yapılıyor" başlıklı haberinden, iki buçuk saat süren Fırka toplantısında kırk elli imzalı bir takrir ile zam teklifinin yapıldığı anlaşılmaktadır. Haberde, Fırka İdare Heyeti'nin verdiği malumattan, özellikle Ankara şehrindeki hayat pahalılığı göz önüne alınarak zam teklifinin verildiği, başta Adliye Vekili Seyid Mehmet Emin Bey ile Dersim mebusu Feridun Fikri (Düşünsel) Bey'in halihazırdaki ödenekle mebusluğu yürütecek mütehassıs bulunamayacağından zammın zorunluluğunu belirten konuşmalar yaptıkları aktarılmaktadır. Ancak teklif bazı mebuslarca olumlanmamış, Halet (Sağıroğlu) Bey (Erzurum), Abidin Bey (Saruhan) teklif aleyhinde konuşmalar yapmışlardır. Habere göre, teklif ad okunarak oya konulmuş, 90 mebus kabul, 67 mebus red, 16 mebus ise çekimser oy kullanmıştır. 90 mebusa karşı çekimserler de dahil olmak üzere 81 mebusun zammı kabul etmediği belirtilmektedir. Teklif edilip Fırka Grubu'nda kabul edilen zam miktarı yüz liradır. Buna göre her mebus ay-

Tevhid-i Efkâr gazetesinin Murat Bey'in Halk Fırkası'ndan ihracını haber veren 8 Şubat 1924 günkü nüshası.

İlk TBMM üyeleri Meclisin önünde.

lık üç yüz lira alacaktır.[5] Fırka Grubu'nda kabul edilen bu teklif, Meclis Genel Kurulu'na tam bir ay sonra 21 Şubat 1924 Perşembe günü Meclis'in 108. içtimasında gelecektir. Ancak bu süreçte mebus ödeneklerine zam yapılması konusunda yaşanan en önemli olay, zamına karşı olduğunu basın yoluyla açıklayan Antalya mebusu Mahmut Murat (Şerefli) Bey'in Fırka'dan ihracı olacaktır. Murat Bey[6] Fırka Grubu'nda tahsisat teklifi verildiğinde Ankara'da bulunmamaktadır. Validesinin vefatı nedeniyle izinli olarak İstanbul'dadır. Mebus, *Tevhid-i Efkâr* gazetesine bir mektup göndermiş, bu yolla görüşünü açıklamak gereğini hissetmiştir. Mektup, 25 Kânunisânî 1924 tarihli *Tevhid-i Efkâr* gazetesinin "Me'busan tahsisatının tezyidi. Ankara'da bulunmayan me'buslarımızın fikirleri. Zam meselesi Meclis'e geldiği zaman red edilecek mi?" başlıklı haberinin içinde okuyucuya iletilmiştir. Söz konusu mektubu, Murat Bey'in Fırka'dan ihracına yol açan doğrudan bir etken olması açısından olduğu gibi aktarmayı yugun bulduk.

> Tevhid-i Efkâr gazetesi müdüriyeti muhteremesine; efendim. Validemin irtihalinden dolayı me'zunen İstanbula geldiğimde me'bus arkadaşlarımdan bazısının ma'zeret serdiyle, tahsisatlarına zam ettirmek üzere bir takrir verdiklerini ve bunun Fırkamızda bi'l-müzakere kabul edildiğini kemal-i taacüb ve hayretle okudum. Bütçemiz tevazün ettirilemiyor. Âlem ekmek parasını bulmakta müşkilât çekiyor. Âlem-i ticaretin ebâe'nced bir hâdimi olmak itibariyle görüyorum ki ahz-ü i'ta bıçakla kesilmiş. Tüccar Müzâyaka ve buhran içinde kıvranıyor. Değil yüz liraya, hatta beş kuruşa bile ihtiyacı zarûretle nazar-ı ta'âmmı alan hayli biçare var. Böyle bir zamanda zamm-ı tahsisat istenilmesi benim de nazar-ı teessürümü celb etmedi desem yalan söylemiş olurum. Yalnız tahfîf-i teessürüme medâr olan bir nokta varsa, o da ekseriyetin gayet zayıf bulunmasıdır. Herkes üçün hüsn-i zanla ma'mur olduğumuz gibi, ale'lhusûs daima refakatlerinde bulunduğum me'bus arkadaşlarım hakkında imâlı bir lakırdı söylemeyi bile haric-i ez-insaf telâkki ederim. Binaen aleyh arkadaşlarımın hüsn-i hulkunu ve umumunun hamiyetle muttasıf olduğunu pek yakinen bildiğimden bu takririn heyet-i umumiyede şüphesiz geri alınacağına ve her halde bu bahda verilecek kararın ekseriyete iktiran etmeyeceğine emin olduğumu efkâr-ı umumiyeye arz ve me'busan tahsisatına zam taraftarı kat'iyyen olmadığımın beyânı zımnında şu arîzamın muhterem gazetelerine dercini ve ihtiramatımın kabulünü rica ederim efendim. Antalya me'busu Şeref Alizade Mahmut Murat.[7]

Mektup, 7 Şubat 1924 Perşembe günü toplanan Halk Fırkası Grubu'nda Antalya mebusu Murat Bey'in ihracına gerekçe olmuştur. 8 Şubat 1924 tarihli *Tevhid-i Efkâr* gazetesine Anadolu Ajansı kanalı ile geçilen ihraç haberi aynen şöyledir:

> Halk Fırkası Grubu Riyasetinden tebliğ olunmuştur: Mensup olduğu Halk Fırkasının aleyhinde ve teşhirkârâne mahiyette neşriyatta bulunan (Antalya) me'busu Murat Bey'in Fırka Grubunun 7 Şubat sene 340 tarihinde vuku' bulan içtimasında Fırkadan ihracına karar verilmiştir.[8]

İhraç kararı Murat Bey'in seçim çevresi Antalya'da büyük üzüntü ile karşılanmış ve basın kanalıyla keskin bir dille eleştirilmiştir. 17 Şubat 1924 tarihli *Vatan* gazetesinin Antalya'da yayınlanan *Antalya* gazetesinden aynen aktardığı bir başmakale, Halk Fırkası karşısında mahallin tepkisini açıkça ortaya koyarken, mebus-seçim çevresi arasındaki uyumlu ilişkiyi göstermesi açısmdan da anlamlıdır:

> ...Gazetemizin şimdiye kadar neşriyatını takip edenler bilirlerki "Antalya" Halk Fırkasının ve şekl-i cumhuriyetimizin en büyük müdafi'dir ve bu uğurda maddi ve manevi fedakârlıklara da katlanmıştır... Biz yine cumhuriyetimizin ve Halk Fırkamızın hararetli müdafi'iyiz ve kanaatimiz de budur. Fakat gerek tahsisat-ı zamını ve gerekse me'busumuzun Fırkadan ihracını tasvib edemeyeceğimiz ve bu fikrimizi yazarken yine Halk Fırkamıza hidmet ettiğimize kâil ve kâni bulunuyoruz... Neşriyatımızın hüsn-i telâkki edilmesini de arzu ederiz, edilmezse bundan da korkmayız, ürkmeyiz... Murat Bey müntehiblerine karşı mesuldur. Kanaatlerini müntehiblerine de bildirmeye mecburdur... Biz çok ümit ederdik ki Fırka bu kararı verirken Antalya'nın münevver bir muhit olduğunu ve ihraç edilen me'busun bilerek ve idrak edilerek intihab edilmiş bulunduğunu takdir etsin. Antalyalılar reyleri çok kolay istihsal edilemeyecek kadar idrak sahibidir. Kanaatlerinden başka hiçbir kuvvet de onlardan reyini alamaz...[9]

Gerek İstanbul basınının, gerekse Murat Bey'in seçim çevresinin bu konudaki eleştirilerine karşın, mebus tahsisatlarına

Antalya mebusu Murat Bey, Adalet Bakanı Seyid Bey ve Erzurum mebusu Halet Bey (soldan sağa).

zam yapılması içerikli 26297 sayılı kanun teklifi Meclis Genel Kurulu'na 21 Şubat 1924 tarihinde sunulmuş, teklifin derhal gündeme alınması için 71 mebusun vermiş olduğu takrir kabul edilerek müzakereye geçilmiştir.[10] Ancak görüşmeler çok kısa sürmüş, Gümüşhane mebusu Zeki Bey dışında teklife karşı çıkan olmamıştır. Zeki Bey "Biz 'lâyüsel ammana yefal' [yaptıklarından dolayı sorgulanmayan-Allah] değiliz. Biz; nalıncı keseri gibi hep kendi tarafımıza yontuyoruz" diyerek, kamuoyunun eleştirilerini dikkate almanın zorunluluğuna değinmiştir. Ancak Zeki Bey'in altını çizdiği en önemli husus, Meclisin çalışma süresidir. İki yıl için seçilen Meclisin zaten görev süresi dolmak üzeredir. Bu durumda mebus tahsisatına zam yapılması hiç de anlamlı değildir. Ne ki, bu sırada Kanun-ı Esasi Encümeni'nin gündeminde yer alan 1924 Anayasa taslağında Meclis'in görev süresinin dört yıla çıkarılacağına ilişkin bir hüküm bulunduğu duyumları alınmıştır. Zeki Bey bu haberin doğruluğunu Meclisten sormuş ve böylesi bir durumda zam konusuna bakışın da nitelik değiştirceğini belirtmiştir. Fakat mebuslar henüz Genel Kurul'a ulaşmamış bir konu üzerinde polemik yaratmayı uygun bulmamış ve teklif maddelerinin oylamasına geçilerek teklif aynen kabul edilmiştir. 21 Şubat 1924 tarih ve 421 sayılı Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun Altıncı ve Sekizinci Maddelerini Muaddil 8 Mart 1339 Tarihli Kanunun Birinci Maddesinin Tadiline Dair Kanun'la TBMM'ne üye mebusların senelik tahsisatları üç bin altı yüz liraya yükseltilmiştir.[12] 8 Mart 1923 tarih ve 315 sayılı kanunla iki bin dört yüz lira olarak belirlenen tahsisat, bin iki yüz lira daha arturılarak üç bin altı yüz liraya çıkarılmıştır. Buna göre mebusların aylık tahsisatları iki yüz liradan üç yüz liraya yükseltilmiş olmaktadır. Kanun için yapılan açık oylamaya katılan 142 mebustan 131'i kabul oyu verirken, bir kişi red oyu kullanmıştır. Red oyunun sahibi Zeki Bey'dir.[13]

Ne ki, Meclis'ten bir çırpıda geçirilen bu tasarrufun belki de en önemli sonucu seçmen kamuoyu eğilimlerini dikkate alarak Fırka Grubu kararı aleyhinde bulunan ve bu görüşünü yine kamuoyu ile paylaşan Murat Bey'in Fırka'dan ihracıdır. Bu ihraç, 9 Eylül 1923 tarihli Halk Fırkası Nizamnamesi'nin 93, 94, 98. maddelerinin işlerliğinin bir sonucudur. Bu maddelerle Grupta müzakere sonucu alınan kararların, tüm Gruba mensup üyeler için uyulması zorunlu kararlar olduğu (Madde 93), Grup müzakeresinde hazır bulunmayan üyelerin Grup kararlarından haberdar olmakla yükümlü olduğu (Madde 94) ve ancak müzakere edilip, kararlaşmamış konularda Grup üyelerinin reylerinde ve görüşlerinde serbest oldukları (Madde 98) belirlenmiştir.[14] Bu itibarla, Fırka Grubu'nda kararlaşan tahsisat meselesinde Grup kararıyla ters düşen Murat Bey'in Fırka'dan ihracı, Türkiye'de parti disiplini olgusunun ilk örneklerinden birisi olması bakımından anlamlıdır.

1. *Düstur*, 3. Tertip, c. I, Ankara: Başvekâlet Devlet Matbaası, 1953, s. 42.
2. *agy*, s. 150
3. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre I, C: 28, İ: 7, s. 61-62.
4. *Düstur*, 3. Tertip, C. 4, s. 8, TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, C: 28, İ: 7, s. 69-73.
5. *Tevhid-i Efkâr*, 21 Kânunısânî 1340 (1924)
6. Mahmut Murat Bey, 1872 yılında İstanbul Eminönü'nde dünyaya gelmiştir. Babası Şerif Ali Efendi olup, ilk öğrenimini Rumosmaniye okulunda, orta eğitimini İbrahim Paşa ve Nümune Terakki Rüştiye ve İdadilerinde tamamlamıştır. Yüksek öğrenimini hukuk alanında yaptıktan sonra aile mesleği olan ticarete atılmış, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul Vilâyet Meclisi ve Belediye meclisi üyeliklerinde bulunmuştur. TBMM'nin II. Devre seçimlerine katılmış, 15 Temmuz 1923'te yapılan seçimlerde 355 oy alarak Antalya'dan mebus seçilmiştir. *Türk Parlamento Tarihi, TBMM-II. Dönem (1923-1927)*, c. III, Haz.: Kâzım Öztürk, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, 1995, s. 92.
7. *Tevhid-i Efkâr*, 25 Kânunısânî 1340.
8. *Tevhid-i Efkâr*, 8 Şubat 1340.
9. *Vatan*, 17 Şubat 1340.
10. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre II, C: 6, İ: 108, s. 202.
11. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre II, C: 6, İ: 108, s. 203.
12. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre II, C: 6, İ: 108, s. 204; *Düstur*, 3. Tertip C: 5, s. 640. II Devre TBMM'nin görev süresi 16.3.1924 tarihli Meclis toplantısında dört seneye çıkarılmıştır. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre II, C: 7/1, İ: 13, s. 568.
13. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre II, C: 6, İ:109, s. 270.
14. Mete Tunçay, *T.C.'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, İstanbul: Cem Yay., 1989, s. 369.

İlk Parlamento Seçimlerimiz

FUNDA SOYSAL

1877 Meclis-i Mebusanını toplantı halinde gösteren bir gravürden.

1876 Anayasası'nın sultanın mutlak otoritesini sınırlama ya da bireysel özgürlükleri koruma açılarından zaafları çok kez dile getirilmiş ve 1. Meşrutiyet'in, Osmanlı-Rus Harbi ve Abdülhamid'in gittikçe güçlenen şahsi otoritesi karşısındaki dirençsizliği de bu eleştirilerin doğruluğunu tarihsel olarak ispatlamıştır. Bu ilk anayasamız ve onu takip eden ilk parlamento deneyimimiz, şüphesiz, Türk siyasal hayatında önemli bir dönüm noktasıdır. Osmanlı Devleti'nin, henüz 19. yüzyılın son çeyreğine girilirken parlamento gibi, kendi devlet geleneğinin öngördüğü saltanat hukukuna temelde karşıt olan bir kurumu kabullenmesi, onun Batı liberal düşüncesine daha o zamandan ne kadar yakınlaşmış ve onu içselleştirmiş olduğunun açık bir kanıtıdır. Zamanlaması kötü, unsurları eksik de olsa halk egemenliğine, demokrasiye doğru önemli bir adımdır I. Meşrutiyet.

1876, diğer pek çok yönüyle olduğu kadar seçimleriyle de Türk siyasal hayatında bir başlangıçtır. Ancak bu seçimler de I. Meşrutiyet'in hemen her unsuru gibi, araştırıcısını yarı yolda bırakır, çünkü dönemin koşullarından doğan acelecilikle bu konu da geçici çözümlerle halledilmiştir. Oysa anayasanın hazırlık sürecine bakıldığında, meşrutiyet fikrini savunanların başlangıçta halkı temsil görevini üstlenebilecek ve en azından bütçe konusunda gerçek bir denetim mekanizması oluşturabilecek bir meclis kurmayı istedikleri söylenebilir. Ancak Osmanlı Devleti üzerindeki baskıların ağırlaştığı, Rumeli'deki isyanların savaşa dönüşme tehlikesinin iyice arttığı bir dönemde, meşrutiyetperverlerin kendileri bile anayasa ve parlamentoyu, Avrupa'yı reform çabaları konusunda ikna etme araçları olarak görmeye başladılar. Midhat Paşa, padişahın ilan edeceği yeni bir hatt-ı hümâyunun anayasa bile olsa Avrupalılarca pek ciddiye alınmayacağını gördüğünden, bir an önce Müslüman ve gayrimüslimlerden oluşan gerçek bir meclisin İstanbul'da toplanması gerektiğini savundu. Bunun üzerine de anayasa komisyonu anayasadan evvel alelacele bir seçim talimatnamesi hazırladı. Bu talimatnamenin hükümlerinden bazıları yaklaşık iki ay sonra kabul edilen anayasaya aykırı olmasına rağmen, ilk Meclis-i Mebusan seçimleri bu belgenin ve 1 Ocak 1877 tarihinde İstanbul seçimleri için yayınlanan beyannamenin hükümlerine göre yapıldı.

28 Ekim 1876 tarihli talimat-ı muvakkatenin başlangıcında ve sonraki birçok maddesinde "bu seneye mahsus" ibaresi yer alır. Meclisin, toplandıktan sonra hemen hükümetçe hazırlanan bir seçim kanununu kabul edeceği varsayımına dayanan bu ibareye rağmen, seçim kanunu çıkarılamamış ve 1877 Kasımında toplanan ikinci meclisin mebusları da bu talimata göre yapılan seçimlerle seçilmişlerdir. Talimatın ilk maddesinde önce mebusların görevleri belirlenir: "Şeriata ve memleket ve milletin meşru ve hakiki ihtiyaçlarına uygun olarak hazırlanması gereken kanun tasarılarını müzakere etmek ve devletin gelir ve gider hesaplarını tedkik ve nezaret etmek." Mebus sayısı olarak asgari 130 kişi öngörülür ve talimatnamenin sonuna eklenen bir cetvelle de bu mebuslardan 80'inin Müslüman, 50'sinin de gayrimüslim olacağı belirtilir. Oysa anayasa her elli bin erkek için bir mebus seçileceğini söyler; eşitlik ilkesi de Müslüman ve gayrimüslimler için ayrı kontenjan belirlenmesine esas olarak engeldir.

2. maddede, seçimler için bir nizamname yapılacak ise de "bu senelik vakit geçirmemek için" ve her vilayette bulunan merkez vilayet ve kazalarının idare meclisi azaları "zaten" ahali tarafından seçilmiş olduklarından, bu seçimlerde mebusları bu idare meclislerinin seçecekleri belirtilir. Böylece, her ne kadar anayasada seçimlerin iki dereceli ol-

ması konusunda bir husus yoksa da, şeklen iki dereceli, gerçekte ise daha da dolaylı bir seçim esası belirlenmiş oluyordu. Çünkü 1867 Vilayet Kanunu uyarınca düzenlenmiş olan bu idare meclislerinin üyelerinin seçimleri de son derece karmaşık ve dolaylıydı. En alt seviyede, 18 yaşını bitirmiş ve 50 kuruş vergi veren seçmenlerin seçtiği ve yerel dini liderlerin de katılımıyla oluşan ihtiyar meclisleri, kaza idari yöneticilerinin belirlediği üç katı sayıdaki adaylar arasından iki katı sayıdaki adayı seçiyor ve sancak mutasarrıfları da kalan isimlerin yarısını eleyerek kaza idare meclis üyelerini belirlemiş oluyorlardı. Sancak ve vilayet idare meclisleri de aynı sürecin bir üst seviyedeki benzeri unsurlarca (aday öneren idari görevliler, seçici meclis ve belirleyici vali) tekrarlanması sonucunda "seçiliyordu." İşte şimdi bu meclisler, talimat-ı muvakkatenin 4. maddesi uyarınca, kaza ve livalarda o vilayet için belirlenen mebus sayısı kadar ismi bir kâğıda yazarak vilayet valisine göndereceklerdi, vilayet idare meclisinin de reyleri alındıktan sonra vilayet erkânı, ulema ve muhtelif dini reislerden meydana gelen 15 kişilik bir komisyon önünde bu zarflar açılacak, en çok rey alanlar (o vilayetin çıkaracağı mebus sayısı kadar) belirlenecekti.

3. madde ise mebus olabilme şartlarını içeriyordu. Mebus olmak için ilk şart, "iş ve hareketleriyle emin ve itimada layık olmak, bunun için de ahlakının ve gidişatının temizliği ve dürüstlüğü ile tanınmış olmak" diye belirlenmişti. Diğer şartlar ise resmi dil olan Türkçeye vâkıf olmak, 25 yaşından aşağı bulunmamak, cinayetten ya da siyasi bir cürümden mahkûm olmamış olmak, memlekette az çok emlak sahibi bulunmak ve Osmanlı Devleti tebaasından olmak idi. Anayasa ise bu konuda daha ayrıntılı şartlar ileri sürer: 30 yaşını tamamlamış olmak, kimsenin hizmetinde olmamak, iflas etmiş, medeni haklarından mahrum edilmiş ve yabancı devlet imtiyazına sahip olmamak. Yine 3. madde uyarınca, memurlar seçildikleri takdirde mebus olmayı kabul ederlerse memuriyetlerinden istifa edeceklerdi. Mebuslar, yalnız seçildikleri vilayeti ya da bir sınıfı değil tüm milleti temsil edeceklerdi.

6. madde, vilayet nizamnamesine dahil olmayan, dolayısıyla da idare meclisi olmayan İstanbul için seçimin esaslarını düzenliyordu. Buna göre İstanbul, sınırları daha sonra 1 Ocak 1877'de yayımlanacak olan beyanname ile belirlenen 20 daireye bölünecekti. Her dairede 25 yaşını bitirmiş, Osmanlı vatandaşı ve emlaka mutasarrıf olanların mahalleler itibarıyla davet olunarak verdikleri oylarla her daireden ikişer vekil seçilecek, bu vekiller ise tahsis edilecek bir yerde toplanarak vilayetlerdeki usul gibi gizli oy ve salt çoğunluk esasıyla 5 Müslüman ve 5 gayrimüslim azayı belirleyeceklerdi. Beyanname ile ayrıca bir yıl İstanbul'da ikamet etmiş olma şartı da talimat-ı muvakkate şartlarına ekleniyordu. Talimat-ı muvakkatenin geri kalan maddelerinde ise normalde aralık ayı başında toplanacağı halde, bu sene mart başında toplanması gereken Meclis-i Mebusan üyelerinin maaş ve yolluklarının belirleniyor ve mebuslardan üçte ikisinin İstanbul'a gelmeleri ile meclisin açılacağı ilan ediliyordu.

Bu esaslar uyarınca yapılan 1877 seçimlerinin taşrada nasıl cereyan ettiği hakkında elimizde fazla bilgi yok. Rumeli'nin bazı yerlerinde ve Ege adalarında seçimler yerel halkın tepkisiyle karşılaştı. Romanya, Sırbistan, Karadağ, Mısır, Tunus, Lübnan ve Girit vilayeti özel statüsünü kaybedeceği endişesiyle mebus yollamadı.

İstanbul seçimleri ise daha ayrıntılı biliniyor. Adayların ya kendilerinin şehremininе bir dilekçe vermesi ya da 500 kişinin imzası ile aday gösterilmeleri gerekiyordu. Şubat ayının 17'sinde İstanbul belediye binasında toplanan 40 ikinci seçmenin şehremini Galip Paşa'ya gönderdikleri mazbataya göre, saat 3'te buluşan ama toplantıyı 6'ya erteleyen (acaba lobicilik mi yapıldı o üç saatte?) seçmenlerin toplantısı Galip Paşa'nın okuduğu padişaha şükran dualarıyla açıldı. Ardından, istifa eden beşinci daire vekili Hoca Nasuh Efendi yerine, yine aynı daireden ikinci derecede çoğunluk kazanmış olan Kâni Paşa'nın geldiği, on dokuzuncu ve on birinci daireden ise birer Müslüman seçmenin eksik olduğu tespit edildi. Çekilen kura neticesinde Şirket-i Hayriye meclis azasından Niyazi Bey başkan, İstipan Paşa gözlemci ve iki seçmen yazıcı, biri de ad okuyucu olarak belirlendi ve seçimlere başlandı. Şöyle ki, her bir vekil bir kâğıda, beş Müslüman ve beş gayrimüslimin isimlerini yazdı, daire daire ismi okunan seçmenler kalkıp İstipan Paşa'nın önündeki bir çekmecenin içine bu kâğıtları bıraktılar. Herkes oyunu verdikten sonra önce kapalı olarak sayılan bu kâğıtlar, sonra birer birer reis tarafından okundu ve muharrirlerce bir cetvele kaydedildi. Bu ilk oylama neticesinde mutlak ekseriyet sadece 1 Müslüman ve 4 gayrimüslim için sağlanabildi. Bunlar Şeyh Osman Efendi, Doktor Serviçen Efendi, Vasilaki Hirapeti, banker Magir Efendi ve Avram Aciman Efendi'ydi. Bu sırada gelen on birinci daire vekili Hoca Ziya Efendi'nin ise Galip Paşa kendisine vaziyeti anlatırken tanık olunan ahmaklığı üzerine, "fikr-i intihaba vakıf erbabdan olmadığına" müttehiden karar verildi. İkinci seçimde, seçilen gayrimüslimlerden biri çekilmiş olsa gerek ki (banker Magir Efendi), bu sefer 2 gayrimüslim, 4 Müslümanın yazılması istendiyse de, hiç kimse oyların yarıdan fazlasını toplayamadı. Üçüncü kerede ise, Maliye Nâzırı Yusuf Paşa, Altunizade İsmail Efendi ve Babıâli Tercüme Odası kalfalarından Ahmed Hilmi Efendi çoğunluk sağladılarsa da Altunizade bedenî arızasını öne sürerek mebusluğu kabul etmedi. İki Müslüman ve iki gayrimüslim için yapılan dördüncü tur sonunda, Ahmed Vefik Efendi ve avukat Hasan Fehmi ile Maksudyan Sabuh Efendi ve Ohannes Efendi seçildi. Seçimler bittiğinde saat 10'a gelmişti. Sonraki günlerde bu seçim sonuçları yine değişti: Maliye Nazırı Yusuf Paşa ve Şeyh Osman Efendi mebusluğu kabul etmeyerek istifa ettiler. Yenilenen seçimler sonucunda seçilen Ticaret-i Bahriye Meclisi zabıt kâtibi İsmet Niyazi

Efendi ve Maliye tahsilat memuru Tevfik Efendi de istifalarını verdiler. Yapılan son seçimde, İstanbul tacirlerinden astarcılar kethüdası Hacı Ahmed Efendi ve Fatih Camii hocası Tikveşli Yusuf Efendi mebus seçildiler. Gayrimüslimlerden de istifa eden Serviçan Efendi'nin yerine Hristaki Efendi seçildi.

Çok ufak memuriyetlerde olanların bile mebusluğu kabul etmemeleri Abdülhamid'in meclise karşı olan hasmane tutumunun bir ispatı olarak görülebilir. Midhat Paşa'nın 5 Şubatta azl ve sürgün edilmesinin ardından Namık Kemal de tutuklanmış ve hafiyelerce uydurulan ağır suçlardan yargılanmaya başlanmıştı. Böyle bir ortamda meşrutiyetin pek de uzun ömürlü olmayacağı düşüncesiyle, aslında meclise girmesi gerekenlerin çoğu uzak kalmayı tercih ettiler. Diğer yandan İstanbul'daki Müslüman nüfus o zaman Osmanlı topraklarında seçim yüzü görmemiş tek grubu oluşturduğundan, bir türlü isimler üzerinde uzlaşamaması, vekillerin bazılarının kendilerine verilen görevi ihmal ederek seçim günü belediyeye gelmemeleri ya da gecikmeleri, vekillerden birinin ahmak ilan edilmesi ve seçimlerden sonra özellikle Müslüman mebuslarının ardı kesilmeyen istifaları, biraz da bu tecrübesizliğin eseri olarak görülebilir. Zira gayrimüslim cemaatler 1860'lardan itibaren kendi cemaatleri içerisinde seçimler yapıyorlardı. Diğer yandan, meşrutiyetin gündeme gelmesinden beri camilerde, medreselerde ve basında gayrimüslimlerin Müslümanlarla eşit olarak mecliste yer almalarının şeriata aykırı olduğunu iddia eden "Müslüman" muhalefet de kuşkusuz mebus seçilenleri etkiliyordu.

1877 seçimleri hakkındaki şikâyetlerin en önemlilerden biri, Rumeli Bulgarlarının İngiltere parlamentosuna verilmek üzere Dışişleri Bakanı Lord Derby'ye gönderdikleri ve İngiliz gazetelerinde yayımlanan uzun bir mektuptu. 25 Şubat 1877 tarihli *Vakit* gazetesine göre, Tırnava, Rusçuk, Şumnu, Sofya, Vidin, Ziştovi ve Tulçi Bulgarları bu layiha ile Kanun-ı Esasi'nin önceki hatt-ı hümâyunlar gibi mevki-i icraya konulmayacağını, Bulgar eksarhının Kanun-ı Esasi'yi tebrik etmeye gitmediğini, kendilerine yapılan zulmün azalacak yerde Kanun-ı Esasi'nin ilanından sonra arttığını, seçilen birkaç Bulgar kaymakam ve müdürün halkın itimadını kazanmış adamlar değil, hükümetin adamı olduğunu ve zaten Meclis-i Mebusan'ın çoğunluğu Müslüman olduğundan, eğer bir gayrimüslim mezhebdaşları lehine bir şey söylerse, Müslümanların çoğunlukla bunu reddedeceğini söylüyor ve Tersane Konferansı'nın başarısızlığından duydukları üzüntülyü iletip, İngiltere'ye iltica talebinde bulunuyorlardı.

1877 seçimlerinde İstanbul'da oy kullananları gösteren bir gravür.

Diğer taraftan İstanbul seçimleri yapıldıktan sonra Rumca gazetelerden seçime itirazlar gelmişti. Bunlar, İstanbul'da Rum milletinden bir, Ermeni milletinden üç mebus seçilmesi üzerine, Rum milletine nüfusu oranında hak verilmediğini ileri sürüyor, bu durumun Müslümanların Rumlara karşı beslediklerı güvensizliğin göstergesi olduğunu, ama Rumların yine de sadakatten vazgeçmeyeceklerini yazıyorlardı. Bu yazılara Ermeni gazeteleri de karşılık vermişler ve gazeteler arası bir münakaşa başlamıştı. O zaman İstanbul'da yayımlanan *Masis* adlı Ermeni gazetesinde yer alan Rumlara hitaben yazılmış bir makaleyi seçimler hakkında devam eden tartışmalar konusunda bir fikir vermek için (Bu makaleyi hazırlarken geniş ölçüde yararlandığım, 1 Kasım 1927-30 Mayıs 1928 tarihleri arasında *Vakit* gazetesinde Mehmet Asım Us imzasıyla yer alan tefrikadan) aktarıyorum.

> Rumca gazetelerden bazıları Dersaadet intihabları hakkında itiraz ettiler. *Far dö Bosfor* dahi geçen çarşamba günkü nüshasında Dersaadet matbuât-ı Yunaniyesi unvanıyla bir varaka neşr etti. Biz matbuât-ı Yunaniye yalnız Atina'da zannederdik. Meğer Dersaadet Rumca gazetelerine muharrirlik edenlerin bir kısmı Yunan bayrağını çekermiş! Bunu görüp istigrab eyledik. Bizim Yunanlılar aleyhinde garezimiz ve kendileri hadd-i itidalden çıkmadıkça ta'rize niyetimiz yoktur. Rum refiklerimizin gazetecilik sanatında ehliyetlerini de inkâr etmeyiz. Fakat iddialarını tasdik edemeyiz. Rum refiklerimizin beyannamesinde İslam müntehiblerin ekseriyet üzerine bulundukları beyan ve taife-i Yunaniyeye emniyetsizlik göstermiş idikleri iddia olunuyor! Taife-i Yunaniye lafzı pek çok itiraz kaldırır. Taife-i Yunaniyenin merkezi Yunanistan'dır. Memâlik-i Şahanede bulunan Yunanlılar ise tebaa-i ecnebiyeden oldukları cihetle Osmanlı intihablarında medhalleri olamaz. Rumca gazeteler bu madde-i mühimmeyi tefrik etmeyerek Memâlik-i Mahrusa Rumlarını dahi Yunanlılar tesmiye etmek isterler

ise buna istigrâb etmemek kabil değildir. Rumlar Yunanlı namıyla yad olundukları halde Kanun-ı Esasi ile ihsan buyurulan müsadata mazhar olamazlar. Demek olur ki Rum refiklerimiz taife-i Yunaniye lafzını isti'mal etmeleriyle büyük bir tenakuza düşmüşlerdir. Kanun-ı Esasi Osmanlıların müsavâtını mu'lin olduğundan nizam icra olunduğu halde hiçbir taife-i mahsusanın dava-yı infiradda bulunması caiz olamaz.

Her ne ise biz şimdi Yunanlılık bahsini her-taraf edelim ve Rumların Dersaadet intihahlarından şikâyete hakları olup olmadığını tedkik edelim. Rum matbuatının teessüsüne sebeb nedir? Rum taifesi varaka-ı mezkûrede beyan olunduğu veçhile dûn bir mevkide mi bulundurulmuştur? Malûmdur ki Dersaadet mebuslarından beşi Müslim ve beşi gayrimüslim olup gayrimüslimlerin taifelere nisbetiyle intihabı lazım gelirse Ermeni ve Rum ve Bulgar ve Katolik ve Musevi cemaatlerinden birer mebus intihab olunmak lazım gelirdi. Halbuki Devlet-i Aliyye cemaat-i ruhaniyeleri tanıyıp, had ve hesabı olmayan taifeleri resmen tanımaz. Bu halde ma'rûf olan ruhani cemiyetlerden birer mebus alınsa beş aded ikmal olunduktan sonra bir iki dahi fazla mebus bulunacak idi. Fakat bu halde Rumlara yalnız bir mebus isabet edecek idi.

Müntehibler, yani Emanet'te ictima eden vekiller bizim anladığımıza göre bu kaide-i salime üzerine hareket etmişlerdir. Çünkü Kanun-ı Esasi iktizasınca gayrimüslimleri Osmanlı itibar ederek rey vermişler ve bir taifeden ziyade ve diğer taifeden eksik mebus çıkmasında bir beis görmemişlerdir. İntihabların neticesi olarak iki Ermeni ve bir Katolik ve bir Rum ve bir Musevi mebus zuhûr eylemiştir.

Ermeniler dahi Dersaadet'te adetçe lâ-akall Rumlara müsavi oldukları cihetle Rum refiklerimizin şikâyetleri yerinde olsa bir Rum mebus ziyade olduğu halde Ermenilerin şikâyete hakları olurdu. Katolik mebus Ermeni taifesinden olduğu cihetle bir Ermeni nüfus fazladır denilemez. Çünkü Katolik cemaati birkaç taifeden ibaret olup behemehal bunlardan dahi bir mebus bulunmak icab ederdi. Ve mebus Ermeni ve Rum ve Süryani veyahud Latin taifesinden olabilirdi.

İşte bu mütalaalardan anlaşılır ki Rumların kendilerinden bir mebus daha fazla olmadığı için şikâyete hakları yoktur. Rum refiklerimiz üç dört Rum mebus bulunmak lüzumunu iddia ederler ise o halde sâir cemaatlerin hakkı zâil olmaz mı? Rum hemşehrilerimiz dava-yı tefevvuk ve rüçhanda bulunmadıkça böyle mebusluk hakkını Müslümanlardan sonra kendilerine hasretmek gibi bir iddiada bulunamazlar. Rumların veyahud Yunanlıların ziyade bir hakkı var ise buna ne denir? Rumca gazeteler Müslümanların Rumlara emniyetsizlik ettiğini iddia ediyorlar!

Demek oluyor ki Rumlardan birçok büyük memurlar, yani müsteşarlar, sefirler, vali ve mutasarrıflar bulunduğunu unutmuşlardır! Emniyetsizlik olsa öyle mutena memuriyetlere Rum memurlar nasb olunmaz idi! Bi'l-farz bir Ermeni mebus fazla olmuş diyelim. Bunun için birtakım mugalata edip ve varakalar yazıp öyle "Müslümanlar vazifelerini terk etmezler ve müstesna hareketleri ile Şarkda karışıklık çıkmasına sebebiyet verip taife-i Yunaniyeyi kendilerinden ayrılmağa mecbur ederler ise kabahat kendilerine aittir" gibi tefevvuhâta lüzum yoktur zannederiz. Rum refiklerimiz Dersaadet mebuslarının mikdar-ı kifayede olmadığını beyan etseler idi o halde kendilerinin arzusuna bir diyeceğimiz olmazdı. Hâsılı mikdar-ı mevcuda nazaran bir Rum mebus fazla olmadığı için edilen şikâyet yerinde olsa diğer taifeler dahi kendilerinden fazla mebus olmadığı halde şikâyet edebileceklerini tekrar ederiz. Rum refiklerimizin varakasında bir maksad-ı hafî bulunduğunu dahi zannetmeyiz. Varaka-ı mezkûrede Rum taifesinin şimal cihetinde teräküm eden bulutlar üzerine Müslümanların ve Avrupa'nın nazar-ı dikkatini celb etmekten feragat etmeyeceği dahi beyan olunmuş olduğundan Rum refiklerimizin bu bâbda olan gayretlerine teşekkür ile beraber biz dahi bu hususa iştirak eder isek de bu gayretleri yalnız Müslümanların menfaati için olmayıp kendilerinin menâfii dahi bunu müstelzim olduğundan nazardan dûr edemeyiz. Memâlik-i Mahrusada Rumlar sair taifeler misillu kavmiyetlerini muhafaza etmişler ise Devlet-i Aliyye sayesinde muhafaza etmişlerdir. O halde Yunanistan'a bile mûcib-i hatar olacak şimalin siyah bulutları Rum matbuatını ihâfe etmesi tabiidir.

Görüldüğü gibi Osmanlılık ideolojisini yerleştirmenin belki de en önemli kurumsal aracı olmak üzere tesis edilmek istenen I. Meşrutiyet Meclis-i Mebusanı, daha seçimler safhasında Tanzimat ikiciliğine takılmıştı. Osmanlıların ayrımcılık olarak başlattıkları ama artık bir özerkliğe dönüşen millet sistemi, etnik kimliklerle dinsel aidiyetlerin de birbiriyle çatışması sonucunda yeni sorunlar yaratarak Osmanlı tebaasının bölünme sürecini hızlandırmaya devam ediyordu. Her ne kadar Kanun-ı Esasi tüm Osmanlı tebaasını din ve mezhep farkı gözetmeksizin eşit ilan etmişse de, seçimlerin açıkça ortaya koyduğu gibi Osmanlı'da henüz ne İstanbul'dakilerle taşradakiler, ne Müslümanlarla gayrimüslimler ne de Ermenilerle Rumlar eşittiler. Meşrutiyet taraftarları bir an önce kurulacak bir meclisin gerekli kanunları yaparak bu eşitsizlikleri düzeltebileceklerini umuyorlardı belki ama, kuruluşunun her aşamasında başka kesimlerin kendisine düşman kesildiği, destekçilerinin çoğunun sürgüne gönderildiği ve savaş tehlikesinin artmasıyla Avrupa'nın sempatisini kazanmaya da yaramayacağı gittikçe belli olan meclis, ne yazık ki bu beklentilere cevap vermeye zaman dahi bulamadı. Açılışından itibaren, vilayet kanunu, matbuat kanunu, seçim kanunu gibi önemli bazı kanunları görüşüp, bütçe üzerinde anayasanın kendisine verdiği yetkileri Meclis-i Âyan'ı ve hükümeti karşısına alma pahasına kullanan 1877 Meclis-i Mebusanı, Osmanlı-Rus harbinin kötü gidişatı sonucunda dikkatini sadece bu konuya çevirerek, yapıcı bir yasama organı olmaktan gittikçe uzaklaştı. Yine de, 115 mebusundan 49'unu gayrimüslimlerin oluşturduğu, temsil edilen etnik kimlikler yönünden ise eşine bir daha rastlanmayacak derecede zengin olan ilk Osmanlı parlamentosu, uluslaşma acılarından bir adım önceki o inanılmaz Ortadoğu ve Balkanlar mozayiğinin belki de en çarpıcı yansımasıydı.

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ PARLAMENTO SEÇİMLERİNDE DİN VE SİYASET

Kâbe Örtüsüne Dökülen Şarap ve Kimliği Belirsiz Sakal

Dr. FEVZİ DEMİR
Yard. Doç. Dr., Mersin Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

- Nasıl evlat, kendine bir iş bulabildin mi?
- Evet efendim! Bir Rum mebusunun tercümanlık vazifesini ifa ediyorum.
***Kalem*, 18 Kânunievvel 1324 (31 Aralık 1908)**

Siyasal hayatımızın yakın döneminde meşrutiyetin ikinci kez ilanı, tek sesli uygulamadan çoğulculuğa geçişe benzeyen yapısal değişmelerin de başlangıcı olmuş ve çağdaş anlamda siyasal hayat, hiç değilse kuramsal olarak kurulmuştur. Meşrutiyetin ilanında temel özellik, siyasallaşma sürecinin başlaması ve ona kaçınılmaz bir şekilde bağlı olarak; dernekleşmenin, partileşmenin ve toplumsal hayatta çokseslilik döneminin açılmış olmasıdır. Meşruti rejim içinde bu çokseslilik Meclis-i Mebusan seçimlerine de yansımıştır. Osmanlı'nın geleneksel yapısı içerisinde kendini mensub bulundukları din ve mezheplerine göre tanımlayan "unsur"lar; gelişen milliyetçi söylemlerin yanı sıra geleneksel dinsel söylemleriyle de bu çokseslilik ortamı içinde yerini almıştır.

Dağılma sancıları içinde bulunan Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasal etkinliklerin yönlendiricileri durumunda olan "anâsır-ı İslamiye" ve "anâsır-ı muhtelife"nin hem kendi içlerinde hem de birbirleriyle olan farklılaşma ve çatışmalarında dinsel tutum ve konum hâlâ belirleyicidir. Örneğin Müslümanlar kendi içlerinde ekonomik durumları ve çıkarları bakımından farklılaşmıştı. Özellikle İmparatorluğun taşradaki otoritesini yitirmesi üzerine güç kazanan âyan ve derebeylerinin kalıntıları olan yerel eşraf ve toprak sahipleri, II. Mahmud ve Tanzimat reformlarına karşın güçlerini sürdürüyorlardı. Ayrıca Tanzimat toprak üzerindeki özel mülkiyeti yasal bir şekle sokmuştu. Güçlenen yöresel eşrafın çıkarlarıyla merkezi devletin çıkarları çatışma halindeydi.[1] Başka bir çatışma ise Osmanlı yönetici kadrolarının içindeydi. Tanzimat reformlarıyla ve özellikle bu dönemde kurulmaya başlayan yeni eğitim kurumlarıyla gelişen yeni düşüncelerin yandaşları ile eski Osmanlı askeri ve dinsel yönetici kadrolarının gelenekçi düşünceleri çatışıyordu. Osmanlı Devleti'nde reformların ve modernleşme girişimlerinin önce saray ve sonra Babıâli bürokrasisi tarafından yürütülmesi, bürokrasi içindeki bu çatışmaları daha da önemli bir hale getirmiştir. Modernleşme ve değişim yanlılarıyla statükonun korunmasını isteyenler arasındaki bu çatışmayı merkezde bulunan modernleşme yanlılarının kazanmış görünmesi, gelenekçi bürokratlar ile taşradaki eşraf ve toplumun diğer gelenekçi kesimlerini birbirine yaklaştıracaktır. Meşrutiyetin ilanı bir anlamda modernleşme yanlılarının başarısı olarak görülebilir. Çünkü Jön Türkler çoğunlukla yönetici sınıf üyelerinden ve mekteplilerden oluşuyordu.[2]

Merkezde bulunan modernleşme yanlılarının örgütü konumuna yükselen, Jön Türk İhtilali'nin öncüsü ve iktidarın en önemli ortağı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve muhalifleri arasında dönem boyunca süregiden ve seçim kampanyalarına da yansıyan yarış içinde din doğal olarak hep siyasetin içinde olmuştur. Diğer yandan ilk kez geniş halk kesimlerinin, siyasal iktidarı denetlemenin aracı olarak görülen Meclis-i Mebusan'a temsilci göndermek için sandık başına getirilmesi gündeme geldiğinde[3] halkın kendini ifade etmekte en önemli aracı olarak dinsel duygu ve düşünüş de siyasallaştırılmıştır. Siyasete yeni katılan laik cemiyet ve partilerin yanı sıra cemaatlerin din-

sel örgütleri -Rumların ve Ermenilerin patrikhaneleri, Bulgarların eksarhlığı- dönemin çoğulculuğu içinde cemaatlerinin temsilcisi olarak siyasal etkinliklerini sürdürmüşlerdir. Ve bu dönemde din doğal olarak siyasetin konusu ve malzemesi olmaya başlamıştır.

RAMAZAN AYINDA SEÇİMLER

Meşrutiyetin geri getirilmesinin modernleşme yanlılarının bir başarısı gibi algılandığı, ilk yeni rejimin ilk günlerinde değişimden rahatsız olan unsurların da etkili olduğu gerici tepkiler görülmeye başlamıştır bile.[4] Seçimler de bu gerginliği arttırıyordu. Üstelik 27 Eylül 1908'de başlayan ramazan ayı dindarların dinsel duygularının ve fanatizminin güçlenmesi için uygun bir ortam yaratmıştı. Meşrutiyetin getirdiği özgürlük ortamı içinde gelişen kadın hareketleri ve bazı kadınların daha serbest ve açık bir şekilde giyinmeleri yobazların tepkisine yol açıyordu. Bu nedenle ramazan ayı boyunca İstanbul'da gerici gösteriler ve olaylar çıkmıştı.

7 Ekim'de Halıcılar Camii'nin müezzini Kör Ali vaazlarıyla coşturduğu bir kalabalığı peşine takarak Yıldız Sarayı önünde Meşrutiyet karşıtı bir gösteri yapmıştı. Kör Ali isteklerini şöyle sıralamıştı: "Padişahım çoban isteriz. Çobansız sürü olmaz. şeriat emrediyor; meyhaneler kapanmalı, İslam kadınları açık saçık sokaklarda gezmemeli, resim çıkarmak men' olunmalı, tiyatrolar kapanmalı. Korkma tecelliyat var. Evliya perde altında tecelli ediyor..." Abdülhamid ise "mukteza-yı şeriat icra olunur. Müsterih olun Hoca Efendi" diyerek göstericilerin dağılmasını sağlamıştı.[1]

Bu olayın ertesi günü, yani 8 Ekim'de Beyazıt Camii'nde, softaların düzenlediği bir miting yapılmıştı. Dış bunalımı çözmek için savaş istiyorlardı. Akşin'e göre istibdad yanlılarının savaş istemesi boşuna değildi. Savaş olunca herkes birlik simgesi olarak padişahın arkasında birleşecek, seçimler gürültüye gidecek, sonra da meşrutiyet rafa kaldırılacaktı. 93 Harbi'nde de nitekim böyle olmuştu.[6]

Gericilerin umudu olan II. Abdülhamid'in de meşrutiyet rejiminin başarılı olacağına inanmadığı anlaşılıyordu. Abdülhamid, "eclâfı kanun ile silahlandırmadan önce bir çok düşünmek gerekir..." diyordu.[7] Sonra devam ediyordu: "Midhat Paşa, meşrutiyet idaresinin Avrupa'da sağlamış olduğu faydalarını görmüş, fakat bu bayındırlığın öteki sebebleri ve tesirlerini incelememişti. Solfato her hastalığa her ulusal bünyeye yaramadığı gibi, meşrutiyet yönetiminin de her millete her ulusal bünyeye yaramıyacağını sanırım... Söyledim, yine söyleyeceğim, anlattım yine anlatacağım, düşünmüyorlar mıydı ki Osmanlı ülkesi bir çok milletlerin birarayа gelmesinden meydana gelmiştir. Böyle bir ülkede meşrutiyet ülkenin unsur-u aslisi için ölümdür. İngiliz parlamentosunda bir Hintli, Afrikalı, Mısırlı; Fransız parlamentosunda bir Cezayirli mebus varmıydı ki Osmanlı parlamentosunda Rum, Ermeni, Bulgar, Sırp, Arap mebusu bulunmasını istemeye kalkıyorlar."[8]

Yine 7 Ekim'de Üsküdar Yeni Camii imamı Abdülkadir, teravih namazından sonra, yeni düzende bidatların arttığını ve inançlarda zayıflama olduğunu ileri sürerek cemaati peşine takmıştı. Kalabalık sinema ve Karagöz oynatan yerleri basarak perdeleri yırtmış, seyircileri dağıtmıştı.[9] Benzer bir olay da Kosova vilayetinde görülmüştü: Köprülü'de subayların da bulunduğu tiyatronun kapatılmasını isteyen erat ve ahali, tiyatroyu basarak subaylara saldırmış, çıkan çatışmada bir subay ile altı er ölmüştü.[10] Gerici olaylar sürmüştür. 14 Ekim'de Beşiktaş'ta bir Rum ile evlenmek isteyen bir Türk kızı tutuklanarak karakola getirildiğinde; şeriata göre Müslüman bir kadınla gayrimüslim bir erkeğin evlenemeyeceğini söyleyen bir grup ahali karakola saldırarak, Türk kızı Bedriye ile Rum bahçıvan Todori'yi linç etmişlerdir. Olayı bastırmak için getirilen askerler ise linç olayına seyirci kalmışlardır.[11]

İhtilalin kutsal örgütü İttihat ve Terakki Cemiyeti başlarda bu çoksesli koroya akılcı ve laik bir çağrıyla katılmıştı.[12]

> Vatandaşlar!
> Cümleye ma'lum olsun ki, Osmanlı toprağında oturan ve yaşayan İslam ve Hıristiyan bütün insanlar bu vatanın evladı olub menâfi'-yi milliye ve huk-u medeniyeden müstefit olmak hususunda biri diğerinden farklı değildir. şeriat nazarında, kanun-ı devlet karşısında cümlesi müsavidir. Din ve mezheb bahsindeki ihtilaf-ı akaid yalnız Cenab-ı Allah'a ve ahirete ait bir emr-i manevi olub bunun dünya işlerine asla taalluku yoktur...[13]

Bu çağrı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin biraz geç de olsa yayınladığı ilk seçim bildirisinde yer alıyordu.[14] İttihat ve Terakki bu yaklaşımını Meşrutiyet boyunca sürdürmeye çalışacaktı. Ne var ki seslendiği kitlenin duygu ve düşüncelerini kuşkusuz İttihatçılar da hesaba katacaklardı.[15]

MİZANCI MURAD BEY

İttihatçıların bu konum ve tutumlarına karşın toplumun geleneksel kesimlerine ve onların duygu ve düşüncelerine seslenmek daha çok İttihat ve Terakki karşıtlarına düşmüştü. Bunlar arasında ilk dikkatimizi çeken Mizancı Murad olmuştur. Kendisi tarafından olmasa bile, yandaşlarınca İstanbul'dan mebus adayı gösterilen Mizancı Murad, istibdat döneminde Jön Türk önderleri arasında iken 1897'de Abdülhamid tarafından "satın alınmış" ve Şûrâ-yı Devlet üyesi olmuştu.[16] Meşrutiyetin ilanı ile birlikte *Mizan* gazetesini yeniden çıkaran Murad Bey'in İttihat ve Terakki'ye yeniden yaklaşma girişimleri sonuç vermeyince, Cemiyete karşı Abdülhamid'in savunucusu kesilmişti.[17] Murad Bey *Mizan*'ın kapatılışına ve 9 Ekim 1908'de tutuklamışına değin, gazetesinde mutlakiyetçi yönetimi savu-

nan gerici yazılar yayımlamıştı. Tutuklanışından bir hafta önce yazdığı ve bir çeşit seçim programı olarak görülebilecek olan yazısı dikkat çekicidir. Mizancı'ya göre seçmenler şunlara dikkat etmeliydi: "Din, devlet ve millet ayrılık gayrılık kabul edemez"di. Adaylar din ve devlete bağlı, geleneklere saygılı ve haramdan kaçınan kişiler olmalıydı. Aksine davrananlar ise "cenab-ı hakka, res'ûlüne, din-i mübine, padişaha, devlete, millete karşı ihanet etmiş" olurdu. İttihat ve Terakki'yi kastederek; ikinci seçmenlere etki altında kalmadan oy vermelerini öğütleyen Murad, ayrıca gayrimüslimlerin de "vatan kardeşi" olarak Meclis'te yeterince temsilci bulundurmalarının sağlanmasını istiyordu.[18] İstanbul'daki gerici eylemlerden Mizancı'nın da sorumlu olduğunu düşünen hükümet, 9 Ekim'de kendisini tutuklayarak Tiflis'e sürgüne gönderecekti.[19] Buna rağmen İstanbul mebus seçimlerinde kendisine 16 oy verilmesi, Mizancı Murad'ın az da olsa yandaşları olduğunu göstermektedir.[20] Mizancı'nın bu gerici propagandalarına karşın "cemiyet-i mukaddese" havası içinde birlik ve ilerleme temalarını işleyerek 1908 seçimlerini konumuz yönünden kazasız belasız atlatan İttihatçılar 1912 yılının ünlü "sopalı seçim"lerinde[21] ise güçlenen muhalefetin dinsizlik suçlamalarını karşılamak durumunda olacaklardı.

HÜRRİYET VE İTİLÂF

İttihatçılar bu dönemde İtilâfçılar adını alan Hürriyet ve İtilâf Fırkası propagandacılarını dini siyasete alet etmekle de suçluyorlardı: Buna göre Hürriyet ve İtilâf ile gerici bir örgütlenme olan "Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye" birleşmişti ve halkın dinsel duyguları propaganda için kullanılıyordu.[22] Birçok yerde "intihâbât münâsebetiyle bazı kimselerin hoca kıyafetine girerek din-i mübin-i İslamiyeyi garazkârâne bir takım ihtirasâta alet etmek suretiyle sadedilan ahaliyi iğfâl etmekte olduğundan..." yakınılıyordu.[23]

Galatasaray Sultanisi'nin bahçesinde seçim.

O dönemin en önemli tartışma konularından biri de, İttihatçıların muhalefetin güçlendiği Meclis-i Mebusan'ın feshini belirleyen Kanun-ı Esasi'nin 35. maddesini kendilerinin denetlediği yürütme yararına değiştirmeleriydi. İzmir'de çıkan İttihatçı *Anadolu* gazetesi yazarlarından Galib Bahtiyar, dini siyasete alet eden muhalefetin bu tür propagandalarından 35. madde ile ilgili olarak şu örneği veriyordu:

> Otuz demek Ramazan'daki otuz oruç ve beş ise her müslimin edasına mecbur oldukları beş vakit namaz imiş!!! İttihatçılar Otuzbeşinci Maddeyi ta'dil ile oruç ve namazı kaldırmak istiyorlarmış. İşte İtilâf propagandacılarının ahâliyi ifsâd için icâd eyledikleri çâre![24]

Yine bu dönemde, İttihat ve Terakki'nin Bursa Katib-i Mes'ûlü olan Celal (Bayar) Bey de din adamı kılığındaki muhaliflerden, mekteplilere ve bilime karşı olan ve "Mikrop yoktur! Kolera hastalığına karşı tedbir almalı demekle dinsizler Allah'ın takdirine karşı koyuyorlar..." diyen bir hocadan sözediyordu.[25] Doğal olarak bu suçlamalar karşılıksız değildi. İttihatçıların İtilâfçıları dini siyasete alet etmekle suçlamasına ilişkin bir başka ilginç örnek de şuydu:

Seçimler sırasında Volçetrin eşrafından İttihatçı olduğu bilinen Mehmed Bey'in girişimleriyle Priştine'ye "Lihye-i saadet-i cenab-ı Peygamberî", yani peygamberimizin sakalı gönderilmişti. İtilâfçılar bunun "Genç Türkler'in Peygamberi olan Mahmud Şevket Paşa'nın sakalı" olduğunu ileri sürmüşlerdi. *Rumeli*'ye göre İtilâfçılar "isterseniz tecrübe için ateşe atalım. Eğer yanarsa sakal Mahmud Şevket Paşa'nındır, yanmazsa lihye-i peygamberî olduğu anlaşılır" demişlerdi.[26]

İttihatçılara göre İtilâfçıların bu tutumu birçok bölgede gerici isyanlara neden olmuştur. Eskişehir ve köylerinde seçimler sırasında meydana gelen olaylar İtilâfçıların halkın dinsel duygularını kışkırtmalarının sonucuydu. Daha birçok örneği görülebileceği gibi Selanik ve Eskişehir olaylarında halk şapka giyileceği, dinsizliğin geleceği ve Jön Türkler'in "gavûr" oldukları söylenerek kışkırtılmıştı.[27]

Örneğin Selanik'e bağlı Langaza Kazası'nın Neğvan Köyü'nde "elbette şeriata rey vereceğiz, hürriyete rey vermeyeceğiz" diyen köylülerle jandarmalar arasında çıkan çatışmada bir asker ile on bir köylü ölmüş ve elli kadarı da yaralanmıştı.[28] *Rumeli*'ye göre olay İtilâfçıların din ve şeriatı siyasal amaçları için kullanmaları yüzünden çıkmıştı: Yakalanan köylüler "Ne yapalım efendi,

Bir İtilâfçının cenazesinin üzerindeki örtüye şarap dökülüp dökülmediği hakkında Bolu'dan gelen yazı

Babıâlî
Dahiliye Nezâreti
Şifre Kalemi

Bolu Mutasarrıflığından vârid olan (şifre) Mühimdir.

Redif dairesinde icrâ'-yı teftiş için buraya gelen Saim Bey'den alınan mâlumât bervech-i zir arz olunur. Geçen gün Adapazarı'nda konferans veren Aydın mebus-u sâbıkı Ubeydullah Efendi İstanbul'da vefat eden Hürriyet ve İtilâf Cemiyeti'ne mensub birisinin cenazesi üzerindeki kâbe puşidesine cenaze alayında bulunan Rum papasının ayin merasimi sırasında şarap döktüğü ifade eylemiş ve mumaileyhin bu ifadatı buraca amik teessür husule getirmiş olub beyn'el-halk ve bilhassa muhalefinden ve ulemadan bazılarınca bu hâl vaki' ise mukaddesât-ı diniyye-yi İslamiyeye bu surette taarruza İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne istinaden icra'-yı hükumet eden kabinenin ne sebeble lakayd kaldığı ve böyle bir hâl vâki' olmamış ise İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne mensub bir mebus-u sâbıkın böyle asabiyyet-i diniyeyi galeyana getirecek ifâdâtı neden iltizam eylediği yolunda şiddetle teati'-yi efkâr edilmektedir. Saim Bey kendisine vâki' olan ifâdâta ve mes'elenin zahir olan ehemmiyetine binaen makam-ı aidince malumat hususe lüzum görülmekle keyfiyetin icabı vechle ta'mik ve tedkiki ve lüzum görülürse yanlış telakkiyâta mahal bırakılmayacak tebligât-ı mahsusa icra ettirilmesi menut-u rey-i zerin-i nezaretpenahileridir ferman.fi 13 Şubat sene 327 14 Vürudu

Mutasarrıf Kani

Bu meselenin polis müdüriyet-i umumiyesince tahkikiyle ona göre cevab yazılması ve Ubeydullah Efendi'nin sözlerinin takyid ve tahrif edilmesi de muhtemel olmağla bu cihetin dahi İzmit Mutasarrıflığı marifetiyle tahkiki zımnında Mektubçu Beyefendi'ye fi 14 minhu

BOA.DH.SYS. Dosya No: 53/33

bize akıllı sandığımız bazı herifler (şeriatı mı istersiniz yoksa hürriyeti mi istersiniz) dediler, sonra şeriatın peygamber yolu olduğunu hürriyetin de bi'dat olduğunu söylediler. Eğer rey verirsek (memleket satılacak, muhaceret olacak) dediler, bizi aldattılar ve korkuttular" demişlerdi.[29]

ESKİŞEHİR OLAYLARI

Eskişehir ve Seyitgazi'deki olaylar da benzer nitelikteydi.[30] İsyanı Eskişehir'in büyük eşraf ailelerinden biri olan Zeytunoğulları yönetmişti. Hürriyet ve İtilâf Fırkası Eskişehir şubesi reisi olan Hacı Veli de bu ailedendi. Olaylara İtilâfçıların Eskişehir'de yapılan müntehib-i sâni seçimlerinde istediği sonuçları alamaması neden olmuştu. İtilâfçılar, "Jönler" olarak adlandırdıkları İttihatçıların çocuklara şapka giydireceklerini, giymeyenleri keseceklerini, halkı dinsizleştireceklerini, ülkeyi düşmana satacaklarını ve Padişah da dahil olmak üzere tüm memurların dinsiz olduğunu söyleyerek halkı İttihatçılara ve seçim görevlilerine karşı kışkırtmışlardı. Hacı Veli kendi simgesi olan bir sancak yaptırmış ve fırkanın şube binasına astırmıştı. Eskişehir merkezinde müntehib-i sâni seçimlerinde İttihat ve Terakki'den 13 ve İtilâf'tan 5 ikinci seçmenin seçilmesi üzerine, kışkırtılmış bir kısım ahali "Biz Hacı Veli'nin sancağını tanır, onun altında toplanırız" diyerek gösteri yapmışlardı.[31] Merkezde seçimi kaybeden İtilâfçılar bunun üzerine köylerde sürmekte olan seçimleri kendi lehlerine çevirebilmek için köylüleri kışkırtarak İttihatçılara oy vermemeye ve seçim görevlilerine engel olmaya zorlamışlardır. İsyancıların ilginç istek ve sloganları vardı. Hey'et-i Teftişiye'ce mühürlenmiş oy pusulalarına "bunlar Jönlerin kâğıdı" diyerek; "biri Jönlere diğeri şeriata ait olmak üzere" iki sandık konulmasını istiyorlardı. Taşköprü'de halk kâğıtların eczalı, sandıkların elektrikli olduğunu, onların Ahmed yazmalarına karşılık sandıktan Mehmed çıktığını ileri sürmüşlerdi. Bardakçı'da köylüler "ne seçim isteriz ne mebus ne de sandık. Hoca Abdurrahman Efendi'ye mazbata veriniz, İstanbul'a gitsin, hukukumuzu muhafaza etsin. Geçen defa bize bir kâğıt mühürlettiniz, Sultan Hamid'i tahttan indirdiniz. Bu defa kâğıtları mühürletip dinimizi alacaksınız. Sultan Hamid'in nesi vardı" diyerek seçime karşı çıkmışlardı.[32]

Birçok kişinin yaşamını yitirdiği bu olayları yerinde incelemek için gönderilen "Divan-ı Harb-i Örfi Hey'et-i Tahkikiyesi" isyanların çıkmasında, Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın, ünlü *Açık Söz* isimli seçim bildirisinin de etkili olduğunu belirterek toplattırılmasını istemişti.[33]

İttihatçılar hem dinle ilgilenmemek ve karşı olmakla hem de dini siyasete alet etmekle suçlanıyordu. Örneğin Aydın mebusu Ubeydullah Efendi'nin İtilâfçılara yönelik suçlamaları tepkilere neden olmuştu. Bolu Mutasarrıflığı'ndan gelen, 23 Şubat 1912 tarihli şifre yazıya göre yakınma konusu şuydu:

> Geçen gün Adapazarı'nda konferans veren Aydın mebus-u sâbıkı Ubeydullah Efendi İstanbul'da vefat eden Hürriyet ve İtilâf Fırkasına mensub birisinin cenazesi üzerindeki Kâbe puşidesine cenaze alayında bulunan Rum papazının ayin merasimi sırasında şarap döktüklerini ifade eylemiş ve mumaileyhin bu ifadesi buraca amik teessür husûle getirmiş olub beyne'l-halk ve bilhassa buna istinaden icra-yı hükumet eden

kabinenin ne sebeble lakayd kaldığı ve böyle bir hal vaki' olmamış ise İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne mensub bir mebusu sabıkın böyle asabiyyet-i diniyeyi galeyana getirecek ifâdâtı neden iltizam eylediği yolunda şiddetle teati-yi efkâr edilmektedir.[34]

Bununla birlikte İttihatçılar daha çok dine saygısızlıkla suçlanıyordu: Bunlar "anâsır-ı saire hukukunu düşünmedikleri gibi" Müslümanlıkla ilgilenmemişlerdi. "Birçok yerlerde camiler tekkeler satılıp yerlerine hanlar çarşılar yapılıyor"du. "Selanik'te koskoca Sultan Murad hazretlerinin yaptırdığı cami-i şerif, o güzel ibadethane İttihatçılar tarafından" yıkıtırılmıştı. "Siyonist denilen gizli Yahudi Cemiyeti'nin parmağı ile" Trablusgarb savunmasız bırakılmıştı.[35]

Bu eleştirilerden de anlaşılacağı gibi, muhalefet, seçim propagandalarında özellikle dini duyguların egemen olduğu çevrelerde, İttihat ve Terakki'nin uygulamalarını dinsizlik olarak yorumlayan bir düşünceye seslenmeye çalışmıştır.[36] İttihatçıların sert önlemleri sayesinde oya dönüşmese de bu tür propagandaların tutucu halk kesimleri üzerinde bir hayli etkili olduğu ortaya çıkmaktadır.

İçinde yaşadığımız toplumun dinsel duygu ve düşüncesinin günümüzde de siyasetin en önemli konularından biri olduğu kuşkusuz bir gerçek olduğuna ve Türkiye'de bu kadar yıldan sonra II. Meşrutiyet-tekilerden pek de farklı olmayan bir şekilde din oyunu aktörlerine çokça rastlanıldığına göre, siyasetin akılsallaştırılması ve demokratikleştirilmesi konusunda yeni yaklaşımlara ve yeni bakış açılarına ihtiyacımız olduğunu, sonuç olarak vurgulamamız gerekir.

1. Halil İnalcık, "Tanzimatın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", *Belleten*, XVIII/112, (Ekim 1964), 649; Ergun Özbudun, *Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma*, Ankara, 1975, 21-25.
2. Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul, 1976, 78-79; Tekeli-İlkin'e göre, İttihat ve Terakki hareketine küçük memur ve subaylarla bütünleşen taşranın tüccar ve esnafı da katılmıştı. Bkz. İlhan Tekeli, Selim İlkin, "İttihat ve Terakki Hareketi'nin Oluşumunda Selanik'in Toplumsal Yapısının Belirleyiciliği", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, Ankara, 1980, 351-362.
3. Bu yazıyı hazırlarken de yararlandığımız çalışmamız için bkz. Fevzi Demir, "İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)", Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü basılmamış doktora tezi, İzmir, 1995.
4. *İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuz Bir Mart Hadisesi, II. Abdülhamid'in Son Mabeyn Başkatibi Ali Cevat Bey'in Fezlekesi*, (Hazırlayan: Faik Reşit Unat), Ankara, 1985; 7-24; Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, Ankara, 1984, 8-16; Akşin, *age*, 92-101.
5. Ali Cevat, *age*, 16.
6. Akşin, *age*, 93-94.
7. İsmet Bozdağ, *Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, İstanbul, 1992, 25.
8. *age*, 61.
9. Akşin, *age*, 94.
10. *Takvim-i Vekâyi'*, 23 Teşrin-i evvel 1324; krş. Ali Kemal, "Askerimiz-Askerliğimiz", *İkdam*, 2 Teşrin-i sâni 1908.
11. "Beşiktaş Vak'a-yı Müessifesi", *Sabah*, 16 Teşrin-i evvel 1908; Ali Cevat, *age*, 172.
12. *Sabah*, 2 Eylül 1908; Ali Cevat, *age*, 116.
13. Cemiyet seçimler dolayısıyla bir program yayınlama gereğini oldukça geç bir tarih olan 6 Ekim 1908'de duymuştur. Metni için bkz. *Şûrâ-yı Ümmet*, 6 Teşrin-i evvel 1908; Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c. I (İkinci Meşrutiyet Dönemi), 65-67. Bu programın kısa bir yorumu için bkz. Akşin, *age*, 103-106.
14. Açıkça söylemese bile, Fransa örneğini vererek, din işleri ile siyasetin birlikte yürütülemeyeceğini belirten bir yazı için bkz. "Mezheb ve Siyaset", *İttihat ve Terakki*, 10 Teşrin-i sâni 1908.
15. Örneğin İzmir'de, İttihat ve Terakki Tilkilik Kulübü'nce Mevlid-i Nebevi okutulmasına ilişkin bir duyuru için bkz. *Ahenk*, 10 Kânunuevvel 1908.
16. Akşin, *age*, 34.
17. Birol Emil, *Mizancı Murad Bey, Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, 1975, 396-397.
18. Mehmed Murad, "Din ve Devlet", *Mizan*, 19 Eylül 1324. *Mizan*'ın bu gerici tutumu *İkdam*'ı bile rahatsız etmiştir. Bkz. "Cinnet mi Cinayet mi?", *İkdam*, 28 Eylül 1908.
19. Akşin, *age*, 94. Mizancı'nın sürgün hatıraları için bkz. Mehmed Murad, *Enkâz-ı İstibdad İçinde Züğürdün Tesellisi*, Matbaa-i Amedi, Dersaadet, 1329.
20. İstanbul mebus seçimi sonuçları için bkz. *Tanin*, 12 Kânunisâni 1908.
21. Bu değerlendirmeyi yapan birkaç örnek için bkz. Mustafa Ragıb, "İntihâbâtta Parti İhtirası", *Akşam*, 25 Mart 1943; Servet Armağan, "Türkiye'de Parlamento Seçimleri", *İ.Ü.İ.İ.F.M.*, XXXIII/3-4 (1945), 45-100; Reşat Ekrem Koçu, "Türkiye'de Seçimin Tarihi (1877-1950)", *Tarih Dünyası*, I/5, (1950), 183; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c. III (İttihad ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi), İstanbul, 1989, 164; Tevfik Çavdar, *Müntehib-i Sani'den Seçmen'e*, Ankara, 1988, 9-13.
22. "Cemiyet-i Muhtereme-i İlmiye ve İttihad ve Terakki Cemiyeti", *Temînat*, 21 Şubat 1912.
23. Şeyhülislam Musa Kazım Efendi'nin Bursa Niyabeti'ne gönderdiği ve bu gibi hareketlere izin verilmemesini isteyen yazısı için bkz. "Beyanname", *Hak*, 16 Mart 1912.
24. "Tesvilat-ı Menhusa", *Anadolu*, 4 Nisan 1912.
25. "Ramazan'da yüksek okul öğrencilerinin memleketlerine, sılaya gelmeleri adeti vardı. Tıbbiye öğrencileri de gelmişler, şikâyetçiler arasında yer almışlardı. Bunlar da hocanın (Mikrop varsa getirsinler yiyeceğim) dediğini anlatıyorlardı. Latife etmek istedim: (O halde niye tereddüt ediyorsunuz? Veriniz yutsun) dedim. (Biz de bunu düşünmedik değil. Ancak adamın ensesi kalın, belki de mikrop tesirini göstermez. Sonunda mahcub oluruz diye çekindik) dediler." Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, c. II, İstanbul, 1968, 476.
26. Deneyin sonucunu öğrenemedik. Bkz. "Güya Mahmud Şevket Paşa'nın Sakalı İmiş", *Rumeli*, 19 Şubat 1912.
27. "Eskişehir'de İttilâfçılar-Tahkikat-ı Resmiye", *Tanin*, 20 Mart 1912.
28. Langaza Olayları için bkz. "İntihâbâtın Müessif Sahneleri", *Tanin*, 28 Mart 1912; "Bu Muhalefet Değildir; Şenaat ve Cinayettir", *Rumeli*, 28 Mart 1912.
29. "İntihâbât Önünde: Hürriyet ve İttilâf ve İttihad ve Terakki", *Rumeli*, 29 Mart 1912.
30. Eskişehir Olayları için bkz. "Eskişehir'de İttilâfçılar: Tahkikat-ı Resmiye", Tanin, 20 Mart 1912; "Eskişehir Vuku'atının Sebeb-i Hudusu", *Tanin*, 29 Mart 1912; Ahmed Şerif, "Eskişehir Vaka'-i İrtica'iyesi", *Tanin*, 4 Nisan 1912; İhsan Güneş, "1912 Seçimleri ve Eskişehir'de Meydana Gelen Olaylar", *Belleten*, LVI/216 (Ağustos 1992), 470-481; Tunaya, *age*, c. III, 407-408.
31. Güneş, *agm*, 471.
32. Güneş, *agm*, 475-477.
33. *Açık Söz, Hürriyet ve İttilâf Fırkası'nın Maksadını Yanlış Anlayanlara İzahat ve Redd-i İtirazat*, Hikmet Matbaası, Konstantiniyye, 1330; BOA-DH.SYS., Dosya No: 53-46.
34. Dahiliye Nezareti bu sorunu Polis Müdüriyet-i Umumiyesi aracılığıyla araştırmış ve Adapazarı Kaymakamının, böyle bir sözün söylenmediğine ilişkin 18 Şubat 1327 tarihli yazısı üzerine soruşturma sona ermiştir. Bu konuda yapılan yazışmalar için bkz. BOA-DH.SYS., Dosya No: 53/33. Bolu Mutasarrıflığı'ndan konuyla ilgili gelen şifre yazı ve çevirisi için bkz. Ek:1
35. *Açık Söz...*,11-12.
36. Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, İstanbul,1990, 164; Güneş, *agm*, 469.

KENDİ KALEMİNDEN 1912 SEÇİMLERİNDE RIZA TEVFİK'İN DÖVÜLMESİ

Gümülcine'de Sopalı Seçimler

CÜNEYD OKAY

maslı tâc olurdu serpuşi garpta olsa
kret gibi hâkimi zîfazlı iktidarın.
/ Feylesof Rıza'yı darbeyleyen vatandaş!
ık çok mu var vatanda üstâzı bî şümarın?
Hüseyin Kâmi

Rıza Tevfik, 1930'lu yıllar.
Cengiz Kahraman arşivi

Meşrutiyet döneminin en çok konuşulan, üzerinde en fazla durulan mebus seçimleri "1328 intihabatı"dır. Bu seçimlerde iki büyük fırka, İttihad ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf karşı karşıya gelmişlerdir. İttihad ve Terakki'nin baskısıyla hükümet bu seçimlerde, meclisin feshinden sonra verileceği vaad edilen mebus harcırahlarını ödememiş, böylelikle Hürriyet ve İtilaf adaylarının seçim bölgelerine giderek çalışmalarda bulunmalarını önlemek istemişse de, Hürriyet ve İtilaf adayları da borç para bularak bu çalışmaları yapmak için teşvik edilmişlerdir.[1] Bu olaylı seçimlerde tevkifatlar olmuş, İttihad ve Terakki muhalifleri sindirmek için çeşitli yollara başvurmaya başlamıştı. İşte bu fırkanın sindirme politikasına en fazla maruz kalan İtilafçıların başında yazı ve konuşmalarıyla etkili bir muhalif olan Rıza Tevfik|Bölükbaşı| geliyordu.

1912 seçimlerinde adayların seçim ve tanıtım kampanyalarının temelini, verdikleri konferanslar oluşturmaktaydı. İttihad ve Terakki, toplantıların sadece fırka şubelerinde yapılabileceği yolundaki sıkıyönetim kararını, açık yerlerde yapılacak toplantıların da ülkenin huzur ve sükûnu için hükümet tarafından men edilebileceğine dair kanun hükmünü muhalifler için kullanmış, bunun sonucunda Büyükada'da verdiği konferansı gerekli mercie bildirmeyen Rıza Tevfik tutuklanmış ve yirmi beş gün hapse mahkum edilmişti.[2] Bu hapis kararı Rıza Tevfik'i yıldırmamış, bir seçim gezisi için Gümülcine'ye gitmeyi göze almıştır. Gümülcine'ye geldiğinin ertesi günü İttihadcılar tarafından sille tokat dövülmüş, kanlar içinde kalmış ve bu hali fotoğraflarla da tesbit edilmişti. Rıza Tevfik'in dövülme hadisesi üzerine, birkaç hafta evvel "Doksanbeşe Doğru" şiirini yazan Tevfik Fikret bu sefer de "Yegâne Feylesofumuz" isimli bir şiir kaleme alır (*Vazife*, sayı: 15, 15 Mart 1328/ 28 Mart 1912). Daha önce de *Haluk'un Defteri*'nde (İstanbul: Tanin Matbaası 1327/1911) "Yegâne Feylosofumuza" ithafıyla "Hakikatin Yıldızı" şiirini yazmış olduğundan, *Vazife* bu iki şiiri alt alta aynı sayıda yayınlar. Gene Rıza Tevfik'in dövülmesi üzerine Hüseyin Kâmi'nin de basılmamış bir dörtlüğü bulunmaktadır (Hilmi Yücebaş, *Rıza Tevfik*, İstanbul: Yaylacık Matbaası, 1968, s.162).

Türk seçim tarihine bu ve benzeri olaylar sonucunda "sopalı seçimler" olarak geçen 1912 seçimlerinde "Gümülcine Vakası" olarak bilinen Rıza Tevfik'in dövülmesi en açık olarak kendi kaleminden gazete sütunlarına aktarılmıştır. Rıza Tevfik başından geçenleri dönemin en sert muhalif basın organlarından birine, *Vazife* gazetesine vermiştir. Meşrutiyet döneminin dikkate değer aydınlarından olan Nüzhet Sabit tarafından yayınlanan *Vazife*, İttihad ve Terakki'ye karşı son derece sert bir muhalefet takip etmiş, nihayetinde de yayını durdurulmuştur. *Vazife* o dönem muhalefetin sesi olmuş, Tevfik Fikret'in ünlü "Doksanbeşe Doğru" şiiri de ilk defa burada yayınlanmıştır (*Vazife*, sayı: 7, 9 Kânunisani 1327/22 Ocak 1912). Rıza Tevfik'in seçim gezisi sırasında dövülmesi üzerine yazdığı yazı aşağıya değiştirilmeden alınmıştır. İfade bozuklukları ya da cümle düşüklükleri metinden kaynaklanmaktadır.

1. Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1990, s. 147.
2. *ibid*, s.149

GÜMÜLCİNE VAKASI

Galiba martın sekizinci cuma günü idi; seyahate karar vermiştim. Alafranga onbiri beş geçe trene râkiben İstanbul'dan hareket ettim idi. Evvela Gümülcine'ye uğramağa azmeylemiştim ve bu şehre ilk defa olarak gidiyordum. Gece yarısından takriben iki buçuk saat sonra Gümülcine istasyonuna vasıl olacağımı öğrendim.

Bizim memleketimizde bir garip yoklama usulü var ki dünyanın bir yerinde görmedim: Memleket dahilinde bile seyr ü seyahat ederken mevkifin birinde bir polis memuru tekmil yolcuların ismini, künyesini, memuriyet veya sanatını, nereye gideceğini, ilk defa hangi istasyona çıkacağını soruyor. Ve bir uzun takrirlik kağıdı üzerine kaydediyor ve nazikâne selam verip gidiyor. Avrupa'ya çok defa seyahat ettiğim için bu muameleyi biliyor idim. Hatta tezkereden daha münasebetsiz bir kayıt olarak telakki ettiğim için hükümet nezdinde bile bazı ihtiaratta bulunmuştum. Bittabi Gümülcine'ye karib mevkifde polis efendinin -usul üzere- istintakına maruz bulunduk ve yalan söylemek âdetim olmadığı için kendimi ve hatt-ı hareketimi bildirdim, yazdı gitti.

Gece yarısından ikibuçuk saat sonra Gümülcine istasyonuna vâsıl oldum. Oraya kimse inmedi. İstasyonda bir polis vardı. Beni yukarıdan aşağı süzdü ve arkamdan geldi. Ben bir araba istedim. Arabacılardan birisi ilerledi. Rodop Oteline gitmek istediğimi söyledim; fakat polis efendi arabacıya hitaben "Beyefendiyi Rumeli Oteline götür!" dedi. Ben manidar bir bakışla polis efendiye teşekkür ettim ve bu tavsiyenin sebebini sordum. "Efendim en temiz otel odur da onun için!" dedi. Yine teşekkür ettim. Fakat yolda arabacıya "Ben behemehal Rodop Oteli'ne gideceğim oraya davetliyim!"dedim. "Peki efendim!" dedi. Lakin beni iltizamen Rumeli Oteli'ne götürmüş olduğunu bilahare anladım. Rumeli Oteli şehrin kenarındadır. Rodop Oteli ortasında ve Metropolidhane karşısındadır. Şehrin en temiz oteli budur.

Rumeli Oteli'ne vürudumuzda İsmail Bey'in evini arabacıdan sordum. Bilirim dedi. Gece hemen oraya gidebilirdim. Fakat hem cebanetime, hem nezaketsizliğime hamlolabileceği için fikrimden vazgeçtim yalnız ertesi sabah gelip beni oraya götürmesini arabacıya tenbih edip yukarıya odama çıktım. Ertesi günü alatürka üçte uyanmıştım. Hemen bir haber gönderdim. Zoidi Efendi namındaki zatı çağırdım. Dostlarımdan birisi kendisini bana tavsiye etmişti. Belediye azasından olan bu zat Metropolidhane'de bulunurmuş ve Metropolid Efendi nezaketen vekilini dahi göndermiş, bir avukat ile bir de doktor da vusulümden haberdar olmuş, cümlesi de gelmişler. Ben otelin alt katındaki gazinoya indim. Gazinonun sokağa nazır olan duvarının iki zaviyesinde birer kapısı vardır. Tezgâhın karşısındaki kapı mukabilindeki masayı işgal ettik. Bumca konuşmaya başladık. O esnada karşımızdaki kapıdan birer ikişer bazı sefil adamlar girmeye başladı ve diğer cihetteki kapı yanında bulunan masaların etrafına biriktiler ve hususi konuşmaya başladılar. Benim hüviyetimden şüphe ediyor imişler. Fakat -tahkikata göre- Selanik'li Şevki Efendi namında bir zat benim hüviyetimi kahve haricinde sokakta beklemekte olan diğer adamlara bildirmiş; onlar dahi tezgâh yanındaki kapıdan girip evvelkilere ilâhak ettiler. Takriben onüç onbeş kişi olmuşlardı. Derhal içlerinden bir zayıf kısa boylu adam kalktı bana doğru geldi. Ve mütehevviranе bir lisan ile : Kalk be efendi! Merkeze gideceğiz! Sen ahaliyi burada fesada vermeye mi geldin? Sen müslümansan Metropolid ile ne işin var? ilâ ahir" gibi sözlerle yakama sarıldı. Anladım. "Oğlum sen kimsin? Merkez neresidir?" dedim. Ve yakamdan elini kurtardım. Onun üzerine daha şiddetli bir surette yakama sarıldı. Ve sağ eliyle sol kaşımın üstüne bir yumruk vurdu. Kaşımdan yüzüme ve sakalıma kanlar akmaya başladı. Ortaya çıktım. Etrafımı sardılar. Ellerinde silah olup olmadığına baktım. Göremedim. Hep başıma ve gözüme vurmakta idiler. Ben yalnız gözümü ve yüzümü muhafaza etmek kaydında idim. Mukabele ettim yalnız fena halde sövüyorlardı. "İleride anlaşırız, şimdi vurunuz ziyanı yok!" diyordum. Metropolid vekili efendi ile gazinocu ve garson ayırmak istediler. O vakit onlara birkaç yumruk vuruldu ve saldırma çekildi. O sırada polis Edhem Efendi isminde bir zat tezgah kapısından girdi. "Aman ne yapıyorsunuz? Bırakın!" dedi ve hafifçe bir düdük öttürdü. Lakin polis ve jandarma geleceğine yirmi kadar daha baldırı çıplak kahveye hücum ederek arbedeye iştirak etmeye başladı. "Polis efendi anladım. Bica ederim siz karışmayın!"dedim. Şiddetle boğuşmakta olduğumuz halde beni devirmek için çelme atıyorlar ve iskemle ile de vuruyorlardı. Arka arka beni kapıya kadar getirmişler (sokağın zemini kahve kapısından yarım metre kadar alçaktır) o kapıdan beni sokağa attılar. Sırt üstü iki metre ötede kaldırımlara düştüm ve kafam yarıldı. Derhal kendimi toplayıp kalktım. Yakam, gömleğim, gözüm, yüzüm kan içinde kaldığı halde bir şey demedim. Lakin "Nereye gideceğiz? Buyrun daha vuracak var mı?" dedim. Kollarıma yapıştılar. Döve döve yola sevk ettiler. Polis efendi yalnız kanla ve çamurla mülemma kısmı ve yanı başında revolverini taşıyordu. "Efendi kaçsana!..Koşsana!" diyordu. İnadıma olduğum yerde durdum ve "Karışma!.. Acelem yok! dedim. O vakit de tekme ile arkamdan vurmaya başladılar. Yol üzerinde yine kendilerinden beş altı kişi bekletiyorlarmış. Bir sokak başına geldik. Orada altı yedi kişi yaya kaldırımında bizi bekliyordu. Beni darp edenler, bunlara hitaben "A be!..İşte bu Feylesof Rıza Tevfik!...Dinsiz!..Trablus'u İtalya'ya satan!..Bunun anasını Bulgar... ilâ ahir" dediler. Bu hususta en çok gayret edip edepsizlikte en ileri giden Pomak Ahmed namında miskin bir ihtiyar idi. Bu davet üzerine onlar da üzerime yüksekten hücum ettiler. Ve yere çamurlar üzerine düşürdüler. Yine gayret edip kalktım fakat onlardan

"Gümülcine taarruzundan sonra Rıza Tevfik"
***Vazife*, 12 Nisan 1328**
(25 Nisan 1912)

YEGÂNE FEYLESOFUMUZ

-Rıza Tevfik için-

Yazık! Dedikleri en sonra çıktı: gayz-ı galiz
O muhteşem, lekesiz cebhe-i dirahşânı,
O levh-i irfânı
Sonunda kanlara garketti... Bari, ey hûn-riz,
Hakikatın o şafak parçasında fecr-engiz
Olan sitâre-i handan karşısında utan!
Hayır, güneşlere toprak ve hakka taşlar atan
Çocukların onu görmez... Dövün zavallı vatan!

Tevfik Fikret

HAKİKATIN YILDIZI

-Yegâne feylesofumuza-

Pür-tehekküm soruyorlardı: -Niçin herkesten
Ayrı durdun? Ne için istenilen, titremilen,
Koşulan şeyleri tahkir ederek, çiğneyerek
Âlemin zıddına, pür-çin ü taab, bir meslek
İhtiyâr etmeye mecbûr oldun

Ne için söyle, tecerrüdde ne lezzet buldun?
Neydi sevkeyleyen âmâlini bî-hûde yere
En çetin yollara, en hışk u haşîn sadmelere?
Neydi rûhunda o illet ki muharriş, müzmin?
Doğruluk, hubb-ı hakikat mı?.. Fakat sen delisin!

O sükût etti; ve bir katre-i hârid asabî
Bir tebessümde sinen girye gibi
Titreyip kaldı cebîninde.

-Evet sen delisin!
Bütün insanlar akılsız, bütün âlem miskin,
Bütün efkâr-ı beşer kör de şu dünyada gören,
Anlayan bir senin aklın mı? Neden, söyle, neden
Herkesin gittiği yoldan saptın?
Herkesin yıktığı evhâmı hakikat yaptın,
Tapıyorsun

O, muannid, mütegaafil, bakıyor,
Sanki bir heykel...

-Evet sen delisin, hem mağrûr
Ve muzır bir delisin; haddini aştın artık
Seni ığmâz edemez, hazmedemez insanlık...
Ve bütün kafile taşlarla mücehhez, mahmûm,
Ettiler "Hak!" diyerek hakka hücûm

Ona her darbe şifâ, her acı söz bir müjde:
Taşlar indikçe sızan kanlar o kudsî yüzde
Bir küçük nokta bırakmıştı... Bakıp zâlimler
Doğdu zannettiler alnında beyâz bir akîter!

Tevfik Fikret

Tevfik Fikret'in Rıza Tevfik için yazdığı iki şiirin yer aldığı 15 Mart 1328 (28 Mart 1912) tarihli Vazife gazetesi. "Yegâne Feylesofumuz" Gümülcine olayının ardından yazılmıştır. "Hakikatın Yıldızı" ise 1911 yılında yazılmış olup daha önce Hâluk'un Defteri'nde yayınlanmıştır.

biri saatimin kordonundan çekti ve kopardı aldı götürdü. Hâlâ da bulunup iade olunmadı. Bu hal üzere istasyona geldik. Orada beni bir jandarmaya teslim ettiler ve "Al bu hain köpeği sana teslim ettik kenefe hapset. Senden isteriz ha!" dediler. Ben "Şimdi şehre avdet edeceğim! Anlaşırız dedim!" Tabii bir silsile-i şütuma hedef oldum. Jandarma bana bed muamele etti. Ve beni hat boyunda küçük bir (bekleme)ye soktu. Jandarma Yüzbaşısı Harputlu Remzi Bey beni kabul etti ve hükümetin bu işten haberi olmadığını beyan ederek teessüf etti. Lazım gelen cevabı verdim. Telefon ile hükümet adamlarını istedim cevap veren olmadı. O vakit: "Aman efendim buradan hemen gidiniz, bunlar dağlı adamlardır. İhtilal olacak sizi öldürecekler" gibi sözlerle beni İstanbul'a iade etmek istedi. Bu düsturları bildiğim için lazım gelen cevabı verdim ve behemehal şehre gireceğimi söyledim ve ısrar ettim. Bu zat zabitler arasında gördüğüm en nazik adamdır. Mamafih, üçbuçuk saat kan içinde orada kaldım. Oradan da üçüncü sınıf vagonlardan birine hapis edildim ve bir tüfekli diktiler. Şimendifer gelince beni alıp geri götürecek idi. Dağlardan aşarak geleceğimi ve behemehal şehre gireceğimi bağırarak söyledim. Bir müddet sonra bir jandarma zabiti bir de polis komiseri geldi. Beni oradan çıkardılar. Bir lando içine koydular, bir müfreze jandarma ile şehre hastahaneye geldik. Saat alaturka dokuzu bulmuştu. Henüz yemek yememiştim. Gümülcine ahalisinden gördüğüm hulus-ı muhabbet ve teveccüh bana tesliyet verdi. En metin halkı orada gördüm. Ve mizaçlarını tetebbu ettim. Bu cinayetkârâne tecavüzün nasıl tertib edildiğini tahkik ettim. Bir risale şeklinde vak'ayı yazacağım. Şimdilik bu kadar malumat kifayet eder ve Tanin'in yanlış malumat aldığını ispat eder. Çünkü ne nutuk söyledim ne de kimseyi tahkir ettim. Millet kâmilen işten bihaber idi. Bu işte kırk kadar evbaştan başka kimse yoktur. Ve hepsi de İslam'dır. Yalnız birisi Girid'li birisi de Avdeti olmak üzere iki kişinin de bir rol oynadığım bana haber verdiler.

Feylesof
Rıza Tevfik

Vazife, sayı: 20
(19 Nisan 1328/2 Mayıs 1912)

Tek Parti Döneminde Seçimler

Dr. HAKKI UYAR
Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü öğretim görevlisi

1908 seçimlerinde İttihab-ı Mebus Komisyonu

İttihat ve Terakki Cemiyeti –Yumurtacı bu küfelerdeki yumurtaların hepsi cılk. Bunlarla mebusan omleti yapılamaz. Yumurtacı –Zarar yok efendim. Bırakın Paskalya geliyor. Ben onları pişirir kırmızıya boyar satarım.
Kalem, 2 Teşrinievvel 1324 (15 Ekim 1908)

OSMANLI DÖNEMİNDE SEÇİMLER

Osmanlı Devleti'nde seçme ve seçilme ile ilgili kavramlar, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gündeme geldi. Osmanlı Devleti'nde ilk seçimler, 1876 tarihli Kanun-u Esasi'nin yürürlüğe girmesinden sonra yapıldı. 1876 Anayasası çift meclisli bir yapı getirmekteydi. "Meclis-i Umumi" denilen parlamento, "Heyet-i Âyan" ve "Heyet-i Mebusan"dan oluşmaktaydı. Parlamentoyu toplantıya çağırma ve feshetme yetkisi padişaha aitti.[1]

Heyet-i Âyan üyeleri ömür boyu bu görevde kalmak üzere, padişah tarafından atanmaktaydı. Heyet-i Mebusan üyeleri ise, iki dereceli bir seçimle halk tarafından seçilecekti. Mebus seçimindeki esaslar şunlardı: Her 50.000 erkek Osmanlı vatandaşı 1 milletvekili seçecekti; seçimler 4 yılda bir ve gizli oyla yapılacaktı. Mebus seçilebilmek için 30 yaşını bitirmiş olmak gerekiyordu.[2]

Meclis-i Mebusan'ı oluşturmak üzere, ilk seçimler 1877 yılında yapıldı. "İmparatorluk önce sancak esasına göre 29 büyük bölgeye ayrıl"dı. Tüm ülke için 130 mebus seçilecekti. Bu seçimler, çok sınırlı sayıda seçmenin katılımıyla yapılabildi. "Çünkü birinci ve ikinci seçmenler olarak iki seçmen grubunun oluşturulması için büyük ölçüde zamana ve önceden yapılmış hazırlıklara gerek duyulduğu düşünülerek, seçimleri çabuk bitirmek ve bir an önce Meclisi toplamak için şöyle bir yöntem izlenmiştir: İstanbul ve çevresi dışındaki diğer kaza, liva ve il merkezlerinde, daha önceden şehir ve kasaba halkınca seçilen idare meclisleri üyeleri ikinci seçmen sayılmış ve milletvekilleri birer birer ve gizli oyla bu üyelere seçtirilmiştir."[3] Bu Meclis, Mart-Haziran 1877 tarihleri arasında toplandı. Osmanlı-Rus savaşı sırasında Meclis padişah tarafından feshedildi. Kasım 1877 tarihinde yapılan ikinci seçimden sonra, Aralık 1877 tarihinde toplanan Meclis, Osmanlı-Rus savaşında uğranılan yenilgi sonrasında, hükümete ve padişaha yönelik eleştiriler nedeniyle, padişah tarafından dağıtıldı (Şubat 1878). Meclis, toplantı süresi içinde "İntihab-ı Mebusan Kanunu"nu çıkarmayı başarmıştı.[4] Bu kanun -çeşitli değişiklikler yapılarak- 1908 yılından 1942 yılına kadar yapılan seçimlerde uygulandı.[5]

Birinci Meşrutiyet'in sona ermesinden 30 yıl sonra, 1908 yılında İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte, seçimler tekrar gündeme geldi. Kasım-Aralık 1908 tarihinde yapılan seçimleri büyük çoğunlukla İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri kazandı. Osmanlı döneminde yapılan seçimlerin üçüncüsü olan 1908 seçimleri, 1877-1919 tarihleri arasında gerçekleşen altı seçimden en özgür yapılanıdır. Bu seçimlerin bir başka özelliği de, siyasi grupların/partilerin girdiği ilk seçim olmasıdır (İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Ahrar Fırkası).[6]

1908 seçimleri sonrasında, İttihat ve Terakki karşısında muhalefetin güçlenmesiyle (Hürriyet ve İtilaf) birlikte, seçimler "siyasal yarışma" olmaktan çıktı ve "sokak terörü"ne dönüştü.[7] Nitekim, 1912 yılında yapılan seçimler, "sopalı seçim" olarak tanımlanmaktadır.[8] 1912 seçimlerini de İttihatçılar büyük çoğunlukla kazandılar. Buna rağmen, Meclis-i Mebusan yaklaşık üç ay sonra feshedildi (Ağustos 1912). Balkan Savaşları nedeniyle yapılması geciken seçimler, ancak 1914 yılında yapılabildi. 1913 yılında Babıâli Baskını ile iktidara gelen İttihat ve

Terakki, 1914 seçimlerine rakipsiz olarak girdi ve kazandı. Bu Beşinci Meclis döneminde, Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na girdi. 1918 yılı sonbaharında savaşta uğranılan yenilgi sonucunda İttihatçılar hükümetten çekilince, padişah Vahdettin de İttihatçılardan oluşan Meclis-i Mebusan'ı "zorunlu politik nedenler" gerekçesini ileri sürerek feshetti.[9]

Osmanlı döneminde yapılan altıncı ve son seçim, 1919 seçimleridir. Bu seçimler ülkenin büyük bir bölümünün işgal altında olması nedeniyle olağanüstü koşullar altında yapıldı. 1919 seçimlerine, önceki seçimlerden farklı olarak -Museviler dışında- azınlıklar (Ermeni ve Rumlar) katılmadı. Ocak 1920 tarihinde toplanan son Osmanlı Mebusan Meclisi, iki ay kadar açık kalabildi. İngilizlerin Meclisi basmaları (Mart 1920) sonrasında, padişah dağılmış durumda olan Meclisi feshetti (Nisan 1920). Bu Meclisin en önemli işlevi, Misak-ı Milli'yi kabul etmek olmuştur.[10]

İkinci Meşrutiyet dönemindeki siyasal ortamdaki parti kavgaları (İttihat ve Terakki-Hürriyet ve İtilaf) ülkeyi olumsuz yönde etkiledi. Sokak terörü, sopalı seçimler ve sürgünler, iki parti arasında büyük bir nefret yarattı. Bu nefret, Milli Mücadele'ye yansıdı. Hürriyet ve İtilafçılar, Milli Mücadele'yi İttihatçı bir hareket olarak görüp desteklemediler. Tek parti dönemi boyunca CHP, İkinci Meşrutiyet dönemindeki parti kavgalarını "yıkıcı" olarak tanımladı ve bunun propagandasını yaparak, kendi iktidarını pekiştirmede kullandı.[11]

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ SEÇİMLERİ

Milli Mücadele döneminde yapılan seçimler arasına, 1919 yılı seçimlerini de eklemek gerekir. Ancak, biz bütünlük olması açısından bu seçimleri, Osmanlı döneminde yapılan seçimler arasında verdik.

Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin dağıtılması üzerine, M. Kemal Paşa'nın 19 Mart 1920 tarihinde yayımladığı bir seçim tebliğine dayanarak seçimler yapıldı. Birinci Büyük Millet Meclisi'ni oluşturan milletvekillerini üç grupla toplamak mümkündür: "1. İstanbul'dan, Meclisi Mebusan'dan gelen 92 mebus; 2. Birisi Yunanistan'dan olmak üzere, diğerleri Malta'dan gelen 14 mebus; 3. 19 Mart tebliğine göre seçilmiş 232 mebus". Toplam 337 milletvekilinden oluşan Birinci BMM'deki milletvekilleri 66 seçim çevresinden seçilmişlerdi.[12]

Birinci BMM, olağanüstü koşulların yaşandığı bir dönemde, olağanüstü yetkilerle üç yıl görev yaptıktan ve Milli Mücadeleyi kazandıktan sonra seçimleri yenileme kararı aldı (Nisan 1923).

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA SEÇİMLER (1923-1950)

Tek parti döneminde yapılan seçimler, gerçek anlamda bir seçim değildir. Bunlar, seçimden ziyade plebisittir; hatta, plebisit olarak tanımlamak bile zordur. Çünkü, plebisitte yurttaşın "evet" ya da "hayır" oyu kullanma hakkı vardır. Halbuki tek parti dönemindeki seçimlerde, adayların seçilememe gibi bir tehlikeyle karşılaşmaları söz konusu değildi. Adaylar -özellikle CHP'li adaylar-, "ittifakla" seçiliyorlardı. "Müttefikan" değil de, oy çokluğu ile seçilme ancak, partinin dolaylı desteklediği bağımsız adaylar için söz konusuydu. Birinci seçmenlerin seçtikleri ikinci seçmenlerin CHP'li olmasına özel bir önem veriliyordu. Bağımsız olarak ikinci seçmenliğe adaylığını koymak pek mümkün olmuyordu. CHP'li ikinci seçmenler de, CHP'li adaylara oy vermek zorundaydı; çünkü, CHP'li bir ikinci seçmenin CHP'li bir adaya oy vermemesi parti tüzüğüne göre suçtu. Dolayısıyla, CHP'li ikinci seçmenler, "oybirliği" ile CHP'li adayları seçmek zorundaydı. Bu da herhalde -Mete Tunçay'dan naklen- "oybirlikli demokrasi" olarak tanımlanabilir.

Tek parti döneminin milletvekili adayları seçime bir hafta kala belirlenmeye başlanıyor ve seçimlerden birkaç gün önce halka ilan ediliyordu. Bunun doğal bir sonucu olarak, milletvekili adaylarının seçim kampanyasına girişmelerine de gerek kalmıyordu. Adayların aktif bir çalışması olmamakla beraber, seçimlerden önce parti örgütleri her tarafı parti bayraklarıyla ve afişlerle donatıyor; halkı seçimlerde oy kullanmaya çağırıyordu.[13]

CHF, 1933 yılında ikinci seçmenlerin belirlenmesine ilişkin "CHF İntihap Yoklama Talimatnamesi"ni yayınladı. Bu talimatnamenin içeriği şöyleydi[14]:

> Milletvekili seçimi için ikinci seçmen seçimindeki yoklamalar şu şekilde yapılır: Nahiye ve ilçe idare heyetleri ilçe merkezinde ilçe idare heyeti başkanının; il merkezinde il idare heyeti başkanının başkanlığı altında -il idare heyetinin de katılımıyla- toplanır. Her seçim bölgesinde ikinci seçmenliğe seçilecekler için toplantıya katılanlar arasında oylama yapılır. Çoğunluk kazananların listesi il idare heyetinin başkanına sunulur. İlçelerde hazırlanan listeler de il idare heyetinin başkanına gönderilir.
> İl idare heyeti başkanı bu listeleri toplayıp, il idare heyetine sunar. İl idare heyeti gerekli görürse bu listelerdeki bazı isimleri değiştirir ve düzenlediği listeyi partinin ikinci müntehip adayları olarak, il idare heyeti başkanının imzasıyla seçmenlere (birinci seçmenlere) duyurur (madde 12).

İkinci seçmenlerin belirlenmesine partide yapılan yoklamada itiraz etmek isteyenler, itirazlarını en geç 20 gün içinde bir üst idare heyetine iletmek zorundadırlar (Madde 13).

> Asıl seçimde reylerini yoklama neticelerine uygun olarak vermeyen Fırka mensupları, nizamnamemizin 120 inci maddesinde yazılı seçim kayıtlarını tanımamış sayılır, buna göre ceza görür. (madde 14).

1931 tarihli CHF Nizamnamesi'nin söz konusu 120. maddesi ise şöyleydi:

> Umumi esaslara, büyük kongrenin kararlarına, Umumi reislik tebliğlerine, Umumi idare heye-

linin kararlarına riayet etmiyenler, bütün intihaplarda Fırka namzet ve azalarına rey vermiyen veya bunların aleyhinde çalışan veya muarız bir teşekkülün namzetliğini kabul eden veya açıkça reddetmiyen veya Fırkaca namzet gösterilen yerlerde kendisini kendi başına namzet gösteren veya gösterilmesine karşı göz yuman, veya intihaplara mazeretsiz olarak iştirak etmiyen veya muarız bir namzet lehinde gizli, açık çalışanlar ve kendi müesseselerinde bulunanların böyle hareket ve faaliyetlerine müsamaha gösterenler, Fırka kongrelerinin program, Fırka gruplarının karar olarak kabul ettiklerini vazife sahibi iken yapmıyanlar, Fırka vazifelerini yaparken bilerek nizamnameye uymıyanlar, Fırka mensup ve memurlarından Fırka şerefini, haysiyetini kıranlar yapıklarının derecesine ve yapılan suçtaki alakalarına göre ihtar, ikinci ihtar, muvakkat ihraç ve tart cezası ile cezalandırılır. Bu cezalar sırasiyle verileceği gibi sıra takip edilmeden birden de verilebilir.[15]

İkinci seçmenlerin oy verdiği milletvekili adaylarının parti tarafından belirlenmesindeki yöntemler, CHP tüzüğündeki gelişmelere göre değişiklik göstermektedir. Ancak, tek parti yönetimi pekiştikçe, adayların belirlenmesinde de belli bir istikrar sağlandı. CHP'nin kurulduğu tarihte (1923) adayları belirleme yetkisi Fırka Divanı'na aitti. Bu yetki, 1927 yılından itibaren - CHP Genel Başkanı, CHP Genel Başkan Vekili ve CHP Genel Sekreteri'nden oluşan- Umumi Riyaset Heyeti'ne (Genel Başkanlık Divanı) verildi. Umumi Riyaset Heyeti'nde adayların belirlenmesinde -bazı istisnalar olmakla beraber-, genellikle CHP Genel Başkanı'nın isteği doğrultusunda kararlar alınmaktaydı. Tek parti dönemi boyunca, milletvekili adayları genellikle Atatürk döneminde Atatürk tarafından; İnönü döneminde de İnönü tarafından belirlenmekteydi.

> Milletvekili adaylarının belirlenmesinde göz önüne alınan kriterlere baktığımızda, aday olarak belirlenen kişilerin genellikle ülkenin tanınmış yazar, gazeteci, tüccar, serbest meslek sahibi, Milli Mücadele döneminde önemli hizmetleri olan kişilerden ve bunun yanısıra toplumda popülerliği ve saygınlığı olan kişiler arasından seçiliyordu. Bu kişilerin saygınlığı ve popülerliği, tek parti yönetiminin meşruiyetinin pekiştirilmesinde de önemli bir işlev görmekteydi. Belirlenen adaylarda aranan bir başka özellik de güvenilir olmak ve lider kadroya bağlılıktı.[16]

11 Agustos 1927'de Heybeliada'da müntehib-i sani seçimi.

CHP'nin 1931 tarihli programında, bir dereceli seçim sistemi, toplumun belli bir demokratik olgunluğa ulaşmasından sonra uygulanabilecek nihai bir hedef olarak algılanmaktadır:

> Bir dereceli intihabı tatbik etmek yüksek emellerimizdendir. Ancak vatandaşı, intihap edeceğini tanıyabilecek vasıllar, şartlar ve vasıtalarla mücehhez kılmak lazımdır. Bunun temini hususundaki mesainin matlup neticeyi vereceği güne kadar vatandaşı, yakından tanıdığı ve emniyet ettiği insanları intihap etmekte serbest bırakmağı demokrasinin hakiki icaplarına daha uygun buluyoruz.

CHP'nin 1935 tarihli programında ise, ileride bir dereceli seçim sistemine geçilmesi fikrinden vazgeçildi ve iki dereceli seçim sisteminin demokratikleştirilmesi esası benimsendi:

> Saylav seçim kanunu yenilenecektir. Yurdumuzun genel şartlarına göre, vatandaşı yakından tanımakta olduğu ve inandığı şahısları ikinci seçmen olarak ayırmakta özgür bırakmağı ve saylav seçimini bu yönden yapmağı demokrasi gereğine en uygun buluruz".

Ancak, 1943 yılında kabul edilen programda yapılan değişiklikle, 1935 yılından da geriye gidildi:

> Yurdumuzun umumi şartlarına göre vatandaşın yakından tanıdığı ve emniyet ettiği kimselere rey vermesini temin eden iki dereceli seçimi ameli icaplara uygun buluruz.[17]

Tek parti döneminde köylerde sandık kurulmuyordu. Birinci seçmen olan köylüler oylarını nahiyelerde kurulan sandıklarda kullanıyordu. Her köy sıraya konuyordu. Bu nedenle oy kullanma işlemi birkaç gün sürmekteydi. Birinci seçmenler için sandık kurulan en küçük yerleşim birimi, nahiye idi. İkinci seçmenler ise, oylarını il ve ilçelerde kullanıyordu.[18]

Tek parti dönemi boyunca ve 1946 seçimlerinde, seçimlere katılma oranı şöyleydi:[19]

Seçim yılları	Katılma oranları
1927*	% 23
1931*	% 45
1935	% 68.5
1939	% 77.8
1943*	% 80
1946	% 75

* İşaretli seçim sonuçları tahmini bir oranı ifade etmektedir.

Kadınlara milletvekili seçme-seçilme hakkı 1935 seçimlerinde gerçekleşti.

1923 SEÇİMLERİ

Bu seçimde, 1877 tarihli İntihab-ı Mebusan Kanunu'na ek olarak çıkarılan 3 Nisan 1923 tarihli 320 sayılı kanunla seçimlere gidildi. Buna göre; her 20.000 erkek seçmen için 1 milletvekili seçilecekti, 18 yaşını dolduran her erkek seçme hakkına sahipti (seçmenlik için vergi ödeme koşulu kaldırılıyordu) ve her 200 kişi için 1 ikinci seçmen seçilecekti.[20]

1923 seçimlerinin, tek parti dönemindeki diğer seçimlere göre daha özgür bir ortamda geçtiğini söyleyebiliriz. Milli Mücadeleyi kazanmış olmanın verdiği prestiji değerlendirerek ülke yönetimini tamamıyla ele geçirmek isteyen, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (A-RMHC) temeline dayanan Birinci Grup'un yine aynı temele dayanan İkinci Grup'u tasfiye ettiği bu seçimlerde, bazı illerde gerekenden fazla aday gösterildi; ancak, gösterilen fazla adaylar da Birinci Grup mensuplarındandı ve ikinci seçmenler bunlar arasından tercihlerini yapmak zorunda kaldılar. 1923 seçimlerinde, bağımsızlardan sadece Gümüşhane milletvekili Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey Meclis'e girebildi; diğer milletvekilliklerinin tümünü Birinci Grup üyeleri kazandı. İkinci Meclis döneminde (1923-1927) yapılan bir ara seçimde, Nurettin Paşa da Bursa'dan bağımsız olarak milletvekili seçilecektir.[21] Bunlar istisnai birer örnektir. Tek parti yönetiminin pekiştiği ilerleyen yıllarda, bu tip istisnai örnekler de olmayacaktır. 1923 seçimlerini, tek parti dönemindeki diğer seçimlerden ayıran bir başka özellik de, ikinci seçmenlerin Birinci Grup adaylarını "ittifakla" seçmemeleridir; yani, Birinci Grup adayları ikinci seçmenlerin oylarının tamamını alamamışlardır.

1923 seçimlerinde, ileride Halk Fırkası'na dönüşecek olan Birinci Grup'un İstanbul adayları ve ikinci seçmenlerden aldıkları oylar şöyleydi:

Rauf (Orbay) Bey	1252 Rey
Müşir Fevzi (Çakmak) Paşa	1250 "
Dr. Adnan (Adıvar) Bey	1250 "
Kazım Karabekir Paşa	1239 "
Refet (Bele) Paşa	1238 "
Muhtar Bey	1237 "
Abdurrahman Şeref Bey	1234 "
Fethi (Okyar) Bey	1230 "
Bahriye Miralayı Ahmed	1226 "
Dr. Refik (Saydam) Bey	1225 "
Süleyman Sırrı Bey	1223 "
Hamdullah Suphi Bey	1213 "
Ali Rıza Bey	1202 "
Akçuraoğlu Yusuf Bey	1183 "
İsmail Canbulad Bey	1181 "

1923 seçimlerinde, İstanbul'dan 16 kişi de müstakil olarak milletvekilliğine adaylığını koydu. Ancak, bunlardan hiçbiri seçilemedi. Söz konusu müstakil adaylar arasında, Av. Lütfi Fikri Bey ve Ali İhsan Paşa gibi tanınmış kimseler de vardı.[22]

1923 seçimlerinde azınlık temsilcileri, esnaf ve amele teşkilatları Birinci Grup'u destekledi. Seçim kararı alındıktan sonra, Yemen ve Musul da seçimlere katılmak istedi ve Türkiye'ye bağlılıklarını bildirdi. Ankara Hükümeti, Musul'un talebini kabul etti. Musul'un nüfusu göz önüne alınarak, 4 milletvekili çıkaracağı hesaplandı. Hatta Birinci Grup, Musul'dan göstereceği milletvekili adaylarını da belirledi: Şeyh Vasfi, Esbak Şeyhülislam Haydarizade İbrahim Efendi, Şeyh Said-i Kürdi, eşraftan Musa ve İstinaf Mahkemesi Reisi Haşim Bey.[23] Birinci Grup, 4 milletvekili çıkarması gereken Musul'dan 5 aday göstererek ikinci seçmenlere tercih hakkı tanımaktaydı. Ancak, Musul'un Türkiye'de kalmayacağının kesinleşmeye başlamasından sonra, burada seçimler yapılmamış olsa gerektir. Musul'un Türkiye sınırları içindeymiş gibi seçimlere dahil edilmek istenmesi, hükümetin Musul üzerindeki iddialarının ciddiyetini göstermesi bakımından dikkate değerdir. Birinci Grup tarafından Musul'dan milletvekilliğine aday olarak gösterilen Şeyh Said-i Kürdi'nin Said-i Nursi olduğunu düşünüyoruz.[24]

Birinci Grup'un 1923 seçimlerini kazanması sonrasında, Halk Fırkası kuruldu. M. Kemal, seçimlerden önce, 9 Ümde'yi yayınladığı 8 Nisan 1923 tarihinde, A-RMHC örgütüne gönderdiği bir yazıda cemiyet üyelerini seçim çalışmalarına katılmaya çağırmış ve seçimlerin kazanılması halinde Halk Fırkası'nı kurulacağını bildirmişti:

> Eğer ümidimiz veçhile Müdafaai Hukuk teşkilatımızın müntehap ve mutemetleri milletin ârâsına nail olurlarsa âtiyen Büyük Millet Meclisinde Halk Fırkası namı altında memleketin idaresi mesuliyetini deruhte edeceklerdir. (...)
>
> Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti ve azaları ben reisiniz dahil olduğum halde umdelerimizi milletimize neşr

1930'lu yıllarda Cumhuriyet Halk Fırkası'na ait yardım makbuzları.
Cengiz Kahraman arşivi

ve izah edelim. (...) İtimadınızı mütemadiyen isbatı liyakata çalışmış reisiniz sıfatile cümlenizi yekvücut olarak intihap mesaisine davet ediyorum. Sizinle daima irtibattayım.[25]

1927 SEÇİMLERİ

1927 seçimleri; TpCF denemesi, Şeyh Sait isyanı, İstiklal Mahkemeleri ve İzmir suikast girişimi yargılamaları sonrasına rastladı. Bu seçimlere gelinceye kadar, muhalefet büyük ölçüde tasfiye edilmişti ve seçimlerde CHF'nin karşısına çıkacak bir muhalif parti/grup yoktu. Takrir-i Sükun döneminin yarattığı baskı ortamı ve bunun yarattığı tepki, halkın seçimlere katılma oranını da düşürdü ve 1927 seçimleri, Cumhuriyet döneminin en düşük katılımlı (% 23) seçimleri olarak tarihe geçti.

M. Kemal, 1927 seçimleri öncesinde halka yönelik yayınladığı beyannamede (29 Ağustos 1927) CHF'yi "İstiklal Mücadelesinin zadei tabiisi" olarak tanımlamakta ve partinin dört yıllık dönemdeki başarılarını sıralamaktadır. Ayrıca, kendini ön plana çıkarmakta ve adayları kendisinin belirlediği vurgusunu yapmaktadır:

> Cumhuriyet Halk Fırkası namına mebus namzedleri ben kendi imzamla reylerinize arzediyorum.
> Mebus namzedlerini takdim ederken mazi tecrübeleri ve atinin taleb ettiği yüksek vazifeleri bilhassa gözönüne aldım. Bana layık gördüğünüz itimad ve mesuliyetin dört sene sonra tekrar temiz hesabını arzedebilmek için mesai arkadaşlarımı intihapta bilhassa itina göstermeye çalıştım[26]

M. Kemal, seçimlerden önce tüm adayların isimlerini açıkladığı tamimde (30 Ağustos 1927) de aynı vurguyu sürdürmekteydi:

> Cumhuriyet Halk Fırkası namına bütün memlekette Türkiye Büyük Millet Meclisi azalığı için mebus namzedi olarak tesbit ettiğim zevatın heyeti umumiyesini ittılaınıza arzediyorum. Her vatandaş için yeni devrede beraber çalışmağı münasip gördüğüm arkadaşların heyeti umumiyesinin birlikte görülmesini faideli addettim. Bunlardan her dairei intihabiyeye tefrik edeceğim mebus namzetlerini ayrıca imzam tahtında arzedeceğim.[27]

Seçimlerden önce, M. Kemal yayınladığı bir başka tamimde ise, geçmiş dönemde ekonomik çıkar peşinde koşan ve bu nedenle kamuoyunu rahatsız eden CHF milletvekillerinin bu tür davranışlarda bulunmayacakları sözünü veriyordu (29 Ağustos 1927): "CHF'ye mensup milletvekilleri milletvekili sıfatlarını özel ekonomik hayatları için değerden düşürmemelerine Parti Genel Başkanlığı dahi özel dikkat gösterecektir. Devlete ait kurum ve şirketlerde, imtiyazlı şirketlerde ve inhisar idarelerinde partili milletvekilleri görev almayacaklardır (...)"[28] Bu tamim, halkın sadece baskıcı ortamdan değil, milletvekillerinin ekonomik çıkar peşinde koşmalarından rahatsız olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Nitekim, halkın rahatsızlığı seçimlere katılmama şeklinde kendini açık bir şekilde gösterdi.

Milletvekili seçimleri, adayların ilan edilmesinden birkaç gün sonra yapıldı. M. Kemal, 7 Eylül 1927 tarihinde vatandaşlara yayınladığı tamimde, "Cumhuriyet Halk Fırkası namına takdim ettiğim namzetler memleketin her tarafında aziz vatandaşlarımın müttefikan umumi tasvip ve intihabına mazhar oldu" diyerek, seçimleri CHF'li milletvekillerinin kazandıklarını duyurdu ve teşekkürlerini iletti.[29]

1927 seçimlerinde, İstanbul 16 milletvekili çıkaracaktı. Bu milletvekillerini seçecek olan İstanbul'daki tüm ikinci seçmenlerin sayısı 1.458 idi. İkinci seçmenler, 2 Eylül tarihinde yapılan seçimlerde tamamıyla CHF'li adayları seçtiler. CHF'li adayların dışında bağımsız olarak milletvekilliğine adaylığını koyanlar da vardı. Bunların sayısı 6 idi. Milletvekilliğine seçilemeyen bağımsız adaylar şunlardı: Emekli askeri doktor Hasan Rıza Bey, Süryani cemaatinden Habib Yozgabi, telefon müfettişi Ferit Bey, tütün işçilerinden Hasan Efendi, tesviyeci ustası Zühtü Efendi, tapudan emekli Nuri Bey.[30]

1931 SEÇİMLERİ

1931 seçimleri, SCF denemesinin başarısızlıkla sonuçlanmasının hemen sonrasında yapıldı. Parlamento içinde güdümlü bir muhalefet hareketi yaratma düşüncesinin bir sonucu olarak kurulan SCF'nin iktidara gelme tehlikesinin belir-

mesi ve hesapta olmayan bir şekilde kitleselleşmesiyle birlikte, CHF iktidarını tehlikeye düşürecek bu denemeye son verildi. Parlamento içinde güdümlü ve örgütlü bir denetleme mekanizması gerçekleştirilmeyince, bu kez, denetleme işini bağımsız milletvekillerinin gerçekleştirmesi öngörüldü. Ancak, daha sonra Müstakil Grup'a dönüşecek olan bağımsız milletvekillerinin ciddi anlamda denetleme işlevini yerine getirdiklerini söylemek mümkün değildir.

1931 seçimleri öncesinde, CHF Genel Merkezi'ne aday adayı olarak başvuranların sayısı 800 ile 1.350 arasındaydı.[31] Parti, bu başvurulardan sadece 30-40 tanesini listesine aldı. Geri kalan adayları partinin kendisi bizzat gösterdi. 12 Nisan'da ikinci seçmenler seçildi.[32]

M. Kemal, 20 Nisan'da seçimler nedeniyle millete hitaben yayınladığı beyannamede, Türkiye'de ayrı ayrı sınıfların olmadığını, "fakat ferdi ve içtimai hayat için iş bölümü itibarile muhtelif mesai erbabı"nın olduğunu belirtmektedir[33]. Nitekim, CHF ülkenin tek ve ulusal partisi olarak, ülkedeki tüm toplumsal kesimleri temsil etme iddiasındaydı. Bu bağlamda, 1931 seçimlerinde köylü nüfusun fazla olduğu Konya, Kastamonu ve Ankara'dan köylü/çiftçi milletvekillerinin; sanayinin geliştiği ve işçi nüfusunun fazla olduğu Zonguldak ve İstanbul'dan işçi milletvekillerinin seçilmesine dikkat ediyordu. Gerçi, bunlar bir gösterişten başka bir şey değildi.[34] Bu türdeki milletvekili adayları "özel siparişle" aranıyor ve bulunuyordu. Örneğin, 1931 seçimleri öncesinde, Fahrettin Altay'dan bir köylü mebus adayı bulması istenmişti:

> Gayet aceledir.
> Çok dikkatle keşidesi. Zata mahsus.
> İzmir'de 2. Ordu Müfettişi 1. Ferik Fahrettin Paşa Hazretlerine
> Konya'dan bir çiftçi mebus yapmak kararındayız. Reisicumhur hazretleri arzu edilen evsafta bir namzet bulunması işinin bizzat zatı devletlerine havalesini irade buyurdular. Namzette arzu edilen evsafın esaslarını aşağıda yazıyorum:
> Namzet MÜTEGALLİBE olmamalı ve kimsenin ADAMI bulunmamalı, azçok arazi ve çift çubuk sahibi olmalıdır. Civar veya tenbis buyrulacak köylerden bizzat görülüp seçilmesi hususunda zatıdevletlerinin zahmet ihtiyar buyurmalarını rica ederim. Eskiden askerlik yapanlar tercih edilebilir. Alınacak talepnamesi posta ile gönderilmekle beraber isminin ve hüviyetinin şifreli işar buyrulması ve vakit dar olduğundan mümkün mertebe acele edilmesi ve mahrem kalması ayrıca ricaya mahsusumdur. Esaslar şunlardır:
> 1. Namzet mebus seçildikten sonra da çiftçi kalacak, hayatını terketmeyecek meslekine daima sadık kalacaktır. Mebusluğunda, tatil zamanında yine mesleğine ve mesleği iştigaline merbut kalacak, tatilinde köyünde aynı hayat tarzını yaşayacaktır.
> 2. Behemehal milliyetperver olacak, BEYNELMİLEL HER CERYANA ALEYHTAR bulunacak, gerek meclisteki hal vaziyet söz ve gerek meslekdaşları ile temaslarında daima bu noktai nazarı takip edecek.
> 3. Cumhuriyet Halk Fırkası'na ve O'nun bütün prensiplerine, akidelerine, hareketlerine tam sadakat sahibi olacak ve mebusluğu müddetince bu vaziyeti muhafaza edecek MUTAASSIP olmayacak.
> 4. Meclis'teki hayatında hal ve vaziyet ve kıyafeti esas memleketindeki gibi olacak, meclis içtimalarına ve her yere kasketi, poturu ile gelecek, gündelik hayat ve yaşama tarzını değiştirmeyecek, yalnız merasim günlerinde herkes gibi frak-jaket-redingot giyecek.
> 5. Yeni harflerle az çok okur yazar olacak, bu hususta eksikliği varsa meclisteki hizmeti esnasında çalışıp tamamlayacak.
> 6. Konuşkan, zeki ve akilselim sahibi olacak, çok yaşlı ve müteğallibe olmayacak.
> 7. Mücadele-i Milliye'de bir lekesi olmamalı, muhitinde nazarı

dikkat calip bir kusur ve sevimsizliği bulunmamalı. Milli Mücadele'de hizmet etmeleri ve intihabatta ve diğer vesilelerle fırkamıza hizmet etmiş olması arzu olunur. Hiç olmazsa muarız bulunmamış olmalı, fırkaya kaydı yoksa derhal yaptırılmalıdır.

8. Bu esasları tesbit edecek mahiyette imzalı bir mebusluk talepnamesi verecek.

9. İmza: Cumhuriyet Halk Fırkası Umumi Katibi RECEP

10. MM Vekaleti. Hususi Kalem. 7.4.1931 tarih ve 8 numaralıdır. MM Vekili ZEKAİ.

Bunun üzerine Konya köylerinde bir araştırma yapan Fahrettin Altay, aranan özellikleri taşıyan aday olarak H. köyünden Mustafa Lütfi'yi (Eken) seçti. Mustafa Lütfi, 8 yıl boyunca, yani Atatürk'ün ölümüne kadar milletvekilliği görevinde bulundu.[35]

M. Kemal, yine 20 Nisan 1931 tarihinde bu kez, CHF'li ikinci seçmenlere yönelik olarak yayınladığı beyannamede, onlara şunları söylemektedir:

> Yaptığımı bilen ve hizmet yolunda tedhirlerine inanan mefkureciler olarak kendimizi tenkide muhatap kılmağı lüzumlu görüyoruz. Bu sebeplerdir ki sizden, fırkaya mensup arkadaşlarımdan bizim programımıza taraflar olmayan namzedlere rey vermeniz gibi ağır bir fedakarlık istedim. (...) Başka programdan seçeceğimiz mebuslar için fırkamın müntehibi sanilerine dikkat noktası olarak gösterdiğim evsaf yalnız laik, Cumhuriyetçi, milliyetçi ve samimi olmaktır. Açık bıraktığım yerler için hiç bir şahsiyet lehinde veya aleyhinde herhangi bir telkinim yoktur ve olmıyacaktır.[36]

1931 seçimlerinde, 22 seçim bölgesinde 30 milletvekilliği müstakiller için ayrıldı. Ancak, 24 Nisan'da yapılan seçimlerde, M. Kemal'in açık isteğine rağmen, ikinci seçmenlerin oy vermemeleri sonucu, sadece 20 müstakil mebus seçilebildi. 16 milletvekili çıkaracak olan İstanbul'da müstakiller için 4 milletvekilliği ayrılmıştı. İkinci seçmenler, müstakillere oy vermeyince, İstanbul'un çıkardığı milletvekili sayısı 12'de kaldı. İstanbul'da seçimler sırasında 1.548 ikinci seçmen oy kullandı. Bu ikinci seçmenlerin oy vermediği bağımsız adaylar arasında şu isimler de yer alıyordu: İsmail Şefik Bey, yazar Konsilidçi Asaf Bey, avukat İzzet Bey, yazar Arif Oruç Bey, öğretmen Ali Seydi Bey, Kazım Karabekir Paşa, Operatör Cemil Paşa, Refet (Bele) Paşa ve Feridun Fikri (Düşünsel) Bey.[37] Bu adaylar arasında yer alan Refet Paşa, 1935 seçimlerinde müstakil mebus olarak Meclis'e girebildi. Müstakil mebuslar, 1931 seçimlerinden sonra yapılan bir ara seçimde (1933) Ali Fuat (Cebesoy) Paşa gibi tanınmış bir şahsiyetle takviye edilecekler dir. Ancak, müstakil mebusların tanınmış şahsiyetlerle takviyesi, müstakil mebusların başarı hanesine pek bir şey katmayacaktır.

1939 seçimlerinde 6 Ok'lu bayrağın altında oy kullanan seçmenler.
Cengiz Kahraman arşivi

CHP'nin tek parti döneminde yürüttüğü seçim faaliyetleri (karşı sayfada).

1935 SEÇİMLERİ

1935 seçimlerinde, kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkı tanındı. Oy kullanma yaşı 18'den 22'ye çıktı. Her 40.000 seçmen için 1 milletvekili seçilmesi esası benimsendi. Her 400 birinci seçmen için 1 ikinci seçmen seçilmesi kabul edildi. Atatürk döneminde yapılan son milletvekili seçimi olan bu seçimlerin bir başka özelliği de, azınlıklardan milletvekilleri seçilmesidir.[38] 1935-1939 döneminde TBMM'de bulunan kadın milletvekili sayısı 18'dir.[39]

1935 seçimlerinden önce, kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkı verilince, CHF örgütüne gönderilen bir yazıda (12.12.1934) kadınların artık ikinci seçmen de seçilebilecekleri, bunun için de partiye üye olmaları gerektiği bildirilmektedir.[40] Parti örgütüne gönderilen bir başka yazıda ise (20.12.1934), il genel meclisi ve köy ihtiyar heyetlerinde kadın üye sayısının % 20'nin altına düşmemesine özen gösterilmesi istenmekteydi.[41]

Seçimlerden önce, "CHF İdare Heyeti Reisliklerine" gönderilen ve "Gizlidir" ibaresi yer alan bir yazıda (23.12.1934) şu uyarılarda bulunuluyordu:[42]

> 1. Alınan haberlere göre ikinci müntehip seçiminde ve Mebus intihabı işlerinde çok uyanık olmaklığımızın gerekli olduğu anlaşılmıştır. Ezcümle, bazı muhaliflerin müstakil mebusluk için beyannameler dağıtıkları, kürsülerde intihap propaganda nutukları yapmağa hazırlandıkları bildiriliyor. Komünistlerin de, bilhassa Halkevleri gibi fikri sahalarda, komünist mebus seçtirmeğe savaşacakları anlaşılıyor.
>
> 2. Bunun için bilhassa ikinci müntehip olacakların şahıslarında çok dikkatli davranılmasını ve halkı iğfal edecek muhalif veya komünistlerin yapacakları propaganda veya nutuklara lüzumu gibi ve derhal mukabele

Başbakan İsmet İnönü, hükûmet üyeleri ve diğer yetkililerle birlikte Ankara Palas önünde, 1935.
Cengiz Kahraman arşivi

30 Ağustos 1937'de bir kasabada kurulan "Halk Kürsüsü"nde askeri bir şahıs nutuk çekerken.
Cengiz Kahraman arşivi

etmek ve bunların söz ve hareketlerinin önüne geçmek üzere her türlü tertibat ve tedabir alınmasını bu tamim muhteviyatından münasip surette kaza teşkilatımızın da haberdar edilerek uyanıklıklarının artırılmasını ve bu işte de mahallin idare amirlerile sıkı temas ve iş birliği yapılmasını dilerim.

Parti örgütüne gönderilen ve basına da yansıyan bir yazıda, milletvekili seçilmek isteyenlerin neler yapmaları ve neler yapmamaları gerektiği şöyle belirtiliyordu:[43]

> Mebusluğa seçilmeleri istenen Bayan veya Bayların namzet gösterilmeleri için bir çok imzalı telgrafla Atatürke veya Fırka merkezine yazılar geliyor. Önce de yazıldığı ve bilindiği üzere Mebusluğa seçilmek isteyenlerin bu istekleri kafidir. Bir çok imza ile bir Bayan veya Bayın Mebus seçilmesini istememin hem Fırka prensibine uygun düşmediğini hem de o Bayan veya bayın zararına bir tesir yapacağını alakalılar bilmelidirler. Buna teşebbüs edeceklerin uyandırılmasını diler saygılar sunarım.

1935 seçimlerinde 4'ü azınlıklardan olmak üzere, toplam 13 bağımsız milletvekili seçildi. Bu bağımsız milletvekillerini seçenler, CHF'li ikinci seçmenlerdi. Ancak, ikinci seçmenlerin bağımsız adaylara oy vermede pek istekli olmadıkları görülmektedir. Örneğin, İstanbul'dan bağımsız milletvekili seçilen Refet Bele, 1.625 ikinci seçmenden ancak 290'ının oyunu alabildi. Çok az oyla seçilme, sadece Refet Bele'nin başına gelen bir durum değildi. Halil Menteşe de, 1931 seçimlerinde İzmir'de bini aşkın ikinci seçmenden sadece 38'inin oyunu alarak seçilebilmişti. Halbuki, bu adaylar CHF Genel Merkezi'nin yeşil ışık yaktığı adaylardır. İkinci seçmenler, "kraldan çok kralcı" bir tutum takınarak, CHF destekli bağımsız adaylara oy vermekten çekinmişlerdir. Böyle bir ortamda, CHF Genel Merkezi'nin adaylığına karşı olduğu bağımsız adayların hiç seçilme şansı yoktu. Bunlardan biri de, Erzurum'dan aday olan Hüseyin Avni Ulaş'tı.[44]

1939 SEÇİMLERİ

Atatürk'ün ölümünden sonra ve İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı döneminde ilk milletvekili seçimleri 1939 yılında yapıldı. Atatürk'ün ölümünden hemen sonra İnönü, kendini siyasal yaşamdan silmeye çalışanlarla hesaplaştı (Şükrü Kaya ve T. Rüştü Aras). Ayrıca, Atatürk döneminde başlayan, eski muhaliflerle barışma politikasını sürdürdü (Kazım Karabekir ve Rauf Orbay'ın milletvekili olmaları) ve bunu kendi Milli Şef'liğini pekiştirmede bir araç olarak kullandı.

1939 seçimlerinde, ikinci seçmen adayların listesi 13 Mart'ta, birinci seçmenlere duyuruldu ve 15-21 Mart 1939 tarihleri arasında birinci seçmenler, ikinci seçmenleri belirlediler. Bu tarihte milletvekili olmak için partiye başvuranların sayısı 4.500'ü geçmişti.[45] Tüm ülkede seçilen ikinci seçmenlerin sayısı 40.979'du.[46]

İkinci seçmenlerin belirlenmesinden sonra, 28 ilin ikinci seçmenleri Ankara'da toplandı; bunlarla yapılan "istişare" de göz önünde bulundurularak adaylar saptandı. Söz konusu toplantı 22 Mart'ta yapıldı. İki gün sonra milletvekili adayları açıklandı. 26 Mart'ta da, ikinci seçmenler, 420'si CHP'li, 4'ü bağımsız olmak üzere, 424 milletvekilini seçtiler. Bağımsız olarak milletvekilliğine seçilen 4 kişi azınlıklardandır. Bu 4 kişi, 1935 yılında bağımsız olarak seçilen 13 milletvekili arasında

yer almaktaydı.[47] 1939 seçimlerinde bağımsız milletvekilleri sadece azınlıklardan seçilmiş; bağımsız milletvekilliğinin Meclis'te yapması planlanan denetim işlevini Müstakil Grup üstlenmiştir. Ancak, Müstakil Grup da, denetim işlevini pek başarılı yürütemeyecektir.

1943 SEÇİMLERİ

Tek parti döneminin son milletvekili seçimleri olan 1943 seçimlerinden önce, Aralık 1942 tarihinde yeni bir seçim kanunu çıkarıldı. Bu seçim kanunu yeni bir değişiklik getirmedi; ancak, 1877 tarihli kanuna ek olarak çeşitli dönemlerde çıkarılan seçimlerle ilgili değişiklik yasalarını bir araya topladı.[48]

İkinci seçmenlerin birinci seçmenler tarafından belirlenmesine ilişkin seçimler, 15-20 Şubat 1943 tarihleri arasında yapıldı. İnönü 23 Şubat'ta milletvekili adaylarını açıkladı. 63 ilden 455 milletvekili seçilecekti. Gösterilen aday sayısı ise, 533 idi. 78 kişi fazladan gösterilmişti. Böylece, bazı illerde ikinci seçmenlere adaylar arasından istediğini seçme imkânı tanınmıştı[49]. Bu durumu, parti içinde çoğulculuğa doğru gidişin bir göstergesi olarak değerlendirmek mümkünse de; CHP bölge müfettişlerine seçimlerden sonra CHP Genel Sekreterliği'nin gönderdiği bir yazı (25 Mart 1943), bu değerlendirmeyi yapmamızı zorlaştırmaktadır:

> Son Mebus seçiminde fazla parti namzedi gösterilen Vilayetleriniz içinde şu veya bu namzet leh veya aleyhinde açık veya gizli propaganda yapılmış mıdır? Yapılmış ise ne gibi ve ne şekilde yapılmıştır? Gelecek seçimler için faydalanılmak üzere bizi aydınlatmanızı rica ederim.[50]

SONUÇ

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kadar geçen süreçte, 1877 yılından 1943 yılına kadar seçimler iki dereceli olarak yapıldı. 1945 yılında çok partili hayata geçilmesinden sonra, 1946 seçimleri ile birlikte, tek dereceli seçim sistemi uygulanmaya başlandı.

TBMM beşinci devresi için İstanbul mebuslarını seçmek üzere, Müteahhit Münir'in Beylerbeyi nahiyesi İntihab Şubesinden 4185 oyla, Eczacı Celâl'in ise Merkez nahiyesinden 17995 oyla müntehib-i sani seçildiğine dair İstanbul Mebus İntihabı Teftiş Heyeti Üsküdar İntihab Şubesi tarafından 21.1.1935'te verilen mazbatalar.
Cengiz Kahraman arşivi

Ancak, 1946 seçimlerinin sonuçları hiç de güvenilir değildi; gerçek sonuçları yansıtmaktan uzaktı. Çünkü, seçim sistemindeki açık oy, gizli tasnif ilkesini, CHP iktidarı seçim sonuçlarını kendi lehine çevirmek için kullandı. Bu da DP'de büyük tepki yarattı. DP'ye göre, bu seçimlerdeki açık oy, gizli tasnif ilkesinin amacı şuydu: "Tedhiş için açık oy, hile için gizli tasnif!"[51]

1946 seçimlerinde belki bazı usulsüzlükler yapıldı; ama, bu seçimler, tek parti dönemindeki seçimlere göre, son derece hareketli ve heyecanlı bir ortamda gerçekleşti. Tek parti dönemindeki seçimlerin sönük ve heyecansız geçmesinin nedeni ise; farklı adaylar arasında bir yarışma olmaması, seçimlerin gerçek anlamda bir seçim olmayıp, bir onaylama işleminden ibaret olmasıdır. Tek parti dönemindeki belediye (yerel) seçimlerinin nispeten daha canlı geçtiğini söylemek mümkündür. Bunda

1943 seçimlerinde İstanbul'da seçim alayı.

hem yöresel sorunların çözümünde oynadığı önemli rol, hem de adayların CHP Genel Merkezi'nin tepeden inmeci atamasıyla değil, kamuoyunun (yerel parti örgütünün ve CHP'li seçmenlerin) nabzının -kısmen de olsa- tutularak belirlenmesi etkili olmuş olsa gerektir.[52]

Tek parti döneminde milletvekili seçimlerinin, dört yılda bir aksatmadan yapılması ve şeklen de olsa seçim mekanizmasının işlemesi, CHP'yi çağdaşı olan tek partilerden ayırmaktadır. Ancak, söz konusu mekanizmanın demokratik olmadığı da açık bir şekilde ortadadır.

1950 seçimleri öncesinde çıkarılan seçim yasası, gizli oy, açık tasnif esasını getirerek, seçimlerin sonuçlarını güvenceye aldı. Seçim yasasındaki bu olumlu gelişmeleri, ne yazık ki milletvekili adaylarının belirlenmesinde göremememekteyiz. Tek parti döneminde milletvekili adaylarını parti lideri belirliyordu ve halkın bu sürece katılım hakkı yoktu; günümüzdeki çok partili dönemde de milletvekili adaylarını 5-6 parti lideri belirliyor ve yine halkın bu belirlemede bir katkısı yok. Öyleyse değişen sadece parti lideri sayısındaki artış mı? Adayları belirleme sürecine halk/partililer katılmadığı müddetçe, demokrasi olabilecek midir? Demokrasi, Cumhuriyetin 75. yılında olmayacaksa ne zaman olacaktır?

1. *Seçim, Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Uygulamalar*, TBMM Kütüphane ve Dokümantasyon Müdürlüğü yay., Ankara, 1982, s. 67-69.
   Bu kitabın büyük bir bölümü; 1994 yılında yayımlanan bir kitaba *"aynen"* alınmış. Kaynak gösterilmeden, dipnotlarına varıncaya kadar aşırılmış. Ne yazık ki, bir intihal olayı ile karşı karşıyayız. Söz konusu kitabın künyesi şudur: Saim Sezen, *Seçim ve Demokrasi*, Gündoğan yay., Ankara, 1994.
2. *Seçim, Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Uygulamalar*, s. 69-70. Bu konuda ayrıca bkz. Servet Armağan, "Türkiyede Parlamento Seçimleri", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, c. XXXIII, S. 3-4, 1968, (s. 45-100), s. 47-50.
   Birinci ve ikinci seçmen olabilmek için 25 yaşını bitirmiş olmak gerekiyordu.
3. *Seçim, Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Uygulamalar*, s. 72.
4. *Seçim, Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Uygulamalar*, s. 73; Armağan, agm., s. 57-58.
5. *Seçim, Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Uygulamalar*, s. 76.
6. *Seçim, Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Uygulamalar*, s. 78-79; Armağan, *agm*, s. 58-61; Tarık Z. Tunaya, *Hürriyetin İlanı, İkinci Mesrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar*, İstanbul, 1959, s.24.
   Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de yapılan seçimlerle ilgili olarak ayrıca bkz. Tevfik Çavdar, *"Müntehib-i Sani"den Seçmene*, V(erso) yay., Ankara, 1987; Şirin Tekeli, "Cumhuriyet Döneminde Seçimler", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c. 7, İletişim yay., s. 1797-1824; Beşat Ekrem Koçu, "Bizde Seçimlerin Tarihi 1-7", *Cumhuriyet*, 24-30 Eylül 1961; Kemal Zeki Gençosman, "t. Meşrutiyet'ten Günümüze 23 Seçim ve Siyasi Partiler 1-52", *Dünya*, 10 Kasım-31 Aralık 1980 (Gençosman'ın yazı dizisi yarım kalmış ve 52. yazıdan sonrası yayımlanmamış).
7. *Seçim, Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Uygulamalar*, s. 79.
8. Tunaya, "sopalı seçim" deyimini kullanırken (*age*, s. 24); "dayaklı ve sopalı seçim" deyimini kullananlar da vardır. Bkz. Armağan, *agm*, s. 61 ve *Seçim, Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Uygulamalar*, s. 79.
9. *Seçim, Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Uygulamalar*, s. 79-81.
10. *Seçim, Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Uygulamalar*, s. 71; Armağan, *agm*, s. 64-66; Beşat Ekrem Koçu, "Bizde Seçimlerin Tarihi 6, 1919 Seçimi", *Cumhuriyet*, 29 Eylül 1961.
11. Tarık Zafer Tunaya, II. Meşrutiyet dönemindeki İttihat ve Terakki-Hürriyet ve İtilaf çatışmasının halk üzerinde yarattığı etkiye ilişkin şu değerlendirmeyi yapıyor:
    "Yabancı işgali altında bulunan güney Egenin bir kasabasında iki devlet memuru bir mezarlığın yanından geçmektedirler. Birisi orada yatan dindaşlara fatiha okumayı öneriyor. Okuyorlar. Fakat öteki şunu ekliyor: 'Ben duamı İttihatçıların ruhuna ithaf etmiyorum.'
    Meşrutiyeti kasıp kavuran fırkacılık bu olay ile tanımlanabilir. Siyasi parti taraftarlığını bir tür din sayan, karşı parti üyesine ancak intikam ve kinle bakan insanlar ülkesinin tanıkları, bugün artık olağan bir kurum haline gelmiş olan fırkadan (siyasal partiden) sözedildiğinde dalma ürkmüşlerdir".
    Bkz. Tarık Zafer Tunaya, "Yakın Tarihin Kabusu: 'Fırkacılık'", *Vatan*, 3.3.1950 (Bu yazı Tunaya'nın şu eserinin içinde de ver almaktadır: Tarık Zafer Tunaya, *İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa*, Arba yay., İstanbul, 1988, s. 171-176).
12. Tarık Zafer Tunaya, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, Arba yay., İstanbul, 1994, s. 211-212.
    1920 seçimlerine ilişkin R. E. Koçu şunları söylemektedir:
    "kanuni formalitesi ile boş mebusluklar için yeni bir seçim yapılması uzun süreceğinden, istisnai bir ara seçim yapıldı, yeni mebuslar, millet tarafından seçilmiş müntehibi sanîler tarafından değil de, vilayetlerin idare meclisleri tarafından seçildi ve Ankara'ya gönderildi"
    Bkz. Beşat Ekrem Koçu, "Bizde Seçimlerin Tarihi 7, Birinci Büyük Millet Meclisinin Kuruluşu", *Cumhuriyet*, 30 Eylül 1961. Bu açıdan bakıldığında, 1920 seçimleri, 1877 yılında yapılan ilk seçimlere benzemektedir.
13. Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut yay., İstanbul, 1998, s. 268-269.
    CHP örgütlerinin astığı afişlerde yer alan ilginç sözlerden bazıları şunlardı:
    "Durmayalım düşeriz".
    "Türk inkılabı asrı yıla sığdırdı".
    "İnkılabı seven, yayar".
    "Daima eyiye, güzele, doğruya".
    "Biz bize benzeriz".
    "Birimiz hepimiz, hepimiz birimiz için".
    "Dağılan çöker. Daima bir, daima toplu".
    "Ne mutlu milletimize, kendi bağrından bir Mustafa Kemal çıkardı".
    "Tek mahkeme, tek mektep".
    "Denk bütçe, düzgün ödeme; işte cumhuriyetin maliyesi!"
    "Halkın bağrından müdafaai hukuk, Müdafaai Hukukun bağrından Cumhuriyet Halk Fırkası doğdu".
    "Müdafaai Hukuk kurtuluş yolunda ordulaşan milletin kendisidir".
    "İmtiyazsız, sınıfsız kaynaşmış bir milletiz".
    "İktisad savaşı devam ediyor; uzun sürecektir, fakat bunda da mutlak muzaffer olacağız".

"Seni senden; seni milletinden, seni hükümetinden soğutacak her telkine dikkat et; bunda mutlak bir fesatlık vardır".
"Hükümet otoritesine saygı: Şerefimiz için, emniyetimiz için, hürriyetimiz için ve kazancımız için".
"Türk inkılabı eşsizdir".
Bu konuda örneğin bkz. *Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Örgütüne Genelgesi, İkinci Kanun 1935 den 16 Mayıs 1935 e kadar, cilt 6, (Gizlidir. İşe özgü ve özeldir. Parti bürolarında kullanılacaktır.)*, Ankara, 1935, s. 15-17.

14. Uyar, *age*, s. 269.
15. Uyar, *age*, s. 269-270.
16. Uyar, *age*, s. 262-263.
17. Uyar, *age*, s. 270-271, 377-378, 382.
18. Ali Fuad Başgil, *Seçim Sistemimizin kıymeti ve Eksikleri*, Hür Fikirleri Yayına Cemiyeti Neşriyatı, İstanbul, 1948. Başgil'e göre, çok partili yaşama geçtikten sonra, köylerde sandık kurulmaya başlanmasıyla birlikte, sandıkların güvenliği tehlikeye girebilecekti ve her sandığın başına birilerini koymak pek kolay değildi.
Tek parti döneminde oyların nasıl kullanıldığı hakkında ayrıca bkz. İhsan Güneş, "1923 Seçimlerinde Oylar Nasıl Kullanıldı?", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (Prof. Dr. Muammer Aksoy'a Armağan), cilt XLVI, Ocak-Haziran 1991, No. 1-2, s. 253-264.
19. Esat Öz, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945)*, Gündoğan yay., Ankara, 1992, s. 160.
20. Armağan, *agm*, s. 69-71; *Seçim, Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Uygulamalar*, s. 83-84.
21. Mete Tunçay, *T.C.'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Cem yay., İstanbul, 1989, s. 56-57, 117-120; Ahmet Demirel, "1923 Seçimleri", *Tarih ve Toplum*, sayı 144, Aralık 1995, s. 23-31.
A-RMHC Eskişehir adayı olan Emin (Sazak) Bey, adaylıktan ihraç edilmesine rağmen (Temmuz 1923), milletvekili seçilmiş ve daha sonra Halk Fırkası'na katılmıştır.
22. Koçu, *agm*, (*Cumhuriyet*, 30 Eylül 1961).
23. Hayrullah Cengiz, *II. Dönem TBMM Seçimleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*, İÜ SBE TC Tarihi Anabilimdalı yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, 1996.
24. Uyar, *age*, s. 66, dipnot 19.
25. *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (1917-1938)*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü yay., Ankara, 1964, s. 491-492.
26. *ATTB IV*, s. 529-532.
27. *ATTB IV*, s. 534.
28. *ATTB IV*, s. 533.
29. *ATTB IV*, s. 534.
Tek parti döneminde liselerde okutulan Tarih ders kitabında 1927 seçimlerine ilişkin şu değerlendirme yer almaktadır: "Gazinin Cumhuriyet Halk Fırkası namına millete teklif ettiği namzetlerin hepsi, *istisnasız* intihap olundular. Milletin bu sarsılmaz vefa ve itimat tezahürü üzerine Gazi bir teşekkür beyannamesi" yayınladı. Bkz. *Tarih IV, Türkiye Cumhuriyeti*, İstanbul, 1931, s. 196.
30. Kemal Zeki Gençosman'ın belirttiğine göre, bu bağımsız adaylardan sadece tütün işçisi Hasan Efendi, ikinci seçmenlerden 1 oy alabilmiş; diğerleri 1 oy bile alamamıştı. Bkz. Kemal Zeki Gençosman, *Altın Yıllar*, Hürriyet yay., İstanbul, 1981, s. 274-275. Gençosman'ın telefon müfettişi olarak söz ettiği Ferit Bey, ikinci seçmenlere yönelik yayımladığı beyannamede, işçi kesiminin adayı olduğunu belirtmektedir. Bkz. Cüneyd Okay, "1927 Seçimlerinde Bir Müstakil Âmele Mebus Namzedinin Beyannamesi", *Toplumsal Tarih*, sayı 49, Ocak 1998, s. 34-36.
Gençosman'a göre, 2 Eylül 1927 Cuma günü yapılan seçimler şu şekilde geçmişti: "Hemen her yerde seçim sandıkları yerlerine törenlerle taşındılar ve yerleştirildiler. Sandıkları taşıyan arabalar bayraklarla, yeşilliklerle, halılarla süslenmişti. Şehirlerde bir şenlik havası vardı.
Seçim sandıklarının bulundukları yerlerde ikinci seçmenler birer birer Teftiş Kurulu'nun önüne geliyorlar, mazbatalarını göstererek kuruldan aldıkları seçim kağıdına aday isimlerini yazdıktan sonra pusulaları katlayıp sandıklara atıyorlardı.
Cuma günü akşamı saat 19.00'da bütün iller seçimlerini bitirmiş ve sonuçları telgrafla Ankara'ya bildirmişlerdi. Bütün illerde seçimleri sadece CHP adayları kazanmışlardı." Gençosman, *age*, s. 146.
31. K. Z. Gençosman 800 rakamını vermekte (*age*, s. 275), M. Tunçay 1.350 rakamını vermektedir (*age*, s. 305). T. Çavdar ise, "Partiye 800'den fazla kişi adaylık için başvurdu. Bunlardan ancak % 4-5'i listelerde yer alabildi" demektedir. Bkz. Çavdar, *age*, s. 79.
32. Gençosman, *age*, s. 275-276.
33. *ATTB IV*, s. 549-552.
34. Uyar, *age*, s. 264.
35. Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve 1912-1922 Sonrası*, İnsel yay., İstanbul, 1970, s. 441-449.
1931 seçimlerinde milletvekili adaylarının ne şekilde belirlendikleri hakkında ayrıca bkz. İsmail Beşikçi, *Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Tüzüğü (1927) ve Kürt Sorunu*, Yurt Kitap Yayın, Ankara, 1991, s. 124-157.
36. *ATTB V*, s. 548.
37. Gençosman, *age*, s. 276; Tunçay, *age*, s. 304-306.
38. Armağan, *agm*., s. 74-75; *Seçim, Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Uygulamalar*, s. 86-87.
39. Bu kadın milletvekillerinin isimleri ve meslekleri; bunlardan biri olan Hatu (Satı) Karamehmet'in nasıl milletvekili olduğu (Atatürk'le nasıl tanıştığı) ve kendisiyle yapılan bir röportaj için bkz. Aslan Tufan Yazman, *Atatürk'le Beraber, Devrimler, Olaylar, Anılar (1922-1938)*, Türkiye İş Bankası yay., 1969, s. 343-352.
40. *Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Katibliğinin Fırka Teşkilatına Umumi Tebligatı, Temmuz 1934 den Birinci kanun 1934 sonuna kadar, cilt 5, (Mahremdir. Hizmete mahsustur. Fırka bürolarında kullanılacaktır.)*, Ankara, 1935, s. 21.
41. *Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Katibliğinin Fırka Teşkilatına Umumi Tebligatı, Temmuz 1934 den Birinci kanun 1934 sonuna kadar, cilt 5*, s. 28.
42. *Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Katibliğinin Fırka Teşkilatına Umumi Tebligatı, Temmuz 1934 den Birincikanun 1934 sonuna kadar, cilt 5*, s. 30.
43. *Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Katibliğinin Fırka Teşkilatına Umumi Tebligatı, Temmuz 1934 den Birinci kanun 1934 sonuna kadar, cilt 5*, s. 34. Buna benzer basında yer alan bir duyuru için bkz. Uyar, *age*, s. 264-265.
44. Uyar, *age*, s. 163-164.
Bağımsız milletvekilliği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Uyar, *age*, s. 157-165.
45. Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Yurt yay., Ankara, 1986, s. 218.
46. Koçak, *age*, s. 219; Beşikçi, *age*, s. 152; Kemal Zeki Gençosman, "1. Meşrutiyet'ten Günümüze 23 Seçim ve Siyasi Partiler 32", *Dünya*, 11.12.1980.
Beşikçi, 1939 seçimlerindeki tüm ikinci seçmenlerin illere göre sayısını vermektedir. Bu listeye göre ikinci seçmen sayısı 1000'in üzerinde olan il sayısı 7'dir: İstanbul (1525), Konya (1440), Ankara (1394), İzmir (1291), Balıkesir (1166), Bursa (1074) ve Manisa (1064). En az ikinci seçmen sayısına Hakkari sahipti (83). Bkz. Beşikçi, *age*, s. 153-155. Gençosman, İstanbul'un ikinci seçmen sayısını Beşikçi'den farklı olarak veriyor (1570). Bkz. Gençosman, *agm*.
Parti örgütünün olmadığı bazı Doğu ve Güneydoğu illerinde seçimleri, Umumi Müfettişlikler bünyesindeki CHP işleri bürosu yürütmekteydi. Buralarda parti örgütü yoktu; ama ikinci seçmenlerin varlığı göstermektedir ki -ikinci seçmenler CHP'liydi-, örgütsüz partililer vardı. Ancak, yine de bu konuda kesin bilgilere sahip değiliz. Umumi Müfettişlik bünyesindeki CHP işleri bürosu için bkz. *Güney Doğu, Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi*, Birinci Genel Müfettişlik tarafından neşrolunmuştur, İstanbul, 1939.
47. Koçak, *age*, s. 219-220; Beşikçi, *age*, s. 155-157.
Seçimlerden bir gün önce (25 Mart) parti örgütüne gönderilen bir telgrafta, "Parti namzetlerinin behemehal müttefikan kazanmalarının temini" istenmekteydi. Bkz. *Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Teşkilatına Umumi Tebligatı, İkincikanun 1939 dan 30 Haziran 1939 Tarihine kadar, cilt 14. (Gizlidir. Hizmete mahsustur. Parti bürolarında kullanılacaktır.)*, Ankara, 1940, s. 32.
48. Armağan, *agm*, 76; *Seçim, Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Uygulamalar*, s. 88-90.
49. Koçak, *age*, s. 330-332; Uyar, *age*, s. 378, 382 (dipnot 15).
50. *Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Teşkilatına Umumi Tebligatı, 1 İkinci Kanun 1942 den 31 İlk Kanun 1943 tarihine kadar, cilt 20, (Gizlidir. Hizmete mahsustur. Parti bürolarında kullanılacaktır.)*, Ankara, 1944.
51. *Seçim Hürriyeti, Dün ve Bugün*, Demokrat Parti Neşriyatından, Ankara, 1954, s. 12.
52. Biz bu makalede, belediye seçimlerini ayrıca ele almadık. Tek parti döneminde belediye seçimlerinde adayların belirlenmesi ve seçimler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Uyar, *age*, s. 265-268, 271-272.

EPHEMERA

Bu balığa en iyi dileklerimi ekliyorum.
Size mutluluklar diliyorum.

Küçük balık büyüyecek!
Onun için, iyi muhafaza edin.
(Kartın arkasında
"Muhafaza etmek için suya koyun.
Bayan Marsilyalı.
Matmazel Blanchette,
bilin bakalım kim gönderdi?" yazılı)

Geveze bana her şeyi söyledi!
(Kartın arkasında
"Kim olduğumu bulursan
cevap yaz" yazılı)

1910'lu yıllara ait
1 Nisan Balığı kartpostalları
Ephemera Derneği'nden Burçak
Evren'in koleksiyonundan
alınmıştır.

II. Meşrutiyet İstanbul'unda Dilenciler ve Serseriler

NADİR ÖZBEK

Dersaadet'le tahaddüs etmekte olan vukuat-ı zabıta her ne kadar evrak-ı havadisin ve bazı eşhasın izam eyledikleri derecede değilse de...vukuatı mütehaddisenin ekseri ilan-ı Meşrutiyeti müteakip Dersaadet hapishanesinden salıverilen ve serseri takımından olan mahkûmin ile müsaadat-ı vakıadan bilistifade taşranın her tarafından Dersaadet'e gelen ve mikdarı 10 bin raddesine varan serseriler canibinden ika edilmekte olduğu... ve Dersaadet'le emniyet ve inzibatı temin ve efkar-ı nası tatmin için mezkûr Nizamnamenin bir an evvel mevkii tatbik ve icraya vaz'ı...[1]

Süleymaniye Camii'nin önünde dilenciler.
Cengiz Kahraman arşivi

Sadaret tarafından Meclis-i Mebusan'a sunulan 17 Şubat 1909 tarihli bu tezkerede, "Serseri Nizamnamesi Layihası"nın bir an önce görüşülüp yürürlüğe konulması rica edilmektedir. İstanbul'da dilenciler, serseriler, işsiz güçsüz takımı ve hapishane kaçkınlarının giderek artmakta olduğu gerekçesiyle konu Meclis tarafından acilen müzakereye alınmış ve bir aydan fazla devam eden yoğun tartışmaların ardından "Serseri ve Mazanne-i Sû' Eşhâs Hakkında Kanun" onaylanmıştır.[2] Böylelikle, Dahiliye Nezareti'nin sorumluluğu altında İstanbul polisine, şehirde iki ay zarfında herhangi bir işte çalışmamış, iş bulmak için gerekli çabayı da göstermemiş olan işsizlere ve çalışmaya gücü olduğu halde dilenciliği bir geçim kaynağı olarak gören dilencilere karşı kanun maddelerini uygulama yetkisi verilmiştir. Buna göre, mahkeme kararı ile serseriliği sabit olanlar bayındırlık ve belediye işlerinde ya da devlete ait bir müessesede (müessesat-ı umumiye) iki aydan dört aya kadar çalıştırılmak üzere uygun yerlere sevk edilecekler, istihdam edilemedikleri durumda da memleketlerine gönderileceklerdir.

Sözlük anlamı "ötede beride başıboş gezen" olan serserilik, söz konusu kanunun birinci maddesinde şu şekilde teknik bir tanıma kavuşmuştur:

> Hiçbir vasıta-i maişeti bulunmadığı ve çalışma kudreti olduğu halde lâakal iki aydan beri bir günâ kâr ve kisb veya sanatla meşgul olmayan ve bu müddet zarfında iş bulmak için teşebbüsat-ı lazımede bulunduğunu dahi ispat edemeyip şurada burada dolaşan kimselere serseri itlak olunur. Çalışmaya muktedir iken tese'ülü [dilenciliği] vesile-i maişet ittihaz edenler dahi serseri addolunurlar.

II. Meşrutiyet'le birlikte hükümet ve meclisin "dilencilik" ve "serserilik" sorununa getirdiği çözüm, çalışmaya eğilimi olmayan bu gibi kişilere istihdam imkânı yaratarak onları "işe alıştırmak" ve "işgal etmek" olmuştur. İstihdam alanları olarak özellikle yol yapım işleri başta olmak üzere çeşitli bayındırlık projeleri ve madencilik sektörü düşünülmüştür. Devlet tarafından belirli yerlerde "ıslahhaneler, gurebahaneler, darüssaylar (iş-evleri), sanayi mektepleri" açılması yerine, dilenci ve serserilerin ağır işlerin bulunduğu yerlere sevk edilmelerinin temel nedeni kuşkusuz Osmanlı hazinesinin bu tür kurumsal çözümlere elverişli olmamasıdır.

Meclis-i Mebusan, "Serseri Nizamnamesi" konusunu Ceza Kanunu'nda yapılacak tadilata yönelik görüşmelerden önce ve ayrı bir kanun kapsamında ele almıştır. Bunun nedeni serseriliğin bir cürüm olarak görülmemesidir. Serserilik bir cürüm olmadığından serserilerin cezalandırılmasının düşünülemeyeceği dile getirilmiştir. İstihdam edilmek üzere bir başka mahale veya bu imkân olmadığında memleketine sevk, ceza olarak görülmemiştir. Bu uygulama serseriyi bir bakıma "ıslah", onu "işe alıştırma" ve böylece toplumla uyum sağlaması yönünde

"terbiye etme" olarak ele alınmıştır. Ancak serserilerin bir suça meyledebilecekleri şeklinde bir şüphe oluştuğunda ya da başka şahıslara saldırmaları gibi suç unsuru oluştuğu durumlarda çeşitli kademelerde değnekle darp ve ardından hapis ve sürgün cezası öngörülmektedir.

Dilencilerin ve serserilerin, yani çalışabilecek sağlık ve güçte olduğu halde çalışmayıp tembellik eden ve başıboş gezen kişilerin, toplum açısından tehlike unsuru taşıdığı ve bu tehlikenin bir şekilde önünün alınması ya da en azından kontrol altında tutulması gerektiği düşüncesi, gerek Osmanlı İmparatorluğu'nda gerekse Avrupa devletlerinde çok eski dönemlere kadar uzanmaktadır.[3] Katolik ve Protestan düşüncesinde olduğu gibi İslam düşüncesinde de çalışmanın kutsallığına olan inanç, tembelliğin ilacı olarak çalışmanın görülmesini kolaylaştırmaktadır. Bununla birlikte yardıma muhtaç fakirlerin sadaka ve çeşitli bireysel yardımlar yoluyla korunması gerektiği fikri ve yardımseverlik geleneği, bütün dinlerin ve mezheplerin diğerlerinden çok kendilerine mal ettikleri, ancak şu veya bu şekilde hepsi tarafından paylaşılan ortak bir gelenektir. Yeni çalışmalar ışığında bu konuda Katolikliğin Protestanlığa, veya Ortodoksluğun diğer ikisine üstünlüğü olduğunu iddia etmek güçtür. Keza ortaçağ sonrası Avrupa tarihine yönelik yeni çalışmalar, genellikle zannedildiğinin aksine, Osmanlı-İslam geleneğinin de bu konuda diğerlerine bir üstünlük taşıdığını iddia etmeyi zorlaştırmaktadır.

16. yüzyılla birlikte Avrupa'nın birçok köşesinde, dilenci ve serserilere yönelik Katolik ve Protestan merhamet duygusunun yerini, devletin sosyal alandaki müdahalesinin artışına paralel olarak,"çahştırma yoluyla ıslah ve terbiye etmek" prensibine dayalı iş-evleri, Osmanlıca tabiriyle darüssaylar alacaktır. 16. ve 17. yüzyıllarda Londra'da, Amsterdam'da, İtalyan, İspanyol ve Alman şehirlerinde, Kuzey ülkelerinde darüssayların yaygınlaşmasının belli bir paralellik taşıdığı görülür. 16. yüzyılda, dilenci ve serserilerin ağır işlerde çalıştırılmak yoluyla terbiye ve disipline edileceği, ve böylece bu sosyal problemin üstesinden gelinebileceği inancı güçlenmiştir.

Amsterdam ıslahhanesinin (iş-evi) avlusu, 1612

Ancak darüssayların (workhouse, arbeitauser, zuchthauser) yaygınlaşması her şeyden önce devletin mali durumu ve kontrol mekanizmalarının güçlenmesi ile mümkün olacaktır. Mali imkânların ve kontrol aygıtlarının kısıtlı olduğu durumlarda, çeşitli mahallere sevk veya sürgün, yol yapımı, kanal açmak ve maden işçiliği gibi ağır işlerde zorla istihdam uygulaması daha kolay ve sıklıkla başvurulan yöntemler olacaktır. Özellikle 16. yüzyıl öncesinde birçok Avrupa şehrinde dilenciler şehir merkezlerinden uzak tutulmaya çalışılmışlar ve zaman zaman taşraya sürülmüşlerdir. İngiltere'de 1597 tarihli "Serserilik Kanunu" dilencilerin denizaşırı sürgünlerini öngörmektedir. Fransa'da da 18. yüzyıl başlarında serserilerin Yeni Dünya'daki sömürgelere sürülmeleri hayli yaygın bir uygulamadır.

18. yüzyıl boyunca Fransa'da Monarşi, dilencilik ve serserilige yönelik yeni yasalarla soruna kurumsal bir çözüm getirmeye çalışmıştır.[4] Önceleri hem tutukevi hem de iş-evi nitelikleri taşıyan *hopitaux generaux*'lara yüklenilecek, ancak bunların yeterli olamadığı ortaya çıktıkça Monarşi kendi kurumunu *(depos de mendicite)* yaratacaktır. Ancak ıslahhane

Serseri diye alay etmeyin! Tükiye'de en önemli sanatın serserilik olduğunu Millet Meclisinin ilk önce bizle uğraşması kanıtlamaz mı? *Musavver Muhit*, **25 Haziran 1909**
(Turgut Çeviker, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü*'nden alınmıştır)

Eski bir kartpostalda gezgin kemancı ve dansçısı.
Cengiz Kahraman arşivi

tarzı bu kurumların yaygınlaşmasından beklenen sonuç elde edilemediği ölçüde kurumsal çözüme tepki gelişecek ve bu tepki ifadesini Aydınlanma düşüncesinde bulacaktır. Fransız devrimi, Aydınlanma düşüncesinden etkilenen yeni söylemine ve baştaki denemelere rağmen sosyal konuda köklü bir değişiklik getiremeyecek ve eski uygulamalar yeni isimler altında varlıklarını koruyacaktır. İş-evleri İngiltere ve Fransa'da olduğu gibi birçok Avrupa ülkesinde 19. yüzyılda da başvurulan önemli bir kurum olacaktır, Ancak modern devletin toplumsal alana nüfuz gücü arttığı oranda, iş-evlerinin cezalandırıcı unsurdan çok, eğitici, ıslah edici fonksiyonları belirginleşecektir.

Dilencilik ve serserilik konusunda Osmanlı uygulamasının genel hatlarıyla Avrupa örneği ile paralellik taşıdığı söylenebilir. Ancak modern devletin oluşumu ve devletin, kaba baskı ve ceza öğelerini kullanımından, sosyal alanı disiplin altına almayı arzulayan, kontrolcü ve regülasyoncu bir siyaset düzlemine geçiş, her şeyden önce bir imkânlar sorunudur. Balkanlar'dan Hicaz'a uzanan bir coğrafyada hüküm süren Osmanlı İmparatorluğu'nun, bu geniş coğrafyanın tamamına modern siyaset teknikleriyle nüfuz edebilmesi 20. yüzyılın başında bile hayli zordu. Bununla birlikte İstanbul'un durumu, merkezi devlet aygıtının konumlandığı mekân olması nedeniyle farklıdır. İstanbul, Akdeniz coğrafyasında öteden beri bir metropol olması dolayısıyla, özellikle yapısal ve çevrimsel ekonomik krizlerin olduğu dönemlerde dilenciler, serserîler ve işsiz güçsüzler için önemli bir çekim merkezi olmuştur. Osmanlı Devleti, bir yandan İstanbul'a yönelik nüfus hareketini mürur tezkiresi gibi çeşitli yöntemlerle önlemeye çalışmış, diğer yandan da şehirdeki işsizleri ve dilencileri zaman zaman başka mahallere sevk ederek kontrol altında tutmaya gayret etmiştir.[5] Bunun için özellikle işsizlerin ya da geçici işte çalışan taşralıların kaldıkları "bekâr odaları" sıkı denetim altında tutulmuş ve burada kalanlardan şüpheli görülenler başka yerlere sevk edilmiştir.[6] Örneğin 1792 yılında "başıboş ve serseri makulesinin" İstanbul'a gelmesinin önü alınmaya çalışılmış,[7] İstanbul'a taşradan gelmiş bulunanların kefalete bağlanması şart koşulmuş, kefilsiz dolaşanlar da memleketlerine sevk edilmek üzere İzmit'e gönderilmişlerdir.[8] Osmanlı Arşivi Cevdet Zaptiye tasnifinde bu konuda birçok örnek bulmak mümkündür. Ahmet Refik ve Reşat Ekrem Koçu'nun "ahkam defterleri"ne dayanarak verdikleri örnekler 16., 17. ve 18. yüzyılda İstanbul'daki dilenciler ve işsiz güçsüz kimselerin toplattırılıp yol yapım işlerinde çalıştırılmak ya da muhtelif işlerde kullanılmak üzere köylü ve sanatkâr yanına amele ve ırgat ola-

rak dağıtılmaları, ve bu doğrultuda öncelikle kayıkla İzmit'e gönderilmelerinin, Osmanlı Devleti'nin söz konusu sosyal soruna yönelik başvurduğu bir politika olduğunu göstermektedir.[9]

Avrupa'daki örnekleriyle uyumlu bir şekilde Osmanlı Devleti'nin de hayli erken bir aşamadan itibaren "iş yoluyla ıslah ve terbiye"yi bir tür ceza yöntemi olarak kullandığı görülmektedir. Ancak klasik dönem Osmanlı tarihçiliğinde işsizlik, dilencilik ve fakirlik gibi olguların sosyal kurgulanışı ve bunlara yönelik ceza, ıslah ve disiplin mekanizmalarının tarihsel seyri konusunda henüz ayrıntılı bir araştırmanın yapılmamış olması, bu konuda karşılaştırmalar yapılmasını zorlaştırmaktadır. Bir tür iğneyle kuyu kazmak da olsa, ahkam defterleri ve şeriye sicilleri gibi kaynaklar kullanılarak soysal tarihçiliğin bu gibi önemli alanlarında tatmin edici çalışmalar yapmanın mümkün olduğunu geçerken belirtmekte yarar var.

Osmanlı İmparatorluğu'nda dilencilikle ilişkili kurumsal anlamdaki en önemli girişim II. Abdülhamid döneminde Darülaceze'nin kurulması ve 1896 yılında faaliyete geçmesi olmuştur. Darülaceze, hastaneleri, süt-çocukları için kreşi, yetimler için eytamhanesi ile birlikte külli bir müessese olarak düşünülmüş olmanın yanı sıra, aynı zamanda sahip olduğu atölyelerle bir tür iş-evi, Osmanlıca tabiriyle darüssaydır da. Genç ve yetişkin Darülaceze sakinlerinin iş ile meşgul edilmeleri kurumun dayandığı önemli ilkelerdendir.[10]

İstanbullu fakirler için bir acezehane kurulmasının gündeme gelmesiyle birlikte dilencilik ve serserilikle ilgili bir dizi nizamname hazırlanacaktır. Bunlardan ilki 17 Nisan 1890 tarihli Şura-yı Devlet taralından hazırlanmış olan "Tese'ülün Men'ine (dilenciliğin önlenmesine) Dair Nizamname"dir.[11] Bunu 18 Eylül 1890 tarihli "Serseri ve Mazanne-i Sû' Eşhâs (şüpheli şahıslar) Hakkında Nizamname" takip edecektir.[12] Yine 29 Ocak 1896 tarihinde Darülaceze'nin Dahili Nizamnamesi ile birlikte yeni bir "Tese'ülün Men'ine Dair Nizamname" hazırlanacaktır.[13] Bu üç belge dilencilik ve serserilikle ilgili II. Meşrutiyet öncesi mevzuatın ana çerçevesini belirlemiştir. Meclis-i Mebusan ise 10 Mayıs 1909 tarihli "Serseri ve Mazanne-i Sû' Eşhâs Hakkında Kanun"la o tarihe kadar ayrı ayrı nizamnameler çerçevesinde ele alman serserilik ve dilencilik konularım tek bir mevzuat altında birleştirecektir.[14]

Kartpostallarda, İstanbul'da dilenciler.

Bu mevzuatlar karşılaştırıldığında, Meşrutiyetin yeniden ilanıyla birlikte konuya yönelik yaklaşımın cezai bir boyuttan ıslaha yönelik bir eksene doğru kaydığı görülür. Dilencilikle ilgili 1890 tarihli ilk nizamname taslağı, malul ve bikes (hasta, sakat ve kimsesiz) olan dilencilerin belediyece yakalanarak bir hafta hapis cezası uygulandıktan sonra İstanbullu olanların acezehaneye, taşralı olanların da memleketlerine gönderilmesini öngörmektedir. İşe güce muktedir olan dilenciler ise zabıtaca yakalanarak bir aydan üç aya kadar hapse mahkûm olacaklardır. Hapis cezasının tamamlanmasının ardından İstanbullu olanlar kefaletle salıverilecekler, taşralı olanlar da memleketlerindeki belediyelerce "meşgul" edileceklerdir. 1896 tarihli, dilenciliğin önlenmesine yönelik ikinci nizamnamenin ilgili maddesinde ise hapis cezası kısmı tamamen kaldırılmıştır. Halkı rahatsız etmeyen ve bir sanat vesilesiyle dilencilik yapanlar ise müstesna tutulacaklardır. Bu nizamnameler bir bakıma dilenciliğin meşruiyet sınırlarını tanımlamakta, daha çok malul ve yetimlerin dilencilik yapmasını engellemekte, bu kesimleri İstanbullu olmaları koşuluyla Darülaceze'nin koruması altına almaktadır. II. Meşrutiyet döneminde ise öncelikle Zaptiye Nezareti tarafından bir nizamname taslağı hazırlanmış ve bu taslak Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesince yeterli bulunulmaması üzerine Daire eski nizamnamede bazı değişiklikler yaparak hazırladığı nizamname layihasını Meclis-i Mebusan'a sevk etmiştir. Ancak Meclis-i Mebusan Adliye Encümeni, gerek Zaptiye Nezareti tarafından daha çok "temin-i inzibat ve asayiş için kaleme alınan muvakkat nizamname"yi ve gerekse Şura-yı Devlet'in layihasını yeterli bulmayarak yeni baştan bir kanun layihası tanzim ve teklifine lüzum görmüştür.[15] Encümen tarafından hazırlanan ve Meclis tarafından da onaylanacak olan kanun, çalışmaya gücü varken dilencilik yapanları da serseri tanımı içine almakta, ancak serseriliği önceki nizamnamelerden farklı olarak bir suç olmaktan çıkarıp onları "ıslah etmeyi", "işe alıştırmayı", "meşgul etmeyi" temel amaç olarak belirlemektedir.

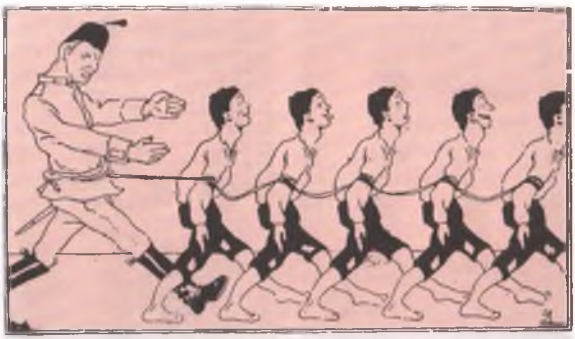

***29 Ekim 1909* tarihli Kalem dergisinde İzzet Ziya'nın çizgileriyle serserilerin İstanbul'dan çıkarılması.**

Dilencilik ve serserilikle ilgili nizamnamelerin temel gündeminin İstanbul olduğu açıktır. Birçok vilayette acezehaneler, darüssınailer, darüssaylar, gurebahaneler ve sanayi mektepleri açılması, gerek II. Abdülhamid döneminde gerekse II. Meşrutiyet döneminde kuşkusuz ideal çözüm olarak görülmektedir. Fakat Osmanlı maliyesi yalnızca İstanbul'da, o da II. Abdülhamid döneminde, tek bir kurum (Darülaceze) oluşturulabilmesine izin verecektir. Bu kurum da büyük oranda Fransız *depots de bienfaisance*'lerden esinlenecektir. Fakat Fransa'da 19. yüzyıl ortalarında bu isim altında yüzlerce kurum olduğu dikkate alındığında Osmanlı uygulamasının sınırları açıklık kazanır. Bir başka ifadeyle II. Abdülhamid döneminde Osmanlı maliyesinin, dilencilerin ve serserilerin denetlenmesine yönelik inceltilmiş teknikler uygulanmasına pek de müsait olmadığı açıktır.

Meşrutiyet döneminde de mali imkansızlıklar devam etmektedir. Memalik-i Osmaniyye'nin birçok köşesini acezehaneler ve darüssaylarla donatarak serseri ve dilencileri disiplin altına alıp iş ile ıslah etmek arzu edilen bir şey olmakla birlikte bu, II. Meşrutiyet döneminde de mümkün olamayacaktır. Meşrutiyet rejiminin bu konuda yeni olarak yapmaya çalıştığı daha çok söylem ve tanım noktasındadır: Serseriliğin bir cürüm olarak tanımlanmaması; dilenciler ve serserilere kısa süreli de olsa hapis cezası uygulamamak; sürgün (nefy) yerine sevk ve izam; serseri olarak nitelemek için iki ay boyunca işsiz dolaşmış ve bu süre zarfında iş aramamış olmak; ve nihayet serseri nitelemesinin ancak savcılık tahkikatı ve mahkeme kararı ile verilebilmesi. Bu koşulların getirilmesindeki ne-

DİLENCİ, DİLENCİLER

Her kötülüğün anası tembelliktir derler, dilenci de o kahpenin doğurduğu veled-i zinadır; ham elli, ham kafalı, bütün sermayesi, hüneri, marifeti alnındaki ar, utanma damarını çatlatıp avuç açmaktan ve insanlığın şefkat, yardım duygularını iblisane sömürmekten ibarettir. Çalışamayan, hakiki düşkünler, hakikaten yardıma muhtaç olanlar derin bir yoksulluk girdabı içinde, bin bir dert ile kıvranarak, mahiyyilemizin hududu dışında mahrumiyetlere göğüs gererek yaşarlar, Darülaceze'ye sığınamazlarsa el avuç açma zilletini gösteremedikleri için her an halaskar ölümü dört gözle beklerler.

Dilenci, iş icabı, müstekreh kıyafetinin içinde iğrenç ve müteaffin pislikte yaşar; buna dayanabilmek için beden yapısı harikulade sağlamdır. Cezai müeyyideleri kaldırınız, bir kuvvet müsabakası olarak tecrübe ediniz, alil ve yaşlı görünür bir dilenciyi, ayak dirediği zaman üç dört zabıta memuru yerinden kıpırdatamaz.

Dilenci her türlü şenaati irtikap edebilecek mahluktur. İstisnasız hepsinde, mazlum görünüş bir zar, kabuktur, içinde bir canavar ruhu vardır. Diline doladığı tekerleme dışında konuşmaz, göz tatlı bakışı kaybetmiştir, cinsi hırslarını kendi aralarında tatmin ederler, kadın erkek bütün iffet ve namus kaygılarından sıyrılmışlardır. En küçük merhamet duygusu yoktur; çocuk kıymetli bir alettir, gözünün nurundan mahrum ederler, elini kolunu, ayağını, bacağını kırarlar. Dilenci, yerini ve fırsatını bulursa paraya tamah ederek adam öldürmekten dahi çekinmez.

İstanbul'da geniş ve kuvvetli teşkilata sahiptirler; çete-şirketler kurmuşlardır. Reisleri, patronları, genelkurmayları, karargahları, faaliyet sahalarını tespit etmiş haritaları, acemileri yetiştirme mektepleri, pay taksiminde ve kusurdan ihanete kadar suç tayininde kanunları, cezaları, patronların villa, apartman, han misilli emlaki, altlarında otomobilleri vardır. Sahip olmadıkları tek şey vicdandır.

Kendi başına çalışan dilenci günlük kazancının çok az bir kısmını yer, haftalık veya aylık kazancının birikenini bankaya yatırır, zaman olur ki, üzerinde binlerce lira ile dolaşır. Bunlardan çoğunun hayatı daima ölüm tehdidi altındadır; eşkıra tarafından takip edilerek ya kulübelerinde yahut şehir içinde bir yangın yerinde, ıssız bir köşede pusuya düşürülüp katledilirler.

İstanbul'da dilenci ile mücadele şebekeler, çeteler meydana çıkarmak, teker teker, kafile kafile sürü sürü dilenci toplamak, yakalamakla başa çıkmaz.

Dilencilik bir ocaktır; Anadolu'nun zabıtaca da malum bir kaç bölgesinden çıkıp yurdumuzun her tarafına yayılırlar. Bu ocakları yok etmek, dağıtmak lazımdır. Bu uğurda sekiz on köyü, bir kasabayı Türkiye haritasından kazıyıp kaldırmak lazımdır. Kolay iş değildir, fakat mümkündür ve zorluk da, bir nesli kurtarıncaya kadardır.

Dilencilik memleketimizde içtimai bir yara, bir çıbandır. Dilenciliği zabıta takibi ile önlemek, koca kan ilacı, hava cıva merhemi ile tedaviye benzer. Bu yaraya, çıbana operatör eliyle ameliyat lazımdır.

Reşat Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1966, c. 8, s. 4573-4574

DİLENCİLER VE DARÜLACEZE

Bugün dilencilerden bahse mecburiyet gördüğümüz zaman bir hayli tereddüt ettik. Çünkü bu babda serd edilmedik şikayet kalmadı. Fakat bu şikayetlere bâis olan ahval meydanda durdukça arada sırada yine bunlardan bahsetmeye mecburiyet hiss olunuyor.

Darülaceze inşa edilip bittiği zaman herkes memnun olmuştu. Çünkü dilencilerden kurtuluyorduk. Dilencilerin tacizatını bilmeyenler bu kadar şikayetin manasını ihtimal ki pek iyi anlayamayarak tasadduk gibi bir emr-i hayırdan ictinaba hamil ile ta'yib bile ederler. Halbuki herkesin dilencilerden şikayeti eseri mürüvvet ve fütuvvetin noksanına hiçbir vakit hamil olunamaz. Çünkü bunun âsârı her vesile ile ispat edilmektedir. Yalnız dilencilerin verdiği rahatsızlık o kadar haddini aşıyor ki tahammül etmek kabil olmuyor. Hatta böyle dilencilerin kesreti insanın hakikaten muhtaç olan bir fakir ile hiç de ihtiyacı bulunmayan bir tenbeli, bir haylazı, bir dolandırıcıyı tefrik edememesini intaç ettiğinden bütün dilencilere rûy-i zerd göstermesine sebeb oluyor.

Akşam üzeri oturup yemek yiyeceğiniz vakit alacaklı gelmiş gibi çat çat kapı çalınır. Bakarsınız ki dilenci gelmiş. Sokağa çıkarsınız, karşınıza biri çıkar: para dilenir. Köprüden geçersiniz: türlü türlü hastalar, aliller dizilir. Kahveye oturursunuz, dilenci gelir. Tenezzühe gidersiniz, dilenci de yanınızda. Illallah!

İşte Darülaceze'nin tesis ve inşası bu ahvale mani olacağı cihet ile kemal-i minnet ve şükran ile telakki edilmiş idi. Halbuki her neden ise dilenciler yine rahat bırakılıyor. Gazeteler şikayeti sıklaştırınca sokaklardan bunların kaldırılmasına ibtidâr olunur. Fakat aradan birkaç gün mürur edince arkası yine bırakılır. Yavaş yavaş ellerinde bir kibrit kutusundan başlayarak dilenciler yine çoğalmağa köşe başlarını istilaya başlarlar.

Hele şimdi köprü üzerine dadanmışlar. Fakat beşbelli gündüzün olsa pek barınamayacaklarını akılları kesiyor ki icra-yı sanat için geceyi ihtiyar ediyorlar. Saat birden sonra köprü üzeri dilenciler tenezzühgâhı halini alıyor. Kendi tefekküratımızla dalgın dalgın giderken bakıyorsunuz ki birisi kolunuzdan tutmuş çekiyor. Ürkerek nazarınızı kaldırıyorsunuz: Dilenci! Bu teklifsiz muameleye karşı pek sert bir harekette bulunmak ortalığın karanlığından, etrafın bi'n-nisbe tenhalığından pek işinize gelmiyor, on parayı veriyor, geçiyorsunuz.

Dilencilerin sokaklardan toplanılması hakkında artık nafile yere söz söylemeyeceğiz: Fakat hiç olmazsa geceleri köprü üzerindeki dilenciler hakkında zabıtanın nazar-ı dikkatini celb etmek arzusundan kendimizi men' edemedik.

Sabah, 20 Mart 1900, n. 3715, s. 1

Taşraya izam olunmak üzere Darülaceze'den İstanbul Polis Müdüriyeti'ne gönderilen sailenin (dilenci) yine ötede beride teseül etmekte (dilenmekte) oldukları Darülaceze müdür vekili tarafından bâtezkere Dahiliye Nezaret-i Celilesine izbar kılınmasına mebnî malul ve bikes (kimsesiz) olup ta Darülaceze'ye müracaat etmeyerek teseül eden eşhastan İstanbullu olanlar acezehaneye ve taşralı bulunanlar memleketlerine gönderileceği ve işe güce muktedir olduğu halde teseül edenlerden taşra ahalisinden bulunanlar mahalleri devair-i belediyesince eşkal olunmak üzere memleketlerine iade olunacağı teseülün men'i hakkındaki nizamnamenin sekizinci ve dokuzuncu maddeleri ahkâmından olup sailenin böyle memleketlerine gönderilmeyerek salıverilmesi gayr-i caiz bulunmasına nazaran icab edenlere tebligat-ı müessire ifasıyla hükm-i nizamın muhafazası Dahiliye Nezaret-i Celilesinden Zabtiye Nezaret-i Aliyyesine yazıldığı ve ötede beride teseül etmekte oldukları görülen kesânın müfettişler marifetiyle memurin-i zabıta ve belediyeye teslim olunarak Darülaceze'ye gönderilmesi ve taşralı olanların oraca tefriki mukaddimen usul ittihaz edilmesiyle ona göre muamele olunması Dahiliye Nezaret-i Celilesinden Darülaceze Müdür Vekaletine dahi iş'ar buyurulduğu müstahberdir.

Sabah, 22 Mart 1900, n. 3717, s. 1

denlerden biri de aslında Abdülhamid dönemindeki uygulamaları iyi bilinen Zaptiye Nezareti'nin eline yeni bir suistimal imkânı vermeme kaygısıdır. Ancak bütün bu yeni söylem ve niyetlere rağmen serseri olduğu tespit edilenler için yapılacaklar, klasik Osmanlı uygulamasından çok farklı olamayacaktır.

•••

1909 tarihli Serseri Kanunu'nun uygulamada nasıl bir seyir izlediğini Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde araştırmaya yeni açılan "Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Tahrirat Kalemi" tasnifinden takip etmek mümkündür. Bu tasnif, Tahrirat Kalemi'nin 1909-1910 yılları arasındaki yazışmalarını içeren 2.467 adet belgeden oluşmaktadır. Tahrirat Müdüriyeti, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeli'nin merkez ve taşra ile olan haberleşmesini yürüten birim olduğundan, dilenci ve serserilerin çeşitli mahallere sevkleri konusundaki yazışmalar bu dairenin görev kapsamına girmiştir. Aşağıda, Osmanlı Arşivi'nde Tahrirat Kalemi ve diğer bazı tasniflerde bulunan örnekler ışığında II. Meşrutiyet İstanbul'unda dilenci ve serserilere yönelik uygulamalar daha geniş bir çerçeve içinde yansıtılmaya çalışılacaktır.

Serseri ve dilencilerin takibinden İstanbul Emniyet Müdüriyeti sorumlu tutulmuştur.[16] Arşiv belgelerinden Beyoğlu ve Üsküdar Emniyet Müdürlüklerinin konuyu yakından takip ettiği anlaşılmaktadır. Kanunun 4. maddesi uyarınca mahkeme tarafından bir şahsın serseri olduğuna karar verildiği takdirde durum savcılık tarafından ilgili Emniyet Müdürlüğüne bildirilmekte ve Emniyet Müdürlüğünün çeşitli birimleri arasında yapılan yazışmalar neticesinde öncelikle İstanbul'da bir devlet işletmesinde (müessesat-ı umumiye) istihdam imkânının olup olmadığı araştırılmaktadır. Bunun mümkün olmadığının anlaşılmasıyla Emniyet Müdüriyet-i Umumiyesi durumu taşradaki vilayetler, mutasarrıflıklar ve ilgili vekaletlere bildirip serserinin sevk işlemini gerçekleştirmektedir.

İncelenen ellinin üzerindeki örneğin hiçbirisinde İstanbul'da istihdam edilen bir dilenci veya serseriye rastlanılmamıştır. Sevk için genellikle İzmir, Selanik ve Beyrut gibi ticaret merkezi olan vilayetler tercih edilmektedir,[17] ancak ticaret merkezi olan bu vilayetlerde de cid-

di bir istihdam imkânının olmadığı görülmektedir. İstihdamı edilemeyen dilenci ve serseriler ise -ki bunlar büyük bir çoğunluk oluşturmaktadır- 16. yüzyıl ve sonrasında olduğu gibi genellikle İzmit üzerinden memleketlerine gönderilmektedirler.

İstanbul Emniyeti, serseri ve dilencileri vapura doldurup İzmit'e yollayarak sorunu kolayca başından savma eğiliminde olmuştur. Ancak bu sorun İzmit mutasarrıflığının başını hayli ağrıtacak ve mutasarrıflık kendince bu uygulamaya karşı direniş yöntemleri geliştirmeye çalışacaktır. Örneğin Niğdeli Ömer Şükrü ve Karahisarlı Ali, fakir, hasta ve sakat oldukları ve ayrıca sevkleri için tahsisat da verilmemiş olduğundan dolayı İzmit Liva İdare Meclisi'nin kararıyla İstanbul'a iade olunmuşlardır. İzmit Mutasarrıflığının Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne 26 Eylül 1909 tarihli yazısı bir ultimatom niteliğindedir:

> Bu kabil kesanın burada durdurulması ve para olmadıkça sevkleri kabil olamayacağına binaen masarif-i nakliyesi temin olunmayarak gönderilenlerin iadesi zaruri olduğu gibi bu gibi fakirlerin beyhude yere izam ve iadesiyle iştigale mahal kalmamak üzere iktizasının ifası temenni olunur efendim.[18]

İstanbul Polis Müdüriyeti bir süre sonra memleketlerine sevk edilmek üzere İzmit'e vapurla yüze yakın dilenci gönderecek ve İzmit Belediyesinden bunlara ekmek verilmesini isteyecektir. İzmit Mutasarrıflığı, "İzmit Belediyesinin ancak buranın ihtiyacat-ı belediyesi ile mükellef olduğu... bu şahıslara ekmek verilmek belediyenin vazifesi olmadığı" ve ekserisi kör topal olan dilencilerin sevk masraflarının karşılanamayacağı, söz konusu dilencilerin kuvvet yoluyla da sevkleri mümkün olamadığından açlık ve sefalet içine düşen dilencilerin "ikide bir hükümete gelerek ağlamakta ve sızlanmakta" olduklarından şikâyet etmektedir. "Eğer yarına kadar tayin ve masarif-i sevkiye verilmez ise ba-mecburiyet" bu dilencilerin serbest bırakılacakları Dahiliye Nezareti'ne 8 Eylül 1909 tarihli telgrafla bildirilmiştir. İstanbul Emniyet Müdürlüğü bin kuruşluk sevk masrafının "dahiliye müteferrik tertibinden" karşılanabileceğini belirtilmişse de İzmit Mutasarrıflığı bu tertibin de tükenmiş olduğu gerekçesiyle sevk masraflarının bir an önce gönderilmesinde ısrar etmiştir. Bu konu İstanbul Emniyet Müdüriyeti ile İzmit Mutasarrıflığı arasında bir süre sürtüşmeye neden olacak ve nihayet Dahiliye Nezareti'nin İzmit Mutasarrıflığı lehine müdahalesiyle bir çözüme kavuşturulacaktır.[19]

Serseri Kanunu'nun uygulanmasındaki temel amaç asayişin muhafazasının yanı sıra "evlad-ı vatandan serseriliği i'tiyâd edenlerin ıslah-ı ahvali ve iş ile işgali maddeleri" olmakla birlikte Başbakanlık Arşivi'nde tespit edilebilen dilencilik ve serserilik vakalarının çok az bir kısmı istihdamla sonuçlanabilmiştir. Bu sayılı örneklerden bir tanesinde Arapkirli Rıza, Manastır'da yol işlerinde çalıştırılmak üzere Selanik'e gönderilmiştir. Ancak daha sonradan söz konusu şahsın bir cinayet işine karışmış olduğu anlaşılmış ve İstanbul'a geri gönderilmesi talep edilmiştir.[20] Mahmudoğlu Yusuf Çavuş, istihdam edilmek üzere Ankara'ya sevk edilmiştir.[21] Mişon veled-i Arslan nafıada istihdam edilmek üzere Selanik'e,[22] Varnalı Hüseyin yine nafıa işlerinin birinde istihdam edilmek üzere Bursa'ya[23] gönderilmişlerdir.

Kanunun uygulanmasına başlandıktan bir süre sonra Dahiliye Nezareti, istihdam imkânları kesinleştirilmeden serserilerin iş bulmaları muhtemel olan yerlere sevk edilmelerinin, yani bu serserilerin "memleketin bir tarafından alınıp diğer mahalline gönderilmeleri aranılan faideyi temin edemediğinden başka bilakis bir takım muzuratı dahi celb ve serseri kanununun tatbikinden gerek serseriler gerek memleket için maksud olan faide mateessüf zıddına munkalib olmakta bulunmasına nazaran" bazı vilayetlere ve Ticaret ve Nafıa ve Orman ve Maadin ve Ziraat Nezaretlerine istihdam olanaklarının tespit edilmesi için tahrirat göndermiştir.[24] Ancak bu tahrirata olumlu cevaplar alındığını söylemek zordur. Örneğin Biga Sancağı Mutasarrıflığı, 11 Kasım 1909 tarihli telgraf ile "liva dahilinde maden ocakları vesair darüssınailer ve şose tariki inşaat ve tamiratı olmadığından sevk olunacak serserilere bu livada iş bulunamayacağını" bildirmektedir. Kosova vilayetinden gelen yazıda ise, "merkez kaza fukara-i ahalisinin geçineceği kadar... iş bulmak müteassir ve hususiyet-i mahalliyeye ve asayişin suret-i mükemmele ve müstemirrede temininde lüzum-i kat'iye binaen o misillü eşhasın buralara sevki gayet muzur olacağı..." şeklinde bir mazeret bildirilmiştir. Ankara vilayetinden gönderilen 15 Mart 1910 tarihli telgrafta, "dahil-i vilayetde hal-i hazırda inşaat-ı nafıa ve ameliyat-ı saire olmadığı cihetle sevk olunacak serseriler için temin-i esbab-ı maişet kabil olamayacağı" bildirilmektedir.[25]

Yol işleriyle birlikte madenler de öncelikle akla gelen istihdam alanlarındandır. Ancak madenlerin çok az bir kısmı hükümetin elindedir ve Ergani ve Bulgar Dağı madenlerinin[26] dışındaki bütün madenler mültezimler tarafından işletilmektedir. Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği'nden bildirildiğine göre, serserilerin özel madenlerde çalıştırılmaları ancak mahalli hükümetlerin maden mültezimlerine tavsiyeleri ile mümkün olabilecektir.[27] Kastamonu ve Karesi vilayetleri ise mültezimlere tavsiye suretiyle serserilerin madenlerde istihdam edilmelerinin mümkün olabileceğini bildirmişlerdir.

Ancak maden mültezimlerinin serserileri istihdam etme konusunda pek istekli davranmadıkları görülmektedir. Bu konuda Dahiliye Nezareti maden mültezimlerini ürkütmemeye özen göstermiştir. Örneğin serseri İbrahim'e Sinop'ta bir iş bulunması mümkün olmadığından Zonguldak'a gönderilip gönderilemeyeceği Kastamonu Valiliği tarafından 14 Nisan 1910 tarihli telgrafla Dahiliye Nezareti'nden sorulmaktadır. Dahiliye Nezareti'nin cevabında, Serseri Nizamnamesi'nde maden ocaklarında istihdam hakkında bir kayıt bulunmamakla birlikte maden ocakları sahiplerinin de istedikleri şahısları istihdam etmekte serbest

سارق : آستانه‌لی احمد بن مصطفی
درت دفعه محکوم اولمشدر

ضیا بن احمد

بردفعه بریچق دیکر بردفعه اوچ سنه
بردفعه دخی اون بش کون حبسه محکوم اولمشدر

سارق : ارزنجانلی اسماعیل نام دیکری
احمد بن احمد

درت دفعه محکوم اولمشدر

1910 yılına ait Polis Mecmuas'ından İstanbul'un sabıkalıları:
Sarik (hırsız): Erzincanlı İsmail. Nam-ı diğer Ahmed bin Ahmed. Dört defa mahkûm olmuştur (solda).
Ziya bin Ahmed. Bir defa bir buçuk, diğer bir defa üç ve bir defa daha on beş gün hapse mahkûm olmuştur (ortada).
Sarik: Asitaneli Ahmed bin Mustafa. Dört defa mahkûm olmuştur (sağda).
Sarik: Mühtedi Osman bin Abdullah. Nam-ı diğer İzak veledi Bohor. Burunsuz İzak namıyla maruftur (altta).

olduklarından dolayı İbrahim'in cezaen maden ocaklarında istihdam ettirilmesinin uygun olmayacağı, dolayısıyla İbrahim'in vilayetin bir başka mahallinde münasip bir işte istihdamıyla "hem maişetinin tedariki hem de ıslah-ı hali esbabının" sağlanacağı belirtilmiştir.[28]

Ancak emaneten işletilmekte olan Balya Karaaydın Madenlerinde, hükümetin, mültezimin direncine rağmen ısrarcı olduğu görülmektedir. Balya Karaaydın Madenleri Anonim Şirketi tarafından Balya Kaymakamlığına verilen şikâyet dilekçesinde, "şirket amelesi yanında serseri idhalinin katiyen gayr-i caiz" bulunduğu belirtilmiştir. Direktör imzasını taşıyan bu arzuhalde, serserileri istihdam etmenin ancak geçimlerini şirket işleriyle temin eden yerli ahalinin işten çıkarılması ile mümkün olabileceği, bunun ise Maden Nizamnamesine uygun olmadığı bildirilmiştir. Ayrıca, kasabada işsizliğin artmakta oluşu nedeniyle yeni serseri gelmesinin birçok müşkülat doğurabileceği ve jandarma kuvvetinin azlığından dolayı da güvenliği sağlamanın iyice zorlaşacağı ifade edilmiştir. Karesi Mutasarrıflığı tarafından Ticaret ve Nafıa Nezareti'ne bu konuyla ilgili gönderilen 28 Kasım 1909 tarihli yazıda şirketin tespitleri onaylanmaktadır. Bu tespitlerin yanında, elektrik kuvveti gibi yeni fenni uygulamaların ameleye olan ihtiyacı giderek azalttığı ve kasabadaki işsizlerin her gün hükümete iş için başvurmakta olduğu da ifade edilmiştir. Bununla birlikte güvenlik güçlerinin artırılması koşuluyla bir miktar serserinin kabul edilebileceği belirtilmektedir. Ticaret ve Nafıa Nezareti tarafından Dahiliye Nezaretine gönderilen 9 Ocak 1910 tarihli yazıda da zabıta kuvvetlerinin takviyesi ve beş on kişi ile sınırlı tutulmak şartıyla serseri sevkiyatının mümkün olabileceği kabul edilmiştir.[29]

Serserilikleri mahkemece tespit edilen ancak istihdam edilmeleri mümkün olamayan dilenci ve serseriler kanun uyarınca memleketlerine gönderileceklerdir. İstihdam olanaklarının sınırlı olmasından dolayı uygulama büyük ölçüde bu doğrultuda gerçekleşmiştir. Örneğin Üsküdar Polis Müdüriyeti tarafından tevkif edilen Kazım ile İsmail, Giresun yoluyla memleketleri olan Karahisar-ı Şarki sancağına gönderilmişlerdir.[30] Bosnalı Haydar ise Bursa'da akrabaları olduğunu belirtmesi üzerine kendi isteğiyle Bursa'ya sevk edilmiştir.[31] Serseri Halil oğlu Ali istihdam edilecek uygun bir yer bulunamadığı için memleketi Gerede'ye gönderilmiş ve durum Gerede kaymakamlığına bildirilmiştir.[32] Ürgüplü Mustafa yine aynı şekilde memleketine[33]

سارق : مهتدی عثمان بن عبدالله نام دیکر ایساق
ولدیخور [پرونسز ایساق نامیله معروفدر]

Balya Karaaydın Madenleri Anonim Şirketi Direktörünün, Balya Kaymakamlığına verdiği madenlerde serseri istihdamının mahzurlu olacağı hakkında arzuhali.

Serserilerin madenlerde istihdam edilmesininin mahzurlu olacağına dair Orman ve Maden Nezaretinin yazısı.
BOA. İD. MUİ. 20-3/6

ve Yanya vilayetinin Ergiri kasabasından olan Ferid Kanun gereği kendisine iş bulunamadığından Yanya'ya geri gönderilmiştir.[34] Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgelerden benzeri örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Serseriler ve dilenciler dışında İstanbul polisini meşgul eden bir başka kesim de tedavi olmak veya çocuklarını mektebe vermek gibi nedenlerle taşradan İstanbul'a gelen kimselerdir. Bu kimselerin birçoğu hastanelere kabul edilmediklerinden "sefilane bir şekilde sokak ortalarında kalmakta", bu durumun da "sıhhat-i umumi" açısından tehlike oluşturduğu düşünülmektedir. Ancak bu gibi "acezenin hastanelere kabul edilmemelerinden dolayı geldikleri mahalle iadeleri gayr-i caiz ve zabtiyece sevk tahsisatının bunlara sarfı da imkânsız bulunmasına nazaran bu müsilliler hakkında" ne gibi bir tedbir alınması gerektiği Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti tarafından Dahiliye Nezareti'ne sorulmuştur. Nezaret ise Emniyet'e, bu gibilerin taşradan gelmelerinin önlenmesinin mümkün olamayacağı, sokak ortalarında kalmalarının da "memleket ahval-i sıhhiyesi açısından mahzurlu" olduğundan, başka bir tedbire başvurulmayıp bunlara da Serseri Nizamnamesi'nin tatbik edilmesi gerektiğini bildirmiştir.[35]

Dahiliye Nezareti evrakları arasında İstanbul'dan taşraya gönderilen birçok serseri ve dilenci örneğine rastlanılmasına rağmen, beklenilenin tersine, şehirde dilenci ve serseriliğin önünün alınamadığı anlaşılmaktadır. Dahiliye Nezareti'nden İstanbul Valiliği'ne gönderilen 25 Eylül 1909 tarihli yazıda "tese'ülün men'i hakkında elyevm mer'i-ül-icra olan nizamname temin-i maksada kafi ahkamı muhtevi bulunduğu ve Darülaceze bunun için tesis edilmiş olduğu halde yine köprü üzerinde büyük caddelerde dilencilere tesadüf edilmekte ve şu hal pek çirkin bir manzara hasıl ederek ahkam-ı nizamiyenin tamamen tatbikine itina edilmediğine delalet etmekte" olduğu belirtilmektedir. Dahiliye Nezareti, zabıta memurlarının uyarılmasını ve emirleri harfiyen yerine getirmeyenler hakkında cezai işlemler yapılmasını istemektedir.[36] Yine bir başka belgede özellikle Ramazan ayında camiler önünde ve büyük caddelerde dilencilerin sayısında artış olduğu ve arsız dilenci çocuklar tarafından halkın rahatsız edildiği, bunun olağanüstü devriye tertibatıyla önünün alınması gerektiği belirtilmektedir.[37] İstanbul'da dilencilerin sayısının giderek arttığını belirten bu örnekler dilenciliğe yönelik maddeler de içeren yeni Serseri Nizamnamesi'nin İstanbul'da dilencilik ve asayiş sorununa beklenen çözümü getiremediğine işaret etmektedir.

***

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde serseriler ve dilencilere yönelik daha kapsamlı bir çalışmaya giriş olarak hazırlanan bu yazıda Dahiliye Nezareti tasnifleri ve özellikle Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Tahrirat Kalemi tasnifi kullanılarak II. Meşrutiyet İstanbul'unda dilenci ve serserilere yönelik uygulamalar tespit edilmeye çalışılmıştır. Serseri Nizamnamesi her ne kadar dilencilerin ve serserilerin ıslah edilmeleri prensibiyle kaleme alınmışsa da, uygulamada, söz konusu şahısların bir şekilde İstanbul'dan uzaklaştırılması kaygısı öne geçmiştir. "Yerli ve yabancı gelip geçenleri taciz eden", "enzar-ı umumiyede çirkin görünen", "aralarında sıhhat-ı umumiyeyi ihlal edebilecek emraz ve alil zuhurundan endişe edilen", "sokak ortalarında birer vaz'-ı garip" ve "pek çirkin bir manzara teşkil eden" dilenciler ve "inkılab-ı siyasiye'nin bidayetlerinde temin-i asayiş nokta-i

nazarından" büyük tehlike oluşturduğu düşünülen serserilerden İstanbul sokaklarının temizlenmesi kaygısı belirleyici olmuştur. "Evlad-ı vatandan serseriliği i'tiyâd edenlerin ıslahı-ı ahvali ve iş ile işgali" söylemine rağmen, söz konusu ıslah ve disiplin öğesi bile göz ardı edilmek durumunda kalınmıştır.

Meşrutiyet rejimi, dilencilik ve serserilik gibi sosyal bir sorun karşısında yeni yaklaşımlar ve politikalar geliştirme arzusunda olmuştur. Ancak mali kısıntılar nedeniyle bu yeni yönelimler gerçeklik kazanamamış ve 20. yüzyılın başlarında, dilencilerin ve serserilerin taşraya sevk ve izamı gibi geleneksel hale gelmiş Osmanlı uygulamalarından çok fazla uzaklaşılamamıştır.

1. 25 Muharrem 1327 (4 Şubat 1324) tarihli Sadaret tezkeresi. Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, D.1, I:31, s. 684.
2. Bu tartışmalar ve kanunun hazırlanış süreci hakkında bilgi için bkz. Faruk Ilıkan, "II. Meşrutiyet'de Serseri ve Mazanne-i Sû' Eşhâs Hakkında Nizamname", *Tarih ve Toplum*, c. 18, n. 108 (Aralık 1992), s. 49-56. Ilıkan'ın yazısı kısa bir giriş ardından tamamen Meclis-i Mebusan'daki tartışmaların bir özeti niteliğindedir.
3. Fakirlik, dilencilik ve serserilik konularında ortaçağ sonrası Avrupa tarihçiliğinde çok geniş bir literatür oluşmuştur. Bu literatürü derli toplu bir ders kitabı tarzında özetleyen ve seçilmiş bir kaynakça da sunan yeni bir çalışma için bkz. Robert Jütte, *Poverty and Deviance in Early Modern Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994.
4. Fransız devrimi öncesi ve sonrasında dilencilere yönelik uygulamalar hakkında hayli geniş bir literatür vardır. Örnek olarak bkz. Colin Jones, *Charity and Bienfaisance. The Treatment of the Poor in the Montpellier Region, 1740-1815*, Cambridge University Press, Cambridge, 1982. Daha genel bir çalışma için bkz. Isser Woloch, *The New Regime. Transformation of the French Civic Order, 1789-1820s*, W. W. Norton & Company, New York, Londra, 1994. Fransa ve Hollanda örneklerini karşılaştırmalı olarak ele alan bir çalışma için bkz. Frances Gouda, *Poverty and Political Culture, The Rhetoric of Social Welfare in the Netherlands and France, 1815-1854*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 1995.
5. Bir tür dahili pasaport olan mürur tezkiresi uygulamasıyla İstanbul'a Anadolu ve Rumeli'den göçlerin önlenmesine ilişkin 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başından örnekler için bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Zaptiye tasnifi. Mürur tezkeresi için bkz. Musa Çadırcı, "Tanzimat Döneminde Çıkarılan Men'i Mürur ve Pasaport Nizamnameleri", *Belgeler: Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, c. 15, no: 19, Ankara, 1993. Tanzimat dönemi mürur tezkiresi uygulamalarına örnek olarak bkz. Zeki Arıkan, "Tanzimat Döneminde Egin ve Yöresinden İstanbul'a Göçler", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslarası Sempozyumu*, Ankara, 31 Ekim-3 Kasım 1989, TTK Basımevi, Ankara, 1994, s. 467-481. Mürur tekziresi ile sadece İstanbul'a göç engellenmeye çalışılmamış, taşradaki nüfus hareketleri de denetim altında tutulmak istenmiş ve bu konuda kadılar sorumlu tutulmuştur. Kastamonu kadısının tutmuş olduğu mürur tezkiresi kayıtları için bkz. *Kastamonu Jurnal Defteri (1252-1253/ 1836-1837), Metin ve Tıpkı Basım*, (Haz.: Prof. Dr. Abdulkerim Abdulkadiroğlu, İ. Hakkı Aksoyak, Necip Fazıl Duru) Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1998.
6. İstanbul civarında Eyüp, Galata ve Üsküdar'daki bekâr hanlarındaki "birtakım bekâr ve serseri adamların" toplanıp "Anadolu yakasına geçirilerek vilayetlerine gönderilmesi" konusunda örnek olarak bkz. BOA, Cevdet Zaptiye, 428, 5.ll.1206 (28 Şubat 1792). 1808 tarihinde İstanbul'da bekâr odalarında yaklaşık 50.000 kişinin barınmakta olduğu tahmin edilmektedir. Bekâr odaları için bkz. Bruce McGowan, "The Age of the Ayans, 1699-1812", Halil Inalcik & Donald Quataert, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire* içinde, c. 2, Cambridge University Press, Cambridge, 1997, s. 647; ve Kemal Karpat, "The Population and the Social and Economic Transformation of Istanbul: The Ottoman Microcosm", Kemal Karpat, *Ottoman Population, 1830-1914, Demographic and Social Characteristics*, The University of Wisconsin Press, 1986, s.86-106.
7. BOA, Cevdet Zaptiye, 941, 10.B.1206 (4 Mart 1792).
8. BOA, Cevdet Zaptiye, 494, 28.B.1206 (17 Mart 1792).
9. 18. yüzyılda İstanbul'daki dilencilerin toplatılıp işte kullanılmak üzere İzmit'e, bazı işsiz güçsüz kimselerin ise memleketlerine gönderilmelerine dair hükümler için bkz. Ahmet Refik, *Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)*, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul 1930, s. 194-195 ve 199. 16. yüzyıldan örnekler için bkz. Reşat Ekrem Koçu, "Dilenci, Dilenciler", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1966, c. 8, s. 4572-4577. Dilencilik için ayrıca bkz. Uğur Göktaş, "Dilenciler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 3, s. 53-54, İstanbul, 1994.
10. Darülaceze'nin ayrıntılı bir tarihi için bkz. Nuran Yıldırım, *İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi*, Darülaceze Vakfı Yayını, İstanbul, 1996.
11. "Tese'ülün Men'ine Dair Nizamname", *Düstur*, 1. Tertip, c. 6, s. 607-609.
12. "Serseri Mazanne-i Sû' Olan Eşhâs Hakkında Nizamname", *Düstur*, 1. Tertip, c. 6, s. 48-751.
13. "Tese'ülün Men'ine Dair Nizamname", *Düstur*, 1. Tertip, c. 7, s. 48-49.
14. "Serseri Mazanne-i Sû' Eşhâs Hakkında Nizamname", *Düstur*, 2. Tertip, c. 1, s.169-173.
15. Zaptiye Nezareti'nin muvakkat nizamname layihası, Şura-yı Devlet'in 1308 tarihli ilk Nizamname üzerinde yaptığı tadilat ve bununla ilgili gerekçeli kararı ve Meclis-i Mebusan Dahiliye Encümeni'nin kendi hazırladığı kanun layihası ve buna ilişkin esbab-ı mucibe layihası ve bu konulardaki diğer birçok yazışmalar için bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrade-Kavanin ve Nizamat, 1/R.1327 (10 Mayıs 1909). Bu konularda kısa bilgi için Ilıkan'ın yazısına da bakılabilir.
16. İstanbul Belediyesi istatistiklerine göre 1914 yılı içinde çeşitli emniyet merkez ve müdüriyetlerinde işlem gören 12.130 dosyadan 81 adeti serserilere aittir. Bu serserilerden 45'ü Beyoğlu Müdüriyeti'nde, 8'i Üsküdar Müdüriyeti'nde ve diğerleri Karagümrük'te 5, Kumkapı'da 1, Şehremini'de 1, Samatya'da 3, Ayasofya'da 5, Eminönü'de 12 ve Beyazıt'da 3 serseri şeklindedir. Bkz. *1330 Senesi İstanbul Beldesi İhsaiyat Mecmuası*, İstanbul Matbaa-i Arşak Garoyan, 1331 (1915), s. 205-208
17. BOA, Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH.MUİ), 20-3/6, 1328.RA.11 (23 Mart 1910)
18. BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Tahrirat Kalemi (DH.EUM.THR), 6/57, 1327.N.18 (3 Ekim 1909)
19. BOA, DH.MUİ, 8-3/13, 1327.N.21 (6 Ekim 1909)
20. BOA, DH.EUM.THR, 4/50, 1327.N.5 (20 Eylül 1909)
21. BOA, DH.EUM.THR, 3/19, 1327.Ş.25 (11 Eylül 1909)
22. BOA, DH.EUM.THR, 3/24, 1327.Ş.26 (12 Eylül 1909)
23. BOA, DH.EUM.THR, 3/25, 1327.Ş.26 (12 Eylül 1909)
24. BOA, DH.MUİ, 20-3/6, 1328.RA.11 (23 Mart 1910)
25. BOA, DH.MUİ, 20-3/6, 1328.RA.11 (23 Mart 1910)
26. Boğa Dağı olarak da bilinmektedir. Maden bugün Ulukışla ilçesine bağlı bir köydür. Bulgar Dağı madenlerindeki 1910 yılındaki çalışma koşulları için bkz. Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanin*, Kavram Yayınları, İstanbul, 1977, s. 329-338.
27. BOA, DH.HMŞ, 21/106, 1327.11.16 (29 Kasım 1909)
28. BOA, DH.MUİ, 20-3/6, 1328.RA.11 (23 Mart 1910)
29. BOA, DH.MUİ, 20-3/6, 1328.RA.11 (23 Mart 1910)
30. BOA, DH.EUM.THR, 13/55, 1327.Za.13 (26 Kasım 1909)
31. BOA, DH.EUM.THR, 13/57, 1327.Za.14 (26 Kasım 1910)
32. BOA, DH.EUM.THR, 6/67, 1327.N.19 (4 Ekim 1909)
33. BOA, DH.EUM.THR,12/17, 1327.ZA.2 (15 Kasım 1909)
34. BOA, DH.EUM.THR,36/10, 1328.C.2 (11 Haziran 1910)
35. BOA, DH.MUİ, 126/2, 1328.Ş.23 (30 Ağustos 1910)
36. BOA, DH.MUİ, 11-2/35, 1327.N.10 (25 Eylül 1909)
37. BOA, DH.EUM.THR, 4/51, 1327.N.5 (20 Eylül 1909)

ARŞİVDEN BİR BELGE (1)

Yankesici ve Hırsızların Fotoğraflarının Alınarak Fişlenmesi (1868)

Hazırlayan: YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan vesikalar, çok kapsamlı ve çok renkli bir "çıft çarşısı" gibidir: "Ne ararsan bulunur, derde devadan gayrı." Arşivi kullanmakta olan bütün tarihçilerin de bana içtenlikle katılacağı gibi, Osmanlı toplumunun gündelik hayatının en ince detayları ve en mahrem yönleri de Osmanlı devletinin gözünden kesinlikle kaçmamıştır. Osmanlı devlet arşivlerinin katalogları, Osmanlı toplumsal hayatının hemen her yönünü araştırmacıların gözleri önüne sermektedir.

Bundan yıllar önce "Yüz Yıl Önce Osmanlı Basınında Bu Ay" dizisi devam ederken, aklıma Osmanlı toplumunun gündelik hayatını yansıtan çeşitli arşiv belgelerini dergi sayfalarında yayınlamak fikri takılmıştı. Bu amaçla, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde çeşitli dönemlerde yapmış olduğum inceleme ve katalog taramaları sırasında elime geçen çeşitli "ilginç" konulardaki belgelerin fotokopilerini "müteferrik" başlığı taşıyan bir klasörde biriktirmiştim.

İşte bu sayıdan itibaren, "Arşivden Bir Belge" başlığı altında bu "müteferrik" klasöründe birikmiş olan, birbirinden ilginç konulardaki bu belgelerin fotokopilerini ve transkripsiyonlarını siz okurların ilgi ve beğenisine sunmaya başlıyorum. "Arşivden Bir Belge" dizisinde yer alan belgelerin her birinin Osmanlıcaya aşina okurlar için "kendiliğinden dile geldiği" kanısındayım. Bu nedenle, yalnızca Osmanlıca bilmeyen okurları düşünerek, bu dizide yer alan belgelerin başına küçük açıklayıcı notlar koymak gereğini duydum. Osmanlıcaya aşina okurlarımız bu küçük notları rahatlıkla gözardı edebilirler.

"Arşivden Bir Belge" dizisini yayına hazırlarken, ben kendi adıma çok eğlendim. Sizlerin de bu dizide yer alan belgeleri okumaktan büyük bir keyif alacağınızı sanıyorum. Dizinin uzun ömürlü olacağını umuyor, öğrencim Nalan Turna'ya yardımlarından dolayı teşekkür ediyor, bütün çabalarıma rağmen ortaya çıkması muhtemel kusurlar için şimdiden özür diliyorum...

1826 yılında, Joseph Nicéphore Niépce'nin Chalon'da bulunan evinin balkonundan görünen manzarayı sekiz saat süren bir pozlandırma süresi sonucunda sabitleştirmesi ile elde edilen görüntünün, dünyanın ilk fotoğrafik görüntüsü olduğu kabul edilmektedir. Daha sonra, 19 Ağustos 1839 günü, Fransız Fen Bilimleri Akademisi'nden François Arago daha sonraları ismini kullandığı tekniğe vermek şerefine nail olan Fransız ressam ve fizikçi Louis-Jacques-Mandé Daguerre'in buluşu olan metal üzerine fotoğraf baskısı tekniğini, yani Daguerreotype'ı dünyaya tanıtır. Bu buluş, 28 Ekim 1839 tarihli *Takvîm-i Vekayi*'de Osmanlı okuyucularına da duyurulmuştur. Yaklaşık bir yıl kadar sonra, *Ceride-i Havâdis* gazetesinin başyazarı William Churchill, gazetesinin 25 Ağustos 1840 tarihli nüshasına yazdığı bir çeviri yazıda Daguerre'in fotoğraf makinesinin satışa sunulmuş olduğunu okuyucularına bildirir. Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde çekilen ilk fotoğrafların, Ekim 1839'da Osmanlı topraklarına ayak basan "Daguerreotypist" Goupil Fesquet (1806-1893) tarafından çekildiği bilinmektedir.[1]

Fotoğrafın zamanla yaygın kabul ve kullanım bulması, sanatsal amaçların dışında belgesel amaçlar için de kullanılır hale gelmesine yol açmıştır. Örneğin, suçluların fotoğraflarının alınarak fişlenmesi, fotoğrafın yaygın kullanıma girişinden hemen sonraya rastlar. Sunduğumuz belge, Osmanlı İmparatorluğu'nda yankesicilik ve hırsızlık gibi adi suçlar işleyen suçluların fotoğraflarının çekilerek, günümüzdeki polis fotoğraf arşivine benzer bir fişleme çalışmasının başlatılmasına aittir.

Yankesicilik ve hırsızlık gibi adi suçlardan yakalandıktan ve cezasını çektikten sonra memleketlerine sürüldükleri anlaşılan bazı suçluların, daha sonra bir yolunu bularak yeniden büyük şehirlere geldikleri ve aynı suçu tekrar tekrar işledikleri gözlenmiştir. Bunu önlemek isteyen Zabtiye Müşîriyeti, 1868 yılında, 14.148 kuruşa bir fotoğraf makinesi satın almış, memurlarından bir tanesinin fotoğraf sanatının inceliklerini öğrenmesini sağlamıştır. Suçluların fotoğraflarından oluşan albümlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun İskenderiye, İzmir, Selânik, Beyrut, Trabzon ve İstanbul gibi büyük şehirlerine dağıtılması için dönemin padişahı Sultan Abdülaziz'in izni (İrâde-i Seniyye) alınmıştır...

1. Engin Özdendes, *Abdullah Frères: Ottoman Court Photographers*, İstanbul, 1998, s.

BOA, İrâdeler, İrâde-i Dâhiliye, no: 39898, vesika: 1

Huzûr-ı Alî-i Hazret-i Vekâlet-penâhi'ye

323

Yankesicilik ve sirkat ve sâir türlü fezâhâta cesâret eden eşhâs haklarında terettüb eden mücâzât-ı kânûniye icrâ ve ikmâl olundukdan sonra memleketlerine tard u def' edilmekde ise de yine ber-takrîb Dersaâdet'e avdetle vakit ve fırsat buldukça me'lûf oldukları ef'âl-i rediyyelerini icrâ eylemekde bulunduklarından o makûlelerin bi't-teşhis derdestlerine medâr-ı sühûlet olmak üzere bâb-ı zabtiyede fotoğraflerinin bulundurulması lüzûmu mülâlaasına mebnî bunların fotoğrafya ile resimleri aldırılarak tertib olunan mecmû'alardan bir nüshasıyla ba'dehu tab' olunmak üzere derece-i töhmetlerini mübeyyin olan numerolu tarifnâmesi manzûr-ı âlî-i vekâlet-penâhileri buyurulmak üzere takdim kılındı. İştirâ olunan fotoğraf makinesiyle teferruât-ı sâire esmânı dahi dâhil olduğu hâlde bu bâbda vukû' bulan masraf ondört bin sekiz yüz kırk guruşa bâliğ olmuş ise de işbu resimler hâricden celb ü istihdâm olunan ressâm marifetiyle aldırılmış olduğundan ilk defa bu mikdâr masraf vukû'u tabiî ve zarûri olup memûrin-i mevcûdeden bir neferi bu hidmete tayin olunarak şimdilik epeyce öğrenmiş ve zâten fotoğraf makinesi dahi elde mevcûd bulunmuş olduğu cihetle bundan sonra bu bâbda vukû' bulacak mesârif cüz'iyât kâbilinden olacağına ve meblağ-ı mesârif-i mezkûr bâb-ı zabtiye tahsisâtı hâricinde bulunduğuna binâen bunun tesviye ve i'tâsı hususunun maliyye nezâret-i celîlesine emr ü iş'âr buyurulması ve bir de nezd-i âlî-i cenâb-ı hıdivîlerinde rehin-i tensîb ü tasvîb buyurulduğu hâlde eşhâs-ı merkûmenin ba'dezîn memâlik-i devlet-i aliyyede bir günâ habâset icrâsına yol bulamamak ve şahısları oralarca dahi malûm olmak üzere fotoğraflerini hâvi mecmû'alardan birer nüshasının İskenderiye ve İzmir ve Selânik ve Beyrût ve Trabzon gibi büyük ve galebelikli şehirlere irsâli menût-ı emr ü fermân-ı âlî-i cenâb-ı hıdivîleri olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir

fî 12 Zilkade sene 1284 ve fî 24 Şubat sene 1281. [6 Mart 1868]

(mühr)
İsmail

[BOA, İrâdeler, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 39898, Vesika: 1]

Atûfetlû efendim hazretleri

Yankesicilik ve sirkat ve sâir türlü fezâhata cesâret eden eşhâs haklarında terettüb eden mücâzât-ı kânûniyenin icrâsıyla memleketlerine tard edilmekde ise de yine ber-takrîb Dersaâdet'e avdetle me'lûf oldukları ef'âl-i rediyyelerini icrâ etmekde bulunduklarından o mahallerin bi't-teşhis derdestlerine medâr-ı sühûlet olmak üzere fotoğrafya ile resimleri aldırılarak tertib olunan mecmû'alardan bir nüshasıyla derece-i töhmetlerini mübeyyin olan tarifnâmesinin bâb-ı zabtiyede bulunması ve ba'dezîn memâlik-i mahrûsada bu misillûlerin bir gûne habâset icrâsına yol bulamamak ve şahısları malûm olmak için mezkûr mecmû'aların birer nüshasının İskenderiye ve İzmir ve Selânik ve Beyrût ve Trabzon gibi büyük şehirlere irsâli ve bunun için vukû' bulan ondört bin sekiz yüz kırk guruş mesârifin bâb-ı zabtiye tahsisâtı hâricinde bulunduğuna binâen maliye hazine-i celîlesinden tesviyesi hususuna dâir zabtiye müşiriyet-i celîlesinin takriri mezkûr resimler ve tarifnâme ile beraber arz ü takdim kılınmış ve süret-i marûza yolunda görünmüş olmağla ber-mücib-i istizân icrâ-yı muktezâsının müşiriyet-i müşârünileyhaya havalesi ve mesârif-i merkûmenin tesviyesi maddesinin dahi maliye nezâret-i celîlesine bildirilmesi haklarında her ne vechile emr ü fermân-ı cenâb-ı şehriyârî müteallik buyurulur ise ana göre hareket olunacağı beyânıyla tezkere-i senâveri terkîm kılındı efendim

fî 26 Zilkade sene 1284
[20 Mart 1868]

Sarik (hırsız) İsmail Hakkı bin İbrahim ve Kadri bin Süleyman ile yankesici İstemat veledi Hristo'nun 1910 yılına ait Polis Mecmuası'ndaki fotoğrafları.

Ma'rûz-ı çâker-i kemineleridir ki

Enmile-zîb-i ta'zim olan işbu tezkire-i sâmiye-i asafâneleriyle zikr olunan resimler ve evrâk-ı ma'rûza manzûr-ı meâli-mevfûr-ı cenâb-ı cihânbânî buyurulmuş ve sûret-i ma'rûzanın ber-mücib-i istizân icrâ-yı muktezâsının müşiriyet-i müşârünileyhaya havâlesi ve mesârif-i merkûmenin tesviyesi maddesinin dahi nezâret-i müşârünileyhaya bildirilmesi şeref-sünûh ve sudûr buyurulan emr ü fermân-ı hümâyûn-i hazret-i şehinşâhî mantûk-ı münîfinden olarak zikr olunan resimler ile evrâk-ı merkûme yine savb-ı sâmî-i hıdivîlerine iâde kılınmış olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

fî 27 Zilkade sene 1284.
[21 Mart 1868]

[BOA, İrâdeler, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 39898, Vesika: 2]

BOA, İrâdeler, İrâde-i Dâhiliye, no: 39898, vesika: 2

OSMANLI TOPLUMUNDA

Modenizasyon Aracı Olarak Reklamcılık

ORHAN KOLOĞLU

Çeviren:
HÜLYA BALCI

21-25 Eylül 1998 tarihlerinde Viyana'da düzenlenen Uluslararası Türk Bilimleri Kongresi'ne sunulan tebliğdir.

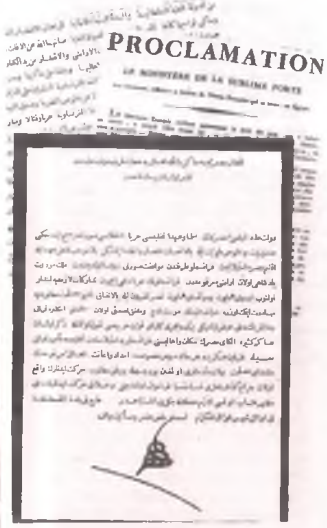

İlk el ilanlarımız: 1798 yılında İstanbul'da Mühendishane Matbaası'nda basılıp Mısır'da Fransız işgaline karşı dağıtılan Türkçe, Arapça, Fransızca el ilanları.

İlan ya da reklam, kamu ilgisini sağlamak amacını taşıyan bilgi sunumudur. Bir düşüncenin ya da ürünün üstünlüğünü garanti etmek amacıyla övmek anlamına gelir. Amaç, hedef kitleyi sessiz ve boyun eğen bir topluluktan aktif oyuncular haline dönüştürmektir.

Geçmişte din hâkim ideoloji iken, bütün övgüler yalnız Tanrıya yönelikti, onun her şeyin üstünde önceliği vardı. Yönetenler sadece onun temsilcileri oldukları düşünüldüklerinden övülürlerdi. İslam da bu konuda bir istisna değildir. Kuran ve peygamberin sünneti inananlara bunu telkin eder. Sonuç olarak, maddi ya da zihinsel, tüm dünyevi işler övgü alanının dışında tutulur. Bu da doğal olarak ekonomik anlamda üretimi ve ticari muameleleri etkiler. Hatta mezhepler ve mistik tarikatler tüketimden, üretim ve günlük ihtiyaçlar için gerekenden fazlasının kazanılması eğiliminden geri durulmasını nasihat eder. Bu şekilde Müslüman toplumları "ilan ya da umumi duyurular" yani "ne olduğunu ya da olacağını haber veren sözlü, yazılı ya da basılmış şey" devresinde yaşamaya devam ettiler. Bu durumda halk eylemci değil sadece alıcı konumunda oldu.

Münadi ya da tellal genel olarak devlet hizmetinde ve zaman zaman çarşılarda İslam dünyasındaki tek ilan aracı olarak 20. yüzyılın ilk yıllarına kadar kaldı. Tellallar çoğunlukla bazı yükümlülükleri yaydıklarından halk tarafından fazla itibar görmezlerdi. Hadramut'tan eski bir Arap deyişi onları "çarşının köpeği" olarak değerlendirir ve şeytanı tellalların ilki olarak tarif eder. Bir Arap anekdotu, lağım taşının pislik ve kötü koku içinde yaşayan tek madde olmasını Allaha şikâyet ettiği bir diyaloğu anlatır. Allah onu uyarır: "Sus, yoksa seni tellalın ayağının altına yerleştiririm."

Avrupa modern çağda bu devreyi serbest pazar ekonomisinin gelişimi ve gazetelerin aracılığı ile atlattı. Daha sonra reklam ticari ilerleme ve rekabetin ana aracı haline geldi. Osmanlı yönetimi, gazetelerin varlığını ve rolünü ancak 1820'lerde, imparatorluğun siyasi meseleleri üzerindeki etkisi yoluyla farkına vardı. Kısa zamanda devletin himayesi altında ilk gazeteler yayımlandı. Doğal olarak reklama ilgileri yoktu ve sadece ilan yayımladılar. Serbest pazar ekonomisi için ilk adımlar, diğer tüm Avrupa ülkeleri tarafından da hemen taklit edilen 1838 Osmanlı-İngiliz ticari anlaşmasının imzalanması ve ertesi yıl Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile atıldı. Böylece yönetimin rehberliğiyle, yukarıdan, Batılılaşma süreci başladı. Tabii yeni yapının halk tarafından benimsenmesi uzun bir uygulama süresi ve bir nesilden fazlasını gerektirdi.

Bu makalede Osmanlı toplumunun "ilan"dan "reklam" devresine geçişini açıklamaya çalışacağım ve reklamları bu geçişin farklı safhalarına örnekler olarak kullanacağım. Sadece Türk gazetelerinden yararlanacağım. İzmir ve İstanbul'un Fransız gazeteleri reklamları onlardan önce yayımlamaya başlamış olsalar da dolaşımları çok kısıtlıydı ve az sayıda yerel okuyucuları vardı. Dolayısıyla modernizasyona katkıları siyasi meseleler üzerine etkileriyle ters orantılıydı.

İlanat tabiri ilk defa, yirmi yıldır İstanbul'da yaşayan bir İngiliz'e, William Churchill'e ait olan, yarı-resmi *Ceride-i Havadis* gazetesinin ilk sayısında (1 Ağustos 1840) kullanıldı. Bir notla evlerin, dükkanların, atlı arabaların, atların vb satış ya da kiralanması ile ilgili bilgilerin belirli bir bölümde "ilanat" başlığı altında yayınlanacağı

haber verildi. Bunların ticari olmayıp tamamen özel konular olduklarına ve ayrıca hiçbir resmi bağlantıları olmadığına işaret etmek gerekir. Herhangi bir resmi ilan da aynı başlık altında gazetelerin ilk sayfasında yayınlanırdı. Bu ticari rekabetin, üretimin ve tüketimin çok düşük seviyede olduğu ve endüstrinin var olmadığı bir topluma çok uygun bir formüldü. Buna okur- yazarlığın da % 5'in altında olduğunu eklemek gerekir. İlan edilen şeyler nüfusun sadece bu grubuna sunuluyor ve onlar tarafından satın alınabiliyordu. Bu bölümde aynı zamanda okur mektuplarının, bulmacaların, matematik problemlerinin ve satranç yarışmasının yayınlanması, yayıncının hitap ettiği kitlenin meraklarından haberdar olduğunu kanıtlar. Bu iş toplumla tamamen yabancı olduğundan, Churchill aynı zamanda bir reklam ajansı işlevini üstlendi ve hatta teklifçilerin ve ilgili tarafların arasında aracılık rolü oynamayı teklif etti.

Ceride-i Havadis bundan sonraki yirmi yıl boyunca tek Türk gazetesi olarak kaldı. Bu sürenin ilk on yılında ilanların %86'sı ticari ya da rekabet boyutu olmayan yerel konulara ayrılmıştı . Sadece %7,5'i yabancı malzeme ve hizmetlerle ilgiliydi. Bunların listesi değişim süreci içindeki bir topluma Avrupalı iş adamları tarafından neler sunulduğunu ortaya koyar:

Duvar kâğıdı, saat, yangın için su tulumbası, daguerrotype (İlk fotoğraf makineleri), büyüteç ve dürbün, çiçekler ve çiçek tohumları, duvar boyası, gazozlu limonata, gemi, barut, yazma ve boyama tahtası, galvanik makinesi, tarım makineleri, altın ve gümüş nesneler, piyano, ilaçlar.

Çalışan yabancılar olarak şunları sayabiliriz: Boyacılar, cam tamircileri, Avrupa piyangolarının aracıları, oyuncular (tiyatro kumpanyalarından) ve özellikle doktor ve eczacılar.

Malzeme ve personel çoğunlukla Avusturya, Fransa ve İngiltere'dendir.

1850'den ve özellikle Kırım Savaşı'ndan sonra yabancı malzeme ve hizmetlerin ilanları büyük ölçüde arttı. Özellikle İstanbul'da yerleşik Avrupalı şirketler ve üreticiler halkı varlıklarından haberdar ediyorlardı:

Çamaşır makinaları kullanan çamaşırhane, bir Parislinin ayakkabı dükkânı, restoran ve otel, demir ve bakır döküm fabrikası, kereste fabrikası, çiçekçi dükkanı, mimar, fotoğrafçı, ressam, at arabası fabrikaları (Alman, Fransız ve Macar), pamuk yıkama makinası temsilcisi, alkollü içki dağıtımcıları, mağaza sahipleri.

1860'dan sonra Türk basınında büyük bir değişiklik gözlenir. Kişilere ait gazeteler baş gösterir ve hatta hazıları devletin yardımını reddeder. Genel olarak bunlar, siyasi yayınlar olup ekonomik konularla daha az ilgilidirler. Ancak bu yirmi yıllık süre içinde ilk defa gazeteler reklam bedellerini belirtmeye, ticaret ve endüstri için ilanın önemi hakkında makaleler yayınlamaya başlarlar. Yine yerel ürünlerle ilgili az sayıda ilan bulunur, ilanlar esas olarak satış ve kira ile alakalıdır. Esas artış resmi ilanlarda görülür. Yabancı reklamlar sayıca ve çeşitçe çoğalır:

Tarım makinaları, ocaklar, at arabaları, mobilya, masa servisleri, gaz, lamba, demir kasa, avize, ayna, saat, ev dekorasyonu, mücevher, değirmen taşı, dikiş makinesi, Fransız zeytinyağı, çukulata.

Hizmetler alanında: Dikiş makinasının kullanımını öğretmek için eve servis, ziyafetler için Avrupa masa servisi kiralanması, İngiliz okulu, tiyatrolar, sigorta şirketleri, Avrupa piyangoları, büyük mağazalar.

İki ilan özellikle ilgi çekici. Bir tanesi büyük bir deponun "yeni yıl hediyeleri kampanyası"yla ilgili. Halbuki Müslümanların kendi Hicri takvimlerine göre yeni yılları vardır ve bunu hiçbir zaman Avrupalılar gibi kutlamazlar. İkincisi, yine Osmanlı toplumu için yeni bir şey olan, Avrupa'ya (Fransa, Belçika, Almanya, Avusturya) turistik bir gezi hakkında. Asıl yoğunluk, özellikle cinsel yolla yayılan hastalıklarla ilgili doktor ve ilaç ilanlarıyla beraber sağlık konusu üzerinde bulunuyor.

Ceride-i Havadis'te İlanat bölümü satranç yarışmalarının da yayınlandığı yerdi. Altta, kumaş üzerine resim yapma tekniği üzerine ders veren birinin ilanı yer alıyor.
No: 211, 1845

Reklam sektöründe büyük ilerleme 1880'lerde başladı ve 20. yüzyılın ilk yıllarında Avrupa standartlarına ulaştı. 1905'te, *Stamboul* adıyla Fransızca yayımlanan bir İstanbul gazetesi, Avrupa seviyesine erişildiğini yazıyor. *Revue du Monde Musulman* 1907'de, "İstanbul ve Kahire gazetelerinin Avrupa yayınlarıyla eşit olduklarını, bunların son sayfalarının ötekiler gibi reklama ve çok sayıda resime ayrıldığını" söylüyor. Bu dönemde reklam kavramı ve bunun Avrupa'da ve ABD'de kullanım şekli hakkındaki makalelerin, bir önceki döneme göre daha fazla sayıda yayınlandığını eklemekte yarar var. Hatta ilk defa Osmanlı rek-

İngiliz kumpanyasının vapur (buhar) ile işler çift sürme, tohum ekme, su çekme, buğday ve pamuk temizleme, kahve çekme makineleri tüccarından resimli ilan.
***Ruzname-i Ceride-i Havadis*, no: 949, 1864.**

lamcılık sektörünü eleştiren bir makale 1905 yılında *İkdam* gazetesinde basıldı. Bu dönemde sektörün gelişimi Osmanlı topraklarında ilk reklam ajanslarının ortaya çıkmasıyla da kendini gösterir.

Tüm bu ilerleme, Tanzimat'ın kırk yıllık hazırlık döneminin mantıksal bir sonucudur. Abdülhamid'in 33 yıllık (1876-1908) saltanatı, birçokları tarafından hatalı bir şekilde, Osmanlı toplumunun dini taassuba ve modernizasyonu reddedişe bağlı olarak gerilediği bir duraklama devresi olarak değerlendirilir. Reklamı verilen malzeme ve hizmetlerin listesi bunun tersini kolayca kanıtlayabilir. Türk basınına ve İstanbul'daki Fransız gazetelerine, ilanlarda hanedanın armasını ve padişahın mührünü kullanma hakkını tanıması Abdülhamid'in toleransının bir kanıtıdır. Bu sembolleri kullanan yabancı şirketler litografi (taş baskı), takma ayak, piyano ve müzik aletleri, mücevher, dekorasyon ve mobilya, fotoğrafçılık, sağlık maddeleri gibi malzemelerin reklamını veriyorlardı. Ayrıca bunların arasında dişçiler, Avrupa pastaneleri ve ayakkabı mağazaları da bulunuyordu.

Cervati Frères et D. Fatzea'nın ilk ticari rehberi 1880'de (*L'Indicateur Ottoman- Almanach du Commerce et de l'Industrie*, 1889'dan sonra *Annuaire Oriental*) çıktı. Bu Avrupa ve Osmanlı iş çevrelerinin artan ilişkilerine bir kanıttı. İmparatorluk içindeki birçok yerden (İzmir, Selanik, Trabzon, Bursa, Edirne, Konya, Gümülcine, Sinop vb) 10.000'den fazla adresi kapsıyordu ve içeriği hemen her yıl yenileniyordu.

Bu dönemde Türk gazetelerinde reklamı bulunan yabancı ürünlerin listesi şudur:

Saat, gaz lambası, çiçek, yıkama tozu, lastik ayakkabı, deri işleri, saç boyası, yüz pudrası, harman dövme makinası, biçerdöğer, çay, margarin, kanyak, kömür, fonograf, sigara kâğıdı, dikiş makinası, mücevher, kıyafet.

En çok reklamı yapılan maddeler Avrupa ilaçlarıdır: İktidarsızlığı tedavi eden şuruplar; alkollü olmayan içecekler; frengi ve belsoğukluğuna karşı ilaçlar; göz operasyonları için aletler; ameliyat gereçleri; diş macunu; takma diş; başağrısını, soğuk algınlığını, asabiyeti, sindirim güçlüğünü, ishali, astımı, romatizmayı, terlemeyi tedavi eden haplar; maden suyu; balık yağı.

Bu dönemde Osmanlı Mekteb-i Tıbbiyesi kendi uzmanlarını yetiştirdikçe reklam veren Avrupalı doktorların sayısı önemli miktarda azaldı.

Önceki dönemde, İstanbul'da Avrupalıların sahip oldukları büyük mağazalar sadece Fransız gazetelerine reklam verirken 1880'den sonra Türk basınını tercih ettiler. Bazıları tam sayfa ilanlarla kampanyalar düzenlediler. Bunların esas olarak "alaturka" yerine "alafranga" kıyafet ve mobilya sunmaları Türk evlerinde büyük değişikliğin oluştuğunu kanıtlar.

Dönemin özelliği yerel üretimin ve hizmetlerin, yabancıların işgaline karşı saldırısıdır. Bu özellikle dört alanda görülebilir: İlaç, alkollü içecekler, güzellik ürünleri, fes. İlanlar her defasında "Avrupalıdan daha iyi" ya da "Bir kere deneyin, bizimkinin geri kalmadığını göreceksiniz" gibi ifadeler içeriyor. Okuyucuları kalitelerine inandırmak için bazıları uzmanlıklarının Avrupa'dan lisanslı olduğunu belirtirken başkaları üst düzey bir Osmanlı memurunun beyanatını- içecekler söz konusu olduğunda beyanat padişahın kendi doktoruna aittir- kullanıyorlar.

Yerli alkollü içkilerin reklamlarının yapılması ve övülmeleri, yönetimin bunların din adına yasaklanmasında ısrar etmesi ve tavernaların camilerin fazla yakınında olmasını yasaklayan emir göz önünde bulundurulduğunda şaşırtıcı bir çelişkidir. Aynı şey kadın giysileri için de geçerli. Bir yandan reklamlarda ilk defa başı açık kadın resimleri kullanılıyordu, öbür yandan yayınlanan bir ramazan iradesinde kadınlar ince çarşaflar ve dikkat çekici kıyafetler giymemeleri konusunda uyarılıyorlardı. Bunlara, Osmanlı basınında ilk defa çıplak kadın resimlerinin, "güzel sanatlardan" başlığı altında Abdülhamid'in saltanat yıllarında yayınlandığını da ekleyebiliriz.

Özetle, reklamların tanıklığı, Tanzimat'tan altmış yıl ya da iki nesil sonra, 20. yüzyıla girildiğinde, Osmanlı toplumunun Batı tarzı yaşamdan iyice haberdar olduğunu ve onun ürünlerini kullanmayı bildiğini kanıtlıyor. Bu yüzden yerli üreticiler bunlara benzerlik ve hatta bunlardan üstünlük iddia ediyorlardı. Tüketimi teşvik eden bu eğilim 20. yüzyılın nesillerini, önce Jön Türkleri sonra Kemalistleri, üretimde geleneksel yöntemleri tamamen bırakmaya ve Batı örneğinde çağdaş modeller aramaya itti. Türkler ve Osmanlı Devleti'nin diğer Müslüman topluluklarının- özellikle Araplar- arasındaki ana fark Tanzimat kavramının anlaşılmasında yatar. Modernizasyon hedefi, reklamcılığın ilerlemesindeki sürekliliğin anlattığı gibi, toplumu sürekli olarak ileriye bakmaya ve asla geri dönmemeye yönlendirdi.

Rumi ve Miladi Takvimler - VI

A. NECATİ AKGÜR
Dr. Müh., Türk Tıp Tarihi Kurumu üyesi

BURÇLAR TAKVİMİ

Özellikle yaz geceleri gökyüzüne baktığımızda, önce yıldızları görürüz. Bunların ikisi-üçü-beşi birbirlerine yakın konumlarda bulunur ve değişik biçimlerde öbekler oluştururlar. Bu öbeklere burç (takım yıldızı) diyoruz. Eski insanlar bu burçları tanımlamak için kimi hayvan ya da eşyaya benzeterek adlandırmışlardır. Büyük Ayı, Aslan, İkizler, Yay gibi.

Yanı sıra, Güneşin görünür yıllık hareketi sırasında, gökyüzünde çizmekte olduğu dairenin, Burçlar Kuşağı (Mıntıka-t ül-bürûc ya da Zodyak Kuşağı'nın) üzerinde yer alan burçlara da On iki Burç (Bürûc-u isnâaşer ya da Zodyak Burçları) denildiğini biliriz. Bu on iki burç, hemen eşit aralıklarla sıralanmıştır ve Güneşin bu burçlara girişi günleri de eski takvimlerde, örneğin İntikal-i Şems bi-Delv (Güneşin Kova burcuna girişi) şeklinde hep verilmekteydiler.

Öte yandan, Güneş takvimlerinde temel zaman biriminin yıl, dört mevsimden oluşan mevsimler yılı olduğunu söylemiştik. Gerçekten bu takvimlerde yılbaşı, Güneşin Koç burcuna girdiği ilkbahar ılımını gününe ya da 1 Ocak, 1 Ekim, 29 Ağustos gibi mevsimlerin belli günlerine geliyordu. İznikli Hipparkhos, M.Ö. 147 sıralarında, ilkbaharla yaz süresinin 186 gün, sonbaharla kış süresininse 179 gün olduğunu göstermişti. Buna göre; ilkbahar ve yaz aylarını 31'er, sonbahar ve kış aylarıysa 30'ar gün çekmeliydi.

Yüzyıllar boyunca yapılan Güneşin burçlara girişi belirlemelerinden yararlanılarak gerçekleştirilen Burçlar takviminde ayların ne şekilde sıralandığı ve mevsimlerin süreleri (yaklaşık olarak) aşağıdaki çerçeve içinde verilmiştir.

BURÇLAR TAKVİMİNDE AYLAR

İlkbahar Burçları		
1. Koç (hamel) burcu (ayı)	21/20 Mart	31 gün
2. Boğa (sevr) " "	21/20 Nisan	31 gün
3. İkizler (cevzâ) " "	22/21 Mayıs	31 gün
Yaz Burçları		
4. Yengeç (seretan) burcu	22/21 Haziran	31 gün
5. Arslan (esed) " "	23/22 Temmuz	31 gün
6. Başak (sünbüle) " "	23/22 Ağustos	31 gün
Sonbahar burçları		
7. Terazi (mîzan) burcu	23 Eylül	30 gün
8. Akrep (akreb) " "	23 Ekim	30 gün
9. Yay (kavs) " "	22 Kasım	30 gün
Kış Burçları		
10. Oğlak (cedî) burcu	22 Aralık	30 gün
11. Kova (delv) " "	21 Ocak	30 gün
12. Balık (hut) " "	20 Şubat	29 gün

MEVSİMLERİN SÜRELERİ

İlkbahar	92 gün 19,5 saat
Yaz	93 gün 15 saat
Sonbahar	89 gün 18 saat
Kış	89 gün 1,5 saat

GÜNEŞİN BURÇ DERECELERİNE GİRİŞ GÜN VE SAATLERİ

21 Mart (Koç) 6.00: 0°
22 Mart (Koç) 6.45: 1°
23 Mart (Koç) 7.30: 2°
24 Mart (Koç) 8.15: 3°
25 Mart (Koç) 9.00: 4°
26 Mart (Koç) 9.45: 5°
27 Mart (Koç) 10.30: 6°
28 Mart (Koç) 11.15: 7°
29 Mart (Koç) 12.00: 8°
30 Mart (Koç) 12.45: 9°
31 Mart (Koç) 13.30: 10°
1 Nis (Koç) 14.15: 11°
2 Nis (Koç) 15.00: 12°
3 Nis (Koç) 15.45: 13°
4 Nis (Koç) 16.30: 14°
5 Nis (Koç) 17.15: 15°
6 Nis (Koç) 18.00: 16°
7 Nis (Koç) 18.45: 17°
8 Nis (Koç) 19.30: 18°
9 Nis (Koç) 20.15: 19°
10 Nis (Koç) 21.00: 20°
11 Nis (Koç) 21.45: 21°
12 Nis (Koç) 22.30: 22°
13/14 Nis (Koç) 23.15: 23°
15 Nis (Koç) 0.00: 24°
16 Nis (Koç) 0.45: 25°
17 Nis (Koç) 1.30: 26°
18 Nis (Koç) 2.15: 27°
19 Nis (Koç) 3.00: 28°
20 Nis (Koç) 3.45: 29°
21 Nis (Boğa) 4.30: 30°
22 Nis (Boğa) 5.15: 1°
23 Nis (Boğa) 6.00: 2°
24 Nis (Boğa) 6.45: 3°
25 Nis (Boğa) 7.30: 4°
26 Nis (Boğa) 8.15: 5°
27 Nis (Boğa) 9.00: 6°
28 Nis (Boğa) 9.45: 7°
29 Nis (Boğa) 10.30: 8°
30 Nis (Boğa) 11.15: 9°
1 May (Boğa) 12.00: 10°
2 May (Boğa) 12.45: 11°
3 May (Boğa) 13.30: 12°
4 May (Boğa) 14.15: 13°
5 May (Boğa) 15.00: 14°
6 May (Boğa) 15.45: 15°
7 May (Boğa) 16.30: 16°
8 May (Boğa) 17.15: 17°
9 May (Boğa) 18.00: 18°
10 May (Boğa) 18.45: 19°
11 May (Boğa) 19.30: 20°
12 May (Boğa) 20.15: 21°
13 May (Boğa) 21.00: 22°
14 May (Boğa) 21.45: 23°
15 May (Boğa) 22.30: 24°
16 May (Boğa) 23.15: 25°
17/18 May (Boğa) 0.00: 26°
19 May (Boğa) 0.45: 27°
20 May (Boğa) 1.30: 28°
21 May (Boğa) 2.15: 29°
22 May (İkizler) 3.00: 30°
23 May (İkizler) 3.45: 1°
24 May (İkizler) 4.30: 2°
25 May (İkizler) 5.45: 3°
26 May (İkizler) 6.00: 4°
27 May (İkizler) 6.45: 5°
28 May (İkizler) 7.30: 6°
29 May (İkizler) 8.15: 7°
30 May (İkizler) 9.00: 8°
31 May (İkizler) 9.45: 9°
1 Haz (İkizler) 10.30: 10°
2 Haz (İkizler) 11.15: 11°
3 Haz (İkizler) 12.00: 12°
4 Haz (İkizler) 12.45: 13°
5 Haz (İkizler) 13.30: 14°
6 Haz (İkizler) 14.15: 15°
7 Haz (İkizler) 15.00: 16°
8 Haz (İkizler) 15.45: 17°
9 Haz (İkizler) 16.30: 18°
10 Haz (İkizler) 17.15: 19°
11 Haz (İkizler) 18.00: 20°
12 Haz (İkizler) 18.45: 21°
13 Haz (İkizler) 19.30: 22°
14 Haz (İkizler) 20.15: 23°
15 Haz (İkizler) 21.00: 24°
16 Haz (İkizler) 21.45: 25°
17 Haz (İkizler) 22.30: 26°
18 Haz (İkizler) 23.15: 27°
19/20 Haz (İkizler) 0.00: 28°
21 Haz (İkizler) 0.45: 29°
22 Haz (Yengeç) 1.30: 30°
23 Haz (Yengeç) 2.28: 1°
24 Haz (Yengeç) 3.26: 2°
25 Haz (Yengeç) 4.24: 3°
26 Haz (Yengeç) 5.22: 4°
27 Haz (Yengeç) 6.20: 5°
28 Haz (Yengeç) 7.18: 6°
29 Haz (Yengeç) 8.16: 7°
30 Haz (Yengeç) 9.14: 8°
1 Tem (Yengeç) 10.12: 9°
2 Tem (Yengeç) 11.10: 10°
3 Tem (Yengeç) 12.08: 11°
4 Tem (Yengeç) 13.06: 12°
5 Tem (Yengeç) 14.04: 13°
6 Tem (Yengeç) 15.02: 14°
7 Tem (Yengeç) 16.00: 15°
8 Tem (Yengeç) 16.58: 16°
9 Tem (Yengeç) 17.56: 17°
10 Tem (Yengeç) 18.54: 18°
11 Tem (Yengeç) 19.52: 19°
12 Tem (Yengeç) 20.50: 20°
13 Tem (Yengeç) 21.48: 21°
14 Tem (Yengeç) 22.46: 22°
15/16 Tem (Yengeç) 23.44: 23°
17 Tem (Yengeç) 0.42: 24°
18 Tem (Yengeç) 1.40: 25°
19 Tem (Yengeç) 2.38: 26°
20 Tem (Yengeç) 3.36: 27°
21 Tem (Yengeç) 4.34: 28°
22 Tem (Yengeç) 5.32: 29°
23 Tem (Aslan) 6.30: 30°
24 Tem (Aslan) 7.28: 1°
25 Tem (Aslan) 8.26: 2°
26 Tem (Aslan) 9.24: 3°
27 Tem (Aslan) 10.22: 4°
28 Tem (Aslan) 11.20: 5°
29 Tem (Aslan) 12.18: 6°
30 Tem (Aslan) 13.16: 7°
31 Tem (Aslan) 14.14: 8°
1 Ağu (Aslan) 15.12: 9°
2 Ağu (Aslan) 16.10: 10°
3 Ağu (Aslan) 17.08: 11°
4 Ağu (Aslan) 18.06: 12°
5 Ağu (Aslan) 19.04: 13°
6 Ağu (Aslan) 20.02: 14°
7 Ağu (Aslan) 21.00: 15°
8 Ağu (Aslan) 21.58: 16°
9 Ağu (Aslan) 22.56: 17°
10 /11Ağu (Aslan) 23.54: 18°
12 Ağu (Aslan) 0.52: 19°
13 Ağu (Aslan) 1.50: 20°
14 Ağu (Aslan) 2.48: 21°
15 Ağu (Aslan) 3.46: 22°
16 Ağu (Aslan) 4.44: 23°
17 Ağu (Aslan) 5.42: 24°
18 Ağu (Aslan) 6.40: 25°
19 Ağu (Aslan) 7.38: 26°
20 Ağu (Aslan) 8.36: 27°
21 Ağu (Aslan) 9.34: 28°
22 Ağu (Aslan) 10.32: 29°
23 Ağu (Başak) 11.30: 30°
24 Ağu (Başak) 12.48: 1°
25 Ağu (Başak) 13.26: 2°
26 Ağu (Başak) 14.24: 3°
27 Ağu (Başak) 15.22: 4°
28 Ağu (Başak) 16.20: 5°
29 Ağu (Başak) 17.18: 6°
30 Ağu (Başak) 18.16: 7°
31 Ağu (Başak) 19.14: 8°
1 Eyl (Başak) 20.12: 9°
2 Eyl (Başak) 21.10: 10°
3 Eyl (Başak) 22.08: 11°
4/5 Eyl (Başak) 23.06: 12°
6 Eyl (Başak) 0.04: 13°
7 Eyl (Başak) 1.02: 14°
8 Eyl (Başak) 2.00: 15°
9 Eyl (Başak) 2.58: 16°
10 Eyl (Başak) 3.56: 17°
11 Eyl (Başak) 4.54: 18°
12 Eyl (Başak) 5.52: 19°
13 Eyl (Başak) 6.50: 20°
14 Eyl (Başak) 7.48: 21°
15 Eyl (Başak) 8.46: 22°
16 Eyl (Başak) 9.44: 23°
17 Eyl (Başak) 10.42: 24°
18 Eyl (Başak) 11.40: 25°
19 Eyl (Başak) 12.38: 26°
20 Eyl (Başak) 13.36: 27°
21 Eyl (Başak) 14.34: 28°
22 Eyl (Başak) 15.32: 29°
23 Eyl (Terazi) 16.30: 30°
24 Eyl (Terazi) 16.26: 1°
25 Eyl (Terazi) 16.22: 2°
26 Eyl (Terazi) 16.18: 3°
27 Eyl (Terazi) 16.14: 4°
28 Eyl (Terazi) 16.10: 5°
29 Eyl (Terazi) 16.06: 6°
30 Eyl (Terazi) 16.02: 7°
1 Eki (Terazi) 15.58: 8°
2 Eki (Terazi) 15.54: 9°
3 Eki (Terazi) 15.50: 10°
4 Eki (Terazi) 15.46: 11°
5 Eki (Terazi) 15.42: 12°
6 Eki (Terazi) 15.38: 13°
7 Eki (Terazi) 15.34: 14°
8 Eki (Terazi) 15.30: 15°
9 Eki (Terazi) 15.26: 16°
10 Eki (Terazi) 15.22: 17°
11 Eki (Terazi) 15.18: 18°
12 Eki (Terazi) 15.14: 19°
13 Eki (Terazi) 15.10: 20°
14 Eki (Terazi) 15.06: 21°
15 Eki (Terazi) 15.02: 22°
16 Eki (Terazi) 14.58: 23°
17 Eki (Terazi) 14.54: 24°
18 Eki (Terazi) 14.50: 25°
19 Eki (Terazi) 14.46: 26°
20 Eki (Terazi) 14.42: 27°
21 Eki (Terazi) 14.38: 28°
22 Eki (Terazi) 14.34: 29°

GÜNEŞİN BURÇ DERECELERİNE GİRİŞ GÜN VE SAATLERİ (Devam)

23 Eki (Akrep) 14.30: 30°
24 Eki (Akrep) 14.26: 1°
25 Eki (Akrep) 14.22: 2°
26 Eki (Akrep) 14.18: 3°
27 Eki (Akrep) 14.14: 4°
28 Eki (Akrep) 14.10: 5°
29 Eki (Akrep) 14.06: 6°
30 Eki (Akrep) 14.02: 7°
31 Eki (Akrep) 13.58: 8°
1 Kas (Akrep) 13.54: 9°
2 Kas (Akrep) 13.50: 10°
3 Kas (Akrep) 13.46: 11°
4 Kas (Akrep) 13.42: 12°
5 Kas (Akrep) 13.38: 13°
6 Kas (Akrep) 13.34: 14°
7 Kas (Akrep) 13.30: 15°
8 Kas (Akrep) 13.26: 16°
9 Kas (Akrep) 13.22: 17°
10 Kas (Akrep) 13.18: 18°
11 Kas (Akrep) 13.14: 19°
12 Kas (Akrep) 13.10: 20°
13 Kas (Akrep) 13.06: 21°
14 Kas (Akrep) 13.02: 22°
15 Kas (Akrep) 12.58: 23°
16 Kas (Akrep) 12.54: 24°
17 Kas (Akrep) 12.50: 25°
18 Kas (Akrep) 12.46: 26°
19 Kas (Akrep) 12.42: 27°
20 Kas (Akrep) 12.38: 28°
21 Kas (Akrep) 12.34: 29°
22 Kas (Yay) 12.30: 30°
23 Kas (Yay) 12.26: 1°
24 Kas (Yay) 12.22: 2°
25 Kas (Yay) 12.18: 3°
26 Kas (Yay) 12.14: 4°
27 Kas (Yay) 12.10: 5°
28 Kas (Yay) 12.06: 6°
29 Kas (Yay) 12.02: 7°
30 Kas (Yay) 11.58: 8°
1 Ara (Yay) 11.54: 9°
2 Ara (Yay) 11.50: 10°
3 Ara (Yay) 11.46: 11°
4 Ara (Yay) 11.42: 12°
5 Ara (Yay) 11.38: 13°
6 Ara (Yay) 11.34: 14°
7 Ara (Yay) 11.30: 15°
8 Ara (Yay) 11.26: 16°
9 Ara (Yay) 11.22: 17°
10 Ara (Yay) 11.18: 18°
11 Ara (Yay) 11.14: 19°
12 Ara (Yay) 11.10: 20°
13 Ara (Yay) 11.06: 21°
14 Ara (Yay) 11.02: 22°
15 Ara (Yay) 10.58: 23°
16 Ara (Yay) 10.54: 24°
17 Ara (Yay) 10.50: 25°
18 Ara (Yay) 10.46: 26°
19 Ara (Yay) 10.42: 27°
20 Ara (Yay) 10.38: 28°
21 Ara (Yay) 10.34: 29°
22 Ara (Oğlak) 10.30: 30°
23 Ara (Oğlak) 10.15: 1°
24 Ara (Oğlak) 10.00: 2°
25 Ara (Oğlak) 9.45: 3°
26 Ara (Oğlak) 9.30: 4°
27 Ara (Oğlak) 9.15: 5°
28 Ara (Oğlak) 9.00: 6°
29 Ara (Oğlak) 8.45: 7°
30 Ara (Oğlak) 8.30: 8°
31 Ara (Oğlak) 8.15: 9°
1 Ocak (Oğlak) 8.00: 10°
2 Ocak (Oğlak) 7.45: 11°
3 Ocak (Oğlak) 7.30: 12°
4 Ocak (Oğlak) 7.15: 13°
5 Ocak (Oğlak) 7.00: 14°
6 Ocak (Oğlak) 6.45: 15°
7 Ocak (Oğlak) 6.30: 16°
8 Ocak (Oğlak) 6.15: 17°
9 Ocak (Oğlak) 6.00: 18°
10 Ocak (Oğlak) 5.45:19°
11 Ocak (Oğlak) 5.30: 20°
12 Ocak (Oğlak) 5.15: 21°
13 Ocak (Oğlak) 5.00: 22°
14 Ocak (Oğlak) 4.45: 23°
15 Ocak (Oğlak) 4.30: 24°
16 Ocak (Oğlak) 4.15: 25°
17 Ocak (Oğlak) 4.00: 26°
18 Ocak (Oğlak) 3.45: 27°
19 Ocak (Oğlak) 3.30: 28°
20 Ocak (Oğlak) 3.15: 29°
21 Ocak (Kova) 3.00: 30°
22 Ocak (Kova) 2.45: 1°
23 Ocak (Kova) 2.30: 2°
24 Ocak (Kova) 2.15: 3°
25 Ocak (Kova) 2.00: 4°
26 Ocak (Kova) 1.45: 5°
27 Ocak (Kova) 1.30: 6°
28 Ocak (Kova) 1.15: 7°
29 Ocak (Kova) 1.00: 8°
30 Ocak (Kova) 0.45: 9°
31 Ocak (Kova) 0.30:10°
1 Şubat (Kova) 0.15: 11°
1/2 Şubat (Kova) 0.00: 12°
2 Şubat (Kova) 23.45: 13°
3 Şubat (Kova) 23.30: 14°
4 Şubat (Kova) 23.15: 15°
5 Şubat (Kova) 23.00: 16°
6 Şubat (Kova) 22.45: 17°
7 Şubat (Kova) 22.30: 18°
8 Şubat (Kova) 22.15: 19°
9 Şubat (Kova) 22.00: 20°
10 Şubat (Kova) 21.45: 21°
11 Şubat (Kova) 21.30: 22°
12 Şubat (Kova) 21.15: 23°
13 Şubat (Kova) 21.00: 24°
14 Şubat (Kova) 20.45: 25°
15 Şubat (Kova) 20.30: 26°
16 Şubat (Kova) 20.15: 27°
17 Şubat (Kova) 20.00: 28°
18 Şubat (Kova) 19.45: 29°
19 Şubat (Balık) 19.30: 30°
20 Şubat (Balık) 19.15: 1°
21 Şubat (Balık) 19.00: 2°
22 Şubat (Balık) 18.45: 3°
23 Şubat (Balık) 18.30: 4°
24 Şubat (Balık) 18.15: 5°
25 Şubat (Balık) 18.00: 6°
26 Şubat (Balık) 17.45: 7°
27 Şubat (Balık) 17.30: 8°
28 Şubat (Balık) 17.15: 9°
1 Mart/29 Şubat (Balık) 17.00: 10°
2/1 Mart (Balık) 16.45: 11°
3/2 Mart (Balık) 16.30: 12°
4/3 Mart (Balık) 16.15: 13°
5/4 Mart (Balık) 16.00: 14°
6/5 Mart (Balık) 15.45: 15°
7/6 Mart (Balık) 15.30: 16°
8/7 Mart (Balık) 15.15: 17°
9/8 Mart (Balık) 15.00: 18°
10/9 Mart (Balık) 14.45: 19°
11/10 Mart (Balık) 14.30: 20°
12/11 Mart (Balık) 14.15: 21°
13/12 Mart (Balık) 14.00: 22°
14/13 Mart (Balık) 13.45: 23°
15/14 Mart (Balık) 13.30: 24°
16/15 Mart (Balık) 13.15: 25°
17/16 Mart (Balık) 13.00: 26°
18/17 Mart (Balık) 12.45: 27°
19/18 Mart (Balık) 12.30: 28°
20/19 Mart (Balık) 12.15: 29°

DERECE VE DAKİKALARIN SAAT KARŞILIKLARI

İlkbahar Koç-Boğa-İkizler	Yaz Yengeç–Aslan-Başak	Sonbahar Terazi-Akrep-Yay	Kış Oğlak– Kova- Balık
1°= 24 saat 45 dakika	1°= 24 saat 58 dakika	1°= 23 saat 56 dakika	1°= 23 saat 45 dakika
1'= 24 dak. 45 sn.	1'= 24 dak. 58 sn.	1'= 23 dak. 56 sn.	1'= 23 dak. 45 sn.
2'= 49 dak. 30 sn.	2'= 49 dak. 56 sn.	2'= 47 dak. 52 sn.	2'= 47 dak. 30 sn.
3'= 1 saat 14 dak. 15 sn.	3'= 1 saat 14 dak. 54 sn.	3'= 1 saat 11 dak. 48 sn.	3'= 1 saat 11 dak. 15 sn.
4'= 1 saat 39 dak.	4'= 1 saat 39 dak. 52 sn.	4'= 1 saat 35 dak. 44 sn.	4'= 1 saat 35 dak.
5'= 2 saat 03 dak. 45 sn.	5'= 2 saat 04 dak. 50 sn.	5'= 1 saat 59 dak. 40 sn.	5'= 1 saat 58 dak. 45 sn.
6'= 2 saat 28 dak. 30 sn.	6'= 2 saat 29 dak. 48 sn.	6'= 2 saat 23 dak. 36 sn.	6'= 2 saat 22 dak. 30 sn.
7'= 2 saat 53 dak. 15 sn.	7'= 2 saat 54 dak. 46 sn.	7'= 2 saat 47 dak. 32 sn.	7'= 2 saat 46 dak. 15 sn.
8'= 3 saat 18 dak.	8'= 3 saat 19 dak. 44 sn.	8'= 3 saat 11 dak. 28 sn.	8'= 3 saat 10 dak.
9'= 3 saat 42 dak. 45 sn.	9'= 3 saat 44 dak. 42 sn.	9'= 3 saat 35 dak. 24 sn.	9'= 3 saat 33 dak. 45 sn.
10'= 4 saat 07 dak. 30 sn.	10'= 4 saat 09 dak. 40 sn.	10'= 3 saat 59 dak. 20 sn.	10'= 3 saat 57 dak. 30 sn.
20'= 8 saat 15 dak.	20'= 8 saat 19 dak. 20 sn.	20'= 7 saat 58 dak. 40 sn.	20'= 7 saat 55 dak.
30'= 12 saat 22 dak. 30 sn.	30'= 12 saat 29 dak.	30'= 11 saat 58 dak.	30'= 11 saat 52 dak. 30 sn.
40'= 16 saat 30 dak.	40'= 16 saat 38 dak. 40 sn.	40'= 15 saat 57 dak. 20 sn.	40'= 15 saat 50 dak.
50'= 20 saat 37 dak. 30 sn.	50'= 20 saat 48 dak. 20 sn.	50'= 19 saat 56 dak. 40 sn.	50'= 19 saat 47 dak. 30 sn.

Burçlar takviminde gün belirlemesi iki ayrı yöntemle yapılabilmektedir:

1) Ayların başlangıçları ile gün sayılarını veren yukarıdaki döküme göre,

2) Ayların günleri, her ay 30° sayılmak üzere derece cinsinden verilmekle.

Bu ikincisi özellikle eski İslam gökbilimcilerinin kullanmış oldukları bir tarihleme yöntemidir ve Burçlar takvimi deyişinden, asıl bu yöntem anlaşılmakladır. Burada, her ay, eşit olarak 30° sayılmakta olduğundan, gün (ve saat) belirlemeleri mevsimlere göre değişecektir. Böylece, örneğin ilkbahar süresi yaklaşık 92 gün 19,5 saat olduğundan, bu süre 90°'ye bölünmekle,

İlkbaharın 1°'si = 1 gün 45 dakika

ve aynı yolda

Yazın 1°'si = 1 gün 58 dakika
Sonbaharın 1°'si = 23 saat 56 dakika
Kışın 1°'si = 23 saat 45 dakika

edecektir.

Öte yandan, Rumi yıl süresi 365 1/4 olduğuna göre, yılların girişi kuramsal olarak,

1993 gibi 4'e bölündüğünde 1 kalan veren yıllarda 21 Mart saat 03.00'te
1994 gibi 4'e bölündüğünde 2 kalan veren yıllarda 21 Mart saat 09.00'da
1995 gibi 4'e bölündüğünde 3 kalan veren yıllarda 21 Mart saat 15.00'te
1996 gibi 4'e bölündüğünde 0 kalan veren yıllarda 20 Mart saat 21.00'de

olacaktır.

Bu ikinci yönteme göre düzenlenen Burçlar takvimi, görüldüğü üzere, tam bir Bilginler takvimidir. Ne var ki eski kitaplarda bu yönteme göre verilen tarihlemeler, gökbiliminden habersiz müstensihler (matbaanın bulunmadığı dönemlerde, elyazması kitapları, para karşılığı kopya ederek çoğaltan esnaf) tarafından yalan yanlış yapılan kopyalar sırasında değişikliğe uğratıldıklarından, hemen hepsi yanlış sonuçlar vermektedirler.

Burçlar takviminden bir çevirme örneği.

Hz Peygamber, Hicret'i sırasında, Yakubî'ye göre, "Güneş Seretan (Yengeç) burcunun 23 derece 6 dakikasında iken" Kuba'ya varmıştır (Koksal, s. 6). Bu günün karşılığını bulmak?

Güneşin burç derecelerine giriş gün ve saatleri dökümü, Miladi takvime uygun olarak, 21 Mart saat 6.00 başlangıcına göre düzenlenmiştir. Hicretin olduğu 622 yılı, 4'e bölündüğünde 2 kalan veren bir yıl olduğundan, yukardaki sıralamada 1994 yılına uymaktadır; yani 21 Mart saat 09.00 başlangıçlıdır. Buna göre dökümdeki değere, ilkin, 622 yılı düzeltisi olarak 3.00 saat eklenecektir:

Yengeç'in 23°si = Miladi 15/16 Temmuz saat 23.44
622 yılı düzeltisi = +3.00
Yengeç'in 23°si = Miladi 16 Temmuz saat 2.44

İkinci olarak, buna, yardımcı dökümden, değeri eklenmelidir. Böylece,

Yengeç'in 23°si = Miladi 16 Temmuz saat 2.44
Yengeç'in 06' sı = +2 sa 29 dak 48 sn
Yengeç'in 23°06' sı = Miladi 16 Temmuz saat 5.14

Bu elde Miladi idi. Oysa 622'de ilkbaharın girişi Rumi 19 Mart'tır (Miladi takvim kesimine bakınız). Bu Rumi–Miladi düzeltisini de -2 gün olarak hesaba katarsak, sonuç,

622'de, Yengeç'in 23°06'sı = Rumi 14 Temmuz saat 5,14

olarak bulunacaktır.

Hz Peygamber'in Kuba'ya varışı 20 Eylül 622 olarak bilindiğine göre, bu sonuç, Hicret için değil, Hicri takvimin başlangıcı için verilmiş bir tarih olmalıdır. Ancak burada, ondan da iki gün öncesi bulunmaktadır.

Kimi zaman da bilginler, Güneşle birlikte, beş gezegenin de yerlerini verirler. Örneğin Uluğ Bey'in Semerkant rasathanesi– Fatih Sultan Mehmet döneminin ünlü bilgini Ali Kuşçu (ölm. 17 Aralık 1474 Cumartesi), *Risâle fi l–Hey'e (Fethiye)*sinde, *Uluğ Bey Zîyci*'nin Hicri 841 yılı Muharreminin ilk gününe (5 Temmuz 1437) tarihlendiğini; söz konusu gündeyse Güneş evc'inin (Yerötesi) Yengecin 2°26' sında (Pervîz çevirisinde 2°02'), Zühal (Satürn) evcinin Yayın 15°56' sında, Müşteri (Jüpiter) evcinin Başağın 29°32' sında, Merih (Mars) evcinin Aslanın 21°57' sında, Zühre (Venüs) evcinin İkizlerin 22°25' sında, Utarit (Merkür) evcinin Akrebin 4°28'sında (Pervîz'de 4°08') olarak gözlemlenmiş bulunduğunu yazmaktadır (Abdullah bin Pervîz: *Mirkat üs–Sema*; Seyit Ali: *Mir'at ül–Alem*).

AYIN UĞRAKLARI TAKVİMİ

Güneşin Yer etrafındaki görünür yıllık hareketi sırasında, gökyüzü küresi üzerinde çizmekte olduğu Tutulma Dairesi (Ekliptik), On iki Burç kuşağının içinde kalmaktaydı (Bu daireye, ayrıca Ayın ve gezegenlerin çizdikleri dairelere de, çoğu anlatımlarda, kolay anlaşılır olması bakımından, ancak yanlış olarak, yörünge demektedirler. Yörünge, aslında, bir gökbilimi deyimi olarak, Yer yuvarlağının güneş etrafındaki gerçek yıllık hareketi sırasında, uzay boşluğu içerisinde çizmiş olduğu elipstir). Benzeri yolda Ayın Yer etrafındaki aylık hareketi sırasında çizdiği daire de, Güneşinkiyle tam bir çakışma durumunda olmamakla birlikte, onun yakınlarında yer alır. İşte bu dairenin üzerinde bulunan burçlara da, Kur'ân-ı Kerîm'de Ayın uğrakları (menziller; çoğ. menâzil) adı verilmektedir.

Kur'ân–ı Kerîm'de (Yasin Sûresi, âyet 39), "Ay için de uğraklar koyduk; öyle ki Ay (bu uğrakların bitiminde) kurumuş bir hurma dalına (yani Ay ayının 25–26'sından sonra, çok ince bir ayçe (hilâl) biçimine) dönüşecektir" ve (Yûnus Sûresi, âyet 5) "... yılların sayısı ile hesaplamayı bilesiniz deye Aya uğraklar koyan O (Yüce Allah)tır" denilmektedir. Bu deyişler, açıkça, yine Kur'ân'da (Tevbe Sûresi, âyet 36

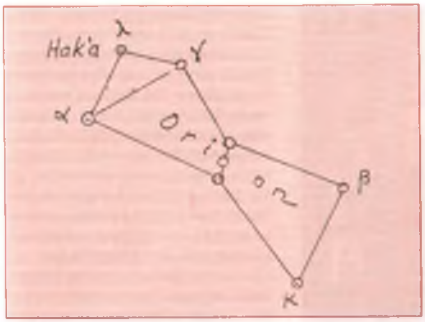

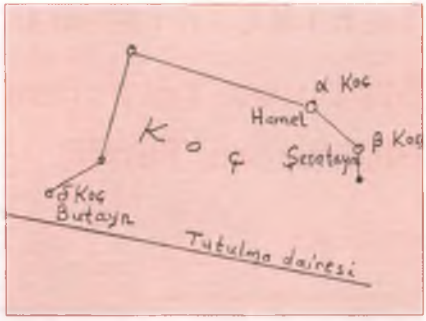

Şekiller Özel-Saygaç'tan alınmıştır.

ve 37) verilen (354/5 günlü) İslam–Ay takvimini belirlemektedir.

Ancak İslam bilginlerinin Ayın uğrakları kavramını 365 1/4 günlü Rumi takvime (Güneş takvimine) uyarlamış oldukları görülmektedir. Büyük bilgin Ebû r–Reyhan el–Beyruni (973-1051), ünlü takvimler kitabı *Asâr ül Bâkıye*'sinin XXI. bölümünü (s. 335-365) bu takvime ayırmıştır. Osmanlı Müneccimbaşı takvimlerinde de Ayın uğraklarına "Tulû–u şeretayn, Tulû–u butayn" deyişleriyle yer verilmekteydi. Söz konusu takvim, günümüz Suudi Arabistan takvimlerinde de görülmektedir. Burçlar takvimi gibi bir bilginler takvimi olan Ayın uğrakları takviminde uğrakların sayısı 28 olup bunların 26 ya da 27'si 13 gün, 1 ya da 2'si 14 gün sürelidir (toplam 365/6 gün).

Asâr ül-Bâkıye (1300 İskender/987 Rumi yılına göre), 1754/5 yılı Müneccimbaşı takvimi ve 1996/7 yılı Suudi Arabistan Takvimi'nden alınan Ayın uğrakları dökümleri aşağıda verilmiştir (Uğrakların adları Müneccimbaşı Takvimi'nden, yıldız bölgeleri *Asâr ül–Bâkıye*'den alındı).

Ayın Uğrakları	Yıldız Bölgesi	987 yılı Beyrunî'den (Rumi)	1754/55 yılı Müneccimbaşı Takvimi'nden (Rumi)	1996/7 yılı Suudi Arabistan Takvimi'nden (Miladi)
1. Şeratayn	β, γ Koç	22 Nisan	30 Nisan	12 Mayıs
2. Butayn	ε, δ, π Koç	5 Mayıs	13 mayıs	25 Mayıs
3. Süreyya		18 Mayıs	25 Mayıs	7 Haziran
4. Deberân	α Boğa	31 Mayıs	8 Haziran	20 Haziran
5. Hak'a	λ, φ¹, φ² Orion	13 Haziran	21 Haziran	3 Temmuz
6. Hen'a	γ, ξ İkizler	26 Haziran	4 Temmuz	16 Temmuz
7. Zirâ	α, β İkizler	9 Temmuz	17 Temmuz	29 Temmuz
8. Nesre	Yengeç	22 Temmuz	30 Temmuz	11 Ağustos
9. Tarfe		4 Ağustos	12 Ağustos	24 Ağustos
10. Cephe	ζ, γ, η, α Aslan	17 Ağustos	25 Ağustos	6 Eylül
11. Zübre	δ, θ Aslan	31 Ağustos	7 Eylül	20 Eylül
12. Sarfe	β Aslan	13 Eylül	20 Eylül	3 Ekim
13. Avvâ	β, η, γ, δ, ε Başak	26 Eylül	3 Ekim	16 Ekim
14. Simâk		9 Ekim	16 Ekim	29 Ekim
15. Gafr	ι, κ, λ Başak	22 Ekim	30 Ekim	11 Kasım
16. Zübana	α, β Terazi	4 Kasım	12 Kasım	24 Kasım
17. İklil	β, δ, π Akrep	17 Kasım	25 Kasım	7 Aralık
18. Kalb	α Akrep	30 Kasım	8 Aralık	20 Aralık
19. Şule	λ, υ Akrep	13 Aralık	21 Aralık	2 Ocak
20. Neâyim	γ, δ, ε, η, σ, φ, τ, ζ Yay	26 Aralık	(3 Ocak)	15 Ocak
21. Belde		8 Ocak	16 Ocak	28 Ocak
22. Zâbıh	α, β Oğlak	21 Ocak	29 Ocak	10 Şubat
23. Bula'	μ, υ, ε Kova	3 Şubat	11 Şubat	23 Şubat
24. Sûd	β, ξ Kova	16 Şubat	24 Şubat	8 Mart
25. Ahbiye	γ, ζ, π, η Kova	1 Mart	8/9 Mart	21 Mart
26. Mukaddem	α, β. Balık	12 Mart	22 Mart	3 Nisan
27. Muahhar	γ Balık, α Andromeda	27 Mart	4 Nisan	16 Nisan
28. Rüşâ	β. Andromeda	9 Nisan	17 Nisan	29 Nisan

Stefanos Yerasimos: Mekân ve Tarih

ATİLLA LÖK

Toplantının bant çözümlerini yapan Esma Onaç'a teşekkür ederim.

Tarih Vakfı tarafından düzenlenen "Tarihçinin Mutfağı" toplantılar dizisinin şubat ayı konuğu Stefanos Yerasimos'tu. Toplantı 18 Şubat'ta Bilgi-Belge Merkezi'nde yapıldı.

1942'de İstanbul'da doğan Stefanos Yerasimos, 1960'ta Zoğrafyon Lisesi'ni, 1966'da Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yüksek Mimarlık Bölümü'nü, 1968'de de Paris Sorbonne Üniversitesi Şehircilik Enstitüsü'nü bitirmiş. 1973'te aynı üniversitede doktorasını tamamladıktan sonra 1986'da Paris Üniversitesi'nde Devlet Doktorası yapan Stefanos Yerasimos, 1972'den beri Paris Üniversitesi Şehircilik Enstitüsü'nde öğretim üyeliği yapıyor. 1989'da profesör olan Yerasimos, 1994'ten beri de İstanbul'daki Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nün müdürlüğünü yapmaktadır.

TARİH NE İŞE YARAR

Konuşmasının başında tarihçi olmadığını belirten Yerasimos, bunu şu şekilde açıklıyor:

"Çünkü ben hiçbir zaman tarih okumadım. Yani ben, ne tarih lisansı, ne tarih mastırı, ne de tarih doktorası yaptım. Ya da yaptım ama o resmen bir doktora değildi."

Yerasimos tarihe olan ilgisini "Tarih ne işe yarar?" sorusundan yola çıkarak açıklamaya çalışıyor:

"Bizim ders kitaplarımızda tarih bir ibret dersi olarak gösteriliyor. Yani tarihten ibret alacağız da iyi taraflarını tatbik edeceğiz, kötü taraflarını yapmaya cağız. Oysa tarihin böyle ibretle

ilgili olduğunu hiç sanmıyorum. 'Tarih ne işe yarar?' sorusunun çok tartışması ve cevabı olabilir. Bence tarih ve coğrafya birbirini tamamlıyor. Bir insanın zaman ve mekân içinde nerede bulunduğunu mümkün olduğu kadar anlayabilmesi için tarih ve coğrafya bilgisine ihtiyacı vardır. Yani bir çocuğun, bir gencin, yetişkin bir insanın kendini zaman ve mekân içinde ipsiz sapsız görmemesi, bir devamlılığın içinde olabilmesi için, mekân ve tarih bilgisine gereksinimi vardır. Kendi durumuma dönecek olursam; belki de hep iki ya da ikiden fazla şeyin ortasında olmak, hep kültürlerin, grupların, milletlerin arasında olmak beni tarihe yönelttı diyebilirim. Kendi kendimi belli belirsiz, çok küçük yaşta sorgulamak ve ben neredeyim, neyin nesiyim, nerede duruyorum diye sormuş olmak bende bir tarih merakı doğurmuş olabilir diye düşünüyorum."

MEKÂN - TARİH İLİŞKİSİ

Bu ilgisine rağmen tarih eğitimi almayan Yerasimos "Belki de tarihçilik o dönemde meslekten sayılmadığı için okumadım" diyor. Tarih anlayışına eklenen bir mekân anlayışı kazandırdığı için mimarlık eğitimi almış olmasından memnun olduğunu söyleyen Yerasimos, mimarlarla tarihçiler arasında büyük bir kopukluk olduğunu vurguluyor:

"Mimarlar ile tarihçiler arasında önemli kopukluklar var. Mimarlar çoğu zaman tarih yazarlar. Fakat binalardan, kentlerden yola çıkarak tarih yazarlar ve genellikle belgelere o kadar aşina değillerdir. Biliyorsunuz mimarlığın kendisinin de geliştirdiği tarih yöntemleri vardır. Mesela bina tipolojisi; eski binalara bakarak bir bina tipolojisi çıkarmak ve ev tipi, konut tipi ya da saray tipi, şu bu tipi, nereden geliyor, nereye gidiyor anlamak. Onun ötesinde mekân morfolojisi dediğimiz teknik var; eski kent planlarına ya da kazıdan çıkan kent planlarına bakıp, bir kentin nasıl geliştiğini anlamak. Bunlar önemli fakat kendi başına yeterli olamayan yöntemler. Çünkü bu tipolojiyi ve morfolojiyi aynı zamanda yazılı belgelerle karşılaştırarak bazı sonuçlar çıkarmak

lazım. Ancak bu genellikle yapılmıyor ve yapılmadığı zaman da bazen acayip sonuçlar çıkıyor. Öte yandan 'salt tarihçi'lerin de korkunç bir mekân ve plan cahilliği var. Mekânı ve planı, yani görsel malzemeyi okumasını bilmiyorlar ve bazen 400-500 sayfalık kent tarihi kitapları görüyorsunuz, içinde bir tek plan yok. Aym zamanda görsel kaynaklardan faydalanmasını da bilmiyorlar. Onlar için kaynak yazılı kaynaktır, görsel olduğu zaman 'Adam bildiği gibi yapmıştır, bildiği gibi resmetmiştir, doğru değildir' deyip geçiyorlar. Oysa yazılı kaynağın da çok fazla inandırıcı bir tarafı yok, adam bildiği gibi yazmış da olabilir. O kaynak ille de doğruyu söylemez ki. Bu resmi bir belge olsa bile o adam orada yazması gerektiğini, inandığını ya da emir aldığı şeyi yazmıştır. Yani yazılı belgeyi de alacaksınız, başka şeylerle karşılaştıracaksınız ve ondan çıkabilen sonucu kullanacaksınız. Görsel kaynağın ve yazılı kaynağın değeri arasında hiçbir fark yoktur ve özellikle kent tarihi için ikisini de kullanmanız lazım."

Güzel Sanatlar Akademisi'ndeki son yılında, kendi deyimi ile "Bina yapıp satmak istemediğini" anlayan Yerasimos, okuldaki hocalarının tavsiyesi üzerine Fransa'ya Şehircilik Enstitüsü'nde okumaya gider. Orada iki sene okuduktan sonra Güzel Sanatlar Akademisi'ne yaptığı asistanlık başvurusu kabul edilmediği için Fransa'da kalır. Şehircilik Enstitüsü'ndeyken dünyanın değişik yerlerinden gelen öğrencilerle yaptığı konuşmalar sırasında, gecekondu diye bir olgu olduğunun farkına varan Yerasimos, Türkiye'deki gecekondulaşma üzerine bir bitirme tezi hazırlamaya karar verir. Ancak bu çalışma kısa zamanda boyutlarını aşar ve içinde gecekondulara ayrılmış 20 sayfalık bir bölüm bulunan *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye* adlı eser, beş yıllık bir çalışma sonucunda tamamlanır.

BİR TEZDEN YOLA ÇIKMAK

Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye kitabını hazırlarken sık sık "Sen bu kitabı hangi tezden yola çıkarak yazıyorsun?" sorusuyla karşılaşan Yerasimos, bir tezi ispatlamak için yola çıkan tarihçinin ister istemez kendine otosansür uygulayacağını belirtiyor:

"Bir şeyi ispatlamak için yola çıkarsanız, bulduğunuz belgenin içindeki bilgilerden, ister istemez, işinize geleni alırsınız. Onun için bir şeyi ispat etmek için yola çıkılmamalı. Ne bir şeyin müdafaasını ne de bir şeyin suçlamasını yapmadan yola çıkmak lazım. Mesela ben Osmanlı tarihinde şu olay böyle olmuş deyip, içinde 100 milyon belge bulunan Osmanlı Arşivi'ne dalarsam muhtemelen benim tezimi ispat edecek belgeleri bulurum."

27 Eylül 1995'te İstanbul'da düzenlenen Türkiye'de Kimlik ve Normların Değişimi Sempozyumu'nda konuşurken.

NESNELLİK

Tarihçinin sonuçta kendi döneminin insanı olduğu, dolayısıyla da geçmişe bakarken kendi dünyasının gözlüklerini kullanacağı noktasından harekel edersek, tarihi biliminde tam bir objektifliğin sağlanamayacağını kabul etmek zorundayız. Yerasimos, yüzde yüz objektif olamayacağını bilen tarihçinin, yine de erişilemeyen objektiflik aşamasına olabildiğince yaklaşmaya çalışması gerektiğini vurguluyor:

"Objektiflik erişilemeyen bir noktadır fakat tarihçinin hayat boyunca vereceği çaba bu erişilemeyen noktaya mümkün olduğu kadar yaklaşmak olmalıdır. Nesnel olamayacağımızı bile bile mümkün olduğu kadar elimizdeki her bilgiyi, düşünceyi, kavramı kullanarak yaklaşmaya çalışmamız gerekir. Bir de şunu soruyorum; bu şekilde objektif olmaya çalışmakta bir sakmca var mıdır? Ben sakmca görmüyorum; 'nesnel olmaya çalışmayın, nasıl olsa olamazsınız' argümanı beni tatmin etmiyor. Ancak bana derseniz ki, 'Nesnel olmaya çalışmanın sizin görmediğiniz şu şu şu tehlikesi vardır' o zaman ben bunu tartışmaya açığım."

BELGE FETİŞİZMİ

Tarihçileri bekleyen tehlikelerden biri de belge fetişizmidir. Olgular ve belgeler tek başlarına tarihi oluşturamazlar. Bu yüzden, tarihçinin araştırma yaparken üzerinde çalıştığı belgeye gereğinden fazla anlam yüklememesi gerekir. Yerasimos da belge fetişizmi konusunda uyarıyor:

"Bazen dergilerde ya da gazetelerde görüyoruz; birisi çıkıyor 'Ben bu belgeyi buldum, bu belge meseleyi çözüyor' diyor. Tek bir belge hiçbir meseleyi çözmez. Bu değerde hiçbir tarihi belge yoktur. Çünkü o belge belli bir dönemde, belli bir kompleks içindeki birisi tarafından yazılmıştır. Genellikle belgeler yalan söylemez, doğruyu saklar: Adam bir şey anlatır, bir olayı anlatır fakat olayın bazı kısımlarını saklar, anlatmaz. Yani olayın, gerçeğin bir kısmını anlatır, başka biri de kendine göre anlatır. Böylece

10 Aralık 1994'te İstanbulda yapılan Semavi Eyice'ye Saygı toplantısında.

bir olayın 10 tane anlatımını yan yana koyuyorsunuz ve sonunda görüyorsunuz ki 10 kişi tarafından anlatılan bir olayın çıkarılacak bir tarafı yok, hep eklenecek tarafları var. Yani birbiriyle tezat arz eden yerler yok denecek kadar az. Her şey birbirini tamamlıyor ve sonunda ortaya çıkan imaj çok farklı olabiliyor. Tarih ne siyahtır ne beyazdır; ne tek bir suçlu ne tek bir suçsuz vardır. Zaten suçlu ve suçsuz olduğuna da pek inanmıyorum. Belli durumlarda belli davranışlar vardır, siz de o davranışları yan yana ekleyerek bir olayın nasıl olduğunu anlatıyorsunuz."

TARİH DERS KİTAPLARI

Konuklardan gelen bir soru üzerine resmi tarih yazımının yarattığı sorunlara değinen Yerasimos, resmi tarih yazımını karanlıkta şarkı söylemeye benzetiyor:

"Şimdi okullarda okutulan tarih ders kitapları sorunu var. Bunu hepimiz biliyoruz, yani bu yolda bir adım atmak lazım. Çünkü toplumun büyük çoğunluğu okulda okuduğu tarihle kalacaktır. Bu çok önemli. O zaman şu soruyu sormak lazım: Biz çocuklara okulda niye tarih okutuyoruz, niye coğrafya okutuyoruz? Eğer ibret alacak diye okutuyorsak acaba en doğrusu bu mu? Aslında ibret alsınlar diye bile okutmuyoruz. Çocukların dünyada tek başına olduklarını düşündüğümüz için ya da onların öyle inanması gerektiğini düşündüğümüz için; 'sen dünyada yalnızsın ama gene en iyi sensin' fikrini verecek bir şeyler öğretiyoruz. Sanki baştan beri verilmiş bir eziklik, bir kompleks var; herkes bize karşı, herkes bize düşman, herkes bizi küçük görüyor, bari biz kendimizi yüceltelim ki bize bir güven gelsin diye bir şey var. Bu tamamen gereksizdir. Yani bizim okullarda okuduğumuz tarih, karanlıkta şarkı söylemektir ve gereksizdir.

Bir de şu oluyor, yani karikatür bir biçimde, her zaman en büyüktük, diye abartarak anlattığımız zaman buna çocuklar da inanmıyor ve ters bir tepki geliyor. Ben buna çok rastladım, inanılmıyor ve 'Bunlar masal, bunları boş ver' deniliyor. Çocuklara tarih öğretmenin, anlatmanın çok daha akıllı yolları olduğuna inanıyorum."

TARİHE ANLAYIŞ GÖSTERMEK

Tarihçinin objektif olmaya çalışması gerektiğini belirten Yerasimos, bazı olaylarda nesnel olmanın, anlatılana anlayış göstermek gibi algılandığına dikkat çekiyor ve özellikle bu konuda tarihçinin çok zorluk çektiğini vurguluyor:

"Bir olayın nasıl olduğunu anlatmak, sonunda anlayış göstermek anlamına getiriliyor. Şimdi siz mesela Nazi Almanya'sının nasıl ortaya çıkığını anlatmaya kalksanız ve 'I. Dünya Savaşı'ndan sonra Fransa gibi bir ülkenin, yenilmiş Almanya'ya karşı çok katı bir tutum alması, ondan çok büyük miktarda para istemesi ve Ren kıyısının sol tarafını işgal etmesi Almanlardaki bir intikam hırsını kamçıladı ve Nasyonal Sosyalizmin ortaya çıkmasına yardım etti' diye bir şey söylersiniz; 'Sen Nazilerin ortaya çıkmasını mazur görüyorsun' ya da 'haklı çıkarıyorsun' denilebilir. Bunu Yahudi soykırımına, Ermeni meselesine vs de aktarabiliriz. Fakat başka çaremiz yok.

'Tarihin mahkemesi' diye laflar söyleniyor. Bence tarih bir mahkeme değildir. Neyin nasıl olduğunu, neden olduğunu anlamak lazımdır. Yine ibret kavramına gelirsek, ille de ibret istersek, ibret birilerini suçlamakla olmuyor. Olayların nasıl olduğunu ve kimlerin nerede yanlış yaptığını anlayarak anlatmaya çalışırsak, o zaman bunun ibreti olur."

Türk-Yunan İlişkileri ve Kendimiz

HERKÜL MİLLAS

Yunanistan'da Türkiye konusunu işlemek Türkiye'de Yunanistan konusunu işlemek kadar girift bir iştir. "Öteki", ulusal kimlikle doğrudan ilişkilidir. Peşin yargılara karşı geliştirilen her görüş bu kimliği sarsar, tepkiler yaratır ve istenilenin tersini yeniden üretebilir. İncitmemek kaygısıyla, inandığını söylemek arasında insan bocalar durur. Burada, Yunanistan'da "Türkiye" konusunda yazdığım ve genellikle kimliklerle ilgili birkaç yazı örneği sunacağım. Metinlerin farklı okuyuşları olabilir: Türkiye söylemi Yunanistan'da nasıldır; bu tür ulusal kimlik konularına nasıl yaklaşılabilinir; Türkiye ülke dışında nasıl görülmektedir, gibi. Yazılar Avgi *(Sol) gazetesinin özel kültür ekinde yayımlanmıştır. Dildeki giriftlik, çevirinin metne sadık kalması endişesinden kaynaklanmaktadır.*

Türk-Yunan ilişkilerini ele alırken genellikle iki farklı yöntem uygularız. En yaygın olanı "nesnel" diyebileceğimiz yöntemdir. Yani ilişkiler, araştırıcının yaklaşabileceği ve kavrayabileceği bir alanda ve zamanda gelişen olayların tarihsel, ekonomik, stratejik, uluslararası vb boyutları incelenmekte ve gerekli sonuçlara varılmaktadır. Kimi zaman da bu ilişkilerin toplumsal-psikolojik boyutlarına yer verilmektedir.

Bu tür araştırmalar, bizim kişisel, ideolojik, kavramsal vb kategorilerimizle uyum sağladıkları oranda kabul (ve beğeni) görürler ve sonuçlar sunarlar; bu uyum sağlanmadığında reddedilirler. Bu "nesnel" yaklaşım, sonuçların kabulü konusunda bir garanti sağlamamaktadır. Hiç kimse bütün Yunanlılara kendi görüşünün doğruluğunu kabul ettiremez. Bu "nesnel" yaklaşımın öznel yanının en tipik kanıtı, ülke içindeki çeşitli ve farklı analizlerden öte, Türkiye ve Yunanistan'da konuların uzmanı sayılan bilim adamlarının, hemen hemen hiçbir zaman en önemsiz bir konuda bile "karşı tarafla" bulunanları, hatta bunların küçük bir kısmını bile ikna edemeyen sayısız araştırmalarıdır. Son analizde Türk-Yunan ilişkilerinin "gerçeği", öznel ve "etik" olarak belirmektedir.

O denli yaygın olmayan ikinci yaklaşım -buna endoskopik (içe bakan) yöntem diyebiliriz - araştırmacıyı da araştırmasının temel bir nesnesi olarak algılayan ve araştırmasına katan yaklaşımdır. Türk-Yunan ilişkileri kuşkusuz araştırmacının müdahale edemeyeceği bir alanda yer almaktadır; kendisi olayların basit bir gözlemcisidir. Ama kendi kriterlerini bir araç olarak kullanarak ve kendisinin "önemli" saydığı verileri ele alarak, yani kendi araştırma alanını oluşturarak olayları yorumlamaya ve görüş sunmaya koyulduğu anda, bu görüşü kendisinin kişisel damgasını taşır. Bu tür "endoskopik" bir araştırma, "katkıda bulunan" yanı da, yani olayların alıcısını, yani kendisini de araştırmaya kattığı oranda vardır.

Marx, öznenin görünüşlerinin tarihsel olduğunu, toplumsal ilişkilerden kaynaklandığını savunmuştu; ruhbilim bilinçaltı kavramını geliştirmiştir ve kimi filozoflar, örneğin Frankfurt Okulu ama başkaları da, yüzyıllarca önce Tevrat'ta ifade edildiği gibi "insan ruhunun karanlıkları"nı anlamaya çalışmışlardır. Bu insan-gerçek ilişkisi Türk-Yunan ilişkileri konusunda da geçerlidir.

Ama ben bu sonuçlara felsefe okuyarak varmadım; buraya ampirik bir yoldan vardım. Yıllarca Türkiye'de yaşamış olmam bana Türk-Yunan ilişkilerini "öteki" tarafla tartışma ve "öteki" yanın bu konudaki düşünce biçimini izleme fırsatını sağladı. Bu konulara el atanlar hemen hemen her zaman kişisel bir konuyu tartıştıklarını görememektedirler; tersine, nesnel bir biçimde izlemekte oldukları olaylardan söz etmekte ve "içimizde" var olan sorunları dile getirdiklerinden hiç kuşkulanmamaktadırlar. Bu yöntemde en büyük tuzak, yaklaşımlarının bilimselliğine gösterdikleri inanç ve güvendir.

Bu yazılanlar doğruyu yansıtıyorsa, o zaman Türk-Yunan ilişkileri bir sorunlar yumağı içeriyor demektir. Bu durum, sarsılmış ve bozulmuş insan ilişkilerine, bu tür ilişkilere girenlerin kendi kendilerine üstesinden gelemedikleri ilişkilere, sorunun özünün ve mekanizmalarının anlaşılmadığı ilişkilere benzetilebilir. Sonuç olarak her ülkede geliştirilen Türk-Yunan ilişkileri araştırmaları öylesine farklı çıkış noktalarına dayandırılmaktadır ki, sonuçları öteki tarafın "gerçeğine" ilişememektedir bile. Ne "yabancıları" inandırabilmektedir, ne de "karşı" tarafı gerçekçi bir biçimde teşhis etmeye yaramaktadır. Bu tür analizler sorunların çözümü doğrultusunda yararlı bir araç da değildir; tek sağladıkları kendi gerçeğimizi yeniden doğrulamasıdır. Ve doğal olarak ancak ülke sınırları içinde geçerlidir.

Türk-Yunan ilişkilerine yaklaşım sorunu, her iki ülkenin konuya yaklaşım yöntemlerinin kıyaslamasından sonra açıklık kazanacaktır. Kendi tezlerimizi durmaksızın yeniden ileriye sürmek yerine, her bir tarafın metodu ve temel ilkeleri kıyaslanırsa, iki ülke arasında var olan sorunlar çok daha fazla bir açıklık ve anlam kazanacaktır. Bu kıyaslama, "öteki"nin yokluğunda yani muhayyel bir biçimde yapılmazsa birçok anlaşmazlığı ortaya çıkaracaktır. Bu farklı tezler bugünkü siyasal karşıtlığı doğuran ve etkileyen farklı çıkış noktalarına ışık tutacaktır.

Bir örnek olarak şuna işaret edeyim. Türk-Yunan ilişkilerini ele alan hemen hemen bütün Yunanlı yazarlar "en doğal bir biçimde" 1923-1925 yıllarını ya da kimi zaman 1453 yılını bu ilişkilerin başlangıç noktası sayarlar. Oysa Türk tarafı 1821'i temel sayar. (Her iki ülkenin kimi aşırı milliyetçi yazarlarının 1071'i de seçtikleri oluyor.) Neden bu fark? Bu tür bir soruya verilecek ve her iki taraf için inandırıcı sayılacak bir yanıt, her iki ülkede var olan geçmişle ilgili tarihsel algılamalara ve dış politikaları yönlendiren ideolojilere açıklık getirecektir.

(6 Nisan 1997)

ANADOLU RUMLARININ BELLEĞİ

Küçük Asya Araştırmaları Merkezi

ELÇİN MACAR
Kocaeli Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap
Tarihi Bölümü Okutmanı

Yaklaşık dört milyon nüfuslu Yunanistan'ın, çoğu 1913-22 arasında olmakla birlikte, 1923 Türk-Yunan nüfus mübadelesi antlaşmasının birkaç yıl sonrasına kadar, yaklaşık bir milyon üç yüz bin Rumun göçüne maruz kalması, onları ekonomik ve toplumsal yaşama entegre etmeye çalışması, 20. yüzyılın ilk yarısında yaşadığı en büyük sorunlardan biridir.

İşte Küçük Asya Araştırmaları Merkezi (Kentro Mikrasiatikon Spudon), Atina'da, bu göçmenlerin geldikleri bölgelerdeki yaşamlarını araştırmak, ellerindeki malzemeleri kurtarmak, korumak ve bu konuda bir arşiv oluşturmak üzere, 1930'da kuruldu. Kurucular, Octave ve Melpo Merlier çiftidir.

Melpo Logotheti-Merlier, 1889'da İskeçe'de (Ksanthi) doğdu. Ortaöğrenimini İstanbul'da Zapyon Rum Kız Lisesi'nde yaptı. Cenevre, Dresden, Viyana ve Paris'te (Sorbon) müzik eğitimi aldı. 1913-19 arası Atina ve Pire konservatuvarlarında piyano öğretmenliği yaptı. Paris'te 1920'de, ünlü Yunan dili uzmanı Prof. Hubert Pernot'nun Modern Yunanca asistanı oldu. 1923'te Pernot'nun dostu, dilbilimci Octave Merlier ile evlendi. Çift, 1925'te Atina'ya yerleşti.

Atina'daki Fransız Enstitüsü'nde çalışmaya başlayan Octave Merlier, 1938'de enstitünün müdürü oldu. 1961-71 yılları arasında Aix-en-Provence Üniversitesi'nde Yunan dili ve edebiyatı profesörlüğü yapan Merlier, 1976'da Atina'da öldü. Octave Merlier, Fransa'nın, Batı uygarlığının beşiği olan Yunanistan'a ihanet ettiğini ve bunu, özellikle de Yunanistan'ın Türkiye'yle giriştiği son savaşta gösterdiğini düşünüyordu.

1929'da Atina'ya gelen Prof. Pernot, bazı folklorik şarkıların Paris'te müdürü olduğu enstitü adına kaydı için, Melpo Merlier'den yardım istedi. Bu vesileyle onun yıllardır ilgilendiği iki temel konu çerçevesinde arşiv çalışması yapmayı amaçlayan iç içe geçmiş iki bölümlü bir merkez ortaya çıktı: Küçük Asya Araştırmaları Merkezi.

Birinci bölüm, Türkiye'den gelen mübadillerden belgeler, fotoğraflar, anılar toplamayı amaçlıyor ve merkezin ana gövdesini oluşturuyordu. İkincisi ise, Yunanistan'da yerel kayıtlar yapan, arşivleyen ve bunları ilerde kaset, plak ve CD olarak yayımlayacak olan folklor ve halk müziği arşiviydi.

Her iki bölümün de kurucusu ve yöneticisi Melpo Merlier idi, 1931'de müzik arşivinin başına geçen İsviçreli müzikolog Samuel Baud-Bovy'nin de arşivin gelişimine katkısı büyük oldu.

Octave Merlier, Fransız Enstitüsü'nde bu iki bölüme de yer buldu ve Fransa'nın desteğini sağladı. Çiftin Yunanistan'da kalması koşuluyla, merkezin harcamaları Fransa Dışişleri Bakanlığı kültür birimince karşılanmaya başlandı. Ancak 1960'lı yılların başında, Fransa'nın Atina büyükelçisi Charbonier'nin müdahalesi sonucu bir kriz yaşandı. Büyükelçi, arşivin kendisine teslim edilmesini istedi. Octave Merlier bunu reddedince enstitüdeki işini kaybetti. 1962'de Yunan hükümeti, özel bir kanun çıkararak, merkezi Merlier çiftinin yönetiminde bir enstitüye dönüştürdü ve Yunanistan'ın "koruması" altına aldı.

Bu tarihten beri Kültür Bakanlığı merkeze ödenek sağlıyor. Geçen yılki, yaklaşık 100 milyon drahmiydi. Merkez, 1982'den beri, Atina'nın turistik semti Plaka'da, Kidathineon sokağı 11 numarada hizmet veriyor.

MÜZİK ARAŞTIRMALARI

Öncelikle, Melpo Merlier'nin başlattığı, köy köy dolaşarak kayıtlar yapma ve derleme çalışmaları, daha sonraki ekiplerce

Merkezin duvarını süsleyen fotoğraflardan biri: Mübadeleden 30 yıl sonra, Türk hoca ve Rum demircinin son vedalaşması.

Merkezin kütüphanesinin bir bölümü (solda) ve Atina'nın turistik semti Plaka'daki Merkezin dışarıdan görünüşü.

de sürdürüldü. 1959'dan beri müzik arşivinin başında müzikolog Markos Dragumis bulunmaktadır. Bizans müziği, dimotika denilen halk şarkıları ve rembetika üzerine yoğunlaşmış olan bölüm aynı zamanda, Rumeli, Onikiada, Batı Girit gibi bölgeler üzerine de çalışmalara sahip.

Bu arşiv, 280'i Anadolu, 386'sı Ege Adaları, 46'sı Trakya, 328'i kara Yunanistanı ve 66'sı da Bizans müziği olmak üzere 1106 kayda sahip. Zaman zaman bunlardan kaset, plak ve CD olarak örnekler yayınlıyorlar.

SÖZLÜ TARİH

Merkez, dünyanın en büyük sözlü tarih çalışmalarından birini gerçekleştirmiş. Özellikle 1950'li yıllarda yoğunlaşan bu çalışmaların iki bölümü var. Birincisi, merkezin araştırmacılarının mübadillerle yaptıkları söyleşiler. İkincisi de, merkezin isteği üzerine, "eli kalem tutan" papaz, öğretmen, tüccar vb mübadillerin kaleme aldıkları anılar. Her iki bölümün de ortak özelliği, mübadillerin bu söyleşilerde ve kaleme aldıkları metinlerde, Anadolu ve Trakya'daki yaşamlarını, hatıralarını, Türklerle ilişkilerini ve Yunanistan'a yolculuklarını anlatmaları. Kendileriyle görüşülen Karadeniz'in 795 bölgesinden 1747 göçmen, 58521 sayfa; Kapadokya'nın 79 bölgesinden 1707 göçmen, 42454 sayfa anlatmış. Kaleme alınanlara baktığımızda da, 369 kişinin 32752 sayfa metin yazdığını görüyoruz. Burada sözünü etmediğimiz diğer bölgelerden gelen göçmenlerin anlattıklarıyla birlikte yaklaşık 145 bin sayfalık bir "hazine" söz konusu. Bunlar hızla, tarayıcı aracılığıyla disketlere kaydediliyor ve seçilerek "İ Eksodos" ("Çıkış", yani mübadele kastediliyor) adıyla yayınlanıyor. Üçüncü cildi hazırlanmakta olan serinin ilk iki cildi, merkez tarafından yayınlandı. Birinci cilt Batı Anadolu'yu, ikinci cilt Kapadokya'yı kapsıyor. Üçüncü ise Doğu Karadeniz'e ayrılmış.

Arşivin diğer bölümlerini, ephemera örneği, mübadillere ait kimlik belgeleri, diplomalar, vaftiz belgeleri, nikah cüzdanları, fotoğraflar vb oluşturuyor. Merkez yaklaşık beş bin fotoğrafa sahip.

Merkezin kitaplığına gelince, sonradan satın alınanların dışında, çekirdeği, ikisi Anadolulu olan üç bağışçının kitapları oluşturuyor:

a) Athanasios Hacıdimos'un bağışı: 19. yüzyıl Yunanca İzmir yayınlarını içeriyor.

b) Merlierlerin dostu avukat Hristoforos Hristidis'in bağışı: Kitaplığın Türkçe kısmının çoğunluğunu oluşturuyor.

c) Iordanis Pambukis'in bağışı: Karamanlıca uzmanı olan Pambukis, koleksiyonunu bağışladı.

Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nin kurucusu Melpo Merlier.

Merkezin, 500 kitaplık bir Karamanlıca koleksiyonu olduğunu, bu konuda altı cilt bibliyografya (ünlü Assompsiyonist rahipler Severien Salaville ve Eugene Dalleggio, son yıllarda da Evangelia Balta'nın hazırladıkları) yayınladığını da hatırlatalım.

Merkezin ekonomik açıdan rahatladığı dönem, Merlier çiftinin ölümünden sonraya rastlar (Melpo Merlier de 1979'da öldü). Bu rahatlama, merkezin genç bilim insanlarına yönelmesini ve onları bünyesine katmasını kolaylaştırdı.

BUGÜN

Günümüzde merkez, Kültür Bakanlığı'na ait bir binada, yönetimi devletten bağımsız olarak ve "kamu yararına çalışan kurum" statüsünde, araştırmacılara hizmet veriyor. Yönetim kurulu üyeleri ölüm ya da istifa yoluyla değişebilmektedir. Merkezin, Deltio (Bülten) adlı, Avrupa dillerinde bilimsel makaleler yayınladığı bir süreli yayını vardır. 1977'den beri 11 sayı yayınlanmıştır. Bir ya da iki yıl aralıklarla çıkmaktadır. Bugüne kadar birçok kitap yayınlayan merkez ayrıca, Dr. Stavros Anestidis, Dr. Yorgos Yiannakopulos, Matula Rizu-Kurupu ve Ioanna Petropulu'dan oluşan bir araştırmacı kadrosuna sahiptir.

Mübadele ile ilgili kaynakları, Anadolu'da ve Trakya'da Rumca yayınlanmış kitap ve süreli yayınları, Küçük Asya Rum varlığı ile ilgili çalışmaları bünyesinde barındıran merkez, açık görüşlü genç araştırmacı kadrosuyla, Türk-Yunan ilişkileri ve nüfus mübadelesi gibi konularla ilgilenenlerin vazgeçilmez buluşma ve araştırma mekânı olmaya devam ediyor.

YAYINLAR

Merkezin yayınladığı kitaplardan bazıları:

1- S. Salaville-E. Dalleggio, *Karamanlidika. Bibliographie analytique d'ouvrages en langue turque imprimes en caracteres grecs.I: 1584-1850*, 1958

2- Evangelia Balta, *Karamanlidika. Additions (1854-1900), Bibliographie analytique*, 1987

3- Evangelia Balta, *Karamanlidika. XXe siecle. Bibliographie analytique*, 1987

4- *I Eksodos*, tomos A, 1980; tomos B, 1982

5- Alexis Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations 1918-1974*, 1983 (2. baskı 1992)

6- Elena Frangakis- Syrett, *The Commerce of Smyrna in the Eighteenth Century (1700-1820)*, 1992

7- Yorgos Yiannakopulos, *Refugee Greece: Photographs from the Archive of the Centre for Asia Minor Studies*, 1992

KAYNAKÇA

Eksintapende Hronia Epistimonikis Prosfuras- Apotimisi ke Prooptiki, Atina, 1996.

Kitsikis, Dimitri; "Les Refugies Grecs D'Anatolie et le 'Centre D'Etudes Micrasiatiques' D'Athenes", *Turcica*, c. XVII, 1985, s. 227-244.

Merlier, Octave; *Le Dernier Hellenisme D'Asie Mineure- Introduction A L'Exposition Du Centre D'Etudes D'Asie Mineure De Melpo Merlier*, Atina, 1974.

O Telefteos Ellinismos Tis Mikras Asias- To Ergo Tu Kentru Mikrasiatikon Spudon 1930-1973, Atina, 1974.

Evrensel Kültür Işığında Herodot'tan Mübadeleye Foça

OLCAY PULLUKÇUOĞLU YAPUCU

Foça Üzerine Yazılar, Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılı Anısına, Foça Belediyesi, İzmir, 1998, 115 s.

Foça: Sirenlerin büyülü şarkısıyla sarhoş olan denizcilerin kayalara çarparak parçalandığı liman, Pers egemenliğine girmektense gönüllü sürgüne boyun eğen halkının terk ettiği yalnız kent, bir zamanların korsan sığmağı ve doğanın en sevimli varlıklarından biri olan fokların vatanı... Her kilometrekaresinde yüzlerce kültürün koyun koyuna yattığı yurdumuzun, benzersiz kültür hazinelerinden biridir Foça. 20. yüzyılın başında Felix Sartiaux tarafından başlatılan arkeolojik kazılar, Ekrem Akurgal tarafından devam ettirilmiştir. Günümüzde de bu kazılar Ömer Özyiğit hocamız tarafından sürdürülmektedir. Bütün bu araştırmaların sonucunda Foça'nın üç bin yıllık bir tarihe sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak Foça'nın bu parlak geçmişin ağırlığı altında ezilmemesi için yapacak çok iş vardır. Öncelikle bu mirasın geleceğe aktarımının sağlanabilmesi için doğru tanımlanıp algılanması gereklidir. Bunun için de ilk aşamada yerel tarih çalışmaları oldukça önemlidir. Özellikle de disiplinler arası eşgüdüm sağlanarak ortaya çıkarılacak eserlerin, kültürün geleceğe aktarımında önemli bir görev yükleneceğini düşünüyoruz.

Son yıllarda ülkemizde sözünü ettiğimiz anlamda bazı çalışmaların yapılması sevindiricidir. Foça için de bu tür çabaların birkaç yıldan beri devam edegeldiğini görüyoruz.

1996 yazında Foça'da düzenlenen "Geçmişten Günümüze Foça" konulu, Herkül Millas'ın deyimiyle "ulusötesi" sempozyum bu konudaki en önemli adımlardan biridir. Zira son yıllarda üzerinde en çok durulan konulardan biri olan, sosyal bilimlerin disiplinleri arasındaki işbirliğinin bu sempozyumda, üstelik uluslararası düzeyde sağlandığını söyleyebiliriz. Tarihçisinden arkeoloğuna, mimarından coğrafyacısına kadar birçok araştırıcının Foça için bu işbirliğinde yer almış olması son derece önemlidir. Sempozyum yerel bir havada başlamış, ancak ürettiklerine bakıldığında, uluslararası bir nitelik kazanmıştır. Yerel yönetimin de önemli katkılarıyla sürdürülen çalışmalar sonucunda 1997 yılında bir "kent arşivi" oluşturulması yoluna gidilmiştir. Bu arşiv Foça'nın kuruluşundan günümüze kadar, kente ilişkin bilgi ve belgeleri "Foça Tarih Araştırmaları Merkezi" çatısı altında toplamayı hedefliyor. Böylesi bir çalışmanın Foça ile ilgilenen herkes için ne denli büyük bir olanak sağlayacağını anlatmaya gerek bile yoktur.

Burada, yakın bir zamanda yayınlanan bir başka çalışma üzerinde durmak istiyoruz. Cumhuriyetin 75. yılı anısına, Foça Belediyesi'nin katkılarıyla hazırlanan *Foça Üzerine Yazılar* başlıklı kitap, özellikle tarih ve mimari disiplinleri arasındaki işbirliğinin güzel bir örneği.

Foça Belediye Başkanı A. Nihat Dirim'in, kitabın hazırlanmasındaki işbirliğinin önemine değinen ve kitabın hazırlanmasında emeği geçenlere teşekkür eden önsözünün ardından, Engin Berber'in sunuş yazısı yer alıyor.

Herkül Millas'ın lirik bir üslupla kaleme aldığı "Foça'da Ulusötesi Sempozyum" başlıklı yazısı 1996 yılında gerçekleştirilen "Geçmişten Günümüze Foça" sempozyumunun bazı kalıpları kırarak evrensel bir boyuta ulaşmasını özetliyor (s. 2-3). Millas bunun katılımcıların yabancı olmasından değil, Foça kimliğinin ulusal sınırları aşmasından kaynaklandığını vurguluyor.

Zeki Arıkan'ın "XVI. Yüzyılda Foça" başlıklı yazısı (s. 4-12) Osmanlı tapu tahrir defterlerine dayanarak, Foça'nın nüfusu ve ekonomik yapısındaki değişimleri ele almaktadır. Özellik-

Eski bir kartpostalda Foça.
***19. Yüzyıl İzmir Fotoğrafları*, Suna ve İnan Kıraç Akdeniz Araştırmaları Enstitüsü yayını, İstanbul, 1997**

le 16. yüzyılın başında hazırlanan defter, Foça'nın fetihten sonra geniş ölçüde "sürgün" yöntemiyle iskân edildiğini göstermektedir. Foça kazasıyla ilgili sayısal verileri içeren bir başka önemli kaynak da salnamelerdir. Nitekim, Erkan Serçe'nin "Aydın Vilayeti Salnamesi ve İstatistiklerinde Foçateyn Kazası" başlıklı yazısında (s. 13-21) 19. yüzyılda taşra yönetimindeki yeniden yapılanma teşebbüsüne paralel olarak yayınlanmaya başlayan vilayet salnameleri ışığında merkezin gözünden Foça'ya ait bir çerçeve çizilmektedir. Kentin konumu hakkında verilen bilgilerden sonra, Cavid Bey tarafından kaleme alınan ve Foça'nın Osmanlı egemenliğine girmeden önceki tarihinin anlatıldığı 1891-1908 yıllarına ait salname dikkati çekmektedir (s. 15). Özellikle nüfus ile ilgili bölümde Balkan Savaşı sonrasında İttihat ve Terakki tarafından yürütülen Anadolu Rumlarının göçe zorlanması sürecinin izlerini, buradaki nüfus sayımlarından izlemek mümkündür (s. 19). Foça'nın binalarıyla ilgili istatistik dökümleri de sosyal ve ekonomik tarih açısından önemli ipuçları içermektedir.

Ersin Doğer'in "Foçalılar ve Gediz Çayı Yatağının İkinci Kez Değiştirilmesi İsteği" başlıklı çalışmasında, Gediz Nehri'nin bölgeye bir yandan hayat verirken, bir yandan da sık sık yatağından taşarak felakетlere neden olması ve yüzyıllardır tekrarlanan bu olayın yöre halkının hafızasına nasıl işlediği ve Gediz'e "taşkın, azgın" lakaplarının verildiği anlatılmaktadır (s. 23). Gerçekten Gediz Nehri'nin yatağının değiştirilmesi 19. yüzyıl ortalarından beri İzmir valilerini uğraştıran en önemli sorunlardan biri olmuştu. Nitekim Gediz'in yatağı 1886'da değiştirilmiştir, fakat İzmir'in *Hizmet* ve *Ahenk* gazetelerinde Gediz taşkınlarından ve alınan önlemlerden söz edilmesi sorunun bir ölçüde devam ettiğini de göstermektedir (s. 24-26).

Ertan Daş'ın "Foça Osmanlı Mezarlığındaki Mezar Taşları ve Ölüm/Yaşam İlişkisi Üzerine Düşünceler" konulu çalışmasında mezar taşlarının, yapıldıkları dönemle ilgili inançları, düşünce sistemlerini, estetik kaygıları, sanat anlayışını, yaşam biçimlerini ve hatta sağlıkla ilgili bilgileri yansıttığı vurgulanıyor (s. 27). Mezarlıkta bulunan ve daha çok simgesel anlamlarıyla dikkat çeken 14 mezar taşının incelendiği çalışmada tasvirlerin "bu dünya" ile "öbür dünya" arasında bağ kurma rolünü üstlendikleri örneklerle anlatılmaktadır. Görsel malzeme ile de desteklenen çalışmada sanatın "ölümle ilgili bir malzemede bile hayatla bağlantı kurabilen ve etnikten evrensele uzanan bir araç" olduğu dile getiriliyor (s.30).

Engin Berber "Foça Tarihinin Yazılı Olamayan Kaynaklarının Toplu Kataloğuna Doğru" başlıklı yazısında, tarihyazıcılığının günümüzde önem kazanan etkinliği yanında, sözlü tarih kavramından yola çıkarak, önce kuramsal bir çerçeve çizmekte, sonra da Foça'nın canlı tarihleriyle yapmış olduğu söyleşileri aktarmaktadır. Bunlardan, 'Türk eğitim tarihinde seçkin bir yer tutan ve ne yazık ki kısa bir süre önce yitirdiğimiz Ferit Oğuz Bayır ile ilgili olan röportajın önemine özellikle işaret etmek isteriz. Osmanlı Tarihi kaynaklarının ve bunların kullanımı konusundaki sorunların dile getirildiği bu çalışma eserin en ilginç bölümle-

rinden biri. Son yıllarda bütün dünya ölçeğinde değişim ve gelişme sürecine giren tarih biliminin, Türkiye'de de bu sürecin bir parçası olması gerektiğini düşünürsek, tarihyazıcılığında değiştirilmesi gereken bazı kavram ve metotların da bulunduğunu kabul etmek gerekir. Yazar, tarihçilerin her zaman çok rağbet ettikleri resmi kaynaklarla, "sıradan insanın devletle ilişkisi olmayan durumlardaki tarihini (gelenek-görenek, beslenme, eğlence, sosyal ilişkiler, cinsel yaşam vb)" kaleme almanın zorluğuna da dikkat çekiyor (s. 38).

Türk folkloru üzerinde çok geniş bir malzemeden hareketle, dikkate değer ürünler veren Eren Akçiçek'in "Foklar Üzerine" başlıklı yazısı, Foça'nın simgesi haline gelen foklar ile ilgili bir araştırmayı kapsamaktadır. Elbette ki Akdeniz foklarından bahsederken Cevad Şakir'i (Kabaağaçlı) unutmak olmazdı. Halikarnas Balıkçısı'nın imzasını taşıyan *Kedi Boğan* adlı öykü foklarla ilgili çalışmayı tamamlıyor.

Ziyaeddin Bilgin ise mimari açıdan ele aldığı Foça için "Az Tanınan Yöresel Bir Mimarlık Örneği Foça ve Yöresi Mimarlığı" başlıklı bir çalışmayı kaleme almış. Mimari çizimlerle de desteklenen çalışmada, Eski ve Yeni Foça'ya ait kent dokusu örneklerle de ele alınmış (s. 65-83).

Eserde yer alan ilginç çalışmalardan biri de Ayda Arel'in "Foça Bağ Evleri ve Kule Ev Geleneği" başlıklı yazısıdır. Burada Anadolu'nun Ege kıyısında değişik şekillerde ortaya çıkan "kule evleri" ve özellikle de Foça'nın Kartderesi mevkiinde gerçekleştirilen araştırmayı özetleyen çalışma, ayrıca görsel malzeme ile de desteklenmiştir (s. 84-109).

Kitapta ayrıca, "Eski Foça Urayından" ("uray" sözcüğü 1930'lu yıllarda belediye sözcüğüne karşılık olarak kullanılmaktaydı) başlığı altında *Belediyeler Dergisi*'nin 1938 yılına ait bir sayısından alınan bir bölüm de yer almaktadır. "Eski Foça'ya Dair Malumat" başlığı altında antik dönem Foça'sı ve o günlerin Foça'sına ilişkin bilgilerin bulunduğu yazı, dönemin belediye başkanı R. Dirim tarafından hazırlanmıştır (s. 59-64). Ayrıca eski Foça fotoğraflarından oluşan bir bölüm de kitabın sonuna eklenmiştir.

Yanlış bazı uygulamalar sonucunda belki de hiçbir zaman gün ışığı göremeyecek nice kültür birikimlerimizin var olabileceğini düşünmek ne kadar rahatsız edici ise, 75. onur yılını kutladığımız Cumhuriyetimizin temel ideolojisi olan "evrensel kültür" ilkesinin ruhuyla örtüşen bu ve bunun gibi çalışmaları görmek o kadar sevindirici. Bunlar sayesinde, böylesine renkli ve böylesine birbirini tamamlayan kültür değerlerimizin gelecek kuşaklara tanıtılıp sevdirilmesi pek de zor olmasa gerek.

Siz Hiç Menafi Sandığı Gördünüz mü?

AHMET UNCU

Prof. Dr. Haydar Kazgan, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Bankacılık Tarihi*, Türk Bankalar Birliği için yayınlayan: Creative Yayıncılık, İstanbul, 1997.

H. Veli Aydın'ın *Toplumsal Tarih*'in 62. sayısında (Şubat 1999) yayımlanan "Türkistan Bankası" başlıklı makalesini okuyunca bu konuda daha etraflı bilgilenme ihtiyacı duydum. Makalenin dipnotlarında adı geçen Haydar Kazgan'ın *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Bankacılık Tarihi* adlı kitabının bu konuda yararlanılacak en uygun kitap olduğunu düşündüm. Haydar Kazgan'ın çalışması gerçekten Türk bankacılık tarihi açısından çok önemli. Büyük boy, kalın kuşe kâğıda lüks baskılı, bez ve şömiz ciltli kitap, çok sayıda görsel malzemeyle de bezenmiş. Kitaplarda bol fotoğraf kullanılmasının hem konunun daha iyi anlaşılmasında, hem de okuyucunun sıkılmadan okuma işini sürdürmesinde yararlı olduğuna inananlardanım. Ancak bunun bir ölçütü olmalı: Kullanılan görsel malzeme metinle uyumlu olmalı, metni desteklemeli vb.

Bu kitaptaki görsel unsurlar ise metinle o kadar alakasız ki, insanda okuma şevki bırakmıyor. Belki belli bir ölçüde espri de kullanılabilir ama, işi mizah dergileriyle yarışmaya dökmekte hiç yarar yok.

Kitabın Türkistan Bankası'nı anlatan sayfalarında kullanılan görsel malzemelerden hiçbirinin bu bankayla ilişkisi yok. Peki, köylüden toplanan paralarla tarıma kredi veren kuruluşlar olan menafi sandıkları için alelade eski bir sandık kullanılmasına ne demeli? Herhalde, Emekli Sandığı'ndan bahsedilse daha eski bir sandık kullanmak gerekecekti!

NOT DEFTERİ

CHP Arşivi

Mete Tunçay'ın *Toplumsal Tarih* dergisinin Şubat 1999 sayısında yayınlanan "CHP'nin Tek Parti Dönemi" adlı kitap tanıtımı yazısının son bölümünde CHP arşivi konusuna da değinilmektedir. Yazıdaki arayışa küçük bir katkısı olabileceği düşüncesiyle bir açıklama yapma gereği duydum.

"Atatürk'ün Trabzon Gezileri ve Konuşmaları" konulu bir araştırmam esnasında, gazetelerden bulduğum bazı belgelerin aslına erişmek amacıyla CHP arşivinden yararlanabilme arayışına girmiştim. Ancak zaman zaman çeşitli basın-yayın organlarında CHP arşivinin SEKA'ya devredilmiş olduğu yönünde yazılara rastladığım için umutsuz bir arayışa girdiğimi düşünüyordum. Bu arada Kültür Bakanlığınca yayımlanan *Kültür Envanteri 1995* adlı kitap elime geçti ve 164. sayfasında yer alan bilgi dikkatimi çekti. Burada, Ankara Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Müzesi'nde CHP'ye ait 1801 koli arşiv malzemesinin bulunduğu belirtilmekteydi. İlgili müze müdürlüğü ile yaptığım görüşmede böyle bir arşivin var olduğunu, ancak 1995 yılında CHP'ye devredildiğini ifade edildi. CHP Genel Başkanlığı'na söz konusu arşivden yararlanmak isteğimi belirten yazıma cevaben Genel Sekreter Sayın Adnan Keskin'den, kendilerinde böyle bir arşiv bulunmadığını, arşivin 12 Eylül harekatında SEKA'ya devredilmiş olduğunu belirten bir yanıt aldım.

T.C.
KÜLTÜR BAKANLIĞI

KÜLTÜR ENVANTERİ
1995

ARAŞTIRMA, PLANLAMA ve KOORDİNASYON KURULU BAŞKANLIĞI

ARŞİVLER

Sayı No:	İLİ	ADI	BULUNDUĞU YER VE BİRİMİ	Materyal Sayısı	Açıklama
1	ANKARA	CHP ARŞİVİ (1923-1953)	Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Müzesi	1801 (koli)	Sandık, kutu, çuval içindeki belgeler tasnif edilmektedir.
2	ANKARA	NEGATİF FOTOĞRAF FİLMİ ARŞİVİ	Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Müzesi	2441 Film	Cam,şilt,roll ve layka
3	ANKARA	FİLM ARŞİVİ	AKM Telif Hakları ve	6742	35mm'lik Film

Bundan sonra Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'ne başvurarak CHP arşivinin kendilerinde olup olmadığını, varsa yararlanıp yararlanamayacağımı sordum. Aldığım yanıtta kurumda böyle bir arşivin var olduğu, ancak henüz tasnif edilmediği için hizmete sunulamadığı ifade edilmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti tarihi açısından son derece önem arz eden CHP arşivinin (en azından bir bölümünün) varlığından, devamı olduğunu iddia eden bugünkü CHP yöneticilerinin haberdar olmamasını son derece üzüntüyle karşıladığımı belirtmek isterim.

Veysel Usta
Trabzon İl Kültür Md. Yard.

TOPLUMSAL TARİH

ABONE FORMU

6 aylık, yurtiçi: 6.000.000.-TL., yurtdışı: 35 US$
1 yıllık, yurtiçi: 12.000.000.-TL., yurtdışı: 70 US$
Cilt fiyatı, yurtiçi: 6.500.000.-TL., yurtdışı: 40 US$
(Abone ücretine cilt kapağı, dizin ve gönderi masrafı da dahildir.)

Adı soyadı:..... Aboneliğe başlangıç sayısı:.....
Adres:.....
.....
Posta kodu:..... Şehir:..... Tel:.....

☐ Yıllık ☐ Altı aylık abonelik bedelini

☐ Vakıflar Bankası Taksim Şubesi 2007499 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.
☐ 662907 no'lu posta çeki hesabına Tarih Vakfı adına yatırdım, fotokopisi ektedir.
☐ Nakit ödüyorum.
☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz.

Fiyat artışını bildirerek aboneliğimi kredi kartı hesabımdan otomatik olarak yenileyiniz.

Visa — Kredi Kartı No:
Master-Euro Card — Geçerlilik Tarihi:
Diners Club — Kart Sahibi: ..... İmza:.....

AYLIK KİTAP VE ELEŞTİRİ DERGİSİ

NİSAN 1999

virgül 18

Nietzsche

Çekiçle felsefe yapmak
Ali Utku

Haiku ve Başo
İbrahim Berksoy

Yunus Emre
M. Şerif Onaran

Feminist iktisat
Yelda Yücel

Aşkolsun!
A. Ömer Türkeş

Bira ve küçük zevkler
Yaşar Çabuklu

Romantik Korno
Mahmut Temizyürek

Cadı avı
Haydar Akın

Mizah

Arkeoloji

MERCEK

AHMET ADA • EFNAN ATMACA • ÇETİN BALANUYE • RIFAT N. BALİ • CAN BELGE • ÖNER CİRAVOĞLU • ALİ ÇAKMAK • BEHÇET ÇELİK • ZEYNEP DOĞUKAN • TUFAN ERBARIŞTIRAN • YALÇIN ERGÜNDOĞAN • FEZA KÜRKÇÜOĞLU • AYŞE OZİL • YILDIZ RAMAZANOĞLU • MEHMED RAUF • AYTEN SÖNMEZ • A. AHMET UHRİ • ALİ GALİP YENER

Simurg Betimli Kabartma Levha

Buluntu Yeri: İstanbul • Devri: İS 10. yüzyıl

Başı kurt, bedeninin ön kısmı aslan, arka kısmı tavus kuşu kuyruklu efsanevi yaratık; kanatları açık, kuyruğu yukarıya kalkık durumda bir Simurg kabartmasıdır. Sol tarafa doğru hamle yapmaktadır.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin iki yeni bölümü;
İstanbul Çevre Kültürleri (Trakya - Bitinya) ve
Bizans Sergileme Salonları Garanti'nin katkılarıyla açıldı.

GARANTİ
Başka bir arzunuz?

TOPLUMSAL
9 789753 330992
İLETİŞİM

ISSN 1300-7025

TOPLUMSAL TARİH

MAYIS 1999 FİYATI: 1.000.000 TL (KDV DAHİL)

Osmanlı'dan Cumhuriyete Gençlik ve Spor Bayramları

İzmir'in İşgali ve Hasan Tahsin

Yunan İşgalinde İzmir Karaburun

Mustafa Kemal-Vahideddin Tartışmaları

Mustafa Suphi ve Yoldaşlarını İttihatçılar Öldürtmedi

Geceleri Fenersiz Gezme Yasağı

Türk Ocakları ve Serbest Fırka

Antalya ve Salihli'de Belediye Seçimleri

65

Omnia'dan güzel kitap

BEDENLERE İNANIR MISINIZ? TARIK GÜNERSEL

Bir söz ağzınızdan çıkana kadar size aittir; sonra siz ona ait olursunuz.

"Gerçek şu ki hiçbir beden çağırma seansına katılmış değilim."
"Hiç mi?"
"Hiç."
"Kendi bedeninizle de mi ilişkiniz olmadı? Etmeyin canım."
"Haksız bir soruya karşılık yalan söylemek meşrudur. Kaldı ki doğruyu söylüyorum"... Tuhaf bir susku yaşadık. Ürperdim.

AMERİKAN SAPİĞİ BRET EASTON ELLIS

Kötülük olunan bir şey midir? Yoksa yapılan bir şey mi?

Dünyaya lânetler yağdırıyorum ve de bana öğretilen her şeye; ilkelere, seçkinliklere, seçimlere, ahlâk derslerine, uzlaşmalara, bilgiye, birlik olmaya, dua etmeye –hepsi yanlıştı, hiçbirinin kendi başına bir amacı yoktu. Hepsinin dönüp geldiği şu: öl ya da uy. Kendi bomboş suratımı gözümün önüne getiriyorum, bedeninden ayrılmış sesi, ağzından çıkan: Bunlar korkunç zamanlar.

MR. PETERS'IN BAĞLANTILARI ARTHUR MILLER

Demek istediğim şu: Gece yatarken hiç merak eder misiniz? "Ben bütün gün nelerden bahsettim" der misiniz?

-Bir derginin kapağına ev resmi koy, bir başkasına da bir çift göğüs. Hangisi satar?
-Ya şuna ne buyurulur? Penis büyütme göğüs büyütmeden 400 dolar ucuz.
-Bence bunu gurur meselesi yapmamak lazım.
-Ama kayıtsız da kalmamalı...

KENDİNİ BİLMEK MICHEL FOUCAULT

Ruh kendisine bir aynadan bakmazsa, kendini bilemez; ruhun kendini tanıma çabası, doğru siyasal eylemin dayanağıdır.

Bedeninize dikkat ettiğiniz zaman, benliğinize dikkat etmiş olmazsınız. Benlik, giyim-kuşam, araçlar veya mülkler değildir. Benlik bu araçları kullanan ilkede, – bedenin ilkesinde değil, ruhun ilkesinde bulunur. Kendinize özen göstermenizin temel etkinliği, ruhunuza özen göstermektir.

AŞK, ŞİİR, BİLGELİK EDGAR MORIN

Arzu... İlk aidiyet budur.

Aşk, yaşam şiirinin bir parçasıdır. Şiir, yaşam aşkının bir parçasıdır. Aşk, bilgelikle çılgınlığın en yüksek birliğiyse, onu üstlenmemiz gerekir. Bilgelik aşkı ve şiiri, aşk ve şiir de bilgeliği sorunsallaştırabilir. Fazla bilgelik çıldırır; bilgelik ancak şiirin ve aşkın çılgınlığıyla içiçe geçerek çılgınlıktan kaçınabilir.

TARİH, HETERODOKSİ VE BABAİLER REHA ÇAMUROĞLU

"Üç hazinem var" diyor Tao, "birincisi derin aşk, ikicisi sadelik, üçüncüsü ise dünyaya baş olmaya kalkışmamaktır."

Babailer,Selçukluları 12 kez yenerken, geyiklerden, ceylanlardan, kuşlardan, ırmaklardan ve belki saflarında çarpışan çocukların "temiz yüreklerinden" almışlardı bu gücü... yenilmelerinin nedeni, "kötü ruhların" Selçuklulara yardım etmesi, belki de dökülen bunca kandan, ... ve hatta çocukların "temiz yüreklerinin" bile kirlenmiş olmasıydı.

İSMAİL REHA ÇAMUROĞLU

Yedi derviş bir postta oturur,iki hükümdar dünyaya sığamazmış.

Sabahın ilk ışıklarıyla birlikte, Osmanlının mehteri ve Safevilerin binbir türlü sazı, ovanın göğünü dolduran sesler çıkarmaya başladı. İsmail, yanındaki komutanlarına döndü ve "şu işe bakın," dedi, "bu iki ordu burada İslâm'ın kaderini tayin edecek ve iki orduda da kâfirler var"... Sonra askerlerine döndü ve yüksek sesle şiirini okumaya başladı, aynı anda bütün Safevi birliklerinde aynı şiir okunuyordu...

Tel: (0212) 296 82 41 • e-mail: omnia@prizma.net.tr

EDİTÖRDEN

SUNUŞ

Bu sayımızın kapağına bir dosya başlığı koymadık. Eğer tek tek makaleleri duyurmanın ötesinde, bu sayının içeriğine ilişkin genel bir şey yazmak gerekseydi, "80 Yıl Öncenin Mayıs Ayı" başlığı uygun olurdu. Bu sayımızdaki dört makale 1919 Mayısındaki iki önemli tarihi olaya ilişkin: 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunan ordusu tarafından işgali ve 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışı.

Yunan ordusunun İzmir'e çıktığı gün ilk kurşunu kimin attığına dair eski bir tartışmadan hareket eden Zeki Arıkan, bu ilk karşı koyuşu gazeteci Hasan Tahsin Recep'in gerçekleştirdiğine ilişkin yeni kanıtlar ortaya koyuyor. Sabri Sürgevil ise İzmir Karaburun'da Yunan işgali yıllarında yaşananları sözlü tarih çalışmasıyla gün ışığına çıkarıyor. İzmir'deki -Sürgevil'in de aralarında bulunduğu- bir grup akademisyen bu ilimizin çeşitli ilçelerinde birkaç yıl önce sözlü tarih çalışmaları gerçekleştirmişti. Pelin Böke ve Esra Danacıoğlu'nun çalışma sonuçlarının bir bölümü "Bir Sözlü Tarih Projesinden Seçmeler: Geçmiş Yaşamların İzinde" başlığı altında *Toplumsal Tarih*'in 31. sayısında (Temmuz 1996) yayımlandı. Engin Berber'in ise Foça'da yürüttüğü sözlü tarih projesini kısa süre içinde salt bir sözlü tarih çalışması olarak yayımlamayı düşünmediğini, daha genel bir çalışmanın içinde değerlendireceğini öğrenmiş bulunuyoruz. Görüşme yapılan kişilerin bugün 90 yaş civarında olduğu dikkate alınırsa, bu sözlü tarih çalışmalarının tam zamanında (daha doğrusu zamanı geçmek üzereyken) yapıldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son padişahı Vahideddin ile Cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal Paşa arasındaki ilişki uzun yıllar tartışıldı: Vahideddin M. Kemal'i İstanbul'da sorun çıkarmasın diye mi Anadolu'ya göndermişti, yoksa Kurtuluş Savaşı'nı başlatması için mi görevlendirmişti vb. Engin Berber bu tartışmalara değinen makalesinde *Yüzbaşı Selahattin'in Romanı*'ndan hatırlayacağımız Selahattin Yurdoğlu'nun tanıklığına başvuruyor ve Vahideddin'in İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'la yaptığı görüşmede M. Kemal hakkında söylediklerini aktarıyor.

19 Mayıs'la ilgili diğer yazımız ise Gençlik ve Spor Bayramı'nın tarihsel köklerine ilişkin. Özbay Güven'in 5-7 Kasım 1998 tarihleri arasında Ankara'da düzenlenen 5. Uluslararası Spor Bilimleri Kongresine sunduğu "19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramının Tarihsel Geri Planı" başlıklı bildirisini kısaltarak vermek zorunda kaldık, ama ilginç fotoğraflarla süsledik.

Gelecek sayıda buluşmak dileğiyle...

OSMAN KÖKER

Gençlik ve Spor Bayramı hazırlıklarında...
10 Mayıs 1952, İstanbul.
Cengiz Kahraman arşivi

Aylık Dergi
Mayıs 1999 Sayı: 65 Cilt: 11
Sahibi
Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı
adına Orhan Y. Silier
Yayın Koordinatörü
Osman Köker
Sorumlu Yazışleri Müdürü
Ayşen Anadol
Danışma Kurulu
Mete Tunçay, Ayşen Anadol,
Halil Berktay, Edhem Eldem,
Çağlar Keyder, Necdet
Sakaoğlu, Zafer Toprak
Grafik Tasarım
Melis Tuncay
Görsel Yönetmeni
Cengiz Kahraman
Uygulama
Saliha Bilginer
Düzelti
Zeynep Doğukan
Reklam Koordinatörü
Füsun Kiper
Abone
Maltem Yayın
Yapım
Tarih Vakfı
Montaj
Ali Laçin
Baskı
Numune Matbaacılık
Dağıtım
Biryay
Adres
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı
Arabacılar Dairesi 80700 Beşiktaş-İstanbul
(212) 227 37 33 - 34 227 46 33 - 34
(212) 227 37 32 (faks)
Ankara Temsilciliği
Ülkü Özen (0312) 426 16 54
Abone Koşulları
Altı aylık (yurtiçi) : 6.000.000 TL.
(yurtdışı) : 35 US$
Bir yıllık (yurtiçi) : 12.000.000 TL.
(yurtdışı) : 70 US$
Cilt Satışı
1 cilt (yurtiçi) : 6.500.000.-TL.
(yurtdışı) : 40 US$
Yurtdışı fiyatlarına gönderi ücreti dahildir.
Aktif Dağıtım'a katkıları için teşekkür ederiz.

Mustafa Suphi ve Yoldaşlarını İttihatçılar Öldürtmedi 4
*Hikmet Akgül Türkiye Komünist Fırkası Genel Sekreteri M. Suphi ve arkadaşlarının 1921'de öldürülmelerini inceleyen makalesinde cinayetin "İttihatçılar" tarafından işlendiğine dair tezleri eleştiriyor. **Mete Tunçay'ın** notuyla birlikte...*

Serbest Cumhuriyet Fırkası Döneminde Türk Ocakları ve Siyaset 11
Günver Güneş 1912 yılında kurulan ve Cumhuriyetin ilk yıllarında da faaliyetini sürdüren Türk Ocakları'nın 1930'daki Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyinden nasıl etkilendiğini inceliyor.

Dr. Burhanettin (Onat) Bey'in Raporuna Göre Antalya'da 1930 Belediye Seçimleri 19
Dr. Muhammet Güçlü Serbest Fırka'nın Antalya kurucusu Dr. Burhanettin Onat'ın parti merkezine gönderdiği bir rapora dayanarak, Belediye Seçimlerinin yapıldığı 1930'da bu kentte yaşanan politik olayları aktarıyor.

İntihabat Encümeni Zabıt Defteri Salihli 1923 Belediye Meclisi Azalığı Seçimi 24
Hasan Türker Salihli İntihabat Encümeni'nin 1923 Belediye Meclisi Azalığı Seçimleri için düzenlediği zabıt defterini tanıtıyor.

EPHEMERA 28
Ephemera Derneği ile işbirliği içinde hazırladığımız bu ayki sayfamızda çikolata paketlerinden çıkan kartlar yer alıyor.

TARİHÇİNİN MUTFAĞI 30
Oğuz Tekin: Sikkelerdeki Tarih
Atilla Lök Tarih Vakfı'nın düzenlediği, Oğuz Tekin'in konuk olarak katıldığı toplantıyı aktarıyor.

19 Mayıs Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı'nın Tarihsel Arka Planı Osmanlı'dan Cumhuriyete Gençlik ve Spor Bayramları 33
Dr. Özbay Güven günümüzde 19 Mayıs Atatürk'ü Anma Gençlik ve Spor Bayramı olarak kutlanan bayramın köklerini araştıran makalesinde, II. Meşrutiyet döneminde Selim Sırrı'nın (Tarcan) çabalarıyla kutlanan İdman Bayramı'na dikkat çekiyor.

19 Mayıs 1919'dan 80 Yıl Sonra 'Mustafa Kemal-Vahideddin' Tartışmaları 75'ten 700'e Anma Etkinlikleri ve Unutulan Atatürk 39
Dr. Engin Berber Osmanlı'nın 700. kuruluş yıldönümü etkinlikleri çerçevesinde yeniden tartışmaya başlanan, Osmanlı'nın son padişahı Vahideddin'in Kurtuluş Savaşı'nın komutanı Mustafa Kemal'e karşı nasıl bir tavır takındığına açıklık getiriyor.

15 Mayıs ve Hasan Tahsin Recep 43
Zeki Arıkan 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkan Yunan ordusuna ilk kurşunu gazeteci Hasan Tahsin Recep'in sıktığına dair yeni belgeler ortaya koyuyor.

İzmir Karaburun'da Yunan İşgali Bir Dönemin Tanıkları 49
Dr. Sabri Sürgevil Yunan işgali döneminde Karaburun ve köylerinde yaşananları, bir süre önce gerçekleştirdiği sözlü tarih çalışmasına dayanarak aktarıyor.

Rumi ve Miladi Takvimler - VII 54
A. Necati Akgür Rumi ve Miladi takvimleri tanıtan yazısının bu bölümünde hıdrellez, kocakarı soğukları, nevruz, cemre'ler ve paskalya gibi günlerin yer aldığı halk takvimleri hakkında bilgi veriyor.

ARŞİVDEN BİR BELGE 58
Yavuz Selim Karakışla Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden, geceleri sokakta fenersiz gezmeyi yasaklayan 1859 tarihli bir belge sunuyor.

KİTABİYAT 63
Bir Fotoğraf Albümü Münasebetiyle Osmanlı Demiryolları ve Hicaz Demiryolu Üstüne
Naci Alaybeyli Albaraka Türk tarafından yayımlanan Hicaz Demiryolu Fotoğraf Albümü'nü değerlendiren yazısında, Osmanlı demiryolları üzerine çıkmış diğer eserlere de değiniyor.

NOT DEFTERİ 64
II. İstanbul Uluslararası Arkeoloji Filmleri Festivali hakkında bilgi ve Tarih Vakfı'nın düzenlediği Osmanlıca Seminerleri'nin duyurusu.

Mustafa Suphi ve Yoldaşlarını İttihatçılar Öldürtmedi

HİKMET AKGÜL

Yakın tarihimiz ile ilgili henüz açıklığa kavuşturulmamış sorunların çokluğu, bu alana yönelik çalışmaların çok gözde olmasını sağlamaktadır. Buna karşın, bu çalışmaların birbirinin tekrarı olduğu da bir gerçekliktir. Kuramsal bakış ve yöntem aynı oldukça, aynı kaynaklara dayanarak yeni çözümlemeler yapılması mümkün değildir. Aynı kaynakları kullanarak yeni bulgulara ulaşmanın yolu, elbette kuramsal bakış ve yönteme yapılacak katkılarla sağlanabilir. Böyle bir yolu seçmek mümkün iken, ülkemizde, yakın tarihimizin henüz açıklığa kavuşmamış sorunlarının, ortaya çıkarılacak yeni belgelerle çözüleceği yanılgısına, sıklıkla düşülmektedir.

Ortaya çıkarılan her yeni belge, tarih çalışmalarında taşıdığı içeriğe göre önem taşır. İçerdiği bilgiye göre, ya çok önemlidir, ya vasat bilgiler taşır, ya da bir öneme haiz değildir. Yeni belgenin önemini değerlendirebilmek için, konuyu irdeleyen araştırmacıda bazı vasıfların bir arada bulunması zorunludur. Bunlardan birincisi, belgenin ilgili olduğu alanın literatürüne hâkim olmaktır. Bu özellik yoksa, ya Amerika yeniden keşfedilir, ya da belgenin önemi fark edilmeyebilir. Ya da belgenin taşıdığı bilgiler ile alakalı olmayan çözümlemelere neden olunur. Birinci vasfa haiz olan araştırmacıda aranacak diğer önemli özellikler ise kuramsal bir bakış ve yöntem sorunudur. Ardından her araştırmacıda olması gereken titiz çalışma vasfı gelir.[1]

Toplumsal Tarih dergisinin 61. sayısında yayınlanan S. H. Kakınç imzalı "Mustafa Suphi ve Yoldaşlarını İttihatçılar mı Öldürttü?" başlıklı yazı,[2] her açıdan tipik bir örnek oluşturmaktadır. İlk defa ortaya çıkarıldığı söylenen 12 yeni belge ile atılan bu iddialı başlık, maalesef bu konudaki tartışmalara bir katkı getirmemektedir. Mustafa Suphi olayını kesin olarak çözecek verilerin ortada olduğu[3] bir zamanda, Kakınç'ın 12 yeni belge ile "İttihatçı" tezini yeniden gündeme getirmesi şaşırtıcıdır.

Kakınç, 12 yeni belgenin böyle iddialı bir yazıya kanıt olamayacağını, katkı getirmeyeceğini görememiştir. Belgelerin önemini ve ilgili olduğu alanı saptayamamıştır. İlgili yazı okunduğunda Kakınç'ın Türkiye komünist hareketi tarihi ile ilgili literatüre hâkim olmadığı hemen anlaşılmaktadır. Daha yazının birinci paragrafında, Mustafa Suphi ve 17 arkadaşının öldürtüldüğü belirtilmektedir.[4] Türkiye'de Mustafa Suphi ve katledilen yoldaşları ile ilgili minimum bir bilgiye sahip olanlar bile bu rakamın 18 olmadığını bilir.[5] Kakınç'ın, *Toplumsal Tarih* dergisi Danışma Kurulu üyesi Mete Tunçay'ın *Türkiye'de Sol Akımlar* adlı kitabından bile bihaber olduğu açıktır. Çünkü adı geçen eserde katledilen komünistlerin sayısı 15 olarak verilmektedir.[6] Elbette bu sayının doğru olmadığı ileri sürülebilir, ancak bunun için yeni bir belge veya yeni bir çözümlemenin ortaya konması gerekir. Nitekim yakın zamanlarda yayınlanan ve resmi belgelerin kullanıldığı bir çalışmada bu konuda verilen rakam 14'tür.[7] Katledilen komünistlerin sayısı 14 veya 15 olarak tartışılabilir, ama 18 olmadığı kesindir. Kakınç'ı böyle bir yanılgıya yönelten nedeni ortaya çıkarmak zor değildir. Mustafa Suphi ve yoldaşları Erzurum'dan Trabzon'a doğru yola çıktığında sayıları 18'dir. Kakınç, ele aldığı konuya ciddiyetle yaklaşmadığı için, 18 kişi olarak yola çıkan heyettekilerin hepsinin katledildiğini sanmaktadır. Bu 18 kişilik heyetten, Süleyman Sami ve Mehmet Emin

Mustafa Suphi ve Yoldaşlarını İttihatçılar mı Öldürttü?

Maçka'da ayrılmış, Mustafa Suphi'nin karısı ise Trabzon'da kayığa bindirilmemiştir.[8] Dolayısıyla geriye 15 kişi kalmaktadır. Nitekim sol hareketin geleneğinde, Nazım Hikmet'in şiirlerinde katledilenlerden hep "Onbeşler" olarak söz edilmiştir. Dolayısıyla, Kakınç'ın verdiği 18 rakamı doğru değildir.

Mustafa Suphi ve yoldaşlarını kimin katlettiği, olayın üzerinden 78 yıl geçmesine karşın hâlâ tartışılan bir konudur. Tartışmaların hâlâ sürüyor olmasının nedeni, bu olayın siyasal bir sorun olması ve ülkenin hem bugününü hem de geleceğini yakından ilgilendiriyor olmasıdır. Bu nedenle, ortaya atılan iddialar daha çok meselenin bu öneminden dolayı gündemde kalmaktadır.

"İTTİHATÇILAR" TEZİ

Bilindiği gibi bu konu ile ilgili temel olarak dört iddia bulunmaktadır. Bunlar, Ankara Hükümeti, Sovyetler Birliği, Yahya Kâhya'nın bireysel eylemi ve İttihatçılar şeklinde formüle edilmektedir. Dört temel iddianın ortak noktası ise bu eylemin Yahya Kâhya tarafından gerçekleştirildiğidir. Kakınç, bu iddiaların ilk üçü ile ilgili yargısını baştan veriyor ve bunları (sırası ile) "tutarsız", "gerçeklere ters" ve "sudan bir olasılık" olarak görüyor. Ve ardında, İttihatçılar tezini ele alıyor. Yazdıkları aynen şöyledir:

> Dördüncü olasılık olan "İttihatçılar" iddiası ise Sovyet yöneticileri arasında 1920–1922 yıllarını kapsayan yazışmalardan 12 yeni belgenin gün ışığına çıkması ile daha bir güç kazanmaktadır.

Sunulan 12 yeni belge bu yazılanları doğrulasa, diğer üç iddia için yazdıkları mantıki bir sonuç olarak değerlendirilebilir. Ancak bu belgeler incelendiğinde, belgelerde İttihatçılar tezini güçlendirecek ne bir cümle, ne bir kelime, ne de yeni bir analize yol açacak veri bulunmaktadır. 11 belgenin tarihi Mustafa Suphi'lerin katlinden sonraki dönemi kapsamaktadır ve üstü örtülü biçimde bile bu olaya bir gönderme bulunmamaktadır. Kakınç, sunduğu belgeleri "okuyamamış"; ilgili olabilecekleri bir çerçeveye oturtamamıştır. Bu belgelerden yola çıkarak yaptığı her tespit yanlıştır. Nitekim yanlışın yanlış doğuracağı tezini doğrularcasına, Kakınç'm sözü edilen yazısından yola çıkarak günlük bir gazetede[10] bu iddialar aynen tekrarlanmıştır.

Bilindiği gibi, İttihatçılar tezini ortaya atanların iki temel dayanağı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, Mustafa Suphi'nin İttihat ve Terakki'den ayrıldıktan sonra ona karşı geliştirdiği muhalefettir. Bu muhalefet, Mustafa Suphi'nin Sovyet Devrimi'ne katılmasından ve Bolşevik bir kimlik kazanmasından sonra da sürmüş ve özellikle I. Doğu Halkları Kurultayı, onun ağırlığını koymasıyla sonuçlanmıştır. Bu tezi savunanlar, bu gelişmelerin, İttihatçıların Mustafa Suphi'yi katletmesine sebep olduğunu ileri sürmektedirler. İkinci dayanak, katliam organizasyonunun Mustafa Kemal'in bilgisi dışında Kazım Karabekir-Vali Hamid-Yahya Kâhya üçgeninde tezgâhlanan bir İttihatçı eylemi olduğudur. Kakınç'ın ortaya koyduğu belgelerin bu teze bir katkısı yoktur.

Olmadığı, Kakınç'm belgelerin ardından yazdığı "sonuç" bölümündeki yargısından da anlaşılmaktadır:

> Enver Paşa ve yandaşları için 1921'lerdeki tek çıkar yol, Galiyevci Mustafa Suphi'nin Mustafa Kemal ile yakınlaşmasını her ne pahasına olursa olsun önlemek, alternatifleri ortadan kaldırarak Sovyet yöneticilerinin işbirliği yapabilecekleri tek güç olarak kalmaktadır.[11]

Bu yargının dayandığı tespit gerçeklerle uyuşmamaktadır. Mustafa Suphi ile Mustafa Kemal arasında bir yakınlaşma olduğu tezi, bu yakınlaşmanın ortadan kaldırılması için yapıldığı gizil yargısını taşıyan katliamın sonuçları açısından bakıldığında da doğrulanmamış bir tezdir. Enver Paşa için, yakınlaşmayı ortadan kaldırmak tek çıkar yol olsaydı, Mustafa Suphi'ler katledildikten sonra, Enver, Sovyet yöneticileri ile söylenen işbirliğini yapar ve böylece Basmacı'lara katılmak zorunda kalmazdı. Bu söylenenlerin gerçeklerle hiçbir ilgisi olmadığı gibi kendi içinde bile tutarlılıktan yoksundur ve sunulan belgeler ile de bir ilgisi bulunmamaktadır. Belgeler tarihsel bilgilerimizle örtüşmektedir. Bolşevik liderler için, M. Suphiler'in katledildiği bir kesitte, Enver Paşa Ankara Hükümeti'nin alternatifi olarak elde tutulmak istenmiştir. M. Kemal'e yeğ tutma söz konusu değildir. Bu, meselenin Anadolu boyutu. Enver Paşa "emperyalist" görüldüğü için Anadolu dışındaki coğrafya için de değerlendirilmek istenmiştir. Aynı, belgelerde de sözü edilen Cemal Paşa'nın Afganistan fonksiyonu gibi.[12]

"ANKARA HÜKÜMETİ" TEZİ

Şimdi, Mustafa Suphi–Mustafa Kemal yakınlaşmasına ve Kakınç'm "tutarsız" diye görmezlikten geldiği Ankara Hükümeti tezine gelebiliriz.

Mustafa Suphi ve yoldaşlarının 28-29 Ocak 1921'de Trabzon'da öldürülmelerine ne gibi gelişmelerin sebep olduğunu öğrenebilmek için, Mustafa Suphi'nin Bolşevik olma süreci ve TKP'nin kuruluş süreci bilinmek zorundadır. Mustafa Kemal ve Ankara Hükümeti'nin bu sürece yaklaşımının yaşanılanlar çerçevesinde ortaya konması da gereklidir.

Bilindiği gibi, Mustafa Suphi sürgünde bulunduğu Sinop'tan 1914 yılında Rusya'ya kaçmıştır. Bir süre sonra I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Urallar'a sürülmüştür. Mustafa Suphi'nin Bolşeviklerle tanışması burada olmuştur. Mustafa Suphi burada Bolşeviklere katılmıştır.[13] Türkçü idealler doğrultusunda ülkenin kurtuluşu için Rusya'ya kaçan Mustafa Suphi, topyekün kurtuluşun Bolşevizm ile olacağını kavramıştır. Ve bu tarihten sonra mücadelesini bu perspektifle yürütmüştür.

1917 Ekim Devrimi'nden sonra Mustafa Suphi'nin Moskova ve diğer Sovyet şehirlerindeki propaganda, yayın, örgütleme ve askeri çalışmaları iki yönlüdür. Biri, genç devrimi korumaya ve karşı devrimcilere yöneliktir. Diğeri ise Anadolu'ya yöneliktir. 1918 yılının sonlarından itibaren ülkeye yayın ve örgütçü gönderilmiş, çe-

şitli tohumlar atılmıştır ki, bunların meyvesi sonra ortaya çıkacaktır. Bolşevik Devrimi'nin Anadolu'da yarattığı sempati, bu çalışmalar ile örgütlü bir hale getirilmeye de çalışılmıştır.

Henüz parti kuruluş kongresi toplanmadan, başta Ankara olmak üzere çeşitli yerlerde örgütler kurulmuştur. Yarı-legal konumundaki Yeşilordu, komünistlerin burada yapığı çalışmalar ile komünist bir çizgiye çekilmeye çalışılmıştır.[14] Yine 14 Temmuz 1920'de kurulan gizli bir Komünist Partisi vardır.[15]

Mustafa Suphi'nin yaptığı bu çalışmalar sonucu, Anadolu'dan gelen örgütlerin de katılımıyla, 10 Eylül 1920'de Bakü'da TKP'nin kuruluş kongresi toplandı. Bu kongrede partinin geleceği ile ilgili önemli kararlar alındı. Parti merkezinin ülkeye taşınması kararlaştırıldı.[16]

Bu kongreden önce toplanan 1. Doğu Halkları Kurultayı'nda ortaya çıkan sonuç ile birleştirildiğinde, TKP ve Mustafa Suphi'nin Anadolu'ya bakışı tam bir netlik kazanmaktadır. Anadolu'da verilen mücadeleye katılmak, düşmanın yurttan kovulmasını sağlamak, diğer taraftan Bolşevik bir idarenin kurulması için zemin ve imkân yaratmak. Özellikle son olarak belirlenen hedefe Mustafa Kemal'in de kazanılmasının düşünüldüğü tahmin edilebilir. Çünkü Bolşevik liderlerin bakışında, emperyalizme karşı mücadele edecek Mustafa Kemal ve Ankara yönetiminin desteklenmesi temel bir politikadır. Mustafa Suphi bu politikanın, kendisi ve partisinin ağırlığını koymasıyla Bolşevik bir idareye uzanacak bir süreç olacağını öngörmüştür.

Mustafa Suphi'nin bu bakışında Ankara'dan ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinden gelen olumlu gelişmelerin de payı olsa gerektir. Bu şöyle özetlenebilir: Ankara'da faaliyet gösteren ve Yeşilordu içinde etkin olan komünistler vardır. Çerkes Ethem'in gerillaları isyanların bastırılmasında önemli bir güçtür ve onun yüzü sola dönüktür.[17] Mecliste ve aydın çevrelerde Bolşevizme sempati vardır. Sovyetler Birliği'nin yapacağı yardımlar Anadolu'da verilecek mücadele için çok önemlidir.

MUSTAFA KEMAL'İN KOMÜNİZME BAKIŞI

Buradan 1920 yılının Aralık ayına geçmeden önce M. Kemal' in komünizme ve Mustafa Suphi'nin TKP'sine yönelik bakışını çözümlememiz gerekmektedir.

Mustafa Kemal ve Ankara yönetimi, milli mücadelenin başından itibaren Sovyetlerin desteğini aramışlar ve buna uygun politikalar geliştirmeye çalışmışlardır. Bolşevik Devrimi övülmüş ve Anadolu'da verilen mücadelenin de emperyalizme karşı verilen bir mücadele olduğu vurgulanmıştır. Kafkasların Bolşevikleştirilmesinde Sovyetlere yardımcı olunduğu unutulmamalıdır. Burada Mustafa Kemal'in temel politikasının, düşmanın ülkeden kovuluşu sonrasında Sovyetlerden azami destek alınması, zafer kazanıldığında ise bağımsız bir burjuva cumhuriyetinin kurulması olduğu bilinmektedir. Yani Mustafa Kemal'in Sovyetlere yaklaşımı ve zaman zaman sergilediği sosyalizan eğilimler taktik politikalardır. İçerdeki komünist faaliyetler de, kontrol altında olmak koşuluyla var olabilmişlerdir.

1920 Temmuzunda Mustafa Kemal'in Mustafa Suphi için düşüncesi, ondan yararlanılabileceği yönündedir. K. Karabekir'e çektiği telgrafta bunu belirtmektedir: "... ismi geçen Mustafa Suphi Efendi haris olmakla beraber, ahlaksız değildir. Sovyetler nezdinde mühim mevki vardır. Kendisinden istifade edilmek muvafıktır."[18] Bu sıralarda Ankara yönetiminin, ülkeye gelmesi muhtemel Mustafa Suphi'ye yeşil ışık yaktığı da görülmektedir. TKP kongresi toplanmadan önce K. Karabekir bir telgrafında bunu doğrulamaktadır. "Mustafa Suphi de Ankara'ya gitmek için Millet Meclisinden müsaade talep etti ve kabul olundu."[19]

Ankara Hükümeti'nin Mustafa Suphi'ye bu dönemdeki yaklaşımının çok net olduğu görülmektedir. Kendisinden yararlanılacak ve kontrol altında tutulabilecek bir Mustafa Suphi, Ankara Hükümeti'nin işine gelmektedir ve bunun Sovyet desteği açısından da önemli olacağı düşünülmektedir.

TKP, kongresini yaptıktan ve ülkeye yönelik dönüş çalışmalarına başladıktan sonra Ankara için bir problem ortaya çıkmıştır: Mustafa Suphi Ankara'ya Komintern'ce de kabul edilen TKP ile gelecek. Bu parti Ankara'da çalışmalarına devam edecek ve kontrol dışı bir mekanizma olarak, Ankara için bir problem oluşturacak.

Ankara Hükümeti bu olası gelişmelere meydan vermemek için, 18 Ekim 1920'de resmen bir Komünist Partisi kurar.[20] Partinin yönetimi Mustafa Kemal'in güvenilir arkadaşlarının elindedir. Bütün araştırmacıların Ankara'daki komünistleri denetim altına almak ve Sovyetlere şirin görünmek için kurulduğunu söyledikleri bu partinin, asıl olarak Mustafa Suphi için kurulduğu ortaya çıkmaktadır. Ankara'ya gelecek olan Mustafa Suphi, Bakü'da kurduğu partiyi feshetmeye zorlanacak, bu partide çahşmak durumunda bırakılacaktı. Resmi TKP kurulduktan 4 gün sonra İsmet İnönü'nün 22 Ekim 1920 tarihinde K. Karabekir'e çektiği telgraf Ankara Hükümeti'nin bakışının bu olduğunu göstermektedir:

> Mustafa Suphi Yoldaş'ın Türk Komünist Fırkası'nı memleketimize nakletmekte olduğu malumdur. Haber alındığına göre fırkanın teşkilatından başka biçare esirlerimizden tav'an veya kerhen teşkil olunmuş bir kırmızı alayı da beraber getirmektedir. Mustafa Suphi'nin maiyetinde bir kuvvet bulundurmasına katiyen cevaz ve müsaade verilmemesi takarrür etmiştir. Getireceği alayın tarafımızdan doğrudan doğruya emir verilerek, onun maiyetinden ayrılması ve cepheye sevk edilmesi lazımdır. Bu cihetin suret-i münasibede veya suret-i cebriye ve katiyede teminini zat-ı âlilerinden rica ederiz. Zaten Türkiye Komünist Fırkası Ankara'da bir siyasi fırka dahilinde çalışması mümkün olacaktır. Fırka teşkilatı hususunda size Meclis Riyaseti'nden ayrıca malumat-ı mufassala verilecektir.[21]

Ancak yaşanan gelişmeler her şeyin düşünüldüğü gibi gerçekleşmeyeceğini ortaya koydu. Ankaralı komünistler resmi TKP'yi deşifre ederek kendi çalışmalarını sürdürdüler.[22] Bu çalışmalarında Anka-

ralı komünistlerin Bakü'da bulunan Mustafa Suphi ile koordinasyonlu hareket ettiklerini düşünmemiz gerekmektedir.

1920'nin Aralık ayına girerken Ankara Hükümeti'nin karşısında şöyle bir manzara bulunmaktaydı: Ankaralı komünistler resmi TKP'ye katılmamışlar ve Yeşilordu içindeki çalışmalarını hızlandırmışlardır. Bu çevrelerin Çerkes Ethem ile de temasları vardır. Ayrıca Bakü'daki Mustafa Suphi ile de yakında buluşacaklardır. Ankaralı komünistlerin en önemli isimleri resmi TKP'ye karşı, yasal olarak 7 Aralık 1920'de Türkiye Halk İştirakkiyyun Fırkası'nı kurmuşlardır. Bu partinin içinde mebuslar da bulunmaktadır.[23]

Anadolu'da gelişen mücadelenin önderliğini elinde tutmak isteyen Ankara Hükümeti bu ortamda yeni bir değerlendirme yaptı. Kontrol altında tutulamayacak M. Suphi ve TKP'nin, Anadolu'daki potansiyeli de harekete geçirmesi durumunda düşmana karşı verilecek mücadelenin önderliğini ele alması kaçınılmazdı. Böyle bir hareketin Sovyetlerin de tam desteğini alacağına kuşku yoktu. Ankara Hükümeti, tarihin bu evresinde sınıfsal bir yaklaşımla komünist hareket için bir tehdit değerlendirmesi yaptı. Kendisi için yaşamsal olan bir politikayı adım adım uyguladı. Ankara yönetimi, ilk önce elinde önemli bir askeri güç bulunduran Çerkes Ethem'i hedef almıştır.

Aralık ayı boyunca görüşmelerle oyalanan Çerkes Ethem üzerine 29 Aralık 1920 tarihinde askeri güç gönderilmiştir.[24] Bu tarih Mustafa Suphi'nin Kars'a gelişinden bir gün sonrasına tekabül etmektedir.

Çerkes Ethem'in tasfiyesinin başladığı bu tarihte Mustafa Suphi ve yoldaşlarına karşı Ankara Hükümeti'nin önünde üç seçenek bulunuyordu. Bunlardan birincisi olan Ankara'ya gelmeleri, Mustafa Kemal tarafından uygun bulunmuyordu. Komünist faaliyetleri körüklemesi kaçınılmazdı. İkincisi, Sovyetlere geri göndermekti. Ankara Hükümeti bu seçeneği de kullanmadı. Ya geri gönderilecek bir Mustafa Suphi ve TKP, daha örgütlü, daha illegal ve askeri yöntemlerle sınırları zorlarsa?.. Türk–Sovyet ilişkilerinde yol açacağı sanılan problemden öte, bu Ankara için çok daha tehlikeli bir durum olurdu. Zaten Mustafa Suphi ve yoldaşları yola çıkmadan, illegal giriş bir olasılık olarak düşünülmüştü. "Bu karara bir tek Süleyman Nuri muhalif kalmış ve gidilecekse toptan ve açık olarak değil, ikişer üçer ve gizlice gidilmesini savunmuştur."[25] Mustafa Suphi, güçlü ve merkezi bir iktidarın henüz tam yerleşmediği o günün koşullarında açık ve meşru mücadele yapma yolunu seçmişti. Üçüncü seçenek, genç komünist hareketi boğmaktı. Ankara'nın tercihi, Çerkes Ethem'e uygulanan politi-

Mustafa Suphi, İstanbul'dan ayrılmadan önce.
Aile albümünden alınmıştır.

kanın aynısı oldu. Eğer kontrole girmeyecekse tasfiye edilir. Mustafa Suphi'lere karşı tasfiye cepheden olmayacağına göre başka şekilde olmalıydı. Bunun yolu da kontrol altında tutulamayan kitlelerin gösterileri ve yine kontrol altında tutulamayan Yahya Kâhya'nın adamları ile bu işi çözmekti.

Mustafa Suphi 19 Aralık 1920 tarihinde Türkiye'ye gelmek için Bakû'dan ayrılmıştır.[26] Bu heyetin Karakilis'e geldiğini haber alan K. Karabekir, Ankara'ya çektiği 25 Aralık 1920 tarihli telgrafında aynen şunları yazmaktadır:

> Bakü'de Türk Komünist Fırkası Reisi Mustafa Suphi ve diğer dört refiki amaline hadim olarak sarf-ı mesai eden Mustafa Suphi Yoldaş'ın Büyük Millet meclisi ile temas ve memleketin menafi-i hakikiyesini görerek hariçte avantür peşinde koşmaması için münasip bir refakatle doğruca Ankara'ya izamını muvafık gördüğüm maruzdur.[27]

Bu telgrafın içeriği çok önemlidir ve İttihatçı tezini çürüten boyuttadır. İttihatçı tezini savunanlar hep K. Karabekir ile Vali Hamid arasındaki yazışmalara gönderme yapmışlardır. K. Karabekir'in Mustafa Suphi heyetini Ankara'ya göndermediğini iddia etmişlerdir. Rasih Nuri İleri bu tezi hararetle savunanlardan biri olarak *Atatürk ve Komünizm* adlı kitabında suçu Karabekir'e yıkmıştır:

> Ancak bu olayın en çirkin tarafı Kazım Karabekir Paşa'nın Erzurum Valisi'ne verdiği talimat uyarınca halkın Mustafa Kemal'in davetlisi Türk Komünistlerine karşı 'bunlar Hürriyet ve İtilaf Partisi üyesi, İngiliz casuslarıdır' diye kışkırtılmış bulunmasıdır. Mustafa Suphi, Ethem Nejat ve diğer Merkez komite üyelerinin ölümü ile sonuçlanan tertibe ait belgelerden bazıları elimizdedir. Bu işte başrolü oynayanlar karabekir Paşa ve Erzurum Valisi Hamit Bey'dir.[28]

Yukarıda anılan telgraf ve buna Mustafa Kemal'in verdiği cevap bu tezi tamamen çürütmektedir. Mustafa Kemal'in cevabi telgrafı da aynen şöyledir:

> Ankara'da Komünist ceryanları arzu hilafındadır. Bakü Türk Komünist Fırkası Reisi Mustafa Suphi'nin bu ceryanları körüklemesi mahzuru varid-i hatırdır. Bir defa kendisini gördükten sonra mütalaa-i devletlerinin işar buyurulmasını rica ederim.[29]

Mustafa Kemal'in telgrafı 29 Aralık 1920 tarihini taşımaktadır ve bu tarih aynı zamanda Çerkes Ethem'in üzerine askeri gücün gönderildiği tarihtir.

K. Karabekir, bu telgrafta kendisine yöneltilen "güdümlü" görüş bildirmesi isteğini elbette anlamıştır. Buna Karabekir'in verdiği cevap ortaya çıkarılmış değil. Ancak 2 Ocak 1921 tarihli bir başka telgraftan Ankara'nın kararını anladığı ortaya çıkıyor.

> Mustafa Suphi ve rüfekasının Ankara'ya gönderilmemesi arzusu BMM Riyaseti'nin ve Hariciye Vekaleti'nin makam-ı sanaveriye tebliğ buyurulmuştur.[30]

Rasih Nuri İleri'nin İttihatçı tezi, Karabekir ile Erzurum Valisi Hamid arasındaki yazışmalara ve bunun Mustafa Kemal'in bilgisi dışında olduğu varsayımına dayanmaktadır. Mustafa Kemal'in bu süreci

METE TUNÇAY'IN M. SUPHİ VE ARKADAŞLARININ ÖLDÜRÜLMELERİYLE İLGİLİ NOTU

Hikmet Akgül'ün eleştirilerine geniş ölçüde katılıyorum. Bence de, Halit Kakınç'ın yayımladığı belgelerden "M.Suphi ve Yoldaşlarını İttihatçıların öldürdüğü" çıkarsaması yapılamaz. Belgeler başka bakımlardan ilginç olmakla birlikte, onlardan böyle bir sonuç önermesine gidilmesi, ancak gazetecilerin çarpıcı manşet atma alışkanlıklarıyla açıklanabilir.

Ben bu konuda hâlâ otuz küsur yıl önce, *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925* kitabında yazdıklarımın geçerli olduğu kanısındayım:

"Yahya'ya Suphi grubunun ortadan kaldırılması için kimin emir verdiği kesinlikle belli değildir. Bu buyruğun Karabekir'den çıkmış olması muhtemeldir. Ankara'nın ise, önceden haberi olup olmadığını kestirmek güçtür... TKP çevreleri de cinayeti Karabekir'e atfetmekte ve Mustafa Kemal Paşa'nın ilgisi olmadığına inanmaktadır." (4. bas.: BDS Yay., 1991) I/1, s. 154/n. 220.

Burada, kitabının gönderme yaptığım son basımında sıralanan (I/2, s. 352-54) 12 Mart ertesinin tartışmalarını yinelemek istemiyorum. Sadece orada değinilen kaynakları anmakla yetineceğim.

1) Metin Toker, "Sağda ve Solda Vuruşanlar", *Milliyet*, 11 Mayıs 1971.

2) Hikmet Bayur, "M. Suphi Olayı", *Milliyet*, 12 Haziran 1971.

3) Şevket Süreyya Aydemir, [Bayur'a Yanıt] *Milliyet*, 21 Temmuz 1971.

4) Hikmet Bayur, "M.Suphi ve Milli Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başı Dışarıda Akımlar", *Belleten*, S. 140 (Ekim 1971).

5) Ergun Aybars, "M. Suphi'nin Anadolu'ya Gelişi..." *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 24 (1979-80).

6) Paul Dumont, "M. Suphi'nin TKP'si 1918-1921" + MT, "M.Suphi Üstüne Notlar", *Birikim*, S. 61 (Mart 1980).

7) İsmet Bozdağ, *Kemal Tahir'le Sohbetler* (Bilgi Yay., 1980). + Yalçın Küçük'ün *Sosyalist İktidar*, benimse *Milliyet Sanat* dergilerindeki eleştiri yazılarımız.

8) Masayuki Yamauchi, "A Possible Solution of M. Subhi's Case," E.von Mende'nin derlediği *Turkistan als historischer Faktor und politische Idee* adlı kitapta. + Atilâ Türk'ün *Tarih ve Toplum* dergisindeki eleştirisi: S. 66 (Haziran 1986).

9) Samim Kocagöz, "M. Suphi için Belgeler" + benim notum: *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, S. 197 (Mayıs 1989).

O zamandan beri çıkan şu yayınlar da var:

10) İsmet Bozdağ, "M. Suphi'yi Kim Öldürdü?" yazı dizisi, *Milliyet*, Aralık 1991.

11) Rozerin Doğan tarafından yayma hazırlanan "Cumhurbaşkanlığı Arşivinden" başlıklı yazı dizisinde dili güncelleştirilerek aktarılan

başlatan telgraf metni ve Karabekir ile Hamid arasındaki yazışmalardan haberdar olduğu artık bilindiğine göre, R. N. İleri'nin tezi fonksiyonunu ve geçerliliğini yitirmiştir.[31] Vali Hamid'in Mustafa Kemal'e bu tertipleri anlattığı 16 Ocak tarihli telgraf ve buna Mustafa Kemal'in verdiği 18 Ocak tarihli karşılık da bilinmektedir.

Mustafa Kemal, Vali Hamid'in örgütlediği provokasyonu açıkça onaylamaktadır:

> Tedabir-i aliyeleri musiptir. Cafer Bey hakkında buraca muamele-i lazıme ifa olunacaktır. Efendim.[32]

Bütün bunlardan anlaşılmaktadır ki, İttihatçı tezi "siyasal" bir tezdir. Komünist hareketin ilk şehitleri olan Mustafa Suphi ve yoldaşlarının katli İttihatçıların üzerine yıkılarak Ankara Hükümeti aklanmış ve böylece Kemalizmden komünizme uzanan bir köprü kurulmak istenmiştir.

Kars'ta Mustafa Suphi ile görüşen, Ankara'nın Sovyetlere atanmış yeni elçisi Ali Fuat Cebesoy'un değerlendirmeleri de, burada geliştirilen çözümlemelerle örtüşmektedir:

> Mustafa Suphi ve onun arkasında bulunan Üçüncü Enternasyonal ve Rus Sovyet hükümetinin de hiç şüphesiz bizim resmi komünist partisinin istikametini hakiki Üçüncü Enternasyonal'in yoluna kurnazca çevirmek istediklerinde tereddüt caiz değildi. Mustafa Suphi, imkan bulduğu takdirde Ankaradaki komünist partisine, Rusların arzuladığı aşıyı tatbikte tereddül göstermeyecekti.[33]

Mustafa Suphi ile yaptığı görüşmeleri Ankara'ya da bildirdiğini vurgulayan Cebesoy, Mustafa Suphi'nin ihtilalciliğinden emin görünüyor:

> Rusyadaki Bolşevik liderlerinin muvaffakiyetlerini yakından tetkik fırsatını bulan bu zatın, bir gün gelip Türkiye'nin Lenin ve Stalini olması ihtimalini hatırından geçirdiği muhakkaktı. (...) Mustafa Suphi, her ihtilalci ve inkılapçı gibi sakin, kurnaz ve kuvvetli bir şahsiyet gibi görünmeye çalışıyordu.[34]

Mustafa Suphi'ler konusunda Ankara'nın vermiş olduğu kararı, o günlerde mecliste yapılan görüşmeler de doğrulamaktadır. Üç dört ay öncesine kadar kendisinden faydalanmayı düşündükleri Mustafa Suphi artık tam cepheye alınmıştır. 22 Ocak 1921 tarihli görüşmede Mustafa Kemal bilgi veriyor:

> Bunu haber alan Erzurumlular böyle bir adamın memleket dahiline girmesinden son derece müteheyyiç olmuşlar ve memlekete sokulmaması için teşebbüsatta bulundular. Makamatı resmiyeye müracaat ettiler. Bu adam memleketimize girerse parçalarız.[35]

Mustafa Kemal, Mustafa Suphi'yi geçmişiyle de değerlendiriyor ve şunları söylüyor:

> İşte bu serseriler bir iş yapmak hülyasına kapılarak zahiren fırkayı teşkil edenlerin başında da Mustafa Suphi ve emsali bulunmaktadır. Bunlar doğrudan doğruya bir hissi vatanperverane ile ve bir hissi milli ile değil, benim kanaatımca belki kendilerine para veren, kendilerini himaye eden ve bunlara chemmiyet atfeden Moskova'daki prensip sahiplerine yaranmak

M. Suphi'yle ilgili belgeler: *Aydınlık* gazetesi (Mayıs 1993).

12) Benim, 30 Ocak 1921 günlü Trabzon *İstikbal* gazetesinde çıkan [15'lerin adlarının sayıldığı] "Bakû Seyyahları Geldiler ve Gittiler" başlıklı haberin çevrimyazısını sunduğum, *Cumhuriyet Dergi*'nin 22 Ağustos 1993 tarihli 387. sayısının Yaşam sayfalarındaki "72,5 Yıl Önce Yaşanan Sivas Olayı" başlıklı yazım.

13) Tuncay Opşin, "İlk Komünist, İlk Faili Meçhul," *Aksiyon* (28/12/1996-3/1/1997).

14) Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam - Enver Paşa: Türkiye'den Türkistan'a* (Bağlam Yay., 1995). Bu kitapta çeşitli dillerde geniş bir literatür taramasının yanı sıra, çevrimyazıları verilen TTK arşivinden seçilmiş iki yüze yakın belge sunulmaktadır. Bunlar arasında, yazarın (yukarıda 8'de anılan makalede yaptığı gibi, yine) Suphi'ler cinayetinin sırrını çözdüğünü iddia ettiği (s. 55), Küçük Talât [Muşkara] Beyin mektubu (s. 209-13), ondan çok önce Ş. S. Aydemir tarafından (yukarıda 3) ilgili bölümleriyle yayımlanmıştı. Ben de, ana çizgileriyle bu tezi kabul etmiştim. Talât Beye göre, [İT adma] kendisinin ve Yahya Kâhya'nın bütün çabalarına karşın [!] engel olamadıkları bu tertip, ordunun [Trabzon'daki 3. Tümen komutanı Nuri ve kurmay başkanı Zeki beylerin] ve [Faik Ahmet Barutçu'nun babası başta olmak üzere] Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yöneticilerinin eseridir; Vali ["Deli" namıyla maruf] Hamid Bey tam teşvikçidir; Karabekir, isteseydi, cinayeti önleyebilirdi.

15) Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm arasında Türkiye 1918-1923* (Tarih Vakfı Yurt Yay., 1998, s. 134-35: "Bir Komintern soruşturma raporuna göre, 'Karadeniz vakası' olarak bilinen, bu Türk komünistlerinin öldürülmesi olayından, Giresun bölgesinden Osman Ağa adlı bir şahıs kişisel olarak sorumludur... Mevcut belgeler, Ankara hükûmetinin 'Karadeniz vakası'nda önemli bir rolü olduğunu şüpheye yer bırakmayacak bir biçimde doğrular."

Belki, bu arada benim gözümden kaçmış başka yayınlar da vardır. Ama en azından bu 15 kaynak incelenmeden Suphi'lerin öldürülmeleri konusunda hüküm vermeye kalkışmanın yanlış olacağı kanısındayım.

Ben kendi payıma, "Kemalizmden komünizme uzanan bir köprü" düşüncesini yanlış bulmakla birlikte, sorumluluğun saptanması için dolaylı kanıtlar *(circumstantial evidence)* kullanılmasını da onaylamıyorum. Akıl yürütülürken göz önünde tutulması gereken bir nokta, Karabekir'in o sıralar Ankara'ya bugünden bakarken sanılabileceği kadar bağımlı olmadığı, Doğuda hayli kendi başına buyruk hareket ettiği ve çeşitli akımları kollamaya çalıştığıdır. Zaten bence, bütün bu olayın en önemli yanı da, sonucudur: Yani Sovyetlerin, "sosyalist anavatan"ın çıkarları uğruna fırsatçı bir tutumla bir "kardeş parti"deki yoldaşlarını feda etmiş olmasıdır.

için birtakım teşebbüsatı serseriyanede bulunmuşlardır.[36]

Dört ay önce "Mustafa Suphi Yoldaş" diyerek hitap ettiği kişi şimdi "serseri" olmuştur. Mustafa Kemal, şimdi serseri dediği bu kişiler için dört ay önce "Gaye ve prensip itibariyle bizimle tamamen müşterek olan" ve "aynı hedefe yürüyen" nitelemelerini kullanmaktaydı.[37] Ankara Hükümeti'nin gelinen noktada Mustafa Suphi ve TKP'yi bir tehdit olarak değerlendirdiği çok açıktır.

Konuşmasında komünizmi kontrole almak için nasıl resmi Komünist Partisi'ni kurduklarını anlatan Mustafa Kemal, bunun da çare olmaması üzerine yapılacak olanı da açıkça vurgulanmaktadır:

> ...fakat yine bundan tevellüd edebilecek olan mahazire karşı dahi tedabiri şedide ve katiye tatbiki ve imkanı mahfuz bulundurulmuştur ve belki yakın zamanda bunun asarını göreceksiniz.[38]

Bu konuşmanın yapıldığı tarih 21 Ocak'tır ve bir hafta sonra Mustafa Suphi'ler katledilecektir.

Trabzon'a doğru zorunlu yolculukları süren Mustafa Suphi ve yoldaşlarına karşı çeşitli provokasyonlar düzenlenirken Ankara'daki komünistlere karşı da tevkifat başlatılmıştır. Salih Hacıoğlu başta olmak üzere bütün komünistler tevkif edilmiştir.[39] 22 Ocak 1921 tarihinde ise Çerkes Ethem'in kuvvetleri dağıtılmıştır.[40]

Görüldüğü gibi, Ankara Hükümeti'nin komünist harekete yönelik politikası 1920 Kasım ayından itibaren değişmeye başlamış ve tehdit değerlendirmeleri yapılmıştır. Ardından da Çerkes Ethem, Ankaralı komünistler ve Mustafa Suphi'lere yönelik topyekün bir mücadele başlatılmıştır. Bilindiği gibi "hain" Çerkes Ethem Yunanlılara itilmiş, Ankaralı komünistler hapishaneye konmuş, Mustafa Suphi ve yoldaşlarının payına düşen ise Karadeniz'de "boğulmak" olmuştur. Bu "asar"ın sahiplerinin, bu yazıda, başta Mustafa Kemal olmak üzere, Kazım Karabekir ve Erzurum Valisi Hamid olduğu gösterilmiş bulunuyor.

Bu yolculuğun nasıl bittiği biliniyor: Erzurum'dan Trabzon'a kadar güvenlik kuvvetlerinin denetiminde, provokasyonlara maruz kalarak gelen Mustafa Suphi ve yoldaşları, burada son perdeyi oynayacak olan Yahya Kâhya'ya teslim edilmişlerdir. Yahya Kâhya'nın payına düşen rol ise, Türkiye'nin bu komünist önderlerini Karadeniz sularına atmak olmuştur.[41]

Yolculuğun bittiği yerde ve zamanda oyunun da bittiğini düşünmek, kanımızca, büyük bir saflık olur. Nitekim bitmemiştir. Böylesi önemli operasyonlarda "piyon" olarak kullanılanların eceliyle öldüğü görülmemiştir. Katlıamın "tetikçisi" Yahya Kâhya, 3 Temmuz 1922 tarihinde öldürülmüştür. Yahya Kâhya'nın, İttihatçılar, ya da Bolşevikler tarafından öldürüldüğü iddia edilmiştir. Ancak bu cinayetin, Ankara'dan gelen, Mustafa Kemal'in özel muhafızı Mülazım İsmail Hakkı Efendi tarafından işlendiği, yıllar sonra itiraf edilmiştir!..[42]

1. Kuram ve yöntem konusunda çeşitli yaklaşımların da eleştirisini içeren bir çalışma için bkz. Doğan Ergun, *Yöntemi Bulmak*, Gerçek yay., İst. 1995, 134 s.
2. S. Halit Kakınç, "Mustafa Suphi ve Yoldaşlarını İttihatçılar mı Öldürttü?", *Toplumsal Tarih*, S. 61 (Ocak 1999), s. 30.
3. Son zamanlarda yayınlanan ve çok zengin belge ve veri içeren bir çalışma için bkz. Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, TTK, Ankara, 1997, 401 s.
4. Kakınç, *age*, s. 30.
5. *Mustafa Suphi Yaşamı, Yazıları, Yoldaşları*, Sosyalist Yay., İst., 1992, 270 s.
6. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925*, BDS Yay., İst., 1991, c. 1, s. 102.
7. Aslan, *age*, s. 131.
8. *age*, s. 330-331.
9. Kakınç, *age*, s. 30.
10. Önay Yılmaz, "Cinayeti Örten Sis Perdesi Aralanıyor", *Gazete Pazar* (*Milliyet* gazetesi pazar eki), 24 Ocak 1999, s. 6. Bu gazete yazısının asıl enteresanı yanı, yazının ikinci bölümünde Mustafa Suphi'nin ailesi hakkında verilen bilgilerdir.
11. Kakınç, *age*, s. 34.
12. *age*, s. 31-34; 5., 6., 7. ve 12. belgeler Cemal Paşa ve Afganistan ile ilgilidir.
13. Mustafa Suphi'nin Sinop'tan kaçışı, Rusya'ya gidişi ve oradaki faaliyetleriyle ilgili daha geniş bilgi için bkz. Aslan, *age*.
14. Anadolu komünistlerinin Yeşilordu içindeki faaliyetleri için bkz. Feridun Kandemir, *Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası*, İst., ty., s. 127-129.
15. Tunçay, *age*, s. 94-97.
16. Türkiye Komünist Partisi'nin Kuruluş Kongresi'nin tutanakları, programı ve nizamnamesi için bkz. Tunçay, *age*, c. 2, s. 275-324.
17. Çerkes Ethem'in sol ile ilişkisi için bkz. Cemal Şener, *Çerkes Ethem Olayı*, Okan Yay., İst., 1984, 4. baskı, s. 62-76.
18. Aslan, *age*, s. 267.
19. *age*, s. 290.
20. Resmi TKP ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Kandemir, *age*.
21. Aslan, *age*, s. 294-295.
22. Kandemir, *age*, s. 125-129.
23. Tunçay, *age*, c. 1, s. 97.
24. Bu olayın Çerkes Ethem'in kaleminden anlatımı için bkz. Çerkes Ethem, *Anılarım*, Berfin Yay., İst., 1993, s. 91-131.
25. Tunçay, *age*, 2. cilt, s. 354.
26. Aslan, *age*, s. 301.
27. *age*, s. 299.
28. Rasih Nuri İleri, *Atatürk ve Komünizm*, Anadolu Yay., İst., 1970, s. 223.
29. Aslan, *age*, s. 300.
30. *age*, s. 300.
31. *Atatürk ve Komünizm* kitabının 1994 yılındaki yeni basımında, literatürdeki gelişmelere ve ülkenin içinde olduğu yeni duruma uygun tespitler var. Yeni basımda R. N. İleri, fonksiyonunu göremeyecek bakışını revize etmiştir. Bunlar şu şekilde ifade edilmeye çalışılıyor: M. Suphi'nin kalabalık bir heyetle ülkeye gelişi yanlıştır. Ankara'ya gitmekte direlmesi yanlıştır. Kars'ta propaganda yapması ve Anadolu'daki örgütle haberleşmesi yanlıştır (s. 201). Geriye ne kalıyor? Hiçbir şey. Komünist bir tutum takınacak M. Suphi'lerin katledilmesi bir zorunluluktu! *Atatürk ve Komünizm* yazarı, yeni basımda Ankara Hükümeti'nin sorumluluğunu zımmen de olsa kabul etmiş görünüyor: "Belki de bu üç saik birbirlerini tamamlamıştır yani cinayeti planlayanlar hem Enver Paşa'nın hem de Ankara'nın çıkarlarını düşünmüşler, hem de bu durumdan faydalanarak kârlı bir soygun yapmayı başarmışlardır." (s. 202) Bizim burada geliştirdiğimiz çözümlemelerden sonra bu zımni bakış daha açık bir çehreye dönüştürülmüş bulunuyor.
32. Aslan, *age*, s. 315.
33. Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, Vatan Neşr., İst., 1955, s. 41-42.
34. *age*, s. 41.
35. Kazım Öztürk, *Atatürk'ün TBMM Açık ve Gizli Oturumlardaki Konuşmaları*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1992, c. 1, s.446.
36. *age*, s. 448.
37. Tunçay, *age*, c. 2, s. 339.
38. Öztürk, *age*, s. 454.
39. Kandemir, *age*, s. 134-136.
40. *Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi*, Genel Kurmay Başkanlığı Yay., 1965, c. 2, kısım: 2, s. 143-144.
41. Aslan, *age*, s. 335.
42. *age*, s. 353.

SERBEST CUMHURİYET FIRKASI DÖNEMİNDE

Türk Ocakları ve Siyaset

GÜNVER GÜNEŞ
Adnan Menderes Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap
Tarihi öğretim elemanı

Türk Ocaklarının kurulduğu 1912 yılından, kapatıldığı 1931 yılına kadar geçen süreçle Ocakların doğrudan günlük politikaların içinde yer alıp almadığı ve siyasi partilerle ilişkisi çoğu kez farklı yorumlara neden olmuştur. Faaliyette bulunduğu II. Meşrutiyet ve Mütareke dönemlerinde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında siyasi tansiyonun oldukça yükseldiği dönemlerde, konumu ve yüklendiği misyon gereği Türk Ocakları özellikle incelenmesi gereken bir olgudur.

Türk Ocakları Genel Başkanı Hamdullah Suphi (Tanrıöver).
Cengiz Kahraman arşivi

TÜRK OCAKLARI NİZAMNAMELERİNDE SİYASET

Türk Ocağı 1912 yılında Balkan Savaşı sırasında kurulurken, kurucular hazırladıkları ilk nizamnamede Türk Ocağını siyasetten uzak tutmak isteklerini ifade etmişlerdi. Ancak ilk Türk Ocağı nizamnamesinin 4. maddesinde yer alan "Ocak maksadını tahsile çalışırken sırf milli ve içtimai bir vaziyette kalacak, asla siyaset ile uğraşmayacak ve hiç bir siyasi fırkalara hadim olmayacaktır"[1] kaydına rağmen Ocağın birinci amacını oluşturan, akvam-ı İslamiyyenin bir rükn-i mühimmi olan Türklerin toplumsal, iktisadi ve bilimsel düzeylerinin yükseltilmesine çalışmak, çok uluslu Osmanlı İmparatorluğu içinde, görünürdeki tüm siyaset dışı hedeflerine rağmen siyasal sonuçlara açık bir kapı bırakmıştır.[2]

1918'de değiştirilen şekliyle tüzük (2. madde) "Ocak siyasetle uğraşmaz. Hiçbir ocaklı cemiyeti emellerine alet edemez, ocaklılar yek diğerinin şahsi ve siyasi kanaatlerine hürmet ederler"[3] biçimine dönüşürken, dönemin en güçlü siyasi organı olan İttihat ve Terakki ile organik ilişki kaçınılmaz bir şekilde üst düzeyde seyrediyordu.

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte 1924 yılında yeniden düzenlenen Türk Ocakları Nizamnamesi'ndeki amaç ve niteliğe ilişkin maddeler büyük tartışmalara yol açtı. Özellikle Türk Ocaklarının siyasetle ilişkisi üzerinde yoğunlaşan tartışmalarda yasanın 3. maddesinde bulunan "Ocak fırka siyasetiyle uğraşmaz. Hiçbir ocaklı cemiyeti siyasi emellerine alet edemez" kaydı, bu tartışmaları yorumlayan Füsun Üstel'e göre Ocağın geçmişte olduğu gibi yeni rejimde de siyaset dışı tutulması eğiliminin bir kez daha sorgulanmasına neden olmuştur.[4] Bu tartışmalarda, bazı delegeler siyasi faaliyetlerle ilgili daha ayrıntılı sınırlamalar getirmesini savundu; seçimlerde (1933 seçimleri) örneği görüldüğü gibi, bazı milletvekillerinin parti adına yürüttüğü çalışmaların üyeler arasında gerginliğe yol açması nedeniyle maddeye "intihabatla da uğraşamaz" kaydının eklenmesini uygun görenler olduğu gibi, devrimlerin öncülüğünü ve savunuculuğunu yapmanın özünde siyasetle uğraşmak anlamına geldiğini ileri sürenler de bulundu.[5]

Tüzüklerdeki kesin hükümlere rağmen Türk Ocaklarının gerek kurulduğu ilk yıllarda İttihat ve Terakki'nin, gerekse Cumhuriyetin ilanından sonra Cumhuriyet Halk Fırkası'nın (CHF) maddi ve manevi desteğini alması, siyasi etkilerin de Ocağa sızmasına zemin hazırlamıştır. Bir diğer bakış açısıyla Türk Ocakları, nizamnamesindeki çalışma tarzını iyice kavrayabilmiş bir halde değildi. Şöyle ki, nizamnamesinin ilk maddesi müessesenin yalnız ilmî ve sosyal çalışmalarla meşgul olacağını emrediyordu. Böyle bir çalışma tarzına alışmamış ve bu fikirleri gerçekleştirmek için gerekli bilgiye sahip olmamış pek çok Ocak üyesi kendilerini siyasetin için-

İzmir Türk Ocağı binası.

de buluyorlardı.[6] Bu da kaçınılmaz bir sonuçtu. Çünkü Türk Ocakları bir eğitimden geçerek kurulmuş değillerdi. Ocak şubelerini oluşturanlar daima bir siyasi ortamın içinde faaliyet gösteriyorlardı. Gerek II. Meşrutiyet, gerekse Cumhuriyetin ilk yıllarındaki yönetimler Türk Ocaklarını birer yan kuruluş gibi görerek siyasi faaliyete adeta teşvik etmişlerdi. 1930'lu yıllarda ise sayıları 300'ü bulan, birbirlerinden oldukça bağımsız hareket eden ve merkezin otoritesinden uzak bu kuruluşların günün birinde şekillenerek bir siyasi parti kimliğinde ortaya çıkması, hep korkulan ve önü alınamayan bir sorun oldu.

TÜRK OCAĞI VE SİYASİ PARTİLERLE İLİŞKİSİ

Türk Ocağının siyasi bir kimlik taşımadığı, asla siyasetle uğraşmayacağı daha kuruluş döneminde ilan edilmesine ve bu özelliğinin yasalarında da açık bir şekilde ifade edilmiş olmasına karşın, Ocak siyasal hayatın en karmaşık bir döneminde her şeyin siyasallaştığı bir ortamda doğdu.[7] Hiç kuşkusuz II. Meşrutiyetin ilanıyla birlikte oluşan çok partili sistem Ocağın siyasi partilerle ilişki kurmasına zemin hazırlamıştır. Sıkça ifade edildiği gibi Türk Ocağı, İttihat ve Terakki'nin eseri olarak vücut bulmuş ve partinin toplumsal dayanağı olmuştur.[8] II. Meşrutiyet dönemi boyunca da Milli Meşrutiyet Fırkası, Teceddüd Fırkası, Milli Kongre ve Milli Türk Fırkası'nın oluşumlarında ve siyasi faaliyetlerinde Türk Ocağının ve Ocak üyelerinin etkileri görülmüştür.[9]

Dönemin muhalefet partisi olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile diyalogu ise bu partinin Türkçülük fikrine sıcak bakmaması nedeniyle sağlıklı olmamıştır.[10] Dolayısıyla partilerin Türkçülük programları Türk Ocaklarının partilere olan ilginin de ölçüsünü belirlemiştir. Kazım Nami (Duru) gibi Türk Ocağında etkin görevlerde bulunanlar, İttihatçıların Türk Ocağını baba ocağından daha yüksek tuttuklarını ve Ocakta siyaset yapmadıklarını iddia etse de,[11] Türk Ocağı İttihat ve Terakki politikalarının uygulandığı kültür şubesi gibi çalışıyordu. Merkez ve taşra şubelerindeki İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin Türk Ocağına maddi yardımda bulunmaları bu fikri güçlendirmektedir. Keza İttihat ve Terakki'nin dışındaki partiler Türk Ocağına yakın davranmazlarken onu kendilerine rakip bir kuruluş olarak görüyorlardı.[12]

I. Dünya Savaşı içinde Turancılık politikasına kayan iktidardaki İttihat ve Terakki Fırkası'nın amaçlarına da dolaylı bir biçimde hizmet ettiği bilinen Türk Ocaklarının yönetim kadrolarının bir bölümü de, İttihatçıların tüm dernekleri denetim altında tutma isteğinin bir sonucu olarak, parti üyelerinden oluşuyordu. Nitekim 1918 kongresinde Ocağın faaliyet alanının sınırları konusunda çıkan tartışmalar Turancılığın kültürel düzeyde de olsa desteklenmesine yol açmıştır. Bununla birlikte Türk Ocağı, bazı kurucuların çabaları sonucu İttihat ve Terakki Fırkası'nın bütünüyle denetimi altına girmeyerek göreli de olsa özerkliğini korumayı başarmıştır.

Cumhuriyet döneminde yeniden örgütlenen Türk Ocaklarının bir kez daha aynı ikilemi yaşadıklarına tanık oluyoruz. Bu dönemde milliyetçiliğin hem devlet politikasının temel ekseni haline gelmesi, hem de iktidardaki CHF'nin ilkeleri arasında yer alması, özellikle devlet-hükümet özdeşliğinin bulunduğu bir dönemde Türk Ocaklarının siyasal ve ideolojik amaçlara uygun faaliyetlerde bulunmasına yol açmıştır.[13]

Nitekim Ocak, Cumhuriyetin ilanının ardından, başta CHF olmak üzere siyasi partilerle olan ilişkisini, kendi yasası izin vermemesine rağmen sürdürmüştür.[14] Bu durumu Türk Ocakları Genel Başkanı Hamdullah Suphi de 1924'te toplanan Türk Ocakları Umumi Kongresinde ifade etmiş, "Ocağın parti siyaseti yapmayacağını fakat Türk milliyetçiliği ilkelerine uygun partilerle dost olacağım" belirtmiştir.[15] Ancak 1924'teki Türk Ocakları Kurultayında bulunan bazı delegelerin Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası içinde yer almış olmaları Ocaklar içinde yer yer ortaya çıkan görüş ayrılıklarını da bir ölçüde açıklamaktadır.[16] Aynı kurultayda Türk Ocakları yasasının 3. maddesi "Ocak fırka siyasetiyle uğraşmaz. Hiçbir ocaklı cemiyeti siyasi emellerine alet edemez" şeklinde kabul edilmiştir. 1925 yılı Türk Ocakları'nın hükümet politikası ve buna bağlı olarak CHF ile bütünleşme sürecinin de başlangıcını oluşturacaktır.[17]

Ocakların 1927'ye kadar yasanın 3. maddesinde belirtilen ilkeye sadık kaldıkları veya CHF tarafından açıktan müdahalelere uğramadıkları anlaşılmaktadır. Ancak 1927'de toplanan

Türk Ocakları 4. Kurultayında Türk Ocakları yasasının 3. maddesinin "Türk Ocağı CHF ile devlet siyasetinde beraberdir"[18] biçiminde değiştirilmesi, CHF'nin Ocaklar üzerindeki etkisini giderek arttırmış, ileride Ocakların CHF'ye katılmasında da bu beraberlik gerekçe olarak gösterilmiştir. Söz konusu yasa maddesinde değişiklik yapılırken hiçbir Ocak delegesinin söz hakkı kullanmaması, itiraz etmemesi düşündürücü olduğu kadar, yeni durumu kanıksamış olmalarıyla da izah edilebilir.[19] CHF Büyük Kurultayında kabul edilen 40. maddeden doğabilecek sakıncaları ilk dile getiren Türk Ocakları Genel Başkanı Hamdullah Suphi Bey oldu. Hamdullah Suphi, Ocak idare heyetlerinin parti müfettişlerince atanmasına karşı çıkarken, bazı yerlerde bu tür davranışların iyi netice vermediğini, parti müdahalesi sebebiyle birçok Ocakların söndüğünü CHF Kurultayında ifade etti. Buna karşılık Parti Genel Sekreteri Saffet Bey, Ocak-Parti arasında ayrılık gayrılık olmadığını "Türk Ocaklarını partinin tamamen bir kültür şubesi, irşad şubesi olarak tanıdıklarını" söyleyerek yönetimin Türk Ocaklarının CHF'den ayrı olarak çalışmasını uygun bulmadığını belirtir.[20]

Türk Ocakları 4. Kurultayının hemen ardından CHF'nin Ocaklar üzerindeki etki ve yoğunluğu apaçık hissedilmeye başladı. İstanbul Türk Ocağı muamelat ve işlerinin parti tarafından denetlenmesi,[21] 1928'de toplanan Türk Ocakları Kurultayında merkez ve murakabe heyeti seçimlerinde ve İnebolu, Muğla, Tarsus, Samsun Türk Ocağı idare heyeti seçimlerinde CHF tarafından gösterilen adayların oybirliği ile seçilmeleri[22] gibi gelişmeler, tek parti yönetiminin bundan böyle Ocakları parti siyasetiyle birlikte yönlendirmesi aşamasına getirmiştir.

SCF VE TÜRK OCAKLARI

1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) ile yaşanan ikinci çok partili demokrasi deneyi, Türk Ocakları üzerinde yeni tartışmaları da beraberinde getirdi. Cumhurbaşkanı M. Kemal Paşa'nın isteği ile Fethi (Okyar) Bey'e kurdurulan SCF, 12 Ağustos 1930'da resmi olarak faaliyetine başladı.[23] M. Kemal Paşa yakınlarını, kısa sürede örgütlenme çalışmalarını tamamlayan SCF'ye destek vermeleri yönünde ikna etti. Parti, merkezi İstanbul'da olmasına rağmen en büyük ilgiyi Batı Anadolu'da gördü. Dr. Ekrem Hayri (Üstündağ) Bey yeni fırkanın faaliyetlerini İzmir'de başlatırken umulanın ötesinde ilgiyle karşılanıyordu. Kısa zamanda SCF'nin örgütü genişlerken İzmir'de CHF'nin durumu da sarsılmaya başladı.[24] Bu arada Türk Ocakları ileri gelenlerinin yeni partiye kaydoldukları ve bu partinin kurucuları arasında oldukları göze çarpıyordu.[25] Ancak SCF ile Türk Ocakları arasındaki herhangi bir yakınlaşmadan çok daha önemlisi, biri siyasi, diğeri ise kültürel amaçlı olma iddiasında bulunan bu iki kuruluşun tabanındaki kitle ve özellikle Anadolu şubeleri arasındaki ilişkidir.[26]

Mustafa Kemal ve Fethi Bey, Temmuz 1930'da Serbest Fırka'nın kuruluşunu görüştükleri Yalova'da.

Başta İstanbul ve İzmir olmak üzere SCF'nin geniş kitle desteğine sahip olduğu kimi kentlerde Türk Ocakları ile yeni partinin üyeleri arasındaki ilişkilerin boyutu da önem taşımaktadır. Bu anlamda SCF ile Türk Ocakları ilişkisinin en yoğun hissedildiği şehirlerden biri İzmir olmuştur. Fethi Bey daha yeni partinin kuruluş hazırlıkları sırasında İzmir teşkilatının oluşumu için *Hizmet* gazetesi başyazarı Zeynel Besim Bey'den ve *Yeni Asır* yazarı İsmail Hakkı Bey'den[27] yararlanmıştır. Bu iki gazeteci de İzmir Türk Ocağı üyesiydi. İsmail Hakkı Bey, liberal eğilimli SCF kurulmadan yaklaşık bir ay önce İzmir Türk Ocağında rakı içildiğini ortaya atarak[28] tek parti yönetiminin kültür şubelerini tartışma platformuna çekmişti. SCF ile yakınlaşmanın en açık şekilde yaşandığı İzmir Türk Ocağı, Temmuz 1930 tarihinden itibaren çeşitli eleştirilere hedef oldu.[29]

İzmir Türk Ocağında rakı içilmesi olayı kısa sürede Türk Ocağı meselesine dönüştü. CHF'nin Türk Ocağı üzerindeki ağırlığına karşı olan muhaliflerin (liberallerin) başını çektiği grup eleştirilerinin sonunda İzmir Türk Ocağı idare heyetinin istifasını hazırlarken[30] SCF'ye sempatisini gizlemeyen Türk Ocakları Genel Başkanı Hamdullah Suphi Bey de İzmir'e gelerek muhaliflerin yanında yer almış, eylemleri ve konuşmalarıyla idare heyetinin istifaya zorlanmasında belirleyici etken olmuştur.[31] İdare heyetinin istifasıyla yeni

4 Eylül 1930'da İzmir'e gelen Fethi Bey'in vapurunu sandallarla karşılayanlar.

Rıhtımdan İzmir Palas'a giderken coşkun kalabalık.

heyet seçimleri gündeme gelmiştir. Seçim basit bir idare heyeti seçimi olmasına rağmen gelişen siyasi olayların etkisiyle CHF ile SCF arasında politik mücadeleye dönüştü. İzmir basını ve hatta İstanbul basını günlerce bu olayla ilgilendi. Belediye seçimlerinden çok önce iki partinin ilk hesaplaştıkları yer adeta bir siyasi arenaya dönen İzmir Türk Ocağı oldu. Bu gelişmeler SCF'nin İzmir ve çevresinde hızla gelişmekte olduğu bir dönemde özel bir anlam taşımaktadır.[32]

İzmir Türk Ocağı meselesi sıcağı sıcağına tartışılırken SCF Genel Başkanı Fethi Bey de Batı Anadolu gezisi çerçevesinde büyük önem verdiği İzmir'e geldi.[33] Siyasi tansiyonun iyice yükseldiği kentte 5 Eylül'de önemli olaylar yaşandı.[34] İzmir'de çıkan olaylar üzerine Valilik ve Hükümet kovuşturmaya geçerken olaylardan sorumlu olduğu açıklanan SCF'liler tutuklu ya da tutuksuz mahkeme önüne çıkarıldılar.[35] Daha önemlisi ise SCF'yi destekleyen İzmir gazetelerinin yazar ve sorumlu yazı işleri müdürlerinin tutuklanması, Zeynel Besim gibi, iyi bir okuyucu kitlesine sahip Türk Ocağı üyesi gazetecileri CHF'ye karşı bir tutuma itmiştir.[36]

Fethi Bey'in İzmir gezisi sırasında İzmir Türk Ocağının aktif üyelerinden olan ve CHF yanlısı tutumuyla dikkati çeken Haydar Rüştü (Öktem) Bey'in sahibi olduğu *Anadolu* gazetesinde SCF aleyhine çok ağır suçlamalarda bulunan yazılar çıkması ve gazetenin 5 Eylül olayları sırasında göstericiler tarafından taşlanması Türk Ocakları üzerinde oynanan siyasi oyunun sonuçlarından biri olarak değerlendirilmelidir.[37] Yine aynı olaylar esnasında İzmir CHF mutemedi Salih (Akalın) Bey canını vilayete sığınarak kurtarabilmişti. Salih Bey CHF adına politik gücünü Türk Ocağı üzerinde kullanmasıyla tanınan birisiydi. İzmir Türk Ocağı meselesinde muhalifler üzerindeki baskısı nedeniyle saldırıya maruz kalmış olması da ilginç bir örnektir.[38] İzmir olayları yurt çapında büyük etki yaratırken Türk Ocaklarında aktif olarak görev almış Adalet Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) Bey'in istifası da Türk Ocaklarındaki siyasi çekişmede taraf olmasıyla ilgili olmalıdır.[39]

İzmir Türk Ocağı idare heyeti seçimi ise yaklaşık bir ayı geçkin süre sonunda gerçekleşti. Bu süre zarfında SCF İzmir mitingi ve olayları yaşanırken bu olaylar bahane edilerek SCF taraftarları üzerinde baskı kurulmuş, CHF'nin İzmir'deki denetimi valilik ve parti müfettişleri kanalıyla güçlendirilmiştir.[40] O sırada SCF'ye sempatisi olduğu gözlenen kimi ocak üyelerine idare heyeti seçimiyle ilgili davetiyelerin gönderilmediği görülmüştür.[41] Olay SCF'ye destek veren basın kuruluşlarında tepkiyle karşılanırken Ocak idare heyeti bu tip eleştirileri tekzip ederek 300'den fazla Ocaklıya davetiye gönderildiğini, aksamanın ise davetiyeleri bir kişinin dağıtmasından kaynaklandığını ileri sürdü.[42] Aslında bu, muhalefetin Türk Ocaklarından tasfiye edilmesi çabasından başka bir şey değildi. Nitekim 20 Eylül 1930 Cumartesi günü yapılan tartışmalı idare heyeti seçimlerinde, katılan 198 üyeden 191'i CHF kökenli eski idare heyetinin göreve devamına karar verdi. CHF yanlısı *Anadolu* gazetesi sonucu manşetten "CHF'nin zaferi" olarak halka duyurdu.[43]

SCF ise Vilayet İdare Heyeti imzasıyla basında çıkan ilanlarda her ne kadar İzmir Türk Ocağı seçimlerine katılmadıklarını iddia etseler bile,[44] *Anadolu* gazetesinde yayımlanan, 10 Teşrinievvel 1930 tarihinde Fethi Bey'e ithafen yazıldığı an-

7 Eylül'de Alsancak'ta yapılan mitingde Fethi Bey coşkulu bir kalabalığa hitap etti.
Fethi Bey'in İzmir faaliyetlerinin fotoğrafları Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Fethi Okyar'ın Anıları: Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye*, (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1999) adlı kitaptan alınmıştır.

laşılan bir mektupta, SCF İzmir Vilayeti Heyetinin İzmir Türk Ocağı idare heyeti seçimiyle doğrudan ilgilendiği, hatta resmi bir mazeret listesi neşrettiği,[45] ancak bu listenin Halk Fırkasının hazırladığı listenin yanında, şahine nisbetle serçe misali kaldığı, bu nedenle Türk Ocağı idare heyeti seçimlerinin kaybedildiği belirtiliyordu.[46]

HAMDULLAH SUPHİ VE SCF

Türk Ocakları reisi Hamdullah Suphi Bey'in SCF olayındaki konumu da oldukça ilginçtir.[47] Hamdullah Suphi'nin anılarından öğrendiğimize göre, SCF'nin kuruluş aşamasına doğru CHF ile kendisi arasında görüş ayrılıkları ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu nedenle sık sık hükümeti eleştiren çıkışlarına rastlamak sürpriz sayılmaz. Daha SCF'nin faaliyete başlamasının ilk günlerinde bunun farkına varan M. Kemal Paşa, Hamdullah Suphi'nin de SCF'ye katılması gerektiğini bildirmiş, ancak bu teklif Hamdullah Suphi tarafından reddedilmiştir.[48] Hamdullah Suphi, Gazi'ye Türk Ocaklarının CHF ile SCF arasındaki siyasi çekişmede tarafsız kalacağı sözlerine rağmen -üstelik kendi kuruluşunun tüzüğünü de hiçe sayarak- günlük gazetelerde SCF'yi destekleyen makaleler yayımlamıştır. "Bu Sesi Koruyacaksın"[49] başlıklı makalenin altına Türk Ocakları Merkez Heyeti Reisi imzasını da atmış, yeni partinin desteklenmesi gerektiğini açıktan vurgulamıştır. Gerçekte demokratik bir idarenin memlekette kurulmasını isteyen Hamdullah Suphi Bey bir şeyi atlamıştı. Hamdullah Suphi Türk Ocakları demekti ve Türk Ocakları CHF'nin denetimi altındaydı. Türk Ocakları reisinin bu çıkışı, Ocaklara siyaset sokulduğu gerekçesiyle pek çok şube tarafından eleştirilmiştir.[50] Bu sert eleştiriler arasında, SCF lideri Ali Fethi Bey de Hamdullah Suphi'yi yeni partiye davet ederek kendisini umumi katipliğe getireceğini belirtti. CHF'ye karşı eleştirel konumunu sürdüren Hamdullah Suphi, bu cazip teklife rağmen, CHF'den ayrılıp SCF'ye geçmeyi düşünmemiştir.[51]

Ancak CHF grup toplantılarında, partinin Türk Ocakları başta olmak üzere faaliyette bulunan tüm gençlik kuruluşlarına tavrı konusunda uyarılarda bulunurken, 25 Eylül 1930'daki toplantıda SCF konusuna doğrudan değinerek kişisel görüşlerini ortaya koymaktan kaçınmadı.[52] Bu çıkışları nedeniyle hükümet yanlısı basım da karşısına alan Hamdullah Suphi'nin "Cumhuriyet kıyılarından görünmeyen SCF'yi kurtarmak için" gençlere, "suya atlamayı önerdiği" iddiaları ortalıkta dolaşıyordu.[53] Sonuç olarak Türk Ocaklarının kimi şubeleri ve üyeleri gibi Ocakların genel başkanı da CHF ile SCF arasındaki bu siyasi kavgada Türk Ocaklarını kavga dışında tutamamış, hatta zaman zaman bu mücadelede iktidar karşıtı grupta yer alarak Ocakları hedef tahtası haline getirmiştir.

İZMİR OLAYLARI SONRASI SCF VE TÜRK OCAKLARI İLİŞKİSİ

SCF'nin, Türk Ocaklarında da etkin olmak istemesi basını da bu tartışmaların içine çekmiştir.[54] İstanbul'da CHF yanlısı *Vakit* gazetesi ile SCF yanlısı *Yarın* gazetesi, siyasetin Türk Ocaklarına sızması tartışmalarında ön sallarda yer almışlardır.[55] Büyük kentlerden İzmir'de de bu tip tartışmalara rastlamak mümkündü. Başlangıçta *Yeni Asır* gazetesinin desteğini arkasına alan SCF, Zeynel Besim Bey'in taraf değiştirmesinden bir süre sonra desteğini *Hizmet* gazetesinde buldu. Haydar Rüştü (Öktem) Bey'in *Anadolu* gazetesi de Türk Ocaklarında CHF'nin varlığını savunurken ateşli bir tutum takınmıştır.[56]

Türk Ocağı üyelerinin SCF'ye katılmaları özellikle hükümet yanlısı basında, Ocakların SCF'li olup olmayacakları, diğer bir deyimle, CHF dışında bir partiye katılıp katılmayacakları tartışmasını gündeme getirdi. Pek çok kişiyi çelişkide bırakan bu duruma, bir süre sonra hükümet çevrelerinden yapılan açıklamalarla netlik kazandırıldı: Ocaklar CHF'nin hars müessesesiydi, bu nedenle, Ocaklara ancak CHF'ye üye olanlar ile hiçbir partiye dahil olmayanlar girebilirdi.[57] CHF'den başka bir partiye -yani SCF'ye- üye olanların Ocaklardan istifa etmeleri gerektiğinin esasen Türk Ocakları yasasında da belirtildiği ileri sürüldü.[58] 30 Eylül tarihli *Hakimiyet-i Milliye*'de yer alan bir yazıda "Ocaklar yasasının Türk Ocakları üyelerine başka partilere girmeyi yasakladığı" hatırlatılırken[59] SCF'lilere gözdağı veriliyordu.

Türk Ocaklarındaki siyasal kavga Anadolu'daki şubelerde kendisini daha belirgin bir şekilde gösteriyordu. Örneğin İzmir Türk Ocağında SCF sempatizanları birer bahane ile Ocaktan uzaklaştırmakta ve üyeliklerine son verilmekteydi.[60] Bu yöntem liberal ve demokrat yapıdaki pek çok üyeyi de etkileyecek, Ocaklardan ayrılanların sayısındaki artış kısa sürede hissedilir hale gelecekti.

Zeynel Besim Bey bu gelişmeler karşısındaki tepkisini *Hizmet* gazetesinde yazdığı "CHF ve Faşizm" başlıklı makalede "Artık ocaklı demek faşist yani CHF mensubu demektir. Bizim gibi faşist olmak istemeyen en eski ocaklı liberaller de kovulacaklardır"[61] sözleriyle dile getiriyordu.

Türk Ocakları konusunda İzmir ve İstanbul basınında sert tartışmaların yaşandığı eylül ve ekim aylarında sorun bir biçimde meclise de taşınmıştır.[62] Türk Ocağının en değerli birkaç üyesi içinde yer alan Mehmet Emin (Yurdakul) Bey TBMM reisliği için SCF eğilimli milletvekillerinden 10 oy almıştır.[63]

SCF'nin faaliyete başlamasının ardından, Türk Ocakları, hükümet çevrelerinin CHF'nin bir organı olduğunu sık sık vurgulamasına rağmen, sıradan tartışmalarım bile siyasi gösteriye dönüştüğü bir kurum haline gelmişti.[64] Özellikle 1930 belediye seçimleri sırasında İstanbul Türk Ocağı üyelerinin bir bölümü ile muhalefet partisi arasında bağlantılar olduğuna dair belirtiler bulunuyordu.[65] Merkez Türk Ocağının denetiminden uzak Anadolu'daki Ocak şubelerinde ise alenen parti propagandası bile yapılıyordu. Türk Ocaklarının bazı şubelerinin belediye seçimlerine aktif olarak karışmaları ve SCF'yi desteklemeleri, durumu dikkatle ve yakından izleyen CHF'nin ve hükümetin tepkisini çekti.[66] İstanbul'da güçlü olan muhalefet basını Türk Ocakları ve siyasal partiler arasındaki organik ilişkilerin niteliğini sorgulamaya devam ediyordu. Beşiktaş Türk Ocağında yapılan bir toplantıda Hamdullah Suphi'nin irtica tehlikesinden söz eden yazı ve konuşmalarına değinen Nezihe Muhittin, SCF taraftarlarının Türk Ocaklarına üye olabilmelerinin engellenmesini ısrarla eleştirmeye devam ederken,[67] Ocak yasasına olan direnişi iktidara başkaldırıya dönüştürüyor, araç olarak da Türk Ocaklarını kullanıyordu.

SCF'nin Türkiye çapında yarattığı siyasi gerilim, partinin 16 Kasım 1930'te feshedilmesiyle sona erdi.[68] Buna rağmen hâlâ gazetelerde Türk Ocakları ile ilgili SCF'nin kimi üyeleri arasındaki ilişkilerden söz eden yazılara ve haberlere rastlanıyordu. Dedikodular da hiç eksik olmuyordu. Türk Ocakları başkanlığına Hamdullah Suphi'nin yerine SCF Başkanı Fethi Bey'in getirileceği biçimindeki bazı haberler de ilgililer tarafından Ocak başkanlığına atama ile değil seçimle gelindiği hatırlatılarak yalanlanıyordu.[69] 3 Ocak 1931 tarihli *Vakit* gazetesinde çıkan "mefsuk serbest fırkaya mensup bilumum aydın münevverleri Türk Ocağında toplanarak hadisleri tetkik ve mütalaa ettiler"[70] yönündeki haber ise Türk Ocaklarının özellikle SCF'nin güçlü olduğu bölgelerdeki şubelerinde muhalefete bağlı kişilerin hâlâ bulunduğunu kanıtlaması açısından ilginçtir.[71]

TÜRK OCAKLARININ KAPATILMASINDA SCF OLAYININ ETKİSİ

1930 yılının gelişmeleri göz önüne alındığında Türk Ocakları doğrudan doğruya siyasal amaçlar gütmeye başlayan bir kuruluş niteliğini almış bulunuyordu.[72] Türk Ocaklarının gün geçtikçe CHF karşısındaki her oluşuma destek veren bir yapı içinde olması, Ocak üyelerinin SCF'ye yoğun ilgisi ülkedeki siyasi tansiyonu yükseltmiş, Fethi Bey'in İzmir mitingindeki olayların yanı sıra Serbest Fırka'nın kurulduğu günlerde genel merkezin bilgisi ve kontrolü dışındaki davranışlarda Ocaklı olmayı kendi çıkarları için kullanmaktan çekinmeyen bazı kimseler, belediye seçimlerine ocaklı kimliğiyle katılıp Ocaklı seçmenlerin oylarından yararlanmaya kalkışmaları,[73] pek çok yerde belediye seçimlerinin tartışmalı olması ve kavgalara yol açması, bu kavgalarda bir kısım Türk Ocağı üyesinin SCF'liler yanında yer alması bir yerde SCF deneyiminde Türk Ocaklıların parti içinde aktif rol oynadığı izlenimini yaratırken, kışkırtıcı bir şekilde kimi ocaklıların kendi yasalarını hiçe sayarak iktidarın karşısında yer aldıkları ve hükümetin izlediği politikalara aykırı bazı eylem ve girişimlerde bulundukları görülüyordu.

Eski bir Türk Ocaklı olan Hasan Ferit Cansever bu durumu teyid ediyordu: Ocaklar SCF olayını takip eden süreçte siyasal etkinlik içinde bulunmuşlar. Bu durum ise gerek Mustafa Kemal Paşa'ya gerekse hükümete Ocakların bir gün siyasal parti kimliği ile CHF'nin karşısına çıkacakları şüphesini doğurmuştur. Ocak üyelerinin siyasal faaliyetlerinin CHF'nin giremediği yerlerde bile örgütlü olması yönetimi tedirgin etmiştir. Nitekim ocakların örgütlendiği yerlerde CHF'nin teşkilatı-

mı kurmakta zorluk çektiği Halk Fırkası'nın bazı müfettişlerince de belirtilmiştir.[74]

Faaliyet gösterdiği II. Meşrutiyet ve Cumhuriyetin ilk yıllarında iktidar partilerinin himayesinde ve onların politikalarının yanında bulunan Türk Ocaklarının 1930 yılında sayılarının artmasıyla merkezden kontrolleri zorlaşmış, Ocaklardan bir kısmının kuruluşundan itibaren izlediği geleneği bir tarafa iterek iktidar partisinin dışında muhalif parti (SCF) olarak yeni bir alternatife yönelmesi Türk Ocağına karşı ılımlı düşüncelere sahip CHF çevrelerinde ve hükümette bu kuruma karşı güvensizlik ve şüphe yaratmıştır.

Burada vurgulanması gereken diğer bir konu da, Türk Devrimin kritik bir dönemeci olan 1930 yılı içinde devrimin kültür şubeleri olarak görülen ve iktidarın fikirlerini halka ulaştırmakla yükümlü bulunan ve yönetim tarafından desteklenen Türk Ocaklarının bu işlevi yerine getirmekte zorlanması, hatta SCF'nin kuruluşunu takip eden zaman diliminde rejimle hesaplaşma içine girmesi Türk Ocaklarını tartışılır hale getirmiştir. Bu tartışmalar sırasında Menemen'de gerici ayaklanmanın çıkması da Ocakların kendi içindeki bütünlüğün yok olması ve kuruluş amaçlarının dışına çıkmasıyla açıklanabilir.

1930'lu yıllarda Türk Ocakları üzerinde CHF'nin mi, SCF'nin mi etkin olduğu tartışmaları seneler sonra bile devam etti. 6 Ağustos 1951 günü TBMM'de Halkevlerinin kapatılması ile ilgili yasanın görüşmelerinde İsmet İnönü Türk Ocaklarının CHF'ye bağlılıklarını ifade ederken, Başbakan Adnan Menderes aynı oturumda İnönü'ye verdiği yanıtta Türk Ocaklarının o zamanki CHF ile aynı görüşte olduğu savını sert biçimde reddetmiştir.[75] Yıllarca süren bu tartışmalar Türk Ocaklarını birleştirici özelliğinden uzaklaştırıp siyasi düşüncelerin etkisiyle kendi tüzüğüne muhalif bir duruma getirmiş ve pek çok kişide hayal kırıklığı yaratmıştır. Türk Ocakları üzerindeki siyasi çekişmeler ocağın maneviyatını ve prestijini sarsarken, bu kurumun tek parti yönetiminin gözünden düşmesine neden olmuştur. İktidar çevrelerindeki tedirginlik önce SCF'nin hemen ardından da Türk Ocaklarının kapanışını hazırlayacaktır. Cumhuriyet idaresi inkılapları yaparken ve bunları halk tabanına yaymaya çalışırken Türk Ocaklarında fırkacılık, hizipçilik ve kısır siyasi çekişmeler çerçevesinde fırtınalar koparılması Türk Ocaklarını kapatmaya götüren önemli etkenler olmuştur.[76] Türk Ocaklarının kapatılması konusunu ele alan tüm araştırmalarda 1930 yılındaki siyasi gelişmelerin ve Ocakların SCF olayına karışmasının Türk Ocaklarının kapatılma nedeni olduğunda hemfikirdirler.[77]

Fethi Bey, İzmir Palas'ta partililerle birlikte.

1. *Türk Ocağının Nizamname-i Esasi ve Dahilisi*, Tanin Matbaası, İstanbul, 1328 (1912), s. 1.
2. Füsun Üstel, *İmparatorluktan Ulus-Devlet'e Türk Milliyetçiliği, Türk Ocakları (1912-1931)*, İstanbul, 1997, s. 70.
3. *Türk Ocakları Esas Nizamı*, Orbaniye Matbaası, İstanbul, 1918, s. 1.
4. Füsun Üstel, *age*, s. 150.
5. Tartışmalar için bkz. *Birinci Türk Ocakları Umumi Kongre Zabıtları*, Ankara, 1925, s. 33.
6. Kenan Akyüz, "Türk Ocakları", *Belleten*, S. 196 (1985), s. 214-215.
7. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, İstanbul, 1986, s. 436-437.
8. Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, İstanbul, 1980, s. 23. İttihat ve Terakki'nin genel sekreterliğini yapan Fethi Bey anılarında Türk Ocağını İttihat ve Terakki'nin kurduğunu iddia etmektedir.
9. A. Şinasi Hisar, "Türk Ocağından Evvel ve Sonra Ahmet Ağaoğlu", *Türk Yurdu*, S. 240 (Ocak 1955), s. 522; T. Zafer Tunaya, *age*, s. 437-438. Hamdullah Suphi son Osmanlı Mebusan Meclisine Antalya'dan Milli Türk Fırkası adayı olarak seçilmiştir.
10. Bu konuda Hamdullah Suphi 1924'teki Türk Ocakları Umumi Kongresinde yaptığı konuşmada "Türk Ocaklarının İtilafçılara düşman olduğunu ve onları ocağa sokmadıklarını" bile ifade etmiştir. *Türk Ocakları 1340 Senesi Umumi Kongre Zabıtları*, Ankara, 1925, s. 33-38.
11. Kazım Nami (Duru), "Türk Ocaklarının Yarını", *Türk Yurdu*, S. 244 (Mayıs 1955), s. 839.
12. Abdüllah Şinasi Hisar, "Ocak ve Eski Siyasi Fırkalar", *Türk Yurdu*, S. 246 (Temmuz 1955), s. 38-41.
13. Füsun Üstel, *age*, s. 402.
14. İbrahim Karaer, *Türk Ocakları*, Ankara, 1992, s. 36.
15. *Türk Ocakları 1340 Senesi Umumi Kongre Zabıtları*, Ankara, 1925, s. 33-38.
16. Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1981, s. 108-109.
17. Mete Tunçay, "Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1950)", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c. 8, İletişim Yayınları, s. 2020-2021.
18. *Türk Ocakları 1927 Senesi Kurultay Zabıtları*, Ankara, 1928, s. 396.
19. 15 Ekim 1927'de toplanan CHF Büyük Kongresinde kabul edilen parti nizamnamesinin 40. maddesi ile bütün derneklerin parti tarafından denetlenmesi ilkesi de bu bütünleşmede etken olmuştur. *CHF Nizamnamesi*, Ankara, 1927, s. 11.
20. *CHF Büyük Kongresi Zabıtları*, Ankara, 1927, s. 17-19.
21. *Cumhuriyet*, 5 Teşrinisâni 1927.
22. İbrahim Karaer, *age*, s. 36.
23. Çetin Yetkin, *Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi, Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul, 1997, s. 47-48.

24. Serap Tabak, "Serbest Cumhuriyet Fırkası ve İzmir Vilayeti", Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İzmir, 1990, s. 204.
25. SCF kurucuları arasında Kars milletvekili Ahmet Ağaoğlu, Şebinkarahisar milletvekili Mehmet Emin (Yurdakul), Aydın milletvekili Reşit Galib gibi Türk Ocakları üyeleri bulunuyordu. Füsun Üstel, *age*, s. 338-339.
26. Kars il başkanı ve Türk Ocaklı Cihangiroğlu İbrahim bu konuda ilginç bir örnektir. Çetin Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, İstanbul, 1982, s. 107.
27. Serap Tabak, *agt*, s. 76.
28. İzmir Türk Ocağında rakı içilmesi çevresinde gelişen olaylara ilişkin bkz. *Yeni Asır*, 3 Temmuz 1930; Günver Güneş, "Türk Ocaklarında Rakı İçilebilir mi? Çekişmesinde İzmir Türk Ocağı ve Hamdullah Suphi", *Tarih ve Toplum*, S. 129 (Eylül 1994), s. 41-46.
29. Füsun Üstel, *age*, s. 339; Türkmen Patlak, *Yeni Asır'ın İzmir Yılları*, İstanbul, 1989, s. 306-307.
30. *Anadolu*, 10 Ağustos 1930; *Hizmet*, 10 Ağustos 1930.
31. *Anadolu*, 11 Ağustos 1930. Hamdullah Suphi'nin takındığı bu tutum kendi ifadesine göre CHF'nin Türk Ocakları ve benzer kuruluşlar üzerinde baskısını giderek arttırmasına karşı yönelmiş muhalif bir sesti. Hamdullah Suphi, *Dağ Yolu*, II. Kitap, Türk Ocakları Matbaası, Ankara, 1931, s. 79.
32. Füsun Üstel, *age*, s. 341.
33. Taner Beyazıt, *İzmir Basınında Demokrasi Mücadelesi (1923-1950)*, İzmir, 1992, s. 53
34. *Hizmet*, 6 Eylül 1930; *Anadolu*, 6 Eylül 1930.
35. Çetin Yetkin, *age*, s. 179.
36. *Hizmet* gazetesi başyazarı Zeynel Besim Bey'in SCF olayında ilginç bir konumu söz konusudur. İzmir Türk Ocağı üyesi olup SCF yanlısı yazılar yazan Zeynel Besim Bey'i, Fethi Bey'in İzmir'e gelmesinden iki gün önce sert yazıları nedeniyle Bedri Bey'le birlikte tutuklamışlardı. Ahmet Ağaoğlu'nun anılarında belirttiğine göre, CHF adına İzmir'e gönderilen Vasıf (Çınar) Bey, Zeynel Besim Bey'e CHF'yi desteklemesi için 3 bin lira teklif etmiştir. Tutuklu kaldıkları süre içinde SCF taraftarı gazetecileri ziyaret edenler arasında Türk Ocağı üyeleri de bulunuyordu. Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, İstanbul, 1969, s. 67-68; Mete Tuncay, *age*, s. 208.
37. Haydar Rüştü Öktem'in ateşli bir Türk Ocağı üyesi olmasıyla ilgili olarak bkz. Zeki Arıkan, *Haydar Rüştü Öktem Mütareke ve İşgal Anıları*, Ankara, 1991, s. 10; Taner Beyazıt, *age*, s. 58-59.
38. Aynı kişi SCF'yi destekleyen basın tarafından hedef gösterilmiştir. Mustafa Baydar, *age*, s. 316-319.
39. Tevfik Çavdar, "Serbest Fırka", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c. 8, s. 2058.
40. Füsun Üstel, *age*, s. 344.
41. *Yeni Asır*, 16 Eylül 1930.
42. *Anadolu*, 17 Eylül 1930.
43. İzmir Türk Ocağının 300 civarında üyesi olduğu göz önünde bulundurulursa yaklaşık 100 üyenin seçime katılmadığı görülecektir ki bunların SCF sempatizanı olduğu açıktır. *Anadolu*, 21 Eylül 1930.
44. *Hizmet*, 22 Eylül 1930.
45. SCF'nin İzmir Türk Ocağı idare heyeti için hazırladığı aday listesi şu isimlerden oluşuyordu: Muallim M. Esad, ilk tedrisat müfettişi Asım İsmet, Diş Doktoru Receb Hulusi, Avukat Ömer Fuat, Doktor Demir Ali, Tüccar Kömürcüoğlu Halil Osman, Diş Doktoru Fahir Rüştü. *Hizmet*, 19 Eylül 1930.
46. Agah Hamdi, "Serbest Fırka Teşkilatının İçyüzü", *Anadolu*, 10 Teşrinievvel 1930.
47. Hasan Seraslan, *Hamdullah Suphi Tanrıöver*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayını, s. 145, Ankara, 1995, s. 145.
48. Mustafa Baydar, *Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları*, İstanbul 1968, s. 314-315.
Mustafa Kemal Paşa ve Hamdullah Suphi Bey arasında geçen konuşmada Mustafa Kemal Paşa Hamdullah Suphi Bey'e
- Hamdullah Suphi Bey, siz Türk Ocaklarının reisisiniz değil mi?
- Evet Paşam.
- O halde Türk Ocaklarını muhalif partiye mi vereceğiz siz olduğunuz yerde kalınız der.
49. *Akşam*, 11 Eylül 1930.
50. Fethi Tevetoğlu, *Hamdullah Suphi Tanrıöver*, Ankara 1986, s. 202; Burhaneddin Develioğlu, "Hamdullah Suphi ile 55 sene", *Türk Yurdu*, c. 6, S. 2 (Şubat 1967), s. 15.
51. Mustafa Baydar, *age*, s. 319.
52. Hamdullah Suphi Tanrıöver, *Dağ Yolu*, s. 57-58.
53. *Hakimiyet-i Milliye*, 17 Eylül 1930.
54. SCF'nin kapanmasında basının rolü üzerine yazılmış bir kitapta SCF'nin en güçlü olduğu kentlerden olan İzmir basınından birinden bile söz edilmemesi bu konuda önemli çalışmalar olan Serap Tabak ve Taner Beyazıt'ın tez ve eserlerinde görmezlikten gelinmesi, Hakkı Uygar'ın bilim çevrelerine tanıttığı *Serbest Cumhuriyet* gazetesinden hiç bahsedilmemesi yazılan bu tür eserleri akademik çevrelerde tartışmalı hale getirebileceği gibi İstanbul, Ankara basını endeksli yapılarak değerlendirmelerin de sağlıklı olabileceği kuşkuludur. Eser için bkz. Abdülhamit Avşar, *Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü. Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul, 1998.
55. *Vakit*, 11 Teşrinievvel 1930, Nezihe Muhittin'in SCF yanlısı konuşmaları, Meliha Avni'nin CHF'ye destek arayışı ve *Yarın* gazetesinde eleştirilmesi ile ilgili polemiklere bu dönemde çok sık rastlandı. Bkz. *Yarın*, 12 Teşrinievvel 1930.
56. Günver Güneş, *İzmir Türk Ocağı Faaliyetleri (1923-1931)*, DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İzmir, 1990, s. 113; Taner Beyazıt, "İzmir'de Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Basını Üzerine Düşünceler", *Tarih ve Toplum*, S. 98 (Şubat 1992), s. 118-120.
57. *Akşam*, 24 Eylül 1930. Bu tartışmalar eylül ayının başlarında yoğunlaşırken 9 Eylül Kurtuluş günü nedeniyle İzmir'e yaptığı yolculuk sırasında Bulkesir Türk Ocağını ziyaret eden Tarım Bakanı Kazım Özalp burada Türk Ocağının bazı üyelerinin SCF'ye geçmeleri durumunda nasıl bir tavır takınacaklarının sorulması üzerine Ocak idare heyetinin Türk Ocaklarının CHF'nin hars şubesi olduğu ve bu nedenle SCF'ye geçenlerin Ocak üyeliğinden de çekilmesi gerektiği yönündeki yanıtı hükümetin kararlılığını ifade etmektedir. *Vakit*, 7 Eylül 1930; Füsun Üstel, *age*, s. 342-343.
58. Sözü edilen madde 23 Nisan 1930 tarihinde Ankara'da toplanan Altıncı Kurultay'da bir kez daha kabul edilen yasanın 3. maddesidir. Bu maddeye göre "Cumhuriyet, Milliyet, muasır medeniyet ve halkçılık mefkürelerini takip eden Türk Ocağı bu mefkureleri tahakkuk etmekte olan CHF ile devlet siyasetinde beraberdir. Türk Ocağı bu mefkureleri nesir ve telkin için ilim, hars ve içtimaiyat sahasında mücadele ve mücahede eder. Iliç bir ocaklı ocağa şahsi ve siyasi ihtirasına alet ve saha ittihaz eder". *Türk Ocakları Yasası 23 Nisan 1930 Tarihinde Ankara İçtima Eden Altıncı Kurultayda Tadil Edilen Yasadır*, Türk Ocağı Matbaası, Ankara, 1930, s. 1.
59. *Hakimiyet-i Milliye*, 30 Eylül 1930.
60. Türk Ocağı İzmir şubesi üyesi Salebcioğlu Niyazi Bey'in de, nakdi taahhüdünü yerine getirmediği gerekçesiyle kaydı silinmiştir. Kendisinin aslında SCF sempatizanı olduğu Ocaktan asıl bu gerekçeyle uzaklaştırıldığını belirten protesto mektubu için, bkz. *Hizmet*, 30 Teşrinisâni 1930.
61. Zeynel Besim, "CHF ve Faşizm", *Hizmet*, 25 Eylül 1930.
62. Füsun Üstel, *age*, s. 348.
63. Mehmet Emin Bey SCF bağlantısı nedeniyle 1931 genel seçimlerinde CHF tarafından listeye dahi alınmamıştır. *Vakit*, 4 Teşrinievvel 1930.
64. *Vakit*, 3 Teşrinievvel 1930.
65. Füsun Üstel, *age*, s. 345.
66. Samet Ağaoğlu, *Babamın Arkadaşları*, İstanbul, 1958, s. 106-107; M. Baydar, *age*, s. 72-73; Çetin Yetkin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)*, İstanbul, 1983, s. 54-57; Burhaneddin Develioğlu, *Hamdullah Suphi ile 55 Sene, Türk Yurdu Hamdullah Suphi Özel Sayısı*, c. 6, S. 2 (Şubat 1967), s. 15-16; Y. Akyüz, *agm*, s. 213-217; F. Tevetoğlu, *age*, s. 198-199.
67. *Yarın*, 4 Teşrinievvel 1930.
68. Çetin Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, s. 226.
69. *Vakit*, 3 Kânunuevvel 1930; *Cumhuriyet*, 4 Kânunuevvel 1930.
70. *Vakit*, 3 Ocak 1931.
71. Füsun Üstel, *age*, s. 351.
72. Çetin Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, s. 57.
73. Mustafa Baydar, *age*, s. 70-71.
74. Mustafa Baydar, *age*, s. 71-72.
75. *TBMM Zabıt Ceridesi*, 9. Dönem, I. Toplantı, 109. Birleşim, II. Oturum, c. IX., s. 612; Çetin Yetkin, *age*, s. 61.
76. Günver Güneş, *agt*, s. 142.
77. Samet Ağaoğlu," Hamdullah Suphi Tanrıöver", *Türk Yurdu*, c. VI, S. 6 (Şubat 1967), s. 37; M. Baydar, *age*, s. 75; Mete Tunçay, *age*, s. 257-258; Çetin Yetkin, *age*, s. 57; Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, İstanbul 1969, s. 67-68; Adile Ayda, *Böyle İdiler Yaşarken*, Ankara, 1986, s. 25.

DR. BURHANETTİN (ONAT) BEY'İN RAPORUNA GÖRE

Antalya'da 1930 Belediye Seçimleri

Dr. MUHAMMET GÜÇLÜ
Yard. Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi

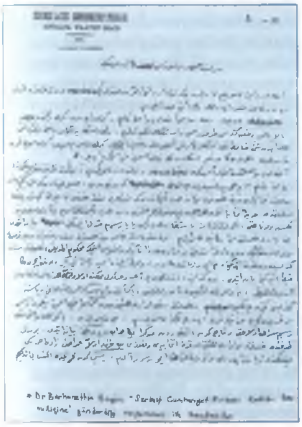

Dr. Burhanettin Bey'in Serbest Cumhuriyet Fırkası Katib-i Umumiliğine yazdığı raporunun ilk sayfası.

Dr. Burhanettin Bey (1894-1976) aslen Rodoslu olup, Tıbbiye mezunudur. Milli Mücadele döneminde 57. Tümen bünyesinde askeri doktor olarak Burdur'da çalışmıştır. Savaş sonrası Antalya'da 15 yataklı özel bir klinik açmıştır.[1] Ayrıca Antalya'da bulunan alayın doktorluğunu da yürütmüştür. 6-12 Mart 1930 tarihleri arasında Antalya'yı ziyaret eden Mustafa Kemal Paşa'nın mihmandarlığını[2] yapan Dr. Burhanettin Bey, yazın dinlenmek üzere Büyükada'ya gitmiştir.[3] Rodos'tan ve Tıbbiyeden arkadaşı olan Dr. Reşit Galib Bey'i Yalova'da ziyaret ettiği sırada Mustafa Kemal Paşa tarafından akşam yemeğine davet edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa bu sırada Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın (SCF) kuruluşu ile meşgul olduğu için konu sofrada açılmıştır. Yemek sırasında SCF'ye girmesi teklif edilen Dr. Burhanettin Bey millete mesleğinde yararlı olmak amacında olduğundan bahisle yeni fırkaya girmek istememişse de Mustafa Kemal Paşa'nın "emr-i vaki"siyle fırkaya girmiştir.

Dr. Burhanettin Bey SCF'yi 12 Eylül 1930 tarihinde Antalya'da resmen kurmuştur. Yeni fırka Ekim 1930 tarihinde yapılması düşünülen belediye seçimlerine Mustafa Kemal Paşa'nın tasvibiyle katılmıştır. Ülkenin diğer kentlerinde olduğu gibi Antalya'da da seçim sırasında bazı olaylar olmuştur. Konuyla ilgili yetkili mercilere bazı kişiler tarafından şikâyet telgrafları çekilmiştir. Dr. Burhanettin Bey SCF il başkanı olarak Dahiliye Vekaletine iki, Adliye Vekaletine bir telgraf çekerek durumdan şikâyetçi olmuştur. Dahiliye Vekaletinin, telgrafına ilgisiz kalmasını da bir telgrafla protesto etmiştir. Ayrıca seçimin üçüncü günü, 9 Ekim 1930 tarihinde o güne kadar yapılan yolsuzlukları içeren bir protesto metnini noter vasıtasıyla Valiye, Savcıya ve Dahiliye Vekaletine tebliğ ettirmiştir.[4]

Şikâyetlerden biri Avukat Edib imzalı, Serbest Fırka lideri Fethi Bey ile *Son Posta* ve *Yarın* gazetelerine "Valinin seçimde kanunsuzluk" yaptığını bildiren 13 Ekim 1930 tarihli telgrafıdır. Bir başkası ise Cami-i Atik mahallesinden Abdullah oğlu Ahmet imzasını taşıyan ve "seçim işlerinde kanunsuzluk yapıldığını" vurgulayan 17 Ekim 1930 tarihli telgraftır. Bu telgraf hem Dahiliye Vekaletine hem de Reisicumhura çekilmiştir. Bunların dışında eski dava vekili Ali Rıza imzasıyla 18 Ekim 1930 tarihinde Başvekalete, Dahiliye, Adliye ve Milli Müdafaa Vekaletlerine birer şikâyet telgrafı çekilmiştir. Şehrin Rağbetiye mahallesinden Akif (Sarıoğlu) isminde bir kişi, 19 Ekim 1930 tarihinde Dahiliye Vekaletine seçimde yapılan yolsuzluklarla ilgili bir şikâyet telgrafı çekmiştir. Bu kişi seçimde yapılan yolsuzlukları "22 maddelik bir rapor" haline getirerek Dahiliye Vekaleti müfettişlerine vermiştir.[5]

Bu rapor ve telgrafların dışında Dr. Burhanettin Bey bir rapor hazırlayarak "Serbest Cumhuriyet Fırkası Katib-i Umumiliğine" göndermiştir.[6] Elimizdeki rapor 30 sayfa olup, sondan birkaç sayfası eksiktir. Raporun Osmanlıca yazılması, bazı sayfalara ek bilgilerin konması ve bazı cümlelerin başına "satırbaşı" ibaresinin yazılması bu raporun müsvedde olduğu kanaatini uyandırmıştır. Dr. Burhanettin Bey'in bu raporunda SCF'nin Antalya ve ilçeleri ile Burdur'da teşkilatlanışı, belediye seçimleri, özellikle 14 Ekim 1930 tarihinde Antalya Belediyesi önünde meydana gelen olaylar ve daha sonraki ge-

mek istediği için Belediye Başkanı Dr. Galip Bey tarafından yumruklanmıştır. Her iki olay bir dilekçe ile savcılığa bildirilmiş, ancak savcı memurların suçlarını vilayetin tahkik edeceğini bildirmiştir. Aynı gün Kırcami seçim sandığının olduğu yere mebus Rasih Efendi ile Saki Bey gelmiştir. Saki Bey halk ile konuşmak istemiş, halkın çekimser davranması üzerine Giritli Seyd Ali Bey'e halkın niçin çekindiğini sormuştur. Seyd Ali Bey halkın iki gündür çektiği sıkıntıyı anlatırken Rasih Efendi'nin bacanağı Hasan Hoca söze karışmıştır. Seyd Ali Bey'e hitaben "sen sus burası Giritli mahallesi değil müslüman mahallesi, sen git de onları Giritli mahallesinde söyle" demiştir. Bu sözler Saki Bey'i ve Giritlileri çok üzmüştür.

Seçimin üçüncü günü (9 Ekim 1930 Perşembe) ilk iki günde geçen olaylar devam etmiştir. Kaleiçi bölgesinde, Antalya'da olmayan bir kadının yerine seçim heyeti üyelerinden Seyfi Bey'in hizmetçisi oy verirken suçüstü yakalanmıştır. Olay savcılığa intikal ettirilmiştir. Seçimin dördüncü günü Cuma gününe rast geldiği için seçim yapılmamıştır. Cuma günü Vali SCF idare heyeti üyelerinden Ömer Efendizade Ahmet Bey ve Kaçar Alizade Süleyman Bey ile ayrı ayrı evinde görüşmüştür. Her ikisine de "Ne pahasına olursa olsun intihabın Halk Fırkası lehine neticelenmesi için hükümetin her vasıtaya başvuracağını" söylüyor ve Halk Fırkası'na geçmelerini teklif ediyordu. Aynı gün mebus Saki Bey de Kaçar Alizade Süleyman Bey'e SCF'den çekilmesini rica etmiştir. Her iki şahıs da bu teklifleri reddetmiştir.

Halk kendisine yapılan baskılardan ve haksızlıklardan bıktığı için SCF'nin binasının bahçesine toplanmıştır. Dr. Burhanettin Bey yaptığı konuşmada halkı sakin olmaya ve kanuna uymaya davet etti. Halk ile beraber fırka yöneticileri de binadan ayrıldılar. Yolda Hasan Hoca ile Kemahlı Mehmet Bey'in kardeşi ve idare heyeti azası Ali Oğuz Bey daha önceki bir satışmadan dolayı tartışmışlardır. Bu olay Basih Efendi tarafından büyütülmüş ve savcıdan SCF idare heyetinin tutuklanmasını istemeye kadar vardırılmıştır. Fakat savcı bu talebi reddetmiştir. Aynı saatlerde Vali Dahiliye Vekaletine çekdiği telgrafta "Halkın kâmilen Serbest Fırka'ya mütemayil bulunduğunu, teşkilatının mükemmeliyeti sayesinde ne yapılsa Halk Fırkası'nın kazanması ihtimalinin bulunmadığım" vurguluyordu. Bunun üzerine daha da hiddetlenen Rasih Efendi encümen azalarını istifa ettirip gece saat ikide Ankara'ya hareket etmiştir. Aynı gece elektrik direklerine Arap harfleriyle yazılmış bildiriler yapıştırıldı. Bildirilerde "Serbest Fırkaya, rey veren bir ay sonra iki dizini döver. Dini ve ... kurtaracak Halk Fırkasıdır" deniliyordu.

Encümen üyeleri istifa edince seçim iki gün (11-12 Ekim 1930) yapılamadı. Rasih Efendi Ankara'dan aldığı fikirler doğrultusunda encümen üyelerine istifalarını geri aldırdı. Bu arada altı seçim bölgesinin kaldırıldığı, sadece Belediyede oy verileceği tellal aracılığıyla halka duyuruldu. 13 Ekim 1930 Pazartesi günü seçime Belediyede bulunan sandıkta devam edildi. Sandığın başında Halk Fırkası üyelerinden oluşan bir seçim heyeti bulunuyordu. Belediyeye ve beldiye meydanına çıkan sokaklar güvenlik güçleri tarafından tutulmuş, halk seçim sandığına yaklaştırılmıyordu. Halk Fırkası'na oy verecek seçmenler özel arabalarla getirilerek oy verdiriliyordu. Bunların bir kısmının daha önce diğer seçim sandıklarında oy verdikleri tespit edilmiştir. Bu arada Vali SCF'nin idare heyeti üyelerini birer birer makamına çağırarak "Bir beyanname ile intihabdan feragat etmemizi, alınan emirlerin kati olduğunu, Halk Fırkası'nın kazanması için her şeyin yapılacağını, icap ederse Antalya'daki 52. Alay ile bizi süngületeceğini" söylemiştir. Halk, oyunu verememenin sıkıntısı içinde yeniden SCF binasında toplanmaya başladı. Bu durum üzerine polisin siyasi kısım başkanı Dr. Burhanettin Bey'e idare heyetinin dışında halkın parti binasında toplanmasının yasak olduğunu hatırlattı. Dr. Burhanettin Bey halka hitaben yaptığı konuşmasında yine sabır ve kanuni yollardan ayrılmamayı tavsiye etti.

SEÇİMDE BÜYÜK OLAY

14 Ekim 1930 tarihinde hayati ihtiyaç maddeleri satan dükkanlar hariç diğer işyerlerinin kapalı olduğu görüldü. Halk, Belediye meydanına toplanmış sandığın açılmasını bekliyordu. Dr. Burhanettin Bey de Avukat Hamdi Efendi'nin yazıhanesinde oturmaktaydı. Polis müdürü Burhanettin Bey'den halkı dağıtmasını istemiştir. Burhanettin Bey halkı "en mukaddes haklarından vazgeçirmeye" yetkisi olmadığını, kendisinin de oyunu atmak için geldiğini söyledi. Bunun üzerine polis müdürü Belediyenin balkonuna çıkarak halka dağılması yönünde bir şeyler söylemeye başladı. Aynı zamanda jandarma bölüğü süngü takarak halkı dağıtmak istedi. Halk yerinden kımıldamıyordu. Bir iki kişi ise "kendilerini tellal ile davet eden hükümetin şimdi ne sebeple dağıtmak istediğini" soruyordu. Bu sırada Belediyeye gelen Vali halktan dağılmasını istedi. Halk Valiye yalvararak "Eğer tahdid edilmezse bu gün intihabın son günüdür. Yedi günden beri ayak üstünde beklediğimiz halde reylerimizi veremedik" dediler. Akif isminde bir vatandaş işi daha da ileri götürerek "Vali Bey Efendi, bizi haklarımızdan mahrum etmeyin. Biz kanuna muhalefet etmiyoruz. Yalnız serbestçe reyimizi atmak istiyoruz" dedi. Bu sırada bir bölük asker göründü. Süngü takarak halka doğru yöneldi. Halk "Yaşasın ordu, yaşasın Gazi" diyerek askeri alkışlıyordu. Bölük komutanı Yüzbaşı Fahri Bey, Validen aldığı yazılı emir üzerine halka istemiyerek müdahale etti. Halkın "reyimizi verdikten sonra dağılıp, gideceğiz" demesi üzerine bölük bir kenara çekildi. Yaklaşık beş dakika sonra Alay Komutanı ve

ikinci muavini bir tabur askerle Belediye meydanına geldi. Halkı dağıtmak isteyen asker yine bir karşılık görmedi. Ancak halk "reyimizi atmadan hiçbir yere kımıldamayız" diyordu. Bu sırada Dr. Burhanettin Bey olayları Avukat Hamdi Efendinin yazıhanesinin önünden izliyordu. Bu olaylar sırasında birkaç yaralanma meydana geldi. Askerin hakiki mermileri silahına koyması üzerine olayın daha da büyüyeceğini anlayan Dr. Burhanettin Bey hızla Belediyenin balkonuna çıktı. Halka hitaben yüksek sesle "şimdi Vali Bey'in yanından geliyorum. Bu gün reylerinizi serbestçe kullanacaksınız. Fakat bir kere dağılmanız şarttır. Şimdi gidiniz yarım saat sonra geliniz" deyip topluluğu dağıtmayı başardı. Halk sevinçle dağılırken Alay Kumandan muavinini elleri üzerinde 300 m kadar taşıdılar ve "Yaşasın Gazi Yaşasın Ordu" diye tezahüratta bulundular.

Bu sırada Vali Bey bir polis vasıtasıyla Dr. Burhanettin Bey'i makamına çağırttı. Vali Bey Dr. Burhanettin Bey'i karşısında görünce "Gel bakalım çete reisi, yazık senin irfanına sen medeni bir adam değil, çete reisi, esnaf reisisin" demiştir. Dr. Burhanettin Bey bu sözler üzerine irkilerek "Efendi kendine gel" dedi. Vali Bey sözlerine devamla "bu olayı sen meydana getirdin, olayları kışkırttığına bundan büyük delil olur mu" dedi. Vali Bey'in makamında tutuklu olarak getirilen SCF'nin üyesi Akif, Reşit ve Ahmet Beyler de bulunuyordu. Vali Bey Ahmet ve Akif Beyleri sürekli azarlıyordu. Bir süre sonra Akif Bey'i odasından kovdu. Sağ kaşının üzerinde hafif bir sıyrık olan Alay kumandanı bu olayda Vali Beye yardım etmekteydi.

Dr. Burhanettin Bey'in de içinde bulunduğu tutukluları önce Belediyede bir odaya kapadılar. Bu arada birer ikişer SCF'liler getirilmeye devam edildi. Tutuklular saat 19'da hükümete nakledilip, önce komiser odasına sonra bodrumda hapsedildi. Bu arada güvenlik kuvvetleri hükümet konağını abluka altına aldılar. Tutuklular bodrumda adedi sınırlı olan tahta sandalyelerde sırayla oturuyorlardı. Olayda kışkırtıcı olmakla suçlanan Dr. Burhanettin Bey ile beraber 13 kişi gece saat ikide sulh hakiminin huzuruna çıkarıldı. Yapılan sorgulamada halkın içtimaat kanununa muhalif hareket ederek Belediye önünde toplanmadığı, zabıta kuvvetlerine muhalefet ettiği ortaya çıktı. Ancak halkın seçim hakkını kullanmak için zabıtaya istemeyerek muhalefet ettiği vurgulandı. Sorgulama sonunda tutukluların tahliyesi hemen gerçekleşmemiştir. Çünkü Vali ve Alay kumandanı Ankara ile sürekli temas halindeydi. O gün sabaha kadar tutuklu kalan SCF'lilere yeni tutuklular katılmaya devam ediyordu. Vali Bey savcıdan SCF'lilerin tutuklu olarak yargılanmasını istiyordu. Hatta savcının boynuna sarılarak "Biz (SCF'liler) tahliye edilirsek Ankara'ya karşı müşgül vaziyetde kalacağını" söylemiştir. Vali Bey aynı davranışı sulh hakimine de yapmıştır. 15 Ekim 1930 Çarşamba akşamı tutuklananların sayısı 200'e ulaşmıştır. Aynı gün saat 19'da sulh hâkimi SCF'lilerin tutuksuz yargılanmalarına karar verildiğini açıkladı. Ancak polis müdürü tahliye kararını uygulamakta yavaş davranıyordu. Çünkü Vali ve Dahiliye Vekili SCF'lilerin tutuklanmasında ısrarlıydılar. Dahiliye Vekili özellikle Dr. Burhanettin Bey'in hapsedilmesini istiyordu.

Antalya'daki 14 Ekim 1930 olayı, tutuklama ve yargılama safhaları Bakanlar Kurulu'nun gündemine taşındı. Yapılan görüşmede "Belediye önünde toplanmanın ictimaat kanununa muhalif olmadığını, halkın intihab hakkını istimal etmek istemesi isyan mahiyetinde olmadığını, bizim de tahliyemizde mahzur bulunmadığını" kararara bağlamışlardır. Bakanlar Kurulu'nun bu kararı üzerine 15 Ekim 1930 saat 23'de Dr. Burhanettin Bey ve birkaç arkadaşı serbest bırakılmıştır. Ancak sorgulanmak üzere birçok insan tutuklu olarak bekletiliyordu. Böylece Dr. Burhanettin Bey ve arkadaşları 40 saat kadar tutuklu kaldılar.

14 Ekim 1930 Salı günü SCF'lilerin tutuklanmasıyla biten olaylardan sonra halk yine seçim mahalline gelmeye başladı. Güvenlik güçleri Belediye meydanına giden sokakları tutarak kimseyi içeri sokmadılar. Halk Fırkalılar da 14 Ekim olayları ve takip eden uygulamalardan huzursuz olmuşlardı. Çünkü Halk Fırkası Belediye azası adaylarından üç kişi olaylar üzerine istifa ederken, bazı Halk Fırkalılar da tutuklu bulunan SCF'lilerin yanına giderek "bu işde zerre kadar müdahaledar olmadıklarını" söylemişlerdir.

Olay günü seçim heyeti seçim tarihini dört gün uzatmıştır. Bu uzatma ile seçim 18 Ekim 1930 tarihinde bitecektir. Seçimin son günü kullanılan oylar sayıldığında Halk Fırkası'nın kazanmış olduğu görüldü. Ancak Halk Fırkası'ndan bir tek oyun atılmadığı Şarampol mahallesi sandığından yüzlerce Halk Fırkası pusulasının çıktığı görüldü. Dr. Burhanettin Bey 1930 Belediye seçimini "Bu şekilde ve bu şerait tahtında yapılan intihabat her halde Türk tarih-i siyasisine şeref verecek mahiyetde olmasa gerekdir" şeklinde yorumlamaktadır.

1. Emekli Yarbay Cahit Akıncıoğlu'yla (Antalya, 1925 doğumlu) 16.6.1998 tarihinde yapılan görüşme.
2. Muhammet Güçlü, "Antalya ve Atatürk", Genelkurmay Başkanlığı Atatürk Haftası Armağanı, Ankara, 1994.
3. Ahmet Şevket Elman, *Dr. Heşit Galip Bey*, Ankara, 1955, s. 298-301.
4. Dr. Burhanettin Bey'in, Serbest Cumhuriyet Fırkası Katib-i Umumiliğine Gönderdiği Rapor, s. 21.
5. TBMM. , ZC. İC. 5, Celse: 3, s. 58-59.
6. Bu raporu Antalya bölgesi ile çalışmamızdan dolayı bana verme lütfunda bulunan bölümümüz elemanlarından Arş. Gör. Dr. H. Veli Aydın'a teşekkür ederim.
7. Bu ev Akif (Sarıoğlu) Bey'e ait olup Işıklar caddesindeki, eskiden vali konağı olan şimdi öğretmenevi olarak hizmet gören binanın karşısında bulunmaktaydı. Cahit Akıncıoğlu, Antalya, 1925, E. Yarbay.
8. 52. Alayın kumandanı Miralay (Albay) Celal Bey'dir. Muhammet Güçlü, "Antalya'da Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Faaliyetleri", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, 1994/9, s. 327-337.

İNTİHABAT ENCÜMENİ ZABIT DEFTERİ

Salihli'de 1923 Belediye Meclisi Azalığı Seçimi

HASAN TÜRKER

Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü öğretim üyesi

Günümüzde, çoğulcu ve katılımcı demokrasi ilkelerini yaşama geçiren[1] yönetim şekli olarak kabul edilen yerel yönetim uygulaması, birçok ülkenin tarihinde olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda da ancak yakın zamanlarda başlamıştır.[2] Yerel yönetim anlayışının yarattığı en önemli örgütlenme olan belediye, Osmanlı kentleri için 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmış bir olgudur.[3] Batılı anlamda belediye kurma yolunda ilk girişim Kırım Savaşı sırasında İstanbul'da görülmüştür. İstanbul dışındaki Osmanlı kentlerinde belediye örgütlenmeleri konusundaki ilk düzenlemeler 1860'lı yıllarda gündeme gelirken,belediye örgütünün hukuksal olarak temelleri I. Meşrutiyet döneminde atılmıştır.[4] Meclis-i Mebusan tarafından 1877'de yapılan Vilayat Belediye Kanunu bazı değişikliklerle birlikte 1930 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.

Vilayat Belediye Kanunu her şehir ve kasabada seçim yoluyla bir belediye meclisi oluşturulmasını isterken, belediye meclisi seçimlerini yürütmek üzere yine, her şehir ve kasabada bir "İntihabat Encümeni" oluşturulmasını emrediyordu.[5] Vilayat Belediye Kanunu ayrıca, İntihap Encümeni'nin kuruluş, görev ve yetkilerini net bir şekilde ortaya koyarken, 28. maddede yer alan hükmü ile de encümenin kuruluşundan, görevinin bitimine kadar cereyan eden gelişmelerin tutanağa kaydedilmesini istiyordu.[6]

Salihli'nin işgalden kurtuluşundan yaklaşık altı ay sonra yapılan "Belediye Meclisi Azası" seçimini gerçekleştirmek üzere, Vilayat Belediye Kanunu'nun 21. maddesine göre oluşturulan, "Salihli Belediye Meclisi İntihab Encümeni"nin 28. madde hükümlerine göre hazırlanan zabıt tutanağını sunuyoruz.

Salihli'nin Camii Atik Mahallesinden	Ahmet Halis Efendi	aza	m*
	Ortaköylü Mustafa Efendi	aza	m
	Arnavut Mustafa Behçet Efendi	aza	m
	Alaiyeli Hacı Mehmet Ağazade Ömer Efendi	aza	m
	Süleyman Ağazade Bekirağa	hali**	
Salihli'nin Reşadiye Mahallesinden	Çolak Hocazade Nuri Efendi	hali	
	Şerif Ali yerine Nuri Efendi	aza	m
	Molla Mehmet Mahdumu Eşref Efendi	hali	
	Hacı İbrahimoğlu Alirıza	hali	
	Helvacı Şerif Ali Usta	aza	mustafi 16 Nisan 39
	Dereköylü Ali Molla	aza	m
Salihli'nin Hamidiye Mahallesinden	Simsar İbrahim Efendi	hali	
	Eczacı Salih Efendizade Şükrü Efendi	aza	m
	Kemahlı Ahmet Efendi	hali	
	Doktorzade Tevfik efendi	aza	
	Mukavelât Muharririzade Ahmet Muhtar Ef.	aza	m
Salihli'nin Sultaniye Mahallesinden	Raufbeyzade İhsan Bey	hali	
	Derici Abdülgani Ağa	aza	m
	Kasabalı Abdullah Dayı	hali	
	Şabanoğlu İsmail	hali	
	İsmail Dayı oğlu İsmail	aza	m

* m: mevcut
** hali: boş

NUMARA / 1

Belediye İntihabat Kanununun yirmi birinci maddesi ahkâmına tevfikan mahallâtdan vürûd eden tezkerelerde heyet-i encümene intihap olunan zevat kur'a keşide olunarak on kişi tefrik ve belediye intihabat encümeni teşkil olunmaklığına karar verildi. 9 Nisan 339 [1923].

NUMARA / 2

Encümen azasından Şerif Ali Usta'nın meşguliyetine binaen vuku-ı istifasıyla İntihabat Kanununun yirmi ikinci maddesi[7] mucibince, Reşadiye Mahallesi'nden hali kur'a keşide eden Molla Mehmet mahdumu Eşref ve Çolak Hocazade Nuri Efendiler namına kur'a keşide olunarak Çolak Hocazade Nuri Efendi aza olarak kur'a isabet etmekle mumaileyhin dahi encümen meclisine davet olunması hususuna karar verildi. 16 Nisan 339.

NUMARA / 3

Mahallâtdan vürûd eden intihabat defterini tetkik etmek üzere,[8] encümen azasından Ahmet Efendi, Alaiyeli Hacı Mehmet Ağazade Ömer Efendi, Salih Zeki biraderi Şükrü Efendi, Doktorzade Ömer Efendi, Tevfik Efendi, Derici Abdülgani Ağa 15 Nisan 339 tarihli varaka-i davetiyeye imza ettikleri halde adem-i icabet ederek ekseriyet hasıl olmadığından yarın alaturka saat dörtte teşrifleri için davetname tastirine karar verildi. 16 Nisan 339.

NUMARA / 4

Belediye Kanununun yirmi üçüncü maddesine tevfikan aza intihab olunmağa salahiyetli bulunanların mahallâtdan talep edilen defterleri vürûd etmiş ve encümenimizce tetkikatı icra edilmiş ve zeyl-i kanunun birinci maddesinde belediye intihabatında vergi kaydı ilga edilmiş olmasına mebni vergi kaydına müracaata lüzum kalmamış olduğundan[9] ale'l-usul müddet-i muayenesi zarfında

İntihabat Encümeni Zabıt Defteri'nin ilk iki sayfası.

ikişer kıt'a müntehab ve müntehib defterlerinin tanzimine karar verildi. 17 Nisan 339.

NUMARA / 5

Belediye İntihabat Kanununun yirmi dokuzuncu maddesinde müntehab ve müntehib zevâtın esâmilerini mübeyyin defatirin ta'likinden beş gün mukaddem ilân ile defterlerin sekiz gün muallak kalacağına ve bu müddet zarfında vuku bulacak itirazlar ile bu itirazlar üzerine verilecek kararlar hakkında edilecek istinaf müddetleri ve bu müddetlerin hitamında itiraz ve istinaf kabul olunmayacağı ahkâm-ı kanuniyeden olmakla kanun ahkâmına tevfikan 24 Nisan 339 tarihinde ilânnâmeler camii şerif kapılarına ilsâk olunup müddeti hitam bulmuş olduğundan müntehib ve müntahab zevâtın esamilerini mübeyyin tanzim olunan iki kıt'a defterin sekiz gün muallak kalmak ve müddet-i hitamında defatir kaldırıp intihaba hakkı olanların intihab ve altı zevâtın intihab olunarak reylerin sandığa vaz olunacağına zir-i deftere meşruhât ile ta'liki hususuna karar verildi. 29 Nisan 339.

NUMARA / 6

Müntehab ve müntehib zevâtın esâmilerini mübeyyin muallak olan iki kıt'a defterin müddeti hitam olduğundan kaldırılarak çarşamba gününden itibaren reylerin sandığa vaz'ına mübaşeret olunup encümen azalarından birer kişinin münâvebeten sandık başında bulunması hususuna karar verildi. 8 Mayıs 339.

NUMARA / 7

Polis memuru Tahsin Efendinin kaim-makam Bey tarafından getirdiği evâmir üzerine Encümen Reisi Hüseyin Efendi'nin bulunamamasından ve hastalığından yerine eremez diye, ittifak-ı ârâ ile Abdülgani Efendi'yi Belediye İntihabat Heyeti Encümeni Riyasetine tayin ederek sandığı açtık. 10 Mayıs 339.

NUMARA / 8

İntihabata fesad karıştığı hakkındaki makam-ı kaim-makaminin tezkeresine verilecek cevaba karşı, verilecek emrin vüruduna kadar intihab sandığının kapalı tutularak rey varakası kabul edilmemesi muvafık olunmayacağından, emir vürudunda ahkâmına tevfikan ibkayı muamele edilmek üzere bersabık sandığın küşad ve rey varakalarının kabulüne, devamına karar verildi. 13 Mayıs 339.

İşbu kararda kaim-makamın fesadat hakkında vermiş olduğu müzakereyi intihabat da fesad olmayıp, bu mazbataya lüzum görülmediği ve yarından itibaren sandığın küşa-

dı ve intihabatın devamı reyindeyiz. 13 Mayıs 339.

NUMARA / 9

11/12 Mayıs 339 Tarih ve 35 numara ile varid olub encümenimizce mevki-i müzakereye vaz edilen tezkere-i âliyelerinde, riyaset-i mezkûrenin, intihabata fesad karıştırıldığı hakkındaki iş'arı, calib-i nazar-ı dikkat olunmağla hemen ahkâm-ı kanuniyeye tatbik edilmek üzere şahsi ve maddi tayini suretiyle keyfiyetin intihab encümeni mazbatasıyla acilen ve muvazzahan inbâ'sı lüzumu emir ve iş'ar buyrulur. Keyfiyet ariz ve amik tetkik edildi. Şehr-i hilalin onuncu Perşembe günü akşamüzeri ezani on iki râddelerinde, tahrirat katibi Sıdkı Efendi tarafından riyaset-i mezkûreye hanesinde tebliğ edilen 10 Mayıs 339 tarih ve 279/156 numarolu tezkere-i âlilerinde, dahil-i kasabada belediye intihabatına iştirak edecek olan amele sınıfının gündüzleri encümen-i intihabın ictimâ ettiği evkatda kasaba haricinde işbaşında bulunmalarına binâen, intihabata iştirak edemedikleri vuku bulan şikâyatdan anlaşılmakta olduğundan bahsle Vilayet Belediye Kanununa tevfikan hakk-ı intihabı olan umum ahalinin işbu intihaba iştiraklerini temine ramazan münasebetiyle bu günden itibaren ba'de-t-terâvih iki akşam encümen-i intihabın ictimâi ve keyfiyetin münâdi marifetiyle ilanı tensib edildiği ve ona göre ifâ-yı muamele olunması lüzumu emir buyrulmuş ve bittabi emr-i âlileri vecihle riyaset tarafından encümenimizce davet edilerek keyfiyet tebliğ ve ahkâmı infaz edilmek lazım gelir iken buna intizar etmeksizin zat-ı kaimmakamileri yevm-i mezkûr akşamdan sonra alaturka saat yarım raddelerinde istasyonda gazete satıcısı Numan'a ahalinin ba'de-t-terâvih belediyeye gelib rey varakalarını vermeleri için camilerde nida etmesini emir buyurmuş olmalarına merkum Numan ifade etmiş olması ba'de-t-terâvih dahi emriniz üzerine polis memurlarından Tahsin Efendi, encümen-i odacı vasıtasıyla celb ve ictima ettirmesi ve reisin hastalığı dolayısıyla hazır bulunamadığı memur-u mumaileyh tarafından arz edilmesi üzerine, mevcut encümen azalarından birini reis intihabıyle işe bakılmasına tekrar emir buyurdukları tebliğ edilmekle mevcut yedi azadan Ömer ve Şükrü Efendiler adem-i muvafakatla ictimaı terk etmiş ve mütebâki beş aza ile sandığın küşad ve rey varakalarının kabulüne dair bir tavır ki leffen takdim kılınan bir karar verilerek muamelata devam edilmiş ve bu esnada hariçten Mevlüd Necmi Efendi isminde bir efendi gelerek kanunen encümenin katib vazifesini ifka ile mükellef belediye katibi mevcud iken karar-ı mezkûru kendisi tanzim ve tahriratının suretiyle işe karışmış yevm-i mezkûr ise intihab sandığının küşadının üçüncü günü akşamı olup daha hitam müddetine yedi gün bir olmasına ve o gece hastalığı dolayısıyla hazır bulunamayan reisin ertesi günü encümenimizi içtimaa davetle o gece ve daha ertesi gece emrinizi infaza müddet ve vakit müsaid iken bu babdaki isticale sâik olan esbabın bilinememesi ve herhalde o gece bu muamelatın devamı icab ediyor idi ise encümene riyaset etmesi kanun icabından olan belediye riyasetine belediye azasından bir zatın davet edilerek vekalet ettirilmesi icap eder iken, encümenden bir reisin intihabına emir buyrulması ve vâkıf-ül arz belediye katibi mevcud iken, Mevlüd Necmi Efendi'nin işe el sürmesi gerek, yirmi yaşından dûn ve gerek ta'lik edilen defterlerde esâmileri olmayan eşhasın dahi rey varakaları atmış olduklarının anlaşılması riyasetçe, vazife-i encümene müdahale suretinde telakki edilerek 11/12 Mayıs 339 tarih ve 78 numarolu ariza ile meseleyi zat-ı âlilerine arz etmeye mecbur etmiş olduğundan keyfiyet zat-ı âlilerince de tetkik ve teemmül buyrularak ne yapılmak icap ediyorsa emir ve iş'ar buyrulması ma'rızında işbu mazbatamız tanzim ve takdim kılındı. 13 Mayıs 339.

NUMARA / 10

Belediye intihabatının mebdei olan 9 Mayıs 339 Çarşamba gününden itibaren on gün, reylerin sandığa vaz ve kabulü ahkâm-ı kanuniyeden olub şehr-i Mayısın on altıncı günü arefe ve dört gün bayram ki cem'an beş gün eyyâm-ı ta'tiliye müstesna olmak üzere Mayısın yirmi birinci Pazartesi günü sandığın küşad ve reylerin dört gün daha kabulüne müttelikan karar verildi. 15 Mayıs 339.

NUMARA / 11

15 Mayıs 339 tarihinde, Mayısın on altıncı Çarşamba günü arefe olmak hasebiyle bayramın beşinci bugünkü Pazartesi gününe kadar intihab sandığının mesdûd kalacağı karargir olmuş idi. Mezkur kararda Mayısın dokuzuncu Çarşamba gününden, on altıncı Çarşamba gününe kadar yedi gün sandık küşade bulunmuş olduğuna ve müddet-i intihabın kanunen on gün devam edeceği sarih bulunmasına nazaran, bayram tatilinin hitamında üç gün daha sandığın küşad ve intihabın kabul edilmesi lazım gelir iken, arada geçen Cuma da eyyam-ı ta'tiliyeden addedilerek dört gün daha intihabın kabulüne karar verilmişse de Belediye Kanununun otuz üçüncü maddesinde müddet-i intihab on gün tayin edilerek Cuma'nın eyyam-ı ta'tiliyeden addedileceği-

ne dair bir kayıt olmadığından, münâdi vasıtasıyla da ilan edildiği vecihle bugünden itibaren sandığın küşadına ve üç gün daha intihab varakasının kabulüne karar verildi. 21 Mayıs 339.

NUMARA / 12

Müddet-i intihab olan onuncu günün hitamına mebni küşad edilen sandık, bit-ta'dad altı yüz adet zuhur eden intihab varakası mukaddemâ sekiz gün müddetle muallak kalan defterlerle icra kılınan tathikat ve tetkikatta mezkûr altı yüz adet varakadan, iki yüz doksan dokuz kıt'ası defterde esâmisi olmadığı halde itiraz etmemek suretiyle ol babdaki hakkını iskat etmişlerle, yirmi yaşından dûn olanlar tarafından atılmış evrak olduğu anlaşılmakla, mezkûr iki yüz doksan dokuz evrakın keen-lem-yekûn add ile hıfz ve mülebâki defterde esamisi olanlar taraflarından atıldığı anlaşılmış olan üç yüz yedi varaka-i intihabiyenin muteber addedilerek tasnif-i ârâ icrasına karar verildi. 31 Mayıs 339.

NUMARA / 13

Rey Adet	Esâmi
200	Alaşehirli Mehmet Necmi Efendi.
197	Mevlüd Necmi Efendi.
195	Ortaköylü Mustafa Efendi.
185	Hafız Şükrü Efendi.
182	Tavaslızade Halil Efendi.
118	Ahmet Halis Efendi.

Belediye Kanununun yirminci maddesine tevfikan bu kere icra kılınan intihabatda balâda isimleri muharrer olduğu üzere Mehmet Necmi Efendi 200 ve Mevlüd Necmi Efendi 197 ve Ortaköylü Mustafa Efendi 195 ve Hafız Şükrü Efendi 185 ve Tavaslızade Halil Efendi 182 ve Ahmet Halis Efendi 118 rey kazanmış olmalarıyla Meclis-i Belediye azalığına iktisab-ı ekseriyet-i ârâ eylemiş olduklarından ale'l-usûl mazbatasının tanzim ve makamı Kaim-makamîye'ye takdim ve Belediye Kanununun otuz yedinci maddesine tevfikan azalık için en ziyade rey kazananlardan bed ile sırasıyla on iki zatın esamisini mübeyyin bir cetvelin tanzim ve inde'l-icâb müracaat olunmak üzere Meclis-i Belediye odasına ta'likine karar verildi. 2 Haziran 339

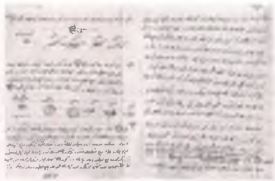

NUMARA / 14

Mazbata Sureti.

Bu kere yeniden icra kılınan kazamız Meclis-i Belediye azalığı intihabında balâda isimleri muharrer olduğu üzere Alaşehirli Mehmet Necmi Efendi iki yüz ve Mevlüd Necmi Efendi yüz doksan yedi ve Ortaköylü Mustafa Efendi yüz doksan beş ve Hafız Şükrü Efendi yüz seksen beş ve Tavaslızade Halil Efendi yüz seksen iki ve Ahmet Halis Efendi yüz on sekiz rey kazanarak ihraz-ı ekseriyet-i ârâ eylemiş olduklarından ale'l-usûl makam-ı âlilerinden kendilerine tebliği ve aza-yı mûmâileyhüm miyânında bulunan Mevlüd Necmi Efendi hakkında riyasetçe cihet-i askeriye ile sebk eden iş'ar ve istiş'arı hâvi 7 Mayıs 339 tarihli takrir dahi rabten takdim kılındığı ma'rızında iş bu mazbata-i acizanemiz tanzim ve takdim kılınır. 2 Haziran 339.

1. Selahattin Yıldırım, *Yerel Yönetim ve Demokrasi*, İstanbul, 1993, s. 33.
2. İlber Ortaylı, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Yerel Yönetimler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. I, s. 231.
3. Erkan Serçe, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Belediye(1868-1945)*, İzmir, 1998,
4. Ortaylı, *age*, s. 242.
5. Vilayat Belediye Kanunu 21. madde: "İntihab senesi şehr-i kanun-ı evvel hulûlünde emr-i intihabın icrasına nezaret etmek üzere bir intihab encümeni teşkili için her mahallenin imam ve papaz ve hahamlarından hakk-ı intihaba salahiyetli ahali-i mutebereden iki kişinin ismi taleb ve bunlar her kaç kişiye baliğ olursa cümlesi daire merkezine davet olunub lâ-akall yirmisi hazır olduğu halde olanların cümlesinin isimine kur'a çekilerek içlerinden on kişi tefrik ve bu suretle bir intihab encümeni teşkil olunur ve encümenin teşkili en nihayet onuncu günü hitam bulur ve bu encümence daire-i belediye reisi riyaset eder." *Muhtasar Mecelle-i Umur-u Belediye*, s. 60-61.
6. Vilayet Belediye Kanunu 28. madde: "İntihab encümeni bidâyet teşkülünden hitam-ı muamelatına kadar encümence cereyan eden müzakeratı bir defter-i mahsusa zabt eder." *Muhtasar Mecelle-i Umur-u Belediye*, s. 88.
7. Vilayat Belediye Kanunu 22. madde: "İntihab encümeni azalığı için isimine kur'a isabet edenlerden istifa eden bulunursa onun yerine isimine kur'a çıkmayanlardan tekrar kur'a keşidesiyle kime isabet ederse o tayin olunur." *Muhtasar Mecelle-i Umur-u Belediye*, s. 61.
8. Vilayat Belediye Kanunu 23. madde: "İntihab encümeni maritetiyle şehir ve kasaba dahilinde olub aza intihab etmeğe ve aza intihab olunmağa salahiyeti bulunanların mahallatından defteri istenilerek ve emlak defterine müracaat olunarak iki kıt'a defteri nihayet on beş gün zarfında tanzim edilecek ve defterin birer nüshası ayın yirmi beşinci günü cami veya sair mabed kapısı yanlarına taalluk olunub bu defterler sekiz gün muallak kalacak ve bunların muhafazası mesuliyetleri tahtında olmak üzere mahalli zabıtasına havale kılınacaktır." *Muhtasar Mecelle-i Umur-u Belediye*, s. 86-87.
9. TBMM 2 Teşrin-i evvel 1920'de kabul ettiği yasayla belediye seçimlerinde aranılan vergi kaydını kaldırırken, seçmen yaşını yirmiye, seçilebilme yaşını da yirmi beşe indirmiştir. *Muhtasar Mecelle-i Umur-u*

EPHEMERA

20. yüzyılın ilk yıllarında Brüksel "Senez-Sturbelle" çikolata paketlerinden çıkan kartlar. Ön yüzünde ülkelerin bayrak, para ve pulları, arka yüzünde ise haritaları yer alıyor. Orijinal boyutlar: 41 x 64 mm. Mısır ve Türkiye bayraklarındaki benzerlik, Mısır'ın o yıllarda Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı bir hıdivlik olması nedeniyledir.

Ephemera Derneği'nden Burçak Evren'in koleksiyonundan alınmıştır.

Oğuz Tekin: Sikkelerdeki Tarih

ATİLLA LÖK

Toplantının bant çözümlerini yapan Esma Onaç'a teşekkür ederim.

Tarih Vakfı tarafından düzenlenen "Tarihçinin Mutfağı" toplantılar dizisinin mart ayı konuğu Oğuz Tekin'di. Toplantı 18 Mart'ta Bilgi-Belge Merkezi'nde yapıldı.

Doç. Dr. Oğuz Tekin, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Klasik Arkeoloji öğrenimi gördükten sonra 1984'te Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı'nda araştırma görevlisi olarak yer almış. 1987'de yüksek lisansını, 1991'de de doktorasını tamamlamış. 1993'ten bu yana İstanbul Üniversitesi'nde doçent unvanıyla görevli bulunan Oğuz Tekin çalışmalarını Antik Nümismatik (Yunan, Roma ve Bizans sikkeleri) üzerinde yoğunlaştırmış.

ESKİ ÇAĞIN MEDYASI

Lidyalılar tarafından icat edilen sikke; bir görüşe göre kamu harcamalarının karşılanması, diğer bir görüşe göre ise de günlük ihtiyaçlar için yapılan değiş tokuşlarda standart bir değişim aracına sahip olma ihtiyacından doğmuş. Her sikke üzerindeki yazı ve simgelerle, basıldığı dönemin ve toplumun kendine özgü kültüründen ve yaşam biçiminden izler taşır. Oğuz Tekin sikkenin, özellikle ilkçağda, sadece ekonomi alanında kullanılmadığını belirtiyor:

"Sikkeler eskiçağ dünyasının hatta ortaçağın, İslam dünyasının, Osmanlı'nın bir tür aynası niteliğindedir. Bugün cebimizde taşıdığımız paraların üzerinde birtakım resimler ve yazılar var; geçmişe gidildikçe bunlar çok daha fazlalaşıyor, çok daha zenginleşiyor ve çok sık sikke basıldığı için konular da çeşitleniyordu. İmparatorlar değiştikçe imparatorların portreleri değişiyordu, yaptıkları işler, propagandalar, her türlü şey sikkeyle ilişkiliydi. Günümüzde olduğu gibi, televizyon, gazete, basın olmadığı için sikkeler bir anlamda o dönemin medya işlevini de yerine getiriyordu. Örneğin Roma İmparatorluğu'nda imparator değiştiği zaman, ancak Roma'dakiler bunu biliyordu, oysa sikke basılınca imparatorun imajı bütün Akdeniz dünyasına yayılıyor ve kendi adı, unvanları, hangi tanrılara inandığı, ne tür işler yaptığı kısacası her şey yeni sikkeler ile öğreniliyordu."

Oğuz Tekin Tarihçinin Mutfağı toplantısında sikkelerden örnekler de gösterdi.

İLGİSİZLİK

Türkiye'de yok denecek kadar az nümismat olduğunu belirten Tekin, bu olumsuzluğa ek olarak, tarihçilerimizin de nümismatikle ilgilenmediğini vurguluyor:

"Bence nümismatikle desteklenmeyen bir tarih çalışması çoğu zaman eksik kalır. Benim konum Eskiçağ Tarihi ve Antik Nümismatik, ancak Osmanlı sikkelerine de ilgi duyuyorum. Türkiye'de Osmanlı tarihi, sosyal tarih, kültürel tarih ya da siyasal tarih alanında yapılan çalışmaları da bu nedenle, yani nümismatikten yeterince yararlanılmadığı için eksik görüyorum, ekonomi tarihini özellikle. Şimdi diyelim ki, tarihçi arşive giriyor, arşivde belgeler üzerinde çalışma yapıyor, bu belgelerde, denebilir ki, 'Fatih Sultan Mehmed Akçe'nin değerini şu kadar düşürdü'. Tarihçi bu bilgiyi alacak, kullanacak, kitabına geçirecek; ama bunun test edilmesi lazım. Ne

yapılması gerekiyor? Müzeye gidip Fatih Sultan Mehmed döneminde basılan Akçelerin gramları ölçülmeli. Belki ferman çıktı, öyle bir uygulama için girişimde bulunuldu, ama gerçekleşmedi; bunu göreceğiz. Dolayısıyla bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de tarih ve arkeoloji alanında çalışanlar için nümismatik vazgeçilmez bir bilgi kaynağı. Tabii tarihçilerden nümismatiği bilmesi, sikkeyi öğrenmesi beklenemez ama hiç olmazsa yapılan çalışmalara bakılması gerekiyor."

DEPOLARDAKİ SİKKELER

Oğuz Tekin Türkiye'deki müzelerin sikke açısından çok zengin olduğunu, ancak yeterli nümismat olmadığı için bu sikkeler üzerinde sağlıklı çalışmalar yapılamadığını belirtiyor:

"Türkiye'de hiçbir müzenin sikke kataloğu yoktur ve hemen hemen hiçbir bilim adamının da bu müzelerdeki sikkelerin kataloğunu yapmak üzere bir girişimi yoktur. Sikkeler müzeye ya arkeolojik kazılar yoluyla giriyor, ya kaçakçılık sırasında yakalanıp müsadere yoluyla giriyor ya da köylüler, vatandaşlar ellerindeki sikkeyi ya da bir defineyi müzeye satıyor. Bu şekilde müzelerimizin hemen hepsi sikke açısından çok zengin, ama gelin görün ki bir sikkeyi görmek istediğiniz zaman gösteremezler. Çünkü onların sağlıklı envanterleri yoktur. Yani, 'Ben falanca sikkeye bakmak istiyorum' dediğinizde, size hemen gösteremezler, 'Buyurun arayın siz bulun' diyeceklerdir. Binlerce, milyonlarca sikke bu şekilde depolarda bekliyor."

1977 yılında Nezahat Baydur'dan nümismatik dersi alan Tekin, bitmiş olmasına rağmen üçüncü ve dördüncü sınıfta bu dersi tekrar almış. Daha sonra nümismatik üzerine çalışmaya karar veren Tekin, bir yıl boyunca Roma imparatorlarını ezberlediğini, çünkü nümismatiğin çok geniş bir perspektif gerektirdiğini belirtiyor:

"Nümismatik yalnızca sikkenin üzerindeki resimler ve yazılar demek değildir. Bu sikkeyi kim üretti? Diyelim ki, Büyük İskender'in bir sikkesi. Büyük İskender'i bilmek zorundasınız; kimdir, ne yapmıştır, döneminde hangi olaylar olmuştur? Bizans sikkelerini çalışacaksınız; Bizans tarihini bilmeniz gerekiyor, o yazıyı, o tipi, o imparatorları... Dolayısıyla mitoloji bilmeniz gerekiyor, din tarihi, mimarlık bilmeniz gerekiyor."

KEŞFEDİLEMEYEN NÜMİSMATİK

Nümismatik çok zevkli ve güzel bir alan olmasına rağmen Türkiye'de birçok kişi tarafından henüz keşfedilememiş. Tekin, öğrencilerini bu alana entegre edebilmek ve böylesine zevkli bir alanı başka insanlarla paylaşabilmek için, onları çalışmalarına ortak ettiğini ve nümismatiği keşfetmelerini sağlamaya çalıştığını belirtiyor:

"Asistan alamıyoruz ama öğrencilerimi bu işe entegre etmek için çalışıyorum. Örneğin; Yapı Kredi koleksiyonundaki sikkeleri hazırlarken bir öğrencim yardım etti, önsözde ona teşekkür ettim. Şimdi Bizans sikkeleri çıkıyor; yine bir öğrencim devamlı fişlemelerle uğraşıyor, bilgisayar çıkışlarını kontrol ediyor. Sivas definesinde yine bir öğrencimle birlikte çalıştık. Yani her bir öğrenciyi bir çalışmanın içine entegre ederek, hem önsözde onun adını yazıyoruz, o kişi onurlanıyor, 'Benim de bu işte payım var' diyor, hem de bir çalışmanın nasıl yapılacağını görmüş oluyor. Geçen toplantılardan birisinde Nurhan Atasoy sanıyorum söylemişti; her alanda bu geçerli, öğrenciyi hemen korkutmamak gerek, yani nümismatik işte çok detaylı vesaire... Hayır! İçine girsin yavaş yavaş, hem öğrensin hem kendini ilerletsin, ben bundan yanayım. Yoksa her şeyi bilip de başlamak demek, belki de hiç başlamamak demektir."

ALTIN BOYNUZ

Oğuz Tekin, öğrencilerin nümismatiği öğrenebilmeleri için sadece ders vermenin yeterli olmayacağını düşünerek, yüksek lisansı sırasında öğrencilere yönelik *Antik Nümismatik ve Anadolu* isimli kitabı hazırlamış. Daha sonra doktora tezine başlayan Tekin, Türkiye'deki çalışma koşullarının zorluğu yüzünden Sorbonne Üniversitesi'ne gitmiş. Fransa'da dört yıl kaldıktan sonra Türkiye'ye dönen nümismat, Türkiye'de yapılmış olan nümismatik çalışmalarını sistematik bir hale getirmek için *Antik Anadolu Nümismatiği Bibliyografyası* adlı eseri hazırlamış. Nümismatikle ilgili daha birçok eserde imzası olan yazar, tarih araştırması yaparken nümismatikten yararlanmanın gerekliliğini birkez daha vurguluyor:

"Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü'nden çıkan *Eskiçağda İstanbul*'da daha önce İstanbul konusunda hazırlanan çalışmalardan farklı olarak, nümismatik

ekseninde İstanbul'u işledik. Yani eskiçağda İstanbul'un tarihini, kültürünü ele alırken paralarıyla beraber işledik; hangi tanrılara tapmışlar, mimarlık açısından nasıl bir düzeydeydiler vb. Sikkelerin üzerindeki resimlerden buna ulaşmaya çalıştık, çok ilginç bir şey oldu; Tarih Vakfı'nın Habitat Sergisi sırasında ilk defa, Haliç'e 'Altın Boynuz' denmesinin sebebini yapığımız bir panoyla orada gösterdik. Bunun tek ve esas nedeninin, palamut balığı olduğunu ortaya koyarak böyle bir tanıtımda bulunduk. Çünkü daha Roma döneminde yaşamış Plinius bize anlatıyordu, 'Biz buraya Altın Boynuz diyoruz, çünkü burası palamut kaynıyor, elimizi attığımız zaman yakalıyoruz. Zaten Haliç bir boynuz gibidir, biz bu bereket boynuzuna 'Altın Boynuz' dedik, çünkü burası balık kaynıyor'. Balığın adı da *pelamydes*, yani palamut balığı. İstanbul'un sikkelerine baktığımız zaman paraların üzerine palamut balığı konulduğunu görüyorsunuz. Yani bugün Türkiye Cumhuriyeti'nin paralarında Atatürk'ün resmi vardır, Amerika'da George Washington'ın resmi; her ülke kendi önemsediği şeyi koyar. Byzantion kenti de balığı, palamut balığını önemsemiş ve bizim sembolümüz budur demiş. Palamut balığını belki 200 yıl boyunca, belki 300 yıl boyunca bütün Roma İmparatorluğu dönemi boyunca sikkelerine koymuş. Yani tarihi yaparken, tarihi yazarken nümismatikten yararlanmanın, sikkelerden yararlanmanın insanı ne kadar geliştirdiğini, perspektifi ne kadar genişlettiğini de görüyoruz. Nümismatik bize birçok konuda yardımcı oluyor."

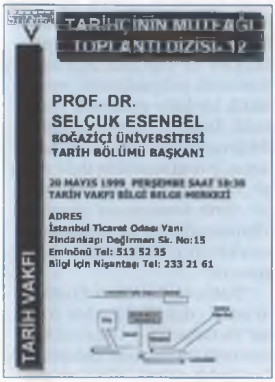

GEÇMİŞİN İCADI

Tekin, toplantıyı izleyenlerden gelen bir soru üzerine, tarihçilerdeki karşı konulmaz yaratma ihtiyacının zaman zaman geçmişin icadı noktasına ulaştığını ve bunun da tarih araştırmalarındaki en önemli unsurlardan biri olan objektifliği zedelediğini vurguluyor:

"Bilgi sahibi olmadan fikir sahibi olmak çok tehlikeli bir şey. Maalesef eskiçağ olsun, ortaçağ olsun, hangi konuda olursa olsun, insanlar hep bir şeyler söylemişler: Haliç'te gemiler batmış güya, ışıldıyormuş ondan Altın Boynuz denmiş. Ayyıldız için de, savaş sırasında yerde kan varmış, üzerine Ay ile yıldız düşmüş; bu, Türk motifiymiş... Hayır böyle bir şey yok, İsa'dan yüzyıllarca önce bile Byzantion'un, İstanbul'un sikkelerinde hilal ve yıldız var. Tabii bu, hoşlanmasak da, şu demek: Byzantion'u Orta Yunanistan'daki kolonistlerden Megaralılar gelip kurmuşlar. Megaralıların kendi sembolü bu. Yani hilal ve yıldız orada da var, dolayısıyla gelip İstanbul'u kurunca buradaki sikkelerinde de hilal ve yıldızı kullanıyorlar. Yani bunun ne 1071 Malazgirt Savaşı ile ne de Osmanlı ile alakası var. Hilal ve yıldız aslında çok eskiden beri, Pontos Krallığı'nda hep sevilerek kullanılan bir motiftir. Dolayısıyla bugünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin paralarında da hilal ve yıldız vardır, başka bir ülkenin de vardır; ama eskiçağda da örneklerini görüyoruz. Bu yüzden bazı şeyleri iyi bilip öyle fikir yürütmeli ve objektif düşünmeliyiz."

19 MAYIS ATATÜRK'Ü ANMA, GENÇLİK VE SPOR BAYRAMI'NIN TARİHSEL ARKA PLANI

Osmanlı'dan Cumhuriyete Gençlik ve Spor Bayramları

Dr. ÖZBAY GÜVEN
Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksek Okulu öğretim üyesi

5-7 Kasım 1998 tarihleri arasında Hacettepe Üniversitesi Spor Bilimleri Teknolojisi Yüksek Okulu Spor Bilimleri Derneği tarafından Ankara'da düzenlenen 5. Uluslararası Spor Bilimleri Kongresi'ne sunulan "19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramının Tarihsel Geri Planı" başlıklı bildirinden kısaltılmıştır.

Mektepli Gazetesi, no: 89 (31 Mayıs 1934).

SELİM SIRRI TARCAN VE İDMAN BAYRAMI

Ülkemizin milli eğitim, beden eğitimi ve spor hayatında büyük önemi bulunan ve her yıl 19 Mayıs'ta kutlanan "Gençlik ve Spor Bayramı"nın kökleri II. Meşrutiyet dönemine kadar gider. İlk "İdman Bayramı" Selim Sırrı (Tarcan) Bey'in şahsi teşebbüsüyle 29 Nisan 1916 Cuma günü Kadıköy'deki İttihad Spor Kulübü'nün çayırında tesis edildi.[1] Yurtdışında spor, kitle hareketleri ile yapılmakta ve zaman zaman halka gösteriler düzenlenmekteydi. Böyle bir etkinliği bizde de gerçekleştirmek isteyen Selim Sırrı, Avrupa'da yapılan cimnastik şenlikleri geleneğinin ülkemizde de yerleşmesinde öncülük etmiştir.

Selim Sırrı, öğrencilerinin ilerlemelerini tam bir bütünlükle halkın gözü önünde ortaya koymak ve o töreni de her yıl tekrarlayarak gelenekselleştirmek istiyordu. Bu amaçla tasarlanan "İdman Bayramı" veya "İlkbahar Talebe Bayramı", bir geçit töreni ile açılacaktı. O geçişte hep bir ağızdan söylenecek canlı bir beste arandı.[2] Avrupa devletlerinde yapılan cimnastik şenliklerini her yönüyle incelemiş olan ve Sokol cimnastik gösterilerinde müzisyen Leos Janacek'in özel olarak bu gösteriler için bestelediği *Sin Fonietta* adlı tanıtım müziğinin yer aldığından haberdar olan[3] Selim Sırrı, düzenlediği "İdman Bayramı" için de bunun gibi kalıcı bir müzik düşünüyordu. Vaktin darlığı ve bestekârların hazırlıksızlığı yeni bir yerli beste yaptırmak yerine, denenmiş bir yabancı besteyi adapte ettirmeye yönelttti.[4] İsveçli Felix Korling'in *Tre Trallade Jantor* (Şakıyan Üç Genç Kız) adlı bestesi *Gençlik Marşı* adıyla Türkçeye uyarlandı. Selim Sırrı, Türkçe güftesini Ali Ulvi'nin (Elöve) yazdığı bu parçanın bestesinde de ufak değişiklikler yaptı ve ilk kez 1916'daki "İdman Bayramı"nda çalınıp söyletti.[5]

Gençlik Marşı'yla, bu bayramdan üç yıl sonra, Kurtuluş Savaşı'nın ilk günlerinde de karşılaşırız: Mustafa Kemal'in Samsun'dan Amasya'ya giderken bindiği eski Mercedes Benz otomobil Havza sırtlarında su kaynatır. Bir su başında dururlar. Şafak sökmektedir. Su başını çevreleyen dağların başı dumanlıdır. Dağların üstündeki dumanlarla ülkenin o zamanki durumu arasında paralellik kuran Mustafa Kemal'in dudaklarından, *Gençlik Marşı*'nın şu dizeleri dökülür:

> Dağ başını duman almış
> Gümüş dere durmaz akar
> Güneş ufuktan şimdi doğar
> Yürüyelim arkadaşlar

Mustafa Kemal ve arkadaşları bu marşı söyleyerek yürürler.[6]

29 Nisan 1916'da yapılan birinci "İdman Bayramı"nda talebelerin cimnastik gösterileri ve spor müsabakaları tertip edildi. Selim Sırrı Tarcan'ın nezaretinde yapılan cimnastik gösterilerinde; önce küçüklerin terbiye-i cimnastikteki kol, bacak hareketleri, hareket teneffüsleri, egzersizleri, düzgün ve ahenkli bir şekilde yapıldı. Gösteri yapan talebelerin başı açık, üzerlerinde beyaz gömlek, siyah pantolon ve kırmızı kuşak vardı. Sonra Darülmuallimin-i Âliye'den 200 talebe, İsveç cimnastiklerinden örnekler verdi. Daha sonra ise aletli cimnastik gösterilerine geçildi. Talebeler, kasadan atlamalar ve taklalar sergiledi. 100 m sü-

29 Nisan 1916'da Kadıköy İttihad Kulübü sahasında düzenlenen ilk İdman Bayramı. Terbiye-i Bedeniye Müfettişi Selim Sırrı (Tarcan) Bey'in yönetiminde 200 gencin İsveç cimnastiklerinden çeşitli hareketler yaparken.
Özbay Güven arşivi

11 Mayıs 1917'de ikinci İdman Bayramı'nda düzenlenen sırıkla atlama yarışmasında Darülmuallimin-i Âliye'nin 349 numaralı öğrencisi İsmail Efendi 2,15 metreyi aştığı bu atlayışla birinci geldi.
Özbay Güven arşivi

rat yarışı, halat yarışı, "esaslı top" tabir edilen koltuk değnekleriyle oynanan futbol maçı yapıldı. Kazananlara ödülleri verildi.[7]

Yine İttihad Spor Kulübü'nün sahasında, 11 Mayıs 1917'de yapılan ikinci "İdman Bayramı"nda, ilk yılki etkinliklere ilaveten; muhtelif idman gösterileri ve sakatlanan, yaralanan ve bayılanlara ne şekilde ilk yardımda bulunulacağını gösteren tatbikatlar yapıldı. Bunun ardından şu branşlarda müsabakalar gerçekleştirildi: Yüksek atlama, uzun atlama, sırıkla yüksek atlama, cirit atma, disk atma, halat çekme, 100 m sürat koşusu, 800 m mukavemet koşusu ve bisiklet yarışı. Müsabakalarda kazananlara ödüller verildi.[8] Mustafa Kemal, Bu ikinci "İdman Bayramı"nı İttihat Spor Kulübü'nün şeref tribünlerinden izleyenlerin arasında Mustafa Kemal de vardır.[9]

CUMHURİYET DÖNEMİNDE CİMNASTİK ŞENLİKLERİ

İki yıl üst üste Darülmuallimin-i Âliye tarafından düzenlenen "İdman Bayramı"nı 1917'den sonra tekrar etmek, savaş nedeniyle mümkün olmadı. Ancak 11 sene sonra Mustafa Necati Bey'in Maarif Vekâleti zamanında, yine Selim Sırrı Bey'in (Tarcan) teşebbüsüyle 1928 Mart'ında Maarif Vekâleti, Cimnastik Şenliklerinin resmi bir şekilde kutlanmasını uygun gördü.[10] Bu suretle, 10 Mayıs 1928'de Ankara'da, 11 Mayıs 1928'de İstanbul ve İzmir'de[11] ve Türkiye'nin muhtelif şehirlerinde[12] Cumhuriyet mekteplilerinin gürbüz gençleri cimnastikten bedenen ve ahlâken elde ettikleri istifadeyi parlak bir surette göstermeye muvaffak oldular.

"Cimnastik Şenlikleri" veya "Terbiye-i Bedeniye Şenlikleri" Ankara'da 10 Mayıs 1928'de İstiklâl Sahası'nda yapıldı. Bu şenliklere kız ve erkek liseleri, Orta Muallim Mektebi öğrencileri iştirak ettiler. Maarif Vekâletinin kararıyla şenliklere on üç yaşından büyük altı yüz öğrenci katıldı. Şenlik başlarken tören alanına gelerek beden hareketlerini seyreden Gazi Mustafa Kemal öğrencilere iltifatlarda bulunur.[13]

Şimdiki Taksim Gezisi'nin bulunduğu yerde bulunan eski Topçu Kışlası'nın avlusunda düzenlenen birinci "Cimnastik Şenlikleri"ne muhtelif liselerden, muallim mekteplerinden ve orta mekteplerden bin kız ve iki bin erkek öğrenci iştirak eder.

Selim Sırrı'nın, şenlikler münasebetiyle verdiği nutuk şöyledir:[14]

> Muhterem Efendiler!
> Türkiye Cumhuriyeti maarifi tahsil ve terbiyesini üzerine aldığı vatan yavrularının fikirleri gibi bedenlerine de nasıl itina ettiğini göstermek için, her sene cimnastik şenlikleri tertibine karar vermiştir. Bu şenliklerin birincisine memleketimizin muhtelif şehirlerinde kız ve erkek on iki bin Türk çocuğu iştirak etti, bugün bu dakikada istikbalin bu muazzam irfan ordusu beden mümaresleri yapmaktadır.
> Muhterem Efendiler! Bilirsiniz ki cumhuriyet mektepleri hayat mücadelesine milliyetperver insan hazırlayan birer irfan ocağıdır. Gayemiz gençleri tedricen serbestiye alıştırmak, vicdanlarına ve cemiyete karşı vazifelerini öğretmek, irade ve istiklâllerini yolu ile kullanmayı kendilerine göstermektir.
> Cimnastik ne bir hüner, ne bir marifet, ne de güçlü kuvvetli olanlara inhisar etmiş bir san'at değildir. Şuurlu bir terbiye vasıtasıdır. Gençler cimnastik sayesinde kuvvetlerini

tasarruf ve hüsnü idare etmeyi öğreneceklerdir. Vücut egzersizleri ruhun ve fikrin yükselmesine hadim oldukça makbuldur. Cimnastikten kadın, erkek, büyük, küçük her yaşta herkes istifade edebilir. Mekteplerimizde tatbik ettiğimiz beden terbiyesinin umumi gayesi uzviyetin sıhhat ve ahengidir. Kadınların beden terbiyesine ihtiyacı erkeklerden fazladır. Kuvvetli analar kuvvetli evlât yetiştirir. Türk kadınlığının itilâs için takip edeceğimiz yolu Büyük Gazi nutuklarından birinde şu sözlerle gösteriyor: "Türk kadını dünyanın en münevver, en faziletkâr ve en vakur kadını olmalıdır. Türk kadınının vazifesi vatanı müdafaaya kadir bir nesil yetiştirmektir." İşte biz de vatanı müdafaaya kadir nesiller yetiştirecek Türk kadını hazırlıyoruz. Karşınızda cimnastik yapmağa hazırlanan bu üç bin genç içtimai hayatın her türlü sıkıntılarına karşı koymak için fikren olduğu gibi bedenen de kendilerini hazırlamağa çalışıyorlar. Salim fikrin sağlam bedende bulunabileceğine hepsinin iman vardır.

Selim Sırrı Bey, bundan sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin ve onun banisi Gazi Mustafa Kemal şerefine üç defa "Yaşa" demiş; yine aynı kuvvetle yükselen ses stadyumu sarmıştır: "Yaşa, Yaşa, Yaşa."[15]

MİLLİ BAYRAMLARIMIZA GENEL BİR BAKIŞ

Milli Mücadele döneminin ilk bayramı, TBMM'nin açılışının birinci yıldönümünde, 112 sayılı kanunla kabul edilen 23 Nisan'dır. Bu bayram daha sonra çocuk bayramı 1935'ten itibaren de Ulusal Egemenlik Bayramı olarak kutlanmıştır. İkinci bayram olan "Hakimiyet Bayramı" 24 Ekim 1923'te 362 sayılı kanunla kabul edilmiştir (1935'te 2739 sayılı kanunla yürürlükten kaldırılmıştır). Üçüncü bayramımız olan "Cumhuriyet Bayramı" 19 Nisan 1925'te 628 sayılı kanunla kabul edilmiştir. Dördüncü bayramımız olan "30 Ağustos Zafer Bayramı" ise 1 Nisan 1926'da 795 sayılı kanunla kabul edilmiştir.[16]

Selim Sırrı Bey, 1928'deki birinci Cimnastik Şenlikleri'nin açılış konuşmasını yaparken.
Özbay Güven arşivi

1926'ya kadar yasalarla kabul edilen bu dört bayramı, niteliği itibariyle 19 Mayıs'tan farklı görünmektedir. 23 Nisan'da TBMM açılarak millet egemenliği fiilen uygulamaya konmuş, 30 Ağustos'ta saldırgan düşmana kesin darbe indirilmiş, 1 Kasım'da altı yüz yıllık Osmanlı yönetimine resmen son verilmiş, 29 Ekim'de devletin hükümet biçimi değiştirilerek Cumhuriyet ilan edilmişti. Oysa 19 Mayıs'ta Osmanlı Hükümeti'nin sıradan sayılabilecek icraatlarından biri gerçekleşmiş, 9. Ordu Kıtaat Müfettişi Mustafa Kemal Paşa Samsun'a gelmişti. 19 Mayıs, bir sonuç değil, bir başlangıçtı; sonuçları itibariyle önemli bir gün olsa bile. Halbuki 112, 362, 628 ve 795 sayılı kanunlarla kabul edilen bayram günleri, önemli girişimlerin, büyük çabaların ve çalışmaların sonuçlarıydı.[17]

SAMSUNLULARIN "GAZİ GÜNÜ"

19 Mayıs kanunla kabul edilen bayram günü haline gelmesinde Samsunluların özel bir rolü olmuştur.

1926'ya kadar yasalarla kabul edilen bayram günleri, "genellik" niteliği de taşımakta idiler. 19 Mayıs belki daha özel, mahalli bir gün olarak kutlanabilirdi. Tıpkı 3 Temmuz (1919), 23 Temmuz (1919), 4 Eylül

Taksim Kışlası'ndaki Cimnastik Şenlikleri'nde ödül töreni.
Cengiz Kahraman arşivi

1930'lu yıllarda Taksim Kışlası'nda 19 Mayıs gösterileri (üstte). Kız öğrencilerin gösterileri (altta ve ortada).
Cengiz Kahraman arşivi

(1919) vb gibi. Fakat Samsunlular, ya 19 Mayıs'ın resmi bayram günü olarak yasayla onaylanmasını beklediklerinden, ya da bu günün unutulmasına gönülleri razı olmadığından, 1926'da 19 Mayıs'ı "Gazi Günü" ilan ederek kutlama törenleri düzenlediler. Bundan sonra her sene programlı törenlerle kutlanmaya devam ettiler. 1927 yılı 19 Mayıs kutlamalarında, parkta halk tarafından yaptırılacak olan Gazi heykelinin temeli atılmış ve İş Bankası Samsun şubesi açılmıştır. 19 Mayıs 1927'de daha görkemli bir tarzda kutlanmıştır.[18]

19 Mayıs'ın mahalli bir gün olarak törenlerle kutlanması, öteki vilayetler için de örnek teşkil etti. Onlar da Gazi ile ilgili günlerini anmaya, mahalli günler düzenlemeye başladılar. Sivas Kongresi'nin başlangıç tarihi olan 4 Eylül, 1927'de Sivas'ta özel mahalli gün kabul ve ilan edilerek, bu günü anmak için hazırlıklar yapıldı.[19]

19 MAYIS GENÇLİK VE SPOR BAYRAMININ YASAYLA KABULÜ

19 Mayıs şenlikleri "Okullar Bayramı", "İdman Bayramı", "Cimnastik Şenlikleri" gibi adlarla 1928'den itibaren her yıl tekrarlanmıştır.[21]

1937 yılında yapılan 10. Cimnastik Şenlikleri için yayınlanan talimatnamede; Atatürk'ün Samsun'a ayak bastığı 19 Mayıs Günü'nün tarihi önemine yer verilerek Cimnastik Şenliklerindeki etkinlik hakkında 1. maddede şöyle denilmektedir:[20]

> Madde:1 Her yıl lise, orta ve öğretmen okulları ve teknik okullarının iştirakile yapılacak Cimnastik Şenliği, Atatürk'ün Milli Mücadelenin başına geçmek üzere Anadolu'ya ayak basmış olduğu 19 Mayıs günü yapılır.

Atatürk, bu güne çok değer vermiş, Büyük Nutkunu 19 Mayıs'la başlatmış, kendisine doğum gününü soranlara "neden 19 Mayıs olmasın" cevabını vermişti. Samsun halkının bek-

lentisi, isteği ve çoşkusu kadar, "Atatürk'ün özel ilgisi" de bu günün milli bayramlarımız arasında yer almasını sağlamıştır.[21]

Atatürk, 19 Mayıs gösterilerini ölümünden alt ay kadar önce, 19 Mayıs 1938 Perşembe günü Ankara Stadyumu'nda son kez seyretti. Bu bayramda Dahiliye Vekili ve Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Şükrü Kaya, Atatürk'ün huzurlarında şöyle bir konuşma yaptı:[22]

> Bu atinin en kuvvetli kefili, ey Türk gençleri, sizlersiniz. Onun içindir ki, Atatürk bu 19 Mayıs gününün Türk gençliğine ve Türk sporcusuna tahsis edilmesini tensib buyurdular. Milletimiz de o günün hatırasını sizin bayramınız olarak kutluyor. Milli bayramlarımız arasına girecek olan bugün buradan böyle her yıl kutlayacağız. Nünasip göreceğinizi tahmin ederek sizin için yapılan bu sahanın/Stadyumun adını bu ulu güne izafe etmek istedim. Tasvip ederseniz bundan böyle bu sahanın/stadyumun adı "19 Mayıs Stadyumu" olsun. Atatürk, yarattığı eseri büyük nutkunda Türk gençliğine emanet etmişlerdi. O emanetle bu gençlik bayramı arasındaki yakınlık ve samimi alâka aşikârdır. O kadar büyük fedakârlıklarla, güçlüklerle elde edilen istiklâl ve cumhuriyet ancak böyle yüksek evsaf, kâbiliyet ve ahlâkta yetiştirilecek temiz kanlı, temiz ellere bırakılırdı. Size bırakılan bu kıymetli ulusal emaneti, ilelebet muhafaza ve müdafaa edeceğinize, hatta büyülterek yükselteceğinize, başımızda Ulu ve ulusal Önderimiz olduğu halde bütün Türk milleti emin ve yarınından müsterihtir. Vatan, millet sizlere güveniyor ve sizlerle övünüyor.

Ulu önder, Türk gençliğine ve Türk sporculuğuna bu günün tahsis edilmesini istiyordu. O nedenle, İçişleri Bakanlığı'nın 2739 sayılı kanunun 2. maddesine bir fıkra eklenmesi hususunda hazırlamış olduğu yasa tasarısı, Bakanlar Kurulu'nda görüşülerek, 1 Haziran'da TBMM Başkanlığı'na sunuldu. Meclis İçişleri Komisyonu'nda müzakere olunan tasarı, 8 Haziran'da Meclis Başkanlığı'na takdim edildi. Meclis Genel Kurulu, söz konusu tasarıyı, 13 Haziran'da birinci kez, 20 Haziran'da ikinci kez görüşüp kabul etti. Böylece 20 Haziran 1938 tarih ve 3466 sayılı kanunla 2739 sayılı kanunun 2. maddesine şu fıkra eklenmiş oldu: "G) Gençlik ve Spor Bay-

1930'lu yıllarda Taksim Kışlası'nda (üstte); Tek Parti döneminin altı oklu bayrağı altında gösteriler (ortada).
Cengiz Kahraman arşivi

Son yıllardaki 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı gösterilerinden. Öğrencilerin oluşturduğu halkalar "Türk gençliğinin birlik ve beraberliğini" sembolize ediyor.
Fotoğraf: R. Gündoğdu

GENÇLİK VE BAYRAK KOŞUSU

Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğü, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Samsun'da başlattığı kurtuluş mücadelesinde, toplantılar yaparak takip ettiği şehir ve kasabalardan geçen yollara izafeten, ilk defa Samsun'a ayak bastığı günün yıldönümüne rastlayan 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı'nda, Samsun'dan Ankara'ya onun nur, güven ve inan dolu yolunda bütün milletin nasıl koşluğunu gösteren bir "Gençlik Bayrak Koşusu"nun ilkini 19 Mayıs 1941'de tertip eder. Samsun'dan Ankara'ya kadar her vilayetin gençleri birbirine koşa koşa eriştirdikleri Türk bayrağını 19 Mayıs'la Ankara'da Cumhurbaşkanına teslim etmektedirler.[26] Gençlik Bayrak Koşusu'nun güzergâhı 19 Mayıs 1944'te genişletilerek, Hatay-Ankara, Erzurum-Ankara, Samsun-Ankara, Edirne-Ankara olmak üzere dört koldan yapılmıştır.[27] Daha sonraki yıllarda tekrar eski güzergâhında yapılmış olup, bu uygulama halen devam etmektedir.

Gençlik Bayrak Koşusu'nun kıymeti, sportif olmak gibi dar bir ölçüde değildir. Bu koşu bütün milletin, inkılâbın hareket noktasından gayesine kadar hiç istikamet değiştirmeden nasıl koştuğunu ve nasıl kıskançlıkla saklıyarak babalardan oğullara devredeceğini göstermektedir. Türkiye'de hiçbir koşu, hiçbir spor hareketi ve hiçbir yarış gayeye, hedefe varmak için durmadan, dinlenmeden milleti koşturan milli azmi bu kadar iyi ifade edemez. Bu koşu Türklerin inkılâp koşusu, milli emel, milli gaye ve milli koşusudur.[28] Samsun'dan Ankara'ya gençlerin koşarak getirdikleri Türk bayrağının bayram günü Cumhurbaşkanına teslim edilmesi, bayramın ritüellerindendir. Bayrama getirilen bu yenilik milli birliği ve beraberliği birleştirici Türk bayrağının sembolleştirilmesi açısından oldukça anlamlı görülmektedir.

ramı, Mayıs'ın 19 ncu günü"[23]

17.3.1981 tarih ve 2429 sayılı kanunla bu bayramın adı "19 Mayıs Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı" oldu[24] ve o tarihten itibaren bu adla daha da modernize edilerek kutlanmaya devam etmektedir.

19 Mayıs törenlerinin diğer bayramlardan farklı bir boyutu da bu bayramın sokaklarda varlığını iyice hissettiren bir bayram oluşudur. 1970'lere gelene kadar daha çok kent sokaklarındaki geçitlerle ve tören sonrası şehrin başka mekânlarına taşan genç insanlarıyla hatırlanan 19 Mayıs törenleri daha sonraları bir tür "stadyum bayramı"na dönüşmüş; ancak stadyumlardan televizyonla birlikte evlerimize girmiştir.[25] 1.10.1981 tarih ve 17475 Sayılı *Resmi Gazete*'de yayınlanan "Ulusal ve Resmi Bayramlarda Yapılacak Törenler Yönetmeliği" çerçevesinde, 19 Mayıs Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı'nın stadyum dışı kullamaları düzenlenmiştir. İlgili yönetmelik, yönerge ve genelge hükümleri doğrultusunda şu etkinlikler düzenlenmektedir:

Panel ve konferanslar, koro ve konserler, kermes, sergi ve fuarlar, tiyatro ve cimnastik gösterileri, yarışmalar (spor, resim, müzik ve kompozisyon), izcilik faaliyetleri, fener alayları, şenlik yürüyüşleri, geziler ve gençlik pikinikleri, sağlık taramaları, özürlüler federasyonu ile bağlı kuruluşların etkinlikleri, bayram süslemeleri (ışıklı panolar, reklamlar, veciz sözler) ve tanıtma faaliyetleri.

1. Selim Sırrı Tarcan, *Haturalarım*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1946, s. 49.
2. *Dost Gözile 75 Yaşında Genç Selim Sırrı Tarcan*, Ülkü Basımevi, İstanbul, 1950, s. 42.
3. Fritz K. Mathys, "Sport And Music", *Olympic Review*, no: 216 (Ekim 1985), s. 631.
4. *Dost Gözile 75 Yaşında Genç Selim Sırrı Tarcan*, Ülkü Basımevi, İstanbul, 1950, s. 42.
5. Güven, Özbay, "Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi'nde Beden Eğitimi ve Spor Öğretmeni Yetiştiren Okulların Eğitimini Hazırlayıcı Çalışmalar", *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, c. 1, S. 2 (Nisan 1996), s. 73.
6. Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hâturalar ve Belgeler*, Ankara, 1959, s. 166; Afet İnan, *M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*, Ankara, 1971, s. 37-38.
7. "Birinci İdman Bayramı", *Tedrisat Mecmuası*, c. 6, S. 3, (1332/1916), s. 285-286.
8. "İkinci İdman Bayramı", *Tedrisat Mecmuası*, c. 8, S. 39 (Haziran 1333/1917), s. 4-5.
9. Hıfzırahman Reşit Öymen, "Mustafa Kemal'in Eğitimle İlişkileri ve Türk Eğitimine Etkileri", *Atatürk Konferanslar VI, 1973-1974*'ten ayrıbasım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1977, s. 143-144.
10. Selim Sırrı (Tarcan), *Beden Terbiyesi Oyun-Cimnastik-Spor*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1932, s. 430, 432.
11. "Jimnastik Bayramı Bugün", *Vakit*, 11 Mayıs 1928, s. 1.
12. "Kız ve Erkek Üç Bin Mektebli İdman Bayramını Dün Taksim Stadyumunu Dolduran Altı Bin Seyircinin Huzurunda Başarıyla Yaptılar", *Vakit*, 12 Mayıs 1928, s. 1-2.
13. "Ankara Mekteplilerinin Terbiye Bedeniye Şenliği Dün Muavakiyetle Yapıldı", *Hakimiyet-i Milliye*, 11 Mayıs 1928, s. 1; "Jimnastik Bayramı Bugün", *Vakit*, 11 Mayıs 1928, s. 1; *Vakit*, 11 Mayıs 1928, s. 1; *Vakit*, 11 Mayıs 1928, s. 1.
14. Selim Sırrı (Tarcan), *Beden Terbiyesi Oyun-Cimnastik-Spor*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1932, s. 430, 432.
15. "Kız ve Erkek Üç Bin Mektebli İdman Bayramını Dün Taksim Stadyumunu Dolduran Altı Bin Seyircinin Huzurunda Başarıyla Yaptılar", *Vakit*, 12 Mayıs 1928, s. 1-2.
16. Akbulut, Dursun Ali, "Samsun'un 'Gazi Günü' ya da 19 Mayıs Bayramı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. XI, S. 33 (Kasım 1995), s. 771-775, 777-779.
17. *age*.
18. *age*.
19. *age*.
20. *Cimnastik Şenlikleri Talimatnamesi*, Devlet Basımevi, İstanbul, 1937, s. 3-8.
21. Akbulut, Dursun Ali, "Samsun'un 'Gazi Günü' ya da 19 Mayıs Bayramı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. XI, S. 33 (Kasım 1995), s. 771-775, 777-779.
22. "Ankara'daki Bayram Çok Parlak ve Heyecanlı Oldu", *Cumhuriyet*, 20 Mayıs 1938, s. 6.
23. Akbulut, Dursun Ali, "Samsun'un 'Gazi Günü' ya da 19 Mayıs Bayramı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. XI, S. 33 (Kasım 1995), s. 771-775, 777-779; Fritz K. Mathys, "Sport And Music", *Olympic Review*, no: 216 (Ekim 1985), s. 631.
24. *Resmi Gazete*, S. 17284 (19 Mart 1981), s. 2.
25. Arzu Öztürkmen, "Milli Bayramlar: Şekli ve Hatırası II", *Toplumsal Tarih*, S. 29 (Mayıs 1996), s. 10-11.
26. Burhan Felek, "Açılan Bayrak", *Beden Terbiyesi ve Spor*, S. 30 (Haziran 1941), s. 13-14.
27. "Bayrak Koşusu", *Hatay/Antakya Halkevi Dergisi*, c. 1, S. 5 (19 Haziran 1944), s. 8.
28. Burhan Felek, "Açılan Bayrak", *Beden Terbiyesi ve Spor*, S. 30 (Haziran 1941), s. 13-14.

19 MAYIS 1919'DAN 80 YIL SONRA
'MUSTAFA KEMAL-VAHİDEDDİN' TARTIŞMALARI

75'ten 700'e Anma Etkinlikleri ve Unutulan Atatürk

Dr. ENGİN BERBER
Yard. Doç. Dr., Ege Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi

Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 yılı geride bırakması, 1998'de resmen kutlanırken, Osmanlı İmparatorluğu'nun 700. kuruluş yıldönümüne rastlayan 1999 yılının da aynı şekilde kutlanması, 55. Cumhuriyet Hükümeti'nce kararlaştırılmıştı. Yılın ikinci çeyreğini yarıladığımız şu günlere, Osmanlı toplum yapısını, üretim biçimini, kimliğini ve mirasını konu edinen köşe yazılarını okuyup söyleşi ve açık oturumları izleyerek ulaştık. Abdullah Öcalan'ın Suriye'den çıkartıldığı, izlendiği, yurda getirildiği ve mahkemesinin görüldüğü bir süreçte bile Osmanlı, Türkiye gündeminden düşmemeyi başarabildi. Anlaşılan o ki, ulusal basın ve televizyon kanallarının, konuya olan ilgisi devam edecek ve bizler, gerçekleştirilecek kongre ve seminerler, açılacak sergiler, çekilecek belgesel filmler ve yayımlanacak kitaplar aracılığıyla, önümüzdeki günlerde bir dizi etkinliğe (devlet büyüklerinin gövde gösterileri ve demeçlerini bu çerçevede değerlendirmiyorum) daha tanık olacağız.

Türkiye Cumhuriyeti'nin, tükettiği 10, 50 ve nihayet 75 yılı, önemli yaşamsal dönemeçler olarak algılaması ve anması doğaldır. Ancak Cumhuriyetin, yıktığı bir imparatorluğun kuruluşunu resmen kutlaması, dünyada benzeri görülmedik bir gelişmedir. Bildiğimiz kadarıyla, Osmanlı ile eşzamanlı, tarihin derinliklerine gömülen imparatorluklardan; Almanya, Avusturya-Macaristan ve Çarlık Rusyası'nın yıkıntıları üzerine yükselen devletlerin hiçbiri, bu tür resmi kutlamalar yapmadılar. Osmanlı'nın 650. kuruluş yıldönümünü hatırlamayan TC'nin, 700. yıldönümünü kutlamasının arkaplanında nelerin yattığı, bu makalenin konusu değildir. Biz konunun, demokrasi, birey-cemaat hakları ve özgürlük kavramıyla bağlantılı olarak, isteyen topluluğun kendi kaderini tayin talebinde bulunmasının, tüm dünyada yapıldığı gibi Türkiye'de de, üniter devlet modelinin ideal siyasal örgütlenme olup olmadığının sorgulanmasıyla ilgili olduğu düşüncesindeyiz. İkinci Cumhuriyet ve Turgut Özal'ın cumhurbaşkanlığı döneminde ortaya çıkan; bir tür seçilmiş padişahın (devlet başkanı) şemsiyesi altında, Osmanlı millet sisteminin yeniden canlandırılması anlamına gelen Yeni-Osmanlıcılık'ın (Neo-Ottomanizm) bu bağlamda çözümlenmesi gerektiğini hatırlatmakla yetiniyoruz.

Almışında siyasal nedenlerin ağır bastığı resmi kutlama kararı, Türk ve dünya tarihinin gelişiminde önemli roller üstlenmiş olan Osmanlı İmparatorluğu'nun, "yeniden ele alınması için", değerlendirilmesi gereken iyi bir fırsattır. Ancak, birçok değerli meslektaşımın da vurguladığı üzere; konuya, "ideolojik" ve "duygusal" açıdan değil, "bilimsel" yaklaşılmalıdır.[1] Böyle yapılmamasının doğal sonucu; Osmanlı'nın ya baştacına ya da atılması gereken bir safraya dönüştürülmesidir ki, gidişatın bu yönde olduğuna işaret eden bazı gelişmeler vardır.[2] Altı yüz küsur yıl soluk alıp vermiş, üç kıtada iz bırakan bu oluşumu anlayabilmek için, temel belirleyeni akademik kaygılar olan, nitelikli çalışmaların üretileceği beklentisiyle, bizi rahatsız eden bir noktaya dikkat çekmek istiyoruz.

1998'in aynı zamanda, Türk Devrimi'nin mimarı Mustafa Kemal Atatürk'ün,

60. ölüm yıldönümü olduğunun ayırdına pek varılmadı/varılamadı.[3] Atatürk'ün, doğum tarihi olarak benimseyecek derecede önemsediği 19 Mayıs (1919)'ın,[4] yani Samsun'a çıkışının 80. yıldönümü ise, ne yazık ki, 1999 yılıyla kesişmiştir. "Ne yazık ki" diyoruz, çünkü bunun Osmanlı kutlamalarının gölgesinde kalacağını söylemek için kâhin olmaya gerek yok. Doğru olan ikisini de aynı coşkuyla kutlayabilmektir.

Cumhuriyet tarihimizin üzerinde durulmaya değer olaylarından biri olan "Samsun'a çıkış", Türk Devrimi'nin fiziksel miladıdır. Nutuk'a "1919 yılı Mayısının 19'uncu günü Samsun'a çıktım" cümlesiyle başlayarak, Atatürk'ün de altını çizdiği bu gerçeklik etrafında, öteden beri bir tartışma yaşanagelmektedir. Saltanat ve hilafete yakınlık duyan bazı kalemlerin, "Mustafa Kemal Paşa'yı, Kurtuluş Savaşı'nı başlatması amacıyla, çok geniş yetkileri içeren bir hatt-ı hümayun (padişah buyruğu) ve bol parayla Sultan Vahideddin'in Anadolu'ya (=Samsun'a) yolladığı" savı,[5] söz konusu tartışmanın temelini oluşturuyor. "Vahideddin omuz verdiği için, Milli Mücadele kazanılabilmiştir" havasını yaratmak isteyen bu ve benzeri savların asılsızlığını, kaleme almış olduğumuz *Kurtuluş Savaşı'nda Mustafa Kemal ve Vahdettin, İddialar-Yanıtlar* (Ankara, Mart 1997, ikinci baskı: Şubat 1999) adlı kitapta verdiğimiz bilimsel yanıtlarla kanıtlamıştık. Kısa bir süre sonra piyasaya çıkan, Turgut Özakman'ın, *Vahdettin, M. Kemal ve Milli Mücadele: Yalanlar, Yanlışlar, Yutturmacalar* (Ankara, Eylül 1997, İkinci baskı: Şubat 1998) başlıklı ve 1997 Sedat Simavi Sosyal Bilimler Ödülü'ne de değer bulunan hacimli çalışmasında sergilediği tavır, bizimle uyum içindedir. 1998 sonbaharında yayımlanan bir başka kitap: Murat Bardakçı, *Şahbaba, Osmanoğulları'nın Son Hükümdarı VI. Mehmed Vahidettin'in Hayatı, Hatıraları ve Özel Mektupları*, (İstanbul, Kasım 1998) ise, önsözünde "sadece bir gazetecilik ürünü" olduğunu belirtiyorsa da (s. 19), tartışmaya sebebiyet veren savı "belgeler üzerinden giderek" sağlamlaştırmayı hedefleyen bir görüntü içindedir.[6] Zaman zaman, televizyon ekranlarına da taşınması nedeniyle, sıcaklığını hiç yitirmeyen bu tartışma hakkında, kitabımızda ayrıntılarıyla açıkladığımız görüşlerimizi bu makalenin çerçevesi içine sığdırma gibi anlamsız bir çabada bulunmak yerine, iki belge yayımlayacağız. Bardakçı, "Sultan Vahidettin'i konu alacak olan ilerideki bilimsel çalışmaların artık resmi arşiv belgelerine dayandırılması" gereğine işaret ederken (s. 19) son derece haklıdır. Yayımlayacağımız belgeler Vahideddin'in, Mustafa Kemal'i Kurtuluş Savaşı'nı başlatması için Anadolu'ya göndermiş olabileceği ya da olamayacağı konusunda okuyucuyu sağduyusunu sorgulamaya sevkederse, bu satırların yazarı amacına ulaşmış olacaktır.

1. Orhan Koloğlu, "700. Yıl Anmaları Başlarken", *Tarih ve Toplum*, 181 (Ocak 1999), s. 59-60; Cemal Kafadar, "Osmanlı Azad'ı Bekliyor", *Milliyet*, 10 Mart 1999; Zeki Arıkan, "Fatih'in Kılıcı", *İleti, A.D.D. İçel Bülteni*, 39 (Mart 1999).
2. Eski talk show'cu, yeni stand-up'çı Cem Özer'in bir gösterisinde, Osmanlı aleyhine sarfettiği sözler nedeniyle, MHP'liler tarafından "millet adına" mahkemeye verilmesiyle başlayan ve tarafları beyaz camda buluşturan bir programla devam eden tartışma (Dr. Stress, Kanal 6, 21.3.1999), çok çarpıcı bir örnektir.
3. Nilüfer Kuyaş'ın, *Milliyet* gazetesi'nin "Entelektüel Bakış" köşesinde, bu gerçeğin altını çizdiğini çok iyi hatırlıyorum.
4. Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Ankara,1984, s. 7-8'de, şunları anlatır:
   "Mustafa Kemal'in doğum ayı ya hiç yazılmaz veyahutta yanlış olarak bir sonbahar ayı gösterilir. Halbuki kendisinden işittiğime göre bir ükbaharda doğmuş olduğunu, hatta bunun Mayıs ayına tesadüf ettiğini söylerdi... Bir gün Cumhurbaşkanlığı Umumi Katibi Hasan Rıza Soyak, Atatürk'e bir evrak getirmişti. Bunda, Atatürk'ün doğum gününün bildirilmesi rica ediliyordu. M. Kemal Atatürk, bunun üzerine düşündü, fakat bu günü kendisi de tam olarak bilmiyordu. Ancak, annesinden işittiğine göre, bir bahar mevsiminde doğmuş olduğunu hatırladı. Ay ve gün için ise aynen şöyle dediğini hatırlıyorum: Bu bir 19 Mayıs günü niçin olmasın?"
   Afet İnan'ın naklettiği 19 Mayıs tarihinin Atatürk'ün doğum günü ve ayı olduğu, İngiltere'nin resmi bir sorusuna cevaben bildirilmişti.
5. Bu sav Türkiye'de ilk kez, Kadir Mısıroğlu'nun, *Kurtuluş Savaşı'nda Sarıklı Mücahidler*, İstanbul (1967) başlıklı kitabında öne sürülmüştür. *Vatan Haini Değil, Büyük Vatan Dostu Sultan Vahidüddin*, (İstanbul, 1975) başlıklı çalışmasıyla (Mustafa Kemal'in manevi hatırasına hakaret ettiği gerekçesiyle hemen toplatılmıştır) Necip Fazıl Kısakürek'in Mısıroğlu'na verdiği destek, 1990'lı yıllarda peşpeşe yayımlanan kitaplarla pekiştirilmiştir. Farklı cümlelerle aynı söylemi tutturmaları nedeniyle, bu kitapların isimlerini zikretme gereği duymadık.
6. Bu çalışmaların bibliyografyasında, kitabımıza neden yer verilmediğini anlayabilmiş değiliz. Gözden kaçmış olduğunu varsayıyorum.

VAHİDEDDİN'İN, MUSTAFA KEMAL PAŞA'DAN YOKSUN BİRAKARAK ULUSAL HAREKETİ ÇÖKERTME GİRİŞİMİ

YÜZBAŞI SELAHATTİN'İN (YURDOĞLU) TANIKLIĞI *

Evvela: Bütün hayatı boyunca hiçbir menfaat karşısında eğilmeyen, çok kıymetli vatanpervere her bakımdan örnek kahraman bir varlık olarak yaşamış ve şimdi de çok sevdiği yurdunun topraklarında hakkın rahmetine kavuşmuş bulunan Yüzbaşılıktan mağdur olarak emekli, sevgili vefakar arkadaşım, ağabeyim Selahattin Yurdoğlu'nun ve birçok cephelerde destanı cesareti ile şöhret olan ve o sırada Bursa'da kumandan olan kahraman Miralay Bekir Sami Bey'in hatıralarını hörmetle taziz ederim. Bu hatırayı bütün safahati ile şahıs, tarih ve mekan zikrederek anlatan merhum Selahattin Yurdoğlu'dur.** Vefatından evvel anlattığı bu hatıra kendi sesi ile mazbut ve bende mahfuzdur.

Sivas Kongresi bitmiş, kongre mukarreratı tatbik safhasındadır. Bursa'da 56. Fırka Kumandanı Bekir Sami Bey merhum, bu tatbikatla meşguldür. İstanbul Hükümeti ile temaslar kesilmiş ve bu sırada Damat Ferit Kabinesi düşmüş ve yerine Ali Rıza Paşa Kabinesi geçmiştir. Bu hadiseler arasında bir gün Miralay Bekir Sami Bey, yaveri Yüzbaşı Selahattin'i çağırarak kendisine:

- Selahattin! Tarihi anlar yaşıyoruz, alacağımız bir kararla, ya vatana hizmet ederek vatanperver veya hıyanet etmiş birer hayin sıfatını alacağız. Bugün operatör Emin Bey (Esbak İstanbul Şehremini sayın operatör Emin Erkul) bana geldi. Sabık Dahiliye Vekili Reşit Bey'in İstanbul'dan Padişah namına bir mesaj getirdiğini ve bunun için de bu akşam evine gelip görüşmemiz için benden mülakat istediğini bildirdi. Ben de kendisine bu akşam geleceğimi söyledim. Selahattin bu toplantıya yalnız değil, seninle beraber gideceğiz. Sebebi de ben, Kafkasya'dan imparatorluğa hicret eden ve Manyas civarında iskan edilen bir aileden, Manyas'ın Dünbe köyünde doğmuş bir çocuğum, Çerkezim. Belki bazı hislerim beni yanlış bir karara sevkedebilir, sen Türksün gidelim, vereceğimiz karar müşterek kararımız olsun dedi.

Akşam olunca tayin olunan saatte Bekir Sami Bey, Selahattin ile birlikte operatör Emin Bey'in evine giderler. Misafir odasında: operatör Emin Bey, nazır Reşit Bey, Bekir Sami ve Selahattin Bey'ler mutad nezaket görüşmelerinden sonra Reşit Bey maksada geçerek Bekir Sami Bey'e hitaben:

- Efendim, zat-ı şahaneden zat-ı alinize selam getirdim ve zat-ı alinize tebliğ edilmek üzere iradelerini arz ediyorum. Padişahımız bugünkü durumdan son derece müteessirdirler. Herkes kendisini Kuvayı Milliye aleyhinde zannediyor. Halbuki ecdadının kurduğu bu saltanatı muhafaza ve memleketin istihlası için herşeyi ve hatta hayatını fedaya hazırdır. Bugünkü bu nahoş durumun hudusuna sebep Mustafa Kemal'dir. O (yani Mustafa Kemal) İstanbul'da iken kendisiyle başka türlü konuşmuş, Anadolu'ya gidince başka türlü hareket etmiştir. Padişahımız buyuruyorlar ki:

Ben, Bekir Sami Bey'i derhal Mirliva ve bir müddet sonra da Ferik yapayım ve bütün Anadolu Kuva-yı Umumiye Kumandanı naspedeyim, maddi ve manevi bütün imkanlarımla da kendisini takviye edeyim. Düşmanı denize dökelim, bütün bunlara karşılık da bir talepleri vardır. Mustafa Kemal Paşa'yı başlarından atsınlar ve teslim etsinler.

Yapılan bu teklifin karşılığını bekleyen Reşit Bey'e Miralay Bekir Sami Bey merhum şu cevabı vermiştir.

- Hiç şüphesiz zat-ı şahane ecdad-ı izamına layık bu şahane hareketi yapar ve yardım ederler ise elbette ki millet daha az ızdırap çeker ve vatan da daha çabuk kurtulur, istiklalimize de kısa bir zamanda kavuşuruz, biz milletçe de bu hareketi bekliyoruz. Bugünkü ihtilaf ise Padişahla millet arasında değil millet ile hükümet arasındadır. Evvela bunun anlaşılması lazımdır.

Mustafa Kemal Paşa'nın baştan atılmasına gelince: Mustafa Kemal Paşa bu işe başlarken hepimize sordu. Biz de kendisine ya ölüm veya zafere kadar itaat edeceğimize söz verdik. O da bu davanın başına geçti. Biz daha mürekkebi kurumayan bir taahhüdü bir tarafa bırakır ve Mustafa Kemal Paşa'yı atmaya kalkarsak bu vatanın kurtuluş davası değil, Anadolu'da kumandanların birbirlerini boğazlaması davası olur. Elbette ki Padişahın isteği de bu değildir. Şimdi Padişah bize yardım etsin, hep beraber düşmanı kovalım, vatan kurtulsun ve istiklalimize kavuşalım. O zaman ben de söz veriyorum. Mustafa Kemal Paşa'yı bizzat ben Padişaha teslim ederim.

Reşit Bey aldığı bu cevap üzerine söylediklerinizi zat-ı şahaneye arz edip cevabını en kısa zamanda bildiririm demiş ve bu suretle de bu mevzu üzerindeki görüşme sona ermişti.***

Fakat verileceği bildirilen cevap hiçbir zaman gelmemiştir.

Bu vakayı Selahattin Yurdoğlu'nun anlatması onun doğruluğunun en emin bir kefaleti olmakla beraber ilerde İstiklal Harbi ve Kuva-yı Milliye hareketlerini tarih olarak tedkik edeceklere daha muhkem bir vesika şeklinde intikal etmiş olması için, toplantının Bursa'daki evinde yapıldığı söylenen operatör Emin Erkul'u 29 Temmuz 1958 Salı günü İstanbul'da Cihangir'deki apartmanında amcazadem Burak Bey'le ziyaret ederek hikayeyi aynen kendilerine anlattım, teyid ve tashih etmeleri lazımsa lütfetmelerini rica ettim. Emin Bey Efendi'nin verdikleri cevap şu olmuştur:

- Hadise aynen anlattığınız gibidir. Yalnız bir noksan taraf vardır, o da Reşit Bey Padişah namına Bekir Sami Bey'e rütbeler ve kumandanlıktan başka ayrıca 15.000 altın ve bir de cariye ihsan edeceğini söylemişti. Kendilerine bu tarihi şahadetlerinden dolayı teşekkürler ederim.

Türkiye Eski Muharipler
Cemiyeti azasından
Emekli Tümgeneral
Hamdi İskit

* Doktora tezimizin malzemesini derlerken, Askeri Tarih ve Stratejik Etüd (ATASE) Başkanlığı Arşivi (Ankara)'nde rastladığımız belge, Klasör: 404, Dosya: 10, Fihrist: 191, 191/1 ve 192'de bulunmakta olup "Tarihe Işık Veren Hatıralar" başlığını taşımaktadır. Genelkurmay Başkanlığı'nın, 21 Şubat 1989 tarih ve 5310-12-89/Ars (6) numaralı yazısıyla yayım izni verdiği belgeye *Kurtuluş Savaşı'nda Mustafa Kemal ve Vahdettin* başlıklı kitabımızda da yer vermiştik (s. 65-68). Bu ve diğer belgenin bütünlüğünü bozmamak için, gerekli açıklamaları dipnotlarda yapıyoruz.

** Selahattin (Yurdoğlu) 1894 yılında Edirne'de doğdu. Önce Edirne Askeri İdadisi'ni, ardından Harbiye'yi bitirdi. Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Savaşları'na katıldı. 1915'te üsteğmen, 1918'de yüzbaşı oldu. 1919 Şubatında İstanbul'a döndü. 21 Mayıs'ta Bekir Sami Bey ile birlikte Anadolu'ya geçti. İstanbul Hükümeti'nce idama mahkûm edildi. Bursa'nın Yunanlılarca işgalinden sonra, Bekir Sami Bey'in atandığı, Antalya ve Muğla Bölge Komutanlığı görevinde onunla beraber oldu. 5 Ekim 1923'te Harbiye Mektebi İkinci Bölük Komutanlığına tayin edilen Yüzbaşı Selahattin, 11 Nisan 1926'da emekli olarak askerlikten ayrıldı. Bir müddet ziraatle uğraştıktan sonra, çeşitli devlet memuriyetlerinde görev aldı. 10 Mayıs 1956'da hayata gözlerini yuman Selahattin Yurdoğlu, Harp Madalyası, Kılıçlı Beşinci Rütbeden Mecidi ve İkinci Rütbeden Alman Demir Sahip Nişanıyla, İstiklal Madalyası sahibiydi. Selahattin Yurdoğlu'nun 1936 yılında yazmaya başlayıp 1940 yılında tamamladığı, 1894-1921 arasın-

Vahideddin, İngiliz zabitleri karşısında.

daki yaşamını konu alan ve "Aile Tarihi" başlığını taşıyan anıları, önce *Cumhuriyet* gazetesinde, 1975 yılında ise İlhan Selçuk tarafından *Yüzbaşı Selahattin'in Romanı* adı altında, iki cilt olarak yayımlandı. Yüzbaşı Selahattin, Kemal Tahir'in 1968 yılında Yunus Nadi Ödülü'nü kazanan *Yorgun Savaşçı* romanının da önemli tiplerinden biriydi.

*** Bu görüşmenin hangi tarihte yapıldığına dair elimizde bir bilgi yoktur. Selahattin Yurdoğlu bu tanıklıkta görüşmenin, Ali Rıza Paşa Hükümeti kuruldıktan sonra olduğunu söylerken anılarında "ilginç bir girişim" başlığı altında görüşmenin (cilt 2, s. 152-153) son Osmanlı Millet Meclisi hazırlıklarının yapıldığı günlerde olduğundan söz etmektedir. Görüntüşte yurtsever Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin Anadolu ile görüştüğü ve Mustafa Kemal'in ulusal örgütler ile hükümet arasında anlaşmaya vardığını açıklamasından sonra Vahideddin'in, ulusal hareketin gevşediğini düşünerek, Mustafa Kemal'i yakalatmak amacıyla, Reşit Bey'i Bursa'ya göndermiş olması çok mantıklıdır. Ahmet Reşit [Rey] Bey'in bu makale kapsamında sık sık kullandığımız anılarında *Canlı Tarihler, Gördüklerim-Yaptıklarım, 1890-1922*, (İstanbul, 1945), Bursa'ya yapığı ziyaretten söz etmediği görülmektedir. Yaklaşık 400 sayfa tutan anılarında, ayrıntı denebilecek birçok bilgiyi anlatan Reşit Bey'in, Padişahça verilmiş böyle önemli bir görevi ve Bursa yolculuğunu unutmuş olması mümkün değildir. Selahattin Yurdoğlu'nun anılarında, bu görüşme sırasında "size kuvvet lazımsa elbette Padişahla Mustafa Kemal'i ölçemezsiniz. Padişahı kazanmak davanız için daha değerli bir iştir" diyen (c. 2, s. 153) Reşit Bey'in, görüşmeden özellikle söz etmediği düşüncesindeyiz. Öte yandan zamanlaması çok iyi düşünülmüş bu girişim, Vahideddin'in Mustafa Kemal'siz bir ulusal hareketin, çözüleceğinin bilincinde olduğunu göstermektedir.

VAHİDEDDİN'İN, İSTANBUL'DAKİ İNGİLİZ YÜKSEK KOMİSERİ SIR HORACE RUMBOLD'A BEYANATI:

"MUSTAFA KEMAL DAHA ÇOK BİR SIRP'A BENZİYOR"•

Efendim,

22 Mart tarih ve 199 numaralı telgrafıma atfen, 21 Mart'ta, Fransız ve İtalyan meslektaşım ve bendenizin, Sultan tarafından sırayla, huzura kabul edildiğimizi bildirme şerefine nailim. (Huzur'da) Sultan'ın benimle, daha ayrıntılı olarak görüşmeyi arzuladığını anladım. Ayağıma kadar gelen bu fırsatı, Londra Konferansı'nın sonucunu meslektaşlarımıza arz etmek suretiyle değerlendirdim ki; teklif edilen antlaşmanın (Sevr'in tadili) Türkiye tarafından kabulü, bizim almamız için beklememiz gereken Sultan'ın desteğine bağlıdır. Ayrıca, kendi hesabıma son müzakereler (Londra Konferansı) de, Sultan'ın hükümeti'nin oynadığı rol ve bilhassa kendileri için hiçbir menfaat aramayan uzlaştırıcı yaklaşımı (Ankara temsilcisine karşı) üzerinde durmayı arzu ettim.

Sultan beni iki saat on beş dakika tuttu. Mr. Ryan bana eşlik ediyordu. Sultan yine, bir başka kişinin (huzurda) hazır bulunmamasını tercih etti. Maiyetinde çalışan memura, kabulden önce yol verdi ve Mr. Ryan'dan tercümanlık yapmasını rica etti. Asıl düşüncesini anlatırken Sultan başlıca fikirlerini açıklarken umumiyetle olduğundan bile, daha açık ve kesin ifadeliydi fakat söylediklerini tekrar ediyor ve sık sık duraksıyordu. Bu yüzden elinizdeki belge, görüşmenin tamı sırasını izleme gayretinde bulunmadan konuşulanları her boyutuyla izlemenizi sağlayacaktır...

Sultan kendisine ve mevkiine gösterilen hürmetten ötürü, minnettarlığını ifade etti. Mamafih, Küçük Asya'da durumun malum olduğunu söyledi. Bir avuç çeteci (Kemalistler) tamı bir nüfuz kurmuşlar. Sayıları azdır fakat, umumiyetle boynu bükük, utangaç ve yoksul oluşlarından istifade ederek, halk üzerinde boğucu bir hâkimiyete sahip olmuşlardır. Bunların gücü, sayıları 16.000'e varan (asker) ve gelecekteki kişisel çıkarları için onlara omuz veren subaylardan ibarettir. Sultan, Bekir Sami Bey gibi bir adamın makul olduğunu, ancak onu Londra'ya gönderenlerin büsbütün aşırı milliyetçi olduklarını belirtti.

Ben Londra görüşmelerinin ülkedeki iyi niyetli tüm unsurları, Sultan'ın rehberliği altında birleştirip canlandırabilecek yeni bir temel oluşturduğu ümidimi ifade ettim.

Sultan temelde aynı fikirde olduğunu, ancak ayrıntılar konusunda hemfikir olamadığını söyledi. Ankara liderleri, bu memlekette hiçbir dikili kazığı (ağacı) olmayan adamlardır; bu memlekette ne kan ne de bir başka bağlantıları vardır. Mustafa Kemal kökeni belli olmayan Makedonyalı bir devşirmedir. Kanı herhangi bir şey, örneğin - Bulgar, Yunan veya Sırp - olabilir. O daha çok bir Sırp'a benziyor (!). Bekir Sami Çerkez'dir. Onların hepsi aynı; Arnavutlar, Çerkezler; Türk hariç her şey. Aralarında gerçek Türk yoktur... Gerçek Türkler özüne sadıktır ancak, kendi esirliğinin hikâyesi gibi hayali yalanlarla, Türkler sindirildi veya aldatıldı...

• Public Record Office, Foreign Office Archives (Devlet Arşiv İdaresi, İngiltere Dışişleri Bakanlığı Arşivleri, Londra) 406/45'te kayıtlı, Sir H. Rumbold'dan, İngiltere Dışişleri Bakanı Curzon'a gönderilen 23 Mart 1921 tarih (varışı 30 Mart) ve 300 numaralı belgeden, yarım bir cümleyle: (Ankara'daki) "Bir avuç çeteci..." (A handful of brigands), ilk kez Gotthard Jaeschke 1970 yılında Türk Tarih Kurumu'nca yayımlanan: *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918 - 11 Ekim 1922)* kitabında söz etmişti (s. 145). Jaeschke 1971 yılında yine Türk Tarih Kurumu'nun bastığı: *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri* başlıklı kitabında, aynı belgeden "daha çok (bir) Sırba benziyor(!)" ibaresinin de yer aldığı yedi-sekiz satırlık bir alıntı yapmıştı. Belgenin ilgili kısmının çeviriyazısını eksiksiz olarak biz yayımlıyoruz.

15 Mayıs ve Hasan Tahsin Recep

ZEKİ ARIKAN

Uyan, ey Türk oğlu uyan!... Ey Medeniyet-i İlahiyeye mutekit, İslamlığın ateşin hararetiyle kalbi, ruhu, pür heyecan olan Müslüman Türk uyan!...

Hasan Tahsin Recep, *Hukuk-u Beşer*, no: 92, 19 Şubat 1335 (1919)

Yunan kuvvetlerinin 15 Mayıs 1919 sabahı İzmir'i işgali tam bir "facia" ile noktalandı. İşgalci güçler Punta'dan karaya çıkarken metropolit Hırisostomos tarafından kutsandı ve kendilerine tuz ekmek sunuldu. Metropolit efendi kin ve nefret dolu kışkırtıcı bir konuşma yaptı. Çılgınca gösteriler yapıldı. Her tarafa mavi beyaz Yunan bayrakları çekilmişti. Kordonboyu'nda yürüyüşe geçen efzun taburunun üzerine, hükümet meydanında ateş edilerek sancaktarın öldürülmesi, ortalığı birden karıştırdı. Bu şaşkınlığı kısa bir süre sonra sözün tam anlamıyla bir kurşun yağmuru izledi. Konak'taki Sarı Kışla'nın duvarları neredeyse delik deşik edildi. İzmir'in işgal edileceği bilindiği halde kolordu komutanı Ali Nadir Paşa, akıl almaz bir aymazlıkla, kaçabilenlerin dışında bütün subayları kışlada toplamıştı.[1] Üstelik subayların silahları da ellerinden alınmıştı. Başta kolordu komutanı olduğu halde bütün subaylar beyaz bayrak çekerek teslim oldular. Bunlar nakliye gemisinin ambarına götürüldüler. Konak meydanı kan gölüne döndü. Bereket, bir süre sonra yağan yağmur kurşun seslerini durdurmuş ve daha fazla kıyım yapılmasını önlemiştir. Bu katliam yetmedi. Kemeraltı'nda Türklere ait iş yerleri yağmalandı. Mustafa Necati'nin yazıhanesinin altı üstüne getirildi. Haydar Rüştü'nün Anadolu Matbaası da bu yıkımdan nasibini aldı. Ancak Kordon'daki *Köylü* gazetesi sahibi Mehmet Refet, matbaaya yapılan saldırıyı taş, sopa, balta ve tabanca ile önlemeye çalıştı. Matbaa yine de tahrip olmaktan kurtulamadı. Burada çalışan on iki yaşındaki bir çocuk açılan ateş sonucu cansız yere yuvarlandı.

Öte yandan işgal, yerli Rumların kılavuzluğu sayesinde, kısa sürede tamamlanmış, sokak başları tutulmuş ve bütün erkeklerin karakola gidip adlarını yazdırmaları istenmişti. Bundan sonra Aydın vilayetindeki[2] bütün subayların, işgal kuvvetleri komutanlığına teslim olmaları buyruğu verildi. İşgal Kuvvetleri Komutanı Albay Zafiriyu, Türkçe ve Rumca olarak gazetelerde yayınlattığı bildiriyle[3] Türklerin onurunu kırmakla yetinmemiş, bir iki gün sonra Türk gazetecilerini gemiye çağırarak özür dilenmesini istemişti. Mustafa Necati, *Anadolu* ve *Duygu* gazeteleri sahibi ve başyazarı Haydar Rüştü (Öktem) ile birlikte saklanmış ve bütün aramalara karşın bulunamamışlardı.[4]

İşgal, İzmir'deki Türkçe basını[5] ikiye ayırmıştı. İşgalden önce genellikle "İttihatçı" damgası yiyen gazeteler tehlikeyi seziyor, görüyor ve işgale karşı direnilmesi için örgütlenmeyi savunuyordu. Bu gazetelerden *Anadolu* ve *Duygu*'nun sesi işgalden bir hafta önce kesilmişti. Hasan Tahsin'in *Hukukubeşer* gazetesi, İttihatçı olmamakla ve İttihatçılarla herhangi bir işbirliğine gitmemekle birlikte ateşli yazılarıyla dikkati çekiyor ve işgal tehlikesine karşı amansız bir savaşım veriyordu.[6] İtilafçı olan gazeteler ise herhangi bir tehlikenin söz konusu olmadığına kendilerini inandırmışlardı. Dahası bunlar, Yunanlılarla uzlaşmaya çalışıyor ve işbirliği yapmanın yollarını arıyordu. Üstelik bu gazeteler işgal olayını bile önemsiz göstermeye çalışmakla kalmadıkları gibi, bu felaketin bizim hatalarımızın sonucu olduğunu iddia etmekten de çekinmediler. Nitekim 17 Mayıs'ta Türkçe gazeteler yeniden çıkmaya başladığı zaman Emin Süreyya'nın *İslahat*'taki başyazısı "El Cezai Min Cinsü'l-amel" başlığını ta-

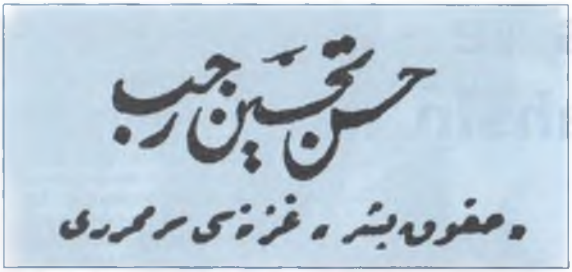

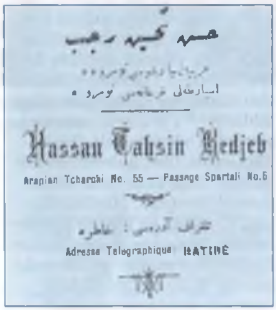

Hasan Tahsin'in kartviziti (üstte): "Hasan Tahsin Receb Hukuk-u Beşer Gazetesi Sermuharriri"

Kullandığı kâğıtlarındaki antet kısmı (altta).
Zeynel Kozanoğlu, *Anıt Adam Osman Nevres "Hasan Tahsin"*, İzmir, 1972.

şıyordu. Bu, ne ekersen onu biçersin anlamına gelen Arapça bir atasözüydü. Avukat Sabitzade Emin Süreyya'ya göre, biz bu cezayı hak etmiştik. Bunun sorumluları ise İttihatçılardı.[7]

Bu çerçeveyi çizdikten sonra işgalin ilk günü sıkılan ilk kurşun ve bu ilk kurşunda Hasan Tahsin Recep'in rolü üzerinde duracağız. Çünkü Hasan Tahsin'in ilk kurşunu atmadığı, atamayacağı konusunda zaman zaman temcit pilavı gibi ısıtılıp ısıtılıp önümüze sürülen iddiaları canlı tutmak gibi bir eğilimin hâlâ ağır basmakta olduğunu görüyoruz. Hatta İzmir'de kimi İnkılap Tarihi hocalarının, bazı liselerde verdikleri konferanslarda Hasan Tahsin'in ilk kurşunu atmadığını belirterek Konak'taki anıtın niçin dikildiğini sorgulamak gibi anlaşılmaz bir tutum içine girdiklerini de üzülerek duyuyoruz.[8]

Konuyla ilgili belli başlı araştırmalar, Punta'dan karaya çıkan Yunan birliklerinin takdis edildikten sonra yürüyüşe geçtiklerini ve Kokaryalı (Güzelyalı) yönüne doğru yöneldikleri sırada Konak meydanında Hasan Tahsin'in sıktığı tabanca ile efzun taburunun sancaktarını öldürdüğü noktasında birleşmektedirler. Bununla ilgili en eski kaynaklardan biri, Rahmi Apak'ın 1941 yılında basılan eseridir.[9] Apak bu konuda şunları yazmaktadır:

> Toplantı bittikten sonra iki efzun taburu öncü olarak hareket etmiş ve Kokaryalı'ya doğru yürümüşlerdir. Yürüyüş kolunun etrafı heyecandan muvazenesini kaybetmiş yerli Rumlarla sarılıyor. Türkler korku ve nefretle diğer ecnebiler hayretle yürüyüşü seyrediyorlar. Türk halkı birdenbire sersemlemiştir. Öncüdeki efzun taburu, üstü otel, altı kahve olan ve adına askerî otel denilen binanın önüne geldiği vakit otelden bir silahın patladığı işitildi. Bu silah sesi üzerine tekmil efzun taburu yüzgeri ederek darmadağın rıhtımdaki toplanma noktasına doğru kaçmaya başladı. Bu kaçış görülmeye layıktı. Efzunların püskülleri, ufkî bir vaziyette arkalarında uçuyordu. Bu silahı, Hasan Tahsin adında bir gencin patlattığını ve kendisini de orada Yunan askerlerinin öldürdüğünü herkes söylüyor.

Hasan Tahsin'i Paris'teki öğrenciliği sırasında tanıyan Hikmet Bayur ise olayın, iki efzun alayı taburunun yerli Rumların taşkınlıkları arasında Güzelyalı'ya (Kokaryalı) doğru yürürken patlak verdiğini yazmaktadır. Bayur, Hasan Tahsin'in orada şehit edildiğini belirttikten sonra, kimliği belli olmayan bir gencin de Yunan askeri üzerine mavzerle ateş açarak birkaçını öldürdüğünü eklemektedir.[10] Ömer Sami Coşar,[11] Tayyip Gökbilgin[12] *Hukukubeşer* gazetesinin[13] yazı işleri müdürü Osman Nevres'in (Hasan Tahsin) Yunan efzun taburunun önünde yürüyen sancaktarı vurması üzerine olayların başladığını yazmaktadırlar.

Bu ilk kurşunun atıldığı yer konusunda iki farklı görüşün bulunduğunu belirtmek gerekir. Bunlardan birincisine göre, Hasan Tahsin, ilk bombayı Yunan kuvvetleri Pasaport'a çıkarken atmıştır. *Kalpaklılar* romanını yazarken Hasan Tahsin'i ve ilk kurşun sorununu ayrıntılı olarak incelemiş bulunan Samim Kocagöz, bununla ilgili olarak şunları yazmaktadır:

> İzmir'de işgal sırasında jandarma yüzbaşısı (savaştan sonra albay) olan, Milli Mücadele'ye çok emeği geçen, işgal altındaki İzmir'de Ankara için gizli örgüt kuran Mümin Bey (Aksoy), 15 Mayıs 1919'da işgal ordusu PASAPORT'a çıkarken, orada olup bitenleri rapor etmesi için yedeksubay teğmen Kemal Bey'i (savaş sırasında şehit düşen ünlü kahraman YILDIRIM KEMAL) Pasaport'a sivil olarak göndermiş; Kemal Bey heyecan içinde dönüp geldiğinde, Mümin Bey'e, Pasaport'a gemilerden çıkan Yunan askerlerine ilk BOMBAYI gazeteci Hasan Tahsin Bey'in attığını ve orada önce kurşunlarla öldürüldüğünü, sonra paramparça edildiğini rapor etmiştir...[14]

Samim Kocagöz, *Kalpaklılar* romanında (İstanbul, 1962, 21-22) olayın akışını şöyle anlatmaktadır:

> On adım kadar koştu. Bir an şaşkın, duraklayan kalabalığın bakışları önünde bombayı ef-

zunların ortasına attı. Bomba büyük bir gürültü ile patladı. Patlarpatlamaz, şaşkınlıkla yerinden kıpırdayamayanlar yere yıkıldılar. Ortalık karıştı. Yunan askerleri darmadağın oldular. Koşarken püskülleri uçuşuyordu. Kimisi halkın arasına saklandı, kimisi geminin merdivenlerine tırmandı. Bu sırada nakliye gemisinin güvertesinden bir yaylım ateş açıldı. Hasan Tahsin birkaç saniye ayakta kalabildi...

Hasan Tahsin'in işgalci güçlere karşı Pasaport iskelesi çıkışında tabanca ile değil de[15] bomba ile karşı koyduğunu yazan yalnız Samim Kocagöz değildir. Nitekim ondan yıllarca önce Tarhan Toker de olayı Kocagöz'e koşut biçimde açıklamıştı.[16] Bu bağlamda belirtilmesi gereken diğer bir nokta da Hasan Tahsin'in cesedinin Kordon'da bulunduğu tezidir. Gerçekten işgalden iki gün sonra yayınlanmalarına izin verilen Türkçe gazeteler (özellikle *Ahenk*) "Hukukubeşer gazetesi sermuharriri Hasan Tahsin'in cesedinin parçalanmış" olarak Kordon'da bulunmuş olduğunu yazmışlardır. Aşağıda bu konuya yeniden döneceğiz.

Samim Kocagöz, Hasan Tahsin'in attığı bombadan sonra ikinci bir ilk kurşundan söz etmekte ve şöyle demektedir:

> Pasaport'ta karaya çıkan Yunan askerleri, şehit edilen Hasan Tahsin'in attığı bombadan sonra yeniden toparlanmışlar, İzmirli Rumların büyük gösterileriyle yürüyüşe geçmişler, kenti resmen teslim almak için, Konak meydanındaki hükümet binasına bayraklarını çekmek için yürüyüşe geçmişlerdir. Konak meydanına geldiklerinde, Pasaport'ta atılan ilk bombadan habersiz adı bugün bile bilinmeyen bir Türk askeri, Kemeraltı caddesinin Konak meydanına açılan köşesine diz çöküp karşıdan Sarı Kışla'nın önüne gelen Yunan askerlerinin önündeki bayrakları bir kurşunda vurmuştur. Kimdi bu ilk ikinci kurşunu atan asker?[17]

Kocagöz dışında işgal olayını inceleyen tarihçilerin ikinci bir kurşundan dahi söz ettiklerini belirtmek gerekir. Bayur'un bu konuda yazdıklarının yukarıda anmıştık. Aynı biçimde Selahattin Tansel de bu olaydan söz etmektedir:

> ..Nitekim adı sanı belli belli olmayan yağız çehreli bir Türk delikanlısı da bir sokağın başında silahını ateşledi, mermisi bitinceye kadar bu harekete devam eden delikanlı daha sonra kayboldu.[18]

Şimdi gelelim Hasan Tahsin'in ilk kurşunu Konak meydanında attığı görüşüne: Nurdoğan Tacalan'a göre, efzunlar saat kulesini ve kışlayı geçip tramvay yolunu izleyerek Kemeraltı'nın girişindeki dar geçide yöneliyorlardı. Türkler I. II. Beyler Sokağına doğru çekiliyorlardı. Aralarında koyu renk elbisesi içinde Hasan Tahsin Recep de vardı. Tam askerî kıraathanenin önünde Kemeraltı caddesinin Konak meydanına bağlandığı yerde duruyordu. Bu sırada "Zito Venizelos" sesleri göklere çıkıyordu. O gürültü içinde ansızın güçlükle duyulan bir tabanca sesi, Teğmen Yani'yi elindeki bayrakla birlikte kanlar içinde yere yuvarladı... Başlarında Hasan Tahsin olan birkaç Türk, Rumların ardından ileri atılıyor, ilk kurşunu atan Hasan Tahsin ve yanındaki birkaç Türk tabancalarını ateşliyorlar. Kaçan Rumların ardındaki deniz kıyısına kadar koşan Hasan Tahsin makineli tüfeklerin ilk kurbanlarından biridir.[19]

İlk kurşun sorununu belli başlı kanıtlar ışığında ayrıntılı olarak incelemiş olan Bilge Umar da Hasan Tahsin'in 15 Mayıs 1919 Perşembe günü askerî kıraathane önünde ilk kurşunu attığı sonucuna varmaktadır.[20] Gerçekten ilk kurşunun Kordon'da değil de Konak meydanında atıldığı konusunda bilinen kaynakların dışında iki tanıklığa dikkati çekmek istiyoruz. Bunlardan birincisi, Mihail Rodas'ın[21] anılarında bu gelişmelerle ilgili olarak verdiği ayrıntılardır. Rodas'ın o gün İzmir'de bulunduğunu ve olayları yakından izlediğini belirtmek gerekir. Rodas'a göre, yürüyüş kolu tramvay hattı üzerinde büyük bir sessizlik içinde bulunan hükümet konağına girmiş; oradan da hapishane yoluna sapmıştı. Rodas, yürüyüş kolunun Türk kışlasının bulunduğu yerden geçtiğini bilmediğini, o anın "vahim" olduğunu yazmakla ve herkesin nefesini tuttuğunu eklemektedir. Rodas, Yunan birliklerinin karaya çıktığı Punta ve Gümrük iskelesinden Konak meydanına gelinceye kadar hiçbir karışıklık olmadığı üzerinde de özellikle durmaktadır. Ancak ilk kurşun konusunda verdiği bilgiler müphem ve çelişkilidir.[22]

İlk silahın Konak meydanında ya da oraya yakın bir yerde patladığına ilişkin bir başka tanık da Sabitzade Emin Süreyya'dır. Emin Süreyya, Vali İzzet Bey'i savunmak ya da onun işgal sırasındaki tutumunu haklı göstermek için yazdığı bir başyazıda, işgal günü vilayette valinin yanında bulunduğunu ve bir süre sonra da defterdarın odasına geçtiğini belirttikten sonra şunları yazmaktadır:

> ...Kışlanın bir kapısından çıkan süvariler[23] hükümete girerken diğer taraftan Yunan asakir-i

Hasan Tahsin'in sermuharrirliğini yaptığı* Hukuk-u Beşer *gazetesinin 2 Kânunievvel 1334 (2 Aralık 1918) tarihli nüshası.

işgaliyesi hükümet civarındaki kahvenin önünden geçiyordu. Ben de defterdar beyin odasında müşarünileyh (adı geçen) ile beraber pencereden bakıyorduk.

Bu esnada meçhul bir semtten patlayan silah sedası, hadisenin vukuuna sebebiyet vermiştir. İşte esas mesele budur...[24]

Bundan anlaşıldığına göre, silah hükümet konağına yakın bir yerde atılmıştır. Çünkü Kordonboyu'nda o kargaşada patlayan bir silahın vilayetten duyulması biraz güç gibi görünmektedir. Öte yandan Samim Kocagöz'ün, Umum Jandarma Kumandanı Miralay Ali Kemal Sırrı'nın 5 Haziran 1919 tarihli raporuna gönderme yaparak, ilk kurşunun Hasan Tahsin tarafından atıldığının burada yazılı olduğunu söylemesi doğru değildir. Çünkü bu rapor, işgalle başlayan olayların ayrıntılarına inmekle birlikte ilk kurşunu atanın henüz belli olmadığını yazmaktadır.[25] Raporun son bölümünde Albay Süleyman Fethi,[26] Kolordu Serkatibi Şükrü, Kolağası Necati Beylerle birlikte *Hukukubeşer* gazetesi sahibi Tahsin Recep'in de parça parça edilmek suretiyle şehit edildiği belirtilmektedir.

Bütün bu ayrıntılardan sonra, Hasan Tahsin ile ilgili olarak, şimdiye kadar gözden kaçan bir iki kaynaktaki bilgilere dikkat çekmek istiyoruz. Bunlardan birincisi, yukarıda kendisinden söz ettiğimiz Mihail Rodas'ın anılarındaki bir bölüm, diğeri de *Anadolu'da Yenigün*'ün 15 Mayıs 1922 tarihli sayısıdır. Mihail Rodas, işgalden bir gün önce karşılaştığı Hasan Tahsin'den şöyle söz etmektedir:

> Hasan Tahsin'i müteheyyic (heyecanlı) halk arasında gördüğüm vakit kendisinden vaziyeti sordum. Bilatereddüt (duraklamaksızın) bana ahval icap ederse ertesi günü Türk ahalinin müdafaası için ön safta bulunacağı cevabını verdi. Filvaki (gerçekten) genç Çerkes muharririnin cesedi 2 (=15) Mayıs'ta bad-ez-zuhur (öğleden sonra) kışla önünde biruh (cansız) olarak bulundu.[27]

Rodas burada ilk kurşunu sıkanın Hasan Tahsin olduğunu söylemiyor; ne var ki, onun İzmir'i savunmadaki kararlılığı ile ölümü arasında anlamlı bir bağ kuruyor. Cesedinin bulunduğu yer konusunda verdiği bilgi de Taçalan'ın vardığı sonuçları doğrulamaktadır. Başka bir deyimle Rodas'ın bu anlatımı, Hasan Tahsin'in işgalden bir gün önceki savunma azmi ve şehit düştüğü yer konusunda verdiği ayrıntılar herhangi bir şüpheye yer bırakmamaktadır. Kaldı ki, İstanbul gazetelerinde de Hasan Tahsin'in bir direniş sonunda şehit edildiği yolunda önemli ipuçları bulunmaktadır. *İkdam*, 24 Mayıs 1919 günkü sayısında işgal sırasında ilk şehit olanlar arasında Hasan Tahsin'in adını da vermektedir. *Tasvir-i Efkâr*, olayı haber verirken bir de onun resmini basmıştır. İşgalin ikinci yıldönümünde *İleri* gazetesinde çıkan bir yazı oldukça anlamlıdır. Gazetenin 15 Mayıs 1921 tarihli sayısının ilk sayfasında şu başlık yer alıyordu: "Kara Bir Günün Sene-i Devriyesi: İzmir İşgali".

Yazının altında Miralay Süleyman Fethi, Hasan Tahsin Recep ve Kaymakam Şükrü Beylerin fotoğrafları bulunmakta ve şu yazı okunmaktadır: "İzmir'i Yunan İstilasına Karşı İlk Müdafaa Eden ve İlk Şehit Olan Üç Kahraman".[28]

Anadolu'da Yenigün'deki yazıya gelince; bu yazı işgalin üçüncü yılı dolayısıyla gazetenin ilk sayfasında yer almıştır. Yazıda işgalle ilgili doğru; fakat kimi zaman çelişkili bilgiler verildikten sonra Hasan Tahsin'in nasıl şehit edildiği üzerinde durulmaktadır. Buna göre Hasan Tahsin, üzerine saldıran dört efzun askerini bomba ile öldürmüş; fakat kendisi de şehit edilmiştir. Hasan Tahsin'in bir çarpışma sonunda şehit edildiğini vurgulayan bu önemli yazının bütününü çerçeve içinde veriyoruz. Gazetede Hasan Tahsin'in ender görülen fesli bir resmi bulunmakta ve altında şu yazı okunmaktadır: "İzmir'in Şehitleri Arasında Aziz Bir Meslektaş: Hasan Tahsin Recep"

SONUÇ

15 Mayıs 1919 sabahı İzmir'in işgali, başta İzmir olmak üzere bütün ülkeyi bir heyecan dalgasının sarmasına ortam hazırlamış ve İzmir'in de "Sancılı Yılları" başlamıştır.[29] Jaeschke'nin anlatımıyla Hasan Tahsin'in ateşlediği tabanca, "Türk halkını sarmış olan korkunç öfkenin boşalması için verilen işaret" olmuştur.[30] Hasan Tahsin'in tabancasından çıkan ilk kurşunu, vatan savunmasına yönelik olduğu için "mukaddes" diye niteleyen Ziya Somar şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

> 15 Mayıs 1335 (1919) sabahı birkaç İtilaf gemisinin koruyuculuğunda bir Yunan zenginin (iane) ve hediyesi olan Averof'la birkaç Yunan teknesi ilk istila kuvvetlerini İzmir rıhtımına saldıkları vakit bunun Türk vicdanında yepyeni bir ürperişin uyanacağı ve o zamana kadar duyulmamış bir idrakin ilk acı tecrübesi ile yeni bir vatan şuuruna varılacağı belki de çok az insanın düşünüşü olabilmiş ve aklından geçebilmiştir.[31]

Somar, sözü İzmir'in o sıradaki durumuna getirerek, resmi dairelere hapsedilmiş memur ve görevlilerle yabancı sermayenin zenginleştirdiği birkaç namlı aile dışında, Türklerin kenar mahallelere ve sokak diplerine sığınmış olarak varlıklarını sürdürdüklerini eklemektedir. İzmir'in hükümetle bağlantısını ise şu çarpıcı cümle ile dile getirmektedir:

> Başında (hukuk-ı hükümranî)'yi temsil eden bir valisi, kimi müdafaa için yerleştirildiği pek belli olmayan bir askerî garnizon ile İzmir koparılmaz ve alınmaz bir (vilayet-i şahane) idi.

Yine Ziya Somar'ın deyimiyle[32] İzmir, yavaş yavaş uluslararası bir pazar yeri olmaktan çıkmaya başlamış ve bir vatan parçası haline gelme sürecine girmiştir. İzmir'in bu yeni kimliğini kazanmasında Halit Ziya, Tevfik Nevzat, Bıçakçızade Hakkı, Mustafa Necati vb yanında işgal sırasında ilk kurşunu sıkan Hasan Tah-

NASIL AYAK BASTILAR

İzmir'e Çıkan İlk Yunan Kafilesi - İlk Katliamlar - Cesur Bir Meslektaş

Bundan üç yıl evvelki Mayıs'ın 15. Günü sabah saat dokuzda ilk canavarlar kafilesi Kordon'a çıktı. Bu anda memurin-i mülkiye hükümette, zabitan ve erkân-ı askeriye kışlada, halk hükümet civarında, kışla meydanında, çarşılarda toplanmışlardı. Yunan askeri Kordon'a çıkar çıkmaz İzmir metropolidi Hristomos resmî elbisesiyle askerleri vaftizledi. Ve orada toplanan Rum haşeratıyla Yunan askerlerine hitaben bir nutuk irad etti. Katliam bu zamanda başlamış ve İslam mahallatına henüz sirayet edememişti. Çünkü Hıristiyanlar Türklerden pek korkuyorlardı. Bu zamanda başlayan katliam Frenk, Rum mahallatındaki pansiyon ve otellerde bulunan Türklere ve aynı mahallelerdeki polislerimize ve saika-yı tesadüfle oralarda bulunan bazı işçilere münhasır kalmıştı. Saat ona doğru bir Yunan kafilesi Karantina iskelesinden* karaya çıktı. Bu sıralarda bir efzun müfrezesi arkasında binlerce Rum olduğu halde kışla önüne geldi. Müfrezenin önünde elinde Yunan bandrası olan bir Rum vardı. Bu müfreze kışlanın önünden Göztepe'ye tramvay caddesine doğru geçti. Onu bir müfreze daha takip etti. Tamam bu esnada katillerin teheyyücü artmıştı. Bir silah sesi ortalığı hercümerc etti. Türkleri kesmek talimatıyla hareket eden bu efzun müfrezeleri kısmen kendilerini denize attılar. Halk bir karışıklık içinde kaldı. Artık her tarafta silah işliyordu. Bir Yunan torpidosu kışla istikametine gelmiş halkı ateşe tutmuştu.** Karaya çıkan askerler mütemadiyen takviye edilerek Türk mahallatına sevk olunuyordu. Artık sokaklar, hükümet önü, Kemeraltı, tramvay caddesi, Kordon cesetlerle dolmuştu. İngilizler, Amerikalılar amiralleri ile bu kıtalı seyrediyorlardı.

Kıtalin dehşeti esnasında Yeni Şark (Hukukubeçer) gazetesi sahibi cesur Tahsin Recep Bey kendisine saylet eden dört efzunu bomba ile berhava etmiş ve onları cehenneme, kendini nezd-i mevlaya atmıştı.

Kıtal devam ederken bütün mağazalardan eşya taşınıyor, Rum mahallatına sevk olunuyordu. Yakayı ele veren camilere, hükümete, kışlaya iltica eden binlerce Türk ölüm tehdidi altında çift sıra gemilere, hangarlara götürülüyor, her kafile mahall-i tevkife varmadan yarısı şehit olarak kaldırımlara terk ediliyordu. O gün her yerde kan kokuyor, cenazeler denize atılıyor, Rum kadınları bile cenazelerin üzerine basıp tükürüyorlardı.

Anadolu'da Yenigün,
15 Mayıs 1338/1922, 492 (870).

* Bu iskele Kordon'un aksi yönünde, Konak'tan Güzelyalı'ya giden yol üzerinde bulunuyordu. Aslında buradan da bir çıkarma yapılması düşünülmüş fakat iskele savaş gemilerinin yanaşmasına elverişli olmadığı için bundan vazgeçilmişti.

** Rodas, kışla istikametinde bulunan bu torpidodan ateş edildiğini yazar ve bunun bir İtalyan savaş gemisi olduğunu ima eder.

sin'in de önemli bir rol oynadığını belirtmek gerekir.

1. Ali Nadir Paşa'nın savunması için bkz. "Fahrettin Altay İzmir Davasının Muhakemesi, Yunanlıların 1919'da İzmir'i İşgalinde Orada Ordu Komutanı Bulunan Ali Nadir Paşa'nın Muhakeme Ezlekesinden Hülasa ve Mütalaa", *Belleten*, 89 (1959), 137-156.
2. İzmir Sancağı merkez olmak üzere Aydın, Manisa, Muğla ve Denizli'yi kapsayan idari bölge.
3. Engin Berber, "İşgalden Bir Gün Önce İzmir'de Basılmış Yunanca Bildiriler", *Tarih ve Toplum*, 150 (1996), 30. Türkçe Metin: *Ahenk*, 17 Mayıs 1335 (1919).
4. Zeki Arıkan, *Haydar Rüştü Öktem'in Mütareke ve İşgal Anıları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991
5. Zeki Arıkan, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını. 30 Ekim 1918-8 Eylül 1922*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1989.
6. Nail Moralı, *Mütarekede İzmir Olayları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1973.
7. Avukat olan Emin Süreyya, *Istahat* gazetesinin sahibi ve başyazarıydı. Aynı zamanda Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın İzmir'de önde gelen temsilcilerinden biriydi. Gazetesi, bu fırkanın sözcülüğünü yapıyordu. Emin Süreyya, daha Mütarekeden beri Yunan işgaline taraftar bir tavır takınmış, işgal boyunca gazetesini işgalci güçlerin buyruğuna vermekten çekinmemişti. Ancak 1922 Temmuzunda İyonya'nın özerkliği gündeme geldiği zaman bununla ilgili yayımlanan beyannamede Türkleri küçük düşüren ibarelere karşı çıkmış, hatta bütün Türk mahallelerini dolaşarak Müslüman halkın özerklik için yapılacak törenlere katılmasını engellemeye çalışmıştır. Bu son olumlu tutumu, onun kurtuluştan hemen sonra darağacını boylamasını önleyemedi. Kardeşi ise Mustafa Kemal Paşa'nın ordusunda subaydı ve İzmir'e giren kuvvetlerin içinde bulunuyordu. Emin Süreyya'yı kurtarmak için araya girmesi bir sonuç vermedi. Emin Süreyya'yı tanıyanlar, "bu tavuk hırsızının" asılması için direndiler. Emin Süreyya işgal sırasında Yunanlıların açtığı Yunan-İslam idadisinde öğretmenlik de yapmıştı (Sayın Enver Kösemen'den alınan sözlü bilgi).
8. Bu tartışmalar üzerinde duracak değiliz. Bkz. Necdet Öklem, "Şehit Hasan Tahsin ve İlk kurşun", *Ege Ekonomi*, 23, 24 Ocak 1973. Burada ileri sürülen iddialara karşı tezler için bkz. Bilge Umar, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, Bilgi Yay., Ankara, 1974, s. 119-166. Hasan Tahsin'in ilk kurşunu atmadığı iddialarına bir "destek" yazısı: Turan Akkoyun, "İzmir'de Atılan İlk Kurşunun Sahibi Meselesine Dair Notlar", *Tarih ve Toplum*, 105 (1992), 38-40.
9. Rahmi Apak, *İstiklal Harbinde Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Ankara, 1990 (Tıpkı Basım), 4-5. Krş. "Hasan Tahsin, Dokuz Eylül, 15 Kasım 1947, 25.
10. Hikmet Bayur, *Atatürk Hayatı ve Eseri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1990 (Tıpkıbasım), 338.
11. *Milli Mücadele Basını*, ty., 6-8.
12. *Milli Mücadele Başlarken*, Türkiye İş Bankası, Ankara, 1957, 87.
13. Bu gazetenin çok az sayısı İzmir'deki Milli Kütüphane'de bulunmaktadır. Bkz. Zeynel Kozanoğlu, *Anıt Adam Osman Nevres "Hasan Tahsin"*, İzmir Gazeteciler Cemiyeti, 1972.
14. Samim Kocagöz, "Sömürgeciliğe Atılan İlk Bomba". *Yön*, II/74 (15 Mayıs 1963), 8-9. Aynı yazar, "İlk kurşun Sorunu", *Cumhuriyet*, 25 Mayıs 1976.
15. Nail Moralı'nın anlattığına göre (*Mütarekede İzmir, Önceleri ve Sonraları*, İstanbul, 1976), Halit Moralı, Hasan Tahsin'in hakışlarında ve davranışlarında bir gariplik sezmiş ve onun üzerindeki toplu tabancayı alıp çekmecesine koymuştur. Olay işgalden bir gün öncedir. Hasan Tahsin, Halit Bey'den borç para almıştı ki, ikinci silahını bu parayla

satın almış olabileceği söz konusudur.

16. Tarhan Toker, "Anadolu İhtilali İzmir'in İşgali". *Tarih Dünyası*, II/28-29 (31 Ocak 1952), 1149-1154.
17. Samim Kocagöz, "İlk Kurşun Sorunu", *Cumhuriyet*, 25 Mayıs 1976; aynı yazar, "Sömürgeciliğe Atılan..." *Yön*, II/74 (15 Mayıs 1965).
18. Selahattin Tunsel, *Mondros'tan Mudanya'ya*, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 1991, I, 191.
19. Nurdoğan Taçalan, *Egede Kurtuluş Savaşı Başlarken*, Milliyet, İstanbul, 1970, 243-248. Taçalan, Hasan Tahsin'in cesedinin, ilk kurşunun sıkıldığı kırnathaneden yüz elli metre uzakta parçalanmış olarak bulunduğunu da eklemektedir.
20. Bilge Umar, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, 165.
21. Mihail Rodas, ünlü bir Yunan yazarıdır. Daha Mütarekede Türk halkını işgale hazırlamak için "basını ilaç gibi" kullanmak amacıyla İzmir'e gönderilmiş, Türk gazetecileriyle uzlaşma çareleri aramış; bu arada Fransızca gazetelerde de Yunan propagandasına yönelik yazılar yazmıştır. İşgal boyunca Yunan basın kaleminde görev yapmış ve olağanüstü komiser Stergiadis'in danışmanlığında da bulunmuştur. Yunanistan'a döndükten sonra, pek çok belgenin ışığında bir çeşit özeleştiri niteliğinde olan anılarını yazmıştır. Bu anıları, biraz eksik olmakla birlikte dilimize çevrilerek yayınlanmıştır: "Bir Yunanlının Şayan-ı Dikkat İfşaatı", Çev. Midhat, *Anadolu*, 26 Mart 1341-18 Eylül 1341.
22. *Anadolu*, 10-12 Nisan 1341.
23. O sabah, sadece bir gözetleme görevi yapmak amacıyla bir süvari müfrezesi görevlendirilmişti. Emin Süreyya'nın sözünü ettiği süvariler bunlardır.
24. Sabitzade Emin Süreyya, "Tarihi Bir Şehadet", *İstikbal*, 27 Mayıs 1335.
25. *İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgaline Mütteallik Jandarma Kumandanlığının ve Osmanlı Komisyonu Reisinin Raporları*, İstanbul, 1335, 9.
26. Süleyman Fethi Bey, o sabah kışlada değildi. Karantina'daki evinden görevi başına geliyordu. Yolda kendisine yapılan uyarıları dinlemedi. Kendisini uyaranlar arasında Süleyman Ferit Eczacıbaşı da vardı (Yaşar Aksoy, *Bir Kent Bir İnsan*, İzmir, 1986). Makamından zorla alınarak tutsak edilmiş Türk subaylarının ayrına götürüldü ve "zito Venizelos" diye bağırmadığı için süngü darbeleriyle ağır yaralandı. Aziz Nesin, doğru olarak, Fransızların araya girmesiyle Süleyman Fethi'nin hastaneye kaldırıldığını yazmıştır (*Borçlu Olduklarımız*, İstanbul, 1976, 22). Nitekim Agora'da bulunan mezar taşından ve o günkü İzmir gazetelerinden de anlaşıldığı üzere Süleyman Fethi Bey, hastanede birkaç gün daha yaşamıştır.
27. *Anadolu*, 6 Nisan 1341. *Anadolu* gazetesinin notu: "Hasan Tahsin Çerkes değildir. Selanikli bir vatanperverdir. Yunanlıların İzmir'de şehit ettikleri gençtir." Öte yandan İzmir'de kurulan Yunan yönetimi işgal sırasında mağdur olanlara gösteriş de olsa tazminat ödemeyi kabul etmiştir. İzmir'de yayınlanan *Kozmos* gazetesinin 23 Aralık 1919 günkü sayısında tazminat ödenmesine karar verilen kişi ya da aileler arasında Hasan Tahsin adına da rastlanmaktadır. Ancak bunun gazeteci Hasan Tahsin olduğu belirtilmemiştir. Yalnız adının karşısına tazminat olarak 200 drahmi kaydı bulunmaktadır. En yüksek tazminat ise 50 bin drahmi ile *Köylü*'nün sahibi Mehmet Refet'e ödenmiştir (Yrd. Doç. Dr. Engin Berber'in ilettiği not). Bu para onun mathaasının tahrip edilmesine karşılık ödenmiştir. Ancak Mehmet Refet'in işgalden bir ay kadar önce Yunanlılar tarafından "satın" alındığını unutmamak gereklidir.
28. Bu gazetelerin ilgili bölümlerinin tıpkı çekimleri için bkz. Zeynel Kozanoğlu, *Anıt Adam*.
29. Engin Berber, *Sancılı Yıllar 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, Ayraç, Ankara, 1997.
30. G. Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri* (Çev. Cemal Köprülü), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986, 80-81
31. Ziya Somar, *İzmir'in İşgali Tarihi* (eski harflerle el yazması. Somar'ın eşi Sayın Nezahat Hanım'dan sağlanmıştır.)
32. Ziya Somar, *Bir Şehrin ve Bir Adamın Tarihi İzmir'in İlk Fikir ve Hürriyet Kurbanı Tevfik Nevzat*, İzmir, 1948.

İZMİR KARABURUN'DA YUNAN İŞGALİ

Bir Dönemin Tanıkları

Dr. SABRİ SÜRGEVİL
Doç. Dr., Ege Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü öğretim üyesi

Yunan işgal döneminin tanıklarından, Kösederesi köyünden 1323 doğumlu Firdevs Cantürk.

İnsanlar ve yaşadıkları coğrafya arasında sıkı bir bağ vardır. Bir dönemi yaşayan insanlar o döneme ilişkin tanıklıklarını, kendi bilgi ve görgülerini, geleneksel olarak sonraki kuşaklara aktarırlar. Böylece birbirini izleyen halkalardan oluşan toplumsal bellek zinciri yaratılır. Tarihin, söz konusu toplumsal bellekle ilişkisi kaçınılmazdır. Çünkü tarihsel olaylar zaman-mekân ilişkisi belli olan ve insanı ilgilendiren neden-sonuç ilişkileri açıklanabilen olaylardır. Sözlü tarih çalışmaları bu nedenle hem diğer tarih çalışmaları için hem de toplumsal belleğin korunması yolunda gerekli bir uğraş olarak değerlendirilebilir. Bu türden bir uğraşın sonucu olan "Bir Dönemin Tanıkları", içinde yaşadığımız bir çevrenin, Karaburun kazası ve köylerinin insanlarıdır. Yörenin incelediğimiz dönemdeki sosyo-ekonomik yapısı, bu insanların, çocukluk ve gençlik yıllarını etkilemiştir. İncelenen dönemin olayları, tanıkların hafızasından, aradan uzun yıllar geçmesine karşın silinmemiştir. Tanıkların olaylar karşısında tavır alış ve etkilenimlerini, her ülke ve toplumda olduğu gibi, insanlar, aktif ya da pasif, kavgacı ya da uzlaşmacı kılan, faktörler belirlemiştir. Söz konusu "bir dönemin tanıkları"nın tanıklıkları yaklaşık 3,5 yıl süren Yunan işgali dönemine ve bu dönem sonrasında Türkiye'de kurulan Cumhuriyete ve kurucularına ilişkindir. Böyle bir döneme, dönemin sosyal ve ekonomik ilişkilerine, askeri ve siyasal içerikli mücadelelerine, olay, oluş ve sonuçlara ilişkin tanıklıklarda bireysel görgü ile duyuşsal bilinç rahatlıkla birbirine karışabilmektedir. Çünkü söz konusu dönem öncesi, sırası ve sonrasında bölgede yaşanan olaylar, birey ve toplum belleğinde derin izler bırakmıştır. Bu dönemlere ilişkin farklı toplumsal siyasal bellekler yaratılması yolunda romanlar, tarihler yazılmış, filmler, propagandalar yapılmıştır ve yapılmaya devam etmektedir.

Kendileriyle planlı ve ilkeli bir biçimde görüştüğümüz "bir dönemin tanıkları", yaşları en az 80 olan insanlardır. "Bir dönemin tanıkları"nın çocukluk ve gençlik yıllarında, yaşadıkları yörede, belirttiğimiz dönemden önceki yıllarda görülen gelişmeler, söz konusu dönemde ortaya çıkan olayları, ilişkileri etkilediğinden, bunları kısaca belirtmekte yarar görmekteyiz. 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyıl başlarında yörede yerleşim birimlerinin demografik yapısını, insanların tarım faaliyetlerini ve alışkanlıklarını etkileyen nüfus hareketleri yaşanmıştır.[1] Balkan Savaşları sonrası, Birinci Dünya Savaşı öncesi Batı Anadolu bölgesinde, Balkan faciasının etkileriyle toplumsal ve ekonomik hayatta dalgalanmalar olmuştu. Karaburun kazası ve köyleri de bundan nasibini almıştı. Yöreye işgücü olarak gelip, yerleşme olanağı bulan Rumlar ve yüzyıllardır bu topraklarda Türklerle aynı ya da komşu köylerde yaşayan, Yunan diliyle konuşan, aynı zamanda, yöredeki tanıkların deyişiyle, "Farisi Türkçe konuşur", yerli Rumlar bu yöreleri terk etmek zorunda kalmışlardı. Bu olay gerek Rumlar gerekse Türklerin hafızasında derin izler bırakmıştı.

20. yüzyıl başlarından günümüze değin yörede yerleşim birimlerinin bazılarının adlarının değiştiği, bazı köylerin ahalisinin yer değiştirdiği, yeni yerleşme birimlerinin oluştuğu görülmektedir.[2]

Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sırasında yörenin nüfus yapısı, söz konusu olay ve savaşın uzun sürmesi nedeniyle değişmişti. İzmir'in, Büyük Devletlerin izniyle, Yu-

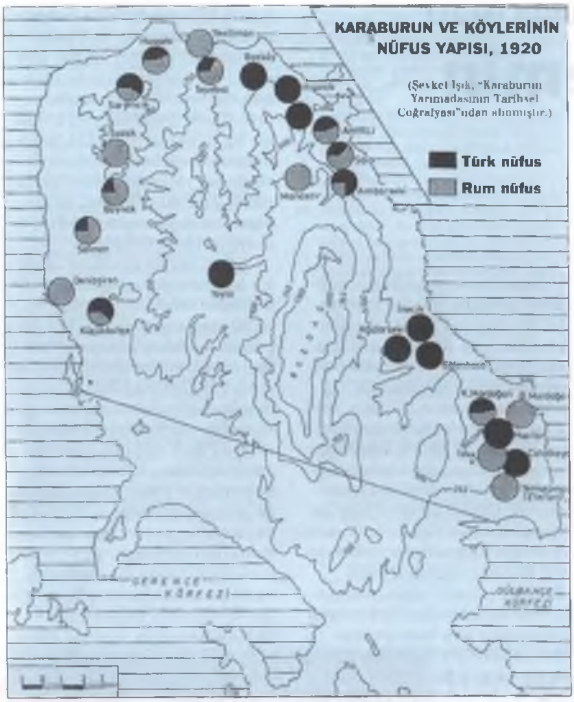

nanistan tarafından işgalini izleyen günlerde, yöreyi terk etme durumunda kalmış olan Rumlar yanlarına yenilerini de ekleyerek geri dönmüşlerdi. Bu dönemde eskisinden biraz farklı şekilde, Türk ve Rum toplulukları aynı ve ayrı köylerde komşu olarak birlikte yaşama durumunda kalmışlardı.

Bu şekilde gel-git'in görüldüğü yerleşme birimleri, başta kaza merkezi Ahırlı-Karaburun olmak üzere Mordoğan (Köyü, İskelesi, Yenicepınar, Tekke), Kösedere İskelesi, Ambarseki, Saip, Manastır, Bozköy, Tepeboz-Yeniliman, Haseki, Sarpıncık, Sazak, Boynak-Parlak, Salman, Denizgiren ve Küçükbahçe doğrudan; Çalalkaya, Hacılar, Eğlenhoca, İnecik, Kösedersi, Çullu, Hisarcık, Yayla köyleri dolaylı olarak bu gelişmeler, değişmeler ve bunların yarattığı sorunlardan etkilenmişlerdi. Kurtuluş Savaşı sonrasında yaşananlar, mübadele sırası ve sonrasında yaşananlar, bu olayları izleyen önemli halkalardı ve doğal olarak bir önceki durum sonraki oluşumlarda etkili olmuştu.

Yörede yaşayanların, bazen kendi iradeleri dışında, Osmanlı İmparatorluğu genclinde meydana gelen olayların etkisinde kalmalarının ve siyasal zorlamaların sonucu, karşılaştığı olaylar, bölgede bir nüfus hareketine neden olmuştur.

• 19. yüzyıl sonlarından 1914'e değin Türk ve Rum nüfusu artmıştır.

• 1914-1919 arasında Rum nüfusta büyük, Türk nüfusta ise küçük de olsa azalma görülmüştür.

• 1919-1922 arasında Türk nüfus azalmış, Rum nüfus ise hızla artmıştır.

• Toplam nüfus, 1914'e değin artış, 1914-1918 arası düşüş, 1919-1922 arası artış ve 1922 sonlarından itibaren yeniden düşüş eğilimi göstermiştir.

• Bu saptamaları tablodaki rakamlardan izlemek mümkündür.[3]

• İncelenen dönemin askeri ve siyasi olaylarının, yöredeki nüfus hareketlerinin oluşumunda, belirleyici bir rol oynadığı anlaşılmaktadır.

Daha önceki yıllar için etnik yapıları hakkında bilgi verdiğimiz, yöredeki yerleşme birimlerinin Yunan işgali yıllarında, 1919-1922 arasında, nüfus yapılarına göre, durumları şöyledir:

– Çalalkaya, Hacılar, Eğlenhoca, İnecik, Kösedere (Ağalarsekisi), Çullu, Hisarcık, Bozköy, Yayla köyleri Türk köyleridir.

– Yenicepınar, Tekke, Mordoğan iskelesi, Manastır, Yeniliman, Sazak, Denizgiren Rum yerleşmesidir.

– Mordoğan köyü, Ambarseki, Saip, Ahırlı, Tepeboz, Haseki, Sarpıncık, Boynak-Parlak, Salman ve Küçükbahçe karışık köylerdir. Hem Türk hem de Rum haneleri vardır.

– Sazak ve Bozköy gibi çok az Türk ve Rum'un yaşadığı köyleri karışık olarak vermedik; çünkü söz konusu köylerden Sazak'ta Rumlar, Bozköy'de ise Türkler etkin çoğunluğa sahip idiler.

Söz konusu yerleşme birimlerinin 1831 yılındaki nüfusuyla 1920'lerdeki nüfusunu karşılaştıracak olursak;

Manastır ve Sazak'tan Türkler, Bozköy, İnecik ve Kösederesi'nden (Ağalarsekisi) Rumlar ayrılmış, diğer köylerin nüfus yapısı aynı kalmıştır.

19. YÜZYIL SONLARINDAN CUMHURİYETE KARABURUN KAZASINDA NÜFUS EĞİLİMİ

	Türkler	Rumlar	Toplam	Eğilim
1883	2400	2898	5298	
1908	6483	9234	15717	(+)
1914	8838	8934	17772	(+)
1918	8784	0	8784	(–)
1920	6507	9217	15724	(+)
1923	6720	0	6720	(–)

Günümüzde bu köylerden Tekke, Hacılar, Manastır, Sazak, Çullu, Hisarcık köyleri boşalmıştır-terk edilmiştir. Deniz kıyısında, iskele olan yerlerde veya anayol üzerinde yeni yerleşmeler oluşmuştur. Kıyıdan ve anayoldan uzak köylerde nüfus hızla azalmaktadır. Mübadele sonucu yörenin değişen nüfus yapısı yeni eklemlenmelerle daha da karmaşıklaşarak, adeta bir kültür mozayiği haline gelmektedir. Bu durum, incelenen dönemi yörede yaşamış olanlara ulaşmayı zorlaştırmakta, yöreyi terk etmiş olanları bulmak ise rastlantıya kalmaktadır.

Buraya değin tarihi belgelere-verilere dayalı olarak bilgiler sunuldu, buradan sonra yörede, yerinde teke tek tanıklarla yapılan görüşmelerde elde edilen bilgilere dayalı değerlendirmeler yapılacaktır. Bu nedenle bu bölümden itibaren yapacağımız, sözel tarih yöntemlerine uygun olarak tarafımızdan gerçekleştirilen bir araştırma sırasında ve toplanan bilgilerin bir araya getirilmesi sonucunda ortaya çıkan bilgi demetlerinin sunulması olacaktır. Yaptığımız araştırma zaman ve mekânla sınırlı olduğu gibi, tanıkların, en azından yaşlarıyla da sınırlıdır. Yunan işgali dönemiyle, Karaburun kazası ve köyleriyle ve bu zaman diliminde, bu coğrafi alanda yaşamış olanlarla ve bizzat bu insanların bilgi, görgü, duyuş ve düşüncelerini kayda alma şeklinde gerçekleştirilmiş bir sözlü tarih çalışmasının sonuçlarıdır.[4]

BİR DÖNEMİN TANIKLARININ TANIKLIKLARI

• Yunan işgali yörede çok kolay gerçekleşmiş, yörede herhangi bir silahlı direniş, çatışma vs olmamıştır. Tanık Kadir Aslanlar'ın (Mustafa oğlu,1319/1903 doğumlu) "önce İtalyanlar geldi, sonra Yunan jandarması geldi" şeklindeki tanıklığından da anlaşılacağı üzere, Yunan işgalini kolaylaştırıcı, ahalinin işgali sıradan bir olay gibi karşılamasını sağlayıcı önlemler alınmıştı.

• Askeri açıdan önemli bir

Karaburun kazasından 1327 doğumlu Halil Soydan ve Parlak köyünden 1328 doğumlu Mustafa Karaer.

operasyona gerek kalmamış, Yunan jandarması Mordoğan, Ambarseki, Burunüstü, Kaza, Küçükbahçe gibi yerleşme birimlerinde kurduğu karakollarla yörede Yunan egemenliğini sağlamıştır. Hasan Sarıoğlu'nun (Mehmet oğlu, 1330/1914 doğumlu), Mustafa Karaer'in (Halil oğlu, 1328/1912 doğumlu), Niyazi Madan'ın (Süleyman oğlu, 1327/1911 doğumlu) ve diğerlerinin "evleri basıp, silah, bıçak araması yaptılar" şeklindeki tanıklıklarından anlaşılacağı gibi, Yunan jandarmasının zaman zaman yaptığı silah vs aramaları yöredeki Türkler arasında rahatsızlık yaratmıştır. Yunan jandarmasının köylerde otorite temin ederken ahali tarafından hoş karşılanmayan tutum ve davranışları da olmuş, Hasan Sarıoğlu'nun (Mehmet oğlu, 1330/1914 doğumlu) "Yunan jandarması bizim avludaki asmadan üzüm koparmaya çalışıyordu, komşumuz Hugoni adındaki Rum kadını 'Ne istersiniz yetimlerin malından?' diye askerleri bizim evden kovaladı" örneğinde olduğu gibi olaylar yaşanmıştı.

• Yunan işgal kuvvetlerince, yöredeki gündelik hayata müdahale edilmemiş, Firdevs Cantürk (Osman kızı, 1323/1907 doğumlu), Osman Perçinel (Mehmet oğlu 1329/1913 doğumlu), Ferdi Günay (Osman oğlu, 1322/1906 doğumlu) ve diğerlerinin "bağ'a bahçeye rahatlıkla gidip gelirdik, birlikte hayvan otlatırdık" şeklindeki tanıklıklarına göre, yöre insanları bağ ve bahçelerine rahatlıkla gidip, gelebilmişler. Yöredeki yerleşme birimlerinin işlek yerlerine kurulan karakollar ve asılan Yunan bandraları (bayrakları) Osman Perçinel (Mehmet oğlu, 1329/1913 doğumlu), Halil Soydan (Mehmet oğlu 1327/1911 doğumlu) ve diğerlerinin "yerlere değecek kadar büyük bandra yani bayraklar astılar, altından geçirirlerdi" şeklindeki tanıklıklarına göre, yöre halkına psikolojik baskı aracı olarak kullanılmış, en azından Türkler tarafından böyle algılanmıştır.

• Mehmet Çınar'ın (Halil İbrahim oğlu, 1328/1912 doğumlu) " Hilmi (Çakırtaş) Kuvayı Milliye'ye katıldı, sağ döndü", Kadir Aslanlar'ın (Mustafa oğlu, 1319/1903 doğumlu) "köyümüzden çetelere katılanlar oldu", Osman Perçinel'in (Mehmet oğlu 1329/1913 doğumlu) "Magribli Mustafa Kuvayı Milliye'ye katıldı, Yunan harbi bitince geriye döndü" gibi tanıklıklarından anlaşılacağı üzere Kuvayı Milliye'ye yöreden tek tük katılanlar olmuş, gizlice yardım toplanmış, bu münferid eylemler toplumsallaşamamıştır.

• Yöredeki ekonomik hayatta pek değişiklik olmamış, Mürüvvet Terzioğlu'nun (Osman kızı, 1327/1911 doğumlu) "Maria adında Rum komşumuz vardı, kardeş gibi geçinirdik, Kızıl yumurta gibi bayramlarını bilirdik", Niyazi Madan'ın (Süleyman oğlu 1327/1911 doğumlu) "komşularımızdan Parlaklı Da-

Saip köyünden 1328 doğumlu Mehmet Çınar.

di'nin oğlu Manol'la çobanlık yapardık, düğünlerde hep beraber eğlenirdik", Ferdi Günay'ın (Osman oğlu 1322/1906 doğumlu) "Gargarki, Ermi adlı Rumlarla, bunlar Manastır ve Kazalıydı birlikte hayvan otlatırdık, Hisarcı altında bahçe komşularımız vardı, tek farkımız onlar siyah kuşak, biz kırmızı kuşak takardık", Halil Soydan'ın (Mehmet oğlu 1327/1911 doğumlu) "Babam Kazak Yorgi adındaki Rum'la iyi arkadaştı", Osman Perçinel'in (Mehmet oğlu 1329/1913 doğumlu) "Nikoli adında bir Rum bizim evde çalışırdı" şeklindeki tanıklıklarında Türk ve Rum unsurlar arasında alışverişin eskiden olduğu gibi sürdürülmüş olduğu anlaşılmaktadır.

• Farklı etnik ve dinsel topluluklar arasında Ambarseki ve Kösedereli tanıkların belirttiği gibi "kız alışverişi bile olurdu", Fırdevs Cantürk'ün (Osman kızı 1323/1907 doğumlu) "Ambarsekili Kondi, Aniça vardı, öbürünü hatırlayamıyacağım, bizim köye gelin geldi, Fatma, Hatice, Selver adını aldılar", "düğünlerde beraber türküler söyler, oynar, eğlenirdik, o sıralar 'Sallasana sallasana mendilini akşam oldu göndersene sevdiğimi' türküsü çıktıydı, Biz böyle söylerken onlar 'Salladiso salladiso to mandilisu, to ke vradi na stripfis to krevatisu' diye karşılık verirlerdi" şeklindeki tanıklığından da anlaşılacağı gibi kültür alışverişi içinde bulunuyorlardı.

• Mehmet Çınar'ın (Halil İbrahim oğlu 1328/1912 doğumlu), Kadir Aslanlar'ın (Mustafa oğlu,1319/1903 doğumlu) ve diğerlerinin *"Ahenk* vb gazeteler köyümüze gelirdi, gizlice okunurdu" şeklindeki tanıklıklardan anlaşılacağı üzere sınırlı sayıda da olsa olup bitenlerden haberdar olan bir kesim vardı.

• Ambarseki ve Saipli tanıkların verdiği bilgilere göre Zarbulak adındaki bir Rum'dan köylüler çok eziyet çekmişler, kaçmayan ya da kaçamayan bu Rum işgal yıllarında yaptıklarının bedelini hayatıyla ödemiştir. Mordoğan, İnecik, Eğlenhocalı tanıkların tanıklıklarında "Mordoğanlı Hatice adında bir kadın Rumlarla işbirliği yapardı, öldürüldü" Kazalı tanıkların tanıklıklarında "Berber Hakkı vardı, Rumlarla işbirliği yapardı, Yunanlılarla Sakız'a kaçtı" şeklinde yer alan ifadelerden, farklı insan tutum ve davranışlarının varlığı anlaşılmaktadır.

• Kaza'lı ve karışık nüfus yapısı olan tüm köylerdeki tanıkların tanıklıklarından, Yunan işgal kuvvetlerinin Türk ordusunun Büyük Taarruzu karşısındaki bozgununun yörede kendisini çabuk hissettirmiş olduğu, Yunan işgal kuvvetlerinde yer alıp da yöreye erkenden kaçıp gelen Rumların, kendi topluluklarındaki direniş psikolojisini yıktıkları, hızlı bir şekilde yılgınlık oluştuğu ve Türk süvarilerinin bu kaçakların arkasından gelmekte olduğu anlaşıldığından, Rumların yöreyi hızla terk etmelerinin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır.

• Türkler, Büyük Zafer'i Rumlardaki telaştan anlamışlar, kendilerini güvenli yerlere atmışlar. örneğin: Ambarsekililer Akçamaşat ve Kösedere'ye, Tepebozlular Bozköy'e, Sarpıncık, Parlak ve Küçükbahçeliler Yayla'ya, Rumlar böylece karışık nüfus yapısı olan köylerden bile kolayca Yunanistan'a, adalara doğru kaçabilme olanağı bulmuşlardır.

• Karaburun kaza merkezinde Türk ve Rumlardan oluşturulan bir teşkilat, askeri açıdan sonuç belli olana değin ortaklaşa güvenlik ve huzuru sağlamaya çalışmış, Halil Soydan (Mehmet oğlu 1327/1911 doğumlu) ve diğerlerinin belirttiği gibi "buna rağmen kaçma telaşı içinde Rumlar Karaburun iskelesinde bir baba-oğulu öldürmüşler", bu olay unutulmamış, Türk süvarilerinin kaçış halinde iskeleye (Karaburun iskelesine) yığılmış ve gemiye binmiş olanlara karşı ateş açması gibi bir sonuç doğurmuştur.

– İzmir'i kurtaran Türk ordusunun, batıya doğru ilerleyişi 5. Süvari Kolordusu, (Menderes müfrezesi 3. Süvari tümeni ve 57. Piyade tümeni takviyesinde) gerçekleştirilmiş, bir tarafta denizdeki düşman harp gemileri, diğer tarafta düşman artçı kuvvetleriyle 15 Eylül'e kadar yarımadada duruma hâkim olmuştur.

– Önce Süvari Kolordusu'na bağlı birlikler, ardından Piyade kuvvetleri yöredeki yerleşme birimlerinde hâkimiyeti sağlarken, denizden uzak kalmaya özen göstermişler, Türk köylülerinin coşkun sevgisi ve

sevinciyle karşılanmışlar, ama Türk köylülerinin gösterdiği yakın ilgi onları asıl görevleri olan, her türlü Rum saklanması, saldırısı vs'ye karşı uyanık kalmaktan alıkoymamış, bu konuda askeri birlikler özen göstermişlerdir.

• Türk askerinin köylerine gelişi, vatanın işgalden kurtarılışı tanıklarımızın hafızasında derin izler bırakmış, askerlerin söylediği marşlar kadın-erkek her kesimden insanın dillerinden yıllarca düşmemiş, dolayısıyla unutulmamıştır.

Örneğin:

"Mürsel, Zeki, Suphi Beyler
Üç fırkaya Kumandan
Kolordunun başında
Fahri Paşa'dır rüşan.
Manisa'yı Menemen'i
Süvariler aldılar
Dokuz Eylül sabahı
Ak İzmir'e daldılar."

"Ankara'da Türk ordusu
Kuvranıyor için için
Türk ordusu yemin etti
Bu yerleri almak için
Gökte yıldız iki sıra
Asker gidiyor Mısır'a
Biz Yunan'ı esir aldık
İngiliz'e geldi sıra"

SONUÇ

• Yaklaşık üç buçuk yıl süren Yunan işgali, yörede yaşayan insanların üzerinde, gündelik yaşama, sosyal, kültürel ve ekonomik faaliyetlere, siyasal, askeri ve toplumsal bir baskı şeklinde olmamış, olamamıştır.

• Bölgenin coğrafyası ve toplumsal yapısının değişikliğe uğramasına karşın, bunu gerektirmemiş, silahlı bir karşı koyma veya açıktan Ankara'ya destek verme gibi olayların görülmeyişi, işgal ve ilhakı gerçekleştirmeye çalışanları böyle bir girişimde bulunmaya zorlamamıştır.

• Yöredeki yerleşme birimlerinde farklı etnik ve dinsel topluluklar arası ilişkiler Osmanlı döneminde olduğu gibi, iyi komşuluk ilişkileri biçiminde sürdürülebilmiş, Yunan yönetiminin sistemli bir göç ettirme, boyun eğdirme ve zorlama olayı ortaya çıkmamıştır.

Ambarseki köyünden 1330 doğumlu Hasan Sarıoğlu, Sabri Sürgevil'le birlikte.

• Karaburun ve köylerindeki münferit olaylar toplumsal yara haline dönüşmemiştir.

• Yunan ordusunun yöreden çekilmesi ve Rumların yöreyi terk etmeleri hızla gerçekleşmiş, büyük çapta bir çalışma olmamıştır.

• Hellenizmin Anadolu Macerası, Türk İstiklal Harbi'ne, Ulusal Kurtuluş Savaşı'na neden olmuş, Türkiye üzerinde oynanmak istenen oyunlara M. Kemal (Atatürk) önderliğinde dur denilmiş, örneklerle kanıtlanmış olduğu gibi, uyumakta olan dev uyandırılmıştır.

1. 19. yüzyıl ortalarına doğru, 1831'de yapılan nüfus sayımına göre; "Mordoğan-ı sagir (köy) -Mordoğan-ı kebir (İskele, Çatalkaya ve çevresi) -Ahırlı (Karaburun) -Ambarseki -Yayla -Saip Manastır -Tepecik -Tepeboz -Sarpıncık -Salman -Çullu Hisarcık -Bozköy -Haseki -Sazak -Boynak (Parlak) Küçükbahçe -Eğlenhoca -İnecik -Kösederesi" yöredeki yerleşme birimleriydi. 20. yüzyıl başlarında da yörede aynı yerleşme birimleri kesin olarak bulunuyordu. Mordoğan yakınlarında Çatalkaya ve İskele çevresinde Hacılar, Tekke, Yenicepınar'da, Kösedere, İnecik, Eğlenhoca'nın aşağısında Kösedere iskelesi- bugünkü Kaynarpınar ve çevresinde, Tepeboz'un aşağısında Yeniliman'da, Küçükbahçe kıyısında Denizgiren'de yerleşmeler oluşmuştu. Yunan işgali dönemi öncesinde yöredeki, yukarıda belirtilen yerleşme birimlerinden sadece biri (Tepecik köyü) terk edilmiş, boşalmıştır. Ambarseki köylülerinin belleğine göre, İzmir-Ahırlı yolu üzerindeki (1890'larda 12 hanelik) bu köy, Balkan Savaşları sırasında -Birinci Dünya Savaşı öncesinde, kız kaçırma, soygun vb olaylar sonucu- terk edilmiştir. Bugün yöre Tepecik tepesi diye adlandırılmaktadır.
2. 20. yüzyıl ortalarına değin Ağalar sekisi olarak adlandırılan, günümüzde 19. yüzyıldaki adıyla adlandırılmakta olan Kösederesi bu özelliğiyle dikkati çekmektedir. Manastır bir ara Kalecik adıyla anılmış olup günümüzde terk edilmiş durumdadır. Yeniliman Tepeboz köyü aleyhine büyümüş, Boynak adı Parlak'a dönüşmüş, Salman ve Küçükbahçe köyleri nüfus kayıplarına uğrarken kıyıda Denizgiren büyümüştür.
3. Şevket Işık, "Karaburun Yarımadası'nın Tarihsel Coğrafyası" (yayımlanmamış araştırma), İzmir, 1992, s. 22. Bu araştırmadan alınarak makalemizde kullandığımız, Karaburun ve köylerinin nüfus yapısı hakkında haritaya bkz.
4. 1994-1995 yıllarında yapılan bu çalışmamızda, tanıkların yaşları, en küçüğü 80 olmak üzere, Yunan işgali döneminde 1919-1922 arasında 6-9 yaşında olanlardan başlayıp 8-11 ila 15-16 yaşları arasında olanlarla yoğunlaşmakta, 21-24 yaşında olana değin yükselmektedir. Söz konusu yerleşme birimlerinin, biri -Haseki köyü- dışında, tümünün, dönemi yaşamış insanlarından en az birisiyle (genellikle üç kişiyle, Mordoğan ve Karaburun'da doğal olarak daha fazla sayıda tanıkla) görüşülmüş, kendilerinden sözlü tarih yöntemleriyle bilgi edinilmiştir. Eğlenhoca, Kösedere, Saip, Küçükbahçe muhtarlarına, bu süreçte, gösterdikleri ilgi ve yardımlarından dolayı teşekkür ederim. Foça kazası kapsamında Yard. Doç. Dr. Engin Berber tarafından aynı yıllarda yapılan çalışma sonuçlarının en yakın zamanda yayınlanmasını bekliyoruz.

Rumi ve Miladi Takvimler - VII

A. NECATİ AKGÜR
Dr. Müh., Türk Tıp Tarihi Kurumu üyesi

HALK TAKVİMİ

Eskiden, Osmanlı'da mevsimlerle ilişkisi olmadığı bilinen Hicri takvim kullanılırdı demiştik. Osmanlı malî yılı uygulaması bu nedenle ortaya çıkmıştı. Bunun gibi, halkın da, yaz-kış durumuyla ilgili sorularına, özellikle kışın çatı kenarlarından düzgün aralıklarla buzların sarktığı günlerde, "Baharın, yazın gelmesine acaba daha kaç gün kaldı?" diye sorgulamasına bir yanıt vermek gerekiyordu. Yanı sıra, çoğumuz da "kirazların çiçek açtığı", "leyleklerin gelmeye başladığı" günlerde "kış doksanı" ya da "kocakarı soğukları" sırasında doğmuşuzdur. Halk takvimi işte bu verilerle gün belirlemesi yapan bir tarihleme yöntemidir.

Halk takvimi, Müneccimbaşı takvimlerine, ilk olarak (435 Celali/1824 İskender) 1513 yılında, Rumi 23 Nisan günü "Rûz-ı Hızır-İlyas" denilerek girmiş bulunmaktadır. 1525 yılı takvimindeyse, buna 26 Ekim "Rûz-ı Kasım" eklenmiştir (Rûz, Farsça gün anlamına gelmektedir).

Halk takviminde yıl "Hıdrellez-Kasım, yıl ikiye taksim" denilerek, ikiye ayrılır. İlkbahar mevsiminin, olağan yıllarda, tam ortası, 47. günü olan 6 Mayıs (günümüzde Rumi 23 Nisan) ile başlayan Hızır günleri (yaz yarıyılı) 185 gün; sonbaharın tam ortası olan 7 Kasım (Rumi 25 Ekim) ile başlayan Kasım günleri (kış yarıyılı) ise 180 gün (Şubatı 29 çeken artık yıllarda 181 gün) çektirilecektir (1992, 1996 gibi artık yıllarda ilkbahar 20 Mart'ta başlar; 47. günse 5 Mayıs'a gelir. Böyle olmakla birlikte, bu yıllarda da Hıdrellez yine 6 Mayıs'a getirilmektedir).

Olağan Yıllar		Artık Yıllar			
21 Mart	1/93	20 Mart	1/93	23 Eylül	1/90
21 Nisan	32/62	20 Nisan	32/62	23 Ekim	31/60
1 Mayıs	42/52	1 Mayıs	43/51	1 Kasım	40/51
6 Mayıs	47/47	5 Mayıs	47/47	6 Kasım	45/46
6 Haziran	78/16	5 Haziran	78/16	7 Kasım	46/45
21 Haziran	93/1	20 Haziran	93/1	1 Aralık	70/21
				21 Aralık	90/1

Burada Kasım günlerinin, günümüzde takvimlerde verildiği gibi 8 Kasım/Rumi 26 Ekim günüyle değil, 7 Kasım/25 Ekim günüyle başlaması gerektiği görülmektedir. Hızır ve Kasım günlerinin çatısı ise aşağıdaki gibidir.

	Hızır günleri			Kasım günleri	
Yaz	1	6 Mayıs Hıdrellez	Kış	1	7 Kasım
günl.	27	1 Haziran	günl.	25	1 aralık
1	48	22 Haziran yaz başlangıcı	1	46	22 Aralık kış başl.
10	57	1 Temmuz	11	56	1 Ocak
41	88	1 Ağustos	42	87	1 Şubat
43	90	3 Ağustos yaz doksanı	45	90	4 Şubat kış doksanı
46	93	6 Ağustos Hızır gün. ort.	69	114	28 Şubat
47	94	7 Ağustos yazın ort.	70	115	1 Ma/29 Şub.
72	119	1 Eylül	89	134	20/19 Mart kışın sonu
93	140	22 Eylül yazın sonu		135	21/20 Mart ilkbahar başl.
	141	23 Eylül sonbahar başl.		146	1 Nis/31 Ma
	149	1 Ekim		176	1 May/30 Nis
	180	1 Kasım		180	5/4 Mayıs
	185	6 Kasım Hızır günlerinin sonu		181	-/5 Mayıs Kasımın sonu

MÜNECCİMBAŞI TAKVİMLERİNİ HAZIRLAYANLARIN YANILGISI

Müneccimbaşı takvimlerinde, 1513'te, Hıdrellezin Rumi 23 Nisan'a getirilmiş olduğunu söylemiştik. Söz konusu gün, bu takvimlerde, günümüze değin, 500 yıla yakın bir süre boyunca, hiç değiştirilmeksizin, öylece kalmış bulunmaktadır.

Müneccimbaşı takvimleri yapımcılarının (müneccimlerin), bu her iki tutum ve davranışları da yanlıştır.

1. 1513'lerde Hıdrellezin Rumi 23 Nisan'a getirilmesi yanlıştır. Çünkü;

12 Mart	1/93
12 Nisan	32/62
23 Nisan	43/51
27 Nisan	47/47
27 Mayıs	77/17
1 Haziran	82/12
12 Haziran	93/1.

Osmanlı gökbilimcilerince her yıl yeniden ölçümlenen ilkbahar ılınımı (başlangıcı) günü, 1513'lerde Rumi 12 Mart'a gelmekteydi. Buna göre 23 Nisan ilkbaharın 43., 27 Nisan ise 47. gününe geliyordu. Demek doğru olan 27 Nisan'a gelmesiydi.

2. 1513'ten günümüze değin, Hıdrellezin hep Rumi 23 Nisan'da bırakılmış olması da yanlıştır. Çünkü: 365 1/4 günlü Rumi takvimin, gerçek Güneş yılı süresinin 365 1/4=365, 25 günden biraz daha kısa olması nedeniyle, yaklaşık ve yanılgılı bir takvim olduğu biliniyordu. Müneccimlerimiz, MÖ 432 Meton, MÖ 280 Aristarhos vb ölçümlerinden haberleri olmasa bile, 895 Mu'tazıd ve asıl, (biraz ilerde Celali takvimini anlatırken göreceğimiz) 1079 Celali ölçümlerini (*Uluğ Bey Ziyci*'nden) biliyorlardı. Ayrıca her yıl yeniden yaptıkları ilkbahar ılınımı ölçümleriyle, bunu, uygulamalı olarak da bilmekteydiler. Dolayısıyla, *Uluğ Bey Ziyci*'ne göre, 1513'ten 134 yıl sonra ilkbahar ılınımı 11 Mart'a, 2x134=268 yıl sonra 10 Mart'a, 3x134=402 yıl sonra 9 Mart'a, ... düşecekti. Buna karşı 1513'lerde ilkbaharın 43'üncü gününe gelen Hıdrellez, 134 yıl sonra 44 üncü, 268 yıl sonra 45 inci, 402 yıl sonra 46. gününe gelecekti.

Bu nedenle, müneccimlerimizin yapmaları gereken şuydu: Hıdrellez, 1513'lerde Rumi 27 Nisan'a getirilecek, 134 yıl sonra 26 Nisan'a, 268 yıl sonra 25 Nisan'a, 402 yıl sonra 24 Nisan'a ve 536 yıl sonra (günümüzde) 23 Nisan'a düşürülecekti (Bunların hepsi de Miladi 6 Mayıs'a gelmektedir).

Gökbilimcilerimiz bu büyük yanılgıya nasıl düştüler?

Onlar 325 İznik-21 Mart ölçümünü biliyorlardı. Ancak takvimlerinde, bu ölçüme dayandırılmakta olan, Rum, Bulgar, Romen gibi Batı Hıristiyan uyrukların Jülyen takvimine değil, Suriye yöresi Doğu Hıristiyan uyrukların (Süryânilerin) kullandıkları, 1 Ekim MÖ 312 başlangıçlı İskender takvimine yer vermekteydiler. Buna göre, gökbilimcilerimizin temel tuttukları 1079 Celali ölçümü yılından 134 yıl aralıklarla geriye doğru gidilirse, MÖ 312'de (MÖ 262'de) ilkbahar ılınımı Rumi 25 Mart'a gelecektir.

Buna göre de, gökbilimcilerimiz, Mu'tazıd'ın gökbilimcilerini örnek alarak, 21 Mart'ı 25 Mart'a taşıdılar (Mu'tazıd takvimi kesimine bakınız). Ve Mu'tazıd'ın gökbilimcilerinin

	Ma
	1079-15
	945-16
	811-17
	677-18
	543-19
	409-20
	275-21
	141-22
	MS 7-23
	MÖ 128-24
	262-25

8 Mart	1/93
8 Nisan	32/62
23 Nisan	47/47
23 Mayıs	77/17
1 Haziran	86/ 8
8 Haziran	93/ 1

895 yılı yaz gündönümünü 11 Haziran'a indirdikleri gibi, onlar da 1513'lerde ilkbahar ılınımını 12 Mart'tan, 4 gün öncesine, 8 Mart'a indiriverdiler. Böylece ilkbaharın 47. günü de 23 Nisan'a gelmiş oluyordu.

Halk takviminin kökeni, aslında, Ebû r-Reyhan el-Beyrunî'nin *Asâr ül-Bâkıye*'sinde verildiği üzere, Eski Yunan'a değin inmektedir. Beyrunî kitabında, Caanon, Caesar, Callippus, Demokritos, Dositheus, Euktemon, Eudoksos, Hipparkhos, Meton, Metrodorus, Philippos gibi bilginlerin adlarını vermektedir. *Uluğ Bey Ziyci*'nde de halk takvimi deyimlerine yer verilmiş olduğu görülmektedir. Müneccimbaşı takvimlerindeki deyim sayısı başlangıçta oldukça azdı; gittikçe artmıştır. Bunlara Hıristiyan dinî günlerinin de katıldığı görülüyor.

ÖNEMLİ HALK TAKVİMİ GÜNLERİ

Hıdrellez: Halk takvimimizde yaz yarıyılı olan Hızır günlerinin başlangıcıdır. İlkbahar mevsiminin tam ortası, 47. günü olup Miladi 6 Mayıs'a; Rumi, günümüzde (1900-2100 yılları arası döneminde), 13 gün eksiltmeyle 23 Nisan'a, 1800'lü yıllarda 24 Nisan'a, 1700'lü yıllarda 25 Nisan'a 1582-1700 yılları arasında 26 Nisan'a ve 1582 öncesinde (1513'lerde) 27 Nisan'a gelmektedir. Ancak Müneccimbaşı takvimleri'nde, 1513'ten beri hep 23 Nisan'a getirilmiştir. Yazın müjdecisi olan bu günün, darda kalanların yardımcısı olarak bilinen Hızır Aleyhisselâm ile İlyas Peygamber'in, her yıl yinelenen, buluşma günleri olduğuna inanılırmış. Hıdrellez sözü de zaten bu Hızır ve İlyas adlarının değişikliğe uğramış şeklidir. Beyrunî'nin *Asâr ül-Bâkıye*'si ile *Uluğ Bey Ziyci*'nde bu gün bulunmamaktadır.

Riyâh-ı Bevârıyh: *Uluğ Bey Ziyci* ile Müneccimbaşı takvimlerinde Rumi 18 Mayıs (Miladi 31 Mayıs), Hızır günlerinin 26'sında başlayıp kırk gün sürerek, Rumi 26 Haziran (Miladi 9 Temmuz), Hızır'ın 65'inde biten, hafif rüzgârlı güzel yaz günleridir.

Rûz-u Yeldâ: (Farsça en uzun gündüz). Güneşin Yengeç burcuna girdiği ve dolayısıyla yaz

mevsiminin başladığı gün demek olan yaz gündönümü, 22 Haziran-Hızır'ın 48'i sıraları. Bu günlere değin uzayan gündüzler, bu tarihten sonra kısalmaya başlayacaktır.

Bâd-ı Semûm (Sam Yelleri): Müneccimbaşı takvimlerinde, çoğu, Rumi 19 Haziran (Miladi 2 Temmuz)- Hızır'ın 58'inde başlayıp 51 gün sürerek Rumi 8 Ağustos (Miladi 21 Ağustos)-Hızır'ın 108'inde biten ve yaz sıcakları içersinde yüzümüzü alev gibi yalayıp esen rüzgarlardır. Beyrunî'de 24 Haziran'da başlatılıyor; *Uluğ Bey Ziyci*'nde yok.

Eyyâm-ı Bâhur (bunaltıcı yaz sıcakları) **ve Yaz 90'ı:** 6 ve 7 Ağustos Hızır'ın 93 ve 94'ü Hızır günleriyle yazın ortalandığı günler olup halk arasında daha çok Yaz 90'ı olarak bilinir. Bu günleri içersinde bulunduran ağustosun ilk haftasıysa yazın en sıcak günleridir ve eyyâm-ı bâhur diye adlandırılmıştır (Eyyâm, Arapçada günler anlamındadır). Bilindiği üzere, Batlamyus 140 yılında, Orion burcunun yakınındaki, Büyük Köpek burcunun ve gökyüzünün en parlak yıldızı olan Sirius'un (Şi'ra-i Yemenî = α Canis majoris + α Büyük köpek) heliyak doğuşunun 19 Temmuz'a (Miladi 18 Temmuz = Eski Mısır 1 Tût) geldiğini belirlemişti. Beyrunî *Asâr-ül Bâkıye*'sinde, bâhur sözünün Arapça buhrandan geldiğini, Köpek günleri de denilen bu günlerin 18 Temmuz'da başlayıp yedi gün sürerek 24 Temmuz'da bittiğini söyler. *Uluğ Bey Ziyci*'ne göreyse 19 Temmuz'da başlayıp sekiz gün sürer. Müneccimbaşı takvimlerinde de, çoğu, 19-26 Temmuz olarak gösterilmektedir. Bu durumda sözkonusu günlerin Miladi 18-24 Temmuz = Hızır'ın 74-80'ine getirilmesi doğru olacaktır. Şarapların sirkeleştiği, hayvanların takatten kesilerek kuvvetten düştükleri günlerdir.

Şeb-i Yeldâ (yılın en uzun geceleri): Güneşin Oğlak burcuna girmesiyle başlayan kış mevsiminin ilk günü, 22 Aralık-Kasım'ın 46'sı yakını geceleridir. 1452 yılı Müneccimbaşı takviminde, Rumi 11 Aralık günü "Güneş cedî burcuna geçti. Gündüz bi-gayet kısa ve gice uzun oldu ve kış faslı ve zemherîr girdi ve şeb-i yeldâ oldu" diye verilmektedir.

Erbaîn ve Hamsîn: 89 gün süren kış mevsiminin ilk 40 günlük bölümüne, 22 Aralık-30 Ocak = Kasım 46-85, erbaîn; ikinci 49 günlük bölümüneyse, 31 Ocak-20 Mart = Kasım 86-135, hamsîn denilmektedir (Bu sözler Arapça 40 ve 50 sayılarını anlatırlar).

Cemre'ler: Beyrunî'de, *Uluğ Bey Ziyci*'nde ve Müneccimbaşı takvimlerinde, Rumi 7, 14 ve 21 Şubat, günümüzde 20, 27 Şubat, olağan yıllarda 6 Mart, artık yıllarda 5 Mart= Kasım'ın 106, 113 ve 120. günlerine getirilmektedir. Bu günlerde cemreler, sırasıyla, havaya, suya ve toprağa düşerler. Havaların artık yavaş yavaş ısınmaya başlamasının müjdecisidirler.

Berd el-Acûz (kocakarı soğukları): Bu da yine Beyrunî'nin *Asâr ül Bâkıye*'si ile *Uluğ Bey Ziyci*'nden aynen alınarak, Müneccimbaşı takvimlerinde Rumi 26 Şubat, Miladi olağan yıllarda 11 Mart, artık yıllarda 10 Mart=Kasım 125'te başlayıp olağan yıllarda ilk üç günü Şubat'a son dört günü Mart'a, artık yıllardaysa dört günü Şubat'a üç günü Mart'a gelecek şekilde, 7 gün sürdürülen, soğukların kırılması günleridir.

Nevrûz: Farsça yeni gün= yılbaşı demektir. Güneşin Koç burcuna girmesiyle ilkbaharın başlaması=21 Mart (artık yıllarda 20 Mart) , İlkbahar ılımımı- Kasım'ın 135'inci günüdür. İran takviminde, öteden beri, yılbaşı sayılmaktadır. Osmanlı Müneccimbaşı takvimlerinde, (Celali Takvimi'nde de), kezâ, yılbaşı günü olup Nevrûz-u Sultanî olarak adlandırılmaktadır. Bu günü izleyen günlerde, artık yavaş yavaş, ağaçlar yeşerip çiçek açmaya, böcekler ortaya çıkıp bülbüller ötmeye başlayacaktır.

Sitte-i Sevr (Boğa altılısı): Güneşin Boğa (sevr) burcuna girdiği 21 Nisan'da başlayıp altı gün süren (sitte=Arapça 6 anlamındadır), kışın son nefesini verme günleridir. Kasım 166-171'e gelir.

Söz konusu günler Halk takviminde, çok eskilerden beri bilinen/anılan günlerdir. Bunların yanı sıra, bir de, yakın zamanlarda türetilip ortaya sürülmüş, genellikle ağdalı bir Osmanlıca (Farsça-Arapça) havası taşıyan deyişler bulunmaktadır. Birkaç örnek de bunlardan vereceğiz.

27 Nisan/10 Mayıs, Hızır 5: **Vezîden-i Bâd-ı Şarkî** (Doğu rüzgarlarının esmeye başlaması)

29 Nisan/12 Mayıs, Hızır 7: **Ahır-ı Eyyâm-ı Matar** (Yağmurlu günlerin sonu)

15 Mayıs/28 Mayıs, Hızır 23: **Ağâz-ı Germâ** (Sıcakların artmaya başlaması)

20 Mayıs/2 Hazir., Hızır 28: **Kıllet-i Miyah** (Toprağın suyunun çekilmeye başlaması)

28 Mayıs/10 Hazir., Hızır 36: **Evvel-i Zer el-Erz bi-Mısr** (Mısır'da pirinç ekiminin başlaması)

16 Hazir./29 Hazir., Hızır 55: **İbtidâ-i Füzûnî-i Nil** (Nil'in kabarma ve taşmaya başlaması)

15 Ağus/28 Ağus. Hızır 115: **Reften-i Laklak** (Leyleklerin gidişi)

18 Ekim / 31 Ekim, Hızır 179: **Vakt-i Draht-ı Büriden** (Ağaç kesimi zamanı)

15 Aralık / 28 Aral., Kasım 52: **Evvel-i Nehy-i Fasd ve Müshil** (Hacamat ve müshil içmenin yasaklanması zamanının başlangıcı)

23 Şubat / 8-7 Mart, Kasım 122: **Eyyâm-ı Vasl-ı Kalem** (Kalem aşısı zamanı)

3 Mart/16 Mart, Kasım 130/1: **Ameden-i Pîristû bi-Rum** (Kırlangıçların Anadolu'ya gelme zamanı)

20 Mart/4 Nisan, Kasım 149/150: **Feryâd-ı Andelîb** (Bülbüllerin ötmeye başlaması)

Yine Beyrunî'nin *Asâr ül-Bâkıye*'si ile *Uluğ Bey Ziyci*'ni izleyen Müneccimbaşı takvimlerinde Hıristiyan dini günleri de verilirdi. Söz konusu günler iki değişik şekil gösterirler.

1. Paskalya ile buna bağlantılı günler. Hz İsa'nın, Hıristiyan inancına göre, çarmıha gerilerek öldürülüşünün ardından yeniden dirilişini anma ve dolayısıyla bu dinin en önemli günü

olan Paskalya, daha önce de değindiğimiz gibi, ilkbahar ılınımı (21 Mart) gününü izleyen ilk dolunay (Ay ayının 14/15 inci) gecesinden sonraki ilk Pazar günü olduğundan, Rumi /Miladi takvime göre yeri değişmez olmayıp, her yıl başka başka günlere gelmektedir. Paskalya günü, Müneccimbaşı takvimlerinde, ilk dönemlerde **Iyd ün Nasâra** (Hıristiyan bayramı), son dönemlerdeyse **Beyza-ı sürh** (h harfi kalın okunacak. Kırmızı yumurta) olarak geçer.

Perhiz-i kebîr-i Nasâra (Büyük Oruç): Paskalya'dan yedi hafta (49 gün) önceki Pazar günü Büyük Oruç'un ilk Pazarıdır (Bu gün, Avrupa ve Brezilya gibi Latin Amerika ülkelerinde Karnaval günü olarak şenliklerle kutlanmaktadır). Ertesi Pazartesi ise Büyük Oruç başlar ve 40 gün sürer. Hıristiyan inancına göre, Hz İsa, vaftiz edildikten sonra, İblis'in denemelerinden geçmek üzere, Ruh ul-Kudüs tarafından çöle götürülmüş ve orada 40 gün süreyle oruç tutmuştur.

Urûc-u İsa (Hz İsa'nın Gök'e çekilmesi): Paskalya'dan sonraki 40., Perşembe günü.

Sözü edilen günler de, Paskalya'ya bağıntılı olduklarından, Rumi/Miladi takvimlerin belli bir gününe getirilemeyeceklerdir.

2. Paskalya'ya bağlantılı olmayan günler.

Es-Salîb fi l-mâ (Haçın suya atılması): Hz İsa'nın vaftiz bayramı. Epifani, 6 Ocak.

Beşâret-i Haml-i Meryem (Meryem Ana'nın hamileliğinin müjdelenmesi): 25 Mart.

Evvel-i Savm-ı Meryem (Meryem Ana orucunun başlaması): 1 Ağustos.

Iyd-i Tecelli-i Nasâra (Hıristiyan tecelli bayramı): 6 Ağustos.

Vefat-ı Meryem: 15 Ağustos.

Velâdet-i Meryem: 8 Eylül

Iyd es-Salîb (Haçın yüceltilişi yortusu): 13 Eylül.

Evvel-i Savm-ı Milâd: 15 Kasım

Iyd-i Beşâret-i Meryem (Meryem Ana'nın müjdelenmesi): 1 Aralık

Şeb-i Milâd-ı İsa (Hz İsa'nın doğumu gecesi): Noel, 25 Aralık.

(Halk takvimi günlerinin bütün bir dökümü için: A. N. Akgür, *Türk Dünyası Araştırmaları*,sayı 86, Ekim 1993'e bakınız.)

JÜLYEN GÜNÜ

Bu takvim, toplum ve ulusların değil, yalnızca gökbilimcilerin kullanmış ve günümüzde de kullanmakta oldukları bir tarihleme yöntemidir. Bu yöntemde, yıl ve ay gibi kavramlar, artıklama kural ve sorunları bulunmamakta, bir tek gün sayısı söz konusu edilmektedir. 1582 yılında, Josef Scaliger'in önerisine göre, tarihlenmesi istenen gün, 1 Ocak MÖ 4713 günü, öğle vaktinden başlamak üzere, beriye doğru gelen gün, Jülyen günü (J.G.) sayısıyla belirlenir (Gökbilimciler bu sayıya, kesir olarak, gün cinsinden saatleri de eklemektedirler.). Böylece, herhangi iki gün tarihlemesi arasındaki zaman farkı, gün sayısı olarak, basit bir çıkarma işlemiyle bulunabileceği gibi, özellikle eski takvim ve tarihleme yöntemlerinde karşılaşılan, yılbaşlarının 1 Ocak, 1 Ekim, 29 Ağustos gibi değişik oluşlarından ve artıklama vb karmaşasından kaynaklanan yıl ve gün kaymaları gibi olumsuzluklar ile bunlardan doğabilecek yanlış ve yanılgılar da önlenmiş olmaktadır.

Jülyen günü belirleme örnekleri.

1) Hicri takvim başlangıcı, 16 Temmuz 622 Cuma'nın Jülyen günü?

Jülyen günü başlangıcı olan

1 Ocak MÖ 4713'ten

1 Ocak MÖ 1'e 4712 Rumi yıl

1 Ocak MS 1'e 4713 Rumi yıl

1 Ocak MS 622'ye 5334 Rumi yıl ya da

5334 x 365,25 = 1948 243, 50 gün (kesir bırakılmakla da) 1948 243 gün geçmiştir. Buna göre, 1 Ocak 622 = 1948 244 'üncü J.G. olacaktır.

16 Temmuz ise 622 olağan (365 günlü) yılının 197'nci günüdür. Bunun 1 eksiği yukardaki sayıya eklenirse,

1 Ocak 622 = 1 948 244

+ 196

16 Temmuz 622 = 1 948 440 J.G.

olarak elde edilir.

Gün adı. Jülyen takviminde görülen, herhangi bir günün hafta günü adının bulunması hesabı burada da uygulanabilir. Buna göre, Jülyen günü sayısı 7'ye bölündüğünde kalan = 1 = Salı, 2 çarşamba, ... olacaktır.

1948 440: 7 = 278 348,57 'den 7 x 0,57 = 4 = Cuma'dır.

2) İskender takvimi başlangıcı olan 1 Ekim MÖ 312 gününün J.G.

1 Ocak MÖ 4713'den

1 Ocak MÖ 312'ye 4401 Rumi yıl

ya da 4401 x 365, 25 = 1607 465, 25

doğrusu 1 607 465 gün geçmiş olup

1 Ocak MÖ 312=1607 466 J.G.'dir.

Bu sayıya, MÖ 312 (olağan) yılının 1 Ekim'i yılın 274 'üncü günü olduğundan, bunun 1 eksiğini eklersek

1 Ekim MÖ 312 = 1607 739 J.G.

olacaktır. Bu günün gün adıysa, 1607 739: 7 = 229 677 ve kalan = 0 = Pazartesi'dir.

3) 1 Ocak 1994'ün J.G.

1 Ocak MÖ 4713'den

1 Ocak MS 1'e 4713 Rumi yıl

1 Ocak MS 1994'e 6706 Rumi yıl

ya da 2449 366,5 ve kesrin bırakılmasıyla 2449 366 gün geçmiş olup buna göre de, Rumi 1 Ocak 1994 = 2449 367 J.G.'dir.

Miladi'ye çevirmek için bu sayıdan 13 gün çıkarılırsa, Miladi 1 Ocak 1994 = 2449 354 J.G. olacaktır. Gün adı = 5 = Cumartesi.

Bir süreden beri gökbilimciler, Jülyen günü başlangıcını, öğleden, 12 saat öncesi olan, geceyarısına çekmişlerdir. Bu nedenle yukardaki değer, almanaklarda

1 Ocak 1994 = 2 449 353,5 J.G.

şeklinde gösterilmektedir.

ARŞİVDEN BİR BELGE (2)

İstanbul'da Geceleri Fenersiz Gezme Yasağı (1859)

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

Tombak, S. 25 (1999).

Daha önceki yüzyıllarda olduğu gibi, 19. yüzyıl İstanbul'unda da, kamu düzenini sağlamak amacıyla çeşitli yasaklar uygulanmaktaydı. Osmanlı toplumsal yaşamında devlet zoruyla uygulanmış olan bazı ilginç yasaklara Reşad Ekrem Koçu'nun *Tarih Dünyası* dergisinin eki olarak yayınlamış olduğu *Osmanlı Tarihinde Yasaklar* adlı çalışmasında değinilmektedir.*

Ancak, bu kitapta yer almayan bazı değişik yasaklar da uygulamaya konulmuştur. İşte Reşad Ekrem Koçu'nun gözünden kaçmış olan bu yasaklardan biri olan "Geceleri Fenersiz Gezme Yasağı" hakkında bir belge ile dizimize devam ediyoruz. Havagazıyla aydınlatılan Beyoğlu bölgesinde geçerliliği olmadığı anlaşılan bu yasağın, genelde geceleri işlenen hırsızlık, gasp, fuhuş gibi adi suçların önüne geçilmesi amacıyla çıkarılmış olduğu akla gelmektedir.

Belgede ceza kanûnnâme-i hümâyûnunda belirlenmiş bir ceza yok ise de, geceleri fenersiz gezmenin eskiden beri yasak olduğuna değinilmekte ve geceleri fenersiz olarak yakalananlara uygulanacak işlemin niteliği de tartışılmaktadır. Fenersiz yakalanlardan iyi hali zabıtaca bilinenler zabıta eşliğinde evlerine gönderilecekler, ancak mazanne-i sû'-i eşhâs yani kendisinden fenalık beklenebilecek şahıslar zabıta tarafından alıkonulacaklardır. İşte size 19. yüzyıldan kalma bir çifte standart örneği...

* Reşad Ekrem Koçu. *Osmanlı Tarihinde Yasaklar* (İstanbul: Tarih Dünyası Kütüphanesi Yayınları, Şaka Matbaası, 1950), 42 s.

Zabtiye müşîri devletlû paşa hazretleri tarafından bâ-tezkere takdim olunub 16 Rebiyülâhır sene 1276 rakamıyla cem'iyete verilen divân-ı zabtiyenin bir kıt'a mazbatası mecâline nazaran geceleri fenersiz gezenler hakkında kanûnnâme-i hümâyûnda bir cezâ-yı mahsûs yoğise de nizâmât-ı mülkiyyeye tatbik-i hareket etmeyenlerden bir beyaz beşlikden beş beyaz beşliğe kadar cezâ-yı nakdi alınması iki yüz elli dördüncü madde ahkâmı iktizâsından olub fenersiz gezenler dahi nizâmât-ı mülkiyyeye riâyet etmemiş demek olacaklarından Beyoğlu ve civârı gibi gaz alan yerlerden başka mahallerde kayıdsızlıkla saat ikiden sonra fenersiz gezenlerden zâten ma'rûf olûb da kendisinden şübhe olunmayanların yanına zabıta terfikiyle hemân mahallerine gönderilmesi ve fakat muâmele-i kanûniyyesi icrâ kılınmak üzere isim ve şöhret ve san'atlarının tahkiki ve mazanne-i sû'-i olanların dahi tahkik-i ahvâliyle iktizâsının icrâsı zımnında kemâfi's-sâbık bâ-jurnâl

BOA, İrâdeler, Meclis-i Vâlâ, Sıra No: 18698, Vesika: 1.

bâb-ı zabtiyeye gönderilmeleri husûslarının ber-vech-i istizân icrâ-yı icâbı heyetçe müzâkereye menût idüğü tezekkür kılındı
fî 24 Rebiyülâhır sene 1276
[20 Kasım 1859]
(imzalar)

[BOA, İrâdeler, Meclis-i Vâlâ, Sıra No: 18698, Vesika: 1]

Zabtiye müşiri devletlû paşa hazretleri tarafından bâ-tezkere takdim olunub 13 Rebiyülâhır sene 276 tarihiyle meclis-i vâlâya havâle buyurulan divân-ı zabtiyenin bir kıt'a mazbatası meâlinde geceleri fenersiz gezenler hakkında kanûnnâme-i hümâyûnda bir cezâ-yı mahsûs yoğise de nizâmât-ı mülkiyye ve gerek idâre-i belediyye tarafımdan neşr olunan nizâmâta tevfîk-i hareket etmeyenlerden bir beyaz beşlikden beş beyaz beşliğe kadar cezâ-yı nakdî alınması kanûn-ı cezânın iki yüz elli dördüncü maddesi ahkâmı iktizâsından olub fenersiz gezenler dahi nizâmâta riâyet etmemiş olacaklarından Beyoğlu ve civârı gibi gaz alan yerlerden başka mahallerde kayıdsızlıkla saat ikiden sonra fenersiz gezenlerden zâten ma'rûf ve ma'lûm olub da kendisinden şüphe olmayanların yanına zabtiye terfîkiyle hemân mahallerine gönderilüb fakat muâmele-i kanûniyyesi icrâ olunmak üzere isim ve şöhret ve san'atlarının tahkiki ve mazanne-i sû'-i olanlarının dahi tahkîk-i ahvâliyle iktizâsının icrâsı zımnında kemâfi's-sâbık bâ-jurnâl bâb-ı zabtiyeye gönderilmeleri hakkında istizân-ı rey olunmuş ve evrâk-ı merkûme üzerine 24 Rebiyülâhır sene 276 rakamlı tatbîk-i kavânîn cemiyetinden yazılan mûzekkerede dahi keyfiyet heyetçe müzâkereye bırakılmış olduğundan iktizâsı lede'l-mülahaza geceleri fenersiz gezilmek mine'l-kadîm memnû' olduğu hâlde şimdi şu icrâsı istizân olunan şeyler dâire-i kanûn dâhilinde bazı takayyüdâtdan ibâret olmasıyla yolunda ve muvâfık-ı maslahat olub fakat öyle fenersiz gezenlerden zâten hâli ma'lûm olanlar salıverilmek ve olmayanlar zabtiyeye gönderilmek ve bunun tefrîki zabtiye nezâretine bırakılmak kanûnda esâs olan hukûk-ı tesâviye dokunmasıyla beraber bunda bazı yolsuz icrâât vukû'u dahi melhûz olduğundan ve bir de mazbata-i mezkûre hükmünce bu memnû'iyyetin saat ikiden sonra gezenler hakkında icrâsı gösterilmiş ise de hânesi uzak olan bazı kesânın saat iki râddelerinde mahalline yetişemeyerek sokakda kalması muhtemel olarak hatta memûriyet mahallerince dahi kesret ve ehemmiyet-i mesâlihe göre bazı memûrinin akşamdan pek çok sonraya kaldıkları mesbûk olmasıyla bu memnûiyyetin saat ikiye kasr olunması iz'âcı mûcib olacağından nihâyet saat üç buçukdan sonra o makûle fenersiz gezenler her kim olur ise olsun tutulub doğruca en yakın mahalde bulunan zabtiye merkezine götürülerek orada bi'l-muâyene ma'rûf ve ma'lum zevâtdan veyâhûd kendüsünden şübhe olunmayan takımdan ise isim ve şöhret ve san'atı zabt u terkîm ve yanına zabtiye neferi terfîk olunarak mahalline ve mazanne-i sû'i eşhâsdan olduğu hâlde bâb-ı zabtiyeye gönderildikden sonra haklarında madde-i mezkûre hükmünce orada icrâ-yı cezâ olunması ve Beyoğlu'nda gaz olduğu cihetle istisnâsı gösterilen yerler altıncı dâire dâhilinde bulunan mahaller demek olub oranın mahsûs polis neferâtı ve nizâmâtı olmasıyla tabiî müstesnâ tutulmak lâzım geleceğinden bu takayyüdâtın ale'l-ıtlâk dâire-i mezkûre hâricinde bulunan mahallerde icrâsı ve böyle fenersiz gezilmesinin men'inden maksad edebsiz ve uygunsuz takımının terfîk ü te'dibi ve men'-i mazarratı kaziyyesine mebni olub bu cihetle zabtiyece asıl gözedilecek şey gerek fenerli ve gerek fenersiz olsun o makûle eşhâs-ı muzırranın meydâna çıkarılması husûsu olduğun-

Fenerle gezenler:* Hubanname-Zenanname'de *mahalle baskınını betimleyen bir minyatürden ayrıntı.

dan işte bu dakîkaya itinâ ve dikkat olunması ve bu karârın evvel emirde i'lânı lâzım gelüb bunun sûret-i umûmiyyede i'lânında zabtiyece bazı mahzûr mütâlaa olunmuş ise de böyle zâbıta-i belediyyenin husûlü içün ittihâz olunan usûlün i'lânında kat'â mahall-i mahzûr olmadığından evvel emirde keyfiyetin mahallâta neşr ü i'lânıyla beraber Ceride-i Havâdis'e dahi derc kılınması husûslarının müşîr-i müşârünileyh hazretlerine havâlesi meclis-i vâlâda tezekkür olunmağın ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir

fî 23 Cemâziyelevvel sene 1276
[18 Aralık 1859]
(imza ve mühürler)

[BOA, İrâdeler, Meclis-i Vâlâ, Sıra No: 18698, Vesika: 2]

Atûfetlû efendim hazretleri

Meclis-i vâlânın manzûr-ı âlî buyurulmak içün melfûfâtıyla beraber arz ü takdîm kılınan mazbatası meâlinden müstefâd olduğu vechile geceleri fenersiz gezenler hakkında kanûnnâme-i hümâyûnda bir cezâ-yı mahsûs yoğise de nizâmât-ı mülkiyyeye ve gerek idâre-i belediyye tarafından neşr olunan nizâmâta tevfîk-i hareket etmeyenlerden bir beyaz beşlikden beş beyaz beşliğe kadar cezâyı nakdî alınması kanûn-ı cezâ ahkâmı iktizâsından olub fenersiz gezenler dahi nizâmâta riâyet etmemiş olacaklarına ve bu ise mine'l-kadîm memnû' olan hâlâtdan olarak öyle fenersiz gezenlerden zâten hâli ma'lûm olanlar salıverilmek ve olmayanlar zabtiyeye gönderilmek ve bunun tefrîki zabtiye neferâtına bırakılmak kanûnda esâs olan hukûk-ı tesâviye dokunmasıyla beraber bunda bazı yolsuz icrâât vukû'u dahi melhûz olduğuna ve bir de hânesi uzak olan bazı kesânın saat iki râddelerinde mahalline yetişemeyerek sokakda kalması muhtemel olarak hatta memûriyet mahallerince dahi kesret ve chemmiyet-i mesâlihe göre bazı memûrînin akşamdan pek çok sonraya kaldıkları mesbûk olmasıyla bu memnû'iyyetin saat ikiye kasr olunması i'zâcı mûcib olacağına binâen nihâyet saat üç buçukdan sonra o makûle fenersiz gezenler her kim olur ise olsun tutulub doğruca en yakın mahalde bulunan zabtiye merkezine götürülerek orada bi'l-muâyene ma'rûf ve ma'lûm zevâtdan veyâhûd kendüsünden şübhe olunmayan takımdan ise isim ve şöhret ve san'atı zabt u terkîm ve yanına zabtiye neferi terfîk olunarak mahalline ve mazanne-i sû'-i eşhâsdan olduğu hâlde bâb-ı zabtiyeye gönderildikden sonra haklarında ber-mûcib-i hükm-i kanûn orada icrâ-yı cezâ olunması ve Beyoğlu ve civârı gibi gaz alan yerlerin istisnâsı lâzım gelerek bunlar da altıncı dâire dâhilinde bulunan mahaller demek olub oranın ise mahsûs polis neferâtı ve nizâmâtı olmasıyla tabii müstesnâ tutulacağından bu takayyüdâtın ale'l-itlâk dâire-i mezkûre hâricinde bulunan mahallerde icrâsı ve böyle fenersiz gezilmesinin men'inden maksad edebsiz ve uygunsuz takımının tefrîk ü te'dîbi ve men'-i mazarrâtı kaziyyesine mebnî olub bu cihetle zabtiyece asıl gözedilecek şey gerek fenerli ve gerek fenersiz olsun o makûle eşhâs-ı muzırranın meydâna çıkarılması husûsu olduğundan işte bu dakîkaya i'tinâ ve dikkat olunması ve bu karârın evvel emirde i'lânı lâzım gelüb bunun sûret-i umûmiyyede i'lânında zabtiyece bazı mahzûr mütâlaa olunmuş ise de böyle zabıta-i belediyyenin husûlüçün ittihâz olunan usûlün i'lânının kat'a mahall-i mahzûr olmadığından evvel emirde keyfiyetin mahallâta neşr ü i'lânıyla beraber Ceride-i Havâdis'e dahi derc kılınması husûslarının zabtiye müşîri devletlû paşa hazretlerine havâlesi tezekkür olunmuş ise de ol bâbda her ne vechile irâde-i seniyye-i hazret-i mülûkâne müteallik ve şeref-sudûr buyurulur ise ana göre hareket olunacağı beyânıyla tezkire-i senâveri terkîm kılındı efendim

fî 8 Cemâziyelâhır sene 1276
[2 Ocak 1860]

Ma'rûz-ı çâker-i kemineleridir ki Enmîle-zîb-i ibcâl olan işbu tezkire-i sâmiye-i asafâneleriyle evrâk-ı ma'rûza manzûr-ı âlî-i hazret-i pâdişâhî buyurulmuş ve ber-minvâl-i muharrer ve keyfiyetin mahallâta neşr ü i'lânıyla beraber Ceride-i Havâdis'e dahi derc kılınması husûslarının müşîr-i müşârünileyh hazretlerine havâlesi müteallik ve şeref-sudûr

BOA, İrâdeler, Meclis-i Vâlâ, Sıra No: 18698, Vesika: 2 ve 3.

buyurulan emr ü irâde-i seniyye-i cenâb-ı şehriyârî muktezâ-yı münîfinden olarak evrâk-ı merkûme savb-ı sâmî-i asafânelerine iâde kılınmış olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir

fî 9 Cemâziyelâhır sene 1276
[3 Ocak 1860]

[BOA, İrâdeler, Meclis-i Vâlâ, Sıra No: 18698, Vesika: 3]

Ma'lûm-ı âlî-i müşîrîleri buyurulduğu üzere mine'l-kadim geceleri fenersiz gezilmesi memnû' olduğu hâlde bazı kesân yine kayıdsızlık ederek fenersiz gezmekde bulunduğu ve bu ise usûl-i inzibâtiyenin ve mükerreren vukû' bulan tenbihâtın hilâfında bir hareket olduğu cihetle o makûle fenersiz çevrilenlerin ahvâli lede't-tahkik içlerinde hükümeti te'mîn edemeyenler olur ise memleketlerine tard ü def' kılınmakda ve ma'lûm ve ma'rûf olanlardan bazısı hânelerine gönderilmekde ve bazıları dahi o gece tevkif ile ertesi günü salıverilmekde ise de mevâdd-ı cezâiyyede istisnâ câiz olamaması kaidesine nazaran fenersiz gezenler hakkında dahi muâmele-i mütesaviye icrâsı lâzım gelerek eğerçi kanûnnâme-i hümâyûnda fenersiz gezenler hakkında cezâ-yı mahsûs yoğise de nizâmât-ı mülkiyyeye ve gerek idâre-i belediyye tarafından neşr olunan nizâmâta tatbik-i hareket etmeyenlerden bir beyaz beşlikden beş beyaz beşliğe kadar cezâyı nakdî alınması kanûnnâme-i mezkûrun iki yüz elli dördüncü maddesinde münderic olarak fenersiz gezenler dahi nizâmât-ı mülkiyyeye riâyet etmemiş olacakları cihetle bend-i mezkûrun ahkâmına tatbikân ta'yin-i cezâ olunması lâzım gelüb fakat böyle fenersiz çevrilenlerin cümlesi doğrudan doğruya bâb-ı zabtiyeye gönderilmiş olsalar zarûri o gece tevkifleri iktizâ edeceğine ve bend-i mezkûrun ahkâmı yalnız cezâ-yı nakdîyi münhasır olmasıyla velev bir gece dahi olsa bile tevkifleri hilâf-ı kanûn olacağına mebni muvâfık-ı emr ü irâde-i aliye-i asafâneleri olduğu hâlde Beyoğlu ve civârı gibi gaz alan mahaller hi't-tabi müstesnâ tutulub fakat yalnız kayıdsızlıkla saat ikiden sonra fenersiz gezenlerden zâten ma'rûf olub da kendisinden şübhe olunmayanların hemân yanına zabtiye terfikiyle hânesine gönderilüb muâmele-i kanûniyesinin icrâsı zımnında isim ve şöhret ve san'at ve semtinin ertesi günü vukû'ât jurnâline derc ile beyân kılınması ve mazanne-i sû'-i olanlarının tahkik-i ahvâliyle iktizâsı icrâ olunmak üzere kemâkân ba-jurnâl bâb-ı zabtiyeye gönderilmesi husûsunun bi'l-cümle zabtiye merkezlerine bâ-müzekkere tenbih ü iş'âr ve bir de bu memnû'iyyetin tecdîd ü te'kîdi zımnında mahallâlu sûret-i umûmiyyede i'lânıla bazı mahzûr mütâlaa olunub şu kadar ki bu husûsda herkese medâr-ı intibâh olmasiçün ba'demâ fenersiz gezenlerin kanûnen mazhar-ı mücâzât olacağının ceride vâsıtasıyla i'lânı zımnında ceridehâneye bir kıt'a ilm ü haber tesyârı ve taalluk ve münâsebeti cihetiyle bunun suver-i cezâiyyesi husûsunun dahi cânib-i tefrike havâlesi bâbında emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir

fî 9 Cemâziyelâhır sene 1276
[3 Ocak 1860]

(imza ve mühürler)

[BOA, İrâdeler, Meclis-i Vâlâ, Sıra No: 18698, Vesika: 4]

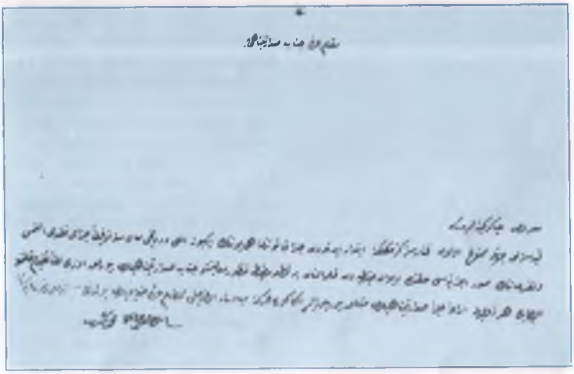

BOA, İrâdeler, Meclis-i Vâlâ, Sıra No: 18698, Vesika: 4 ve 5.

Makarn-ı âlî-i cenâb-ı sadâret-penâhîye

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki Kayıdsızlık cihetiyle memnû' olan fenersiz gezmekliğine ibtidâr edenlerden cezâ kanûnnâme-i hümâyûnunun iki yüz elli dördüncü maddesine tevfikân cezâ-yı nakdî alınması ve teferruâtının suver-i icrâiyyesi hakkında divân-ı zabtiye den kaleme alınan bir kıt'a mazbata manzûr-ı meâli-mevfûr-ı cenâb-ı sadâret-penâhileri buyurulmak üzere leffen takdim kılınmağla ol bâbda her ne vechile irâde-i aliyye-i sadâret-penâhileri mütealliik buyurulur ise ana göre harakete mübâderet olunacağı muhat-ı ilm-i âlî-i hidivîleri buyuruldukda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir

fî 12 Cemâziyelâhır sene 1276
[6 Ocak 1860]
(imza)

[BOA, İrâdeler, Meclis-i Vâlâ, Sıra No: 18698, Vesika: 5]

Bir Fotoğraf Albümü Münasebetiyle Osmanlı Demiryolları ve Hicaz Demiryolu Üstüne

NACİ ALAYBEYLİ

İstanbul'dan Medine'ye Bir Tarih Belgeseli: Hicaz Demiryolu Fotoğraf Albümü, Albaraka Türk Yayınları, İstanbul, 1999, 248 s.

Buharlı lokomotifin icadıyla hızla yaygınlaşan demiryolları, döşendiği her ülkenin tarihinde önemli rol oynamıştır. Sanayi devriminin bir ürünü olarak kara ulaşımını deniz ulaşımıyla rekabet edebilir duruma getirmiş, insan topluluklarının hareketliliğini o zamana kadar görülmemiş ölçüde arttırmış, büyük bir taşıma kapasitesi yaratarak mal akışını hızlandırmış, kapitalizmin gelişmesine, ulusal pazarların oluşmasına katkıda bulunmuş, toplumsal değişmenin belli başlı etkenleri arasında yer almıştır.

Osmanlı Devleti sınırları içinde inşa edilen demiryollarının yarattığı etkiler henüz derinliğine bir incelemenin konusu olmamıştır. Ancak son otuz yılda ortaya konan monografik çalışmalar Osmanlı demiryolları tarihini büyük ölçüde aydınlatmış, yöresel etkiler konusunda da ciddi eserler yayımlanmıştır.

Osmanlı ülkesindeki ilk demiryolu hattı o dönemde artık şeklen Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Mısır'da inşa edilmiştir. Kahire'yi İskenderiye'ye bağlayan 211 km'lik bu hat 1856'da işletmeye açılmış, onu Anadolu'daki ilk hatlar olan İzmir-Aydın ve İzmir-Turgutlu hatları ile Osmanlı Avrupasında Köstence-Çernovoda (Boğazköy) ve Varna-Rusçuk hatları izlemiştir. Batı Anadolu'daki demiryollarının niteliği ve yarattığı etkiler Orhan Kurmuş (*Emperyalizm'in Türkiye'ye Girişi*, İstanbul, 1974) ve Bülent Varlık (*19. Yüzyılda Emperyalizmin Batı Anadolu'da Yayılması*, Ankara, 1976) tarafından incelenmiştir. Günümüzde "Şark Ekspresi" öyküleriyle anılan ve Osmanlı başkentini Avrupa'ya bağlayan demiryolunun inşası ise Vahdettin Engin'in *Rumeli Demiryolları* (İstanbul, 1993) adlı çalışmasında ayrıntılarıyla ele alınmıştır. Osmanlı ülkesi üzerinde Avrupalı büyük devletlerin rekabetinin bir simgesi haline gelen Anadolu-Bağdat demiryolu da Edward Mead Earle (*Bağdat Demiryolu Savaşı*, İstanbul, 1972) ve Murat Özyüksel'in (*Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, İstanbul, 1988) araştırmalarının konusu olmuştur.

Hicaz Demiryolu'nun ise bütün bu hatlar arasında ayrı bir yeri vardır. Birincil özelliği, yukarıda sayılan hatların hepsi yabancı girişimciler tarafından inşa edilmişken Hicaz Demiryolu'nun bütünüyle Osmanlı Devleti tarafından ve iç mali kaynaklarla finanse edilerek inşa edilmiş olmasıdır. Şam-Medine arasındaki 1.300 km'lik ana hat aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin giriştiği en büyük ulaşım projesi olması bakımından da dikkat çekicidir.

Yapımı Osmanlı ülkesinde ve İslam dünyasında yankılar uyandıran, Avrupa'nın ise hayli tepkisini çeken Hicaz Demiryolu hattı, projelendirildiği gibi Medine-Mekke-Cidde hatlarının da tamamlanmasıyla Kızıldeniz'e ulaşabilseydi daha da güçlü bir etki yaratırdı. Hele böyle bir işe 1900'de değil de, bir otuz yıl önce girişilseydi, Osmanlı Devleti'nin İslam dünyasında gittikçe azalan prestijini yeniden kazanma yolundaki çabalarına büyük katkısı olacağı şüphesizdir. Bu ifadelerimizden de anlaşılabileceği gibi, Hicaz Demiryolu aslında dinsel-siyasal amaçlı bir girişimdir. Zaten Arabistan Yarımadası gibi hem doğal yapı hem de nüfus ve yerleşme bakımından büyük bir gelişmeye elverişli olmayan bir bölgede böylesi etkiler yaratması beklenemezdi. Bununla birlikte Beyrut ve Hayfa gibi Akdeniz kıyısındaki liman kentlerine uzanan iltisak hatları bu yönde de büyük etkiler yaratmıştır. Bunlara Yafa-Kudüs hattı ile Birinci Dünya Savaşı içinde Sina Çölü'ne doğru inşa edilen askeri amaçlı hatlar da eklenebilir.

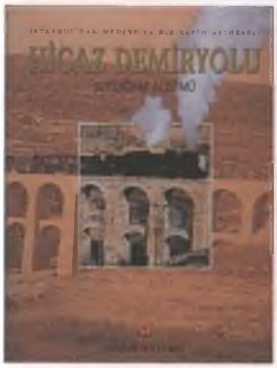

Hicaz Demiryolu'nu gösterir harita.

Kisve bölgesinde demiryolu yapım çalışmaları, 1903.

Demiryolunun Suudi Arabistan sınırları içindeki, uzun süredir kullanılmayan kısmı, 1997.

Bu hatlarla ilgili olarak Cemal Paşa'nın *Hatıralar*'ı (İstanbul, 1959) ile onun kurmay başkanı Ali Fuad Erden'in *Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları* (İstanbul, 1954) adlı kitaplarında ilginç bilgiler vardır.

Hicaz Demiryolu üstüne bugüne kadar dikkate değer çalışmalar yapılmıştır. Temelini Hicaz Demiryolu'nun gerekliliğini savunan Arapça bir yazma eserin İngilizce çevirisinin oluşturduğu J. M. Landau'nun *The Hijaz Railway* (Detroit, 1971) ile W. Ochsenwald'ın *The Hijaz Railroad* (Virginia, 1980) adlı kitapları Batıda yayınlanmış ilk ciddi araştırmalardır. Ufuk Gülsoy'un *Hicaz Demiryolu* (İstanbul, 1994) adlı doktora tezi ise bugüne kadar yapılmış en kapsamlı çalışmadır. Orhan Koloğlu da ilkin 1989'da sunduğu bir bildiride ("Hicaz Demiryolu (1900-1908) Amacı, Finansmanı, Sonucu", *Çağını Yakalayan Osmanlı*, İstanbul, 1995, s. 298-334) özellikle hattın finansmanındaki bağışlar üzerinde durmuş, son bir yazısında da ("Medeniyet Götürmek İçin Yaptırılan Hicaz Demiryolu", *Tarih ve Toplum*, S. 184, Nisan 1999, s. 29-34) Osmanlı Hicaz Demiryolu için kamuoyu oluşturma çabalarını, Osmanlı basınından örnekler vererek, aktarmıştır.

Önümüzde duran albüm ise bu, tarihte kalmış gözüken, aslında bir bölümü hâlâ varlığını koruyan hattın dününü ve bugününü gözler önüne seren bir görsel şölendir. İstanbul'dan Adana'ya, oradan Şam'a, hatta Amman'a giden bir tren yolcusu gene bu demiryolunu kullanacaktır. Daha ötesi ise yer yer sadece izi kalmış hatlar, yıkık binalar ve terk edilmiş vagonlardan, lokomotiflerden tanınabilmektedir. Sözünü ettiğimiz yerler, hattın büyük bölümünün yer aldığı Suudî Arabistan'dadır. Suudîler (daha doğrusu Vehhabîler) Osmanlı egemenliğinin bir simgesi olarak gördükleri hattın yapımına baştan beri karşı çıkmışlar, Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizlerle işbirliği yaparak sabotaj eylemlerine girişmişlerdi. 1931'de Hicaz Krallığı kurulduktan sonraki ilk onbeş yılda dışa hayli kapalı kaldıklarından demiryoluna pek ihtiyaçları olmamış, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra petrol zengini bir ülke olarak ortaya çıktıklarında da anlaşılan demiryolunu tümüyle kaderine terk etmişlerdir.

Albaraka Türk'ün yayımladığı albümün kaynağını, önsözde açıklandığına göre, Polo TV Prodüksiyon tarafından yapılan bir belgesel film çalışması oluşturmaktadır. Bu belgesel filmi seyretme imkânını bulamamıştım. Ama şimdi her fırsatta albümü karıştırarak Hicaz Demiryolu'nda seyahat edebilmekteyim. Bu da galiba kitabın kalıcılığını, fotoğrafın, akıp giden film şeridine üstünlüğünü bir kez daha gösteriyor.

NOT DEFTERİ

İstanbul Arkeoloji Filmleri Festivali

İlki geçen yıl düzenlenen Uluslararası İstanbul Arkeoloji Filmleri Festivali'nin ikincisi 4-7 Mayıs 1999 tarihleri arasında gerçekleştirilecek. İstanbul İtalyan Kültür Merkezi ve Mediterraneo Kültür Derneği işbirliğiyle FİAT ve Vehbi Koç Vakfı sponsorluğunda düzenlenen festivalde Almanya'dan 5, Fransa'dan 4, ABD'den 1, İngiltere'den 1, İsrail'den 2, İsviçre'den 1, İsveç'ten 1, Türkiye ve İtalya'dan 7 olmak üzere toplam 29 belgesel film gösterilecek.

Basın sponsorluğunu *Cumhuriyet*'in üstlendiği festivalin gala gecesi, 3 Mayıs Pazartesi akşamı, Orvieto'nun yeraltındaki eski Orvieto'yu anlatan İtalyan yapımı "Orvieto'nun yeraltı" ve İskenderiye fenerinin ardından antik İskenderiye'nin peşi sıra giden Fransız arkeolog Jean Yves Empereur'ün Mısır'da Ölüler Şehri'ndeki, araştırmalarını konu alan Fransız yapımı "Muhteşem İskenderiye"nin gösterimiyle açılacak. İtalyan Kültür Merkezi'nde her gün 16.00-18.00 ve

19.00-21.00 saatleri arasında görülebilecek film gösterimlerine giriş, ücretsiz. Festivalde "en iyi belgesel film"i belirleyecek seçici kurul ise, bu yıl belgesel film yönetmeni Hilmi Etikan, Bülent Arınlı ve İtalyan *Archeo* dergisinin editörü Andreas de Steiner'den oluşuyor.

TAY projesi

Festival bu yıl iki yan etkinliğe de ev sahipliği yapacak. Bu etkinlikler çerçevesinde 5 Mayıs Çarşamba günü saat 14.00'de "Türkiye'nin Zenginlikleri, Kültürel Değerleri ve Belgesel Film" konulu bir panel düzenlenecek.

7 Mayıs Cuma günü ise İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Prehistorya Anabilim Dalı öğretim görevlisi arkeolog Oğuz Tanındı, "Kültürel Mirasımızın Korunması İçin Belgeleme-TAY (Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri) Projesi" adlı bir konferans verecek. Tanındı'nın 18.30-19.30 arasında vereceği konferansta tanıtacağı TAY projesi, türünün ilk ve şimdilik tek örneği. Bu projeyle ilk kez, 1993'ten bu yana Türkiye arkeolojik yerleşmeleri, höyükler, tümülüsler, anıtlar, mezarlıklar, ören yerleri tek tek belgeleniyor.

Festivalle ilgili ayrıntılı bilgi İtalyan Kültür Merkezi'nden alınabilir (telefon: 0212 251 04 87).

Tarih Vakfı'ndan Osmanlıca Seminerleri

Tarih Vakfı'nın şubat ayında üç sınıf halinde düzenlediği Osmanlıca seminerlerinin ikisi tamamlandı. Yücel Demirel'in vereceği yeni grup seminerlere 18 Mayıs'tan itibaren başlanıyor. 10 Eylül tarihine kadar her salı ve cuma 18.30-20.30 arasında verilecek olan, toplam 60 saat sürecek seminerlerde Osmanlıca okumayı öğrenmek hedefleniyor. Katılacak olanların, seminerlerin genel giderlerini karşılamak için, 70 milyon TL ödemesi gerekiyor.

Eminönü'ndeki Bilgi-Belge Merkezi'nde verilecek olan seminerlerle ilgilenenler Münevver Ek'ten ayrıntılı bilgi alabilir (telefon: 0212 513 52 35).

TOPLUMSAL TARİH

ABONE FORMU

6 aylık, yurtiçi: 6.000.000.-TL., yurtdışı: 35 US$
1 yıllık, yurtiçi: 12.000.000.-TL., yurtdışı: 70 US$
Cilt fiyatı, yurtiçi: 6.500.000.-TL., yurtdışı: 40 US$
(Abone ücretine cilt kapağı, dizin ve gönderi masrafı da dahildir.)

Adı soyadı:..... Aboneliğe başlangıç sayısı:.....
Adres:.....
.....
Posta kodu:..... Şehir:..... Tel:.....

☐ Yıllık ☐ Altı aylık abonelik bedelini

☐ Vakıflar Bankası Taksim Şubesi 2007499 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.
☐ 662907 no'lu posta çeki hesabına Tarih Vakfı adına yatırdım, fotokopisi ektedir.
☐ Nakit ödüyorum.
☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz.
☐ Fiyat artışım bildirerek aboneliğimi kredi kartı hesabımdan otomatik olarak yenileyiniz.

☐ Visa Kredi Kartı No: | | | | | | | | | | | | | | | | |
☐ Master-Euro Card Geçerlilik Tarihi: | | | | |
☐ Diners Club Kart Sahibi: ..... İmza:.....

AYLIK KİTAP VE
ELEŞTİRİ DERGİSİ

MAYIS 1999

virgül 19

Tıp etiği

Mehmedin Kitabı
Ertuğrul Kürkçü

Mardin: Taşın ve inancın şiiri
Vecdi Erbay

Edgar Allan Poe
Hasan Fehmi Nemli

Dehşetler ve Uzmanlar
Leyla İpekçi

Melankolik Masal
Cem Uzungüneş

X-Files ve fanzinler
Dilek Oktay

Aşk-ı Memnu
Mehmed Rauf

İlahi Komedya
Cevat Yıldırım

Türkmenistan
Ahmet Salih Bıçakçı

MERCEK

Şiddet
Öykü
Halk Edebiyatı

EFNAN ATMACA • CAN BELGE • ÖNER CİRAVOĞLU • BEHÇET ÇELİK • FİKRET DEMİRAĞ • ZEYNEP DOĞUKAN • ÖZGE YENER DUMAN • YALÇIN ERGÜNDOĞAN • TUFAN GÜNDÜZ • FEZA KÜRKÇÜOĞLU • GÜLŞEN SAYIN • AYTEN SÖNMEZ • NECATİ SÖNMEZ • KEREM ÜNÜVAR • MAHMUT TEMİZYÜREK • A. ÖMER TÜRKEŞ

PUSULA YAYINCILIK Tel: 0.212. 252 42 80 Fax: 0.212. 293 15 44

Simurg Betimli Kabartma Levha

Buluntu Yeri: İstanbul • Devri: İS 10. yüzyıl

Başı kurt, bedeninin ön kısmı aslan, arka kısmı tavus kuşu kuyruklu efsanevi yaratık; kanatları açık, kuyruğu yukarıya kalkık durumda bir Simurg kabartmasıdır. Sol tarafa doğru hamle yapmaktadır.

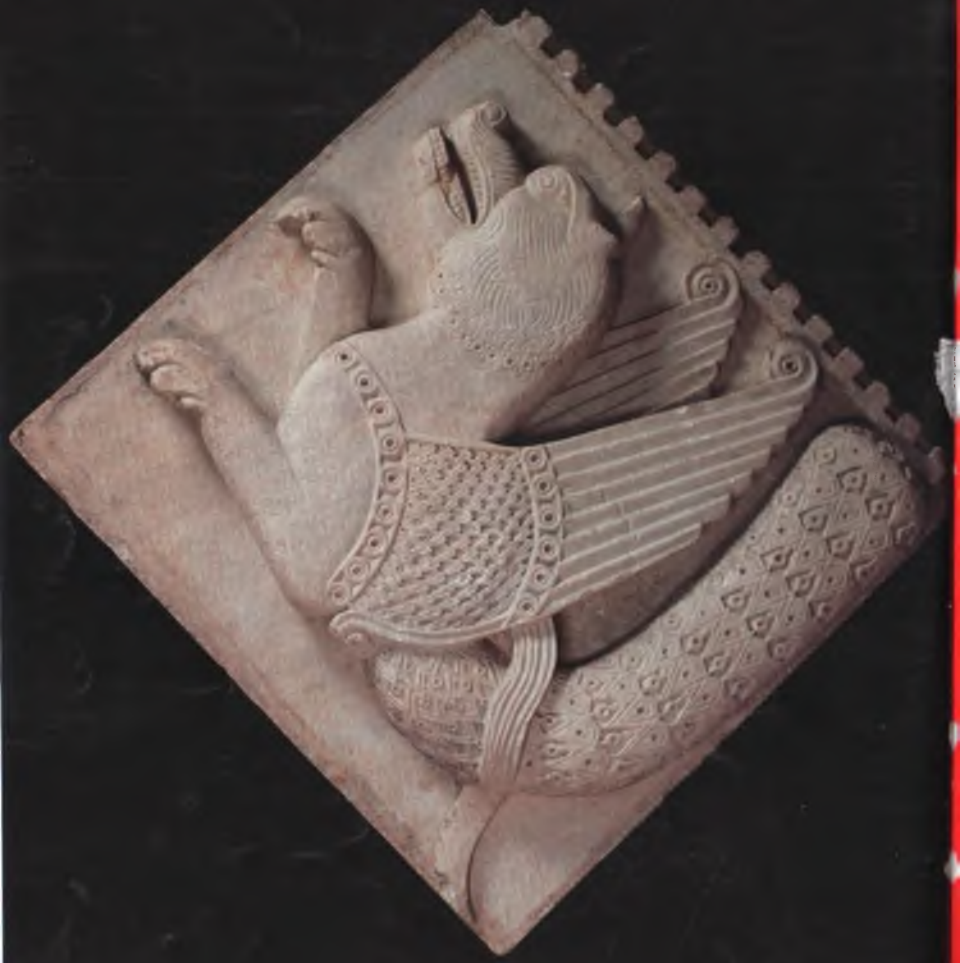

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin iki yeni bölümü;
İstanbul Çevre Kültürleri (Trakya - Bitinya) ve
Bizans Sergileme Salonları Garanti'nin katkılarıyla açıldı.

GARANTİ

Başka bir arzunuz?

TOPLUMSAL TARİH

HAZİRAN 1999 FİYATI: 1.000.000 TL (KDV DAHİL)

Osmanlı Ordusunda Kadın Askerler

Türkiye'de İtilaf Devletleri Esirleri

Hilafetin Kaldırılması ve
Osmanlı Hanedanının Yurtdışına Çıkarılması

Aydın Halkevi

1915 Yılında Tesettür Tartışması

Celali Takvimi

İkinci Meşrutiyet Döneminde
Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Yıldönümü Kutlaması

66

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

İSLAM DÜNYASINDA VE BATI'DA

İŞ ORTAKLIKLARI TARİHİ

MURAT ÇİZAKÇA

İslamiyetin doğuşundan günümüze yaklaşık bin dört yüz yıllık bir zaman dilimi içinde, girişimciler ve kurdukları ortaklıklar dünyanın her yerinde büyük dönüşümler yaşadılar. Bu kitabın ilk kısmında, ortaçağ ortaklık biçimlerinin Avrupa'da ve son olarak Amerika'da geçirdiği evrim süreci irdeleniyor. Osmanlı arşivlerinde yürütülen kapsamlı bir belge taraması sonucunda yazılan ikinci kısımda ise, İslami ortaklıkların Osmanlı ekonomisindeki vazgeçilmez konumu gemicilik, deniz nakliyatı, "kapan"lar bağlamında tüccarların muhasebe defterleri çözümlenerek tartışılıyor. "Mudârebe", "müfâvaza", "inan" ve "vücuh" gibi ortaklık biçimlerinin yanı sıra, Osmanlı toprak mülkiyetinin kilit kavramlarından olan iltizam, malikâne ve eshâm ortaçağ Mısır'ı ve Hint-Moğol İmparatorluğu'yla karşılaştırmalı olarak inceleniyor. Murat Çizakça, günümüzde çok fazla tartışılan İslami ticaret kurumlarını anlayabilmek, değerlendirebilmek için tarihsel bir perspektif sağlayan benzersiz bir çalışma sunuyor.

xix + 210 s.

ISBN 975-333-099-5

TARİH VAKFI

Tarih Vakfı: Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, 80700 Beşiktaş - İstanbul
Tel: (0212) 227 37 33 227 37 34 Faks: (0212) 227 37 32

EDİTÖRDEN

SUNUŞ

Osmanoğullarının tarihinde, başlangıç ve bitişi işaret eden iki önemli olay, (genellikle 1299 olarak kabul edilen bir tarihte) Osmanlı Beyliği'nin kuruluşu ve 1924'te Hilafetin kaldırılarak Osmanlı Hanedanının yurtdışına çıkarılması, bu ay iki makalemizde konu ediliyor.

Geçtiğimiz ay *Toplumsal Tarih*'teki makalesinde 75'ten 700'e anma etkinlikleri üzerinde duran dostumuz Engin Berber, şimdi Osmanlının 700. kuruluş yıldönümünü kutlayan Türkiye Cumhuriyeti'nin, 650. yıldönümünü kutlamamış olduğunu da hatırlatmıştı. Peki, Osmanlının kuruluş yıldönümünü kutlamak ilk olarak bizlere mi nasip olmuştu? Osmanlı Devleti hâlâ varlığını sürdürseydi, kuruluş yıldönümünü nasıl kutlardı? Hangi tarihi temel alırdı ve hangi takvime göre kaçıncı yıldönümünü kutlardı? Osmanlı döneminde kuruluş yıldönümü hiç kutlanmamış mıydı? Bütün bunlar üzerine sohbet ederken bir dostumuzdan Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlının kuruluş yıldönümü şerefine düzenlenmiş bir temsilin broşürü çıktı. Broşürdeki bilgiler ilginçti. Verilen tarihleri bugünkü bilgilerimize göre doğru kabul etmemiz mümkün değildi, ama broşür belli bir dönemin ruhunu aktarması bakımından tamamen "doğru"ydu.

Birkaç ay önce 75. yıldönümünü idrak ettiğimiz Hilafetin kaldırılması ve Osmanlı Hanedanının ülke dışına çıkarılmasına dair kanunun seyrini ise Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu'ndaki çalışmalarıyla tarihimize katkıda bulunan Emekli Amiral Fahri Çoker yazdı. Çoker makalesinde, Hilafetin kaldırılmasında şimdiye dek pek öne çıkarılmamış bir yönün, Cumhuriyet kurulduktan sonra bile "halife hazretleri" ve "hanedan aza-yı Kirâm-ı hazerâtî"na bütçeden -o günkü yoksulluk ortamını da göz önüne alırsak- çok büyük paylar ödenmekte olmasının doğurduğu tepkinin de altını çiziyor.

Haziran ayma girdik; sahi, deniz mevsimi geldi mi? İstanbul'da deniz henüz temizken, Boğaz'dan, Moda, Caddebostan plajlarından denize girilirken, henüz kıyılardan kazıklı/kazıksız yollar geçirilmemişken, Süreyya Plajı henüz Migros'un avlusu olmamışken bu kentte deniz mevsiminin açılışında tören yapılırdı. İstanbul'un denizleri bittiğinden beri, deniz mevsiminin gelişinden haberimiz bile olmuyor. Biz bu sene sezonun açılışını Burçak Evren'in koleksiyonundan alarak Ephemera sayfalarımıza taşıdığımız kartpostallarla duyurmak istedik.

Gelecek sayılarda buluşmak üzere...

OSMAN KÖKER

Serasker Rızapaşazade Ziya, Abdülhamid'in şehzadesi Abdürrahim, Şevketefendizade Cemal, Süleyman Efendi'nin oğlu Abdülhalim, Ahmed Eyübpaşazade Fuat.
Anonim, 1897

Aylık Dergi
Haziran 1999 Sayı: 66 Cilt: 11
Sahibi
Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına Orhan Y. Siller
Yayın Koordinatörü
Osman Köker
Sorumlu Yazışmalar Müdürü
Ayşen Anadol
Danışma Kurulu
Mete Tunçay, Ayşen Anadol, Halil Berktay, Edhem Eldem, Çağlar Keyder, Necdet Sakaoğlu, Zafer Toprak
Grafik Tasarım
Melis Tuncay
Görsel Yönetmeni
Cengiz Kahraman
Uygulama
Saliha Bilginer
Düzeltti
Zeynep Doğukan
Reklam Koordinatörü
Füsun Kiper
Phone
Meltem Yayın
Yapım
Tarih Vakfı
Montaj
Ali Laçin
Baskı
Numune Matbaacılık
Dağıtım
Biryay
Adres
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi 80700 Beşiktaş-İstanbul
(212) 227 37 33 - 34 227 46 33 - 34
(212) 227 37 32 (faks)
Ankara Temsilciliği
Jülü Özen (0312) 426 16 54
Abone Koşulları
Altı aylık (yurtiçi): 6.000.000 TL.
(yurtdışı): 35 US$
Bir yıllık (yurtiçi): 12.000.000 TL.
(yurtdışı): 70 US$
Cilt Satışı
1 cilt (yurtiçi): 6.500.000.-TL.
(yurtdışı): 40 US$
Yurtdışı fiyatlarına gönderi ücreti dahildir.
Aktif Dağıtım'a katkıları için teşekkür ederiz.

Olaylara ve Kişilere Farklı Bir Bakış 4
Hilafetin Kaldırılması ve Hanedanın Yurtdışına Çıkarılması
Fahri Çoker 1924 yılı Bütçe Kanunu tartışmalarından başlayarak Hilafetin kaldırılması ve Osmanlı Hanedanının yurtdışına çıkarılması sürecini inceliyor.

Birinci Dünya Savaşı Yıllarında 12
Osmanlının Kuruluş Yıldönümü Kutlaması
Hamdi Can Tuncer 1915 yılında "Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun 667. yıldönümü" münasebetiyle Rehber-i İttihad-ı Osmanî Mektebi yararına düzenlenen bir tiyatro temsilinin broşürünü sunuyor.

Kadın Birinci İşçi Taburu 15
Osmanlı Ordusunda Kadın Askerler
Yavuz Selim Karakışla Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın 1917 yılında kurdurduğu Kadın Birinci İşçi Taburu'nu inceliyor.

TARİHÇİNİN MUTFAĞI 25
Afife Batur: Mimarlık Tarihi
Atilla Lök Tarih Vakfı'nın düzenlediği, Afife Batur'un konuk olarak katıldığı toplantıyı aktarıyor.

EPHEMERA 28
Ephemera Derneği ile işbirliği içinde hazırladığımız bu ayki sayfamızda mayolu kartpostallar yer alıyor.

Cambridge, 17-19 Mart 1999 30
'Osmanlı Sınırları' Semineri
Dr. Salih Özbaran Cambridge Üniversitesi'ne bağlı Skilliter Osmanlı Araştırmaları Merkezi'nin düzenlediği toplantıyı aktarıyor

ARŞİVDEN BİR BELGE 32
Yavuz Selim Karakışla Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden, kuşların nesillerinin korunması hakkında 1904 tarihli bir belge sunuyor.

Kılıçzade Hakkı'nın Tesettüre İlan-ı Harbi 34
Hamdi Can Tuncer İsmail Hakkı'nın (Kılıçoğlu) 1915'te yayımladığı bir kitapta yer alan "Kadın ve Tesettür Meselesi" başlıklı makalesini aktarıyor.

'Millet Garbileşmekle Değil, Din-i Mübîn-i İslâma Sarılmak Süretiyle Mevcudiyetini Kurtardı' Kâzım Karabekir ve İslamiyet 37
Nevin Yurdsever Ateş Kâzım Karabekir Paşa'nın 16 Kasım 1923'te Darülfünün Hukuk Fakültesi mezunlarına yaptığı konuşmayı aktarıyor.

Tek Parti Döneminde Aydın'ın Sosyo-Kültürel Yaşamında Halkevinin Rolü 39
Bilgin Çelik *ilk açılan Halkevlerinden olan Aydın Halkevi'nin yayımladığı kitaplardan sergilediği piyeslere, açtığı kurslardan kütüphanelere, köylerdeki etkinliklerine kadar, ilin sosyo-kültürel yaşamına yaptığı müdahaleleri anlatıyor.*

Birinci Dünya Savaşında Türkiye'de İtilaf Devletleri Esirleri 49
Dr. Mesut Çapa *Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ordusu tarafından esir alınan İngiliz, Fransız, Rus, Hintli ve Romen subay ve erlere yönelik uygulamayı anlatıyor.*

Rumi ve Miladi Takvimler - VIII 57
A. Necati Akgür *Rumi ve Miladi takvimleri tanıtan yazısının bu bölümünde Celali takvimi hakkında bilgi veriyor.*

KİTABİYAT 62
İlk Osmanlı Sikkesi Ne Zaman Basıldı?
Dr. Oğuz Tekin *Şevket Pamuk'un geçen ay yayımlanan* Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi *adlı kitabını eleştiriyor.*

NOT DEFTERİ 64
Mustafa Şahin*'in tarih dergilerinin kadın sorununu işlediği mart ayı sayılarına ilişkin bir notu ve* ***Elçin Macar****'ın bir düzeltme yazısı.*

Hilafetin Kaldırılması ve Hanedanın Yurtdışına Çıkarılması

FAHRİ ÇOKER

Hilafetin kaldırılmasına ve Osmanlı Hanedanının Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışına çıkarılmasına dair 3 Mart 1924 gün ve 431 sayılı kanun, bağımsız bir kanun olmakla beraber oluşumu, 1924 yılı Bütçe Kanunu tasarısının TBMM Genel Kurulu'nda görüşülmesine başlandığı 20 Şubat 1924 tarihine dayanmaktadır. 431 sayılı kanunun ilkeleri bu vesile ile gündeme gelmiştir.

Konuya girmezden önce, Osmanlı Hanedanının aylık ve ödenekleri hakkındaki mevzuata değinmekte yarar görmekteyiz:

Osmanlı Hanedanına ödenecek aylık ve ödenek hakkında son düzenleme 19 Temmuz 1330 (1914) tarihli kanunla yapılmış olup, buna göre, padişaha yıllık olarak 240.000 lira ödenek, 50.000 lira gider, veliaht olan şehzadeye yıllık 24.000 lira ödenek verilmesi öngörülmüş, şehzade ve sultanlara yaşlarına göre aylık verilmesi saptanmıştır.

Şehzade aylıkları, 16, 26, 36 ve 46 yaşını dolduranlar olarak dört bölüme ayrılmış, bunların sırasıyla 150, 250, 350 ve 450 lira, sultanların ise 21, 31 ve 41 yaşını dolduranlar olarak üç bölüm halinde 200, 250 ve 300 lira aylık almaları kabul edilmiştir.

Kanunda ayrıca sultanların çocuklarına, damatlara, babaları padişah olan şehzade ve sultanlara bir şey verilmeyeceği belirtilmiştir. Kanunun 31 Aralık 1331 (1915) tarihli kanunla değişik 11. maddesi bir ayrıcalık hükmü olarak, şehzadeler Vahideddin, Abdülmecid, Mehmed Selim ve Seyfeddin Efendilere 600, Abdülkadir, Ahmed Nuri ve Burhaneddin Efendilere 500, Cemaleddin'e 300, Abdülhalim'e 250, Abdürrahim'e 200; sultanlar Seniha, Mediha, Saliha, Nazime, Hatice, Zekiye, Emine, Fehime, Naime, Fatma ve Naile'ye 350, Ayşe, Şadiye ve Refia'ya 300, Feride Hanım Sultan'a 200, Alâeddin, Sadeddin ve Hayreddin Beylere 100; kadınefendiler Mevhibe, Refiardıdil, Şayanıdil'e 150, Bedrifelek, Bidar ve Emsalinur'a 75; hanımefendiler Sezayidil, Felisan, Fatma İkbal, Ayşe Tarzıter, Ayşe Zatımelik ve Ruyunuz'a 100'er lira aylık ödenmesini öngörmüştür.

Konu, 7 Şubat 1338 (1922) tarihli "Hanedan-ı Âl-i Osman Umuru Hakkında Kararname" ile yeniden düzenlenmiş olup buna göre, hanedan terimi, padişah ile onun sulbünden dünyaya gelen erkek ve kız çocukları ve erkek çocukların sulbünden gelen erkek ve kız çocukları (padişah torunları) kapsamakta. Padişah ve şehzadelerin hanedan

Halife Abdülmecid Efendi ve kızı Dürrüşehvar Sultan Resimli Gazete'nin kapağında.

Zat-ı Hazret-i Hilafetpenahi ve Hanedan-ı Hilafet Bütçesi'nde 1339 senesi için kabul edilen ve 1340 senesi için teklif edilen miktarları gösteren cetveller. *Zat-ı Hazret-i Hilafetpenahi ve Hanedan-ı Hilafet Bütçesi*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, 1924, s. 6 ve 7.

sicilinde kayıtlı eşleri ile sultanların erkek ve kız çocukları ve eşleri hanedan fertlerinden olmayıp hanedana mensup sayılanlar olarak ifade edilmektedir.

TBMM'ce Saltanat ve Hilafetin birbirinden ayrılarak 1/2 Kasım 1922 gün ve 308 sayılı kanunla Saltanatın kaldırılmasından sonra 1923 yılı mali yılı bütçesine (Zât-ı Hazret-i Hilafetpenahî ve Hanedan-ı Hilafet) başlığı ile ödenek konulmuş ve 1924 mali yılı Bütçe Kanunu tasarısına bağlı cetveller arasında 4. sıraya bu paragraf alınmıştı. Halife, Hanedanı Hilafet, sultanlar ve sair hanedan üyelerinin aylık ve ödeneklerinin dökümüne dair bu cetvel TBMM Bütçe Komisyonu'nda incelendikten sonra "İşbu bütçe Hükümetin teklifi veçhile aynen kabul edilmiş olmakla Heyeti Umumiye'ye sevk ve arzı karargir oldu" mealindeki 30 Aralık 1923 tarihli bir yazı ile Meclis Başkanlığına sunulmuştur.

Sonraki aşamalar ise aşağıda belirtildiği şekilde gelişmiş olup bu bütçenin Meclis Genel Kurulu'nda görüşülmesi sırasında Hilafetin kaldırılması ve Hanedanın yurtdışına çıkarılması yolundaki milli iradenin nasıl oluştuğu ve bu ortamda ivedi hazırlanan 54 imzalı bir teklifle bunun gerçekleştirildiği gözlenecektir.

a) 1924 mali yılı Halife ve Hanedan bütçesi ile Cumhurbaşkanlığı ve Sayıştay bütçeleri Bütçe Komisyonu tarafından TBMM Başkanlığı'na sunulmakla 17 Ocak 1924'te[1] gündeme alınmış, ancak üyelerin, bütçelerin daire olarak teker teker değil, gelir bütçesi ile birlikte toplu olarak ele alınması gerektiğine dair itirazları üzerine görüşmeler ertelenmiştir.

b) 20 Şubat 1924 birleşiminde[2] görüşülmesine başlanan 1924 mali yılı Bütçe Kanunu tasarısında, tutarı 126.087.739 TL olan giderlerden Hilafet ve Hanedana ayrılan pay, Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik (Renda) Bey'in takdim konuşmasında belirttiğine göre 331.695 TL'den[3] ibaretlir. Bağlı cetveldeki ayrıntılarını çerçeve içinde veriyoruz.

c) Kanun tasarısının tümü üzerindeki görüşmelere 25 Şubat 1924 birleşiminde[4] devam

ZAT-I HAZRET-İ HİLAFET-PENAHİ VE HANEDAN-I HİLAFET BÜTÇESİ

1924 Yılında Önerilen:	Aylıklar		Olağanüstü Ödenekler	
Memuriyetin Türü	Aylık	Yıllık	Aylık	Yıllık
1. Hilafet Aylığı	10.000	120.000	7527.50	90.330
2. Hilafet Hanedanı				
Mehmed Selim Ef. (Abdülhamid II)	150	1.800	140	1.680
Ziyaeddin Ef. (Mehmed Reşat)	150	1.800	140	1.680
Seyfeddin Ef. (Abdülaziz)	150	1.800	140	1.680
İbrahim Tevfik Ef. (Abdülmecid)	150	1.800	140	1.680
Ahmed Nuri Ef. (Abdülmecid)	150	1.800	140	1.680
Ahmed Nihad Ef. (Şehzade Selâhaddin)	120	1.440	117.50	1.410
Burhaneddin Ef. (Abdülhamid II)	120	1.440	117.50	1.410
Ömer Hilmi Ef. (Mehmed Reşat)	120	1.440	117.50	1.410
Cemaleddin Ef. (Şehzade Şevket)	80	960	87.50	1.050
Abdürrahim Ef. (Abdülhamid II)	80	960	87.50	1.050
Abdülhalim Ef. (Şehzade Süleyman)	80	960	87.50	1.050
Osman Fuad Ef. (Şehzade Selâhaddin)	80	960	87.50	1.050
Ömer Faruk Ef. (Halife Abdülmecid)	0	0	0	0
Ahmed Nureddin Ef. (Abdülhamid II)	50	600	65	780
Mehmed Abdülaziz Ef. (Şehzade Seyfeddin)	50	600	65	780
Mahmut Şevket Ef. (Şehzade Seyfeddin)	50	600	65	780
Ali Vasıb Ef. (Şehzade Nihat)	50	600	65	780
Şerefeddin Ef. (Şehzade Süleyman)	50	600	65	780
Ahmed Tevhid Ef. (Şehzade Süleyman)	50	600	65	780
Abdülkerim Ef. (Şehzade Mehmed Selim)	50	600	65	780
Mehmed Abid Ef. (Abdülhamid II)	50	600	65	780
Nizameddin Ef. (Şehzade Yusuf İzzeddin)	30	360	50	600
3. Sultanlar				
Seniha H. (Abdülhamid II)	100	1.200	102.50	1.230
Medibe H. (Abdülhamid II)	0	0	0	0
Nazime H. (Abdülaziz)	100	1.200	102.50	1.230
Saliha H. (Abdülhamid II)	100	1.200	102.50	1.230
Hatice H. (Murat)	100	1.200	102.50	1.230
Zekiye H. (Abdülhamid II)	100	1.200	102.50	1.230
Fehime H. (Murat)	80	960	87.50	1.050
Naime H. (Abdülhamid II)	80	960	87.50	1.050
Fatma H. (Murat)	80	960	87.50	1.050
Münire H. (Şehzade Kemaleddin)	80	960	87.50	1.050
Behiye H. (Şehzade Selâhaddin)	80	960	87.50	1.050
Naile H. (Abdülhamid II)	65	780	76.25	915
Rukiye H. (Şehzade Selâhaddin)	65	780	76.25	915
Ayşe H. (Abdülhamid II)	65	780	76.25	915
Sadiye H. (Abdülhamid II)	65	780	76.25	915
Adile H. (Şehzade Selâhaddin)	65	780	76.25	915
Namika H. (Şehzade Mehmed Selim)	65	780	76.25	915
Refia H. (Abdülhamid II)	65	780	76.25	915
Atiye H. (Şehzade Selâhaddin)	65	780	76.25	915
Fatma Ulviye H. (Vahideddin)	65	780	76.25	915
Rukiye Saliha H. (Vahideddin)	50	600	65	780
Arife Kadriye H. (Şehzade İbrahim Tevfik)	50	600	65	780
Fatma Zehra H. (Şehzade İbrahim Tevfik)	50	600	65	780
Emine Naciye H. (Şehzade Süleymen)	50	600	65	780
Behiye H. (Şehzade Ziyaeddin)	50	600	65	780
Mihrişah H. (Şehzade Yusuf İzzeddin)	30	360	50	600
Şükriye H. (Şehzade Yusuf İzzeddin)	30	360	50	600
4. Sair Hanedan Üyeleri				
Alâeddin B. (Adile Sultan oğlu)	0	0	0	0
Sadeddin B. (Esma Sultan oğlu)	0	0	0	0
Hayreddin B. (Esma Sultan oğlu)	0	0	0	0
Mevhibe H. (Murad 1. eşi)	50	600	65	780
Refiarifil H. (Murad eşi)	50	600	65	780
Şayanıdil H. (Murad eşi)	50	600	65	780
Bedrifelek H. (Abdülhamid 1. eşi)	50	600	65	780
Emsalinur H. (Abdülhamid 4. eşi)	50	600	65	780
Destibedr H. (Abdülhamid eşi)	50	600	65	780
Mihrengiz H. (M.Reşad 2. eşi)	50	600	65	780
Nazıperver H. (M. Reşad 3. eşi)	50	600	65	780
Dilfirip H. (M. Reşad 4. eşi)	50	600	65	780
Sezayidil H. (Şehzade Kemaleddin eşi)	30	360	50	600
Felisan H. (Şehzade Süleyman 1. eşi)	30	360	50	600
Fatma İkbal H. (Şehzade Süleyman 2. eşi)	30	360	50	600
Ayşe Tarzıter H. (Şehzade Süleyman 3. eşi)	30	360	50	600
Ayşe Zafefelek H. (Şehzade Kemaleddin 4. eşi)	30	360	50	600
Naziknaz H. (Şehzade Selâhaddin eşi)	30	360	50	600
Jale Münir H. (Şehzade Selâhaddin eşi)	30	360	50	600
Dilbüstan H. (Şehzade Selâhaddin eşi)	30	360	50	600
Ruyunaz H. (Şehzade Şevket eşi)	30	360	50	600
Cavidan H. (Şehzade Yusuf İzzeddin eşi)	30	360	50	600
Nazikeda H. (Şehzade Yusuf İzzeddin eşi)	30	360	50	600
Nazende H. (Şehzade Yusuf İzzeddin eşi)	30	360	50	600
Leman H. (Şehzade Yusuf İzzeddin eşi)	30	360	50	600
Naciye H. (Şehzade M. Âbid annesi)	20	240	40	480
Tutarı	4.665	55.980	5.448.75	65.385
Genel Tutar	14.665	175.980	12.976.25	155.715

* Cetveldeki "Hazretleri" ve sair övücü ifadeler, bütçenin Mecliste görüşülmesi sırasında üyelerin önerileri ile kaldırıldığından alınmamış, bütçe terimleri sadeleştirilmiş, baba adları parantez içinde gösterilmiştir.

EUMER HILMI EFFENDI.

edilmiş, bu oturumda söz alan Yusuf Akçura (İstanbul), Hanedana ödenek ayırmanın Cumhuriyetin temel prensiplerine ve Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ilkelerine aykırı olduğunu, ne iş yaptığını, ne hizmet gördüğünü, ne gibi bir erdemi olduğunu hiç bilmediğimiz bir adamın isminin bütçeye bağlı cetvele (Beyefendi Hazretleri) diye geçtiğini, adı yazılmayanlar için (Sair Hanedan Aza-yı Kiram-ı Hazerat) denildiğini, bu arada birtakım kadın ve erkeklere de ödenek ayrıldığını, bunlara para verişimizin nedeninin belki kanlarında milyonda bir olmak üzere, Türk milletine hizmet etmiş olan Yavuz'un veya Fatih'in kanından bir kan olabileceğini, ancak birçoğunda Vahideddin'in de kanı bulunduğunu,

bunların da para aldığını, ilerde bu uygulamanın kaldırılacağından kuşku duymadığını, bütün milletvekillerinin buna olumlu oy vereceklerini ifade ederek ilk aşamada gereksiz unvanların kaldırılmasını önermiştir.

d) Tasarının görüşülmesine devam edildiği 27 Şubat 1924 birleşiminde[5] eleştirileri yanıtlayan Bütçe Komisyonu Sözcüsü Ali Cenani Bey (Gaziantep), Yusuf Akçura Bey'in Hilafet bütçesine karşı çıktığını, ancak komisyonun, Hükümetten gelen tasarıyı görüşmek ve incelemek görevi olduğunu, görüşme sırasında komisyon üyelerinden birçoğunun bütçeden bu kısmın çıkarılmasını istediklerini, uzun tartışmalardan sonra konunun meclisin takdirine bırakılmasının kararlaştırıldığını, eğer Mechs, Yusuf Akçura Bey'in öncrisini kabul ederse komisyonun buna bir diyeceği bulunmadığını ifade etmiştir.

Aynı birleşimin ikinci oturumunda[6] söz alan Saruhan Milletvekili Vasıf (Çınar) Bey, bütün uygar milletlerde bütçenin, yalnız devletin gelir ve giderlerini gösteren bir kanun olmayıp dayandığı devletin genel politikasını, özellikle iç siyasetini ve bu siyasette izliyeceği tutum ve ilkeleri belirten önemli bir belge olduğunu, bu itibarla bütçeyi incelerken Cumhuriyetin ilkeleri, Hükümetin izlediği politika ve Yüce Meclisin kesinlikle kabul ve ilan ettiği çok aziz ve kutsal prensiplerle uyumluluğu üzerinde durmak gerektiğini belirterek, Mütarekenin acı günlerinde Türk milletinin kendi varlığını korumak için savaşarak, kendisini ezmek isteyen düşmanları yok ettiğini, onlarla beraber milletin varlığına kasteden sultanı ve saltanatı yıktığını, İkinci Meclisin bu oluşumu Cumhuriyet olarak adlandırdığını ve Türklüğün geleceğine yalnız Türk milletinin el koyabileceğini kesin ve açık olarak bütün dünyaya ilan ettiğini, ancak 1 Kasım kararının her nasılsa yarım bırakıldığını, çünkü Cumhuriyet ilan edildiğinde, Cumhuriyetin ana ilkesini, varlığını her zaman tehdit edebilecek, tehlikeye sokabilecek bir kurumun ortadan kaldırılmasına lüzum görülmediğini, fakat yüzyıllardan beri bu milletin başına bir bela olarak zevk ve sefahat içinde yaşayan bu kurumun yine harekete geçmek, eski saltanatını elde etmek arzusuna düştüğünü, bu tehlike karşısında, Yüce Meclisin İstanbul'a gönderdiği, kendisinin de içinde bulunduğu kurulun, yıktığınız bu müessesenin en felaketli bir gününüzde tekrar başımıza bela olmak için hazır beklediğini gözlediğini, Halifenin camie eski selâmlık törenlerinde olduğu gibi sağında süvari, solunda muzika, arkasında askeri kıtalar bulunduğu halde, debdebe ve tantana içinde gittiğini, bu durumda saltanatın millet karşısında simgesi olan sarayın bütün görkemi ile yaşadığını, bunun kay-

nağı olan parayı da bu zavallı, bağrı yanık milletin verdiğini söylemiş, konuşmasına[7] şu şekilde devam etmiştir. Bu kısmı, tarihi önemi nedeniyle tutanaktan aynen almaktayız:

VASIF B. (Devamla) - Yarın bizi yıkmak için, yarın en matemli zamanımızda düşmanlarla beraber olarak hazır duran bir müesseseyi kendimiz hayat vererek yaşatıyoruz. Arkadaşlar samimi olarak söylüyorum. Kendimizi aldatmayalım, milletin karşısında büyük bir mesuliyet deruhte ettik. Yarın zayıf bir zamanımızdan istifade ederek ortaya atılacak olan bu müessesenin husule getireceği fitne içerisinde Türk kanları dökülecek olursa kani olalım ki, bunların bütün vebali bizim omzumuzun üzerinde olacaktır. Mütarekeden on bir sene evvel ilân edilmiş olan bir meşrutiyet vardı. Fakat sonra ne oldu?

Arkadaşlar, O Meşrutiyet ezildi, mahvedildi, hürriyetler unutuldu ve saray ve halife düşmanlarla bir olarak bu milleti sefil ve zelil bırakmak için her türlü harekette bulunmaktan çekinmedi. (Bravo sesleri) Yarın arkadaşlar zannetmiyorum ki, tahmin etmiyorum ki ve hiçbirimiz ümidedemeyiz ki, bu hain müessesenin herhangi bir hareketi karşısında biz lâkayıt kalacağız. Hayır arkadaşlar. Silahla, kahirle, ceberrutla onların kafalarını ezeceğiz. Fakat ezerken yeniden dökülecek olan masum Türk kanlarının vebali sizin omuzlarımızda kalacaktır. (Doğru sesleri) Muhterem arkadaşlarım, hep bilirsiniz. Bundan altı, yedi asır evvel Hıristiyanlık müttehit bir kütle olarak, bütün isyanı, bütün tuğyanı ile aziz dinimize, İslamlığa hücum etmişti. Hıristiyanlığın teşkil etmiş olduğu bu ehlisalip ordularının doğrudan doğruya maksat ve gayesi İslam dinini cihandan kaldırmaktı. Asırlarca çalıştılar, milyonlarca sürüler aziz İslam diyarına gelerek kanlar döktüler. Kudüs'e girdiler ve İslam dinini mahvetmek için bütün kuvvetlerini sarf ettiler. O zaman bu seri tahaccümün karşısında İslam dininin reisi olarak bulunan halifeler Bağdat saraylarında cariyelerle, iyşünuş ile meşgul oluyorlardı. Bu akını durduran Kılıçaslan ve Selâhaddin-i Eyyubî halife değildi. Fakat elinde kudret-i cismaniye, hükümet vardı ve o kuvvetin tesiridir ki; Ehlisalip durdu, yıkıldı ve İslam kurtuldu. Ve Kuran kurtuldu. (Bravo sesleri) O halde arkadaşlar, elinde cismani bir kudret olmayan herhangi bir seyli tehaccümün karşısında yine sarayına kapanmaktan başka elinden bir şey gelmeyen halifenin Türk Cumhuriyetinin aziz siyaseti dahilinde mânası nedir?

BİR MEBUS - Bid'attır, bid'at.

VASIF B. (Devamla) - Arkadaşlar, aziz dini kurtaracak olan ve daima Türk'ü yükseltecek olan doğrudan doğruya Meclis-i Âlinizdir. Vatanla birlikte din taarruza uğrayacağı zaman ancak Meclis-i Âli ve bu Meclis-i Âlinin meydana getireceği hükümettir ki, bu seli durdurabilecektir. O halde arkadaşlar, hakikatı feda etmeyelim, şekil üzerinde ısrar etmeyelim. İddia ediyorum ve münakaşaya hazırım, İslam dininde mevcud olmayan bir esası yalnız tarihi bir ananeyi takibederek devam eden bir şekli kabul ederek, kendimizi aldatarak hakikatı feda etmeyelim, varlığımızı tehlikeye düşürmeyelim ve bu zavallı Türk milletini tekrar kanlı ihtilâller ve iğtişaş karşısında bırakmayalım. (Bravo Vasıf Bey sesleri) O halde arkadaşlar, Türk Cumhuriyetinin ve bu Meclis-i Âlinin tasdik edeceği bütçede, hilafetin yeri yoktur. Hilafet için bir tek tahsisat bu Türk milletinden alınarak verilemez. O hilafet ki, bugün saltanatı ile, sarayı ile yaşıyor.

Yarın tekrar milleti tahkim etmek için, tekrar esir yapmak için bütün kuvvetiyle harekete gelecek ve birçok Türk kanlarının dökülmesine sebep olacaktır. Arkadaşlar, sizi bu inkılâbı yapan Büyük Millet Meclisi'nin fedakâr mebusları sıfatiyle ha-

Osmanlıların son yıllarında, Mekteb-i Sultani'de okuyan yedi şehzade, öğremenleriyle birlikte. Üst sıra soldan sağa doğru: İkinci, II. Abdülhamid'in torunu, Abdülkerim Efendi; dördüncü, Şerefeddin Efendi; altıncı, V. Murad'ın torununun çocuğu Ali Vâsıb Efendi; II. Abdülhamid'in oğlu Mehmed Âbid Efendi. Önde oturanlar: Mehmed Reşad'ın torunu Nâzım Efendi; Abdülaziz'in torunu Nizameddin Efendi; II. Abdülhamid'in torunu Orhan Efendi.

Altta: Halife Abdülmecid Efendi sürgün yıllarında.

Karşı sayfa solda: Mehmed Reşad'ın oğlu Ömer Hilmi Efendi.

Sağda: Abdürrahim Efendi'nin İtalyan ressam Fausto Zonara tarafından yapılan portresi.

Altta: II. Abdülhamid'in kızı Ayşe Sultan, saltanatın son yıllarında.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki görüşmelerde Hilafetin kaldırılması konusunda sert konuşmalar yapan iki milletvekili: Yusuf Akçura (solda) ve Vasıf Çınar.
Jean Weinberg, *Gazinin Eseri*, İstanbul, 1933.

kikata davet ediyorum. Milletin karşısında sarih bir yol çizelim ve diyelim ki: Bundan sonra Türk milletinin Türk Cumhuriyetinin bütçesinde hilafet için verilecek hiçbir tahsisat yoktur. (Bravo sesleri) Cumhuriyeti senelerden beri tesis ve ilân eden milletler, mefkûrelerinin aşkı için, mefkûrelerinin herhangi bir tehlike ihtimalinden kurtulması için eski yıktıkları hanedanın âzasını kendi hududu milliyeleri dahilinde ikamet etmekten meneden kanunlar vaz'ettiler. Demokrasiyi, hürriyeti mükerrer beyanatlariyle ilân eden Fransız Cumhuriyeti'nin içerisinde Burbon Hanedan-ı Kraliyesinin Fransa'da oturamayacağına dair bir kanun vardır. Çünkü onlar iyi takdir ederler ki on beş yirmi kişi için göstereceksleri şelkat ve merhamet neticesinde menbu oldukları kütle-i içtimaiye ve millet için tehlike ihtimalleri vardır. Evet, tehlike ve felâket ihtimalleri vardır. Milletin selâmeti, milletin refahı her şeyden evvel azizdir ve her şeyden yüksektir. Bunu temin etmek için merhamet hislerine kapılmaktansa bunu temin edecek vesaite hemen bugün tevessül etmeliyiz.

Vasıf Bey, Saltanat ve Halife hakkındaki düşünce ve önerilerini bu şekilde belirttikten sonra milli eğitim konusuna ve okulmedrese ikilemine değinmiş, sonra da Genelkurmay Başkanlığının, kabinede yer almasının siyasi sakıncalarına işaret ederek "O halde arkadaşlar tekrar ediyorum, Yüce Meclisimiz yapacağı bütçede bu esasları ilân ve uygulamaya koymakla en tarihi görevini yerine getirmiş olacaktır." cümlesi ile konuşmasını tamamlamıştır.

e) Mali yılın sonu gelmesine rağmen bütçenin tümü üzerindeki görüşmelerin henüz devam etmekte olduğunu gören Hükümet, 1924 yılı Mart ayına özel olmak üzere yeni bir bütçe hazırlayarak 25 Şubat 1924'te TBMM Başkanlığına sunmuş, ivedi olarak Bütçe Komisyonunda görüşülen tasarı 425 sayı ile 28 Şubat 1924'te kanunlaşmıştır.[8] Kanunun gider cetvelinde dairelere ayrılan tutarlar, genel bütçede öngörülenin onikide biri olarak hesaplanmıştır.

1924 Mali Yılı Bütçesinin TBMM Genel Kurulunda görüşülmesi sırasında milletvekillerinin Saltanat ve Halife hakkındaki konuşmalarının geniş bir şekilde basına yansıması dolayısıyla kaygıya kapılan Halife Abdülmecid Efendi, TBMM Başkanlığına aşağıdaki telgrafı[9] göndermiştir:

> Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine
> Büyük ve necip Türk milletinin her ne sıfatla olursa olsun saadet ve tealisine hizmet etmek küçük yaşımdan beri gayei emelim idi. Bu emel-i siyasete karışmayarak diyanet yolunda ifa edeceğim hakkında Büyük Millet Meclisine karşı tahriren verdiğimi sözden kıl kadar inhiraf etmedim. Büyük Millet Meclisinin benim ve Osmanlı Hanedanı için ne karar vereceğini bilemem, takdir-i ilâhiye itikadım vardır. Ancak Hükümeti Cumhuriyetimizin başına belâ olmak hakkındaki isnadatın mahza iftı-

Halife Abdülmecid Efendi'nin Meclis Başkanlığına gönderdiği 29 Şubat 1924 tarihli telgraf (5 sayfa).

II. Abdülhamid'in en küçük oğlu Mehmed Âbid Efendi, Cumhuriyet döneminde Siirt milletvekilliği yapacak olan öğretmeni Mahmud (Soydan) Bey'le.

Mehmed Âbid Efendi, Beylerbeyi Sarayı'nın bahçesinde (sağda).

ra olduğuna Allahı Azimüşşanı işhat ederim. Baisi güftüğü olduğu Evrakı Havadis'te görülen Cuma namazları merasiminin bilcümle teferruatı giyeceğim libasa kadar Hükümetimizin tensibi ile tanzim edilmiş ve hazır bulundurulan süvari ve muzikalar yine tarafı Hükümetten izam olunmuştur. Hükümetimizin en küçük menafiine mugayir hareketim madde tayin olunarak Büyük Millet Meclisince mevkii münakaşaya konmadan benim ve efradı hanedanım hakkında sui zanna istinaden bir karar verildiği takdirde Bergâhı Zülcelâl'e gönlümdeki teessürü isal edeceğim. Dünyanın her neresinde olsa kalbim ve hatta mezarımda ruhum, cihanın en asil milleti olan büyük milletimin saadeti ile çırpınacaktır. Ecdadım yalnız milletimin saadetini düşündükleri için hafidlerine birşey bırakmamışlardır. Hıristiyan hükümdarları gibi diyarı ecnebiyede akraba ve müteallikalımız yoktur. Ecdadımızın fethettiği bu diyarı kutsi'den çıktığımız anda hakir ve zelil oluruz. Elyövm berhayat olan ihtiyar ve genç halife efradı ailesinin Hıristiyan âleminde ağyara el açmaya ve onları yadellerde süründürmeğe dünyanın en âlicenabı olan Türk Milleti, İslam kalbi kail olmayacaktır. Dini mübinimizin azametine, Peygamberin vekarı izzetine, Fatih ve Selim'in ruhaniyeti ulüvvüşanına raptı kap ederek altı asrın yükseltiği bütün şerefi tarihi'yi bir darbei payı istihkâr ile ezmeğe Türkün vicdanı kabul edeceğine ihtimal veremem./29

Abdülmecid İbn-i Abdülaziz Han

Halife, "dünkü telgrafnameye zeyldir" kaydı ile 1 Mart 1924'te TBMM Başkanlığına aşağıdaki ikinci telgrafı göndermiştir:

> Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine
>
> Bugünkü gazetelerde Makam-ı Hilafetin ilgası sadedinde kat'iyete yakın bazı neşriyat görülmüştür. Dört küsur asırdan beri bu devlet ve millete vediatullah olan Hilafetin ilgası âlemi İslamla olan rabıtanın kat'ı demek olup, Böyle bir vak'a vicdanı İslam üzerinde sui tesirat tevlit ve Hıristiyan âleminde de dini mübini Ahmedi'nin manii terakki olduğu hakkındaki ıstıdadı teyit ederek tarihi hayatı millete pek elim ve hazin bir hadise olacağının bu babda bir karar ittihazından evvel beyan ve tekrarını ferize addederim. 1 Mart 1340
>
> Abdülmecid İbn-i Abdülaziz Han

Bütün bu girişimler sonuçsuz kalmış, TBMM, Şeyh Saffet Efendi (Urla) ve 53 arkadaşının 2 Mart 1924'te Başkanlığa sundukları "Hilafetin İlgasına ve Hanedan-ı Osmanî'nin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun" önerisi 3 Mart 1924'te[10] görüşülmeye başlanılmıştır. Önerinin gerekçesinde "Türkiye Cumhuriyetinde bir Hilafet makamının varlığının, Türkiye'yi iç ve dış siyasetinde iki başlı olmaktan kurtaramadığı, bağımsızlığında ve ulusal yaşamında ortak kabul etmeyen Türkiye'nin açıkça ve üstü kapalı ikiliğe tahammülü olma-

II. Abdülhamid'in oğlu Ahmed Nureddin Efendi.

II. Abdülhamid'in torunu Abdülkerim Efendi, annesi Nemika Sultan'la.

Altta: Abdülmecid Efendi'nin Meclis Başkanlığına gönderdiği 1 Mart 1924 tarihli telgraf.

dığını, yüzyıllardan beri Türk milletinin felâketinin sebebi ve sonsuza dek varolacak bir Türk İmparatorluğunun çöküşüne vasıta olan Hanedanın Hilafet giysisi altında Türkiye'nin varlığına daha etkili bir tehlike olacağının sabırla gözlenen deneyimlerle sabit olduğunu, bu hanedanın Türk milletiyle ilişkili her eyleminin ve gücünün ulusal varlığımız için tehlike teşkil ettiğini, esasen hilafet, İslamın ilk zamanlarında Hükümet anlam ve görevi ile kurulmuş olduğundan dünya ve ahirete ilişkin bütün görevleri yerine getirmekle yükümlü olan bugünkü İslam Hükümetinin yanında ayrıca bir hilafetin varlığının sebebi bulunmadığı, gerçeğin bundan ibaret olup Türk Milletinin birliğe bağlı olan selâmetinin korunması ve birikmekte olan kargaşanın kesin bir çözüme bağlanması için sunulan kanun önerisinin bugün ve ivedilikle görüşülerek kanunlaşması" belirtilmektedir.

Hilafetin İlgasına ve Hanedan-ı Osmani'nin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Teklif-i Kanuni

Madde1- Halife hal'edilmiştir. Hilafet, Hükümet ve Cumhuriyet mâna ve mefhumunda esasen mündemic olduğundan hilafet makamı mülgadır.

Madde 2- Mahlu' Halife ve Osmanlı saltanat münderisesi hanedanın erkek ve kadın bilcümle âzası ve damatlar Türkiye Cumhuriyeti memaliki dahilinde ikamet etmek hakkından ebediyen memnudurlar. Bu hanedana mensup kadınlardan mütevellit kimseler de Âl-i Osmani'den addedilirler.

Madde 3- İkinci maddede mezkûr kimseler işbu Kanunun ilâmı tarihinden itibaren azami on gün zarfında Türkiye Cumhuriyeti arazisini terke mecburdurlar.

Madde 4- İkinci maddede mezkûr kimselerin Türk vatandaşlık sıfatı ve hukuku merfudur.

Madde 5- Bundan böyle ikinci maddede mezkûr kimseler Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde emval-i gayrimenkuleye tasarruf edemezler. İlişkilerinin kat'ı için bir sene müddetle bilvekâle mahkimi devlete müracaat edebilirler. Bu müddetin mürurundan sonra hiçbir mahkemeye hakkı müracaatları yoktur.

Madde 6- İkinci madde mezkûr kimselere masarifi seferiyelerine mukabil bir defaya mahsus ve derece-i servetlerine göre mütefavid olmak üzere Hükümetçe tesbit edilecek mebaliğ ita olunacaktır.

Madde 7- İkinci maddede mezkûr kimseler Türkiye Cumhuriyeti arazisi dahilindeki bilcümle emval-i gayrimenkulelerini bir sene zarfında Hükümetin malûmat ve muvafakatiyle tasfiyeye mecburdurlar. Mezkûr emval-i gayrimenkuleyi tasfiye etmedikleri halde bunlar Hükümet marifetiyle tasfiye olunarak bedelleri kendilerine verilecektir.

Madde 8- Osmanlı İmparatorluğu'nda padişahlık etmiş kimselerin Türkiye Cumhuriyeti arazisi dahilindeki tapuya merbut emval-i gayrimenkuleleri millete intikal etmiştir.

Madde 9- Mülga Padişahlık sarayları ve kasırları ve emlâkin vesairesi dahilindeki mefruşat, takımlar, tablolar ve âsar-ı nefise ve sair bilumum emval-i menkule millete intikal etmiştir.

Madde 10- Emlâk-i Hakaniye namı altında olup evvelce millete devredilen emlâk ile beraber mülga Padişahlığa ait bilcümle emlâk ve sabık Hazine-i Hümayun'un muhteviyatlarıyla birlikte saray ve kasırlar ve mebani ve arazi millete intikal etmiştir.

Madde 11- Millete intikal eden emval-i menkule ve gayrimenkullerin tesbit ve muhafazası için bir nizamname tanzim edilecektir.

Madde 12- İşbu Kanun tarih-i neşrinden itibaren mer'iyüliceradır.

Madde 13- İşbu Kanunun icrayı ahkâmına İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

Önerinin tümü üzerinde ilk sözü Ekrem Bey (Rize) almış, uzun konuşmasında, özetle; kendi yaşamındaki gözlemlerini de dile getirerek, padişah ve halifenin Türk milletine yaptığı kötülükleri sayarak özellikle saltanatın iki yıl önce kaldırılmasından sonra nedense muhafaza edilen Hilafet ile Saltanatın devamına imkân verildiğini söylemiştir. Söz alan Zeki Bey (Gümüşhane), 1 Kasım 1922 günlü kararla Hilafetin Osmanlı Hanedanına ait olduğu kabul edilerek "Bu hanedanın ilmen ve ahlâken üstün evladı Halife seçilir" dendikten sonra şimdi Halifeliğin kaldırılmasının bir çelişki olduğunu, Halifenin İslamın birliğini sağladığını, bunun Türk milleti için büyük bir güç teşkil ettiğini, bu mühiş kuvvetin düşmanların ve diğer hükümetlerin kucağına atılmasına karşı olduğunu, bunun zamanının henüz gelmediğini ifade etmiştir. Gürültü ve söz atmalarla sık sık kesilen bu konuşmadan sonra İzzet Ulvi Bey (Afyon) ve Tunalı Hilmi Bey (Zonguldak) söz alarak Ekrem Bey'in konuşması doğrultusunda konuşmuşlardır.

Yeterlilik kararı verilmesinde, öneri sahipleri adına Şeyh Saffet Efendi (Urfa) söz alarak,

İslam dininin her bakımdan ulviyet ve nezaketini korumak için Hilafetin mahiyetini tahlil ve ilân etmek gerektiğini, öteden beri herhangi sülalenin, bir şahsın bu makama irsen, anadan babadan musallat olabilmesiyle Halife unvanını alması, sanki İslam dininin gereği imiş gibi bir düşüncenin egemen olduğunu, işin gerçeğini bilenlerin durumu idare ettiklerini, çünki düşüncelerini özgürce ifade için bir ortam mevcut olmadığını, Cumhuriyetle beraber konunun gündeme gelebildiğini belirterek Kuranı Kerim'in gösterdiği yolda Hilafet ve Halifeliğin ne olduğunu âyetlerle bilimsel olarak açıklamış, bu anlamda "Hilafetin mahiyeti aklen ve mantıken Büyük Millet Meclisi'nin manevi şahsiyetinde tamamen tecelli etmiş" olduğundan Hilafet sıfatını Büyük Millet Meclisi dışında düşünmenin İslami gerçeklere aykırı olarak anlamsız düşeceğini ve Cumhuriyetle asla birleşmeyeceğini, artık böyle bir garipliğe karşı her ne yapılmak lâzımsa, Hilafetin asıl anlamının Yüce Meclise ait bulunduğunu söyleyerek önerilerinin kabulünü istemiştir. Bundan sonra Halit Bey (Kastamonu) kısmen aleyhte, Vasıf Bey (Saruhan), Adliye Vekili Seyit Bey (İzmir), Başvekil İsmet Paşa (Malatya), Tunah Hilmi Bey (Zonguldak), Süleyman Sırrı Bey (Bozok), Muhtar Bey (Trabzon), Ragıp Bey (Kütahya), Recep Bey (Kütahya) ve Hacim Muhittin Bey (Giresun) tamamen öneri hükümlerinin lehinde konuşmuşlardır.

İlki birinci madde hakkında, ikincisi diğer konuşmacılara açıklama olmak üzere iki defa kürsüye gelmiş olan Adliye Vekili Seyit Bey, bir saati aşan konuşmasında, Hilafet ve Halifelik hakkında Kuranı Kerim hükümlerine dayanan geniş bilgi vermiştir.[11]

Öneri, aynı gün Genel Kurul'da kabul edilmiş ve 431 sayılı kanun olarak *Resmi Gazete*'de yayımlanmıştır.[12]

Kanun, 3 Mart akşamı İçişleri Bakanlığı'nca İstanbul Valiliği'ne tebliğ edilmiş, uygulaması hakkında ayrıntılı bir talimat gönderilmiştir. Bunun üzerine saray ve yöresinde güvenlik önlemleri alınarak Vali Haydar Bey, refakatinde Emniyet Müdürü Sadettin Bey olduğu halde 4 Mart Salı günü akşam saat 22'ye doğru Dolmabahçe Sarayı'na gitmiştir. Kanun hükmü, kendilerini kütüphane odasında bekleyen Abdülmecid Efendi'ye bildirilmiş, bu gece sabaha kadar Türkiye'yi terk etmek zorunda olduğu, yanına istediği yakınlarını alabileceği söylenmiştir. 05.00'de yola çıkmaya hazır olunduğunun bildirilmesi üzerine üç otomobil ile saraydan ayrılınmıştır. İlk arabada kendisi, eşi Şehsuvar, kızı Dürrişehvar, oğlu Ömer Faruk, ikincisinde diğer eşleri Hayrünnisa, Bihruze ve Atiyye Mehisti, üçüncü arabada özel sekreteri Salih Keramel, mabeyncisi Hüseyin Nakip ve özel hekimi Dr. Selâhattin bulunmaktadır. Koruma görevlilerinin refakat ettiği kafile, öğleden sonra Çatalca'ya varmış, geceyarısı Semplon Ekspresi'ne geçilerek yola devam edilmiştir. 8 Mart Cumartesi akşamı İsviçre'ye varılmış, kafile, Montreux yakınındaki Territet kentinde Grand Otel'e yerleşmiştir.

431 sayılı kanunun 3. maddesinde, Osmanlı Hanedanının erkek ve kadın bütün üyelerinin, damatlar ve Hanedana mensup kadınlardan doğmuş olanların, en geç on gün içinde Türkiye Cumhuriyeti topraklarını terk etmeye mecbur tutulmaları itibariyle ilk ayrılan on kişiyi izliyen diğerleri 11 Mart akşamına kadar vapur, tren ve başka ulaştırma araçları ile İstanbul'dan ayrılmışlar ve Avrupa, Ortadoğu ve Arap devletlerinin çeşitli kentlerine gitmişlerdir.[13]

16 Haziran 1952 gün ve 5958 sayılı kanun ve 431 sayılı kanunun 2. maddesinde yapılan değişiklikle Hanedanın kadın üyeleri için bazı ayrıcalıklar tanınmış ve bu husus kanuna eklenen dört ek madde ile düzenlenmiştir.

15 Mayıs 1974 gün ve 1803 sayılı kanunla da 431 sayılı kanunun 2, 3, 4 ve 5. maddeleri kaldırılmış, 5958 sayılı kanunla kadın mensuplara tanınan hakların, bu durumdan yararlanmak isteyen erkek mensuplar hakkında da uygulanması kabul edilmiştir.

Hanedandan 1987'de ölen, Sultan Abdülaziz'in torunu Mihriman Mihrişah Osmanoğlu'nun Eminönü'ndeki mezarı.

Böylece, Osmanlı Hanedan üyelerinin yurda geliş ve yerleşme ve TC uyruğuna geçiş sorunları nihayete ermiş oldu.

1. *TBMM II. Dönem Zabıt Ceridesi*, c. 5, s. 167-169.
2. *TBMM II. Dönem Zabıt Ceridesi*, c. 6, s. 166, 167.
3. Bütçede TBMM'ne ayrılan miktar 920.822 TL, Cumhurbaşkanlığı için kabul edilen miktar 208.770 TL'dir.
4. *TBMM II. Dönem Zabıt Ceridesi*, c. 6, s. 346.
5. *TBMM II. Dönem Zabıt Ceridesi*, c. 6, s. 405.
6. *TBMM II. Dönem Zabıt Ceridesi*, c. 6, s. 413.
7. *TBMM II. Dönem Zabıt Ceridesi*, c. 6, s. 414-417.
8. *Düstur*, 3. Tertip, c. 5, s. 658.
9. TBMM Arşivi, 3 Mart 1924 gün ve 431 sayılı Kanun dosyası.
10. *II. Dönem Tutanak Dergisi*, c. 7, s. 27-69.
11. *II. Dönem Tutanak Dergisi*, c. 7, s. 40-61.
12. *Düstur*, 3. Tertip, c. 5, s. 668.
    Bu Kanunun 2. maddesinin 16 Haziran 1952 gün ve 5958 sayılı Kanunla değiştirilmesi ile, Hanedanın kadın mensuplarına tanınan haklar, 15 Mayıs 1974 gün ve 1803 sayılı Kanunun 8. maddesiyle, bu durumdan yararlanmak isteyen erkek mensuplar hakkında da uygulanması kabul edilmiş olup aynı Kanunla 431 sayılı kanunun 2, 3, 4 ve 5. maddeleri yürürlükten kaldırılmış, 5958 sayılı Kanunla, 431 sayılı Kanuna dört madde eklenmiştir.
13. *Vakit*, no. 2224-2231 (5-12 Mart 1924).

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA

Osmanlının Kuruluş Yıldönümü Kutlaması

HAMDİ CAN TUNCER

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunun 700. yıldönümü tartışmaları gündemdeki yerini koruyor. Bilindiği gibi, Osmanlı'nın kuruluşu 1299 yılına tarihlendirilir. Bu, oldukça muğlak ve tartışmalı bir tarihtir ve tarihyazımının çetrefil konularından biridir. Böylesi büyük bir sorun elbette bu kısa yazının sınırlarını aşıyor. Buradaki amacımı, bir tiyatro ilanından yola çıkarak kuruluş yıldönümlerinin o dönemde nasıl kutlandığına dair bir fikir edinebilmek.

Osmanlı Devleti yaşasaydı bugün kuruluşunun kaçıncı yıldönümünü kutluyor olacaktı? Bu soruyu sorduğum sıralarda elime geçen bir tiyatro ilanındaki tarih beni epeyce şaşırttı. "Devlet-i Aliyye-i Osmâniye'nin 667. Sene-i Devriyesi Şerefine" başlığını taşıyan ilanda herhangi bir yıl belirtilmemişti. Ancak "Kânûn-ı evvelin 17nci Perşembe günü ifadesinden" ve metindeki bazı ipuçlarından yararlanarak bu tarihin Rümî 1331/Hicrî 1334, yani 30 Aralık 1915'e tekabül ettiğini hesaplayabildim. Aklıma ilk gelen bir baskı hatası olabileceğiydi, ancak oyunun tanıtına metninde "altı buçuk asır mukaddem" ifadesi bu ihtimali ortadan kaldırıyor. Hemen sonra gelen, "bugüne müsâdif günde Dursun Fakih Karaca Hisar'da Osmân-ı Evvel nâmına ilk hutbeyi okudu" cümlesi ise işi iyice karmaşıklaştırdı. Çünkü bu ifadeye göre, Karaca Hisar'ın fethi H. 667/1268 yılına denk düşüyordu. Halbuki, bu fethin 1288-89'da gerçekleştiğini biliyoruz. Buna benzer bir duruma Metin And'ın verdiği bir örnekte de rastlıyoruz. Şark Dram Kumpanyası 1911'de (H. 1329) *Osmanlıların Zuhuru ve İstiklâli* adlı oyunu Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun 613. yıldönümünü kutlamak amacıyla oynamış.[1] Buna göre de, kuruluş 1316 (H. 716) yılına denk düşüyor. Her halükârda, üzerinde uzlaşılan bir tarih olmadığı kesin.

Yine Metin And'a göre, Meşrutiyet döneminde konusunu tarihten alan çok sayıda oyun sahnelenmiştir. Mürebbi-i Hissiyât, Sahne-i Heves, Sahne-i Milliye-i Osmâniye, Hekimyan Hanım, Burhaneddin Bey, Şevki Efendi, Benliyan Efendi, Şark Dram Kumpanyası gibi topluluklar 1909-1918 yılları arasında *Sultan Gazi Osman*, *Muzafferiyet yahud Osmanlı Kahramanları*, *Fatih Sultan Mehmed yahud Bizans'ın Sükutu* gibi birçok tarihi drama sahneye koymuşlardı.[2] Bu oyunların işlevi, son yıllardaki yenilgilerin, kaybedilen toprakların yarattığı karamsarlık havasını dağıtmak, geçmişin parlak günlerine sarılarak çöküşün getirdiği acıları hafifletmekti.

Gerçekten de, elimizdeki ilanda kullanılan ifadelerden, tarihi oyunlarla ve kullanılan söylemle bir tür sosyal mobilizasyon etkisi yaratılmak istendiği anlaşılıyor. İlk bakışta, Rehber-i İttihad Mektebi'nin[3] (oyunun geliri bu okulun bütçe açığının kapatılmasına ayrılmıştır) düzenlediği bir yıldönümü kutlaması olarak görünen organizasyonun böyle bir işlevi olduğu kanısındayım. Özellikle de, "kitle-i müttehide-i Osmâniye" gibi ifadelerle vurgulanan Osmanlıcı söylem, davet edilen dernekler, toplumun çeşitli kesimlerinden konuşma yapmak üzere çağrılan temsilciler (Burdur mebusu Hâşim Bey, Seyyid Ahmedü'l-Fakih Efendi, şair Üsküdarlı Talat Bey gibi), İsmail Hakkı [Baltacıoğlu] Bey, [İhtifalci] Mehmed Ziya Bey, Fatma Aliye Hanım gibi tanınmış isimler, Yavuz zırhlısının bandosunun oyundan önce vereceği konser bu düşüncemi güçlendiriyor. I. Dünya Savaşı'nın sürdüğü bir sırada halkı bir arada tutmak, onlara moral vermek açısından seçilmiş iyi bir araç olduğunu düşünüyorum.

Oyunun adı *İstiklâl-i Osmânî*'dir. İçinde bulunulan zor dönem düşünüldüğünde bu ad anlamlıdır. Kuşkusuz o dönemde aynı adla birçok oyun yazılmış ve sahneye konmuştur -örneğin, Emin Ali Bey'in 1337/1918-19'da yazdığı (Zonguldak, Naim Nuri Matbaası) *İstiklâl i Osmânî* gibi.[4]

دولت علیهٔ عثمانیه

تأسیسنك ٦٦٧نجی سنهٔ دوریه‌سی شرفنه

كانون اولك ١٧ نجی پنجشنبه كونی

« فرح » تیاتروسنده

***Devlet-i Aliyye-i Osmânî'nin Tesisinin 667. Sene-i Devriyesi Şerefine Merâsim-i Târihîye Müsâmere-i Fevkalâde*, İstanbul, Hilal Matbaası, ty.**

1. Metin And, *Meşrutiyet Devrinde Türk Tiyatrosu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1972, s. 200.
2. Daha fazla bilgi için bkz., M. And, *age*, s. 199-215.
3. Meşrutiyet döneminde açılan çok sayıdaki özel okuldan biri. Kurucusu M. Raif [Oğan] Bey'dir.
4. M. And, *age*, s. 210.

DEVLET-İ ALİYYE-İ OSMANİYE'NİN TESİSİNİN 667. SENE-İ DEVRİYESİ ŞEREFİNE

Merâsim-i Târihiye – Müsâmere-i Fevkalâde

Kânûn-ı evvelin 17nci perşembe günü

Gece Beyefendilere
Gündüz Hanımefendilere

Şehzadebaşında kâin
Ferah Tiyatrosu'nda

* * *

Tebcîl-i ecdâd, milli vazifelerin en âlisidir

"Biz ol âli-himem erbâb-ı cidd ü ictihâdız kim Cihangirâne bir devlet çıkardık bir aşiretden"
Namık Kemal

Altı buçuk asır mukaddem, bugüne müsâdif günde Dursun Fakih Karaca Hisar'da Osman-ı Evvel nâmına ilk hutbeyi okudu.
İşte o tarihten itibaren bugüne kadar Türk dehası, muhteşem asker bir devletin esâsını kuruyor, muazzam, temiz bir saltanatın temel taşları atılıyor. Turan'ın sönmez, kararmaz cevvâl zekâları için feyyâz ve bereketli bir menba hazırlanıyordu. Bu menbadan cûşân olan zafer ziyaları Tuna'nın pür-sükûn sularında akisler bırakacak, fedakâr Murâd'lar, azametli Fatih'ler, kahraman Selim'ler yetiştiren Turan ırkı; muhtelif milletlerden ordular teşkil edecek, her seferde bir zafer, her merhalede bir eserle şanlı mevcudiyetini gösterecek, krallar nasb, taclar tevzi, ezmine-i kadîmenin her biri bir imparatora makar olan feyyâz memleketlerini hilâl-i Osmânî agûş-ı feyz ü rahmetine alacaktı. Teessüs-i Devlet-i Aliyye, adeta tarihe yeni bir devir küşâd edecek derecede mühim, mühim olduğu kadar bülend, muazzam bir hadise-i tarihiyedir. Bu hadise-i uzmânın füyûzâtını idrâk, ehemmiyetini takdir etmek, bizim, ahlâfın en mukaddes vazifesidir. İşte bu vazife-i milliyenin ifâsı husûsunda Rehber-i İttihad bütün millet-i Osmânîye'ye rehber olmuş ve ilk defa evvelki sene ve ikinci defa olarak geçen sene tertib eylediği merâsimden dolayı memleketimizin pek kıymetdâr mehâfilinin ve pek muhterem zevâtın teveccüh ve tebriklerine mazhariyet-i şerefiyle mübâhi olmuş idi. "Rehber-i İttihad" bu sene de aynı vazifeyi der'uhde etmiş ve programını takdim eylediğimiz "Müsamere-i Tarihiye"yi tertib eylemiştir. Bütün Türkler ve âlem-i İslamiyet için

Bir iyd-i pür-melhâret-i milli

olan büyük günümüz hatırasının ihyâ ve tebcîli vesilesiyle de hisleri tevhîd ve iman mefkûreleri tealî-i şân-ı vatan olan ve bu uğurda hayatlarının en son demine kadar çalışmayı rehber-i hareket-i ihtiyat eden kitle-i müttehide-i Osmaniye'nin yaşamağa ve yaşatmağa azmeylemiş bulunduğu, yâr ü ağyâra bir daha gösterilecektir.

BÜYÜK MÜSÂMERE-İ TARİHİYE
REHBER-İ İTTİHÂD-I OSMÂNÎ
menfaatine

Şehzadebaşı'nda "Ferah" Tiyatrosunda – Kânûn-ı evvel'in 17nci perşembe günü gündüz hanım ve gece bey efendilere

PROGRAM

Med'uvvîn-i Kirâm:

1- Bütün cemiyât-i muhtelife murahhasları ve erkân-ı kirâmı.
2- Şehrimizde elsine-i muhtelife ile münteşir cerâid-i Osmaniye nâmına gelecek zevât.
3- Ecnebi gazete muhabirleri.

Med'uv bulunan cemiyetler:

İttihad ve Terakki, Cemiyet-i Hayriye-i İslamiye, Müdafaa-i Milliye, Donanma, Hilâl-i Ahmer cemiyât-i muhteremeleri, Türk Ocağı, Hilâl-i Ahmer Hanımlar Şubesi, Türk Kadınları Yardımcı Cemiyeti, İstihlâk-i Milli, Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvân ve cemiyât-i muhtereme-i saire.

... genciz, içimizde öyle bir hayat menbaı var ki taşıyor. Ahlak ve tabiâtımızda öyle bir tazelik, öyle bir metânet, azim ve irademizde öyle bir şiddet var ki kime temas ederse onu hüküm ve nüfûzu altına alıyor. Türk sesi gürlediği yerlere hâkim oluyor. Altı asrın yüzlerce asra sığabilecek mefâhirinden sonra, bugün kalbimde ve ruhumda canlanan ecdâdımın sesi bana diyor ki: durma, iste, istemesini bil, muvaffak olacaksın!
Hüseyin Cahid

Nesl-i kerîmin tarih-i istiklâli yoktur. Ondan münezzehdir. O zaten müstakil doğmuş yaşamış, büyümüştür.
Tesfir-i Efkâr *952* -
Ahmed Rasim

Eâzimin ihya-i havâturi en bülend bir an'ane i milliyedir.
Mehmed Ziya

Programın sûret-i icrası:

1- Tiyatronun dâhili ve hâricî büyük günümüzün büyük şerefine layık bir sûret-i ihtişâmde tezyîn edilecektir.
2- Nutk-ı iftitahî: İhtifâl-i Milli müessis ve mürettibi Mehmed Ziya Beyefendi tarafından
3- "Yavuz Sultan Selim" ve "Ertuğrul" bandoları tarafmdan ziyafet-i musikiye.
4- Cemiyât ve mehâfil namına teşrif buyuran bey ve hanım efendiler hazerâtı ile zevât tarafından musahabe ve nutuklar.
5- En güzide esâtize-i musiki-şinâsândan mürekkeb "Musiki-i Osmanî" incesaz heyeti tarafından rûh-nevâz ve milli Türk havaları.
6- "İstiklâl-i Osmani" - Bugün için sûret-i mahsûsada tertib ve tahrir kılınmış olan hakâyık-ı tarihiyeye müstenid piyes.

Cemiyât-ı muhtelife namına îrâd-ı nutuk edecek ve musâhabe verecek zevât-ı kirâm:

İttihad ve Terakki cemiyet-i muhteremesi tarafmdan teşrif buyuran Burdur mebus-ı muhteremi Hâşim Beyefendi

Cemiyet-i Hayriye-i İslamiye tarafından teşrif buyuran Seyyid Ahmedü'l-Fakih Efendi

Donanma Cemiyet-i muhteremesi tarafmdan teşrif buyuran şâir-i şehir Üsküdarlı Talat Beyefendi

Bu zevât-ı kirâmdan mâadâ:

Dârü'l-muallimîn-i Âliye Fenn-i terbiye muallimi İsmail Hakkı Bey [Baltacıoğlu] ve İhtifâl-i Milli müessis ve mürettibi Mehmed Ziya beyefendiler taraflarından musâhabeler.

Gündüz dahi: Edibe-i muhtereme Fatma Aliye Hanımefendi hazretleri tarafından

TARİHİ BİR MUSÂHABE

verileceği gibi İstihlâk-i Milli Cemiyet-i muhteremesi namına Suad Said Hanımefendi hazretleri tarafından bir musahabe verilecek ve sâir hanımefendiler cemiyetleri namına teşrif buyuracak hanımefendiler hazerâtı taraflarından dahi îrâd-ı nutuk olunacaktır.

Karadeniz'de şanlı sancağımızı temevvüc ettiren:

YAVUZ SULTAN SELİM

dridnotunun muhteşem bandosunun iştirakine Donanma-yı Osmânî kumandanı Amiral Suşon [Souchon] Paşa hazretleri tarafından müsaade buyurulmuştur.

Müsamere-i Musikiye:

Merâsime (Marş-ı Âlü'l-âl-i Sultanî) ile ibtidâr olunacaktır.

Alman Marşı	Fantezi
Avusturya Marşı	Gemici Şarkısı (Desum Kantum'dan) Wagner
Vatan havası	Barbaros Marşı Lanke Bey

Ayrıca Yavuz Sultan Selim dridnotu heyet-i musikiyesi tarafından dahi terennümât ve teganniyât [Musiki programını gişeden isteyiniz].

* * *

MUSİKİ-İ OSMÂNÎ MEKTEBİ
Muhteşem, husûsî incesaz heyeti

Memleketimizin en güzide ve benâm esâteze-i musiki-şinâsânmdan mürekkeb olarak yalnız bugüne mahsûs olarak en müntehab fasıllar, besteler - ve kadim Osmanlı havaları.

TİYATRO

Osmanlı Dram Kumpanyası aktör ve aktrisleri tarafından birinci defa olarak

İSTİKLÂL-İ OSMÂNÎ

Vak'a-i muazzama-i tarihiye
4 fasıl

Hakâyık-ı tarihiyeye aynen ve tamamen muvâfık olmak üzere tertib olunmuş ve ilk defa olarak bu yevm-i mübeccelde temsili mukarrer bulunmuştur.

Muharriri: (elif) (re)

Tevzi'ât:

Osman-ı Evvel	Recep Bey
Sungur Tekin Bey	Kemal Bey
Gündoğdu	Bâki Bey
Dündar	Ali Bey
Saruyatu Sadeci	Âsım Bey
Konur	Aleksanyan Bey
Tekin	Şahinyan Bey
Turhan	Cevad Bey
Oğuz	Efdal Bey
Doğmuş	Hikmet Bey
Bir sâ'i	Refik Bey
Diğer bir sâ'i	Cevad Bey
Ümerâdan bazıları	Efdal Bey Hikmet Bey Armenak Efendi Agopyan Efendi
Alâeddin Keykubad bin Keyhüsrev (Konya Devlet-i Selçukiyesi Hükümdarı)	Tahir Bey
Emir Mübârüziddin	Şahinyan Efendi
Kralü'l-Memâlik	Agopyan Efendi
Celâlü's-Saltana (Erkân-ı Dîvân)	Celal Efendi
Şerefüddin Tûsî	Cevad Efendi
Emir Kemalüddin	Asım Efendi
Sipehsâlâr	Armenak Efendi

Askerler, muharibler, saray halkı, nedimler, nedimeler ve gayr-i hüm.

Emsalsiz ve harikulade program

Müdebdeb ve mutantan tertibât ve tezyinât

Hem mukaddes bir günün tebcîl-i hâtırası - hem bir müessese-i ma'rifete yardım

İşbu müsamere "Rehber-i İttihad Mektebi" tarafmdan tertib olunmuş ve hâsılât-ı sâfiyesi mekteb-i mezkûr bütçe açığının imhasına tahsis kılınmıştır.

Müsamereye:
Gündüz: zevâli 12'de
Akşam: zevâli 8'de

ibtidâr olunacaktır. Bilet mahalli: gündüz zevâli sekizden, akşam zevâli beşten itibaren açıktır.

ENVER PAŞA'NIN KURDURDUĞU
KADIN BİRİNCİ İŞÇİ TABURU

Osmanlı Ordusunda Kadın Askerler

YAVUZ SELİM
KARAKIŞLA

Bu yazının yayına hazırlanmasında çok kişinin emeği geçti. Öncelikle, Dz. Yzb. Derya Ön'e ve Dz. Kur. Yb. Safa Uçar'a yardımlarından dolayı teşekkür ederim. Sevgili dostum Ferdan Ergut'a ve emekli Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Vural Beyazıt'a da gönülden teşekkür borçluyum. Eski devlet bakanı Yalım Erez ve Birinci Ordu Komutanı Orgeneral Çevik Bir'e de yardım ve ilgilerinden dolayı çok teşekkür ederim. T.C. Genel Kurmay ATESE Başkanlığı ve İstanbul Askeri Müze Kütüphanesi Komutanlığı'na da gerekli izinleri verdikleri için teşekkür borçluyum. Ayrıca, sahaf ve araştırmacı-yazar arkadaşım Meral Altındal bu yazıda kullanılan fotoğrafları sağlamak inceliğinde bulundu. Yayına hazırladığım çevrimyazıyı Yücel Demirel dostum defalarca okudu ve düzeltti. Kendilerine tekrar tekrar teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Geri kalan eksik ve yanlışlıklar, tabii ki yalnızca benim sorumluluğum.

Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın başkanlığı ve karısı Naciye Sultan'ın himayesi altında 1916 yılının yaz aylarında kurulmuş olan Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, Osmanlı toplumunun Müslüman kesimine mensup kadınların çalışma hayatına katılması yönünde büyük bir atılım gerçekleştirmişti.[1] Cemiyetin kuruluşu gündelik gazetelerde ilan edilir edilmez, cemiyet genel merkezi iş isteyen Müslüman Osmanlı kadınlarının istilasına uğramıştı. İki buçuk ay gibi kısa bir süre zarfında, on dört bin Müslüman Osmanlı kadınının iş isteği ile karşı karşıya kalan cemiyet, gördüğü yoğun ilgiden dolayı ne yapacağını şaşırmıştı.

Zamanla, bu büyük başvuru yığılmasını eritmek ve toplumda var olan iş talebine bir nebze olsun cevap verebilmek amacıyla cemiyet adına şubeler açıldı. Müslüman nüfusun ve dolayısıyla da cemiyete yapılan başvuruların yoğun olduğu Çapa, Üsküdar, Vezneciler gibi bazı bölgelerde açılan şubelerde, elişleri gibi az sermaye gerektiren bazı dallarda hemen üretime geçildi. Cemiyetin başkanlığını yürüten Enver Paşa'nın Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı sıfatlarını taşıyor olması, cemiyete büyük avantajlar sağlamaktaydı. Bu avantajların başında da cemiyet şubelerinin, Osmanlı ordusunun ihtiyaçları için açılmış olan ihalelere katılabilmesi gelmekteydi. Osmanlı ordusunun açmış olduğu ihalelerden, cemiyet için, kendisine yetecek kadar iş ve istihdam yaratacak iş olanakları yaratılmaktaydı.

Ancak, alınan bütün bu önlemler cemiyetin başvurulara yetişebilmesi için yeterli olmadı. Bu nedenle, çeşitli sanayi kuruluşlarına ve devlet teşebbüslerine haber salındı. Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, bir iş ve işçi bulma kurumu gibi, iş arayan Müslüman Osmanlı kadınları ile işçi arayan Osmanlı işletmelerini biraraya getirmeye ve toplumdaki istihdam açığını Müslüman kadınları çeşitli iş-kollarında hizmet veren işyerlerine yerleştirerek çözmeye çalıştı. Cemiyetin kuruluşunu izleyen bir yıl içerisinde 8.860 civarında Müslüman Osmanlı kadın işçi, cemiyet aracılığı ile çeşitli kuruluşlarda çalışmaya başlamıştı.

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, bir anda Osmanlı İmparatorluğu'nun en fazla sayıda kadın işçi çalıştıran kuruluşu haline gelmişti. Cemiyetin kuruluş nizamnamesinde yer alan bir kural gereği, cemiyet yönetimi kendi bünyesinde iş verdiği veya bir başka kuruluşta işe soktuğu bütün kadın işçilerin maaşlarından yüzde 15'lik bir kesinti yapıyordu. Böylelikle, cemiyet adına veya cemiyet aracılığıyla çalışmaya başlayan her Müslüman kadın işçi, cemiyetin bütçesine doğrudan doğruya katkıda bulunmuş oluyordu. Ayrıca, bu yöntemle, cemiyet bünyesinde çalışan her işçinin yine kendisi gibi çalışmak durumunda olan başka kadınlar için yeni istihdam olanakları yaratılmasına katkıda bulunması da sağlanmış oluyordu. Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin çalıştırdığı kadınların sayısı çoğaldıkça, işçi kadınlardan alınan bu kesintilerin toplamı büyük miktarlara ulaşmaya başladı. Cemiyet büyük bir hızla geliştikçe, gelirleri de giderek artıyordu. Cemiyet yöneticileri ileride yeni yatırımlar yapmak ve yeni iş olanakları geliştirebilmek için cemiyetin çalışanlarından aldığı bu yüzde 15'lik kesintilere güveniyordu.

İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin gölgesinde ve Enver Paşa'nın himayesinde hızla büyüyüp gelişen Kadınları Çalıştırma

"Kadın İşçi Taburu heyet-i zabitan, memure ve kâtibe grubu."
***Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 12.**

Cemiyet-i İslâmiyesi, zamanla kuruluş amacının dışına taşan bazı faaliyetlerde de bulunmaya başladı. Cemiyet yönetiminin aldığı bir kararla, cemiyet kadın ve erkek çalışanlarının evlenmelerini teşvik etti; hatta onları evlenmeye zorladı. Bu amaçla, cemiyet gündelik gazetelere evlenme ilanları vererek, bir ilke de imzasını atmış oldu. Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk kez gazete ilanları yoluyla ve bir cemiyetin arabuluculuğu ile evlenen bu ilk çiftler yine gazeteler aracılığı ile Osmanlı kamuoyuna duyuruldu.

Cemiyetin bir başka faaliyet alanı da savaş ve özellikle de Ermeni Tehciri nedeniyle kimsesiz kalmış olan küçük çocuklara "yardım eli"ni uzatmasıydı. Anadolu'dan getirilen binlerce kimsesiz çocuk, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti aracılığı ile gözetim altına alındı. Bu çocuklar geçici bir süre cemiyetin şubelerinde barındırıldıktan sonra, İstanbul ve civarında yaşayan çeşitli ailelerin yanına yerleştirildiler.

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, İkinci Meşrutiyet döneminde uzun süren savaşlar nedeniyle, çalışmak zorunda kalan Müslüman Osmanlı kadınlarına iş bulmak ve iş olanakları sağlamak amacıyla kurulmuştu. Ancak, Birinci Dünya Savaşı Müslüman Osmanlı toplumunun bazı kesimlerinde öylesine derin yaralar açmıştı ki, sorunlar bu kesime mensup kadınlara çalışacakları birer münasip iş bulmakla bile çözülecek gibi değildi. Bırakın kendilerine yeterli gelir sağlayacak birer iş bulup çalışmayı, bazı Müslüman kadınların kalacak yeri, giyecek kıyafeti, yiyecek yemeği bile yoktu.

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin en önemli faaliyetlerinden birisi de bu acil sorunları çözebilmek için bir çare arayışı oldu. Cemiyet şubelerinde yatakhaneler ve yemekhaneler kuruldu ve acil ihtiyaç sahibi kadınlara yatacak, giyecek, ve yiyecek yardımı sağlanmaya başladı. Ancak, alınan bütün bu önlemler geçici bir çözüm olmaktan ileri gitmiyordu. Cemiyetin acil ihtiyaç içinde bulunan ve çaresizlik içinde kendisine sığınan bütün Müslüman kadınları kendi olanakları ile barındırması, giydirmesi ve yedirip içirmesi hemen hemen imkânsızdı.

İşte bu durum karşısında, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin geliştirmiş olduğu en ilginç uygulama Osmanlı Ordusu bünyesinde yer alan Amele Taburları arasında, deneme mahiyetinde bir de Kadın Amele Taburu kurulması fikrini ortaya atmak olmuştur. Hem Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı, hem de Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin başkanı olan Enver Paşa ortaya atılan bu fikri hemen benimsemişti. Enver Paşa, yaveri Yüzbaşı Hasan Tahsin Bey aracılığı ile 26 Temmuz 1333 (1917) günü Kadın İşçi Taburu'nun kurulması görevini Birinci Osmanlı Ordusu kumandanı Ferik Es'ad Paşa'ya vermişti. Daha sonra Kadın İşçi Taburu'nda el yazması olarak hazırlanan *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*'nde de aktarıldığı üzere, Birinci Ordu'ya telefonla ulaştırılan bu emir gayet kısa ve netti: "Nâzır Paşa hazretleri kadınlardan mürekkeb (oluşan) bir Amele Taburu teşkiliyle tecrübe yapılmasını emir buyurdular."[3]

Ferik Es'ad Paşa görevi Birinci Ordu-yı Hümâyûn Erkân-ı Harbiye İkinci Şubesi'ne devretti. Kısa bir süre zarfında, gerekli ön hazırlıklar tamamlanmıştı. Taburun barınak, giyecek, yiyecek ve içecek ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik bir teklif paketi 3 Ağustos 1917 tarihinde Harbiye Nezareti'ne bildirilmiş ve teklifin kabul görmesi üzerine gerekli işlemlere başlanmıştı. Nihayet, merkezi İstanbul'da bulunan Birinci Osmanlı Ordusu'na bağlı olarak oluşturulan Kadın Birinci İşçi Taburu 10 Eylül 1917 günü resmen kurulmuştu.[3] Kapağında aynı tarihi ve *Birinci Ordu-yı Hümâyûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye Talimâtnâmesi* adını taşıyan bir de "iç hizmet talimatı" yayınlanmıştı.[4]

Taburun oluşturulmaya başlanması aşamasında, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti aracılığıyla günlük gazetelere ilanlar verilerek, Kadın İşçi Taburu'nda işçi olarak çalıştırılmak üzere işçi kadınlar aranmakta olduğu Osmanlı kamuoyuna duyuruldu.[5] Cemiyetin ilanına göre, aşağıda belirtilen altı şartı eksiksiz olarak taşıyan Müslüman Osmanlı kadınları, Kadın Birinci İşçi Taburu'na katılabilmek için Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin Çarşıkapı'daki genel merkezine başvurarak aday olabileceklerdi:

1- Tebaa-i Osmâniye'den olmak ve güçlü kuvvetli bulunmak (yeddinde tezkere-i Osmâniyesi olacaktır.)
2- Aşılı olmak (yeddinde aşı şahâdetnâmesi olacaktır.)

3- Emrâz-ı sâriye ve müzmineden sâlim olmak (taraf-ı hükümetden ayrıca muâyeneye tâbi' tutulacaktır.)

4- Ehl-i nâmûs ve iffetden olduğuna dâir mahallesince mu'tî ve mahall-i zâbıtasınca musaddık bir ilm ü haberi hâmil olmak.

5- Yaşı azamî 30, asgarî 18 olmak.

6- Kucakta taşınır çocuğu olmamak.[6]

Kadın İşçi Taburu için kaleme alınmış olan *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*'nden anlaşıldığı kadarıyla, yayımlanan bu ilanlara karşılık, cemiyete beklenildiği gibi büyük sayıda başvuru gelmemişti. 1911 yılına kadar gayrımüslim Osmanlıları saflarına kabul etmeyen, Birinci Dünya Savaşı yıllarında da Müslüman olmayan azınlık mensubu erkekleri silah altına almaktansa, güvenlik nedeniyle silahsız olarak zorunlu askerlik yaptırtmak amacıyla Amele Taburları'nı kurmuş olan Osmanlı Ordusu'nun kapılarını ilk kez kadınlara açması, pek çok kişi tarafından ihtiyat ve kuşku ile karşılanmıştı. Osmanlı Ordusu gibi tarih boyunca yalnızca Müslüman erkeklerden oluşan bir kurumun bünyesinde bir kadın amele taburu oluşturmak hiç de kolay bir şey değildi. Okurları bilgilendirmek ve hatta kadınları özendirmek amacıyla, ilanların akabinde oluşturulacak olan amele taburunun nasıl kurulacağı, işleyeceği ve kadın askerlerin ne gibi işlerde çalıştırılacağını gazete okurlarına detaylarıyla anlatan başka yazılar da yayımlanmıştı.[7]

Tabura yapılacak olan başvurular, kontrat imzalamak isteyen gönüllülerden gelmekteydi. İşçi kadınların İstanbul ve civarından temin edilememesi nedeniyle, taşra vilayetlerine de duyurular çıkarıldı. Ancak, taburun eğitimli kadınlardan oluşan kâtibe ve memure adaylarının İstanbul'dan Kadınları Çalıştırma Cemiyeti aracılığıyla yapılmış olan başvurular arasından seçilmesine özen gösterildi.

Hatta, oluşturulmakta olan tabura eleman bulunması amacıyla, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti İstanbul'da çeşitli yerlere ilanlar asarak, Birinci Osmanlı Ordusu'na bağlı olarak bir Kadın İşçi Taburu'nun kurulmuş olduğunu halka duyurmaya ve Müslüman kadınları tabura başvurmaya özendirmeye çalıştı. Bu amaçla, cemiyet yöneticileri İstanbul'da bulunan bütün mahalle muhtarları ve din görevlilerini de halkı bu konuda bilgilendirmeleri ve başvuruda bulunmak isteyen kadınlara yol göstermeleri için uyardı.

Kadın İşçi Taburu'na başvuruda bulunmak isteyenler, İstanbul'da Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'ne, İstanbul dışında ise mülki amirliklere bağlı olan mahalli meclislere başvurmaktaydı. İlk ilanların sonucunda, ilk günlerdeki durgunluğun ardından giderek artan sayıda başvuru gerçekleşti. 23 Ağustos 1917 tarihine kadar, 149 kadın işçi kayıt yaptırdı. Kayıtlar tamamlandığında, 30 tanesi nakliye işleri ve 270 tanesi de yol yapımı, siper kazılması, ziraat gibi çeşitli diğer işlerde çalıştırılmak üzere, toplam 300 kadın işçi, Kadın İşçi Taburu'na kayıt yaptırmıştı.

Tabura kesin kayıt için çağrılar 26 Eylül 1917 günü gündelik gazetelerle Osmanlı kamuoyuna duyurulmuştu. Ekim ayı içerisinde de Kadınları Çalıştırma Cemiyeti aracılığı ile kâtibe ve memurelerin kayıt ve sınav işlemlerine başlanmış, başarılı görülen kadın adayların kayıtları da 20 Ekim 1917 tarihinden itibaren yapılmaya başlanmıştı. Tabura tayin edilen kâtibe ve memureler 12 Kasım 1917 tarihinde Birinci Ordu Erkân-ı Harbiye İkinci Şubesi'nde Binbaşı Ziyâ bey başkanlığında oluşturulan bir heyet tarafından 15 kasım 1917 günü sınava alınmıştı. Bu sınavda da başarılı görülen kadın kâtibe ve memurelerin kesin kayıtları ve memuriyetlerine atanmaları 25 Kasım 1917 günü gerçekleşmişti. Kadın İşçi Taburu'na kabul edilen işçi kadınlar da Kasım ayı içinde kontratlarını imzalayarak bölüklerin emrine katılmaya başladı.

"Kadın Birinci İşçi Taburu müstahdeminin çiftçi vazifesindeki grubu."
***Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 17.**

Kontratını imzalayan kadın işçilerin fotoğrafları çekiliyor, birer nüshası taburda, diğeri de kendilerinde kalmak üzere fotoğraflı kimlik belgeleri düzenleniyordu. Taburda üniforma ile çekilmiş olan bu fotoğraflardan oluşan üç fotoğraf albümü düzenlenerek biri Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'ne, biri Birinci Ordu Kumandanlığı'na gönderilmiş, diğeri de Kadın İşçi Taburu'nda saklanmıştı.

Taburun kumandanlığına, önce emekli Kıdemli Yüzbaşı Câvid Hilmi Bey getirilmiş, Nisan 1917'de de bu göreve Eyüp Sultan Fes ve Dikimhanesi'nden emekli olan Yüzbaşı Hacı Osman Bey atanmıştı. Daha sonra, 24 Mart 1918 tarihinde Mostarlı emekli binbaşı Mehmed Ali Efendi tabur kumandanlığına getirilmişti. Kadın İşçi Taburu'nda istihdam edilen kadın işçilerin idare ve komutası için, evli ve iyi hali ile tanınan "mazbût" subayların seçilmesine büyük özen gösterilmişti. Taburda, tabur kumandanı yüzbaşının yanı sıra, 2 tanesi tabur kargâhında ve 3 tanesi de bölüklerde olmak üzere, toplam 6 subay görevlendirilmişti. Za-

"Zabıtan, memure ve kâtibe ve işçi kadınlar grubu tabur karargâhının önünde."
***Harp Mecmuası*, no. 26-27 (Mayıs 1334), s. 411.**

"Kadın Birinci İşçi Taburu müstahdeminin ziraat vazifesindeki grubu."
***Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 16.**

manla erkek görevlilerin yerlerini kadınlara bırakması ve erkek subayların, kadın görevlileri, bu görevlerde başarı gösterebilmeleri için eğitmesi gerektiği de düşünülmüştü.

Tabur mevcudunda, görevlendirilmiş olan bu 6 subaydan başka erkek bulunmamaktaydı. Taburda, ayrıca, tamamı kadınlardan oluşan 1 büyük hanım, 2 takım başı, 15 manga başı, 6 kâtibe, 1 depo memuresi, 1 hesap memuresi, 3 hastabakıcı, 2 aşçı, 2 terzi, 3 saka, 1 marangoz ve 1 de semerci görevliydi. Kadın İşçi Taburu'na ilk başvuruyu yapmış olan Adile Süleyman Hanım, Kadın İşçi Taburu'na başkâtibe olarak atanmıştı.

Tabur yönetimi şu şekilde oluşmuştu:[8]

1) Tabur kumandanı
2) Tabur başkâtibesi (büyük hanım)
3) Tabur hesab memuru
4) Birinci Bölük (bölükbaşı)
5) Birinci Bölük (kumandanı)

Tabura kayıt yaptıran bütün kadınlar, 2 Aralık 1917 tarihinde içlerinde bir ebenin de yer aldığı bir askeri sıhhiye heyeti tarafından sağlık muayenesinden geçirilmişlerdi. Taburda bir de revir oluşturulmuş, bir doktor ve hemşirelerden oluşan bir sağlık ekibi kurulmuştu. Civar hastanelerden birisinde de tabur hizmetine yönelik olarak bir iki koğuşun "tamamen tecrit edilmiş vaziyette" kadın işçilerden hasta olanlara ayrılması sağlanmıştı. Kadın İşçi Taburu çalışmak için araziye çıktığı zaman, hemşirelerden bir tanesi işçi kadınlarla birlikte iş yerine gidiyor, kapsamlı bir sağlık çantası da gidilen her yere kadın işçilerle birlikte taşınıyordu.

Ayrıca, Osmanlı Ordusu'nun bütün diğer taburlarında olduğu gibi tabur görevlilerinin uygunsuz davranışlarını incelemek ve disiplinsiz hareketlerini cezalandırmak amacıyla bir de haysiyet divanı kurulmuştu. Ancak, o dönemde Osmanlı Ordusu'nda sıkça kullanıldığı anlaşılan dayak cezasının Kadın İşçi Taburu mensubu kadınlara karşı kesinlikle uygulanmaması da karara bağlanmıştı.

Kadın İşçi Taburu'na katılan kadın işçiler Osmanlı Ordusu'na mensup olan diğer askerler gibi er maaşı alacaklar, ayrıca yaptıkları işe göre ücret almaya hak kazanmış olacaklardı. Kadın İşçi Taburu'nda görevli kadınlara asgari ve azami olarak şu aylık ücretler verilmekteydi:[9]

Tabur kâtibesi 600-800, tabur ve bölük kâtibesi 500-700, tabur i'âşe memuresi 600-700, tabur depo memuresi 500-700, bölükbaşı 600-800, takımbaşı 400-600, hastabakıcı 300-450, terzi 500-600, aşçı 250-350, işçi kadın 10.

Kadın İşçi Taburu mensubu kadınların her birine şu teçhizat ve giyim eşyalarından birer adet verilmekteydi: Ceket, şalvar, yeldirme, başörtüsü, çorap, iç çamaşırı, tozluk, eşya çantası, matara, ekmek torbası, ot minder kılıfı, yastık kılıfı, portatif çadır, battaniye, kilim, pelerin (memureler için), ve manto (işçi kadınlar için).[10] Bütün bu giysiler, siyah kumaştan ve vücut hatlarını göstermeyecek şekilde bol kesimli olarak yapılmıştı. Kadınlara verilen beyaz başörtüler haricindeki bütün giysiler siyah kaba kumaştan imal edilmişlerdi. Ayrıca, arazide çalışacak olan kadın işçilere çamura dayanaklı tahta ayakkabılar, kâtibe ve memurelere de tahta asalar verilmekteydi.

Kadın işçilerle aynı üniformayı giymekte olan kâtibe ve memureleri işçilerden ayırt edebilmek için üniformalarının yakalarına takılan yaldızlı veya kırmızı renkli rütbeler kullanılmaktaydı. Buna göre, bütün kâtibe ve memurelerin her iki yakasına da belirli boyutta kesilmiş ve etrafı bir santim eninde sırma şeritle çevrilmiş kırmızı bir çuha parçası dikilmişti. Bölük başılar bu sırmayla çevrilmiş kırmızı çuhanın ortasına iki yıldız, takım başılar da bir yıldız takacaklardı. Kıdemsiz takım başılar sırmalı çuhanın içine yıldız takmayacaklardı. Bölük başı ve takım başıların yıldız ve sırmaları sarı, diğer kâtibe ve memurelerin yıldız ve sırmaları da beyaz renkteydi.[11]

Başkâtibenin yakasında etrafı beyaz sırmayla çevrili kırmızı çuha üzerinde beyaz bir yıldız, diğer bütün kâtibeler, kıdemsiz takım başılar ve depo ve işâe memurleri de yalnızca beyaz sırmayla çevrilmiş kırmızı çuha takacaklardı. Hastabakıcı ve

terzilerin yakalarında bulunan kırmızı çuhaların etrafında sırma yoktu. Terziler yıldız yerine beyaz madeni bir makas, hastabakıcılar da beyaz madeni bir hilal takacaklardı. Kadın işçilerden seçilen onbaşı, çavuş ve başçavuş rütbesindeki kadınlar da kırmızı çuha ve sırma kullanmaksızın, yakalarına sırasıyla bir, iki ve üç sarı yıldız takacaklardı. Kadın işçiler ise yakalarına hiçbir şey takmayacaklardı.[12]

Tabura katılan bütün kadınlar belirli bir depozito karşılığında bu elbiseleri ve sol kollarına takmakla yükümlü oldukları damgalı kırmızı pazubantları edinecekler; ancak, disiplin suçları gibi belirli nedenlerle taburdan ayrılacak olurlarsa bu depozitoyu geri alamayacaklardı. Ayrıca, kendilerine verilmiş olan techizatı kaybeden veya vaktinden önce tahrip eden kadınların yatırmış oldukları depozitolara da tabur tarafından el konacaktı.

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin kur(dur)muş olduğu Kadın Birinci İşçi Taburu, aslında ilk örnekleri Almanya'da görülen bazı para-militer uygulamalar üzerine Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılmış kısa ömürlü bir denemeden başka birşey değildi. Osmanlı toplumunda ve özellikle de tamamı erkeklerden oluşan Osmanlı Ordusu'nun diğer birimlerinde kuşku ve ihtiyatla karşılanmıştı. Kadın İşçi Taburu'nun adı Amele Taburları arasında yer aldığı için, "tabur" olarak anılmaktaydı, ama, aslında taburun gerçek

Kadın Birinci İşçi Taburu (üst sıra soldan sağa) bölük ve takım başlarının; kâtibelerin; terzilerin; (alt sıra soldan sağa) hastabakıcıların; onbaşı, çavuş ve başçavuşların; işçi kadınların kıyafeti.
***Birinci Ordu-i Hümâyûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye Talimâtnâmesi*, s. 27-32.**

mevcudu bir bölük oluşturmaya yetecek olan 100 kişiye bile ulaşamamıştı. Taburun aktif mevcudu hiçbir zaman 80-90 kadını aşamadı.

Kadın İşçi Taburu hiçbir zaman doğru dürüst üretime bile geçmeyi başaramadı. Taburun kurulduğu ilk günlerde tarımsal üretim için çalışmalara başlandı, ama iki günlük bir çalışma sonrasında çoğunluğu İstanbullu olan kadın işçilerin bu işe hiç de yatkın olmadığı görüldü. Dahası, henüz kontratlar imzalanmamış olduğu için, kadın işçilerden bir bölümü bu ağır işlerden çabuk yılarak taburdan ayrılmak istediler. Ayrıca, daha sonra girişilen yol inşaatı da başarısızlıkla sonuçlandı. El arabalarıyla taş, toprak, kum taşıtılan, toprak düzleştirilmesi ve hendek açılması gibi ağır işlere koşulan kadın işçiler pek az iş yapabilmekteydi.

Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi'nde bu durum "işçi kadınların pek az iş gördükleri ve hatta bir günde bir erkeğin yapabileceği işi ancak on kadının yapdığı görülmüş ve binâenaleyh (bundan dolayı) işçi kadınların taşralar ve bu gibi işlerle me'lûf (alışkın) bulunanlardan celbi (getirtilmesi) husûsu Cemiyet-i İslâmiye'ye teklîf olunmuştur" şeklinde anlatılmaktadır.[13] Eldeki kaynaklardan, bastıran kış koşullarında kadın işçilerin araziye çıkarılmasına ara verildiği ve işçilerin iplik eğirmek ve dikiş dikmek gibi daha hafif işlerde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak, eldeki bilgilerden taburda genelde ne üretildiği bile tam olarak anlaşılamamaktadır.

Elimizde bulunan, Kadın İşçi Taburu ile ilgili bilgilerin hemen hemen tamamı Osmanlı Ordusu tarafından hazırlanmış belgelerden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, eldeki belgeler Kadın İşçi Taburu'ndaki üretim koşulları ve kadın işçilerin yaşam koşulları hakkında değil, taburun askeri hiyerarşisi, disiplini, kılık ve kıyafeti ve askeri yapısı gibi askerlikle ilgili yapısal ve şekilsel bilgiler içermektedir. Askerlik tarihi açısından büyük önem taşıyan bu belge ve bilgilerin, kadın tarihi ve emek tarihi açısından "kıymet-i harbiyesi" ne yazık ki, o denli yüksek değildir.

Yine de, bu bilgiler Osmanlı Ordusu'nun Osmanlı kadınlarına nasıl yaklaştığı konusunda da çarpıcı örnekler içermektedir. Taburun merkezi, İstanbul'dan oldukça uzak bir yerde, Üsküdar'da, Sultan Tepesi'nde bulunan ve Edip Bey Köşkü adıyla anılan gözden uzak ve metruk bir binaydı. Taburun etrafı silahlı erkek askerler tarafından kuşatılmış, nöbetle beklenir bir haldeydi. Nöbetçi askerlerin taburun içindekileri mi dışarıdan, dışındakileri mi içeriden koruduğu hiç belli değildi. Taburun tatil olduğu günlerde, tabur dışına çıkan kadın işçilerin gözetim altında tutulabilmesi için polis memurlarına görev verilmiş, tabur subay ve kâtiblerinden bazıları da özel olarak bu işle görevlendirilmişlerdi.

Taburun içinde de kayıtsız ve şartsız bir erkek egemenliği söz konusuydu. 6 tane erkek subay Kadınları Çalıştırma Cemiyeti tarafından seçilmiş kadın kâtibe ve memureler vasıtasıyla "her an bir disiplin suçu işleyebilecek" olarak algılanan işçi kadınları kontrol (zabt-ı rabt) altında tutmakla yükümlüydü. Taburda suç işleyen kadın işçileri yargılamak amacıyla oluşturulmuş olan disiplin kurulunda, 3 erkek üyeye karşılık yalnızca 2 kadın üyenin bulunması da ayrıca dikkat çekiciydi.

Kadın Birinci İşçi Taburu, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti başkanı Enver Paşa'nın Alman modelini örnek alarak, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti aracılığıyla hazırlattığı bir kişisel girişimdi. Osmanlı Ordusu'nun bu kadın işçilere yönelik olarak ne bir ihtiyacı ne de talebi vardı. Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin 8 Haziran 1918 tarihli başarısız ikinci kongre denemelerinden sonra dağılma sürecine girmesi, Enver Paşa'nın yurt dışına kaçmasıyla daha da hızlanınca, gelişen olaylar Enver Paşa'nın bu "şahsi" girişiminin de sonunu hazırladı.

Diğer bir deyişle, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti başkanı ve Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın emriyle 10 Eylül 1917 günü Birinci Ordu bünyesinde oluşturulmuş olan Kadın İşçi Taburu, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti aracılığıyla toplanmış olan birtakım fakir kadınların gözlerden uzak bir kışlada Osmanlı Ordusu tarafından yedirilmesi içirilmesi, giydirilmesi ve barındırılması için kurulmuştu. Enver Paşa 2 Kasım 1918 günü İstanbul'dan "gitmek zorunda" kalınca, onun kurdurmuş olduğu Kadın İşçi Taburu da bir ay içinde, 1 Ocak 1919 günü, lağvedilerek tarihe karıştı...

1. Kadınları Çalıştırma Cemiyeti hakkında şu kaynaklara bakılabilir: Tülin Sümer, "Türkiye'de İlk Defa Kurulan Kadınları Çalıştırma Derneği", *Belgelerle Türk Tarihi*, c. II, no. 10 (Temmuz 1968), s. 59-63; Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat*, Yurt Yayınları, Ankara, 1982, s. 316-319, 341, 412-414; Zafer Toprak. "Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti: Kadın Askerler ve Milli Aile", *Tarih ve Toplum*, c. IX, no. 51 (Mart 1988), s. 34-38; Serpil Çakır, "Osmanlı Kadın Dernekleri", *Toplum ve Bilim*, no. 53 (Bahar 1991), s. 139-159; Tiğinçe Özkiper Oktar, "Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1920 Senesi Raporu" *Toplumsal Tarih*, c. IX, no. 54 (Haziran 1998), s. 19-22. Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi ve onun yan kuruluşlarından birisi olan Kadın Birinci İşçi Taburu konusunda benim kaleme almış olduğum daha geniş kapsamlı bir inceleme yazısı da yakında yayınlanacaktır.
2. *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, Askeri Müze Kütüphanesi, yazma kitaplar, no. 178, İstanbul, 1333, s. 6.
3. Kadın Birinci İşçi Taburu hakkında yalnızca iki kaynakta ayrıntılı bilgi bulunmaktadır: Zafer Toprak, "Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti: Kadın Askerler ve Milli Aile", *Tarih ve Toplum*, c. IX, no. 51 (Mart 1988), s. 34-38; ve Meral Altındal, "Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi", *Toplumsal Tarih*, c. VII, no. 41 (Mayıs 1997), s. 14-16.
4. *Birinci Ordu-yı Hümâyûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye Talimâtnâmesi*, İstanbul: Matbaa-i Orhâniye, 1333, 26 s., 6 pl.
5. "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nden", *Vakit*, no. 110 (26 Rebiyülahir 1336/ 8 Şubat 1334/8 Şubat 1918), s. 2.
6. *ibid.*
7. "Birinci Kadın İşçi Taburu", *Vakit*, no. 113 (29 Rebiyülahir 1336/11 Şubat 1334/11 Şubat 1918), s. 2.
8. *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 14.
9. *ibid*, s. 21.
10. *Birinci Ordu-yı Hümâyûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye Talimâtnâmesi*, s. 22.
11. *ibid*, s. 24.
12. *ibid*, s. 24-25.
13. *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 12.

KADIN BİRİNCİ İŞÇİ TABURU TARİHÇESİ

Tarih-i Tesîsi 10 Eylül 333

Mukaddime

İlân-ı Meşrûtiyet'in Osmânlı İslâm kadınlığında vücûda getirdiği teâli ve tekemmülâtı tavzihden sarf-ı nazarla yalnız din-i İslâmın ve bu Harb-i Umûmî'nin kadınlık ve kadınlığın tekemmülâtı üzerindeki tesirâtını tedkik etmek fâideden hâli görülemedi.

İslâmiyetin âfâk-ı âlemi tenvire başladığı günden itibâren âsumânı beşeriyeti kaplayan muzlim ve hevl-engiz cehâlet bulutları birer birer dağılmağa başlamış uyûn-ı beşer bir şems-i münîr-i medeniyet ve terakki ile kamaşmışdı. O zamânki İslâm kadınları içinde zamânının en büyük âlimeleri ve mücâhideleri mevcûd idi.

İslâmiyetin mürşid-i terakkisi olan hazret-i fahr-i kâinât (S. A.) efendimizin bize bırakdığı düstûr-ı feyz ü terakki ileri ve dâimâ ileridir.

Zamân-ı istibdâd ona tekaddüm eden devr-i inhitât terakkiyâtımızı körletmiş, kadınlığımızı da bir uzv-ı nâfi' hâlinden çıkaracak derekeye tenzil eylemişdir. Harb-ı hâzırın rehgüzâr-ı beşeriyetde açdığı hufre-i ihtiyâc o kadar derin o derece bî-pâyân olmuşdur ki her millet bu rehgüzârın tesviyesine şitâb eylemek mecbûriyetini hiss eylemiş ve kadınlıkdan isti'âneyi de ferâmûş eylememişdir.

Bugün kürre-i arzda mevcûd akvâm ve milel kadınları erkeklere aid vezâifle iştigâl ederek vatanlarının dide-bân-ı hakikisi olan fedâkârân-ı memleketin öz vâlideleri olduklarını ve böyle olmakla berâber kendilerinin mâder-i kudsî-i vatanın kerimeleri bulunduklarını isbât eylemekdedirler. Bir devr-i teyakkuz ve intibâha dâhil olan Osmânlı kadınlığından dahi vatanın mâddî hidemâta mazhariyeti Harbiye Nâzırı devletlü Enver Paşa hazretlerinin hâfıza-i hissiyâtını okşamış ve Kadın İşçi Taburu nâmıyla bir taburun teşkîlini emr ü irâde buyurmuşlardır. Mâder-i mihribân-ı vatanın öz kerimelerinden teşkil olunan bu taburun sa'y ü gayret ve fart-ı meziyetiyle pîrâyedâr olması şâyân-ı arzû ve temennidir.

Kadınlarımızın bir sa'y-ı nâmüskârî ile mübâreze-i hayât yoluna girmeleri ve bu mübârezât ile vatana mâddî istifâdeler temin eylemeleri elbette Osmânlı İslâm kadınlığının medâr-ı iftihârı olacakdır.

İşte bu maksad-ı ulvî ile teşkil olunan Kadın İşçi Taburu'nun sûret-i teşkîlinde geçirdiği safahât sırasıyla berveçh-i zîr kayd u tesbît kılındı.

Teşkîlât

Başkumandan Vekili ve Harbiye Nâzırı Enver Paşa hazretleri (Harbiye Nezâreti yâverânından Yüzbaşı Hasan Tahsin bey vâsıtasıyla) Dersaâdet'de Harbiye Nezâret-i celîlesinden telefonla Kadın Amele Taburu teşkîlâtı hakkında berveçh-i âtî emri Birinci Ordu Kumandanı Es'ad Paşa hazretlerine tebliğ buyurmuşlardır:

Sûret

"Birinci Ordu Kumandanı Paşa Hazretleri'ne

Nâzır Paşa hazretleri kadınlardan mürekkeb bir Amele Taburu teşkîliyle tecrübe yapılmasını emir buyurdular.

26/7/1333"

Teşkîlât

Teşkîlât hakkındaki emr-i nezâret-penâhideki "amele" ta'birinin ifâde eylediği manâya nazaran bu teşkîlâta tâbi' kalacak kadınların arazi üzerinde zirâat ve yol işleriyle meşgûl bulunacağı anlaşılmış idi.

Hükümet-i Osmâniye'ce kadınlar hakkında ilk defa tatbîk olunan şu mühim ve nâzik teşkîlâtın neticesi kadınların gerek hazarda ve gerek seferde vatan ve millete karşı yapabilecekleri hidemât-ı fiiliyeyi bir râbıta-i intizâmla takyîd demek olduğu Birinci Ordu-yı Hümâyûn kumandanı Ferik Es'ad Paşa hazretleri tarafından bütün manâsıyla bi't-takdîr teşkîlâtın icrâsını bi'z-zât deruhde ve bu bâbdaki teferruât-ı muâmelâtı Birinci Ordu-yı Hümâyûn Erkân-ı Harbiye İkinci Şubesi'ne tevdî' buyurdular. Evvel emirde icrâ kılınacak teşkîlâta ordu kıta'âtının derece-i muâvenetleri bi't-tedkik teşkîlâta muktezî vesâitin kısmen Ordu'ca kabil-i tedârik olduğu anlaşıldı.

Teşkîlât

Kadınların tabura celbinden mukaddem iskân ve iâşe ve melbûsât ve techîzât gibi ihtiyâcâtın tedârik ve ikmâli hakkında bazı mukarrerât ittihâzı icâb etmekle bu hususdaki teşkîlât 3/8/33 tarihinde Harbiye Nezâret-i celîlesine arz ü teklîf olunmuş ve teklîfât-ı ma'rûza esâs itibârıyla nezâret-i müşârünileyhâca bi'l-kabûl teşkîlâtın 10 Eylül sene 1333 tarihinden haşlanmasına cevâben emir buyurulmuştur.

Teşkîlât hakkında Birinci Ordu-yı Hümâyûn'un mütâlaât ve teklîfâtı muhtasaran âtîye dere edilmişdir:

"1) Bir kadro projesi tasavvur edilmiş ve bunda tecrübe netâyicine göre bi'l-ahire kâmilen kadınlara devr olunmak üzere emr ü kumanda zâbitâna tevdî' ve kadroya muhâfız ve ehl-i san'at efrâd da idhâl olunmuşdur.

2) Tabura kayd u duhûl arzûya tâbi' bırakılmış ve işçi kadınların Dersaâdet'den tamâmen tedârik edilememesi ve teşkîlâtın âtîyen tevsî'i ihtimâline binâen işçilerin kısmen İstanbul'dan ve kısmen taşradan ve kâtibe ve memûrelerin Dersaâdet'den tedâriki meşrût kılınmışdır.

3) Kadınların tabura kayd ü kabûlü berveçh-i âtî şerâite tâbi' tutulmuşdur.

1) Kucakda taşınır çocukları olmamak

2) Ehl-i iffet ve nâmûsdan bulunmak (Mahallesinden ilmühaber)

3) Aşılı olmak (Aşı şahâdetnâmesi beraber olacak)

4) Emrâz-ı sâriye ve müzmineden sâlim bulunmak (Muâyene-i sıhhiyeye tâbi')

5) Güçlü ve kuvvetli olmak

6) Sinni 18-40 olmak.

4) Kadınların cihet-i askeriyeden ilbâs, techîz, i'âşe ve asker gibi maâş tahsîsi ve ayrıca yapacakları işe göre yevmiye itâsı ve me-

mûrelerle kâtibelere mukannen birer maâş ile vaz'-ı kazgân sûretiyle i'âşe edilmeleri husûsu dermeyân olunmuş ve umûm kadınlara yeknesak bir kıyâfet verilmesi dahi nazar-ı teemmüle alınmışdır.

5) Vezâif-i yevmiye ve dâhiliyenin tanzîmiyle taltîf ve cezâ ve muâmelât-ı sâire-i zâtiye ve idâriyenin tesbîti için bir talimâtnâme vücûda getirilmesi teklîf olunmuşdur."

Nezâret-i celîlece Ordu'nun lâyihası kabul ve lâyihada münderic mevâddın lüzûmunda ta'dîl ve tanzîmî hakkı da Ordu'ya bahş olunmuş ve ancak tecrübe netâyicine göre teşkîlât tevsi' olunmak ve tabur erkânı da mevcûd olmak şartıyla taburun şimdilik bir bölüğü olmak tensîb buyurulmuşdur.

Tabur kumandanlığına Eyüb Sultân Fes Fabrikası Dikimhânesi'nden mütekâid Yüzbaşı Hacı Osmân Efendi tayin olunmuşdur.

Tabur zâbitânı kısmen Ordu'dan ve kısmen de muâmelât-ı zâtiyeden verilmek sûretiyle ikmâl edilmişdir.

Muhâfız ve ehl-i san'at efrâd kısmen Ordu'dan tedârik ve kısmen Ordu Dâiresi'nden celb ve bu esnâda kadroya idhâl ve ilâvesi icâb eden efrâd dahi ikmâl olunmuşdur.

Teşkîlât hakkındaki emr-i nezâret-penâhî hem Birinci Ordu-yı Hümâyûn hem de Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'ne tebliğ olunmasına mebnî kadınların celb ve istihdâmı hakkında müzâkere için 24/9/33 tarihinde Ordu Erkân-ı Harbiye İkinci Şubesi'ne mülhak Yüzbaşı Nazmi efendi bi'l-izâm kadınların maâşât ve muhasâsâtı takarrür ve tahrîr kayd ve duhûl arzûsunda olanların müracaatı keyfiyeti 26/9/33 tarihinde evrâk-ı havâdisle i'lân edilmişdir. Cemiyet-i mezkûrece Teşrînievvel evâsıtında memûrelerin intihâbları bi'l-icrâ şâyân-ı kabûl görülenleri şehr-i mezkûrun yirmisinden sonra tabura i'zâm kılınmağa başlanmışdır.

Tabur ve efrâd ikmâl ve kâtibe memûrler intihâb edildiği hâlde mesken, ilbâs ve i'âşeye müteallik bazı istilzâmâtdan mukaddem ve derhâl işçi kadınların celbi kâbil olamayacağına mebnî bunların tabura sevklerinin tehîri husûsu Cemiyet-i İslâmiye'ye bildirilmiş ve kadınların istirâhatlerinin temîni için lüzûmu olan malzeme ve sâirenin müsâraaten tedârikine başlanmışdır.

Tabura muktezi talimâtnâmenin tanzîmi için istifâde olunmak üzere Levâzımat-ı Umûmiye-i Askeriye ile Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nden emirlerindeki müessesâtda tatbîk edilen talimâtnâmelerden birer nüshası talebolunmuş ve bu bâbda tedkikât icrâ edilmişse de işbu müessesâtda nizâmnâme ve talimâtnâme şeklinde mazbut bir risâlenin adem-i mevcûdiyeti anlaşılması üzerine tabura muktezi talimâtnâmenin Ordu'ca kanûn ve nizâmnâmelere mürâcaat sûretiyle tertîb ve tanzîmine mecbûriyet hâsıl olmuşdur. Tanzîm edilen müsvedde hâlindeki talimâtnâme Başkumandan Vekili Enver Paşa hazretlerinin nazar-ı tasvîblerine arz ve ba'de'ttashîh Ordu'ca tab' etdirilerek mevki-i tatbîk ve tecrübeye vaz' olunduğu gibi talimâtnâme mevâddının tealluku i'tibâriyle icâb eden makâmât ve zevâta da birer nüshası irsâl ve takdîm edilmişdir.

Memâlik-i şâhânede ve Ordu-yı Hümâyûn'da kadınlar hakkında şimdiye kadar hiç bir teşkîlât ve tecrübe mesbûk olmadığı gibi teşkîlâta medâr olabilecek mukarrarâtın da mefkûdiyetine binâen işbu mehazsız olarak tertîb edilen işbu talimâtnâme kadın teşkîlâtına mütealllik mevâddı tamamen câmi' ve işbu teşkîlâtı tamamen muhât olamamakla beraber esâs-ı kavânîn ve kavâid-i askeriyeden muktebes ve Kadın İşçi Taburu'nun vezâifi mücmelen irâeye kâfi bir hâle gelmişdir. Esâsen mevâdd-ı mündericesinin tatbîki sırasında görülecek noksânların ilâvesi ve kâbil-i tatbîk olmayanların da tayy ü tadîli kabul edilmişdi. Esnâ-yı teşkîlâtda tedricen iktisâb edecekleri malûmât ve liyâkata göre emr ü kumânda ve idâre husûsunun kâmilân kadınlara terki husûsu dâimâ nazar-ı dikkate alınarak vezâif -kadın ve erkek arasında- müşterek yapılmış ve kadınları yetiştirmek husûsunda birinci derece tabur kumandanının ve ikinci derecede vezâif-i müştereke tabur zâbitânın mesûliyetleri şart konulmuşdur.

Tabur heyeti erkek ve kadınlardan muhtelit bir sûretde müteşekkil olmağla beraber kadınların tazminâta iştirâkleri, vazifelerinde iktisâb-ı mümârese eylemelerine ta'lîk olunmuş ve binâenaleyh kadınlara da vazifelerindeki ihtisâs ve mümâreseleri bir tefliş neticesine tâbi' bırakılmışdır.

Taburda ilk defa teşekkül eden muhtelit tabur heyet-i idâresi

1) Tabur kumandanı
2) Tabur başkâtibesi
3) Tabur hesâb memûru
4) Birinci Bölük (bölükbaşı)
5) Birinci Bölük (kumandanı)

Tabur müstahdeminine aid yolsuzlukları tedkîk ve muhâkeme için de bir heyete lüzûm görülmüş ve askeri bir divân-ı harb selâhiyetini hâiz bulunmak üzere bir divân-ı haysiyet teşkîl olunmuşdur.

Cezâların tahdîdi, sicillâta derci gibi husûsât talimâtnâmede tasrîh edildiği gibi divân-ı haysiyetin selâhiyeti tahdîd edilmiş ve fakat darb cezâsının kadınlara tatbîk olunmaması sarahaten kayd ve işâret olunmuşdur.

Kadınların hâricdeki erkek ve kadınlarla ve akrabâ ve taallukatıyla olan münâsebeti dahi işbu talimâtnâmede tesbît edilmişdir.

Teşkîlât

Teşrînisânî nihâyetlerine doğru Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi tarafından gönderilen kadınların kayd ü kabûlüne başlanmış ve bidâyeten bu kadınlar tabur karargâhının tathîrât ve tanzimât-ı dâhiliyesinde istihdâm edilmişdir. Elde mevcûd malzeme ile arazi üzerinde zirâat işleri tecrübesine başlanmış ise de bir iki gün zarfında hemân bir çok kadınların pek cüz'i bir kâbiliyetleri olduğu anlaşılmış ve henüz mukavelenâmeler teâti edilmediğinden kadınların kısm-ı azamı bazı mazeretler serdiyle terk-i vazifeye ve kayıdlarının terkînini ricâya başlamışlardır.

Şu hâl İstanbul'dan toplanan kadınların zirâat umûrunda lüzûmu kadar işe yaramayacaklarını isbât etmişdir. Binâenaleyh Kânûnisânî sene 334 (Ocak 1918) bidâyetine kadar tabura kayd ü kabûl edilen kadın mikdârı sıra numerosu itibârıyla yüz elliye bâliğ olduğuna ve her gün üç beş kadın kayd edilmesine rağmen vazifede bulunanların adedi seksen doksan arasında mütebeddil kalmış ve bu mikdâr bir türlü yükselememişdir.

Zirâat işlerinde bu vechile pek cüz'i bir kabiliyet gösteren işçi kadınlar yol inşâsına muktezi taş, toprak ve kumun gerek el arabası ve teskere ve gerekse merkeb arabasıyla nakli taş ve kum ferşi tesviye-i türâbe ve hendek hafri işlerinde de pek az iş gördükleri ve hatta bir günde bir erkeğin yapabileceği işi ancak on kadının yapdığı görülmüş ve binâenaleyh işçi kadınların taşralar ve bu gibi işlerle me'lûf bulunanlardan celbi husûsu Cemiyet-i İslâmiye'ye teklîf olunmuşdur.

Teşkîlât

Taburun teşkîlindeki makâsid-i esâsiyeden biri de kadınları bi'z-zât temîn-i maîşete alışdırmak olduğu ve ordu ve millete muâvenet-i fiiliyye ile birlikde bu cihetin te'mînî bi'l-hassa nazar-ı dikkate alınmışdır.

Binâenaleyh kadın taburları mevzi'î teşkîlâta tâbi' tutulmamış ve bunların tebdîl-i mevki' etmemesi veyâ husûsi cebhe-i harbe sevk edilmemesi takarrür etdirilmişdir.

Taburun bi'z-zât teşkîlinde gerek kâtibe ve gerekse ehl-i san'at kadınların intihâb ve ta'yînî keyfiyetinde kadroya azâmi mikdâr idhâl edilmiş ve bunların bi'l-ahire diğer teşkîlâta memûr edildikçe yerlerine namzedler konması tasavvur olunmuşdur. Tabura kayd u duhûl mecbûri olmamakla beraber dâhil olanları devâma mecbûr etmek üzere taburla kadınlar arasında mukavelenâme teâlisi usûl ittihâz edilmişdir.

Kadınların taburda bir de revir ilâdâs olunmuş ve tedâvîleri için civâr hastahânelerden birisinde tamâmen tecrîd edilmiş bir vaziyetde bir iki koğuşun ağır hastalara tahsîsi keyfiyeti de nazar-ı dikkate alınmışdır.

Tabura fahrî memûre ve hastabakıcı kabûl olunacağı talimâtnâmeye idhâl olunmuş ise de üç yüz otuz üç senesi zarfında fahrî hidmet için kimse müracaat eylememişdir.

Tabura kayd edilen kadınlar 2/12/333 tarihinde Ordu'ca müntehab bir heyet-i sıhhiyeye -heyet miyanında bir kabile vardır- yeniden muâyene etdirilmiş ma'lûlleri terhîs ve muhtâc-ı tedâvî olanların kayıdları te'cîl ve sağlamlarının kat'i kayd ü kabûlü icrâ kılınmışdır.

Kâtibe ve memûreler de bi'l-âhire müstakillen ifâ-yı vazife edeceklerinden zâbitân misillû nöbet tutmaları husûsu talimâtnâmeye idhâl olunmuş vezâifin hüsn-i sûretle tanzîm ve idâresi için tabur kâtibelerinin vezâifi tefrîk ve üç kısma ayrılarak her kâtibenin kendi vazifesinden mes'ûliyeti te'mîn edilmiş ve umûmuna başkâtibenin nezâret eylemesi karârlaşdırılmışdır.

Yalnız asker gibi bir teşkîlâta mazhar olmalarına rağmen kadınların hâricde umûr-ı inzibâtiyesine talimâtnâmede polis memûrları memûr edilmiş ve tabur zâbitân ve kadınlarından ayrıca kontrol memûrları ta'yîn olunmuşdur.

Tabur kadınları askeri ta'lîmlerden muâf tutulmakla beraber adâb-ı muâşeret ve âmirleri huzûrunda idâre-i kelâm ve tavr-ı hareket husûsunda tertîb olunan bir program dâiresinde ikâmetgâhlarında terbiye edilmeleri kabûl olunmuşdur.

Umûm kadınların 4 x 6 kıt'asında fotoğrafları çıkartılarak cüzdân, sicil, mukavelenâme ve sâir icâb eden mahallere ilsâk sûretiyle hüviyet-i şahsiyeleri te'mîn olunmuşdur.

Çıkartılan fotoğraflardan vücûda getirilen üç albümden birisi tabur nezdinde, birisi Ordu'da, ve diğeri de Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'ne gönderilmiştir.

Taburda müstahdem kâtibe ve memûrelerin işçi kadınlara bervech-i âtî maâşât tahsîs olunmuştur:

	Asgarî Maâşı	Kıdem ve hüsn-i hidmeti sebkat etdikçe verilecektir Maâşı
Tabur kâtibesi	600	800
Tabur ve bölük kâtibesi	500	700
Tabur i'âşe memûresi	600	700
Tabur depo memûresi	500	700
Bölükbaşı	600	800
Takımbaşı	400	600
Hastabakıcı	300	450
Terzi	500	600
Aşçı	250	350
İşçi kadın	10	

(Rütbeli kadınlara onbaşı, çavuş, ve başçavuşa muâdil maâş verilir.)

Fevkalâde sa'y ü gayretleri görülen işçi kadınlara mahsûs on kuruş kıymetinde takdîrnâmeler kabûl ve memûreler ile kâtibeler için varaka-i nakdiye, madalya, nişân, zamm-ı maâş ve terfi' misillû taltîfât vaz' olunmuşdur.

Çocuklu kadınların çocuklarına taraf-ı mîrîden melbûsât verilmemek ve esmâsı vâlidesince tesviye edilmek şartıyla sekiz yaşına kadar nısf ve daha yukarı sindekiler tam istihkâk vaz'-ı kazgân edilerek i'âşeleri taburca taht-ı te'mîne alınmış ve çocukların her gün muntazaman civâr mekteblere sevk edilerek terbiye ve tahsilleri taburca tekeffül edilmiş ve bu çocukların hastalıkları taburca mecânen tedâvi etdirilmesi kabûl olunmuşdur.

Kadınların mektupları pul resminden muâf tutulmuş ve kollarında damgalı pazuband ve resmî kıyâfetleri oldukça her yerde vesâit-i nakliye husûsunda asker gibi muâfiyet ve nısf-ı ücret hakları talimâtnâmeye idhâl olunmuşdur.

Kadınlardan tekâüdiye nâmıyla bir şey kat' ve tevkîf edilmediğinden tekâüdiye hakları kabul edilmemişdir.

Tabur kadınlarının kıyâfeti âtîde gösterildiği gibi kabûl edilmişdir.

Tabura ta'yîn olunan kâtibe ve memûreler 12/11/333 tarihinde Birinci Ordu Kumandanı paşa hazretlerince ta'yîn olunan Birinci Ordu Erkân-ı Harbiye İkinci Şubesi'nde Binbaşı Ziyâ Bey'in talıt-ı riyâsetinde müteşekkil bir heyet marifetiyle 15/11/33 tarihinde imtihânları icrâ kılınarak kazandıkları notlar üzerine derecâta tefrîk edilmiş ve evrâk-ı imtihâniyelerine göre Ordu Kumandanlığı'nca münâsib memûriyetlere bi't-tayîn 25/11/333 tarihinde her kadının memûriyet vesîkaları bi't-tanzîm

YAZMADA YER ALAN FOTOĞRAFLAR HAKKINDA

Yazmanın metninde Kadın İşçi Taburu'na ait toplamı 28 fotoğraf yer almaktadır. Ancak, bunlardan 7 tanesi yazma nüshadan düşmüş, alınmış veya kaybolmuş olduğu için şu anda yerinde bulunmamaktadır.

Yazmadaki fotoğraflardan altı tanesi *Harp Mecmuası*'nda yayımlanmıştır. Bkz. "Kadın İşçi Taburu", *Harp Mecmuası*, no. 26-27 (Mayıs 1334), s. 410-411. Kadın işçilerin üniformalarını ve rütbelerini gösteren el çizimlerinin tamamı da ayrıca yayımlanmıştır. Bkz. *Birinci Ordu-i Hümâyûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye Talimatnamesi*, s. 27-32.

sâhibelerine tevzi' edilmek üzere tabura irsâl kılınmışdır.

Taburun ikâmetgâhları civârında tarla ve bağçede veya diğer bir semte nakilleri sırasında işçi kadınların maşiyen ve bölük takımbaşılarla kâtibelerin araba ile sevkleri kabûl edilmiş ve hastaların nakli için sûret-i mahsûsada hasta nakil ve binek arabaları bi'l-imâl verilmişdir.

Kadınların arâzi üzerindeki iştigâlâtı zamânında isti'mâl eylemeleri için tahta ayakkabıları verilmiş ve kışın devâmlı soğuklarına karşı da ilâveten birer manto ve pelerin i'tâ kılınmışdır.

Bölük ve takımbaşıların nöbetçilik alâmeti olmak üzre her birerlerine baston tahsîs kılınmış ve işbu bastonların taburun iştirâk edeceği merâsimlere nöbetçi olanlar tarafından isti'mâli emr olunmuşdur.

Kadınların kışın gayr-ı müsâid havalarda ikâmetgâhlarında boş kalmamasını te'mînen el işleri tedârik ve i'tâsı düşünülmüş ve bu maksad için de Cemiyet-i İslâmiye'ce ham yün verilerek beher kıyyesi ip hâlinde teslîm olunmak şartıyla kırkar kuruş verilmişdir. Dikiş ve sâire tedârikine tevessül edilmişdir.

Kadınların koğuşlarında yemek yemeleri muvâfık görülmediğinden bir yemekhâne te'sîs edilmişdir.

Taburun ikâmeti için Üsküdâr'da Sultân Tepesi'nde Edib Bey'in Köşkü ile Bağlarbaşı'nda bir iki hâne konaklar Müfettiş-i Umûmîlik'ce taht-ı işgâle aldırılmışdır. Gerek konak gerekse hâne tamîrsiz gayr-ı kabil-i sükná bir hâlde görüldüğünden 7/10/333 tarihinde mezkûr köşk ile hânelerin serian ta'mîr ve inşâsı hususu Birinci Ordu Menzil Müfettişliği'ne tevdi' olunmuş ve küllî masraf ihtiyâriyla ta'mîrât ancak üç yüz otuz dört senesi Kânûnısânî'nin bidâyetinde ikmâl olunabilmişdir.

Tâ'mîrât mesârifinin bu binâlarda evvelce otularak tahribâtın vukû'una sebebiyet verenlerden tazmîn ettirilmesi esbâbına tevessül olunmuşdur.

Bir taraftan da melbûsât, techizât ve sâire noksânları Ordu ve Menzil Levâzımı'ndan alınmakla beraber vesâit-i nakliye ihtiyâcı da nazar-ı dikkate alınmış ve binâenaleyh taburun bu husûsdaki ihtiyâcâtı dahi ancak Kânûnısânî sene 334 bidâyetinde ikmâl olunabilmişdir.

Merâsim

Kıtaâtın tarih-i teşkîliyle hazar ve seferde gördüğü hidemât-i fevkalâdenin şerefli günleri her sene tes'îd etmesi mensûbîn-i hâzıra ve müstakibelesi için pek çok fevâid-i maddîye ve maneviyeyi te'mîn ve ahlâfı bir çok hâtırât-ı ber-güzîde ile tezyîd-i sa'y ü gayrete teşvîk ve eslâfın dahi nâmını tezkîr ile hüsn-i kadir-şinâsîyi takviye ve te'yîd edeceği nazar-ı dikkate alınarak Kadın İşçi Taburu'nda da şu usûlün tatbiki muvâfık görülmüş ve Harbiye Nezâret-i celîlesinin kabûl buyurduğu 10 Eylül 333 tarihi her sene tabur için yevm-i teşkîl ve te'sîs tarihi olarak intihâb edilmişdir.*

Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi, (İstanbul, Askeri Müze Kütüphanesi, Yazma Kitaplar, no. 178, 1333), 33 s.

* Yazmanın son sayfasındaki fotoğrafın üzerine, bir elyazısıyla "Taburun tarih-i lağvı fi 1 Kânûnısânî sene 335"; altına ise "Mütekâid Yüzbaşı Osmân Efendinin yerine 24 Mart sene 334 tarihinde ta'yîn kılınan 1305'de Mekteb-i Harbiye'den neş'et eden sâbık Fransızca mualliminlerinden Mostarlı (Kartallı) mütekâid Binbaşı Mehmed Ali Efendi tevellüdü 1278" kaydı düşülmüştür.

Afife Batur: Mimarlık Tarihi

ATİLLA LÖK

Toplantının bant çözümlerini yapan Esma Onaç'a teşekkür ederim.

Tarih Vakfı tarafından düzenlenen "Tarihçinin Mutfağı" toplantılar dizisinin nisan ayı konuğu Afife Batur'du. Toplantı 15 Nisan'da Bilgi-Belge Merkezi'nde yapıldı.

Prof. Dr. Afife Batur, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nde gördüğü mimarlık öğrenimini 1959'da tamamladıktan sonra, 1960 yılında Restorasyon ve Mimarlık Tarihi bölümünde asistan olarak göreve başlar. 1964-65'te İtalya'da Polytecnicco di Torino'da restorasyon konusunda eğitim gördükten sonra, 1974'te doktorasını tamamlar ve 1980'de doçent unvanını alır. Doktora ve doçentlik tezi için, "Erken ve Klasik Dönem Osmanlı Mimarlığı'nda Strüktür/Form İlişkisi ve Yapım Teknikleri" konularında çalışan Batur, 1986 yılında İstanbul Metrosu ve Raylı Tüp Geçit Projesi için "İstanbul'un Arkeolojik ve Tarihi Çevresine Önerilen Dokuz Ulaşım Alternatifi" adı altında bir rapor yazdı.

1988 yılından bu yana profesör olarak görev yapan Afife Batur'un çalışmaları, tarihi çevrenin korunması ve restorasyon, Osmanlı ve Geç Osmanlı mimarlığı ve kültürü ile çağdaş mimarlık konuları üzerinde yoğunlaşmıştır.

MİMARLIKTAN MİMARLIK TARİHİNE

Liseideyken tarih derslerine pek meraklı olmadığını belirten Batur, İTÜ'de mimarlık tarihi derslerine giren Prof. Paolo Verzone'nin etkisiyle tarihe yöneldiğini belirtiyor:

"Bugünkü kariyerimin başlangıç noktası elbette İstanbul Teknik Üniversitesi'ne girişimle başladı. Üniversiteye geldiğim zaman tarih derslerine doğrusu hiç meraklı değildim. Fakat, ikinci sınıfta, bir İtalyan öğretim üyemiz vardı: Prof. Verzone. Verzone bize mimarlık tarihini çok canlı bir anlatımla ve adeta yaşayan, hâlâ devam etmekte olan bir olay olarak anlatırdı. Ben ondan ilk kez yapıların da, fiziki çevrenin de kendine özgü bir yaşamı olduğu duygusunu edindim. Öylesine çevresine meraklı bir insandı ki, hepimize cebimizde bir çelik metre, bir bloknot ve bir kalem bulundurmamızı ve yolda rastladığımız bir eski taş, bir eski duvar varsa onun ölçülerini almamızı ve çizimlerini yapıp bloknotumuzda onu korumamızı, çünkü hiç ummadığımız bir zamanda işimize yarayacağını söylerdi. Bunun benim üzerimde çok önemli bir etki yaptığını sonraları fark ettim. Dördüncü sınıfa geldiğimde Profesör Doğan Kuban'la karşılaştım, İtalya'dan yeni dönmüştü; genç, parlak bir doçentti ve müthiş süksesi vardı okulda, tabii herkes ona hayrandı o zaman ve ben Verzone'den sonra Kuban'la da karşılaşınca 'acaba mı?' dedim kendi kendime. Yoksa ondan önce, proje çalışmaları yapmak bana zaten yapmam gereken tek şey gibi görünüyordu."

Batur, mezun olduktan sonra Doğan Kuban'ın tavsiyesi üzerine Restorasyon ve Mimarlık Tarihi bölümüne asistan olarak girer. Daha

11 Şubat 1994'te yapılan Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Uygulamaları ve Sorunları Sempozyumu'nda.

sonra doktora çalışmalarına başlayan Batur, oldukça sıkıntılı bir süreç yaşadığını belirtiyor:

"Hiç kimse doktora yaptırmayı tam olarak bilmiyordu, şimdiki gibi organize değildi, ders yoktu. Ben, doktora dersi olsun diye İstanbul Üniversitesi'nde Semavi Eyice'nin lisans derslerine doktora dersi olarak girdim."

Afife Batur doktora tezini bitirdikten sonra Prof. Verzone'nin teklifi üzerine İtalya'ya gider:

"Profesör Verzone ben asistan olduğum zaman da öğretim görevlisi olarak çalışıyordu, sonra beni İtalya'ya çağırdı ve onun yanında restorasyon lisansiyesi olarak çalıştım. Bugün koruma, restorasyon, resistüsyon, rekonstrüksiyon gibi, bizim öğrenciliğimizde yahut mimarlığımızda kavram olarak çok geliştirilmemiş, denenmemiş gerçekleştirilmemiş çalışmaların neler olduğunu ben İtalya'da öğrendim ve çok sayıda da örnek etüd ettim tabii. Kısaca benim başlangıçtaki mimarlık tarihi alanındaki çalışmalarım, özetlediğim gibi, daha çok tarihî mimarinin fiziksel özellikleri üzerineydi ve onların biçimlerle, korumayla yeniden kazanımıyla ilgili, daha çok fiziksel tabana oturan, yani mimarinin fiziki yapısını ön plana çıkaran çalışmalardı."

ÇÖKÜŞ DÖNEMİ VE MİMARLIK

Batur, mimarlık tarihinin daha çok fizik yapısıyla ilgilenen bir tarihçiyken İTÜ'de öğretim görevlisi olarak çalışan Prof. Gebhard'ın tavsiyesi üzerine Geç Dönem Osmanlı mimarisine yönelir ve bu yöneliş Batur'un mimarlık tarihine yaklaşımını da etkiler:

"Prof. Gebhard'ın uyarısı benim için önemliydi, çünkü yüzyıl dönümündeki Türkiye'ye bakmamı önerdi. Onun önerisi üzerine bu alana yöneldiğimde, o tarihe kadar, mimarlık tarihini mimarlığın ve fiziki çevrenin daha çok yapısal sorunlarının tarihi olarak algılamaya eğilimli bir mimarlık tarihçisiydim. Prof. Gebhard'm uyarısıyla geç döneme baktığım zaman oradaki gelişmeleri bu sefer farklı bir açıdan görmeye başladım. Osmanlı mimarlığının geç dönem tarihini Osmanlı siyasi döneminden, Osmanlı askeri tarihinden farklı bir gelişme trendi içinde görmek gerektiğini fark ettim. Bizim siyasi tarihlerimiz klasik bir şey ortaya koyar, işte Osmanlılar kurulurlar, bir aşiretten bir devlet kurarlar, İstanbul'u alırlar ve yükseliş dönemi gelir, 17. yüzyıl duraklamadır, arkasından çöküş başlar. Ben 18. yüzyılı incelemeye başladığım zaman orada mimarlık ve sanat alanında bir çöküş döneminin değil, tam tersine çok ilginç bir modernleşme çabasının filizlenmeye başladığını gördüm. Osmanlı mimarisinin kendi içinde bir modernleşme potansiyeli taşıdığını ve bu potansiyeli 20. yüzyıla kadar sürdürdüğünü ifade etmek istiyorum. Yani bunu fark etmemi sağladı ve dolayısıyla, bu benim 18.-19. yüzyıla bakışımda farklı bir tarih kavrayışı edinmeme yol açtı."

ÖĞRENCİLERE ÖNERİ

Batur, bu tecrübesinden de yola çıkarak mimarlık tarihi öğrencilerine bir tavsiyede bulunuyor: "Şimdi şunu önermek isterim gençlere; sadece mimarinin fizik yapısının görünümleriyle, onun problemleriyle ilgilenmesinler. Bu yeterli olmuyor bence. Fizik yapısı da çok önemli ama, günümüzde teknolojinin ulaştığı bu boyutta mimarın elinden o fiziki yapının kontrolü neredeyse kaçarıyor gibi. Mimarlık tarihçiliği yaparken de ben hep bugünden oraya bakmaya çalıştım. Yapının arkasındaki tarih yorumunu yakalamaya çalışmalarını öneriyorum. Çünkü öğretici olan şey orada gizli, yani bugüne ışık tutabilecek öz, potansiyel, bu tabii böyle uhrevi filan bir şey değil ama bir tarih yorumu meselesini yakalamaya bu tarih çalışmalarında dikkat edilmesi gerekiyor."

MİMARLIK - EKONOMİ

Bir soru üzerine mimarlığın ekonomiyle çok sıkı bir ilişki içerisinde olduğunu belirten Batur, Osmanlı mimarisinin 18. ve 19. yüzyılda ekonomik krize rağmen nasıl geliştiği sorusunu şöyle açıklıyor:

"Mimarlık tabii ki kültürün birçok alanında olduğu gibi ekonomiyle yakından ilişkili, hatta hepsinden belki biraz daha fazla. Çünkü siz bir şair

olarak bir şiir yazabilirsiniz, bu hiçbir maddi katkıyı gerektirmez ya da bir resim yapabilirsiniz tuvalle boya parasından ibarettir, o da az değildir ama yine de kendi kendinize karşılayabileceğiniz bir yanı vardır. Ama mimari yapı önemli bir yatırım aracıdır ve mutlaka inşa edilmesine olanak sağlayacak bir yatırımcıyı gerektirir. Bu bakımdan elbette çok sıkı bir şekilde ekonomiye ve tabii ulaşılmış ekonomik düzeyin teknoloji ürünlerine bağımlıdır ve her ekonominin de kendine özgü bir mimarisi vardır. Osmanlı mimarlığının geç döneminin kendi içinde bir gelişme çekirdeğini, bir potansiyeli taşıdığını ifade ettim. O dönemde Osmanlı Devleti ekonomik kriz içerisinde ama bu ekonomik sıkıntı özellikle kamu yatırımlarının azaltılmasını veya ortadan kaldırılmasını gerektirecek boyutta -sanıyorum- hiç olmadı. En sıkışık zamanlarda bile vilayetlerin çoğuna Hükümet Konağı yapıldı, hemen birçok yerde rüştiyeler, idadiler yapıldı, çok sayıda büyük ve anıtsal kışla yapıları gerçekleştirildi. Özel sektör yatırımları, mesela konut yatırımları, saraylar, köşkler, yalılar filan derseniz o bambaşka bir sorun. Sanıyorum yüzyıl sonu İstanbul'unun İzmir ve diğer liman kentlerinin transit ticaretiyle veya herhangi bir nakit para ekonomisine geçişin getirdiği bir servet birikimiyle, burada belirli bir yatırım potansiyeli de oluştu ve 19. yüzyıl bu açıdan da en geniş konut yatırımlarının yapıldığı dönem oldu."

GÜNÜMÜZ MİMARİSİ

Batur, konuklardan gelen bir soru üzerine, mimaride postmodernizmi ve günümüz mimari yapılarını değerlendirdi:

"Modernizm sanayileşmenin bir sonucu olduğu için kendinden önceki dönemleri reddederek işe başlamıştı, postmodernizm ise o dönemi prensip olarak benimseyerek işe başladı diyelim. Modernizm, modernist akım, özellikle mimaride kendinden önceki üslup denemelerini reddederek, onların sanayi öncesi döneme ait olduğunu söyleyerek işe başlamıştı. Dolayısıyla modern öncesini bir anlamda oldukça radikal bir şekilde reddediyordu. Postmodernizm ise bu radikalizmi aşmayı öneriyordu. Ama bunu aşmak için getirilen öneriler o radikalizmi ortadan kaldırıp yeniden tarihsel üsluplara bakış oldu. Oysa bu yepyeni bir bakış olabilirdi, tarihi yeniden yorumlamak olabilirdi, ama bu her zaman olmadı. Bunu yapanlar oldu postmodernist evrede, tarihi özenli ve ciddi yorumlayanlar oldu ama çoğu zaman da bu gayet banal birtakım form gösterilerine de yol açtı. Bugün mimaride postmodernizm de bir hayli aşılmış durumdadır. Günümüzün teknolojisi o kadar baskın durumda ki teknolojiyi yadsımak artık olanaklı değil, mimariyi onsuz düşünmek mümkün değil. Bugünün teknolojisinin varlığını kabul ederek ama geçmişte yaşanan deneyimleri de yadsımadan mimariyi yorumlamak şeklinde bir eğilim var. Ama bu eğilim egemen mi derseniz, hayır. Çok seçkin birkaç örnek dışında paylaşılan bir başarı gözlenmiyor."

Toplumsal Tarih Müzesi için 14 Ocak 1997'de yapılan basın toplantısında.

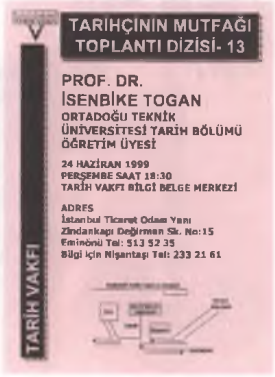

Doksan yıl öncenin mayolu kartpostalları Ephemera Derneği'nden Burçak Evren'in koleksiyonundan alınmıştır.

CAMBRIDGE, 17-19 MART 1999

'Osmanlı Sınırları' Semineri

Prof. Dr. SALİH ÖZBARAN

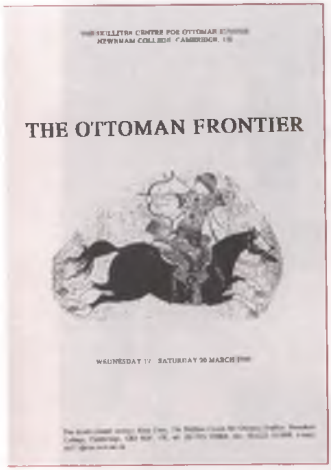

17-19 Mart 1999 günlerinde, Cambridge Üniversitesi'ne bağlı Skiliiter Osmanlı Araştırmaları Merkezi'nde (The Skilliter for Ottoman Studies) "Osmanlı Sınırları" konusunda bir seminer düzenlendi. Merkezin kütüphane müdireliğini yapan Dr. Kate Fleet tarafından organize edilen, aşağıda belirtildiği üzere çeşitli ülkelerden gelen yirmiyi aşkın uzman ve tarihçinin katıldığı toplantı gerçekten yararlı oldu; Osmanlı tarihçiliğinde yeni ufuklar açtı, sınırları genişletti, bir bakıma şeffaflaştırdı.

Dört ana tema çerçevesinde sunulan bu toplantının ilk oturumu sınırların açıklığını, akışkanlığını, şeffaflığını ortaya koyan bildirileri içermişti. Gerek Bizans-Osmanlı sınırı, gerek Anadolu'daki uçbeylerinin açık toplum deneyimi; gerek Rodos Şövalyeleri -Osmanlı ilişkilerindeki örnekte olduğu üzere, gerek İlhanlıların Anadolu sınırlarındaki belirsizliğin anımsatılmasında ortaya konulduğu üzere, rekabet kadar ilişki, tepki kadar etki sınır boylarının ortak nitelikleri görünümündeydi. Colin Imber'in, daha da ileri giderek, konu kapsamı içine giren Osmanlı toplumunun tam İslam olmadığını, hatta İslam olmadığını vurgulaması sınır boylarındaki alışverişin, ilişkinin ve etkinin boyutlarını gösterme amacını taşımıştı (Imber'in "gaza" olgusu üstüne daha önce birçok Osmanlı tarihçisinin kabullendiği teoriye şiddetle karşı çıkarak kaleme aldığı yazılarını, bu toplantıdaki yorumlarının bir temeli olarak algılamak gerekir).

İkinci oturum kültürel sınırlar üzerineydi. Burada sunulan bildiriler de etkinin boyutlarını dile getirdi: Fas sultanlığındaki Osmanlı etkisinden Irak'taki Osmanlı reformlarına karşı geliştirilen dinsel tepkilere, Vehhabi hareketine kadar uzanan ilişkiler yanında, Kudüs'ün Osmanlılar tarafından alınışından sonra geliştirilen ve kendi damgalarını kent sınırları içinde vermeye çalıştıkları özellikler dile getirildi.

Üçüncü oturumda sunulan dört bildiri ise ticari sınırlar üzerineydi. Akdeniz ve Levant dünyasında gezinmişlerdi. Burada da, özellikle 18. Yüzyılda ticari ekonominin gelişmesindeki etkin öğeler dile getirilirken, Osmanlı ve Avrupalı tüccarların ilişkileri, stratejileri ve uygulamaları konu edildi. Şüphesiz farklar vurgulandı; ancak yaratılmış sınırların görüntüde kaldığı, aslında katılıkların ötesine gidildiği ve karşılıklı ilişkilerin egemen olduğu gerçeği, özellikle Elena Frangakis-Syrett tarafından çok güzel yansıtıldı.

Sınırların daha belirgin ortaya çıktığı varsayımından hareketle ve bu düşünceyi vurgulayacağı sanılan bildirilerin yer aldığı son (ve dört ayrı seksiyon olan) oturumda sunulan bildirilere gelince, bunlar da keskin sınırlar çizmekten uzak kaldılar ve akışkanlığın değişik örneklerini verdiler. Macaristan'daki Osmanlı-Habsburg sınırından Kuzey Afrika'ya, Polonya'nın güney kesimleri ve Karadeniz'den Basra ve Yemen eyaletlerine kadar yayılmış Osmanlı dünyasının, merkezden çok uzak bu yörelerinde kesin sınırlar belirlenememekle birlikte, görece bir oturmuşluk üzerinde duruldu. Özellikle Gábor Ágoston, tarihçilerin genelde sınır boylarındaki bu askeri ve ekonomik yaptlanmayı iyi incelemediklerini hatırlattı ve oralardaki kendine yeterliliğe dikkat çekti. Şüphesiz, uzun süreç için ortaya konabilecek istatistiki bilgiler bize, Osmanlıların sınır boylarındaki yapılanmalarında yaptıkları harcamaları ve topladıkları vergileri daha sağlıklı bir biçimde sergileyecektir.

Burada özellikle vurgulama gereğini duyduğum başka bir husus da, toplantının 17 Mart

akşamı yapılan açılışında, Emre Arıcı'nın hazırlayıp yönettiği bir konserin yer almış olmasıdır. G. Donizetti Paşa'nın bestelediği *Mecidiye Marşı*'ndan Sultan V. Murad'ın *Vals*'ine kadar çeşitli örnekleri bir kuvartet ile sunan Arıcı'nın, Avrupa müziğinde görülen Türk etkilerinin üzerinde durulurken, bunun tersinin -yani Türk müziğindeki Avrupa etkilerinin- incelenmesi ve seslendirilmesi üzerinde pek durulmadığım vurgulaması ve bu alanda da sınırı olmayan bir sanat sınırı belirlemesi gerçekten beğeni ile karşılandı.

Oturumların başlıkları ve bu oturumlarda sunulan bildiriler şöyleydi (Bildiri başlıkları tarafımızdan Türkçeleştirilmiştir -*Ed.*):

Panel 1: Akışkan Sınırlar:
Colin Imber (Manchester), "Sınırların Tanımı"; Keith Hopwood (Lampeter), "Vahşi Batı: 12. Yüzyılda ve 13. Yüzyıl Başlarında Bizans-Osmanlı Sınırları"; Charles Melville (Cambridge), "Moğol Anadolusunun (İlhanlılar) Batı Sınırı"; Nicolas Valin (Paris), "Sınır İlişkilerinin Bir Örneği: Osmanlı İmparatorluğu ve (Kudüs ve Rodos'un) St. Jean Şövalyeleri"

Panel 2: Kültürel Sınırlar:
Dina R. Khoury (Washington, DC), "Osmanlılar, Vehhabiler ve Safaviler/Kaçarlar Arasında: Uçlardaki Entelektüeller"; Kate Bennison (Cambridge), "Fas Şerif Sultanlığı'nda Osmanlı 'Daire-i Adalet'inin Etkisi"; Amy Singer (Tel Aviv), "Osmanlı Kudüs'ü: Sınırdaki Kent"

Panel 3: Ticari Sınırlar:
Molly Green (Princeton), "Akdeniz Ticaretinde Dini Sınırların Yeniden Çizilmesi"; Elena Frangakis-Syrett (CUNY), "Tüccarlar ya da Aracılar: 18. Yüzyıl Levant'ında Avrupalılar ve Osmanlılar"; Eugene Rogan (Oxford), "Mavera-i Ürdün Sınırında Nabluslu Tüccarlar"; Svetlana Ianeva (Sofya), "19. Yüzyılda Yeni Zanaat Becerilerinin Osmanlı Sınırlarından Aktarılması (Balkanlar'ın Merkezi Bölgesine Özel Atıfla)"

Panel 4: Sabit Sınırlar:
1. Oturum: Gábor Ágoston (Washington, DC) "Macaristan'da Habsburg-Osmanlı Sınırı"; Jean Schmidt (Leiden), "Napolyon Döneminde Bosna Sınırı"
2. Oturum: Rossitsa Gradeva (Sofya), "Osman Pazvantoğlu'nun Hıristiyan Şerikleri ve Tebaaları"; Svetlana Ivanova (Sofya), "Vidin Kenti ve Kanun-ı Kadim"; Victor Ostapchuk (Kiev), "Osmanlının Karadeniz Sınırı: Osmanlı ve Modern Perspektifler"
3. Oturum: Antonis Anastasopoulos (Girit) "18. Yüzyıl Osmanlı Uygulamalarında Otorite ve Sorumluluk Sınırları Olarak Kaza Sınırları"; Eugenia Kermeli (Bilkent, Ankara) "Osmanlıların Girit'te Uyguladığı Arazi Sistemi Üzerine Bazı Sorular"; Salih Özbaran (Cambridge) "Güney Sınırında Osmanlı Askeri ve Mali Düzenlemeleri: 16. Yüzyılda Basra Eyaletine Ait İki Mevâcib Defteri"
4. Oturum: Rhoads Murphey (Birmingham), "17. Yüzyılda Osmanlı İç Sınırları"; Daniel Panzac (Aix-Provence), "Karantina: 18. ve 19. Yüzyılda Osmanlı Sınırlarının Somutlaşmış Hali"

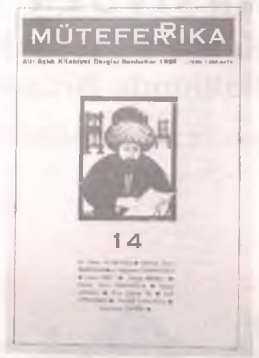

Yahya Erdem
Basın ve Sansür: *Hayâl*'in Tatilleri

İhsan Sungu
Teodor Kasap (1835-1905)

Yavuz Selim Karakışla
Osmanlı Devlet Arşivi'ndeki Kitapla İlgili Bazı Belgeler

Erol Üyepazarcı
Atatürk'ün İki Mektubu ile Hiçbir Yerde Yayımlanmamış Bilinmeyen Bir Mektubu

Enis Tahsin Til
Ahmed Rasim Bey

Stephan Zweig
Sahaf Mendel

Cevat Ekici
Medresenin Naşir-i Efkârı İki Dergi: *Medrese İ'tikâdları* ve *Hayrü'l-Kelâm*

Mehmet Uzun (Baboğlu)
Giresun Türk Ocağı Tarafından Yayınlanan Dergi: *Ana Türk Yurdu*

Münir Süleyman Çapanoğlu
Muhbirlerimizin Piri: Macit Çetin

M. Türker Acaroğlu
"Atatürk Araştırmaları"nın Kaynakça Dayanakları

MÜTEFERRİKA Dergisi
Mühürdar Caddesi No: 66/5
81320 Kadıköy İstanbul
Tel: 0216 336 47 34
Faks: 0216 346 73 52

ARŞİVDEN BİR BELGE (3)

Kuşların Neslinin Korunması Hakkında Nizamname (1904)

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

Bağdat Caddesi 93 no'lu evin duvarındaki kuş evi.

Levni'nin bir minyatüründe doğancı.

Kuş beslemek, bir çeşit bulaşıcı hastalık. Bu "merak," herbirimizde derin anılar bırakmıştır. Bu satırların yazılmakta olduğu evde de bir saka ve bir de kanarya kuşu bulunmaktadır. Küçük yaşlarda, kendilerine alınan bir tahta kafes içindeki küçük kuş ile hayvan sevgisi ve sorumluluk duygusuyla tanışanlarımız, bakmaya çalıştıkları ilk kuşu hemen hatırlayacaklardır. Kuşlar çabuk ölür, zamanla kafesler bir kenara atılır, ama kuş sevgisi sürer gider.[1]

İstanbullular tarih boyunca kuşları sevmişler ve kollamışlardır. Evcil olmayan kuşların konaklaması ve barınması amacıyla yapılmış olan güzelim kuş evleri, yani halk arasındaki tabiriyle "serçesaray"lar, İstanbulluların asırlardır süregelen kuş tutkusunun en canlı delilidir.[2]

İstanbul'da kuş yetiştiriciliği konusundaki engin bilgisini emsalsiz bir yazıya dönüştüren Selim Somçağ, "İstanbul'da Kuşçuluk" adlı makale dizisinde okurlarına Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde İstanbul'daki saka ve florya kuşçuluğu hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir.[3] Selim Somçağ'a göre kendisi de bir kuş tutkunu olan Sultan II. Abdülhamid, "saray çevresinde bu merakın yaygınlığına katkıda bulunuyordu."[4]

Bu sayıda sunduğumuz belge, Yıldız Sarayı'nın bahçesini kuşhaneler ile bezemiş olan II. Abdülhamid'in kuş sevgisinin somut bir örneği. "Kuşların Neslinin Korunması Hakkında Nizamname" başlığını taşıyan bu "çevreci" yasa, Almanya'da 22 Mart 1888 tarihinde kabul edilmiş olan kanunnamenin Osmanlıcaya çevirisinden oluşmaktadır. Ancak, çevirinin önünde yer alan tanıtma yazısında, yasanın metninde Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi koşulları ile ilgili olarak gerekli görülen bazı değişiklikler yapılmaktadır. Kanunname metninde mark olarak belirlenmiş olan para cezalarının kuruşa çevrilmesi gerektiği özellikle belirtilmektedir.

1. Sevgili öğrencim Cihangir Gündoğdu'ya teşekkür borçluyum.
2. H. Örcün Barışta, "Kuş Evleri", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. V, (İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1994), s. 133-134.
3. Selim Somçağ, "İstanbul'da Kuşçuluk", *İstanbul Araştırmaları*, no. 1 (Bahar 1997), s. 81-85; "İstanbul'da Kuşçuluk II: Kuş Ötüşleri ve Kuşçu Kahveleri", *İstanbul Araştırmaları*, no. 2 (Yaz 1997), s. 67-71; "İstanbul'da Kuşçuluk III: Kuşçular. Bir Nağmeye Adanan Ömür", *İstanbul Araştırmaları*, no. 3 (Güz 1997), s. 85-88.
4. *ibid*, III; s. 85.

Yıldız Sarây-ı Hümâyûnu
Başkitâbet Dâiresi
6407

Kuşların muhâfaza-i nesli lâzımeden olub bu bâbda Almanya'da neşr olunan ve celb ve tebliğ buyurulan kanûnnâme ahkâm-ı esâsiyesinin sûret-i tercümesi leffen süy-i sâmî-i sadâret-penâhilerine irsâl ve birinci maddenin "ebniye sâhibleri ile bunlardan hakk-ı intifâ olanlar..." cümlesinden aşağıki fıkarâtın tay ve ikinci maddeye "beslemeğe mahsûs olmak üzere tutulanlar müstesnâ olub itlâf için olanların tutulması memnû'" olduğu ve üçüncü maddede "Mart ibtidâsından" yerine "Şubât ibtidâsından" fıkarâtı ilâve ve dördüncü maddeye "beslemeğe mahsûs olarak kuş tutulması câiz ise de bunları tutmak için diğer bazı kuşların telefine sebeb olacak vesâit isti'mâli memnû'" olduğu derc edilmek ve beşinci maddede hayvânât-ı sâireyi muhâfazaten itlâfa cevâz verilmiş tuyûr meyânına sansâr, tilki, kurt, atmaca, kunduz, yılan, çiyan, fare gibi hayvânların da idhâl ve yine mezkûr maddede "bağ, bahçe, mezrû' tarla....." kelimelerinden aşağıki fıkarâtın hazf ve altıncı maddede "hilâf-ı mukarrerât hareket edenlerden" alınacak cezâyı nakdi Mark olarak gösterilmiş olduğundan bunun kuruşa tahvîl ve mikdârı ta'dîl ve yedinci maddenin fıkra-i ahiresinin birinci maddenin fıkra-i muaddelesine tatbik olunmak sûretiyle vârid-i hâtır-ı âlî olduğundan keyfiyetin bi'l-etrâf Meclis-i Vükelâ'da müzâkeresiyle kaleme alınacak nizâmnâme lâyihasının ale'l-usûl bâ-mazbata arz ü takdim

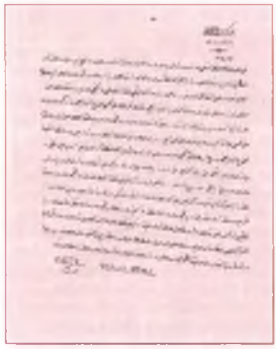

BOA, İrâdeler, İrâde-i Husûsiye, Genel No: 1008 (944), Husûsi No: 21, Vesika: 1 ve 2.

olunması şeref-sudûr buyurulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî icâb-ı âlîsinden olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

fî 6 Ramazân sene 1322 ve fî 1 Teşrînisânî 1321 [14 Kasımı 1904]

Serkâtib-i hazret-i şehriyârî Tahsin

BOA, İrâdeler, İrâde-i Husûsiye, Genel No: 1008 (944), Husûsi No: 21, Vesika: 1.

Fî 22 Mart sene 1888 tarihinde kuşların muhâfaza-i nesli hakkında Almanya'da neşr olunan kanûnnâmenin ahkâm-ı esâsiyesinin tercümesidir.

Birinci Madde: Kuşların yuvalarını yâhûd kondukları yerleri bozmak veya yerlerinden çıkarıp almak veya derûnlarında bulunan yumurtaları mahv veya gasb etmek veya yavruları itlâf ve gasb etmek ve işbu kânûnnâme ahkâmına mugayir olarak tedârik olunan yuvalar yumurtalar ve yavruları li-ecli'l-fürûht esvâk ve pazarda gezdirmek ve fürûht etmek memnû'dur. Ebniye sâhibleri ile bunlardan hakk-ı intifâ olanlar ve bunlar tarafından memûr edilen adamlar gerek ebniye dâhil ve hâricinde ve gerek havlilerde bulunan yuvaları kaldırmakda multâzdırlar.

İşbu kânûnnâmenin menhiyyâtı sâhilde yaşayan kuşlar ile deniz kırlangıçları ve martı kuşları ve yeşil ağaçkakanların yumurtalarına şâmil değil ise de tuyûr-ı mezkûre yumurtalarının toplanması muayyen mahal ve evkât için kanûnnâme-i mahsûs ile veyâhûd idâre-i zâbıta tarafından neşr edilecek bir emirnâme ile taht-ı memnû'iyete alınabilir.

İkinci Madde: Ökse, tuzak, ağ veya silâh ile kuşların leylen tutulması ve itlâfı; ve sath-ı arz kar ile mestûr olduğu hengâmda kuşların ne sûretle olur ise olsun tutulması; veya münevvim ve semli mevâd ile muhtelit tohumlar veya sâir beslemeğe mahsûs yemler veyâhûd görmekden mahrûm edilmiş çığırtkan kuşlar isti'mâliyle kuş tutulması; ve kafes ve kutu ve sepet şeklinde olan tuzaklar ve kapanlar ve her nev'i ağlar ve bu cümleden olmak üzere gerek sath-ı arzda ufkî olarak serilmiş veya tarlalar ve baltalıklar ve sazlıklar ve yollar arasına vaz' edilen mütecharrik ve kabil-i nakil ağlar vâsıtasıyla kuş tutulması kezâlik memnû'dur.

Üçüncü Madde: Her sene Mart ayının ibtidâsından Eylül'ün onbeşinci gününe kadar kuş tutulması ve itlâfı ve sayd edilmiş kuşların pazara çıkarılması ve fürûhtu memnû'dur.

Dördüncü Madde: Kuşların tutulup itlâfına medâr olan her nev'i sayd ve takib veya husûsi ağ, ökse, tuzak ve tuyûrun tutulmalarına mahsûs vesâit-i sâirenin isti'mâl ve ittihâzı işbu kanûnnâmede münderic olan kuş tutulması ta'biriyle tavsîf ve ta'yîn edilen fiil ile müsâvî add olunur.

Beşinci Madde: Sayda sâlih tuyûr ve çârpâ hayvânât ile bunların yumurta ve yavrularını ve esmâk ile onların yumurtalarını ta'kib ve itlâf eden tuyûrun sayd ve itlâfı câizdir. Bağ, bağçe, mezrû' tarla, ağaç dikilmiş mahal, etrâfı duvar veya çitle muhât mezrû'ât ve fidânlıklara ikâ'-ı hasâr eden kuşların duçâr-ı hasâr olan mezkûr yerler dâhilinde itlâfı üçüncü maddede ta'yin olunan müddet zarfında bile câiz ise de işbu me'zûniyet-i kanûniye üzerine itlâf edilen mezkûr kuşların li-ecli'l-fürûht pazara çıkarılmasıyla fürûhtu câiz değildir.

Altıncı Madde: İşbu kanûnnâmenin ahkâmı veya hükûmetin bu bâbdaki mukarrerâtı hilâfında hareket edenler yüz elli Mark'a kadar cezâ-yı nakdi veya hapis cezâsıyla duçâr-ı mücâzât edileceklerdir.

Her kim kendi nezâreti tahtında bulunanlar ile hânesi halkından olan çocuklar veya sâir emrine tâbi' kimseleri bu ahkâmın hilâfına hareketden men' etmeyecek olur ise aynı cezâlara duçâr edilecekdir.

Yedinci Madde: Cezâ-yı nakdi hapisden mâadâ memnûiyet-i vâkıa hilâfında temellük edilen veya pazara çıkarılan veya fürûht olunan kuşların yuvaların ve yumurtaların ve bunların tutulmasıyla mahv ve itlâfı ve gasbı zımnında isti'mâl edilen âlâtın -eşyâ-yı mezkûre mahkûmun mâlı olsun olmasın- müsâderesi taht-ı hükme alınabilecekdir.

Sekizinci Madde: İşbu kanûnnâmenin ahkâmı:

Efrâdın taht-ı temellükünde bulunan tavuk ve emsâli tuyûr-ı mûniseye Kavânin-i hükûmetçe saydı câiz olan tuyûra.

Esâmisi âtide muharrer envâ'-i tuyûra, yanı:

kerkeneslerden başka gündüz dolaşan yırtıcı kuşlara

puhulara

doğan cinsinden kuşlara

tuyûr-ı müdevverü'l-minkâr fasilesine tâbi' kuşlara

serçelere

filürcün kuşlarına

karga cinsinden olan kuşlara

her nev'i yâbânî güvercinlere

her nev'i su tavuklarına "engit"

her nev'i balıkçil kuşlarına

her nev'i bahrî denilen deniz ördeği envâına

karada yumurtaya yatmayan bi'l-cümle martı kuşlarına

her nev'i karabataklara

şâmil değildir.

BOA, İrâdeler, İrâde-i Husûsiye, Genel No: 1008 (944), Husûsi No: 21, Vesika: 2.

Kılıçzade Hakkı'nın Tesettüre İlan-ı Harbi

Çevrimyazı
HAMDİ CAN TUNCER

اعتقادات باطلیه
اعلان حرب
فیأن ۵ غروشدر
۱۳۳۱

Kılıçzade Hakkı'nın "Kadın ve Tesettür Meselesi" makalesinin yer aldığı İtikâdât-ı Bâtıla'ya İlân-ı Harb adlı kitabı (Dersaadet, Sancakcıyan Matbaası, 1331).

Meclis albümündeki fotoğrafı.

Merve Kavakçı'nın milletvekili seçilip Türkiye Büyük Millet Meclisi genel kuruluna -her nedense "türban" olarak adlandırılan- bir başörtüsüyle girmesi, politik gerilime yol açtı. Her politik tartışmada tarihe atıfta bulunmayı seven politikacılarımızdan biri, "Atatürk'ün zamanında Kayseri milletvekili bir Satı Hanım vardı; başörtüsüyle seçildi ve Meclise yıllarca başörtüsüyle görev yaptı" şeklinde demeç verirken, bir süre başbakanlık görevinde de bulunmuş bir parti liderimiz ise "Halide Edip Kurtuluş Savaşı'nda başörtülüydü ama Meclise girdiğinde başörtüsünü çıkardı" tespitinde bulundu.

Kazan köyünden Satı Çırpan'ın 1935'te Ankara milletvekili seçilmesinin ardından "modernizme tabi tutulduğu" ve Halide Edip'in 1950'de Demokrat Parti'den milletvekili seçilmeden çok önce örtünmeyi bırakmış olduğu gibi gerçekleri bir yana bırakıp da örtünme (tesettür) konusunun geçmişte nasıl tartışıldığına bir göz atmak istediğimizde, akla Kılıçzade Hakkı'nın 1915 tarihli "Kadın ve Tesettür Meselesi" başlıklı makalesi geliyor.

İsmail Hakkı (Kılıçoğlu) (1872-1960) dini bağnazlığa karşı yazıları nedeniyle 1913'te binbaşı rütbesiyle ordudan emekli edilmiş. Cumhuriyet döneminde 3. dönem Kocaeli, 4, 5, 6, 7. dönem Muş milletvekilliği görevlerinde bulunmuş. Yazıları Meşrutiyet döneminde *Hürriyet-i Fikriye*, *İçtihat* ve *Serbest Fikir* mecmualarında yayımlanan, 1924'te İzmit'te *Hür Fikir* gazetesini çıkaran Kılıçoğlu'nun *İtikâdât-ı Bâtıla'ya İlân-ı Harb*, *Softalara Son Cevap*, *Peygamberler Dedesi İbrahim* ve *Garip Yiğidin Başına Neler Gelmez* adlı eserleri var.

KADIN VE TESETTÜR MESELESİ

Kadın ve tesettür kelimeleri yekdiğerinin lâzım-ı gayr-i müfârikıdırlar. Yani birisinden bahsedince diğerini nazar-ı dikkate almamak asla doğru olamaz. Bu nazariye ise şimdiki tarz tesettürü kabul eden bizlere göredir. Yoksa tesettürü manâ-yı makûlüyle kabul etmiş olan cemiyetlere göre değildir. Binaenaleyh, bu makalemizde her ikisinden mümkün olduğu kadar açık ve serbest bahsedeceğiz. Tâ ki takib ettiğimiz esâsât tamamen tavazzuh eylesin. Daha çocuk iken, tarz-ı atikdeki o mahûd mekteblerde bize okutturulan İlmihaller'den, Kırk Suallerden öğrenmiş idik ki: Cenâb-ı Hak Âdem'i topraktan yarattı ve cennetine koydu; ba'dehu Âdem'in eğe kemiğinden Havvâ'yı yarattı ve ona eş etti. Sonra her ikisi Havvâ'nın teşvikiyle memnû olan şecereden yediler, âsi olup cennetten sürüldüler. Dünyaya indirildiler. Ve orada zürriyetleri çoğalıp dünyayı şenlendirdiler.

Bu ananât, tevârih ve kütüb-i diniyyenin beyânâtıdır. Yani dindarlar böyle itikâd ve bu surete göre binâ-yı müddeâ ederler. Tabiiyyûn ve maddiyyûna göre, iş bir tekâmül neticesidir. Ve bu tekâmül doğrudan doğruya arz üzerine vâki' olmuştur. Allahın sun' [etki] ve dahli yoktur. Hatta bazı Atinacı maddiyyûn, bizim ecdâd-ı izâmımız sümüklüböceklerdir, derler. Binaenaleyh kadınla erkek arasındaki farkı, birisinde ensâcın [dokular] daha hafif ve daha yumuşak ve uzv-ı mahsûsun erkek gibi hârice fırlamayıp dahile girmiş olmasından ibaret addederler ve hiçbir hususta bunları yekdiğerinden imtiyazlı ve ayrı telakki etmezler. Ve ilaveten derler ki, kadının bugünkü mer'î olan zaafı biz zalim erkeklerin onlara vazifelerini tamamıyla ifâ için fırsat vermediğimizdendir. Fi'l-hakika böyledir. Beşeriyet hayatını bu ikisinin hürriyetle içtimâına ve müştereken sa'yına medyûndur. Maarifetname sahibi İbrahim Hakkı hazretlerinin beyânına göre: Cenâb-ı Hak Âdem'i halk ettikten sonra cennetine koydu; ve 'ya Âdem benden razı mısın?' diye sordu. Âdem hayır cevabıyla mukabele etti. Cenab-ı Hak Âdem'e nihayetsiz nimetler ihsan etti. İhsân-ı ilahi teceddüt ettikçe aynı sual tekrar eder ve aynı cevap verilir idi. Vaktâ ki, Cenab-ı Allah Havvâ'yı yarattı ve ona eş etti. Mahûd suali yeniden sordu: Ya Âdem benden razı mısın? Âdem bu defa

kemâl-i şükrân ve tebessümle cevap verdi: 'Evet Allahım, razı ve memnunum ve bundan başka nimet istemem'. Tasnî' edilmiş olan şu hikâyedeki zarafete kim ne diyebilir. Ve bunun zımnındaki hakikat inkâr edilebilir mi? Bundan başka bugün bazı zengirizleri bertaraf edersek, görürüz ki herkes, hatta ihtiyare bir kadının -bir erkeğe nisheten- sohbetinden daha ziyâde memnûn oluyor.

Fakat, karilerim siz bazı erkeklerin -kadınlara nisheten- genç delikanlılarla sohbetten daha ziyâde memnun kaldıklarını makâm-ı itirazda der-meyân etmeyiniz. Bunlar arzu hem bir kısmına mahsûstur ve hem de umûmî değildir. Onun için itirazımızda hak kazanamazsınız.

Şimdi, ister dindârların nazariyelerini, ister dinsizlerin nazariyelerini kabul edelim; şu netice-i müşterekede karar kılarız: Kadın erkekten, erkek kadından ayrılamaz. Bu iki vücûd yekdiğerinin tamamıdır. Bunlar fıtraten birbirini sevmek için yaratılmışlardır. Bunun gâyesi de idâme-i nesildir. Binaenaleyh bunların yekdiğerine birleşmemesi için ne yapılsa boştur. Aralarına istediğiniz kadar mâ'niler koyunuz. Yine bir fürce, bir vasıta bulup birleşeceklerdir. Şu halde işi gayr-ı tabiîlikten çıkarıp tabiî ve usûlî bir şekle sokmak evlâ değil midir? Tesettürden matlûb olan netice kadının her tarafını sıkı sıkı örtüp kendisini bir ucubeye çevirmek değildir. Maksad kendisinin muhâfaza-i iffetidir.

Acaba şu muhtelif nâmlarla yâd edilen setreler altında kadınlarımızın iffetlerinin tamamî-i muhafazası kâbil olunmuş mudur? Elbette değil. Hatta Hazret-i Ömer'in zamân-ı hilafetinde bizzat müşâvirleriyle mahdûmu fiil-i zinâyı irtikâb edip düçâr-ı mücâzât olmadı mı? Evâmir-i şer'iyye en ziyâde riâyet olunduğu bir zamanda bu gibi münasebetsiz haller vukûa gelirse, o zamanlardan uzaklaştıktan sonra neler husûle gelmez. Dedik ya, erkeğin kadını kovalaması fıtratı iktizâsındandır. Bunu tamamen men etmek kâbil değildir. Fakat bunu tahdid etmek ve bir tarz-ı makûle koymak kâbildir. Zaten gerek ilâhî ve gerek insânî, yapılan bütün kanunlar fenalıkları esâsından kal' etmek için değil, belki tahdid etmek için yapılmışlardır. Hatta cennet ile cehennemin eshâb-ı hilkati bu değil midir? Tesettürün ve adem-i ihtilatın muhafaza-i ismette belki faidesi olmuştur. Fakat bu faideye karşı zararlarımız ne kadar büyüktür! Evvelâ, kadınlarımızın hayat ve sıhhati tehâh olmaktadır; sâniyen, cahil kalmışlardır; sâlisen, ahlâken suver-i müteaddide tereddi etmişlerdir. Şu üç esash kusur ise bir milleti kökünden devirmeye kâfidir.

Kadınlarımız, usûl-i maişetleri ve tarz-ı içtimâîleri muktezâsı olmak üzere o kadar cahil kalmışlardı ki, bu cehâletin derecesini tarif etmek için kelime bulunamaz. Eğer bu fenalık yalnız nefislerine münhasır kalmış olsaydı, yine bunu en büyük felaket-i milliye addederdik. Bu fenalığın bir de çocuklarımıza sirâyet ettiğini nazar-ı dikkate alır isek felaketin bir o kadar daha büyüdüğünü görmüş oluruz.

Bugün inkırâz halinde bulunuyorken, yüzde doksan dokuz kadınlarımızın sözlerini fikirleri budur: "Canım ne olmuş Allah'ın takdiri böyle, peygamberimiz bile muhacir olmuş. Bu şeref bizim için az mıdır? Rumeli gittiyse Anadolu var, o da giderse Arabistan var; zaten evveli Şam âhiri Şam değil midir?" Kadınlardan hemen umûmu bu sûretle düşünen bir milletten ne hayır beklenir. Fi'l-hakika bu kadar koyu bir cehâletin sebebi yalnız tesettür değildir, fakat esbâb-ı mühimme meyânında dahildir. Zaten bir netice-i fikriye veya içtimâîye yalnız bir sebebden ileri gelmez. Bunlar daima muhtelif esbâb tahtında vücûda gelirler ve bi't-tabii bu âmillerin en büyüğü esbâbın da en büyüğü olur. Bir kadın okumaz ve görmezse evlâdına ne öğretebilir? Etfâlin mürebbi-i evveli valdeler olduğunu inkâr edecek bugün düşünmeye muktedir bir kafa var mıdır? Tesettür kadınlarımızı mahvettiği gibi, ahlâkî ve siyasi diğer iki büyük fenalığı da mevcut olmuştur ki, bu sonuncusu şimdiye kadar hiç kimsenin nazar-ı dikkatini celbetmemiştir.

Ahlâkî fenalık, mahbûb-perestliğin, livâtanın tevessü ve intişârıdır. Pek yakın zamanlara kadar, hamamlarımız gibi divânlarımızda da oğlanlardan, mahbûblardan geçilmezdi. İş o dereceye varmıştı ki, "Giremez fahişe divânımıza" diyecek kadar edebsizlik eden şairlerimiz görülmüştür. Nedim gibi en hassas şairlerimizin bile mevzûları, memdûhları genç delikanlılardı. Mühmel kalan kadınlık da sevicilik denilen âdet-i menfûreye o kadar germi vermişdir ki memleketimizde bunun musâbı olmayan şehir, kasaba, köy, mahalle kalmamıştır. Bu menfûr illetin saâdet-i aileyi ne derecede tahrib ettiği muhtâc-ı isbât değildir.

Siyasi fenalık, şimdiye kadar hiçbir yerde dikiş tutturamayışımızdır. Tesettür ve dolayısıyla anâsır ile ecnebiye adem-i ülfet ve ünsiyyet, bizi, istilâ ettiğimiz mahallerde bir yabancı gibi bulundurmuştur. Mağlub olur olmaz aklımıza gelen ilk iş hicret etmek olmuştur. Bu âdet bizde o kadar kökleşmiştir ki, ordumuzda ric'at emâreleri görülür görülmez yolları, ordunun ağırlıklarından evvel firârîlerin, muhâcirlerin arabaları işgal eder. Ailesinin hicret edeceğini zaten pekâlâ bilen nefer, muhitinden, toprağından ziyâde Fatma'sıyla öküzüne merbût olduğu için orduyu terk ettiği gibi ailesinin yanına şitâb eder.

Muhâcir kafileleri arasında ordunun ağırlığına me'mûr muhafız-ı efrâd gibi hareket eden binlerce efrad-ı askeriye bu son felaketimizde de görülmüştür. Binaenaleyh başka şahid ikâmesine lüzûm yoktur. Esasen bizim kabul ettiğimiz tarz-ı tesettür ne şer'idir ne tabiîdir. Zaten tabiî olmayan hiçbir şey din-i Ahmediye giremez ve girmemiştir. Binaenaleyh buna bir nihayet vermeli ve gayr-ı tabiî ve sunî işin içinden çıkmalı, bütün milel-i mütemeddinede olduğu gibi bizde de bir aile hayatı yaşamalı ve terakki etmelidir. Şuna buna adâvet-i husûsiyesinden dolayı bu gibi efkârı -mahzâ muhalefet etmiş olmak için- en ağır tâbirlerle tefsir edenler bizde yegâne kalmış olan ailenin mahvedilmesi lüzumunu ileri sürüyorlar. Aile! İşte bizde ebediyyen mevcut olmayan bir şey. Eğer aile ne sûretle olursa olsun bir araya getirilen kadınla erkeğin ve onlardan mütevellid birkaç çocutan ibaret bir heyet ise itiraf ederiz ki bizde aile vardır. Fakat şunu da söylemeye mecbûruz ki içtimâ halinde yaşayan bazı hayvanâtın bile teşkîl ettikleri aile esâsâtı bizimkilerden pek yüksektir. Çünkü onlar hiç olmazsa dişilerini görüyor ve intihâb ediyorlar. Bir ailenin esâsını kuran, yekdiğerini seven iki cismin ittihâdı değil midir?

Halbuki bizde iş büsbütün başka türlü cereyân ediyor. Yekdiğerini sevmek değil görmek bile nasib olmayan iki vücûd bir aile esasını teşkîl ediyor. Yani bizdeki aile esâsâtı mantıkî, hesâbî değil adeta -tabir hoş görülsün- kumarîdir; müsbet bir zar atmağa bağlıdır. Bunun içindir ki, bizde aile hayatının en tatlı zamanları erkeğin hırs ve hevesini, hayvanlığını uyuşturan birkaç aya mahsûstur. Ondan sonrası malûmdur. Bu netice ise pek tabiîdir. Bizim aile teşkilâtımız daima, o değersiz kaplara konmuş müstahzar gıdalardandır ki, insan o gıdayı yiyip karnını doyurduktan sonra kabını kaldırıp atar.

İşte bizim kadınlarımızın lâakall yüzde ellisi bu surette duçârı hakaret ve sefalet olmaktadır. Muhakkaktır ki, bunun en büyük sebebi tesettürdür. Bir keyfiyetin iyiliği fâidesinin çokluğuyla takdir edilir. Şimdi madem ki, tesettürün zararı fâidesine pek ziyâde galibdir. Binaenaleyh onu bir anane-i diniye ve milliye gibi muhafaza etmekte hiçbir mana' yoktur. İtiraf ederiz ki defaten yapılacak böyle bir inkılâb fenalığı mûcib olabilir. Onun için biz bu işi defaten bir irade-i halife ile yapmak fikrinde değiliz. İşi tatlısına bağlamak için muvâfık surette içtihad edilsin. Makâm-ı meşîhat işin içine burnunu sokmasın. Mesele kendi kendisine, asla hissedilmeden hallolunur gider. Ve bu sûrette bizde de hayat-ı tabiî başlamış olur. Bir kere şu vaziyet-i içtimâiye hâsıl olsun, anâsır ve akvâm-ı sâire ile ünsiyet ve ülfet arttırılsın kadınlar ta'lim ve terbiye edilsin; İslamın ne kadar süratle intişâr ve terakki edeceği derhal tezâhür edecektir. Zaten bizi geri bırakan bizim maksatsız taassubumuz, cahilâne muhafazakârlığımızdan başka bir şey midir? Muhafaza ettiğimiz ananelerden bari fezâil-i diniye ve kavmiye olsa insanın yüreği yanmazdı. Halbuki muhafaza ettiğimiz bizim değil Yahudiliğin ananâtıdır. Zavallı İslamiyet! Sen ulûma-yı cahile yüzünden böyle zelîl olacak mıydın?...

Bizim echelâne prensiplerimiz, şer'e katiyyen mutâbık olmayan ahkâmımızdır ki, kadınlarımızı bu kadar pest bir derekeye düşürmüştür. Dini taht-ı inhisâra almış olan softalık efkâr ve itikâdâtı kadınlarımızın hürriyetlerini değil, hakk-ı hayat hatta hakk-ı tenelfüslerini bile selbetmiştir [zorla alınıştır.] Kadınlarımız felaketlerine, softaların cehâlete yapıştıkları kadar, bütün kuvvetleriyle o mertebe sarılmışlardır ki, kendilerini bu derece-i pestîden çekip çıkarmak için cebir ve şiddet irâesine bile lüzûm hasıl olacak gibidir.

Yarabbi bu ne kadar körlüktür!..

Manâsız bir kıskançlık kadını ve kadınlığı asla mütâlaa edememek kadınlarımızı şer'-i mübîn-i Ahmedi'nin bahş ve ihsân değil, bihakkın red ve iâde eylediği hukûkundan bile istifâde ettirmemiştir, dinin muhafızları, şer'in müfessirleri buna da mâni olmuşlardır. Ne dalâlet; ne isyân!

Mamâfih bu artık devam edemez. Buna bir nihayet vermek zamanı gelmiştir. Hali hazır ailî usûl teşkilâtımız, şimdiki tarz-ı hayât-ı içtimâîmiz ahlâkımızı, ırkımızı ve dolayısıyla mevcûdiyet-i siyâsiyemizi kemiriyor, mahvediyor. Bu Türklük için de İslam için de mazırdır. Korkulan netice fuhuşun artması değil midir? İhtimal ki mevcut olan fuhşiyât bir derece daha kabaracaktır. Bu bir zarardır; fakat buna mukâbil kazanacağımız -bine bin nisbetinde- pek ziyâdedir. Evvelâ delikanlılarımızın birçoğunu kadınlık vazifesi ifâ etmekten kurtaracağız. Saniyen, memlekette tezâyüd edecek birkaç bin fahişeye mukâbil milyonlarca namuslu ve namusuyla beraber âlim ve fâzıl bir vatanperver valide; aile muhibbi ve müdiresi bir refika kazanacağız.

Bu tesir ile memleketin sanayi-i cesîme ve sanayi-i nefîseye ait kazanacağı zekâ ve istidâdı da hiçbir zaman mevzû-i bahs etmekten sarf-ı nazar etmeyiz. Haydi softa efendiler biraz cesûr olunuz. Mesele sizi korkuttuğu kadar mahûf değildir.

Fotoğraflar: Cengiz Kahraman arşivi

"MİLLET GARBİLEŞMEKLE DEĞİL, DİN-İ MÜBİN-İ İSLÂMA SARILMAK SÛRETİYLE MEVCÛDİYETİNİ KURTARDI"

Kâzım Karabekir Paşa ve İslamiyet

Çevrimyazı
NEVİN YURDSEVER ATEŞ

Yakın tarihimizin önemli, bir o kadar da ilginç isimlerinden biri olan Kâzım Karabekir 1919 başlarında ayrıldığı İstanbul'a 1923 Kasımında ilk kez geldiği zaman başta basın olmak üzere yoğun bir ilgiyle karşılaşır.

Kâzım Karabekir Paşa'yla İstanbul'da, 11 Kasım 1923 tarihinde yapılan bir röportajı daha önce yayınlamıştım.[1] Şimdi de, bu röportajdan bir hafta sonra, 17 Kasım 1923 tarihinde *İkdam* gazetesinde yayımlanan bir konuşmasını sunmak istiyorum. Metinde de göreceğiniz gibi bu konuşmayı, Dârülfünun Hukuk Fakültesi'nin mezunları için Galatasaray Lisesi salonunda yapmıştır.

Kâzım Karabekir Paşa'nın dürüst yapısına karşın tutucu zihniyetinin bir ölçüde sergilendiği bu konuşmada, kurtuluşu "Batılılaşma"da değil, daha ziyade "İslamiyet"te bulması, diğer nedenlerin yanı sıra, Mustafa Kemal'le yollarının ayrılması konusunda bize ipuçları vermektedir.

1. Nevin Yurdsever Ateş, "Kâzım Karabekir ve Çeşitli Görüşleri", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, 46. cilt, 38/13-93, İstanbul, 1996, s. 267-271.

KÂZIM KARABEKİR PAŞA HUKUKÇULAR ARASINDA

Kâzım Karabekir Paşa: "Millet Garbileşmekle değil, din-i mübin-i İslâma sarılmak sûretiyle mevcudiyetini kurtardı" diyor.

Paşa, iktisâdiyatımızın teâlisi için düşündüklerini izah ediyor.

Dün Dârülfünun Hukuk Fakültesi'nin bu seneki mezunları şerefine Galatasaray Lisesi salonunda bir musâhabe icra edilmiştir.

Musâhabe ve çay ziyafetine Ermenistan fâtihi Kâzım Karabekir Paşa sûret-i mahsûsada davet edilmiş ve müşârûnileyh tam saat iki buçukta Erkân-ı Harbiye Reisi ve yâverleriyle Galatasaray Lisesi'ne teşrif etmiştir. Lisenin salonu Dârülfünun müderris ve muallimleri ve talebelerle lebâlep dolmuştu. Paşa salondan içeri girince, gençliğin hâr ve samimi tezâhürâtıyla, alkışlarla karşılandı ve tahsîs edilen koltuğa oturtuldu.

Hukuk Fakültesi talebesinden Tahsin Efendi kürsüye gelerek hâzirûna Hukuk talebesi nâmına teşekkür etti.

Kısa bir nutukla, milletin geçirdiği felâketten ve bu esnalarda Hukuk talebesinin ve münevver gençlerin hissettiği ıstırâbâttan ve büyük zaferimizden bahsetti ve mezun arkadaşlarına mücadele-i hayat sahasında muvaffakiyetler temennî etti. Müteâkiben mezunîn nâmına Şükrü Efendi bazı temennîyatta bulundu ve dua etti. Bundan sonra Kâzım Karabekir Paşa alkışlar arasında kürsüye geldi ve âtîdeki nutku îrad etti:

"Pek muhterem bir huzurda söz söylemekten ziyade feyz aldığımdan dolayı müftehirim.

Muhterem müderris beyler, muhterem hanımlar ve beyler, Dârülfünun milletin dimağıdır. Dârülfünun öyle mukaddes bir ışık menbaıdır ki karanlıklar içinde nereye gideceğini şaşıran bu milleti nûr ile tenvîr edecek ve bu millete yol gösterecektir. 324 senesinde sinn-i reşîde vâsıl olduğunu isabet ederek meşrûtiyeti alan milletimizi arkasında müthiş bir uçurum saklayan bir felâket tehdit ediyordu. On beş sene geçmeden Dârülfünun'dan yetişen gençlerin vatana verdiği şuledir ki, iğfâl edilerek elinden silahı alınan milleti ittihâda sevk etti.

İttihâdtan bir kuvvet doğdu ve

düşmanın savletlerine göğüs gerdi ve bu günü idrâk ettirdi. Millet kızgın ve âteşin çemberini kırdı.

Fakat efendiler, verilen ziyânın kuvveti ve rengi her yerde bir olmalıdır. Her milletin dârülfünunları var. Her dârülfünun kendi milletini tenvîr ve irşâd ediyor.

İstilâ orduları görününce kuvvetini âleme göstermiş olan Türk milleti, kazmasına ve sapanına sarılarak hürriyetini vermedi ve memleketinde efendi olarak yaşamaya kesb-i istihkak etti.

Fakat bu kâfi değildir. Orduların, askerlerin savurduğu kılınçlar, ancak harb zamanına muhtas olarak geçti. Avrupa ortalarına kadar savurduğumuz kılınçların bugün yalnız tarihte bir aksi kalmıştır. Şu halde bu vatanın en mühim ihtiyacı iktisadî sahada terakkî ve înkişafdır. En âlimimizden en cahilimize, beşiktekilerimizden en ihtiyarlarımıza kadar bütün millet iktisâdî sahada birleşmeli ve teşrik-i mesâi etmelidir. İsti'mal ettiğimiz her şey Avrupa malıdır. Bu hal memlekette elim tahribat yapıyor.

Senelerce gâfilâne milletin kuvveti israf edildi. Bugün bütün fikirlerin ve bütün sa'yların millî iktisat etrafında birleşmesi elzemdir. Pek mühim addettiğim bir nokta daha var ki bunu da teşrih ve îzah etmekliğime müsaadenizi rica ederim.

Hâriçte tab' edilmiş, sarı kaplı kitaplar halkın ve münevverânın dimağlarını zehirliyor. Vahim âkıbetler tevlîd ediyor. Halkla münevverân arasında müdhiş ve felâket-âlûd bir uçurum açıyor. Avrupa'da tahsil eden bir kısım münevverâmınız Anadolu'nun muhtelif mevâkiine geliyorlar ve tabii burada refah, saadet ve servet hususunda tam bir hiçlik görüyorlar. Ve dudak büküyorlar. Halkımızı Avrupa'ya benzetebilmek için mutlaka Garplılaşmağı tavsiye ediyorlar.

Efendiler, halkımız açtır, iş ve servetten mahrumdur. Garplılaşmakla halkın karnı doymaz. Garplılaşmakla iş ve servet te'min edilmez.

Halka ve millete -o millete ki cihanı altüst eden pek muazzam bir mücadeleden galip çıkmıştır- Refah, saadet ve servet te'min etmek için onun parasını harice kaçırmamağa çalışacağımız yerde zavallı milleti büsbütün uçuruma atacak muzır telkinatta bulunuyoruz: Garplılaşalım! diyoruz.

Garplılaşmağa heveskâr birkaç münevverin menfî istikamete gitmeleri, diğer gençlerimizin mesâisini ikâmete uğratacak esbâb hazırlıyor.

Efendiler,

Millet Garplılaşmakla değil, ancak dîn-i mübîn-i İslâma sarılmak süretiyle mevcudiyetini kurtarmıştır. (Sürekli alkışlar) Türk oğlunu herşeyden tecrîd edersenîz dîn-i mübîn-i İslâmdan başka istinâd edecek yeri yoktur. Efendiler, millet her türlü mahrumiyet içinde ümitsiz bir mücadeleye niçin atılmıştı? Evvelâ tahkir edilen mukaddes dînî ilâ etmek, sâniyen haysiyetini kurtarmak ve düşman ayağı altında inleyen aksâm-ı vatanı tahlis etmek için değil mi? Mukaddesât-ı milliye ve diniyemize edilen hakareti iade ettik. Emsalsiz fedakârlığa katlandık. Buna Garplılaşmakla değil dinimize sarılmakla muvaffak olduk.

Türk adaletinin timsalı mücessemidir. Vaktiyle adaleti şimdi çok heves ettiğimiz Garp medeniyetini Türk tesis etmiş, hak ve adlin bütün kanunlarını eline almış ve tatbik etmişken Avrupa zulüm içinde inliyordu. Bu parlak günlerden sonra maalesef devr-i inhitâtımız başlamış ve mel'un bir istibdâd memleketi mahv ve harab etmiştir.

Bu memleket istibdâd altında inlerken Avrupa çalıştı. Türkün medeniyetini ve adaletini kendisine mâl etti. Burada Türkü kızgın ve kuvvetli bir çekice benzetebilirim. Türk, kızgın ve kuvvetli bir çekiç olarak bütün âlemi döğe döğe bugünkü derece-i medeniyet ve adalete îsal etti. Fakat bu adalet çekici Avrupa'nın eline geçince Türk'e zâlim darbeler indirdi. Bu darbeleri medeniyetçi ve insaniyetçi geçinen milletler vaktiyle Türkün elindeki adalet düsturları gibi bir düstur indirmediler.

Kırım Muharebesinden sonra da Garplılaşmak cereyanları belirmişti. O zaman bahar feyzi saçmak için evvelâ müstebid bir idareden kurtulmak lâzımdı.

O zaman Garpçılık taslakları, müstebid bir idareyi derhal yıkmak dururken evlerine frenk mürebbiyeleri almak suretiyle Garplı olacaklarını zannetmişlerdir. Netice ne oldu cümlemizin ma'lûmudur.

Bu esnalarda, biz Garpçılıkla iştigal ederken, Garplılaşmağa çalışırken Avrupa hummalı bir faaliyetle iktisât sahasında çalıştı. Şirketler teşkil etti. İktisâdiyâtım înkişaf ettirdi, bu înkişaf tevsi' etti. Ve müstevlî bir şekil aldı. Memleketimizin mahvına yürüdü.

Neticede biz Garplılaşmakla uğraşırken, Garp mükâfaten boynumuza kapitülasyon denilen bir zincir ördü.

Adaleti memlekette istikrar ettirmek, mütefekkir ve hakiki vatanperver insanları memlekette hâkim kılmak lazımdır. Ancak bu sayede Türkün harp zamanında pek kuvvetli olan kollarından medeniyet, sulh ve iktisât sahasında da istifade etmek kâbil olacaktır.

Dârülfünun Avrupa'nın terakkiyâtını tetkik ederek millete doğru yolu gösterecek ve feyz aşılıyacaktır. Biz askerlerin vazifesi, sizlerin göstereceğiniz bu rehakâr yolda düşmanlara göğüs germek, millete siper olmaktır.

Memleketimizi saadete isâl edecek yeni gayeleri memlekette hâkim kılacak, nur ve irfan kuvvetlerini ve her türlü adaleti memlekete sokacak sizin dimağınız ve düşüncelerinizdir.

Memleketimin saadet ve selâmeti ve dîn-i mübîn-i İslâm uğrunda vücûdiyeti mahv etmek, herhangi bir felâket anında sizi, takdis ettiğim münevver gençliği mesut görerek terk-i hayat etmek en birinci hedefim ve gayemdir."

Nutkun hitâmını müteâkip sürekli alkışlar ve yaşa nidâları salonu çınlattı. Biraz istirahâti müteâkip Hukuk'tan Binbaşı Şemsi Bey bir monolog verdi ve güzel fıkralarla hâzirûnu güldürdü. Şemsi Bey'in bilhassa bir avukat hanımın mahkemedeki müdafaasını taklid ederek Hukuk Fakültesi'ne hanımların alınmamasını fikrince daha muvafık olacağı neticesine varması herkesi güldürdü.

Şark Mûsikî Cemiyeti âzalarından mürekkeb bir hey'et alaturka ve alafranga lâtif havalar terennüm etti, mütekâkiben Paşa'ya çay ikram edilerek musâhabeye nihayet verildi.

Hukuk Fakültesi'nden bu sene yirmi dört efendi me'zun olmuştur. Fakültede musâhabenin tertibine memur edilen talebe efendiler bu hususta biraz tecrübesiz olduklarından musâhabe kısmen intizamdan mahrum bir halde cereyan etti.

Bununla beraber Galatasaray salonu vatanperver gençliğin samimi tezâhürâtına sahne oldu, ki son senelere kadar hayat-ı ma'arifimizde böyle samimi ve ilmî ictimâ'lar ender vuku' bulduğundan şâyân'ı takdirdir.

İkdam, 17 Teşrinisânî 1339
(17 Kasım 1923)

TEK PARTİ DÖNEMİNDE

Aydın'ın Sosyo-Kültürel Yaşamında Halkevi'nin Yeri

BİLGİN ÇELİK
Dokuz Eylül Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap
Tarihi Enstitüsü

Bu çalışma, 1996 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde hazırlamış olduğum "Cumhuriyet Döneminde Aydın'ın Sosyo-Ekonomik, Kültürel Yapısı (1923-1950)" adlı yayımlanmamış yüksek lisans tezimdeki Halkevi bölümünün genişletilmiş biçimidir.

Halkevleri ile ilgili Türkiye'de çeşitli çalışmalar yapılmış olup, bu çalışmaların bir kısmı genel olarak Halkevlerini ele alırken, bir kısmı da yerel tarihçilik açısından konuyu değerlendirmiştir.[1] Bu çalışma, kurulan ilk Halkevleri arasında bulunan Aydın Halkevi'nin tek parti dönemindeki çalışmalarını, sosyal ve kültürel etkinliklerini, halkı bilinçlendirme konusundaki çabalarını, büyük bir heyecan ve coşku ile kurulan Halkevinin, zamanla etkinliğini kaybetmesinin bazı nedenlerini de ortaya koymayı amaçlamıştır. Aydın Halkevi'nin çıkardığı *Halkevi Broşürü*, Aydın'da çıkan *Akış* ve *Kültür* dergilerinin Şubat 1942 sayıları - Halkevinin 10 yıllık çalışmalarını değerlendirmişlerdir- bu çalışmaya temel oluşturmuştur.

Türkiye'de 1931 tarihinde dönemin iç ve dış gelişmeleri göz önüne alınarak CHP'nin 3. Büyük Kongresi'nde tek parti yönetiminin pekiştirilmesi yolunda adımlar atılmıştır. Bu dönemde CHP dışındaki örgütlerin etkinliği sona erdirilmiş; Türk Ocakları, Mason Locaları, Türk Kadın Birliği gibi örgütler kapatılarak malvarlıkları CHP'ye devredilmiştir.[2] Türk Ocakları'nın yerini "yeni toplumsal koşullara uygun; ideolojisi partiyle/Kemalizm'le tamamıyla örtüşen ; denetimi ve kontrolü sorunsuz bir kuruluş olan Halkevleri aldı."[3]

Aydın'da Türk Ocağı'nın kapanmasından önce Aydın'ı ziyaret eden *Yanık Yurt* gazetesinin bir muhabiri, Aydın Türk Ocağı ile ilgili gözlemini açıklarken ilginç noktalara değiniyor. Ocak yönetim kurulunun Hamdullah Suphi'ye kadar jurnal edildiğini belirten muhabir, bazı ocak üyelerinin de "...Ocağa kadın gelebilir mi? diyebilecek kadar basit düşünen insanlar" olduğuna dikkat çektikten sonra "ocağa hanımlarımız elbette gelebilirler. Ocakta pekala kahve de içilir, çay da, bira da"[4] diyerek yorumunu aktarmaktadır. 1925 tarihinden aktarılan bu kesit dönemin ilginç bir bakış açısını yansıtmaktadır. 3 Şubat 1931'de Aydın'a ilk kez gelen Atatürk'ün Türk Ocağı'ndaki gözlemleri de Türk Ocakları'nın işlevlerini yerine getirmediklerini ve halkı aydınlatma konusunda yeterli çabayı göstermediklerini ortaya koymuştur. Atatürk, Aydın Türk Ocağı idare heyeti ile tanıştıktan sonra Ocak başkanı Feyzi (Germen) Bey'e Aydın ile ilgili sorular yöneltmiş; fakat kesin yanıtlar alamamıştır. Örneğin "Aydın'ın nüfusu ne kadardır? Bunun ne kadarı şehirlerde ne kadarı köylerde; buralardaki faaliyetiniz hangi sahalardadır?" Bu tür sorularla karşılaşacağını tahmin etmeyen Ocak başkanı, tahmini ve gelişigüzel bazı rakamlar verip, tutturamayınca Atatürk buna sinirlenmiş ve sorularına devam etmiştir; "Sıhhi, harsi, içtimai ve zirai alanda köylüyü aydınlatmak için programlanmış çalışmalarınız var mı?" Ocak başkanının bu soruya, "Paşam harcırahımız ve vasıtamız olmadığı için köylere gidemiyoruz" şeklinde yanıt vermesi üzerine Atatürk; "Siz gidemiyorsunuz ama, bir sürü yobaz ayağına çarığını çektiği gibi sırtında torbasıyla karanfil yağı vesaire satacağım diye inkılabı köstekleyen yayınlarla köyleri adım adım dolaşmaktadır. Sizin ise bu uğurda en küçük bir tedbiriniz ve hareketiniz yok"[5] şeklinde tepki göstermiştir.

Bu sözlerle Menemen Olayı'na da atıfta bulunan Atatürk, Aydın gezisi ile Türk Ocakları'nın halkı aydınlatmakta ne kadar zayıf ve yetersiz kaldıklarını kendi gözlemleri ile daha iyi anlamıştır. İttihat ve Terakki'nin kültürel kuruluşları olan Türk Ocakları'nın, Serbest Fırka'yı

Aydın Halkevi binası.

***Halkevliler köylüler arasında.* *Cumhuriyetin 15. Yılında Aydın*, CHP Basımevi, Afyon, 1933.**

desteklemeleri, siyasi etkinlik kazanma çabaları, Cumhuriyet rejiminin temel niteliklerine yeterince sahip çıkmamaları, İtalya'daki örgütlenmeden etkilenmeleri ve CHP yöneticilerinin, Türk Ocakları'nın bulunduğu yerlerde partinin örgütlenme sorunları yaşadığını belirtmeleri,[6] partinin kendi kültürel örgütlenmesini sağlaması gerektiğini ortaya koymuştur. Halkevlerinin kurulmasına, bu gelişmelerin sonucunda karar verilmiştir.

İnönü, Halkevlerinin birinci yıldönümünde yapmış olduğu konuşmada, Halkevleri kurulurken kendisinden beklenen işlevi şöyle açıklamaktadır:

> Halkevleri, CHF'nın kendi prensiplerinin ne olduğunu ve bu prensiplerinin memlekette nasıl tatbik edildiğini her gün halkımıza söylemek için de başlı başına bir merkezdir. CHF'nın prensiplerini her gün söylemek, nasıl tatbik edildiğinden her gün malumat vermek lazımdır... Halkevleri fikir olarak ve müessese olarak mesuliyet mevkiinde bulunan siyasi partimizin, bütün özünü, varlığını halkın geniş tabakalara anlatması ve sevdirmesi için mühim bir merkezdir... Halkevleri vakit vakit siyasi icraatımızdan dahi vatandaşlarımıza açık alınla, temiz yürekle hesap vereceğimiz bir yer olacaktır.[7]

Bu açıklamadan sonra Yetkin, Halkevlerinin işlevi hakkında şu yorumu yapmaktadır;

> Bu aşamada ortaya çıkan gerçek varlıkları sona eren dernek ve kuruluşlar yerine CHF iktidarınca Halkevlerinin geçirilmiş bulunduğu ve siyasal açıdan Halkevlerinin bu partinin ilkelerini ve uygulamalarını kitlelere benimsetmek ve toplumu istenilen biçimde yönlendirmek işlevini üstlenmiş olduğudur.[8]

Anıl Çeçen, Halkevlerinin kuruluş nedenlerinden birinin de Dünya Ekonomik Bunalımı olduğuna dikkat çektikten sonra şu yoruma yer vermekte:

> Ekonomik sarsıntının ülke çapında büyük tartışmalar yaratmasından çekinen yönetim tam bu sırada yeni bir heyecanı yaşatmak ve devlet halk arasındaki kopukluğu gidermek üzere Halkevlerinin kuruluşunu gerçekleştirdi...Halkevleri halk kültürünün aydınlar tarafından araştırılıp öğrenilmesi işlevini görmekle beraber Kemalist kadronun halkçı ve ulusçu ideolojisinin Anadolu'ya yayılmasının kitle örgütleri oldular.[9]

Halkevleri, 19 Şubat 1932'de 14 ilde resmen açılmıştır. Açılan ilk Halkevleri arasında Aydın Halkevi de vardır. Aydın Halkevi'nin açılışında CHP Aydın milletvekili Adnan (Menderes) Bey bir konuşma yapmış ve Halkevlerinin önemini belirtmiştir:

> Halkevleri cemiyeti ve milleti yükseltmek için cem'i mesainin toplandığı çatı olacaktır...Bu teşekküle çok büyük ihtiyaç vardır. Çünkü dini ve siyasi sultanın tahakkümünü yıkmakla terakki manialarını yok eden inkılabımız, Halkevleri ile medeniyet ve yükselme yolundaki zaferlerini tamamlayacaktır... Memleketin en uzak köşesindeki bir istidadı merkeze tanıtmak, ilerleme imkanı ve fırsatlarını onun ayağına götürmek vazifemizdir ve bunu Halkevleri yapacaktır.[10]

Aydın[11] gazetesi yazarlarından Enver Demiray 1939 yılında Halkevlerini şöyle değerlendiriyor:

> Halkevlerimiz; demokrasimizin açık ve pürüzsüz bir ifadesidir ki, içtimai inkılap derslerimizde de bugün baş muallimlik vazifesini görmektedir. Ve bu baş muallim; mensuplarını, içtimai hayatımızın yararlı unsurları haline getirmekle de vazifesini yapmakta ve yaymaktadır. Halkevlerimiz yurttaşlara, görücü, düşünücü, top-

lanıcı olmak kabiliyetini vermekle de siyasi hayatımıza en kudretli içtimai bir zemin hazırlamaktadır.[12]

Aydın Halkevleri'nin açılışından sonra 4 Mart'a kadar Halkevi işlerini, partinin idare heyeti başkanı Adnan Menderes yürütmüş, bu tarihte yapılan seçim sonucunda Halkevi başkanlığına parti idare heyetinden Dr. Mukadder Bey seçilmiştir.[13] 10 Mart'a kadar teşkilatını tamamlamakla uğraşan Halkevi, 11 Mart'ta o güne kadar kaydolan bütün üyelerin katılımıyla Halkevi şube komitalarının seçimini yapmıştır. Bu seçim sonucunda sekiz şube kurulmuş, dokuzuncu şube olan Müze ve Sergiler Şubesinin kayıtlı üyesi tamamlanmadığı için daha sonraya bırakılmıştır. Aydın Halkevi-'nin ilk yönetim kurulu şu isimlerden oluşmuştur: Hulusi Erdoğan (Tarih, Dil ve Edebiyat), Şevki Niyazi (Güzel Sanatlar), Hüseyin Avni (Temsil), Danyal Bey (Spor), Dr. Nafiz (İçtimai Yardım), Fakir Bey (Halk Dershaneleri ve Kurslar), Asaf Kenan (Kütüphane ve Neşriyat), Etem Ruhi (Köycüler Şubesi).

Kısa bir zaman içinde bütün şubeler çalışma programlarını yaparak Halkevi idare heyetine tasdik ettirdiler. Bu arada ev bütçesi de yapılmış ve vilayet fırka idare heyetince tasdik edilmiştir.[14]

Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi, Halkevinin en etkin şubelerinden biri olarak dikkat çekmektedir. Şube 19 Mayıs gün ve gecesini Gazi Günü ve Gazi Gecesi, 23 Aralık gününü de Kubilay'ı anma töreni olarak programına almış, ortaokulda bir Gazi köşesi yapılmıştır. Şube 1942 yılına kadarki 10 yıllık çalışmalarında değişik konularda 549 konferans vermiş ve bu konferanslara beş binden fazla kişi gelmiştir.[15] Şubenin tarih bölümünün çalışmaları şunlardır: Aydın'a gelen seyyahlara Tral Harabeleri hakkında rehberler dağıtılmış, yörenin tarihine ışık tutacak belgeler toplanmış, dikkat çeken mezar taşları tespit edilmiş ve korunmaya alınmıştır. Bütün tarih kongrelerinin zabıtları getirilmiştir. Ayrıca il içindeki harabelerin fotoğrafları çekilmiş ve albümleri hazırlanmıştır. Milli tarih ile ilgili dersler hazırlanmış ve öğretmenler tarafından düzenli olarak verilmiştir. Efes, Milet, Didim, Nisa harabelerine geziler düzenlenmiş, il içindeki tarihi eserlerin kimlere ait oldukları araştırılmış, Antropoloji Enstitüsü'ne çevrenin antropolojik yapısı hakkında bilgi verilmiştir. Aydın'da mevcut eski camilerin inşa tarihleri, mimari tarzları ve mimarları hakkında bilgi toplanmıştır. Hulusi Erdoğan ve Asaf Gökbel-Hikmet Şölen'in Aydın ve çevresi ile ilgili yazdıkları tarihi eserler bastırılmıştır.

Aydın tarihi ile ilgili çalışmaya başlandığını *Anadolu* gazetesi şöyle haber vermekte: "Halkevi Dil ve Edebiyat Şubesi birkaç ay evvel Milli Aydın Lehçesi hakkında tetkikat icrasını kararlaştırarak bunun için kaza, nahiye hatta köy muallimlerine tamimler yapmıştır. Bundan maada bir de Aydın tarihi yazmayı tasarlamış ve bütün Halkevlerinden fikir ve mütealalar sormuştur."[16] Bu eser 1936 yılında tamamlanıp bastırılmıştır.

Edebiyat bölümüne gelince, öncelikle edebiyat ile ilgili eserlerin listesi hazırlanmış ve 10 yıllık süre içinde bu kitaplar Halkevi Kütüphanesi'ne kazandırılmıştır. *Aydın* gazetesinde edebiyat sayfası açılarak gençlere fırsatlar sunulmuş, gençler arasında yazı yarışmaları düzenlenmiş ve ödüller verilmek sureti ile teşvik edilmişlerdir. Asaf Gökbel ve Kemal Özkaynak'ın Aydın şairleri ile ilgili eserleri yayımlanmıştır. Aydın'da yetişen halk şairleri hakkında bilgi toplanmış Halkiyat Derleme Dersleri düzenlenmiş, il içinde bilinen mani, türkü ve koşmalar toplanmıştır. Edebiyat geceleri düzenlenmiş, birçok şairin eserleri ve dönemleri hakkında konuşmalar yapılmıştır.[17] Derleme heyetinin yaptığı çalışmalar sonucunda *Halkiyat Derleme Kılavuzu* adlı eser hazırlanmış ve 1938 yılında Aydın'da basılmıştır.

Dil bölümü dilin sadeleştirilmesi yönündeki çalışmalara yardımcı olmak üzere "...mahalli halk lehçesinde kullanılan öz Türkçe kelimelerin asıllarını araştırarak dilimizi parazitlerden temizlemeye ve yabancı dillerin istilasından kurtarmaya ve milli harsın inkişafına hizmet ediyor ve bu maksatla halkı tenvir edici konferanslar"[18] vermiştir. Dil anketleri hazırlanarak vilayet çevresine dağıtılmış, bunlar toplanarak Dil Kurumuna sunulmuştur. Vilayetçe teşkil edilen söz derleme heyeti ile işbirliği yapılmış, perşembe geceleri toplanarak özdil ile konuşma denemeleri gerçekleştirilmiş, bu denemeler *Aydın* gazetesinde düzenli olarak yayımlanmıştır. Sentaks çalışmalarında şube oldukça başarılı olmuş, bir heyet Karaçakal ve Harizem Türklerinin yaşadığı köylere giderek incelemelerde bulunmuş, topladıkları bilgileri Dil Kurumuna gönderen ilk Halkevi olmuştur.[19] Şubenin bu verimli çalışmaları nedeniyle tarih bölümü takdirname, dil bölümü de teşekkür almıştır.[20]

Güzel Sanatlar Şubesi, müzik kursları açmış, bu kurslarda yetişen gençler konserler vererek halka modern müzikten örnekler sunmuşlar ve bu müzik türüne sevgi ve ilginin artması sağlanmıştır. Şube, Aydın Halkevi bandosunu kurarak önemli başarı kazanmıştır.[21] Şubenin 10 yıllık çalışmaları *Akış* dergisinde şöyle aktarılmaktadır:

> Halkevimizin açıldığı 1932 yılı içinde piyano, keman, mandolin ve violensel kursları açılmış ve iki defa konser vermek sureti ile halkımızın musiki zevk ve ihtiyacına cevap vermeye çalışmıştır. Aynı sene zarfında 32 kişilik bir bando heyeti teşkil edilmiş ve bandocular arasından bir caz heyeti meydana getirilmiştir. 1933 yılında kurslara devam edilmiş, Halkevinin açılma yıldönümü ve Mimar Sinan Gecesi münasebeti ile yapılan toplantılarda konserler verilmiş ve klasik parçalar çalınmak sureti ile dinleyicilerin takdir ve tahsinleri kazanılmıştır... 1934 yılı içinde açılan müzik kurslarında 26 keman, piyano, 23 mandolin dersi verilmiş ve bu derslere 639 talebe iştirak etmiştir... 1935 yılı içinde şubemiz tarafından açılan keman, mandolin ve piyano dersleri diğer senelerde olduğu gibi hareketle devam etmiş ve iyi alaka

Halkevi oyuncuları Mete piyesinde.
***Cumhuriyetin 15. Yılında Aydın*, CHP Basımevi, Afyon, 1933.**

***Çoban* piyesi oyuncuları.**
Mustafa Kenan Özkan, *Aydın İlinde Cumhuriyetin Onuncu Yıl Kutlamaları Onuncu Yıl Anıtları*, Aydın, 1999.

görmüştür. Bandomuz 1-7-1935 tarihinde Kuşadasına giderek orada yapılan törende hazır bulunmuş Kuşadası ve Selçuk'ta konserler verdikleri gibi Nazilli Basma Fabrikası'nın temel atma merasiminde de bulunarak gece ve gündüz eğlencelerine iştirak eylemiştir... Caz heyetimiz ise memlekette yapılan eğlence ve baloların müzik ihtiyacını karşılamıştır. 1936 yılı zarfında 40 keman, 21 mandolin, 42 piyano dersi verilmiştir... Şubemiz bu sene içinde piyano kursundan yetişen bir gencin Ankara musiki muallim mektebine yerleşmesi için maddi yardımda bulunmuştur.[22]

Aynı yazıda şubenin, 1937'de birkaç enstruman daha alarak caz heyetini geliştirdiği, bando öğrencilerine kıyafet yaptırdığı, bu dönemde açtığı müzik kurslarında 164 derste 1776 öğrenciye müzik eğitimi verdiği, 1938 yılında bandonun temsil komitesi ile birlikte civar ilçe ve nahiyelere gittiği ve konserler verdiği, 1939-41 döneminde de kurs ve konserlere devam edildiği, ayrıca fotoğraf ve resim sergisi açtığı belirtilmektedir.

Temsil şubesi, ilk temsilini Sa'nat Mektebi bahçesinde vermiş, *Akın* adlı piyes Aydın'da büyük ilgi görmüş ve birkaç kez tekrarlanmıştır. *Akış* dergisinde *Akın* piyesi hakkında "Akının Aydında bıraktığı tesir yıllarca unutulmadı. Aynı piyes Söke ve Nazillide de oynandı, oralarda da çok rağbet gördü"[23] denilmektedir. Bu oyundan sonra *Mete*, *Özyurt*, *Kahraman* piyesleri de sahneye konmuştur. *Ant* gazetesi *Mete* piyesi hakkında "Temsil değil bütün bir Türk tarihidir"[24] yorumunu yapmaktadır. Yazıda oyunun Park Sinemasında oynandığı ve büyük ilgi gördüğü belirtilmektedir. Aynı gazete Nazilli'de oynanan *Çoban* piyesi için de şu bilgiyi veriyor: "...Yüzlerce kadın erkek erkenden Halkevi tiyatro binasında yer almış... Şehrimizde Halkevimiz tarafından ilk defa sahnelenen bu piyes bir şaheserdi. Türklüğü ve Türklüğün asil ruhunu canlandırıyor..."[25]

Aydın Halkevi Broşürü'nde temsil şubesine duyulan ilgi ve şubenin sahne sorunu şöyle dile getiriliyor:

> Çok kısa bir zaman içinde Halkevi temsilleri; mülhakatın da alakasını uyandırmaktan geri kalmadı. Vukubulan davetler üzerine Bozdoğan, Nazilli, Söke kazaları ile Yenipazar nahiyesine gidilerek temsiller verildi. Yersizlik ve dekor noksanlığı yüzünden verilen temsiller, Halkevine hem pahalıya mal oluyor ve hem de amatör heyetinin san'atkar ruhunu tatmin edemiyordu.[26]

Sahne sorununu çözmek amacıyla Halkevi bütçesinden önemli bir miktar ayrılarak bu dönemde yarım kalmış olan sinema binasının tamamlanması için çalışmalara başlanmış, öncelikle sahne ve dekorları ile balkonun beton kısımları ve zemin döşemesi yapılmıştır. Broşürde "Büyük Cumhuriyet Bayramında (*Mavi Yıldırım*, *Çoban*) piyesleri Halkevinin kendi binasında ve zengin bir dekor içinde temsil edilecektir"[27] şeklinde bir bilgi verilmektedir. Adı geçen piyesler Cumhuriyet Bayramı'nda oynanmış ve büyük ilgi görmüştür. *Ant* gazetesi *Mavi Yıldırım* piyesi ile ilgili şu haberi veriyor; "Onuncu Cumhuriyet bayramında Halkevimiz temsil salonunda, temsil şubesi tarafından çok parlak bir surette temsil olunan (Mavi Yıldırım) piyesi bütün Aydın halkını hayranlıklar içerisinde bırakmıştır..."[28] *Akış* dergisi, yukarıda adı geçen piyeslerden başka *Belkıs*, *Hissei Şayia*, *Gündoğuyor*, *Şeriatçesi* gibi piyeslerin isimlerini verirken,[29] *Kültür* dergisi de bu oyunların dışında *Akış* dergisinde adı geçmeyen *İkizler*, *Kavga Sonu*, *Ceza Kanunu*, *Taş Parçası*, *Canavar*, *Hasbahçe*, *Şerie Mahkemesi*, *Fermanlı Deli Hazretleri* ve Abdülhak Hamid gecesinde *Esperden* piyeslerinden bahsetmektedir.[30] Halkevi temsil kolunun 1942 sonrasında oynadığı oyunların bazıları da şunlardır: *Yapışkanlar* (1944 yılında Halkevlerinin yıldönümünde oynanmıştır), *İnsan Sarrafı* (Nisan 1944'te oynanmıştır).[31]

Spor şubesi, spor sahasını düzenlemiş, ihata duvarlarını yaptırmış, Aydın'da himayesi altına aldığı spor kuruluşları (Aydın Spor Kulübü, Avcılar Kulübü, Atlı Spor) ile civar kazalardaki spor kulüplerini federe etmiş ve Aydın'da bir Spor Mıntıka Merkezi'nin kurulmasını sağlamıştır.[32] 1935 faaliyet raporunda Spor Şubesinin iki sürek avı yaptığı, bir çaylı dans verdiği, bir güreş ve bir futbol maçı yaptığı, iki kulübü federe ettiği ve konferanslar verdiği belirtilmektedir.[33] *Ülkü* dergisinde Spor Şubesi ile ilgili şu haberler yer almakta:

Atıcılık kursu, açık hava talimleri devam etmiştir. Halkevinin temin ettiği fişenklerle her hafta iki gün yüzden fazla genç atıcılık talimleri yapmaktadır.[34]

Aydın Halkevinin çalışmaları fena değil. Evin kız ve erkek üyeleri arasında ve muhtelif mesafeler üzerinde tertip edilen sokak ve kır koşuları, bisiklet müsabakaları, avcılık kolunun sürek avları, köy gezileri, Tire ve Denizli sporcuları ile yapılan futbol ve atletizm müsabakaları iyidir. Bilhassa, bir subayımızın idaresi altında açılan ve 99 kişilik zengin bir kadrosu ile çalışan atıcılık kursu hakikaten güzel ve diğer bütün Halkevlerimize tavsiyeye değer bir harekettir.[35]

Sosyal Yardım Şubesinin kuruluş amacı, yoksul, kimsesiz ve muhtaçlara yardım etmektir. *Aydın Halkevi Broşürü*'nde bu şubenin çalışmaları hakkında şu bilgiler yer alıyor:

Fakir ve kimsesiz mektep talebelerini himayesine alan şube, mektepler himaye derneklerile de elbirliği yaparak 932 yılında ilk mekteplerde okuyan yüzden fazla fakir çocuğun ders sonuna kadar iaşesini temin etmiş ve orta mektepte okuyan fakir talebenin kitaplarını, iaşe masraflarını vermek suretiyle tahsillerini kolaylaştırmıştır. Bu yılda 200 İlk ve Orta mektep fakir talebenin iaşesini üstüne almış, kitap tedarikinden mahrum talebelerin kitaplarını ve kazalardan gelen kimsesiz talebenin gece yatısını temin etmiştir.[36]

Ayrıca bu şubeye yazılı doktorların iş yerlerine giderek işçilerin sağlık durumlarını kontrol ettikleri belirtilmektedir. Şube dilencilikle mücadele etmeyi kendisine görev bilmiş, çalışabilecek durumda olanlara iş bulmuş, çalışamayacak durumda olanlara da diğer yardım kurumları ile birlikte maddi katkıda bulunmuştur.[37]

Ant gazetesinde dilencilerle mücadele hakkında şu bilgiler verilmekte:

Dilencilerin belediye tarafından toplandırıldığını haber aldık. Bu takdire şayan teraatlardandır. Malül dilencilere de yardım faslından maaş vermekte olan belediyemiz bunlara vermekte olduğu maaşları fazlalaştırmaya karar vermiş olduğunu öğrendik.[38]

***Kahraman piyesi oyuncuları. Cumhuriyetin 15. Yılında Aydın*, CHP Basımevi, Afyon, 1933.**

***Mavi Yıldırım piyesi oyuncuları.* Aydın İl Kültür Müdürlüğü Arşivi**

Gazete bu çalışmalara değindikten sonra verilen yardımın yetersiz olduğuna ve serbest bırakılanların yeniden dilenmeye başladıklarına dikkat çekmektedir. Yine aynı gazetenin sonraki sayısında yardım şubesinin bu konu ile ilgili çalışmaları şöyle aktarılıyor:

Halkevi yardım şubesi dilenci ve malüllerle de alakadar olmaya başladı... Medeniyet güneşi altında yaşayan insaniyet dilenciliği kaldırmıştır. Malülleri sürünmekten kurtarmıştır... İşte şehrimiz Halkevi şubesi de alemi medeniyetin aldığı tedbirleri tetkik ediyor. Bunlara faideli işlerin hangi şekillerde tespit ve temin edildiğini araştırıyor.[39]

Aynı yazıda, Halkevi, Belediye ve Zabıta tarafından dilenci ve malüller hakkında bir toplantı yapılmasına karar verildiği ve toplantıdaki amacın Aydın'daki dilenci sayısını tespit etmek ve bunlara karşı alınacak tedbirler olduğu belirtilmektedir. Yapılan toplantının sonucunu yardım şubesi bir rapor halinde Halkevi yönetim kuruluna sunmuştur. *Ant* gazetesinde konu ile ilgili haberde "Yardım şubesinin dilencilik yapanlara, malüllere yardım için ittihaz ettiği mukarreratı havi rapor"un okunduğuna değinildikten sonra "Memlekette onbeş yirmiyi geçmeyen acezeye tahakkuk edecek vaziyetlerine göre yardım edilmek üzere belediye ve zabıta ile yapılan hususi toplanmada müştereken hareket edilmesi ve dilenciliğin kısmen yardım ve kısmen

kanunun tatbiki ile önüne geçilmesi hususunda mutabık kalındığı"[40] belirtilmektedir.

Akış dergisi sosyal yardım şubesinin çalışmalarını yıllık olarak vermektedir. Buna göre 1932 yılında yardıma muhtaç öğrencilere yemek ve kitap yardımı yapılmış, müracat eden 40 aceze-den 15'ine, yetim 10 çocuğa, doğumda 3 bebeği olan fakir bir kadına yardım edilmiştir. 1933 yılında yine fakir öğrencilere yiyecek, giyecek, kitap ve kırtasiye yardımında bulunulmuş, 54 yardıma muhtaca parasal destek sağlanmış ve sıhhi konferans verilmiştir. 1933-1934 yılında ilk ve ortaokulda okuyan toplam 152 yoksul öğrenciye yiyecek, kitap ve kırtasiye yardımı yapılmış ve 3 sağlık konferansı verilmiştir. Yardım şubesine başvuran 50'den fazla fakire yardım edilmiş, 28 hastanın ilaçları alınmıştır. 1935 yılında bir deve güreşi yaparak ilkokullardaki 226 ve ortaokuldaki 8 çocuğa sıcak yemek, kitap ve kırtasiye sağlanmış, ayrıca İzmir, Balıkesir, Denizli ve Aydın ortaokullarında okuyan 8 öğrenciye para yardımı yapılmıştır. Şubeye başvuran 30 yoksula para verilmiş, Muğla'dan ve çevreden gelen hastaların hastanede tedavileri sağlanmıştır. 1936'da yine yoksul öğrenci ve vatandaşlara yardımda bulunmuş, ayrıca 1 üniversite, 8 lise ve 3 öğretmen okulu öğrencisine yol, yiyecek ve kitap parası olarak 200 lira verilmiştir. 40 hastanın muayenesi ve tedavisi yaptırılmış, ilaçları verilmiştir.1937 yılında sıtma mücadelesi için açılan sıhhat memurları kursuna ders levazımı verilmiş, Doğudan gelen göçmenlere çamaşır ve erzak dağıtılmıştır.[41] *Ülkü* dergisinin verdiği bilgilere göre 1940 yılında 500'e yakın üyesi bulunan Aydın Halkevi'nde sosyal yardım şubesinin 100 kadar üyesi bulunmaktadır. Ayrıca okul müdürleri, yardım kuruluşları ve Milli Eğitim Müdürlüğünün işbirliği yaparak federe bir heyet kurdukları ve yoksul öğrencilere yardım ettikleri belirtilmektedir.[42] Şube daha sonraki yıllarda da yoksul öğrencilere ve vatandaşlara yardım etmeye devam etmiştir. Şube temsil heyetlerinden, deve ve pehlivan güreşlerinden elde edilen para ile yoksullara yardım edilmiştir.[43] Şube Erzincan felaketzedelerine 12.014 lira para, 12.610 kilo erzak ve 2.430 parça eşya yardımında bulunmuştur.[44]

Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi, çeşitli konularda konferanslar düzenlemiş, parasız halk dershaneleri ve dil kursları açmıştır. Dil kursunda Fransızca ve Almanca dersleri verilmiştir. Daktilo, dikiş ve nakış kurslarının açılması düşünülmüş fakat araç gereç sağlamanın zor ve masraflı olması nedeniyle gerçekleşememiştir. Ayrıca halkın aydınlanmasını sağlamak için okuma odaları kurulması düşünülmüş, halkın okuma yazmayı öğrenmesi için 4 ay süre ile halk dershaneleri parasız olarak çalışmıştır.[45] "...Ümmileri okutma ve yazdırma işleri Halkevi salonlarında, şehir dershanelerinde, köy odalarında ve ulus okuma evlerinde hummalı ve verimli bir faaliyete geçmiş"[46] Halkevleri arasında Aydın Halkevi de bulunmaktadır. 50'den fazla köy ve nahiyede okuma odaları açılmış, muhasebe, bankacılık, daktilo, dikiş-nakış, yabancı dil, sanat (özellikle tecrübeli motorculuk konusunda), yapıcılık ve duvarcılık, zeytincilik, muhtarlara köy kanunu öğretme ve yetiştirme, zehirli gazlar ile ilgili kurslar açılmıştır. Cezaevlerinde de okuma-yazma kursları düzenlenmiştir.[47] Açılan kurslar ile ilgili haberler gazete sütunlarına da yansımıştır. İzmir'de çıkan *Anadolu* gazetesi Aydın'la ilgili şu haberi veriyor:

> Bu sene vilayetimizde 10 halk dershanesi açılmış, bunlara 36 kadın ve 446 erkek devam etmiş, 268 talebe şahadetname almıştır.[48]

Aydın gazetesi ise 1940'ta kurslarla ilgili haberinde şu bilgileri vermektedir:

> Son iki senede Aydın Halkevi Fransızca, İngilizce, Almanca, motörcülük, zeytincilik, zehirli gaz, biçki-dikiş, çiçekçilik, pasif korunma, adli tebligat, cezaevi okuma ve 7 Eylül okulunda da okuma kursları açılmıştır. Motörcülük kursundan 9, zeytincilikten 42, zehirli gazdan 140, biçki-dikişten 20, sunni çiçekçilikten 130, adli tebligattan 24, cezaevi A kursundan 89 ve B kursundan 52 talebeye diploma verilmiştir.[49]

Kütüphane ve Yayın Şubesi, Aydın'ın kültürel gelişiminde önemli bir etkiye sahiptir. Okuma odası ve kütüphanesi ile Aydın'ın ihtiyacına cevap vermeye çalışan şube, Türk Ocağı'ndan 189 kitap devralmıştır.[50] *Aydın* gazetesinde verilen habere göre Aydın Halkevi kütüphanesi, Halkevinin açılışından bir yıl sonra Şubat 1933'te faaliyete geçmiş, "Dağılan Türk Ocağının elde kalabilen kitapları, kitapsarayın mayası olmuştur."[51] Kısa sürede önemli mesafeler kaydeden şube, 1933 yılı sonlarına doğru kütüphanesindeki kitap sayısını 1.500'lere çıkarmıştır.[52] Halkevi broşüründe kitapların modern kütüphane tekniğine uygun şekilde tasnif edildiği, okuma odasına Türkiye'de çıkan gazete ve dergilerin düzenli olarak geldiği ve halkın yararına sunulduğu belirtilmektedir. Şubenin yayın alanında da yararlı çahşmalar yaptığı dile getirilmektedir. Ankara, İstanbul, İzmir basınının ve Anadolu Ajansının muhabirliklerini üstlenen şube üyeleri ayrıca, ilk sayısı Cumhuriyetin onuncu yılında yayınlanmış olan *Aydın* gazetesinin yazı işleri sorumluluğunu da almışlardır. 1934 faaliyet raporunda kütüphanedeki kitap sayısının 2.906'ya yükseldiği belirtilmekte, ayrıca köy gezilerine katılan şube üyelerinin köylüyü okumaya teşvik ettiği dile getirilmektedir. Raporda bir yıl içinde kütüphaneye gelenlerin sayısı 38.283 olarak veriliyor. Ayrıca şubenin üç broşür yayınladığı belirtiliyor.[53] *Aydın* gazetesinin verdiği bilgilere göre Halkevi kütüphanesinde, 1938 yılı başında kitap sayısı 2.645 olup, bundan başka 3.583 dergi ve beş yıllık cilli gazete koleksiyonu bulunmaktadır.1937 yılında kütüphaneye 479 kitabın geldiğini belirten yazıda ayrıca şu bilgiler veriliyor: "Günlük Ulus, İstanbul, İzmir ve muhtelif vilayet gazetelerinden başka 54 meslek dergisi gelmektedir. Bir yılda kitap, gazete ve dergi okuyanların sayısı 15216 dır."[54] Bu şube yayımladığı yirmi beşin üzerinde broşür, kitap ve konferansla hal-

kın çeşitli konularda bilinçlendirilmesini sağlamaya çalışmış, özellikle tarım ve hayvancılık konusundaki eserleri ile köylülere önemli yararlar sağlamıştır.

Aydın Halkevi, halka daha kolay bilgi aktarabilmek amacıyla bir dergi çıkarmayı düşünmüş, 1937 yılı sonlarında çıkaracağı Halkevi dergisine isim bulmak için *Aydın* gazetesinde bir anket düzenlemiş ve gazeteye okuyucular tarafından çeşitli isimler öneri olarak gönderilmiştir (Efe, Zeybek gibi yöresel isimler) *Aydın* gazetesi bu anketin sonucunu şu haberle veriyor:

> İlk nüshası Halkevlerinin yıldönümü olan 19 Şubatta çıkacak olan Aydın Halkevi mecmuasının ismi için anket açmıştık. Birçok okuyucularımızın ve arkadaşların iştirak ettikleri bu ankete gelen cevaplar, Halkevi idare heyetince incelenerek çıkacak olan mecmuanın (Tral) adını alması kararlaştırılmıştır. Mecmuanın çok mükemmel ve kusursuz çıkması için icap eden bütün tedbirler ittihaz olunmuş ve faaliyete geçilmiştir.[55]

Derginin ismi tartışma konusu olmuş ve eleştiri almıştır. *Aydın* gazetesine gönderilen eleştiri mektubunu gazete aynen yayımlamış ve cevabını da yazının sonuna eklemiştir. "Altuğ", eleştiri mektubunda Halkevinin çıkarmayı düşündüğü dergiye *Tral* isminin verilmesini hayretle karşıladığını, bu ismin Türkçe kökenli bir isim olmayıp, Latince olduğunu ileri sürmektedir. "Tral kelimesinin Türkçe olduğuna inanamam, Hatta Güneş Dil teorisi çerçevesi içine alınmak istense bile" diyen "Altuğ", mektubunun sonunda dergiye daha uygun ve Türkçe bir isim bulunması istemiştir. Bu eleştiriye, gazetede verilen cevap ise şöyledir:

> Münevver okuyucumuza haber verelim ki Tral, en az miladın 26 asır öncesine ait bir isimdir. Trakor Friklerinden bir boy olan Trallar M.Ö en az 2600 sene evvel buraya gelmiş ve sitelerini kurmuşlardır. O halde Latin tarihinden ve Latinceden evvelki bir zamana aittir. Mecmuanın 19 Şubatta çıkacak ilk nüshasında, buna ait uzun ve mufassal bir tafsilat vardır.[56]

19 Şubat'ta çıkacağı ve ismi ile ilgili ayrıntılı bilginin verileceği yaklaşık bir ay öncesinden bildirilen dergi bu tarihte çıkmadığı gibi, çıkmayışının nedeni hakkında *Aydın* gazetesinde ve *Cumhuriyetin 15 Yılında Aydın* adlı eserde bilgi verilmemektedir. *Aydın* gazetesi, 1944 yılında dergi konusunun yeniden gündeme geldiğini, gerekli hazırlıkların yapıldığını ve bir kurul oluşturularak çıkarılacak derginin ilkeleri ve özelliklerinin tespiti için çalışmalara başlandığını[57] haber vermekte ise de sonraki sayılarında gelişmelerle ilgili bilgi vermemektedir. Hasan Taner'in *Halkevleri Bibliyografyası* adlı eserinde de dergi çıkaran halkevleri arasında Aydın Halkevi'nin ismi geçmemektedir.

İlginç bir nokta da Halkevi kütüphanesindeki kitap ve okuyucu sayısında yerel kaynaklar arasındaki çelişkidir. *Cumhuriyetin 15. Yılında Aydın* adlı eserde Halkevi kütüphanesindeki kitap sayısı 2.778 , *Kültür* dergisinde 1942 yılı itibariyle 1.588 olarak veriliyor.[58] Fakat bu sayının doğruluğu biraz şüpheli görünmektedir. Çünkü *Aydın* gazetesinde 1938-1943 yılları arasında Halkevindeki gelişmeler karşılaştırılırken 1938 yılında Aydın'daki üç Halkevinin (Aydın, Nazilli ve Söke) toplam kitap sayısı 4.938 olarak veriliyor ve bu sayının 1943 yılında Aydın'daki 14 Halkevi ve iki Halkodasında toplam 19.113'e ulaştığı belirtiliyor.[59] Aydın Halkevi'nin bu büyük artıştan hiç etkilenmediğini, hatta kitap sayısının önemli ölçüde azaldığını kabul etmek pek mümkün gözükmüyor.

Köycülük Şubesi, köylere geziler düzenleyerek, halkı çeşitli konularda bilinçlendirmeye çalışmıştır. Bu şube Sosyal Yardım, Temsil ve Güzel Sanatlar şubeleri ile işbirliği yaparak çeşitli etkinliklerde bulunmuştur. Fakirlere sağlık yardımında bulunulmuş, köylülerin sorunlarının çözümü konusunda çalışmalar yapılmıştır.[60] Bu şubenin çalışmaları hakkında *Anıt* gazetesine göre seyahat ve çalışmaların daha iyi yürütülmesi için bir program yapılması gerekmektedir. Yazıda şu görüşe yer veriliyor: "Halkevlerinin köycülük şubesinin mesaileri için en güzel program köy

AYDIN HALKEVİNİN YAYIMLADIĞI BROŞÜR VE KİTAPLAR* (1932-1945)

Nadir Birvar, *İncircilere Öğüt*, İzmir, 1933
Yayın Şubesi, *Halkevi Broşürü*, İzmir, 1933
Celal Şevket, *Pamuk Ekicilerine Öğüt*, Aydın, 1934
Nadir Birvar, *İncircilere Öğüt*, Aydın, 1935
Salih Açar, *Devlet Vergileri Kanun Yolları*, Aydın, 1935
Sabiha Yazgan, *Çocuk Terbiyesi*, İzmir, 1935
Cavide, *Milli Edebiyat*, İzmir, 1935
Asaf Gökbel, *Tarih Bakımından Belediyecilik***
Seyfi Tezer, *Türkiye Haritacılığının Tekamülü ve Havai Fotoğrametri*, 1935
Hulusi Erdoğan, *İyon Medeniyeti ve Efes*, 1935
Asaf Gökbel-Hikmet Şölen, *Aydın İli Tarihi*, cilt. I, İstanbul, 1936
Dil Tarih ve Edebiyat Şubesi, *Folklör Dergisi* **
Cumhuriyetin 15. Yılında Aydın, Aydın, 1938
Halkiyat Derleme Kılavuzu, Aydın, 1938
Mehmet Lütfi Bilgen, *Şap Hastalığı ve Hayvanlarımızı Koruma Çareleri*, Aydın, 1938
İsmet İnonü, *Milli Şef İsmet İnönü'nün Kastamonu Vilayeti Parti Kongresinde İrat Buyurdukları Nutuk*, Aydın, 1938
İsmet İnönü, *Milli Şef İsmet İnönü'nün CHP Kurultayında İrat Buyurdukları Nutuk*, Aydın, 1939
Etem Menderes, *Hatay Hakkında Bir Konferans*, Aydın, 1939
H. Ünsal, *Zararlı Kuşlardan Karga, Saksağan ve Serçe ile Eşek Arılarının Mücadelesi İçin Öğütlerimiz*, Aydın, 1939
Hikmet Şölen, *Lozan Hakkında Bir Konferans*, Aydın, 1939 [*Ülkü*'de 1938 olarak veriliyor.]
Hikmet Bayur, *Ahvali Hazıra*, Aydın, 1940
Asaf Gökbel, *Son Asır Türk Şairlerinden Bozdoğanlı Fethi Hayatı, Eserleri ve Divanı*, Aydın, 1940
Cavide Atilla, *Zehirli Gazlar*, Aydın, 1941
Selim Sarıbay, *İstiklal Savaşında Mudurnu Bolu-Düzce*, Aydın, 1943
Kemal Özkaynak, *Aydın Şairleri ve Müellifleri*, Aydın, 1944
Hikmet Şölen, *Aydın İli ve Yörükler*, Aydın 1945***

* Hasan Taner'in *Halkevleri Bibliyografyası* (Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara, 1944) adlı eserinden alınmıştır.
** Taner'in kitabında adı geçmeyen bu eserler *Cumhuriyetin 15. Yılında Aydın* adlı kitaptan alınmıştır.
*** Bu eser 1944 sonrasında basıldığı için Taner'in kitabında yer almamıştır.

kanunudur. Kanunun her köyde tamamen tatbikini temin ve daima kontrol etmek, Halkevlerine köycülük sahasında en muvaffakiyetli bir surette çalışmış olmak şerefini verir..."[61] Yine aynı gazetenin 26 Haziran tarihli yazısında "şehrimiz Halkevinin köycülük şubesi temsil şubesi ile birlikte köylüyü irşat için bir seyyar sinema celbine tevessül ettiği haber alınmıştır."[62] Köycüler Şubesi, köylüyü bilinçlendirmek amacıyla civar köylere geziler düzenlemişler ve "...köylülerle zirai, iktisadi ve içtimai mevzular üzerinde yapılan konuşmalardan iyi neticeler elde edilmiştir...köy kanunun köylüye bahşettiği Adli ve İdari hukuklar anlatılmış ve bütün köylerde Bayrak çekme merasimi yapılarak Bayrak saygısı ve yurt sevgisi hakkında konferanslar verilmiştir...sinemaya davet edilen köylülerimize Gazi hazretlerinin seyahat filimlerile sıhhi filimler gösterilmiş...İncir hastalıklarına karşı nasıl tedbirler alınacağı hakkında Halkevimiz mensubu arkadaşlarımızdan Aydın İncir mücadele müdürü Nadir Beyin köylünün anlayacağı dil ile yazdığı (İncircilere Öğüt) namındaki risaleyi bastırarak bütün incir mıntıkasına ve müstahsillere parasız dağıtmıştır..."[63] 1937 yıldönümü broşüründe Köycülük Şubesi ile ilgili şu bilgiler veriliyor; "Aydın Halkevi Köycülük Şubesi, köylerin temizlik ve ışık işleri için harekete geçilmesini ve para ayrılmasını kabul ettirerek, Türk inciriciliği hakkında çekilen bir filme yardım ederek, orta okuldaki köylü çocukların müzakeretini devam ettirerek, sulama kanalları ve bataklık kurutmak için köylüye önayak olarak vazifesini yürütmektedir."[64] Kültür dergisinde köylere yapılan geziler ile ilgili şu bilgiler aktarılmakta; "... Köy Kanunu'nun köylüye bahşettiği imtiyazlar izah edilmiş, bütün köylerde bayrak çekme merasimi yapılarak bayrak saygısı ve yurt sevgisi hakkında konferanslarda verilmiştir. Beraber götürülen bataryalı radyoda köy meydanına kurularak köylüye ajanslar dinletilmiş ve güzel musiki nağmeleri ile köylüye eğlenceli saatler yaşattırılmıştır. Halkevi temsil kolunun yaptığı köylü gecesinde köylülerimize davetiye gönderilerek onları içtimai hayata intibak ettirmeye çalışmış, Halkevi sinemasında milli ve kültürel filmler gösterilmiştir."[65] Şube her yıl birkaç köyü numune köy olarak ele almış ve bu köylerde örnek çalışmalar yapmıştır.

Müze ve Sergi Şubesinin en önemli çalışmalarından biri, Aydın'da sıhhi müze açmak olmuştur. 5 Mayıs 1933 tarihinde açılan müzeyi ilk 6 ay içinde 8.912 kişi gezmiştir. Şube halk sağlığına büyük önem vermiş, uzman doktorlar tarafından çeşitli hastalıklar ile ilgili broşürler hazırlanmış ve müzeyi ziyaret edenlere dağıtılmıştır. Müze ve Sergiler Şubesinin müzeler kolu, Tarih şubesiyle birlikte eski Tral (Aydın kent merkezinin antik adı) şehri, Söke kazasındaki Milet, Priyen ve Menderes Mağnezisi, Didim mabedi, Karacasu kazasında Afrodit, Sultanhisarı'nda Niza harabelerine geziler düzenleyerek, incelemelerde bulunmuşlar, fotoğraflar çekerek Halkevine çok değerli bir albüm kazandırmıştır. Aydın merkezde bulunan tarihi eserlerin kitabeleri de kaydedilmiştir.[66] Milli Kıyafet Müzesi için yöresel kıyafetler ile ilgili araştırmalar yapmış, birçok erkek ve kadın elbiseleri, silah ve kemerler bulunmuştur. Roma, Bizans ve Selçuklu dönemlerine ait birçok eseri koruma altına alınıştır. Şube dikiş-nakış, resim ve fotoğraf gibi konularda sergiler açmıştır.[67] Bu sergilerin en ilginci 1944 yılında İngiliz Kültür Heyeti tarafından açılan fotoğraf sergisidir. "İngiliz Kırları Fotoğrafları" konulu serginin açılışında Türk - İngiliz Dostluğu ile ilgili çeşitli konuşmalar yapılmıştır. Serginin açılışında İngiliz Kültür Heyeti İzmir Direktörü R. J. Parkhouse da bulunmuş ve eşi Halkevinde bir piyano konseri vermiş, İngilizce şarkılar söylemiştir.[68] Bu ilişkilerin savaşın sonlarına doğru, Almanların durumunun kötüleşmeye başladığı bir döneme rastlaması dikkat çekicidir.

II. Dünya Savaşı'nın olumsuz etkilerine rağmen Aydın Halkevi özellikle düzenlediği konferanslarla halkı çeşitli konularda bilgilendirmeye devam etmiştir. Fakat çalışmalarının hızının eskiye oranla düşmeye başladığı görülmektedir. Düzenlenen konferanslarda Türk ve Anadolu tarihi hakkında bilgiler verilmiştir.[69] Halkevinin diğer çalışmaları ise Aydın gazetesinde şöyle verilmektedir; "Kurslar komitası, Mart 1944'den itibaren cezaevinde on birinci okuma kursunu açacaktır. Sosyal yardım komitası, Halkevi bakımevinin hemen faaliyete geçirilmesi için tedbir almıştır. Güzel sanatlar komitası da her hafta yapılmakta olan aile eğlencelerinin daha neşeli ve eğlenceli geçmesi için bu toplantıları komitadan bir arkadaşın idare etmesini kararlaştırmıştır."[70]

Çok partili hayata geçildikten sonra Halkevlerinin durumu tartışma konusu olmuş, CHP Halkevlerinin kendi kültürel kuruluşları olduğunu belirtirken, DP Halkevlerine herkesin serbestçe girmesi ve Halkevlerinin siyasi yönünün bulunmaması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Halkevlerinin durumu basında da çeşitli yazılarla ele alınmıştır. Aydın'da Hilmi Tükel[71] tarafından çıkarılan *Ses* gazetesi, *Vatan* gazetesinin 22 Ekim 1946 tarihli sayısında Halkevleri ile ilgili "Halkevleri Halkın Evleri Olmalıdır" yazısına atıfla bulunarak yaşanan ilginç olaylara örnekler vermektedir. Gazetenin sahibi ve yayın müdürü Hilmi Tükel yazısında, Aydın Halkevi kütüphane ve yayın komitası üyesiyken CHP'den istifa ettiğini, bu istifa üzerine Aydın Halkevi yönetim kurulundan Halkevindeki üyeliğinin de sona erdiğine dair bir bildiri aldığını belirtmekte ve tek parti döneminde yapılan nizamnamenin değiştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.[72] Tükel bir ay sonra Halkevleri konusunu yeniden gündeme getirmiştir. Yazısında CHP genel sekreteri Hilmi Uran'ın gazetelere verdiği tamim ile ilgili bilgileri aktarmaktadır. Buna göre, "Halkevleri herkese açık, Halkevleri kültür müessesesi, Halkevlerinde her türlü siyasi faaliyet yasak. Hangi partiye mensup olursa olsun her vatandaş ve her türlü cemiyet burada siyasi propaganda mahiyetinde olmamak şartıyla kültür sahasında da konferans verebilir, toplantı yapabilir..."[73] Tükel yazısında bu bilgileri verdikten sonra şu nok-

taya dikkat çekmektedir; "...Komite üyesi olmak için CHPli olmak lazım mı? Değil mi? Lazım ise ki böyle görünüyor. Halkevleri Halkodaları yine CHP nin demek oluyor . Ve yukarıda sıraladığım bütün güzel şeyler isteğe yine aykırı kalıyor...Tek partili dönemde yapılan nizamname, talimatname değişmeli, diğer partiler ve benim gibi tarafsız gazetecilik yapmak için CHP den çekilmiş ve başka partiye geçmemiş olanlar sadece CHPli olmama neticesi böyle atılmamalıdır...İşte CHPli olmak kaydı kalkarsa bu ikilik de kalmamış olacağı tabiidir. Bunun içinde Halkevleri Türk Ocakları gibi partili partisiz bütün yurttaşların evi ve odası olmalıdır."

Ses gazetesi, Halkevi ile ilgili eleştirilerin dozunu ilerleyen dönemde giderek arttırmaya başlamıştır:

> Parkın karşısındaki binasıyla boyunu gösteren, merasimlere laubali bir kıyafetle çıkan bandosuyla ancak sesini duyurabilen bir Halkevi var. Ve Halkevinin tüzüğüne uygun (!) bir şekilde kolları mevcut o kadar. Faaliyet yok, canlılık yok, velhasıl iş yok.
>
> Halkevleri halkın kültür ihtiyacını tatmine çalışan müesseselerdir. Onda uyuşukluk olduktan sonra Aydın ilindeki fikir hareketsizliğini yadırgamamak lazım ...Bugün Aydın Halkevi uyuşuk ve donmuş bir zihniyetle çalışmaktadır. Halkevine dinamik bir ruh vermek bizim elimizdedir. Yeter ki kalıve köşelerinden kalkalım, oyunları bırakalım, tavlaları kapatalım...[74]

Bir başka yazıda da Halkevinde kutlanan Dil Bayramına bandocular dahil sadece 23 kişinin katıldığı ve gelenlerin bazılarının da resmi görevli oldukları için vazife gereği törende bulunduklarını, törene gelenlerin konferans veren kişileri dinlemeyip "şekerleme" yaptıklarını belirtildikten sonra "Bu hususu fotoğrafla tespit edebilseydik, bir inkılabın yıldönümünün zaman ve anlayışla ne hale geldiğini çok iyi vesikalandırırdık" deniliyor.[75] Gazete temsil şubesini de eleştirmektedir; " 30 Ağustos geçti, 7 Eylül onu takip etti . Halkevi temsil kolu, müspet bir faaliyet ortaya koyamadı...Yalnız sezebildiğimiz bir şey var. Halkevi temsil kolu komitesi gençlerin gidişine ayak uydurmak şöyle dursun, gençlere istikamet gösterecek durumda değil..."[76] Bir başka yazıda Spor Şubesi eleştirilmektedir; "Bu komite ne yapmaktadır? Ne yapacak? Diğer komiteler gibi mevkiini mi dolduracak, spor malzemelerini depolarda saklayacak, bilardo masasının ufak bir tamirini yaptırmayıp Halkevi binası içinde metruk bir vaziyette bırakacaktır. İşin en hoş tarafı spor malzemesinin mevcudiyetinden belki de haberleri yoktur. Spor komitesinin şimdilik elle tutulur faaliyeti komiteler arasında devam eden uyku ve uyuşukluk yarışmasını kazanmak için sarfettiği gayrettir..."[77] Bu eleştiriler sonrasında Halkevi başkanı Dr. Necip Aydın sağlık durumunu ileri sürerek istifa etmiş, yerine CHP il idare kurulu üyelerinden Ziya Evren seçilmiştir.[78]

Görüldüğü gibi Halkevlerinin ilk yıllardaki çalışma hızı ilerleyen yıllarda giderek kaybolmuştur. II. Dünya Savaşı'nın getirdiği ekonomik sıkıntılar, hemen sonrasında çok partili hayata geçilmesi Halkevlerinin etkinliğini oldukça azaltmıştır.1951 Ağustosunda DP milletvekillerinin verdiği yasa önergesinin kabul edilip 5830 sayılı kanun ile yasalaşması sonucu Halkevlerinin tüm malvarlığı devlete devredilmiş ve Halkevleri kapatılmıştır.[79]

Aydın Halkevi kurulan ilk Halkevleri arasında yer almış ve halka Cumhuriyet ideolojisini ve çağdaş yaşam tarzını benimsetmeye çalışmış, gerek konferanslarla ve gerek köylere kadar gidilerek halkın çeşitli konularda bilinçlendirilmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Aydın'da çeşitli kültürel etkinliklerin gerçekleşmesini sağlayan Halkevi, halkın tiyatro, sinema, konser gibi çağdaş sosyal aktivitelere katılmasını sağlamıştır. Kütüphanesini herkese açık tutan Halkevleri, bu sayede birçok kimseye kitap okuma alışkanlığı kazandırdığı gibi, çeşitli illerden gelen gazete ve dergileri okuma olanağını da sunmuştur. Yirmi beşin üzerinde kitap ve broşür yayınlayarak yayın alanında da önemli bir işlevi yerine getirmiştir. Çeşitli konularda açtığı kurslarla halkın yeni beceriler kazanmasını sağladığı gibi okuma yazma kurslarıyla da halkın eğitilmesine katkıda bulunmuştur. Tarih ve dil alanında yaptığı çalışmalarla yerel tarihçilik açısından önemli bir altyapı oluşturmuştur.

1933'teki toprak alma töreninde Halkevi Bandosu.
Aydın İl Kültür Müdürlüğü Arşivi

1. Genel çalışmaya örnek, Anıl Çeçen, *Halkevleri*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990; yerel çalışmaya örnek, Yaşar Akyol, *"İzmir Halkevi (1932-1951)"*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İzmir, 1993. (Aydın Halkevi hakkında, okumakta olduğunuz bu makale elimize geçtikten sonra *Tarih ve Toplum*'un Şubat 1999 tarihli 182. sayısında Adil Adnan Öztürk'ün "Cumhuriyet İdeolojisini Halka Yayma Girişimleri: Halkevleri ve Aydın Halkevi" başlıklı bir makalesi yayımlanmıştır. *-Ed.*)
2. Çetin Yetkin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)*, Altın Yay., 1983, s. 52-87; Ayrıca bkz. Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1998, s. 320-323.

3. Uyar, *age*, s. 320.
4. *Yanık Yurt*, 11 Teşrinievvel 1341.
5. *Aydın İl Yıllığı 1967*, s. 118; Aydın Türk Ocağının son dönemdeki çalışmaları için bkz. Bilgin Çelik, "Cumhuriyet Döneminde Aydın'ın Sosyo-Ekonomik, Kültürel Yapısı (1923-1950)", Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İzmir, 1996, s.129-132.
6. Yetkin, *age*, s. 63.
7. Aktaran Yetkin, *age*, s. 89.
8. Yetkin, *age*, s. 90.
9. Çeçen, *age*, s. 107.
10. *Aydın Halkevi Broşürü*, Nefaset Matbaası, İzmir, 1933, s. 7-9. İlk açılan Halkevlerinden olan Aydın Halkevi'nin açılışında konuşma yapan Adnan Menderes'in başbakanlığı döneminde Halkevlerinin kapatılması oldukça ilginç görünmektedir. Bkz. Anıl Çeçen, "Atatürk ve Halkevleri", *Aydınlanma 1923*, S. 21, s.14.
11. Bu gazete ilk olarak 1933 yılında Cumhuriyetin 10. Yılında CHP'nin yerel yayın organı olarak çıkarılmış ve 1950'lere kadar (1935-1937 hariç) yayın hayatını sürdürmüştür. *Aydın* gazetesi için bkz. Çelik, *agt*, s. 125-126.
12. *Aydın*, 18 Şubat 1939.
13. *Aydın Halkevi Broşürü*, s. 11; Ayrıca bkz. Çeçen, *agm*, s. 14. Çeçen makalesinde Adnan Menderes'in Aydın Halkevi başkanı olarak uzun süre Halkevcilik yaptığını belirtmekteyse de bunun fahri bir başkanlık olduğunu kabul etmek daha doğru olacaktır.
14. *Aydın Halkevi Broşürü*, s. 11-13.
15. *Kültür* (Aylık Mecmua), 15 Şubat 1942, Hilmi Tükel Matbaası, S. 11-12, s. 14; Halkevinde 16.8.1932'de verilen ilk konferans "Asri Kadın" konulu olup, öğretmen Hüseyin Avni Bey tarafından verilmiştir. Bu konferans için bkz. *Ant*, 24 Ağustos 1932; 25.7.1933 tarihine kadar verilen konferanslar için bkz. *Aydın Halkevi Broşürü*, s. 39; *Cumhuriyetin 15. Yılında Aydın* adlı eserde 1938 yılına kadar Aydın Halkevi'nde toplam 89 konferans verildiği ve bu konferanslara 21.934 kişinin geldiği belirtilmektedir.
16. *Anadolu*, 3 Birinci Teşrin 1932.
17. *Kültür*, s. 15.
18. *Aydın Halkevi Broşürü*, s.14.
19. *Kültür*, s. 15.
20. *Halkevleri 1932-1935*, "... Aydın Halkevi Dil kurumu'na ilk sentaks anketlerini gönderen Halkevi olmuş...", s. 19; "... Aydın Halkevi Tarih Kolu geçen sene içinde iki defa takdirname almaya muvaffak olmuştur...", s. 31.
21. Aydın bandosu, Trabzon ile birlikte ilk kurulan Halkevi bandosudur. Bkz. *Halkevleri 1932-1935*; s. 41, *Aydın Halkevi Broşürü*, s. 17.
22. *Kültür*, s. 5-26.
23. *Akış*, Aylık Kültür Mecmuası, 10 Şubat 1942, CHP Basımevi, Aydın, S. 18, s. 4.
24. *Ant*, 22 Nisan 1933.
25. *Ant*, 9 Temmuz 1933. Piyes 14 Temmuz'da Nazilli'de ikinci kez oynanmıştır. Bkz. *Ant*, 16 Temmuz 1933.
26. *Aydın Halkevi Broşürü*, s. 19.
27. *age*, s. 19.
28. "Mavi Yıldırım", *Ant*, 18 Teşrinisani 1933.
29. *Akış*, s. 4-6.
30. *Kültür*, Aylık Mecmua, 15 Şubat 1942, Hilmi Tükel Matbaası, Aydın, S. 11-12, s. 19, *Akış*'ta adı verilen "Gündoğuyor" piyesinden *Kültür*'de bahsedilmediği gibi, "Şeriatçesi" olarak verilen piyes yerine *Kültür*'de "Şer'iye Mahkemesi" adı verilmektedir.
31. "Yapışkanlar" oyunu için bkz. *Aydın*, 22 Şubat 1944; "İnsan Sarrafı" oyunu için bkz. *Aydın*, 4 Nisan 1944.
32. *Aydın Halkevi Broşürü*, s. 20; ayrıca *Halkevleri 1932-1935*; s. 73.
33. *Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hülasası*, Ulus Basımevi, Ankara, 1936, s. 15.
34. *Ülkü*, c. 14, S. 80 (Birinci Teşrin 1939), s. 173.
35. *Ülkü*, c. 14, S. 80 (İkinci Teşrin 1939), s. 270.
36. *Aydın Halkevi Broşürü*, s. 22-23.
37. *Kültür*, s.4.
38. "Dilenciler", *Ant*, 16 Temmuz 1932.
39. "Halkevi yardım Şubesinin Muhim Teşebbüsleri", *Ant*, 17 Temmuz 1932.
40. "Halkevinde", *Ant*, 3 Ağustos 1932.
41. *Akış*, s. 9.
42. *Ülkü*, c. 16, S. 89 (Temmuz 1940), s. 447.
43. *Akış*, s. 9-10.
44. *Kültür*, s.4.
45. *Aydın Halkevi Broşürü*, s. 24-25.
46. *Halkevleri 1932-1935*, s. 98.
47. *Kültür*, s. 24-25; *Halkevi Broşürü*, 1932-1933 yıllarındaki çalışmaları veriyor, s. 24-25, *Cumhuriyetin 15. Yılında Aydın* adlı eser, 1938 yılına kadar bu kurslara merkezde katılanların sayısını 27.081 olarak veriyor. *Aydın* gazetesi 1938 yılına kadar açılan kurs sayısının 213 olduğunu, bu sayının 1943'te 500'ün üzerine çıktığını belirtmektedir. Gazete, Cumhuriyetin 20. yıldönümünde 1938 ile 1943 tarihleri arasında Halkevindeki etkinlikleri karşılaştırıyor. Buna göre 1938'de konferans sayısı 193 iken bu rakamlar Aydın ilindeki diğer Halkevlerini de kapsamaktadır- 1943'te 1081'e, konser sayısı 113'ten 486'ya, temsil sayısı 129'dan 581'e, gösterilen sinema sayısı 12'den 529'a, milli bayramlara katılanların sayısı 100.000'den 400.000'e, kütüphanedeki kitap sayısı 4.938'den 19.113'e, bunları okuyanların sayısı 172.255'ten 429.932'ye çıkmıştır. 1938'de Aydın ilinde 3 Halkevi varken, 1943'te bu sayı 1'i merkez, 6'sı ilçe, 6'sı nahiye ve 1'i de köyde olmak üzere 14 Halkevi ve ayrıca 2 Halkodası'na çıkmıştır. Üye sayısı 132 kadın ve 850 erkek toplam 982'den 464 kadın ve 3.378 erkek olmak üzere 3842'ye ulaşmıştır.
48. *Anadolu*, 30 Mayıs 1934.
49. "Kurs Faaliyetleri", *Aydın*, 28 Şubat 1940.
50. *Kültür*, s.3.
51. "Halkevi Kitapsarayında", *Aydın*, 22 İkinci Kanun 1938.
52. *Aydın Halkevi Broşürü*, s. 26.
53. *Halkevlerinin 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hulasası*, Ulus Basımevi, Ankara, 1935, s. 15.
54. Aydın, 22 İkinci Kanun 1938.
55. "Halkevi Mecmuası", *Aydın*, 11 İkinci Kanun 1938.
56. "Lafince Değildir", *Aydın*, 16 İkinci Kanun 1938.
57. "Halkevi Mecmuası", *Aydın*, 24 Şubat 1944.
58. *Kültür*, s. 3 , *Cumhuriyetin 15. Yılında Aydın* adlı eserde, 1938 yılında Aydın Halkevi'nde kitap sayısı 2.778 olarak veriliyor. Bu sayıya oranla kitap sayısında önemli bir azalma olmuştur.
59. "Halkevleri", *Aydın*, 29 Birinci Teşrin 1943; *Ülkü*'nün verdiği bilgiye göre Aydın Halkevi, 1941 yılında Halkevleri ve Halkodaları durumu en yüksek Halkevleri içinde 14 Halkevi ve 1 Halkodası ile dördüncü sırada yer alıyor. Bkz. *Ülkü*, Yeni Seri S. 6 (16 Birinci Kanun 1941), s. 19.
60. *Kültür*, s. 27.
61. "Köylü ve Halkevleri", *Ant*, 28 Eylül 1932.
62. "Seyyar Sinema", *Ant*, 26 Haziran 1932.
63. *Aydın Halkevi Broşürü*; s. 28-29.
64. *1937 Yıldönümü Broşürü*, CHP Genel Sekreterliği, Ankara, s. 18.
65. *Kültür*, s. 27-28.
66. *Aydın Halkevi Broşürü*, s. 30-31.
67. *Kültür*, s. 23, *Cumhuriyetin 15. Yılında Aydın* adlı eserde düzenlenen sergilere gelenlerin sayısı 68.417, sıhhi müzeye gelenlerin sayısı 24.674 olarak veriliyor.
68. "Halkevinde Fotoğraf Sergisi", "Halkevinde Konferans, Konser ve Aile Eğlencesi", *Aydın*, 13 Şubat 1944.
69. Konferanslar ve konuları için bkz. "Halkevi Haberleri: Halkevinde Konferanslara Başlandı", *Aydın*, 25 İkinci Kanun 1944 ve "Halkevinde: İkinci Devre Konferanslar Başladı", *Aydın*, 2 Mart 1944.
70. "Halkevi Çalışmaları", *Aydın*, 23 Şubat 1944.
71. Hilmi Tükel, matbaası, çıkardığı gazete ve dergileri ile Aydın basınına önemli katkıları olan bir gazeteci-dir. Çıkan ilk gazete ve dergilerin koleksiyonunu oluşturmuş olan, hatta bununla ilgili eser bırakan Tükel tek parti döneminde genellikle kültürel ağırlıklı gazete ve dergiler çıkarmış, 1946 Ekiminde siyasi özellikleri ağır basan *Ses* gazetesini çıkarmıştır. Tükel'in arşivinin bir bölümü 1973'te kurulmuş olan Aydın Eski Eserleri Sevenler Derneği'nde bulunmaktadır.
72. "Halkevleri Halkın Evi Olmalıdır", *Ses*, S. 1 (29 Ekim 1946). Gazetede Halkevi talimatnamesiyle ilgili şu bilgi veriliyor; "Halkevleri idare ve teşkilat talimatnamesinin 16. Maddesinin 2inci fırkası gereğince komita üyesi seçilebilmek için CHPartisine kayıtlı olmak şarttır." Halkevi talimatnamesi için bkz. *Halkevleri İdare ve Teşkilat Talimatnamesi*, Zerbamat, Ankara, 1940.
73. "Halkevleri", *Ses*, 29 Kasım 1946.
74. "Halkevini Islah Etmek Lazımdır", *Ses*, 30 Eylül 1947.
75. "Halkevi mi Şekerleme Odası mı", *Ses*, 3 Ekim 1947.
76. "Halkevi Komedi mi Oynayacak Facia mı", *Ses*, 7 Ekim 1947.
77. "Uyku ve Uyuşukluk Yarışması", *Ses*, 10 Ekim 1947.
78. "Halkevi", *Ses*, 31 Ekim 1947.
79. Çeçen, *age*, s. 255. Yaşar Akyol, bu yasa ile Halkevlerinin resmen olmasa bile fiilen kapatıldığını ileri sürmektedir. Bkz. "Türkiye'de Halkevlerine İlişkin Çalışmalar ve Değerlendirmeler Üzerine", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, İzmir, 1997, S. 6-7, s. 151; Halkevlerinin kapatılması ile ilgili gelişmeler için bkz. Anıl Çeçen, *age*, s. 233-256.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA

Türkiye'de İtilaf Devletleri Esirleri

Prof. Dr. MESUT ÇAPA
Karadeniz Teknik Üniversitesi
Fatih Eğitim Fakültesi
öğretim üyesi

Osmanlı Devleti'nin muhtelif cephelerde çarpıştığı Birinci Dünya Savaşı yıllarında esirlere yönelik uygulamalar, Harbiye Nezaretince hazırlanan talimatname[1] doğrultusunda yürütülüyordu. Ülkenin hemen her tarafına dağıtılmış olan garnizonların belirlenmesinde yine Harbiye Nezareti yetkili olup, ancak acil durumlarda kolordu komutanlıkları da bu yetkiye dahil edilmişti.

Esir subaylara her ayın sonunda, Osmanlı ordusunun eşit rütbedeki subayına verilen miktarda maaş ödeniyordu. Küçük rütbeli subay ve erlere, tıpkı Osmanlı ordusunda olduğu gibi, maaş ödenmeyip sadece yiyecek ve erzak veriliyordu. Savaş esirlerine insanlığa yakışır şekilde davranılacak, her türlü kötü muameleden uzak tutulacaklardı. Bunların korunması ve her türlü haklarının temini garnizon komutanlığıyla bunların bağlı bulunduğu kolordu komutanlıklarınca sağlanacaktı. Esir subaylar, mümkün mertebe şeref ve haysiyetlerine uygun otel ve konaklarda iskân edileceklerdi.

Esirlerle ilgili her türlü posta işleri ücretsizdi; ancak adlarına gelen mektup, paket ve gazeteler ile gönderecekleri postalar sansüre tabiydi. Mahalli ve askeri idarece alınan asayiş tedbirlerine uygun hareket etmek şartıyla esirler "din ve mezheblerine aid mabedde hazır bulunmak da dahil olmak üzere âyîn-i mezheblerinin icrâsında serbesti-i tâmmeye mazhar olurlar"dı. Subaylar her türlü hizmetten muaftı. Fakat devletin, erleri istidatlarına göre amele ve işçi olarak istihdam etme hakkı vardı. Amele ve işçi olarak istihdam edilen esirlere devletçe takdir olunan miktarda bir yevmiye veriliyordu. Esirlerin ikame ve iskâm, iaşe ve idaresi, hastalarının tedavisi, kayıtlarının tutulması, sevk ve idareleri için esir komisyonları (Üserâ Komisyonu) oluşturulmuştu. Komisyon esirlerle ilgili künye, vukuat ve tahsisat olmak üzere üç ayrı defter tutuyordu. Bu defterlerde özel isimlerin aynı zamanda Fransızca harflerle de yazılmasına ve herhangi bir yanlışlık yapılmamasına özen gösteriliyordu. Komisyonlarda Fransızca bilen personel bulunmadığı takdirde mahalli mülki memurlardan, esirlerden ve hatta yöre halkından da yararlanılıyordu.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında, Türkiye'de İtilaf Devletlerine mensup birçok savaş esiri bulunuyordu. 29 Nisan 1916 tarihinde İngilizler, Kutülamara'da, General Townshend da aralarında olmak üzere, toplam 13.309 esir vermişlerdi. Bunların 2.869'u İngiliz ve 10.440'ı Hintlilerden oluşmaktaydı.[2] 1916 yılında Osmanlı Devleti'nin muhtelif yerlerindeki garnizonlarda 26 binden fazla savaş esiri bulunuyordu.[3] Bu konuda uluslararası yükümlülüklere bağlı kalan Türkiye, mütekabiliyyet esaslarını da dikkate alarak, esir garnizonlarını Kızılay (Hilâl-i Ahmer) ve yabancı heyetlerin teftişine açık tutuyordu. Kızılay Genel Merkezi'ne sunulan raporlarda garnizonların genel durumu ve esirlerin günlük hayatlarıyla ilgili, çoğu kez tarihin ayrıntıları arasında kalan, ilginç tespitlere yer verilmiştir. Konu Türk arşivlerine yansıdığı şekliyle, özellikle Kızılay belgeleri çerçevesinde, özellenerek verilecektir.

İngiliz savaş esiri George Bullock'a ait vefat ihbar tutanağı.

"Muhtelif harp cephelerinde alınan İngiliz ve Fransız üserâsından bir kafile."
Harp Mecmuası, S. 6, Şubat 1331.

***Ankara'daki İngiliz esir subaylar.* *Milli Mücadele Albümü* (Korkut-Nurhan Erkan koleksiyonu, yayına hazırlayan: Necdet Sakaoğlu), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998.**

ANKARA VE ÇANKIRI'DAKİ İNGİLİZ VE FRANSIZ SAVAŞ ESİRLERİ

Aralık 1914'te Umumi Merkez üyesi Yusuf Razi Bey ile bir memurdan oluşan Kızılay Heyeti, İngiliz ve Fransız savaş esirlerini ziyaret etmek üzere İstanbul'dan Ankara ve Çankırı'ya gittiler. Bu ziyaret bir ay kadar sürdü.[4]

O sırada Ankara'da savaş esiri olarak 25 İngiliz subayı bulunuyordu. Otelde kalan birkaç kişi dışında diğerleri ayrı bir evde ikamet ediyorlardı. Bunlara Sultani ve Hukuk Mektebi mezunlarından yedeksubay teğmen Rüşdü Bey nezaret etmekteydi. O sırada Ankara'daki mevcut imkanlarla kıyaslandığında otelde ikamet edenlerin durumu gayet iyi sayılırdı. Ancak evde kalanlar öncelikle evin darlığından, mefruşatın ve özellikle yatak ve tuvalet takımının subaylığa yakışmayacak derecede adi ve kirli olmasından şikâyet etmişlerdi. Subayların yemek ve temizlik gibi özel işlerini yedi İngiliz asker yerine getiriyordu. Yatak yerine ot minderlerde yatan bu askerler haşeratan şikayet ediyorlardı. Bunun dışında, Ankara'daki askeri hastanede tedavi altında bulunan iki İngiliz askeri "efrad-ı askeri şâhâne misillü hüsnü suretle tedavi" edilmekteydi. Ziyaret esnasında Kızılay Heyeti'ne refakat eden teğmen Rüşdü Bey, Beşinci Kolordu Komutanlığı'nca subayların durumlarının iyileştirilmesi için daha geniş ve münasip bir evin tedarik edilmek üzere olduğunu; ancak mefruşat tedarikinin güç olduğunu bildirmişti. Heyetin Çankırı'dan tekrar Ankara'ya dönüşünde, subaylardan bir kısmı önceki evden ayrılarak oteldekilerle birlikte yeni bir eve yerleşmişlerdi. Bunlara birkaç iskemle ve bir iki masa tedarik edilmiş ise de, yatak takımları eskiden olduğu gibi kirli haldeydi. Yüz yıkamak için iki üç kişiye ancak bir "küvet" isabet ediyordu. Kızılay Heyeti tarafından birkaç top patiska alınarak çarşaf ve yastık yüzü hazırlatılmış ve herkese birer leğen dağıtılmıştı. Subayların maiyetindeki askerler için şilte ve yeni ot minderler temin edilmiye çalışılmışsa da, ot minder ve şiltelere pamuk bulunamaması ve yünün de pahalı olmasından dolayı, sadece hazır şilte kılıflarıyla çarşaf ve yastık yüzleri verilebilmişti.

Esirler kendilerine gönderilen posta paketleri, mektup ve paraların zamanında ellerine ulaşması; İngilizce kitapların tedarikine izin verilmesi; mektuplarda hiç olmazsa bazı önemli olaylarını dört satırdan fazla yazılması; ilaç verilmesi; İstanbul'dan bazı yiyecek ve eşya tedarik etmelerine müsaade olunması gibi isteklerde bulunmuşlardı.

Kızılay Heyeti'nin gözlemlerine göre subaylar gayet sağlıklıydı. Yemekleri kendi arzuları doğrultusunda, hizmet erleri tarafından pişirilmekte ve Osmanlı Devleti'nce kendilerine verilen maaş ile yemek, ev kirası gibi masraflarını karşılamaktaydılar. Heyet Ankara'ya vardığında subaylar, arkalarında silahsız bir asker refakatinde, şehir ve çevresinde istedikleri şekilde gezip dolaşabiliyorlardı.[5] Heyetin Çankırı'ya dönüşünden sonra, İstanbul'dan Kolordu Komutanlığı'na gelen bir emir üzerine subayların haftada yalnız iki gün şehre çıkmalarına izin verilmişti.

Çankırı'da 9 Fransız ve 315 İngiliz olmak üzere toplamı 324 savaş esiri bulunuyordu. Bunlar şehre yarım saat uzaklıktaki bir kışlada ikamet etmekteydiler. Kışla binası biraz eski ve bazı koğuşların camları noksan olmakla birlikte, genel itibariyle esirlerin kaldığı koğuş ve odalar sağlam sayılabilirdi. Noksan olan camların tedariki o sırada maddeten mümkün olmadığı için, pencereler tıkanmak suretiyle idare edilmeye çalışılıyordu. Koğuşlar sobalarla ısıtılıyordu. Gaz kıtlığından dolayı aydınlanma sınırlı olmakla birlikte, her koğuşa gaz lambaları verilmişti. Diğerlerinden ayrı bir koğuşta toplanan Fransızlar, aydınlanma ve ısınma masraflarının kendileri tarafından karşılandığını söyleyerek heyete şikâyetlerini bildirmişlerdi. İngilizlerle anlaşamayan Fransız esirlerin talepleri üzerine, Garnizon Komutanlığı onlara müstakil bir oda tahsis etmişti. O sırada sekiz kişinin aydınlanma ve ısınmasının güç olduğu, ancak bunun çaresine bakılacağı bildirilmişti. Çankırı'daki esirlere Amerika Sefareti'nden çok miktarda giyecek ve eşya gönderilmiş olmakla beraber bunların bütün ihtiyaca yetmediği, esirlerin kışlık elbise, kaput, yatak fanilası ve ayakkabı gibi ihtiyaçları olduğu görülmüştü. Heyet ilk etapda Çankırı'dan temin edilebilen eşyadan iki yüz onar çift papuç, yemeni kundura, çorap ve iki yüz on adet fanila kuşak satın alarak depolara yerleştirmiş; henüz imal ettirilemeyen

mest pabuçlarla yemenilerin bir kısmının teslim ve dağıtımı da Çankırı Kızılay Şubesi Başkanı, eski mutasarrıflardan Ulvi Bey'e bırakılmıştı.

O sırada Ankara ve Çankırı'da muharip devletler tebaasından sivil sürgün ve tutuklular da bulunmaktaydı. Ankara'da, yerli İngilizlerden ve Rus uyruklu Ermenilerden ibaret birkaç kişi vardı. Bunlar mahalli idarenin gözetiminde ikametgâhlarının seçiminde ve maişet tarzlarının tayininde, şehirde dolaşmak, halkla görüşmek hususunda tamamen serbest bırakılmışlardı. Ancak içlerinde hal ve hareketlerinden şüphe duyulanların, belirli bir yerde ikamete mecbur tutularak halkla görüşmelerinin sınırlandırıldığı görülmüştü. Çankırı'da ise, dokuzu erkek, onbeşi kadın ve çocuk olmak üzere Fransız uyruklu 24 kişi sıkı bir askeri nezaret altında tutuluyordu.[6]

AFYONKARAHİSAR'DAKİ ESİRLER

Kızılay Umumi Merkez üyelerinden Kemal Ömer Bey, garnizon komutanı Asım Bey'le birlikte 14 Ocak 1915'te Afyonkarahisar garnizonunu ziyaret ederek bir rapor hazırladı.[7]

Afyonkarahisar'da 23 subay, 36 sivil kaptan ve çarhcı, 27 asker ve sivil olmak üzere 86 esir mevcuttu. Bunlara ilaveten Ankara'dan 21 subay gönderilecekti. Heyetin gelişinden kısa bir süre önce bir medresede barınmakta olan 305 esir Pozantı'ya sevkolunmuşlardı.

Esirlerin ikametgâhları, Afyonkarahisar hükümet konağının önünden geçen İzmir demiryolu hattı şosesi üzerinde ve Belediye binası karşısındaki sırtta yeralan iki ev ile şehir merkezindeki bir medreseden ibaretti. Afyonkarahisar'ın en iyi evlerinden olan bu binaların etrafları açık, havadar ve sağlığa elverişliydi. Evlerin çevresindeki geniş bahçelerde esirler gezinmekte ve müsait havalarda dileyenler bahçe işleriyle uğraşıp çeşitli oyunlar oynamaktaydılar. Evlerde abdesthaneler her ne kadar dışarda ve binaya bitişik olup, hemen bütün taşra evlerinde olduğu gibi çukurdan ibaret ise de, her gün bol su dökülerek temiz tutulmaktaydı.

Ankara'daki İngiliz esir subaylardan biri sokakta okul çocuklarıyla konuşurken. ***Milli Mücadele Albümü*** **(Korkut-Nurhan Erkan koleksiyonu, yayına hazırlayan: Necdet Sakaoğlu), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998.**

Evlerden birinde İngiliz ve Rus subayları, diğerinde de Fransız subayları ve bunlara hizmet etmek üzere bırakılan askerler vardı. Esirler yeterince sıhhi olmayan, ancak "kaynatılıp içildiğinde taâmı hoş olan" şehir suyu kullanıyorlardı. Kaynatılarak içilen bu sudan başka, su ihtiyacı bazen şehre bir saat uzaklıkta bulunan bir kaynaktan sağlanıyordu. Esirler yiyeceklerini arzularına göre, ya garnizon komutanlığı vasıtasıyla tekâlif-i harbiye suretiyle satın alıyorlar, ya da bizzat dışarıdan tedarik ederek bazen İstanbul'dan bir şirket vasıtasıyla da getirtebiliyorlardı. Kendileri bu hususta tamamen serbest bırakılmışlardı. Esirler yiyecekle ilgili herhangi bir şikâyetlerinin bulunmadığını ve mevcut uygulamadan memnun olduklarını ifade etmişlerdi. Hepsi de temiz yataklarda yatmaktaydılar. Şehirde esasen karyola mevcut olma-

dığından özel olarak yaptırılan kereveller üzerine ya minder ve şilte ya da sadece şilte serilmişti. İngilizlerin ve Rusların kaldıkları ev, Fransızlarınkine göre daha temiz idi. Daha önce bütün esirler birlikte oturdukları halde, Garnizon Komutanlığı nezdinde yapılan teşebbüslerden sonra Fransızlar ayrılmışlardı.

Esirler giyecekle ilgili hiçbir ihtiyaçları olmadığını söylemişlerdi. Kundura ve kaputları oldukça yeni ve temizdi. Çamaşır ve diğer eşyalar Amerika Sefareti vasıtasıyla kendilerine ulaştırılıyordu.

Afyonkarahisar'daki esirlerin sağlık durumları oldukça iyi sayılırdı. Ara sıra rahatsız olanlar daha önce beş kuruş ücretle Belediye hastanesinde tedavi edilmekteyken, Garnizon Komutanlığı'nın teşebbüsüyle tedavileri askeri hastanede ücretsiz yapılmaya başlanmıştı. Garnizonda bit salgını görülmemişti. O zamana kadar Afyonkarahisar'a gelen esirler arasında üç kişi ölmüştü. 14 Haziran 1915 tarihinden itibaren, 329 asker ve subaya merkez tabipliğince üç defa tifo ve bir defa da çiçek aşısı yapılmıştı.

Garnizondaki esirler, daha önce birkaç defa dört kuruş yevmiye ile amele olarak çalıştırılmışlarsa da, heyetin orada bulunduğu sırada herhangi bir işte çalışmadıkları görülmüştü. Pozantı'ya giden askerlerin demiryolu kumpanyası hesabına amelelik ettikleri haber alınmıştı. Elektrik ve makina mütehassıslarından bir kısmı daha önce Sivas'a, ziraat mütehassıslarından bir kısmı da Adapazarı'na gönderilmişlerdi. Sivas'a gönderilenler henüz dönmemişlerdi.

Esirlerin dini ihtiyaçları göz önünde tutularak garnizonda iki Katolik papaz istihdam edilmişti.

Subaylar maaşlarının zamanında ve tam ödenmesini istiyorlardı. İtilaf Devletleri elindeki Türk esirleriyle eşit miktardaki, kendilerine verilen günlük dört Şilinin, "bilhassa mevâdd-ı gidaîyenin kesb-i galâ eylemesi cihetiyle" yeterli olmadığını, bu sebeple mesken ve iaşe parasının bu miktarın dışında tutulmasını istiyorlardı.

Esirler postadan şikâyetçi idiler. Aldıkları mektuplara göre Fransız ve İngilizlere ait kolilerin yüzde yirmi beşinin kaybolduğunu, mümkünse bunların Kızılay tarafından araştırılmasını rica etmişlerdi. Ayrıca aldıkları bazı mektup ve kartların geciktiğini söyleyerek buna meydan verilmemesini rica etmişlerdi. AE2 İngiliz denizaltı komutanı Stoeker, İstanbul Merkez Komutanlığı'nda bir kutu içinde nişanlısının bazı mektuplarını bıraktığını belirtiyor ve kendisi için yadigâr olan bu mektupların iadesi için Kızılay'dan yardım istiyordu. Rus esirleri ise, o zamana kadar hiçbir mektup ve paket almadıklarından bahisle bundan Rus Kızılhaçı'nın haberdar edilmesini istiyorlardı. Fransız esirleri, 1- 28 Ağustos 1915 tarihleri arasında gönderilen pakellerden hiçbirini alamamışlardı.

KONYA VE KÜTAHYA'DA ESİRLER

Konya garnizonunda bulunan 184 İngiliz savaş esiri Ocak 1916 tarihinden itibaren otellere yerleştirilmişlerdi. Temizliğine özen gösterilen bu otellerin ücreti devlet tarafından ödeniyordu. Esirler ayda üç defa çarşı hamamına gönderiliyor; belirli saatlerde gezinti yapıyor ve futbol oynuyorlardı. "Cümlesinin sıhhatleri yolunda" idi. Konya garnizon heyeti bir komutan, bir iaşe memuru, bir eczacı, bir tercüman, iki yazıcı neferi ve otuz muhafız askerinden teşkil edilmişti.[8]

1916 başlarında Kütahya'da bulunan esirler, şehir merkezinde dört ayrı eve yerleştirilmişlerdi. Bunların önce Emed kasabasına gönderilmeleri düşünül-

müşse de daha sonra bundan vazgeçilmişti. Evlerin üst katında subaylar, alt katında da subay muamelesine tabi sivil kaptan ve çarhcılar ikamet etmekteydiler. Subay ve askerler ayrı olup, hizmet erleri binaların bitişiğindeki bir barakada kalıyorlardı.[9]

KASTAMONU'DAN BİR İNGİLİZ ESİR SUBAYIN MEKTUBU

Kastamonu esir garnizonundaki bir İngiliz subayı *Times* gazetesinde yayınlanan bir mektubunda şunları yazmaktaydı:

> Kastamonu çok güzel manzaralı ve pek iyi bir yerdir. Buranın letafeti resim yapanlarca da pek ziyade takdir edilecek derecede büyüktür. Maalesef ne resim yapar ne de yemek pişirir veya marangozluk veya bir saat tamir eder ve ne de berberlik veya terzilik ile uğraşır bir adam değilim. Subaylar arasında bu işleri pek iyi gören adamlar vardır. Anlaşılan aklım mükemmel olmamış olsa gerektir. İşsizliğe mahkûm kaldım. Okunacak hiçbir şey de yoktur. İkamet eylediğim evde 21 kişi oturuyoruz. Hepimiz toplam 120 kişiyiz. Ben ise bir binbaşı ile beraber küçük bir odada oturuyorum. Haftada bir alışveriş için çarşıya gidiyoruz. Eğlence ve talim olmak üzere gezintiler yapıyoruz veya kriket ve futbol oynuyoruz. Futbolu yün ile doldurulmuş bir topla oynuyoruz. Maalesef futbol için bundan iyi toplarımız yoktur. Şimdiki durumumuz, buraya geldiğimiz sıradaki halimizden iyi ise de, her hususta kış mevsimini karşılayacak bir halde değiliz. Hava çok iyi gidiyor. Fakat geceleri çok serin oluyor. Kızılay bizlere vücudumuzu sıcak tutacak giyecek gönderdi. Buradaki mevcudiyetimiz çok can sıkıcı bir haldedir. Herhalde bunun çok devam eylemiyeceği ümit edilmektedir. Adımıza henüz bir paket gelmedi. Bu hususta tamamiyle ümitsiz bir haldeyiz. İstanbul'dan gönderilen ve sayıca çok olan paketleri bile henüz bizlere vermediler. Tahminimize nazaran buradaki subaylara verilmesi gereken ceketler 2.000'den fazladır. Tütün, reçel, tatlı, şeker ve çaya şiddetle ihtiyacımız vardır. Ancak her altı hafta veya iki ayda bir olmak üzere bir sabun parçası verilmektedir. Halbuki çamaşırlarımızı yıkamak için daima büyük bir parça sabuna ihtiyacımız vardır. Çikolata, kakao ve kahve tiryakilik gerektiren şeylerden sayılıyor. Bunlardan arada bir gönderilirse ne âlâ, olmadığı takdirde kanaat eyleriz. Türk Kızılay Cemiyeti, çok sayıda eşya göndermek suretiyle bizlere karşı büyük bir iyilik örneği göstermiştir. Kızılay bizlere birer kalın palto, yün kostüm, gömlek, don, potin, eldiven vesaire ile birer parça tütün, birer parça çikolata ve şeker göndererek ihtiyacımızı karşılamıştır. Çay yerine tatlı su içiyoruz. Genel itibariyle bizlere iyi davranılmakta olduğuna şüphe yoktur...[10]

MARDİN'DE RUS SAVAŞ ESİRLERİ

Mardin Rus Esirleri Bölük Komutanı, Kızılay Cemiyetine gönderdiği 13 Ekim 1916 tarihli yazısında, esirlerin medeniyet alemine numune olacak, "şiâr-ı İslamiye ve ananât-ı Osmaniye-

En üstte:
"Elimizdeki esirlerden beş çeşit: (sağdan) Senegalli Zenci, Avustralyalı, Londralı, Fransız müstemlekeden, Hindu."

Üstte, oturanlar, soldan sağa:
"Anafartalar'da ayağından mecruh düşen Hindistan Ordusu'na mensup İngiliz Yüzbaşısı Davuz; Çanakkale'de bir havai muharebe neticesinde teyyaresiyle birlikte arkasından mecruhen yere indirilen İngiliz teyyarecilerinden zabit vekili D. M. Branson; Avustralya Fırkası T 16'dan ayağından mecruh İngiliz neferi Don."

Karşı sayfa, üstte:
"Çanakkale'de esir edilen İngiliz, Fransız ve Avustralyalı zabitlerden."
***Harp Mecmuası*, S. 7 ve 8, Mart, Nisan 1332.**

Karşı sayfa, altta:
Amerika Büyükelçiliği'nin, esir garnizonlarına gönderilen eşyalarla ilgili 11 Nisan 1917 tarihli yazısı.

1916 YILI İTİBARİYLE TÜRKİYE'DE BULUNAN İTİLAF DEVLETLERİ ESİRLERİ

	Asker	Subay	Sivil
Rus Savaş Esirleri:			
Afyonkarahisar	396	-	-
Ankara	601	-	-
Samatya	28	-	-
Bursa	188	-	-
Konya	271	(Vilayet içine serpiştirilmiş durumda)	
Kırşehir	193	-	-
Kütahya	51	73	-
Manisa	1	1	-
Toros	1537	-	-
Amanos	445	-	-
Sivas	11	-	-
Koçhisar	1	-	-
Zara	1	-	-
Merzifon	1	-	-
Kayseri	20	-	-
Giresun	1	-	-
Halep	101	-	-
Adana	2	-	-
Tarsus	2	-	-
Bağdat	23	-	-
Nusaybin	5	-	-
İstanbul	660	(tarım işlerinde)	
İstanbul	181	(teknik işlerde)	
İstanbul Hastanelerinde:			
Harbiye	8	-	-
Haydarpaşa	9	-	-
Gümüşsuyu	8	-	-
Maçka	1	-	-
Maltepe	6	-	-
Askeri bölgelerde	823	-	-
Toplam:	5375	74	-
Hintli Esirler:			
Eskişehir	36	70	-
Afyonkarahisar	336	2	-
Samatya (İstanbul)	3	-	-
Bursa	329	-	-
Konya	45	139	-
Toros	728	-	-
Resulayn	4044	-	-
Amanos	2428	-	-
Halep	343	-	-
Adana	20	-	-
Nusaybin	7	-	-
İstanbul Hastanelerinde:			
Maçka	2	-	-
Maltepe	5	-	-
Toplam:	8326	211	-

	Asker	Subay	Sivil
Fransız Esirler:			
Afyonkarahisar	8	9	-
Ankara	3	-	-
Toros	78	-	-
Sivas	4	-	-
Kayseri	10	-	-
Bağdat	1	-	-
Haydarpaşa Hastanesi	1	-	-
Toplam:	105	9	-
Romen Esirler:			
Afyonkarahisar	1	-	-
Bursa	1	-	-
Tavşanlı	1999	-	-
Haydarpaşa Hastanesi	1	-	-
Toplam:	2002	-	-
İngiliz Esirler:			
Eskişehir	848	70	-
Ankara	460	-	-
İzmit	88	-	-
Bursa	342	6	-
İstanbul	32	4	-
Kastamonu	40	131	-
Kırşehir	4	-	-
Manisa	-	-	67
Yozgat	30	99	-
Musul	1	-	-
Toros	1011	-	-
Amanos	2490	-	-
Şam	8	-	-
Halep	378	-	-
Adana	55	-	-
Tarsus	60	-	-
Nusaybin	8	-	-
İstanbul Hastaneleri:			
Harbiye	3	-	-
Haydarpaşa	15	-	-
Gümüşsuyu	1	-	-
Maçka	3	-	-
Maltepe	8	-	-
Halkalı	2	2	-
Konya	45	139	-
Resulayn	4044	-	-
Toplam:	9976	451	67
Genel Toplam:	25784	745	67

ye yaraşacak" şekilde iyi muamele gördüklerini belirtmekteydi. Bunların "iâşe, ilbâs ve iskânları" tamamen sağlanmış olup, harçlıkları talimat gereğince düzenli olarak ödenmekteydi. Karargâhta temizliğe önem verilmekte, esirler hamama gönderilmekte ve her hafta sabunla yıkanan çamaşırları ütülenmekteydi. Herkese, hepsi yeni olmak üzere bir adet kaput, bir takım elbise, bir çift elbise, bir kat yeni çamaşır, bir çift yün çorap, bir adet pamuklu yelek ve bir adet keçi postu "beylik kilim makamında" dağıtılmıştı.[11]

POSTA İŞLERİ

Başlangıçta tamamen orduya bırakılan posta ve havale dağıtımında, çoğu kez Latin harflerini bilmeyen personelin sebep olduğu yanlışlıklarla karşılaşılıyordu. Bu arada gelen mektupların sansürde uzun süre kalması da gecikmeye sebep oluyordu. Kasım 1915 tarihinden itibaren, yabancı esirlere ait postaların garnizonlara dağıtım işlerinde Kızılay'ın görevlendirilmesiyle birlikte, esirlerin şikayetleri azalmaya başlamıştı.[12]

Türkiye'deki savaş esirlerine gönderilen eşya, yiyecek ve paralar çoğu kez Amerika ve Hollanda elçiliklerince Kızılay'a teslim edildikten sonra esir garnizonlarına ulaştırılıyordu. Aralık 1915 tarihinde İstanbul'dan Afyonkarahisar'daki esirlere gönderilen bir para havalesi, belgelerden anladığımıza göre, şu yolu takip etmişti:

"Sivas'ta bulunan esir Rus zabitanından bir grup."
***Harp Mecmuası*, S. 6, Şubat 1331.**

Kızılay Genel Başkan Vekili Doktor Besim Ömer (Akalın) Paşa, İstanbul'dan 4 Aralık 1915'te Afyonkarahisar Esir Garnizonu Başkanlığı'na gönderdiği yazıda, isimlerini belirttiği esirler adına 19 lira 8 kuruşun, Osmanlı Bankasına havale edildiğini bildirmişti. Bu havale E 15 denizaltı subayı Piraspi'ye ait 10,5 lira, Maryo denizaltısından, garnizonda 453 numarada kayıtlı Emil Viktor adına altın akçe 440 kuruş, garnizonda 455 numarada kayıtlı Antuan Mişel adına altın akçe 220 kuruş, garnizonda 414 numarayla kayıtlı Hektor Havadek adına altın akçe 88 kuruş, 441 numarayla kayıtlı Kiper adına altın akçe 110 kuruştan ibaretti.

Garnizon Komutanı, 8 Aralık 1915'te Esirler Komisyonuna havale ettiği yazıda, paranın bankadan alınıp sahiplerine dağıtılarak makbuzların imzalattırılmasını istedi. Esirler Komisyonu Başkanı Kıdemli Yüzbaşı Mehmet Lütfi Bey, 10 Aralık'ta Esirler Garnizon Komutanlığı'na, "İşbu tahriratta zikredilen meblağ bankadan alınıp eshabına teslim edilmiş ve her biri üçer nüshadan ibaret olan beş kıta makbuz imza ettirilerek leffen iade ve takdim kılınmıştır" diyordu.

Afyonkarahisar Garnizon Komutanı, Kızılay Genel Merkezine gönderdiği 12 Aralık 1915 tarihli yazısında, bankadan alınan paranın sahiplerine dağıtılarak, üçer nüsha olan beş parça makbuzun imzalattırılıp bunlardan birer adetinin Kızılay'a gönderildiğini bildirdi. Bu makbuzların ikişer nüshasının da 16 Aralık'ta Amerika Sefaretine gönderildiği anlaşılmaktadır. Görüleceği üzere, İstanbul'dan gönderilen havale bir hafta içinde Afyonkarahisar'daki esirlerin eline ulaştırılabiliyordu.[13]

Garnizonların oldukça dağınık bir alana yayılmış olması, ilk yıllarda havale dağıtımını güçleştirmişti. Anadolu'da garnizonlara gönderilen havale ve kolilerin dağıtım merkezi genellikle Afyonkarahisar'dı. Kolilerin çoğu kez posta vagonlarıyla sevklerinin mümkün olamamasının ya-

"Rus Kazak üserâsından bir grup."
***Harp Mecmuası*, S. 8, Nisan 1332.**

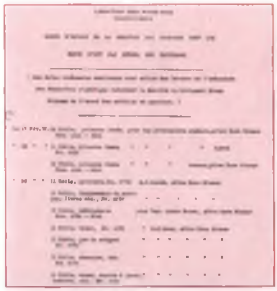

İstanbul'daki Hollanda Elçiliği vasıtasıyla 17 Ocak-1 Mart 1917 tarihleri arasında Türkiye'deki esir garnizonlarına gönderilen yiyecek ve eşyanın listesi.

Altta: Kastamonu Savaş Esirleri Garnizon Komutanının 19 Haziran 1917 tarihli yazısı: Kızılay Cemiyeti ve Ankara Garnizonu'ndan gönderilen 731 paketten 703'ü Kastamonu Garnizonu'ndaki sahiplerine imza karşılığı dağılmıştır. Sahipleri belirlenemeyen üç paket Kızılay'a iade edilmiş, diğer 25 paket de Menzil Müfettiş-i Umûmiliğiyle Ankara, Afyonkarahisar ve Yozgat'ta bulunan savaş esirlerine gönderilmiştir.

nı sıra kumpanyaların da fazla ücret talep etmelerinden dolayı nakliyatta güçlüklerle karşılaşılıyordu. 1915-1918 yılları arasında yabancı esirler için Hollanda ve Amerika elçilikleri vasıtasıyla Kızılay'a 8.765 balya eşya ve yiyecek teslim edildi. Yine Hollanda Sefareti'nin teslim ettiği 8 vagonluk eşya Kızılay Esirler Şubesi vasıtasıyla garnizonlara dağıtıldı. 1916-1918 yıllarında 42.410 havaleyle gönderilen 684.961 lira İtilaf Devletleri esirlerine ödendi.[14]

SONUÇ

1916 yılında Türkiye'deki savaş esirlerinin sayısında büyük bir artış olduğu gözlenmekle birlikte, bir önceki yıla göre şikâyetlerin azaldığı anlaşılmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin içinde bulunduğu şartlar dikkate alındığında savaş esirlerine oldukça iyi imkânlar sağlandığı görülmektedir. Biz burada, özellikle esir subayların günlük hayatlarını sınırlı belgelerle vermeye çalıştık. Bunlar garnizonlarda erlerden ayrı kalmakta olup, hizmetlerine verilmiş emir erleri bulunuyordu. Esirlerin günlük faaliyetleri sınırlandırılmış olmakla birlikte, tam bir hapis hayatı sözkonusu değildi. Çevrede geziyor ve kendi aralarında futbol, kriket gibi sporlar yapıyorlardı. İngiliz ve Fransız esirleri çoğu kez birbirleriyle anlaşamıyorlardı; bu yüzden Afyon ve Çankırı garnizonlarında ayrı binalara yerleştirilmişlerdi. Posta ve mektubun ise esirler için ayrı bir önemi bulunuyordu.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda İtilaf Devletleri'ne mensup savaş esirleri serbest bırakıldı. Daha önce, Osmanlı ve İngiliz savaş esirlerinin durumlarını iyileştirmek ve mübadelelerini gerçekleştirmek amacıyla 28 Aralık 1917'de Bern'de imzalanan sözleşmeyi Türkiye Nisan 1918'de onaylamıştı. Ancak savaşın kaybedilmesi bu süreci daha da hızlandırdı. Mondros Mütarekesi hükümlerine göre Osmanlı savaş esirleri İtilaf Devletleri nezdinde tutulurken, bu devletlere mensup esirler İstanbul'da toplanarak ilgili devletlere kayıtsız şartsız teslim edileceklerdi.

1. *Üserâ Hakkında Talimatname*, Matbaa-i Askeriyye, İstanbul, 1332/1916.
2. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c. III/III, Ankara, 1991, s. 105. Savaş esirlerine ait bir vefat belgesi örneği için bkz. ekteki belge, Kızılay Arşivi (KA), Ds. 520, (1912-1916).
3. KA, Ds. 520, (1912-1916).
4. Yusuf Razi Bey, bu konuda 8 Kânunısani (21 Ocak) 1915 tarihinde Kızılay Genel Merkezine bir rapor sundu. KA, Ds. 520 (1912, 1916).
5. Ankara'daki İngiliz subayları için bkz. *Milli Mücadele Albümü*, İstanbul, 1998, s. 26-27. Bu makalede de kullandığımız iki resim Milli Mücadele dönemiyle ilgili olmayıp Birinci Dünya Savaşı yıllarına aittir. Albümde yer alan resimlerden biri için, KA, Ds. 520, (1912-1916). 31 Ekim 1921'de İnebolu limanında İngilizlerle gerçekleştirilen esir mübadelesi esnasında, Rawlinson ve üç emireri ile birlikte yüzbaşı Campell ve iki sivil İngiliz serbest bırakılmış, bunlardan başka Anadolu'da herhangi bir İngiliz esir kalmamıştı. Bkz. Mesut Çapa, "Sakarya Savaşı'ndan Sonra İmzalanan Türk-İngiliz Esir Mübadelesi Anlaşmasının Uygulanması ve Belgeler", *Atatürk Yolu*, S. 3 (Mayıs 1989), s. 399-418.
6. "Mevkufîn-i merkume arasında Dersaadet Rıhtım Şirketi Müdürü ve Dersaadet Su Şirketi müfettiş-i umumisi gibi mevki-i ictimâîsi yüksek ve hal ve servetleri müsaid olan zevat bulunmakla beraber anlarla birlikte kendilerine ve çocuklarına muktezî mualecât ve mekûlat masarifinin tesviyesinde müşkülât çeken fakir aileler dahi bulunduğu câlib-i dikkattir." KA, Ds. 520, (1912-1916).
7. Rapor her ne kadar "Bazı mesâlih-i husûsiyem için Afyonkarahisarı'nda bulunduğum sırada 14 Kânunsani 331 tarihli tahriratı riyâsetpenâhilerini ve karargâh-ı umumînin ruhsatnamesini ahzeyledim" cümlesiyle başlayıp 31.1.1915 tarihiyle bitirilmiş olsa da, rapor içindeki şu ifadelerden ziyaretin 1916 yılı başında gerçekleştiği ve bu sebeple raporun 31.1.1916 tarihli olması gerektiği anlaşılmaktadır: "14 Haziran 331 tarihinde 329 efrâd ve zabitânı Afyonkarahisar'ı merkez tabâbetince üç defa tifo ve bir defa da çiçek aşısı yapılmıştır. ... Fransız üserâsı ise 1 Ağustos 915'den 28 Ağustos 915 tarihine kadar gönderilen paketlerden hiçbirini almadıklarını bildirmekte ..."
8. ATASE Arşivi, kls.1274, ds.462, fh.1/27.
9. Menzil Müfettiş-i Umûmisi Erkân-ı Harbiye Reisi tarafından Kızılaya gönderilen 10 Kânunısani 32 (23 Ocak 1916) tarihli belge. KA, Ds. 520, (1912-1916).
10. KA, Ds. 520, (1912-1916).
11. KA, Ds. 520, (1912-1916).
12. KA, Ds. 542.
13. KA, Ds. 520, (1912-1916).
14. Mesut Çapa, "Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, yayınlanmamış doktora tezi, Ankara, 1989, s. 183-184.

Rumi ve Miladi Takvimler - VIII

A. NECATİ AKGÜR
Dr. Müh., Türk Tıp Tarihi Kurumu üyesi

İbn Sina'nın* El-Kanun fi t Tıb *adlı kitabının 1608'de yapılan Latince basımı.

CELÂLİ TAKVİMİ

X. ve XI. yüzyıllar, Türklük için, İslama geçiş, yeniden diriliş, kıpırdama ve yeni bir kişilik kazanma dönemi oldu.

İbn Sina (doğ. Buhâra yakınlarındaki Afşina, 980-ölm. Hemedan, 24 Haziran 1037 Cuma), "Gerek Ortaasya'dan İspanya'ya kadar uzanan İslam ülkelerinde, gerekse Avrupa'da tabâbeti, 17'nci yüzyılın sonuna kadar 600 yıl gibi uzun bir sürede büyük ölçüde etkilemiş, hatta *El-Kanun fi t-Tıb* adlı tıbbi eseriyle Avrupa'da Hippokrat ve Galenos'un şöhretini bile gölgelemiş olan müstesna bir hekimdir" (Terzioğlu, s. 41; Akgür, Mayıs 1990, s. 20). İbn Sina'nın doğum yeri olan Buhara yöresi, o yıllarda, Müslüman Türklerle İranlıların, biraz da Arapların yaşamakta oldukları bir yerdi. Türbesinin bulunduğu, İran'daki Hemedan kentiyse, Tebriz, Merâga, Urumiye, Erdebil gibi, günümüzde de, İran sınırları içerisinde kalmakla birlikte, yalnızca Türklerin yerleşik olduğu, yalnızca Türkçe konuşulan bir kenttir.

Ebûr-Reyhan el-Beyrunî (doğ. Kas, 4 Eylül 973-ölm. 1051), İslam ortaçağının en büyük bilgini; gökbilimi, matematik, takvimbilimi, coğrafya, eczacılık, botanik, madenbilimi, fizik ve tarih alanlarında çalışmış ve çok sayıda kitap yazmıştır. Ünlü kitabı *Âsâr ül-Bâkıye*'sinde, tarihte yaşamış, zamanında da yaşamakta bulunan toplum ve ulusların takvimleri ile tarihleme yöntemlerini anlatır ve İran, Mezopotamya gibi ülkelerin tarihi kaynaklarına inerek, uzun "kral dökümleri" verir (Bkz. Yaratılış tarihi kesimi). Musevi takvimi konusunda en geniş ve ayrıntılı bilgiyi de, o dönemde, yine bu kitapta buluruz.

Beyrunî, Eratosthenes ve Poseidonios'un ardından, yeryuvarlağının çevresini (çapını), yine kendine özgü bir yöntemle ölçebilen üçüncü kişi olmuştur. Bunun için, yüksekliği (h) bilinen bir tepeye çıkarak, ufuk düşüşü (a) açısını ölçmüştür (bkz. aşağıdaki şekil). Bu açı, kenarları birbirine dik açılar olduğundan, merkezde oluşan açıya eşittir. Burada, Yer'in yarıçapı,

$$\frac{R}{R+h} = \cos a \text{ dan } \quad R = \frac{h.\cos a}{1-\cos a}$$

olarak bulunacaktır (Par une reunion de prof. s. 191; Akgür 1970 s. 7; Gürsoy, s. 21).

Kitab üs-Saydele fi t-Tıb (Tıpta Eczacılık) adlı kitabında (Dördüncü fasıl, s. 30-31) Beyrunî, önce İslam diniyle ilişkisi dolayısıyla Arapçayı övmesinin ardından şöyle demektedir (Yaltkaya, s. 30; Georges Ifrah, c. VII, s. 16):

> Bununla birlikte herkes kendisinin alışkın olduğu ve akran ve emsalinin arasında konuşup görüştüğü dili, ana dilini daha hoş ve daha tatlı bulur.
>
> Ben bunu kendi nefsimden biliyorum. Bilim dili olan arapça yerine, benim ana dilim ile bilim tespit edilmiş olsaydı, oluk üzerine çıkmış olan deveye veya tarla sürmek için çifte koşulmuş olan zürafaya şaşıldığı gibi şaşılır ve hayret edilirdi.
>
> Ben gerek arapçayı ve gerek farsçayı ana dilimden sonra öğrendim. Bunların ikisi de benim ana dilim değildir. Bunun-

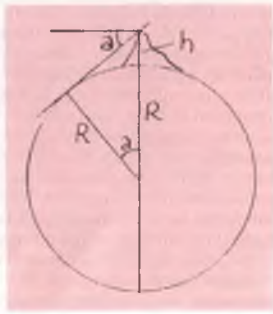

Türk'ü ile Balasagunlu Yusuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig*'i bu dönemde yazıldı. Türk-İran bilim ortaklığının başyapıtı olup Celâleddin Melikşah'ın adıyla anılan Celali takvimi de, takvimbilimi tarihinin sekizinci ölçümü olan 1079 yılı ilkbahar ılınımı ölçümüne dayandırılarak, yine bu dönemde oluşturuldu.

***

O yıllarda, İran'da, yazı dizimizin IV no'lusunda incelediğimiz, Eski Mısır'dan alınma 365 tam (kesirsiz) günlü Yezdicürd takvimi kullanılıyordu.

la birlikte, bana Arap diliyle hiciv ve zem edilmem, farsça medih ve sitâyiş edilmemden daha hoş gelir.

Beyrunî'nin doğum yeri olan Kas, Harezm'in merkezidir (Harezm: Amûderya'nın Aral gölüne döküldüğü bölge, bugünkü Hive yöresi). Burası o tarihlerde, biraz kuzeyde, Hazar'ın doğu kesimiyle Aral gölünün iki yanında yer alan, henüz İslamı kabul etmemiş, Oğuzlar ülkesinin, güneydeki Müslüman bölgelerine giriş kapısı sayılıyordu. Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na adını veren Selçuk Bey de, 930 sıralarında, Oğuzlar ülkesinden Sirderya üzerindeki Cend'e gelmiş ve burada hemen Müslümanlığı kabul etmişti (Köymen, s. 14 ve devamı). İbn Sînâ'nın doğduğu yer, Buhâra da, yine Amûderya üzerinde ve Kas'ın biraz güneyinde bulunuyor. Bu açıklamalardan da anlaşılacağı ve az önce değindiğimiz üzere, bu bölgede o vakitler, hepsi de Müslüman olmak üzere, Türkler, İranlılar ve az sayıda Arap yaşıyordu. Beyrunî, İranlı ve Arap olmadığını kesin bir biçimde ortaya koyduğuna göre, demek ki, tıpkı İbn Sînâ gibi, Türk'tü (Beyrunî konusunda ayrıca bkz.: Salih Zeki, Âsâr-ı Bâkıye, c. 1; Beyrunî'ye Armağan, Türk Tarih Kur. yay.; Görüş, Haziran 1974).

Büyük Selçuklu Devleti, 1038 yılında, İran'ın doğusunda Meşhed kentinin batısında bulunan Nişâpur kentinde kurulmuştu. Başkent, daha sonra, 1042'de bugünkü Tahran yakınlarındaki Rey'e, 1073'de de İsfahan'a taşındı. 1071 Malazgirt Savaşı kahramanı Sultan Alparslan (1064-1072) ile oğlu Sultan Celâleddin Melikşah (1072-1092) dönemlerinde Selçuklular altın çağlarını yaşadılar. Öyle ki Melikşah'ın ölümünde devletin sınırları, Kaşgar'dan Boğaziçi'ne, Akdeniz'e, Kafkaslar'dan ve Aral gölünden Hind Denizi ve Yemen'e değin uzanmaktaydı (Kafesoğlu, s. 70). Yine bu sultanlar döneminde Türk uygarlık ve bilim tarihi de büyük başarılar kazandı: 1066'da Bağdat'ta, ünlü vezir Nizâmülmülk'ün de yardımıyla, dünyanın ilk üniversitesi olarak görülen Nizamiye medresesi açıldı. Türk dilinin iki büyük yapıtı, Kaşgarlı Mahmut'un *Divan-ı Lügat it-*

1 Ferverdîn 001 Yezd. = 16 Haziran 632 (Yaz gündönümü)

günüyle başlatılan bu takvimin, 365 1/4 günlü Rumi (İskender) takvimine göre, 4 yılda 1 gün gerilediğini söylemiştik. Bu gerileme sonunda, 446 Yezd. yılında yılbaşı

1 Ferverdîn 446-449 Yezd. = 25 Şubat 1077-1080

olmuş, böylece de takvim ılınımlar-gündönümlerini gösterir olmaktan çıkmıştı.

Bunun üzerine, söz konusu takvimin yine ılınımlar ve gündönümleri günlerini gösterir (yani mevsimlere uyar ve doğru tarihleme verir) bir duruma getirilmesini isteyen Selçuklu Sultam Melikşah, Fars dilinin ustası, ünlü Rubâiyat şairi ve dönemin tanınmış matematikçi-gökbilimci-takvimbilimcisi Nişapurlu Ömer Hayyam'ın (1047-1123) başkanlığında oluşturulan ve Hakîm Lokrî, Meymun bin Necip Vâsıtî, Ebû l-Muzaffer Asfizârî, Abdurrahman Hâris, Muhammed Hâzin'in katıldıkları bir bilim kurulunu görevlendirdi (Takıyzâde, s. 3; A. Cevdet Paşa, s. 41; G. A. Muhtar Paşa, s. 22; A. Şakir Paşa, s. 59). Ömer Hayyam ve arkadaşları, o yıl, ilkbahar ılınımı gününü, Uluğ Bey Ziyci'nde verildiği üzere, 9 Ramazan 471 Cuma (15 Mart 1079) olarak ölçümlediler.

Ziyç'de, bu konuda şöyle deniyor:

> Bu takvimin başlangıcı, kimilerine göre Hicri tarihin 461'inci (468 olacak) yılı Şa'ban-ı muazzamı'nın 5'inci Pazar günü (13 Mart 1076), kimilerine göreyse Hicri tarihin 471 yılı Ramazan-ı şerîfi'nin 9'uncu Cuma günü (15 Mart 1079) idi. Bu ikisi arasında 1097 gün farkı bulunmaktadır. Bu uymazlığın nedenini bilmiyoruz. İki söyleyişten ikincisi daha yaygın olduğundan, biz de bunu temel almaktayız.

Ziyç'de, ayrıca şöyle demektedir.

> Rumi (İskender) tarihi (başlangıcı) Melikî'den 507 497 gün önce gelir. (Bu sayı) merfû olundukta (harflerle rakamlama ve altmışlık sayılama yöntemleriyle gösterildiğinde), be kef nun-ha ye-ze (2, 20, 58, 17) olur. Arabî (Hicri) tarih (de Celaliden) 166 797 gün önce gelir; merfû olundukta mim-vav ye-ı nun-ze (46, 19, 57) olur. Fars tarihi

(ise Celali'den) 163 173 gün önce gelir; merfû olundukta mimhe ye-tı lâm-cim (45, 19, 33) olur.

(Bu yöntemle sayılamayı, III no'lu yazımızda, Beyrunî'nin *Âsâr ül-Bâkıye*'sinde de görmüştük).

Sözü edilen gün farklarından, örneğin Hicri takvim başlangıcı (Ziyç, bu günü 15 Temmuz 622 Perşembe günü olarak almaktadır) ile Celali takvimi başlangıcı gün farkını, 166 797 günü ele alırsak:

166 797: 365, 25 = 456, 665 298 Rumi yıl. Burada yıl kesri,

0, 665 298 x 365, 25 = 243 gün olduğundan,

166 797 gün = 456 Rumi yıl + 243 gün edeceği nedeniyle,

15 Temmuz 622 Perşembe	=	1'inci gün	15 Tem	1
+ 243 gün	456	= 166 797 gün	15 Ağ	32
			15 Ey	63
15 Mart	1079	= 166 798'inci gün	:	:
			15 Ma	244

olacaktır.

Öte yandan, 1'inci gün= Perşembe ise, 8, 15, 22, 29, ... (7n+1) inci yani 7'ye bölündüğünde 1 kalan veren günler Perşembe, 2 kalan veren günler Cuma, ... olacaktır. Buna göre,

166 798: 7 = 23 828, 285 714 ve

7x0, 285 714 = 2 = Cuma

olacaktır.

***

Az önce, o yılın yılbaşısı,

1 Ferverdîn 448 Yezd. = 25 Şubat 1079'a gelmişti demiştik. Buna göre, ölçüm günü, 18 gün eklemeyle

19 Ferverdîn 448 Yezd. = 15 Mart 1079 (İlkbahar ılınımı) oluyordu.

Bu durumda, kurulun yapacağı iki iş vardı:

1. Yezdicürd takviminin göstermekte olduğu 19 Ferverdîn gününü 1 Ferverdîn olarak değiştirerek, yılbaşını ilkbahar ılınımı gününe getirmek. İlk iş olarak bu yapıldı. Ancak böyle yapılmakla Yezdicürd takvimi kimlik değiştirmiş ve dolayısıyla yeni bir takvim uygulaması başlatılmış oluyordu. Bu yeni takvime, Selçuklu Sultanı Celâleddin Melikşah'ın adı verilerek, Celali takvimi (ya da Melikî takvimi) denildi. Celali takviminin başlangıcı, böylece

1 Ferverdîn 001 Celali = 19 Ferverdîn 448 Yezdicürd = 15 Mart 1079 Cuma olmaktadır.

2. Yapılacak ikinci iş ise, yeni yılbaşının gelecek yüzyıllar-binyıllar boyunca, yeniden kayma/oynama göstermeden hep ilkbahar ılınımı gününde kalmasını sağlamaktı. Ancak ortada bir örnek yoktu. Bu nasıl yapılacaktı? Takvimbilimi tarihinde, biliyorsunuz, ilki MÖ 432'de ikincisi MÖ 280'de olmak üzere, iki yaz gündönümü ölçümü yapılmış, sonra da bu iki ölçüm

Karşı sayfa: El-Beyruni (solda) ve İbn Sina'yı (sağda) gösteren temsili resimler.

El-Beyruni'nin İran'ın Nişabur kentindeki (üstte solda), İbn Sina'nın Hemedan kentindeki türbeleri (sağda).

İbn Sina'nın yaşadığı ve merkezinde türbesinin bulunduğu Hemedan, haritada görüldüğü gibi planlı bir kent.

arası gün farkı aradan geçen yıl sayısına bölünerek ortalama gerçek Güneş yılı süresi, 365 1/4 günden biraz daha kısa bir süre olarak bulunmuş ve bu süre 365 1/4 gün kabul ile, MÖ 238'de, ilk Güneş takvimi olan Kanopus takvimi oluşturulmuştu. Bu, takvimbilimi tarihinde gerçekleştirilen ilk reformdu. Sonra, Kanopus takvimi örnek alınarak, MÖ 45'de de Jülyen takvimi ortaya konmuştu. Daha sonra 325'te ilkbahar ılınımı 21 Mart'a gelmektedir denilerek, Jülyen takvimi mevsimlerle ilişkilendirilmişti (Buna göre de yaz gündönümü 22 Haziran'a gelecektir). Ancak daha sonra yapılan 632, 857, 895 ölçümleri gibi, şimdi gerçekleştirilen 1079 ölçümü de, ilkbahar ılınımının 21 Mart'ta (yaz gündönümünün 22 Haziran'da) kalmayıp değiştiğini gösteriyordu. Yani gerçek Güneş yılı süresi, 365 1/4 gün değil, 895 ölçümüne göre 134 yılda 1 gün ölçüsünde olarak bundan kısa ve yanılgılı idi.

Bu durumda yapılması gereken iş ise, 365 günlü Yezdicürd takvimini değil, 365 1/4 günlü İskender takvimini ele almak ve bunun 4 yılda 1 gün şeklindeki artıklama kuralını değiştirmek idi. Bu, İskender takviminin düzeltilmesi/iyileştirilmesi, yanılgısının giderilmesi demekti ve takvimbilimi tarihinde ikinci reform olacaktı.

Buna göre İskender takviminin düzeltilip/iyileştirilmesi şu anlama geliyordu: 1079'da ilkbahar ılınımı 15 Mart'tadır. İskender takvimini kullanmayı sürdürürsek, 134 yıl sonra ılınım 14 Mart'a, 2x134 = 268 yıl sonra 13 Mart'a, 3x134 = 402 yıl sonra 12 Mart'a, ... düşecektir. Bu durumdaysa örneğin bir 29 Mayıs günü, 1079'da ilkbaharın 76'ncı gününe geliyorken (15 Mart = 1'inci, 15 Nisan = 32'nci, 15 Mayıs = 62'nci ve 29 Mayıs = 76'ncı gün), 134 yıl sonra 77'nci, 268 yıl sonra 78'nci, ... gününe gelecekti. Oysa takvim düzeltilip/iyileştirilince, ilkbahar ılınımı yüzyıllarbinyıllar boyunca hiç değişmeksizin hep 15 Mart'ta kalacak; 29 Mayıs günüyse yine hep ilkbaharın 76'ncı gününe gelecekti. Buysa, düzeltilip/iyileştirilmiş olan takvimin mevsimlere tam olarak uyması ve dolayısıyla doğru tarihleme vermesi bir başka deyişle yanılgısız duruma getirilmesi anlamına gelmektedir. Böylelikle takvim, belli ve değişmez, yeni bir kalıba oturtulmuş olmaktadır.

Görüldüğü üzere, böyle bir takvim, takvimbilimcilerin, MÖ 432 ya da MÖ 280'den beri değil, Keops-Kefren-Mikerinos'lardan (MÖ 3500 sıraları), Hammurabi'lerden (MÖ 1750 sıraları) bu yana, gerçekleştirmeyi düşündükleri, hayalini yaşattıkları bir olaydı.

Bunun içinse, 1079 ölçümünü, daha önceki ölçümlerden biriyle karşılaştırarak ortalama gerçek Güneş yılı süresini yeniden belirlemek, İskender takviminin 4 yılda 1 gün şeklindeki artıklama kuralını da buna göre değiştirmek gerekiyordu.

Bir süre önce, 895'de, Halife Mu'tazıd'ın gökbilimcileri, yaz gündönümü ölçümlerini, İskender takvimi başlangıcı olan MÖ 312 yılıyla karşılaştırarak, 134 yıllık bir dönüşüm süresi bulmuşlardı [895-MÖ 312 = 1206 ve 1206: 9 = 134 yıl]. 1079 ölçümü, ünlü bilgin Batlamyus'un 140 yılı ilkbahar ölçümüyle karşılaştırıldığında da bu yıl sayısı bulunuyordu [140 yerine 141 alınmakla, 1079 - 141 = 938 ve 938: 7 = 134].

1079 yılı ölçümü, Mu'tazıd örneğinde olduğu gibi, MÖ 312 ile karşılaştırılırsa, 1079 - MÖ 312 = 1390 ve 1390: 10 = 139 yıl bulunuyordu.

1079 ölçümü, benzeri yolda, İznik 325 ilkbahar ılınımı ölçümüyle karşılaştırılırsa, [1079 - 325 = 754 yıl ve 21 Mart - 15 Mart = 6 gün ile] 754: 6 = 125, 666 666 ... yıl bulunacağı gibi; yine 1079 ölçümü, Hipparkhos'un MÖ 146 ölçümüyle karşılaştırıldığında 136 yıl; Aristarkhos'un MÖ 280 ölçümüyle karşılaştırıldığında da buna çok yakın bir yıl sayısı, 135,8 yıl bulunuyordu [1079 - MÖ 146 = 1224 ve 1224: 9 = 136 yıl; 1079 - MÖ 280 = 1358 ve 1358: 10 = 135,8 yıl].

Görüldüğü üzere, dönüşüm süresi 125 ile 139 arası bir yıl sayısı olarak elde ediliyordu. Acaba bunlardan hangisi doğruydu?

Öte yandan, örneğin 136 yıl dönüşümün doğru olduğu varsayılırsa,

$$\frac{1}{4} - \frac{1}{136} = \frac{34}{136} - \frac{1}{136} = \frac{33}{136}$$

hesabına göre, İskender (Rumi) takviminde, 4 yılda 1 gün hesabıyla, 136 yılda 34 gün artıklanırken, yeni takvimde 33 gün artıklanacaktı.

132 yıl dönüşümün doğruluğu varsayıldığında,

$$\frac{1}{4} - \frac{1}{132} = \frac{33}{132} - \frac{1}{132} = \frac{32}{132} = \frac{8}{33}$$

hesabına göre, İskender takviminde her 4 yılda 1 gün artıklamırken, Celali takviminde 33 yılda 8 yıl artıklanacaktır.

134 yılın doğruluğu varsayıldığında,

$$\frac{1}{4} - \frac{1}{134} = \frac{67}{268} - \frac{2}{268} = \frac{65}{268}$$

hesabına göre, 268 yılda, İskender takviminde 67 yıl artıklanırken, Celali'de 65 yılın artıklanması gerekecek;

139 yılın doğruluğu varsayıldığındaysa,

$$\frac{1}{4} - \frac{1}{139} = \frac{139}{556} - \frac{4}{556} = \frac{135}{556}$$

hesabına göre, 556 yıl dönüşümünde, İskender takviminde 139 yıl artıklanırken, Celali'de 135 yılın artıklanması gerekecektir.

Ömer Hayyam ve arkadaşlarının, ölçümlerini, kendilerinden önceki hangi ölçümle karşılaştırmış olduklarını bilmiyoruz. *Uluğ Bey Ziyci* bu konuda birşey söylemiyor. Ancak söz konusu Ziyç'de, ortalama gerçek Güneş yılı süresi, o dönemde kullanılmakta bulunan Altmışlı sayılama ve Harflerle rakamlama yöntemleriyle göstererek, vav he gün ve günün ye-dal lâm-cim ze lâm-be = 6, 5; 14, 33, 7, 32

(= 365, 242 534 876 543 209 876...) gün

şeklinde verilmektedir (I konu-bölüm 5'den döküm I a).

***

Ziyçlerde ve eski gökbilim kitaplarında sayılar, harflerle rakamlama yöntemi (usul-ü terkıym-i elifbâî) ve altmışlı sayılama yöntemi (usul-ü ta'dâd-ı sittînî) ile gösterilmekteydi (III no'lu yazımızda bu konuya biraz değinmiştik).

Harflerle rakamlamada (ebced hesabı), sayılar harflerle gösterilirdi:

elif	1	ye	10	kaf	100
be	2	kef	20	rı	200
cim	3	lâm	30	şın	300
dal	4	mim	40	te	400
he	5	nun	50	se	500
vav	6	sin	60	hı	600
ze	7	ayın	70	zel	700
ha	8	fe	80	dad	800
tı	9	sad	90	zı	900
				gayın	1000

Ara sayıların oluşturulmasında bu harfler yan yana getirildi:

ye-elif	11	kef-elif	21	şın-sin-elif	361
ye-be	12	kef-be	22	şın-sin-be	362
⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮

Bu yalnızca Arapça-Türkçe için değil, öteki diller için de geçerlidir. Örneğin Batlamyus'un *Coğrafya*'sında kentlerin enlem-boylamları, böyle, Yunan harfleriyle gösterilmekteydi (II no'lu yazımızda, hatırlarsınız, bu konuya da biraz değinmiştik). Bu gösterimde,

alfa	1	yota-alfa	11	tau-ksi-alfa	361
beta	2	yota-beta	12	tau-ksi-beta	362
gamma	3	yota-gamma	13	tau-ksi-gamma	363
⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮

değerlerini almaktadır.

Sayılama yöntemlerine gelince: Eski Mısır'da Onluk sayılama yöntemi (usul-ü ta'dâd-ı a'şârî), Mezopotamya'daysa altmışlık sayılama yöntemi (usul-ü ta'dâhd-ı sittînî) kullanılmaktaydı.

Onluk sayılamada, sayılar, bilindiği gibi,

tam sayı kesir

$$\ldots + E\,10^3 + F\,10^2 + G\,10^1 + H\,10^0 + I\,10^{-1} + J\,10^{-2} + K\,10^{-3} + \ldots$$

$$\ldots + 1000\,E + 100\,F + 10\,G + H + 0{,}1\,I + 0{,}01\,J + 0{,}001\,K + \ldots$$

şeklinde gösterilmektedir. Burada harfler 0'dan 9'a değin, on tane rakamı anlatımlamaktadır. Buna göre, örneğin 3048,156 sayısı aslında,

$$3x1000 + 0x100 + 4x10 + 8x1 + 1x0{,}1 + 5x0{,}01 + 6x0{,}001$$

demektir.

Altmışlık sayılamadaysa, 10 yerine 60 tabanı alınır. Bunun içinse 0'dan 59'a değin olmak üzere altmış tane rakama gereksinim vardır.

tam sayı kesir

$$\ldots + E\,60^3 + F\,60^2 + G\,60^1 + H\,60^0 + I\,60^{-1} + J\,60^{-2} + K\,60^{-3} + \ldots$$

$$\ldots + 216\,000\,E + 3\,600\,F + 60\,G + H + 0{,}016\,666\ldots\,I + 0{,}000\,277\,777\ldots\,J + 0{,}000\,004\,629\,629\ldots\,K + \ldots$$

Buna göre, örneğin *Uluğ Bey Ziyci*'nde (I konu-bölüm 5'de bizde döküm 1 a'da) verilen, 1000 Güneş yılı süresi=

Elif mim-elif kef-ze kef-be tamsayı lâm-be he lâm-cim kef = 1, 47, 27, 22; 32, 5, 33, 20

altmışlı sayısını onluya çevirelim:

1 x 216 000	=	216 000
41 x 3600	=	147 600
27 x 60	=	1 620
22 x 1	=	22
32 x (1/60)	=	0,533 333 333 333 333 333 333...
5 x (1/60^2)	=	0,001 388 888 888 888 888 888...
33 x (1/60^3)	=	0,000 152 777 777 777 777 777...
+20 x (1/60^4)	=	0,000 001 543 209 876 543 209...
	=	365242,534 876 543 209 876 543 209... gün

Toplam 1000 Güneş yılı süresi bu olduğuna göre,

1 Güneş Yılı = 365, 242 534 876 543 209 876 543 209... gün

olacaktır (Buradaki hesaplamada dikkat edilecek nokta: Örneğin 0,533,333... derken 0, 533 deyip kesmeyiniz. Aksi halde toplamayı yaparken bu 333'leri hesaba katmayı unutursunuz. Sonuç da yanlış çıkar).

***

Bu anlattıklarımıza göre, Ziyç'teki veriyi ele alırsak;

365,25 - 365, 242 534 876 543 209 876... = 0,007 465 123 456 790 123... ve

1: 0,007 465 123 456 790 123... = 134 yıl bulunur [Bu süre, 365 1/4 günlü İskender (Rumi) takviminin Celali takvimine (ya da gerçek yıl süresine) göre, 134 yılda 1 gün kayma/oynama göstereceğini anlatmaktadır]. Az önce Halife Mu'tazıd'ın 895 yaz gündönümü ölçümünün, İskender takviminin MÖ 312 yılı başlangıcıyla karşılaştırılmasıyla bu sayının elde edildiğini söylemiştik. Demek oluyor ki *Uluğ Bey Ziyci*'ndeki gerçek mevsim yılı süresi, Ömer Hayyam kurulunca elde edilmiş olmayıp, Mu'tazıd'a kökenlenmektedir.

Yıllar	İlkbaharın girişi (Rumi)
2017	8 Mart
1883	9 Mart
1749	10 Mart
1615	11 Mart
1481	12 Mart
1347	13 Mart
1213	14 Mart
1079	15 Mart
945	16 Mart
811	17 Mart
677	18 Mart
543	19 Mart
409	20 Mart
275	21 Mart
141	22 Mart
MS 7	23 Mart
MÖ 128	24 Mart
262	25 Mart
⋮	⋮

Şimdi 1079'dan 134 yıl aralıklarla geriye doğru gidilirse, 7 dönüşümle 141 yılına varılır ki bu yıl (doğrusu 140 yılı), İslam bilimcilerinin pek önem verdikleri Batlamyus'a, onun ölçüm yılına gitmektedir. Bu da Ömer Hayyam ve arkadaşlarının ölçümünün, Batlamyus'un ölçümüyle karşılaştırılmış olması olasılığını akla getiriyorsa da, bu hususda *Uluğ Bey Ziyci*'nde ya da başka kaynaklarda bir bilgiye raslanmamaktadır (Döküm 2).

İlk Osmanlı Sikkesi Ne Zaman Basıldı?

Doç. Dr. OĞUZ TEKİN
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eski Çağ Tarihi Anabilim Dalı öğretim üyesi

Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Para'nın Tarihi* , Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

"Bu kitapta kapitalizmin dünya ölçeğinde yükselmeye başladığı yüzyıllarda para, imparatorluk ve bunların dünya ekonomisindeki yeri ele alınıyor."

Şevket Pamuk bu sözlerle başlıyor kitabına. Braudel, Cipolla, Godinho, Spufford ve Vilar gibi tarihçilerden esinlendiğini belirten yazar, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik yapısını ortaya koymaya çalışırken, bu yapıyı meydana getiren çeşitli unsurları büyüteç altına almaktadır. Bu kitapta Osmanlı devletinin para ve ekonomi politikalarının bir analizi ile karşı karşıya olduğumuzu söylemek sanırım iddialı bir değerlendirme olmayacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Akdeniz dünyasındaki yaklaşık 600 yıllık damgası, bu denli geniş bir coğrafyada yer alan çeşitli ülkelerde derin izler bırakmıştır. Bu izlerde paranın önemi ve etkisi hiç de az değildir. Öyleki, para için isyanlar çıkmış, seferler düzenlenmiş; yokluğu krizlere yol açmıştır. İktidarın en önemli güç unsurlarından biri olan paranın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki seyri, gerçekte kendinden önceki imparatorluklarda olduğundan pek farklı değildir. Osmanlı İmparatorluğu'ndan önce Akdeniz'e damgasını vuran üç büyük imparatorluk vardı: Büyük İskender, Roma ve Bizans imparatorlukları. Bu imparatorlukların hepsinde ortak nokta paranın kullanılmış olmasıdır. Ve yine hepsinde paraya ilişkin sorunlar ya da avantajlar birbirine benzemektedir: Ekonomik krizler, tağşişler, enflasyon, devaluasyon, kalpazanlık, ganimet, servet, ticaretin gelişmesi, propaganda, iktidar vs. Bütün bunlarda paraya sahip olmanın ne denli önemli olduğu açıktır. Kuşkusuz bu noktada değerli maden kaynaklarına sahip olma büyük bir avantaj olarak kabul edilmelidir. Nitekim Pamuk da, I. Bölümü oluşturan Giriş'te - Akdeniz dünyasındaki genel durumu özetledikten hemen sonra- bu konuya yer vermektedir.

Bu yazıda yapmak istediğimiz, Şevket Pamuk'un kitabının tam bir tanıtımı ya da kritiği değildir. Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomi ve para tarihine ilişkin konuları iktisat tarihçilerinin değerlendirmelerine bırakarak, burada yalnızca Osmanlı öncesi devletlerin nümismatiğine ilişkin yanlış anlaşılabilecek bazı noktalardaki saptamalarımızı ve ilk Osmanlı sikkesinin ne zaman basıldığı konusunu dile getirmek istiyoruz. Ancak, genel olarak kitabın bir tarih ya da ekonomi kitabında karşılaşmaya alışmadığımız bir akıcılıkta ve iyi kurgulanmış olduğu gözden kaçmamaktadır. Kitap bu haliyle Osmanlı tarihi ve ekonomisi alanında önemli bir boşluğu dolduracak niteliktedir.

Giriş'te yer alan, sikkenin işlevine ilişkin açıklamalarda, "paranın ödeme aracı işlevinin mübadele aracı işlevinden daha eski olduğu" vurgulanmaktadır (s. 1). Ancak, paranın sikke formunu almasından önce, başka bir deyişle sikkenin icadından önce, alışverişin çeşitli büyüklükte ve ağırlıktaki metal parçalarıyla, hayvanlarla, tahıl ürünleriyle ve araç-gereçlerle yapıldığını biliyoruz. Bütün bunlar -modern anlamda para olmasalar da- para niyetine kullanılmaktaydılar. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. İki tarafın da ihtiyaç duydukları mallar değiş-tokuşla el değiştirdiğinde, bu bir mübadele olur. Bir tarafın ihtiyaç duyup karşı taraftan almak istediği bir mal söz konusu olduğunda, karşı tarafa vereceği şey, karşı tarafın ihtiyacından çok onu tatmin eden ve her zaman için elinden çıkartabileceği bir şeyse (yani herkesçe kabul edilebilir nitelikteyse), artık mübadeleden çok ödeme söz konusudur. Do-

layısıyla alışveriş standart bir ödeme aracıyla gerçekleşir. Bu nedenle paranın (sikke formu öncesinde) değiş-tokuş (mübadele) işlevine öncelik vermenin yanlış olmayacağı görüşünün kolay reddedilebilir bir görüş olmaması gerekir. Bütün bunlar paranın türlü formlarının olduğu gerçeğiyle bir anlam bulmaktadır. Ayrıca sikkenin ortaya çıkışı, nedeni ve işlevi/işlevleri meselesi hâlâ tartışılan bir konudur.

Giriş'te yer alan bazı açıklamalar konu hakkında yeterli bilgi sahibi olmayan okuyucularda yanlış bir izlenim bırakacak niteliktedir. Örneğin, "Pers İmparatorluğu'nda sikkelerin yalnızca askeri ödemelerde kullanıldığı" cümlesi böyledir (s. 1). Çünkü biliyoruz ki sikkeler başından itibaren hemen her toplumda ticaretin yanı sıra devletin yaptığı ödemeler (ki bunlar arasında askerlere yapılan ödemeler kuşkusuz önemli bir yer tutmaktadır, ancak yegâne ödeme alanı değildir) ile devlete yapılan ödemelerde (vergi gibi) kullanılmıştır. Perslere gelince, sikke kullanımından önce vergiler aynî olarak toplanıyordu. Ancak sikkenin girişiyle birlikte vergiler de (aynî ödeme tamamen kesilmese de) sikke olarak toplanmaya başlanmıştır. Bir görüşe göre, Persleri sikke kullanmaya teşvik eden unsur, vergi toplanmasında sağladığı kolaylıktı.

Giriş'te yer alan bir başka yanlış anlaşılabilecek cümle (s. 3), "sikke kullanımının Büyük İskender'in fetihleri sayesinde (MÖ 4. yüzyılda) ... Pers İmparatorluğu'na ulaşmış" olmasma ilişkindir. Oysa Persler MÖ 6. yüzyıl ortalarında Lydia Krallığı'na son vermek amacıyla yaptıkları sefer sırasında sikke ile tanışmışlar ve kısa süre içinde kendi sikkelerini basmışlardır. Dolayısıyla Persler, Büyük İskender'in bölgeye gelmesinden neredeyse 200 yıl öncesinden beri sikke kullanmaktaydılar. Ele geçen sikke defineleri, İskender öncesi basılan Pers sikkelerinin (*siglos* ve *dareikos*) azımsanmayacak denli çok olduğunu işaret etmektedir.

Kitabın II. Bölümünde değinmek istediğimiz konu, ilk Osmanlı sikkesinin ne zaman basılmış olduğuna ilişkindir. Pamuk şöyle diyor:

"Osmanlılar kendi adlarına ilk sikkeyi... 1326/27 tarihinde [Orhan Bey zamanında] bastırdılar... Bu durumda, Osmanlı tarihçiliğinde kuruluş için 1299 yılının [Osman Bey zamanı] kabul edilmesi akla bazı sorular getiriyor... Oysa nümizmatik kanıtlar, gerçek bağımsızlığın 1326 yılına kadar gerçekleşmediğini açıkça gösteriyor" (s. 33-34).

Aslında bu konu, yani ilk Osmanlı sikkesinin Osman Bey zamanında mı yoksa Orhan Bey zamanında mı basıldığı konusu uzun yıllar tartışma konusu olmuştur. Ta ki, Osman Bey adına basılmış sikkelerin ortaya çıkışına kadar. Nümismatik kanıtlar hiçbir zaman başından itibaren var olmamıştır. Yaklaşık yirmi yıl önce bir define içinde ele geçmesi ve 1979 yılında S. Bendall tarafından yayımlanmasına kadar, son Bizans imparatoru XI. Konstantinos'un sikkesi (gümüş çeyrek *hyperpyron*) bilinmiyordu. Keza uzun yıllar teşhisi mümkün olmayan ve ön yüzde kanatlı kadın figürü, arka yüzde bir üçgenin yer aldığı sikkelerin Karia bölgesi kenti Kaunos'ta (Köyceğiz'in güneyinde) basıldığı daha geçen yıl kanıtlandı. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Osman Bey zamanında basılmış bulunan ilk Osmanlı sikkesi de *(akçe)* 1980 yılında İbrahim Artuk tarafından kaleme alınan bir makale ile kesinlik kazanmıştı ("Osmanlı Beyliğinin Kurucusu Osman Gazi'ye Ait Sikke", *Birinci Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920) Kongresi Tebliğleri*, Hacettepe Üniversitesi, 11-13 Temmuz 1977, Ankara 1980, s. 27-33). Dolayısıyla bu konu yaklaşık yirmi yıl önce açığa kavuşmuştu. Pamuk (s. 34, dipnot 27), "şimdiye kadar pek çok araştırmacı üzerinde ad bulunmayan kimi sikkeleri Osman Bey'in (1299-1324) darp ettirdiğini ileri sürmüşlerdir. Ancak ... bu çabalardan hiçbiri ikna edici olmamıştır" demekte ve bu çabalardan en önemlisi olarak Artuk'un makalesine değinmektedir. Fakat, nümismatik kanıtların gösterdiği gibi bu sikkelerin üzerinde her iki yüzde de Osman Bey'in adının bulunduğu apaçık ortadadır: Osman bin Ertuğrul.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri koleksiyonunda bulunan (envanter numarası DN1081) Osman Bey'e ait sikke. Çapı: 15 mm. Ağırlığı: 0.72 gr. Darp yeri ve tarihi yok.
Ön yüzü (solda):
ضرب / عثمن بن / ارطغرل / ابده‌الله
Arka yüzü (sağda):
ضرب / عثمن بن / ارطغرل
[Duribe / Osman bin / Ertuğrul / abbadehu (?) Allah: Ertuğrul oğlu Osman, Allah hükümdarlığını uzun etsin]
***Saltanatın İki Yüzü, Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu Sergileri*, İstanbul, 1995, no: 1.**

Bu sikkelerden burada fotoğrafını verdiğimiz biri *(akçe)* İstanbul Arkeoloji Müzeleri koleksiyonundadır. Sonuç olarak, ilk Osmanlı sikkesinin Osman Bey tarafından bastırılmış olduğuna kuşku yoktur. Bu konu, sikkelerin tarihsel bir kaynak olarak kullanılmasındaki önemi göstermektedir.

NOT DEFTERİ

Tarih Dergilerinin Mart Sayıları

Toplumsal Tarih ve *Tarih ve Toplum* dergileri birkaç yıldır mart ayında çıkan sayılarında kadın konusuna ağırlık veriyor. Bu notta, iki dergide çıkmış olan birkaç yazıya değineceğiz. Aynı kitabı tanıtanların bakış açılarını, yaklaşımlarını, yorum farklarını değerlendirmek belki ilginç olabilir.

I. Alafranga Bir Hanım. *Toplumsal Tarih*'te iki yıl önce (sayı 39, Mart 1997, s. 42-45) tanıtılan bu kitap daha önce *Tarih ve Toplum*'da Hüseyin Kılıç tarafından irdelenmişti: "Alafranga Bir Kadın" (sayı 82, Ekim 1990, s. 59-61, İçindekiler'de eserin başlığı). Hafızamız o zaman izin vermemişti hatırlamamıza. Olsun, 7 yıl arayla bir daha tanıtılmış oldu. Yine de meraklılar, mukayese yapmak isteyenler, yetkinlik arayanlar için anımsatalım istedik.

II. Kadınlar. Şemseddin Sami'nin *Toplumsal Tarih*'in aynı sayısında (s. 61-64) Ayşegül Yaraman Başbuğu tarafından tanıtılan bu risalesi de yine daha önce Hüseyin Kılıç tarafından tanıtılmıştı. (*Tarih ve Toplum*, sayı 80, Ağustos 1990, s. 56-58). 7 yıl önce 7 yıl sonra diyerek ama daha önceki makaleleri de anmayı dileyerek...

III. Müfide Ferid'in "Feminizm" konferansı. Müfide Ferid'in Türk Kadını Dershanesi'nde 1919'da verdiği ve *Türk Kadını* dergisinde (sayı 20, 17 Nisan 1335/1919 ve sayı 21, 8 Mayıs 1335/1919) iki bölüm halinde yayımlanan "Feminizm" başlıklı konferans, *Toplumsal Tarih*'in 46. sayısında (Ekim 1997, s. 15-22) Hülya Balcı tarafından iki sayfalık bir sunuş yazısıyla birlikte yeni harflerle aktarılmıştı. *Tarih ve Toplum*'da (sayı 183, Mart 1999, s. 35-39) bu kez de Mine Koçak tarafından aktarılmış. Üstelik, Müfide Ferid'in adı öne çıkarılmadan ve çevrimyazının yapıldığı kaynak tam olarak belirtilmeden.

Mustafa Şahin / İstanbul

MÜFİDE FERİD TEK VE FEMİNİZM ÜZERİNE BİR KONFERANS

Feminizm

Düzeltme

Toplumsal Tarih'in Nisan 1999 tarihli 64. sayısında yayımlanan "Anadolu Rumlarının Belleği: Küçük Asya Araştırmaları Merkezi" başlıklı makalemde, Küçük Asya Araştırmaları Merkezi Yönetim Kurulu üyesi ve müdürü Paskalis Kitromilidis'in adı bir yanlışlık sonucu yer almamıştır. Düzeltir, Merkezden ve kendisinden özür dileriz.

Elçin Macar

TOPLUMSAL TARİH

ABONE FORMU

6 aylık, yurtiçi: 6.000.000.-TL., yurtdışı: 35 US$
1 yıllık, yurtiçi: 12.000.000.-TL., yurtdışı: 70 US$
Cilt fiyatı, yurtiçi: 6.500.000.-TL., yurtdışı: 40 US$
(Abone ücretine cilt kapağı, dizin ve gönderi masrafı da dahildir.)

Adı soyadı:..... Aboneliğe başlangıç sayısı:.....
Adres:.....
.....
Posta kodu:..... Şehir:..... Tel:.....

☐ Yıllık ☐ Altı aylık abonelik bedelini
☐ Vakıflar Bankası Taksim Şubesi 2007499 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.
☐ 662907 no'lu posta çeki hesabına Tarih Vakfı adına yatırdım, fotokopisi ektedir.
☐ Nakit ödüyorum.
☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz.
☐ Fiyat artışını bildirerek aboneliğimi kredi kartı hesabımdan otomatik olarak yenileyiniz.

☐ Visa Kredi Kartı No: |_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|
☐ Master-Euro Card Geçerlilik Tarihi: |_|_| |_|_|
☐ Diners Club Kart Sahibi: ..... İmza:.....

AYLIK KİTAP VE ELEŞTİRİ DERGİSİ

HAZİRAN 1999

virgül 20

Lukács: Tarih ve Sınıf Bilinci
Gülnur Savran

Bilge Karasu
Füsun Akatlı

Vüsat O. Bener
Bilge Karasu

Nurullah Ataç
M. Şerif Onaran

Popüler bilim kitapları
Turgay Kurultay

Hasan Cemal
Nuray Mert

Türk-Rus etkileşimi
Büşra Ersanlı

İlk felsefe sözlüklerimiz
Ali Utku

Sırplar ve Yugoslavya
Ozan Erözden

MERCEK
Şeytan-Cadı

Söyleşi:
Selahattin Hilav

• AHMET ADA • HAYDAR AKIN • UĞUR ALPAKAR • MAKBULE ARAS • GAZİ BERTAL • FİKRET DEMİRAĞ • ZEYNEP DOĞUKAN • TUFAN ERBARIŞTIRAN • ÖZNUR HAZNEDAR • İRFAN KARAKOÇ • ÖZER KÜPELİ • AYTEN SÖNMEZ • HİKMET ŞEVKİ • AYDIN ŞİMŞEK • BÜLENT TANATAR • GÜVEN TURAN • MACİT YEDİSU • ALİ GALİP YENER • HÜLYA YEŞİL

PUSULA YAYINCILIK Tel: 0.212. 252 42 80 Fax: 0.212. 293 15 44

Simurg Betimli Kabartma Levha

Buluntu Yeri: İstanbul • Devri: İS 10. yüzyıl

Başı kurt, bedeninin ön kısmı aslan, arka kısmı tavus kuşu kuyruklu efsanevi yaratık; kanatları açık, kuyruğu yukarıya kalkık durumda bir Simurg kabartmasıdır. Sol tarafa doğru hamle yapmaktadır.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin iki yeni bölümü;
İstanbul Çevre Kültürleri (Trakya - Bitinya) ve
Bizans Sergileme Salonları Garanti'nin katkılarıyla açıldı.

GARANTİ

Başka bir arzunuz?

TOPLUMSAL TARİH

OCAK-HAZİRAN 1999 / SAYI 61-66

11. CİLT DİZİNİ

A

A. Cemal 61/28
A. Ekrem 61/28
A. Hamdi 61/28
A. Şakir Paşa 66/58
Abadan 62/36
Âhânmâh II 62/35
Abbas Hilalm Paşa (Senatör) 61/45
Abbasîler 62/37
ABD 61/6, 7, 64/47
Abdalikos 63/40
Abdulhalik Bey (Halep Valisi) 61/45
Abdullah (Seyyit Abdülkadir'in oğlu) 62/51
Abdullah bin Pervîz 64/52
Abdullah Fréres 64/45
Abdullah Zühdü Bey (matbûât müdürü) 62/46
Abdurrahman Hâris 66/58
Abdurrahman Şeref Bey 64/24
Abdül Dede 62/29
Abdülaziz 63/29 66/11
Abdülhalim Efendi 66/5
Abdülhamid II 62/9, 63 63/25, 26, 28-38, 41, 43 64/9, 11, 14, 16, 37, 38, 48 66/7, 9, 10, 32
Abdülkerim Efendi 66/5, 7, 10
Abdülmecid (Halife) 62/22, 49, 50 63/29 66/4, 7, 9, 11
Abdülvahap Tepesi 62/28, 29
Abdürrahim Efendi 66/5, 7
Abhazlar 61/58
Abidin Bey 64/6
Acemler 62/13
Açar, Salih 66/45
Adana 61/26, 28 62/48, 50 65/63 66/54
Adapazarı 61/26, 28 64/16 66/52
Adem (Hz.) 61/53
Adımlar 62/62
Adıvar, Adnan 62/36 64/24
Adıvar, Halide Edip 66/34
Adile Hanım Sultan 66/5
Adnan Bey 62/49
Afgan 61/34
Afgan Emiri 61/32
Afganistan 61/32, 33
Afganlar 61/33
Afife Batur: Mimarlık Tarihi 66/25
Afini 62/5
Afrika 62/4, 7, 9
Afrodit 66/46
Afyon 61/26, 28, 29 62/33 66/42, 43, 51, 52, 54, 55-56,
Aghaton, G. 62/56
Agopyan Efendi 66/14
Ágoston, Gábor 66/30
Agunya 61/15
Ağaoğlu, Ahmet 61/45
Ağrı isyanı 62/42
Ahenk 64/62 65/45, 52
Ahır-ı Eyyâm-ı Matar 65/56
Ahırlı 65/50
Ahmad, Feroz 61/64
Ahmed (Bahriye Miralayı) 64/24
Ahmed Ağa 61/11
Ahmed bin Ahmed 64/41
Ahmed Cevdet Paşa 63/54, 56 66/58
Ahmed Fevzi Paşa 61/14
Ahmed Hilmi Efendi 64/10
Ahmed I 62/33
Ahmed Muhtar Paşa 63/54 66/58
Ahmed Nihad Efendi 66/5
Ahmed Nureddin Efendi 66/5, 9
Ahmed Rıza Bey (Meclis-i Mebûsân Reisi) 63/19
Ahmed Şerif Bey 62/16, 17
Ahmed Tevhid Efendi 66/5
Ahmed Vefik Efendi 64/10
Ahmet Bey (Sivas Valisi) 61/45, 46
Ahmet Bey 65/23
Ahmet Efendi 65/25
Ahmet Halis Efendi 65/24, 27
Ahmet Hüseyin 61/28
Ahmet Nesimi Bey (Hariciye Nazırı)
Ahmet Paşa 61/45
Ahmet Şakir Paşa 63/58
Ahmet Usta 63/10
Ahmet Yaşar Ocak: Önyargılardan Kurtulmak 62/59
Ahrar Fırkası 64/21
Ahvali Hazıra 66/45
Ahvaz 62/36
Aix-en Provence Üniversitesi 64/58 66/31
Ak Hüseyin 65/20
Akalın, Besim Ömer 66/55
Akalın, Salih 65/14
Akbayar, Nuri 62/49
Akça Koca 61/10
Akçamaşat 65/52
Akçiçek, Eren 64/63
Akçura, Yusuf 64/24 66/6, 8
Akdeniz 66/30
Akdeniz Araştırmaları Enstitüsü 64/62
Akgül, İlikmet 65/4, 8
Akgündüz, Ahmet 61/56
Akgür, A. Necati 61/47, 51 62/35 63/54, 56 64/49 65/54 66/57
Akhisar 61/26 62/9
Akıncı Müfrezeleri Hastanesi 61/19
Akmtürk, A. 61/28
Akış 66/42, 44
Akış ve Kültür 66/39
Akif 65/23
Akif Bey 65/21
Akköy 62/28
Akseki 65/20
Aksiyon 65/9
Akşehir 61/26, 29
Akurgal, Ekrem 64/61
Alaeddin Keykubad 61/6
Alâeddin Bey 66/5
Alaiye 65/20
Alaiyeli Hacı Mehmet Ağazade Ömer Efendi 65/24, 25
Alaşara Dergisi 61/58
Alaybeyli, Naci 65/62
Albaraka Türk 65/62-63
Aldatmaz, M. 61/28
Aleksanyan Bey 66/14
Aleviler 62/60
Alexandris, Alexis 64/60
Ali 61/28
Ali Bey (Gönen Kaymakamı) 61/15
Ali Bey (Yarbay, İzmit Mebusu) 61/45
Ali Bey 66/14
Ali Cenai Bey 66/6
Ali İhsan Paşa 61/45, 46
Ali İhsan Paşa 64/24
Ali Kemal Sırrı (Miralay) 65/46
Ali Munis Bey (Sındırgı Kaymakamı) 61/12
Ali Nadir Paşa 65/43
Ali Oğuz Bey 65/22
Ali Rıza (Şeyh Said'in oğlu) 62/48
Ali Rıza Bey 64/24
Ali Rıza Paşa 62/47
Ali Seydi Bey 64/27
Ali Vasıb Efendi 66/5, 7
Allom, Thomas 62/20
Alman Marşı 66/14, 32
Almanlar 62/45
Almanya 61/33 62/12, 16, 18 62/50 63/31, 33, 34, 59 64/47, 56 65/39
Alakom, Rohat 62/42
Alpiar, Harutyun 63/14
Altay, Fahrettin 64/26
Altın Boynuz 65/32
Altınay, Ahmet Refik 64/36

Altıncı Belediye Dairesi 63/38
Altındal, Meral 66/15
Altınsay, Sabâ 61/59
Altıparmak Ahmed 61/17
Altıparmak Nuri 61/17
Altıparmak Nuri Efe 61/11, 13
Altınizade İsmail Efendi 64/10
Amanos 66/54
Ambarseki 65/50, 51
Ameden-i Piristû bi-Rum 65/56
Amenofis IV (Firavun) 61/47
Amerika 63/38 66/54
Amman 62/51 65/63
Amsterdam 64/35
Amûderya 66/58
Anadolu 62/12-14 64/15, 43 65/14 66/41, 44
Anadolu Fotoğrafçıları ve Fotokart Estetiği 61/24
Anadolu Matbaası 65/43
Anadolu Rumlarının Belleği Küçük Asya Araştırmaları Merkezi 64/58
Anadolu Selçukluları 62/30, 31 61/6
Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 64/24
Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Nizamnamesi 61/10
Anadolu'da Yeni Gün 61/35 65/46, 47
Anastasopoulos, Andonis, 66/31
Andronicus 61/53
Anestidis, Stavros 64/60
Anıt Adam Osman Nevres "Hasan Tahsin" 65/44
Anianos 61/53
Ankara 61/26, 35, 36, 56 62/8, 14, 45 63/31 64/6, 26 65/6, 7, 9, 34, 62 66/31, 44, 50, 54, 56
Ankara Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Müzesi 64/64
Ankara Palas 64/28
Ankara Savaşı 62/31
Annuaire Oriental 64/48
Ant 66/43, 45
Antalya 61/26, 28, 29 64/7 65/19-21, 23
Antik Anadolu Nümismatiği Bibliyografyası 65/31
Antik Nümismatik 65/30
Antonin Tarihi (Takvimi) 61/51
Antoninus 61/51
Antuan Mişel 66/55
Anzavur 61/12-17, 20
Apak, Rahmi 65/44
Arago, François 64/44
Arah gölü 66/58
Arakel (Tebrizli) 63/11
Arapça 61/4
Arapkirli Rıza 64/40
Araplar 62/37
Aras, T. Rüştü 64/28
Archeo 65/64
Ardahan 62/48
Arıcı, Emre 66/31
Arıkan, Zeki 64/61 65/43
Arınlı, Bülent 65/64
Arif (Dr) 62/50
Arif Oruç'un Yarını 62/62
Arife Kadriye Hanım Sultan 66/5
Aristarhos 65/55
Arkanlı, O. 63/31
Armenak Efendi 66/14
Arnavud Rahman 61/19
Arnavut Mustafa Behçet Efendi 65/24
Arnavutlar 61/12, 20 62/6
Arpiaryan, Arpiar 63/13, 14
Arpiaryan, Dikran 63/13
Artema 61/10
Artuk, İbrahim 66/63
Artvin 62/48
Asaf Kenan 66/41
Asâr ül Bakiye 61/48, 50, 52-54 62/36, 39, 40 64/53 65/55, 56 66/57-59
Asım Bey (Mülkiye kaymakamı) 61/46
Asım Bey (Afyonkarahisar garnizon komutam) 66/51
Asım Bey (tiyatrocu) 66/14
Asır Türk Şairlerinden Bozdoğanlı Fethi Hayatı, Eserleri ve Divanı 66/45
Asie Mineure 62/21
Asitaneli Ahmed bin Mustafa 64/41
Askeri Müze 61/43
Askeri Nigehban Cemiyeti 61/12
Aslan, Betül 61/44
Aslanlar, Kadir 65/51, 52
Aslanoğlu, Mehmet 63/25
Assompsiyonist 64/60
Atacan, Yavuz 61/26
Atasoy, Nurhan 61/41, 42, 43 65/31
Atatürk ve Komünizm 65/8
Atatürk'ün Özel Mektupları 61/64
Atatürk, M. Kemal 61/16, 19, 26, 28, 30, 35, 36, 63, 64 62/42 64/22-28, 64 65/5, 6, 8, 9, 13, 16, 19, 33-41, 53 66/34, 39
Atatürk: Belgeler, Elyazısıyla Notlar, Yazışmalar 61/35
Ateş, Nevin Yurdsever 62/62 66/37
Atıf Bey 61/46
Atilla, Cavide 66/45
Atina 61/17, 54, 59 62/12, 13, 17, 17, 36, 49 63/62 64/11, 59
Atina Ticaret Odası 62/17, 18
Atiye Hanım Sultan (Şehzade Selâhaddin) 66/5
Atiyye Mehisti 66/11
Aton (Güneş Tanrısı) 61/47
Atukeren, İhsan 62/63
Augustus (Roma İmparatoru) 61/50, 51
Averof 64/5
Âvestâ 62/35
Avgi 64/57
Avni 61/28
Avni Bey (Biga mutasarrıfı) 61/16, 17
Avram Aciman Efendi 64/10
Avustralya 63/17, 44, 45, 48, 50-53 61/6
Avusturya 62/16, 50 64/47
Avusturya Marşı 66/14
Avusturya-Macaristan 63/29 65/39
Ay takvimi 63/54
Ay-Güneş takvimleri 61/53
Aybars, Ergun 65/8
Aydemir, Şevket Süreyya 65/8
Aydın 61/14, 16 65/43 66/40-42, 44-46
Aydın Halkevi 66/39-41, 44-46
Aydın Halkevi Broşürü 66/42, 43
Aydın İli Tarihi 66/45
Aydın İli ve Yörükler 66/45
Aydın İlinde Cumhuriyetin Onuncu Yıl Kutlamaları Onuncu Yıl Anıtları 66/42
Aydın Şairleri ve Müellifleri 66/45
Aydın Türk Ocağı 66/39
Aydın, H. Veli 62/53 64/63
Aydın, Necip 66/47
Aydınlanma 64/36
Aydınlık 65/9
Aynaroz 62/33 63/62
Ayşe Hanım Sultan 66/5
Ayşe Sultan 66/7
Ayşe Tarzıter Hanım 66/5
Ayşe Zaufelek Hanım 66/5
Aytepe, Oğuz 62/41, 42
Ayvalıdere 61/14
Ayvalık 61/16, 26, 28
Ayyıldız, Yılmaz 61/26, 28
Azaryan 63/28
Azerbaycan 61/44, 46
Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Malta'daki Türk Esirleri Kurtarma Girişimi Bakû'dan Anadolu'ya Destek 61/44
Azerbaycan Türkleri 61/44
Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye 64/55
Aziz Ali (Polis Mektebi Müdürü) 62/50
Aziz Bey Cihangirov (Cenûb-i Garbî Kafkas Hükümeti Dahiliye Nazırı) 61/45
Aziz Nuri 62/50
Azmi Nevzat 61/28

B

Babailer İsyanı 62/59, 60
Babayaka 61/14, 15
Bâbeh 61/47
Babıâli 62/45, 46 63/25, 33, 34, 37 64/16
Babıâli Baskını 64/21
Babür Şah 61/5
Bacak Hasan Efe 61/13, 17
Bâd-ı Semûm (Sam Yelleri) 65/56
Bağdad 62/37, 38, 48, 51 66/54, 58
Bağdat Caddesi 66/32
Bağdat Demiryolu 63/27, 31, 32 65/62
Bağdat Demiryolu Savaşı 65/62
Bağlam Yayınevi, 65/9
Bağlarbaşı 66/24
Baha Efendi 65/20
Bahnberg 63/60
Bakırköy 63/39
Bakırlı 61/14
Bâki Bey 66/14
Bakû 61/34, 38, 39, 44 65/6-8
Bakû Kongresi 61/39
Balascev 63/63
Balcı köyü 61/17
Balcı, Hülya 64/4, 46
Balıkesir 61/10-13, 16 62/45, 47 66/44
Balıkesir Kongresi 61/12
Balıkesir Müdafaa-i Hukuk-ı Heyet-i Merkeziyesi 61/16
Bali, Rıfat 61/59
Balkan Savaşları 61/61 64/21, 62 65/49, 11
Balkanlar 61/10
Ballıkuyu 62/5
Balta, Evangelia 64/60
Balya 61/13 64/41, 42
Bandırma 61/11, 15-17, 19, 26, 28
Baran, Tülay Alim 63/6
Barclay Bank 63/28
Bardakçı, Murat 65/40
Barthold 62/36, 37
Barutçu, Faik Ahmed 61/38 65/9
Barutçuzade Hacı Ahmed Bey 61/38
Basmacı Hareketi 61/30
Basra 66/30, 31
Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü 64/64
Başbakanlık Osmanlı Arşivi 61/41 64/36, 39, 40, 42, 44, 55
Başoğlu, Muzzaffer Şerif 62/62
Batı Türkistan 61/52
Batlamyus 61/51, 54 62/38 65/56 66/60, 61
Batum 61/33, 34
Batur, Afife 66/25-26
Baud-Bovy, Samuel 64/58
Bayar, Celal 64/15
Baydur, Nezahat 65/31
Bayır, Ferit Oğuz 64/62
Bayraklı Dede 62/29
Bayramiç 61/11

Bayur, Hikmet 65/8, 44 66/45
Bedia Hanım 61/33
Bedia Muvahhid 63/9
Bedirhan, Celadet 62/42, 48
Bedirhan, Halil 62/48
Bedri Bey (Diyarbekir Valisi) 61/45
Bedrifelek Hanım 66/5
Behiç (Harbiye Nezareti'nde Şube Müdürü) 61/45
Behiye Hanım Sultan 66/5
Behiye Hanım Sultan 66/5
Bekir Sami Bey 61/13 65/41, 42
Bektaşi Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri 62/60
Bektaşilik 62/60
Belçika 64/47
Bele, Refet 64/24, 27, 28
Belediyeler Dergisi 64/63
Belkıs 61/10
Belpınar 65/20
Benliyan Efendi 66/12
Bennison, Kate 66/31
Berber, Engin 64/61, 62 65/39
Berd el-Acûz 65/56
Bergama 61/17, 26, 28
Berge, Metin 61/64
Berkes, Niyazi 62/62
Berlin 62/17 63/33, 34, 35
Berliner Illustrierte Zeitung 62/27
Bern 66/56
Bernardt, Sarah 63/38
Besseney 61/33
Beşâret-i Haml-i Meryem 65/57
Beşiktaş 64/14
Bevâresb 61/53
Beyatlı, Yahya Kemal 62/64
Beyazıt Camii 64/14
Beyazıt, Vural 66/15
Beykoz Deri Fabrikası 63/27
Beylerbeyi 64/29
Beyoğlu 63/11, 37-40, 63 64/39 65/58, 59
Beyr (Doktor) 63/33, 34
Beyru, Rauf 62/24
Beyruni 61/48, 50, 51, 53, 54 62/36, 38, 39, 40 64/53 65/55, 56 66/57, 58, 59
Beyrut 64/39, 45 65/62
Beyt ül-Hikme 62/37
Beyza-ı sûrh 65/57
Bezmialem 62/22
Biçakçizade Hakkı 65/46
Biga 61/11B, 12, 13, 14, 15, 16
Biga Sancağı 64/40
Bigalı Safer Bey 61/12
Bihruze 66/11
Bilecik 61/26, 28
Bilgen, Mehmet Lütfi 66/45
Bilgi Yayınevi, 65/8
Bilgi-Belge Merkezi 61/41, 64 62/59, 61 63/59 64/54 65/30 66/25
Bilgiçataç, Bahar 63/59
Bilgili, Mesut Fanizade 62/42, 43
Bilgin, Ziyaeddin 64/63
1924'te Mebus Tahsisatının Artırılması Talepleri ve Parti Disiplinine Bir Örnek Antalya Mebusu Murat Bey'in Halk Fırkası'ndan İhracı 64/6
1867 Vilayet Kanunu 64/10
1845 İzmir Yangını
Binbir Gece Masalları 62/37
Bingöl, Sedat 62/41
Bir Fotoğraf Albümü Münasebetiyle Osmanlı Demiryolları ve Hicaz Demiryolu Üstüne 65/62
Bir Selanikli Ailenin Yemek Kitabı 61/59
Bir, Çevik 66/15
Birgit, Orhan 62/63
Birikim 65/8
Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları 65/63
Birinci Dünya Savaşı 61/10, 44, 59, 61 62/10 63/16, 45, 48, 60 64/56 65/12, 20, 49, 62, 63 66/12, 16, 56
Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlının Kuruluş Yıldönümü Kutlaması 66/12
Birinci Dünya Savaşında Türkiye'de İtilaf Devletleri Esirleri 66/49
Birinci Grup 64/24
Birinci Meşrutiyet 64/9, 12, 17, 21 65/24
Birinci Ordu-i Hümâyun'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu 66/19, 23
Birinci Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920) 66/63
Birler, İsmail Hakkı 62/63
Birvar, Nadir 66/45
Bitlis 61/25, 6, 28 62/48
Bizans 61/6, 54 62/20, 28-30, 32, 36, 61 64/59 65/30, 31 66/30, 62
Bizanslılar 62/13
Black, T. N., 62/56
Blant 62/50
Boğazlar 61/31
Bolşevik
Bolşevik Devrimi 65/6
Bolşevik Rusya 61/40
Bolşevikler 61/36, 39 65/5, 6
Bolşevikler ve Bakû Kongresi Hakkında Hafız Mehmed Bey'in Beyanatı 61/38
Bolşevizm ile Emperyalizm arasında Türkiye 1918-1923 65/9
Bolu 61/10, 12, 26, 28 64/16
Borak, Sadi 61/64
Boran, Behice 62/62
Boratav, Pertev Naili 62/4, 5, 62
Bornier, Marki de 63/41
Borno 62/5
Bornova 62/9
Bosna-Hersek 63/44, 45, 48, 49, 53
Bosnalı Haydar 64/41
Boşnak Kara İbrahim 61/17
Boyahca 62/28, 29
Boyalıç (Boyalıca) 62/33
Boynak-Parlak 65/50
Bozdağ, İsmet 63/31 65/8
Bozköy 65/50, 52
Bozkurt, Mahmut Esat 63/7 65/14
Bölükbaşı, Rıza Tevfik 64/18, 20
Börekçi, Rıfat 64/4, 5
Brahmasphutasiddhânta 62/37
Branson, D. M. 66/53
Braunschweig 63/59
Braudel, Fernand 66/62
Brüksel 61/59 65/28 63/12
Buhara 61/34 66/57
Bulgar Eksarhlığı 64/11, 14
Bulgaristan 63/49, 62
Bulgarlar 61/36, 54
Bullock, George 66/49
Burbon Hanedanı 66/8
Burçlar Kuşağı 64/49
Burdur 65/19, 20
Burhaneddin Bey 66/12
Burhaneddin Efendi 66/5
Bursa 61/12, 14, 16, 19, 26, 28, 29 62/31, 32 63/28 64/24, 41, 48 66/54
Burunoğlu Hafız Halil 61/11
Burunüstü 65/51
Bükreş 62/49 63/62
Bülbülderesi Selanikliler mezarlığı 61/63
Büyük İskender 61/10, 50, 52 65/31 66/62, 63
Büyük Selçuklu İmparatorluğu 66/58
Büyükada 61/41 63/39
Büyükdere 63/39
Byzantion 61/54 65/32

C

Caanon 65/55
Caesar 65/55
Cafer Bey 65/9
Calaroni, F. 62/56
Callippus 65/55
Cambridge Üniversitesi 66/30
Can 61/28
Canbazlı 61/17
Canbulad, İsmail 64/24
Canip 61/28
Cansever, Hasan Ferit 65/16
Cantürk, Firdevs 65/51, 52
Carnot, Sadi 63/41
Carriére, Jean Delumeau 61/8
Cavaignac 61/53, 54
Cavidan Hanım 66/5
Cavide 66/45
Cebe 61/28
Cebel-i Bereket 62/43, 48
Cebesoy, Ali Fuat 62/63, 64/27
Cegata Hoyhun 62/48
Celadet, A. 61/26, 28
Celal Bey (Eskişehir Garnizonu Kumandanı) 61/45
Celâleddin Melikşah 66/58
Celâletün Arif 62/50
Celâli Takvimi 62/40 66/58
Celali 65/55
Celali Absani 62/48
Celali İsyanları 62/33
Cem-Şîd 61/53
Cemal 61/28
Cemal Bey (Yüzbaşı) 61/36
Cemal Oğuz 61/45
Cemal Paşa 61/3, 32-34, 65/63
Cemaleddin Efendi 66/5
Cemaleddin Efendi (Şehzade) 61/15
Cemiyet-i Ahmediye 61/12
Cemiyet-i Akvâm 62/48
Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye 64/15
Cenevre 64/58
Cengi 62/5
Cercis bin Bahtişû 62/38
Ceride-i Havâdis 63/54 62/22, 23, 56 64/44, 46, 47 65/60
Cervati Fréres et D. Fatzea 64/48
Cevad Bey 66/14
Cevat Bey (İstanbul Merkez Kumandanı) 61/45
Cevat Paşa (Erkân-ı Harbiyye-i Umumiyye Reisi) 61/45
Cevdet (Adana Valisi) 61/45
Cezayir 61/30, 31, 39
Chalon 64/44
Champollion 61/51
Chamberlain (Lord) 63/42
CHF 64/22, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 30 63/6 64/6, 7, 24, 25 65/11, 12, 13, 14, 15, 16, 20
CHP 62/62, 3 66/39
CHP Arşivi 64/64
CHP Basımevi 66/42, 43
CHP'nin Tek-Parti Dönemi 62/62
Christoph K. Neumann: Muhasebe-i Nefsin Önemi 63/59
Churchill, William 64/46, 47
Cidde 65/62
Cihangir (İmparator) 61/7
Cihangir 65/41
Cilacıyan, Hagop 63/12, 14
Cimcoz, Salah 61/45, 46

Cipolla 66/62
cirit 61/7
Coğrafya 66/61
Comédie Française 63/41
Coşar, Ömer Sami 61/38 65/44
Coşkun, Alev 62/63
Credit-Lyonnaise 63/28
Cumhuriyet 65/64
Cumhuriyet Arşivi 62/63
Cumhuriyet Dergi 65/9
Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi 62/62
Cumhuriyet Döneminde Aydın'ın Sosyo-Ekonomik, Kültürel Yapısı (1923-1950) 66/39
Cumhuriyetin 15. Yılında Aydın 66/42, 43, 45
Curzon 61/44
Cündişâpur 62/36, 38

Ç

Çağını Yakalayan Osmanlı 65/63
Çaka 61/7
Çakan, Işıl 64/6
Çakırca 62/29
Çakırcalı Mustafa 61/11
Çakırtaş, Hilmi 65/51
Çakmak köyü 61/17
Çakmak, Fevzi 64/24
Çaldıran 62/32
Çalıoba 61/15
Çanakkale 61/11, 26, 28, 29 62/64 63/62
Çanakkale Hatırası 62/64
Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa 62/32
Çankaya 63/29
Çankırı 61/26, 28, 29 66/50
Çapa 66/15
Çapa, Mesut 66/49
Çapanoğlu, Münir Süleyman 62/62
Çarlık Rusyası 65/39
Çarşamba 61/26, 28, 29
Çatalca 66/11
Çatalkaya 65/50
Çavdar, Tevfik 63/29
Çeçen, Anıl 66/40
Çelik, Bilgin 66/39
Çepnili Osman Bey, 61/13
Çerkes 61/17, 20, 33 62/48
Çerkes Cemiyeti 62/48
Çerkes Davud 61/17
Çerkes Ethem 61/13, 16, 35 62/48, 51 65/6-8
Çerkes Keçidere 61/14
Çerkes Tevfik 61/11, 62/50
Çerkesler 61/11, 12, 14, 17
Çerpeşli Hakkı Efendi 61/11
Çetin, A. 63/26, 28
Çetmili Osman Bey 61/11
çevgân 61/4, 6
Çınar, Mehmet 65/51, 52
Çınar, Vasıf 66/6, 7, 8
Çırpan, Satı 66/34
Çiçek, Rahmi (Dr.) 61/38
Çiçerin 61/30, 31, 32, 33
Çin 61/6 62/32 63/38, 56
Çine 61/26, 29
Çingene Ali 61/19
Çinliler 61/5 62/37
Çobanyan, Arşag 63/11, 13, 14,
Çocuk Terbiyesi 66/45
Çoker, Fahri 66/4
Çolak Hocazade Nuri Efendi 65/24
Çolak Kemal (Yarbay) 61/45
Çolak Selahattin (Albay) 61/45
Çorum 62/45
çougan 61/4
çöğen 61/4, 5, 6
Çukurova 62/43
Çullu 65/50, 51
Çulluzade Biraderler 61/26, 28

D

Dağır 61/28
Dahhak 61/53
Dalleggio, Eugene 64/60
Damad Ferid 62/44-48 65/41
Damat İbrahim Paşa 62/33
Damlacık 62/7
Dana Bayramı 62/4, 6, 7
Danişmendli İsmail Efe 61/16
Danyal Bey 66/41
Dârâ 61/53 62/35
Dârâ oğlu Dârâ 61/53
Darius III 61/53
Darphane-i Âmire 62/22
Darülaceze 64/38, 39
Dârülfünun 66/37
Darülharir 63/28
Darülmuallimin-i Âliye 65/33, 34
Daş, Ertan 64/62
David, Catherine 61/8
Dayakku 62/35
Daz Ali 62/32
Decobra, Morice 63/17
Delambre 61/51
Deliklitaş 62/29
Dellâl bayramı 62/7
Deltin 64/60
Delumeau, Jean 61/8, 9
Demir, Fevzi 64/13
Demiray, Enver 66/40
Demirbaşcıyan, Levon 63/12
Demirci Mehmed Efe 61/14
Demircioğlu 61/54
Demirel, Fatmagül 63/36
Demirel, Yücel 61/35, 65/64
Demirkapı 61/12
Demiroğlu, Ayla 61/19
Demokritos 65/55
Denizgiren 65/50
Denizli 61/26, 28 66/43, 44
Denny, W. 61/43
Denys (Küçük) 61/52, 54
Derby (Dışişleri Bakanı, Lord) 64/11
Derdunian, Cliche V. 61/26, 28
Dereköy 61/15, 62/28, 29
Dereköylü Ali Molla 65/24
Derici Abdülgani Ağa 65/24, 25
Dersaadet Bankası 62/54
Dersim 64/6
Destibedr Hanım 66/5
Deutsche Bank 63/28
Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü 62/63
Devlet Vergileri Kanun Yolları 66/45
Devlet-i Aliyye-i Osmâni'nin Teessüsünün 667. Sene-i Devriyesi Şerefine Merâsim-i Târihiye Müsâmere-i Fevkalâde 66/12
Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları) 63/62
Dicle 62/37
Didim 66/41
Didim mabedi 66/46
Dilbüstan Hanım 66/5
Dilfirip Hanım 66/5
Dilley, Arthur Burben 62/15
Dimatokalı İsmail Hakkı 61/12
Dimetoka 61/35
Diodoros (Sicilya'lı) 61/54
Diokletianus 61/47
Diokletyen 61/47
Dionysios (Halikarnas'lı) 61/54
Diplomatic Fly Sheets 63/41
Dirim, Nihat A., 64/61
Dirim, R 64/63
Divan 61/4
Divan-ı Lügat it-Türk 66/58
Diyarbakır 61/26, 28, 29
Dizdaroğlu, Hikmet 62/64
Dizful 62/36
Dobruca 61/57
Doğan, Rozerin 65/8
Doğer, Ersin 64/62
Doğu Buhara 61/34
Doğu Halkları Kongresi 61/38, 65/6
Esat Paşa (Profesör) 61/45
Doktorzade Ömer Efendi 65/25
Doktorzade Tefik Efendi 65/24
Dokuz Eylül Üniversitesi 62/62
Dolabhkuyu 62/5
Dolmabahçe Sarayı 66/11
Donizetti Paşa 66/31
Dositheus 65/55
Dönme 61/59, 60, 62
Dönmeler 61/59, 60, 62, 63
Dönmeler ve Dönmelik Tarihi 61/62
DP 62/63 64/29
Dr. Burhanettin (Onat) Bey'in Raporuna Göre Antalya'da 1930 Belediye Seçimleri 65/19
Dragumis, Markos 64/59
Drazali 62/29, 32
Drazali Çayı 62/29
Dresden 64/58
Ducanaki, Micheal Emmanuel 62/54, 57
Duman, Doğan 63/44
Dursun Fakih 66/12, 13
Duru, Kazım Nami 62/64 65/12
Duygu 65/43
Düğünlerde Men-i İsrafat Kanunu 63/45
Dünbe köyü 65/41
Dündar 61/28
Dünya Ekonomik Buhranı 62/18 63/45, 46
Dürrişehvar 66/11
Düşünsel, Feridun Fikri 64/6, 27
Düyun-ı Umumiye 63/28

E

Ebû-l Muzaffer Asfizârî 66/58
Ebûl-Farac 61/53
Ebulhamid Hüsnü 61/38
Ebussuud Efendi 64/4, 5
Echo, Umberto 61/8, 9
Eczacı Celâl 64/29
Eden, Esin 61/59, 61
Eden, Nuriye 61/59
Edenler 61/61
Edessa 62/36
Edib Bey'in Köşkü 66/20, 24
Edincik 61/19, 20
Edincikli Bacak Hasan Efe 61/11
Edincikli Tahsildar Tevfik Bey 61/13
Edincikli Tatar Hüseyin Efe 61/11
Edincikli Tevfik 61/11
Edirne 61/26, 28, 31 64/48
Edremit 61/11
Efdal Bey 66/14
Efes 62/36 66/41
Efrâsiyab 61/53
Ege Adaları 64/10, 59 63/62
Ehli Beyt 61/6
Eken, Mustafa Lütfi 64/27
Ekmekçigil, Sururi 63/45
Ekrem Bey 66/10
Ekspress 61/63, 51
El-Kanun fi t-Tıb 66/57

El-Lügat ül-Kıptiye 61/50
El-Macesti 61/54
Elbeslik 61/19, 20
Elbeyli 62/28, 29
Eldem, Vedat 63/26, 31
Elhamra Sineması 63/5
Eliava 61/34
Elice, Russel 62/56
Elmacı, Mehmet Emin 63/48
Elmalı 62/29
Elmalı Köyü 62/29
Emekli Sandığı 64/63
Emin Ali Bey 66/12
Emin Paşa 62/50
Emine Hanım 61/61
Emine Naciye Hanım Sultan 66/5
Emlâk-ı Hümayun 63/27, 28, 29
Emniyet Genel Müdürlüğü 62/42
Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi 62/41, 42, 44, 48
Emsalinur Hanım 66/5
Encümen-i Teftiş ve Muayene 63/37
Ener, Raşit 61/26
Enis Bey 62/44
Entretiens sur la fin des temps 61/8
Enver Paşa 61/30-34, 39 62/64 66/15, 16, 20, 21
Enver Paşa'nın Kurduğu Kadın Birinci İşçi Taburu Osmanlı Ordusunda Kadın Askerler 66/15
Enverciler 61/33
Ephemera Derneği 61/23 62/27 63/5 64/29 66/29
Eratosthenes 62/38 66/57
Erciş (Zeylan deresi) 62/50
Erdebil 66/57
Erdek 61/10, 26, 28
Erdem, Tarhan 62/63
Erdoğan, Hulusi 66/41, 45
Ereğli vapuru 62/22
Eren, Ahmet C., 61/57
Erenköy 61/41
Erez, Yalım 66/15
Ergir 64/42
Ergut, Ferdan 66/15
Erim, Nihat 63/62
Ermeni Tehciri 66/16
Ermeniler 61/64 62/4, 12, 13, 15-21, 48, 49 63/9, 11, 42 64/11, 12, 14, 56
Ermenistan 62/48
Erol, Güzin Cevad 61/26, 28
Erzincanlı İsmail 64/41
Erzurum 61/26, 28 62/8, 46 64/28
Erzurum Kongresi 62/45, 46
Es'ad Paşa 66/16, 21
Esat 61/28
Esat Bey 61/16, 11
Esat Dede 61/60
eskatolojik 61/9
Eski Ahit 61/8
Eski Han 61/11
Eski İran takvimi 62/35
Eski Konak Otel 61/16
Eski Mısır 61/47, 55 62/36 66/61
Eski Yunan 61/55 62/28 63/57
Eskişehir 61/12, 26, 28, 29, 35, 36 64/15, 16
Eşref Rumi Camii (İznik) 62/30
Eşref Efendi 65/24
Ethem (Küçük) 62/50
Ethem Neşat 61/31, 33
Ethem Ruhi 61/26, 28 66/41
Euagoras (Elis'li) 61/54
Euarkhippos 61/54
Eubatas (Kyrene'li) 61/54
Eusebios (Filistin-Kayseriye'li) 61/53, 54
Eutemon 61/54
Evet, Ben Selanikliyim: Türkiye Sabetaycılığı 61/62
Evet, O bir Selanikli 61/62
Evren, Burçak 61/23-25 62/27 63/5 64/29 66/29
Evrensel Kültür Işığında Heredot'tan Mübadeleye Foça 64/61
Eyice, Semavi 66/26
Eyüboğlu, Ömer Fevzi 62/41, 42, 44, 47, 48
Eyüb Sultân Fes ve Dikimhânesi 66/17, 21
Eyyübiler 61/7
Ezine 61/11

F

F. Sâmiha 63/20
Fahrettin Paşa 64/26
Fahri 61/28
Fahri Paşa (Hicaz Kumandanı) 61/45
Faik Bey (Merzifon Kaymakamı) 61/45
Faik Bey (Yüzbaşı) 61/45
Faik Muhittin 62/63
Fakir Bey 66/41
Falkus, M. E. 63/26
Fanî, Mesut 62/51, 58
Fanîzade, Ali İlmî 62/43, 51
Far dö Bosfor 64/11
Farmakovski 63/62
Fars 62/36
Farsça 61/4
Farslar 61/5
Fas 61/30, 31
Fatih 62/32
Fatma Hanım Sultan 66/5
Fatma İkbal Hanım 66/5
Fatma Sultan Sarayı 62/33
Fatma Ulviye Hanım Sultan 66/5
Fatma Zehra Hanım Sultan 66/5
Fehime Hanım Sultan 66/5
Fener Patrikhanesi 63/63
Ferah Tiyatrosu 66/13
Feridün 61/53
Ferit Bey (Diyarbakır mebusu) 61/46
Ferit Bey (Liman İşçileri Birliği Başkanı) 61/45 61/46 64/25
Ferit Paşa (sadrazam) 63/25
Fesquet, Goupil 64/44
Fetavius 61/53
Fethi, F. 61/26, 28
Fethiye 61/26, 29
Fettah 61/28
Fevziye Lisesi 61/59
Feyzi (Diyarbekir mebusu) 61/45
Fikirler Dergisi 62/17
Findley, Carter 63/25, 29
Firdevsi 61/5
Fleet, Kate 66/30
Foça Üzerine Yazılar, Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılı Anısına 64/61
Folklör Dergisi 66/45
Foto (İTB) 61/26
Foto (Niyazi) 61/26
Foto A. Akıntürk, 61/26
Foto A. Ektem 61/26
Foto A. Hamdi 61/26
Foto Ahmet Hüseyin 61/26
Foto Akgün 61/26, 29
Foto Ali 61/26
Foto Artistik 61/26, 29
Foto Asri 61/26, 29
Foto Avni 61/26
Foto Bayram 61/26
Foto Can 61/26
Foto Canip 61/26
Foto Cebe 61/26
Foto Cemal 61/26
Foto Dağır 61/26, 29
Foto Dündar 61/26
Foto Esat 61/26
Foto Fahri 61/26
Foto Faik 61/26
Foto Fenni 61/26, 28
Foto Fettah 61/26
Foto Güneş 61/26, 29
Foto Halik 61/26, 29
Foto Halk 61/26, 29
Foto Hasan 61/26
Foto Hasan Hasbi 61/26
Foto Hilal (A. Cemal) 61/26
Foto Hilal (Hacı Ömerzade Mehmet Necati) 61/26
Foto İhsan 61/26
Foto İsmail 61/26
Foto İzzet 61/26
Foto Kadri 61/26
Foto Kandiya 61/26, 29
Foto Kardaş 61/26
Foto Kardeşler 61/29
Foto Kardeşler Azmi Nevzat 61/26
Foto Kazım 61/26
Foto Lütfi 61/26, 29
Foto M. Aldatmaz 61/26
Foto M. B. 61/26
Foto Mehmet 61/26
Foto Mehmet Nuri 61/26
Foto Mektepliler 61/26, 29
Foto Muammer 61/26
Foto Muzaffer 61/26
Foto Nazmi 61/26
Foto Osman 61/26
Foto Ömer 61/26
Foto Raşit Zeki 61/26
Foto Resne 61/26, 29
Foto Sebat 61/26, 29
Foto Şark 61/26, 29
Foto Şevki 61/26
Foto Tan 61/26, 29
Foto Terakki 61/26, 29
Foto Türk 61/26, 29
Foto Türkiye 61/26, 29
Foto Vasıf 61/26
Foto Yıldız 61/26, 29
Foto Zafer 61/26, 29
Foto Zeki 61/26
Foto Zh 61/29
Foto Ziya Soley 61/26
Foto Zuhal (Ali Fouad) 61/26
Frangakis-Syrett, Elena 64/60 66/30
Frank 61/53
Frankfurt Okulu 64/57
Fransa 61/44 62/13, 32, 49, 50 63/11, 31, 33, 42 64/35, 36, 38, 47, 55, 58
Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü 64/54
Fransız Cumhuriyet Takvimi 61/51, 52
Fransız Devrimi 64/36
Fransız Tiyatrosu 63/37
Fransuva Josef 63/47
Freiburg 63/59
Frengyan, Makruhi 63/14
Friedrich Ebert Vakfı 62/63
Froy, James 62/56

G

Gábor, Ágoston 66/31
Galardo, Huvan 63/5
Galata 63/39
Galatasaray Lisesi 66/37
Galatasaray Sultanisi 64/15
Galenos 66/57
Galib Paşa (şehremini) 64/10
Galip Bey (Dr.) 63/6
Galos 62/12

Gamasaragan, Dikran 63/13
Gavur İmam 61/14, 16
gayrimüslimler 63/16 64/9, 10, 11
Gazaryan, Melik 63/12
Gazi Ahmet Muhtar Paşa 63/56, 58
Gazi Mustafa Kemal'e Açık Mektup 62/42
Gaziantep 61/26, 29
Gazinin Eseri 66/8
Gazneliler 61/6
Gazze 61/55
Gebhard 66/26
Geçmiş Günler 63/12
Gedikpaşa 63/37
Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü 64/35
Gemlik 61/26, 28, 62/30
Genelkurmay 62/63
Geordisdes, M. A 62/56
George (Arapların piskoposu) 61/53
George Africanus 61/53
Gerede 64/41
Germen, Feyzi 66/39
Gilsen, Scharl 62/54, 57
Ginzel 62/35
Giresun 61/26, 28 64/41 66/54
Girit 62/12 64/10, 59 63/49
Gladstone, William 62/54, 56, 57
Godinho 66/62
Gould, Stephen Jay 61/8, 9
Gök Meydan 61/5, 6
Gökalp, Ziya 61/45, 46 62/64
Gökbel, Asaf 66/41, 45
Göle, Turgut 62/63
Gölpmarlı, Abdülbaki 62/59
Gönen 61/10-12, 14-17, 19, 20, 26
Gönen Çayı 61/19
Gönen eczanesi 61/19
Gönen Hükümet Konağı 61/16
Gönen Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 61/11
Gönen'de Milli Mücadele Yıllarındaki Faaliyetler 61/10
Gördes 62/12
Grand Otel 66/11
Grande Encyclopedie 61/54
Green, Molly 66/31
Gregoryen 61/49
Grekler 62/17
gûy 61/4
Gülbengyan, Levon 63/12
Güllü Agop 63/38
Gümülcine 62/49, 51 64/18, 19, 48
Gün Işığına Çıkartılan 12 Yeni Belge Tartışmalara Soru İşaretleri Getiriyor Mustafa Suphi ve Yoldaşlarını İttihatçılar mı Öldürttü? 61/30
Gündüz, Aka 61/46
Güneş Dil teorisi 66/45
Güneş, Günver 62/4
Güneş, Hasan Fehmi 62/63
Güney Afrika 63/26
Güntekin, Reşat Nuri 62/4, 6-8
Gürmüzlü 62/28, 29
Gürsel, Seyfettin 63/27
Gürsoy 66/57

H

Habîb (Bolu Mebusu) 61/45
Habib Yozgabi 64/25
Habitat Sergisi 65/32
Habsburg 66/30
Hacı Adil Bey (Dahiliye Nazırı) 61/45
Hacı Ahmed Efendi 64/11
Hacı Emin Perihan 62/48
Hacı İbrahimoğlu Alirıza 65/24
Hacı Mecid'in Hüseyin 61/11
Hacı Mecid'in Lütfi 61/11
Hacı Osman 62/29
Hacı Osman (Yüzbaşı) 66/21
Hacı Veli 64/16
Hacı Veli Obası 61/14
Hacıdimos, Athanasios 64/59
Hacılar 65/50, 51
Hacınlıyan, Dikran 63/14
Hacıosman 62/30
Hacim Muhittin Bey 61/12 66/11
Haçlı seferleri 61/6
Hafız Çavuş 61/11
Hafız İsmail (İzmirli) 62/49
Hafız Mehmed Bey (Trabzon mebusu) 61/38
Hafız Şükrü Efendi 65/27
Hakîm Lokri 66/58
Hakimiyet-i Milliye 65/16
Hakkı 61/17
Halep 61/6 66/54
Halet Bey (Erzurum mebusu) 64/8
Halıcılar Camii 64/14
Halıcızade, Hulusi Şakir 62/13
Haliç 63/26 65/32
Halil (Dr.) 61/45, 46
Halil 61/28
Halil Efendi 61/12
Halil M. 61/28
Halim Efendi (Ebniye-i Hassa müdürü) 62/23, 24
Halit Bey 61/19 66/11
Halk 61/28
Halk Fırkası 65/17, 21, 22
Halk takvimi 65/54
Halkevi Broşürü 66/39
Halkevleri 65/17 66/39, 40, 47
Halkevleri Bibliyografyası 66/45
Halkiyat Derleme Kılavuzu 66/41, 45
Haluk'un Defteri 64/18, 20
Hambesfazi 62/56
Hamdi 62/50
Hamdi Bey 61/12
Hamdi Efendi (Avukat) 65/23
Hamid Bey 65/9
Hamit Bey (Erzincan mebusu) 61/45
Hamit Bey (Erzurum Valisi) 65/8
Hammurabi 66/60
Hamza Rüstem 61/26, 28
Hanımlara Mahsûs Gazete 63/16-18
Hanson, S. C. 62/56
Harb Mecmuası 62/64 66/18, 23, 49, 53, 55
Hârezmî 61/52
Harf Devrimi 65/21
Hariciye İstihbaratının Mahrem ve Hizmete Mahsus Belgesi: Muhalifler ve Hoybun Nizamnamesi 62/49
Hariciye Nezareti 63/33, 35
Hariciye Vekaleti 62/49
Harizem Türkleri 66/42
Harputlu Remzi Bey 64/20
Harvard Üniversitesi 61/45
Harzem 66/58
Harzemî 62/38
Harzemşahlar 61/7
Hasan 61/28, 45, 59
Hasan Akif 61/59, 61
Hasan Efendi 64/25
Hasan Fehmi (avukat) 64/10
Hasan Fehmi Paşa 62/9
Hasan Han (Cenûb-i Garbi Kafkas Hükümeti Harbiye Nazırı) 61/45
Hasan Hasbi 61/28
Hasan Hoca 65/22
Hasan Rıza Bey 64/25
Hasan Tahsin (Yüzbaşı) 66/16, 21
Hasan Tahsin 65/43-46
Hasanbey 61/14
Haseki 65/50
Haşim Bey (Burdur mebusu) 66/12, 14
Hatay Hakkında Bir Konferans 66/45
Hatıralar 65/63
Hatice Hanım Sultan 66/5
Havva 61/53
Havza 61/26, 28
Haydar (vali) 66/11
Haydarpaşa 63/31
Haydarpaşa Hastanesi 66/54
Hayfa 65/62
Hayreddin Bey 66/5
Hayri Efendi (Şeyhülislam) 61/45
Hayri Tayfur 61/28
Hayrünnissa 66/11
Hazar 66/58
Hazaryan, Zkon 63/12
Hazıf Mehmed Bey (Trabzon mebusu) 61/39
Hazım Bey (emekli binbaşı) 61/11
Hazım Bey 61/46
Hazine-i Hassa 63/27, 28
Hegmatana (Hemedan) 62/35
Hekimyan Hanım 66/12
Hellenizm 61/55 65/53
Helvacı Şerif Ali Usta 65/24
Hemedan 66/57, 59
Hereke 62/11 63/31
Hereke Fabrikası 63/27
Heybeliada 64/23
Heyet-i Âyan 64/21
Hıdırellez 65/54, 55
Hıdıvlik 65/28
Hırisostomos 65/43
Hıristidis, Hıristoforos 64/59
Hıristiyanlar 61/7, 18, 39, 47, 60 62/35, 36, 59 63/41, 56, 63 65/47, 56 66/7
Hisâb ül-Cebr ve l-Mukabele 61/52
Hızır 65/54, 56
Hicaz Demiryolu 65/62, 63
Hicaz Krallığı 65/63
Hicret 61/8 62/36 64/52
Hicri takvim 63/54 65/54
Hicri Tarihleri Miladi Tarihlere Çevirme Kılavuzu 63/56
Hidemât-ı Dâhiliye Talimâtnâmesi 66/19, 23
Hidra 62/12
Hikmet Bey 66/14
Hikmet Şölen 66/45
Hilafetin İlgasına ve Hanedan-ı Osmani'nin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun 66/9
Hilafetin kaldırılmasına ve Osmanlı Hanedanının Türkiye Cumhuriyeti Sınırları Dışına Çıkarılmasına dair Kanun 66/4
Hilal 61/28
Hilâl-i Ahmer 66/49
Hind Denizi 66/58
Hindistan 61/5, 6, 32, 39 62/12 63/38, 41
Hint 62/36
Hipparkhos 61/54 64/49 65/55
Hippokrat 66/57
Hisarcık 65/50, 51
Hisardere 62/29
Hisardere 62/29
Hive 61/34 66/58
Hizmet 62/9 64/62 65/13, 16
Hoca Abdurrahman Efendi 64/16
Hoca Nasuh Efendi 64/10
Hoca Ziya Efendi 64/10

Hodul 61/15
Hollanda 62/4 66/54
Hollanda Elçiliği 66/56
Hopwood, Ketih 66/31
Horasancıoğlu 62/56
Hoşnut Olmamış Adam-Enver Paşa: Türkiye'den Türkistan'a 65/9
Hoybun Cemiyeti 62/42, 43, 49, 51
Hrisostomos 65/47
Hristaki Efendi 64/11
Hristo 64/45
Hubanname-Zenanname 65/59
Hugoni 65/51
Hukuk-ı Beşer 65/43, 44
Hulusi Bey 62/47
Hûşeng (Peşdârd) 61/53
Hûzistan 62/36
Hüdavendigâr 61/10, 14
Hürriyet ve İtilaf 61/12 62/42 64/18, 15, 16
Hürriyet'in İlanı 61/64
Hürriyet-i Fikriye 66/34
Hüseyin (Hz) 61/6
Hüseyin Avni 66/41
Hüseyin Bey 61/15
Hüseyin Çavuş 61/11, 15
Hüseyin Hüsnü 62/51
Hüseyin Kadri (Karasi mebusu) 61/45
Hüseyin Tosun (Erzurum mebusu) 61/45
Hüseyinov, D. 61/44
Hüsnü Kazım 61/28, 26

I

Ianeva, Svetlana 66/31
Ifrah, Georges 66/57
Illustre porte Çaytung 62/17
Imber, Colin 66/30, 31
Irak 62/32, 36, 49, 50 66/30
Islahat 65/43
Isparta 61/54 62/13, 16
Ivanova, Svetlana 66/31
Iyd es-Salîb 65/57
Iyd ün Nasâra 65/57
Iyd-i Beşâret-i Meryem 65/57
Iyd-i Tecellî Nasâra 65/57

İ

İ Eksodos 64/59, 60
İbanez, Blasko 63/5
İbn Sina 62/38 66/57, 59
İbrahim Bey (Cenûb-i Garbî Kafkas Hükümeti Cumhurbaşkanı) 61/45
İbrahim Bey (Adliye Nazırı) 61/45
İbrahim Bey (Evkaf Nazırı) 61/46
İbrahim Hakkı 66/34
İbrahim Tevfik Efendi 66/5
İbtidâ-i Füzûnî-i Nil 65/56
İçtihat 66/34
İdris Fuat Bey 62/50
İhsan 61/28
İhsaniye 62/28
İkdam 64/48 65/46 66/37, 38
İki 150'lik Üzerine Notlar ve Belgeler 62/41
İkiçeşmelik (İzmir) 62/4, 5, 7
İkinci Dünya Savaşı 61/56 62/18 63/46 65/63 66/46, 47
İkinci Abdülhamid Aleyhine Almanya'da Açılan Davalar 63/33
İkinci Abdülhamid Dönemi Tiyatro Sansörü: ... Ve Perdeler Sansürlü Açıldı 63/36
İkinci Abdülhamid'in İktisadi ve Mali Politikalar Üzerine Etkisi 63/25
İkinci Meşrutiyet Dönemi Parlamento Seçimlerinde Din ve Siyaset: Kâbe Örtüsüne Dökülen Şarap ve Kimliği Belirsiz Sakal 64/13
İkinci Meşrutiyet İstanbul'unda Dilenciler ve Serseriler 64/34
İkinci Meşrutiyet 63/19, 30, 44, 45, 48 64/22, 34, 37, 38, 42, 43 65/11, 12, 17, 33 66/16
İkinci Roma'da Rus Arkeoloji Enstitüsü 63/62
İktisat Fakültesi Mecmuası 66/37
İleri 65/46
İleri, Celal Nuri 61/45
İleri, Rasih Nuri 65/8, 9
İlhanlılar 66/31
İlk Osmanlı Sikkesi Ne Zaman Basıldı? 66/62
İlk Parlamento Seçimlerimiz 64/9
İlkçağ 65/30
İlm-i İktisat 63/29
İlm-i Servet 63/25, 29
İmamoğlu Hanı 62/20
İncil 61/48
İncircilere Öğüt 66/45
İndiktion tarihi 61/54
İnebolu 61/26, 28 65/13
İnecik 65/50, 52
İngiliz 61/12, 34, 44 62/8, 12
İngiliz lirası 62/50
İngiltere 61/6, 39, 40, 44 62/12, 16, 32, 56 63/17, 29, 42, 43 64/35, 36, 47
İngiltere Bankası 63/42, 43
İnikli 62/29
İnönü 61/19
İnönü zaferi 62/48
İnönü, İsmet 62/14 64/28, 29 65/17 66/11, 40, 45
İnsan Hakları Derneği Azınlık Hakları İzleme Komisyonu 61/62
İntihabat Encümeni Zabıt Defteri: Salihli'de 1923 Belediye Meclisi Azalığı Seçimi 65/24
İran 61/5 62/32, 36, 61,
İranlılar 61/4
İrşâd 62/45, 46, 47
İsa (Hz) 65/57, 56 61/8 62/36
İshak 63/39
İskeçe 64/58
İskender Han 61/52
İskender Takvimi 62/37, 39, 40 61/50, 55 66/60
İskenderiye 61/48 62/36, 49, 50 64/45 65/62
İskenderiye Takvimleri 61/51
İskenderun 61/26, 28
İskit, Hamdi 65/41
Islah ut Takvîm 63/58
İslam 61/6, 8 62/39, 40, 49, 59, 60 63/41 64/52, 53 65/47 66/7, 30, 57, 21
İslam Ansiklopedisi 61/41, 57 62/35, 38
İslam Bolşevik Gazetesi 61/35
İslam Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır İlyas Kültü 62/60
İslâm Masonluğu 62/49
İsmail 61/28 64/41
İsmail Bey 64/19
İsmail Dayı oğlu İsmail 65/24
İsmail Hakkı (Gümülcineli) 62/50
İsmail Hakkı (Levazım Reisi) 62/50
İsmail Hakkı 61/31
İsmail Hakkı Bey 65/13
İsmail Hakkı bin İbrahim 64/45
İsmail Paşa 62/50
İsmail Şefik Bey 64/27
İsmet Feyzi 62/56
İsmet Niyazi Efendi 64/11
İspanya 61/59
İspirtolu Mevadd-ı Tıbbiye Nizamnamesi 63/45
İsrafilov, M. 61/44
İsrail 63/59
İstanbul Ansiklopedisi 61/62 64/38
İstanbul Belediyesi 61/42
İstanbul Ermeni Patriği 63/11
İstanbul İtalyan Kültür Merkezi 65/64
İstanbul Resim ve Heykel Müzesi, 61/41
İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü 63/62
İstanbul Üniversitesi 61/42 62/59
İstanbul'da Geceleri Fenersiz Gezme Yasağı (1859) 65/58
İstanbul'dan Medine'ye Bir Tarih Belgeseli: Hicaz Demiryolu Fotoğraf Albümü 65/62
İstikbal 61/38, 40
İstiklal Mahkemeleri 64/25 61/35
İstiklal Savaşında Mudurnu 66/45
İstiklâl-i Osmânî 66/12
İsüpan Paşa 64/10
İsvan, Ahmet 62/63
İsviçre 61/41 62/49 66/11
İş Bankası 65/36
İşli, Nedret 62/62
İştirakiyun Fırkası 61/38, 40
İtalya 62/32 63/11, 44, 62 66/25, 26
İtikâdât-ı Bâtıla'ya İlân-ı Harb, Softalara Son Cevap 66/34
İtilaf Devletleri 61/10, 31 66/54, 56
İttihad Spor Kulübü 65/33, 34
İttihad-ı Malî 62/54
İttihat ve Terakki 61/64 62/64 65/5, 9, 11, 12
İttihat ve Terakki Fırkası 63/45, 48, 64 64/13-18, 20, 21, 62 65/12 66/15
İttihat ve Terakki Hatıralarım 62/64
İttihatçı 61/30, 34, 38 62/63 65/4, 8, 43
İttihatçılar 61/30 64/15, 17 65/5
İvrindi 61/16
İyon Medeniyeti 66/45
İyonya 62/24
İzabel (İspanya Kraliçesi) 63/34
İzak veledi Bohor 64/41
İzmir 61/11, 26, 28 62/4, 6, 8-14, 16-18, 20, 22-24, 48, 62 63/31, 46, 47, 61 64/15, 28, 39, 45, 48 65/13, 34, 43, 47, 49, 52 66/44
İzmir Hükümet Konağı 62/7
***İzmir Karaburun'da Yunan İşgali: Bir Dönemin Tanıkları* 65/49**
İzmir Palas 65/14
İzmir Suikastı 61/35 64/25
İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası 62/14, 15, 16, 18
İzmir Türk Ocağı 65/12
İzmit 61/12, 26, 28, 29 61/47 62/32 64/40
İznik 61/54 62/28-32
İznik Seramikleri 61/43
İzzet 61/28
İzzet Bey (Vali) 62/47 65/45
İzzet Paşa 62/48
İzzet Ulvi Bey 66/10
İzzettin Keykavus 61/6

J

Jacob (Edesse'li) 61/53
Jaeschke, Gotthard 65/46
Jale Münir Hanım 66/5
Janacek, Leos 65/33
Japonya 61/7
Journal de Constantinople 62/56
Jön Türk 61/30, 31, 32
Julianus 61/54
Justi 62/35
Jül Sezar 61/50
Jülyen 61/48
Jülyen takvimi 61/47, 52 62/39 66/60

K

Kabaağaçlı, Cevad Şakir 64/63
Kabbala 61/63
Kaçar Alizade Süleyman 65/22
Kadıköy 63/12, 39
Kadıköy İttihad Kulübü 65/34
Kadın 63/18, 19
Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi 66/16-18, 20, 21
Kadın Dergilerinde (1869-1927) Osmanlı Hanımları ve Hizmetçi Kadınlar 63/15
Kadın Yazıları 63/20, 21
Kadınlar Dünyası 63/17, 20
Kadınları Çalışturma Cemiyet-i İslâmiyesi 66/15-17, 21, 23
Kadınları Çalışturma Yurdu 63/6
Kadifekale 62/7, 8
Kadirbeyoğlu, Zeki 64/24
Kadri 61/28
Kadri bin Süleyman 64/45
Kafesoğlu, İbrahim 66/58
Kafkasya 61/10, 30, 56-58 62/31
Kahire 61/48 62/33, 50 63/12 64/47 65/62
Kahraman, Cengiz 61/36, 46 62/11 63/19, 23, 25, 29, 33, 63 64/4, 5, 27-29, 34, 36 65/11, 20, 36, 37
Kaisserie 61/28
Kakınç, Halit 61/30 63/64 65/5, 8
Kalabka (General) 62/54, 57
Kalaycıoğlu Hacı 61/11
Kaleiçi 65/22
Kalem 63/48 64/13, 21, 38
Kalinin 61/32, 34
Kallippus (Kyzikos'lu) 61/54
Kalpaklılar 65/44
Kamenev 61/32, 34
Kâmil Paşa 63/45
Kanapous takvimi 66/60
Kandıra 61/26, 28
Kandilli Sultânî-i İnâs Mektebi 63/19
Kandilli Tarihi 61/41
Kani Paşa 62/56 64/10
Kanopus 61/47, 52 62/35
Kanopus takvimi 61/55
Kanun-ı Esasi 64/21, 11, 12
Kapadokya 64/59
Kaptıcalar Şehri Gönen 61/11
Kaptan İbrahim Paşa Camii 62/33
Kara Ahmed 62/32
Kara Hasan 61/13, 14
Kara Tekin 62/32
Kara Vasıf 61/45
Karaağaçalanı 61/14
Karabekir, Kâzım 62/42 64/24, 27, 28 65/6, 8, 9 66/37
Karahiga 61/14
Karaburun 65/49, 50, 52
Karaca Hisar 66/12 66/13
Karacabey 61/13, 17
Karacan, Ali Naci 62/62
Karacasu 66/46
Karaçakal 66/41
Karadağ 64/10
Karadağlı Hurşid 61/17
Karadeniz 61/57 63/62 64/59 66/30
Karadin 62/32
Karaer, Mustafa 65/51
Karagöz 63/30
Karahan (Karahanyan) 61/32, 34
Karahisarlı Ali 64/40
Karakaşlar 61/60
Karakışla, Yavuz Selim 63/15 64/44 65/58 66/15, 32
Karakilis 65/8
Karakoç, Sarkis 62/58
Karal, Enver Ziya 63/25, 28-30
Karalar Çiftliği 61/14, 15
Karamanlıca 64/59, 60
Karamanlidika. Additions (1854-1900), Bibliographie analytique 64/60
Karamanlidika. Bibliographie analytique d'ouvarges en langue turque imprimes en caracteres grecs. I:1584-1850, 64/60
Karamanlidika. XXe siecle. Bibliographie analytique, 64/60
Karanüna 65/47
Karay, Refik Halit 62/51
Kardaş 61/28
Karesi 61/10, 12, 14, 17
Karia 66/63
Karikatürlerle Avusturya Boykotu 63/48
Karnak Tapınağı 61/51
Karpat, Kemal 61/57
Kars 61/33 62/48 65/7, 9 66/58
Karşıyaka 61/26, 28, 29
Kartpostallar: Serv'den Milli Mücadeleye 61/19
Kasabalı Abdullah Dayı 65/24
Kasiyan 62/37
Kastamonu 64/26, 40 66/53
Kaş 65/20
Kaşgarlı Mahmut 66/58
Katahaki Filip 62/50
Katolik 61/48 64/12, 35 66/52
Kaunos 66/63
Kavakçı, Merve 66/34
Kavaklı Hasan Bey 61/13
Kavaklı Hasan Efe 61/11
Kavaklı Osman Bey 61/16
Kavala 61/59
Kaya, Şükrü (Dahiliye Vekili) 62/43 64/28 65/37
Kaya, Şükrü (Muhacirin Umum Müdürü) 61/46
Kaynak, M. 63/31
Kayseri 61/26, 28, 29, 35 66/34, 54
Kaza 65/51
Kazak Yorgi 65/52
Kazan 66/34
Kazancıyan, Rem 61/30
Kazgan, Haydar 64/63
Kâzım 61/26, 28 64/41
Kâzım Hüsnü Bey (Konya milletvekili) 63/45
Keçecizade Mehmet Emin Bey 61/13
Keçeler köyü (Gönen) 61/12, 14
Keçidere 61/15
Kelegyan, Diran 63/13, 14
Kefren 66/60
Kelile ve Dimne 62/37
Kemahlı Ahmet Efendi 65/24
Kemahlı Mehmet Bey 65/22
Kemal 61/34
Kemal Bey (İaşe Nazırı) 61/45
Kemal Bey 66/14
Kemal Ömer Bey 66/51
Kemal Tahir'le Sohbetler 65/8
Kemalistler 61/30, 3162/60, 63 65/42
Kemalizm 65/9
Kemeraltı 65/43, 45
Kendi Kaleminden 1912 Seçimlerinde Rıza Tevfik'in Dövülmesi: Gümülcine'de Sopalı Seçimler 64/18
Keops 66/60
Keramet 62/32
Keramet, Salih 66/11
Kerbela 61/6
Kermeli, Eugenia 66/31
Keskin, Adnan 64/64
Keyâniyan 61/53
Keykavus 61/53
Keykubath 61/53
Keyûmers 61/53
Keyûmerth 61/53
Khotan Sarayı 61/5
Khoury, Diana R. 66/31
Khşatrita 62/35
Kıbrıs 63/62
Kılıç, Hüseyin 66/64
Kılıçaslan 66/7
Kılıçoğlu, İsmail Hakkı 66/34
Kılıçzade Hakkı'nın Tesettüre İlan-ı Harbi 66/34
Killet-i Miyah 65/56
Kıpçak 61/6
Kıptî takvimi 61/47, 48, 52
Kıptîler 61/47, 50, 51
Kıraç, İnan 62/5 64/62
Kıraç, Suna 62/5 64/62
Kırıkkale 61/26, 28
Kırım 61/10 61/57, 58 62/33
Kırım Muharebesi 66/38
Kırım Savaşı 62/54 64/47 65/24
Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876) 61/56
Kırıntı 62/29
Kırk Yıl 63/28
Kırlı İsmail Usta 61/11
Kırmızı Başlıklı Kız 61/9
Kırşehir 66/54
Kızıl Hançerliler Cemiyeti 61/12
Kızılay 66/49, 52, 54, 55, 56
Kızılbisar köyü 62/28, 30
Kiper 66/55
Kiraz Hamdi 62/49, 51
Kirlios, Paule 62/56
Kirmanşalı 62/35
Kırmasti (Mustafakemalpaşa) 61/11, 16
Kitab ül-Usul 62/38
Kitab üs-Saydele fi t-Tıb 66/57
Kitabül-Cebr ve l-Mukabele 62/38
Kitapçı Şevki 61/26, 28
Kitromilidis, Paskalis 66/64
Kleopatra 61/50
Kocaeli 61/16 66/34
Kocagöz, Samim 65/8, 44-46
Koçak 63/28
Koçak, Mine 66/64
Koçhisar 66/54
Koçu, Reşad Ekrem 62/64 64/36, 38 65/58
Kodak 61/29
Kokaryalı (Güzelyalı) 65/44
Kologlu, Orhan 63/31 64/46 65/63
Komintern 65/6
Komünist Partisi 65/6
Komünizm 61/39
Konak 65/43, 45
Konsilidçi Asaf Bey 64/27
Konstantinopol 61/31, 32
Konstantinos 61/54 66/63
Konya 61/26, 28 62/30, 31 64/26, 48 66/52, 54
Korasancı, B. 62/56
Kordon 65/43, 46
Korkut, Erkan 66/51
Korkut, Nurhan 66/51
Korkuteli 65/20
Korling, Felix 65/33
Kostaki Efendi (Londra elçisi) 62/56
Koza Çocukevi 63/47
Kozanoğlu, Zeynel 65/44
Köker, Osman 61/62
Kölelikten Özgürlüğe İzmir'de Zenciler ve Zenci Folkloru 62/4
Köprülü Hamdi Bey (Edremit Kaymakamı) 61/12, 14

Köprülü, Fuat 62/59
Köprülülü Hamdi Bey 61/16
Kör Ali 64/14
Kör Hüseyin 62/50
Kösedere 65/50, 52
Kösedere İskelesi 65/50
Köstence 62/49, 50
Köstence-Çernovoda (Boğazköy) 65/62
Köy Kanunu 66/46
Köylü 65/43
Kreiser, Klaus 63/60
Ksenophon 61/53
Kuban, Doğan 66/25
Kudret, C. 63/31
Kudüs 62/33 65/62 66/30, 31
Kula 62/12
Kuneytira 62/48
Kur'an-ı Kerim 62/37 64/40, 52 66/7
Kurat, Akdes Nimet 63/27
Kurken, H., 63/13
Kurmuş, Orhan 65/62
Kurt, Erdmann 61/41
Kurtuluş Savaşı'nda Mustafa Kemal ve Vahdettin, İddialar-Yanıtlar 65/40
Kuruş II 62/35
Kuşadası 66/42
Kuşdili Çayırı 63/40
Kuşların Neslinin Korunması Hakkında Nizamname 66/32
Kuşların Neslinin Korunması Hakkında Nizamname (1904) 66/32
Kutadgu Bilig 61/6 66/58
Kutay, Cemal 62/64
Kutluca 62/29, 30
Kutülamara 66/49
Kuva-yı Milliye 61/10, 12-16 65/51
Kuva-yı Muhammediye 61/12
Kuva-yı İ'tilâfiye 62/47
Kuybışev 61/34
Kuzucu, Kemalettin 62/20
Küçük Asya 61/6 65/42
Küçük Asya Araştırmaları Merkezi 64/58 66/64
Küçük Çelebizade Asım 62/33
Küçük Said Paşa 63/25
Küçük, Abdurrahman 61/62
Küçükbahçe 65/50, 51
Kültür 66/45
Kültür Envanteri 1995 64/64
Kültür Kaynağı Olarak Evliya Menakıpnameleri 62/60
Küpeli, Özer 61/10
Kürd Dağı 62/48
Kürdistan 62/48, 50, 51
Kürdistan Teali cemiyeti 62/51
Kürt 61/5 62/42, 43, 52
Kürt Hasan Efe, 61/13, 17
Kürt Heyet i Merkeziyesi 62/52
Kürt Hoybun Cemiyeti 62/49-51
Kürt Musa 61/45
Kürt Ulusunun Sosyal Evrimi 62/42
Kürtler 62/42, 49
Kürüş Mahallesi (Antalya) 65/20
KÜSAV 61/41
Kütahya 61/12 62/30-32, 34 66/52, 54

L

L'Indicateur Ottoman-Almanch du Commerce et de l'Industrie, 64/48
La Nation Kurde et Son Evolution Sociale 62/42
Lafonten, Edvard 62/15
Lagrange 61/51
Lalande 61/51
Landau, J. M. 65/63
Langa 64/15
Laplace 61/51
Lapseki 61/11
Latin 64/12 66/45, 54
Latince 61/28
Lavoisier 61/51
Lavtenşleger Ticarethanesi 63/33, 34
Le Monde 61/8, 9
Lefke (Osmaneli) 62/33
Lefke Kapı 62/28
Leman Hanım 66/5
Lenin 61/30-32, 34 65/9
Leningrad Devlet Merkezi Tarih Arşivi 63/62
Lenoir, Frederic 61/8
Leonar 61/29
Leper 63/62
Levant 66/30
Levni 66/32
Lewis 63/17
Li, Lila 63/5
Lidke, Harri 63/4
Lidyalılar 65/30
Liechtenstein 61/41
Likya 61/55
Lipset, Seymour Martin 62/63
Londra 62/50, 54-56 63/41-43 64/35 65/42
Londra Konferansı 65/42
Lorandolar 63/28
Lozan Barışı 62/12, 17
Lozan Hakkında Bir Konferans 66/45
Lök, Atilla 61/41 62/59 63/59 64/54 65/30 66/25
Lucius Cornelius Sulla 61/55
Luke, Sir Harry 61/44
Lustige-Blatter 63/49
Lübnan 64/10
Lütfi 61/28
Lütfi Fikri Bey 64/24
Lyceum Tiyatrosu 63/41
Lydia'hlar 62/35
Lyod, Harold 63/5

M

M. Ali 61/26, 28
M. Hakkı 61/28
M. Nuri 61/35
M. Refik 61/26, 28
Macar, Elçin 61/59 63/62 64/58 66/64
Macaristan 62/33 66/30
Macesti 62/38
Macit (Maliye Nezareti Şube Müdürü) 61/45
Macit Bey (Binbaşı) 61/46
Mackie, Louise 61/43
Maçka 65/5 66/54
Madan, Niyazi 65/51
Madran, Burçak 61/8
Magir Efendi 64/10
Magribli Mustafa
Mağakyan, Artür 63/12
Mağakyan, Mağak 63/12
Mahmud (Gazne sultanı) 61/6
Mahmud II 63/27, 44 64/13
Mahmud Nedim Paşa 62/54, 55
Mahmud Şevket Paşa 64/15
Mahmudoğlu Yusuf Çavuş 64/40
Mahmud Kâmil Paşa 61/45
Mahmud Şevket Efendi 66/5
Majer, Hans Georg 63/60
Makedonya 61/55 62/30 63/49, 62
Maksudyan Sabuh Efendi 64/10
Malatya 61/26, 28
Malezyan, Vahan 63/12-14
Malkoç 61/10
Malta 61/44
Malta Sürgünleri 61/46
Maltepe 61/42 66/54
Maltepe Üniversitesi 61/41, 42
Mamaliyev, Tohideddin 61/45
Mamed Azizbekov (Kars Bölgesi Valisi) 61/45
Manastır 65/50, 51, 52
Manavgat 65/20, 21
Mani 61/55
Manisa 61/17, 26, 28, 29 65/53 66/54
Mansel, Philip 63/30
Mansur (Abbasî halifesi) 62/37, 38
Manyas 61/17 65/41
Mardin 66/53
Marksist 61/8
Marmaris 61/26, 28, 29
Marrano 61/63
Marsilya 62/48
Martyres 61/47
Marx, Karl 64/57
Maryo denizaltısı 66/55
Masis 64/11
Maslak 63/25
Mason Locaları 66/39
Masonluk 61/63 62/49
Mata'lar devleti 62/35
Matbuat İdaresi 63/36
Matbuat Kalemi 63/37
Matbuat ve İstihbarat Müdiriyet-i Umumiyesi 61/35
Matnazel Blanchette 64/30
Matrakçı Nasuh 62/32
Mavrocordato, A. 62/56
Mazhar Paşa 62/20
McCarthy, J 61/57
McGowan, B., 61/57
Me'mun (Halife) 61/52
Meclis-i Ahkâm-ı Adliye 62/24
Meclis-i Âyan 64/12
Meclis-i Hass-ı Vükelâ 61/14 62/22
Meclis-i Mebusan 63/35 64/9, 11, 13, 15, 21, 34, 37 65/24
Meclis-i Vâlâ 62/21
Med 62/35
Medihe Hanım Sultan 66/5
Medine 65/62
Mekke 65/62
Mediterraneo Kultür Derneği 65/64
Medler 62/35
Mehdi 61/8
Mehmed II (Fatih) 63/42, 58 64/52 65/31 66/6, 9
Mehmed III 62/33
Mehmed V 62/64
Mehmed VI (Vahideddin) 61/16 62/45 64/22 65/40, 41, 42 66/6
Mehmed Abdülaziz Efendi 66/5
Mehmed Âbid Efendi 66/5, 7, 9
Mehmed Ali Efendi (binbaşı) 66/17
Mehmed Ali Paşa (Mısır Valisi) 62/22
Mehmed Bey 64/15
Mehmed Cavid Bey 61/45 64/62 63/29
Mehmed Emin Paşa 62/54
Mehmed Raşid (İzmir muhasılı) 62/22
Mehmed Selim Efendi 66/5
Mehmed Vehbi Bey 61/11
Mehmed Zeki 62/14, 16-18
Mehmed Ziya 66/13
Mehmed Ziyaüddin Efendi (Şeyhülislam) 63/30
Mehmet 61/28
Mehmet Ali (Dahiliye Nazırı) 62/49, 50
Mehmet Bey 61/15
Mehmet Emin 65/4
Mehmet Emin Rauf Paşa (Sadrazam) 62/23
Mehmet Lütfi (Yüzbaşı) 66/55
Mehmet Necmi Efendi 65/27
Mehmet Nuri 61/28

Mehmet Refet 65/43
Mehmet Turgut Bey 62/17
Mehmet Yusuf 61/28
Mehter 61/7
Mehter Marşı 61/42
Mekteb-i Mülkiye 63/29
Mekteb-i Sultanı 66/7
Mektepli Gazetesi 65/33
Melville, Charles 66/31
Memduh Bey (Musul Valisi) 61/46, 45
Memika Sultan 66/10
Menafi Sandığı 64/63
Menderes Mağnezisi 66/46
Menderes, Adnan 65/17 66/41
Menderes, Ethem 66/45
Menekşe Yaylası 62/29
Menemen 61/26, 28, 29 65/17, 53
Menemen olayı 66/39
Menteşe, Halil 61/45 64/28
Merâga 66/57
Merlier, Melpo 64/58, 59, 60
Merlier, Octave 64/58
Mersin 61/26, 28, 29
Mervezi 62/38
Merzifon 66/54
Meşhed 66/58
Meton 65/55
Metrodorus 65/55
Mevhibe Hanım (Murad 1. eşi) 66/5
Mevhibe İclâl Hanım 63/21, 22
Mevlanizâde Rifat 62/48, 51
Mevlevi Dönmeler 61/60
Mevlûd Necmi Efendi 65/27
Meymun bin Necip Vâsıtî 66/58
Mezopotamya 66/61
Minakyan Efendi 63/38, 41
Mısır 61/5, 30, 31, 39, 47, 48, 50-52, 55 62/7, 49, 51 63/38 64/10, 46 65/28, 53, 62
Mısır Memlûk 61/6
Mısırlıoğlu, Agop 62/56
Midhat Akif Efendi 61/46
Midhat Paşa 64/11 64/9, 14.
Midhat Şükrü Bey (İttihat ve Terakki Katib-i Umumisi) 61/45, 46
Mihaliç (Karacabey) 61/11
Mihrengiz Hanım (M. Reşad 2. eşi) 66/5
Mihrişah Hanım Sultan (Şehzade Yusuf İzeddin) 66/5
Mikerinos 66/60
Miladi (Gregoryen) takvimi 61/47, 49, 50, 52
Millas, Herkül 64/57, 61
Milet 66/41
Millet Garbileşmekle Değil, Din-i Mübîn-i İslâma Sarılmak Sûretiyle Mevcûdiyetini Kurtardı: Kazım Karabekir Paşa ve İslamiyet 66/37
Millî Kütüphane 61/35
Millî Edebiyat 66/45
Millî İktisat Politikası 63/48
Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti 63/46
Millî Kıyafet Müzesi 66/46
Millî Kongre 65/12
Millî Meşrutiyet Fırkası 65/12
Millî Mücadele Albümü 66/50, 51
Millî Mücadele Basını 61/38
Millî Şef İsmet İnönü'nün Kastamonu Vilayeti Parti Kongresinde İrat Buyurdukları Nutuk 66/45
Millî Türk Fırkası 65/12
Millî Türk Talebe Birliği 63/46
Milliyet 65/8
Mimar Sinan 62/32
Minûçehr 61/53
Mir'at ül-Alem 64/52
Mirés 62/54, 55, 56
Mirkat üs-Sema 64/52
Misak-ı Millî 64/22
Mişon veled-i Arslan 64/40
Mizan 64/14
Mizancı Murad 64/14, 15
Modiano 63/26
Moğol 61/5 66/31
Mohzam (Doktor) 63/34
Molotov 61/32, 34
Mona Lisa 61/9
Mondros Ateşkes Antlaşması 61/10, 20 66/56
Monge 61/51
Montreaux 66/11
Moran, Naili 62/6
Morawitz, C. 63/26, 28, 29, 31
Mordoğan 65/50, 51, 52
Moskova 61/31, 34, 39, 40 63/82
Mu'tazıd (Halife) 62/39 66/60
Mu'tazıd Takvimi 62/39 63/54
Muammer 61/28
Muammer Bey (Sivas Valisi) 61/45, 46
Mudanya 61/26, 28
Mufassal Osmanlı Tarihi 62/59
Muğla 61/26, 28 65/13
Muhaddes İthilâl 62/49
Muhammed (Hz) 62/37 63/41, 43
Muhammed Hâzım 66/58
Muhiddin Ahmed 62/64
Muhideddin (Senatör) 61/45
Muhtar 66/11
Muhtar Bey 64/24
Mukadder Bey (Dr.) 66/41
Mukavelât Muharririzade Ahmet Muhtar Efendi 65/24
Murad III 62/33
Murad V 64/17 66/7, 31
Muradlar 61/14, 15
Murat Bey (Antalya mebusu) 64/8
Murphey, Rhoads 66/31
Musa Kazım Efendi 65/20
Musavver Muhit 64/35
Museum of Fine Arts (Boston) 61/43
Musevi Takvimi 62/20, 37 63/6, 56 66/57
Museviler 62/20, 63/6, 56 64/22
Mustafa Kemal-Arif Oruç Mektuplaşması 61/35
Mustafa Necati 65/43, 46
Mustafa Necati Bey 65/34
Mustafa Nuri 61/37
Mustafa Sabri 62/49, 50, 51
Mustafa Suphi 61/30, 31, 34, 38, 40 63/64 65/4-6, 8, 9
Mustafa Suphi ve Yoldaşlarını İttihatçılar Öldürtmedi
Mustafakemalpaşa 61/13, 26, 28
Musul 62/37 63/31 64/24
Muşkara, Talât 65/9
Muzaffer 61/28
Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri 61/10 65/9
Müfide Ferid 66/64
Müfit 61/59
Mühtedi Osman bin Abdullah 64/41
Mülkiyeliler Birliği Dergisi 65/8
Müneccimbaşı Takvimleri 61/47, 52, 53 62/36 63/56, 57, 58 64/53 65/54, 56
Münif Paşa 63/25, 28
Münih 63/59, 60 62/49
Münire Hanım Sultan 66/5
Mürebbi-i Hissiyât 66/12
Müsavat 62/50, 51
Müslüman 61/32, 39, 57, 59, 60 62/11 63/15, 16 64/9-11 66/15, 58
Müslüman Takvimi 61/48
Müstakil Grup 64/26, 29
Müstakil Türk Sosyalist Partisi 61/36
Mütareke 65/11
Müteahhit Münir 64/29
Mütevekkil Al-Allah (Halife) 62/39

N

Naciye Hanım 66/5
Naciye Sultan 66/15
Nadide, Bürhan 63/10
Nafiz (Dr.) 66/41
Naile Hanım Sultan 66/5
Naim Nuri Matbaası 66/12
Naime Hanım Sultan 66/5
Nakiye Hanım 63/9
Naldi, Nita 63/5
Namık Kemal 64/11 66/13
Namika Hanım Sultan 66/5
Napolyon 61/51
Nasyonal Sosyalizm 64/56
Natsarenus 61/33
Nazende Hanım 66/5
Nazım 61/28
Nâzım (Dr.) 62/62
Nâzım Efendi 66/7
Nazıperver Hanım 66/5
Naziknaz Hanım 66/5
Naziler 62/27
Nazilli 61/26, 28, 29 66/42, 45
Nazilli Basma Fabrikası 66/42
Nazime Hanım Sultan 66/5
Nazmi 61/28
Nazmi Efendi (Yüzbaşı) 66/21
Nebiler, Halil 63/26, 28
Necati Bey (Kolağası) 65/46
Nedim Bey (Mülkiye Müfettişi) 61/17
Nedim Bey 62/45
Neğvan köyü 64/15
Nelidov 63/63
Nerimanov, Neriman 61/34
Nesî 61/47
Nesî'li Takvim 62/37
Nestorios 62/36
Nesturî 61/52 62/36
Neşet Çetesi 61/11
Neugebauer 61/53
Neumann, Christoph K. 63/59-61
Nevaî, Ali Şir 61/4
Nevruz 62/35 65/56
Nevzat Bey (Binbaşı) 61/46
Nevzat Bey (Musul Şehri Kumandanı) 61/45
New York 63/17
Neyzi, Leyla 63/64
Nezihe Muhuttin 65/16
Niépce, Joseph Nicéphore 64/44
Niğdeli Ömer Şükrü 64/40
Niksar 61/26, 28, 29
Nil nehri 62/7
Nis 62/49, 50
Nisa 66/41
Nisab-ı Müzakere Kanunu 64/6
Nişâpur 66/58, 59
Niyazi Bey (Şirket-i Hayriye meclis azasından) 64/10
Niyazi Şevki 66/41
Niza 66/46
Nizameddin Efendi 66/5, 7
Nizamettin Ali Bey 63/46
Nizâmülmülk 66/58
Nobini 62/56
Numan Usta 61/45, 46
Nureddin Şehid 61/6
Nureddin, Mehmed 63/19
Nurettin Paşa 64/24
Nurhan Atasoy: Tarihi Sevindirmek 61/41

Nuri Bey 64/25
Nusaybin 66/54
Nûşirevan 62/36
Nümismatik 65/31, 32 6/63

O

Ocak, Ahmet Yaşar 62/59-61
Ochsenwald, W. 65/63
Octavianus 61/50
Odesa 63/62
Odyan, Yervant 63/12, 13, 14
Oğuz Tekin: Sikkelerdeki Tarih 65/30
Oğuzlar 66/58
Ohannes Efendi 64/10
Ohrid 63/63
Okay, Cüneyd 64/18
Okunev 63/62
Okyar, Ali Fethi 61/45 64/24 65/13-15, 17, 19
Okyar, Osman 63/28 65/15
Olaylara ve Kişilere Farklı Bir Bakış: Hilafetin Kaldırılması ve Hanedanın Yurtdışına Çıkarılması 66/4
Olsop, Elizabeth 63/17
15 Mayıs ve Hasan Tahsin Recep 65/43
19 Mayıs 1919'dan 80 Yıl Sonra 'Mustafa Kemal-Vahideddin' Tartışmaları: 75'ten 700'e Anma Etkinlikleri ve Unutulan Atatürk 65/39
19 Mayıs Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı'nın Tarihsel Arka Planı: Osmanlı'dan Cumhuriyete Gençlik ve Spor Bayramları 65/33
19 Mayıs Atatürk'ü Anma Gençlik ve Spor Bayramı 65/38
19 Mayıs Stadyumu 65/37
19. Yüzyılda Emperyalizmin Batı Anadolu'da Yayılması 65/62
19. Yüzyıl Ermeni Aydınlarının Gözüyle Kadınlar 63/11
19. Yüzyıl İzmir Fotoğrafları 62/5, 25 64/62
XIX. Yüzyıl Sonları XX. Yüzyıl Başlarında Gönen Kazası 61/10
12 Eylül 62/63
Onaç, Esma 64/54 66/25
Onat, Buhranettin 65/19-23
Oniki Hayvanlı Türk Takvimi 61/55
Onikiada 64/59
Opert 62/35
Opşin, Tuncay 65/9
Oran, Baskın 62/62
Orbay, Rauf 61/45 62/49 64/24, 28
Orconikidze 61/30, 34
Ordu 61/26, 28, 29
Orga, İrfan 63/16
Orhan Bey 61/10 62/31 63/25 66/63
Orhan Efendi 66/7
Orient Enstitüsü 63/59, 61
Orta Asya 61/4, 6, 52 66/57
Orta Asya Bürosu 61/34
Orta Asya Türkleri 61/6
Orta Avrupa 61/30, 31
Ortaçağ 61/6 64/35
Ortadoğu 62/31 63/62 64/12
Ortaköy 63/11
Ortaköylü Mustafa Efendi 65/24, 27
Ortaylı, İlber 63/31
Ortodoksluk 64/35
Oruç, Arif 61/35-37 64/27
oryantalistler 61/4
Osman (Liman İşçileri Birliği temsilcisi) 61/45
Osman 61/11, 28
Osman Ağa 65/9
Osman Bey (Gönenli) 61/15
Osman Bey 61/33 66/63
Osman Fuad Efendi 66/5
Osman Nevres 65/44
Osmanlı Bankası 62/54, 56 66/55
Osmanlı Devleti'nde Yarım Kalmış Bir Devlet Bankası Kurma Girişimi: Türkistan Bankası 62/53
Osmanlı Dram Kumpanyası 66/14
Osmanlı İmparatorluğu'na Bir Göçü İncelemek 61/56
Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sufilik: Kalenderiler 62/60
Osmanlı İmparatorluğu'nda Para'nın Tarihi 66/62
Müneccimbaşı Takvimi 61/53, 47 62/36 63/57
Osmanlı Sınırları Semineri 66/30
Osmanlı Tarihinde Yasaklar 65/58
Osmanlı Toplumunda Modernizasyon Aracı Olarak Reklamcılık 64/46
Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler 62/60
Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları 65/62
Osmanoğlu, Mihriman Mihrişah 66/11
Ostapchuk, Victor 66/31
Ostrogorsky 62/36
Otağ-ı Hümayun 61/43
Ottoman Court Photographers 64/45
Oxford Üniversitesi 61/43

Ö

Öcalan, Abdullah 63/44 65/39
Ödemiş 62/9
Öklides 62/38
Öktem, Haydar Rüştü 65/14, 15, 43
Ömer (Hz) 66/35
Ömer 61/28
Ömer Asafzade Ahmet Bey 65/20
Ömer Efendi 65/26
Ömer Efendizade Ahmet Bey 65/22
Ömer Faruk Efendi 66/5, 11
Ömer Fevzi Bey'in Müdaâfaanâmesi ve Mesul Fanî'nin Hoybun'a İlişkin Bilgileri 62/41
Ömer Hayyam 66/58, 60
Ömer Hilmi Efendi 66/5
Ömerköy 62/29
Ön, Derya 66/15
Örs, Hayrullah 61/41
Özakman, Turgut 65/40
Özal, Turgut 65/39
Özalp, Kazım 61/12 63/46
Özata, Sırrı 64/6
Özbaran, Salih 66/30, 31
Özbek, Nadir 64/34
Özdemir, Zekeriya 61/11
Özekdere 62/29
Özendes, Engin 64/45
Özkan, Derya 63/11
Özkan, Mustafa Kenan 66/42
Özkaynak, Kemal 66/41, 45
Öztürkmen, Arzu 63/64
Özyüksel, Murat 65/62

P

Palailogos 62/30
Pallavicini (Avusturya Elçisi) 63/52
Pambukis, Iordanis 64/59
Pamuk Ekicilerine Öğüt 66/45
Pamuk, Şevket 63/26, 31 66/62
Panadoros 61/51
Pancenko 63/62
Panosyan, Aleksandr 63/13
Panzac, Daniel 66/31
Papazyan, Vahan 62/48
Papulidis, Konstantinos K. 63/62
Paris 62/43, 45, 49, 54 63/12, 41, 43, 62 64/58 65/44 66/31
Paris Taşnak merkezi 62/50
Paris Üniversitesi Şehircilik Enstitüsü 64/54
Parkhouse, R. J. 66/46
Parlak 65/52
Parlar, Suat 63/26, 28
Parti Pehlivan 61/13, 16
Pasaport 65/44, 45
Paşabahçe 65/26
Paşalıyan, Levon 63/12, 13
Patmos 63/63
Patrikhaneler 64/14
Paulinus 61/54
Pavlaki Efendi 62/56
Pavlovs, J.V. Rally 62/56
Peker, Recep 62/62 64/27
Perçinel, Osman 65/51
Perhîz-i Kebîr-i Nasâra 65/57
Pernot, Hubert 64/58
Persler 61/5, 6 62/35 64/61 66/63
Pertev Paşa (General) 61/45
Peşdâdiyan 61/53
Peştemalcılarbaşı 62/20
Petropulu, Ioanna 64/60
Peygamberler Dedesi İbrahim ve Garip Yiğidin Başına Neler Gelemez 66/34
Philipp, Korn 62/21
Philippos 65/55
Photo Kaisserie 61/26, 29
Photo Zh 61/26
Pinson, Mark 63/61
Piraspi 66/55
Pire 62/12
Pişmişoğlu 62/56
PKK 63/44
Plaka 64/58, 59
Plinius 65/32
Pogodin 63/62 64/41, 45
Polis Mecmuası 64/41, 45
polo 61/4, 5, 6
Polonya 66/30
Polytecnicco di Torino 66/25
Pomak Ahmed 64/19
Pomaklar 61/13, 14
Pontos 65/32
Poseidonios 62/38 66/57
Pozantı 66/51
Prag 63/61
Prag Karlova Üniversitesi 63/59
Prag Milli Kütüphanesi 63/59, 61
Praşek 62/35
Prens Sabahattin 62/42
Prespa 63/63
Priştine 64/15
Priyen 66/46
Protestan 64/35
Punta 65/43, 44

Q

Questionning the Millenium 61/9

R

Raby, Julian 61/43
Raçinski (Rus Köylüleri Temsilcisi) 61/45
Radek 61/30, 32, 34
Radovic 63/63
Ragıp Bey 66/11
Rahmi Bey (İzmir Valisi) 61/45 62/49, 50
Rahmi Bey (Ticaret Vekili) 62/16
Rahmi Bey (Yarbay) 61/13, 15
Rakka 62/37
Rakovski 61/34
Ramazan Efendi 61/59

Ramhürmüz 62/36
Ramiz Bey 61/15
Ran, Nazım Hikmet 65/5
Rasih Efendi (Antalya mebusu) 65/21, 22
Rasim, Ahmed 66/13
Raşit Ener 61/28
Raşit Zeki 61/28
Rauf 62/50
Raufbeyzade İhsan Bey 65/24
Rawlinson 62/35
Raymond Ruyer 61/8
Receb Bey 66/11, 14
Refet Paşa (General) 61/45
Refia Saliha Hanım Sultan 66/5
Refik Bey 66/14
Refik Lütfi 61/26, 28
Refıkıdil Hanım 66/5
Reften-i Laklak 65/56
Refugee Greece: Photographs, from the Archive of the Centre for Asia Minor Studies, 64/60
Remzi Bey 65/21
Ren 64/56
Renda, Mustafa Abdulhalik 66/5
Resimli Ay 63/6, 8
Resimli Ay'da Kadın 63/6
Resimli Gazete 66/4, 11
Resimli Tarih Mecmuası 62/64
Resmî Ceride 62/41
Resmi Gazete 65/38
Resmor, Nâzım 62/62
Resne 61/28
Reşadiye 61/41
Reşat Halis Bey 62/49
Reşit 62/51 65/23
Reşit Bey 65/20, 41
Reşit Galib (Dr) 65/19
Reşit Taşı 61/55
Revelaky, D. 62/56
Revue du Monde Musulman 64/47
Rıza Bey (Bursa mebusu) 61/46
Rıza Bey (İttihat ve Terakki Merkez-i Umumiden) 61/46
Rıza Bey (Topçu Subayı, Trabzon) 61/45
Rıza Bey 61/33
Rıza Nur 62/50
Rıza Tevfik 64/18
Rifat Efendi (İzmitli) 61/46
Rifstal, Rudolf 62/14
Rikov 61/34
Risale fil-Hey'e (Fethiye) 64/52
Riyâh-ı Bevârıyh 65/55
Riyâz ul-Muhtar 63/58
Rize 61/28
Rizu-Kurupu, Matula 64/60
Rodas, Mihail 65/45, 46
Rodocanachi 62/56
Rodop Oteli 64/19
Rodos 65/19 66/31
Rodos Şövalyeleri 66/30
Rogan, Eugene (Oxford), 66/31
Rosebery (Lord İngiliz Hariciye Nazırı) 63/41, 42
Roma 61/50, 54 62/28-30, 36 63/42 65/30, 32 66/62
Romanya 61/43 62/49, 50 64/10
Rossi, Ernesto 63/38
Rudzutak 61/34
Ruh ul-Kudüs 65/57
Rukiye Hanım Sultan 66/5
Rukiye Saliha Hanım Sultan 66/5
Rum 61/17, 19, 20 62/4, 11-13, 15, 17, 18, 20, 21 64/11, 12, 14
Rumbold, Sır Horace 65/42
Rumeli 64/15
Rumeli Demiryolları 65/62
Rumeli Otel 64/19
Rumi 61/50
Rumi takvim 61/52, 47 62/35
Rumi ve Miladi Takvimler-III 61/47
Rumi ve Miladi Takvimler- IV 62/35
Rumi ve Miladi Takvimler-V 63/54
Rumi ve Miladi Takvimler-VI 64/49
Rumi ve Miladi Takvimler-VII 65/54
Rumi ve Miladi Takvimler-VIII
Runlar 61/12, 17 62/12 65/50, 52
Rus Arkeoloji Enstitüsü'nden Haberler 65/63
Rus Kızılhaçı 66/52
Rus Kilisesi 63/63
Rusçuk 64/11
Rusuhi (Doktor) 61/45
Rusya 61/32, 38, 39, 57, 58 63/27, 38, 44, 62
Rusya Bilimler Akademisi 61/30
Rusya Dış Politika Arşivi 63/62
Rusya Federatif Şûra Hükümeti 61/40
Rusya Hükümeti 61/46
Rusya Komünist Partisi 61/30
Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi Politbüro Arşivi 61/30
Rusya Son Dönem Tarih Belgeleri Koruma ve Geliştirme Merkezi 61/30
Ruyunaz Hanım 66/5
Rûz-ı Yeldâ 65/55
Ruzname-i Ceride-i Havadis 64/48
Rüstem 61/10
Rüstem Paşa Camii 62/31
Rüşdü Bey (Yedek Subay Teğmen) 66/50
Ryan 65/42

S

S. Sabri 61/28
Sabah 64/39
Sabetay Sevi 61/59, 60, 63
Sabetaycılık 61/59, 62, 63
Sabırtaşı (İzmir) 62/5
Sabit Bey (Harput Valisi) 61/45
Sabitzade Emin Süreyya (Avukat) 65/44, 45
Sabri Bey (Manisa mebusu) 61/46
Sachau, Edward 61/54
Sadeddin Bey 66/5, 11
Sadettin 61/28
Sadıkov 61/44
Saffet Bey 65/13
Safiye Hanım (Dr.) 63/9
Sağıroğlu, Halet 64/6
Sahekonait Hafız Sait Efendi 61/17
Sahib ül-Kifâye 61/53
Sahne-i Heves 66/12
Sahne-i Milliye-i Osmânîye 66/12
Said Paşa (Sadrazam) 63/25
Saint Jean 61/8
Saip 65/50
Sait Halim Paşa 61/45
Sait Paşa (İstanbul Kumandanı) 61/45
Sakaoğlu, Necdet 66/50, 51
Sakarya Meydan Muharebesi 61/20
Sakızlı Ohannes Paşa 63/29
Saki Bey 65/22
Salâhaddin Ali Bey 62/50
Salâhaddin Sadri 62/50
Salaville, Severien 64/60
Salih Efendi 61/11
Salih Zeki 62/37, 38, 51 66/58
Şükrü Efendi 65/25
Saliha Hanım Sultan 66/5
Salihli 65/24
Salisbury (Lord Hariciye Nazırı) 63/41
Salman 65/50
Salonika, A Family Cookbook 61/59
Saltanatın İki Yüzü 66/63
Salzmann, Laurence 61/63
Samatya 66/54
Sami Koç 61/26, 28
Samsat 62/31
Samsun 61/26, 28, 29 65/13, 35, 36, 38, 40
Sanatsal Üretimin Pazarlanmasında Milliyetçi Tartışmalar (1922-1927: Ege'nin İki Kıyısı Arasında Halı Rekabeti 62/11
Sancakcıyan Matbaası 66/34
Sansür Komisyonu 63/39, 40
Sarı Edip Efe 61/12
Sarı Kışla 65/43
Sarıbay, Selim 66/45
Sarıkısrak (Sansarak) 62/33
Sarıköy 61/14, 15, 19
Sarıköylü Hasan Efe 61/11
Sarıoğlu, Akif 65/19
Sarıoğlu, Hasan 65/51, 53
Sarpıncık 65/50, 52
Sartiaux, Felix 64/61
Sâsânî 62/36
Sava 65/20
savlecân 61/4
Sayar, Ahmed Güner 63/25
Saydam, A. 61/57
Saydam, Abdullah 61/56, 58
Saydam, Refik 64/24
Sayılgan, Aclan 62/62
Saykıs, Norman 62/13
Sazak 65/50, 51
Scaliger 61/53
Scaliger, Josef 65/57
Schram 61/53
Sebat 61/28
Sedat Simavi Sosyal Bilimler Ödülü 65/40
Séguy, Jean 61/8
Seher 61/26, 28
SEKA 62/63, 64
Selâhaddin Eyyubi 61/6, 7
Selahattin Ömer 61/19
Selâhattin (Dr) 66/11
Selâmet 62/46
Selanik 61/12, 31, 59, 60, 61 64/15, 17, 39, 40, 45, 48,
Selanik Baruthanesi 62/33
Selanik Dönmesi 61/62
Selanik Yumurtası 61/61
Selânik 62/30, 49
Selaniklıler 61/62
Selçuk 66/42
Selçuk Bey 66/58
Selçuklu 62/28, 30
Selçuklular 61/6 63/60 66/58
Selefkos takvimi 61/52
Selefkoslar devleti 61/52
Seleucos 61/53
Selim I (Yavuz) 62/32 66/6, 9, 14
Selim II 61/8
Selim Memduh (Dr.) 62/48
Selim, Ömer 62/64
Semerkant 62/37 58 64/52
Semireçiye (Yedisu) 61/52
Semplon Ekspresi 66/11
Sene-i Maliye Hakkında Mutaleat 63/58
Seniha Hanım Sultan 66/5
Serbest Cumhuriyet Fırkası 61/36 64/26 65/14-17, 19, 20-23 66/39
Serbest Cumhuriyet Fırkası Döneminde Türk Ocakları ve Siyaset 65/11
Serbest Fikir 66/34
Serçe, Erkan 64/62
Serik 65/20

Serseri Nizamnemesi Layihası 64/34
Serseri ve Mazanne-i Sû' Eşhâs Hakkında Nizamname 64/37
Serseri ve Mazanne-i Sû' Eşhâs Hakkında Kanun 64/34, 37
Serserilik Kanunu 64/35, 39
Sertel, Sabiha 63/6, 7, 10
Serviceli Reşit 65/21
Serviçen Efendi (Dr.) 64/10
Ses 66/47
Sevr Antlaşması 61/19 63/62 65/42
Seyfeddin Efendi 66/5
Seyfi Bey 65/22
Seyid Mehmet Emin Bey (Adliye Vekili) 64/6
Seyir Köşkü 63/29
Seyit Ali 64/52
Seyit Bey (Adliye Vekili) 64/8 66/11
Seyit Hasan Paşa 61/41
Seyitdanlıoğlu, Mehmet 65/15
Seyitgazi 64/16
Seyyare 61/36
Seyyare Yeni Dünya 61/35
Seyyid Ahmedü'l Fakih Efendi 66/12, 14
Seyyit Taha 62/51
Sezayıdil Hanım 66/5
Shakespeare Tiyatrosu 63/42, 43
Sharon, Avi 61/59
Shaw, E. K. 63/28
Shaw, S. 63/28
Sırbistan 63/62
Sırbistan 64/10
Sızı Hasan Bey 61/14
Sızı Hasan Bey köyü 61/13
Sızıköy 61/11, 15
Sidon 61/55
Signal 62/27
Sikke 65/30
Silahtaraga 63/31
Simav 61/26, 28
Simavi, Lütfi 62/64
Simsar İbrahim Efendi 65/24
Sina 63/63 65/62
Sincar Ovası 62/38
Singer, Amy 66/31
Sinop 64/40, 48
Sirius 65/56
Sitte-i Sevr (Boğa altılısı) 65/56
Sivas 61/27 62/30, 31 66/52, 54
Sivas Kongresi 61/10 65/36
Sivastopol 61/32
Siviş yılı kurak 65/55
Siyonist 64/17
Skilliter Osmanlı Araştırmaları Merkezi 66/30
Smit 63/62
Sofya 63/62 64/11
Sokolnikov 61/34
Solts 61/32
Soma 61/16
Somar, Ziya 65/46
Somçağ, Selim 66/32
Son Posta 65/19
Son Saat 62/15
Sorbon 62/43
Sorbonne Üniversitesi 64/54 65/31
Sovyet 61/34
Sovyet Devrimi 65/5
Sovyet Rusya 61/31, 44 62/61
Sovyetler Birliği 61/30, 33, 34 65/5
Soydan, Halil 65/51, 52
Soydan, Mahmud 66/9
Soysal, Funda 64/9
Söke 62/9 66/42, 45, 46
Spor Tarihinde Çöğen /Çevgân/Polo 61/4
Spufford 66/62
St. James Katedrali 62/33
St. Jean Şövalyeleri 66/31
Stalin 61/32, 34 65/9
Stamboul 64/47
Stanojeviç 63/63
Stark 61/46
Stark, Leonid 61/44
Stavroulakis, Nicholas 61/59, 60, 61
Stefanos Yerasimos: Mekân ve Tarih 64/54
Steiner, Andreas de 65/64
STO Arşivi 61/30
Stoks, K. B. 61/44, 46
Strasbourg Üniversitesi 62/59
Sultan Çayırı 61/16
Sultan Galiyev 61/30, 34
Sultan Tepesi 66/20, 24
Sultanahmet Meydanı 61/13
Sultanahmet 63/16
Sultanhisarı 66/46
Sunniler 62/60
Suriye 62/32, 36, 37, 42, 43, 48-50 65/39, 55
Surname-i Hümayun 61/43
Suudî Arabistan 65/63 64/53
Süleyman Ağazade Bekiraga 65/24
Süleyman Bey 65/20
Süleyman Fethi (Albay) 65/46
Süleyman I (Kanuni) 63/25 61/8 62/32
Süleyman Nazif Bey (Gazeteci) 61/45
Süleyman Numan Paşa (profesör) 61/45
Suleyman Sabri Bey (Kaymakam) 61/14, 15
Süleyman Sami 65/4
Süleyman Sırrı Bey 64/24 66/11
Süleyman Sudi (Lazistan mebusu) 61/45, 46
Süleymaniye Camii 64/34
Süleymaniye Kitaplığı 63/58
Süleymanlı Ahmed 61/17
Sürgevil, Sabri 61/53 62/38 64/12 65/49, 53
Süryâniler 61/53 62/38 64/12 65/55
Süslü, Azmi 62/42
Svenson, Glorya 63/4

Ş

Şabanoğlu İsmail 65/24
Şadiye Hanım Sultan 66/5
Şah Abbas 61/5
Şah İsmail 61/14
Şahbaba, Osmanoğulları'nın Son Hükümdarı VI. Mehmed Vahidettin'in Hayatı, Hatıraları ve Özel Mektupları 65/40
Şahin Beyzade Mustafa 62/48
Şahin, Faruk 62/28
Şahin, Mustafa 62/64 66/64
Şahinyan Efendi 66/14
Şakir Mahmud 62/48
Şam 61/6 62/37 65/63 66/35
Şap Hastalığı ve Hayvanlarımızı Koruma Çareleri 66/45
Şapur I 62/36
Şark Dram Kumpanyası 66/12
Şark Fotoğrafhanesi 61/26, 29
Şark Hah Kumpanyası 62/11, 13
Şark Milletleri Kongresi 61/38
Şark Müsikî Cemiyeti 66/38
Şark Pazarı 61/26, 29
Şark Sanayi-i Nefise Fotoğrafhanesi 61/29
Şarkî Karip Çerkesleri Temin-i Hukuk Cemiyeti 61/17
Şayamidil Hanım 66/5
Şeb-i Milârd-ı İsa 65/57
Şeb-i Yeldâ 65/56
Şehnâme 61/5
Şehremaneti 63/37
Şehsuvar 66/11
Şehsuvaroğlu, H. 63/26
Şehzadebaşı 66/13
Şemseddin Sami 66/64
Şemsi Bey (Binbaşı) 66/38
Şemsi Efendi 61/63
Şeref Efendi 63/39
Şerefeddin Efendi 66/5, 7
Şerefli, Mahmut Murat 64/7
Şerif Ali Usta 65/25
Şevket (Albay, Galatalı) 61/45
Şevket Efendi (Gönen Müftüsü) 61/15
Şevket, Celal 66/45
Şevki 61/28
Şevki Efendi 66/12
Şevki Selim Öztürk 61/26
Şevkiye Hanım 63/16
Şeyh Abdurrahim 62/48
Şeyh Osman Efendi 64/10
Şeyh Saffet Efendi 66/9, 10
Şeyh Said 62/50
Şeyh Said İsyanı 64/25
Şeynman 61/44
Şirinyer 62/9
şogun 61/6
Şölen, Hikmet 66/41, 45
Şumnu 64/11
Şura-yı Devlet 64/37
Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi 64/37
Şura-yı Millî 62/45
Şuştar 62/36
Şükriye 66/5
Şükrü (Kaçkınlar Komitesi Başkanı) 61/45
Şükrü (Kolordu Serkatibi) 65/46
Şükrü Bey (Maarif Nazırı) 61/46
Şükrü Efendi 65/26 66/37

T

Tabak Hacı Hasan 61/11
Tacir 62/29
Taç Vakfı 61/41
Taçalan, Nurioğan 65/45, 46
Tadmor 62/37
Tagali 62/5
Tahir Bey (Hacıköylü kaymakam) 61/12
Tahir Bey 66/14
Tahirova 61/15
Tahmûrath 61/53
Tahran 62/39 66/58
Tahrirat Müdüriyeti 64/39
Tahsin (Serkâtib-i hazret-i şehriyârî) 66/33
Tahsin Bey 61/46
Tahsin Efendi 65/25, 26 66/37
Tahsin Paşa 63/25, 26, 27, 30
Taht-ı Cemşid 62/38
Takıyzâde 66/58
Takkeci İbrahim Efendi 62/31
Takrir-i Sükun 64/25
Taksim 63/40
Taksim Gezisi 65/34
Taksim Kışlası 65/35-37
Takvîm üs-Sinîn 63/56
Takvîm-i Vekayi 63/54
Takvim ül Edvar 63/56
Takvim-i Vekayi 64/44
Talas Savaşı 62/37
Talat Bey (Şair Üsküdarlı) 66/12
Tamaşalık 62/5, 7, 9
Tan 61/28
Tan 62/62
Tancı, Muhammed Tavit 62/59

Taner, Hasan 66/45
Tanındı, Oğuz 65/64
Tanrıöver, Hamdullah Suphi 64/24 65/11-13, 15, 16
Tanzimat 61/63 62/23 63/25 64/13, 48
Tanzimat Fermanı 64/46
Tarabya Oteli 63/31
Tarcan, Selim Sırrı 65/33, 34
Tarık Mümtaz 62/48
Tarih Araştırmaları Dergisi 65/8
Tarih Bakımından Belediyecelik 66/45
Tarih Dünyası 62/64 65/58
Tarih Konuşuyor 62/64
Tarih Vakfı 61/41, 64 62/59 63/59, 64 64/54 65/30, 32 66/25
Tarih ve Toplum 61/35, 62, 63 62/43 65/8, 63 66/64
Tarih-i Cevdet 63/59
Tarihi Çini Sanatının Doğuş Koşulları ve Son Bulma Nedenleri: İznik'te Çini Sanatı 62/28
Tarikati Salâhiye 62/49
Tarsus 61/26, 28 62/30 65/13 66/54
Tasarruf ve Yerli Malları Haftası 63/46, 47
Tasvîr-i Efkâr 63/54 65/46
Taşkent 61/34
Taşköprü 61/26, 28
Taşnak 62/50
Taşnak Ermeni Fırkası 62/50
Taşnaklar 61/34
Taşnaksütyun 62/48
Tavaslızade Halil Efendi 65/27
Tavşanlı 66/54
Tay'Ullah (Halife) 63/54
TBMM 61/35, 36, 44 62/41, 44, 63 63/45-47 64/6-8, 22, 27 65/8, 17, 35, 37 66/4, 5, 8, 9, 34, 57
TC'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931) 61/36
TC'nin Kuruluşu ve TpCF 62/62
Tealî İslam Cemiyeti 61/14
Teceddüd Fırkası 65/12
Tek Parti Dönemi ve Halk Partisi 62/62
Tek Parti Döneminde Aydın'ın Sosyo-Kültürel Yaşamında Halkevi'nin Yeri 66/59
Tek Parti Döneminde Seçimler 64/21
Tek-Parti Yönetimine Yurtdışından Muhalefet Eden Bir Yayın Organı Arif Oruç'un Yarın'ı-1933 61/36
Tekeli, İlhan 63/31
Tekfur Sarayı 62/33
Tekin, Oğuz 65/30, 31
Tekirdağ 61/26, 28
Tekke 65/50, 51
Temel, Mete 63/33
Tepebaşı 63/40
Tepeboz-Yeniliman 65/50
Tepedenlioğlu, Nizamettin Nazif 61/35
Terakki Lisesi 61/59
Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 64/25 65/12
Tercüman-ı Hakikat 63/37
Territet 66/11
Tersane Konferansı 64/11
Terzioğlu, Mürüvvet 65/51 66/57
Tese'ülün Men'ine Dair Nizamname 64/37
Teutonia Salonu 63/40
Tevfik 62/48
Tevfik Bey (Binbaşı) 61/45
Tevfik Efendi 64/11, 20 65/25
Tevfik Fikret 64/18
Tevfik Hadi 61/45 61/46
Tevfik Nevzat 65/46
Tevhid-i Efkâr 64/6, 7
Tevrat 64/57
Texier, Charles 62/20, 21
Tezer, Seyfi 66/45
The Chronology of Ancient Nations 61/54
The Commerce of Smyrna in the Eighteenth Centruy (1700-1820) 64/60
The Hijaz Railroad 65/63
The Illustrated News 62/24
Theophanes 61/54
Theophilos 61/53
Theorikos 61/54
Tırnova 64/11
Tibetçe 61/4
Tiflis 61/34, 44, 64 63/11 64/15
Tikveşli Yusuf Efendi 64/11
Tilkilik 62/4
Times 66/53
Timur 61/7 62/31
Timurlenk 63/57
Tire 62/9 66/43
TKP 62/62 65/5, 6, 7
To Bosiko Arheologiko Instituto Konstantinupoleos (1894-1914) 63/62
Todori 64/14
Todorova, Pinson 63/61
Tokat 61/41
Toker, Metin 65/8
Toker, Tarhan 65/45
Tombak 65/58
Tomski 61/34
Tonnac, Jean-Philippe 61/8
Topçu Kışlası 65/34
Topkapı Fukaraperver Cemiyeti 63/6
Topkapı Sarayı Müzesi 61/41, 43 62/32
Topkapı Sarayı Müzesi Kitaplığı 63/58
Topkapı Sarayı Porselen Koleksiyonu 62/32
Toplumsal Tarih 61/62-64 62/11, 62, 64 63/64 64/63, 64 65/4 66/64
Topuzlu, Cemil 64/27
Torbalı 62/9
Toros 66/54
Townshend (General) 66/49
Toydemir, Cemil Cahit 61/33
Toydemir, Cevat (Bahriye Albayı) 61/33
Trablusgarb 64/17 61/39
Trablusgarb Savaşı 63/48
Trabzon 61/26, 28, 29, 38 62/44-46 64/45, 48 65/4, 5
Trabzon Adem-i Merkeziyet Cemiyeti 62/42
Trabzon İstikbal 65/9
Trabzon Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti 61/38 62/44
Trabzon Müdâfaa-ı Hukuk Kongresi 62/44
Tral 66/41, 45, 46
Troçki, Lev Davidoviç 61/31, 33, 34
Tubini, B. 62/56
Tuğrul Bey (Selçuklu sultanı) 62/39
Tulçi 64/11
Tunalı Hilmi Bey 66/10, 11
Tunaya, Tarık Zafer 61/64
Tuncer, Hamdi Can 66/12, 34
Tunçay, Mete 61/35, 36 62/62 64/22, 64 65/4, 8
Tunus 61/39 64/10
Tur 61/55
Turgut, M. 62/14
Turgutlu 65/62
Turhal 61/26, 28
Turkistan als historischer Faktor und politsche Idee 65/8
Tüt 61/47
Tuzakçı 61/15
Tükel, Hilmi 66/46
Türk Demokrat Fırkası 61/36
Türk Dünyası Araştırmaları 62/36, 37 63/56
Türk Folklorunda Kesikbaş 62/60
Türk Hava Kurumu 64/4
Türk Kadın Birliği 66/39
Türk Komünist Fırkası 65/8
Türk mitolojisi 61/5
Türk Ocakları 65/12, 13, 16 66/39, 47
Türk Ocakları Nizamnamesi 65/11
Türk Sesi 62/12
Türk Sufiliğine Bakışlar 62/60
Türk Tarih Kurumu 61/56 62/63 63/56 66/58
Türk Tayyare Cemiyet 64/4
Türk Yurdu 62/11
Türk, Atilâ 65/8
Türk-Babür devleti 61/6
Türk-Yunan İlişkileri ve Kendimiz 64/57
Türk-Yunan nüfus mübadelesi 64/58
Türkçülük 65/12
Türker, Hasan 65/24
Türkistan 61/30, 34, 39
Türkistan Bankası 62/53, 54, 55, 57 64/63
Türkiye Ekonomi Bankası 61/43
Türkiye Halk İştirakkiyyun Fırkası 65/7
Türkiye Haritacılığının Tekamülü ve Havai Fotoğrametri 66/45
Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 65/15
Türkiye Komünist Fırkası 61/30, 31, 33-35 63/64
Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası 62/15
Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri 61/57
Türkiye'de Sol Akımlar 65/8, 4

U

Ubeydullah (Profesör) 61/45
Ubeydullah Efendi (Aydın mebusu) 64/16
Uçar, Safa 66/15
Ulaş, Hüseyin Avni 64/28
Uluğ Bey 64/52
Uluğ Bey Ziyci 61/52, 53 62/36 64/52 65/55, 56 66/60, 61
Ulumezar 62/7
Ulunay, Refi Cevat 62/50
Ulus 66/44
Ulusal Kültür 62/64
Ulvi Bey 66/51
Umûr-ı Şehbenderî Ticaret ve Hukuk-ı Muhtelita Müdiriyeti-i Umumiyyesi 63/33
Unat, Faik Reşit 63/56
Uncu Ali Ağa 61/11
Uncu, Ahmet 64/63
Une histoire de Paradis 61/8
Unger 62/35
Union Finaciere 62/54
Urûc-ı İsa 65/57
Urumiye 66/57
Us, Mehmet Asım 64/11
User 61/53
Uspenski 63/62, 63
Ussher, James (baspiskopos) 61/8
Usta, Veysel 64/64
Uşak 61/26, 28 62/12
Uşak Şeker Fabrikası 61/27
Uşaklıgil, Halid Ziya 62/4 63/28, 31 65/46
Uyar, Hakkı 62/62, 63 64/21
Uygurlar 61/55
Uysal, Sermet Sami 62/64
Uzun, Z. Abidin 63/64

Ü

Üçpınar 61/14
Üçüncü Binyıla Doğru 61/8
Üçüncü Enternasyonal 61/39, 40 65/9
Üçüncü Ahmed Kütüphanesi 62/33
Ülker, Reşit 62/63
Ülkü 66/42, 44
Ünalan, Nurhan Coşkun 61/41 62/59
Ünsan, H. 66/45
Ünye 61/26, 28
Ürgüplü Mustafa 64/41
Üsküdar 63/39 64/39, 41 66/15, 20, 24
Üsküdar Valide Camii 62/33
Üstel, Füsun 65/11
Üstündağ, Ekrem Hayri 65/13
Ütopyalar 61/8

V

Vahdettin, M. Kemal ve Milli Mücadele:Yalanlar, Yanlışlar, Yutturmacalar 65/40
Vakit 63/54 64/11 65/15, 16
Vakt-I Draht-ı Bürîden 65/56
Valentino, Rudolf 63/4, 5
Valide Sultan 62/22
Van 62/48
Vaprodı 63/39
Varlık, Rülent 65/62
Varna-Rusçuk 65/62
Varnalı Hüseyin 64/40
Varro 61/54
Vasıf 61/28
Vasıf Bey 66/11
Vasilaki Hırapeti 64/10
Vatan 64/7, 18, 19, 20 66/46
Vatin, Nicolas 66/31
Vefat-ı Meryem 65/57
Vehbi Bey (Balıkesir mebusu) 61/12, 13
Vehbi Koç Vakfı 65/64
Vehhabîler 65/63
Vehip Paşa 62/49, 50
Vekip Paşa 62/50
Velâdet-i Meryem 65/57
Venedik 63/26
Venedik Mihitarist Okulu 63/11
Venizelos 62/50
Verdi Tiyatrosu 63/38
Verzone, Paolo 66/25, 26
Veziden-i Bâd-ı Şarkî 65/56
Vezneciler 66/15
Victoria (Kraliçe) 63/41
Vidin 64/11
Viktor, Emil 66/55
Vilar 66/62
Vilayat Belediye Kanunu 65/24
Vilâyât-ı Şarkıyye Cem'iyyeti Merkez-i Umûmiyesi 62/45
Virdlü Köyü 62/33
Virjin Lor 61/29
Vişnevskaya, Ina 61/43
Viyana 62/49 64/58
Lenin Arşivi 61/30
Vlasto, A. 62/56
Volçetrin 64/15
Vrangelciler 61/31
Vural, Güneş 61/64

W

Wainberg, J. 61/26, 28
Washington, George 65/32
Weinberg, Jean 66/8
Wilhelm (Alman İmparatoru) 63/36
Wilkin, R. 62/56

X

Xavier, Marmier 62/21

Y

Yafa 65/62
Yahudi 61/59, 60 64/56
Yahudi Cemiyeti 64/17
Yahudi dönmesi 61/62
Yahudilik 61/63 62/59 66/36
Yahya Kâhya 61/30 65/5, 8
Yakobi, Georg 63/4
Yakubiler 61/60
Yakup (Güllü Agop) 63/38
Yakup Lampez 61/17
Yalçın, Hüseyin Cahid 61/45, 46 66/13
Yalova 65/13
Yalman, Ahmet Emin 61/45
Yalıkaya 66/57
Yamauchi, Masayuki 65/8, 9
Yangınzedelere Dağıtılmak Üzere Yapılan Yardımlar 62/23
Yani (Teğmen) 65/45
Yankesici ve Hırsızların Fotoğraflarının Alınarak Fişlenmesi (1868) 64/44
Yanya 64/42
Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu Sergileri 66/63
Yapıcıoğlu 62/7
Yapucu, Olcay Pullukçuoğlu 64/61
Yarın 61/35, 36 62/51 65/15, 19
Yaroslavski 61/34
Yaşar İbrahim Çavuş 61/17
Yavuz Atacan 61/28
Yavuz Fotoğrafhanesi 61/26, 29
Yayla 65/50, 52
Yazgan, Sabiha 66/45
Yedigün 61/46
Yemen 64/24 66/30
Yeni Asır 62/63 65/13, 15
Yeni Dünya 61/35, 36, 37
Yeni Hayat 62/64
Yeni Mecmua 62/64
Yeni Turan 61/35
Yeni Zelanda 61/6
Yeni-Osmanlıcılık 65/39
Yenlay, İ. H. 63/27
Yenice köyü 61/14
Yenicepmar 65/50
Yeniçeri Ocağı 62/32
Yeniçiftlikli Mehmed 61/19
Yeniden 'Yerli Mal' 63/44
Yenikapı Mevlevihanesi 61/60
Yeniköy 62/29
Yenişehir 62/29
Yenişehir Kapı 62/31
Yerasimos, Stefanos 63/31 64/54
Yeşilordu 65/6, 7
Yeşil Cami (İznik) 62/31
Yetkin, Çetin 66/40
Yetkin, Sabri 62/11
Yezdicürd III 62/36
Yıldız 61/28 63/25
Yıldız Camii 63/29
Yıldız Çini Fabrikası 63/27, 32
Yıldız Sarayı 62/45 63/29, 30 64/14 66/32
Yıldız Sarayı Büyük Mabeyin 63/29
Yıldız Sarayı Tiyatrosu 63/36, 37
Yıldız, R. 63/26, 28
Yiannakopulos, Yorgos 64/60
Yoko 61/9
Yonke, Herman 63/34, 35
Yorgaki Efendi 63/39
Yortan 61/14
Yortanlı Emin Bey 61/13
Yortanlı Emin Vehbi Efe 61/11
Yozgat 66/56
Yugoslavya 61/36
Yumul, Arus 63/11
Yunanistan 61/59 62/12-15, 48-51, 61 63/62 64/11, 22, 57, 58
Yunanistan Yahudilerinin Yemek Kitabı 61/60
Yunanlılar 61/16, 17, 19, 20 62/12, 13, 15, 18, 47
Yunus Nadi 61/35
Yurdakul, Mehmet Emin 61/45 65/16
Yurdoğlu, Selahattin 65/41
Yurt ve Dünya 62/62
Yusuf Dede 62/8
Yusuf Has Hâcib 61/6 66/58
Yusuf İzzet Paşa 61/13, 15
Yusuf Paşa (Maliye Nazırı) 64/10
Yusuf Razi Bey 66/50
Yusuf Yusufov (Erzak Komiseri) 61/45
Yüce, A. Rıza 61/30, 38
Yücelbag, Hilmi 62/64
Yüksek İslami Enstitüsü 62/59
150'liler 62/41, 42, 49
Yüzbaşı Mevlüt 61/17

Z

Zafer 61/26, 28
Zafiriyn (İşgal Kuvvetleri Komutanı, Albay) 65/45
Zakaryan, Hosrov 65/12
Zapilye Nezareti 63/36, 37, 38
Zapyon Rum Kız Lisesi 64/58
Zara 66/54
Zararlı Kuşlardan Karga Saksağan ve Serçe ile Eşek Arılarının Mücadelesi İçin Öğütlerimiz 66/45
Zarı Kürmancı 62/51
Zarifi 63/25, 26, 28
Zat-ı Hazret-i Hilafet-Penahi ve Hanedan-ı Hilafet Bütçesi 66/4, 5
Zehirli Gazlar 66/45
Zekai, (MM Vekili) 64/27
Zekat, Sadaka-i Fıtr ve Kurban Derilerinin Tayyare Cemiyeti'ne Verilmesi Şer'an Caizdir: Cumhuriyetin İlk Yıllarına Ait Bir Beyanname 64/4
Zekeriya Bey (Edirne Valisi) 61/45
Zeki 61/26, 28
Zeki Bey (Gümüşhane mebusu) 64/8
Zeki Bey 66/10
Zekiye Hanım Sultan 66/5
Zenci folkloru 62/4
Zenciler 62/4, 6, 7
Zerdüşt 62/35
Zerdüştiler 62/35
Zeynel Besim Bey 65/13, 15, 16
Zeynelabidin (Fanîzade) 62/43, 51
Zeytunoğulları 64/16
Zile 61/26, 28
Zinevokof 61/39
Zinovyev 61/34
Ziraat ve Ticaret Gazetesi 62/12, 16
Ziştovi 64/11
Ziya bin Ahmed 64/41
Soley, Ziya 61/28
Ziyâ Bey (Binbaşı) 66/17, 23
Ziyaeddin Efendi 66/5
Ziyc-i Mümtehan 62/38
Zodyak Kuşağı 64/49
Zoğrafyon Lisesi 64/54
Zohrab, Krikor 63/13
Zoidi 64/19
Zonara, Fausto 66/7
Zonguldak 61/26, 28 64/26 66/12
Zorlu, Ilgaz 61/60, 62, 63
Zuhal Ali Fouad 61/28
Zühtü Efendi 64/25